EDİTÖR

UMBERTO ECO

ORTAÇAĞ

KATEDRALLER • ŞÖVALYELER • ŞEHİRLER

ALFA TARİH

1000 | 1025 | 1050 | 1075

Tarih

1002
Saksonya Prensi II. Heinrich Germen tahtına çıkar

1005
Batı Avrupa'da ciddi bir kıtlık yaşanır

1014
II. Heinrich papa VIII. Benedictus tarafından taçlandırılır

1018
Balkanlar Bizans imparatoru II. Basileios'a boyun eğer

1026
Germen kralı II. Konrad İtalya kralı ilan edilir

1046
Sutri Konsili: III. Heinrich'in tahttan indirdiği IX. Benedictus, VI. Gregorius ve III. Silvester birbirleriyle mücadele ederler

1054
Doğu ile Batı Kilisesi'nin Bölünmesi

1057
İsaakios Komnenos Bizans imparatoru ilan edilir

1059
Melfi Antlaşması: II. Nicholas papalık seçiminin imparator değil, kardinaller heyeti tarafından seçilmesi gerektiğini kararlaştırır

1066
Fatih William İngiltere'ye ayak basar

1071
Robert Guiscard Bari'yi fetheder ve Bizanslıları İtalya'dan kovar

1076
Worms Antlaşması
Godfrey de Bouill
Haçlı Seferi'ne lid

1077
IV. Heinrich Kanossa kontesi Matilde'ye giderek aforozun iptalini ister

1080
VII. Gregorius'un yenid
aforoz ettiği IV. Heinrich
III. Clemens'i antipapa
seçtirir

1081
Şehir devletleri yayılmaya başlar

1081-1185
Aleksios Komnenos Bi
imparatoru ilan edilir

y. 1088
Bologna Üniversitesi kurulur

1095
Clermont Konsili: Papa II.
Urbanus I. Haçlı Seferi'ni ilan eder

Felsefe, bilim ve teknik

1000
Ebu el-Kasım'ın 30 ciltlik tıp eseri

1014
VIII. Benedictus Credo veya *Symbolum Nicenum*'u ayinlere dâhil eder

1030
İbn Sina, *Tıp Kanunu*

1076
Aziz Anselmus, *Monologion*

1077-1078
Aziz Anselmus, *Proslogion*

1093
Tümelleri "flatus vocis" yani gerçeklikten yoksun olarak gören Roscellin'in mahkûmiyeti

Aziz Anselmus, günahlardan arın
konu alan *Cur deus*

Görsel Sanatlar

1010
Hildesheim, Sankt Michael Kilisesi'nin kuruluşu

1028
Chartres, ilk katedral bir yangında yok olur

1034-1042
Konstantinopolis, Hagia Sophia, İmparator ile İmparatoriçe Zoe arasında İsa mozaiği

1064-1094 Venedik, San Marco Bazilikası

1075
Santiago de Compostela, romanesk katedralin yeniden inşa edilir

1079
Milano, Sant'Ambrogio B
(yapımının başlangıcı)

Edebiyat ve Tiyatro

1007
Petrus Damiani doğar

XI. yüzyıl ortaları
Chanson de Roland

y. 1047
Rodolfo il Glabro, *Historiarum libri*

XI. yüzyıl sonları
Üç dilinde yazan şair-müzisyenler olan *trubadurlar* zirveye ulaş

1090
Honorius Solitarius, *De Imagine Mundi*

Müzik

1014
Avrupa'da ilk çoksesli biçimler yayılmaya başlar

1030-1031
Guido d'Arezzo, *Regulae rhythmicae*

1031
Guido d'Arezzo, *Prologus in Antiphonarium*: modern nota çizgileri doğar

1050
Benevento, "*neuma*" müzik notasyonu ortaya çıkar

1115
Aziz Bernard, Clairvaux'da Sistersiyan Manastırı'nı kurar

1122
Worms Antlaşması'yla dinsel atamalar mücadelesi sona erer: ruhani atamalar kilisenin; dünyevi atamalar imparatorluğun kapsamına girer

1133
Antipapa II. Anacletus hâkimiyeti kazanır

1144
Batı Avrupa'da ciddi kıtlık

1149
II. Haçlı Seferi, III. Konrad'ın yenilgisiyle sona erer

1152
Suebyalı I. Friedrich Barbarossa, Germen kralı ilan edilir

1193-1194
John Lackland İngiltere tahtına el koyar ama meşru kral Aslan Yürekli Richard tarafından kovulur

1192
III. Haçlı Seferi'nin sonu: Selahattin ile Aslan Yürekli Richard, hacıların Kudüs'e serbest girişine izin veren bir antlaşma imzalar

1189
Friedrich Barbarossa III. Haçlı Seferi'ne liderlik eder

1186
Constance d'Hauteville ile Suebyalı VI. Heinrich evlenir ve Suebya ile Sicilya krallıkları birleştirilir

1199
John Lackland İngiltere tahtına çıkar

101
alerno Okulu'nun tıp
öğretilerinin derlendiği
eginen Sanitatis

1125
Theophilus, resim sanatı ve kuyumculuk alanındaki ilk teknik rehber olan *Schedula Diversarum Artium*

1119
Hugues de Payns askeri Tapınak Şövalyeleri tarikatını kurar

1121
Petrus Abelardus, *Dialectica ve Sic et non*

1136
Hildegard von Bingen eserlerini yazmaya başlar

1143
Traduzione latina del *Corano*

1144
Plato Tiburtinus, *Liber embadorum* adı altında Yunan-Arap bir matematik sentezini Latinceye tercüme eder

1150
Magister Maurus, *Anatomia*

1174
Lyon, Valdizm tarikatı doğar ve kilise tarafından mahkûm edilir

Çinhindi, imparator Li Anh-Ton'un emriyle ilk harita hazırlanır

1191
Rogerius Frugardi, *Practica Chirurgica*

1150-1155
Chartres, Gotik stilde yeni bir katedral

1163-1250
Paris, Notre-Dame Katedrali

1118
Fontenay Manastırı

1149
Kudüs, yeni Kutsal Mezar Bazilikası

1173
Pisa Kulesi

1199
Leon ve Salamanca'da katedraller inşa edilir

XII. yüzyıl başı
İlk *chanson de geste* elyazmaları

1131
Konrad von *Regensburg, Rolandslied (Orlando'nun Şarkısı)*

1120
Lambert de Saint-Omer, *Liber Floridus*, ansiklopedik eser

1159
Salisbury'li John, *Metalogicom*

1170
Chrètien de Troyes, *Lancelot*

1171
Eilhart von Oberg, *Tristan ile Isolde*

1189
Chrètien de Troyes *Perceval*'i yazmaya başlar ama tamamlayamaz

1102
Org, haşlıca dinel müzik enstrümanı haline gelir

1150
Anonim bir besteci birkaç çok sesli responsorium örneği içeren ve ilk discantus örneği olan *Ad organum faciendum*'u yazar

UMBERTO ECO

ORTAÇAĞ

KATEDRALLER • ŞÖVALYELER • ŞEHİRLER

Çeviri

Leyla Tonguç Basmacı

ALFA TARİH

Ortaçağ
Katedraller, Şövalyeler, Şehirler
© 2010, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Il Medioevo
Cattedrali Cavalieri Città, ed. Umberto Eco.
© 2010, Encyclomedia Publishers, Milano

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Yayıma Hazırlayan Nergis Doğan
Kitap Editörü Eda Çaça
Kapak Tasarımı Begüm Çiçekçi
Sayfa Tasarımı Kâmuran Ok

ISBN 978-605-106-911-1
1. Basım: Eylül 2014

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu, Acar Sanayi Sitesi, No: 8 Bayrampaşa İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29
Sertifika No: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi, Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 10905

2613 | ALFA | TARİH | 41

Ortaçağ
Katedraller, Şövalyeler, Şehirler

UMBERTO ECO

1932 Doğumlu İtalyan yazar, edebiyatçı, eleştirmen ve düşünür.
Dünya kamuoyunun gündemine *Gülün Adı* ve *Foucault Sarkacı* gibi romanlarıyla giren Umberto Eco, aynı zamanda ortaçağ tarihi, estetiği ve göstergebilim uzmanıdır.
1971'den bu yana Bologna Üniversitesi'nde profesör olarak çalışan Eco yapısalcılık sonrası göstergebilim gelişmelerine önemli katkılarıyla tanınmaktadır. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Thomasçılık üzerine yapan Eco'nun çalışmaları 1960'ların ortasından itibaren öncü yapıtlara, kitle kültürüne yönelmiştir. Son dönemlerde ise edebiyat eleştirileri, tarih ve iletişim yazıları önemli bir yer tutmaktadır.
Roland Barthes'tan sonra, "ayrıntıların anlamı" ya da "ayrıntıların sosyolojisi" adı verilen anlayışın temellerini atan Umberto Eco'nun pek çok eseri Türkiye'de yayımlandı.

LEYLA TONGUÇ BASMACI

İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesi'nde okuduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Pennsylvania State University'de karşılaştırmalı İngiliz ve İtalyan edebiyatları alanında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul İtalyan Kültür Heyeti'nde İtalyanca öğretmenliği, Dünya Yayınevi'nde metin yazarlığı ve çevirmenlik yaptıktan sonra uzun süre British Council İstanbul ofisinde Sanat Etkinlikleri Sorumlusu olarak görev yaptı. Halen İtalyanca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

Semboller listesi

 : Papa
 : Anti Papa
 : Kraliçe
 : Kral
 : İmparator
 : İmparatoriçe
> : itibaren anlamında

İçindekiler

Tarih

14 Giriş

23 *Olaylar*
23 Doğu ile Batı Kilisesi Arasındaki Bölünme
27 Dinsel Atamalar Mücadelesi
32 Papaların Siyaseti
37 Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması
42 Deniz Cumhuriyetleri Arasında Rekabet
46 Guelfler ve Ghibellinler
49 Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı
54 Friedrich Barbarossa ve III. Haçlı Seferi
59 Şövalye Tarikatlarının Doğuşu
64 *Reconquista*

68 ***Ülkeler***
68 Kilise Devleti
72 Kutsal Roma İmparatorluğu
76 Almanya'da Şehirler ve Prenslikler
80 Capet Hanedanı Döneminde Fransa
86 İngiltere Krallığı
96 İskandinav Ülkeleri
103 Normanlar Güney İtalya'da ve Sicilya'da
107 Rus Krallıkları ve Prenslikleri
111 Polonya
115 Macaristan
119 Balkan Yarımadası
122 Şehir Devletleri
126 İspanya'nın Hıristiyan Krallıkları
131 Reinos de Taifas: İber Yarımadasındaki Müslüman Devletleri
135 Deniz Cumhuriyetleri
140 Bizans İmparatorluğu: Komnenos Hanedanı
146 Kudüs Krallığı ve Küçük Derebeylikler

153 ***Ekonomi***
153 Demografik Artış ve Kentsel Yerleşimler
157 İşlenmiş Topraklardaki Artış ve Kırsal Ekonomi
161 Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları
166 Deniz Ticareti ve Limanlar
171 Kredi ve Para
175 İmalat Alanının Gelişimi ve Loncalar

180 ***Toplum***
180 Feodalizm
185 Şövalyelik Kurumu
188 Burjuvazi (Tüccarlar, Hekimler, Hukukçular, Noterler)
193 Yahudiler
198 Yoksullar, Hacılar ve Yardım Sistemi

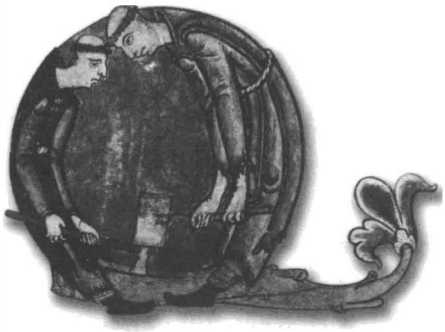
203 Eşkıyalar ve Korsanlar
206 Misyonerler ve Hıristiyanlığın Yayılması
217 Dinsel Tarikatlar
223 Kilisenin Reform İddiaları ve 1000 Yılından Sonraki İlk Yüzyıllarda Heretiklikler
230 Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri
234 Hukuk Biliminin Yeniden Doğuşu ve Müşterek Hukukun Gelişimi
239 Dine Adanma
244 At ve Taş: Feodal Dönemde Savaş
248 Kadınların İktidarı
253 Ortaçağda Bayramlar, Oyunlar ve Törenler
257 Gündelik Hayat

Felsefe

265 Giriş

268 ***Avrupa'nın Canlanması ve İlimlerin Gelişmeye Başlaması***
268 Aostalı Anselmus: Düşünce, Mantık ve Hakikat
275 Petrus Abelardus
284 Salisburyli John ve İktidar Kavramı
290 Komünyon Konusunda Tartışmalar
293 Chartres Okulu ve Platon'un Yeniden Keşfedilmesi
299 Saint Victor Hocaları ve Mistik Teoloji
304 XII. Yüzyılda Teolojik Edebiyat Türleri ve Yorumcuları
308 "Devlerin Omuzlarındaki Cüceler" Bir Vecizenin Öyküsü
312 Kadın Aydınlar
317 Günah ve Felsefe

Bilim ve Teknik

326 Giriş

330 ***Matematik Bilimleri***
330 Astronomi ve Din:
Zamanın Kontrol Altına Alınması
334 İslam Kültürü ve Latince Tercümeler
337 İslamda Matematik Bilimler

343 ***Tıp: Beden, Sağlık ve Tedaviyle İlgili Bilgiler***
343 XI ile XII. Yüzyıllar Arasında Batıda Tıp ve Hastalıklar
345 Afrikalı Constantinus ve Arap Tıbbına Batıdan Gelen Tepkiler
349 Salerno Okulu ve Articella
353 El-Razi ve İbn Sina'nın *Kanun*'una Batıdan Gelen Tepkiler

355 ***Simya ve Kimya***
355 İbn Sina ve Arap Simyası
360 Arap Simyasına Batıdan Gelen Tepkiler
366 Bizans Simyası ve Mineralojisi
368 Tarif Kitapları Geleneği ve Meslek Kitapları

373 ***Yenilikler, Keşifler, İcatlar***
373 Tarımda Devrim
377 Çalışma Alanında Yeni Enerji Kaynakları
381 Şehirler ve Teknik
449 Mekanik Sanatlar Üzerine Görüşler
453 Doğu ile Batı

460 ***Avrupa Dışı Ülkeler***
460 Çin'de Bilim ve Teknik

467 ***Lapidarium ve Büyü***
467 Büyü ve Büyü Yoluyla Tedaviler

Edebiyat ve Tiyatro

478 Giriş

483 ***Yeniden Uyanışlar ve Canlanmalar***
483 Üniversitelerde Retorik
487 Ortaçağ Latin Edebiyatında Poetria'lar
492 Klasik Eserlerin Okunması ve Yorumlanması
496 Avrupa Dillerindeki İlk Belgeler ve Edebi Metinler
502 Edebiyatta Olağanüstü Kavramı

507 ***Okul ve Manastır Kültürü***
507 Dinsel Şiir
513 Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları
519 Vaazlar ve *Artes Praedicandi*
524 Azizlerin Hayat Öyküleri
528 Öte Dünya Düşleri
533 Didaktik, Ansiklopedik ve Alegorik Şiir
539 Aşk Mektupları

544 ***Saray Çevreleri, Şehirler, Uluslar: Avrupa Edebiyatlarına Doğru***
544 Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv
549 Latin Şiiri ve Golias Şiiri
555 Tarihyazımı
559 Latin Epik Şiiri
564 Fransa ve Avrupa'da Yerel Dillerde Epik Şiir
573 Yolculuk Edebiyatı
578 Kısa Öykü Biçimleri
583 Marie de France
588 Romans
597 Chrétien de Troyes
604 Lirik Şiir

615 ***Tiyatro***
615 Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro
620 Klasik Tiyatro Konusunda Genel Görüşler ve Yorumlar

Görsel Sanatlar

628 Giriş

636 ***Mimari Mekânlar***
636 Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Doğuşu ve Gelişimi
660 Ortodoksluğun Kutsal Mekânı
668 Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri
675 İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)

679 ***Görsel Sanatlar***
679 Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları
711 Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları

721 ***Litürji Araçları ve İktidarın Sembolleri***
721 Kilise Donatımları
729 Batıda İktidarın Sembolleri
737 Doğuda İktidarın Sembolleri

743 ***Bölgeler ve Şehirler***
743 Konstantinopolis'te Hagia Sophia Kilisesi
746 Rus' Toprakları: Kiev, Novgorod, Vladimir
749 Almanya: Hildesheim, Köln, Speyer
753 İngiltere
756 Norman Hâkimiyetindeki Sicilya: Cefalù, Palermo, Monreale
762 Venedik'te San Marco Kilisesi
766 İspanya: Ripoll, Taüll, Jaca, Bagüés, Leon
771 Katedraller Ülkesi Fransa: Sens, Laon, Paris
777 Kutsal Topraklar

782 ***Tartışmalı Meseleler***
782 Bizans İmparatorluğu ve Doğu (Theophano, Montecassino Başkeşişi Desiderius, Cluny, Venedik, Sicilya)
791 Hac Yolları

802 XI ve XII. Yüzyıllarda Sanat ve Kilise Reformu
811 Sanatçının Bilinci

Müzik

818 Giriş

821 ***Müzik Teorisi***
821 Guido Aretinus ve Yeni Müzik Pedagojisi
829 Ortaçağ Ansiklopedi Kültüründe Müziğin Yeri
834 Kadınların Müziği ve Ruhaniliği: Hildegard von Bingen

839 ***Müzik Uygulamaları***
839 Litürjik ve Dinsel Tek Sesli Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı
845 Trubadurlar
850 Truverler ve *Minnesänger*'ler
858 XI ve XII. Yüzyıllarda Dans: Dans ve Din
863 Enstrümantal Müzik
867 Norman Hâkimiyetindeki Sicilya'da Bayramlar ve Şarkılar
872 Müzik İkonografisi: *Ars Musica* ve Armoni Adlı Genç Kız

877 Latince Sözlük
881 Dizin

Kronoloji 897

II Genel
IV Tarih
VI Felsefe
VIII Bilim ve Teknik
X Edebiyat ve Tiyatro
XII Görsel Sanatlar
XIV Müzik

INTECTO:ALLOQV
HIC: DEFVNC
EST

Tarih

GİRİŞ

Laura Barletta

XII. yüzyılda, Gembloux Manastırından Sigebertus'un yazdığı tarihi kayıtlarda 1000 yılında bir depremin gerçekleştiği ve yılan biçiminde, meşum bir kuyrukluyıldızın görüldüğü anlatılır. Bu, bin yıldır zincirlenmiş olan şeytanın dünyanın sonunu ilan etmek üzere ortaya çıkışının Yuhanna İncili'ndeki anlatılış şeklidir. 1000 yılında yaşayan ve tarihin çok uzun süreli bir yayılma dönemini yaşamaya hazırlanan insanlar ise hiçbir şeyin farkında değildir.

Aslında XI. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa nüfusu zaten artışa geçmiştir ve bu artışla beraber yeni yerleşim merkezlerinin sayısında, şehirlerin demografik yoğunluğunda, ekili toprakların yüzölçümünde, zanaat ve ticaret faaliyetlerinde, pazarların ve panayırların sayısında, ulaşım yollarında, limanlarda, deniz ulaşımında ve paranın dolaşımında artış yaşanır. Bu değişimler Avrupa'nın her yanında aynı düzeyde yaşanmaz. Bu açıdan Avrupa'nın coğrafi ve kentsel bakımdan farklılık gösteren bölgeleriyle savaş, istila ve salgın hastalıkların yarattığı etkiyi düşünmek yeterli olacaksa da, bu değişimler genel bir toplumsal yönelime işaret eder. Çiftçiler gruplar halinde feodal beylerin arazilerinden ayrılıp gayrimeskûn bölgelere yerleşir, ormanları yok edip toprakları ekip yeni köyler kurar; Germen halkları doğuya yayılarak birkaç yüzyıl önce terk edip geldikleri ormanlara

1000 yılından sonra Avrupa

yerleşir; denizci halklardan Amalfi halkı doğuya ve Arap ülkelerine, Venedik halkı Bizans diyarına, Frizonlar ve Vikingler de Baltık Denizine ve büyük Rus nehirlerine yönelir; bataklık bölgeler büyük çaplı ıslah ve kanal açma işlemlerine tabi tutulur; denizcilik alanında yeni cihazlar (pusula, deniz rehberleri, deniz haritaları), tarım alanında yeni alet ve teknikler (ağır saban, at nalları, ekimin üç yılda bir yapılması) geliştirilir; temel ihtiyaç ürünlerinin yanı sıra parfüm, baharat ve değerli taşlar gibi pahalı tüketim ürünleri daha yaygın olarak dolaşıma girer; üretim süreçleri farklı aşamalara bölünür ve zanaat atölyeleri kurulur; antikçağdan kalma şehirler, geçmişte sahip oldukları tüketim merkezi rollerinden farklı olarak üretim ve takas merkezleri olarak yeni bir rol üstlenir ve tüzüğe dayalı olarak oluşturulan meslek loncaları zaman içinde ekonomik ve siyasal açıdan önem kazanır. Dolayısıyla yeni binyılı karşılayan Avrupa, hem dünyevi zamanın yakında sona ereceği beklentisinden hem de antikçağın coğrafi sınırlarından ve aşırı zorlu hayat şartlarından kurtulmuştur.

Siyasal Açıdan Avrupa

Yeni binyıldan hemen önceki iki yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavurmuş olan ikinci fetih dalgası da giderek yavaşlar ve her ne kadar XI. yüzyıl başlarında Akdeniz'in kuzey kıyıları Müslümanların saldırılarına maruz kalıp sultasına boyun eğse de bu akınlar giderek zayıflar: Güney İtalya ile Adriyatik kıyıları, kültürel, askeri ve idari açıdan yeni bir zirveye ulaşmış olan Bizans İmparatorluğunun kontrolü altına yeniden girer; İber Yarımadasında küçük Asturya ve Navarra krallıklarıyla Kastilya ve Barselona kontlukları sınırlarını güçlendirirken Kurtuba'daki Emevi Halifeliği'nin XI. yüzyıl başlarında dağılmaya başlaması Hıristiyanların saldırıya geçmesine fırsat verir. I. Stephanus (y. 969-1038, ♔ > 1000/1001) döneminde Hıristiyanlığı kabul eden Macarlar, Sakson imparatorları tarafından uğratıldıkları yenilgilerden ve özellikle Augsburg yakınlarındaki Lechfeld yenilgisinden (955) sonra Tuna boyunca yerleşmeye devam eder. IX. yüzyıldan beri Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Slavlar ise Balkanlar, Sırbistan, Polonya ve Kiev'de varlıklarını yüzyıllar boyunca sürdürecek krallıklar ve prenslikler oluşturur.

Yeni fetihler

Danimarka Yarımadasından ve İskandinavya'dan gelip Atlantik kıyılarında, ileride Normandiya olarak bilinecek olan bölgeye yerleşen Normanlar, burada Frank kralı III. Karl'a (879-929) bağlı bir dükalık oluştururlar; ayrıca IX ve XI. yüzyıllarda Atlantik'teki adalara ve Rus nehir boylarına gerçekleştirdikleri seferlerden sonra, XI. yüzyılda Kanada kıyılarına ulaştıkları sanılır. Ancak bu dönemdeki en önemli faaliyetleri, Güney İtalya ve

İngiltere'ye yerleşmiş olmalarıdır: Bizanslılarla Longobardlar arasındaki mücadeleleri ve yerel askeri desteğe duyulan ihtiyacı fırsat bilen Robert Guiscard (y. 1010-1085) Güney İtalya'nın ve Sicilya'nın büyük kısmını istila etmeyi başarır; bu arada Normandiya dükü I. William (y. 1027-1087, > 1066) Hastings'de Harold'ın Anglosakson ordusunu yenilgiye uğratarak (1066) İngiltere kralı olur ve Fransa kralı ile İngiltere kralı arasındaki feodal bağlar temelinde, ileride gelişecek olan çeşitli mücadelelerin zeminini hazırlamış olur. Avrupa'nın merkezi bölgelerinde ise farklı yerel krallıklar ve beylikler ortaya çıkmaya başlar; örneğin Paris Kontluğunda, Şişman Karl'ın (839-888, > 881-887) tahttan indirilmesini izleyen hanedan krizinden sonra Capet Hanedanı kendini kabul ettirir; Aquisgrana'da ise kıta tarihinin büyük bölümünün merkezinde yer alacak Germen Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu doğmuştur.

Feodalizmin Olgunluk Dönemi

Avrupa'da sonraki yüzyıllarda gerçekleşecek olaylarda rol alacak bölgeler bu şekilde ortaya çıkmaya başlar ve uzun süreli çatışmaların da, siyasal ilişkilerin de temelleri atılmış olur. Bir yanda Avrupa'nın siyasal coğrafyası Hıristiyanlığın yayılması ve yeni halkların yerleşik hale gelmesiyle doğuya doğru yayılırken, diğer yanda bu bileşim Avrupa'nın yapısal açıdan, kıta sınırları Ren ve Tuna nehirlerinden oluşan batı Roma İmparatorluğundan giderek uzaklaşmasına ve farklılaşmasına neden olur. Sakson Hanedanından II. Otto (955-983, > 973) ile Bizans prensesi Theophano (y. 955-991, > 973-983) arasındaki evlilik üzerine kurulan *renovatio imperii* [imparatorluğun yenilenmesi] hayali, öncelikle hem düşünsel zemininin fazla belirsiz olmasından hem de imparatorla Theophano'nun oğlu III. Otto'nun (980-1002) ölümünden dolayı nihai olarak suya düşer. 999 yılında II. Silvester adıyla papa ilan ettirdiği hocası Gilbert d'Aurillac (950-1003) tarafından geliştirilen, imparatorluk makamının kutsallığına dair teorinin etkisi altında kalan III. Otto, çok genç yaşlardan itibaren bütün Hıristiyanlığı imparatorluğu altında birleştirme hayalini kurar, ancak özellikle Almanya ve İtalya'da feodal beylerin ve aristokrasinin muhalefetiyle karşılaşır ve Roma aristokrasisi onu şehri terk etmeye zorlar; III. Otto ertesi yıl Monte Soratte Manastırında geriye vâris bırakmadan ölür.

III. Otto'nun imparatorluk hayali

Dolayısıyla yeni binyılın ilk yüzyıllarında kendini hissettirmeye devam eden evrensel imparatorluk idealiyle bölgesel gücün somut şartları arasında yaşanan karşılaşmada üstün gelen ikincisi olur. Feodal hukukun birbirinden çok farklı bağlamlarda çok uzun bir süre –siyasal rolü orta-

dan kalktıktan sonra bile modern çağın sonuna kadar, hatta bazı ülkelerde daha da geç dönemlere kadar– var olmaya devam etmiş olması, feodalizmin çağın ihtiyaçlarına cevap vermek için resmi iktidarı yeni baştan düzenleme kabiliyetine ve gündelik hayata her yönden derinlemesine nüfuz etmiş ve kök salmış olduğuna işaret eder. XI ve XII. yüzyıllarda feodalizm olgunluk dönemine ulaşır; bazı tarihçiler bu olguyu ikinci feodalizm şeklinde yorumlarken, bazıları da gerçek anlamda feodal çağın ancak ikinci binyılın ilk yüzyıllarında yaşandığını öne sürer. Nitekim Dazlak Karl (823-877, ♔ > 875) Quercy fermanıyla (877) en büyük derebeyliklerin babadan oğula geçmesini onaylasa da, aynı durumun II. Konrad (y. 990-1039, ♔ > 1027) tarafından yayınlanan *Constitutio de feudis* [Derebeylikler Konusunda Emirname] yoluyla daha küçük derebeylikler için söz konusu olması 1037 yılını bulur. Bu tarihten itibaren feodal saflar çoğalır, bölgesel bölünme daha da yoğunlaşır, resmi görev ve yetkiler giderek feodalleşir, aristokrat feodalite ile rekabet edecek olan seküler ve dinsel feodalite ortaya çıkar ve ilişkilere resmiyet kazandırma eğilimi güçlenir. Böylelikle feodalizm gerçek anlamda toplumsal, ekonomik ve siyasal bir sistem haline gelir ve piskoposluk merkezi şehirlerle kalelerin çevresindeki sayısız küçük güç merkezinde resmi iktidarın örgütlenmeye devam etmesiyle birlikte, malların çocuklar arasında bölündüğü Germen âdetinin başlattığı bireyselciliği en uç noktalarına kadar götürür.

Daha sistematik bir feodalizm

Toplum İçin Yeni Kurallar

Tam da bu farklı bireyselcilik örneklerinin sürekli olarak çatışıp yeniden bir araya gelmesiyle evrensel siyasal düzen fikrinin var olmaya devam etmesi, hem yaygın düzeyde şiddetin ve siyasal alana göre daha belirgin olan askeri unsurun hem de toplum içindeki çatışmayı kontrol altına alabilecek kurallar geliştirme eğiliminin bir arada yer aldığı karmaşık bir manzara ortaya çıkarır. Bunların arasında Arles konsillerinde (1037-1041) kararlaştırılan Tanrı'nın ateşkesleri (dinsel otoritelerin emriyle askeri faaliyetlere çarşamba akşamından pazartesi sabahına kadar ve bayram günlerinde ara verilmesi) veya XI. yüzyıl sonlarında Sutri piskoposu Bonizo'nun yazdığı *Liber de vita christiana*'da [Hıristiyan Hayatın Kitabı] sunulmuş olan şövalyelik konusundaki kurallar yer alır. Fransa'da ortaya çıkmış olması tesadüf olmayan bütün bu kurallar Kilisenin de desteğiyle toplumun istikrar kazanmasına yardımcı olur, en huzursuz tabakaları için bir dayanak oluşturur ve adaleti, güçsüzün korunmasını ve Hıristiyan ideallerini yücelten bir ahlak anlayışı yayar.

Sivil alandaki bu gelişim sürecinde kadınların hem manastırlarda hem de toplumsal hayatta daha belirgin rol oynaması, oyun ve eğlencelere daha çok zaman ayırması, sosyal hayatın içinde daha çok yer alması ve okuma-yazma oranıyla kültür düzeyindeki artış artık şaşırtıcı değildir. VIII. yüzyıldan itibaren dolaşımda olan klasik metinlere erişim –özellikle Yunanca, Arapça ve İbraniceden tercümeler yoluyla– XI. yüzyıldan itibaren kolaylaşır, okuyucu sayısı artar, kitap içeriğine gösterilen ilgideki artışın göstergesi olarak kitap kenarlarındaki notlar çoğalır, manastırlar gençlere açık eğitim mekânları haline gelir ve hukuk alanında Bologna'da, teoloji alanında da Paris'te olmak üzere ilk seküler üniversiteler kurulur. Toplumun ekonomik, siyasal ve dinsel unsurlarının ayrıntılı biçimde düzenlenmesinde hukuk özel bir önem kazanmaya başlar. Yan yana ve üst üste gelen sayısız yasal düzenlemenin ve etnik grup, köken, statü, şart ve âdetlere göre farklılık gösteren bireysel hukukun yanı sıra, hukuk adamlarının ilmini ve Justinianus'un derlemelerini temel alan müşterek bir hukuk oluşmaya başlar. Teolojiden ayrı olarak, netlik ve standartlık ihtiyacı da kilise hukukunun oluşumunu zorunlu kılar. Bunun için Eski ve Yeni Ahit'ten ve Kilise Babaları'ndan derleme metinler, Roma hukukundan bölümler, Konsil kanonları ve Gratianus (XII. yüzyıl) adlı bir keşiş tarafından 1140 civarında oluşturulmuş papalık emirnamelerinden derlemeler temel alınır. Hukuk yoluyla geri kazanılan bu Roma anlayışı aynı zamanda siyaset dünyasındaki ilk sekülerleşme sürecinin temelini oluşturur; bu sürecin ilk belirtileri özellikle İtalya'da, piskopos figürünün merkezi önemini giderek kaybettiği ve siyasal kurumların *Res Publica Romana*'yı [Roma Cumhuriyeti] çağrıştırdığı şehir devletlerinde görülebilir.

Klasik eserlerin incelenmesine yol açan dürtü

Dinde Yenilenme ve Kilise Reformu

Bireyselciliğin egemen olduğu ama daha güvenli ve geniş kapsamlı gelecek arayışlarının da kendini belli ettiği bu manzaraya, dinsel yenilik arzusu ve kilise reformu da dahil olur. Dinsel makamların alınıp satılmasına ve nikâhsız beraberliklere düşkün bir ruhban sınıfının öte dünya için aracı olma görevini yerine getirmesi zordur; diğer yandan giderek gelişen ve farklılaşan toplum da daha kesin bir biçimde tanımlanmış ve uzmanlık sahibi bir ruhban sınıfına ihtiyaç duyar. Bazı farklılıklar göstermelerine rağmen, yeni dinsel hareketler temelde İncil'e özgü sadelik ve ilk dönemlerin yoksulluğunun özlemi şeklinde ortaya çıkan ortak bir he-

def de sergiler; doğaya bağlılıkları ise hem tüm canlıların hayatına saygı duyulması hem de hiyerarşilerin ve dinsel törenlerin ortadan kaldırılması ve toplumsal ve siyasal taleplerde bulunulması anlamına gelir. Patarini, Katarcılık, Valdesi, Humiliati mezhepleri, Akitanya "Maniheistleri", Orleans kanonikleri, Arras heretikleri, Monforte heretikleri ve daha birçokları uzun bir süre boyunca Ortodoksluk ile heretiklik arasında bir yerde var olmaya devam ederler.

Başlangıca dönüş

Öte yandan bu örneklerin çoğu, kilise içerisindeki reformcu hareketlerle ortak yönler sergiler: Bazı manastırların gezgin keşişlere sabit bir merkez sağlamak, onları kontrol altına almak, doktrinlerine homojenlik kazandırmak ve onları dünyevi etkilerden kurtarmak amacıyla kurulduğunu düşünmek yeterli olacaktır. Bu manastırların en ünlüleri arasında tam da kiliseyi aristokrat sınıfların müdahalelerinden arındırmak amacıyla kurulan Cluny Manastırı (910), ilk Vallombrosa Manastırı (1115), Cisterciensis tarikatının Citeaux'taki manastırı (1098) veya Prémontré Manastırı sayılabilir. Ancak bu alanda alınan sonuçlar daima uzun süreli olmayacaktır; reformlar için büyük ilham kaynağı olan, siyasal ve dinsel alanda önemli roller oynayan kişilerin yetiştiği Cluny manastırı bile ciddi eleştirilere hedef olur ve yeni dinsel tarikatlar giderek daha katı disiplinler dayatır.

Keşişler ve manastırlar

Bu çabalar, âdetlerin ahlaki yönden güçlendirilmesi yoluyla ruhban sınıfına saygınlığını, Roma entrikalarının ve imparatorun etkisinin ortadan kaldırılması yoluyla da papalığa itibarını geri kazandırma eğilimiyle birlikte, seküler sınıflarla ruhban sınıflar arasındaki çıkar karmaşasını çözmeyi, dinsel alanı seküler alandan ayırt etmeyi, ruhban sınıfını yeniden düzenlemeyi ve özellikle kurtarıcı misyonundan dolayı kilisenin tüm dünyevi güçler üzerindeki üstünlüğünü garantilemeyi amaçlayan geniş kapsamlı bir plana dahil olur. Bu reform hareketini onaylayan İmparator III. Heinrich (1017-1056, 👑 > 1046) Papa II. Clemens'i (♔ > 1046-1047) Sutri Konsili'nde (1046) dinsel makamların alınıp satılmasını kınamaya teşvik eder ve papa ilan edilmesinde belirleyici bir rol oynadığı Toul piskoposu Bruno (1002-1054, ♔ > 1049), IX. Leo adı altında papa olarak Petrus Damiani (1007-1072) ve Sovanalı Hildebrand (y. 1030-1085, ♔ > 1073 yılından itibaren VII. Gregorius adı altında) başta olmak üzere belli başlı bazı reformcuları Roma'ya çağırır. Amacı *Primatus Petri* [Petrus'un üstünlüğü] ve *libertas ecclesiae romanae* [Roma kiliselerinin özgürlüğü] olan bu güçlü kilise 1054 yılında Patrik Mikhael Keroularios'un (y. 1000-1058) Doğu Kilisesiyle ilişkisine son verir ve III. Heinrich'in ölümünden sonra, karısı Agnes di Poitou'nun (1025-1077) vekilliği sırasında, 1059 yılında, bir ön-

İmparatorluk ve reform

ceki yüzyılda *privilegium othonis*'in [Otto'nun ayrıcalığı] yayınlanmasından dolayı ciddiyet kazanan papalık seçiminin imparatorluk kontrolünden alınmasını sağlayan bir emirname yayınlar. 1066'da IV. Heinrich'in (1050-1106, 👑 > 1084-1105) imparator ilan edilmesiyle papa ile imparator arasındaki güç ilişkileri ciddi bir şekilde altüst olur ve imparator, küçük derebeylerinin desteğiyle imparatorluk imtiyazlarını ele geçirmek isteyen Alman dükleri ve prensleriyle mücadele etmek zorunda kalır. Bu mücadele sırasında VII. Gregorius, 1075 yılında bir konsil toplar ve dinsel makamların alınıp satılmasını ve nikâhsız beraberlikleri yeniden kınamanın yanı sıra, din adamlarının seküler kurumlar tarafından atanmasını yasaklar. Bu arada aynı tarihte *Dictatus Papae* [Papa'nın Emirleri] olarak bilinen ve 27 ilkeden oluşan bir metinle imparatoru tahttan indirme yetkisi de dahil olmak üzere Roma Piskoposluğu'nun üstünlüğü onaylanır. Bu tercih dinsel atamalar mücadelesinin ve kilise ile devlet arasında yüzyıl sürecek olan ihtilafın başlamasına neden olur. Ertesi yıl, Alman feodalitesine karşı güç gösterisi zaferle sonuçlandıktan sonra, IV. Heinrich 1076'da gerçekleşen Worms Sinodu'nda papayı görevinden alır, papa da hem imparatoru tahttan indirdiğini hem de onu aforoz ettiğini ilan eder ve böylece Alman aristokrasisinin imparatora sadakat bağını çözmüş olur, ancak bazı isyancı asiller papayı yargılamak için 1977'de Augsburg'da bir kurultay düzenler. Canossa Yenilgisi (1977), Almanya'da Suebyalı Rudolf'a ve isyancı feodal beylere karşı 1080'de kazanılan zafer, 1081'de Kontes Matilde'ye (y. 1046-1115) karşı İtalya seferinin düzenlenmesi ve Roma'nın 1084 yılında kuşatılması ve ele geçirilişinden sonra, bu mücadele VII. Gregorius'un Robert Guiscard'ın liderliğindeki Normanların yanına sığındığı Salerno'da 1085'te ölümüyle sona erer. Dinsel atamalar mücadelesi, II. Callistus (y. 1050-1124, 👑 > 1119) ile V. Heinrich (1081-1125, 👑 > 1111) arasında imzalanan Worms Antlaşmasıyla (1122) sona erecektir.

Hıristiyanlığın Yayılması

İlk Haçlı Seferi ve Kudüs'ün fethi

Bu ihtilaflara rağmen, kilisenin ideolojik ve siyasal açıdan yenilenme süreci II. Urbanus (y. 1035-1099, 👑 > 1088) döneminde, Puy piskoposu ve Papalık elçisi Adhemar'ın düzenlediği; 1096'da başlayıp 1099 yazında zaferle sonuçlanan ilk Haçlı Seferinde tüm gücüyle devam eder ve Kudüs fethedilir. Kutsal yerlere hac yolculuğu olarak görülen bu sefer, çok sayıda tövbekârdan ve silahlı adamdan oluşur; asil ailelerin küçük oğulları olan bu şövalyeler, sonradan Kudüs kralı olacak olan Godfrey de Bouillon, kardeşi Baudouin, Toulouse kontu Raimond, Vermandois kontu Hugues, Normandiya kontu II. Robert, Flandre kontu II. Robert, D'Hauteville prensi Bohemond ve kar-

deşi Tancredi gibi Fransız, Flaman ve Norman liderlerin eşliğinde Loire bölgesinde yeni ruhani, siyasal ve ticari ufuklar aramaya çıkarlar. Haçlı Seferlerine bağlı olarak dindarlıkta yaşanan patlamanın yanı sıra, Ceneviz ve Pisa gibi İtalya kıyı şehirlerinin faaliyetlerinde büyük bir gelişme yaşanır ve bu şehirlerin yürüttüğü saldırgan politika sonucunda Müslümanlar, Korsika ve Sardinya'dan kovulur. Venedik ise İmparator Aleksios Komnenos (1048/1057-1118) tarafından tanınan imtiyazlar sayesinde Bizanslıların kontrolü altındaki Adriyatik, İon ve Ege Denizinde yürütülen ticarette belirleyici bir rol üstlenir.

O yıllarda Hıristiyanlığın tamamı bir yayılma dönemi yaşar. İspanya'da El Cid olarak bilinen Rodrigo Diaz (1043-1099) Toledo'nun fethinde (1085) rol alır, bundan bir süre sonra da Aragon kralı I. Alphonsus (y. 1073-1134, ⚭ > 1104) 1118'de Saragoza'ya girer; bu arada Kudüs'ün fethinden sonra doğuda, Kudüs Krallığının yanı sıra Küçük Ermenistan Krallığı, Edessa Kontluğu, Antakya Prensliği ve Trablus Kontluğu gibi feodal, küçük Haçlı devletleri oluşur. Kutsal mekânları korumak için oluşturulan askeri, dinsel tarikatlar kâfirlere karşı mücadelelerin yürütülebileceği ve şan, şöhret ve zenginlik elde edilebilecek her yere yayılır. XII. yüzyılda düzenlenecek olan İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferlerine katılan Avrupalı hükümdarlar ise herhangi bir başarı elde edemezler.

Hıristiyanlığın yayılması

Şehir Devletlerinin Özerkliği ve İmparatorluk

Avrupa'daki bu canlılık İtalya'nın kuzeyinde özerkliklerini kabul ettirmeye çalışan yeni şehir devletlerinde de kendini gösterir. Özellikle XI. yüzyılın sonlarında şehir devletleri *arengo* veya parlamento denilen şehir meclislerine dayalı kurumsal bir yapı edinmeye başlar; bu meclisler altı aylık veya bir yıllık süreyle geçici yönetim görevi verilen konsillerin yanı sıra, danışmanlık görevi üstlenen konseyler de (Büyük Konsey ve Danışmanlar Konseyi) seçerler. Şehir devletlerinin toplumsal katmanlarında ileri gelenler (asiller, kentli feodal beyler ve zengin burjuvalar), halk (bankerler ve büyük tüccarlar), alt sınıflar (zanaatkârlar ve esnaf) ve siyasal haklardan yoksun olan plebler sınıfı (hizmetkârlar ve ücretliler) kesin bir şekilde birbirinden ayrılır. Her bir toplumsal bileşenin gruplar halinde bir araya geldiği şehir devleti sisteminin karmaşık yapısı, egemen gruplar ve özellikle ileri gelenler arasında kayda değer düzeyde siyasal ihtilaflara yol açar ve konsüller ileri gelenlerin temsilcileri haline gelir. Bu sayede XII. yüzyılın sonlarına doğru şehir devletleri, tarafsız yönetim organlarından yararlanma eğilimi göstermeye başlar; siyaset alanında gerçek an-

Şehir devleti sistemi ve toplumsal ihtilaflar

lamda profesyonel olan ve *potestas* adı verilen üst düzey yöneticiler, egemen gruplarla en azından görünürde herhangi bir bağı olmayan yabancılar arasından seçilir.

İtalyan şehir devletleri imparatorluk karşısında giderek daha önemli roller oynamaya başlar; özellikle 1152 yılında imparator olan ve İtalya'da otorite sağlamak için güçlü bir direniş göstermeyi başaran şehir devletleri birlikleriyle defalarca mücadele etmek zorunda kalan Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190), İtalya'ya düzenlediği üçüncü seferde (1163-1164) Verona Birliğiyle, dördüncü (1166-1168) ve beşinci (1174-1178) seferlerde ise Lombardia Birliği'yle savaşır. Barbarossa bu amaçla askeri yoldan, diplomatik kanallardan, hatta alışageldiği üzere hanedanlar arası antlaşmalardan yararlanır (1156'da Beatrice'le evlendikten sonra 1178'de Arles'da Burgonya kralı ilan edilir; 1184-1186 arasında gerçekleşen altıncı İtalya seferinde Milano şehir devletiyle ittifak kurar, bu arada oğlu VI. Heinrich [1165-1197, ♔ > 1191] Constance d'Hauteville'le [1154-1198] evlenir, Güney İtalya üzerindeki miras haklarını elde eder ve İtalya kralı ilan edilir), ama hukuk gibi sivil ve doğası gereği tarafsız bir bilim dalını temel alan siyasal planını desteklemek için, bir yeniliği uygulamaya koyar. İmparator, 1158 tarihli Roncaglia Antlaşması için Roma hukukunda ve hepsi de Irnerius'un öğrencileri olan Bulgarus, Martinus, Jacobus ve Hugo'nun hukuki bilgi dağarcığında, şehir devletlerinin imparatorluk sembollerini imparatorluğa iade etmesini talebine izin verecek bir gerekçe arar. Barbarossa'nın bu seküler tarafsızlığı, isyancı şehir devletlerine bir imparatorluk yöneticisi dayatma isteğinde de vurgulanır ve imparator 1178 ile 1180 arasında, beşinci İtalya seferinde kendisine askeri destek vermeyi reddeden "Aslan" Heinrich'i (y. 1130-1195) önce saray mahkemesi, sonra da Sakson prensleri karşısında yargılatırken yeniden ortaya çıkar.

Şehir devletleri ve imparatorluk

XII. yüzyıl, VI. Heinrich ve Constance d'Hauteville'in ani ölümleri ve III. Innocentius'un (1160-1216) 1198'de papa ilan edilmesiyle sona erer. Ruhani gücün siyasal iktidar üzerindeki üstünlüğünü savunan III. Innocentius teokratik iktidar kavramını ortaya atarken hem imparatorluğun zayıf bir döneminden –çünkü geleceğin kralı II. Friedrich (1194-1250, ♔ > 1120) onun vesayetine verilmiştir– hem de John Lackland'in (1167-1216, ♔♔ > 1199) İngiliz monarşisiyle Philippe Auguste'ün (1165-1223, ♔♔ > 1180) Fransa'sı arasındaki ihtilaftan yararlanır.

Olaylar

Doğu ile Batı Kilisesi Arasındaki Bölünme

Marcella Raiola

Batı ve Doğu Hıristiyanlığının iki büyük merkezi olan Roma ile Bizans İmparatorluğu, farklı tarihsel-siyasal zorluklar ve güçlü kurumsal değişimler sonucunda XI. yüzyılda geri dönülmez bir ibadet, öğreti ve siyaset ayrımına gelir.

Filioque Tartışması ve Photius Zamanında Hıristiyanlığı Yayma Çabaları

Doğu Kilisesi ile batı Kilisesi arasında büyük bir kurnazlıkla uzlaştırılamaz hale getirilmiş olan bölünme, evrensel bir özellik kazanmaması dolayısıyla ibadette birlik ve tek anlamlılık sergilenemediği ölçüde, söz konusu teokratik yönetimin oluşturulması sürecinde her iki tarafın amaçlarına paralel olarak gelişir. 1054'te iki kilise arasında kesin bir bölünmeye neden olan şartların ve bu bölünmenin resmi nedenlerini oluşturan ve kısmen sahte olan doktrin uyuşmazlıklarının başlangıç noktasını, iki merkez arasında iki yüzyıl önce ortaya çıkan ihtilaf oluşturur. Şarlman'ın (742-814, 👑 > 786, 👑 > 800) vârislerinin talep ettiği boyun eğme karşısında (824 yılında, papayı kutsanmadan önce imparatora bağlılık yemini etmeye mecbur kılan *Constitutio Romana* [Roma Emirnamesi] yayınlanmıştı) ruhani iktidarın dünyevi iktidar üzerindeki üstünlüğünü savunan, gayretli bir kişiliğe sahip Papa I. Nicholas (810/820-867) tarafından tanınmayan Patrik Photius (y. 820-y. 891), Roma'nın benimsediği İznik Konsili'nde ka-

rarlaştırıldığı üzere (325) Ruh'un sadece Baba'dan değil, aynı zamanda Oğul'dan türediğini öne süren *Credo* [Amentü] duasındaki ifadeden dolayı (nitekim bu mesele *Filioque* [ve Oğuldan] ihtilafı olarak bilinir*) papayı aforoz ettiğini ilan eder. Photius'un niyeti, sezaropapizm (yani hem dini hem dünyevi yetkisi olan) imparatorluğuyla patriklik arasındaki güç ilişkilerini tersine çevirmektir ve bu nedenle 870'te görevinden alınır.

Ancak o dönemde hem Roma Kilisesi namına hareket eden Franklar hem de Bizans İmparatorluğunun fethedip zorla kendi dinini kabul ettirmeye çalıştığı Slav halkları üzerindeki Doğu etkisi de bu meseleye dahildi. Nitekim Bulgar kralı Boris (?-907, > 852-889), Konstantinopolis Patrikliği'ne boyun eğmekten kurtulmak için Roma'yla güçlü diplomatik ilişkiler kurmuştu, ancak Bulgar Kilisesi papalıkla ilişkilerini yeniden güçlendirmek isteyen I. Basileios'un (y. 812-886) Photius'u görevden aldırmasından sonra bile Konstantinopolis Patrikliği'ne bağlı kalmaya devam eder.

Bölünmenin Başkahramanları ve Bölünmenin Sonuçları

Batı ile Doğu, *Filioque* konusundaki dogmatik meselenin yanı sıra, ibadet uygulamaları, ayin şekilleri ve terbiye amaçlı hükümler açısından da birbirinden ayrılır. Bu meselelerin başında Batının ruhban sınıfının evlenmesine izin vermemesi, Doğunun da komünyon törenlerinde sadece mayasız ekmek kullanımını şart koşması yer alır. 1054 tarihindeki bölünmenin başkahramanı, zayıf bir kişiliğe sahip olan IX. Konstantinos Monomakhos (y. 1000-1055) tarafından Mart 1043'te Bizans patriği olarak atanan Mikhael Keroularios'tur (y. 1000-1058).

İmparator, ülkesindeki bölücü güçleri ne frenlemesini ne de yönlendirmesini bilir. Kuramsal düşünceye yatkın olmamasına ve hitabet yeteneğinden yoksun olmasına rağmen, sanat hamiliği taslayarak çok sayıda "seküler" aydını çevresinde toplar; bunların arasında göze çarpan ve "filozofların konsülü" olarak bilinen Mikhael Psellos (1018-1078), bu sorunlu dönemin tarihçisi ve insafsız bir imparatorluk görevlisi, aynı zamanda da Keroularios'un "doğal" ve kişisel rakibidir. Keroularios'un elde ettiği zafer, impara-

Keroularios'a karşı Psellos

* *Filioque* tartışması Teslis'in üçüncü unsuru olan Kutsal Ruh'un kimden türediği üzerine bir tartışmadır ve bu tartışmaya Teslis'in Latince çevirisine *filioque* [ve Oğuldan] ifadesinin eklenmesi neden olur. Bu tartışma, Doğu ile Batı Kilisesi'nin ayrılmasının ve bu ayrılıktan sonra Latin Roma Kilisesi'nin evrensel anlamına gelen "Katolik", Bizans Kilisesi'nin de öze bağlı anlamına gelen "Ortodoks" adını kullanmaya başlamasına zemin hazırlayan nedenlerden biridir –ed.n.

torlukla patriklik arasındaki ilişkinin tersine dönmesine neden olur ve bir yandan kilisenin imparatorluk vesayetinin boyunduruğundan kurtulmasını sağlarken, diğer yandan imparatorluğun çeşitli bölgelerinde faal olan merkezkaç unsurların güç kazanmasına neden olur.

Bizans'ın, doğası itibarıyla papaya sadık olan Güney İtalya üzerindeki egemenliği de bu bölünmeyle birlikte sona erer.

Batıya karşı Doğu

Aslında Psellos, Keroularios'un "piskoposluk makamının imparatorluk makamı üzerindeki üstünlüğünü, hatta asıl imtiyazın piskoposluğa ait olduğunu" gösterdiğini yazar (Mikhael Psellos, *M. Keroularios'a Mektup*, ed. Ugo Criscuolo, 1990).

Tabii ki bu bölünmenin sorumluluğu sadece bu işgüzar kişiye atfedilmemelidir; bölünmenin siyasal temellerini büyütüp abartanlar Latinlerdir, ama bölünmeden birkaç on yıl sonra bile inanç ve ibadet açısından somut ve uzlaşmaz farklılıkların olmadığını neredeyse resmi olarak kabul ederler.

O dönemde papalık tahtında oturan IX. Leo (1002-1054, ♔ > 1049), "diplomat" Argyros vasıtasıyla papalıkla Bizans İmparatorluğu arasında –Keroularios'un istemeyip Monomakhos'un istediği– antlaşmaya varılmasını destekler; bu antlaşma hem Normanlara (Normanlar tarafından 1053 yılında tutsak edilmişti) hem de Germenlere karşı olacaktı, çünkü III. Heinrich (1017-1056, ♚ > 1046) tarafından atanmış olmasına rağmen, VII. Gregorius'un (y. 1030-1085, ♔ > 1073) yayınlayacağı *Dictatus Papae*'a [Papa'nın Emirleri] nüfuz edecek olan anlayışa öncülük ederek bağımsızlığını kazanmak istiyordu.

"Frankların papazları"

Keroularios, Trani piskoposuna oldukça kışkırtıcı, dogmatik bir mektup yollar ve bunu, yanlışlarını düzeltip Ortodoksluğu kabul etmeleri için papaya ve "Frankların papazları" diye aşağıladıklarına iletmesini ister. Keroularios mektubunun başında kendinden "ekümenik patrik" diye söz eder; ama bu unvanı kabul etmesi imkânsız olan papa, cevabında 1049 yılında Reims Konsili'nde savunduğu ilkeleri – evrensellik sıfatının sadece Roma Kilisesine atfedilmesi gerekliliği– yeniden öne sürer ve Bizans İmparatorluğu ile *caput et mater ecclesiarum* [kiliselerin anası ve başı] Roma'nın eşit sayılmasını yasadışı ilan ederek küstahlığını kınar.

IX. Leo bir başka mektubu da, yaşanmakta olan bu bölünmenin bilincinde olmayan ve iki taraf arasında ılımlı bir aracı olarak rol almaya çalışan IX. Konstantinos'a gönderir. Keroularios'un IX. Leo'ya gönderdiği mektubu Latinceye tercüme eden ve büyük olasılıkla tartışmalı ve kışkırtıcı yönlerini vurgulamış olan, papanın atılgan ama uzlaşmaz elçisi Silva Candida kontu Humbert de Moyenmoutier (1000-1061), bu mektupları yerlerine ulaştırmakla görevlendirilir.

Özellikle IX. Leo'nun ani ölümünden sonra ihtiyatlı olmak daha akıllıca olurdu, ama belki tam da artık papaya hesap vermesi gerekmediği için Humbert *sua auctoritate* [kendi başına karar vererek], 16 Temmuzda Hagia Sophia'ya girer ve bir tören sırasında Keroularios'u kınayan ve aforoz eden papalık fetvasını sunağa bırakır. Bunun üzerine Keroularios aforoz belgesinin papadan kaynaklanmadığını öne sürer, ama misilleme eylemlerinden kaçınır; onun yerine halkın öfkesinden faydalanmaya çalışır ve acısını saray "filozofları"ndan çıkararak onları din değiştirmeye ve başlarını dinsel kurallara uygun şekilde tıraş etmeye zorlar.

Ancak bu olaylar Latin dünyası üzerinde ciddi sonuçlar doğurur. Yeni papa II. Nicholas (y. 980-1061, ♔ > 1058) 1059'da, kısa süre öncesine kadar Bizans kontrolünde olan İtalya toprakları (Capua ve Müslümanların elinden alınması gereken Puglia ve Calabria bölgeleriyle Sicilya) üzerinde Normandiyalı Robert Guiscard'ın (y. 1010-1085) egemen olduğunu kabul eder.

Theodoric (y. 451-526, 👑 > 474) zamanında da olduğu üzere Roma Kilisesi, Bizans İmparatorluğu "heretikleri"nin şantajına boyun eğmektense Latinlerin dinini kabul etmiş olan "Barbarlar"la antlaşmaya varmayı tercih eder. Sonraki yüzyıllarda Bizans imparatorları barış sağlamaya çalışsalar da XI. yüzyıldan itibaren Roma Kilisesinin güçlü monarşik niteliği, tüm yakınlaşma çabalarını boşa çıkarır; Bizans ilahiyatçıları papaları heterodoks olmakla suçlarken, papalar da dünyevi güçlerinin gelişmesi ve kilisenin servetinin giderek artmasıyla antikçağ konsillerinde Hıristiyanlığın çokmerkezli bir şekilde ve eşit yetkiyle –Antakya, İskenderiye, Roma, Kudüs ve Konstantinopolis merkezlerinden– yönetilmesine dair alınan kararlardan göz göre göre kaçınır.

Barbarlarla heretikler arasında seçim

Teokratik İktidarın Etkisizleştirilmesi, Bölünmenin Uzlaşmazlığı

Mikhael Keroularios, gücünü beklenmedik düzeyde artırdığı bölünmeden sonraki yıllarda da başrol oynamaya devam eder. Bir tür dinsel yönetim oluşturmak amacıyla VI. Mikhael'e (?-1059, 👑 > 1056-1057) karşı bir halk isyanı başlattıran muhteris patrik, I. Isaakios'un (y. 1007-y. 1060, 👑 > 1057-1059) tahta çıkışını meşru kılar. Bunun üzerine imparator patriğin ne kadar tehlikeli olduğunu anlayıp onu tutuklattırır (1058) ve Konstantinopolis'ten uzakta, Trakya'da düzenlenecek bir sinodda ona resmi suçlamalar yöneltmeyi planlar; ancak Keroularios aniden ölür. Psellos'un eserlerinden Isaakios'un tek yaptığının, sarayın

yıllardan beri güçlü patriğe karşı hazırladığı planı gerçekleştirmek olduğu anlaşılır.

Dolayısıyla bu bölünme, iki dinsel merkez arasında giderek derinleşen tarihi ve ideolojik uçurumun din alanına yansıması olarak görülmelidir. Bu yarayı iyileştirme umudu 1204'te, IV. Haçlı Seferi sırasında tamamıyla ortadan kalkacaktır, çünkü Enrico Dandolo (y. 1107-1205) yönetimindeki Venedikliler Konstantinopolis'i şiddetli bir talana maruz bıraktıktan sonra sözde "Latin İmparatorluğu"nu kuracaktır.

Bkz. *Reinos de Taifas: İber Yarımadasındaki Müslüman Devletleri*, s. 131; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Konstantinopolis Hagia Sophia Kilisesi*, s. 557; *Bizans ve Batı (Teophano, Montecassino Başkeşişi Desiderius, Cluny Venedik, Sicilya)*, s. 589

Dinsel Atamalar Mücadelesi

Catia Di Girolamo

Ortaçağda kilise ve imparatorluk, Hıristiyan dünyasının neredeyse her tarafına yayılan iki iktidar merkezi olarak karşımıza çıkar. Üstlendikleri roller görünürde açıktır: Birincisi ruhani alanda, ikincisi de siyasal alanda liderlik üstlenir. Ancak bu iki güç merkezi arasındaki fiili denge, özellikle farklı bölgelerin ve dönemlerin ihtiyaçları ve kilise ile imparatorluğun başına geçenlerin güçlü veya güçsüz kişilikleri temelinde şekillenir. Birbirleriyle kesişen piskoposluk atamaları meselesiyle XI ve XII. yüzyıllarda Roma'nın Hıristiyanlık üzerindeki egemenliği meselesi, bu duruma güzel bir örnek teşkil eder.

Sorunun Temeli

IX. yüzyılın başlarında imparator, papaya göre daha üstün bir konumdadır; yönetim ve *Christianitas*'ın (Hıristiyanlık) savunulması onun sorumluluğundayken, papanın asıl görevi ilahi açıdan koruma sağlamaktır.

Ancak üst düzey ruhban sınıfı imparatorluğun kurulmasından çok önce yerel idareden sorumlu olduğu için Şarlman'dan (742-814, 👑 > 800) itibaren bizzat imparatorlar bile piskoposlarla ve başkeşişlerle işbirliğine gider; onlara idari görevler verir ve dokunulmazlık bahşederek özerk olmalarını sağlarlar. İmparatorlar böylece seküler beylerin de gücünü dengelemek için, daha güçlü kültürel araçlarla donatılmış, dinsel görevlerden kaynaklanan bir itibara sahip ve makamların babadan oğula geçmesi konusunda daha az eğilim gösteren (ama evlenme yasağına her zaman olmasa da uymaya devam eden) bu farklı aristokrasiden yararlanmayı amaçlar.

İmparatorlar piskoposlara idari görevler vermekle kalmaz; onların atamalarından da sorumludur. Bu uygulama uzun yıllar, tartışma konusu yapılmadan sürer: *Regnum* [krallık] ile *sacerdotium* [rahiplik makamı] arasındaki bu kaynaşma, dinsellik boyutunun saf dışı bırakılması imkânsız olan bir iktidar algısını yansıtır. Ancak şartlar değiştiğinde bu durum, en hararetli aşaması 1075 ile 1122 arasında yaşanan atama mücadelesinin de temelini oluşturur.

Kültürel Bağlam: Saflar ve Çakışan Alanlar

Bu ihtilaf kilisenin kötülüklerinin ve özellikle dinsel makamların alınıp satılmasıyla ruhban sınıfının nikâhsız beraberlikler yaşamasının yaygın bir şekilde kınandığı bir ortamla kesişir.

Dönemin papalık propagandası, yolsuzluk sorununu dinsel atamalar sorunuyla bağdaştırır ve güç alanlarını çok kesin bir şekilde tanımlar. Bir yanda iktidardan dolayı yozlaşmış ruhban sınıfının desteklediği imparator, diğer yanda imtiyazlarını geri kazanmayı ve kendi içerisinde reform gerçekleştirmeyi amaçlayan papalık otoritesi yer alır.

Aslında her iki safta da ahlaki reform yanlıları yer alır ve imparatorluğun müdahaleleri genellikle piskoposların dine daha uygun davranışlar içinde olmasını, Roma aristokrasisinin papalığa koşuşunu kontrol altına almayı ve reforma kendini adamış din adamlarıyla işbirliğinin sürdürülmesini amaçlar.

Dolayısıyla ortaya çıkan ihtilaf, *Christianitas*'ın siyasal liderliğinde üstünlük elde etmesini amaçladıysa da, bu ihtilafla iç içe olan bir başka üstünlük mücadelesi daha vardır; o da Roma'daki papanın bütün Katolikler üzerindeki egemenliğidir ve çok eskilere dayanan onursal üstünlüğünün XI. yüzyıla kadar hiç kuramlaştırılmamış (ve tabii hiç uygulanmamış) monarşik bir yönetime dönüşmesiyle sonuçlanacaktır.

Siyasal-Dinsel Bağlam: Kriz Döneminden Güçlenme Dönemine Papalık

Ahlak reformu yanlıları, XI. yüzyıl ortalarında üç ayrı papanın aynı anda görev aldığı kriz dönemini kendi lehlerine kullanır. Reform dönemini başlatıp üç papayı makamlarından alan Frankonya asıllı İmparator II. Heinrich (1017-1056, 👑 > 1046) 1046'daki Sutri Konsili'nde Alman II. Clemens'i (?-1047, ♔ > 1046) papalığa getirir.

İmparatorluk desteği, IX. Leo'nun (1002-1054, ♔ > 1049) Roma'nın üstünlüğünü kabul ettirmek için ilk adımları atmasına izin verir: Papa önce *apostolicus* (Havarilerin vârisi) unvanını alır, sonra reformcuları çevresine toplar, dinsel makamların alınıp satılmasını ve ruhban sınıfının nikâhsız beraberlikler yaşamasını yeniden kınar ve Güney İtalya'daki Bizans kiliselerini yetki alanına alabilmek için mücadele ederek Konstantinopolis'le yaşanan bölünmeyi derinleştirir.

Roma'nın üstünlüğü

Bundan kısa bir süre sonra, 1056'da babasının yerine geçen IV. Heinrich'in (1050-1106, 👑 > 1084-1105) reşitlik yaşına ulaşması için geçen uzun sürede imparatorlukta zayıf bir dönem yaşanır. Papalık kendi özerkliğini vurgulamak için bu dönemden yararlanır: II. Nicholas'ın (y. 980-1061, ♔ > 1058) seçilmesi imparatorluğun etki alanının dışında gelişir ve bu işleyiş derhal *Decretum in electione papae* [Papalık seçimi için ferman] yoluyla onaylanır (seçime sadece Roma ve civarındaki kiliselerin başındaki kardinaller dahil olur, sonrasında da ruhban sınıfı ve Roma halkı, tezahüratıyla sonuçları onaylar). Melfi Antlaşması da (1059) sonuçları itibariyle çok anlamlıdır; bu antlaşmayla birlikte, siyasal ihtilaflarda hakem haline gelen papa, dünyevi makamlara da meşruluk kazandırmaya başlar ve Robert Guiscard'a (y. 1010-1085) Puglia ve Calabria Doukası unvanını verir.

II. Nicholas'ın ölümünden sonra bile papalık özerkliğini ve siyasal gücünü yansıtmaya devam eder. II. Alexander'i (?-1073, ♔ > 1061) tanımayan imparatorluk, karşısına II. Honorius'u (?-1072, ♔ > 1061-1064) çıkarır. II. Alexander ölümüne kadar papalık makamında kalmayı başarır. Onu VII. Gregorius adıyla izleyen Sovanalı Hildebrand (y. 1030-1085, ♔ > 1073) imparatorlukla girilen apaçık mücadelenin başkahramanı olur.

VII. Gregorius ile IV. Heinrich

IV. Heinrich reşit olur olmaz (1066) önceliklerini yürürlüğe koyma konusunda kararlı davranır ve hem ülke içindeki bir isyanı bastırmak için uğraşır hem de İtalya'daki durumla ilgilenir.

VII. Gregorius halkın tezahüratıyla seçildiğinden II. Nicholas'ın emirnamesi ihlal edilmiş olur. IV. Heinrich, Ravenna başpiskoposu Wibert'in (1023-1100) teşviki ve papalığın merkeziyetçiliğine karşı olan Alman ruhban sınıfının büyük kısmının desteğiyle papanın meşruiyeti konusunu sorgular.

Ancak Gregorius etkili bir şekilde karşı saldırıya geçer. 1075'te imparatorluk atamalarını geçersiz sayar ve otoriter içerikli bir dizi beyanattan oluşan *Dictatus papae*'ı [*Papalık Emirnamesi*] yayınlar; bu emirnameyle iktidarın evrensel niteliğini sadece kendine atfeder, imparatorluk sancaklarını kullanma, imparatoru tahttan indirme ve tebaayı bağlılık yemininden azletme hakkını alır.

Apaçık mücadele

Böylece savaş ilan edilir: IV. Heinrich Worms Antlaşması yoluyla papayı makamından indirmeye çalışır, Gregorius ise onu aforoz ederek karşılık verir (1076). Bu durumdan faydalanarak yeniden güç bulan Alman aristokrasisi Heinrich'i yargılanmayı kabul etmeye ikna eder ve bir konsey toplamaya karar verir, ancak konsey toplanmaz; 1076-1077 kışında IV. Heinrich, Canossa'da Kontes Matilde'nin (y. 1046-1115) misafiri olan papanın yanına gider ve –üç gün boyunca tövbe ettikten sonra– papa tarafından affedilir.

Yeniden meşruiyet kazanan Heinrich, Alman isyancılara yönelerek onları yeniden itaate zorlar, sonra da Gregorius'a karşı mücadele etmeye devam eder; Gregorius'u yeniden papalık makamından alır, yerine Wibert'i (III. Clemens adıyla ♚ > 1084-1100) seçtirir, Canossa kontesi Matilde'nin birliklerini yener, uzun bir kuşatmadan sonra (1081-1084) Roma'yı alır ve kendini imparator olarak kutsatır.

Yenilgi, Ama Sadece Görünürde

Castel Sant'Angelo'ya sığınan VII. Gregorius, Norman müttefikler tarafından kurtarılır; ama kısa bir süre sonra Salerno'da ölür (1085). Yine de papalık tarafında yaşanan karışıklık kısa sürer. III. Clemens henüz papayken karşısına III. Victor (y. 1027-1087, ♔ > 1086) ile canlanma döneminin yeniden başlamasını sağlayan II. Urbanus (y. 1035-1099, ♔♔ > 1088) çıkarılır.

II. Urbanus Normanlarla ittifakı pekiştirir, Alman piskoposlarla ilişkileri düzeltir ve dinsel atamalar meselesine Fransa ile İngiltere'yi de dahil

eder, ama hükümdarlarla arasını açmamak için mevzuattan sapma konusunda faydacı bir eğilim gösterir. Etkin bir şekilde sürdürdüğü çalışmaları arasında Hıristiyanların birbiriyle mücadele etmesini engelleyip silahlarını Kutsal Topraklar'daki kâfirlere çevirmelerini istemek de vardır; II. Urbanus'un bu daveti, I. Haçlı Seferinin, onun başlattığı bir girişim olarak sayılması için yeterli olmayabilir; ama sözlerine gösterilen ilgi III. Clemens'in yalnızlığıyla karşılaştırıldığında Urbanus'un itibarının bir göstergesi haline gelir.

Urbanus'un halefi olan II. Paschalis (1053/1055-1118, ♔ > 1099) Roma'nın üstünlüğünü öne sürmeye devam etse de siyasal uzlaşmaya da yanaşır, çünkü –katı reformcu ortamlarda da savunulduğu gibi– kilisenin özerkliğini sürdürmesi için dünyevi iktidarın bulaşıcılığından sıyrılması gereklidir. Siyasal anlamda ödün vermeye çok hazır olan II. Paschalis, İngiltere ve Fransa'da dinsel atamalar meselesini çözmeyi başarır ve bu arada babasını tahttan vazgeçmeye ikna etmiş olan (1105) V. Heinrich'le de (1081-1125, 🕮 > 1111) antlaşmaya varır. 1111 tarihinde imzalanan Sutri Antlaşmasına göre imparator dinsel atamalardan vazgeçer ve daha önceden atanmış olan piskoposların mallarını ve haklarını geri kazanmayı başarır.

Ancak papanın uzlaşma konusundaki istekliliğini paylaşmayan ruhban sınıfının büyük kısmı ve imparatorluk maiyeti, çoğuna büyük avantajlar sağlamış olan siyasal iktidarla ilişkilerini kesmeme konusunda kararlıdır, ancak bu ilişkinin yeniden tanımlanması gereklidir. Düzenlenen bir konsille Sutri Antlaşması iptal edilir ve ihtilaf yeniden alevlenir.

Worms Antlaşması

Başlangıcından itibaren silahlı çatışmalara kuramsal bir süreç de eşlik eder ve başka Avrupalı krallarla varılan çözümlere benzer bir uzlaşma yoluyla imparatorla da barışma konusunda giderek artan bir ihtiyaç, kesin bir şekilde kendini gösterir.

1122'de Worms Antlaşmasına V. Heinrich'le beraber imza atan II. Callistus'tur (y. 1050-1124, ♔ > 1119). Bu antlaşmaya göre imparator tahta çıkma töreninde dinsel sembollerden (yüzük ve asa) vazgeçecektir, ama yerel ruhban sınıfı tarafından yürütülecek Alman piskopos seçimlerinde hazır bulunma ve onlara mallar bahşedip resmi görevler verme hakkına sahip olacaktır; Almanya'da resmi atamalar kutsanmadan önce alacak, İtalya'da ise tam tersi olacaktır.

Dinsel yetkiler

Worms Antlaşmasıyla fiili durum düzenlenir, imparatorun Almanya'da büyük müdahalelerde bulunma hakkı teminat altına alınır. İtalya'da da, daha küçük ölçüde de olsa, beğenmediği adaylara resmi atama yapmayı

reddetme hakkı tanınır. Ancak kilise de bu antlaşmayla kesin bir amaç güder ve dinsel atamaların, siyasal iktidarın hiçbir yetkisinin olmadığı bir mesele haline getiren bir prensibi kabul ettirir.

"Dinsel" yetkiler kısa süre içinde tamamıyla papalığa ait yetkiler haline gelecektir ve yüzyılın ikinci yarısında Roma'nın üstünlüğü ve kilisenin monarşik bir merkez olması, dinsel kültürün dönemin sorunlarına verdiği ve farklı düşüncelerden ve uygulamalardan kolay etkilenebilen bir cevap olmaktan çıkacak ve tam bir teokratik projeye dönüşecektir.

Bkz. *Papaların Siyaseti*, s. 32

Papaların Siyaseti

Ivana Ait

Avrupa'da toplumun ve ekonominin geliştiği yüzyıllarda dinsel açıdan da papaların teokratik projelerinin kendini kabul ettirmesine tanık olunur. Avrupa'nın bu yüzyıllarda zirveye çıkan Hıristiyan bilinci de bu süreci destekler. Dinde yenilenme ihtiyacından da güç alan papalık, merkezi, idari ve mali yapının da tanımlanması yoluyla hem ruhani hem de dünyevi açıdan üstünlük kazanmayı amaçlayan bir siyaset güder.

IX. Leo'nun Papalığın Üstünlüğünü Amaçlayan Faaliyetleri

Özerklik eğilimlerinin ortaya çıkışıyla başlayan derin kriz döneminde papalık, Tusculum Kontları gibi bazı güçlü Romalı ailelerin kontrolü altındadır. Roma'nın aristokratik aileleri arasında rekabet baş gösterince durum kontrolden çıkar ve üç ayrı papa seçilir. Büyük bir kararlılıkla bu duruma müdahale eden III. Heinrich (1017-1056, ♕ > 1046) üç papayı da makamlarından alarak Alman piskopos II. Clemens'i (?-1047, ♔ > 1046)

papa ilan eder. Saksonyalı I. Otto (912-973, ♕ > 962) zamanından beri, hem dinsel nedenlerle hem de kilisenin en üst düzey sınıfının (piskoposlar, başkeşişler, kilise başrahipleri) desteğini elde etmek için kilise sisteminin doğru şekilde işlemesine önem veren Alman imparatorların müdahaleleri, bir yandan dinsel reform yanlısı olan, ama öte yandan siyasal düzeni altüst edebilecek papalara zemin hazırlar.

Bu sürecin en temel ilk aşamasının görüldüğü 1049'da papalık tacı yine imparatorun isteği üzerine ve yine bir Alman piskoposu olan IX. Leo'ya (1002-1054) giydirilir. Yeni papayla –*libertas ecclesiae* [kilisenin bağımsızlığı] namına, papalıkla imparatorluk arasındaki ilişkiyi tersine çevirecek– bir reform programı oluşturulmaya başlanır (Alfonso Marini, *Storia della Chiesa medievale* [Ortaçağ Kilise Tarihi], 1991). IX. Leo kilisenin bağımsızlığını ve papalığın üstünlüğünü sağlamayı amaçlayan bir dizi girişim başlatır. Reform hareketinin başlıca temsilcilerini toplayarak çeşitli sinodlar düzenler ve 1049 yılında toplanan Reims Konsili'nde iki temel kanonu onaylatır: "Ruhban sınıfı ve halk tarafından seçilmemiş hiç kimse kilisenin idaresini üstlenemez"; "Roma Kilisesinin papası, evrensel kilisenin tek apostolik lideridir." Papanın üstünlüğüne güçlü bir şekilde karşı çıkan Bizans Kilisesi bu ikinci düzenlemeye şiddetle itiraz eder ve Roma Kilisesinde monarşik anlamda yer alan gelişmeler sonucunda Bizanslılarla Latinler arasında bölünmeyle sonuçlanacak bir kriz baş gösterir. IX. Leo'nun dinsel yenilenme ve merkeziyetçi iktidar siyaseti, papaya ve onunla işbirliği yapanlara yetki verilmesini sağlayacak çeşitli önlemler almaktan oluşur: IX. Leo konsillere başkanlık eder, kendi yokluğu durumunda tayin ettiği özel elçiler de o andan itibaren kilise hiyerarşisi üzerinde kontrol mekanizmasının önemli araçları haline gelir.

IX. Leo ve dinsel özerklik

Kilise Hiyerarşisinin Oluşturulması ve Normanlarla Antlaşma

Papalığın kendini siyasal olarak kabul ettirme süreci iki esas noktaya dayanır: Hassas ve ihtilaflı bir konu olan papalık seçimi ve Normanlarla ihtilaf. İlk konu açısından, II. Nicholas'ın (y. 980-1061, ♔ > 1058) 1058'deki seçimiyle reform dönemi başlamış olur. Papa ilk defa piskopos kardinaller tarafından seçilir ve henüz reşit olmayan IV. Heinrich'in (1050-1106, ♕ > 1084-1105) annesi İmparatoriçe Agnes'e (1025-1077) ancak bu önemli olayı onaylamak kalır. Kardinallerin, yani dinsel görevlerde papaya yardımcı olan ve Roma Kilisesinin temel taşlarını oluşturan din adamlarının

kaynağı belli değildir, ama işlevlerinin XI. yüzyılda giderek belirginleştiği kesindir. Yedi piskopos kardinal (yani şehir dışındaki yedi bölgenin piskoposu) Roma'da gerçekleşen papalık seçiminden sorumludur ve papa Roma'da olmadığı zaman kilise onlara emanet edilir. Yeni seçim sistemi 13 Nisan 1059'da gerçekleşen Lateran Konsili'yle resmiyet kazanır. XI. yüzyılın sonunda bu ilk seçmen grubuna, Roma'nın başlıca dinsel bölgelerinden sorumlu olan 28 rahip kardinal ile Roma'nın hayır işleriyle ilgilenen bölgelerinden sorumlu olan 14 diyakon kardinal eklenir, ruhban sınıfıyla halka da yeni seçilen papayı tezahürat yoluyla onaylama hakkı verilir. Bu, papanın imparatorluk vesayetinden ve Roma aristokrasisinin kontrolünden kurtulması açısından çok önemli bir adımdır.

Piskopos kardinaller ve papalık seçimi

İkinci konu açısından II. Nicholas, İmparator IV. Heinrich'in henüz reşit olmamasından yararlanarak selefinin Normanlarla başlattığı görüşmeleri sürdürür, böylece üstünlüğünü kabul ettirme sürecine devam eder. 1059 yılında Normanların en güçlüsü olan Robert Guiscard'la (y. 1010-1085) Melfi'de bir antlaşma imzalar. Bu eylem papayı siyasal anlamda güçlendirir, çünkü kendini papanın vassalı olarak gören Robert Guiscard, Normanların Güney İtalya'daki egemenliğinin tanınması ve bazı prenslerin atanması karşılığında Roma Kilisesine itaat etmeyi ve onu silahlarıyla korumayı taahhüt eder. Bu sayede II. Nicholas'ın ölümünden sonra Lucca piskoposunun (?-1073, ♔ > 1061) II. Alexander adıyla papa seçilmesini destekler. İtalyan reform hareketinin temsilcisi olan yeni papa, IX. Leo'nun papalık sarayına atadığı personeli muhafaza eder ve seleflerinin başlattığı güçlü ve bağımsız bir kilise hiyerarşisi oluşturma sürecini devam ettirir.

Melfi Antlaşması

VII. Gregorius'un Programı

Papaların aldığı kararların siyasal alanda ciddi sonuçları olur, çünkü piskoposlarla başkeşişlerin desteğinden mahrum kalan imparator, dindışı aristokrasinin olağanüstü gücü karşısında zayıf düşer. IV. Heinrich reşit olunca ve VII. Gregorius (y. 1030-1085, ♔ > 1073) papa seçilince bir yandan imparatorlarla papalar arasındaki ihtilaf giderek şiddetlenir, diğer yandan papalığın özerkleşme süreci hız kazanır.

Kilise reformunun savunucusu ve seleflerinin siyasetine ilham kaynağı olan ve keşişlikten gelen VII. Gregorius, yeni bir unsuru yürürlüğe koyar: Papa artık Petrus'un halefi veya vekili değil, İsa'nın yeryüzündeki vekilidir ve bu nedenle kilisenin içindeki ve dışındaki herkes ona boyun eğmelidir. Kuramsal temeli 1075 yılı-

İsa'nın vekili olarak papa

na ait *Dictatus papae*'da [*Papalık Emirnamesi*] sunulmuş olan bu kavram, Roma Kilisesinin, dolayısıyla da papanın otoritesinin üstünlüğü anlamına gelir ve "Tanrı'ya mutlak itaat, papaya itaatle" özdeşleştirilir (Uta-Renate Blumenthal, *The Investitute Controversy* [Dinsel Atamalar Mücadelesi], 1990). Papanın üstünlüğü yargı ve siyaset alanını da kapsar ve papaya sadece piskoposları değil, imparatorları da görevden alma izni verilir.

Teoriden uygulamaya geçiş kısa sürer. VII. Gregorius 1075'te dindışı kurumların dinsel malların tahsisine müdahale etmesini kınar. Ancak IV. Heinrich, iktidarının icrasında elzem olan büyük derebeyleri üzerindeki kontrolünde etkili bir silahtan mahrum olacağı için dindışı atamalardan vazgeçmek istemez; papa da onu aforoz eder. Papanın imparatoru taht-tan indirmek istemesi, böyle bir olayın daha önce hiç yaşanmadığı imparatorluk içinde şaşkınlık yaratır ve imparatora karşı olan mücadelelerini meşru gören büyük feodal beyler bu durumdan yararlanarak kendi özerkliklerini artırmaya çalışır. İmparatorluk tarafından da aforozların ilan edildiği bu son derece gerilimli dönem papanın sürgünde ölümüyle sona erer. Böylece büyük ihtilafların ve çelişkilerin dönemi sona ererken, "ruhban sınıf ile seküler sınıfın, yüzyıllar boyunca sahip olduklarından çok daha büyük bir farklılık bilincine sahip olmaya başladığı" bir döneme girilmiş olunur (Ovidio Capitani, *Storia dell'Italia medievale* [Ortaçağda İtalya Tarihi], 1988).

İmparatorun aforoz edilmesi

Regnum ile *Sacerdotium* Arasında Uzlaşma

Dinsel atamalar meselesi, kilisenin imparatorluktan kurtulma sürecinde temel unsur olmaya devam eder. III. Victor (y. 1027-1087, ♔ > 1086) ve II. Urbanus'la birlikte (y. 1035-1099, ♔ > 1088) kilise dünyası seküler iktidarla uzlaşmaya yaklaşır. Bunun için papayla piskoposlar arasındaki bağların güçlendirilmesi gerekir ve piskoposların kendi bölgeleri içerisindeki yetkileri artırılır. Bu yeni politika kısa sürede meyvelerini verir: İmparatorun müttefikleri olan Almanya ve Lombardia piskoposları (ve Milano başpiskoposu) Roma'daki papanın otoritesini tanır. Papa sürekli İtalya ve Fransa'yı gezerek konsiller düzenler ve kilise yasalarına uymaları için siyasal otoritelere çağrı yapar.

II. Urbanus, başarılı politikaları dahilinde, özellikle batı toplumunda had safhaya ulaşmış olan kardeş kavgasına son verip, hem günahlarından arınmaları hem de kâfirlerin tehdidiyle karşı karşıya olan Doğu Kilisesine destek sağlamaları için Kutsal Topraklar'a hacca gitmeleri için Hıristi-

yanlara çağrıda bulunur (Clermont-Ferrand Konsili, 1095). Başka kralların katkısı olmadan, sadece papanın himayesinde gerçekleştirilen Haçlı Seferinin başarısı, II. Urbanus'a itibar kazandırır ve konumunu güçlendirir, ancak papa Haçlıların Kudüs'e girmesinden birkaç gün sonra ölür. XII. yüzyılda papalığın monarşik anlamdaki evrimi kararlı bir şekilde sürer ve Freidrich Barbarossa'yla (y. 1125-1190) olan ihtilaf sırasında bile bu sürece ara verilmez. Tam tersine III. Alexander'in (y. 1110-1181, ♔ > 1159) şehir devletleriyle imparatorluk arasında üstlendiği aracılık görevi, papanın adaletin ve barışın teminatçısı olarak siyasal rolünü vurgulamaya katkıda bulunur; papa, ruhani iktidarın dünyevi iktidar üzerindeki üstünlüğünü ifade etmek için sonradan ünlenecek olan bir benzetmeyle güneşin (papalık) yansıttığı ışık sayesinde parlayan aydan (krallık) söz eder.

Papalığın evrimi

Papalığın Monarşik Açıdan Güçlenmesi

Papa hükümetinin merkezileşme süreci, hiyerarşik örgütlenme ve bürokratik sistemdeki kayda değer büyümeyle paralel şekilde gerçekleşir ve idari işler dairesini içeren *curia romana* ile mali işler için *camera apostolica* oluşturulur. Bu karmaşık yapıyı idame ettirmek için bir dizi vergi getirilir (*decimae* [onda bir], *annatae* [yıllık], *obolo Sancti Petri* [Aziz Petrus bağışı], *servitia* [piskoposluk vergileri]). Bu konularla ilgilenmek üzere elçiler atanır. Başlangıçta geçici olarak atanmış papalık temsilcileri söz konusudur, ama yerel piskoposlar kısa sürede kalıcı elçilere dönüşür. Her halükârda bu elçilere, piskoposlarla manastırlar veya piskoposlarla dinsel meclisler arasındaki ihtilafların çözülmesinden piskoposların kutsanması veya görevden alınmasına kadar oldukça geniş yetkiler verilir. Özellikle kilisenin egemenlik hakkına sahip olduğu Sicilya Krallığında papalık elçileri bütün yetkilerini kullanarak gerçek anlamda birer vali gibi davranır. En önemli meselelerde elçilik görevi, papanın en yakın danışmanlarını oluşturan ve özellikle Roma aristokrasisinden gelen yirmi kadar kardinale verilir.

Papalık elçileri

XII. yüzyılda papalık monarşik merkeziyetçiliğin o kadar ileri bir şeklini almayı başarır ki, Avrupa devletleri tarafından da örnek alınmaya başlanır. III. Alexander'in, III. Lucius (?-1185, ♔ > 1181) tarafından da sürdürülen bu başarılı politikası, imparatorluğun kilise hiyerarşisi üzerinde herhangi bir baskı uygulamasının yolunun Roma'dan geçtiği anlamına gelir.

Papalığın hem dinsel hem de siyasal alanda mutlak hâkimiyeti –modern tarihçilerin, rahiplerin iktidarının dünyevi iktidar üzerindeki üstün-

lüğü anlamına gelen, Yunanca kökenli deyimiyle, hiyerokrasi– doruk noktasına ulaşmak üzeredir ve papalık artık Avrupa siyasetinin tamamı için dayanak noktası haline gelmiştir.

Bkz. *Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı*, s. 49; *Şövalye Tarikatlarının Doğuşu*, s. 59; *Reconquista*, s. 64; *Kilise Devleti*, s. 68; *Konstantinopolis Hagia Sophia Kilisesi*, s. 557

Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması

Andrea Zorzi

XI ile XIII. yüzyıllar arasında Avrupa'nın birçok bölgesinde kendi kendini yöneten kentsel siyasal rejimler ortaya çıkar. Orta ve Kuzey İtalya'da şehir devletleri geniş çaplı özerklik kazanır, hatta kendilerine ait bölgeler oluşturup imparatorlarla ihtilafa girerler. Avrupa'nın diğer bölgelerinde ise şehir devletleri, tabi olmaya devam ettikleri krallardan ve prenslerden, İtalya'ya göre daha az da olsa, yine de kayda değer düzeyde mali, hukuki ve idari özerklik elde eder.

Avrupa'da Şehir Devletleri Hareketi

Avrupa şehirlerinin XI ile XIII. yüzyıllararasında geçirdiği demografik, ekonomik ve toplumsal gelişim, özerklik amaçlı idari şekillere dönüşür. Bu türden kurumsal yapılara genelde *communis* [şehir devleti] adı verilir, çünkü kentsel toplumlar hak ve imtiyazlarını *communis*, yani ortak hale getirirler. Bu olgu farklı özerklik dereceleri ve farklı kronolojik aşamalar şeklinde olsa da birçok bölgeyi kapsar, ama özerkliklerini ilk ilan edenler XI. yüzyıl sonlarında orta ve Kuzey İtalya'daki bazı şehirler olur. Provence ve Flandre'deki şehirlerde ilk resmi yargıçların ("konsüller" veya "*scabini*") ortaya çıkışı XII. yüzyıl ortalarını, Kuzey Fransa ve Almanya'da XII. yüzyıl

sonuyla XIII. yüzyıl başını bulur. Piskoposlarla sık sık yerel düzeyde ihtilaflar yaşanır. İtalya dışında özerklikler, genelde krallar ve prensler tarafından kısmi imtiyazların veya hakların tanınması ve bazı belgelerin ("şehir devleti" veya "imtiyaz" belgeleri) bahşedilmesi şeklinde gelişir; ancak hemen her yere atanan ve krallara bağlı olan resmi görevliler karışık idare şekillerinin ortaya çıkmasına neden olur.

İtalya ile Kuzey Avrupa arasındaki farklar

Orta-Kuzey İtalya'daki kentsel olgu, Kuzey Avrupa'ya göre bazı önemli farklılıklar gösterir. İtalya'daki şehirlerin hemen hepsi Roma kökenliyken, Kuzey Avrupa'dakiler daha yakın zamanlarda *burgus* [müstahkem şehir], liman ve pazarların çevresinde gelişmiştir. Bu yerleşim yerlerinin sakinleri için kullanılan *burgensis* [burjuva, şehirli] terimi bu yerler için kullanılan kelimeden (*burgus*) kaynaklanır ve bu toplumları oluşturan tüccar ve zanaatkârlar için kullanılır; burjuvazi, şehrin bağlı olduğu kral, prens veya piskoposların bahşettiği bazı hukuki ve ekonomik imtiyazlara sahiptir.

İtalyan şehirlerinin toplumsal yapısı Kuzey Avrupa şehirlerine göre çok daha çeşitlilik gösterir, çünkü arazi sahiplerini, derebeylik hakkına sahip olanları, hâkimleri, noterleri vs içerir. Ayrıca İtalya'daki şehirler bulundukları bölgeyle ilgili olarak merkezi (dini, idari, ekonomik) bir işleve sahipken Kuzey Avrupa'daki şehirlerin neredeyse hepsi, bulundukları bölgeden bağımsız olarak ("imtiyaz belgeleri" yoluyla elde edilen) ekonomik, mali ve idari imtiyazlara sahiptir. Bunun yanı sıra İtalyan şehirleri çevrelerindeki kırsal bölge üzerindeki etkilerini hâkimiyete dönüştürerek XIII. yüzyıldan itibaren gerçek anlamda birer şehir devleti haline gelir. İtalya'da *civitas* [şehir] terimi sadece piskoposluk merkezleri olan yerleşim yerleri için, Almanya'da da *Städt* [şehir] terimi sadece imparatordan veya o bölgenin prensinden belge almış olanlar için kullanılır.

İtalya'da Şehir Devletlerinin Kökeni

İtalya'da şehir devletlerinin geniş kapsamlı siyasal özerkliklere sahip olması iki temel şartın sonucudur; bir yanda bu şehirlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel gücü, diğer yanda da, içinde bulundukları siyasal sistemlerin –öncelikle imparatorluğun ve büyük feodal beylerin– Avrupa'nın diğer bölgelerine göre zayıflığı söz konusudur. Avrupa şehirlerinin büyük kısmında halk sosyal açıdan homojen bir kökene sahiptir, tüccardır ve "burjuva"dır, arazi sahibi olmak anlamında yatırım yapmaz ve kırsal bölgelerin beyleriyle feodal bağlantıları yoktur. Halbuki İtalyan şehirlerinde halk en

"Burjuvazi" ve "yurttaşlar"

varlıklı çiftçileri, küçük ve orta ölçekli arazi sahiplerini, bazı asil ailelerin üyelerini ve din adamlarını içerir. Bir şehirde sabit olarak yaşayan sakinler *cives* (yurttaş) adını alır; ekonomik düzey ve hukuki statü açısından tarla işçilerinden ve aristokrasiden farklıdırlar. Özellikle İtalya'da, kentsel toplum üç ana unsur çevresinde toplanır: Bazen piskoposla vassallık bağları olan ve genelde hem beylik haklarına hem de bölge içinde arazilere sahip olan askeri aristokrasi; çok miktarda menkule ve araziye sahip seçkin tüccar sınıfı ve hem şehrin idare teknikleri hem de ilim alanlarında bilgili, kültürlü sınıf, hâkimler ve noterler. Bu grupların her birinin katkıları şehir devletinin gelişiminde –sırasıyla askeri güçleri, ekonomik varlıkları ve hukuki becerileriyle– belirleyicidir.

Şehir devletleri, piskoposluk merkezi olan şehirlerde ortaya çıkar. Piskoposluk otoritesiyle bağlantılı olarak ilk kendi kendini yönetme girişimleri olgunluk kazanır ve bazı şehirlerde başpiskoposun iktidarıyla süreklilik halinde, herhangi bir ihtilaf olmadan gerçekleşir. Başka şehirlerde ise piskoposların atanmasını şehrin ileri gelen gruplarının kontrolünden almak isteyen papalığın reform hareketi sonucunda piskoposların eski güçlerini kaybetmesi belirleyici rol oynar. Papalıkla imparatorluk arasındaki "dinsel atamalar" mücadelesi, XI. yüzyılın son yıllarında birçok İtalyan şehrinde iki tarafın destekleyicileri arasında şiddetli çatışmaların yaşanmasına neden olur. Uzlaşma girişimleri, yeni bir siyasal oluşum olan şehir devletinde düzene yol açar; başlangıçta ileri gelen yurttaşlardan (*cives*) oluşan meclisler (*conciones* veya *arengo*), şehir devletinin siyasal, askeri ve hukuki idaresi için geçici temsilci olarak konsülleri (*consules*) seçerler. 1081 yılında Pisa'da, 1085'te Lucca'da, 1095'te Asti'de, 1099'da Ceneviz'de ve XII. yüzyılın ilk yıllarında başka yerlerde faal olmuş konsüller hakkında bilgi sahibiyiz.

Dinsel atamalar mücadelesi

İmparatorlukla İhtilaf

Şehir devletlerinin özerklik konusundaki isteklerinin boyutu, XII. yüzyılın ortalarında neredeyse tüm şehirlerde –imparatorluğun henüz tanımadığı– ilk şehir devletlerine özgü kurumlar oluştuktan sonra imparatorlukla baş gösteren ihtilaf sırasında belli olur. Şehir devletleri imparatorluğun otoritesini reddetmeseler de kendi kendini yönetme, ittifak siyaseti özgürlüğü, kendi bölgeleri üzerindeki yetkilerini genişletme gibi çeşitli hak taleplerinde bulunurlar ve imparatorluktan gönderilen görevlileri ve dayatılan keyfi vergileri reddederler. Böylece çok zor bir ihtilaf dönemi başlar. Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190), 1158 yılında Piacenza yakın-

larındaki Roncaglia'da bir halk meclisi düzenleyerek (Roma hukukuna dayalı *Constitutio de regalibus* [Kraliyet Mülkleri Hakkında Emirname] yoluyla) krallık otoritesinin imtiyazlarını yeniden ilan eder: Adaletin uygulanması vergilerin toplanması, para basma hakkı, ordu toplama hakkı, yolların ve kalelerin kontrolü. İmparator şehirler arasında birliklerin kurulmasını ve özel kişiler arasında savaşları da yasaklar, aristokrasiye krala karşı feodal itaat törenini dayatır. Friedrich Barbarossa'nın krallık iktidarını yeniden kabul ettirmesinin arkasında, Bologna Üniversitesi'nde Roma hukuku okuyan hukuk adamlarının teorik desteği yatar. Bu dönemde *Corpus iuris civilis* [sivil hukuk külliyatı] bir bütün olarak yeniden incelenmeye başlanır ve Hıristiyanlığın tamamı için ortak olan bir hukuk, tüm özel hukukların disiplin altına alınacağı bir çerçeve olarak öne sürülür. Nitekim XII. yüzyılın başlıca özelliklerinden biri, batı Avrupa'da yürürlükte olan hukuk sistemlerini kuramsal ve işlevsel açıdan düzenleyecek hukuk çalışmalarının büyük bir ciddiyetle yeniden ele alınmasıdır. Yüzyılın ikinci yarısında da birçok İtalyan şehir devleti kendi yerel hukuk sistemlerini yazılı hale getirmeye başlar.

Kendi kendini yönetme hakkı

I. Friedrich'e boyun eğmeyen Milano, imparatorun ordusunun saldırısına uğrar, 1162'de surları yıkılır ve şehre imparatorluk tarafından atanmış bir görevli yerleştirilir. Mali baskıların artışıyla birçok şehir devleti Veneto ile Lombardia bölgelerinde "birlik"ler oluşturmaya teşvik edilir; 1167'de gerçekleşen Pontida Yemini'yle bu birliklerin bir araya gelerek oluşturduğu Lombardia Birliği, Papa III. Alexander'in (y. 1110-1181, ♔ > 1159) de desteğiyle 1176'da Legnano'da imparatorluk ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmayı başarır ve I. Friedrich'i antlaşmaya varmak zorunda bırakır. İmparator, 1183'te imzalanan Konstanz Barışı'nda, otoritesinin resmi olarak tanınması karşılığında şehir devletlerine kendi yetkilerini uygulama, konsüllerini seçme, birlik oluşturma, arazileri üzerindeki haklarından yararlanma ve üzerlerine kale inşa etme haklarını tanır. 1237-1250 yıllarında Lombardia Birliği'yle II. Friedrich (1194-1250, ♔ > 1220) arasında yeniden baş gösteren ihtilafın sonucunda, İtalya şehir devletlerine imparatorluk otoritesine boyun eğdirme hayali tamamıyla sona erer. İmparatorluğun 1237'de Bergamo yakınlarındaki Cortenuova'da Lombardia Birliği'ne karşı kazandığı zafere rağmen, imparator Orta İtalya'nın sadece bazı şehirleri üzerinde ve geçici olarak kontrol sahibi olmayı başarır. 1248'de Parma'da, 1249'da da Fossalta'da (imparatorun oğlu Heinz [1224-1272, ♔ > 1239] Bolognalılar tarafından yakalanır) uğradığı ağır yenilgilerden sonra Sardinya kralı II. Friedrich 1250'de ölür ve Sardinya'yı Almanya'nın imparatorluk gücüyle birleştirme hayali yarım kalır.

Pontida Yemini

Kırsal Şehir Devletleri

Şehir devletlerinin sadece şehirlerde ortaya çıkmadığını belirtmek gerekir. Nitekim kırsal toplumlarda da kendi kendini yönetme şekilleri gelişir. Bu olgu, XII ile XIII. yüzyıllar arasında Avrupa'nın kırsal toplumunun genel anlamdaki evriminin bir parçasıdır ve çiftçilerin feodal beylerden bağımsızlıklarını kazanmalarına eşlik eder. İlk aşamada derebeyleri, kendi çiftçilerine verdikleri "imtiyaz" veya "özgürlük" belgeleri yoluyla kendi iktidarlarının sınırını çizer. Bu belgelerle genelde çiftçilere başka yere taşınma hakkı tanınır, vergileri azaltılır ve derebeylerinin temsilcilerinin idari ve hukuki süreçlerdeki rolleri sınırlanır. XIII. yüzyılda İspanya ve batı Avrupa gibi gelişimin ve yerleşim yerlerinin yoğun olduğu bölgelerde bazı topluluklarda geniş kapsamlı özgürlüklere sahip yapılar gelişir. İtalya'da çeşitli kırsal topluluklar, kendi çıkarlarını korumak ve yeni özerklikler talep etmek amacıyla kentsel kurumlara benzer şekilde örgütlenirler. Kırsal şehir devletleri, kırsal toplulukların geçirdiği dönüşümden ve farklılaşmadan dolayı ortaya çıkan seçkin sınıflar tarafından desteklenir; daha varlıklı olan çiftçiler "*dominium utile*" [mülkten yararlanma] yoluyla arazilerinin tam sahibi haline gelir ve aristokratlara veya dinsel kurumlara ait olan arazileri de kiralar.

Bkz. *Deniz Cumhuriyetleri Arasında Rekabet*, s. 42; *Almanya Şehirleri ve Prenslikleri*, s. 62; *Şehir Devletleri*, s. 122; *Deniz Cumhuriyetleri*, s. 135; *Demografik Artış ve Kentsel Yerleşimler*, s. 153; *Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları*, s. 161

Deniz Cumhuriyetleri Arasında Rekabet

Catia Di Girolamo

XI. yüzyıla kadar, İtalya'daki kıyı şehirleri arasındaki ticari rekabete, sonradan önem kaybedecek olan merkezler dahil olur; farklı şehirlerin çıkarları ve takas hacmine dayanan işbirliği şekilleri, sonradan giderek zorlaşır. Orta ve Kuzey İtalya'daki şehirlerin başarılı olduğu bu değişim döneminde kentsel kurumların ticari taleplere cevap verme becerisi, Normanların güneyde gerçekleştirdiği düzenlemelerle, Sueblerin imparatorluğu yeniden yapılandırma planları belirleyici rol oynar.

Avrupa Hâkimiyetindeki Akdeniz'e Doğru

Kıyı şehirlerinin başlangıçta dengeli bir şekilde bir arada yaşamayı başarması, Akdeniz'deki takas sisteminin henüz Avrupalıların değil, doğulu ve özellikle Müslüman tüccarların hâkimiyetinde olmasından ve Avrupa şehirlerinin bu sistem içerisinde kendilerine önemli olsa da uzun vadede belirleyici olmayan roller bulmuş olmasından kaynaklanır.

Ülke içi krizlerin ve Kıta Avrupa'sının organize saldırılar yürütmesinin etkisiyle Bizanslı ve Müslüman tüccarların dışlanması, daha uzun süreli parlak bir gelecek yaşayacak olan kıyı şehirlerinin (Venedik, Ceneviz ve Pisa) girişimiyle hız kazanır.

Ancak Akdeniz Avrupa'nın hâkimiyetine girerken ortaya çıkacak amansız rekabet, Güney İtalya ve Adriyatik kıyılarındaki şehirlerin dışlanmasıyla ve Orta-Kuzey İtalya'daki şehirler arasında silahlı ihtilafların doğmasıyla sonuçlanacaktır.

Sahne Arkası: Güney İtalya ile Adriyatik Kıyılarındaki Şehirlerin Kaderi

Güney İtalya şehirleri, hem yönetici sınıfın ticarete yeterince önem vermemesinden hem de Norman istilalarından dolayı zarar görür. Bari, Gaeta ve özellikle kökenleri çok eskilere dayanan şanlı Amalfi şehri bu duruma birer örnektir.

X. yüzyıldan itibaren doğuda faal olan Puglia bölgesinden tüccarlar 1087'de bile ticaret rotalarına o kadar hâkimdirler ki, Myra'daki (günümüzde Türkiye'de*) Aziz Nicholas'ın kutsal emanetlerini ele geçirme konusunda Venediklilere üstün gelirler. O dönemde Bari, önce Normandiyalı Robert Guiscard'ın (1010-y. 1085), 1132'de de II. Roger'ın (1095-1154) egemenliğini kabul etmek zorunda kalır, 1156'da ise bir isyan sonrasında yıkıma uğrayarak Anjou dönemine kadar sürecek olan bir gerileme dönemine girer.

Amalfi'yle rekabette uzun bir süre başarılı olan ve XI. yüzyılın başlarından beri doğuyla düzenli ilişkiler yürüten Gaeta da 1140 yılında II. Roger tarafından fethedildikten sonra benzer bir kader yaşar.

1073 yılında Guiscard'a boyun eğen ve Venedik'in 1082'de Bizans İmparatorluğundan elde etmeyi başardığı gümrük muafiyetleri dolayısıyla ticari faaliyetleri zarar gören Amalfi, özellikle Müslüman bölgesinde faal olmaya devam eder. 1126'da Tiren Denizindeki ortak çıkarların koruma altına alınması için Pisa'yla bir antlaşma imzalar. Ancak Haçlı Seferlerinde ikincil derecede rol oynaması, II. Roger'ın egemenliğine girmesi (1131) ve aralarındaki rekabeti kızıştıran Pisalılar tarafından 1137'de yağmalanması, şehrin ciddi derecede zayıf düşmesine neden olur.

Venedik'le yaşanan rekabet, Ancona ve Ragusa gibi Adriyatik kıyısındaki şehirlerin kaderi üzerinde de etkili olur.

Konstantinopolis, Romanya, Mısır ve Suriye'de ticari merkezleri olan Ancona, Venedik'in şehri egemenliği altına alma çabalarına maruz kalır; bu girişimlerin en ciddisi, 1174'te şehir devletlerine boyun eğdirme amaçlı beşinci İtalya sefer'i sırasında yaşanır. Venedik bu girişiminde başarısız olur, ancak 1137'de II. Lothar'ın (1073-1137, 🕈 > 1133), 1167'de de yine imparatorluk güçlerinin saldırıları sonucu zayıf düşmüş olan Ancona'nın tepki vermesi zorlaşır.

XI. yüzyıldan itibaren Venedik'in kontrolüne giren Ragusa yine de ticaret dünyasında belirli bir özerkliğe sahip olmaya devam eder. 1187'de Normanlar tarafından istila edilip 1192'de Bizans İmparatorluğu tarafından geri alınan şehir, 1205'te lagün şehri Venedik'e doğrudan bağlı hale gelir. Ticari anlamdaki parlak geleceğini ise çok daha sonra, ancak Osmanlıların korumasına gireceği zaman geri kazanacaktır.

Ceneviz ve Pisa: İttifaktan Düşmanlığa

Ceneviz ve Pisa XII. yüzyılın başlarına kadar Sarazenlerin Tiren Denizindeki saldırılarına karşı koymak için birlikte hareket eder; bu konuda elde ettikleri başarı, donanmalarını güçlendirmelerine ve genişleme planları

* Antalya'nın Kale (Demre) ilçesinin yer aldığı bölgede bulunan antik bir Likya kentidir –ed.n.

kurmalarına izin verir. Ancak güç kazanan ve daha hırslı hale gelen iki şehir arasındaki rekabet de kızışır.

XI. yüzyılın ikinci yarısında bu rekabet ilk olarak Sardinya ile Korsika'nın kontrolü konusunda kendini gösterir: Her ne kadar Pisalılarla Cenevizliler yine de Afrika ile İspanya'da ve I. Haçlı Seferi zamanında Ortadoğuda işbirliğine giderse de, büyük çaplı girişimleri bir daha ortaklaşa gerçekleştirmeleri kolay olmaz.

Montpellier, Nice ve Marsilya gibi önemli ticari merkezlerin gelişmekte olduğu Languedoc ve Provence bölgeleri de başka bir gerilimin kaynağını oluşturur. Pisa ile Ceneviz birbirlerini bu bölgelerin dışında tutmaya çalışır ve bu açıdan genelde daha başarılı olan Ceneviz, Doğu ile panayır bölgesi Champagne arasındaki ticareti kontrolü altına alır.

Korsika'nın kontrolü

Bu ihtilaf 1119 yılından itibaren savaşa dönüşür ve Korsika'nın kontrolünün ele geçirilmesine odaklanır; 1133'te savaşa ara verilir ve Tiren Denizindeki ada iki şehrin ortak kontrolü altına girer, ama 30 yıl sonra, Barbarossa'nın İtalya seferleri sırasında ihtilaf yeniden alevlenir. Barbarossa'ya tam destek veren Pisa'nın bundan dolayı çeşitli imtiyazlarla ödüllendirilmesi Cenevizlilerin yeniden husumete başlamasına neden olur. 1175'te, imparatorun İtalya'ya dönüşüyle yeniden barış imzalanır. Cenevizliler doğudaki konumlarını güçlendirip Pisalılarla işbirliği-barış-husumet içinde ilerleyen ilişkilerine geri döner.

VI. Heinrich'in (1165-1197, 👑 > 1191) her iki şehre imtiyazlar verdiği Sicilya da yüzyılın sonunda bir çarpışma alanı haline gelir: Pisa 1192'de Messina'yı fetheder, adanın her yanına hâkim olan çarpışmalar sonucunda Ceneviz de 1204'de Syracusae'ı ele geçirir.

Bu uzun ihtilaf dönemi, XIII. yüzyılın sonunda, Ceneviz'in nihai üstünlüğüyle sonlanacaktır.

Pisa ve Venedik: Ortak Düşmanın Yumuşattığı Rekabet

Pisalılar, Ceneviz'in yanı sıra Venedik'le de rekabet eder; bu sefer ihtilaf konusu olan deniz, Doğu Akdeniz ile Adriyatik'tir.

Pisalı tüccarlar I. Haçlı Seferinden sonra Suriye, Lübnan, Filistin, Kudüs, Caesarea ve Mısır'ın farklı merkezlerine yerleşir; 1111'de Konstantinopolis'te önemli ticari imtiyazlar elde eder. Bu tedbirler aslında Bizanslıların geç de olsa Venediklilerin ekonomik gücünü dengeleme girişimine işaret eder. Adriyatik kıyısında Pisa ile Venedik arasındaki husumete, 1180'de imzalanan antlaşma gibi uzlaşmalarla ara verilir, ama doğudaki gelişmeler üzerine cesaretlenen Pisalılar Venedik donanmasına

saldırır; Ancona, Pola, Zara, Spalato ve Brindisi'yle ticari ve diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırsalar da çok önemli başarılar elde etmezler.

Ancak bu husumet hiçbir zaman gerçek anlamda savaşa dönüşmez. Kendi aralarındaki rekabetin dışında Cenevizlilerin rekabetinden korkan iki şehir 1206'da Pisa'nın edinmiş olduğu konumu güçlendirmesine izin veren, ama Adriyatik Denizindeki genişleme girişimlerini durdurmasına neden olan bir antlaşma imzalar.

Ceneviz ve Venedik: Huzursuzluk Dolu Bir Arada Yaşam

Ceneviz ile Venedik arasındaki ilişkiler başlangıçta ekonomik ve askeri rekabete dayalı olup korsanlık vakaları ve ara sıra gerçekleşen çarpışmalarla sınırlıdır, ancak bu arada işbirliği için fırsatlar da aranır.

İki şehir arasındaki çekişmeler, Latin ticari temsilciler konusundaki imparatorluk politikalarının sık sık kesintiye uğraması nedeniyle özellikle Konstantinopolis'te yaşanır; örneğin 1162'de baş gösteren şiddetli olaylardan dolayı alınan sınır dışı etme kararı önce Pisalıları, sonra da Venediklileri etkiler (1171). Bu kararın İtalyan şehirleri üzerinde ciddi etkileri olur ve imparatorluk, kararından dönmek zorunda kalır. Friedrich Barbarossa'nın Ortadoğuda batı girişimini başlatmak için yaptığı iddialı planlar, hem Bizanslılarla İtalyan tüccarlar arasındaki ilişkilerin düzelmesi hem de Venedik ile Ceneviz arasında belgelenmiş ilk antlaşmanın imzalanması için (1177) gerekli şartları oluşturur. Bu antlaşma, XIII. yüzyılın ilk yıllarına kadar geçerliliğini sürdürür, ancak yeni çatışmalarla yeni antlaşmalardan sonra yüzyıl ortalarında husumet alenen ortaya çıkacaktır.

Hassas bir barışa doğru

Bkz. *Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması*, s. 37; *Şehir Devletleri*, s. 122; *Deniz Cumhuriyetleri*, s. 135

Guelfler ve Ghibellinler

Catia Di Girolamo

"Guelf" ve "Ghibellin" terimleri İtalyan siyaset terimleri dağarcığına ilk dahil olduklarında; yer, zaman ve bağlamla görünürde bir bağlantıları yoktur. XII. yüzyılın ilk yarısında taht mücadelesi veren iki Alman grubu, yüzyıl sonra ise papalıkla imparatorluğun İtalyan taraftarları, rakip şehirler arasındaki karşıtlıkları ve her bir şehir içerisindeki gerilimleri ifade etmek için kullanılırlar. Bu kavramın ülkeden ülkeye aktarılması, Alman hanedanlar arası mücadelelerden sonra İtalya'da yer alan olaylardan kaynaklanır. XIII.-XIV. yüzyıllarda ortaya çıkan İtalyan fraksiyonları fikir açısından bu olaylara dayanacaktır.

I. Friedrich ve Papalık: Uzlaşmadan İhtilafa

V. Heinrich'in (1081-1125, ♕ > 1111) ölümüyle Almanya'da Bavyera Düklerinin, adlarını kurucuları Welf'ten alan destekçileri Welfenlerle, Suebya Hanedanının (Hohenstaufen) adlarını hanedan kalesinden alan taraftarları Weiblingenler arasında uzun süreli bir hanedan çatışması başlar. Bu ihtilaf, Bavyera ve Saksonya dükü II. Aslan Heinrich'e (1129-1195) Kuzey Almanya'nın neredeyse tamamını tahsis eden, ama imparatorluk tacını Barbarossa lakaplı Suebyalı I. Friedrich'in (y. 1125-1190) takmasına izin veren bir antlaşmayla sona erer.

Almanya'da otuz yıl boyunca süren hanedan mücadeleleri, Süpplinburglu Lothar'ın (1073-1137, ♕ > 1133) ve Suebyalı III. Konrad'ın (1093-1152, ♕ > 1138) Orta-Kuzey İtalya'da otoritelerini tam olarak uygulamalarına engel olur ve bu arada şehir devletleri fiili olarak, neredeyse tam özerklik kazanır. I. Friedrich Almanya'ya istikrar kazandırmayı başarır, sonra da Roma'da taç giymesi için kontrolü altına alması elzem olan İtalya'ya büyük bir kararlılıkla odaklanır.

Barbarossa'nın planı

Barbarossa'nın planı, Almanya'da zaten gerçekleştirilmiş olan ve İtalya'da da imparatorluk yanlısı asil ailelerin varlığını temel alan, en üst düzey aristokrasiyle işbirliğine dayanır. Şehir devletleri dünyasında yaşanan ve bir yandan ekonomik ve siyasal canlılık göstergesi olan büyük rekabetlerin bir zayıflık unsuru oluşturması, bu plan açısından umut vericidir. Papalık da başlangıçta bu duruma iyi gözle bakar. III. Eugenius (?-1153, ♔ > 1145) ve IV. Hadrianus (y. 1100-1159, ♔ > 1154) Roma şehir

devletine ve yoksulluğa dayalı tarikatlar konusunda ateşli vaazlar veren Brescialı keşiş Arnaldus'a (?-1155) karşı imparatorluktan yardım ister. Dolayısıyla Barbarossa'nın İtalya'ya yaptığı ilk seferin (1154) başarı elde edeceği tahmin edilir, hatta asillerin Norman kralı "Kötü" William'a (1120-1166, > 1154) isyan etmesiyle başlayan karışıklık durumu, Friedrich'e Güney İtalya'yı da hâkimiyetine alma fikrini verir.

Friedrich'in, V. Heinrich'in ölümüyle gasp edilen krallık haklarını geri aldığı Roncaglia Antlaşmasında (1154) imparatorlukla ilgili planlar açıkça belli olur. Lombardia ve Piemonte'de sadece gösteri amaçlı birkaç eylem gerçekleştiren Friedrich, Roma'ya yönelir ve orada taç giyer. Ancak Roncaglia'da alınan kararlar sadece şehir devletlerini değil, papanın kendisini de korkutur, çünkü Friedrich'in girişiminin ideolojik amacı bellidir; nitekim imparatorluk iktidarına yönelik evrensel ve kutsal (ve papalığın üstünlüğüne hiçbir şekilde yer vermeyen) algı kısa bir süre sonra, piskoposların Worms Antlaşmasından önce geçerli olan kurallara göre yeniden imparatorluk tarafından atanmaya başlanmasıyla da ifade edilecektir. İmparatorlukla Güney İtalya arasında ilişkilerin kurulmasıyla "kuşatma" riskinin de ortaya çıkabileceği açıktır. Papalığın 1156'da, Benevento Antlaşmasında Sicilya Krallığının üzerindeki feodal haklarının tanınmasıyla ve Kötü William'a destek verip ona o dönemde özerk olan Capua ve Napoli gibi şehirler üzerinde haklar tanımasıyla temeli atılmış olan cephe değişikliği bu şekilde başlamış olur.

Roncaglia Antlaşması

Friedrich'in imparatorluk haklarını (*Constitutio de regalibus* [Kraliyet Mülkleri Hakkında Emirname]) daha güçlü bir şekilde tekrar ileri sürdüğü İkinci Roncaglia Antlaşmasından (1158) ve imparatorluk temsilcilerini reddeden Crema (1160) ile Milano'nun (1162) yıkımından sonra, apaçık bir mücadele haline gelir; bu arada papalık tahtına çıkmış olan III. Alexander (y. 1110-1181, > 1159) zaten imparatora karşıtlığını açıkça belli etmişti. İmparatorluk yanlısı olan kardinaller, III. Alexander'in karşısına anti papa olarak, Friedrich'in de tanıdığı IV. Victor'u (1095-1164, > 1159) çıkarırlar. Böylece kilise ile imparatorluk arasındaki mücadelede yeni bir aşamaya geçilir ve İtalyan şehirleri de taraf tutmaya başlar. Papadan yana çıkan (ve daha sonra "Guelf" adı verilecek) şehirler, kiliseyle olan ilişkileri sayesinde tam özerk şehir devleti iddiaları için destek elde etmiş olurlar; imparatorluğun yanında yer alanlar ise imparatorlukla bağlarını siyasal otoritenin meşruiyetinin garantisi olarak görmeye devam eden ve sonradan "Ghibellin" adını alacak olanlardır.

"Guelf" Zaferi mi?

İtalya tarihinin bu döneminde en girişimci ve hareketli cephe, imparatorluk karşıtı olandır; bu grubun bütünlüğü, Friedrich'in her tür resmi gücü imparatorluğa bağlayarak Roncaglia'da ilan edilen prensipleri uygulamakta gösterdiği katılıktan kaynaklanır.

Kendi kendini yönetme iddialarını savunma konusunda en kararlı olan devletler bir araya gelerek çeşitli birlikler oluşturmaya başlar. Önce Cremona, sonra Verona'nın çevresinde toplananlar 1167'de *Societas Lombardiae* (Lombardia Birliği) altında birleşirler. Bu birliğe Milano, Brescia, Mantova ve Cremona dahildir; sonradan Verona, Padova, Vicenza ve Treviso ve daha sonra Venedik, Ferrara, Piacenza, Parma, Modena ve Bologna eklenir. Geçmişte imparatorluk yanlısı olan Lodi de yalnız kalınca Lombardia Birliği'ne katılır ve tabii III. Alexander'le kısa süre önce kurulup papanın onuruna Alessandria adı verilen yeni şehir devleti de bu birliğe dahil olur. Ülke içi sorunlardan dolayı bir süre Almanya'da kalan Barbarossa bu birliğin kurulma sürecine engel olamaz ve 1174'te İtalya'ya döndüğünde artık şehir devletleri arasındaki çekişmelere güvenemez. Aslan Heinrich'in ihanetinden dolayı da güç kaybeden Barbarossa, 1176'da Legnano Savaşı'nda yenilgiye uğrar. Ancak oldukça hızlı bir şekilde düşman cephesini yeniden bölmeyi başararak bu duruma son verir ve önce III. Alexander'le bir antlaşma (Anagni Ön Antlaşması, 1176), sonra da papanın yanı sıra Venedik'le, Norman kralı ve başka bazı şehir devletleriyle barış imzalar (Venedik Barışı, 1177).

Lombardiya Birliği

Almanya'daki konumunu güçlendiren Friedrich'in şehir devletleriyle ilişkilerini tanımlaması, Konstanz Barışı'nın imzalandığı 1183 yılını bulur. Şehir devletlerinin, surlarının ve bölgelerinin içerisindeki yönetiminin meşruiyeti imparatorluğun izniyle onaylanır, ama bunun için şehir halkı imparatorluğa biat yemini eder ve konsüller için imparatorluk tarafından atanmayı esas alan bir işleyiş oluşturulur. Dolayısıyla imparatorluk karşıtı cepheye açıkça "Guelf" adını vermek zordur (özellikle bu terimin sonraki yüzyılda kazanacağı anlam göz önüne alınınca), çünkü şehir devletleri Barbarossa'nın seferlerinden önce kazandıkları imtiyazları tekrar elde etmekle imparatorluğun egemenlik prensibini ve imparatorun sadık tebaası olmayı kabul etmiş olur.

Tarihten İdeolojiye: Semantik Değişimin Tamamlanması

Yarım yüzyıl sonra bu olaylara papanın destekçilerinin imparatora karşı zaferi gözüyle bakılmasının nedeni özellikle bu olayları izleyen tarihtir.

Şehirlerin çalkantılı gelişim dönemi, imparatora bağımlı bir iktidar hiyerarşisine dahil olmasına rağmen hiç duraksama olmadan devam eder. II. Friedrich (1194-1250, 👑 > 1220) zamanında papalıkla imparator arasında yeni bir husumet dönemi başlayınca İtalyan şehirleri bu durumu kendi özerkliklerini ve rakipleri aleyhine güçlerini geliştirmek için bir fırsat olarak görürler.

"Guelf" ve "Ghibellin" terimleri bu dönemde yaygın olarak kullanılmaya başlansa da ihtilafın ilk halinden geriye fazla bir şey kalmamıştır, çünkü bu iki terim XIII ve XIV. yüzyılda sadece kentsel ve bölgesel siyasal dinamiklere bağlı olarak şehirlerin kendi içlerinde ve aralarında oluşan ideolojik ihtilaflar için kullanılır hale gelir. Şehirlerin seçimleri açısından Guelf veya Ghibellin yönelimi çeşitli etkenlere bağlıdır; bunların arasında sözde imparatorluk tarafında olan şehirleri (örneğin Milano) papalığa yönelmeye veya papalık etkisi altında olan şehirleri (örneğin Forli) imparatorluğu desteklemeye iten bir özerklik arayışı ile rakip şehrin desteklediği tarafa zıt olan tarafa hizmet etme isteği olabilir. Şehirlerin iç yapısı açısından ise genel olarak halk kesiminin Guelf olmaya, asil sınıfların ise Ghibellin olmaya eğilimli olduğunu söylemek mümkündür.

Guelfler ve Ghibellinler

Bkz. *Kilise Devleti*, s. 68

Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı

Franco Cardini

Haçlı hareketi XI. yüzyılda doğduğunda hiç şüphesiz İslam ile Hıristiyanlık arasındaki uzun süreli mücadele geleneğine dayanmaktaydı, ancak Müslüman saldırılarının Hıristiyan taraf için oluşturabileceği tehlikelerle ilgisi yoktu. Bu hareket aslında Avrupa-batı dünyasının demografik, ekonomik ve toplumsal açıdan genel canlanma döneminin Akdeniz dünyasına yansıma süreci içinde yer alır. "İlk Haçlı Seferi" olarak söz

edilmesi âdet olan 1096-1099 seferinden paradoksal olarak superiorem non recognoscens *[kendinden üstünü tanımayan] ilk Avrupa feodal monarşisi doğar.*

Hıristiyanlarla Müslümanlar Arasındaki Yüzyıllık İlişkiler

Hem tarihyazımı geleneğinde hem de okullarda okutulan ders kitaplarında, birincisi 1095-1096 arasında Avrupa'dan kaynaklanıp batı Avrupa kökenli prenslerin liderliğindeki savaşçılar tarafından 1099'da Kudüs'ün fethiyle sonuçlanan bir dizi askeri seferden "Haçlı Seferi" olarak söz etme geleneği günümüzde çok yaygınlaşmıştır. Bu seferler, batılıların hem o dönemde hem de günümüzde "Kutsal Topraklar" adını verdiği, yani hem İncil'de anlatılan olayların büyük kısmına hem de İsa'nın yeryüzündeki hayatına sahne olan bölgenin korunmasını ve geri kazanılmasını amaçlar.

Haçlı Seferlerinin evrimi

"Haçlı Seferi" terimi aslında geç döneme aittir: XIII. yüzyılda sadece ara sıra kullanılır ve kesin olarak benimsenmesi XIV, hatta XV. yüzyılı bulur. Haçlı Seferlerinin tarihi, farklı aşamalardan ve amaçlardan oluşan karmaşık bir evrim sürecine tanıklık eder. Nitekim bazı Haçlı Seferleri, Kuzeydoğu Avrupa'yı fethetmeyi ve Hıristiyanlığı orada yaymayı amaçlarken bazıları heretikliklerin yayılmasını engellemek, bazıları da papalığın siyasal düşmanlarını yenilgiye uğratmak için yapılır. XIV ila XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar olan dönemde ise Haçlı Seferleri olarak nitelenen seferlerin amacı, giderek yayılmakta olan Türk-Osmanlı gücüne karşı Avrupa'ya ait bir sur oluşturmaktı.

Dolayısıyla Haçlı Seferleri sadece basit ve indirgemeci bir bakış açısıyla Hıristiyanlıkla İslam arasındaki "yüzyıllık" mücadelenin bir aşaması olarak yorumlanabilir. Savaş, Hıristiyan dünyasıyla (hem batı, yani Latin; hem de Doğu, yani Yunan, Arap ve Ermeni dünyası) Müslüman dünyası arasında çeşitli düzeylerde ekonomik, kültürel ve diplomatik alışverişten oluşan derin ilişkinin ara sıra kendini gösteren bir yönüdür. Aslında "Haçlı hareketi" Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki geniş kapsamlı ilişkileri tamamıyla ortadan kaldırmazken bu bağlamın ötesine uzanır, çünkü Avrupa'nın yayılması ve Latin Kilisesiyle Bizans Kilisesi arasında ve resmi dinsel otoritelerle heretik gruplar arasındaki ilişkiler başta olmak üzere siyasal ve dinsel dengeler gibi unsurları da kapsar.

Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında, tabii ki VII ile XI. yüzyıl arasında, hem denizde hem de karada çeşitli çarpışmalar yaşanmıştı; bu çarpışmalar sırasında her iki taraf kendi inancına, Hıristiyanlıkta da, İslam-

da da savunulan ortak, ama zıt "kutsal savaş" kavramına başvurmuştu. Öte yandan bu, dini duyguların çok güçlü olduğu bir dönem olduğundan, insan hayatının tüm eylemlerine (hayatın en önemli anlarından gündelik çalışmalara kadar) kutsal bir anlam veriliyordu, dolayısıyla savaş da bu genel kuralın dışında kalamazdı. Ancak bu durum barış antlaşmalarının imzalanmasına, hatta Hıristiyanlarla Müslümanların, dinsel açıdan karışık olan düşmanlara karşı ittifak oluşturmasına engel teşkil etmez. XI. yüzyılda hem İber Yarımadasında, hem Sicilya'da hem de Akdeniz'de çok sık gerçekleşen ve çeşitli bölgelerin, limanların, adaların ve ticari deniz rotalarının ele geçirilmesini veya üzerinde hâkimiyet sağlanmasını amaçlayan çarpışmalar bu tür ittifaklara örnek teşkil eder. Ancak bu yüzyılda, kısmen daha önceki yüzyılın sonlarında da belgelenebilen güçlü bir demografik artışın da katkısıyla, Avrupa'da halklar arasında yeniden yayılma ve ticareti geliştirme arzusu görülür. Bu dönemde gelişen hareketliliğin kendini gösterdiği alanlar arasında mevcut merkezlerin gelişmesi, yeni yerleşimlerin oluşması ve tarıma ayrılan arazilerde artışın yanı sıra, bazen çok sayıda hacıdan oluşan grupların kutsal alanları ziyaret edişi de yer alır. Bu âdet, hem karadan ulaşım yollarının giderek daha çok kullanılmasıyla hem de yeni pazarların oluşumuyla sonuçlanır. Hac yolları üzerinde geliştirilen azizlerle ilgili efsaneler ve destanlar, Pisa, Ceneviz ve daha sonra Venedik gibi İtalyan liman şehirlerinden gelen denizci-tüccar-korsanlar tarafından Akdeniz havzasının tamamına yayılır.

Hacılar ve savaşçılar

Genelde "I. Haçlı Seferi" olarak adlandırılan sefer de bu bağlamda ortaya çıkar. Savaşçılar olsun, en azından başlarda savunmasız olan hacılar olsun, muhtemelen on binlerce kişinin dahil olduğu bu beklenmedik ve birçok yönden şaşırtıcı hareket neredeyse rastlantısal bir şekilde başlar.

I. Haçlı Seferi

1095'in Kasım ayında Papa II. Urbanus (y. 1035-1099, ♔ > 1088) derin bir kurumsal ve ahlaki reforma tabi tutulmuş olan Fransız Kilisesini yeniden düzenlemek için Auvergne bölgesinde, Clermont'tadır. Bazı piskoposların katıldığı bir konsilin sonunda bölgenin askeri aristokrasilerine yönelik kısa bir konuşma yaparak onları İran'dan gelen Barbar halkların tehdidi altında olan "Doğu Hıristiyanları"na yardıma gitmeye teşvik eder. Nitekim XI. yüzyılda, kısa süre önce İslamiyet'i kabul eden ve Selçuklu kavmi altında toplanan Türk kavimleri Orta Asya'dan yola çıkıp İran'daki yaylalardan geçmiş ve Bağdat'taki Abbasi Halifeliği'nin topraklarına yayılmıştı; bölgedeki tüm Müslüman milislerin bir araya geldiği bu topluluk kısa

sürede hem Bizans İmparatorluğunu hem de Mısır'daki Fatimi Şii Halifeliği'ni tehdit etmeye başlamıştı. 1070'li yıllarda ağır yenilgilere uğrattıkları Bizans imparatorları batı uluslarından, özellikle de Norman asıllı, güçlü silahlarla donatılmış şövalyeleri sık sık paralı asker olarak tutuyordu. Aslında papanın Clermont'ta (ve birkaç ay sonra, baharda, Piacenza yakınlarında düzenlenen bir başka konsilde) yaptığı konuşmanın asıl amacı, orta ve Kuzey İtalya, Fransa ve batı Almanya'yı sonu gelmez savaşlarıyla mahvetmekte olan ve yarattıkları karmaşadan dolayı kilisenin dünyevi toplumu yeniden düzenlemesine engel olan şiddet yanlısı şövalyeleri doğuya göndererek onlara yerel Hıristiyanları koruma açısından ruhani olarak övgüye değer ve ekonomik açıdan kârlı bir görev vermekti.

Clermont çağrısı

Ancak Clermont çağrısı beklenmedik, hatta pek de istenmeyen bir başarı elde eder. Bazı aristokratlar bu çağrıya cevap verirken, o dönemde batı Avrupa'yı baştan sona dolaşan gezgin ve genelde denetimsiz vaizler tövbekârlık vaaz eder, Kıyamet Günü'nün yaklaştığını haber verir ve Hıristiyanlığın yeniden doğuş mekânı olarak Kudüs'e işaret eder. Bu *prophetaların* [kâhin] en ünlüsü, *"l'Hermit"* [inzivacı keşiş] olarak bilinen Pierre d'Amiens'dir (y. 1050-1115). *Prophetaların* çevresinde toplanan büyük ve savunmasız hacı toplulukları doğuya doğru yürüyüşe geçer ve zaman zaman silahlı gruplara katılarak Konstaninopolis'e ulaşırlar. Fazlasıyla kalabalık, disiplinsiz ve beklenmedik bu misafir topluluklardan dolayı endişeye kapılan Bizans imparatoru I. Aleksios'un da (1048/1057-1118) teşvikiyle bu gruplar Anadolu'ya doğru devam eder ve 1097-1098 arasında bu bölgeyi geçer. Kudüs'e ulaştıklarında saldırıya geçip 15 Temmuz 1099'da şehri ele geçirir, talan eder; buradaki Müslüman ve Yahudi nüfusunu katlederler. Buradan daha önce sürülmüş olan Doğu Hıristiyanları şehre geri getirilir ve Süryani ve Ermeni Hıristiyanlar da katılır; başlangıçta Müslümanlarla Yahudilerin Kudüs'te yaşaması yasaktır.

Kudüs Krallığı

Bu seferin liderlerinin neden Kudüs'ü hedef almayı kararlaştırdığı hiçbir zaman tam olarak aydınlatılamamış bir soru olarak kalır. Onların da hacıları yönlendiren *propheta*'ların karizmatik gücüne kapılmış olması muhtemeldir. Ama her ne kadar katılımcılar arasında mütevazı düzeyde şövalyeler olsa da, bu girişimin başında onların veya asillerin olmadığını belirtmek gerekir. Aslında 1096 yılında Avrupa'dan yola çıkanlar arasın-

da, şu veya bu nedenle siyasal alanlarının küçüldüğüne inanan ve dünyanın başka yerlerinde kendine gelecek arayan büyük prensler de vardır. En önemli prensler arasında Toulouse kontu ve Provence markisi Raimond de Saint-Gilles (1041/1042-1105), Aşağı Lorraine dükü Godfrey de Bouillon (1061-1100), Flandre kontu Robert (y. 1065-1111), I. William'ın oğlu ve İngiltere kralı William Rufus'un kardeşi Normandiya dükü Robert (y. 1054-1134) ve Robert Guiscard'ın (y. 1010-1085) oğlu d'Hauteville prensi Bohemond (1050/1058-1111) yer alır.

Büyük prenslerin katılımı

Bu prenslerin hiçbiri Avrupa'ya dönmeyi pek istemezse de bazıları sonradan döner. Büyük kısmı Kutsal Topraklar'da kalmaya ve burada kendilerine ait bölgeler oluşturmaya karar verir. Ancak yeni fethedilen yerleri düzenleme ihtiyacı ortaya çıkar. VII. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmiş olan bu toprakların hukuki açıdan Bizans imparatoruna iade edilmesi gerekse de, hiç kimsenin buna müdahale etmeye niyeti yoktu; dolayısıyla Bizanslıların 1054'ten beri Latin Kilisesinden ayrılmış olduğu bahanesine başvurulur. Kendilerine *cruce signati* [haç işareti taşıyanlar] (giysiler üzerine dikilen kumaştan bir haç, papanın Clermont'ta yaptığı çağrıya cevap verenlerin simgesi sayılıyordu) adını verenlerin liderleri arasında İngiltere, İspanya ve Sicilya durumunda olduğu üzere, yeni fethedilen yerlerin hâkimiyetini papaya sunma fikri yayılır. Ancak papa, Konstantinopolis'le arasında kapatılması imkânsız bir uçurumun açılmasına sebep olacak ve bölünmeyi nihai hale getirecek bu öneriyi kabul edemezdi. Böylelikle hiçbiri rakibine boyun eğmek istemeyen prensler, yeni fethedilen toprakların Kudüs Latin Piskoposluğu'na ve siyasal-askeri açıdan bu bölgenin muhafızı ve koruyucusu (o dönemde kullanılan terminolojiye göre *advocatus* [koruyucu]) olarak görülen patriğine ait sayılması gerektiğine karar verir ve bu makama yaşlı ve hasta olan Godfrey de Bouillon atanır. Bu kişinin seçilme nedeni, *Advocatus Sancti Sepulchri*'nin [Kutsal Mezar'ın Koruyucusu], diğerlerinin isteklerine karşı çıkacak kadar güce ve enerjiye sahip birisi olmasını engellemektir. Nitekim Godfrey bu görevi büyük bir tevazuyla kabul eder ve kral olarak taç giymeyi reddeder, çünkü İsa'nın dikenlerle taçlandırıldığı yerde altından bir taç takmak istemez; ancak bu göreve atandıktan sadece bir yıl sonra ölür ve 1000 yılında bu makam yine boş kalır. Bölgeye yerleşmiş olan bazı şövalyeler, papanın da desteğine sahip olan bir patriğin fazla güç sahibi olmasını engellemek için Godfrey'nin kardeşi –1098'de Güney Anadolu'da Ermeni Edessa şehrini (günümüz Türkiye'sinde Urfa) fethedip burayı keyfi bir şekilde kontluk haline getirmiş olan– Boulogne kontu Baudouin'den (1058-1118, 👑 > 1100) hemen Kudüs'e gelmesini isterler. Bu davete cevap ve-

Kudüs Latin Piskoposluğu

ren Baudouin, Arapların batı Avrupalılara verdiği adla "Frank" prenslerden ağabeyinin elde edemediğini –veya tarihçilere göre reddettiğini– elde eder; yani Kudüs kralı olarak taçlandırılır.

O dönemde evrensel bir otoriteye –ya iki imparatordan birine (Bizans veya Roma-Germen) ya da Roma'daki papaya– tabi olmayan hiçbir dünyevi iktidar yoktur. Yeni Kudüs Krallığı bu ekümenik iradelerin ikisi tarafından da üstü kapalı şekilde tanındıysa da, hiçbirine dayanamamaktadır. Söz konusu olan yeni ve tuhaf bir hukuki durumdu; bu krallık *superiorem non recognoscens* [kendinden üstünü tanımayan] olarak ortaya çıkmıştı. Paradoks teşkil eder, çünkü bu ilk Haçlı Seferinden bir anlamda Avrupa dışındaki ilk Hıristiyan "seküler" ve "modern" monarşi doğar.

Bkz. *Papaların Siyaseti*, s. 32; *Friedrich Barbarossa ve III. Haçlı Seferi*, s. 54; *Şövalye Tarikatlarının Doğuşu*, s. 59; *Kudüs Krallığı ve Küçük Derebeylikleri*, s. 146; *Konstantinopolis Hagia Sophia Kilisesi*, s. 557

Friedrich Barbarossa ve III. Haçlı Seferi

Franco Cardini

Friedrich çok genç yaşında Suebya düküyken, amcası Almanya kralı III. Konrad'ın liderlik ettiği, 1147-1148 arasında gerçekleşen II. Haçlı Seferine katılır; cesareti, stratejik zekâsı ve katılığıyla dikkat çeker. Bundan kırk yıl sonra imparatorluğu zamanında "III. Haçlı Seferi" olarak bilinen seferi düzenler ve Balkanlar'la Anadolu'da Bizans İmparatorluğuna ve Türklere karşı önemli zaferler kazanır. Ancak 10 Haziran 1190'da, Toros sıradağlarında azgın bir nehri geçerken ölür; zamansız ölümü Almanya'da XVIII ve XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürecek eskatolojik efsanelerin doğmasına neden olur.

II. Haçlı Seferinin Hazırlığı

1098'de Boulogne kontu Baudouin (1058-1118, 👑 > 1100) tarafından fethedilip neredeyse yarım yüzyıldır Kutsal Topraklar'daki ilk "Frank" Prensliğini oluşturan Ermeni şehri Edessa, 1144-1146 arasında Bağdat Abbasi Halifeliği'ne ve danışmanı/koruyucusu Sünni Selçuk sultanına bağlı, Halep ve Musullu bir Türk atabeyi olan İmadeddin Zengi (y. 1085-1146) tarafından fethedilir, kaybedilir ve tekrar fethedilir. Bu haber batı Hıristiyanları arasında şok etkisi yaratır, çünkü "Frank" Kudüs Krallığını, hacılarla tüccarların kolaylıkla ulaşabildiği tanıdık ve güvenli bir yer, İtalya kıyı şehirlerine ait gemiler tarafından savunulan ve Roma Kilisesinin yeni kurumu olan dinsel-askeri tarikatlar, yani *militia*ların [milis] koruması altındaki Latin ve Avrupa o*utremer*i [denizaşırı] olarak görmeye alışmışlardır.

Cisterciensis tarikatından bir mutasavvıf olup o dönemin Latin Hıristiyanlığının akıl hocası olan Bernard de Clairvaux (1090-1153), bu tarikatlardan biri olan *Templar* veya Tapınak tarikatının meşruiyet kazanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Papa III. Eugenius (?-1153, 👑 > 1145) onun sayesinde Kutsal Topraklar'daki "Franklar"a destek sağlamak için (Edessa'nın Müslümanların eline ilk geçişinden hemen sonra) yeni bir askeri rota düzenlemeye ikna olur ve bu yardım seferi 1 Mart 1146'da *Quantum praedecessores* [Seleflerimiz ne kadar] fetvasıyla ilan edilir. Bu sefere katılanlar da 1096 seferine katılanlar gibi *cruce signati* (hacılar arasında yaygın olan bir âdete göre giysilerinin üzerine haç işaretinin dikilmiş veya işlenmiş olması) olup, tam endüljansın yanında, hem manevi hem de maddi olarak bir dizi avantaj elde ederler. Şehit olma olasılığının yüksek olduğu silahlı bir hac yolculuğu olarak görülen Haçlı Seferlerinin kanonik mevzuatı bu şekilde yavaş yavaş oluşmaya başlar. Bernard bu girişim için vaazlarda bulunmayı kabul eder ve yarım yüzyıl önce olduğu gibi, yine seyyar vaizlerin neden olduğu tehlikeli dinsel halk hareketlerini belirli bir çerçeveye oturtmayı ve disiplin altına almayı amaçlar. Bazıları heretiklikle suçlanan bu vaizler, güneş tutulmaları, yanardağ patlamaları veya kıtlık gibi doğa olaylarından da yararlanarak dünyanın sonunun yaklaşmakta olduğunu savunup yeryüzünün kâfirlerden arındırılması gerektiğini dile getirmiş ve 1096'da arındırılması gerekenlerin Yahudi toplulukları olduğunu öne sürmüşlerdi.

İki büyük lider: VII. Louis ve III. Konrad

Batı Hıristiyanlarının iki en güçlü kralı bu girişime liderlik etme konusunda ikna edilir. Önce Fransa kralı VII. Louis (y. 1120-1180, 👑 > 1135), güçlü ve güzel karısı Aquitania düşesi Eleonore (1122-1204) ve asil şövalyelerle zarif hanımlardan oluşan seyyar saray çevresi eşliğinde bu görevi üstlenir. Onu "Ro-

malılar kralı" (yani 1138'den itibaren Almanya'nın seçilmiş kralı), dolayısıyla da imparatorluk tacına aday olan ve papa tarafından taçlandırılmak için Roma'ya bir hac yolculuğu yapması gereken Hohenstaufen Hanedanından III. Konrad (1093-1152) izler. Batının en büyük krallarının varlığı ve liderliği, Bernard için hem disiplin garantisidir hem de batının tüm Hıristiyanlarının papanın güçlü ruhani liderliği altında birleştiğinin simgesidir. Savunmasız hacıların sorumsuzluklarıyla ilerleyen Germen ve Fransız askerleri 1143'ten beri Bizans imparatoru olan Manouel Komnenos'un (1118-1180) davetini kabul ederek Balkanlar'dan geçer. Sicilya kralı Roger d'Hauteville (1095-1154) Fransız kralını kendi adasına uğrayıp oradan deniz yoluyla Kutsal Topraklar'a gitmeye ikna etmeye çalışır; bu şekilde hem başlıca rakipleri olan Bizanslılara karşı onun desteğinden yararlanacak hem de Kraliçe Eleonore'un amcası Raimond de Poitiers'nin başında bulunduğu Antakya Prensliğini güçlendirmiş olacaktı. Ancak *basileus*un karısı Bertha von Sulzbach'la (sonradan Yunanca Irene adını almıştır) akrabalık ilişkileri olan Kral Konrad, Doğu İmparatorluğu ile ittifakını güçlendirmek için Konstantinopolis'e uğramak istiyordu ve papa da bölünmeyi yumuşatmak için bunun işe yarayacağına inanıyordu.

Yirmi bin kadar kişiden oluştuğu sanılan Alman ordusuna eşlik edenler arasında o dönemde yirmili yaşlarında olan genç bir prens vardır. Kral Konrad'ın kardeşi Friedrich von Büren'in oğlu, Suebya dükü Friedrich (y. 1125-1190) Balkanlar'da, Hadrianopolis (günümüzde Edirne) yakınlarında haydutlara karşı yürüttüğü mücadelelerde cesareti ve acımasızlığıyla sivrilir. Trakya'da bir fırtınada kampların tamamı zarar görürken bir tek genç Suebya dükünün çadırının ayakta kaldığı anlatılır. Aynı zamanda dayısı olan biyografi yazarı, Cisterciensis tarikatından, asil ve kültürlü Freising piskoposu Otto (y. 1114-1158) bu olayı hemen ilahi bir seçimin işareti olarak yorumlar.

Friedrich Barbarossa Haçlı Seferlerinde

Friedrich, 1147 yılının sonbaharında Anadolu geçilirken de kendini gösterir; bu dönemde Almanlarla Fransızlar arasında, bilindiği üzere sonradan çok kötü sonuçlar doğuracak rekabet ve karşılıklı nefret duyguları açıkça ortaya çıkar.

Bugünkü adıyla "II. Haçlı Seferi" hem liderler arasındaki rekabetten hem de özellikle Fransa kralı Louis'nin kötü seçimlerinden dolayı başarısızlığa uğrar; örneğin Türk atabeyinin rakibi olan Şam emirinin müttefik olarak işlerine yarama ihtimaline rağmen, Louis, şehri uzun bir süre ve

nafile yere kuşatır. Bütün bunlara, biraz gülünç bir ayrıntı da olsa, Kraliçe Eleonore'un kocasını aldatması ve karı-koca arasındaki kavgaları da eklemek gerek. Ancak Eylül 1148'in başlarında Konrad ve adamları Kudüs'e kısa bir ziyaretten sonra Noel'i Konstantinopolis'te geçirip oradan Almanya'ya dönmek üzere Akka Limanı'ndan hareket eder. Friedrich'in Kutsal Topraklar'la ilgili nasıl bir izlenim elde ettiğini bilmiyoruz, ama bu sefer sırasında bir başka amcası olan VI. Welf von Memmingen ile Regensburg piskoposu Heinrich ve Bohemya Dükü Ladislav gibi imparatorluğun ileri gelenlerini daha iyi tanıma imkânı bulduğu kesindir.

Kırk yıl sonra neredeyse yetmiş yaşında olan ve otuz üç yıldır Roma-Germen İmparatoru olan I. Friedrich, hiç çekinmeden yeniden Kutsal Topraklar'a yürüyüş emri verir, çünkü Hıristiyanlığın bir numaralı kralı olarak bunu kendine görev addeder. Kudüs'ü Ekim 1187'de ele geçiren Kahire ve Şam sultanı Selahattin Eyyübi'den (1138-1193) Avrupa'da hem dehşetle hem hayranlıkla söz edilirdi. *Laetare Jerusalem* [Sevin, Ey Kudüs] günü ilan edilen 27 Mart'ta imparator Mainz Katedralinde *Curia Jesu Christi*'ye [İsa Mesih'in Meclisi] başkanlık eder. İmparatorluk tahtını, Büyük Kral'ın oturması için boş bırakır. Papalık elçisi *Audita tremendi* [Korkunç olanları duyunca] adlı papalık fetvasını okur, Friedrich de büyük oğlu, Suebya dükü VI. Friedrich (1167-1191) ve imparatorluğun ileri gelenleriyle beraber hacı yeminini eder. Friedrich'in yokluğunda, onun sayesinde artık barış içinde olan imparatorluğun vekâletine diğer oğlu, "Romalılar" (yani Almanya) ve İtalya kralı Heinrich (1165-1197, ♔ > 1191) atanır.

Friedrich ve savaş propagandası

Bazıları uydurma olan belgeler sayesinde, Selahattin Eyyübi ve radikal bir Müslüman tarikatı olan Haşhaşilerin lideri Hasan Sabbah arasındaki diplomatik ilişkiler hakkında sahip olduğumuz bilgilerden Friedrich'in o dönemde, sonradan parlak bir geleceği olan savaş propagandasının mucitlerinden biri olduğu anlaşılır.

İmparatorluğun Haçlı Seferi ordusu Aziz Georg Bayramı'nın arifesi olan 23 Nisan 1189'da Regensburg'da toplanır ve 11 Mayıs'ta hareket ederek karadan yolculuk etmeyi, yani Balkanlar'dan geçen yolu seçer. Friedrich önceden Macaristan kralına, Sırbistan prensine, *basileus* II. Isaakios Angelos'a (y. 1155-1204) ve Selahattin Eyyübi'nin rakibi olduğu bilinen Konya Selçuklu Sultanı'na diplomatik mesajlar göndermişti. Ordu Viyana, Gran, Belgrad, Niş ve Sofya'dan geçer ve Philippopolis'e silah zoruyla girer (II. Haçlı Seferi Balkan Yarımadasında kötü anılar bırakmıştır). Bu yolculuk sırasında Bizans İmparatorluğuyla ilişkiler o kadar bozulur ki, Friedrich Konstantinopolis'e saldırmayı bile düşünür. Fethedilen yerler arasında Hadrianopolis de vardır.

Bu şartlar altında gerçek anlamda bir çarpışmadan kaçınmak mümkün olsa da, Konstantinopolis'ten geçmeye imkân yoktu, zaten *basileus* da buna izin vermezdi. Dolayısıyla Gelibolu'dan Çanakkale Boğazı'nı geçmek için gerekli olan tekneler tedarik edilir ve bu manevra kış sonuna doğru tamamlanır. Konya sultanı Kılıçaslan'ın ittifak önerisinin güvenilmez olduğu anlaşılır ve başkenti 18 Mayıs 1190'da fethedilir. Friedrich, ona feodal biat sunmaya hazır olan Ermeni prenslerin yardımıyla Toros sıradağlarını geçmeye karar verir. Ancak Göksu'yu (Araplara göre Salef, Yunanlara göre Kalikadnos) geçerken Friedrich aniden suların içinde kaybolur; belki de 10 Haziran'da, Anadolu baharının sıcak bir gününde buz gibi sulara düştüğü için kalp krizi geçirir. O dönemde çok ileri bir yaş sayılan 70 yaşında tedbirsiz bir şekilde soğuk sulara girdiği için ölmüş olması imkânsız değildir. Olağanüstü güçlü bir yapıya sahip olsa da, imparator at üstündeki uzun yolculuktan dolayı zayıf düşmüş olmalıydı.

Barbarossa'nın ölümü

Barbarossa'nın ölümü konusundaki belirsizlik, o trajik anı anlatan kaynakların başvurduğu, şehitlerin öykülerinde görülen destansı özellikten de kaynaklanır. Yorgunluktan bitmiş ve ateşler içinde olan oğlu Friedrich, karmaşık ve dehşetli cenaze işlemleriyle ilgilenir: Kralın cesedi kaynatılır, iç organları Tarsus Katedraline, eti de Antakya'daki Aziz Petrus Katedraline gömülür. Kralın kemiklerinin Sur Katedraline mi, yoksa Akka Katedraline mi gömüldüğü belli değildir. Mezarının kaybolmuş olmasından dolayı daha sonra imparatorun ölmemiş olduğuna, Kyffhäuser'deki Thuringia Dağının derinliklerinde uyuduğuna ve zamanın sonunda ortaya çıkarak Deccal'ın emrindeki topluluklarla mücadele etmek için seçilmişlere liderlik edeceğine dair bir efsane doğmuştur. Şair Friedrich Rückert 1815'te bu konuda yazdığı *Der alte Barbarossa* adlı balatta, *er ist niemals gestorben* ("o asla ölmedi"), der. 1878'de Johann Sepp ile Heinrich Prutz liderliğinde bir Alman keşif grubu, artık yeni Alman İmparatorluğunun koruyucusu haline gelmiş olan Barbarossa'nın mezarlarını tespit etmek için yola çıkar ve imparatorun öldüğüne inanılan yere bir mezar taşı dikilir.

Bkz. *Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı*, s. 49; *Şövalye Tarikatlarının Doğuşu*, s. 59; *Kadınların Müziği ve Ruhaniliği: Hildegard von Bingen*, s. 834

Şövalye Tarikatlarının Doğuşu

Barbara Frale

Dinsel-askeri tarikatlar, I. Haçlı Seferi döneminde tehlike altındaki Hıristiyan halkını korumak için Filistin'e koşan batılı Hıristiyanlara ilham veren maneviyattan hareketle ortaya çıkar; bu tarikatlar, inancı korumaya kendini adamak amacıyla dünyevi hayattan feragat etmeyi seçen profesyonel savaşçılar olan seküler şövalyelerden oluşur. Başlıca iki tarikat olan Tapınak ve Hospitalier şövalyeleri Kutsal Topraklar'daki Hıristiyan ordusunun omurgasını oluşturur, bunların yanı sıra Aziz Lazarus veya Töton Şövalyeleri gibi daha sonra ortaya çıkan ve belirli misyonları olan tarikatlar da vardır.

Hospitalier Şövalyeleri

1050 yılı civarında bazı Amalfili tüccarlar, Kutsal Topraklar'a yaptıkları hac yolculuğu sırasında hastalanan gezginleri tedavi etmek için Kudüs'te bir düşkünler evi kurar. Bu tüccarların lideri Gerardo l'Ospitaliere'ydi (y. 1040-1120), ama tarihçilere göre tarikatın kurucusu Büyük Üstat Raimond Le Puy'dir (1083-1160). Santa Maria Latina adlı Benedikten Manastırına bağlanan bu merkezi işleten seküler kişiler keşiş gibi yaşar ve şapelleri Aziz Jean l'Aumonier'ye [Sadakacı] adanmıştır (ama 1100 yılından sonra, batıda daha çok tanındığı için Aziz Vaftizci Yahya'ya adanır). 1113 yılında II. Paschalis'in (1053/1055-1118, ♔ > 1099) tanıdığı *Pie postulatio voluntatis* [Kutsal isteğinizle ilgili irade*] adı altındaki imtiyaz bu yardım kurumuna özerk dinsel kurum statüsünü kazandırır; böylelikle tarikatın doğrudan papalığa bağlı olmasının temelleri atılır ve bu durum 1154 tarihli *Christianae fidei religio* [Hıristiyan dini inancı] adlı imtiyazla fiili olarak gerçekleşir. Tarikat böylece piskoposluk hiyerarşilerinden bağımsız, kendine özgü bir özgürlük kazanır. Kudüs'te bulunan ve sonradan kapasitesini 2000 hastaya kadar genişleten hastane, muhtemelen ileri düzeydeki Arap tıbbının da yakınlığı sayesinde öncü tıbbi tedaviler sunar. Fiziksel terapi, dikkatli bir beslenme rejimi ve manevi tedavi, talihsiz misafirlere beden ve ruh sağlıklarını geri kazandırmayı amaçlayan tedavinin bazı yönlerini oluşturur.

* Bu gibi başlıklar, mektubun/emirnamenin ilk cümlesinin ilk birkaç kelimesinden oluşur, bu nedenle çevirisi ilk bakışta eksik, hatalı gibi görünebilir. –çn.

1136 ile 1160 arasında belirsiz bir tarihte Hospitalier şövalyeleri, daima asıl amaçları olan yardım misyonunun yanında silahlı savunma görevini de üstleneceklerdir. Kutsal Topraklar'da, etrafı güçlü düşmanlarla çevrili olan Hıristiyan Krallığı, sürekli olarak ani saldırı riskiyle karşı karşıyadır. Hospitalier şövalyelerinin yeni askeri çehresi, onlardan birkaç yıl önce, Kudüs'ün ve Kutsal Mezar'ın savunulması amacıyla, çok yenilikçi bir maneviyattan ilham alınarak kurulan dinsel bir kurum olan *Templar* veya Tapınak şövalyelerini model alacaktır: Tapınak tarikatında da olduğu üzere, aynı kişiler hiçbir zaman hem askeri işlevi hem de papazlığı üstlenmez ve her iki kurumda silah kullanması yasak olan rahipler vardır.

Kutsal Topraklar'daki krallığın istikrarsızlığı

Tapınak Şövalyeleri

1114 yılına doğru, Kont Hugues de Champagne'ın destekçisi ve Troyes yakınlarında bir derebeyi olan Hugues de Payns (y. 1070-1133) adlı Fransız bir şövalye Kudüs'te, hac yolculuğuna çıkanları Müslüman çapulcuların saldırılarından koruma yemini eden milislerden oluşan bir hayır derneği kurar. Bu grubun bünyesinde hayat bulan fikir, XI. yüzyıl sonlarına özgü, hayatı dine adama girişimlerini örnek alır ve rahip olmayan keşişlerle karşılaştırılabilir ama özellikle Güney Fransa'da ve Müslümanlara karşı *Reconquista*nın [Yeniden Fetih] gerçekleşmekte olduğu İber Yarımadasında ortaya çıkmış olan bazı girişimlerle benzerlik gösterir: Burada seküler savaşçılar, kutsal yerlerin üyeleriyle geçici bir karşılıklı yardım antlaşması çerçevesinde, dualar ve ruhani çıkarlar karşılığında bu ibadet yerlerinin dini muhafızlarına koruma görevi görür.

Karşılıklı yardım antlaşması

Hugues de Payns ile yoldaşları (Sur başpiskoposu William'a göre dokuz kişi, Suriyeli Mikhael'e göre ise 30 kişi) sadakalar yardımıyla yaşar, İncil'de tarif edilen yoksulluk prensibinden ilham alır ve kendilerinden "İsa'nın yoksul silah arkadaşları" diye söz ederler. Hugues de Payns girişimini tanıtmak ve Avrupa şövalyeleri arasında yeni üyeler bulmak için 1127'ye doğru batıya gider. Kudüs kralı bu hayır derneğini krallığın askeri savunmasında kullanmak amacıyla sabit bir dinsel kurum haline getirmek, güçlendirmek ve geliştirmek ister. Kral, dönemin en etkili ilahiyaçısı olup Roma Senatosunun da çok değer verdiği Aziz Bernard de Clairvaux'ya (1090-1153) yazarak, ondan de Payns'ı himayesi altına almasını ve bu savaşçı keşişler için "savaşın gürültüsüyle uyumsuz olmayan" bir kural oluşturmasını ister. Böylece bu büyük Cisterciensisler keşişinden bu çetrefilli sorunu çözmesi, yani dine adanan hayatla monastik ortamda genelde dine saygısızlık sayı-

lan silahlı hizmetin bağdaşır hale getirilmesi istenir. Başlangıçta bu konuda bazı tereddütleri olan Bernard sonradan Hugues de Payns'ın idealine tutkuyla sarılır ve manevi gücüyle sahip olduğu bilgileri bu davaya hizmet etmeye adar. Bu tarikatın karşı karşıya kaldığı büyük ikilemi çözmek için silahlı mücadelenin tamamıyla savunma amaçlı olduğunu vurgular: Savaşçı-keşişler için dövüş bir kefaret veya tövbekârlık biçimidir, kendi içlerinde kötülükle ve günahla mücadele ettikleri gibi, günahlarının cezasını çekmek için de düşmanla mücadele ederler.

1129 yılının Ocak ayında Troyes'da düzenlenen konsile papanın elçisi, Albano piskoposu Kardinal Mathieu de katılır: Bu yeni dinsel-askeri tarikat için Augustinus'un maneviyatından bazı unsurlar içeren, ama daha çok Benedikten'e dayalı olan bir kural hazırlanır. Yoksulluk, itaat ve cinsel riyazet konusunda üç yemin eden keşişler, askeri operasyonlarda üstlenecekleri işlevlere göre iki hiyerarşik sınıfa bölünür. En yüksek sınıf olan şövalyeler (*milites*) askeri aristokrasiye aittir ve dönemin zırhlarını kuşanıp at üstünde mücadele edebilirler; daha alt sınıftaki hizmetkârlar (*servientes*) toplumun diğer sınıflarına aittir ve hizmet işlevi görürler. Hizmetkârlar koyu renk giysiler giyerken şövalyeler hayatlarının asli özelliği olması gereken açıkyürekliliği simgeleyen beyaz giysiler giyme ayrıcalığına sahiptir. Kudüs kralı bu yeni tarikata sarayının bir bölümünü resmi konutu olarak tahsis eder; bu yapı, Süleyman Tapınağı'na ait olduğu sanılan harabelerin yanında bulunduğundan halk bu silahlı keşişlere *Milites Templi* [Tapınak Şövalyeleri] demeye başlar.

Üç monastik yemin

Bernard de Clairvaux 1136'ya doğru yazdığı *De laude novae militiae* [Yeni Şövalyelere Methiye] adlı yazıda tapınak şövalyelerini yüceltir ve onların Haçlı Seferlerinin ideallerine yürekten inanan dönemin Hıristiyan toplumu için ne kadar yararlı olduklarını anlatır. 1139'da II. Innocentius'un (y. 1080-1143, ♔ > 1130) tarikata tanıdığı *Omne datum optimum* [Bütün Mükemmel Armağanlar] adlı temel imtiyaza göre tarikat tüm dinsel veya seküler otoritelerden bağımsız olup sadece papaya karşı sorumluluk taşır. Tarikat 20-30 yıl içinde, hem papaların, kralların ve asillerin lütufları hem de mallarını onlara bağışlayan ve oğullarını tapınak şövalyeleri olmaya teşvik eden sıradan insanlar sayesinde olağanüstü şekilde gelişir. Bu kişiler Kutsal Topraklar'da gösterdikleri cesaretle edindikleri şöhretten dolayı bir tür şehitlik arzusuyla Tanrı'ya hizmet etmeyi seçmiş inanç kahramanları sayılırlar. Papa III. Eugenius (?-1153, ♔ > 1145) 1147'de onlara, Hıristiyanlığı savunurken dökülen kan onuruna sol omuzlarına kırmızı bir haç takma ayrıcalığını tanır.

Sadece papaya bağlı olan bir tarikat

Töton Şövalyeleri, Aziz Lazarus Tarikatı ve Ortaçağdaki Daha Küçük Diğer Vakıflar

Thuringia kontuna bağlı bir grup savaşçı III. Haçlı Seferinde, Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) karadan götürdüğü ordudan ayrılıp Kutsal Topraklar'a deniz yoluyla gitmeyi tercih eder. Karaya çıktıkları zaman gemilerinin yelkenlerini de kullanarak ellerindeki kaynaklarla bir sahra hastanesi kurarlar; papalar ve Kutsal Topraklar'daki yetkililer bu Alman hayır derneğine iyi gözle bakar ve III. Clemens (?-1191, ♔ > 1187) Ocak 1191'de onu papalık himayesine alır. Meryem Ana'ya adanmış bir kiliseye sahip olan topluluğa halk tarafından *fratres domus hospitalis sancte Marie Theutonicorum in Jerusalem* [Kudüs'te Meryem Ana Hastanesi'nin Töton Rahipleri] adı verilir. 5 Mart 1198'de, İmparator VI. Heinrich'in (1165-1197) Sicilya'da gerçekleşen ani ölümünden birkaç ay önce, imparatora Haçlı Seferinde eşlik eden bazı Alman prensleri ve asilleri Akka'daki Tapınak şövalyelerinin merkezinde Kudüs kralı, patriği, Tapınak'la Hospitalier'in iki Üstadı ve Kutsal Topraklar'ın diğer seküler ve dinsel yetkilileri huzurunda bir araya gelerek Töton vakfının da, Hospitalier şövalyelerinde olduğu gibi, Kutsal Topraklar'ı korumaya katkıda bulunmak için dinsel-askeri bir tarikata dönüşmesi gerektiğine karar verirler. Resmi tören 19 Şubat 1199'da III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) tarafından gerçekleştirilir, ancak özellikle İmparator II. Friedrich (1194-1250, 🕮 > 1220) döneminde imparatorun, IV. Üstat olan Keşiş Herman von Salza'ya (y. 1209-1239) duyduğu saygıdan dolayı bu Töton tarikatı kayda değer bir itibar düzeyine ulaşır. II. Friedrich'in etkisiyle tarikat Papa III. Honorius'tan (?-1226, ♔ > 1216) üzerinde siyah bir haçın olduğu beyaz bir pelerin giyme imtiyazını elde eder; bu, o ana kadar beyaz pelerini sadece kendilerine ait, itibarı yüksek bir imtiyaz olarak savunan Tapınak şövalyelerine karşı ahlaki bir zafer anlamına gelir.

Haçlılar tarafından fethedildikten kısa bir süre sonra Kudüs'te, o dönemde toplum tarafından gerçek anlamda Tanrı'nın kırbacı olarak görülen cüzzama yakalanan hacılar için ayrı bir hastane kurulur. Kudüs cüzzam hastanesi, başkalarına bulaşma riskine karşı uzak bir konumda, şehir surlarının dışında, Aziz Lazarus'un adını taşıyan gizli bir kapı yakınlarındaki Tancredi Kulesi'nin yanında yer alır. XII. yüzyıl başlarından itibaren içinde bir kilise, revaklı bir avlu, bir toplantı salonu, bir yemekhane ve hasta keşişlerle onlara gerekli tedavileri yapan sağlıklı keşişlere ayrılan iki ayrı yatakhane yer alır. Aziz Lazarus tarikatının temelindeki prensip, İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde havarilerin ayaklarını yıkarken vaaz ettiği Hıristiyanlık merhametidir: Hıristiyanlık her şeyden önce başkalarına ve özellikle cüzzamlılar gibi

Cüzzam hastanesi

umutsuz durumda olup her türlü destekten yoksun olan ve herkes tarafından hakir görülenlere karşılıksız hizmet etmek anlamına gelmelidir. Bu ideal, batı Hıristiyan toplumunda merhamet duygusunu ve bağışları artırır; muhtemelen Haçlı Seferleri ve cüzamlılar konusunda çok hassas olan Fransa kralı Aziz Louis'nin (1214-1270, ⚜ > 1226) girişimiyle bu vakıf 1244'ten kısa bir süre önce, Müslümanların bölgedeki fetihlerinden dolayı ciddi tehlike altında olan Kutsal Topraklar'ın silahla savunması görevini de üstlenir. Cüzzama yakalanan ve o dönemdeki adıyla "daimi hasta" haline gelen şövalyeler böylece Hıristiyan devletine hizmet etmeye ve Haçlı Krallığının birliklerine yararlı olmaya devam edebilir ve kendi savaşçı itibarlarını koruyabilirlerdi.

Diğer daha küçük tarikatlar

XI ve XII. yüzyıllar arasında genel anlamda dinsel-askeri tarikatlar altında toplanabilecek, ama hiçbir zaman büyük tarikatlar gibi kurumsal bir yapıya sahip olmayan çeşitli girişimler olur. Bunların arasında, Kudüs Kutsal Mezar rahiplerinin barındırdığı ve seküler insanlardan oluşan bir dinsel dernek olan ama bir türlü Kutsal Topraklar'ın silahlı savunmasını üstlenemeyen Kutsal Mezar Tarikatı, XIII. yüzyıl başlarında, Pagan halkların yaşamaya devam ettiği Kuzey Avrupa'da Hıristiyanlığı yaymayı amaçlayan *Militia Christi de Livonia* [İsa'nın Livonyalı Askerleri] ve Müslüman komşularla silahlı çarpışmaların sürekli bir tehdit oluşturduğu İber Yarımadasında doğan Calatrava (1150), Santiago (1161) ve Alcantara (1177) gibi tarikatlar vardır.

Bkz. *Papaların Siyaseti*, s. 32; *Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı*, s. 49; *Friedrich Barbarossa ve III. Haçlı Seferi*, s. 54; *Şövalyelik Kurumu*, s. 185; *At ve Taş: Feodal Dönemde Savaş*, s. 244

Reconquista

Claudio Lo Jacono

Kurtuba Halifeliği'nin sona ermesinden sonra İslamiyet'in İberya'da yaşamaya devam ettiği yarım binyıllık tarih siyasal açıdan değil, kaydedilen sanatsal ve bilimsel ilerlemelerden ve İber Yarımadasında Hıristiyanların arasında oluşan kültürel uyumdan dolayı büyük önem taşır; Hıristiyanlar 1070'te başlattığı Reconquista *XIII. yüzyıla kadar sürecektir. XVII. yüzyılda Müslümanların nihai olarak bu bölgeden gönderilmesi uç görüşlü Hıristiyanlar memnun eder, ancak yarattığı derin ekonomik krizin üstü bol miktarda Amerikan altınının gelişiyle kapatılır.*

Olaylar

Kurtuba Halifeliği'nin 1031'de ani bir şekilde sona ermesi, İslamiyet'in İber Yarımadasındaki varlığını sonlandırmak yerine yarattığı ağır siyasal ve askeri gerilemeyle Hıristiyan hasımlarının ilerleme sürecini başlatır. *Reinos de Taifas* [Tayfa Krallıkları] adı verilen bu yeni dönemde 250 yıldır süren Emevilerin güçlü halifeliği kırk kadar küçük krallık, emirlik ve sultanlığa bölünür.

Halifeliğin yıkıntılarından kısa sürede, Malaga'nın Hammudileri ve Granada'nın Zirileri başta olmak üzere Sakalibaların, yani Slavların veya Valencia'nın Amirileri gibi genelde Kafkas asıllı kölelerin ve Arapların Berberi Müslüman krallıkları doğar. Araplar Saragoza'da önce Yemen asıllı Tucibiler, sonra da Hudi Hanedanı altında organize olur; Toledo'da ise 1018-1081 arasında idarede olan Zunnunileri, 1022'den beri Badajoz'u yöneten Aftasidler izler. Sevilla'ya yerleşen Kadı Ebu el-Kasım Muhammed bin Abbad'ın (1027-1095) soyundan gelen Abbadiler de 1031-1069 arasında Ebu Hazm Cevher bin Muhammed bin Cevher'in soyundan gelenler tarafından yönetilen Kurtuba'yı da kontrolleri altına alır. Bu topluluk bilim ve edebiyat insanlarının cömert himayesi sayesinde meşruiyet kazanmaya ve onların şöhretlerinden yararlanmaya çalışır.

Berberi krallıkları

Ancak Hıristiyan hasımları da eskiye göre çok daha etkili bir şekilde örgütlenir. Tarihi çok eskilere dayanan Asturya-Leon Krallığına, 1031 yılına kadar Leon'a bağlı olan Kastilya Krallığı, Aragon Krallığı ve Barselona Kontluğu eklenir. Bu arada önce Pamplona, sonra Navarra adını alan kral-

lık, Pirene Dağları'nın en kuzeyinde yer alan Bask bölgelerini yönetmeye devam eder, XVI. yüzyıl başlarında da zoraki olarak İspanya Krallığıyla birleşir.

Abbadi yönetimindeki Sevilla, Endülüs'ün en önemli şehri haline gelip Kurtuba'yı da ele geçirirken (1070), El Mutemid (1040-1095) sayesinde Toledo'nun Leon ve Kastilya kralı VI. Alphonsus (1040-1109, 1065-1071 arası Leon kralı, 1072-1109 arası Kastilya kralı) tarafından fethinin (ancak iki krallığın nihai olarak birleşmesi 1230 yılını bulacaktır) Hıristiyanlar üzerinde çok büyük psikolojik etkisi olacaktır, çünkü hem fethedilen ilk büyük Müslüman şehridir hem de eski Vizigot başkenti yeniden Hıristiyanların eline geçer, bu da zorlu, ama umut verici *Reconquista*'nın ilk adımıdır.

1078'de Sevilla halkı onur kırıcı *mudejar* ("vergi veren" anlamına gelen Arapça *mudaggian* kelimesinden) konumuna düşer, ama Endülüs'ün kaçınılmaz olarak tamamıyla parçalanması, bir süreliğine de olsa Sevilla, Badajoz, Kurtuba ve Granada elçilerinin müdahale etmesi için yalvardığı Berberi Murabıtların Sultanı tarafından engellenir.

Zallaka Zaferi

Aynı yıl 23 Ekim'de Badajoz yakınlarındaki Zallaka'da Müslümanların kazandığı büyük zafer, İberya'daki İslam varlığının süresini uzatacak gibi görünse de kısa süre içinde Endülüs'teki en iyimser Müslümanlar bile Yusuf bin Taşfin'in (y. 10006-1106) yardım etmemesinin pek de özverili bir hareket olmadığını anlar.

Hudiler dışındaki Tavaif-ül-Mülk beyleri oldukça hızlı ve acımasız bir şekilde yerlerinden edilir. 1090'da Granada ve Sevilla, ertesi yıl da VI. Alphonsus'la nafile ve zoraki bir ittifaka girmeyi deneyen Kurtuba geri alınır. Amirilerden geri aldığı Valencia'nın beyi olan (ve uzun bir süre boyunca Saragoza beyi Muktedir'in hizmetinde çalışmış olan) El Cid (1043-1099) de 1099'da Murabıtlarla savaşırken ölür.

Murabıtların tahttan inmesini sağlayanlar –Muvahhidler– yine Müslüman ve yine Berberidir ve Yusuf bin Taşfin'le Kuzey Afrika'nın aynı bölgesinden gelirler.

Heretik gözüyle baktıkları Murabıtlardan kurtulmak için 1123-1124 arasında Kuzey Afrika'dan yola çıkan Muvahhidlerin Endülüs'e ulaşması 1145-1146 yıllarını bulur; onları davet eden Murabıt beyi Muhammed bin Ganiye (XII. yüzyıl) bölge halkıyla ters düşer. Ancak Muvahhidlerin Murabıtlardan daha da hoşgörüsüz olduğunu sadece, acımasız bir şekilde zulüm görüp yeni beylerin yobaz gazabıyla neredeyse yok olan Kuzey Afrika'daki Yahudi ve Hıristiyan toplulukları değil, Endülüs'ün Müslümanları da fark eder.

Muvahhidler 18 Temmuz 1195'te Kastilya kralı VIII. Alphonsus'a (1155-1214, > 1158) karşı bir zafer kazansa da, Müslümanların Las Navas de Tolosa'da uğradıkları ağır yenilgi (16 Temmuz 1212) İslamiyet'in İber Yarımadasındaki hâkimiyetinin sonunun başlangıcına da işaret eder.

Reconquista'nın Son Safhası

XI ile XIII. yüzyıllar arasında neredeyse tüm Müslüman krallıkları – Kurtuba, Almeria, Badajoz, Murcia, Niebla ve Valencia– çeşitli Hıristiyan devletler tarafından ele geçirilir. 1110'daki Murabıt ve 1118'deki Aragon istilasından önce, 1076'da Denia ile Balearları kontrolü altına alan Saragoza'nın emiri Mücahit el-Emiri (960-1044) 1015-1016 arasında Sardinya'yı fethetmeyi denemiş (yerel tarih kayıtlarında Mugetto veya Musetto olarak anılır), ancak Pisalılarla Cenevizliler arasındaki sıradışı bir ittifak sonucu geri püskürtülmüştü.

Varlığını daha uzun sürdürmeyi başaran tek Tayfa Krallığı, Granada Sultanlığı'dır, ama bunun da nedeni, 1237-1492 arasında Kastilya'nın vassalı olma durumuna katlanmasıdır; Granada'dan toplanan altın sikkeler Kastilya'nın İslam karşıtlığını yumuşatır, sultanlık da böylece göstermelik de olsa, siyasal varlığını sürdürmeye devam eder. Las Navas de Tolosa'daki Müslüman yenilgisiyle Ocak 1492 arasında 280 yıl vardır. Bu uzun dönem kültürel açıdan olağanüstü derecede verimli geçer; siyasal açıdan Hıristiyan krallıklarını memnun ederken Müslümanlar için büyük hayal kırıklıkları yaratır. Savaşlar ve barış antlaşmaları, ağır vergiler ve entrikalar, ittifaklar ve ihanetlerle dolu geçen neredeyse üç yüzyıllık sürede karşıt safları oluşturanlar daima Müslümanlarla Hıristiyanlar değildir. Merini beyi Ebu Yusuf Yakup (XIII. yüzyıl) Endülüs'ün son şansıdır. 1275'te Cebelitarık Boğazı'nı geçer ve Kuzey Afrika kaynaklı bu üçüncü seferin kendilerine Kastilyalılardan kurtaracağını uman Granadalılar tarafından kendisine sunulan Algesiras'a girer. Ebu Yusuf'un dört yıl sonra tam da Algesiras sularında kazandığı deniz zaferi Nasri Sultanlığı'nın kayıplarını telafi eder gibidir, ama Ebu Yusuf'un halefi Ebu Yakup aynı başarıyı sürdüremez, çünkü kendi ülkesinde de Tlemsenli Abdülvadilerin giderek artan husumetiyle karşı karşıyadır.

Müslümanların gerilemesi

Merini beyi Ebu El-Hasan Ali'nin (1297-1351) gösterdiği çabalar işe yaramaz. 30 Ekim 1340'ta Rio Salado üzerinde uğranılan ağır yenilgi Endülüs'ün hayatta kalma umutlarını tamamıyla söndürür.

Dağılmakta olan siyasal ve askeri tabloyu toparlayacak bir mucize beklentisi içindeki Nasriler Elhamra'daki muhteşem saraylarında (inşa-

sında kullanılan malzemeden veya isim babasının takma adından dolayı "Kızıl" adlı saray) yaşamaya devam eder; son sultan olan ve Boabdil olarak bilinen XII. Ebu Abdullah Muhammed (y. 1460-1533) Katolik kralların nihai kuşatmasına ve cömert sayılabilecek şartlarına boyun eğmek zorunda kalır.

Ancak İspanya'daki İslam varlığı o yıl sona ermez. Geriye kalan ve kırsal kesimde göze batmadan tarlalarda mütevazı işlerde titiz bir şekilde çalışarak yaşamaya çalışan Müslümanlar giderek daha çok zulme ve zalim bir ayrımcılığa maruz kalır. Kardinal Ximenes de Cisneros'un (1436-1517) uyguladığı zalim baskılar sonucunda birçoğu zorunlu olarak Hıristiyanlığı kabul eder ve onlar için *moriscos* terimi kullanılmaya başlanır, çünkü durumları, Hıristiyanlığı isteyerek seçen *tornadizos*a göre farklılık gösterir. Bir yüzyıldan uzun bir süre bu kâbus gibi ortamda yaşayan Müslüman Endülüslüler XVII. yüzyıl başlarında yayınlanan bir emirnameyle nihai olarak ülkeden gönderilir. Onların çalışkanlıklarından ve yeteneklerinden yararlananlar Kuzey Afrika ile Osmanlı İmparatorluğudur. Bu arada İspanya da ciddi boyutta bir tarım kriziyle karşı karşıya kalmaya başlasa da bu kriz, Yeni Dünya'yı talan eden *Conquistadores*in geri getirdiği Amerikan altınının ardında gizlenir.

Nihai kovuluş

Bkz. *Papaların Siyaseti*, s. 32; *İskandinav Ülkeleri*, s. 96; *İspanya'nın Hıristiyan Krallıkları*, s. 126; Reinos de Taifas*: İber Yarımadasındaki Müslüman Devletleri*, s. 131; *İspanya: Ripoll, Taüll, Jaca, Bagüés, León*, s. 766

Kilise Devleti

Ivana Ait

Bu yeni bölgesel gerçekliğin yapılanması ve örgütlenmesi, papaların iktidarının doğuşu ve gelişimiyle başlayan uzun ve karmaşık bir sürecin sonucudur. VIII. yüzyılda erken ortaçağ İtalya'sının siyasal satranç tahtasında yer alabilmek için hukuki, ekonomik ve ideolojik araçlar edinen Roma piskoposlarının bölgesel yetkiye sahip olması XII. yüzyılın sonunu bulur.

Papalık Topraklarının Genişlemeye Başlaması

Papalık devletinin temelinde, çok önemli bir unsur olan toprak mülkiyetinin olduğunu unutmamak gerekir. Bu topraklar öncelikle bir zamanlar Bizans İmparatorluğuna ait olup VIII. yüzyıl boyunca Frank kralları tarafından papalara verilmiş topraklardan oluşur. Roma Dükalığı'nın Bizans kökenli merkezleri, Roma'nın yanı sıra günümüz Lazio eyaletinin büyük kısmı, Perugia bölgesi ve Pentapolis'ten (Rimini, Pesaro, Fano, Senigallia ve Ancona şehirleri) oluşan ve Longobardlara ait Spoleto Dükalığı'nın da büyük kısmını kapsayan bu topraklar, kısmen Romalı asillerin temsil ettiği yerel iktidar merkezlerinden, kısmen de imparatorların defalarca toprakların üzerinde hak iddia etmesinden dolayı birbirinden kopuk parçalardan oluşur ve aralarında fazla bağlantı yoktur.

Reformcu papalar zamanında kilise ile seküler toplum ve özellikle papalığın imparatorluğa bağlı olmasına karşı olan Romalılarla yaşanan kopukluk, papalığı "topraklarıyla ilgili olarak yeni çözümler formüle etme ihtiyacı"yla karşı karşıya bırakan bir dönüm noktasına getirir (Antonio Sennis, *Atlante storico-politico del Lazio* [Lazio'nun Tarihi-Siyasal Atlası], 1996). IX. Leo (1002-1054, ♔ > 1049) Romalı güçlü bir aile olan Tuscolani'den almayı başardığı topraklarla Campania bölgesinde geniş bir alanın sahibi olur. Zengin

Bölük pörçük bir "krallık"

ve güçlü Farfa Manastırıyla olan ittifakından yararlanarak da, daha küçük boyutta da olsa Sabina bölgesinde topraklar elde eder; bu zaferler Lazio bölgesine dağılmış iktidar merkezlerinden oluşan Romalı asil aileleri zayıflatmaya katkıda bulunur. IX. Leo'nun izinde giden halefi II. Nicholas (y. 980-1061, ♔ > 1058), askeri kaleler inşa etme veya eskilerini onarma yoluyla bölgesel iktidar merkezleri oluşturarak Sabina'da başarılı sonuçlar elde eder. Örneğin daha önceden terk edilmiş olan Roccantica ve Montasola yeniden iskân edilir. Papanın sağladığı koruma karşılığında bu yerlerin yeni halkı kiliseye vergi ödemeye başlar.

Reformcu Papaların Zorlu Dönemi

Reforma kendini adayan papalar, doğrusal bir şekilde olmasa da, topraklarını büyütme politikasına devam ederken, gerektiğinde ünlü Konstantinos Bağışı (*Constitutum Constantini*) gibi sahte belgelere de başvururlar. VIII. yüzyılın ikinci yarısında Roma'da hazırlandığı sanılan bu belge, özellikle XI. yüzyılın yarısından itibaren "papalığa siyaset hakkının tanınması çerçevesinde" temel kaynak haline gelir (Massimo Miglio, "Progetti di supremazia universalistica" ["Evrensel Hâkimiyet Projeleri"], *Storia medievale* [Ortaçağ Tarihi] içinde, 1998). VII. Gregorius (y. 1030-1085, ♔ > 1073), "Aziz Petrus'un toprakları" ve çok istediği *libertas ecclesiae* [kilisenin özgürlüğü] konusundaki iddialarını haklı çıkarmak için bu belgeye başvurur. Normanlardan ve özellikle liderleri Robert Guiscard'dan (y. 1010-1085) bağımsız olabilmek için, geniş topraklara ve bu toprakların idaresi için olmazsa olmaz dünyevi araçlara sahip olmak gereklidir. Bu bağlamda Narni yakınlarındaki Albinium Kalesi'nin sakinleriyle, bir garnizon ve askeri destek bulundurulacak bir kalenin inşası için varılan antlaşma, Roccantica ve Montasola model alınarak gerçekleştirilen, papalığa bağlı yeni bir yetki merkezinin doğuşu anlamına gelir.

Konstantinos'un bağışı

"Aslında XI. yüzyıl sonlarında papaların sınırları, reform alanında elli yıl boyunca sürdürülen mücadele sonucunda fazla değişime uğramamıştı, ama bu mücadeleden dolayı papalık itibarının geri kazanılması ve yönetimi açısından somut sonuçlar elde edilmişti" (Daniel Waley). Etrafı hem Lazio'nun güney bölümüne sık sık saldıran Normanlarla hem de büyük aristokratik ailelerle sarılı olan papalık, topraklarını genişletme politikasını sürdürmek ve hâkimiyetini kabul ettirmek için bazen Romalı büyük arazi sahiplerinin desteğine, bazen de yarımadadaki başka siyasal ve askeri oluşumların yardımına başvurmak zorunda kalır. İmparatorluğun belirleyici bir unsur olarak müdahalede bulunması ise çok enderdir.

Başlangıçta papaların toprakları üzerinde sahip olduğu yetkinin fiili olarak işlediğine dair fazla kanıt yoktur, ancak XII. yüzyıl ortalarında Campania bölgesine bir yetkilinin (başrahip) atandığına dair bir kayıt söz konusudur (ama ne işlevleri ne de yetki derecesi konusunda bilgi sahibiyiz).

Toprak Kazanımları

İmparatorluğun Orta İtalya'daki varlığı kaçınılmaz bir gerçek haline geldiği andan itibaren durum değişir ve Roma'nın güçlü hanedanları dışında papalığa karşı koyan başka hiçbir güç kalmaz. 1153 tarihli Konstanz Antlaşmasıyla Barbarossa lakaplı İmparator I. Friedrich (y. 1125-1190) papaya toprakları üzerinde yeniden iktidar sahibi olacağını taahhüt eder. Ancak bu taahhüt yerine getirilmez, dolayısıyla imparatorun kaçamak İtalya politikası karşısında yeni papa IV. Hadrianus (y. 1100-1159, ♔ > 1154), Acquapendente ile Roma arasındaki araziler ve Spoleto Dükalığı dahil olmak üzere çeşitli toprakların iade edilmesini ve imparatorluğun papalık topraklarından aldığı vergiden (*fodrum*) muaf olmayı talep eder. Papa bu arada sahip olduğu topraklarda papalık otoritesine bağlı yeni güç merkezlerinin oluşturulmasına devam eder; bunun için Romalı asillerin giderek artan borçları sayesinde yeni araziler satın alır. Satın alınan bu topraklarla *decimae* (genelde hasadın onda birine karşılık gelen bir kota) ve *annatae* (dini bir görevden kaynaklanan gelirlerin bir yıllığına karşılık gelen ve atama anında yapılan ödeme) gibi farklı vergiler konularak vergi sistemi daha iyi bir şekilde düzenlenmeye başlanır ve kilisenin hazinesi yeniden doldurulur. Yirmiden fazla kale satın alınır ve Roma Kilisesine doğrudan bağlanarak (*castra specialia Sanctae Romanae Ecclesiae* [Kutsal Roma Kilisesinin Önemli Kaleleri]) daha önceki sahiplerinin hem yönetimine ve savunmasına bırakılır. Bu kalelerin en önemlisi Orvieto'dur ve halkı Kilise'ye bağlılık yemininde bulunur. Sezze yakınlarındaki Acquapuzza'da ise durum farklıdır, çünkü Roma şövalyeleriyle piyadelerinin uzun ve yorucu kuşatmasından sonra ele geçirilir.

1153 tarihli Konstanz Antlaşması

XII. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin hâkimiyeti konusunda papalıkla rekabet eden iki güç vardır: İmparatorluk ve Roma şehir devleti. Bu kadar kritik bir dönemde papalık, Orta İtalya üzerindeki hak iddialarını papaların kararlılığı sayesinde sürdürmeyi başarır. Roma Senatosu, büyük bir titizlikle topladığı belgeleri esas alarak toprakları üzerindeki haklar konusunda açık kanıtlar sunmayı başarır (*Liber Censuum* [Sayım Kitabı]). Durumun

Papalık monarşisinin oluşumu

hassasiyetine rağmen idari faaliyetlerin bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. III. Urbanus (?-1187) zamanında, 1185-1187 arasında Milanolu bir şövalye Campania'ya papalık temsilcisi olarak atanır ve görevi askeri alandan çok idari alanla ilgilidir. Nitekim imparatorluk tehdidiyle karşı karşıya olan toprakları savunur ve kısa sürede Perugia, Orvieto, Narni ve Viterbo ile Campania'nın neredeyse tamamını fetheder.

Kilisenin topraklarının gelişim sürecine yardımcı olan bir unsur daha vardır, o da papalık monarşisini oluşturma yolunda papaların itibarı ve gücündeki artıştır.

Papalığın Topraklarını Geri Kazanma Dönemi

III. Clemens'in (?-1191, ♔ > 1187) Mayıs 1188'de Romalılarla imzaladığı antlaşmayla Roma merkezi papalığa iade edilir. Ardından papanın imparatorla vardığı antlaşmaya göre daha çok Tuscia bölgesinde bulunan topraklar ve bazı şehirler papalığa iade edilir. Bu dönem boyunca papalar tarafından iddia edilen hakları haklı çıkarmak için gerekli belgeler de toplanmaya devam edilir. Bir derleme ve muhafaza süreci sonucunda oluşan *Liber Censuum*'a özellikle III. Celestinus (♔ > 1191-1198) ve III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) papalığın Orta İtalya'daki yetkilerini meşru kılmak için imparatorluk bağışlarına atıfta bulunduğu zaman başvurulur.

VI. Heinrich'in ölümü

Papalık Devleti'nin asıl doğuşu, İmparator VI. Heinrich'in (1165-1197, ♔ > 1191) ani ölümünü izleyen iktidar boşluğu sayesinde olur. III. Celestinus, Karolenj döneminde papalığa yapılan bağışlar temelinde üzerinde hak iddia ettiği Spoleto Dükalığı'na ve Ancona Markiliği'ne temsilciler gönderir. Papanın temsilcileri, Perugia ve Spoleto dahil bazı şehirlerden sadakat yeminleri elde eder. Campanialı güçlü bir aileden gelen ve 1198'de papa ilan edilen III. Innocentius, yeni bir senatörün seçimi sayesinde kısa sürede Roma şehri üzerinde otoritesini kabul ettirir ve bazı civar bölgeleri hâkimiyetine alır. Çeşitli şehirlerden ve asillerden biat yeminleri alır; Narni, Montefiascone ve Orvieto gibi bazı merkezlerin de direnişini kırar. Ancona Markiliği'ni geri kazandıktan sonra oraya iki kardinal gönderir, ardından Spoleto Dükalığı'nı da ele geçirerek kontrolünü Santa Maria in Aquiro'nun Kardinaline bırakır ve onu dükalığın başrahibi olarak atar. Kilise Devleti içerisindeki eyalet yapısı bu şekilde oluşturulurken, imparatorluk tacına aday olan Otto von Brunswick (1175/1176-1218, ♔ > 1209-1215) papalığın "Radicofani ile Ceprano arasındaki bütün bölge, Ravenna Eyaleti, Pentapolis, Ancona Markiliği, Spoleto Dükalığı, Kontes Matilde'nin toprakları, Bertinoro Kontluğu ve bitişiğindeki topraklar" üzerindeki hâkimiyetini tanır

(*Registrum de Negotio Imperii* [*İmparatorluk Faaliyetlerinin Kayıtları*], 1947, n. 77 çev: Daniel Waley).

"VI. Heinrich'in asıl vârisi III. Innocentius'tur" (Leopold von Ranke, *Weltgeschichte* [Dünya Tarihi], Leipzig) şeklindeki ünlü beyanat, Kilise Devleti'nin doğuşunu ve bunun bir papalık girişimi olmaktan çok imparatorluğun çöküşüne bağlı olduğunu çok güzel bir şekilde özetler.

Bkz. *Papaların Siyaseti*, s. 32; *Guelfler ve Ghibellinler*, s. 46

Kutsal Roma İmparatorluğu

Giulio Sodano

Ortaçağın ortalarında krallıklar arasında en büyük itibar sahibi olan, Germen İmparatorluğudur. VII. Gregorius ve IV. Heinrich'le dinsel atamalar konusunda başlayan mücadele uzlaşmayla sona erer. Bir mücadele döneminden sonra Sakson Hanedan'ını izleyen Hohenstaufenler, Alman dükalıklarıyla Lombardia şehirlerinin merkezden kaçma eğilimine karşı koymaya çalışır. Ancak Friedrich Barbarossa'nın elde ettiği asıl başarı, oğlu VI. Heinrich'in Sicilya Krallığının Norman vârisi Constance d'Hauteville'le evlenmesidir.

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu

Germen kralının yönettiği topraklar için 962'den itibaren, imparatorluk terimi kullanılmaya başlanır. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ortaçağ boyunca krallıklar arasında en büyük itibar sahiptir ve batı Avrupa'nın tek bir otoriteye tabi en büyük alanıdır. Bütün krallar imparatora en üst düzeyde saygı duyar. Avrupa, kökeni Roma'ya kadar uzanan bir imparatorluğa sahip olma fikrine çok önem verir ve Germen İmparatoru kendini Roma İmparatorluğun'un vârisi olarak görür.

Ancak Otto Hanedanının imparatorluğu, Şarlman'ın (742-814, 👑 > 768, 👑 > 800) imparatorluğundan çok daha küçük olup Almanya, Burgonya ve Kuzey İtalya'yı içerir. İmparator adı verilen "kralların kralı"yla yapılan antlaşmalarla birbirine bağlanan çeşitli krallıklardan oluşur. İmparatorluk makamı babadan oğula geçmez. İmparatorun kendisi, oğlunun veya başka bir akrabasının imparator seçilmesi için büyük derebeylerinden oluşan bir kurul toplar. Ancak imparatora iktidar bahşedilmesi için papanın da onayını vermesi ve onu kutsal yağla kutsaması gerekir. Dolayısıyla imparatorluk makamı miras yoluyla geçmez, teoride onu en çok hak edene verilir. XI ile XII. yüzyıllar arasında Avrupa'daki pek çok krallıkta tahtların miras yoluyla el değiştirmesi giderek yayılırken, imparatorlukta seçilme prensibi güçlenir. Ancak geç ortaçağda imparatorluğun en önemli özelliklerinden biri, geçirmekte olduğu Germenleşme süreci ve çeşitli devletlerden oluşan zayıf bir konfederasyona dönüşümüdür.

Kralların kralı

Otto Hanedanı İmparatorluğu

Otto Hanedanının imparatorluğu kendini Romalı ve kutsal olarak görür; yani Eski Roma İmparatorluğunun vârisi ve devamı olduğuna ve başlıca görevinin kiliseyi korumak olduğuna inanır. 1000 yılına yaklaşılırken, III. Otto (980-1002, 👑 > 983) ile Papa II. Silvester (y. 950-1003, 👑 > 999) arasındaki ilişkiyle, papalıkla imparatorluk arasında hayali kurulan ortaklık gerçekleşecek ve her ikisinin de üstlendiğine inandığı evrensel misyon beraber üstlenilecek gibi görünür. Ancak bu hayal, iki başkahramanın ölümünden dolayı kısa zamanda suya düşer.

Roma'nın mirası

III. Otto'nun halefi ve Sakson Hanedanının sonuncu üyesi II. Heinrich (973-1024, 👑 > 1014), ileride imparatorlar için alışılageldik hale gelecek olan sorunlarla uğraşmak zorunda kalır: Almanya'da sivil savaşlar, Slavlara karşı sınır savaşları, İtalya seferleri, Fransa'yla ara sıra yaşanan çarpışmalar.

XI. yüzyılın ikinci yarısında imparatorların güttüğü siyasetin merkezinde dinsel atamalar mücadelesi vardır. VII. Gregorius (y. 1030-1085, 👑 > 1073) 1075'te *Dictatus Papae*'ı [*Papalık Emirnamesi*] yayınladığı zaman IV. Heinrich'le (1050-1106) ihtilaf kaçınılmaz hale gelir. Dinsel atamalar mücadelesi siyasal bir ihtilaftır ve başkahramanlarının her biri kendi evrensel yetkisini kabul ettirmeye çalışır. Ancak bu mücadelenin sonucunda her iki kurumun evrensellik kavramı gücünü kaybeder. Germen İmparatorluğu açısından ise ülke içi

Dinsel atamalar mücadelesi

yansımalar da söz konusudur. İmparatorun aforoz edilmesiyle tebaasının biat yemini geçersiz sayılır, Germen beyleri de isyan ederek Suebyalı Rudolf'u (?-1080) imparator ilan ederler. Bu nedenle papanın affına ihtiyacı olan IV. Heinrich tövbe etmek için Canossa'ya gider. Ancak aforozun iptal edilmesinden hemen sonra imparator yeniden piskopos atamaya başladığı için ihtilaf da yeniden alevlenir.

Dinsel atamalar mücadelesinde her iki tarafın halefleri olan V. Heinrich (1081-1125, 🕮 > 1111) ile II. Callistus (y. 1050-1124, ♔ > 1119), 1122'de iki rakip arasında ateşkes anlamına gelen Worms Antlaşmasını imzalar. Papa da, imparator da, görevlerin ve hakların ayrıldığı bir uzlaşmayı kabul eder. İmparator Burgonya ve İtalya'da piskopos atama hakkını kaybeder, ama Almanya'da piskoposların seçimi onun huzurunda yapılır ve imparatorun iradesi önemli olmaya devam eder. Bu antlaşmayla Alman-Burgonya ile İtalya bölgesi arasında bir ayrım fiili hale gelir ve İtalya'da imparatorluk iktidarı, başta dinsel meseleler olmak üzere marjinalleştirilmeye başlanır.

Hohenstaufen Hanedanının Tahta Çıkışı ve İtalyan Politikası

V. Heinrich vârissiz ölür. Onun yerine Suebyalı Hohenstaufen Hanedanı krallığın başına geçer ve destekçilerine Ghibellin adı verilir. Bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca üç Hohenstaufen nesli bütün enerjilerini papalıkla mücadele etmeye, Sakson dükalıklarının merkezden ayrılma ve Lombardia şehirlerinin bağımsızlıklarını ilan etme eğilimlerine karşı koymaya ve Almanya'nın kendi içindeki hanedanlar arası rekabete harcar. İmparatorluk iktidarına götüren yol giderek zorlaşır. İmparatorların önce asillerle Alman piskoposların desteğini kazanması, sonra da Germen kralı seçilmesi gerekir, ardından nihai aşama olan papa tarafından imparator olarak taçlandırılma gelir. Guelflerin ve papanın desteklediği Bavyera dükleriyle mücadele eden Suebyalılar 1138'de III. Konrad'la (1093-1152) tahta çıkar. Daha sonra İtalya'da Barbarossa olarak bilinecek olan I. Friedrich'in (y. 1125-1190) her iki aileyle akrabalık ilişkileri vardır, çünkü Suebya Dükü ile Bavyeralı Guelf bir prensesin oğludur. Ardındaki bu muazzam güç sayesinde 1152'de Germen kralı seçilir. Friedrich'in politikası imparatorluğu, piskopos ve başkeşişlerin seçimi üzerindeki kontrol yokluğundan ve prenslerin iç savaşlar sırasında edinmiş olduğu muazzam güçten dolayı içine düştüğü kriz durumundan kurtarma amacı güder. Friedrich'in bu yaklaşımının ardında bir teorisyen vardır. Cisterciensis bir keşiş ve Friedrich'in amcası olan Otto von Freising (y. 1114-1158) Roma İmparatorluğunun vârisi olan

İktidara götüren aşamalar

Germen İmparatorluğunun diğer krallıklardan üstün, evrensel bir güç olduğunu savunur. Bologna Üniversitesi hukukçuları da ona destek verir. Papalığın dinsel atamalar mücadelesi sonucunda güçlenmiş olması, imparatorluğun savunucularını Eski Romalıları temel alan imparatorluk doktrinleri geliştirmeye teşvik eder.

Barbarossa'nın amacı, yıllar süren ihtilaflardan sonra iktidarını güçlendirmek ve Germen topraklarına barış getirmektir. Bunun için itibarını güçlendirmesi gerekir ve İtalya'nın bireysel başarı elde etmek için ideal bir yer olduğuna karar verir. Zaten Germen kralı olmak İtalya kralı olmak anlamına gelir, İtalya kralı olmak da imparator olmak demektir. Böylece Friedrich 1154'te ilk defa Alpleri geçer ve 1155'te IV. Hadrianus (y. 1100-1159, ♔ > 1154) tarafından taçlandırılır. Roma şehir devletinin baskısından kurtulması için papaya yardımcı olur, ancak papalıkla ilişkileri kısa süre içinde yine bozulur, çünkü papanın amacı Alman piskoposlar üzerindeki yetkisini güçlendirmekten başka bir şey değildir. 1157'de Besançon'da papalık elçisi imparatorluk tacının kilise tarafından tanınan bir imtiyaz olduğunu ilan ederek dinsel atamalar mücadelesini yeniden alevlendirir. Bu arada İtalyan şehir devletlerinin de imparatorluk otoritesinin kendini kabul ettirme sürecinde en zayıf noktayı oluşturduğu anlaşılır. Friedrich 1158'de İtalya'ya ikinci bir sefer düzenler ve Bologna hukukçularının doktrinleri temelinde Roncaglia Antlaşmasıyla tüm imparatorluk sembollerinin iade edilmesini talep eder. İmparatorluk hâkimiyetini gerçekleştirmek için gerekli olan ekonomik kaynakları İtalya sağlayacaktır.

İmparatorluk sembollerinin iadesi

İtalyan milliyetçi tarihyazımında öne sürülenlerin tersine Friedrich, şehir devletlerinin ortadan kaldırılmasını değil, imparatorluk çerçevesine dahil edilmesini amaçlar. 1159'da seçilen Papa III. Alexander (y. 1110-1181) imparatorun bu planına karşı çıkar. İmparatorluğa karşı geniş kapsamlı bir hareket başlatılır ve Verona ve Lombardia birlikleri oluşturulur. 1176'daki Legnano Savaşı'nı 1183'teki Konstanz Barışı izler. Friedrich, imparatorluk vergilerinin toplanması için şehirlere görevliler atamaktan vazgeçer. Gerilemekte olan imparatorluğa karşı yürütülen, ama şehir devletleriyle bir monarşi haline gelmiş olan kilise arasındaki ihtilafı ortaya çıkaran mücadele böylece sona erer. Barbarossa'dan sonra papalıktan ve krallardan üstün olan iktidar kavramı ve uluslar üzerinde birleştirici bir güç olabileceği fikri ortadan kalkar. İtalya politikasının başarısızlığa uğramış olması Germen sınırları içerisinde de iç sorunların yeniden ortaya çıkmasına neden olur ve imparator güçten düşerken yerel iktidarlar giderek güçlenir.

Şehir devletleriyle kilise arasındaki ihtilaf

Ancak Barbarossa'nın gösterdiği asıl başarı, oğlu VI. Heinrich

(1165-1197, ♔ > 1191) ile Sicilya Krallığının Norman vârisi Constance d'Hauteville (1154-1198) arasındaki evliliktir. VI. Heinrich Sicilya'yı imparatorluğa bağlamayı planlasa da 1197'deki ölümü bu birleşmenin evrensel bir plana dönüşmesini imkânsızlaştırır.

İmparatorluk iktidarı artık hem kilisenin, hem monarşilerin hem de şehir devletlerinin gücüyle hesaplaşmak zorundadır. 1214'teki Bouvines Savaşı imparatorluk hâkimiyetinin sonu ve tek tek monarşilerin yükselmesi anlamına gelir.

Bkz. *Friedrich Barbarossa ve III. Haçlı Seferi*, s. 54; *Almanya'da Şehirler ve Prenslikler*, s. 76

Almanya'da Şehirler ve Prenslikler

Giulio Sodano

Alman prensleri, toprak sahibi olan resmi görevliler oldukları için çeşitli imtiyazlardan yararlanır ve bölgesel yetki sahibidir; kilise ise toprakların tahminen üçte birine sahiptir. Kentsel merkezler arasındaki en temel ayrım, doğrudan imparatorluğa bağlı olan şehirlerle prenslerin veya kilise beylerinin hâkimiyetinde olan bölgesel şehirler arasındaki ayrımdır. Şehirlerin özerklik kazanması geç dönemde ve kısmen olur.

Prenslerin Almanyası

Erken ortaçağdan geç ortaçağa geçiş döneminde Almanya'da Bavyeralılar, Saksonlar ve Alamanlar gibi çok çeşitli halklar yaşar. Ortak kimlik duygusunun ortaya çıkışı XII. yüzyılı bulur. X. yüzyıldan itibaren Roma kralı unvanına sahip olan Alman kralları söz konusu olsa da XII.-XIII. yüzyıldan önce bir Alman devletinden bahsetmek mümkün değildir ve *Deutschland* terimi ancak 1550'den itibaren kullanılmaya başlanır.

Nitekim Almanya'nın siyasal yapısının en fazla öne çıkan özelliği, parçalanmış olması ve çeşitliliğidir. Avusturya, Bavyera, Württemberg, Palatinate, Hessen, Saksonya ve Brandenburg, Almanya'yı oluşturan en büyük seküler prensliklerdir. Alman prensleri –dükler, uç beyleri, kontlar– toprak sahibi resmi görevliler oldukları için çeşitli imtiyazlardan yararlanır ve bölgesel yetki sahibidir. XI. yüzyılın ikinci yarısında resmi görevli statüsünden toprak sahipleri statüsüne geçişte hızlı bir artış yaşanır. Dükler eskiden krallar tarafından değil de kendi kavimlerinin temsilcileri tarafından seçildikleri için diğer prenslerden daha yüksek bir makama sahiptir. Kontlar ve uç beyleri Doğu sınırlarının savunulmasından sorumlu olduğundan önemli hukuki ve askeri yetkiye sahiptir. "Saray" kontları, dükalıklar içerisinde kral namına adaleti sağlar. Ren bölgesinin "saray" kontu, Frankonya'da dükalık otoritesi olmadığı için daha yüksek öneme sahiptir.

Parçalanma ve çeşitlilik

Bunların yanı sıra Brunswicklerden Mecklenburglara, daha küçük boyda sayısız prenslik ve imparatorluk şövalyesine kadar uzanan bir Alman aristokrasi hiyerarşisi vardır. Kilise ise toprakların tahminen üçte birine sahiptir. Başpiskoposlar, piskoposlar, başkeşişler ve başrahipler yüzölçümü, zenginlik ve önem açısından birbirinden çok farklı olan alanları idare eder. Bunların yanı sıra bir de ülkenin dört bir tarafında, imparatorluğa itaat eden ve sadece civar topraklara hâkim olan imparatorluk şehirleri yer alır.

İmparatorluk Şehirleri, Bölgesel Şehirler ve Piskoposluk Şehirleri

Kentsel merkezler söz konusu olduğunda Almanya'daki en temel ayrım, doğrudan imparatorluğa bağlı olan şehirler ile prenslerin veya kilise beylerinin hâkimiyetinde olan bölgesel şehirler arasındakidir. Bunların dışında genelde Romalılar tarafından kurulmuş olan piskoposluk şehirleri vardır ki, bunlar imparatorun Alman piskoposlar üzerindeki gücünden dolayı imparatorluk şehirlerine benzetilebilirler.

İmparatorluk şehirleri imparatora bağlılık yemininde bulunur, vergi açısından fazla sıkıntıları yoktur, ama imparatorların mücadeleleri için askeri destek sağlamakla yükümlüdür. Bölgesel şehirler ise feodal beylere bağlı olup, prenslerinin konutunun da bulunduğu küçük bölgesel başkentler haline gelebilir.

Orta-batı Avrupa bağlamında antikçağdan kalma çok az sayıda şehre sahip olan Almanya'da ortaçağ boyunca ya feodal beylerin yaptırdığı ya da manastır, kale, pazar, nehir veya madenlerin çevresinde kurulu birçok

şehir ortaya çıkar. Birçok prens, topraklarını daha verimli kılmak amacıyla yeni şehirlerin kurulmasına önayak olur. Örneğin Aslan Heinrich (y. 1130-1195) Münih ile Braunschweig'i kurar ve Lübeck'i geliştirir. Zähringenler hem Breisgau'da hem de İsviçre'de Freiburg adında birer şehrin temelini atar. Nitekim XII. yüzyılda Alman bölgesinin en önemli özelliği, yeni kurulan kentsel yerleşimlere kurucuları tarafından daha önceden var olan şehirlerin anayasalarını benimseme hakkının verilmesidir; böylece ilham kaynağı olan şehrin hukukuna göre düzenlenmiş şehir "aileleri" olgusu ortaya çıkar. Köln kentsel hukukun oluşumunda vaktinden önce ve önemli bir rol oynar ve 1120 tarihli Freiburg kuruluş belgesi Köln anayasasına açıkça atıfta bulunur. Lübeck'in 1158'de elde ettiği Soest hukuku da Köln'den kaynaklanmıştır. Lübeck'in kendi de âdetlerini, Alman kolonizasyonu sonucunda Doğu ülkelerinde kurulan çeşitli şehirlere ihraç eder. Magdeburg 1188'de başpiskoposluktan imtiyaz elde eder, ardından da farklı tüzüklere sahip olduğunu ilan eder. O tarihten itibaren özellikle doğuda olmak üzere, Brandenburg, Silezya, Prusya, Polonya, Moravya ve Bohemya'da birçok yeni şehir o imtiyazı ve statüleri örnek alır.

Yeni şehirler

Ancak Alman şehirleri, Flaman veya İtalyan şehirlerinin özelliği olan özgürlüğü elde edemez. Germen Krallığındaki şehirlerde özerklik açısından yaşanan gelişmeler, Avrupa'nın geri kalan kısmına göre daha ağır ilerler ve Fransız şehirlerinde olduğu gibi mütevazı bir bağımsızlık düzeyinden öteye geçilmez. Örneğin Rheinland ile Lotharingia'da vatandaşların oluşturduğu yeminli birlikler onları başlangıçta şehirlerin beyleriyle karşı karşıya getirir, ancak Cambrai, Köln, Metz ve Verdun'de olduğu gibi yıllarca süren mücadelelerden sonra bu birlikler tanınır. Şehir devletlerinin kendilerini kabul ettirmesi başka yerlerde yerel iktidarların giderek özgürlük kazanmasına bağlı olarak gerçekleşir. Mainz, XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren giderek özerklik kazanmaya başlar. Sonraki yüzyılda yurttaş aileleriyle piskoposluk yetkilileri birbirlerine yaklaşmaya başlasalar da başka bazı şehirlerde ticari kökenli ailelerin siyasal açıdan yükselmesine engel olanlar tam da piskoposluk aileleri olur veya piskoposluk aileleri ticaret alanında faal olmaya, böylelikle de yurttaş sınıfıyla kaynaşmaya başlar. Örneğin XII. yüzyılda Köln'de piskoposluk sınıfıyla ticari sınıfı birbirinden ayırmak zordur ve yurttaşların yeminli birlikleri ancak uzun ve zorlu mücadeleler sonucunda piskoposluk tarafından tanınır ve şehir hâkimler tarafından yönetilmeye başlanır.

Alman şehirlerinin yavaşlığı

Batıya Kök Salmış Bir Devletin Doğuya Yayılması

Sakson Hanedanının sürdürdüğü hâkimiyet politikası imparatorluğun merkezinin doğuya kaymasına neden olur. Sakson kralları bütün enerjilerini Elbe ile Oder nehirleri arasındaki bölgeyi itaat altına almaya adar. Doğunun kolonileştirilmesi bir Haçlı Seferi niteliği de taşır ve 1147'de yapılan resmi çağrı Germenlerle Slavlar arasındaki husumetin artmasına neden olur. Sakson aristokrasisinin Kudüs'e Haçlı Seferine gitmek yerine Slav komşularına karşı saldırıya geçme eğiliminin farkına varan Bernard de Clairvaux (1090-1153) onları Pagan Slavlarla mücadeleye teşvik eder. Doğu Saksonya Haçlı Seferinde (1147-1185) Saksonlar, Danimarkalılar ve Polonyalılar, Magdeburg ve Lausitz kavimlerini yenilgiye uğratır ve onlara Hıristiyanlığı kabul ettirir. Bremen Piskoposu Harwig 1198'de Livonya'ya karşı yeni bir Haçlı Seferi başlatır. Merkezleri Riga'da olan savaşçı keşiş tarikatı Schwertbrüder'in desteğiyle Baltık bölgesinin Hıristiyanlaşmasını sağlayan bir düzen kurar. Papa tarafından özel olarak onaylanmasalar da, Haçlı Seferi benzeri savaşlar birbirini izler. Prusya Haçlı Seferi ise 1200 civarında başlar. Bağımsızlıklarını korumayı başaran Prusyalılar sürekli saldırılarıyla Polonya'daki halkları rahatsız eder. Polonyalı bir prens olan Masovia Dükü Konrad küçük tarikatlar arasında yer alan ve kısa süre önce Kutsal Topraklar'dan kovuldukları için boşta olan Töton şövalyelerinden yardım isteyerek bu sorunu halletmeye karar verir. Ancak bu girişim Konrad'ın kontrolünden çıkar ve şövalyeler görevlerini yerine getirip oradan ayrılmak yerine, Haçlı Seferi şövalyeleri olarak haklarının hem imparator hem de papa tarafından tanınmasını sağlar.

Pagan Slavlar

Doğuya doğru gerçekleşen bu yayılma hareketine rağmen Rheinland bölgesi imparatorluğun ekonomik hayatının merkezi olarak kalır. Aquisgrana imparatorların taçlandırıldığı başkent olmaya devam eder ve Lotharingia batıyla olan ilişkiler açısından sınır vazifesi görür. Her ne kadar Sakson Hanedanını izleyen Salier Hanedanı Frank kökenli ise de, Frank İmparatorluğunu değil, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunu yönetir.

Bkz. *Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması*, s. 37; *Almanya: Hildesheim, Köln, Speyer*, s. 749; *Truverler ve Minnesängerler*, s. 818

Capet Hanedanı Döneminde Fransa

Fausto Cozzetto

987'de Hugues Capet'in, emrindeki derebeyler tarafından tahta çıkarılması sonucunda XI ve XII. yüzyılda batı Fransa'da onun adını taşıyan hanedan başa geçmiş olur. Bu hanedanın üyelerinin büyük oğullarını yanlarına alarak başlattıkları, krallık makamının seçim değil de miras yoluyla aktarılmasına yönelik uygulama bu hanedanın başarılarında önemli bir rol oynar. Bu iki yüzyıl boyunca feodal krallık ile kendisinden çok daha güçlü olan Anglo-Norman devleti ve Kutsal Roma İmparatorluğunun gücü ve büyük bölgesel beylikleri arasında karmaşık bir mücadele dönemi yaşanır. Capet girişimi başarılı olur ve XIII. yüzyıl başlarında II. Philippe Auguste ile Capet Hanedanı devleti doğal sınırlarına ulaşır.

Hugues Capet

X. yüzyıl sonlarında "Fransa" adı sadece batı Fransa için kullanılır; Seine Nehri'nin kuzeyinde kalan bu bölge, Akitanya, Burgonya, Provence, Normandiya ve Bretonya'ya da hâkim olan feodal Capet hanedanının kontrolü altındadır. Bu arada artık Frank toprakları olarak anılmayan Doğu Fransa Germen bölgesi olarak, Güney Fransa da Lorraine adıyla bilinmeye başlar.

Şarlman'ın (742-814, 👑 > 768, 👑 > 800) imparatorluğunun dağılması bireyselci ve merkezkaç güçlerin gelişimini hızlandırır. Şişman Karl'ın (839-888, 👑 > 881) 887'de tahttan indirilmesinden sonra hem imparatorlukta hem de ona bağlı olan krallıklarda miras yoluyla veraset uygulaması sona erip yerini seçim prensibine bırakır, ancak bu durumda ortaya çıkan rekabet, miras yoluyla verasetin neden olduğu rekabetten daha da acımasızdır.

885'te Rouen'i ele geçirip Paris'i kuşatan Normanların istilaları sırasında Karolenj Hanedanının son kralı olan Şişman Karl'ın siyasal ve askeri açıdan güçsüzlüğüne ve istilacılara karşı koymaktaki başarısızlığına tepki gösteren belli başlı Fransız derebeyleri Paris Kontu Odon'u (y. 860-898, 👑 > 888) kral ilan eder. Bir sonraki yüzyılda Fransa bölgesinde Karolenjlerin hayatta olan kolu ile Odon'un vârisleri arasında sürekli hâkimiyet mücadelesi yaşanır; Odon'un vârisleri, Odon'un 893'te derebeylerinin kararı üzerinde indirildiği batı Fransa tahtını ele geçirmeyi amaçlar. Derebeylerinin yüzyıl ortalarında

Batı Fransa

tahta çıkardığı IV. Louis (920-954, > 936) deneyimden ve taraftardan yoksun olup Paris Kontu Hugues le Grand'la (897-956) hesaplaşmak zorunda kalır. Germen İmparatorluğunun IV. Louis'nin oğlu Lothar'ın (941-986) politikalarından duyduğu hoşnutsuzluk sonrasında bu ihtilaf çözülür. Bu hoşnutsuzluğu paylaşan Fransız derebeyleri de V. Louis'nin (966-987) ölümü üzerine Paris Kontu Hugues'ün oğlu Hugues Capet'yi (?-996) kral ilan eder.

Batı Fransa, farklı boyutlarda ve farklı güçlere sahip çeşitli feodal beyliklerden oluşur; nitekim krallığın bir tarafında Gaskonya, Burgonya, Akitanya ve Normandiya dükleri ile Bretonya, Flandre, Anjou ve Toulouse kontlukları yer alır. Çoğu Karolenj devletinin resmi görevlileri arasında ortaya çıkmış olan bu feodal aileler artık Capet Hanedanına siyasal açıdan rakip olabilecek ve ülke dışında askeri ve yayılmacı iddiası olan güçlü hanedanlar haline gelmiştir.

Kuzeye gelince, Normandiya dükü Fatih William (y. 1027-1087, > 1066) İngiltere'ye başarılı bir askeri sefer düzenler ve İngiltere tacını giyer; Fransa'nın güneyinde ise Provence'a hâkim olan Toulouse kontlarının ülkenin kuzeyine doğru yayılma girişimleri Akitanya dükleri tarafından frenlendiği için Hıristiyanlık sancağı altında Pirene Dağları'nın ötesinde savaşlar yürütür ve Suriye'ye doğru yayılırken, Doğu sınırında Flandre kontları imparatorlukla mücadele eder. Hugues Capet'yi krallığı da dahil olmak üzere, küçük derebeyleri de oldukça yaygındır; Capet'yi ordusu, aynı aileden veya başka ailelerden gelen silah arkadaşlarından, *comites*den oluşur. Bunlar lidere iki açıdan bağlıdır; biri kişiseldir, vassallık ilişkisini belirler; diğeri gerçek olup ekonomik güvenceye dayanır, bir mülkten hayat boyu "menfaat" sağlamaktan ibarettir.

Küçük derebeyleri

Batı Fransa'da, modern Fransa'ya özgü kurumlar, dil, kültür ve siyaset hayatı ortaya çıkmaya başlar. Bu özel durum gelişirken, neredeyse bir yüzyıldır geçerli olan kralın seçimle tahta çıkmasına yönelik uygulama, yerini kralla halefi olacak olan en büyük oğlun, kraliyetin idaresinde beraber çalıştığı bir işbirliği uygulamasına bırakır.

Krallıkta Miras Yoluyla Veraset

Bu uygulama feodal bir âdet olup Quierzy emirnamesiyle de meşruiyet kazanmıştı. Capet Hanedanıyla birlikte en büyük oğlun veraseti, krallığın meşruiyetinin ölçütü olarak kabul edilir ve diğer oğullar bu sürecin dışında tutulur. Capet Hanedanı tahta çıkabilmek için imparatorluğun Lorrai-

ne ve Burgonya ile Provence üzerindeki fiili egemenliğini tanımak zorunda kalırken kendi hâkimiyetleri ise Meuse Nehri ile Pireneler ve Atlantik ile Rhone-Saone arasında kalan bölgeyi içerir. Toprakların genişlemesiyle komşu derebeyleriyle girilen askeri ihtilaflar, evlilik politikaları ve son olarak da Capet kralının feodalite üzerindeki lider rolünü güçlendirmesi sonucu veraset kurallarını kontrol altına aldığı vassal ağını genişletmesi, söz konusu hakimiyetin üzerinde temellendiği koşulları oluştururlar.

Vassallık ağı

Miras yoluyla veraset uygulamasını başlatan Hugues Capet, oğlu II. Robert'i (y. 970-1031, > 996) tahta ortak eder. II. Robert de siyasal evlilikler stratejisini benimseyerek Flandre kontunun dul karısıyla evlenir, sonra da onu boşayarak Blois kontunun dul karısıyla evlenir. Bu şekilde kurduğu bu ittifaklar, Fransız Burgonya'sını ele geçirme amacını gerçekleştirmesine yardımcı olur. Bu arada elde ettiği başarının bilinciyle, daha geniş kapsamlı bir siyasete soyunarak İmparator I. Heinrich'le bir araya gelir ve yeni kral seçiminde siyasal bir mücadelenin yer aldığı İtalya'ya dikkatini çevirir. II. Robert de babasının başlattığı uygulamayı sürdürerek oğlu Hugues'ü krallığa ortak eder, ama diğer oğullarının saldırılarına maruz kalır.

Capet Hanedanının monarşisi, aile içinden kaynaklanan husumet ve direniş sonucunda iktidar alanındaki önceliklerini kaybetmeye başlar ve bu noktada krallık içerisindeki diğer feodal güçlerle görüşüp antlaşmaya varıp son çare olarak feodal biatı monarşik iktidarın kanıtı olarak görür, kral da en üst feodal bey namını alır. I. Philippe'in (1052-1108, > 1060) dönemi monarşik çöküşün belirtilerini gösterir, öyle ki dış politikadan yoksundur ve Fransa o dönemde Avrupa'nın neredeyse tamamının rol aldığı Haçlı Seferlerine katılacak durumda değildir. Fransa bölgesinin diğer önemli feodal güçleri İngiltere, İtalya ve Fransa'yla ilgilenirken; Capet dönemi Fransa'sı XII. yüzyıl başlarında Île de France'la sınırlı, durağan bir konuma düşmüştür.

Monarşinin çöküşü

Bu arada Capet Hanedanının ilişkilerini kopardığı büyük feodal hanedanlar, eyaletler arasında bir ilişki ağı kurmaya ve barış, ittifak ve savaş politikaları yoluyla devletler üzerine kurulu bir toprak sistemi oluşturmaya başlar. Bu sistem üç büyük yapı (Anglo-Norman devleti, Capet devleti ve Kutsal Roma İmparatorluğu) arasındaki birbirini tanıma ve karşılıklı denge prensibi üzerine kuruludur ve bu yapıların her biri farklı zamanlarda da olsa eyalet devletlerinden oluşan bu yapının güvenliğini ve kalıcılığını garantilemeyi başarır.

Ancak bu merkezlerin oluşumu doğal olarak başroldeki hanedanların hegemonyacı bir eğilim göstermeye başlamasına da neden olur. Eyaletle-

rin gücünün kutuplaşma süreci XII. yüzyıl boyunca devam eder. En zor ihtilaf Somme ile Loire arasındaki eski Frank bölgesinde gerçekleşir.

Philippe'in halefi VI. Louis'nin (y. 1081-1137, > 1108) Norman unsuruyla da hesaplaşmak zorunda kalması Capet Devleti'nin bu atalet ve edilgenlik durumundan kurtulmasına neden olur. Bunun neticesinde Fatih William, 1066 yılında kuzey sınırında, Fransız topraklarıyla İngiltere arasında Paris Krallığına karşı çıkabilecek ve onu gölgede bırakabilecek bir devlet yapısı oluşturmuştur. I. Henry (1068-1135, > 1100) döneminde iki Norman devleti arasındaki birlik yeniden güçlenir, ancak bir arada yaşamak ve Seine Vadisini bölüşmek zorunda olan iki kral arasında kaçınılmaz olarak bir çatışma başlar; bu çatışmaya dahil olan feodal beyler farklı tarafları tutarak apayrı iki saf oluşturur. Bir tarafta Normandiya, Capet Krallığına karşı tüm feodal gücünü toplarken, Capet Hanedanı da Normandiya ile İngiltere arasındaki birliği kırmak için tüm siyasal gücünü kullanır ve Norman kralına karşı kendi aile üyelerini kışkırtır.

Normandiya'nın iki yüzü

1127'de tahtın vârisi İngiliz I. Matilde (1102-1152) ikinci evliliğini Anjou Kontluğunun vârisi Godfrey'le (1113-1151) yapınca önemli bir dönüm noktası yaşanır. Aynı yıllarda İmparator V. Heinrich (1081-1125, > 1111) dinsel atamalar mücadelesi bağlamında papalık karşıtı politikasını güçlendirmek amacıyla İngiltere monarşisiyle ittifak kurar. VI. Louis de ülke içi feodal güçleri toplayarak papalığa destek çıkar ve ordusunun başına geçerek imparatora saldırmak üzere Metz'e gider. Bundan birkaç yıl sonra Orta-Güney Fransa'nın önemli bir bölgesini kontrol altına alma amacıyla oğlu ve vârisi VII. Louis'nin (y. 1120-1180, > 1137) Akitanyalı Eleonore'le (1122-1204) evlenmesini sağlamayı başarır. Eleonore'un Capet devletine getirdiği çeyiz Auvergne, Poitou, Limousine ve Gaskonya'dan oluşur ve krallığın sınırları Pirene Dağları'na kadar uzanınca Capet kuzeyden güneybatıya kadar ülkeyi baştan sona kaplayan bir devlet haline gelir.

VII. Louis'nin tahta çıkışına başlangıçta bir belirsizlik ortamı eşlik eder, çünkü önceki yıllarda hem kuzeydoğuda Champagne Kontluğu hem de kralın karısı Eleonore'dan boşanmasıyla Akitanya'yla kurulmuş olan ittifak bozulur. Bundan birkaç sene sonra Eleonore, İngiltere tahtının vârisi II. Henry Plantagenet d'Anjou'yla (1133-1189) evlenerek Henry'nin iddialı planlarını güçlendirir, çünkü onun şahsında bir araya gelen Anglo-Fransız krallık ve feodal unvanlar Capet Fransa'sı ile büyük ölçüde Fransız olan bir gücün başında bulunan ve Anjou Kontluğunun kendi güçlü devletinin merkezi olması gerektiğine inanan Anglo-Anjou kral arasında bir dizi ihtilafın doğmasına ne-

Krallıklar arası çatışan çıkarlar

den olur. Kral Henry'nin yürüttüğü politikaların otuz yıl boyunca Paris Krallığının boyutlarını küçültmeyi başardığı kesindir.

Doğal Sınırlara Doğru

Krallık politikalarının kötü idare edilmesinin ve bir dizi başarısızlık sonucunda Fransa kralı tutumunu büyük ölçüde değiştirerek politik girişim sahibi, canlı bir kişiliğe dönüşür ve Anjou ile Anglo-Normanların gücünden korkan büyük derebeylerini kendine çeker. VII. Louis'nin III. Konrad'a (1093-1152, 🜲 > 1138) eşit bir rolle II. Haçlı Seferine (1147-1149) katılması, yeniden canlanan krallık girişimlerinin belirtilerinden biridir. VII. Louis aynı zamanda monarşinin otoritesinin neredeyse sıfıra indiği ülkenin güney kısmıyla da temas kurmayı başarır. Bu arada Capet kralı önce Kastilyalı bir prensesle, sonra da Champagne Hanedanından bir temsilciyle evlenir. Fransız derebeyleriyle birlikte Mağribilerle mücadele etmek için İspanya'ya gider ve böylece Şarlman'la haleflerine ait olan, Hıristiyanlık adına yürütülen müdahale tarzını yeniden canlandırmış olur. Bu politikayla da karmaşık Anglo-Norman Krallığını krize sokmayı başarır, gurur uyandırır ve Fransız toprakları üzerindeki dağınık derebeyleri arasındaki aidiyet bağlantılarını güçlendirerek artık daha sağlam bir yapıya sahip olan Capet monarşisini İngiltere'nin Anjou kralından intikam alma görevinin başkahramanı olarak görmelerini sağlar. Ancak Capet kralı II. Philippe Auguste (1165-1223, 🜲 > 1180) İngiltere kralıyla bir müzakere sürecinden sonra, Capet Krallığını yok etmek isteyen kuzeydoğudaki büyük derebeylerinin güçlü ittifakına karşı onun korumasını isteyecek derecede kendini küçük düşürür.

Şarlman'ın izinde

Doğu kaynaklı tehdit bu şekilde durdurulduktan sonra Fransa kralının Anglo-Norman Krallığıyla başlattığı husumet 1187'den itibaren önce Aslan Yürekli Richard (1157-1199), sonra da John Lackland'in (1167-1216) liderlik ettiği ihtilafla sonuçlanır. Fransa kralı Alman İmparatoru'nun Capet Krallığı konusundaki kökleşmiş husumetini yenmeyi ve İmparator Friedrich Barbarossa olmak üzere başka güçleri de savaşa katmayı başarır. Capet kralı 1202'de John Lackland'i kendisine karşı feodal bağlılığı reddettiği için yargılar ve onu Fransa topraklarındaki tüm derebeyliklerinden yoksun bırakır, sonra da Normandiya, Poitou, Anjou, Bretonya ve Turenne'i istila edip fetheder. Böylece Fransa topraklarında artık Capet iktidarına karşı çıkacak hiçbir güç kalmaz ve Capet Krallığı da tüm diğer feodal güçleri kendi yörüngesine çekerek birleşme eğilimini somut hale getirmeye başlar.

Birleşme eğilimi

Bu noktadan itibaren Capet Hanedanı Kutsal Roma İmparatorluğunu hedef almaya başlar ve 1214 yılındaki Bouvines Savaşı'nda imparator-

luğun ordusunu yener. Önce Philippe Auguste, sonra da VIII. Louis'nin (1187-1226, ♔ > 1223), Toulouse feodal devletinin Akdeniz dünyasında önemli bir rol oynadığı Fransa'nın güneyine kadar uzanır. Capetlerin müdahalesi dinsel sebeplerle haklı çıkarılmaya çalışılır, çünkü Papa III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) Kathar heretikliğine karşı bir Haçlı Seferi düzenlemektedir ve bu heretikliğin en yaygın olduğu yer Güney Fransa'dır.

Capet Krallığının yanı sıra Kuzey ve Orta Fransa'nın feodal sınıflarının büyük kısmı bu girişime katılır. Katharları hedef alan seferin başında Simon de Montfort (y. 1150-1218) vardır ve Haçlı orduları Languedoc'un çeşitli şehirlerini istila edip heretiklere zulüm eder. Toulouse kontuna yardıma gelen Aragon kralı Haçlılar tarafından Menet'de yenilgiye uğratılır. Bu savaşın sonucunda Simon de Montfort ele geçirdiği toprakların beyi haline gelir. Ancak Capet kralı bu gelişmeye tamamıyla karşıdır. Louis 1215'te Fransa'nın güneyine iner ve 1126'da bu bölgeyi fethederek papanın da onayıyla Capet devletine katar. Böylece batı Fransa Krallığı, Akdeniz'e ulaşır ve ülkenin doğal sınırları üzerinde tam kontrol sahibi olur. 1086'dan 1200'e kadar geçen, yüzyılı biraz aşkın süre zarfında nüfus %75 artarak 4 milyondan 6,9 milyona çıkar.

Akdeniz'e kadar uzanan krallık

Bkz. *İngiltere Krallığı*, s. 86

İngiltere Krallığı

Renata Pilati

XI ve XII. yüzyılda İngiltere'de Anglosaksonlar, Danimarkalılar ve Normanlar arasında iktidar mücadeleleri yaşanır, birbiri ardınca hanedanlar değişir, bazıları evlilikler yoluyla olmak üzere (Akitanya) yeni topraklar elde edilir, monarşik iktidar bir dizi şiddetli savaş ve çarpışma sonucu rakip güçler (baronlar ve kilise) üzerinde kendini kabul ettirir ve Norman fethinden sonra İngiltere toprakları ve devleti, Fransa modeli örnek alınarak düzenlenir.

Anglosaksonlar, Danimarkalılar ve Normanların İktidar Mücadelesi

V. yüzyılda İngiltere'ye yerleşmiş olan Angllar ve Saksonlar adanın orta-Doğu kesiminde Germen niteliklerine sahip yedi küçük krallık kurar. Yenilgiye uğratılan Keltler Galler'e ve Cornwall'a itilir. *Witenagemont** adı verilen halk meclisi, yönetimde krala eşlik etmeye devam eder. İdare işlerine atanan krallık yetkilileri (*sheriffs* [şerifler]) vergi toplarken, halk tarafından seçilen hâkimler (*ealdermen* [hükümet görevlileri]) adaletten sorumludur. Ülkenin Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra sistemler herhangi bir değişime uğramadığı için Roma sistemlerinden farklı olmaya devam eder. Misyonerler Latinceyi kullanmaya başlasalar da dinin kök salması için aralarından yetiştirecekleri din adamlarına kendi dillerini yazıp okumayı öğretirler. Norman fethine kadar kilise Roma'dan kopuk olmaya devam eder.

Barışçıl Edgar'ın (944-975) oğlu olan ve Tedariksiz olarak bilinen II. Ethelred (y. 968-1016, 𐌴 > 978), ağabeyi Şehit II. Edward'ın (963-978, 𐌴 > 975) üvey annesi Elfrith tarafından öldürtülmesi üzerine tahta çıkar. *Danegeld*† adı verilen vergiyi ödeyerek İngiltere'yi Danimarkalıların sürekli saldırılarından korumaya çalışır. Danimarkalılara karşı Norman-

* Eski İngilizcede "bilgelerin meclisi" anlamına gelir. VII ve XI. yüzyıllar arasında krala tavsiyelerde bulunmakla görevli siyasal bir kurum olarak iş görmüştür. –ed.n

† Danimarka vergisi anlamına gelen *Danegeld*, Viking savaşçılarının saldırılarına maruz kalan ülkelerin Viklinglere verdikleri vergidir. IX ve XI. yüzyıllar arasında Viking istilalarına yoğun bir biçimde maruz kalan İngiltere ve Fransa'da krallık uygulamalarının bir parçası haline gelmiştir. Yine de bu ismi alması XII. yüzyılı bulur; daha önce *geld* veya *gafol* adıyla anılmıştır –ed.n.

ların desteğini elde etmek için 991'de Normandiyalı Emma'yla evlenir. Aziz Britius gecesi olan 13 Kasım 1002'de İngiltere'de bulunan tüm Danimarkalıları öldürtür, ancak ertesi yıl Kral Çatalsakal Sweyn (y. 955-1014, 👑 > 986) tarafından yenilgiye uğratılır. Sweyn'in ölümü üzerine Ethelred yeniden tahta çıkar, fakat Sweyn'in oğlu Canute (y. 995-1035, 👑 > 1016) İngiltere'yi yeniden fetheder ve buraya yerleşir ve Danimarka ile Norveç'in yönetimini oğullarına bırakır; 1016'da II. Ethelred'in dul karısı Normandiyalı Emma'yla evlenir, Anglosakson kralların merkeziyetçi eğilimlerinin tersine İngiltere topraklarını –kurumlarında değişiklik yapmadan– dört bölge şeklinde yeniden düzenler: Northumbria, Doğu Anglia, Mercia ve Wessex. Canute'u önce üçüncü oğlu I. Harold (?-1040), sonra da aynı zamanda 1040-1042 yılları arasında Danimarka kralı olan Hardicanute (III. Canute, 1018/1019-1042) izler. Taht kavgalarından yararlanan, II. Ethelred ile Emma'nın oğlu, Anglosakson Günah Çıkartıcı Edward (y. 1005-1066) Normanların da yardımıyla 1042'de tahtı ele geçirir ve amcası II. Richard'ın (963-1026) yanında 25 yıldır sürgünde kaldığı Normandiya'dan İngiltere'ye döner.

Evlilikler ve ittifaklar

Bu siyasal ve askeri mücadele döneminde, Danimarkalıların istilasından itibaren askeri görevler de üstlenmeye başlamış olan *ealdermen*, makamlarının miras yoluyla geçişini elde edip *shire* adı verilen çeşitli idari bölgeleri ele geçirir ve *shirmen*i görevlerinden alarak kral üzerinde nüfuz sahibi ulusal liderler haline gelir. Edward sivil ve dinsel idarede çeşitli görevler ve imtiyazlar verdiği Normanları etrafına toplayarak *ealdermen*in kontrolünden kurtulmaya çalışır. Robert de Jumièges'i (etkin olduğu dönem y. 1150) Canterbury piskoposu ilan etse de toprakların kontrolü yine de *ealdermen*in elindedir. Edward, Wessex'in güçlü *ealdermen*i olan ve oğullarıyla birlikte krallığın yarısından fazlasını kontrolü altında tutan Godwin'le ittifak kurmak zorunda kalır; 1045'te de Godwin'in kızı Edith'le evlenir. Ancak Godwin Canterbury başpiskoposuyla mücadele etmeye başlar ve 1051'de oğullarıyla birlikte asiller meclisi tarafından yargılanır. Godwin Flandre'ye, oğulları da İrlanda'ya kaçarak yardım ve asker toplamaya başlarlar. Doğudan ve batıdan olmak üzere İngiltere'ye iki koldan saldırırlar. Birçok Normanın kaçması üzerine Edward, Godwin'le oğullarının saldırılarına karşı koyamaz ve eski makamlarıyla mallarının onlara iade edilmesini kabul etmek zorunda kalır. Godwin Anglosakson aristokrasisinin lideri olarak kabul edilir, 1053'teki ölümünden sonra da oğlu Harold (II. Harold, y. 1002-1066) Edith'le evliliğinden çocuğu olmayan Edward'ın halefi sayılır ve kral ilan edilir.

Ealdermen'in gücü

İskoçya ve Galler'e düzenlediği başarılı askeri seferler ve idareye kendisine sadık kişileri atayarak elde ettiği kontrol sonucunda Harold'ın itibar ve gücü artar. Ancak Dük Muhteşem Robert'ın gayrimeşru oğlu ve Edward'ın kuzeni olan ve Normandiya'da geçirdiği uzun dönem sırasında onunla iyi ilişkiler geliştiren Normandiya dükü Piç William (y. 1027-1087, > 1066) Harold'ın krallığına karşı çıkar. 1051'de İngiltere'ye yaptığı bir ziyarette Edward tarafından halef ilan edilemeyen William, 1065'te resmi olarak vâris ilan edilmeyi başarır. Ancak Edward krallık yetkisine sahip değildir, çünkü bu imtiyaz halk meclisine aittir. Bu sırada Fransa'ya yolculuk yapmakta olan Harold'ın geçirdiği deniz kazası sonucu Normandiya'da karaya çıkıp yakalanması elverişli koşulları oluşturmaya yeter ve Dük William onu bağlılık yemini karşılığında serbest bırakmayı kabul eder. Harold bu şekilde tahttan vazgeçer. Yine de Edward'ın ölümü üzerine, halk meclisi, tutsaklığı sırasında kendisinden zorla alınan yeminden dönen Harold'ı 5 Ocak 1066'da kral ilan etse de destekçilerinden çoğu onu terk eder. William onu yalan yere yemin etmekle suçlar ve Norman elçilerle Canterbury başpiskoposu Stigand yoluyla Harold'ın dinsel reforma olan karşıtlığından haberdar olan Papa II. Alexander'in de (?-1073, > 1061) desteğini alır. Papa Harold'ı yalan yere yemin etmekten dolayı kınar ve William'ı kutsadığının işareti olarak ona Aziz Petrus'un sancağını gönderir; böylece William'a artık, 1053'te IX. Leo'ya (1002-1054, > 1049) boyun eğmiş olan Normandiyalı Robert Guiscard (y. 1010-1085) ve Capua prensi Richard Drengot (?-1078) gibi, kilisenin vassalı gözüyle bakılır. Dinsel reforma iyi gözle bakan saray çevresi desteğini sunar, ancak William, isteksiz Normandiyalıları kendisine yardım etmeye ikna etmek için Acımasız olarak bilinen Norveç kralı III. Harald Sigurdarson'la (1015-1066, > 1046) ittifak kurar ve ona İngiltere'de topraklar vaat eder. Bu ittifak Norman asillerini bu girişim için gemi, at ve savaşçı sağlamaya ikna eder. Bretonya dükü ile Boulogne kontu da kendi ordularıyla bu sefere katılır.

IX. Leo'ya boyun eğme

29 Eylül 1066'da 700 Norman gemisi 10 bin atlıyla Sussex'teki Penvinsey'de karaya çıkar. Bundan dört gün önce Norveçliler Yorkshire kıyılarında Harold'ın ordusu tarafından yenilgiye uğratılmış ancak Harold da ağır bir kayıplar vermiştir. William'ın bu mücadelede artık hiçbir rakibi kalmamıştır, Harold ise kötü durumdadır. 14 Ekim'de Harold, Hastings yakınlarında Normanlarla karşılaşır. William atlılarla piyadelerin mızrağı fırlatma silahı olarak kullanması sayesinde Saksonları yenmeyi başarır. Harold savaş alanında ölür. Hastings Zaferi'yle Fatih adını alan William, Anglosakson

Hastings ve Fatih William

monarşisine son verir ve *Witenagemont*'un verdiği *placet* [onay] sayesinde İngiltere'yi resmi olarak da elde eder. Bu seferin tamamı, Centre Guillaume le Coquérant Merkezi'nde muhafaza edilen Bayeux duvar örtüsünde (1066-1070) harika bir şekilde tasvir edilmiştir.

İngiltere'nin Normanlar tarafından Yeniden Düzenlenmesi

Fatih William, Günah Çıkartıcı Edward tarafından inşa ettirilmiş Westminster Kilisesinde 25 Aralık 1066'da İngiltere kralı olarak taç giyer ve bu görevi 1087'ye kadar sürdürür. İskoçya ile Galler bağımsız kalır. İngiltere kuzey ülkeleriyle ticari ilişkilerini sürdürse de siyasal ve kültürel açıdan Normandiya'ya bağlanır.

William 1067-1068 arasında "büyük Anglosaksonlar"ın isyanıyla başa çıkmak zorunda kalır. 1070'de ilahiyatçı ve hukukçu Pavialı Lanfranc'ı (y. 1005-1089) Canterbury Başpiskoposluğu'na atar. Pavia Üniversitesi'nde eğitim almış olan Lanfranc Normandiya'da, Bec'de başkeşişken onun hukuk alanındaki tavsiyelerinden yararlanmış olan kral, yargı alanında önemli adımlar atar. Anglosakson ulusal meclisin (*witagenot*) yerine getirdiği *magnum conciliumun* [büyük konsey] içinden daha küçük bir konsey seçer; sivil ve dinsel mahkemeleri birbirinden ayırır ve kanonik hukuka göre piskoposların yargı işlevlerini kendi mahkemeleriyle sınırlandırır. İngiliz Kilisesi, Gregoryen reformu benimsemiş olan Norman ruhban sınıfı sayesinde manevi olarak yeniden doğar, kralın kontrolü altında da olsa Roma'ya bağlanır ve kral her yıl *Peter's Pence* [Petrus'a Bağış] öder.

William Frank-Norman feodal hukukuna bağlı kalarak fethedilen toprakları derebeylik olarak Normanlara, Bretonlara ve Flamanlara verse de yan yana derebeylerin bir araya gelerek büyük ve güçlü beylikleri oluşturmasını engellemek için toprakların dörtte birini devlete ayırır. Derebeylikleri *danegeld* adı verilen krallık vergisine tabi kılar, böylece Danimarkalıların topladığı ve Günah Çıkartıcı Edward tarafından kaldırılmış olan bu vergi, toprak vergisi olarak dönüş yapar. 1086'da William Salisbury yeminiyle asillerin ve din adamlarının vassallarını ve alt vassallarını kendine bağlar. Aynı yıl Norman veya Maine bölgesindeki rahipleri, İngiliz kurumların Fransızca uyarlamalarının Latince tanımlarını içeren bir *Liber censualis* [sayım kitabı] olan *Domesday Book* [Kıyamet Günü Kitabı] adlı kitabı yazmakla görevlendirir. Bu kadastro çalışması, baronların yaşadığı arazi birimlerini (*manor*), sahiplerinin adlarını ve asillerin bahşettiği topraklarda yaşayan aile reislerinin sayısını kayıt altına alır.

Salisbury yemini

Toplum baronlar-vassallar, şövalyeler-alt vassallar ve çiftçilerden oluşur, çiftçiler de hür olan *villain*lar, toprağa bağlı olanlar ve köle olan *serf*ler olmak üzere üçe ayrılır. Nüfusun 1 milyon 100 bin civarında olduğu tahmin edilir. *Domesday Book* [Kıyamet Günü Kitabı] sayesinde tarım hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Romalıların Druidlere karşı yürüttüğü büyük ölçekli yıkımlardan sonra İngiltere'nin sadece %15'inin, dağınık bir şekilde bulunan ormanlarla kaplı olması ilginçtir. Normanlar, kısmen ormanlarla kaplı ortak topraklar anlamına gelen *forest* kavramını geliştirir; *forest*'larda müşterek örf ve âdet hukuku, mülkiyet hakları ve kralın geyik avlama hakları başta olmak üzere çeşitli haklar geçerlidir. Tahminen 1315 yılına ait bir minyatürde Kral John Lackland (1167-1216, > 1199) geyik avlarken tasvir edilmiştir (Londra, *British Museum*). Hayvanlar için ağaçlı, özel otlaklar olan ve 1066'dan beri var olan parkların tersine *forest*ların etrafı çitlerle çevrili değildir. XII. yüzyıldan itibaren toprak piyasası, (örf ve âdet mülkiyetinden kiralamaya, satıştan miras yoluyla intikale) genelde birbirine bağlı olan hukuki formüller sayesinde giderek canlanır.

Forest, ortak topraklar

Londra ile eski Roma şehirleri yeniden canlanırken Fatih William, Nottingham ve Bristol gibi Sakson *borough*ların yanında Fransız *borough*larının, yani müstahkem yerleşim yerlerinin inşa edilmesini teşvik eder.

William *ealdermen*i ortadan kaldırırsa da *shire*lardan oluşan eyalet yapısını muhafaza ederek *shire*'lara *"county"* [kontluk] adını verir. XII. yüzyılın başında Londra'da Norman *sheriff*'ler veya vikont halk tarafından seçilmeye başlanır ve yurttaş sınıfları krallık içerisinde siyasal sınıflar haline gelir. Londra ve Beş Liman çeşitli imtiyazlar elde eder, diğer şehirler ise birkaç ekonomik ve mali muafiyetle yetinmek zorunda kalır. Anglosaksonlarla Normanlar arasındaki ayrım giderek ortadan kalkar. Fatihlerin dili Fransızca, fethedilenlerin dili Eski İngilizcedir (*Old English*), ama bu dil askeri, hukuki, bilimsel ve edebi alanda Fransızca ve Latince kelimelerle giderek zenginleşir. Adaletin emanet edildiği Norman vikontlar veya *sheriff*ler, seyyar hâkimlerin kontrolüne tabidir ve bu hâkimler aynı zamanda en önemli davalara bakar. Bu merkezileşme projesini destekleyen ve krala sadık yabancılar olan büyük seküler ve dinsel derebeylerinin idare ve yönetim alanında işbirlikleri istenir. Kral vassalları genel meclis yoluyla yönetim alanına dahil eder. İngiltere artık üniter bir devlet haline gelmektedir.

I. William Sonrasında Sorunlu Veraset Meselesi

William, Normandiya'yı İngiltere'den ayırmaya karar vererek dükalığı büyük oğlu Robert'e, krallığı da küçük oğlu II. Kızıl William'a (y. 1056-1100,

> 1087) bırakır. Bu dönemde birçok isyan çıkar. Bilge I. Henry Beauclerc (1068-1135, > 1100), savaştan uzak durmaya çalışan, ama bir ok "kazası" sonucunda ölen (tarihçi Giraldus Cambrensis'e [y. 1146-1223] göre ise suikastçılar tarafından öldürülen) Kızıl William'dan kalan İngiltere tahtını korumak için Normandiya vârisi William Cliton'la mücadele etmek zorunda kalır. Kızıl William'ın güttüğü politikanın tersine I. Henry halkla ve kiliseyle sağlam ilişkiler kurmaya çalışır, Normanlar ile Anglosaksonlar arasında ayrım yapmadan halka özgürlük belgesi bahşeder ve 1106'da Fatih William'ın Normandiya ile İngiltere arasında başlattığı ayrıma son verir. Ertesi yıl, Lanfranc'ın müridi, *Proslogion* [*Tanrı'nın Varoluşu Üzerine Söylem*] eserinde Tanrı'nın varoluşunu ontolojik olarak kanıtlayan ünlü teorisyen ve aziz, Canterbury başpiskoposu Aostalı Anselmus'la (1033-1109) barışır. Yine 1107'de Londra'da düzenlenen konsil uzlaşmayla sonuçlanır. I. Henry, gelirini artırmak için hak etmeyen insanlara piskoposluk makamını satarak çeşitli suistimallere adı karışmış olan II. William'a karşılık, piskoposluk merkezlerinin katkılarından, boş makamların krallık sembolleri ve gelir hakkından vazgeçse de kanonik seçimlerin kendi huzurunda yapılmasını ister.

Okla "kazara" ölüm

1130'da I. Henry Londra şehrine özerklik niteliğinde bir imtiyaz belgesi bahşeder. Şehir kendi hâkimlerini seçer, ücret karşılığında bölgenin gelirlerini alır ve serbest bir şekilde ticaret yapar, çünkü malları vergiden muaftır. 1135'te Londralılar siyasal niteliğe sahip Londra birliğini oluşturur. Krala bağlı birçok baron, *sheriff* olup kaleleri yönetimlerine almak, elde edilecek yüksek kazançtan yararlanmak ve toprak derebeyi olmak ister. Kralın kendi yönetimi içerisinde de idari işlevler tanımlanmaya başlanır. Mali idarenin başına, *sheriff*lerin vergilerini Paskalya ve Aziz Michael günü olmak üzere yılda iki defa, damalı bir halının üzerine döken *l'echiquier* (satranççı) getirilir.

***Sheriff*'lerin hırsı**

I. Henry, İmparator V. Heinrich'in (1081-1125, > 1111) dul karısı ve Kont Godfrey d'Anjou'nun (1113-1151) karısı olan kızı Matilde'yi (1102-1167) tahtına vâris ilan eder. Ancak I. Henry'nin ölümüyle Matilde'nin, kuzeni Blois Kontu II. Stephanus'ın oğlu Stephanus de Blois'nin ve Fatih William'ın kızı Adelaide'ın taraftarları arasında iç savaş patlak verir. Bu savaş sırasında, mücadelede taraf olanların elde ettiği topraklar üzerinde yeni idareler oluşturulmasıyla alt derebeyliklerinin sayısı artar. Birçok bey topraklarıyla uğraşmaktan vazgeçerek onları ayni veya nakdi bir ödeme karşılığında kiraya verir. İskoçya kralı I. David'in (y. 1085-1153, > 1124) desteğini alan Matilde, müttefikini Coton-Moor'da yenmeyi başaran

Stephan de Blois'ya (y. 1096-1154, 👑 > 1135) tahtı bırakmak zorunda kalır. Stephanus, I. Henry ile Edward tarafından bahşedilen özgürlükleri tanır ve ertesi yıl yine Normanlarla Anglosaksonlar arasında ayrım gözetmeyen yeni bir özgürlük belgesi yayınlar.

Stephanus'ın oğlu Eustace'ın (y. 1130-1153) genç yaşta ölümü üzerine Stephanus'ın yerini kuzeni, Matilde ile Anjou Kontu Godfrey Plantagenet'in oğlu, Normandiya dükü II. Henry (1133-1189) alır ve böylece Plantagenet Hanedanı başlamış olur.

Plantagenet Hanedanı (1154-1399)

Anne yoluyla Normandiya ve Bretonya'ya, baba yoluyla da Anjou, Maine ve Turenne'e sahip olan Henry Plantagenet, yirmi dokuz yaşında olup kendinden on yaş büyük ve iki ay önce Fransa kralı VII. Louis'den (y. 1120-1180) boşanmış Akitanyalı Eleonore'la (1122-1204) evlenerek Fransa'daki feodal topraklarına Akitanya'yı da ekler.

II. Henry'nin ilk işi İngiltere'ye yeniden barış ve düzen getirmek olur. Önce kralsız dönemde aristokrasinin elde ettiği yetkileri sınırlar. Baronlar anarşi döneminde kaleler inşa edip hem İngilizler hem de yabancılar arasından topladıkları silahlı kuvvetlerle konumlarını güçlendirmişlerdir. II. Henry birçok kaleyi yıktırır, bazılarını askeri garnizonlara dönüştürür, hizmetine birçok paralı asker alır, diğerlerini işten çıkarır; derebeylikleri kontrolü altına alır ve hem Fransızlar hem de İngilizler tarafından tanınır. Askeri hizmet yerine *scutage* adı verilen bir vergi sistemi başlatır, böylece hem birçok baronu silahsızlandırmış hem de kendi paralı ordusunu oluşturmak için gelir elde etmiş olur. İdari sistemi yeniden düzenler, adalet alanında reformlar yaparak güç kazanır, eski *centena* [yüz kişi] benzeri yerel mahkemeler (*hundreds*) ile baronlar için krallık mahkemeleri oluşturur.

Adaletin yeniden düzenlenmesi

Krallık mahkemeleri krala ihanet, cinayet gibi kişiyi hedef alan suçları ve feodal nitelikteki ihtilafları yargılar. Feodal hukuk, anadilleri Fransızca olan ve genelde Normandiya veya İngiltere'de derebeylik sahibi olan şövalyeler sınıfına ait hâkimlerin idaresindedir. Anglo-Norman hukuku İngiliz hukukuna, Normandiya Fransız monarşisinin eline geçince de *common law*a [müşterek hukuk] dönüşür; dolayısıyla, Anglo-Norman hukukunun geçirdiği evrimin temelinde Roma hukukuna dayalı olan Fransız hukuku yatar. II. Henry hem İngiltere Krallığında hem de Normandiya Dükalığı'nda (1149'dan itibaren), tartışmalı meselelerin ele alınmasını kolaylaştıran *writs* [mahkeme emirleri] sistemini getirir, düelloyu ve işkence yoluyla sorgulamaları kaldırarak normal kanıtlama yöntemi olarak jüri sistemini başlatır.

II. Henry monarşik yetkisini güçlendirmek için 1162'den beri Canterbury başpiskoposu olan Başhâkim Thomas Becket'ten (1118-1170) yararlanır. Becket ilahiyat doktrini ve beşeri bilimler alanında yetiştirdiği bilgili ve seçkin din adamlarını çevresine toplar. Becket'in sekreteri Paris'te Petrus Abelardus'tan (1079-1142) ders almış ve yenilikçi Chartres Okulu'nda, büyük durumuna ve bilimsel kültüre sahip bir rahip olan Salisburyli John'dur (1110-1180). *Policraticus'un [Devlet Adamının Kitabı]* (1159-1161) yazarı olan John'a göre toplum, Cicero'nun düşüncelerine benzer şekilde, hem *concordia ordinum*, yani tüm üyelerinin yasalar ve hukuk konusunda fikir birliğine varması kavramına hem de İncil'in teokratik algısına göre, prensin rahiplerin altında olduğu ve otoritelerine tabi olması durumuna bağlıdır. Ancak siyasal iktidarın dinsel iktidara boyun eğmesi durumunu yumuşatarak her iki iktidarın onları meşru kılan ve Tanrı'dan kaynaklanan ortak bir yasaya bağlılığı konusunu vurgular. İlahi yasanın sınırlarını ihlal edenler zorbadır ve "yasaları silahsızlandıranlara karşı hukuku silahlandırmak doğrudur." Cicero, Seneca, Kilise Babaları ve Romalı hukukçuların metinleri temelinde din adamı ya da seküler herkesin boyun eğmesi gereken doğal, kutsal ve ihlal edilmez hukuk prensibini yüceltir. "Bedenlerin kılavuzu" olan prens "ruhların kılavuzu"na boyun eğmelidir, ama ruhların kılavuzu "kilisenin zorbası" haline geldiği takdirde ona isyan etme hakkına sahiptir. Kilise düzeninin üstünlüğü de böylece ilahi düzen tarafından yumuşatılmış olur.

Dolayısıyla II. Henry ruhban sınıfını krallık adaletine tabi kılmaya çalışarak dokunulmazlık ayrıcalığını ihlal ettiği zaman, monarşiyi güçlendirme projesinde ona destek sağlamış olan Becket'in itirazıyla karşılaşır. Mutlak krallığın tehdidi altındaki kilisenin özgürlüklerini savunan Becket, 30 Ocak 1164'te kilisenin ayrıcalıklarını ortadan kaldırıp ruhban sınıfına vergiler getiren Clarendon Emirnamesi'ni onaylamayı reddeder. Becket kaçarak Fransa'ya sürgüne gider. Kralla ruhban sınıfı arasındaki ilişkileri düzenleyen ve krala geniş yargı yetkisi tanıyan Clarendon Emirnamesi 1166'da onaylanır. 1170'te *sheriff*'lere karşı bir soruşturma başlatılır. Fransa'daki sürgünden dönen Thomas Becket, krala karşı çıkmış olmayı hayatıyla öder (1170). Ancak bu olayın ciddiyeti ve neden olduğu tepki, kralı eski başhâkiminin mezarı önünde eğilmeye zorlar.

Kilisenin özgürlükleri

II. Henry'nin tahtına ortak ettiği oğlu Genç Henry (1055-1183) 1170-1183 arasında onunla işbirliği yapar, ancak babasıyla kardeşi Richard'a karşı silahına sarıldığı için ölümüyle sonuçlanır.

1171'de II. Henry İrlanda'yı fetheder. 1176'da, krallığın otoritesini ve mahkemelerini yeniden öne süren ve Fatih William zamanında olduğu

gibi, vassal ya da alt vassal tüm tebaayı yeni bir yemine tabi kılan Northampton Emirnamesiyle reformlarını tamamlar. II. Henry kızlarının evlilikleriyle itibarını güçlendirir: Eleonore (1162-1214) Kastilya kralı VIII. Alphonsus'la (1155-1214, 👑 > 1158) Joan da (1165-1199) Sicilya kralı II. İyi William'la (1153-1189, 👑 > 1166) evlenir.

1187'de, II. Henry toprakları üzerindeki haklarını savunmak için Fransa kralı II. Philippe Auguste'la (1165-1223, 👑 > 1180) savaştayken, Mısır ile Müslümanların elindeki Suriye'yi ele geçirmiş olan Selahattin Eyyubi Kudüs Krallığını istila eder ve Kral Guy de Lusignan'ı (1129-1194) Hettin'de yenilgiye uğratıp tutsak alır. Kudüs, Akka, Yafa ve Beyrut'u kontrolü altına alır. Yeni Papa VIII. Gregorius (?-1187) aynı yıl III. Haçlı Seferi için çağrıda bulunur. II. Henry, isyancı oğlu ve Fransa kralının müttefiki Aslan Yürekli Richard'la son bir mücadeleden sonra barış imzalamayı kabul eder ve Fransa kralına bağlılığını bildirir. İsyancı Anjou baronlarının liderliğini de diğer oğlu John'un yaptığını öğrenen II. Henry, uğradığı hayal kırıklığıyla hastalanır ve 6 Temmuz 1189'da Chinon'da, 56 yaşında ölür. İkinci oğlu, Poitou kontu Richard, 20 Temmuz günü Rouen'de başpiskoposun elinden Normandiya Dükalığı kılıcını ve sancağını alır ve taçlandırılır; böylece İngiltere tacını giymeye doğru ilk adımı atmış olur. Artık müttefiki olmayan Fransa kralıyla bir araya gelir ve babasının korumak için savaştığı Vexin bölgesini elinde tutmak için 4000 Mark vermeyi taahhüt eder. İngiltere'de Kraliçe Eleonore ile Henry'nin siyasal rakipleri serbest bırakılır.

Aslan Yürekli Richard

I. Richard ve Haçlı Seferi

Aslan Yürekli Richard 13 Ekim'de Westminster Kilisesinde düzenlenen görkemli bir törenle Canterbury başpiskoposu Baldwin tarafından taçlandırılır. Bu kutlamalara Yahudiler ve kadınlar alınmaz. Bazı Yahudilerin kiliseye girip krala armağan sunma girişimleri, merhum kral II. Henry'nin olumlu tavrının tersine İngiltere'nin tamamına yayılan çok acımasız bir zulüm döneminin başlamasına neden olur. İngiltere'de kalışı sırasında kral, Colchester'de krallık temsilcilerinin özgürce seçilmesine izin verir. Haçlı Seferi harcamalarının üçte ikisinden fazlasını karşılamayı kabul eden Richard, halkın ve ruhban sınıfının pek de hoşnut olmadan ödediği ve 60 bin Türk lirasına karşılık gelen "Selahattin vergisi"ni bu alana ayırır, ancak Fransa'ya karşı yürütülen savaşta zaten bir kısmı harcanmış olduğu için, bu miktar yeterli olmaz. Richard "sembol"lerin –makamlar, kontluklar, kaleler, beylikler, topraklar– satışına başvurur. Annesi Eleonore'u naip, Ely piskoposu William Longchamp'ı da başhâkim ilan ederek 11

Aralık 1189'da İngiltere'den ayrılır. Kıtadaki topraklarının (Normandiya, Anjou, Maine ve Akitanya) İngiliz ve Fransız beyleri "hacılar"ın harcamalarını üstlenir. Richard topraklarını düzenlemeye, beraberce Haçlı Seferine çıkacağı Fransa kralı Philippe Auguste'le antlaşmalar imzalamaya koyulur ve bir yandan Fransa kralının kız kardeşi Alice'le evlilik planlarını yeniden ertelerken öte yandan Navarralı Berengaria'yla (y. 1165-1230) evlilik konusunda ciddi pazarlıklara girişir. İki ordu 1190 yılının Temmuz ayında, Richard'ın İyi William'dan çocuksuz olarak dul kalan kardeşi Joan'un çeyiz meselesini halledeceğini Sicilya'da bir araya gelmek üzere ayrı ayrı yola çıkarlar. Eylül ayında iki kral ordularıyla beraber kışı geçirecekleri Messina'ya ulaşır. 1191 yılının Mart ayı sonlarında Philippe Auguste, Richard'ın Alice konusundaki yükümlülüğünü feshettikten sonra Akka'ya doğru yola çıkar. Böylece Richard, Kraliçe Eleonore ile birlikte Sicilya'ya gelen Navarralı Berengaria'yla evlenecek hale gelir. Richard 10 Nisan'da Sicilya'dan ayrılır. Richard ile Berengaria arasındaki evlilik 12 Mayıs 1191'de Limasol'da gerçekleşir ve Berengaria İngiltere kraliçesi ilan edilir.

Richard Mayıs sonu ile Haziran başı arasında Kıbrıs'ı fetheder ve adayı önce Tapınak Şövalyeleri'ne, 1192'de de fetihte rol almış olan Guy de Lusignan'a satar. Suriye'de, Göksu Nehri'ni geçerken boğularak ölen İmparator Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) oğlu Dük VI. Friedrich (1167-1191) ve II. Philippe Auguste'le bir araya gelir. Richard Askalan'da cesurca savaşır ve Filistin'in çeşitli şehirlerini istila eder, ama Kutsal Topraklar'ı fethetmenin imkânsızlığı karşısında Selahattin Eyyubi'yle üç yıllık bir barış antlaşması imzalar. 1193'te Aslan Yürekli Richard, Germen imparatoru VI. Heinrich'in kendisine dayattığı vassallık bağını kabul etmek zorunda kalır. Aynı yıl Londra halkı krallarına bağlılık yemininde bulunur (*Communa* [Birlik] yemini). Richard Fransa'yla savaşır ve Vendôme'da önemli bir zafer kazandırarak 1199'da Fransa kralıyla beş yıllık bir barış antlaşması imzalar. Limoges Kalesi'nin kuşatması sırasında, surları incelerken bir okçu tarafından kolundan yaralanır ve bu yaradan dolayı kısa süre içinde ölür. Yerine kardeşi John Lackland geçer.

Fransa'ya karşı savaş

Bkz. *İskandinav Ülkeleri*, s. 96; *Normanlar Güney İtalya'da ve Sicilya'da*, s. 103

İskandinav Ülkeleri

Renata Pilati

Küçük Viking krallıkları XI ile XII. yüzyıllar arasında bir araya gelip Norveç, İsveç ve Danimarka krallıklarını oluşturur. Batı Avrupa ile İskandinavya arasında bir bağ oluşturan Hıristiyanlığın kabul edilmesi monarşinin güçlenmesine katkıda bulunur, ama kilise ile devlet üstünlük elde etmek için mücadele etmeye başlar. Baltık ve Kuzey Denizine yapılan seferler bu ülkelerin ekonomisini güçlendirir. Danimarka, hanedan mücadeleleri ve evlilik ittifakları sayesinde Norveç ile İsveç'i istila etmeyi başarır.

Norveç

Svolder yenilgisi (1000), kuzeyde bir bölge olan Oplandene dışında topraklarını birleştirmeyi başarmış olan Harald Haarfager'in (?-y. 930) soyundan gelen I. Olaf Tryggveson'un (963-1000, 👑 > 995) krallığına son verir. Olaf, halkı İskandinav olan Kiev'de eğitim almış bir Vikingdir, Baltık ve Kuzey Denizi boyunca seferler yürütür, İngiltere'ye iki defa ayak basar ve Kral Ethelred'e (y. 968-1016, 👑 > 978) bir vergi dayatır (*danegeld*). İkinci seferinde Hıristiyanlığı kabul edip Winchester piskoposu tarafından vaftiz edilir ve vaftiz babası olarak kendine Ethelred'i seçer. Ülkesine Hıristiyanlığı dayatarak Maere ve Lade'deki pagan tapınaklarını yıktırır. Trøndelag'da ve kuzeyde gösterilen direnç rağmen Hıristiyanlık Vestland, İzlanda, Grönland ve Faroe Adaları ile Shetland Adaları'nda kendini kabul ettirir. Trøndelag'a yerleşen Olaf, burada Trondheim şehrini kurar. Trøndelag çiftçilerinin isyanı sırasında merhum Lade kontu Haakon'un (y. 935-995) oğulları Erik (y. 960-y. 1020) ve Sveinn'le (?-1016) ve onlara yardım eden Danimarka kralı Sweyn'le (y. 955-1014, 👑 > 986) mücadele eder, ama yenilgiye uğrar.

Erik ile Sveinn Danimarka kralının Trøndelag ve Vestland'daki derebeyleri haline gelir, Viken de Danimarka'ya bağlı kalır. Erik 1014'te İngiltere'de Sweyn'i korurken, Harald Haarfager'in torununun oğlu II. Olaf Haraldsson (995-1030, 👑 > 1016) Norveç'e saldırarak yerel beyleri hâkimiyeti altına alır ve bölgedeki varlıklı çiftçilerin desteğini kazanır. Kuzey (Frostating), batı (Gulating) ve doğuda (Eidsivating) idari bölge meclisleri olan *ting* [halk meclisi] yasalarını

Bölgesel meclisler

dayatır, sonra bunlara güneydoğu bölgesi için Borgarting'i ekler. Yağmalama suçunu işleyen Vikinglere ölüm cezası verilmesini karara bağlar. Danışmanı olan Piskopos Grimkell'le beraber, 1024'te kitle halinde Hıristiyanlığa geçişi kolaylaştırmak için batı kıyısında Moster'de bir *ting* toplar, kiliseler için bir kural kitabı hazırlatır ve bayram takvimini oluşturur. Bölgesel *ting*ler rahiplerle cemaat arasındaki yatay ilişkilerden dolayı bu kuralları yerel ihtiyaçlara uyarlar. Norveç Kilisesinin ruhban sınıfının oluşumunda yararlandığı İngiliz misyonerler ayinlerde hem Latinceyi hem de ulusal dili kullanır.

Olaf'ın yayılmacı politikası, Viken'den vazgeçmek istemeyen Danimarka ve İngiltere kralı Canute (y. 995-1035, 🜲 > 1016) ve Trøndelag'daki Lade kontları tarafından engellenir. İsveç kralı Anund Jacob'un (y. 1009-1050) desteğini alan Olaf, 1025'te Canute'yi geri püskürtür, ama 1028'de yenilgiye uğrar. Canute kral ilan edilir. Rusya'ya kaçan Olaf iki yıl sonra tahtı ele geçirmeye çalışır, ama yine yenilgiye uğrar ve ardından öldürülür (29 Temmuz 1030). Canute'nin vârisi olan küçük oğlu Svein Alfivasson'a (1016-1035) İngiliz olan annesi Aelgifu naiplik yapar. Yerel beyler ve Piskopos Grimkell liderliğindeki ruhban sınıfı Olaf'ın anısını canlı tutar ve mezarında meydana gelen mucizevi olaylardan dolayı onu aziz ilan eder ve Svein'a karşı da Olaf'ın, Rusya'da yaşayan oğlu İyi Magnus'u (1024-1047, 🜲 > 1035) destekler. Elçiler tarafından Norveç'e götürülen Magnus, 1035'te bütün *ting*ler tarafından kral ilan edilir. Svein ülkeden ayrılır. Danimarka tahtı için Canute'nin oğulları arasındaki mücadeleden yararlanan Magnus, Canute'nin üçüncü oğlu Harthacnut'la tahtta birbirlerine halef olmaları konusunda bir antlaşmaya varır (1038). Bu durum Magnus'un lehine olur. Tahta talip olan Canute'nin yeğeni Sweyn, Estridsson'la (y. 1020-1076, 1047'den itibaren Danimarka kralı) savaşır ve 1042-1046 arasında Danimarka kralı olur. Magnus'un halefi ve Olaf'ın kardeşi III. Harald Hârdråde (y. 1015-1066), Afrika ve Sicilya'da savaşmış, Kudüs'e gitmiş, Kievli bir prensesle evlenmiş, çok deneyimli biridir, ama Danimarka'dan çok İngiltere'ye ilgi duyar. Harold'la (?-1040) savaşmak için Normandiyalı Piç William'la (y. 1027-1087, 🜲 > 1066) ittifak kurar, ama Stamford Bridge Deniz Savaşı'nda hayatını kaybeder (25 Eylül 1066).

Aziz Olaf

Harald'ın oğlu III. "Barışçıl" Olaf Kyrre (?-1093, 🜲 > 1066) Norveç'ten yola çıkmış olan 300 gemiden geri kalan 24 gemiyi geri getirir ve *ting*lerin isteği üzerine önce kardeşi II. Magnus'la (?-1069, 🜲 > 1066) birlikte 1067-1069 arasında bir diyarşi oluşturur, sonra da ülkeyi kendi başına yönetir. III. Olaf, hanedanının okuma-yazma bilen ilk üyesidir. Hâkimiyeti altındaki toprakları piskoposluklar şeklinde yeniden düzenler ve ruhban

sınıfının oluşturulmasına önderlik eder. Bergen ve Oslo gibi yeni şehirler kurar. Toplumsal hayat farklı düzeylerde yaşanmaya başlanır. Yerel beylerin yanı sıra küçük arazi sahibi çiftçiler ortaya çıkar ve çok sayıda hizmetkâra sahip çiftçilerin sayısı giderek artar. Ruhban sınıfı çiftçiler arasından çıkar. Pazarların giderek geliştiği piskoposluk merkezlerinde sayısız zanaatkâr ve tüccar yaşar. Konumu sayesinde Stavanger ile İngiltere arasında ticari ilişkiler yoğunlaşır. Norveçli tüccarlar kurutulmuş balık ve kereste ihraç eder; buğday, tuz, bal, kumaş ve yüksek kalitede metal objeler ithal ederler. Ortaçağın tamamı boyunca Bergen, Norveç'in en büyük ticari limanıdır.

Kutsal Topraklar'a sefer

Olaf Kyrre'nin oğlu III. Magnus Berrføtt [etek giyen] (1073-1103, 👑 > 1093) yayılma politikalarını yeniden ele alır ve Orkney ve Hebrides adalarıyla Man Adasını fetheder ve Dublin'i istila eder. Onu, oğulları IV. Olaf Magnusson (?-1115, 👑 > 1103), Øystein (1088-1123) ve I. Sigurd Jorsalfar (1090-1130) izler. Sigurd Sicilya'da savaşır ve Kutsal Topraklar'a yapılan bir sefere katılır. Konstantinopolis'te törenle karşılanır ve adamlarıyla gemilerini orada bırakıp karadan Norveç'e döner. Kiliseye *decimae* ödeme âdetini başlatır. Sigurd'un ölümü üzerine taht kavgası Trøndelag ile Vestland ve kralın taraftarları ile papanın taraftarları arasında bir iç savaşa dönüşür. Bu kavgalardan yararlanan beyler ve ruhban sınıfı vergilerden ve *decimae*'dan dolayı borca girmiş olan çiftçiler zararına kendi alanlarını genişletir. Sigurd'un oğlu IV. Magnus (1115-1139, 👑 > 1130-1135) bir süreliğine hâkimiyeti ele geçirir, ama daha sonra, III. Magnus ile İrlandalı bir kadının gayrimeşru oğlu olduğunu iddia eden Harald Gilchrist (?-1136, 👑 > 1130) tarafından gözleri kör edilir; ayrıca hadım ve tutsak edilir. Bir başka gayrimeşru oğlu hem III. Magnus'u hem de IV. Magnus'u öldürür. Başa geçen Inge (1135-1161, 👑 > 1136) ülkeyi iki üvey kardeşiyle beraber yönetir.

Miras yoluyla krallık

1152'de papalık elçisi Kardinal Nicholas Breakspear (1100-1159) Norveç'i ziyaret ederken kiliseye Bremen başpiskoposluğundan ayrılıp Nidaros'ta (Trøndheim), Aziz Olaf'ın mezarının yakınlarında kendi merkezini kurma izni verir. Büyük güç sahibi olan kilise ile Vestland beylerinin kral ilan ettiği, Sigurd'un kızının oğlu olan V. Magnus Erlingsson (1156-1184, 👑 > 1161) 1163'te Norveç'te ilk defa düzenlenen bir törenle Trondheim başpiskoposu Eystein tarafından Bergen'de taçlandırılır. Kutsal yağla kutsanan Magnus, krallığının Aziz Olaf'a ait olduğunu ilan eder. Bergen'in başkent ilan edilmesiyle monarşik iktidarın miras yoluyla ilk doğan meşru erkek çocuğa geçmesi kararlaştırılır. Vârislerin olmaması durumunda seçim başpiskoposa,

piskoposlara ve din adamlarının tayin edeceği on iki kişiye bırakılır; bu topluluk oy çokluğuyla karara varacaktır ve din adamları bu seçimde belirleyici rol oynayacaktır. Ancak tahtın talipleri arasında devam eden mücadele, III. Magnus Berrføtt'un torununun çocuğu olan Sverre Sigurdsson'un (1145/1151-1202) Trøndelag kökenli Birkebeinerlerin desteğiyle üstünlük sağlayıp Magnus Erklingsson'u öldürmesiyle son bulur. Sverre, iktidarının temelini güçlendirmek için *ting*ler içerisinde krallık kararlarını uygulamakla sorumlu hukuk adamları görevlendirir, idari bölgelere yargı yetkisine sahip valiler atar, orduyu ve donanmayı yeniden düzenler. Arazi temelli eski aristokrasi yerine saray aristokrasisini getirir. Sverre ruhban sınıfı tarafından desteklendiği sürece kabul görür, ama Papa III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) tarafından aforoz edildiği ve Norveç'te tecrite maruz bırakıldığı zaman rakipleriyle mücadele etmek zorunda kalır. Sverre rahip olmak için aldığı eğitim sayesinde danışmanlarıyla beraber konuşma dilinde bir vaaz yazarak krallık kurumunun aracıya ihtiyacı olmayan ilahi bir eser olduğunu söyler ve devletin kilise üzerindeki üstünlüğünü öne sürer. Sverre'nin merkeziyetçi politikası rakiplerine karşı kazandığı zaferle taçlanır (1201) ama Sverre Mart 1202'de Bergen'de bir enfeksiyondan dolayı ölür.

İsveç

Fatih Eric'in (945-995) oğlu, Skara'da vaftiz olan Olof Skötkonung (y. 980-1024) Anglosakson çiftçilerin ülkeye yerleşmesine izin veren ilk Hıristiyan kraldır. Norveçli Aziz Olaf'la savaşır, sonradan yeniden kaybedilecek olan bazı toprakları ele geçirir. Onu II. Anund Jacob (y. 1009-1050) izler, ama her bölge de kendi kralını seçer. Ülke içi bölünmeler, Danimarka kralı Büyük Canute'nin 1025'te Danimarkalıların saldırısına karşı Norveç'e yardımcı olan İsveç'i kontrolü altına almasına izin verir. Norveç'in fethiyle (1028) Canute İskandinav ülkelerini birleştirir. 1035'teki ölümünden sonra çeşitli hanedanlar arasında kavgalar yeniden başlar ve birbirlerine düşman olan iki büyük İskandinav halkı Hıristiyan Gotlarla İsveçliler (Svear) arasında dinsel ihtilaflar da baş gösterir.

Canute'nin İskandinavya'yı birleştirmesi

Ülkeye hâkim olan Uppsala Hanedanı, Hıristiyanlığı dayatmak isteyen Inge Stenkilsson (Yaşlı, ?-112) liderliğindeki Stenkil Hanedanı tarafından yenilgiye uğratılır; tahttan indirilen Stenkilsson daha sonra tahtı geri kazanmayı başarır. Mälaren Vadisi'nde, Uppsala'da bulunan pagan tapınağını yıktırarak yerine bir Hıristiyan kilisesi yaptırır. Hıristiyanlığın giderek yayılması, kavim yapısının aşılması ve iktidarın merkezileştirilmesi

için gerekli olan şartları hazırlar. Papalığa da yıllık bir vergi ödenmeye başlanır.

Gotlarla İsveçliler arasındaki ittifak, iki halka ait kralların sırayla tahta çıkmasıyla daha da güçlenir. 1130'da Sverker Hanedanının tahta çıkışıyla İsveç Krallığından söz edilmeye başlanabilir. Anne tarafından VIII. Erik'in (?-1067) torunu olan İsveç ve Danimarka kralı, Aziz veya Yasa Koyucu IX. Erik (XII. yüzyıl) 1157'de Finlandiya'yı fethetmeye karar verir; bu fetih bir yüzyıl kadar sonra, 1363 yılına kadar tahtta kalacak olan Folkungar Hanedanının ilk kralı Valdemar (1243-1302) tarafından tamamlanacaktır. IX. Erik Finlilere karşı bir Haçlı Seferi düzenler, ama Prens Magnus Henriksson tarafından tutsak edilip 1160'ta Uppsala'da kafası kesilir. Bundan dolayı İsveçliler tarafından aziz ilan edilir.

İsveçlilerle ittifak

Sverker'in oğlu olup 1155'te İsveç'in beşiği sayılan Götaland bölgesinin kralı olan VII. Carl (?-1167) bütün ülkenin kralı ilan edilir. Papa III. Alexander'den (y. 1110-1181, ♔ > 1159) Uppsala Başpiskoposluğu'nun kuruluş fetvasını elde eder (1164) ve İsveç Kilisesi bundan böyle Bremen Kilisesinden özgürlüğünü kazanmış olur. Bölgesel kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, ülkenin sivil idaresi XIII. yüzyıl sonlarına kadar yerel beylerin elindedir. VII. Carl, Aziz IX. Erik'in oğlu I. Canute Eriksson (y. 1160-1199) tarafından öldürülür. Birbirleriyle devamlı mücadele eden bu nüfuslu aileler güçlü bir aristokrasi kurar. Arazi sahibi çiftçiler halk meclisinde temsil edilir. Ticarete ve korsanlığa dayalı ekonomiye, ülke merkezindeki büyük ovalarda giderek önem kazanan tarım faaliyetleri de katılır. İstilacılar ve tüccarlar tarafından Dinyeper kıyıları boyunca kurulan siyasal ve ticari merkezler XI. yüzyıl sonlarına kadar anavatanla bağlantıyı sürdürür, Bizans İmparatorluğuyla ve –İsveç'te 20 bin Arap sikkesinin, Rusya'da da çok miktarda sikkenin bulunmuş olmasından anlaşılacağı üzere– Hazar Denizinin Müslüman devletleriyle ticari ilişkiler kurarlar; bu ilişkiler Güney Rusya'nın Peçenekler ve Kumanlar tarafından istila edilmesine kadar sürer. Götaland tüccarları ayrıca XII. yüzyılda Novgorod'da bir *Gildhalle* (ticaret birliği) oluştururlar.

Danimarka

Babası Harold Mavi Diş (?-987'den sonra, 👑 > 959?-986?) gibi Sweyn Tjugeskaeg (Çatalsakal) da Kuzey Denizi kıyılarının Danimarka'nın hâkimiyeti altına girmesini sağlamaya çalışır. Liderlik ettiği Vikinglerle İngiltere'yi istila eder ve Kral Ethelred'i vergi (*Danegeld*) ödemeye zorlar. Polonyalı Prenses Sweitoslawa'dan doğma oğlu Büyük

İngiliz misyonerler

Canute [Knútr], Aşağı Oder ve Aşağı Vistül bölgesindeki Slav ülkelerini ele geçirerek ve Norveç ile Shetland, Orkneys, Hebrides adaları ve İngiltere üzerinde hâkimiyet sağlayarak yayılma planlarını geliştirir. Ethelred'in oğlu Edmund'u (y. 993-1016) yenilgiye uğratır, kralın dul kalan karısı Normandiyalı Emma'yla evlenir ve 960'taa Hıristiyanlığı kabul eden babasından sonra kendi de Hıristiyanlığı kabul eder. Anglosakson halk meclisi (*witenagemont*) tarafından kral ilan edilir. Danimarkalılarla Anglosaksonların eşit olduğunu öne sürerek uzlaşmalarını sağlar. İsveç, İskoçya ve İrlanda krallıkları da onu İngiltere kralı olarak kabul ederler. Canute İngiliz misyonerlerini İskandinav ülkelerinde Hıristiyanlığı yaymakla görevlendirir, ama topraklarını kontrol altında tutmaya devam edebilmek için yerel geleneklere saygı gösterilmesini ister. Hâkimiyeti altındaki krallıkların kurumlarında herhangi bir değişiklik yapmaz. II. Konrad'ın (y. 990-1039) Roma'daki taç töreninde (Mart 1027) Roma'ya giden Canute hem imparatorla –kendi kızı Gunhild'i geleceğin III. Heinrich'iyle (1017-1056, 👑 > 1046) evlendirerek– hem de Papa XIX. Johannes'le (?-1032, ♔ > 1024) ittifak kurduğu için, Norveç'teki faaliyetlerine kimse karışmaz. İsveç ile Norveç'i ele geçirdikten sonra, Polonya kralına karşı destek verdiği II. Konrad'dan Schleswig'in bir kısmını elde eder. İngiltere'ye yerleşerek Danimarka ve Norveç'in yönetimini oğullarına bırakır; ölümünden sonra oğulları kendilerini bu ülkelerin kralları ilan ederken Harold da İngiltere tahtına çıkar.

Harold'ı izleyen Hardicanute (1018/1019-1042) aynı zamanda Danimarka kralı ve İngiltere'yi yöneten son Danimarkalı kraldır. Kültürel açıdan birbirinden bu kadar farklı olan halklar arasındaki birlik geçiciyse de Canute'nin oluşturduğu siyasal yapı Hıristiyanlığın yayılmasına ve Latin-Hıristiyan dili ve kültürünün kabul edilmesine imkân tanır. İki halk arasında ticari faaliyetler sonradan da sürmeye devam eder.

Canute'nin yeğeni II. Sweyn Estridsson (y. 1020-1076, 👑👑 > 1047) Danimarka kralı ilan edilir. Kilisenin desteğiyle gücünü artırır ve ülkeyi sekiz piskoposluğa ayırır: Slesvig, Ribe, Arhus, Viborg Vendsyssel, Odense, Roskilde ve Lund. Sweyn'in ölümünden sonra beş oğlu sırayla tahta çıkar: III. Arold Hén (1041-1080), Aziz IV. Canute (y. 1040-1086, 👑👑 > 1080), Oluf Hunger (y. 1050-1095), Erik Ejegod (1056-1103, 👑👑 > 1095) ve Niels (1104-1134).

Canute önce halk isyanı, Vendsyssel Piskoposluğu'nun başkaldırmasından sonra da din adamlarının isyanıyla karşı karşıya kalır, Odense'ye kaçmaya çalışır, ama St. Alban Kilisesinde öldürülür. Erik Ejegod Kutsal Topraklar'a yaptığı bir ziyaret sırasında Bari'de Papa II. Urbanus'la (y. 1035-1099, ♔ > 1088) bir araya gelir ve ondan Lund'un başpiskoposluk

merkezine yükseltilmesini ve Bremen Piskoposluğu'ndan ayrılmasını talep eder. Oğlu Canute Lavard (1096-1131) amcası Kral Niels tarafından Güney Jutland dükü ilan edilir ve güney sınırlarını korumakla görevlendirilir. Vendilere karşı başarıyla yürütülen askeri seferler Canute'ye büyük itibar sağladığından kralla arası açılır. Canute'nin 1131'de Niels'in oğlu Güçlü Magnus (1106-1134) tarafından öldürülmesi iç savaşın patlak vermesine yol açar. Merhum Canute Lavard'ın kardeşi II. Erik Emune (?-1137, > 1134) Başpiskopos askerin de desteğini alarak Magnus'a savaş ilan eder. Niels Slesvig'i istila etmeye çalışırken öldürülür. Danimarka tahtına talip olan Magnus, İmparator II. Lothar'ın (1073-1137, > 1133) desteğini almak amacıyla 1134'te feodal biat sunar, ama bu arada tahta çıkan Erik Emune tarafından yenilgiye uğratılır. Üç yıl sonra öldüğünde çocukları henüz reşit değildir. İktidar, annesi yoluyla bu soydan gelen ve kendi atadığı Lund başpiskoposu Eskil'in (y. 1100-y. 1182) desteğini alan III. Erik Lam'a (?-1146, > 1137) geçer. Ancak tahta geçince I. Erik ile II. Erik'e destek vermiş olan ve şimdi Oluf'un tarafını tutan Doğu Danimarka'nın isyanıyla başa çıkmak zorunda kalır. III. Erik Lam bu isyanı bastırır ama, 1146'da tahtı bırakarak keşiş olur.

İç savaş

Zealand ve Skane kralı III. Sven Grathe (y. 1125-1157) ile Jutland kralı Magnus'un oğlu V. Canute (?-1157, > 1146-1150) taht için mücadele eder. Canute 1150'den beri Schleswig dükü olan kayınbiraderi Valdemar'ı (1131-1182) 1154'te Svend Grade'nin izniyle tahta ortak eder. Ancak Svend tahttan indirilir ve kendine destek arar. Tahtın üç talibi, krallığı aralarında bölüşmek üzere antlaşmaya 1157'de, varır. Ama tek başına kral olmak isteyen Svend, Canute'yi öldürtür. Jutland'a kaçan Valdemar burada topladığı orduyla Svend'i yener. Böylece 1157'de ülkenin tek kralı olarak başa geçen, Canute Lavard ile Rus Prensesi Ingeborg'un oğlu I. Valdemar olur.

Önce Roeskilde piskoposu, 1177'den itibaren de Lund başpiskoposu olan Absalon'un (1128-1201) desteğini alan Valdemar Vendilerle savaşır ve 1169'da Ruyen Adasını alarak Danimarka'nın Baltık Denizi üzerindeki hâkimiyetini ilan etmiş olur. Norveç kralı Erling'i onurlu bir barışa zorladıktan sonra imparatorun Lübeck'teki isyanı bastırıp bölgeyi ele geçirmesine yardımcı olur. Yasama faaliyeti olarak "Skane hukuku" ile "Zealand hukuku"nu olduğu gibi örnek alır. Ticaretin ve özellikle Kopenhag Limanı'nın gelişmesine katkıda bulunur. Danimarkalı tüccarlar Londra'da oturma imtiyazını elde eder. Valdemar Almanların Baltık Denizi kıyıları boyunca yayılmasını engellemek amacıyla III. Aslan Heinrich'le (y. 1130-1195) ittifak kurar ve Heinrich'in kızıyla oğlu VI. Canute'yi (IV. olarak da bilinir, 1162/1163-

Baltık Denizinde stratejiler

1202, > 1182) evlendireceğini taahhüt ederek bu ilişkiyi güçlendirir. Ancak İmparator I. Friedrich Barbarossa'ya (y. 1125-1190) boyun eğmek zorunda kalır. Öldüğü zaman Canute henüz reşit olmadığı için naip olan Absalon, Pomeranya'ya saldırır ve Mecklemburg'un bir kısmını (1184), Holstein'ı ve Baltık kıyılarının neredeyse tamamını ele geçirir. Canute, Friedrich Barbarossa'ya bağlılık yemini etmeyi reddeder, hâkimiyetini Pomeranya, Lübeck ve Hamburg'a kadar yaymakla kalmaz, Güney Jutland kontu olan II. Valdemar'ın (1170-1241, > 1202) mirası sayesinde Holstein Kontluğunu da krallığına katar.

Bkz. *İngiltere Krallığı*, s. 86; *İngiltere*, s. 753

Normanlar Güney İtalya'da ve Sicilya'da

Francesco Paolo Tocco

Anti papa II. Anacletus 1130'da Büyük Kont Roger'ın ikinci oğlu Roger d'Hauteville'e, Sicilya'dan Abruzzo'ya kadar Güney İtalya'nın tamamını içeren, dolayısıyla çok büyük bir alandan oluşan Sicilya Krallığı tacını giydirir. Roger'e karşı bir orduya liderlik eden ve tutsak edilen meşru Papa II. Innocentius, 27 Temmuz 1139'da onunla barışır; krallığını onaylar ve tacını giydirir. Roger de ona bağlılığını bildirir ve kilisenin vassalı olduğunu ilan eder.

İlk Gelenler ve Hâkimiyetlerini Güçlendirme Dönemi

İlkin Normanlar 1000 yılı civarında, Longobardlar, Bizanslılar ve Müslümanlar arasında bölünmüş olan Güney İtalya'ya küçük gruplar halinde ulaşmaya başlar ve askeri yeteneklerini iç karışıklıklarla ihtilaflarla kaplı bu bölgedeki siyasal oluşumların hizmetine sunar. Onları kendi topraklarını terk edip Güney İtalya'ya yerleşmeye iten ana neden, geldikleri böl-

gelerin nüfusunun kayda değer artışına bağlı olarak –aristokrasininki de dahil olmak üzere– istikrar ve zenginliklerinin tehlikeye girmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu ilk maceraperestler genelde Norman aristokrasisinin çocuklarıdır ve bilinçli bir şekilde askeri açıdan ihtilaf konusu olan sınır bölgelerini hedef alırlar. Müslüman hâkimiyetindeki Sicilya sadece birkaç adım uzaklıktadır ve Güney İtalya, Doğu Akdeniz'e doğru doğal bir köprü gibi uzanır. Bölgenin siyasal oluşumları arasında Benevento, Capua ve Salerno'daki Longobard prenslikleri, Bizans İmparatorluğuna sadece sözde bağlı olan Gaeta, Napoli, Sorrento ve Amalfi'deki Bizans dükalıkları ve Bizanslıların doğrudan hâkimiyeti altında olan Puglia, Basilicata ve Calabria'nın büyük bir kısmı yer alır. Bu oluşumların da içerisinde çeşitli özgürlükçü ve tikelci hareketler faaliyet göstermektedir.

İlk Norman paralı askerleri Güney İtalya'ya ilk defa 999'da, Kutsal Topraklar'a yaptıkları bir seyahatin dönüşünde ulaşır ve kısa sürede Salerno prensi IV. Guaimar'ın (bazen V. Guaimar olarak bilinir, y. 1013-1052) hizmetine girerek Amalfi, Sorrento ve Gaeta'yı geçici de olsa hâkimiyeti altına almasını sağlarlar. Norman paralı askerleri, askeri ve siyasal girişimde bulunma yeteneklerini geliştirmek için Güney İtalya'da fırsatların bol olduğunu anlayarak aldıkları ücretler oranında savaş alanında sundukları profesyonellikleriyle yerel derebeylerin kavgalarında başrol oynamaya başlarlar. Birbirlerinden bağımsız olan bu grupların içinden bazı liderler ortaya çıkmaya başlar; örneğin Napoli dükü IV. Sergius (?-1137) namına Capua prensi IV. Pandulf'la (?-1050) savaşan Ranulf Drengot'a (?-1045), desteğinin karşılığı olarak 1030'da Güney İtalya'nın ilk Norman derebeyi ve kontu unvanı verilir. Küçük bir merkez olan Aversa, Norman varlığı sayesinde kısa sürede gelişerek gerçek anlamda bir şehir haline gelir ve ortaçağda şehirlerin diğer tüm yerleşim yerlerinden ayırt edilmesini sağlayan piskoposluk merkezi makamını alır.

Norman paralı askerleri

Drengot'un halefleri Aversa'dan, Mayıs 1062'de Richard Quarrel (y. 1046-1078) tarafından ele geçirilen Capua'ya doğru yayılır. Bu arada en başta Salerno prenslerinin Bizanslılara karşı savaşlarında yararlandıkları liderler olmak üzere başka Norman liderleri de ortaya çıkmaya başlar. Bu liderler Puglia'nın ve Basilicata'nın büyük kısmını ve 1041 yılından itibaren de Melfi'yi ele geçirirler. Puglia'da Bizanslılara karşı mücadele eden Normanların arasında Hauteville ailesi göze çarpar; bu aileyi oluşturan sayısız kardeş arasında Demir Kol William (?-1046) Umfred, Robert Guiscard, yani Kurnaz Robert (y. 1010-1085) ve Roger (y. 1031-1101) vardır.

XI. yüzyıl ortalarında Güney İtalya'daki Norman gücü sadece yerel beyler için değil, papalar için de bir sorun haline gelir; öyle ki IX. Leo (1002-

1054, ♔ > 1049), bölge iktidarının dengesini bozduğuna inanılan Normanlara karşı bir koalisyon oluşturmaya karar verir. Bu koalisyonun 1053'te Puglia'da ve Civitate'de yenilgiye uğraması Normanların Güney İtalya'ya yayılma sürecinde bir dönüm noktası olarak yorumlanabilir. Papa tutsak edilir ve ancak tutumunu değiştirip Richard Quarrel ile Umfred'in fetihlerini onaylaması sonucu serbest bırakılır ve askeri destek sağlar. Papalıkla varılan bu antlaşma 1059'da Melfi'de daha da pekiştirilir, çünkü Papa II. Nicholas'a (y. 980-1061, ♔ > 1058) bağlılık yemininde bulunan Richard Quarrel, Capua prensi unvanını; Robert Guiscard ise Puglia, Calabria ve Sicilya dükü unvanlarını elde eder; o dönemde henüz Müslümanların elinde olan Sicilya'nın fethi bir tür Haçlı Seferi gibi görülür.

Bu fetih 1061-1091 yılları arasında Robert Guiscard ve küçük kardeşi Roger tarafından gerçekleştirilir. Ada ekonomik ve kültürel açıdan çok canlı bir yapıya sahip olduğundan, Normanlar adayı fethederken toplumsal dokuya gerektiğinden fazla zarar vermemeye ve Yunan kültürü ile dinine bağlı olan adalıların idari becerilerini tüketmeme konusunda çaba gösterir. Temelleri bu şekilde hazırlanan çokkültürlü krallık, her ne kadar bir arada yaşam açısından sonradan çökecek çok hassas dengelere sahiptiyse de, dönemin siyasal panoraması içerisinden çok özgün bir durum meydana getirmiştir.

Kültürel açıdan canlı bir ada

Sicilya Büyük kontu olan Roger adanın tamamının fethedilmesiyle uğraşırken Robert Guiscard Güney İtalya'da yayılmaya devam ederek, 1071'de Bari'yi, 1073'te Abruzzo'nun büyük kısmını, 1076'da da Salerno'yu ele geçirir. Gerçek anlamda Akdeniz'de yayılmaları o andan itibaren başlayan Normanlar doğuya bakar ve Bizans İmparatorluğunu ele geçirmeye çalışır. Ancak kısa süreliğine ülke içi sorunlarla uğraşması gereken Robert, tam da Bizanslılara karşı güçlü bir saldırı başlatmak üzereyken 1085'te Kefalonya'da hayata veda eder. Guiscard'ın ölümüyle sahip olduğu toprakların feodal gerçekliği ortaya çıkar. İstikrarsız olan siyasal yapı, asiller arasındaki ve kendilerine giderek daha geniş kapsamlı özerklik alanları elde etmeye çalışan şehirler arasındaki husumetin etkisiyle parçalanır. Bütün bu nedenlerden dolayı, Guiscard'ın halefleri Roger Borsa (?-1111) ile oğlu II. Guillaume (1095-1127) bu bölgelerin birliğini sağlamakta büyük güçlük çeker.

Bizans İmparatorluğuna doğru

Sicilya Norman Krallığının Doğuşu

Asıl dönüm noktası, William'ın ölümüyle başa geçen ikinci oğlu Büyük Kont Roger'ın, yani II. Roger d'Hauteville'in (1095-1154) Capua prensleri-

nin mirasına el koyma zamanının geldiğine karar verdiği andır. Kıta İtalya'sına düzenlediği başarılı bir sefer sonucunda Güney İtalya'nın tamamını hâkimiyeti altına alır ve II. Roger adıyla kendini Sicilya kralı ilan eder. Böylece çeşitli iniş çıkışlara ve Vespro isyanıyla birlikte XIII. yüzyıl sonlarından itibaren oluşan çatlağa rağmen, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar İtalya Yarımadasının tarihinde çok önemli bir rol oynayacak olan bir siyasal alan oluşmuş olur. Tarihyazımı Sicilya Krallığının siyasal özelliklerini sık sık vurgulamış ve dönemin feodal monarşileri arasında onu eşsiz kılan birliğinin altını çizmiştir. Aslında bu iyimser kararın gözden geçirilmesi gerekir. Yine de II. Roger döneminde monarşinin çok geliştiği ve Sicilya'daki Yunan ve İslam unsurlarının büyük çapta rahatsız edilmeden yaşamayı, hatta devlet idaresine katkıda bulunmayı başardığı doğrudur. Nitekim Roger babasının izinden giderek bu yeni doğmuş krallığın adli ve mali işlerinde, daha gelişmiş ve Hıristiyan Avrupa'sına göre bu krallığın ihtiyaçlarına daha uygun bilgi ve beceri sahibi Yunan ve Müslüman resmi görevlilerden yararlanır. Krallığın pragmatik bir şekilde yönetilmesinin dış politikada da belirgin sonuçları olur, çünkü kral Avrupa Kıtası'nı ikinci planda bırakıp Akdeniz'de yayılmaya devam eder.

Benzersiz bir monarşi

Ancak 1154'ten itibaren, yani Roger'ın halefi, sonradan Kötü olarak anılacak olan I. William'ın (1120-1166) başa geçmesiyle birlikte kralın feodal durumuyla ilgili sorunsallar öne çıkmaya başlar. Eski ve yeni derebeylikleri (Kuzey Avrupalı birçok şövalye buraya taşınmaya devam eder) krallığın gücünü sınırlamaya çalışır, bazen açıkça isyan eder. İyi olarak anılan ve meşru vârisleri olmamasına rağmen monarşinin zayıf dengesini sürdürmeye çalışan II. William'ın (1153-1189) krallığı döneminde giderek güçlenir. Kral, dedesi II. Roger'ın ölümünün ardından doğan kızı Constance'ı (1154-1198), I. Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) genç oğlu Heinrich'le (1165-1197) evlendirir, ancak krallığı için Avrupa'dan kazandığı bu destek Sicilya'daki Norman Kraliyet tarihinin en parlak dönemlerinin başlıca özelliği olan bir arada yaşama ve özgünlük niteliklerini altüst edecektir. Nitekim XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Sicilya toplumu büyük bir değişime uğrar. Yabancı gözüyle bakılmaya başlanan Müslümanlar batı Sicilya'nın bazı bölgelerine sığınır, ancak Suebyalı II. Friedrich (1194-1250, ♔ > 1220) tarafından yenilgiye uğratılır; bu arada Orta ve Güney İtalya'dan adaya taşınan iş gücü ve beraberinde gelen âdet, gelenek ve değerler adanın çokkültürlü çehresini köklü bir şekilde değiştirir.

Çokkültürlü çehre

Bkz. *Norman Hâkimiyeti Altında Sicilya: Cefalù, Palermo, Monreale*, s. 568; *Norman Hâkimiyeti Altındaki Sicilya'da Bayram ve Şarkılar*, s. 658

Rus Krallıkları ve Prenslikleri

Giulio Sodano

IX. yüzyılın sonunda İsveçli Oleg, Kiev'de ilk Rus Prensliğini kurar ve kuzey ile güney arasındaki ticari ilişkileri kontrolü altına alır. Kiev, Hıristiyanlığı kabul eden ve ülkeyi Bizans Kilisesinin etki alanına sokan I. Vladimir'le parlak bir dönem yaşar. Roma Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi arasındaki ihtilaflar Ruslarla batı arasındaki kültürel ve dinsel ilişkilerin kesilmesine neden olur. XII. yüzyılda, Rurik ailesinin içindeki mücadelelerden dolayı uzun bir anarşi dönemi başlar. Kuzeyde ise özgür Novgorod şehri, geniş bölgeleri kendi hâkimiyeti altına alır.

Rusya'nın Kökeni

Beyaz Ruslar, Ukraynalılar (veya "Küçük Ruslar") ve Büyük Ruslar arasındaki ayrım geç ortaçağa dayanır. Bundan önceki uzun dönemde mevcut halktan "Doğulu Slavlar" veya "Ruslar" diye söz edilebilir ve hâkimiyetlerindeki alana Rus' adı verilir. "Rus" teriminin kökeni ve anlamı hakkında kesin bilgi sahibi değiliz, ancak denizci-tüccar terimiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Rusya'nın kökeni, VIII ile IX. yüzyıllar arasında, günümüzde İsveç olan bölgeden bazen akıncı bazen de tüccar olarak gelen ve VI. yüzyıldan beri kıyılarında Slav halklarının yaşadığı büyük Baltık nehirleri boyunca yolculuk yapan Vikinglere dayanır. Slav halkları ve Bizanslılar, bu tüccar-korsanlara Varyag veya Rus adını verir. Vikinglerin varlığının yarattığı itici etkiyle Doğu Slav dünyası Avrupa'nın ticaret bağlantılarına dahil edilmiş olur. Kiev, Dinyeper, Volga ve Novgorod yoluyla Baltık Avrupa'sına doğudan gelen baharat, ipek ve kehribar gibi değerli ürün ulaştırmak mümkündür. Semerkant'a götüren yol da Aşağı Volga'dan geçer. Volga'nın Hazar Denizine açılan ağzından gemiyle İran'a, sonra da Bağdat'a ulaşılır.

Vikinglerin varlığı

Avrupa'nın geri kalan kısmında uzun bir yağmacılık döneminden sonra Vikinglerin hukuki, ticari ve yerel siyasal ilişkilere olmanın kendileri için elverişli olduğunu görmeye başlaması, Varyaglar için de söz konusudur. IX. yüzyıl sonlarında (y. 882) İsveçli tüccar Rurik'in oğlu olup zaten Novgorod'a hâkim olan Oleg, Kiev'i ele geçirerek gerçek anlamda Rus olan ilk prensliği kurar ve şehir kuzeyle güney arasındaki ticari ilişkiler sayesinde gelişir. X. yüzyılda Kiev'e ticari mallarla beraber Ortodoks Hı-

ristiyanlığı ve imparatorluk ile imparatorun evrensel ahlaki ve toplumsal kavramları ulaşır.

Kiev Prensliğinin Hıristiyanlığı Kabul Edişi ve Zirve Dönemi

Kiev Prensliği özellikle Hıristiyanlığı kabul eden I. Vladimir (y. 956-1015, 980'den itibaren Kiev Rus' kralı) döneminde serpilip gelişir. Aslında prensten önce, sonradan azize ilan edilecek olan büyükannesi Olga dahil ailesinden ve maiyetinden birçok kişi zaten vaftiz olmuştu. Kiev'e bir süre önce Aziz İlyas'a adanmış bir kilise inşa edilmiştir. O vakte kadar yavaş bir şekilde ilerlemiş olan Hıristiyanlık Vladimir'le resmi politika haline gelir. Prens vaftizden önce Museviliğin, İslamın ve Hıristiyanlığın avantajlarını büyük bir dikkatle inceler ve Hıristiyanlığın Ortodoks şeklinin siyasal açıdan en uygun olduğu sonucuna karar verir. İmparator II. Basileios'un (957-1025) kız kardeşi Anna'yla evlenir ve 988'de vaftiz olarak, halkını da Dinyeper Nehri'nin kıyılarında vaftiz ettirerek Ortodoks Hıristiyanlığı devlet dini ilan eder. Prens Vladimir sonradan aziz ilan edilecek ve Rus azizleri arasında önemli bir yer edinecektir.

Bizans imparatorunun kız kardeşi Anna, ilk binyıldaki dönemde Kiev'in kentsel ve kültürel açıdan geçirdiği derin değişimi hızlandırır. Vladimir'le beraber gelen veya onun tarafından davet edilen zanaatkâr ve sanatçılar tarafından sayısız dinsel ve kamusal yapı inşa edilir ve Kiev Doğu Avrupa'nın en görkemli metropolü haline gelir. Bu operasyonun ardında yatan siyasal irade Slav halklarının yüreğine Doğu dinini ve kültürünü aşılar.

Doğu metropolü

Ancak doğulu Slavların dinsel ve kültürel açıdan Bizanslılaşmasının siyasal alanda etkisi görülmez. Oleg'in babası Rurik'ten adını alan hanedan, sayısız Alman, Fransız, Polonyalı ve Macar prensesle yapılan evliliklerden de görüldüğü üzere, Avrupa monarşileriyle ilişkilerini geliştirir. Bu ilişkilerin bazıları iktidarın sürdürülmesi açısından kritik önem taşır. 1054'te tahta çıkan Prens Demetrius (1350-1389), Germen imparatoruyla olan bağlantılarından dolayı kovulur, ama tam da Alman bağlantıları sayesinde batıya sığınmayı başarır. Büyük bir beceriyle papalık ile imparatorluk arasındaki mücadelelere dahil olmayı başaran Demetrius, oğlunu Papa VII. Gregorius'a (y. 1030-1085, ♔ > 1073) göndererek Rus' topraklarını ona bağışlar, ama papanın bu toprakları ona derebeyliği olarak geri vermesini sağlar. Demetrius 1076'da nihayet yeniden iktidara gelir.

Kriz Dönemi ve Kiev Prensliğinin Parçalanması

Vladimir'in halefi olan Bilge Yaroslav (978-1054, 1019'dan itibaren Rus' toprakları beyi) zamanında Kiev Prensliği, Polonyalıların elinden alınan Rutenya'nın da eklenmesiyle sınırlarını genişletir. Ancak Yaroslav'ın ölümüyle ülke parçalanıp batıda Galiçya ve Volunya; güneyde Kiev ve Turov; kuzeyde Novgorod, Polock ve Smolensk; Yukarı Volga bölgesinde de Tver şeklinde rakip prensliklere ayrılır. Nitekim Kiev Prensliği üniter bir krallık değil, Rurik Hanedanının kıdem prensibi ve eşit sorumluluk temelinde yönettiği bir tür federasyondur. Bir Kiev prensi öldüğü zaman önce ağabeyi, sonra da sırasıyla diğer kardeşleri halefi olur. Her bir bölgenin askeri savunmasını ve yargı işlevlerini üstlenen prensler ve maiyetleri de birbirini izler. Ancak kıdem sistemi XI. yüzyıldan itibaren kardeşler, amcalar ve yeğenler arasında son derece yıkıcı mücadelelere neden olur. Bizanslılar da Rusya üzerinde hâkimiyet sağlayabilmek için büyük bir kurnazlıkla bu mücadelelerden yararlanır. Dolayısıyla Slav krallıkları Moğolların gelişinden önce bile kriz halindedir. Kiev ticari ve dinsel anlamda bir merkez olmaya devam etse de güçlü bir iktidarın yokluğundan ve devamlı bölünmelerden dolayı Peçenekler ve Kumanlar gibi steplerin göçebe halklarının saldırılarına maruz kalır, ticari ilişkiler bozulur ve bölge üzerinde siyasal kontrol sağlamak mümkün olmaz. Vladimir Monomakhos (1053-1125, 1113'ten itibaren Kiev Prensi) Kumanları kontrol altına almaya çalışır. Bizanslı bir prensesin soyundan gelen Vladimir, step halklarını hâkimiyeti altına alabilmek için ikinci evliliğini bir Kuman kavim liderinin kızıyla yapar ve krallığına kısa süreli de olsa bir gelişme dönemi yaşattırmayı başarır. Ancak XII. yüzyılda istikrar dönemleriyle anarşi dönemleri birbirini izler. 1146-1170 yılları arasında Kiev tahtına dokuz ayrı prens çıkar; bunların altısı şehri iki kez kaybeder. 1169'da şehir ilk defa Prens Bogoljubskij liderliğindeki Ruslar tarafından yağmalanır. Vladimir Monomakos'un 1113'te tahta çıkmasıyla sonuçlanan isyan sırasında ilk defa bir Yahudi katliamı yaşanır. Varyagların soyundan gelen İsveçliler artık tamamıyla Slavlaşmış ve ticareti bırakıp toprak derebeyleri haline gelmişlerdir. Ticaret alanına hâkim olma sırası kendilerine gelen Almanlar özellikle Lübeck'in kurulmasından sonra Ruslardan balmumu, bal, kehribar, kürk ve kereste alır ve onlara Flaman yapımı yün kumaşlar ile Alman yapımı pazen satarlar.

Kıdem prensibi

XII. yüzyılda Kiev civarındaki bölge Ukrayna olarak bilinmeye başlanır; "sınırda" anlamına gelen bu isim, prensliğin merkezi rolünü kaybetmiş olduğuna işaret eder. Tahminen 1146 yılından itibaren ise Moskova Nehri üzerindeki bir başka yerleşim yerinden söz edilmeye başlanır. Nitekim Ukrayna'nın çöküş dönemine girmesiyle birlikte kuzeydoğudaki

prensliklerde bir canlanma görülür ve buralara göç eden çok sayıda çiftçi Yukarı Volga bölgesine yerleşir. Eski bir ticaret merkezi olan Novgorod, 1136'da bağımsız bir cumhuriyet haline gelir. Tek yasama organı olan ve hür yurttaşlardan oluşan meclis, şehrin idarecilerini ve sınırlı güce sahip maaşlı prensini seçer. Novgorod prensi, Rurik Hanedanından seçilir, ama şehir sınırlarının dışında oturmak zorundadır ve şehir yasalarını ihlal ettiği veya onlara uymadığı takdirde yasadışı ilan edilir. Kendi az sayıdaki askeri dışında askeri açıdan bir yetkisi yoktur; şehir milisleriyse bir yurttaşın emrindedir. 1156'dan itibaren şehrin piskoposu da halk meclisi tarafından seçilmeye başlanır. Şehir kuzeydeki topraklar üzerinde çok geniş kapsamlı ve yargı yetkisini de içeren bir hâkimiyet kurar. Dolayısıyla Novgorod, Doğu Avrupa'nın tamamında eşi benzeri olmayan bir durum meydana getirir. Baltık bölgesinin Alman tüccarlarıyla ilk kontratları burada imzalanır. Şehrin tüccarları da Lübeck'te ticaret ve gümrük imtiyazlarından yararlanır.

Ukrayna, "sınırda"

Rus Ortodoks Kilisesi

I. Vladimir'in Ortodoksluğu seçmiş olması, ülkenin Konstantinopolis Patriği ile Bizans Kilisesinin etki alanına girmesi için gerekli zemini hazırlamış olur. XI. yüzyıl başlarında Ortodoks misyonerler Novgorod, Minsk ve Polock'a ulaşır; ancak doğulu Slavların Hıristiyanlığı tamamıyla kabul etmesi, kilise düzeninin oluşturulması ve manastır geleneğinin kendini kabul ettirmesi için daha çok zaman geçmesi gerekecektir. Paganizmin çeşitli şekilleri uzun bir süre boyunca Hıristiyanlıkla beraber var olmaya devam eder.

1054'te Doğu Kilisesinin batı Kilisesinden ayrılmasıyla, Bizans etkisi altında kurulmuş olan kiliseler (Sırbistan, Bulgaristan, Rusya) Konstantinopolis patriğinin yanında yer alır. Bu ayrılığın Rusya açısından birçok etkisi olur. Roma Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi arasındaki ihtilaflar sonucunda Konstantinopolis'in Kiev'i emanet ettiği Bizanslı piskoposlar katı bir ayrım uygulayarak Ruslarla batı arasındaki geleneksel ilişkileri sekteye uğratıp doğulu Slavları batılı Slav kültüründen ve kuzey Avrupalılardan yalıtırlar.

Birliğin temelleri

Prensler arasında anarşi ortamı baş gösterince, Ortodoks Kilisesi merkezkaç güçlere karşı koyan tek güç konumuna gelir. Kiev Kilisesi, Hıristiyan monarşisi ve merkezi devlet ihtiyacı ideallerini esas alan Bizans kültürünü benimsemiştir. Kilise, Rusya'nın birliğinin dinsel bir değer olduğu inancını yayarak uzun vadede tarihsel açıdan önemli sonuçlar elde eder. I. Vladimir'in ölümünü izleyen karışıklık döneminde öldürülen ve

aziz ilan edilen Rurik Hanedanından Boris ve Gleb kardeşlerin kültü de bu sürece katkıda bulunur. Zaten azizlerin hayat öykülerini ele alan Rusça metinlerde siyasal yapının soyutluğu yüceltilir. Dolayısıyla tam da anarşi döneminden itibaren Rus tarihinin tamamı açısından giderek daha önemli bir rol oynamaya başlayan Ortodoks Kilisesi Galiçya'dan Novgorod'a ve Rostov'a kadar Doğu Slavlarının birliğini vaaz edip destekler; bu olgu XIV ve XV. yüzyıllarda Moskova'nın güttüğü politikaların ve XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Büyük Rusların egemenliğinin temelini oluşturacaktır.

Bkz. *Rus': Kiev, Novgorod, Vladimir*, s. 560

Polonya

Giulio Sodano

Polonya Krallığının ilk çekirdeğini oluşturan kuzeyli kavimler arasında Latin Hıristiyanlığı yayılırken bir yandan da yerel Piast Hanedanı, iktidarı giderek kendi hâkimiyetinde toplar. I. Mieszko ile oğlu Boleslav'ın temelini attığı Polonya monarşisi en baştan itibaren Alman iktidarından bağımsız olmayı arzular. Boleslav 1025'te tacını papanın elinden alır. Ancak Polonya monarşisinde güçlü krallarla zayıf dönemler birbirini izler. XIII. yüzyılda ülke uzun bir anarşi döneminden geçer.

Polonya'nın Kökenleri

Polonyalıların Hıristiyanlığı kabul edişi uzun ve karmaşık bir süreçtir. Hıristiyanlıkla ilk temas, Kirillos (826/827-869) ile Methodios'un (y. 820-885) misyonları sayesinde kurulur. IX. yüzyılda "Vistül kavmi" Moravya'ya boyun eğer. Bazı tarihi kaynaklardan, bu kavmin liderinin 875'te Bizans geleneğine göre vaftiz olmayı kabul ettiğini öğreniyoruz. Krakow dahil olmak üzere Yukarı Vistül bölgesi 990'a kadar Bohemya'nın kontrolü altında kalırken Çek dünyasıyla bağlantılar 1086'ya kadar devam eder. Bizans-

Doğu diniyle bağlantılar ise en azından XII. yüzyıla kadar sürer. Nitekim Bizans geleneğine ait kiliselerin kalıntıları bu döneme tanıklık eder.

Polonya Krallığının ilk çekirdeğini oluşturan kuzeyli kavimler ise farklı bir yol kat eder, çünkü uzun bir süre pagan olmaya devam edip X. yüzyılda Latin Kilisesinin yörüngesine girerler. Latin Hıristiyanlığının yayılmasına paralel şekilde iktidar da yerel Piast Hanedanında toplanmaya başlar. Warta Nehri yakınlarında, Gniezno, Poznan ve Legnica gibi müstahkem şehirler bu iktidarın merkezini oluşturur. Avrupa'nın başka bölgelerinde olduğu gibi burada da iktidarın merkezde toplanması süreci güçlülerin zayıflara boyun eğdirmesi yoluyla olur.

Polonya monarşisi I. Mieskzo (y. 930-992, > 960) ile oğlu Cesur Boleslav (y. 966-1025, > 992) etrafında kurulur. Nitekim ilk Polonyalı Hıristiyan prens olan I. Mieskzo 966'da Latin geleneğine göre vaftiz edilir. O dönemde Büyük Polonya, Masovya, Kuyavya ve Pomeranya'ya hâkimdir. 990'da Moravya'yla savaşırken, Silezya ve Küçük Polonya'yı da ele geçirerek ileride gerçek anlamda Polonya'yı oluşturacak olan toprakların temelini atmış olur ve Gniezno'yu başkent ilan eder. Batı Hıristiyanlığına bağlılık, başlangıçtan itibaren Bohemya-Germen dünyasına göre idari açıdan özerklik iradesi şeklinde kendini gösterir. Nitekim Mieskzo 968'de Poznan'da Alman Kilisesinden bağımsız bir piskoposluk merkezi kurulması için uğraşır. Piastlara özgü bir politikayla 990'da Roma'yla doğrudan ilişkiler kurar ve Polonya'nın Germen İmparatorluğundan bağımsız bir şekilde Hıristiyanlık merkezinin doğrudan koruması altına girmesini sağlar. Bu kararında, Germen kaynaklı Hıristiyanlığı kabul etme baskılarına tepki verme ve Vistül ile Oder arasında Germen kökenli olmayan, özerk bir piskoposluk merkezi oluşturma ihtiyacı rol oynar. Zaten Elbe'nin ötesinde oluşturulacak piskoposlukların, Magdeburg kilise eyaletinin yetki alanında olmaları beklenir. Halbuki Piastlar, Polonya'nın dinsel bağımsızlığını ciddi bir şekilde etkileyecek olan bu kuralın uygulanmasını Roma politikaları yoluyla engellemek ister.

İdari açıdan özerklik

III. Otto (980-1002, > 983) ile Mieskzo'nun oğlu, *princeps Poloniae* [Polonya Prensi] Cesur Boleslav arasında, 1000 yılında Gniezno'da yer alan karşılaşma bu bağlamda gerçekleşir. III. Otto, Papa II. Silvester'le (y. 950-1003, > 999) vardığı bir antlaşma sonucunda, Aziz Adalbert'in mezarını ziyaret ettikten sonra Boleslav'a bir taç sunarak onu, kardeşi ve *cooperator imperii* [imparatorluğun ortağı] ilan eder ve böylece imparatorluğun Polonya hâkimiyetindeki dinsel yapı üzerindeki haklarından vazgeçmiş olur. Sonuçta Otto, Piast Hanedanının tam özerkliğini ve Doğu Avrupa'da Hıristiyanlığın yayılması sürecinde Polonya'nın faaliyetlerini

tanımış olur. Dolayısıyla Gniezno'da Polonya bölgesinin ilk başpiskoposluğu kurulmuş olur ve Poznan, Wroclaw, Krakow ve Kolbrzeg piskoposlukları ona bağlanır.

İmparatorlukla varılan bu işbirliği antlaşması III. Otto'nun halefiyle hemen bozulur, çünkü Boleslav babasının yayılma politikasını yeniden ele almaya karar verir. Mieskzo zaten Silezya'yı Bohemyalılardan almıştır ve Krakow bir yüzyıl sonra Polonya'nın başkenti haline gelir. Boleslav II. Heinrich'le (973-1024, 🕮 > 1014) kıyasıya mücadele eder ve Saksonya'nın içlerine kadar saldırılar düzenleyerek ülkeyi yağmalar. Ayrıca Slovakya ile Moravya'nın bir kısmını ve kısa bir süreliğine Bohemya'nın neredeyse tamamını istila eder. 1003'te Prag'ı ele geçirir. 1018'de Kiev'e kadar ulaşır ve kılıcını şehrin kapısında kırar. Boleslav bir yandan da Polonya'nın tamamının Hıristiyanlığı kabul etmesi için misyonerlerin ülkeye gelmesini sağlar. 1025'te, ölmeden kısa bir süre önce aldığı taçla da papa tarafından ödüllendirilmiş olur. Boleslav'ın krallığının sonunda Polonya beş eyaletten oluşur: Büyük Polonya, Küçük Polonya, Silezya, Masovya ve Pomeranya. XI. yüzyılda Hıristiyanlığın tamamıyla kabul edilmiş olması, coğrafi sınırları çok da kesin olmayan bir ülkeyi yöneten bir monarşinin doğuşu için uygun koşulları sağlar. Başkent daha sonra Krakow'a taşınır ve Piast Hanedanı yavaş yavaş Polonya'yı Katolikliğin Doğu Avrupa'daki en önemli kalesi haline getirir.

Katolikliğin kalesi

Piast Hanedanının İlk Kralları

Boleslav'ın ölümünden sonra Polonya 1030'lu yıllarda iktidar boşluğuna düşer ve bunun getirdiği anarşi dönemine dayalı ilk büyük kriziyle karşı karşıya kalır. Yüzyılın ikinci yarısında güçlükle de olsa istikrar geri kazanılır ve II. Boleslav (y. 1042-1081/1082, 1076-1079 arası Polonya dükü ve kralı) 1076'da krallık tacını giymeyi başarır. Son derece aktif olarak yürüttüğü dış politikalarla II. Boleslav güçlü bir Polonya devleti oluşturmak için uğraşır. Dinsel atamalar mücadelesine katılarak karşılığında 1076 yılında VII. Gregorius'un elinden tacını alır. Ancak Krakow'da imparatorluk yanlısı Piskopos Stanislav'ın ölümüyle sonuçlanan karışıklıklar sonrasında sürgüne gitmek zorunda kalması sonucunda faaliyetleri yarıda kesilir. Boleslav 1081'de Macaristan'da ölür.

Çarpık ağızlı III. Boleslav'la (1085-1138, 👑 > 1102) Polonya'ya yeni topraklar katılır ve Pomeranya'nın tamamı Hıristiyanlığı kabul eder. Kralın izniyle gelen Benediktenler ve Premontre tarikatından keşişler ülkede sayısız manastır kurar. Ancak Boleslav, ölümünden sonra krallığın oğul-

ları arasında bölünmesine karar verince devleti ciddi şekilde zayıflatır. Kraliyet ailesinde, Kiev'in Rurik kıdem prensibine benzeyen, miras yoluyla geçen bir sistem söz konusudur. Siyasal iktidarı devralan bütün oğullar toprakları aralarında bölüşürler ve en büyük ağabeylerine boyun eğerler. Polonya bu sistemden kısa sürede olumsuz şekilde etkilenir, çünkü kıdem sistemini ve Krakow'un kontrolünü ele geçirmek isteyen aile bireyleri arasında ciddi ihtilaflar başlar. Monarşi sayısız dükalığa bölünür, hatta krallık makamı XIII. yüzyıla kadar boş kalır ve bu arada aristokrasi giderek güçlenir.

Prensliklerden oluşan bir mozaik

Polonya'nın bu bariz zayıflığı, Alman imparatorları ve Kiev prensleri gibi en güçlü komşularının iştahını kabartır. Böylelikle siyasal sistemin derinlemesine değişime tabi tutulması ihtiyaç haline gelir ve tacın ve Krakow'un kontrolünün Piast Hanedanının tek bir ailesi içerisinde miras yoluyla geçmesi kararlaştırılır. Ancak kraliyet ailesiyle genelde aralarında husumet olan ailelerin yönettiği çeşitli prensliklerden oluşan bir mozaik görünümündeki krallığın siyasal açıdan bölünmesi yine de engellenemez. Slavların sürdürmeye devam ettiği kavim temelli ayrılıkçılık, batı fikir ve kurumlarının etkisi altındaki monarşinin bu ilk şekli tarafından ancak kısmen ehlileştirilmiştir. Nitekim monarşide zayıflık belirtileri belli olur olmaz, ayrılıkçılık duygusu kavimde baskın gelir ve bölünmelere yol açar. Dolayısıyla Moğollar gelmeden önce bile Polonya, Krakow'daki otoritenin varlığına rağmen bölünmüş durumdadır.

Bkz. *Macaristan*, s. 115; *Rus': Kiev, Novgorod, Vladimir*, s. 560

Macaristan

Giulio Sodano

Macarlar Tuna Nehri havzasını şekillendirerek Orta Avrupa'nın profilini belirler. Ülke dinsel-askeri bir siyaset şeklinden monarşiye evrilir. I. Stephanus'un Hıristiyanlığı benimsemesi siyasal bir eylem olup doğmakta olan monarşiyi güçlendirmeyi amaçlar. Uzun bir süre boyunca Bizans ve batı yanlısı krallar birbirini izler. Macaristan kendi iç meselelerini hallettikten sonra, Bizans İmparatorluğuyla anlaşarak veya ona karşı bir şekilde Balkanları fethetmeye koyulur.

Macar Krallığının Doğuşu ve Latin Hıristiyanlığını Kabul Edişi

Step halklarının göç hareketleri sonucunda Kral Arpad (?-900'den sonra) liderliğinde 20 bin kadar Macar savaşçısı, arkalarında 400 bin insanla 895 yılının ilkbahar aylarında Karpatlar'a ulaşır, oradan da Tuna Nehri'nin ovalarına yayılır. Vikingler kadar vahşi, ama eylemlerinde daha da hızlı olup 895 ile 955 arasında Avrupa'nın dört bir tarafını acımasızca yağmalayan Macarlar 955 yılında Lechfeld'de Saksonyalı I. Otto'ya (912-973, 👑 > 962) yenilirler. Hayatta kalanlar günümüzde Macaristan olan bölgeye yayılıp yerleşik bir düzene geçer, hayvancılık ve tarımla uğraşmaya başlarlar. Toplum hızlı bir şekilde katmanlaşır ve kısa sürede ortaya çıkan askeri liderlerden oluşan aristokratlar büyük arazi sahipleri haline gelirler.

Macarların bölgeye gelişi ve yerleşmesi, Tuna havzasını büyük ölçüde değiştirir ve Orta Avrupa'nın profilini belirler. Macar Krallığı XI ile XII. yüzyıllar arasında, yani Moğolların bölgeye ulaştığı tarihe kadar, Tuna Nehri'nin engin ovasına dağılmış olan halkları düzen altına alan bir güç teşkil eder. Macarların varlığı sadece Macaristan'ın değil, Bohemya, Polonya, Hırvatistan, Sırbistan ve Avusturya'nın doğuşu açısından da kritik önem taşır. Nitekim Macarlar hem kuzey Slavlarını güney Slavlarından ayrı tutan bir bariyer hem de onları durdurmayı başarmış olmasından dolayı Otto'ya saygı duyan Germen prensleri için birleştirici bir etkendir.

Macaristan tüm hakların ve mülkiyetlerin ülkeye hâkim olan prensin elinde olduğu, toprak temelli bir krallık olarak ortaya çıkar. Ülke dinsel-askeri bir siyaset sisteminden monarşiye, bir kavim konfederasyonundan

merkezi bir devlete ve hayvancılığa dayalı ekonomiden arazi mülkiyetine evrilir. Macarlarla kendilerinden önce bölgede var olan Slav halkları XI. yüzyıla kadar kati şekilde birbirinden ayrıdır.

Ülke dinsel açıdan Polonya'nın izlediği yolu takip eder. Hıristiyanlıkla ilk bağlantılar Bizans İmparatorluğu sayesinde gerçekleşir. 950 yılında tutsak alınan Yunan keşiş Hierothos ilk "Türk piskoposu" (Bizanslıların Macaristan için kullandığı terim) adı altında kutsanır. Ancak Lechfeld Savaşı, Macarların yerleşmesine imkân sağlamanın yanı sıra Germen etkisinin, dolayısıyla da Hıristiyanlığın kabul edildiğine işaret eder. Macar prensi Géza (940-977) 974 yılında bütün ailesiyle beraber Latin geleneğine göre vaftiz olur. Oğlu Stephanus (y. 969-1038, > 1000/1001) III. Otto'yla (980-1002, > 983) antlaşmaya vararak Papa II. Silvester'in elinden (y. 950-1003, > 999) tacını, asasını ve Macaristan'ın ilk kralı unvanını alır. Hıristiyan Macaristan Krallığı, Estergon'da bir piskoposluk sahibi olur ve kralın papa tarafından kutsal yağla kutsandığı taç giyme töreni burada gerçekleştirilir, Bulgarlarla Ortodoks Bizans yanlılarının desteklediği rakipler de papalık tarafından taht yarışından dışlanmış olur. Dolayısıyla Hıristiyanlığın kabulü, yeni doğmakta olan monarşinin güçlendirilmesini amaçlayan siyasal bir adımdır. O andan itibaren Polonya gibi Macaristan da bir bütün halinde Katolikliği kabul eder. I. Stephanus'un politikalarının tamamı Macar Kilisesinin düzenlenmesine ve güçlendirilmesine odaklanır. Piskoposların işlevi bölgeyi kontrol altına almaktır, kral tarafından yayınlanan emirnameler de her köyün bir kilise inşa ettirmesini zorunlu tutar. Katolik Kilisesine sağlanan bu geniş destek, 1083'te Macar kralının aziz ilan edilmesiyle sonuçlanır.

Siyasal bir araç olarak Hıristiyanlık

Bir Yanda İç Karışıklıklar, Diğer Yanda Toprakların Genişlemesi

Macaristan Krallığı doğumundan itibaren Ortadoğu Avrupa'da geniş kapsamlı bir genişleme ve hâkimiyet kurma politikası güder. 1004'te Transilvanya üzerinde egemenlik sağlanır. Ancak I. Stephanus'un iktidarını güçlendirme faaliyetleri Arpad ailesinin üyeleri arasındaki kavgalardan ve eski kavim liderlerinin gösterdiği dirençten dolayı sarsılır. Bu kavgaların temelinde genelde Germen yanlısı eğilimler ile Bizans yanlısı eğilimler arasındaki çözülmemiş ihtilaflar yatar. Nitekim Roma'yla ilişkiler, Bizans İmparatorluğuyla olan tüm dinsel, kültürel ve siyasal bağların kopmasına neden olmaz.

Konstantinopolis'le ilişkiler

Ortodoks Kilisesi yaklaşık bir düzine önemli manastıra hâkimdir. Bulgaristan'ın XI. yüzyıl başlarında doğulu imparatorlar tarafından fethedilmesi, Konstantinopolis'le ilişkilerin sürdürülmesini gerekli kılar. Kral Stephanus'un uğraşları sonucu elde edilen denge, halefleri tarafından sürdürülmez. Farklı taraflar tutan krallar birbirini izlediğinden krallığın siyasal hedefleri de değişkenlik gösterir. Örneğin Kral Solomon (1053-1087, > 1063) Germen desteği sayesinde 1063'te taç giyer. Dük Géza (y. 1044-1077) ise Bizans yanlısıdır. 1074'te kral olduğu zaman Bizanslı bir prensesle evlenir ve Macar krallık tacının alt kısmını oluşturan tacını Konstantinopolis'ten alır.

İç mücadelelere son veren ve yoğun bir dış politika yürütmeye başlayan I. Ladislav (1042/1046-1095, > 1077) ülkeyi belirli bir istikrar düzeyine kavuşturur. Balkan komşularının istikrarsızlığı ise krallığın yayılmasını kolaylaştırır. Bunun yanı sıra Macaristan'ın yüzyıl sonuna doğru elde ettiği güç ve ağırlık, aynı zamanda Haçlı Seferlerine çıkan imparatorluk ordularının geçiş yolunda stratejik bir konumda bulunmasına da dayanıyordu. Sava ile Dava nehirleri arasındaki Slavonya ülke topraklarına eklenir, 1091'de de Ladislav Hırvatistan tahtı için yapılan mücadelelere müdahale eder.

XI. yüzyıl sonlarında Macaristan, Tuna Bölgesi üzerindeki hâkimiyetini Bizans İmparatorluğuyla paylaşır. Katolik inancına sahip Macar asilleri fethedilen topraklara yerleşerek üzerlerinde Slav, Germen ve Romen halklarını yaşadığı geniş arazilere sahip olur. Bizans İmparatorluğunun çökmeye başlaması ise Macarların egemenliklerini daha da güçlendirmesine izin verir. Ladislav'ın torunu I. Koloman (1068-1116), > 1095) Arpad Hanedanının miras hakkından yararlanarak 1102'de Hırvat Kralı-

Denize açılan bir kapı

ğına boyun eğdirir, 1105'te de Dalmaçya şehirlerini ele geçirerek denize açılan önemli bir kapı elde etmiş olur. Bu durumda Bizans'la ittifak önemli bir rol oynar, çünkü merhum Ladislav'ın kızı Irene 1104'te Bizans tahtının vârisi II. Johannes Komnenos'la (1087-1143) evlenir ve Macarların Dalmaçya'yı fethi için zemin hazırlamış olur. Macarlar da bunun karşılığında Bizans imparatorunun Normanlarla mücadelesine yardımcı olur.

Bizans İmparatorluğuyla Mücadele

Bizans imparatorluk ailesiyle Macar kralları arasındaki ilişkilerden dolayı, Macar tahtına talip olup kaçmak zorunda kalanlar Bizans'a sığınır. Bu durum uzun vadede Macar tarafında hoşnutsuzluğa yol açar ve Kral II. Stephanus (1101-1131, > 1116) bazı muhaliflerin ülkeye iade edilme-

sini sağlayamayınca başlattığı saldırıyla imparatorluğun Belgrad ve Niş'teki topraklarını ele geçirir ve Philippopolis'e kadar ulaşır. Macaristan'la Bizans İmparatorluğu arasında XII. yüzyılda Balkan Yarımadasının kontrolü konusunda yaşanacak olan bu uzun ve zorlu mücadele döneminde bazen barış ve ittifak antlaşmaları imzalanacak, bazen de apaçık savaş çıkacaktır. Macarlar yüzyılın ikinci yarısında yeni imparator I. Manuel'in (1118-1180, 👑 > 1143) politikalarıyla başa çıkmak zorunda kalır; Aziz Ladislav'ın torunu olan imparator eski Roma İmparatorluğunun fetih politikasını sürdürmeyi arzular ve Avrupa'ya girmek için işe tam da Macaristan'dan başlamaya karar verir. Manuel yirmi yıl boyunca Macaristan'la savaşır ve silah kullanmadığı zamanlarda iddialı planlarını gerçekleştirebilmek için Macaristan'ın iç ihtilafları üzerinde etkili olur. Macaristan'la Doğu İmparatorluğu, hanedanlarını birleştirme projesini neredeyse gerçekleştirir. Macar tahtının vârisi olan Prens Béla, Bizans tahtına da çıkma hayalleriyle Manuel'in sarayında eğitim görür. Ancak bu hayal, Manuel'in doğrudan vârisinin doğumuyla sona erse de Manuel'in 1180'deki ölümünden sonra genç oğlu Aleksios da iç mücadeleler sırasında öldürülünce, bu arada Macar kralı ilan edilmiş olan III. Béla (y. 1148-1196, 👑 > 1172) imparator makamını elde etmek için yeniden planlar yapar, ama bu iddialı planlar suya düşer, çünkü Konstantinopolis'te gerçekleşen mücadelede rakiplerden biri üstünlük sağlar. Béla'nın yapabileceği tek şey, yeni imparatorla ittifak kurmaktır ve bunun sonucunda Macaristan'ın Dalmaçya üzerindeki hâkimiyeti de onaylanmış olur. Béla Konstantinopolis'te eğitim almış olmasına rağmen, ülkenin yönünü ağırlıklı olarak Batıya çevirir. Fransa kralı VII. Louis'nin (y. 1120-1180, 👑 > 1137) kızı Marguerite'le evlenir ve bu evlilik sonucunda ülkeye gelen sayısız Fransız mimar batı zevklerini burada yaymaya başlar.

Balkan Yarımadasının kontrol altına alınması

XII. yüzyıl sonlarında iki rakip ülke arasında zayıf olanın artık Macaristan değil de Bizans İmparatorluğu olduğu açıktır.

Bkz. *Polonya*, s. 111; *Bizans İmparatorluğu: Komnenos Hanedanı*, s. 140

Balkan Yarımadası

Fabrizio Mastromartino

Bizans İmparatorluğunun Balkan Yarımadası üzerinde geri kazandığı hâkimiyetin geçici olduğu kısa sürede belli olur. Doğu İmparatorluğunun önlenemez çöküşü ve komşu güçlerin buna paralel olarak gerçekleşen yükselişi Balkan halklarının Bizans kontrolünden kurtulmalarını kolaylaştırır; önce zayıf Slav prenslikleri oluşur, XII. yüzyıl başlarında da Bulgar Krallığı ortaya çıkar.

Bizanslıların Balkan Yarımadasını Geri Kazanması

XI. yüzyılın başlarında Balkan Yarımadası, Bulgarların uzun ve ihtilafsız egemenlik döneminden sonra yeniden Bizanslıların hâkimiyetine döner. X. yüzyılın ikinci yarısında başlayan fetih, Orta Balkan bölgelerinin gösterdiği direnci ancak İmparator II. Basileios'un (957-1025) seferin komutasını üstlenmesiyle kırabilir. Bulgar direnişinin Samuel'in (?-1014, 👑 > 998) ani ölümüyle lidersiz kalması da Bizanslıların başarısına büyük katkı sağlar. Tarih kayıtlarına göre Basileios, Temmuz 1014'te Bulgar ordusunu hazırlıksız yakalayıp tutsak ettiği 14 bin kadar askerin gözlerini kör ettirir ve krallarına dönmelerine izin verir. Samuel'in bu korkunç manzara karşısında ani bir şekilde öldüğü anlatılır. Onun ölümüyle de Bulgar krallığı hızla çöküşe geçtiğinden bölgedeki yetkisinin yerini imparatorluğun uzak ve kırılgan gücü alır.

İmparatorluğun Zayıflığı ve Sınır Güçlerinin Etkisi

Her ne kadar Bizanslılar yarımadanın tamamını geri almakta başarılı olurlarsa da bu başarı uzun sürmez. Nitekim imparatorluğun bu engin ve karmaşık bölge üzerindeki hâkimiyeti büyük ölçüde sadece görünürde öyledir. Öte yandan görkemli sıradağlarla kaplı olan bölgenin orografik* yapısıyla buraya yerleşmiş olan halkların karmaşık yapısı yarımadanın tek bir merkezi güç altında birleştirilmesine engel olduğu gibi, merkezkaç eğilimleri de teşvik eder; halkın etnik çeşitliliği de egemen oluşumların bu kadar engin toprakları hâkimiyetleri altına almasına engel olur.

* Bir bölgenin dağlarının, yükseltilerinin özelliklerini tanımlar -ed.n.

Bizanslılar Malazgirt Savaşı'nda (1071) Türklere yenilip Anadolu'yu ellerinden kaybettikleri zaman Balkan Yarımadası üzerindeki hâkimiyetleri önce komşu güçlerin tehdidi altında kalır, sonra da yeni doğmakta olan Slav krallıklarının etkisiyle giderek yıpranır. İmparatorluktan bağımsız Balkan prensliklerinin oluşumu, savaş alanındaki üstünlükleriyle ve rakipsiz ticari hâkimiyetleriyle Slav halklarına baskın çıkan Venedik'in ve Puglia Norman Krallığının etkisi altında, gecikmeli olarak gerçekleşir.

Venedik'in etkisi

Özellikle ticari açıdan çok güçlü bir şehir olan Venedik, Adriyatik havzası boyunca uzanan ticari yolların üzerindeki kontrolü ve Bizans İmparatorluğunun *Serenissima*'nın* tüccarlarına tanıdığı ve imparatorluğun sadece resmen de olsa yetki alanında olan topraklarda serbestçe dolaşmalarına izin veren geniş imtiyazlar sayesinde Dalmaçya kıyılarına egemen olmaya çalışır.

İlk Slav Prensliklerı

Bizanslıların otoritesinden geriye kalanlara rağmen önce Hırvat bölgesinde, sonra da Sırp soylarının yaşadığı bölgelerde çeşitli zayıf Slav prensliklerı ortaya çıkmaya başlar. X. yüzyıl başlarında I. Tomislav (X. yüzyıl) tarafından kurulan ve 924 yılında Roma Kilisesi tarafından meşruiyet kazandırılan Hırvatistan Krallığı XI. yüzyılın ilk yarısında Istria, Bosna ve Dalmaçya'yı ele geçirerek en geniş yüzölçümüne ulaşır. Ancak komşuları olan Venedik ve Macaristan'ın giderek güçlenmesi özerkliği ve yayılma hedefi için bir tehdit oluşturur.

Macar kralları I. Ladislav (1042/1046-1095, 👑 > 1077) ile halefi Kalman (1068-1116, 👑 > 1095) yüzyılın ikinci yarısında Hırvat topraklarında geniş kapsamlı seferler yürütür. 1091'den itibaren Venedik ve Norman güçlerinin desteğiyle de gerçekleşen Macar saldırılarına karşı koyan çeteler, birkaç sene içerisinde tamamıyla yenilgiye uğratılır. Hırvat Krallığının 1097'de Macaristan Krallığıyla birleşmesini onaylayan 1102 tarihli *Pacta conventa*'ya [karşılıklı mutabakat] göre Hırvat otoritesi kendi yerel yasa ve âdetlerini ve idare sistemini sürdürecek ve egemen gücün komutasında da olsa kendi ordusuna sahip olacaktı.

Balkanların, yarımadanın dışındaki rakip güçlerin fazla etkisi altında kalmayan orta bölgelerinde şartlar daha elverişlidir. Sırp bölgelerinde büyük ölçüde, sadece resmi olarak geçerli olan imparatorluk egemenliğinin zayıflığı, ayrılıkçı dürtüleri ve yerel beylerin bu alandaki girişimlerini teşvik eder. 1035 yılı kadar erken bir tarihte bile Zeta Prensliğini yöneten

* Çok huzurlu şehir anlamına gelmektedir ve Venedik Cumhuriyeti'nin lakabıdır. –ç.n.

Stephanus Vojislav (?-1052) Bizanslılara boyun eğmeyi reddeder, vassal konumuna itaat etmesi konusunda imparatorluğun uyarılarına kulak asmaz ve hâkimiyet alanını komşusu olan Sırp bölgelerine kadar genişletir.

Halefi Mikhael (?-1081), krallığının VII. Gregorius (y. 1030-1085, ♔ > 1073), yani Roma Kilisesi tarafından tanınmasını sağlar. Oğlu Konstantin Bodin (?-1101) Bosna'yı da ele geçirerek krallığın kuzey sınırlarını genişletir. Ancak haleflerinin beceriksizliğinden ve acemiliğinden dolayı prensliğin güçlenme ve Bizanslılardan özerkliğini kazanma planlarının tamamlanması tehlikeye düşer. Stephanus Nemanja (1117-1199) 1168'de önemli bir bölge olan Raşka'nın başına geçer ve buradan imparatorluğa karşı güçlü bir başkaldırı yürütür. 1183'te askeri ittifak kurduğu güçlü Macaristan Krallığının da yardımıyla Stephanus, Zeta Prensliğini de hâkimiyeti altına alır. İmparatorluğun zaten riskli olan durumunu daha da istikrarsız hale getiren Bulgar isyanının başarısından yararlanan prenslik 1185'te Bizans İmparatorluğundan bağımsızlığını ilan ederek bundan sonraki iki yüzyılda Sırp Krallığının yükselişine zemin hazırlar.

Kilise tarafından tanınma

Bulgar Krallığının Yeniden Doğuşu

1185 sonbaharında iki güçlü arazi sahibi Peter (1185-1197 arası Bulgar Çarı) ve İvan (?-1196) Asen kardeşler, imparatorluk ordusuna katılımları karşılığında bazı imtiyazlar talep ederler. Bizanslıların bu talebi reddetmesi üzerine, büyük oranda dağlarda yaşayan, ağır vergilerin altında ezilen ve hamileri olan Aziz Demetrius'a adanmış yeni bir kilisenin inşa edilmesinden cesaret alan halklardan oluşan büyük bir isyancı topluluğunun başına geçerler. Bu çeteleri defalarca sindirmeye çalışan İmparator II. Isaakios Angelos (y. 1155-1204, 1185-1195 ve ♔ > 1023-1024) yüzyıl başında onlarla müzakere etmek ve başkent Tarnovo olmak üzere yeni krallığı tanımak zorunda kalır.

Bkz. *Macaristan*, s. 115; *Bizans İmparatorluğu: Komnenos Hanedanı*, s. 140

Şehir Devletleri

Andrea Zorzi

XII ve XIII. yüzyıllarda Orta-Kuzey İtalya'daki şehirlerin en önemli özelliği, şehir devleti olgusunun ulaştığı noktadır. Krallığa dahil olan güney şehirlerinin tersine şehir devletleri fiilen özerk bir politika geliştirirler, konseyler ve resmi görevler yurttaşların geniş katılımıyla gerçekleşir ve her şehrin arazisi düzenli kontrol altındadır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktidarı ele geçirmek için giderek yoğunlaşan ve şiddet içeren mücadeleler ortak refahı temel alan siyasal bir ideolojiyi besler.

İtalya'da Şehir Devleti Uygarlığı

Her ne kadar şehir devleti kavramı zamanla Avrupa'nın tamamına yayılsa da, bu alanda İtalya'nın ve özellikle orta-kuzey bölgelerinin öncü olduğu söylenebilir; çok farklı merkezlerde ortak özelliklere sahip bir tür şehir devleti "uygarlığı" gelişir. Bu özelliklerin en önemlileri şöyle sıralanabilir: Siyasal açıdan sadece İtalyan şehir devletlerinde ortak olan yüksek düzeyde özerklik; kurumsal açıdan bu olgunun gelişimine yardımcı olan, merkezlerarası deneyim alışverişi; toplumsal açıdan yükselme ve terfi ihtimali sunan çeşitlilik ve farklılaşma; toprak açısından "*contado*" [şehrin etrafındaki bölge] haline getirilecek olan piskoposluk bölgeleriyle kesişen şehir dışı alanlarla sıkı bağlantılar ve son olarak kültürel açıdan İtalya'daki şehir devletlerinde siyasetle özerk rejimleri meşru kılma amacı taşıyan entelektüel çalışmalar arasındaki organik bağ söz konusu.

Güney İtalya'da şehir devletleri olgusu

Orta ve Kuzey İtalya'nın tersine Güney İtalya'da gerçek anlamda şehir devletleri görülmez. Bu bölgede Norman monarşisinin yerleşmesinden sonra oluşan güçlü merkezi otorite, şehirlerin özerkliğinin gelişimine engel olur. Napoli, Salerno, Palermo, Bari ve Messina gibi büyük şehirler ile Puglia, Campania ve Sicilya'daki birçok merkez, yüksek sayıda nüfusa, ticaret ve üretim faaliyetlerine sahip olmasına rağmen krallık idaresine dahil olur. Şehirlerdeki yerel hâkimler kral tarafından atanır ve yurttaşlar gerçek anlamda kendi kendini yönetme isteğini dile getirmezler, kendi âdetlerini sürdürme hakkına sahip olur, ama idari açıdan sınırlı sayıda imtiyaz elde ederler. Sardinya'da şehir devleti olma yolunda kendiliğinden bir süreç gelişmez, bu kavram kısmen Pisalılar ve Cenevizliler yoluyla keşfedilir.

Ayrıca şehirlerin dışavurumu yerel toplumların ekonomik, toplumsal ve dinsel bağlantılarının yansımalarından oluştuğundan ve kırsal bölge aristokrasisinin güçlü etkisi altında kaldığından, şehirler kendi arazileri üzerinde tam kontrol sahibi olmazlar.

Orta-Kuzey İtalya'daki şehir devletleri ise *contado*nun, yani büyük ölçüde piskoposluk bölgesine karşılık gelen ve şehrin Roma döneminden beri koordinasyon işlevine sahip olduğu toprakların vârisi olan bölge üzerinde doğrudan kontrol sahibidir. XII. yüzyılda başlayıp bir sonraki yüzyılda pekiştirilen *contado*'ların fethi hem silah hem de antlaşmalar yoluyla gerçekleştirilirken, Avrupa'nın başka bölgelerine göre daha az güçlü olup şehir devletlerine dahil olmaya karar veren kırsal bölgelerin beylerini şehirlere bağlamak için feodal bağlardan da yararlanılır. Şehir devletleri oldukça somut bir mantık yoluyla *contado*ların oluşumunu ideolojik açıdan da meşru kılmaya çalışır. Kırsal toplumların siyasal ve mali açıdan şehre tabi kılınması gıda tedarikini garantiler ve şehir devletlerinin koruma altına aldığı gelir kaynaklarından olan yurttaşların arazi mülkiyetlerinde artış sağlar. XIII. yüzyılda bazı şehir devletleri tarafından (Vercelli, Bologna, Floransa) çiftçilerin serbest bırakılmasının amacı, insanları kırsal bölge beylerinin elinden almak, vergi mükelleflerinin sayısını artırmak ve kentsel imalat alanları için işgücü oluşturmaktır.

Vergi mükellefi sayısında artış

Siyasal Yöneticilik Sistemi

Şehir devletleri olgusunun XIII. yüzyılın ilk yarısında tamamıyla olgunluğa erişmesi sonucunda yönetici sınıf genişler, kurumlar oluşur ve idare ve yargıda geniş kapsamlı bir düzenleme süreci yaşanır. Sınırlı sayıda yurttaştan oluşan bir konseyle beraber görev alan *podestà* makamı bu siyasal safhanın simgesini oluşturur. Bu yöneticiler her sene, şehir devletleri arasında seyahat ederek yönetim uygulamalarının uyumlu hale gelmesini sağlayan profesyonel politikacılar arasından seçilir; işlevleri arasında yurttaş konseylerine başkanlık yapmak, orduya liderlik etmek, düzeni sağlamak ve adaleti tesis etmek vardır. Yeni rejimle birlikte konseylere ve şehir devletlerin resmi görevlerine katılım, *contado*dan gelen ve zenginleşmiş olan ailelerin de dahil edilmesiyle genişletilir, böylece o döneme kadar güçlü, ama sınırlı sayıda ailenin egemenliğinden kalan ve giderek daha büyük ihtilaf konusu olan konsül sistemi de aşılmış olur.

Profesyonel politikacılar

*Podestà*lar, şehir devletlerinin hukuk sistemlerini, yasalarını ve âdetlerini hâkimlere ve noterlere yazdırmaya (tüzük) ve gündelik idari

faaliyetleri defterlere, sonra da resmi arşivlere kaydettirmeye başlar. Nitekim XII. yüzyıldan itibaren özellikle İtalya'da noterlere yasal kanıt olarak güvenilir ve geçerli belgeler hazırlama, üzerine mühürlerini basma (*signa tabellionis*) ve arşivlerde muhafaza etme görevi verilir. Sonradan "halk" rejimleri haline getirilecek olan şehir devletlerinin hukuk sistemlerinin ve idari faaliyetlerinin belge üretimini ve muhafazasını onlara borçluyuz. Gerçek anlamda "belge devrimi" olan bu süreç, yazının pratik anlamda kullanımına ve kayıtların oluşturulmasına dayanır. *Statutum est* [kararlaştırılmıştır] ifadesinden kaynaklanmış olan *statutus* [tüzük] terimi, herhangi bir yetki sahibi tüm dernek ve birliklerin benimsediği kurallar ve normlar bütünü için kullanılır. Şehir devletlerinin yayımladığı yasal metinler çok karmaşık olup, bazen yüzlerce yasadan oluşur ve yurttaşların resmi ve özel hayatının belli başlı tüm yönlerini düzenler. Hayır dernekleri, loncalar ve başka toplumsal gruplar da kendi tüzüklerini oluştururlar.

Siyasal İhtilaflar ve "Halk" Rejimleri

Nüfus artışı ve ekonomik gelişme, başlangıçta siyasetin dışında tutulan tüccar, banker ve zanaatkâr gibi sosyal "halk" sınıflarının sürekli olarak yükselmesine izin verir. XIII. yüzyılın tamamı boyunca bu sınıflar arasında, bazen gerçek anlamda iç savaş düzeyine ulaşan şiddetli ihtilaflar yaşanır. Başlangıçta şehir devletlerinin ordularındaki piyadeler (*pedites*) vergilerin daha adil şekilde bölünmesi ve şehir devletlerinin konseylerine dahil olabilmek için şövalyelerin (*milites*) imtiyazlarına (vergi muafiyeti ve savaş zararlarının karşılanmasına) karşı mücadele verirler. Yüzyıl ortalarında ise mesleki loncalar ve mahalleler temelinde silahlı birlikler oluşturmayı başarmış olan "halk" birlikleri siyasal düzlemde var olan kurumların yanında kendi kurumlarının da oluşturulmasını dayatır; bunlar genel bir konseyle daha küçük bir konsey, "yaşlılar"dan oluşan bir icra kurulu ve *podesta*yı örnek alarak oluşturulan "halkın komutanı"dır. Siyasal sistem genişleyerek, o güne kadar şehir devletlerin yönetiminin dışında tutulan sosyal grupları ve ailelerin siyasal katılımını da içine dahil eder.

Katılımın genişlemesi

Ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısında yeni gruplar yönetimin dışında tutulur. Bazı şehirlerde şehir devletlerinin toplumsal tabanını genişletmek için mücadele eden "halk" rejimleri, fazla güçlü olarak görülen, halkı tehdit etmekle suçlanan ve "nüfuzlu" olarak görülen asil veya tüccar kökenli aileleri ağır cezalarla tehdit ederek siyasal görevlerden uzaklaştırmaya başlar. II. Friedrich'in (1194-1250, ♔ > 1220) ölümünden sonra ve

papalığın şehir devletlerin iç meselelerine giderek daha çok müdahale etmeye başlamasından itibaren, kentli asiller ve onların hayat tarzını taklit eden büyük bankerler ve tüccarlar, birlikler (*partes*) şeklinde örgütlenmeye başlar. Bu örgütler şehir devletleri arasında papalık yanlısı (Guelf) veya imparatorluk yanlısı (Ghibellin) ittifak ağları kurarak siyasete hâkim olmaya çalışır. Taraflardan biri kendini kabul ettirmeyi başardığı zaman karşı tarafın şehirden uzaklaştırılmasını, mallarına el konmasını ve yurttaşlık haklarının ellerinden alınmasını sağlar. Şehir devletlerindeki bu mücadelelerde intikam kavramı daima çok önemli bir rol oynar. Yenilgiye uğrayan taraf şehirden sürülünce *contado*daki diğer kalelere veya dost şehirlere sığınır ve kendi şehirlerine dönebilmek amacıyla askeri açıdan güçlenmek için çalışıp sürekli bir tehdit oluşturur.

Yeni birlikler

Siyasal Katılım ve Şehir Devleti İdeolojisi

Piskoposların resmi imtiyazlarını kullanma geleneği, farklı aydın nesillerinin katıldığı şehir devletleri yönetimlerinin meşrulaştırılması için bir temel oluşturmuştur. Başrahiplerin özgür seçimi üzerine kurulu "cumhuriyetçi" siyasal model, şehirlerin antikçağdan kalma "özgürlük" kavramı üzerine kurulur ve şehrin yönetimi için gerekli olan araçlar da yine bu şekilde oluşturulur. "Halk" rejimleri, barış, adalet ve ortak refah ideolojisi üzerine kurulu ortak yaşam için bir kurallar sistemi geliştirir. Şehir devleti ideolojisi temelinde antikçağın düşünce geleneğini yeni siyasal deneyimlere uyarlayan seküler aydınlar, noterler ve özellikle hâkimlerdir. Örneğin siyasal kelime dağarcığında Roma dönemine yapılan doğrudan atıfları (*consules, res publica* vs) veya Kitab-ı Mukaddes'e yapılan atıfları (*libertas, iustitita, paradisus* vs) onlara borçluyuz. Noterlerle hâkimler aynı zamanda yurttaşların ve başrahiplerin eğitimini amaçlayan ahlaki eserler de yazarlar; bu tür eserlerin en önemlilerinden biri, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Floransa şehir devletinde başhâkim olan noter Brunetto Latini'nin (1220'den sonra-1294) yazdığı *Li Livres dou Tresor* (*Hazine Kitapları*) adlı ansiklopedik eserdir. XII. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan ve XIII. yüzyıldan itibaren yerel dilde yazılan, şehirlerde yer alan olayları konu edinen sayısız tarihi kayıt da büyük ölçüde noterler tarafından yazılmıştır.

"Cumhuriyetçi" model

Ancak şehir devletlerinde yurttaşlara tanınan siyasal katılım imkânı şehir halkının küçük bir kesimini kapsar (bu oran nüfusun azami %20'si kadardır). Kadınların yanı sıra işçiler, göçmenler, *servi*ler, vs yönetimden

dışlanır. Dolayısıyla bu rejimlerin "demokratik" olduğunu söylemek doğru olmaz; bununla birlikte konseylerde konular özgürce tartışılmaz, daha küçük komiteler tarafından kararlaştırılmış olan yasalar onaylanır. Bu dışlama mekanizmalarıyla XIII. yüzyıl sonlarında görülmeye başlanan iç mücadeleler, şehir devletlerinin girmekte olduğu rejim krizlerinin habercisidir; bu kriz döneminin aşılması için derebeylik veya oligarşik yönetim biçimleri, yani yönetimin sadece birkaç güçlü bireyde toplandığı formüller gerekli olacaktır.

Dışlananlar

Bkz. *Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması*, s. 37; *Deniz Cumhuriyetleri Arasında Rekabet*, s. 42

İspanya'nın Hıristiyan Krallıkları

Massimo Pontesilli

İspanya Yarımadasının siyasal yapısını uzun süreli olarak tanımlayacak olan Hıristiyan devletler XI ve XII. yüzyıllarda oluşur. Başka Hıristiyan oluşumların da dahil edilmesi ve Endülüs'teki Müslüman hâkimiyetinin sonlandırılması süreciyle, yavaş bir şekilde oluşan Kastilya ve Navarra krallıkları geç ortaçağda Hıristiyan İspanya'nın başkahramanları olarak ortaya çıkarlar. Bu krallıkların en önemli özelliklerinden biri toplumsal yapılarıdır, çünkü egemen konumda olan dinsel-askeri aristokrasilerin yanı sıra, iskân politikaları sonucu krallara dayatılan dokunulmazlıkların teşvik ettiği halk unsuru da kayda değerdir.

Krallıkların Oluşumu

XI ve XII. yüzyıllar, İspanya'da bir yandan Müslüman istilasına direnen ilk merkez olan Asturya Krallığının, öte yandan Frankların yardımı ve koruması sayesinde Pirene Dağları boyunca ortaya çıkan küçük krallıkların vârisleri olan Hıristiyan siyasal oluşumların yavaş yavaş ortaya çıkışına, genişlemesine ve pekişmesine sahne olur.

Nitekim Mansur'un (y. 938-1002) ölümünden sonra Müslümanların fetih güdüsü sona erer ve Kurtuba'daki Emevi Halifeliği'ni –yağmalanan ülkeler pahasına– bir arada tutan birleştirici unsur ortadan kalkar. Bunun sonucunda Müslüman hâkimiyetindeki İspanya'da oluşan bu çok ciddi kriz döneminde (halifeliğin sonu, 1031) *Reinos de Taifas* [Tayfa Krallıkları] adı verilen bölünmeler yaşanır. Siyasal birliğin yeniden sağlanması Murabıt Hanedanı dönemini ve tahminen 1090 yılını bulur. Tayfa Krallıkları döneminde Arapların güçten düşmesi doğal olarak Hıristiyanların büyük ölçüde toparlanmasına izin verir; IX. yüzyılda Asturya Krallığının başrol oynadığı gelişme döneminden sonra yeniden siyasal bir birleşme dönemi yaşanır. Navarra kralı ve Aragon kontu unvanlarını miras alan ve ilk önemli birleşme süreçlerini gerçekleştiren Navarralı III. Sancho el Mayor (990-1035, > 1000) zeki siyasal ve askeri politikalar ve planladığı evlilikler sayesinde Sobrarbe ve Ribagorza kontluklarını, (Kastilya'nın son vârisi Munia'yla evlenerek) Kastilya Kontluğunu ve Leon Krallığının Doğu kısmını topraklarına eklemeyi başarır; Leon Kralllığı'nı elinden aldığı genç III. Bermudo'nun (y. 1017-1037, > 1028) babası V. Alphonsus (994-1028, > 999), krallığını Mağribilerden aldığı topraklarla genişletmeye çalışırken savaşta, Viseu yakınlarında hayatını kaybeder. Ancak III. Sancho el Mayor'un 1030 civarında elde ettiği büyük birlik kısa süreli olur, çünkü kralın kendisi ölmeden önce krallığı dört oğlu arasında böler: Navarra'yı Garcia'ya, Kastilya ve Leon'un yukarıda adı geçen kısmını (krallık adı altında) Ferdinand'a, Sobrarbe ile Ribagorza'yı Gonzales'e, Aragon'u da (yine krallık adı altında) "Piç" Ramirez'e verir. Ancak birleştirme sürecine ara verilmez, çünkü karmaşık olaylara ve ihtilaflara rağmen plan uygulanmaya devam edilir. Hıristiyanların hâkimiyetindeki İspanya'nın batı kısmında Kastilya kralı I. Ferdinand el Magno (1016/1018-1065, > 1035) Leon kralı III. Bermudo'yu savaşta yenerek ve kız kardeşi Sancha'yla evlenerek Kastilya ve Leon krallıklarını ilk defa kendi hâkimiyeti altında birleştirir (1037). Ferdinand ayrıca İspanya'da *Reconquista* sürecini hararetle yerine getiren ve Müslümanları boyun eğmeye ve Kastilya'nın üstünlüğünü kabul ederek vergi ödemeye zorlayan ilk Hıristiyan kraldır. Ferdinand'ın krallığı da ölümünden sonra bölünür, ancak oğullarından biri olan Kastilyalı VI. Alphonsus el Bravo (1040-1109, > 1072) uzun yıllar süren olayların ve kardeşler arası kavgaların ardından Leon ve Kastilya krallıklarını yeniden birleştirmeyi başarır, sonra da Tayfa Krallıklarına karşı yeniden saldırıya geçerek Toledo'yu ele geçirmeyi başarır (Mayıs 1065); bu fetih *Reconquista* için çok önemli bir an teşkil etse de yeni zaferlerin habercisi değildir. Çünkü bu olayı, Murabıtların Hıristiyanları

Müslümanların kriz dönemi

Zallaka'da uğrattıkları büyük yenilgiyle (Ekim 1086) başlattıkları korkunç karşı saldırı izler.

El Cid Campeador

Bazen VI. Alphonsus'un yanında yer alan ama genelde kişisel eylemlerde bulunan Rodrigo Diaz de Bivar (1043-1099), diğer adıyla El Cid Campeador, İspanyol destanlarının (*Cantar de mio Cid*) büyük kahramanı olduğu gibi, XI. yüzyılda büyük bir dönüm noktasından geçerek yerel boyuttan çıkıp haçın hilâl üzerindeki genel üstünlüğü anlamına gelen *Reconquista* sürecinin de büyük kahramandır.

İspanya'nın yine Hıristiyan hâkimiyetindeki Doğu kısmı da aynı dönemde birleşme açısından kayda değer ilerlemeler sağlar; "Piç" I. Ramirez'in (y. 1006-1063) Aragon Krallığı, Sobrarbe ve Ribagorza'yla birleşir, Ramirez'in oğlu Aragon kralı I. Sancho da (1043-1094, > 1063) aynı zamanda Navarra kralı olur. Aragon ile Navarra krallıkları Sancho'nun iki oğlu, I. Pedro (1068/1069-1104, > 1094) ile ilk Aragon *Reconquista*'sının (Cutanda Zaferi, 1120) ardındaki azimli ve şanlı I. Alphonsus el Batallador (y. 1073-1134, > 1104) zamanında da birleşik olmaya devam ederler.

Aynı dönemde Guifre el Pilos ("Kıllı", 878-897 arası Barselona Kontu) döneminden beri miras yoluyla geçen ve Frank egemenliği dışında kalan Barselona Kontluğu çevresinde de Katalan birleşmesi yaşanır; bölgedeki çeşitli kontluklar "Yaşlı" I. Ramon Berenguer (XI. yüzyıl) liderliğinde birleşir ve III. Ramon Berenguer el Grande (1082-1131) döneminde Provence'ın katılımıyla en büyük yüzölçümüne ulaşır, ancak sonra Provence'ı her zamanki miras paylaşımıyla kaybederek yeniden küçülür. El Grande'nin Katalan kontluklarını miras alan, büyük oğlu IV. Ramon Berenguer (1113/1114-1162) özellikle Katalonya-Aragon monarşisini oluşturmasına izin veren evliliğinden dolayı önemlidir. Nitekim I. Alphonsus el Batallador vâris bırakmadan ölünce Aragon Krallığı kardeşi II. Ramirez el Monje'ye (y. 1080-1157, > 1134-1137) geçer (bu arada Navarra bağımsızlığını kazanır); el Monje, yeni doğan kızı Petronilla'yı Barselona kontuyla evlendireceğini vaat ettikten hemen sonra tahtından vazgeçer ve krallığın yönetimini gelecekteki damadına bırakır. Bu son derece önemli evlilikten 1162-1196 arasında Aragon ve Barselona Kontu olan II. Alphonsus el Casto (1154-1196, > 1164) doğar; İber Yarımadasının en etkin ve zengin bölgelerinden birinde, el Casto döneminde birleşme açısından önemli adımlar atılır ve III. Ramon Berenguer'in zamanından beri deniz politikalarına önem veren Barselona'nın krallığa eklenmesiyle Akdeniz'de siyasal ve ticari açıdan yayılma imkânı ortaya çıkar.

Kastilya'da Murabıtların yayılmaya başlaması ve VI. Alphonsus'un ölümü monarşiyi (ve Aragon kralı I. Alphonsus'u) çok zor duruma düşürür, ancak Kastilya kralı VII. Alphonsus el Emperador (y. 1105-1157, 👑 > 1135) büyük bir şevkle Müslümanlara karşı saldırılara devam ederek ve ardından Muvahhid Hanedanının liderlik ettiği Arap seferine (1147) karşı durarak krallığa birliğini ve askeri kapasitesini geri kazandırır. Ancak VII. Alphonsus ölümüne yakın yine siyasal birlikten vazgeçerek küçük oğluna Leon Krallığını verir (Leon Krallığının Kastilya'yla birlikte tek bir kral altında yeniden ve nihai olarak birleşmesi 1230 yılını bulacaktır). Kastilya'nın başında bulunan VII. Alphonsus'un oğlunun torunu VIII. Alphonsus el Noble (1155-1214, 👑 > 1158) ise *Reconquista*nın başkahramanlarından biri olup Hıristiyanların Las Navas de Tolosa Savaşı'nda (16 Temmuz 1212) elde ettiği çığır açıcı zaferde çok önemli bir rol oynar.

Müslümanlara karşı saldırılar

1143 yılı, ayrıca yeni bir Hıristiyan krallığı olan Portekiz'in doğuşuna tanık olur. Portekiz aslında Kastilya'ya bağlı bir kontluktur. Fakat yine *Reconquista*'nın bir başka başkahramanı olan Portekiz Kontu I. Alphonsus Henriques (1107/1111-1185, 👑 > 1139) 1139'da *Rex Portugalensium* [Portekizlilerin kralı] ilan edilir ve dört yıl sonra papa ve Kastilya kralı VII. Alphonsus tarafından tanınır.

Dolayısıyla gebelik süreçleri olarak görebileceğimiz bu iki yüzyılın ardından İspanya beş krallığa ayrılmış olur: Leon-Kastilya, Aragon-Katalonya, Navarra, Portekiz ve Granada Sultanlığı.

Hıristiyan İspanyol Toplumu

Her ne kadar çeşitli devletlere bölünmüşse de, Hıristiyan hâkimiyetindeki İspanya –en azından XI. yüzyıldan itibaren– bazı ortak yapısal özellikler taşır. Sosyo-politik hiyerarşinin başında bulunan ve üst düzey resmi görevlilerden oluşan bir konseyin destek olduğu kral, kutsal yağla kutsanmış olması ve miras hakkı dolayısıyla, monarşinin seçimle oluşturulduğu Vizigot dönemine göre daha istikrarlıdır. Kralla maiyetinin yanında dinsel ve seküler aristokrasi önemli bir rol oynar: *Reconquista*nın doğurduğu ihtiyaçlar, yani askeri savunma ihtiyaçları (feodal şövalyeler) ve mücadele için ideal olan destek ihtiyacı (dinsel inanç gücü), Vizigot döneminden itibaren karşılıklı çıkarlardan dolayı aralarında zaten sağlam bir bağ oluşmuş olan bu ikili aristokrasiye güç, itibar ve aidiyet duygusu kazandırır. Ruhban sınıfı ile askeri aristokrasi ,ayrıca başta Franklar olmak üzere *Reconquista*ya yardımcı olmak ve İspanyol dinsel-askeri aristokrasisini güçlendirmek için Pirene Dağlarını aşan yabancı unsurların da desteğini alır (örneğin Cluny keşişleri *Reconquis-*

İkili aristokrasi

*ta*da önemli bir rol oynar, onları da Cisterciensislerle diğer keşiş tarikatları izler). Ancak İspanya'da *el brazo popular* [halk], yani Fransa'da "üçüncü sınıf" adı verilen halk da kayda değer öneme sahiptir. Kralın özellikle tebaanın mali "yardımı" gerektiği zaman başvurduğu temsilci kurulları *Corteste* hazır bulunan halk, kralın reddedemediği imtiyazlar kazanır. Nitekim düşmanlardan geri alınan şehirlerin ve bölgelerin yeniden iskân edilmesi *Reconquista*ya eşlik eder ve onu pekiştirir; imtiyazlar ve şehir yasaları (*fueros*) ile "iskân belgeleri"nde (*cartas pueblas* veya *cartas de poblacion*) onaylanan muafiyetlerle çalışanların bu bölgelere göç etmesi sağlanır. Dolayısıyla gelişmekte olan krallıkların en önemli unsurlarından olan şehirler ve *poblaciones* (şehir dışındaki merkezler) ortaçağ İspanya'sında ve en azından XII. yüzyıldan itibaren *Cortes* oturumlarında kayda değer bir rol oynar. Bizzat İspanyol kralları bile aristokrasilerin gücünü dengelemek için şehirlerden yararlanacaklardır.

Söz konusu dönemde yeniden iskân süreci ve İslamiyet'le yüzyıl süren mücadeleler, siyasal-dinsel resmiyetin yanı sıra Hıristiyanların hâkimiyetindeki İspanya dönemin kültürel etkilerine açık hale getirir. Bu kültürler, keşişler ve şövalyelerin (ve dört bir yandan Santiago de Compostela'ya gelen hacıların) getirdiği "Avrupa" kültürüyle geri kazanılan topraklarda yaşamaya devam eden ve genelde hoşgörü gösterilen Yahudi, Mozarap ve Müslümanların aktardıkları kültürlerdir. Dolayısıyla Hıristiyan hâkimiyetindeki İspanya'nın, Arap uygarlığından kalan mirasının –matematik, astronomi, tıp bilimleri ve unutulmuş olan Aristotelesçi felsefe– ve daha birçok başka bilginin Avrupa'ya aktarılmasında oynadığı temel kültürel aracılık rolünün vurgulanması gerekir.

Hacıların kültürel etkileri

Bkz. *Papaların Siyaseti*, s. 32; Reconquista, s. 64; Reinos de Taifas*: İber Yarımadasındaki Müslüman Devletler*, s. 131; *İspanya: Ripoll, Taüll, Jaca, Bagüés, León*, s. 766

Reinos de Taifas: İber Yarımadasındaki Müslüman Devletler

Claudio Lo Jacono

Emevi Halifeliğinin çöküşünden sonra Endülüs'te ortaya çıkmış kırk kadar küçük Müslüman devleti Hıristiyan Reconquistasının *giderek güçlenen askeri kuvveti karşısında önce Murabıtların sonra Muvahhidlerin, en sonunda da Merinilerin koruması altına girmek zorunda kalır. Hellenistik dönemin uzun süredir unutulmuş olan ve Pers ve Hint kültürlerinin neredeyse hiç tanınmayan bilgi dağarcığının Avrupa Rönesansı'na katkıda bulunmasında önemli roller oynamış olan bu devletler de böylece bir süre daha varlıklarını sürdürmeyi başarırlar.*

Sevilla ve Kurtuba

XI ile XV. yüzyıllar arasında İber Yarımadasında kurulmuş olan devletlerin *Reinos de Taifas* [Taifa Krallıkları] adını almış olması anlamlıdır, çünkü Arapçada "küçük devlet" anlamına gelen tayfa kelimesinin benimsenmiş olması, İber Hıristiyan kültürünün (İspanyolcanın sözcük dağarcığının tahminen %20'sinin kaynağı Kastilya yerel dili) Arap kültürüne (özellikle Kuran'ın diline) olan büyük borcunu en iyi yansıtacak etkenlerden biridir.

Emevi Halifeliği'nin çöküşünden sonra Endülüs'e egemen olan Sevilla 1091'de Kuzey Afrika'dan gelen Murabıt Berberiler tarafından istila edilir; Murabıtlar, Leon ve Kastilya kralı VI. Alphonsus'un (1040-1109, > 1072) müthiş askeri seferlerine karşı şehrin çevresine yedi kapılı (kapılardan birinin üzerinde dinsel hoşgörünün somut bir göstergesi olarak Meryem Ana'nın bir heykeli vardı) bir sur inşa eder. Güç dengesinin bir yüzyıl önce bile akla gelmeyen bir şekilde tersine dönmesi sonucunda kilise, İber Hıristiyanlarını kendi ülkelerinde İslamiyet'e karşı verdikleri mücadeleye yardımcı olmak için Haçlı Seferlerine katılmaktan muaf tutar.

Kurtuba ise 1212'de Las Navas de Tolosa'da Muvahhidlere karşı zafer kazanan Kastilya kralı III. Ferdinand (1201-1252, 1230'dan itibaren Leon kralı) tarafından 29 Haziran 1236'da ele geçirilir. Halifelerin kasrı, *Alcazar de los Reyes Cristianos* [Hıristiyan Kralların Sarayı] adı altında saray

olarak kullanılmaya devam eder, Kastilya ve Leon kralı XI. Alphonsus'un (1311-1350, > 1312) emriyle tadilattan geçmesi ise 1327 yılını bulur; şehir surları da elden geçirilir ve muhteşem cami (kısa bir süreliğine Abbasi başkenti olan Samarra'daki camiden sonra ikinci en büyük cami) kiliseyle Hıristiyan aristokrasisinin lanetlemesinden zor bela kurtarılıp katedral haline getirilir. Böylelikle iki yüzyıl önce Mansur (y. 938-1002) tarafından Santiago de Compostela Katedralinden alınıp lamba yapılan çanlar asıl işlevlerine döndürülerek Matamoros Manastır cemaati için yeniden çalmaya başlar.

O dönemde Kurtuba'nın –III. Abdurrahman (y. 889-961) ile Mansur'un yaşamayı seçtiği (y. 938-1002) Medine el Zehra adlı halifelik konutuyla birlikte– 5 bin hektarı aşan yüzölçümüyle, Emevi dönemindeki gibi (270 binden fazla evde ikamet eden) yarım milyon nüfusa sahip olup olmadığını ve halifeliğin altın dönemindeki gibi 80 binden fazla dükkânı barındırıp barındırmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Şehrin kütüphanelerindeki zengin kitap arşivinin, araştırma merkezlerinin, 600 hamam ile 1600 kadar caminin bir kısmının muhafaza edilip edilmediğini de bilmiyoruz.

1600 cami

Guadalquivir'in sol yakasında bir cüzzam hastanesi olmasına rağmen, hastaneleri hakkında da bilgi sahibi değiliz; ancak İslam dünyasının tüm büyük şehirlerinde hastanelerin olduğunu –örneğin Granada'daki, 1365-1367 yılları arasında Nasri Sultanı Muhammed bin Yusuf bin Nasr (1194-1273) tarafından yaptırılmıştır– ve o dönemde Avrupa'nın en iyi hekimi olan Yahudi Hasday ibn Şaprut'un (905-975) Kurtuba'da yaşadığını ve mesleğini Emevi sarayında icra ettiğini göz önüne alırsak Kurtuba'nın bir istisna oluşturmadığını varsayabiliriz.

Kastilya'da domuz çobanı olmaktansa Afrika'da deve çobanı olmayı tercih edeceğini söyleyen Abadi prens, şair El Mutemid'e (1040-1095) inanacak olursak, Sevilla halkı daha parlak bir dönem yaşamıştır, çünkü Murabıtlar tarafından çok zalim bir şekilde yönetilmişlerdi. Şairin isteğinin kısmen gerçekleştiğini söyleyebiliriz, çünkü hayatının son dönemini Kuzey Afrika'da, Marakeş yakınlarındaki Aghmat hapishanesinde geçirmiştir.

Hıristiyan Dünyasıyla Karşılaştırmalar

Endülüs'ün yeni sahipleri zevke ve ahlaksızlıklara olan düşkünlüklerinden dolayı halkın savaşmaya tamamıyla uygunsuz olduğunu varsayar (bu ahlakçılık İslam düşüncesinde dönem dönem görülecektir). Sevilla'yı Endülüs'ün başkenti haline getiren Murabıtlar, mistisizme olan muhalefetlerinden dolayı şehre iç karartıcı bir gericilik dönemi yaşatır; örtün-

meye karşı olan kadınlara örtünmeyi şart koşar. Ancak bu cinsiyetçi bir önlem değildir, çünkü Murabıtlar arasında erkekler de örtünme alışkanlığına sahiptir. Şarap içmek (İslamdaki bu yasak, Hıristiyanlıktaki evlilik öncesi bekâret gibi, büyük ölçüde kaçınılan bir şeydir), müzik çalmak ve kadınların dans etmesi katı bir şekilde yasaklanır. Başka sebeplerin yanı sıra bunlar da Müslüman Endülüslerin kurtarıcılarından nefret etmesi için yeter de artar. Müslüman İspanyollar ile Müslüman Afrikalılar arasındaki ihtilaf o kadar şiddetlidir ki, Endülüs şehirlerinin emniyeti bundan büyük zarar görür; bu arada yolsuzluk daha önce görülmemiş düzeylere ulaşır ve Murabıtların son derece katı yobazlığından dolayı kültür de geriler.

Davranış biçimlerinin "ahlakileştirilmesi"

Bu durum üzerine Endülüslü temsilciler, Kuzey Afrika'ya giderek Murabıtların heretik saydıkları amansız düşmanları Muvahhidlerden yardım ister. Liderleri İbn Tumart (1078/1081-1130) isteklerini kabul eder ve Endülüslülerin 1145'ten itibaren her şeyin daha da kötüye gittiği bir tabloya tanık olmalarına neden olur.

İbn Tumart, kendini ortodoks olarak gören bir Müslümandır (ama Müslümanların adaleti sağlamak ve İslamiyet'in ilk dönemlerinin saflığını geri getirmek için zamanın sonunda ortaya çıkacağına inandığı Mehdi olduğunu ilan eder) ve Murabıtlara benzer şekilde, Endülüslülerin yüzyıllardır alışkın olduğu zevke dayalı hayat tarzına hoşgörüyle yaklaşmaz.

Kurtuba kadısı olan dedesi gibi Sevilla kadısı olan İbn Rüşd'ün (1126-1198) kaderi de, gaddarlığının en iyi örneklerinden biridir; "akılcı" doktrini heretik ilan edilir. Latin Batıda Aristotelesçilik ile İbn Rüşdçülük entelektüel ilericilik simgesi sayılsa da, İbn Rüşd'ün eserleri kendi ülkesinde yakılır ve kendisi Lucena'ya sürgüne gönderilir. Hemşerisi olan İbn Meymun'un (1138-1204) kaderi daha da kötüdür; 1166 yılında Kuzey Afrika'da arta kalmış en küçük Hıristiyan toplumlarını bile yok eden Muvahhidlerin katliamlarından kaçmak için (Fez'te 100 bin, Marakeş'te 120 bin kurban) diğer Yahudiler gibi Filistin'e ve Selahattin'in (1138-1193) soyunun yönettiği ve daha hoşgörülü olan Mısır'a sığınmak zorunda kalır. Muvahhidlerin politikaları o kadar vahşi bir zulme dayalıdır ki, kendileriyle aynı etnik-kültürel kökenleri paylaşan Endülüslü Berberilerin bile desteğini kazanamazlar.

İbn Rüşd'ün doktrini

Hem Hıristiyan hanedanları hem de Emevi emirlerinin, halifelerinin ve Taifa beylerinin ailelerinde siyasal amaçlı birçok karışık evlilik de yapılır; örneğin ülkeyi fetheden Musa bin Nusayr'ın (640-716) oğlu Abdülaziz (y. 632-720), yenilgiye uğrattığı Vizigot kralı Rodrigo'nun (VII.-VIII. yüzyıl) kızı Egilona'yla (Müslüman adıyla Ailo, ?-711) evlenir.

Al Mutamid ibn Abbas'ın üvey kızı olan Zayda da bu duruma ilginç bir örnektir. Kastilya ve Leon kralı VI. Alphonsus'un metresi Zayda vaftiz olup Isabella adını alır ve kralla evlenir. Oğulları Sancho Ucles Savaşı'nda (Mayıs 1108) Kastilya saflarında mücadele ederken 15 yaşında ölür. Öte yandan Leon kralı II. Vermudo'nun (953-999) kızı Teresa Vermudez ile Pamplonalı Sancho Abarca'nın (935-994) İslamiyet'i kabul edince Abda adını alan kızı, babalarının imzaladığı siyasal-askeri antlaşmaların şartları gereği halifeliğin büyük naibi Mansur'la evlenir.

Kişiye özgü ittifaklar

Dolayısıyla Endülüs ile Hıristiyan krallıkları arasındaki ilişkiler daima ideolojik-dinsel ihtilaflara dayalı değildir ve ihtiyaç veya hatırı sayılır kişisel çıkar durumunda rakipler arasında ittifaklar kurulduğu görülür. Örneğin Navarralı Kraliçe Toda (876-958) 958'de Kurtuba'dan Pamplona'ya gelerek, Hasday ibn Şarput'tan (905-975) Fernan Gonzales (?-970) tarafından tahttan indirilerek yerine IV. Ordoño el Malo (Zalim, y. 924-960) getirilen torunu I. Sancho el Gordo'nun (Şişman, ?-966) ciddi boyutlara varan obezitesini tedavi etmesini ister. Hasday etkili bir perhiz yazmakla yetinmez, büyükanne ile torundan halifelik konutu olan Medine el Zehra'ya gitmelerini ister, böylece Kraliçe Toda, Halife Abdurrahman'la amaçladığı askeri antlaşmayı görüşür ve I. Sancho'nun tahtı geri almasını sağlar.

Bu antlaşmadan dolayı Sancho ile büyükannesi Hıristiyanlar tarafından "politeist" olmakla suçlanır, ama bu durum, Leon kralı IV. Ordoño'nun bile daha sonra Endülüs'e sığınmasını ve kendi dininden olan rakiplerine karşı yeni Halife II. El-Hakim'den (915-976) yardım istemesini engellemez. Hıristiyan İspanya'nın büyük kahramanı El Cid Campeador veya *Seyyid el-Mubariz* [Fatih Efendi], yani Rodrigo Diaz de Vivar (1043-1099), farklı dinsel yönelimlerin siyasal amaçlara kolaylıkla boyun eğdiğini göstermek istercesine, emrinde çalıştığı Hıristiyan kral, Kastilyalı VI. Alphonsus'un kendisini haksız yere sürgüne yollaması üzerine uzun yıllar Saragoza'nın Hudi beyi (Kastilya Krallığına vergi ödeyen) El-Muktedir'in emrinde hizmet etmiştir.

Kendi inançlarına zıt kralların hizmetine giren sayısız paralı asker, yukarıdaki duruma örnek teşkil eder. El Cid Campeador tek örnek değildir, çünkü Mansur için savaşan Hıristiyan piyadeler ve Granada'ya son saldırılarında Katolik krallar için savaşan Müslüman piyadeler de söz konusudur. Zaten Granada sultanları da XIV. yüzyılda kendilerini "kurtarmaya" gelen Merinilerle mücadele etmek için Kastilya kralı IV. Sancho'yla ittifak kurmaya çalışmışlardır.

İki dünya arasında o kadar çok kaynaşma söz konusudur ki, ortaya *el camiad* ("birleştirmek" anlamına gelen Arapça *cimaa* kelimesinden) çı-

kar: Bu hibrid dil, gramer yapısı açısından Latin kökenlidir, sözcük dağarcığı açısından ise Arapçaya benzer. İspanya'da ve özellikle Başpiskopos Raimondo tarafından kurulup 1130-1187 yılları arasında aktif olan Toledo Okulu'nda gerçekleştirilmiş olan sayısız çeviri, Latin Avrupa ve Yunan ilim dünyasının çok sayıdaki eserinden haberdar olması ve Arap kültürü yorumuyla Pers ve Hint kültürlerini tanıması açısından temel önem taşır. *Novellino*'nun yazarı, Dante, Kristof Kolomb, hatta Thomas Aquinas, karanlık olarak tanımlanmış bir çağın kapanışının ve yeni ve heyecan verici bir aşamanın habersiz aktörleri olan kültürlü, çok dil bilen Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanların İspanya'da yaptıklarının etkisi altında kalmışlardır.

Toledo okulu

Bkz. *Papaların Siyaseti*, s. 32; Reconquista, s. 64; *İspanya'nın Hıristiyan Krallıkları*, s. 126; *İspanya: Ripoll, Taüll, Jaca, Bagüés, León*, s. 766

Deniz Cumhuriyetleri

Catia Di Girolamo

Ortaçağda ticaretle ilgili iki önyargı söz konusudur: Biri Hellenistik-Roma aristokrasi kültüründen kaynaklanan toplumsal önyargı, diğeri de daha geç dönemde, spekülasyon veya tefeciliğe dayalı mesleklerin günah ilan edilmesinden kaynaklanan dinsel önyargıdır. Antikçağlardan kalma bu engellemeler XIII ile XIV. yüzyıl arasında yavaş yavaş ortadan kalkarken, İtalya'daki deniz cumhuriyetlerinden de anlaşıldığı üzere, ticaret faaliyetleri de gerçekleştirildikleri bölgelerde ekonomi ve siyaset biçimlerine etki etme kapasitelerini uzun süredir göstermiş olmalıdır.

Güney İtalya'nın Kıyı Şehirleri

Ortaçağın ilk yüzyıllarında demografik açıdan büyük bir gerilemenin yaşandığı batı dünyasında üretim ve takas hacmi azalırken bazı İtalyan

şehirleri Bizans İmparatorluğu ile Arap dünyasının ticaret alanına dahil olmayı başarır ve bu durumdan büyük çıkar sağlar.

Bu kıyı şehirleri sözde bağlı oldukları Bizans İmparatorluğuyla genelde iyi ilişkiler içindedir, ama bir yandan da sahip oldukları fiili özerklikten de yararlanırlar. Lazio'nun güneyinde, Campania, Puglia ve Calabria'da bulunan eski veya yeni merkezler –Napoli, Gaeta, Amalfi, Salerno, Otranto, Bari, Taranto, Reggio– kendilerini bu avantajlı durumda bulurlar. IX. yüzyılın başlarına kadar güneyli tüccarların ilk işlevi, Longobard *hinterland*ındaki* üreticilerle kıyılar boyunca faal olan Bizans tüccarları arasında aracılık yapmaktır; ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalyanlar Konstantinopolis'le doğrudan ticari ilişkiler yürütmeye başlayıp Longobard, Bizans ve Müslüman bölgeleri arasındaki takasın odak noktası haline gelirler.

Güneyli tüccarların işlevi

Güney İtalya kıyılarındaki şehirlerin en hareketlisi olan Amalfi X. yüzyılda İtalya'nın en canlı limanıdır, Konstantinopolis'te bir üssü vardır ve Sicilya, İber Yarımadası, Mağreb, Suriye ve Kahire'de faaldir. Amalfi'nin ticari aracılık rolü Campania'nın ticaret ürünlerinin, köle, kumaş, değerli obje, ahşap ve demir takasının gerçekleştiği Doğu ve İslam pazarlarına ihracatıyla gerçekleşir.

Gaeta ile Bari de X ile XI. yüzyıl arasında doğuda küçük de olsa kendilerine ait bir konum elde etmeyi başarır. Gaeta, Amalfi'yle rekabet içerisinde özellikle Mısır ve Lübnan'da, Bari de Konstantinopolis ile Antakya'da kendine yer bulur. Bari ve Gaeta tüccarları sayesinde zeytinyağı, şarap ve tahıl doğuya doğru yol alır, pamuk ve karabiber de batıya gelir.

Ancak XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güney İtalya şehirleri, canlanma döneminde bulunan Kıta Avrupa'sının limanlarına olan mesafelerini, Norman fethi sonrasındaki özerklik kaybını ve büyük ölçüde arazi sahibi aristokrasiye dayanan yönetici sınıflarının ticarete önem vermeyişini dikkate almadıklarından önemlerini kaybetmeye başlar; halbuki bu alana verilen önem, başlangıçtan itibaren hem Venedik Cumhuriyeti hem de Tiren Denizi kıyılarında ortaya çıkmakta olan Pisa ve Ceneviz gibi şehirler açısından belirleyicidir ve bu şehirler arasındaki rekabet de XII. yüzyıldaki gerilemenin ardındaki etkenlerden biridir.

* Art alan ya da art bölge olarak Türkçeye çevrilen Almanca kökenli bir kelimedir. Bir liman şehrinin arkasında kalan ve o liman şehrini besleyen bölge olmakla birlikte genel olarak bir merkezin etrafında toplanan ve ekonomisi o merkeze bağlı gelişen bölgeye de o merkezin *hinterland*ı denir. –ed.n.

Venedik: Denize Doğru Kaçan Halktan Denizlerin Hâkimine

Deniz şehirleri arasında parlak bir geleceğe en uzun süreyle sahip şehir, V ile VI. yüzyıllar arasında erken ortaçağda Veneto bölgesinde yer alan, savaşlardan kaçan halklar tarafından kurulan, resmen Bizans'a bağlı, ama VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özerk bir *doge* [dük] tarafından yönetilen Venedik'tir. Bu şehir, Doğu İmparatorluğu ile Batı İmparatorluğu arasında şanslı bir konuma sahiptir, ama ticari ve askeri girişimlerini aynı zamanda başka bölgelere de yayar.

Arap dünyasıyla (Suriye, Tunus, Mısır) ticaret ilişkileri, VIII. yüzyıl başlarından itibaren Venedik'in Alman ormanlarının kerestelerini (ve de sultanların haremleri için Slav asıllı genç kadınları) satmasına olanak tanır, karşılığında aldığı altınlarla da Bizanslılardan baharat, değerli obje ve kumaş satın alır. Bu ürünler, şatafatlı ürünlerin rağbette olmaya devam ettiği papalık, Cremona ve önce Longobard sonra da Karolenj başkenti olan Pavia'ya gönderilir.

Sarazenlerin yenilgileri

Venedikliler Adriyatik kıyılarında kendilerini kabul ettirmelerinin bsonucu olarak, Sarazenleri defalarca yenilgiye uğratır, *doge*leri *duces Venetiarum et Dalmatiarum* [Venedik ve Dalmaçya *doge*leri] (1000 yılından sonra) unvanını almaya zorlarlar. Bu durum aynı zamanda Ancona ile karşı kıyıdaki Ragusa başta olmak üzere diğer deniz merkezleriyle rekabetlerini ve Hırvat ve Macar yayılmacılığını durdurmak için verdikleri uğraşı vurgular.

Ancak Venedik'in parlak geleceği özellikle Bizans İmparatorluğuna rağmen gelişir, çünkü Bizans devleti ve yönetici sınıfları yeterince kârlı bulmadıkları ve toplumsal açıdan uygunsuz saydıkları ticareti ihmal ederler. Bizans İmparatorluğunun XI. yüzyılın ikinci yarısında geçirdiği istikrarsızlık dönemiyle birleşince, bu durum Venedikli tüccarların imparatorluk bölgesinin deniz ticaretine dahil olmasına izin verir. Venedikliler 1082'de, donanmalarının Norman tehdidi altındaki imparatorluğa sağladığı destek karşılığında ticari vergilerden tam muafiyet elde eder. XII. yüzyılda (1126-1148) mali muafiyet Kıbrıs ve Girit'le ticareti kapsayacak şekilde genişletilir.

Böylelikle itibarlı bir konum edinen ve hem kurumsal hem de ticari politikalarının korunması açısından belirleyici bir evrim geçiren Venedikliler, korkulacak rakiplerinin olmamasının yardımıyla (başka hiçbir şehir bu kadar elverişli şartlar elde edemeyecektir), imparatorluğun iç ticaretinde neredeyse tek başlarına rol edinme becerileri ve Avrupa'da üretim alanının yeniden canlanması sonucunda Venedik'in aracı rolünün vurgulanması sayesinde de imparatorluğun ekonomik hayatına derinlemesine dahil olmaya başlarlar.

Tiren Denizi Kıyısındaki Şehirler: Pisa ve Ceneviz

Savunması oldukça kolay bir konumda bulunan Pisa, erken ortaçağın büyük ölçekli olaylarına sadece kısmen maruz kalır, ticari açıdan önemini uzun süre devam ettirir ve belli bir düzeye kadar olsa da, siyasal özerkliğini kısa sürede kazanır; IX-X. yüzyıldan itibaren ise Tiren Denizindeki Sarazen tehdidinden dolayı Pisa donanmasını güçlendirerek Orta Akdeniz bölgesinin ticaretinde de rol oynamaya başlar.

Ceneviz'in X. yüzyıl sonlarındaki siyasal özerkliğinin başkahramanları büyük ölçüde tüccar kökenli olup ticaret faaliyetlerini yönlendiren ve hatırı sayılır şekilde geliştiren, "birlik" şeklinde örgütlenmiş olan sınıflardır.

Korsan tehdidi

Pisa ve Ceneviz, Kıta Avrupa'sı ile Akdeniz arasında ticaretin canlanmasından avantaj sağlayacak konumdadır, ancak Tiren Denizindeki Sarazen korsanları tarafından engellenirler, dolayısıyla şehir devletlerinin aristokrasilerinin ve papalığın kâfirlere karşı vaazlarının da desteğiyle, beraber çalışarak onlarla mücadele etmeyi başarırlar.

Pisalılar ve Cenevizliler 1015-1016 yılları arasında korsanları Sardinya ile Korsika'dan gönderirler; daha sonra Cenevizliler Güney İspanya kıyılarındaki Sarazen üslerine yönelirken Pisalılar da Sicilya'ya ve Cenevizlilerle birlikte Afrika'ya saldırırlar. Pisalılar ve Cenevizliler 1087'de Tunus'taki El-Mehdiye'den elde ettikleri ticaret imtiyazları ve yüklü ganimetle ticari filolarını güçlendirip doğuya da ticaret amacıyla yönelmeye başlarlar.

Tiren Denizi ve doğunun yanı sıra ticari gelişim döneminde İber ve Güney Fransa kıyıları da Pisa ile Ceneviz arasında amansız rekabetin gelişmesine neden olacak ve Ceneviz bu rekabetten galip çıkacaktır.

Haçlı Seferleri: Yeni Dengelere Doğru

XI. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl sonu arasında demografik açıdan büyük bir gelişme gösteren batı, saldırgan bir şekilde Kudüs'e ve Kutsal Topraklar'a odaklanır; başlangıçta düzensiz olan bu hareketler ("halkın Haçlı Seferi", 1096) sonradan düzenli bir hal alır ve dinsel ilhamın yanı sıra ekonomik ve siyasal dürtüleri de hedef alır.

İlk Haçlı Seferi sonucunda Kudüs fethedilir (1099) ve Lübnan, Suriye ve Türkiye arasındaki kıyılarda çeşitli Latin devletleri kurulur. Kutsal Topraklar doğuyla olan ticarette çok önemli bir rol oynadığı için Avrupa'daki ticaret merkezleri de bu sürece dahil olur. Gemilerini Haçlıların hizmetine sunan Ceneviz ve Pisa Doğu için geçerli ticari imtiyazlarla ödüllendirilir; Venedik ise silahlı seferlerin Müslü-

Haçlılar için gemiler

manlarla olan ticari ilişkilerine zarar verebileceğinden korkarak başlangıçta Haçlı Seferlerine fazla dahil olmaz, ancak kısa süre sonra Haçlı Seferlerinin fırsatlarından yararlanmaya başlar. Bu üç Orta-Kuzey İtalya şehrinin tüccarları Kutsal Topraklar'ın Hıristiyanlar tarafından fethedilmiş bütün belli başlı limanlarına ticari üsler kurar ve bunları özerk bir şekilde, anavatandan gönderilmiş veya yerel olarak seçilmiş hâkimler tarafından idare edilen koloniler gibi yönetir.

Pisa, Ceneviz ve Venedik doğudaki konumlarını güçlendirirken, Güney İtalya şehirleri çöküş dönemine girer. O bölgelerde çok eski zamanlardan beri üsler bulunduran Amalfi bile giderek önemini kaybeder.

Amalfi'nin Bizans İmparatorluğuyla ticarette oynadığı rol Haçlı Seferlerinden de önce zayıflamıştı. Bizanslıların Venedikli tüccarlara tanıdığı imtiyazlar Amalfililerin Müslümanlarla ticarete odaklanmasına neden olmuştu, hatta Amalfi Haçlı Seferine katılmaktan kaçınmıştı. Ancak 1144 ile 1187 arasında Müslüman saldırılarıyla bastırıldıktan sonra XIII. yüzyılın tamamı boyunca defalarca yeniden başlatılan Hıristiyan girişimi, Ortadoğuda Amalfi'nin güvendiği ekonomik dengeleri tamamıyla altüst eder. XII. yüzyıl ortalarından itibaren apaçık olan çöküşü, Norman fethinden ve Pisa'nın 1135 ile 1137 yıllarında gerçekleştirdiği yağmalardan dolayı hızlanır. Sadece Amalfi'nin değil, Güney İtalya'daki başka birçok şehrin de rollerinde büyük değişimlere yol açan ticari rekabet kısa süre sonra orta-kuzey şehirleri arasında da kendini göstermeye başlayacaktır.

Amalfi'nin çöküşü

Bkz. *Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması*, s. 37; *Deniz Cumhuriyetleri Arasında Rekabet*, s. 42

Bizans İmparatorluğu: Komnenos Hanedanı

Tommaso Braccini

Onlarca yıl süren siyasal ve askeri kaosun ardından, Aleksios Komnenos tahta çıktığında ülke her açıdan umutsuz bir durumdadır. Önceki döneme göre gerçek bir kırılma oluşturan büyük ölçekli reformlar devlet aygıtlarının yeniden canlanmasına izin verir. Ancak bu dönemin en önemli verisi, Bizanslılarla Latin Batının giderek gelişmekte olan ekonomik ve askeri gücü arasındaki çarpışmadır ve 1204'te IV. Haçlı Seferi sırasında Konstantinopolis'in fethedilmesiyle zirveye ulaşır.

Makedon Hanedanının Sonu

II. Basileios'un kardeşi VIII. Konstantinos'un (960-1028) çok kısa süreli krallığından sonra, imparatorun yaşları ilerlemiş kızlarından özellikle Zoe (y. 980-1050, ♋ > 1042) iktidarın anahtarını elinde tutar. Zoe'nin başlangıçta evlendiği, başkent aristokrasisinin temsilcisi Romanos III Argyros büyük toprak sahiplerine sınırsız hareket özgürlüğü tanır; Romanos Argyros'un kazara ölümünden sonra Zoe sevgilisi Paphlagonialı IV. Mikhael'le(?-1041, ♕ > 1034) evlenir. 1041'de ölen Mikhael'in yerine, imparatoriçe tarafından evlat edinilen yeğeni V. Mikhael (?-1042'den sonra) geçer, ancak o da üvey annesini iktidardan uzaklaştırmaya çalışınca Konstantinopolis halkı tarafından tahttan indirilir. Theodora ve Zoe kardeşler birkaç ay boyunca yönetimi birlikte üstlenirlerken 1042'de Zoe, Konstantinos IX Monomakhos (y. 1000-1055) ile evlenir. İmparatorluğun sınırları çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalır; özellikle Güney İtalya'da Normanların yayılması engellenemez. Normanlar başlangıçta Papa IX. Leo'ya da (1002-1054, ♔ > 1049) tehlikeli görünür ve Papa 1054'te, Kardinal Humbert liderliğinde bir heyeti Konstantinopolis'e gönderir; kardinalin ilk görevi Normanlara karşı ittifak kurulmasını sağlamak, ikinci olarak da iki kilisenin ayrılmasına neden olan, doktrin alanındaki bazı fikir ayrılıklarını görüşmektir. Ancak kardinalle hasmı Patrik Mikhael Keroularios'un (y. 1000-1058) uzlaşmaz kişilikleri, ünlü karşılıklı aforoz olayına neden olur; bu olay başlangıçta çok önemli görünmese de (çünkü görüşmeler devam edecektir) sonradan Doğu Kilisesiyle batı Kilisesi arasındaki nihai ayrıma götüren kopma anı olarak görülecektir.

Normanların yayılması

İmparatorluğun Çöküşü

IX. Konstantinos öldüğü zaman VIII. Konstantinos'un diğer kızı Theodora (y. 981-1056, 1042'de ve 🛥 > 1055-1056) bir süre başa geçer, ölmeden önce de iktidarı sivil yetkili Mikhael Bringas'a bırakır; Bringas'ın generallerin gücünü sınırlamak için aldığı önlemler yüksek düzeyli askerler arasında isyan çıkmasına neden olur ve 1057'de tahta Isaakios Komnenos (y. 1007-y. 1060, 👑 > 1057-1059) çıkar. Isaakios Balkanlar'da göçebe Peçeneklere karşı yürüttüğü başarılı bir seferin ardından tahtı 1059'da eski silah arkadaşı Konstantinos X Doukas'a (y. 1006-1067) bırakır. Bu imparator döneminde baskının artmaya devam ettiği sınır bölgelerinde sorunlara çözüm bulunamaz ve imparator 1067 yılında öldüğünde yeniden naiplik konseyine başvurulur. Ancak bu tür çözümlerin temelindeki zafiyet ve giderek artan dış tehditler İmparatoriçe Eudoxia'yı 1068'de General Romanos IV Diogenes'le (?-1072, 👑 > 1068-1071) evlenmeye iter. Ancak Romanos 1071'de Malazgirt'te Selçuklu Türkler tarafından yenilgiye uğratılıp başkente dönünce, derhal Doukas Hanedanı yanlıları tarafından gözleri kör edilerek tahttan indirilir ve X. Konstantinos'un oğlu VII. Mikhael (y. 1050-y. 1090, 👑 > 1071-1078) tahta çıkarılır. Selçuklular bu durumdan yararlanarak Anadolu'nun fethini başlatır ve kısa sürede tamamlarlar; bu arada Normanlar da yine 1071'de Bizanslıların İtalya'daki son üssü olan Bari'yi ele geçirir. VII. Mikhael bu duruma seyirci kalmakla yetinmez; krallığı sırasında ardı ardına gerçekleşen yenilgiler sonucunda yine bir general isyanı yaşanır ve Nikephoros Botaneiates (1001/1002-1081, 👑 > 1078) 1078'de büyük bir törenle Konstantinopolis'e girer. Ancak sarayda da durum istikrarsızlığını sürdürür. Özellikle Anna Dalassene, oğulları Isaakios ile Aleksios Komnenos'un çıkarlarını koruma amaçlı bağlantılar oluşturmak açısından çok faal davranır; Aleksios Komnenos da Konstantinopolis'i ele geçirip talan ettikten sonra, imparatorluğun en karanlık dönemlerinden biri olan 1081'de, 24 yaşında imparator ilan edilir.

Anadolu'nun fethi

Aleksios Komnenos ve İmparatorluğun Kurtuluşu

Aleksios Komnenos (1048/1057-1118) tahta çıktığı zaman, iktidarını güçlendirmek için ilgilendiği ilk meselelerden biri, karısı Irene'nin (1063-1123/1133) üyesi olduğu güçlü Doukas ailesinden uzlaşmak olur. Küçük Asya'nın artık neredeyse tamamı Selçukluların eline geçmiştir ve batı da çok büyük tehlikelerle karşı karşıyadır. Robert Guiscard (y. 1010-1085) ve oğlu Bohemund (1050/1058-1111, 🚢 > 1099) liderliğindeki Normanlar Güney İtalya'yı fethetmeyi tamamla-

Venedik'le ittifak

dıktan sonra Adriyatik Denizini geçerler. Bu istilayı durdurmaya çalışan Aleksios'un 1082'de Venediklilerle bir antlaşma imzaladığı anlaşılmaktadır (Venedikliler de Adriyatik Denizini çember altına alacak gibi görünen Norman istilaları karşısında endişeye kapılmıştır). İmparator ün salacak bir emirnameyle müttefiklerine ticaret alanında daha önce eşi benzeri görülmemiş (ve onları Bizans tüccarlarına göre bile daha avantajlı konuma getirecek) mali muafiyetler bahşedip Konstantinopolis'te kalıcı bir koloni kurma hakkı tanır. Ancak Norman istilası Venedik ittifakıyla bile durdurulamaz ve ancak Guiscard'ın 1085'teki ölümüyle sona erer.

Batıda durum bu şekilde (özellikle 1091'de Peçeneklere karşı kazanılan zaferle) istikrar kazansa da, Anadolu Selçukluların hâkimiyetinde olmaya devam eder. Küçük Asya'yı geri alması şimdilik mümkün görünmeyen Aleksios, gerçekleşmekte olan köklü değişimleri göz önüne alan bir dizi büyük ölçekli reform gerçekleştirir (birçok açıdan önceki yüzyıllarla gerçek anlamda bir kopuştan söz etmek mümkündür); bu reformların kapsadığı alanlar paradan saray unvanlarına ve sadece Komnenos Hanedanıyla ve ona bağlı aile üyeleriyle sınırlı bürokrasiye kadar uzanır (dolayısıyla da seçkin sınıflarda değişime yol açar). Özellikle "demokratikleşme" sürecine ve orta sınıflarla sivil aristokrasinin ittifakıyla Senato açma fikrine ("başarısız devrim" olarak bilinir) nihai şekilde son verilir. Bu dönemde aynı zamanda kültür hayatında da hatırı sayılır bir katılaşma yaşanır ve bazı muhalif düşünürlerle (örneğin Yeni Platoncu filozof Johannes Italos) heterodoks Hıristiyanlar çeşitli zulümlere maruz kalır.

Başarısız bir devrim

İlk Haçlı Seferi

Papalıkla olan ilişkileri gevşetme politikası güden Aleksios'un Papa II. Urbanus'a (y. 1035-1099, ♔ > 1088) ilettiği yardım çağrılarının daha fazla paralı asker çekmeyi amaçlamış olması muhtemeldir; ancak 1096-1097 arasında Konstantinopolis'e gelenler, ilk Haçlı Seferi için seferber edilmiş devasa kitlelerdir. Doğulu kaynaklarda küstah ve şüpheci olmakla suçlanan haçlı liderleriyle yapılan ve zorlu geçen görüşmeler sonucunda varılan antlaşmaya göre Aleksios Haçlılara lojistik destek ve mümkün olduğu durumlarda askeri destek sunacak, karşılığında daha önce imparatorluğa ait olan şehirler fethedildiğinde kendisine iade edilecektir. Böylece Aleksios 1097'de İznik'i geri kazanır, ancak hemen ardından iki taraf arasında anlaşmazlıklar baş gösterir ve Taranto Prensi Bohemund 1098'de Antakya'yı kendi namına geri almayı başarır. Anlaşmazlıklar 1099'da Kudüs'ün fethinden sonra da devam eder ve Antakya'yı yeğeni Tancredi'ye (?-1112) bırakan Bohemund batıya dönerek

Anadolu'ya dönüş

Aleksios'a karşı gerçek anlamda bir karalama kampanyası başlatır, ardından da başarısızlıkla sonuçlanacak bir istila girişiminde bulunur (1107'de Durres'e çıkar). Bizanslılar sonraki yıllarda Anadolu'nun kıyı bölgelerinin tamamını geri almayı başarırlar, ancak bir türlü ortadan kaldırılamayan Rum Selçuklu Sultanlığı'nın Orta Anadolu'nun yaylalarındaki varlığı (ve buradan sık sık düzenlenen saldırılar) geri alınmış olmasına rağmen güvenli olmayan ve nüfusu çok az olan bütün bu bölgeler üzerinde kendini ağır ve uzun süreli bir ipotek gibi hissettirir.

Johannes Komnenos

Aile içi muhalefete rağmen 1118'de Aleksios'un yerine geçen oğlu Johannes (1087-1143) savaşçı bir imparator olup çok ses getiren başarılara imza atmamasına rağmen Bizans'ın Küçük Asya'daki konumunu güçlendirmeyi ve imparatorluğun mali ve insan gücünün kaynağı haline gelmiş olan Balkanlar'daki Macar ve Peçenek tehditlerini ortadan kaldırmayı başarır. Kara ordusu büyük ölçüde geliştirilirken donanma ise o kadar ihmal edilir ki II. Johannes, babasının Venediklilere verdiği imtiyazları gönülsüz bir şekilde de olsa 1126'da yenilemek zorunda kalır.

Manuel Komnenos: Krizin Başlangıcı

1143'te Johannes'in yerine geçen oğlu Manuel'in (1118-1180) güttüğü politikalar en baştan itibaren Latin Batının geçirmekte olduğu büyük ekonomik ve demografik gelişimin etkisi altında kalmıştır. Her ne kadar çeşitli tehditlerle ve ihtilaflarla karşılaşırsa da, Manuel daima içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan sayısız fırsatı yakalamaya çalışır. Manuel'in uzun süre ve temelde "batı yanlısı" olan yönetimi, Avrupa merkezli bir bakış açısının da etkisiyle, birçok araştırmacıyı bu dönemin sonuçlarına ve altın bir dönem olarak tasvir edilen Komnenos döneminin tamamına hak ettiğinden daha fazla önem vermeye itmiştir. Nitekim her ne kadar Batıyla karşılaştırmalar kaçınılmazsa da, imparatorluğun bu yöne doğru meyletmesi –1204 olaylarından da görüleceği üzere– olumlu sonuçlar doğurmamıştır.

Sicilya kralı II. Roger (1095-1154) 1147'de yeni bir fetih dalgası başlatarak Korfu'yu ele geçirir ve Thebai ile Korinthos'a kadar uzanır: Manuel bu durumla başa çıkmak için Venediklilere verilen imtiyazları yenilemek zorunda kalır ve istilacıları geri püskürtmeyi başardıktan sonra 1154'te (askerden çok paraya sahip olan) iki generali, Bizanslıların genelde iyi karşılandığı bir bölge olan Puglia'yı ele geçirmeye gönderir, ama generaller başarılı olamazlar. Son zamanlarda, Manuel'in planlarının yerel açıdan önemi ve Normanların Adriyatik Denizine

Justinianus modeli

girişini engellemeyi amaçlamış olması vurgulanır olmuştur, ancak imparatorluk açısından evrensel bir bakışa sahip olan imparatorun örnek aldığı modellerden biri hiç şüphesiz Justinianus'un fetihleridir. Manuel daha sonra, İtalya'ya olan ilgisi tehditkâr bir hale dönüşen Friedrich Barbarossa'nın da (y. 1125-1190) politikalarını engellemeye çalışır ve bunun için Lombardiya Birliği ve Milano'nun surlarının yeniden inşa edilmesine yüklü mali yardımlarda bulunur.

İmparator ayrıca Macarların Balkanlar'daki iddialarını bastırmayı başarır ve Küçük Asya'daki Rum Selçuklu Sultanlığı'nın yarattığı uzun süreli sorunu çözmek için ısrarla uğraşır. İlk olarak Bizans'ın elindeki bölgeleri ve aralarındaki ulaşım yollarını güçlendirmek için bir kampanya başlatır ve Balkan savaş esirlerini Bithynia'ya aktarır. İkinci olarak da, bu arada durumu giderek daha istikrarsız hale gelen Kutsal Topraklar'daki haçlı devletleriyle dostluk ve (evlilikler yoluyla) ittifak politikaları benimser, hatta onlarla Mısır'a karşı ortak seferler bile düzenler.

Manuel yönetimi boyunca imparatorluğa yakışır bir donanma geliştirir ve bu onun 1171'de imparatorluktaki bütün Venediklileri tevkif ettirip mallarına el koymasına izin verir; belirleyici bir sonuç üretmemesine rağmen, bu hareketin amacı, Aleksios Komnenos tarafından bahşedilip defalarca yenilenmiş olan mali muafiyetlerden yararlanarak Bizans hazinesini hatırı sayılır ticari vergilerden mahrum bırakmış olan Venediklilerin olağanüstü ekonomik gücüne karşı çıkmaktır. Manuel'in kilise konusunda benimsediği hegemonyacı tutum ve bazen patriklere karşı uyguladığı güç gösterileri de "iktidar politikasının" ana özelliklerinden birini oluşturur. Manuel 1176'da Rum Selçuklu Sultanlığı'nın tehdidini sonsuza kadar ortadan kaldırmak amacıyla, başkent Konya'yı hedef alan büyük bir sefere liderlik eder. Ancak Myriokephalon'da uğradığı ağır yenilgi –her ne kadar bazen tasvir edildiği kadar büyük bir felaket oluşturmadıysa da– *basileus*un yayılma planlarını ani bir şekilde sonlandıracaktır; Manuel de dört yıl sonra öldüğünde imparatorluk, genç II. Aleksios'un (1169-1183) namına İmparatoriçe Antakyalı Maria'nın (1145-1182) liderlik ettiği bir naiplik konseyinin kontrolüne bırakılacaktır.

Komnenos Hanedanının Sonu

Dolayısıyla Bizans devletinin durumu o dönemde oldukça sağlamdır, ama geçmişte de birkaç kez olduğu üzere, naiplikten kaynaklanan iktidar boşluğu bir süredir var olan bir dizi gerilimi zaman içinde tetikleyerek ciddi

bir krizin baş göstermesine neden olur. Manuel'in kuzeni olan Andronikos Komnenos (y. 1122-1185, ♔ > 1183) 1182'de tahtı ele geçirir (ve naiple meşru imparatordan hemen kurtulur); maceracı bir ruha sahip olan Andronikos, Bizans toplumunda var olan Doğu yanlısı ve Latin karşıtı eğilimleri bünyesinde barındırır ve başkentteki batılıların katledilmesine de neden olur. Bu olay ve II. Aleksios'un öldürülmesi (babası Manuel çeşitli yabancı güçleri onun güvenliğinden sorumlu tutmuştu) Macarlarla Normanların ülkeye müdahale etmesiyle (ve 1185'te Selanik'i ele geçirip yağmalamalarıyla) sonuçlanır. Bazı kişisel meziyetlerine rağmen acımasız ve paranoyaklık derecesinde şüpheci olan Andronikos tevkifler ve infazlar yoluyla Konstantinopolis aristokrasisinde dehşet saçar ve sonuçta II. Isaakios Angelos'un (y. 1155-1204, 1185-1195 ve ♔ > 1203-1204) liderlik ettiği, neredeyse tesadüfen gelişen bir isyanda tahttan indirilip korkunç bir şekilde öldürülür.

Macarlarla Normanların müdahalesi

Angelos Hanedanı ve Konstantinopolis'in Düşüşü

Andronikos, imparatorluğun karşı karşıya olduğu ve merkezkaç güçlerin etkili olduğu krizle başa çıkamaz. Issakios'un tahttan indirilip yerine kardeşi III. Aleksios Angelos'un (?-1210'dan sonra, ♔ > 1195-1203) getirilmesiyle durumda fazla bir iyileşme olmaz; bu dönemde Aleksios Palaiologos (XIII. yüzyıl) ve Theodoros Laskaris(y. 1174-1222) adlı generaller sivrilir. III. Aleksios asıl tehlikenin Batıdan kaynaklandığını hisseder ve 1198'de Venedik'le olan antlaşmaları yenileyerek Pisa ve Ceneviz'le yeni antlaşmalar imzalar. Ancak II. Isaakios'un genç oğlu Aleksios 1202'de Konstantinopolis'teki hapishaneden kaçıp, kendilerini Kutsal Topraklar'a götürecek Venedik filosuna verecek paraları olmayan IV. Haçlı Seferi katılımcılarından –olağanüstü bir rakam karşılığında– yardım isteyince durum büsbütün kötüye gider. Venediklilerle Haçlılar (fikir birliği içinde olmasalar da) beraberce Konstantinopolis'e saldırıya geçmeye karar verirler. Kısa süreli bir kuşatmadan sonra III. Aleksios kaçınca maiyeti daha büyük bir felaketi önlemek amacıyla II. Isaakios ile genç IV. Aleksios Angelos'u (1183-1204, ♔ > 1203) tahta çıkarır. Ancak yardımları karşılığında Latinlere taahhüt edilen devasa rakamı ödeme zorunluluğundan dolayı halkın nefretini üzerlerine çeken iki imparator, batılılara karşı hissedilen husumetin de etkisiyle V. Aleksios Mourtzuphlos (?-1204, ♔ > 1204) tarafından tahttan indirilir. Bu gelişme üzerine Haçlılar vakit kaybetmeden şehri ele geçirip imparatorluğu aralarında paylaşmaya karar verir. Çok kısa süreli bir ku-

En zengin şehrin yağmalanması

şatmadan sonra Latinler 12 Nisan 1204'te deniz surları tarafından şehre girdiklerinde V. Aleksios çoktan kaçmıştır. O ana kadar Hıristiyanlığın en zengin şehri olan Konstantinopolis de şiddetli bir şekilde yağmalanır.

Bkz. *Macaristan*, s. 115; *Balkan Yarımadası*, s. 119; *Konstantinopolis Hagia Sophia Kilisesi*, s. 557

Kudüs Krallığı ve Küçük Derebeylikler

Franco Cardini

Farklı hanedanların birbirini izlediği Kudüs Krallığının tarihi iki farklı aşamadan oluşur. 1187'ye kadar süren birincisinde başkent Kudüs'tür, 1291'e kadar süren ikincisinde de başkent Akka'dır, ama XII. yüzyıl sonlarında Kıbrıs'taki yeni krallığı da ele geçirmiş olan Lusignan Hanedanı, Kudüs tahtı üzerinde de hak iddia eder. Kudüs çevresinde, krallıktan da önce, Edessa Kontluğu ve Antakya Prensliği gibi, bazıları feodal olmak üzere prenslikler kurulur. Krallıkla bu prenslikler arasındaki hiyerarşik bağlar hiçbir zaman tam olarak tanımlanmayacaktır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısırlı Memluklar tarafından düzenlenen saldırılarla Kudüs Krallığından geriye kalanlar tamamıyla ortadan kalkacaktır.

Krallığın Doğuşu ve Yapılanması

"Franklar"ın elde ettiği büyük başarılar karşısında şaşkına dönen yerel Müslüman beyleri hızla kendilerine gelerek karşı saldırıya geçmek için hazırlık yapmaya başlarlar. Yeni fethettikleri bölgeleri muhafaza etmek ve genişletmek için Latin Avrupa'dan yardım istemek zorunda kalan batılı savaşçılara özellikle İtalya'daki şehirlerden (önce Ceneviz ve Pisa, daha sonra Venedik) deniz seferleri düzenlenir. Savaşçılar aynı zamanda Sünni Bağdat halifeliği ile değişken sınırı tam da Suriye-Lübnan-Filistin bölgHsinde bulunan Fatimi Kahire Halifeliği arasındaki rekabetten de yararlanmaya çalışırlar. İtalyan filolarının da yardımıyla yavaş yavaş

İskenderun Körfezi'nden Süveyş Kanalı'na kadar Doğu Akdeniz kıyılarının tamamı fethedilir; bu arada Galile, Samiriye ve Yahuda'daki başlıca yerleşim merkezlerini boyunduruk altına almak amacıyla iç bölgelere de seferler düzenlenir. XII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna doğru Toroslar'dan Sina'ya ve Akdeniz kıyılarından Ürdün Nehri'ne kadar uzanan geniş bölgenin tamamı ile bu bölgenin doğusundaki Kerak Kalesi civarları Frankların hâkimiyeti altındadır; ancak yollarda güvenlik sağlamak mümkün değildir ve Müslüman çete savaşları iç kesimlerde devam eder.

Karmaşık bir gerçeklik

Yeni krallık birbirlerinden ayrı birçok unsurun –hanedan, toprak derebeyleri ve vassalları, şehirliler, deniz şehirlerinin göçmenleri, Arap (Müslüman ve Hıristiyan) köy toplumları ve özellikle kuzeyde olmak üzere sayısız gelişmiş Ermeni topluluğu– bir arada var olmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Kudüs kralının doğrudan hâkimiyeti altındaki Yahuda bölgesini oluşturan kontlukların en güçlüsü olan Yafa ve Askalan, Güney Filistin'in kıyı bölgelerini kapsar ve buraya genelde krallık hanedanından yöneticiler atanmaya çalışılır. Kralla ülkenin yüksek aristokrasisini oluşturan prensler –Antakya'nın Norman prensi, Edessa'nın Lorraine asıllı kontu, Tripoli'nin Provence asıllı kontu, Galile ve Ürdün prensi– arasında sorunlu bir feodal ilişki söz konusudur; en azından Edessa ve Antakya Kudüs Krallığından önce oluşmuş beyliklerdir.

Karmaşık bir nüfus yapısına (*milites* [askerler], kurumları ve imtiyazlarıyla batı ve Doğu kökenli *burgenses* [şehirliler], *communia* [sıradan insanlar] veya yaygın kuzey Frank lehçesiyle *communes*) sahip olan şehirlerle, özellikle liman şehirlerinde anavatanlarındaki hayatı ve kurumları yeniden canlandıran, yerel yetkililer tarafından kendilerine verilen imtiyazlar çerçevesinde kendi kendilerini idare eden ve genelde bir kilise, bir kuyu veya sarnıç, bir han veya kervansaray (yani hem depo hem de konaklama amaçlı) içeren deniz şehirlerinin ticari yerleşimcileri olmasa bu şehirlerin uluslararası çapta nasıl bu kadar büyük ilerlemeler sağladığını açıklamak imkânsız olur. Dinsel hayat açısından ise Haçlıların gelişiyle krallığa gelen Latin Kilisesi, genelde Yunan, ama bazen de Arap olan doğulu piskoposların bölgelerini ortadan kaldırmak veya kendine katmak yerine, böyle kurumları "kopyalar," böylece Hıristiyanlığın iki farklı yapısı olan papalık ve Bizans gelenekleri birbirlerinden ayrı olarak ama bir arada varlıklarını sürdürürler. Aynı durum *religiones*, yani Tapınak Şövalyeleri ve Aziz Yuhanna Hospitalier gibi, monastik türden dinsel yeminler eden ama bazı seküler üyeleri silah kuşanan dinsel-askeri tarikatlar için de söz konusudur.

Askeri tarikatlar inşaat alanında etkindir. Kıyıların, iç bölgelerdeki yolların ve Ürdün Nehri kıyılarının korunması için Kuzey Suriye'den Gü-

ney Filistin'e kadar çift sıra halinde uzanan Tapınak ve Hospitalier kaleleri, büyük çaplı bir savunma ve buradaki varlıklarını haklı çıkarma projesinin muhteşem tanıkları olarak günümüze ulaşmıştır. Bu yeni dinsel-askeri tarikatlar kısa sürede çok sayıda şövalyeyi kendine çeker; kişisel yoksulluğun katı bir şekilde uygulandığı bu tarikatlar, sayısız menkul ve gayrimenkul mülkün bağışlanmasıyla çok zenginleşip merkezlerini Hıristiyanlığın tamamına yayarlar. Bu tarikatlar aynı zamanda kendilerine emanet edilen büyük miktarda paraları idare ederek yeni ve daha etkili bankacılık biçimleri de başlatırlar. Örneğin tüccarlar, farklı tapınak merkezlerine para yatırarak daha sonra tarikatın mühürlerini taşıyan mektuplar yoluyla bu paraları –fiziksel olarak taşımak zorunda kalmadan– tarikatın başka merkezlerinde kullanabilirler.

Kıyı savunması

Müslüman Karşı Saldırıları

Ancak Müslümanlar karşı saldırıya geçmekte fazla gecikmez. Bu saldırı, Kuzey Suriye-Mezopotamya'dan, yani Bağdat halifesi ile danışmanı-koruyucusu olan Türk-Selçuklu Sultanı namına, İmadeddin Zengi (y. 1085-1146) tarafından kurulmuş bir atabey hanedanı tarafından idare edilen Musul'la Halep'ten başlar. Ermeni şehri Edessa'nın (günümüzde Urfa) 1146'da Türklerin eline geçişi Hıristiyanları korkutur. Amacı Doğu Akdeniz ile Fırat Nehri arasındaki bütün emirlikleri hâkimiyeti altına almak olan Zengi, tüm Türkler gibi hoşgörüsüz bir Sünni Müslüman olup Kahire'deki Şii Halifeliği'ne düşmandır.

İlk Haçlı Seferinin soyundan gelip Kutsal Topraklar'a kök salmış olan ve krallığın yönetici sınıfını oluşturan Frank-Suriye aristokrasisi bu durumun ne anlama geldiğini bilir ve Şam ile Musul atabeyinin giderek güçlenmesinin ve hâkimiyet alanını genişletmesinin Yakındoğudaki İslam dünyasının tamamında korku, şüphe, düşmanlık ve kıskançlık doğurduğunun farkındadır; nitekim Bağdat sultanından Kahire halifesine ve en güçlüleri Şam emiri olmak üzere Suriye'deki Arap emirlerine kadar, Zengilere karşı olan geniş bir cephe oluşmaktadır. Kudüs Krallığının güvenliğini sağlamak için onlarla ortak olup bir Hıristiyan-Müslüman ittifakı oluşturmak yeterli olacaktır, çünkü şartlar böyle bir ittifak için son derece uygundur (benzer bir durum İber Yarımadası için de geçerlidir).

Ancak batı Avrupalılar duruma başka bir açıdan bakar. Papa III. Eugenius (?-1153, ♔ > 1145) fethedilen toprakların korunması için yeni ve büyük bir seferin düzenlenmesi gerektiğine inanır. Batı Avrupa'nın iki büyük kralı, Alman prensleri tarafından seçilen, ama henüz papanın elinden

tacını almayan Roma-Germen imparatoru, "Romalıların kralı" III. Konrad (1093-1152, 👑 > 1138) ve karısı Akitanyalı Eleonore'la (1122-1204) birlikte yola çıkan Fransa kralı VII. Louis (y. 1120-1180, 👑 > 1137) bu seferin düzenlenmesinde rol oynarlar. Ancak 1147'de Avrupa'dan başlayan bu büyük sefer başarısızlığa uğrar, çünkü beceriksiz danışmanlarına uyan Fransa kralı, Doğu Akdeniz'in kontrol altına alınması projesine dahil edilmesi gereken iki Hıristiyan kral olan Bizans *basileus*'u Manuel Komnenos (1118-1180, 👑 > 1143) ve Sicilya kralı II. Roger'la (1095-1154) uzlaşamaz. Capet kralı aynı zamanda Şam'ı kuşatmaya ikna olur; böylece Şam emiri, Halep ve Musul atabeyinin yayılmacı politikalarına karşı Frankların müttefiki olabilecekken, VII. Louis'nin Suriye'nin zengin başkentini fethetme hayaliyle gözleri kamaşan danışmanlarının yanlış seçimlerinden dolayı kendi rakibiyle (dindaşı olmasına rağmen rakibi) ittifak kurmak zorunda kalır. Şam şehrine yapılan uzun, yıkıcı ve sonuç vermeyen bir kuşatmadan sonra Avrupa'dan gelen birlikler karşılıklı suçlamalar ve anlaşmazlıklar arasında oradan ayrılırlar, Kutsal Topraklar'daki "Frank-Suriye" baronlarının bu husumet ortamından etkilenmesiyle de bölgenin bütün Müslüman prensleri işgalcileri kovma zamanının geldiğine karar verir.

VII. Louis'nin savaş alanındaki zayıflığı

Krallığın Çöküş Dönemi

Kudüs'teki Frank Krallığının önlenemez çöküşü, yükselişlere ve düşüşlere rağmen bu dönemde başlar. Çok zeki bir Kürt prensi olan ve batılılar arasında "*Saladin*" olarak bilinen Selahattin Eyyübi (1138-1193) Şam'ı ve Kahire'yi tek bir sultanlık şeklinde bir araya getirirken Frankları Kudüs'ten kovup Filistin'i ele geçirme ve topraklarını birleştirme amacına doğru bir adım atmış olur.

O dönemde Kudüs kralı, çocukken cüzzama yakalanmış olan IV. Baudouin'dir (1161-1185, 👑 > 1174). Baudouin bir yandan Selahattin Eyyübi'yi kontrol altında tutarken diğer yandan çevresindeki rekabet ve entrika ortamına hâkim olmayı başarır; ancak 1185'te, uzun süredir çektiği ve onu hem savaş alanında hem de krallığının sokaklarında tahtırevanla dolaşmak zorunda bırakan hastalıktan hayatını kaybettiğinde, Guy de Lusignan'ın (1129-1194) karısı olan kız kardeşi ve vârisi Sibylla durumun daha da kötüye gitmesine engel olamaz.

Selahattin Eyyübi 1187 yılının yazında krallığı Suriye tarafından istila etmeye başlar ve Frank ordusu onu durdurmak için Kudüs'ten hareket eder. İki taraf arasındaki çarpışma Galile'de, Tiberias Gölüne bakan ve "Hattin boynuzları" adı verilen yüksek bölgede

Selahattin Eyyübi'nin zaferi

gerçekleşir. Savaşta tutsak düşen Guy de Lusignan ile Tapınak Şövalyelerinin lideri, daha sonra çeşitli kalelerin elde edilmesi için rehine olarak kullanılır. Frankların kutsal bir sancak olarak yanlarında savaş alanına götürdükleri Gerçek Haç emaneti düşmanın eline geçer ve yok edilir. Kudüs'e giden yolun bu şekilde önü açılmış olur. Selahattin Eyyübi şehri kuşatır, ancak ele geçirmesine gerek kalmaz, çünkü şehri savunan Balian d'Ibelin'in (y. 1140-1193) elde ettiği onurlu teslim şartları sonucunda Kudüs'teki batılılar şehirden düzenli bir şekilde ve herhangi bir kayba uğramadan ayrılırlar. Selahattin Eyyübi 2 Ekim'de büyük bir törenle şehre girer.

Uzun Çözümsüzlük Dönemi ve Hıristiyanların XIII. Yüzyılda Uğradığı Kesin Yenilgi

Bu üzücü olayların haberi batı Avrupa'ya ulaştığı zaman Papa VIII. Gregorius (?-1187, ♔ > 1187) 29 Ekim'de Ferrara'da *Audita tremendi* [Korkunç olanları duyunca] adlı fetvayı yayınlayarak yeni bir sefer için çağrıda bulunur. O dönemde birbirleriyle savaşmakta olan Avrupalı krallar bu çağrıya uyar ve birbirleriyle geçici de olsa barış antlaşmaları imzalayarak farklı yollardan Kudüs'e doğru yola çıkarlar. Bir kez daha bir Haçlı Seferine dahil olan Avrupalı krallar arasında yolculuk sırasında Anadolu'da ölecek olan yaşlı imparator I. Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190), Fransa kralı II. Philippe Auguste (1165-1223, ♔ > 1180) ve İngiltere kralı Aslan Yürekli I. Richard (1157-1199, ♔ > 1189) vardır. İngiltere kralı, faydalı bir sonuç elde eden tek kral olur, çünkü fethettiği kıyı şehri Akka, krallığın yeni başkenti haline gelir. İngiltere kralı 1192'de vatanına dönmeye karar verir, ancak önce Kıbrıs adasını Bizanslıların elinden alarak (makamından alınmış olan) Kudüs kralı Guy'in kardeşi Henry de Lusignan'ı Kıbrıs kralı ilan eder. Adadaki krallıkları üç yüzyıl sürecek olan Lusignanlar o tarihten itibaren Kudüs Krallığı üzerinde de hak iddia ederler; bu arada Kutsal Topraklar'da, artık sadece kıyı şeridine indirgenmiş olan Kudüs Krallığında var olmaya devam eden baronlar, askeri tarikatlar ve deniz şehirleri, tahtı elde etmek için kıyasıya mücadeleye girerler. Böylece taht Brienne Hanedanından II. Friedrich ve Suebyalı Konrad ile Hohenstaufen Hanedanına geçer, Anjou Hanedanından sonra da Kıbrıs Krallığı, XIII. yüzyıl sonlarında sözde bir unvan haline gelir ve o tarihten günümüze kadar, Hapsburglardan Bourbonlara ve Savoylara kadar, Avrupa'nın belli başlı tüm hanedanları, karmaşık yasal iddialar yoluyla üzerinde hak iddia eder.

Son iki seferin uğradığı başarısızlığı göz önüne alan yeni Papa III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198), papaların haçlı hareketini –askeri idare-

si dışında– doğrudan idare etme hakkını açık bir şekilde öne sürmeye karar verir. Papa her sefer için Haçlılara verilecek maddi ve manevi imtiyazların yanı sıra, vaazları, harcamaların karşılanması için gerekli olan fonların toplanması ve bu fonlara katkıda bulunacak olan "*decimae*" (vergi) ve sadakayla ilgili ayrıntıları kararlaştırır. Böylece, adını Kutsal Mezar için yola çıkarak mücadele etme yemini edenlerin giydiği işaretten (giysilerin üzerine dikilmiş veya işlenmiş bir haç) alan Haçlı Seferlerinin hukuki düzeni yavaş yavaş ortaya çıkar.

Haçlı Seferlerinin idaresi

Ancak pratik açıdan fazla bir gelişme kaydedilmez. 1202'de ilan edilen (IV.) Haçlı Seferi Konstantinopolis'in bir kısmının Haçlılar ve Venedikliler tarafından fethi ve Bizans İmparatorluğunun dağılmasıyla sona erecektir. Kudüs'ü silah yoluyla Müslümanlardan geri alma umutları giderek tükenirken, krallığın kâfirler tarafından geri alınmış olmasının Hıristiyan hacı akımını engellemediği, hatta yavaşlatmadığı görülür. 1217-1221 ve 1248-1254 Haçlı Seferleri (birincisi Fransa kralı IX. Louis liderliğinde gerçekleşir) Nil Nehri üzerindeki limanları hedef alır; bu arada Nisan 1250'de Müslümanlar tarafından tutsak alınıp Aziz Louis serbest bırakıldıktan sonra, Haçlı Krallığından artakalan tek bölge olan Suriye-Filistin kıyılarında dört yılını geçirerek kaleleri onarır ve bölgeye hâkim olan ihtilaflı güçler arasında aracılık yapmaya çalışır.

Bu alanda başka birçok alternatif yola da başvurulur. Mısır sultanı, bir barış antlaşması dahilinde 1228-1229 arasında surları yıkılmış ve savunulmayacak durumda olan Kudüs'ü II. Friedrich'e teslim eder; 1240'lı ile 1290'lı yıllar arasında ise Tatarların yardıma gelmesi umulacaktır. 1244'te Harezmi göçebe askerler, Germen imparatoru ile Mısır sultanı arasındaki antlaşmaya göre surları yıkılmış olan Kudüs'e girerek burada yaşayan sayısız Hıristiyanı şehirden kovar veya öldürür. 1250'de, Mısır'ın Eyyübi sultanlarının hizmetinde çalışan Memluk köle-savaşçıları beylerini tahttan indirerek yerlerini alırlar ve düzenin olduğu gibi sürmesini tercih eden Haçlılardan intikam almaya yemin ederler; 1258'de ise Hülagü Han (y. 1217-1265, ♔ > 1256) liderliğindeki Moğollar Bağdat'ı ele geçirerek son Abbasi halifesini öldürürler. "Bereketli hilal"in dengesi böylece birkaç yıl içinde tamamıyla altüst edilmiş olur.

1274'te papalık elçisiyken Kutsal Topraklar'da uzun zaman geçirmiş olan Papa X. Gregorius (y. 1210-1276, ♔ > 1271) Lion Konsili sırasında yeni ve daha etkili bir Haçlı Seferinin düzenlenmesi konusunda kendisine ayrıntılı bilgilerin gönderilmesini ister. Bu şekilde ortaya çıkan ve stratejik, taktik, coğrafi, lojistik, ekonomik ve mali bilgiler içeren zengin *de recuperatione Terrae Sanc-*

Haçlı Seferleri edebiyatı

tae [Kutsal Topraklar'ın geri alınması üzerine] edebiyatı, birçok açıdan ilginçtir; bazıları son derece sıkıcı olan bu incelemelerin yazarları arasında Büyük Tapınak Üstadı Jacques de Molay, Fransa kralı IV. Philippe'in ünlü avukatı Pierre Dubois, Cenevizli amiral Benedetto Zaccaria ve Venedikli Marin Sanudo Torsello gibi ünlü kişilikler de vardır. Bu yazılarda Haçlı Seferleri konusundaki çözümsüzlüğü aşmak için birçok çözüm önerilir. Bunların arasında Kudüs'e sahip olan Memluk sultanlarını Kutsal Şehri teslim etmeye zorlamak için Nil Nehri üzerindeki limanlarının kuşatılması, askeri tarikatların birleştirilmesi ve gelecek Haçlı Seferlerinin finansman sistemini nçeşitli şekillerde yeniden düzenlenmesi vardır. Ancak bütün bu öneriler, Mısır'daki Memluk sultanlarının Kutsal Topraklar'ın kıyı şeridinde kalan birkaç kaleyi kısa bir süre içinde yok etmesini engellemez; son kale olan Akka da 1291 yılında düşecektir.

Bkz. *Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı*, s. 49

Ekonomi

Demografik Artış ve Kentsel Yerleşimler

Giovanni Vitolo

Yeni binyılın başlarında Avrupa nüfusu artışa geçer. Yeni köyler kurulurken, nüfusları yeniden artan şehirler takas ve üretim faaliyetleri açısından birer merkez haline gelir. İtalya'da ve Güney Fransa'da çok yüksek olan kentsel yoğunluk, doğuya ve kuzeye doğru giderek seyrekleşir. XIV. yüzyıl başlarında, Milano, Floransa ve Paris gibi şehirlerin nüfusu 100 bin civarında olduğu zaman en yoğun nüfusa ulaşılır.

Demografik Artış

Avrupa nüfusu, III ve VI. yüzyıllardaki düşüşten ve sonraki yüzyıllardaki durgunluk döneminden sonra yeni binyılın başlarında kesin artışa geçer. Zorlu da olsa toprağın işlenmesi yoluyla tarıma ayrılan yüzölçümünde artış olur ve yeni köyler kurulur. Nüfusları yeniden artan şehirler takas ve üretim faaliyetleri açısından birer merkez haline gelir. Fiyatları yükselen tarım ürünleri eskiye göre şehir pazarlarında çok daha fazla rağbet görür. Arazi mülkiyetinin nesilden nesile giderek parçalanmasından daha çok sayıda çocuk arasında paylaşıldığı anlaşılır. Soyağaçları incelenebilen asil ailelerin de daha çok sayıda üyeden oluştuğu görülür.

Bazı büyük Fransız manastırların envanterlerindeki (poliptikler) verilere bakılırsa, çiftçi nüfusunun artışı IX ile X. yüzyıllar arasında başlar, ama muhtemelen Macarların, Sarazenlerin ve Normanların sıklıkla düzenlediği ve ancak X. yüzyıl ortalarına doğru son bulan saldırılardan kaynaklanan güvensizlik ortamından dolayı büyük bir hız kazanmaz. Avrupa'da bu olgunun tahmini bir şekilde de olsa izlenebildiği tek yer İngiltere'dir; 1080 ile 1086 yılları arasında, krallık halkı arasında mali amaçlarla düzenlenmiş bir tür nüfus sayımını içeren *Domesday Book*'a

[Kıyamet Günü Kitabı] baktığımız zaman, nüfusun 1 milyon 100 bin civarında olduğunu ve 300 bin kadar aileden oluştuğunu görüyoruz. XIV. yüzyıl başlarında nüfus tahminen 3 milyon 500 bin olduğuna göre, İngiliz nüfusu 200 yılı biraz aşan bir süre içinde üç katından daha yüksek bir sayıya ulaşmıştır.

Ancak bu veriyi genel olarak kabul edip XI ile XIII. yüzyıllar arasında Avrupa'nın tamamında nüfusun üç katına çıktığı sonucuna varmak mümkün değildir, çünkü diğer ülkelerin başlangıç noktaları aynı değildir. Örneğin İtalya erken ortaçağda daha büyük bir nüfusa sahip olduğu için Almanya ve İngiltere'ye göre tarım yapabileceği toprak miktarı daha azdır, dolayısıyla nüfusunun 1000 yılı ile XIV. yüzyıl arasında sadece ikiye katlanarak beş milyondan dokuz ila on milyona ulaştığına inanılır.

Yeni Yerleşim Yerlerinin Oluşması

Demografik artışın yanı sıra, seküler ve dinsel derebeylerin tam olarak iskân edilmemiş olan bölgeleri değerlendirmesi ve yeni yerleşim yerleri kurarak buralara yerleşimci çekmek için gösterdiği çabalar, Avrupa'nın tamamını ilgilendiren bir başka durumu yaratır: Bu yeni yerleşim yerlerine *villaenovae* [yeni şehirler] veya sakinlerine sağlanan özel hukuki şartlardan dolayı –mali muafiyetler ve toplumun seçtiği hâkimler tarafından yerleşim yeri içerisinde yargılanma hakkı gibi adli teminatlar– *borgo franco* [muaf şehir] denir. Paris civarında XI ile XIII. yüzyıllar arasında 500, Po Vadisi'nde ise 200'den fazla *villae novae* olduğu belgelenmiştir.

Ancak demografik artışın en belirgin göstergeleri en çok kentsel ortamlarda göze çarpar; Güney İtalya'da ve özellikle Campania ile Puglia'daki şehirler (örneğin Amalfi, Gaeta, Salerno ve Bari) Bizanslıların ve Müslümanların ticaret alanlarına dahil olarak büyük fayda sağlar. Orta-Kuzey İtalya'nın bazı kıyı şehirleri ekonomik rolleri ve siyasal-sosyal dinamikleri açısından geleceğe daha da kararlı bir şekilde odaklanır. Özellikle daha IX. yüzyıldan beri Yunanistan, Sicilya, Tunus ve Mısır'la temas etmiş Venedikli tüccarlar, İstanbul Boğazı ile Ege Denizinde rakip Amalfi tüccarlarını yenerek Adriyatik'i tamamıyla kendi kontrolleri altında olan bölgesel bir deniz haline getirmeyi amaçlarlar. Tiren Denizinde ise yine deniz cumhuriyetleri olan ve Kıta Avrupa'sı ile Akdeniz ülkeleri arasındaki takastan yararlanmak için elverişli konumlara sahip olan Pisa ile Ceneviz'in hâkimiyet planları göze çarpar.

Bizans ve Müslüman ticaret alanları

Venedik, Pisa ve Ceneviz'in giderek artan ekonomik refahı, Kıta Avrupa'sını da içine alan daha geniş kapsamlı bir canlanmanın parçasıdır

ve başka yeni şehirlerin oluşumunu da teşvik eder. Orta ve Kuzey İtalya bu tablo içerisine kendine özgü özelliklerle konumlanır, çünkü antikçağ kentselliğinin yoğunluğuna bağlı olarak 1000 yılından sonra bu bölgede çok sayıda yeni şehir ortaya çıkmaz. Daha sonra yoğunluk açısından artış gösterecek olan çok sayıda kırsal köy oluşur, ancak çok az sayıda yeni şehir kurulur: Ferrara, Alessandria, Fabriano, Macerata.

Pavia ise hem krallığın başkenti olarak rolü hem de Ticino ile Po nehirlerinin birleştiği yerdeki coğrafi konumuyla ve Alpler'deki geçitler yoluyla Almanya ve Fransa'yla bağlantı sağlayan yollara olan yakınlığıyla erkenden ve çok hızlı bir şekilde gelişen bir şehirdir. Piacenza, Mantova ve Cremona da Karolenj döneminden itibaren gelişmeye başlar, ancak 1000 yılından sonra hem sosyoekonomik hem de siyasal açıdan canlılık gösteren Milano'nun gerisinde kalır Toscana'da Pisa dışında ekonomik ve siyasal alanda önem kazanan şehirler ise Floransa, Lucca ve Siena'dır.

Avrupa'nın Geri Kalan Kısmında Kentleşme

Kentsel canlanma Güney Fransa ile daha az ölçüde de olsa, Almanya'nın Ren Nehri ve büyük çapta seyre elverişli olan kolları boyunca yer alan bazı bölgelerini de kapsar. Burada bulunan ve antikçağda kurulmuş olan Köln, Koblenz, Mainz, Trier, Metz, Worms, Speyer, Strasburg ve Basel şehirleri konumları sayesinde Orta ve Kuzey Avrupa'yı doğuya bağlayan nehir ve kara yolları boyunca önemli rol oynarlar. XI.-XII. yüzyıllarda bu şehirlere, ticaret ve zanaat faaliyetlerinin artışına bağlı olarak yeni şehirler eklenir: Frankfurt, Nürnberg, Ulm ve Elbe Nehri'nin ötesinde, Bremen, Hamburg ve Lübeck.

Beyler ve tüccarlar

Kentselleşme temelde iki şekilde gerçekleşir: Ya feodal bir bey, tüccar ve zanaatkârları çekmek amacıyla bir pazar yerine yakın müstahkem bir merkez kurmaya karar verir ya da bir grup tüccar, savunma amacıyla bir kale, küçük müstahkem bir şehir veya büyük bir manastır yakınlarında bir yerleşim yeri kurar. *Borgo* adı verilen bu yeni yerleşim yerleri kısa sürede yüzölçümü ve ekonomik düzey açısından gelişerek yeni tüccarlar, zanaatkârlar, seyyar satıcıları çeker ve asıl merkeze üstün gelmeye başlar; her iki merkez tek bir surla çevrilince de yeni bir şehir doğmuş olur. Flandre'de birçok şehir (Bruges, Gand, Arras, Lilla, St. Omer, Ypres) böyle bir kökene sahiptir ve bu bölge, Orta-Kuzey İtalya'nın yanı sıra Avrupa'nın kentsel açıdan en gelişmiş bölgelerinden biri haline gelir.

Doğuya doğru gidildikçe kentsel yoğunluk seyrekleşse de doğuda da ticari öneme sahip şehirler yok değildir; Bohemya'da Prag, Polonya'da Krakow ve Rusya'da Novgorod ve (parlak geleceği Baltık Denizinden i-

çerilere doğru hareket eden ticari rotalara bağlı olan) Kiev gibi şehirler X. yüzyılda pazar merkezlerini veya nehirlerin geçiş yerlerini ve önemli yolları koruma amacıyla kurulmuştur. Roma döneminde kentsel yerleşim yerlerinin kalmadığı İngiltere'de ise kentsel ağ ancak ortaçağ ortalarında oluşur. Adanın güney ve batı kıyılarına uğrayan ticaret rotalarına rağmen, bu küçük veya orta ölçekli merkezler çok ağır bir şekilde gelişse de XII ile XIII. yüzyıllar arasında oldukça yoğun bir kentsel ağ oluşturur hale gelir. XIV. yüzyıl başında İngiltere'deki tek büyük ölçekli şehir, 30 ila 40 bin nüfusuyla Pisa, Pavia ve Roma düzeyine ulaşmış olan Londra'dır.

Ortaçağda Avrupa Şehirlerinin Boyutları

Ortaçağda batı dünyasında *megalopolis* (büyük şehir) olgusu yaşanmaz. Orta-Kuzey İtalya ve Flandre gibi kentleşmenin en yoğun görüldüğü bölgeler, şehirlerin büyüklüğünden değil, sayısından dolayı böyledir. Şehirlerin en geniş yüzölçümlerine ve en yüksek nüfusa ulaştığı XIV. yüzyılın başında Milano, Floransa ve Paris gibi şehirler, büyüdükçe birinci ve ikinci sur hatlarını teker teker aşıp üçüncü sur hattını inşa ederler. Tahminen 100 bini bulan nüfusları, 450 hektardan (Paris) 600 hektara (Floransa) kadar uzanan yüzölçümlerine sıkışır. Almanya ve Flandre'deki şehirlerin yoğunluğu daha az olup şehirlerin içlerinde tarım alanlarına ve parklara geniş alanlar ayrılır. Örneğin Bruges'de, XIV. yüzyıl başlarında 430 hektarlık bir alanda 60-70 bin kişi yaşar, bir o kadarı da Gand'ın 644 hektarlık alanında yaşar. Dönemin en büyük Alman şehri olan Köln'de tahminen 40 bin kişilik nüfus 400 hektarlık bir alana dağılmış olarak yaşar.

Avrupa'daki büyük şehirlerin nüfusunun 100 bine ulaşması

Milano, Floransa ve Paris dışında nüfusu en yüksek şehirler, muhtemelen 100 bin civarında nüfusa sahip Venedik ve Ceneviz'dir; onları, yukarıda da belirtildiği gibi, 60-70 bin düzeyinde nüfusları olan Gand ve Bruges izler. 30-50 bin civarında olan şehirlerin sayısı daha çoktur ve genelde İtalya'da (Bologna, Pisa, Siena, Padova, Verona, Roma, Napoli, Palermo ve Messina) ve Flandre'de (Tournai, Ypres, Brüksel, Louvain) bulunurlar; bunlara Köln, Londra ve İspanya'daki bazı Müslüman (Sevilla, Granada, Kurtuba) ve Hıristiyan şehirler (Barselona, Valencia) eklenebilir.

Nüfusları 15 ila 30 bin arasında olan ve orta büyüklükte olarak tanımlanabilecek şehirlerin sayısı daha da kalabalıktır; bu grupta da yine çok sayıda İtalyan şehri (Pavia, Piacenza, Parma, Mantova, Vicenza, Treviso, Ferrara, Modena, Lucca, Arezzo, Ancona, Viterbo, Perugia, L'Aquila, Barletta, Lucera, Trani, Bitonto, Melfi, Trapani ve Sassari) ile Flandre (Arras,

Lille, Lieges) ve Almanya'daki şehirler (Lübeck, Bremen, Hamburg, Strasburg, Nürnberg) yer alır.

Bkz. *Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması*, s. 37; *Burjuvazi (Tüccarlar, Hekimler, Hukukçular, Noterler)*, s. 188

İşlenmiş Topraklardaki Artış ve Kırsal Ekonomi

Catia Di Girolamo

Demografik artış hem işlenmiş topraklardaki artış, üretimdeki büyüme, alet ve tekniklerdeki yenilikler, üretim sistemlerinin ve emek ilişkilerinin yeniden tanımlanmasının ardında yatar hem de bu süreçlerin yardımıyla devam eder, çünkü yerleşim yapıları değişir ve şehirlerin büyümesi teşvik edilmiş olunur. Ortaçağ ortalarında kırsal dünya gelişimde temel bir rol oynar, ama bu dönemde ivme kazanan çok büyük çaplı değişimlerin, tarımın Avrupa ekonomisi ve toplumsal yapısındaki mutlak merkeziliğini kaybetmesi gibi bir sonucu olacaktır.

1000 Yılı Efsanesi

XVI. yüzyılda ortaya çıkan çok ünlü bir efsaneye göre ortaçağ Avrupa'sı –Aziz Yuhanna İncili'nin bir yorumuna göre– 1000 yılında Kıyamet'in gerçekleşeceğine inanıyordu. Sonun yakın olduğuna dair bu korkunun halkın baskı altında yaşamasına neden olduğuna ve faal veya canlı olmasını engellediğine, 1000 yılı gelip geçtikten sonra, tehlikenin atlatılmış olmasıyla müthiş bir yaşama enerjisinin açığa çıktığına ve XI. yüzyılda nüfus ve üretim açısından bir patlama yaşanmasına neden olduğuna inanılır.

Bu anlatım, Rönesans kültürünün sözde "karanlık çağlar"a gösterdiği küçümsemenin sayısız göstergelerinden sadece biri olup, büyüme sürecini açıklamak açısından herhangi bir katkı sağlamaz, ancak başka birçok

göstergeyle beraber, canlanma sürecinin tanıklıklarından biri olarak kabul edilebilir.

Demografik Canlanmanın Göstergeleri

Demografik canlanmanın sayısız ve farklı türden göstergeleri vardır: Şehirlerdeki konutların yoğunlaşması, şehir surlarının genişlemesi, surlar dışında yeni mahallelerin oluşması, mikrotoponiminin* yoğunlaşması, yeni yerleşim yerlerinin çoğalması (Avrupa haritasını dolduran *villae novae*, arazilerin parçalanması, isimlerinden daha önce tarım yapılmadığı anlaşılan bölgelerin (örneğin *Quercitus* [Meşelik], *Palus* [Bataklık] veya *Castanetum* [Kestanelik] gibi) tarıma ayrılmaya, dolayısıyla da ormanların kesilip toprağın işlenmeye başlanması.

Aslında bu türden göstergelere daha önceki iki yüzyılda da rastlanır, ama bu büyüme XI. yüzyıldan itibaren hızlanır; bölgeden bölgeye büyük farklılıklar söz konusu olsa da, bazı niceliksel tahminlere göre Avrupa nüfusunun iki, hatta üç katına çıktığını düşünmek mümkündür.

Tarımın Yayılması

Bu derece büyümüş bir nüfus, tarımsal üretimin artışı için bir dürtü oluşturur, tarımdaki artış da sürekli büyümeyi destekler.

Burada dikkat çekilmesi gereken ilk veri, işlenen toprakların yüzölçümündeki artıştır. Yeni araziler tarıma ayrılmaya başlanır. Bazı yerlerde tarım için kullanılan arazilerin arasında bulunan ve düzensiz olarak yararlanılan arazilerin miktarı azaltılır, bazı yerlerde de daha uzakta bulunan toprakların sürülüp işlenmesine başlanır, böylece büyük çiftçi gruplarının taşınmasıyla yeni yerleşim yerleri kurulur ve çiftçilerle arazi sahipleri arasında –geçmişe göre çok daha sık– yazılı sözleşmeler hazırlanır.

Kilise arşivleri sayesinde dinsel kurumlar tarafından başlatılan kolonizasyon girişimleri son derece iyi belgelenmiştir. XII. yüzyıldaki en ünlü girişimler Cisterciensisler ve Chartreux tarikatlarına aittir. Ancak bu durum, büyük seküler arazi sahiplerinin bu tür girişimlerde bulunmadığı veya hem doyurulacak boğazların hem de çalışma kapasitesinin artışı anlamına gelen demografik baskının etkisiyle küçük çiftçi ailelerinin yaptığı doğrudan katkıların göz önüne alınmasına gerek olmadığı anlamına gelmez.

---

* Toponimi, yerleşme yerleri veya herhangi bir fiziki özelliğe verilen adları farklı yönleriyle (anlam, oluşum, köken ve dağılış gibi) ele alan bilim dalıdır. Mikrotoponiminin konusunu ise yerleşilmemiş yerler, örnek olarak bir arazi parçası veya küçük bir ormanlık alan oluşturur -ed.n.

Devasa yatırımlar ve büyük ölçekli kolektif çabalar gerektiren girişimlerin ise bireysel olarak gerçekleştirilmesine imkân yoktu; bunların arasında Elbe Nehri'nin öte tarafındaki Germen kolonizasyonu ve Hollanda ve Belçika'nın kıyı şeridinin X ile XII. yüzyıl arasında Flandre kontlarının ve büyük Cisterciensisler vakıflarının çabalarıyla gerçekleştirilen görkemli bir baraj ve drenaj kanalı sistemi yoluyla geri kazanımı sayılabilir.

Üretimde Artış ve Teknik Yenilikler

Demografik artışın baskısı altında, zaten işlenmekte olan araziler bile teknik yenilikler sayesinde daha yoğun olarak işlenmeye başlanır. Bu tekniklerin bazıları XI. yüzyıldan önce de tanınıyordu, ama pek yaygın değildi.

Toprağın verimliliğini artırmak için araziler, toprağın derinliklerine batan ve toprağı altüst eden metal parçaları ve tekerlekleri olan sabanlar yoluyla daha derinlemesine sürülür, sert hamut ve nallar sayesinde de hayvan gücünden daha verimli şekilde yararlanılır.

Dönemin en önemli yeniliklerinden biri olan iki yıllık rotasyondan üç yıllık rotasyona geçiş, teknik yeniliklerle işlenen arazilerin genişlemesi sürecinde yaşanır. Tarlalar üç bölüme ayrılır; bir tanesi geleneksel ekime (buğday ve çavdar, sonbahar tahılları), diğeri ilkbahar tahıllarıyla baklagillere ayrılır (yulaf, arpa, bakla, bezelye), üçüncüsü de dinlenmeye bırakılır. Sonraki yıllarda bu bölümlerin ekiminde değişiklik yapılır, böylece ekilmemiş bölüm yarıdan üçte bire düşer, üretimde farklılaşma olur, hayvanlar için yem elde edilir, farklı ekinlerden dolayı toprak daha uzun sürede verimsizleşir. Bunlar önemli faydalar olsa da, daha çok orta ve Kuzey Avrupa'yı ilgilendirdiklerinden kıtaya eşit bir şekilde dağılmazlar. Hasadının artışı sadece mutlak değerler anlamında değildir, çünkü erken ortaçağda sadece elverişli yıllarla sınırlı olan verimli sonuçlar zamanla daha düzenli ve istikrarlı bir hale gelir.

Üç yıllık rotasyon

Üretim büyük ölçüde temel ihtiyaçları ve özellikle tahıl ihtiyacını karşılamaya yönelikken, kentsel pazarlara daha yakın bölgelerde daha özel ürünlere (asma, keten, kenevir) ve toprağın tarımsal eğilimine dikkat edilmeye başlanır.

Üretim Yöntemlerinde Değişiklikler

Erken ortaçağın en tanınmış üretim sistemi olan *curtis* de bu süreçlerin etkisiyle değişime uğrar. *Pars dominica* [toprak sahibi tarafından idare edilen kısım] ile *pars massaricia* [özgür insanlar tarafından kira karşılığı işlenen kısım] arasındaki denge değişir: Üretim miktarındaki artış, çiftçi-

lerin pazarlarda satmak üzere daha büyük miktarda ürün ayırt etmesine izin verir; pazarların sağladığı gelir onları giderek *corvée*'den [zorunlu hizmet] sıyrılmaya ve gayretlerini derebeyine değil de kendi arazilerine odaklayarak daha büyük yararlar sağlamaya teşvik eder. Bu arada üretimdeki artış toprakları geri almak için gerekli olan paranın biriktirilmesine zemin hazırladığından çiftçilere katkıda bulunur.

Bu sürecin sadece aşağıdan gelen baskıyla gerçekleştiği düşünülmemelidir, çünkü arazi sahipleri de kendi çıkarlarına uygunluğu sebebiyle bu sürece katılırlar. Toprağın daha verimli hale gelmiş olması ve toprak sahibinin kendi işlediği arazisinin azalmış olması (yerini kiraya bırakması) *corvée*'lere olan ihtiyacı azaltır ve bunların yerini demografik artıştan dolayı fazla pahalı olmayan maaşlı çalışma alır; ticaretin ve şehirlerin canlanması nakdi veya ayni katkıların tahsil edilmesini kolaylaştırır, paranın devalüasyonuna karşı koruma elde eden arazi sahipleri de ürünlerini kent pazarlarında satarlar; tarım sözleşmeleri alanındaki müzakereler de erken ortaçağa göre (yirmi dokuz senelik, hayat boyu veya üç nesillik) çok daha kısa olup işgücünün geçmişte olduğu kadar az bulunmadığı bir döneme daha uygun olan sürelerin tespit edilmesini sağlar.

Altyapının oluşturulması

Arazi sahipleri ulaşımı ve takası kolaylaştıran altyapıların inşası ve koruma altına alınmasıyla üretime ve takasa katkıda bulunurlar; nitekim sahip oldukları derebeylik yetkileri sayesinde topraklarından geçen her şeye uyguladıkları vergiler yoluyla önemli düzeyde bir ekonomik gelir de elde ederler.

Sonuç olarak ortaçağda çiftçiler ve arazi sahipleri üretim şekillerinde ve mekânlarında değişiklik yaparak ve kırsal özelliklerini büyük ölçüde korumuş olmasına rağmen şehirden bağımsız olarak düşünülemeyecek olan ekonomik tablo içerisindeki rollerini ve ilişkilerini baştan tanımlayarak büyük bir esneklikle zamanın ihtiyaçlarına uyum sağlarlar.

Bkz. *Tarım Devrimi*, s. 310; *Şehir ve Teknik Alanı*, s. 317; *Mekanik Sanatlar Üzerine Düşünceler*, s. 319

Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları

Diego Davide

XI. yüzyıldan itibaren demografik artışa ve kentselleşme olgusuna bölgesel ve bölgelerarası takaslardaki artış eşlik eder ve bazı durumlarda, belli konjonktürlerin yardımıyla yerel pazarlar uluslararası panayırlar haline gelir. Fransa'nın Champagne bölgesi, en azından Kuzey Denizi ile Akdeniz arasında deniz ticaretinin geliştiği döneme kadar Avrupa pazarında takas edilen bütün ürünlerin kesiştiği yerdir. Nehirler gibi su ulaşım yolları, kara yollarındaki sayısız geçiş vergisinden ve şehirlere giriş vergilerinden kaçınılarak ağır yüklerin taşınmasına imkân tanır, ama denizcilik aletlerinin gelişmemişliği, fırtınalar ve korsan saldırıları, deniz yolculuklarını riskli kılmaya devam eder.

Pazarlar ve Tüccarlar

Tüccarların ve sermayelerinin toplumsal kökeni üzerinde çeşitli tezler öne sürülmüştür. Araştırmacıların bir kısmı, eski arazi sahipleri veya resmi görevliler olup tarım ürünlerinin satışından veya topraklarının kirasından elde ettikleri kârı ticarete yatırdıklarına inanır. Bir kısmı da daha ihtiyatlı bir tavırla ve mevcut belgelere atıfta bulunarak daha büyük bir çeşitlilikten söz etmeyi tercih ederler. Toprak sahibi olmayıp hayatları maceralarla ve hac yolculuklarıyla geçen, hurdacı, arabacı ve üçkâğıtçı rolü oynayan insan imgesi son derece inandırıcıdır. Dolayısıyla bu maceracı tüccarların fiziksel direnç ve uyum sağlama becerisinin yanı sıra, meyhane, kavga ve kumardan uzak durabilmek için bir miktar ihtiyat ve ahlaki değerlere de sahip olması gerekliydi.

Hareket özgürlüğü

Hukuki statülerine gelince, köle kökenli tüccarlar bile hür sayılır ve seyahatleri toplum için bir tehdit olarak görülmez, çünkü mesleklerini icra edebilmek için hareket özgürlüğüne sahip olmaları gerekirdi. Henry Pirenne'in araştırdığı Finchalelı Aziz Godrick tüccarlara verilebilecek en iyi örneklerden biridir; Godrick ticaret faaliyetlerine denizin kıyıya vurduğu batıklardan parçalar toplayarak ve seyyar satıcılık yapıp kırsal bölgeleri dolaşarak başlar, sonra da Kuzey Denizi kıyıları boyunca seyahat eden bir tüccar grubuna

katılır. Bazen kendi başına, bazen de başka tüccarlarla birlikte bir gemi satın alır veya kiralar ve denizci olarak da faaliyet gösterir.

Seçtiği strateji ne olursa olsun ve seyahatleri karadan ya da denizden olsun, Godrick'in amacı daima risklerin en aza indirilmesidir. Sıklıkla karşılaştığı saldırı ve talanlardan dolayı, acil durumlarda karşılıklı yardımın ve korumanın zorunlu olduğu gruplar halinde seyahat etmeyi tercih eder. Örneğin silahlı kervanların bir lideri, bir sancaktarı ve mal yüklü arabaları koruma amaçlı silahlı hizmetkârları olur. Karadaki ticari kervanların denizdeki karşılığı gemi kervanlarıdır ve tüccarlar kendilerini bu şekilde korsanların saldırılarına karşı korumaya çalışır. Genelde silahlı gemiler sadece hedeflediği limana varınca gruptan ayrılabilir, geldiği ülkeye dönmek için de kervanın dönüşünü beklemek zorundadır.

Ticaretin yürütülmesi konusunda Kuzey Avrupa'yla ilgili belgeler oldukça zayıfken, Ceneviz ve Venedik olmak üzere İtalyan şehirlerinde daha XI. yüzyıldan itibaren dış ticarette iki sözleşme türü geçerli olmaya başlar: *Commenda* ve *societas maris*. Bunlar iki taraf arasında tek bir girişimi gerçekleştirmek için oluşturulmuş ortaklıklardır. *Tractator** mallarla seyahat etme görevini üstlenirken, yatırım sahibi olan *stans* –yine bir tüccar, vakıf veya dinsel bir kurum– karada kalır. Bu iki sözleşme türü temelde aynıdır, ama *societas maris*'te *tractator* yatırımın üçte birini ortaya koyar, dolayısıyla da *commenda*'daki gibi kârın üçte birini değil, üçte ikisini alır. Bu tür antlaşmalar Akdeniz bölgesinin deniz ticaretinde yaygın olarak uygulanır ve tek bir sefer için geçerli olmalarına rağmen genelde aynı taraflar arasında yeni sözleşmeler yapılır.

Tractator ve *stans*

Tüccar toplulukları Amalfi'de en yaygın olan ortaklık türüdür; bu ortaklığın özelliği, işgücü sağlayan denizciden, aracını sağlayan gemi sahibine, gemiyi hedefine götürme görevini üstlenen kaptana ve yatırım sahibi tüccara kadar herkesin bu ticari girişime doğrudan dahil olmasıdır. Herkes katkısı oranında payını alır ve sefer sonuçlandığında kâr veya olası kayıp bu paylar temelinde bölüştürülür.

Ortaçağda Ekonomik Bağlamda Takas Mekânları

Erişilmesi veya satılması zor olan mal ve ürünlerin tek bir yerde toplanması ihtiyacından doğan pazar ve panayırların kökü *curtis* ekonomik sistemine uzanır. Ekonomik açıdan kendine yeterliliğe olan eğilime rağmen, büyük arazi düzeni, tarım ürünü fazlasının pazarlarda dolaşıma sokulmasına izin verir. Aynı durum manastırlar için de söz konusudur. Orada

* İşletmeci –ed.n.

üretilen ürünlerin de bir kısmı, Karolenj döneminde tamamıyla yerel olarak takas ve erzak sağlama görevi gören ve topraktan elde edilen ürünlerin el imalatı ürünleriyle takas edilmesine izin veren pazar tezgâhlarında yer bulur.

Pazarlarla panayırların gelişimi

XI ve XII. yüzyıllarda şehirlerin evrim geçirmeye başlamasıyla kentsel pazarlarının özellikleri değişmeye başlar; bazıları giderek daha büyük bir önem kazanır ve belirli konjonktürler sayesinde büyük panayırlara dönüşür. Panayırlar yerel veya bölgesel olabilir –bölgesel panayırlar genellikle dinsel bayramlara denk getirilerek hacılardan ve çok sayıda bireyin bir arada olmasından fayda sağlanır– ve mevsimsel olmaları dışında normal pazarlardan çok da farklı değildirler. Bunların yanı sıra süre, yabancıların niceliksel ve niteliksel varlığı, ticaret hacmi, tanınan imtiyazlar açısından bölgelerarası, hatta uluslararası olarak nitelendirilebilecek panayırlar vardır.

Panayırlar genelde derebeylerinin isteği üzerine kurulur ve derebeyleri panayırlara katılan tüccarlara seyahat izni gibi imtiyazlar verir, yol boyunca koruma sağlar, aynı bölgeden tüccarların olası iflasları sonrasında zararın kendileri tarafından karşılanması hakkının uygulanmasından muaf tutar ve tefeciliğe karşı kuralların aşılmasına ve kredi işlemlerinin uygulanmasına izin verir. Bu imtiyazlar karşılığında derebeyleri tüccarların konutlarıyla satış tezgâhlarına uygulanan vergilerden, şehre giriş ve çıkış vergilerinden, satış vergilerinden ve ağırlık ve ölçüler üzerindeki haklardan gelir elde ederler. Her ne kadar doğrudan bir neden-sonuç ilişkisine varılamazsa da, panayırların şehirlerin gelişimi üzerindeki kısmi etkisi tamamıyla görmezden gelinmemelidir. Ancak bazı istisnalar da söz konusudur. İtalya başlı başına buna örnek oluşturur, çünkü şehirlerin yoğun şekilde gelişmesine rağmen bu bölgedeki panayırlar çok da belirleyici öneme sahip değildir. Ancak bu durum, yarımadadaki tüccarların faaliyetlerini ara vermeden sürdürebilmesine, dolayısıyla da panayırları geliştirme ihtiyacı hissedilmemesine atfedilebilir.

Ticari imtiyazlar

Uluslararası Panayırlar: Champagne Bölgesindeki Panayır Dizisi

Champagne bölgesindeki panayırlar basit yerel tarım pazarları olarak ortaya çıkar. XI ile XII. yüzyıl arasında Kuzey Almanya'yı Akdeniz'e bağlayan eski yollar üzerindeki elverişli konumları, nüfusta ve üretimde görülen artış ve Champagne kontlarının güttüğü titiz politikalar bu panayırların gelişimini teşvik eder; 1137'de panayırlara gelenlerin sayısı o kadar

fazladır ki, Arras tüccarları panayır sınırları dışında konaklamak zorunda kalır. Champagne'daki panayır dizisinde altı panayır yer alır; ikisi Troyes'da (Haziran ve Kasım) ve Provins'de (Mayıs ve Eylül), biri Lagny'de, biri de Bar sur Aube'de kurulur. Bu panayırlar ticaret, finans ve gelişim açısından uluslararası ekonomi tablosunda son derece önemli fırsatlar oluşturur. Fransız ve Flaman kumaşları ve yünleri, Alman keteni, Lucca ipeği, balmumu, şeker, şap, vernik, şarap, at ve baharat gibi dönemin belli başlı ürünlerinin büyük kısmı bu panayırlarda yer bulur. Yünlü kumaş arayan İtalyan tüccarlar XII. yüzyıl sonlarından itibaren, sonraki yüzyıllarda "on yedi şehirlik Hansa Birliği" olarak bilinen ve üye şehirlerle panayırlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir ticaret birliği oluşturmuş olan Flaman tüccarlarla burada bir araya gelirler. İtalyan tüccarların bu panayırlara sürekli katılımı, XIII. yüzyılın başlarından itibaren bölge tüccarlarına yolculuk imtiyazının, birkaç on yıl sonra da adaleti kendi başlarına sağlama imtiyazının tanınmasını, dolayısıyla da panayır idarecilerinin yetki alanı dışında kalmalarını sağlar. Mali açıdan ise Champagne'da kullanılan ve Provins parasını temel alan takas sisteminin bu panayırlarla bağlantısı olan tüm merkezler tarafından benimsendiğini hatırlamak gerekir; iş adamlarının kredi veya borçlarını ödediği veya ödemeyi bir sonraki panayıra ertelediği tazminat sistemi de bu şekilde ortaya çıkar. Son olarak, farklı dil, âdet ve kültürlerden insanların bir araya gelmesine imkân tanıyan panayırlar bu şekilde karşılaştırma yapma ve birbirini tanımayı kolaylaştırma işlevi görür. Bu bölge XIII. yüzyıl ortalarına doğru Fransa Krallığına dahil edilip, Ceneviz, Venedik ve Pisa'dan Bruges ve Flandre'ye doğru ilk deniz rotaları işlemeye başladığında Champagne panayırları gerileme dönemine girer.

Yünlü kumaş ticareti

Denizcilik

Denizler ve nehirler, daha yüksek hız sağladıklarından ve inşaat için kereste veya taş gibi taşınması zor, büyük malların taşınmasına izin verdiğinden ticarette ayrıcalıklı bir alan oluşturur. Ancak burada da riskler yok değildir; özellikle denizlerde fırtına, yangın ve korsan saldırıları söz konusu olmakla kalmaz, kıyılardaki toprak sahiplerinin batıklardan sonra kıyılara vuran mallara el koyma hakkı gibi tartışmalı âdetler de söz konusudur. Ortaçağda denizcilik genelde kıyı boyunca yapılır, çünkü açık denizler tehlikeli sayılır, kıyılardan uzak duranlar sadece korsanlardır; Çin'de icat edilen ve XII. yüzyılda batıya ulaşan pusulayı ilk kullananların korsanlar olması tesadüf değildir. Denizciliğin karaya yakın yapılmasının bir sebebi de denizcilik haritaları-

Kıyı rotaları

nın yokluğudur; kıyılar ve limanlar hakkında ayrıntılı bilgiler sunan ve *portolanus* adı verilen haritalarla deniz haritalarının yaygın hale gelmesi XIII. yüzyılı bulur. Zorluk derecesi daha düşük olan rotalar arasında Venedik-Rodos, Ceneviz-Messina, Barselona-Mayorka-Minorka ve Candia-İskenderiye vardır. Atlantik Okyanusu'nda kabotaj yoluyla düz hatta ilerlenir, Baltık Denizinde ise derinlik ölçümü yapılarak yol alınır ve denizciler Hansa birliğine üye şehirlerin çan kulelerine göre yönlerini bulur.

Mümkün olduğu durumlarda kıta içi suyollarında taşımacılık yapmak tercih edilir, ancak bunun da sakıncası çok sayıda vergiden dolayı maliyetin artmasıdır. Her ne kadar geçiş vergileri suyollarının avantajlarını azaltsa da, bu tür taşımacılık yine de tek bir yolculukta o kadar büyük miktarda malın taşınmasına izin verir ki, maliyet yine de kara taşımacılığına göre daha avantajlı hale gelir. Germen topraklarında Weser, Elbe ve Tuna gibi seyre elverişli suyollarında uygulanan vergiler başka bölgelere göre daha yüksektir; XII. yüzyıl sonlarında Ren Nehri üzerinde 19 kadar vergi istasyonu olmasına rağmen bu taşıma şekli yaygın olmaya devam etmiştir. Elbe'nin doğusunda, Litvanya ve Polonya'daki nehirlerde platforma benzeyen büyük sallarla ilerlenir. Seine Nehri, Kuzey Fransa'nın en önemli ticari yoludur, Loire, Garon ve Rhone da büyük çapta seyre elverişlidir. İngiltere'de de nehir taşımacılığı büyük önem taşır ve Avon, Humber, Lea, Stour, Severn, Thames, Trent, Wye ve Witham gibi belli başlı nehirler ile daha küçük nehirler arasında ticaretin öneminin bilincinde olan yerel yetkililerin kontrolü altındaki bir sistem sayesinde bağlantılar sağlanır.

Nehir yolları

Bkz. *Şehir Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması*, s. 37; *Deniz Ticareti ve Limanlar*, s. 166; *Kredi ve Para*, s. 171; *İmalat Alanının Gelişimi ve Loncalar*, s. 175; *Eşkıyalar ve Korsanlar*, s. 203; *Tarif Kitapları Geleneği ve Meslek Kitapları*, s. 368

Deniz Ticareti ve Limanlar

Maria Elisa Soldani

Yeni binyıl başlarken Avrupa'nın yaşadığı ticari canlanma süreci kent merkezlerin ve yeni kent kültürünün gelişimine sıkı sıkıya bağlıdır. Pisa ile Ceneviz'in Akdeniz'i geri kazanma girişimleri ve Venedik'le Amalfi'nin Bizans ve İslam dünyasıyla aracılıkları, ticari ilişkilerin yeniden canlanmasını teşvik eder.

Şehirlerin Gelişimi ve Ticari İlişkilerin Yoğunlaşması

Yeni binyıl başlarken Avrupa ekonomik açıdan gerçek bir canlanma sürecinden geçmektedir. 1000 yılından önceki iki yüzyılda, niteliksel ve niceliksel açıdan yoğunlaşacak olan büyümenin –bazı tarihçilere göre gerçek anlamda bir "ticari devrim"in– temelleri atılır. Bu büyüme XI. yüzyılda şehirlerin geçirdiği gelişim dönemi sayesinde gerçekleşir ve XII. yüzyılda giderek hız kazanırken kapsadığı coğrafi alan da genişler. Yeni kentsel yerleşimlerde yaşayan özgür tüccarlardan oluşan yeni bir sınıf tam da bu dönemde ticaret sahnesinde ortaya çıkar.

Avrupa'nın canlanma dönemini teşvik eden çeşitli etkenler arasında demografik artış, kent merkezlerindeki çoğalma, yeni tarım tekniklerinin uygulanmaya başlanması ve hasatta artışla ürün fazlasının satılmasına izin verilmesi, başka sektörleri de kapsayan ve mesleklerde uzmanlaşmaya gidilmesine izin veren teknik yenilikler, kredi faaliyetlerinin yayılmasına neden olan dinsel patlama ve dinsel atamalar mücadelesinde kilise mallarının dolaşıma katılması sayılabilir. Ticaretin önemli bir kısmı kentsel merkezlerin erzak ve tüketim malı ihtiyacının karşılanmasına yöneliktir. Bu yeni merkezlerde yaşayan zanaatkârlar, hammaddelerin işlenmesi alanında uzman olup bunları bölgesel veya uluslararası pazara sürülecek olan bitmiş veya yarı bitmiş ürünlere dönüştürürler. Çevre bölgelerden kaynaklanan zenginlik ve *curtis* ekonomisiyle derebeylik düzeninin ticaret üzerindeki etkileri ticarette yaşanan devriminin önemli bir yönünü oluşturur.

Kredinin yayılması

1000 ile 1200 yılları arasındaki dönemde, Avrupa'nın tamamında ve Akdeniz bölgesinde ticarette, kentsel hayat ve kültürde büyük çaplı büyüme gözlemlenir. Bazı şehirler çeşitli rotaların veya yürüyüş yollarının kavşağında bulundukları veya malların dağıtımında merkezi oldukları

için önem kazanır. İtalya, Güney Fransa ve Loire bölgesinde idari, dinsel veya ticari merkez olmaya devam etmiş olan şehirler yeniden gelişmeye başlar. Öte yandan Kuzey İtalya ile Kuzey Denizi bölgesi, Flandre, Manş Denizi ve Ren bölgesindeki şehirler de önemli bir gelişim sürecinden geçer. O döneme kadar kıtanın ticari açıdan en gelişmiş bölgeleri Güney Akdeniz ve Doğu Akdeniz kıyılarıysa da, bu yüzyıllarda şehirlerle, tüccarlarla ve imalat ürünleriyle dolan Avrupa'da kentsel hayat ideolojisi ve kültürü ortaya çıkar.

Şehirler hür insanların ve tüccarların yaşadığı, düşünsel ve fiziksel olarak surlarla çevrili alanlar olarak tanımlanmaya başlanır. Yerleşim yerleri arasında boyut, coğrafi ve siyasal konum ve uzmanlaşma alanı açısından farklar vardır, ama hepsinde ortak olan başlıca özellik, pazarlarla zanaat ve ticaret atölyelerinin varlığıdır. Bu kentsel merkezlere yakın yerlerde bulunan dönemlik pazarlardaki artış hem darphanelerin faaliyetini hem de kara yoluyla ve özellikle taşımacılığı kolaylaştıran nehir yoluyla ulaşımın canlanmasını teşvik eder. Ren, Rhone, Seine, Po ve Tuna artık limanlarla ve köprülerle doludur. Krallığı, derebeyliği, kiliseyi de içine alan siyasal iktidarların tümü, şehirlerin ve pazarların büyümesini kolaylaştırmak için barış dönemlerini teşvik eder, tüccarlara koruma sağlar ve darphanelerin faaliyetini düzenler. Öte yandan saray çevreleri ve monastik veya idari merkezlerde lüks tüketim ürünlerine büyük talep olmaya devam eder. Ticaret, dönemsel olarak bu pazarlarda bir araya gelen seyyar tüccarların faaliyetleri sayesinde gerçekleşir. İster bireysel, ister birlikler halinde hareket etsinler, tüccarlar mallarının limanlar arası taşınmasına kişisel olarak eşlik ederek her girişimin riskini üstlenir ve ne zaman veya nasıl faaliyet göstereceklerine özgür bir şekilde karar verirler.

Lüks tüketim ürünlerine talep

İlk Haçlı Seferlerinin Akdeniz'deki ticaret üzerinde önemli bir etkisi olur. Haçlı devletlerinin ortaya çıkışıyla oluşan göç hareketiyle yeni ticaret kolonileri kurulur, zenginlik yeniden dolaşıma girer ve darphanelerin faaliyetleri teşvik edilir, bu arada taşımacılık ve kredi hizmetleri Pisa, Ceneviz, Amalfi ve Venedik tarafından gerçekleştirilir. Batının en güçlü denizci devletleri Suriye'de ve Filistin'de Kudüs krallarından ve Latin beylerinden önemli imtiyazlar elde eder ve denizde korumanın sağlanmasıyla batıyla bağlantıların sürdürülmesi karşılığında operasyon üsleri edinir. Kudüs'ün Selahattin Eyyübi (1138-1193) tarafından geri alınmasından sonra bile Pisalılar ve Cenevizliler çeşitli pazarlıklar sonucunda Sur, Akka ve Yafa gibi limanlarda kendi toplumları için yeni imtiyazlar elde etmeyi başarır. Mısır'daki Pisalılar Kahire'de ve İskenderiye'de kendilerine ait bir han bulundurmak için yetkililerle pazarlık yapar, XII. yüzyılda İspanya'nın güneyinde, Sicilya'da ve Kuzey Afrika'nın Ceuta,

Oran, Bejaya ve Tunus bölgelerinde varlıklarını güçlendirerek Afrika'nın her yerinde ve Venedikliler, Amalfililer ve Cenevizlilerin de var olduğu Konstantinopolis'te kendilerine ait hanlar bulundurma imkânını teminat altına alırlar. XI ile XII. yüzyıl arasında karşılıklı ilişkiler, İslam ve Bizans topraklarında Latin ticaret toplumlarının varlığını koruma altına alan antlaşmalara tabidir.

Pisa, Ceneviz ve Batı Akdeniz'in Geri Kazanılması

Ekonomi ve ticarette görülen güçlü canlanmanın ardında yatan nedenlerden biri diğeri de Hıristiyan Batının düşmanların elindeki toprakları geri kazanmak için yürüttüğü girişimlerdir. XI. yüzyılda İber Yarımadasında başlayan Hıristiyan *Reconquista*'sıyla da çeşitli şehirler doğar. X. yüzyılda yaşamış olan Arap bir coğrafyacıya göre Akdeniz'de denizcilik artık Latinlerin kontrolü altındadır. Venedik, Bizans dünyası, Müslüman bölgesi ve Pisa ile Ceneviz gibi şehirler arasındaki sürekli ilişkiler yoluyla öğrenilen teknik yenilikler sayesinde ticaret ilişkilerinde artış sağlanır. Gemilerin boyutu büyümeye başlar ve gövdeleri daha çok mal içeren yuvarlak gemiler gittikçe yaygınlaşır.

XI ile XII. yüzyıllarda batı Akdeniz'deki girişimler Pisa ile Ceneviz'in kontrolü altındadır. Balear adalarının geri alınması için düzenlenen sefer sırasında (1113-1115) deniz üzerinde hâkimiyet elde etmek için bu iki şehir arasında yüzyıl boyunca sürecek mücadelenin ilk karşılaşması yaşanır. Ceneviz 1284 yılındaki Meloria Savaşı'yla batı Akdeniz üzerindeki hâkimiyeti Pisa'nın elinden alır, kendini Güney Fransa'da ticari açıdan kabul ettirir ve Korsika'yı kontrolü altına alırken büyük ölçüde Pisalıların elinde olan Sardinya'daki durum daha karmaşık hale gelir.

Denizcilik üzerindeki kontroller

Ceneviz'e uğrayan gezginler kalyonların ve savaş döneminde kendini korumaya hazır bir şehrin sembolü olan kule şeklindeki evlerin etkisinde kalır. Cenevizliler XI ile XII. yüzyıl arasında Mısır ve Suriye'de ve Filistin'in çeşitli limanlarında ticari faaliyetlerini yürütmek için imtiyazlar elde eder. Ancak Fatimilerin kontrolü altındaki topraklarda Cenevizli tüccarlara sadece ticari faaliyetlerini gerçekleştirecek kadar zaman verilir. Cenevizlilerin imtiyaz elde ettiği bir başka bölge olan Müslüman hâkimiyetindeki Endülüs'e ihraç edilen, ipek ve kereste, meyve, zeytinyağı gibi sayısız hammadde ve gıda ürünü sonradan lüks tüketim ürünleri karşılığında Doğu Akdeniz limanlarına satılır.

Pisa açısından bu iki yüzyılda birçok şanlı olay gerçekleşir ve şehirdeki anıtsal katedral meydanı bu olayların izini taşır. Katedral de, o dö-

nemde Arapların elinde olan Palermo'nun yağmalanmasından (1064) sonra inşa edilmeye başlanır. Pisalılar ve Cenevizliler, barış içinde ticaret yapmak ve Müslümanlarla pazarlık yapmak dışında korsanlıktan da gelir elde ederler. Bu dönemin Arap kaynaklarında hem korkunç savaşçılar ve gezginler hem de düşmanlarına onlara karşı kullandıkları silahları satmayı başaran kurnaz tüccarlar olarak tasvir edilirler. Pisa'dan XII. yüzyıl ortalarına ait Arap kaynaklarında hem gelişmiş pazarları, geniş sebze ve meyve bahçeleriyle ünlü kozmopolit bir merkez hem de saldırgan ve tehditkâr bir şehir olarak söz edilir ve halkının gemilere kaptanlık ettiği, denizcilikte çok başarılı olduğu ve at beslediği söylenir. Nehir limanının birkaç kilometre güneyinde, daha büyük gemilerin demir atabildiği Porto Pisano yer alır.

Akdeniz böylece yeniden paylaşılan bir deniz haline gelir; sadece Hıristiyanlık ile İslam arasındaki çarpışmalara değil, ticari anlaşma ve ilişkilere, bir arada yaşamaya ve önemli kültürel ilişkilere de sahne olur. Mallarla beraber seyahat eden insanlar yurt dışına yerleşip o bölgelerin yetkilileri ve halkıyla etkileşimde bulunur. Leonardo Fibonacci (y. 1170-1240'tan sonra), Akdeniz'in ortak dilinin bağlamını anlamak açısından önemli bir kişidir, çünkü en ünlü eseri olan *Liber Abaci* [Hesap Kitabı] Pisa ticaretinin gerçekleştiği mekânlardan hareketle ortaya çıkar. Matematikçi Fibonacci, Mısır, Suriye, Yunanistan, Sicilya ve Provence'a yaptığı yolculuklar sırasında bugün Arap, o dönemde "Hintli" olarak anılan sayılar hakkında öğrendiklerini bu metinde toplar ve Pisa tüccarları adına gümrük noteri olan babasıyla birlikte XII. yüzyıl sonlarında Bejaya'ya ulaştığını anlatır. Bu kültürel ilişkilerden doğan sonuçlar son derece önemli olup, Batının sıfırı keşfi gerçek anlamda bir kültür devrimine yol açar.

Kültürel ilişkiler

Venedik, Amalfi ve Doğu Akdeniz

XI. yüzyılda Venedik, doğuyla batı arasındaki aracılık sürecinde mutlak hâkimiyet elde eder. Konstantinopolis de, sarayıyla lüks tüketim ürünleri talebiyle, pazarlar ve imalat ürünleriyle içerdiği zenginliklerle Avrupa'nın en önemli şehri olmayı sürdürür. Venedik, Amalfi ve Normanların kontrolü altındaki Palermo gibi şehirlerde, Konstantinopolis'ten gelen büyük ustaların katkıları çok büyük önem taşır.

Bu dönemde Selanik'le beraber Makedonya'daki bazı şehirler de önemli birer ticari merkez niteliği kazanır. Bunların arasında büyük bir Yahudi toplumu barındıran Thebai ile tekstil, cam ve seramik ithaliyle uğraşan bir Venedik üssünün bulunduğu Korinthos vardır. Kahire de Nil Nehri yo-

luyla Akdeniz'e açık olan İskenderiye limanıyla bağlantıları sayesinde giderek daha büyük bir önem kazanır.

XII. yüzyılda Bizans sınırları dahilindeki taşımacılığın neredeyse tamamı, Konstantinopolis'te kendi mahalleleri olan İtalyan tüccarların elindedir. Venedik, Doğu Akdeniz'e odaklanır ve Bizans İmparatorluğuyla olan ilişkilerine önem verir; Amalfili tüccarlar ise Konstantinopolis ile İslam bölgeleri arasındaki ticari ilişkiler konusunda uzmanlaşır. Bizans imparatorları Venediklilerin Arap dünyasıyla olan ticari ilişkilerine sınırlandırmalar getirmeyi başarır; 960 yılında Müslümanlarla köle ticaretinde bulunmalarını, 971'de de onlara kereste veya silah gibi savaşa yönelik mallar sağlamalarını yasaklar. Ancak Venedikliler bir yandan da imparatorluk politikalarından destek alırlar ve XI. yüzyıl sonlarında Girit, Kıbrıs ve Karadeniz'in bazı limanlarında her türlü vergiden muafiyet elde ederler.

Kıta Avrupa'sı ve Kuzey Denizleri

Orta Avrupa'da deri ve metalin işlenmesine bağlı zanaat faaliyetleri teşvik edilir, çünkü hem bu hammaddelerden Saksonya, Bohemya, Karintiya ve Macaristan'da bol miktarda bulunur hem de askeri faaliyetler talebi artırır. Tekstil de, Flandre başta olmak üzere zanaat üretiminin önemli bir bölümünü oluşturur. İngiltere'yle ticaret yapmak isteyen İtalyan tüccarlar Calais yakınlarına yerleşirken, Arras Cenevizliler tarafından Akdeniz'in belli başlı limanlarına ihraç edilen tekstilin alımı açısından en önemli merkezlerden biri haline gelir. Farklı rotaların ve nehir yollarının birleştiği stratejik noktalarda bulunan merkezlerde mallar bir araya getirilir ve yeniden dağıtılır. Bu tür merkezler arasında Mainz, Köln ve Meuse Vadisi'ndeki diğer bazı yerler, Seine Nehri boyunca yapılan şarap ticaretini kontrolü altında bulunduran Rouen, Paris, Londra ve Garon Nehri boyunca ticareti teşvik eden Toulouse yer alır. Daha kuzeyde ise Haithabu, Schleswig ve Lübeck, Baltıklar ile Kuzey Denizi arasındaki aracı rolleriyle stratejik bir konuma sahiptir.

Stratejik Merkezler

Flandre'de Astili tüccarlar Burgonya dükleri namına ticari aracı ve tefeci olarak işlev görür, karşılığında onlardan belirli imtiyazlar elde ederler. Tüccarlar kendi şehirleri dışında başka şehirlerde de çeşitli haklar edinmeye başlarlar; özgürlüğün yanı sıra, bazen onlara hem konaklayabilecekleri bir bina hem de mallarını saklayabilecekleri bir depodan oluşan hanlar tahsis edilir. Önce Amalfi, Venedik, Pisa ve Ceneviz, daha sonra da Montpellier ve Marseilles, Kuzey ve Güney Avrupa arasındaki bu ticari aracılık rolünden yararlanarak doğudan baharat ve ipek, Fransa'dan şarap, Flaman bölgesi, Toscana, Provence ve Katalonya'dan yünlü kumaş,

Lombardia'dan keten ve pamuklu kumaş, Alman ve Lombardia yapımı silah ticareti yapar. Ferrara'daki panayırlarda Venedikliler Almanlarla bir araya gelir ve 1228'de Venedik'te Almanlar için bir han inşa edilmeye başlanır. Pisa Elbe'den ve Piombino'dan demir ihraç eder, Piacenza Mısır ve Sicilya'dan gelen pamuktan imal edilen pazen ticareti yapar.

Baltık Denizinin her iki kıyısında yeni ticaret merkezleri ortaya çıkar ve Gotland Yarımadasından gelen İskandinav tüccarları kuzeybatıda Dublin ve York, kuzeydoğuda da Novgorod ve Kiev gibi yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına önayak olurlar. Büyük Rus şehirleri kara yoluyla gelen malların toplandığı merkezler haline gelir. Bu bölgenin en önemli ticari ekseni Novgorod ile Kiev arasında yer alır ve 1100 yılı civarında, metallerin işlenmesine bağlı olarak lüks tüketim ürünleri ve zanaat ürünlerinin imalatında büyük bir gelişme kaydedilir.

Bkz. *Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları*, s. 161; *Eşkıyalar ve Korsanlar*, s. 203

Kredi ve Para

Valdo d'Arienzo

1000 ile 1100 yılları arasında Avrupa'da (özellikle İtalya'da) yaşanmaya başlayan ağır ve ihtiyatlı ekonomik canlanmaya, uzun süredir gelişmekte olan yakındoğuyla ticari takas ilişkileriyle bağlantılı olarak paranın ve kredinin yayılma süreci eşlik eder.

Para

XI ve XII. yüzyıllarda Avrupa'da parayı konu alan herhangi bir inceleme yazısının günümüze ulaşmamış olması, Aristoteles'in geliştirdiği üçlü işlevin –değer ölçüsü, değer rezervi ve son olarak takas sürecinde aracı olarak para– o dönem insanları açısından geçerli olmaya devam ettiğini düşünmemize neden olabilir.

IX ile X. yüzyıl arasında Avrupa'da özel darphanelerin ve para basılan diğer yerlerin giderek yayılması, Karolenj para reformunun değişime, hatta başarısızlığa uğramasının doğrudan sonucudur.

İlk para, *sceat*

VIII. yüzyıl sonlarında başlatılan bu reform, bir yandan batı Roma İmparatorluğu içerisinde dolaşımda olan para birimini düzenleme çabasını, diğer yandan da neredeyse tamamıyla kırsal alana ve tarıma dayalı olan ve ticaret ile kredinin tamamıyla marjinal hale gelmiş, boğulmak üzere olan ekonomiyi canlandırma iradesini temsil eder.

Daha önceleri, VII ile VIII. yüzyıl arasında Kuzey Avrupa'da basılıp dolaşımda bulunan, gümüş oranı düşük olan *sceat*, genel anlamda paranın ilk öncüsü sayılabilir. *Sceat*ın yaygınlığı büyük ölçüde, Roma'nın çöküşü ve yıkılmasından sonra tamamıyla terk edilmiş olan madenlerin bu dönemde ihtiyatlı bir şekilde de olsa yeniden işlenmeye başlanmasına ve bu faaliyetlerin neredeyse tamamıyla gümüş madeninin çıkartılmasına odaklanmış olmasına bağlıdır.

Karolenj devalüasyonu

Karolenj döneminde imparatorluk tarafından alınan kararlar, para basan herkesin gümüş monometalizm prensibine uyarak sadece izin verilen *denarius*u [gümüş sikke] ve katlarını –*solidus* [altın sikke] (12 *denarii*) ve 410 gram gümüşe denk gelen *lira* (240 *denarii*)– basmasını şart koşar. Her *denarius* 1,7 gram ağırlığında olmalı, bunun 1,6 gramı saf gümüş olmalıdır.

Başlangıçta güdülen amaca rağmen, bu reform büyük çapta biçimsel düzlemde kalır, çünkü hem Batının büyük kısmında altın *dinar* ile Araplar tarafından basılan gümüş *dirhem* yaygın olarak kullanılmaya devam edilir hem de XI. yüzyılda değerinin büyük kısmını kaybeden Karolenj gümüş *denarius*u tahminen üçte bir değerinde devalüasyona uğrar ve basılıp dolaşıma sokulan yeni paralar, başlangıçta kararlaştırılandan (binde 950) daha düşük oranda saf gümüş içermeye başlar.

İslam Dünyası

Batı Avrupa'da Bizans İmparatorluğundan veya İslam dünyasından kaynaklanan paraların bol miktarda kullanılması, hatta ticari takas ve işlemlerde mücevher, külçe ve çubuklardan yararlanılması, Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra para basımında kullanılacak değerli metallerin artık endemik dereceye ulaşan eksikliğine ve maden çıkarma faaliyetlerinin neredeyse tamamıyla sona ermiş olmasına işaret eder (bu faaliyet daha sonra çok yavaş bir şekilde yeniden canlanacaktır). Bu arada Arap tüccarlarının ve aracıların oynadığı rol de giderek daha baskın ve vazgeçil-

mez bir hal almıştır. Merkezinde Konstantinopolis'in yer aldığı bu coğrafi bölgenin üstünlüğü, imparatorluk sırasında oluşturulan ve Batıda neredeyse kaybolmuş olan devlet bankalarının varlığından ve faaliyetlerinden anlaşılacağı üzere, Roma geleneğini temel alır.

Roma geleneği

Ayrıca oluşturulmuş olan geniş kapsamlı ticari ağ sayesinde, Arap tüccarlar, bankerler ve para alıp satanlar tarafından yaygın olarak kullanılan kredi araçları Doğu Akdeniz'de giderek daha hızlı bir şekilde kök salar. *Suftajah*, *sakk* ve *hawala* gibi kredi türlerinin yayılması ekonomik büyümeyi giderek daha çok teşvik ederken, bu ekonomik büyüme Kıta Avrupa'sında bir türlü harekete geçemez. Ancak bu az gelişmişliğin de ardında yatan, dolaşımdaki paranın azlığı ve dönemin para basma süreçlerinin temelinde yatan ve yüzyıllardan beri süren altın ve gümüş yokluğudur. Bunların yanı sıra para ve kredi araçlarının aynı dönemde, sürekli ve sağlam bir şekilde olmasa da ticari ilişkilerin sürdürüldüğü Çin İmparatorluğunda kendini kabul ettirmesinin de Ortadoğunun gelişmesine katkıda bulunduğunu eklemek gerekir.

Batıda Ekonomik Canlanma

Batıda ekonomik canlanmaya dair ilk belirtiler 1000 yılından önceki iki yüzyılda da görülmeye başlanır. Bu dönemde, başta Venedik olmak üzere özellikle Kuzey İtalya şehirlerinde –hiçbir zaman tamamıyla ortadan kalkmamış olan– tüccar sınıfı daha etkin bir şekilde varlık gösterir ve piskoposlar, resmi yetkililer ve bizzat imparator tarafından bahşedilen ayrıcalık ve muafiyetlere dayalı bir politika sayesinde, ağır bir şekilde de olsa, onyıllar boyunca giderek daha görünür hale gelir ve daha önemli bir rol oynamaya başlar. Tüccarlar da de ülkeden ülkeye daha sık yolculuk ederek faaliyetlerinin kapsamını genişletmeye başlarlar, dolayısıyla İslam dünyasında zaten kullanılmakta olan kredi araçları giderek yayılır. Yarımadanın geri kalan kısmında ise Pisa, deniz ticareti kapsamını genişletmeye başlarken, Amalfi, Palermo ve özellikle Bari gibi güneydeki bazı şehirler Bizanslılarla ve Yakındoğudaki başka limanlarla ticari ilişkilerini sürdürerek sağlam bir ekonominin ve parayla farklı kredi türleri gibi, henüz fazla yaygın olmayan araçların faydalarını görürler.

Kredi araçlarının yayılması

VIII. yüzyılda başlamış olan bu süreç, IX ve X. yüzyılda etkilerini gösterir ve doğuya olan yakınlığıyla coğrafi olarak elverişli bir konuma sahip olan İtalya'nın, zenginliğin en çok toplandığı ve ticari kapitalizmin ilk biçimlerinin görüldüğü Avrupa'nın en ileri ülkesi haline gelme-

Yeni rotalar

sini sağlar. Zaten önemli bir ticaret merkezi olan Barselona da Güney Akdeniz'le olan ilişkilerden çıkar sağlar ve buraya gelen altın, bir süre sonra Katalonya'nın tamamında ve oradan Provence'e yayılacak olan *manconos* adlı sikkelerin yapımında kullanılır. Avrupa'nın geri kalan kısmında da, hafif bir gecikmeyle de olsa tüccar sınıfı oluşup gelişmeye başlar ve ekonomik-coğrafi marjinalliğine rağmen İskandinav bölgesinde bulunan Arap paralarından anlaşıldığı üzere, Güney Avrupa'yla temas içindedir. Bu gelişmelerin yanı sıra yeni ticari rotalar gelişir ve İngiltere ile Baltık ülkeleri gibi yeni pazarlar oluşur.

Kıta Avrupa'sının farklı şekillerde ve zamanlarda da olsa ağır ağır canlanması sonraki yüzyıllarda kendini güçlü bir şekilde kabul ettirecek olan ekonomik canlanmanın başlangıcına işaret eder.

Yahudiler

Geleneksel olarak kredi faaliyetleriyle ilgilenen Yahudi toplumu bu sürece önemli katkılarda bulunur. Birçok ülkeye yerleşmiş olan sayısız Yahudi toplumu, çeşitli önyargılara ve yasal sınırlamalara rağmen erken ortaçağa kadar zulme uğramaz; tam tersine yürüttükleri faaliyetler toplum tarafından ve onlardan giderek daha sık borç alan kurumsal iktidar tarafından hoş görülür. Yahudi toplumunun İtalya ve Avrupa toplumları içerisinde iki farklı düzeyde var olduğu söylenebilir: Bir yanda sarayla, piskoposlarla ve aristokrasiyle iş yapan büyük bankerler ve tefeciler, diğer yanda özellikle küçük kentsel ve kırsal merkezlerde yer alan ve küçük ölçekli takas, avans, rehin ve az miktarda nakit paradan oluşan günlük ekonomiyi canlı tuttuğu söylenebilecek küçük çaplı tüccarlar.

Kilise

Kilisenin cemaatine faizli borç işlemleri yürütmesini yasaklamış olması, Yahudilerin Batıdaki ekonomik canlanmada oynadığı rolü daha da kolaylaştırır. Aziz Thomas Aquinas (1221-1274), Aristoteles'in paranın spekülasyona değil de ticarete hizmet etmesi gerektiği inancına dayanarak faizli borç uygulamasının Hıristiyan prensiplerine aykırı olduğunu ilan eder. Ancak bu teolojik-dinsel nedenlerin ardında paranın değerli bir meta olarak algılanıp spekülatif faaliyetlere uygun bulunmadığı bellidir; ayrıca paradan yoksun olup borçların faizlerini ödeyebilmek adına daha da yoksullaşabilecek halkı korumak için yaygın bir dayanışma oluşturma ihtiyacı hissedildiği kesindir. Her ne kadar bu yaklaşım, geç ortaçağda ortaya çıkıp o dönemin gerçekliğine uyarlansa ve para konusundaki seküler ve dinsel tutum arasında giderek vurgulanan ayrımı yansıtsa da, daha

sonra yaşanmaya başlanan değişim ve özellikle para gibi ekonomide son derece temel bir rol oynayan bir aracı en iyi şekilde "idare etme" ihtiyacı karşısında tutarlılığını yitirir. XI ve XII. yüzyıl Avrupa'sının ticari ve ekonomik ilişkilerinin ağır ve homojen olmayan dinamiğinde bile para Roma Kilisesinin öğretilerine kulak asmayan bir varlık ve bir işlev göstermeye başlar.

Bkz. *Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları*, s. 161; *İmalat Alanının Gelişimi ve Loncalar*, s. 175; *Burjuvazi (Tüccarlar, Hekimler, Hukukçular, Noterler)*, s. 188

İmalat Alanının Gelişimi ve Loncalar

Diego Davide

1000 yılından itibaren nüfusta görülmeye başlanan artış, XI ile XV. yüzyıllar arasında yer alan ekonomik değişimin en temel unsurlarından biridir. Demografik artışın olumlu şekilde etkilediği tarım faaliyetlerindeki ilerlemeler ticaret ve imalat alanlarındaki gelişmeleri teşvik eder. Şehirler bu hareketliliğin ve çok düzeyli, karmaşık toplumların merkezlerine dönüşür, zanaat ve meslek loncaları da bu toplumun önemli ifade yolları haline gelir.

Gelişimin Ön Belirtileri: Demografik Artış ve Tarımsal İlerlemeler

XI. yüzyıldan itibaren, yaygın salgın hastalıkların yokluğu, iklimde yumuşama ve büyük istilaların sona ermiş olması başta olmak üzere birçok etken nüfusta büyük bir artışa neden olur ve bu artış üç yüzyıl boyunca sürerek Avrupa ekonomisindeki yeni aşamanın temel unsurlarından birini oluşturur. Bu veri insan gücünde artış, bu artış da işlenen toprakların yüzölçümünde kayda değer bir genişleme ve üretimde artış anlamına gelir; tarımsal üretimin bir kısmı sayısı artmış olan bireyleri beslerken,

diğer kısmı da pazarlarda dolaşıma sokularak takas sisteminin gelişmesini sağlar.

Bu büyüme sürecinin ardında insan faktörünün yanı sıra büyük çaplı bir teknik gelişme de yatar. Teknik yenilikler arasında, tekerlek takılınca ve öküz koşulunca toprağın daha derinlemesine sürülmesine izin veren ağır saban ile yeni nallarıyla birlikte atların hem ulaşımda hem de tarlaların sürülmesinde daha etkili şekilde kullanılmasını sağlayan, geleneksel deri koşumun yerine kullanılan sert hamut yer alır. Atların daha yaygın olarak kullanılması ve buna bağlı olarak daha büyük yem gereksinimi, ekim döngülerinin değişmesine ve tarlaların verimsiz kısmının azaltılmasını, ekimin de çeşitlerini artırıp çiftçilerin gıda rejimini zenginleştirilmesini sağlayan üç yıllık rotasyon sisteminin benimsenmesine neden olur. Madenlerin daha fazla işletilmesi ve demirci atölyelerinin sayısının artması sayesinde demirin daha kolay bulunması hem tarım aletlerinde hem de daha verimli toprakların elde edilmesi için ormanların kesiminde gerekli olan balta ve testerelerin imalatında demirin daha çok kullanılmasına izin verir.

Ticaret ve Şehirler

Büyük ölçüde tarıma dayalı geçim ekonomisinden takasın giderek daha büyük rol oynadığı bir ekonomiye geçiş, tarımsal faaliyetlerin ticaret, zanaat ve finansın gelişiminde önemli bir itici güç sağladığı yeni bir aşamaya işaret eder. Bu alanların doğal habitatı, tarım sektöründe iş bulamayan ve yeni doğan imalat alanlarında iş arayan halkın toplandığı şehirlerdir.

Tekstil imalatı

Flandre, Güney Fransa, Orta ve Kuzey İtalya, Avrupa'nın kentsel açıdan en gelişmiş bölgeleri arasındadır; burada zamanından önce ve yoğun bir şekilde gelişen kentleşmenin ardında, işgücünün komşu bölgelerden şehirlere akmasına neden olan tekstil imalatı yatar. Öte yandan söz konusu olan vasıfsız işgücü de değildir, çünkü aralarında derebeylerinin atölyelerinde el becerileri edinmiş, kentselleşmeyi bireysel özgürlüklerin yeni sınırı olarak gören kişiler de vardır. Şehirlerin doğal ortam sağladığı fırıncılar, kasaplar, demirciler, marangozlar, ayakkabıcılar ve terzilerin faaliyetleri, kırsal bölgelerle sıkı ilişkiler sayesinde de giderek artar. Ürünlerini şehir pazarlarında satan çiftçiler, ellerine geçen paraları yerel dükkânlardan alet ve imalat ürünleri almak için kullanır.

İnsanlar çok önemli bir üretim faktörü haline gelmekle kalmaz, aynı zamanda şehirdeki toplumsal hayatın da başlıca öznesidir; bundan dolayı 1000 ile 1300 yılları arasında Avrupa'da yer alan kentsel gelişme sürecinin antikçağda gerçekleşen kentselleşme sürecinin tekrarı olmayıp yeni

ve geçmiştekinden daha karmaşık bir olgu olduğunu vurgulamak gerekir. Şehir surları içerisinde yeni ekonomik faaliyetler yürüten veya eskilerini canlandıran farklı sosyal gruplar toplumsal üstünlük kazanmak için mücadele ederler ve bu mücadele amacıyla aralarındaki birlik ve bütünlük düzeyini artırırlar. Birlikte hareket etmekten kaynaklanacak olası ekonomik ve toplumsal avantajların ilk bilincine varanlar, tüccarlardır. Saldırılara karşı kendilerini korumak için bir arada yolculuk yapma âdetinden, şehir içinde de bir arada hareket etme âdeti doğar ve böylelikle ortak ticari çıkarlara sahip olan bireylerden oluşan ticaret birlikleri veya loncalar ortaya çıkar. Burada özellikle İngiltere'deki *Guild Merchants*, yani tüccar loncalarından ve 1157 yurttaş tüzüğünde "şehrin ve kontluğun sakinlerinden oluşan ticaret loncasının" bu tarihten çok önce de var olduğu belirtilen Lincoln loncasından söz etmek gerekir.

Loncalar

Hammadde tedariğini ve birbirlerini kontrol etmeyi kolaylaştırmak için genelde aynı yollarda ve meydanlarda yer alan, aynı alanda çalışan zanaatkârlar da bu kendiliğinden gelişen oluşumları coğrafi konumlarına göre *Ars, Schole, Fraglie, Gremios, Craft, Guild, Métier, Zunft** olarak adlandırılan birliklere dönüştürür; bu birlikler bir yandan üyelerine vesayet, koruma ve yardım sağlarken, diğer yandan da tüzük adı verilen bir düzenlemede yer alan temel kurallara uyulmasını şart koşar. Bu tüzük belirli bir mesleğin hem teknik icrasını –atölyenin taşınmasından üretilen ürünün kalitesine kadar– hem de dinsel ve hayır yönlerini kontrol altında tutar. Nitekim loncalar, hami olarak seçilen azize adanan bir şapel veya sunak inşa eder, ihtiyacı olanlara ve hastalıktan veya yaşlılıktan çalışamayacak durumdaki ustalara yardım sağlarlar.

Kendiliğinden gelişen oluşumlar

Tekstil sektörü dışında, üretim süreci genelde atölyenin sahibi olan bir ustanın liderliğinde ve *laborantes* (işçiler) ile *discipules* (meslekle ilgili temel bilgileri öğrenmek için gerekli olan süre boyunca, yazılı bir sözleşme yoluyla ustaya bağlı olarak çalışan, ustayla beraber yaşayan gençler) yardımıyla aynı atölyede başlar ve tamamlanır. Usta unvanı, atölye açmak, loncaya üye olmak ve temsilcilerin seçimine katılmak için gerekli olan temel şarttır.

Şehirlerin ekonomik ve toplumsal yapısının temel unsurları olan zanaatlar siyasal açıdan da giderek daha belirleyici roller üstlenir, hatta bazı durumlarda şehir yönetimi üzerinde doğrudan etkili olurlar. İngiltere'de bazı şehirlerin idareci sınıfları *Guild Merchants*'tan oluşur, demokratik olarak yönetilen İtalyan şehir devletlerinde ise –bu açıdan en iyi örnek

* Sanat, zanaat, okul, lonca vb anlamlara gelen bu kelimeler o dönemde, farklı bölgelerde "birlik" veya "lonca" anlamlarında kullanılırdı –ed.n.

Floransa'dır– zanaatlar XIII. yüzyıldan itibaren siyasal hayatta baskın bir işlev görmeye başlayıp şehir devletlerinin idaresinde temel bir unsur haline gelir; nitekim XIII. yüzyılın ortalarından itibaren şehir devletlerinin tarihi, meslek loncalarının siyasal egemenliğinin de tarihidir.

Kültürel açıdan önemli merkezler olan Bologna ve Paris gibi şehirlerde öğretmen ve öğrencilerden oluşan ve üniversite adı verilen özel loncalar ortaya çıkmaya başlar. Zanaatkârları örnek alan üniversiteler vergilerden muafiyet, konaklamada kontrollü ücretler, özel mahkemeler ve yabancı statüsündekilerin zorluklarının aşılması gibi yasal ve ekonomik imtiyazlar elde etmek amacıyla sivil ve dinsel yetkililer tarafından tanınmak için uğraş verir.

İmalat Alanlarının Genişlemesi

Tekstil sektörü –ve özellikle yün yapımı– tüm tüketim şekilleri ve bu alana dahil olan kişi sayısı göz önüne alındığında tarım alanı dışındaki en büyük alandır. Yün işleme XI ile XII. yüzyıl arasında Flandre ile İngiltere'de nitelik ve nicelik açısından o kadar yüksek düzeye ulaşır ki, kuzey ülkeleri bu alanda tartışılmaz bir üstünlük elde eder. Flaman bölgelerindeki bu gelişimin ardında, artan nüfusun şehir dışındaki alanların ıslahında kullanılması, geri kazanılan topraklarda otlatılan binlerce koyundan elde edilen yünün çok değerli ve çok rağbet gören bir kumaşın yapımında kullanılması yatar. İtalyan tüccarlar Champagne'daki fuarlarda bu kumaştan alıp Doğu Akdeniz'de baharatlar, ipek ve değerli taşlarla takas ederler. Flandre'nin neredeyse tüm şehirlerinde tekstil başlıca meslek alanını oluşturur ve tüccar loncaları, hem bu alan için gerekli olan hammaddelerin temin edilmesiyle hem de bitmiş ürünün pazarlara verilmesiyle uğraşır.

1130/1131 tarihli bir belgeden Londra, Winchester, Oxford, Nottingham ve Huntingdon'da tekstil loncalarının var olduğunu anlıyoruz. Pisa'da 1188 yılından itibaren Yün Zanaatı konsüllerinden söz edildiğini görüyoruz; Floransa'da yer alan ve üyeleri son derece kazançlı "apre" alanı için toptan yün ve ham kumaş ticareti yapan Calimala Zanaatı da toplum içinde önemli bir rol oynar. Bu lonca 1150 yılından itibaren şehirdeki San Giovanni Kilisesiyle ilgilenir, birkaç yıl sonra da San Eusebio Cüzzam Hastanesi'nin idaresini üstlenir; 1184'te konsülleri Lucca Antlaşmasının hazırlanmasında aktif rol alır ve diplomatik veya ticari ihtilaflarda hakemlik yapmaları istenir.

Flandre, İngiltere ve İtalya'da kumaş üretim sistemleri açısından belli başlı üç nokta söz konusudur: Çok geniş ve esnek pazarlar, işlenecek ham-

maddelerin ithaline bağımlılık (örneğin İngiltere ile Flandre, Picardy'den gelen çivitotu, İskandinavya'dan gelen orsey ve Kuzey Almanya ile Baltık bölgesinden gelen ve renk sabitleştiricisi olarak kullanılan kül ithaline bağımlıdır) ve kesin işbölümü (tahminen 30 farklı aşamadan oluşan yün üretimine katkıda bulunan sayısız meslek grubu arasında tarayıcılar, eğiriciler, dokuyucular, kırpıcılar ve boyacılar vardır; boyacılar da çivitotu kullananlarla diğer boyaları kullananlar olmak üzere ikiye ayrılabilir). İşbölümü

Söz konusu şartlar sürecin tamamının bir tüccar tarafından denetlenmesini ve merkezsizleştirilmiş imalathane olarak tanımlanan bir sisteme göre hammadde üreticilerini, zanaatkârları ve alıcıları bir araya getirmesini gerektirir. Böylelikle ustaların hepsi aynı tesiste yer almasa bile yün endüstrisinin çok geliştiği şehirlerde yine de çok sayıda işçi bulunur ve bu işçiler sayısal güçlerinin bilincinde olup ekonomik kriz dönemlerinde az veya çok şiddet içeren protesto gösterileri düzenlemekten geri kalmazlar.

Son olarak yün üretiminin niteliksel gelişim sürecinde kam milinin büyük rol oynadığını hatırlatmak gerekir; kam mili sayesinde hidrolik tekerden kaynaklanan dönme hareketi, kumaşın dövülmesi için tokmakları hareket ettirebilen doğrusal bir harekete dönüşür. Bu şekilde üretilen kumaş, kumaşların üzerine basılarak dövüldüğü geleneksel Roma yöntemiyle üretilenden daha yumuşak ve sıkıdır.

Bkz. *Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları*, s. 161; *Kredi ve Para*, s. 171; *Burjuvazi (Tüccarlar, Hekimler, Hukukçular, Noterler)*, s. 188; *Tarif Kitapları Geleneği ve Meslek Kitapları*, s. 368

Toplum

Feodalizm

Giuseppe Albertoni

1000 yılı civarında resmi iktidarın zayıflamasıyla yerel iktidarlar çoğalmaya başlar, bu olguya da karışıklık ve şiddette ani bir artış eşlik eder. Bu bağlamda vassal sistemi daha da yayılır ve daha baskın askeri özellikler edinir. Bu sistemin toplumun farklı düzeylerini kapsamaya başlaması ve krallarla yerel derebeyleri tarafından kullanılması normatif düzenlemelere tabi tutulmasını gerektirir. Feodal hukuku konu alan metinlerden, orta ve geç ortaçağda feodal dağarcığın erken ortaçağa göre daha farklı gerçekliklere uygulandığını görüyoruz.

Vassallar arası ihtilaf

1030'lu yıllarda Milano'da –şehrin asıl beyi olan– Piskopos Ariberto da Intimiano'nun (y. 975-1045) büyük vassalları (*capitanei*) ile küçük vassalları arasında şiddetli bir ihtilaf baş gösterir; alt vassallar veya *milites secundi* [ikinci düzey askerler] adı verilen bu ikinci vassal grubu, askeri sadakatleri yoluyla sosyal konumlarını yükseltmeyi başarmış olan şövalyelerden oluşuyordu. Piskoposluk vassallarının zaferi piskoposun şehir üzerindeki hâkimiyetini attıracağı gibi, sadece Lombardia'da değil, krallığın tamamında zayıf ve istikrarsız hale gelmiş olan imparatorluk iktidarına daha da güçlü bir şekilde meydan okuyabilirdi. İmparator II. Konrad (y. 990-1039, ♔ > 1027) bu süreci frenlemek için alt vassalların yanında yer alıp hak ve imtiyazlarını koruma altına almaya karar verir. Bu bağlamda, 1037 yılında *Edictum de beneficiis* veya *Constitutio de feudis* olarak bilinen emirnameyi yayınlayarak *milites secundi*'ye bahşedilen mülklerinin miras yoluyla geçmesine izin verir ve resmi (krallık mülkleri) veya dinsel mülklerden türeyen mülklere el konması işlemini düzenleyerek onları büyük vassalların elinden alır.

Vassallığı Düzenleme Gerekliliği

Edictum de beneficiis'te öngörülen kararların etkili bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı geçmişte uzun bir süre boyunca tartışma konusu olmuştur. Ancak kısa veya uzun vadede uygulanması meselesinin ötesinde bu emirnamenin asıl önemi, XI. yüzyıldan itibaren vassallık sisteminin iktidar dinamiklerinde ve toplumsal düzende oynadığı rolü anlamamızı sağlamasından kaynaklanır. Bu emirname, her şeyden önce imparatorluğun piskoposlara veya krallık "yetkilileri"ne bağlı olan askerleri koordine etme ve imparatorun "en üstün hâkim" rolünü yeniden kabul ettirme çabasına tanıklık eder. Bu belge ikinci olarak, yeni ortaya çıkmakta olan şehir devletlerinin en yüksek sınıfları arasında vassallık bağlarının ne kadar yaygın olduğunu, üçüncü olarak da XI. yüzyılın başlarında, geleneklerin sözlü olarak nesilden nesile aktarıldığı uzun bir dönemden sonra, beyler ile vassallar arasındaki ilişkileri normatif açıdan tanımlama ihtiyacının hissedilmeye başlandığını gösterir.

En üstün hâkim

Vassallar, Yerel İktidarlar, Şiddet

Karolenj döneminde başlayıp X. yüzyılda devam eden resmi iktidarın zayıflama süreci, daha çok gayrimeşru olarak derebeylerinin kendi topraklarının dışındaki kişileri ve nesneleri hâkimiyetleri altına almasıyla ve krallık açısından yasadışı olan yetkilerin uygulanmasıyla ortaya çıkmış yerel iktidarların (toprak derebeyliği) kendilerini kabul ettirip çoğalmasına izin vermişti. Toprak derebeylerinin kendini kabul ettirmesi sürecine, karışıklık ve şiddette ani bir artış eşlik eder ve bu süreç kişisel sadakat ve boyun eğme biçimleri yoluyla toplumun bir anlamda "askerileşmesi"yle sonuçlanır. Bu bağlamda vassallık sistemi de daha baskın askeri özellikler edinir.

Askerileşme süreci

Bu olgu seküler ya da dinsel yerel derebeylerinin vassalları ile o dönem kaynaklarının *vassus* (vassal) veya *miles* (asker, savaşçı) terimlerini kullandığı maiyetleri için söz konusudur. "Askeri hizmet"in üst düzey ailelerin temsilcilerinden oluşan krallık vassallarından da talep edildiği olur.

Ancak bu durumda vassallık görevleri, genelde miras yoluyla geçen ve resmi "yetkililer" tarafından özel mülk sayılan veya krala boyun eğmeyi vurgulamak veya büyük hanedanların temsilcilerinin zaten sahip olduğu güçleri tanımak için krallık tarafından bahşedilmiş yetkilerden dolayı üstlenilen görevlere üstün sayılır.

Feodal Sistemde Değişim mi?

XX. yüzyılın ikinci yarısında bazı ortaçağ tarihçileri, vassallık ilişkilerinin X ile XI. yüzyıllar arasında giderek yayılmasına ve krallarla yerel beyler tarafından kullanılmalarına büyük önem vermiştir. Bu alanda öncülük eden Marc Bloch (1886-1944), François-Louis Ganshof (1895-1980) ve Georges Duby (1919-1996) başta olmak üzere, bazı araştırmacılar 1000 yılı civarında, krallık otoritesinin yaşadığı kriz, çiftçilerin özgürlüğünün çöküşü ve yerel iktidarların ortaya çıkışına bağlı olarak ortak hayat biçimlerinin köklü bir şekilde yeniden tanımlandığını öne sürmüştür (J.-P. Poly, É. Bournazel, *La mutation féodale, Xe-XIIe siècles* [Feodal Sistemde Değişim, X.-XII. yüzyıllar], 1990). Bu bağlamda feodalizmin basit bir "kurumlar bütünü" olmaktan çıkıp "siyasal bir sistem"e dönüştüğüne, vassallık sistemi ve bahşedilen mülklerin batı Avrupa'da toplumu yeniden düzenlemek ve tanımlamak için çeşitli düzeylerde başvurulan araçlar olduğuna inanılır. Ancak "feodal sistemdeki değişim" Avrupa'nın tüm krallıklarında gerçekten tekdüze bir şekilde mi yaşanmıştır? Birçok tarihçi bu alanda en çok incelenen bölge olan Güney Fransa'dan çok farklı olan siyasal-kurumsal bağlamları kapsayacak şekilde genelleştirilebileceğini sorgulamıştır. Başka bölgelerdeki feodalizmin baskın olmadığı siyasal sistemler ve vassallığa dayanmayan bağlılık biçimleri, ortaçağın tamamı boyunca var olmuş ve önemli bir rol oynamıştır. Asıl genelleme, iktidarla toplum arasındaki ilişkileri resmileştirmek için kullanılan feodal dağarcıktır.

Siyasal sistem

Kelimeler, Hareketler, Ritüeller

XI. yüzyılda vassallık bağlarını normatif açıdan düzenleme çabalarının yanı sıra, vassallık sistemi ile bu sistemin gerektirdiği karşılıklı zorunluluklar da ele alınmaya başlanır. Örneğin Chartres piskoposu Fulberto'nun (X.-XI. yüzyıl) Akitanya dükü V. Guillaume'a (y. 960-1030) yazdığı ünlü mektupta bir vassalın her şeyden önce beyine kötülük değil iyilik yapması, ona tavsiye ve yardımda (*consilium et auxilium*) bulunması gerektiği, beyin de vassala hizmetlerinden dolayı karşılığını vermesi gerektiği hatırlatılır. Aşağı yukarı aynı yıllarda vassallığa kabul töreni de resmileştirilir ve Karolenj döneminde de yer aldığı bilinen vassallık kabul töreni geliştirilir. Bu tören genelde üç aşamadan oluşur: Antikçağdan kalma bir boyun eğme âdetine göre vassalın ellerini beyinin ellerinin üzerine koyduğu (*immixtio manuum*) ve vassallığı başka boyun eğme biçimlerinden ayıran gönüllülüğe işaret eden iradenin beyan edildiği (*volo*) biat anı; kutsal metinler veya emanetler üzerine edi-

Vassallığa kabul töreni

len bağlılık yemini; yemini görsel ve simgesel olarak güçlendirme amaçlı, beyin dudaklarının veya kılıcının öpülmesi (*osculum*). Vassallığa kabul töreni hemen her zaman bahşedilen mülkü simgeleyen bir toprak parçası veya dal/asanın bey tarafından vassala verilmesiyle sonuçlanırdı.

Feodal Dağarcık ve Hukuk

XI. yüzyıldan itibaren vassallık ilişkilerini belirleyen kelimeler, hareketler ve törenler yavaş yavaş başka bağlılık, boyun eğme ve mülk aktarımı biçimlerine de sirayet etmeye başlar. Örneğin belirli bir "sözleşme yapma yetkisi" sahibi vassallar, "vassal sözleşmesi"nde öngörülmemiş, belirli bölgelerde yaygın olan tarımsal sözleşme âdetine uygun şekilde, yazılı bir kayıt yoluyla bir mülk elde edebilirler. Aynı zamanda askeri hizmet gerektirmeyen vassallık biçimleri de gelişir, hatta geç ortaçağda özellikle kentsel ortamlarda vassallığa bağlı "hizmet" kavramı ortadan kalkar ve vassallık burjuvalarla kadınları da kapsar hale gelir. Feodalizmin de farklı biçimleri gelişir ve vassallık ilişkilerinin dışında toprak veya insan tahsisini de kapsamaya başlar. XII. yüzyıldan itibaren "feodal hukuk"u konu almaya başlayan yasal metinler, "vassal" ve "*feudum*" terimlerinin farklı anlamları ve "vassallık sözleşmeleri"nin farklı biçimlerinin varlığına tanıklık eder. Örneğin XII. yüzyılın ortalarından itibaren Milanolu hukukçular tarafından yazılan *Libri feudorum* [Feodalizm Kitabı] ve 1221-1224 yılları arasında Şövalye Eike von Repgow (y. 1180-1233) tarafından Sakson örf ve âdet hukuku alanında yazılmış bir derleme olan *Sachsenspiegel* (Sakson Aynası) bu metinlere birer örnek oluşturur.

Piramit Değil, Ağ

Sakson Aynası'nın bir bölümünde bir vassal hiyerarşisinden söz edilir: "Feodal düzeylere –diye yazar Eike von Repgow– [dünyanın altı çağıyla] benzer şekilde karar verilmiştir. İlk düzeyde kral vardır; ikinci düzeyde piskoposlar, başkeşişler ve başrahibeler; üçüncü düzeyde de seküler prensler vardır; [...] dördüncü düzeyde özgür beyler; beşinci düzeyde hukuk alanında karar verebilecek insanlar ve özgür beylerin vassalları; altıncı düzeyde de onların vassalları vardır" (R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, II, *L'Apogée* [Beylikler ve Feodalizm, II, Doruk Dönemi], 1974). Modern dönemde hukukçular bu hiyerarşiyi hatalı bir biçimde bir tür "piramit" gibi yorumlamışlar, kralla farklı düzeylerdeki vassallar arasında doğrudan bağlar olduğuna karar vermiştir. *Sakson Aynası* aslında ortaçağın ortalarında bile farklı sosyal profile sahip vassalların ve vassalların

koruma sağladığı askerlerin varlığına tanıklık eder. Dolayısıyla bu eser "feodal bir piramit" değil, "toplumsal bir hiyerarşi"yi tasvir eder.

Daha fazla sayıda bey

Nitekim erken ortaçağda olduğu üzere, 1000 yılından sonra da vassallık sözleşmesi sadece iki tarafı ilgilendirir, daha üst hiyerarşileri içermez ve sadece vassalın veya beyin kuralları ihlali durumunda iptal edilir. Ortaçağın orta bölümünde birden fazla beye bağlılık yemini etme âdeti giderek yayılır, ancak beylerden biri,diğerlerine göre daha üstün konumdadır. Bu bey genelde bazı kralların sadece kendilerine özgü saydığı "derebeyi" (*dominus ligius*) unvanıyla tanımlanır. Örneğin İngiltere kralı I. Henry (1068-1135, 1100), "krallığın ileri gelenleri" üzerinde hâkimiyet sağlamak için tüm vassallık ilişkilerinin krala bağlılığa öncelik vermesi gerektiğini kararlaştırır. Ancak bu durumda da, vassallık yemini vassalların alt vassalları için zorunluluklar içermez. XIV. yüzyılda yaşamış bir hukukçu bu durumu şu formülle çok iyi ifade eder: "Eğer birisi sana vassalımın vassalı benim vassalım mı diye sorarsa, hayır de" (F.-L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*

Feodal Monarşiler?

Her ne kadar çok farklı dönemlere ve tarihi bağlamlara aitseler de, *Edictum de beneficiis*, I. Henry'nin aldığı kararlar ve *Sakson Aynası*, Avrupa'nın belli başlı ülkelerinde kralların feodaliteden ne kadar bilinçli bir şekilde yararlandığına tanıklık eder. Bazen seküler veya dinsel toprak derebeylerine, bazen vassallarına destek veren ve feodal meselelerde en üstün hâkim görevini krala atfeden bu belgeler, feodal bağlantıların krallık iktidarı için oluşturabileceği tehdidi ortadan kaldırmayı ve bu bağlantıları toplumsal barışın bir tür kontrol mekanizması haline getirmeyi başarırlar. Ancak vassallık ilişkilerinin ağ benzeri yapısı göz önüne alındığında, "feodal monarşiler" XVII. yüzyılda feodal hukuk araştırmacılarının öne sürdüğü (veya hayal ettiği) gibi piramit şeklinde monolitik siyasal yapılar değildir. Öte yandan geç ortaçağdan modern döneme miras kalmış olan feodalizm, erken ortaçağın vassallık-mülk bağlantılarıyla hiçbir ortak noktası olmayan hukuki bir araçtır. Modern dönemde bu araca verilmiş olan ve tesadüfi olmayan isim de özellikle *feudum*larla ilgili haklara işaret eder; *feudum* burada vassalın "maaşı"ndan çok, mülke bağlı "yetki alanları" ve hakları anlamına gelir.

Bkz. *Şövalye Tarikatlarının Doğuşu*, s. 59; *Şövalyelik Kurumu*, s. 185; *At ve Taş: Feodal Dönemde Savaş*, s. 244

Şövalyelik Kurumu

Francesco Storti

XI. yüzyıl boyunca yaygın hale gelen at üstünde savaşma uzmanlığı, sosyal köken açısından heterojen, ama idealleri ve hayat tarzı açısından son derece homojen, güçlü bir savaşçı üst sınıfın kendini kabul ettirmesi anlamına gelir. Bu şekilde ortaya çıkan şövalyelik adlı savaşçı sınıfı zaman içinde, belirli törenler yoluyla kendi ahlaki ve varoluşsal evrenini geliştirir ve sosyokültürel açıdan feodal toplumun ideal dayanak noktası haline gelir.

Şövalyelik Kurumunun Kökenleri

Ortaçağ uygarlığının en tipik unsurlarından biri olan şövalyelik, son derece karmaşık bir sosyokültürel olgudur. Nitekim teknik-askeri, sosyal, siyasal-kurumsal ve dinsel birçok farklı etken 1000 yılı civarında belirli bir şekilde bir araya gelerek bu olgunun temellerini ve başlıca özelliklerini oluşturur. Bu etkenlerin bir araya gelişinin ardında, geçmişe göre daha zayıf olmalarına rağmen hâlâ aktif olan Vikinglerin ve Sarazenlerin saldırıları sonrasında ve Karolenj devletinin geçirdiği krizden sonra feodal-vassal yapılarının "yeniden yorumlanması" sonucunda ortaya çıkan iktidar merkezleri arasındaki ihtilaflardan dolayı Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde o dönemde yaygın olan şiddet ortamı yatar.

Yeni uzman savaşçılar

Büyük feodal devletlerde, toprak ve kale derebeyliklerinde, özerk şehirlerde ve yeni krallık hanedanlarının çevresinde toplanmaya başlayan silahlı grupları en yüksek etkinlik düzeyine çıkarma ihtiyacı, at üstünde savaşmayı tek uğraşı, hatta varlık sebebi haline getiren uzman bir savaşçı sınıfının ortaya çıkışını belirler. Gerçek anlamda askeri bir üst sınıf oluşturan bu savaşçılar XI. yüzyıl boyunca, ortaçağ ikonografisinin büyük kısmında gözlemlediğimiz ve yüzyıllar boyunca Avrupa'nın savaş geleneğinin temel özelliği olacak olan o son derece incelikli dövüş tekniklerini geliştirir. Ancak bu "açık" bir sınıf olup sadece uzun zamandan beri güçlerini askeri işleve dayandırmış olan figürlerden (*feudum* sahipleri ve derebeyleri) değil, aynı zamanda tanımları daha belirsiz kişilerden oluşur: Daha mütevazı asil ailelerin, toprakların bölünmesinden dolayı mirastan yoksun kalmış olan oğulları; aynı ailelerin, hatta daha önem-

li soydan gelenlerin gayrimeşru çocukları; arazi sahipleri (*allodium* adlı özerk araziler); kentsel aristokrasi üyeleri; çiftçilik ortamından alınmış olup savaş gereksinimleri dolayısıyla eğitim almış donanımlı gençler. Büyük çeşitlilik gösteren bu insanlar, yeni uzman savaşçıların büyük kısmını oluşturur; kaynaklarda onlar için kullanılan terim, "asker" anlamına gelen ve özgün anlamına göre daha dar bir anlamda kullanılan *miles* iken, Almanya ve İngiltere'de kullanılan terimlerin geçmiş yüzyıllarda derebeylerin silahlı hizmetkârları için kullanılan *ritter* ve *knight* olması son derece anlamlıdır.

Bu heterojen dünya yine de oldukça benzer niteliklere sahip karakterler içerir. Nitekim toplumsal eşitsizliklerin ötesinde, bu dünyaya ait olan herkes aynı şekilde dövüşür ve bu beceri sayesinde herkes, farklı düzey ve derecelerde de olsa, çeşitli imtiyaz ve özgürlüklere sahiptir; bunlardan dolayı da farklı bir hayat tarzı, zihniyeti, hatta belirli bir beslenme rejimi olan, ayrıcalıklı bir kategoriye dahil olur. Dolayısıyla XI. yüzyıl ortalarından itibaren bu savaşçı dünyanın giderek bir "kast"ın tipik özelliklerini sergilemeye başlaması ve kimliğini güçlendiren bir tören sistemi geliştirmesi tuhaf sayılmamalıdır. Savaşçı sınıfın sosyal açıdan birbirinden çok farklı olan üyelerinin ortak hayat tarzı, ortak meşrulaştırma modelleri ve buna bağlı olarak yeni bir ahlak anlayışı gerektirir.

Kılıç ve Haç, İdeal Bir Toplumsal Modelin Geliştirilmesi

Genç savaşçılara silahlarının teslim edildiği ve Barbar toplumlara özgü, çocukluktan yetişkinliğe geçişi simgeleyen görkemli tören, toplumun oldukça sınırlı kesimlerinde de olsa, geç ortaçağa kadar devam eder.

Törenler ve simgeler

Karolenj döneminden itibaren güç ve adaletin simgesi olan kutsanmış kılıcın bahşedilmesi, büyük egemen hanedanlarda ve Germen savaşçı üst sınıfın büyük ailelerinde görülür, Otto dönemindeyse imparatorların askeri işlevini kutsamayı amaçlayan yeni törenlerin ilavesiyle daha karmaşık hale gelir. Dolayısıyla XI. yüzyılda savaşçı sınıfın kendi kabul törenini, at üstünde savaşçıların ortak çıkarlar ve ortak hayat tarzı doğrultusundaki uygulamalarından oluşan şövalyelik dünyasına kabul törenini geliştirmek için hangi kültür düzeyinden ve hangi örneklerden yararlandığını tahmin etmek zor değildir.

Bu tören başlangıçta belirli hareketlerin birbirini izlemesinden oluşan basit bir yapıya sahiptir: "Genelde delikanlılık çağından yeni çıkmış olan şövalye adayına daha yaşlı bir şövalye tarafından, başta kılıç olmak üzere, gelecekteki konumuna ilişkin başlıca silahlar teslim edilir. Bunu

hemen her zaman, Fransız metinlerinde *paumée* veya *colée* diye söz edilen, vaftiz babasının avucuyla genç adamın yanağına veya ensesine indirdiği güçlü bir darbe izler [...] bu tören genelde bir müsabakayla sona erer. Yeni şövalye ilan edilen genç, atına atladığı gibi bir direğe bağlanmış zırhlı bir makete mızrağını saplar veya onu güçlü mızrak darbesiyle devirirdi" (Marc Bloch, *La Sociètà Feudale* (Feodal Toplum), Torino 1959)*

Bu kısa ama öz tasvirde vaftiz babasının, aralarına yeni katılan kişiye indirdiği darbenin törenin en kritik anını oluşturduğuna dikkat edilmeli; nitekim törenin Fransızca adı olan *adoubement*, Germen dilinde "vurmak" anlamına gelen *dubban* kelimesinden türemiştir. Güçlü bir sembolik yönü olan bu hareket, kabul töreninin anlamını ve kültürel kökenlerini daha açık bir şekilde sergiler. Ortaçağ dünyasının tipik bir hareketi olan ve üyeliğe kabul edilenin böyle travmatik bir olayla yeni konumunun bilincine varmasını amaçlayan *colé*, şövalyenin hayatı boyunca karşılığını vermeyeceği tek darbeyi simgeler ve ona böylelikle savaşçı olarak rolünün etik ve pratik bağlamına nüfuz etmesini sağlar. Bu hareket aynı zamanda simgesel Hıristiyan törenlerinden ilham alır. Piskoposun tokadının rahibe manevi bir etkide bulunmasına benzer şekilde, "*colée*" da savaşma yetisinin vaftiz babasının elinden yeni şövalyenin bedenine "geçişi"ni sağlar.

Colée

Bu hareket temel önem taşıyan bir unsurdur: Şövalyelik kurumu kendini meşru kılmak için bir ritüel geliştirirken Barbar alt katman ile batı uygarlığının diğer unsuru olan Hıristiyan kültüründen yararlanmakla kalmaz, rahip "tarikatı"nın takdis etme hareketinin taklidi yoluyla kendi üyelerinin de bir tarikata –şimdilik seküler olan ama başka ahlaki yönleri kabul etmeye hazır ve kısa süre sonra kabul edecek ayrı bir sosyal sınıf– üye olduğunu ifade etmiş olur.

Nitekim uzun süredir Tanrı'nın ateşkesleri ve barışları yoluyla savaş faaliyetlerini düzenlemekle meşgul Kilise, XI ile XII. yüzyıl arasında *adoubement* törenine etkin bir şekilde dahil olarak, savaş işlevini kutsallaştırmayı ve şövalyeleri ahlaki bir simge olan *Athleta Christi*'ye [İsa'nın Savunucusu] dönüştürmeyi sağlayan arınma amaçlı yıkanma ve dua nöbeti gibi bütünleştirici hareketleri dayatır.

Athleta Christi Haçlıların, ortaçağın orta kesimine özgü ideal Hıristiyan savaşçı sentezinin öncüsüdür; kültürel senkretizm amaçlı ilave bir çabayla hem monastik-şövalye tarikatlarının doğuşunu hem de Hıristiyanlığın temelindeki emirlerin (kiliseyi, dul kadınları, yetimleri vs korumak) savaşın ve sivil hayatın zorunluluklarıyla (soylu hanımlara öğütlerde bulunmak, savun-

İdeal bir toplumsal model

* Marc Bloch, *Feodal Toplum*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, 2005.

masız savaşçıları bağışlamak, ihanette bulunmamak) kaynaştığı kesin bir kural bütününün kendini kabul ettirdiğini ilan eder.

Batı uygarlığındaki en köklü değerlerin sentezinden doğduğu için, şövalyeler XII. yüzyılda toplumun tamamına çekici gelmeyi başaran ideal bir toplumsal model niteliği taşır ve toplumu –edebiyat yoluyla yüceltilen, şövalyelerin kendilerinin ve işlevlerinin bir tür gerçek hayat tiyatrosunda bir gösteri unsuru haline geldiği olağanüstü canlandırma süreçleri olan– turnuvaların da "temsil ettiği" bir hayat idealine dahil olmak amacına sürükler.

Şövalyelik başlangıçta açık bir sınıf gibi görünürse de, XIII. yüzyılda aristokrasi tarafından tamamıyla devralınır ve katılım sadece bu sınıfın üyeleriyle sınırlanır; böylece en üst sınıflar feodal toplumun tamamı tarafından geliştirilmiş olup itici güç oluşturan bu ayrıcalıklı modellere el koymuş olur.

Bkz. *Şövalye Tarikatlarının Doğuşu*, s. 59; *At ve Taş: Feodal Dönemde Savaş*, s. 244; *Fransa ve Avrupa'da Yerel Dilde Epik Edebiyatı*, s. 413

Burjuvazi (Tüccarlar, Hekimler, Hukukçular, Noterler)

Ivana Ait

*1000 yılından itibaren din adamları dönemin toplumunu üç sınıfa ayırır: Dua edenler (*oratores*), savaşanlar (*bellatores*) ve çalışanlar (*laboratores*). XIII. yüzyılda zirveye ulaşan kentselleşmeye bağlı en önemli olgulardan biri,* laboratores *sınıfı içinde yer alan büyük değişimdir. Bu olgunun özgünlüğü ve boyutları, modern dönemde "burjuvazi" adı verilen yeni sosyal sınıfların ortaya çıkışı ve kabul edilişi şeklinde kendini gösterir.*

Burjuvazi: Şehrin Yeni Gücü

Burjuvazi terimiyle şehirlerin, kalelerin veya derebeylik merkezlerinin yanı başında ortaya çıkan, *borgo* adı verilen yerleşim yerlerinde yaşayanlar kastedilir. *Borgo*larda, nüfustaki artış ve ticari faaliyetlerin yayılmasıyla sayıları artan ve faaliyetleri gelişen tüccarlar ve zanaatkârlar yaşar; bu yoğun ticaret faaliyetlerine konu olan malların saklandığı depolar da genelde *borgo*'larda bulunur.

Ticari faaliyetlerin yayılması

"Burjuvazi yaşamı temelde takasa dayalıdır; alış fiyatıyla satış fiyatı veya borç verilen parayla geri alınan arasındaki fark geçim kaynaklarını oluşturur. Aracılık yoluyla elde edilen bu kâr, bir işçinin veya hamalın ücretini geçtiği anda meşruiyetinin ilahiyatçılar tarafından reddedilmesi ve şövalye çevrelerinin bu kârın niteliğini anlamakta güçlük çekmesi nedeniyle, burjuvazinin davranış kuralları dönemin ahlakı ile tam bir zıtlık içindedir. Burjuvazi toprak üzerinde spekülasyon yapmayı amaçladığı için arazileri üzerindeki vassallık bağları ona katlanılmaz gelir; faaliyetlerini hızlı bir şekilde yürütmesi gerektiği ve faaliyetleri geliştikçe yeni yasal sorunlarla karşılaştığı için geleneksel adaletin yavaşlığı, karmaşıklığı ve arkaizmi burjuvaziyi bıktırır. Şehri aralarında paylaşan hâkim güçlerin çoğulluğu burjuvaziyi rahatsız eder, çünkü işlemlerin düzenli bir şekilde gerçekleşmesini engeller, sınıfının dayanışmasına da zarar verir. Kiliseye veya kılıç kardeşliklerine üye olan komşularının yararlandığı imtiyazlar burjuvazinin özgürlüğü ve kazançları açısından birer engel oluşturur. Burjuvazi, durup dinlenmeden kat ettiği yollarda vergi toplanmasından ve kalelerinden çıkıp kervanları soyan açgözlü derebeylerinden nefret eder.

Kısacası burjuvazinin henüz çok mütevazı bir yere sahip olduğu dünyadaki kurumların hemen hepsi onu ya aşağılar ya da ona zarar verir. "Burjuvazinin oluşturmayı hayal ettiği şehir, şiddet yoluyla elde edilmiş veya parayla satın alınmış muafiyetlere sahip ve savaşta gerekli olduğu zamanlarda karşılık vermenin yanı sıra ekonomik gelişme amaçlı olarak da düzenlenip silahlandırılmış olup, feodal topluma tamamıyla yabancı gelen bir kavramdır" (Marc Bloch, *La Société Féodale*, 1966).

Tüccarlar

Burjuvazi özellikle başlangıçta homojen bir sosyal sınıf değildir. "Tüccar" etiketi altında toplanan gruplar, küçük takaslarla uğraşan en mütevazılarından büyük tüccar-bankerlere kadar,hem zenginlik ve güç hem de faali-

yet türü açısından birbirinden çok farklıdır. Ortaçağ şehirlerinin insanı da değiştirdiğine şüphe yoktur, çünkü şehirler ekonomi merkezleri haline gelince pazarlar en önemli odak noktaları olur: "Ticaret zihniyeti, yani kâr düşüncesi baskın zihniyeti oluşturur" (Jacques Le Goff, *L'homme médiéval* [Ortaçağ İnsanı], 1987). Zanaat ve ticaret faaliyetleriyle uğraşan kişilerin sayısı artarken ekonomik ve siyasal açıdan önemleri de artar ve toplumsal olarak farklılaşma göstermeye başlarlar.

Kâr zihniyeti

XII. yüzyılda zenginlerin –hem resmi yetkililer hem şövalyeler– çocukları olan tüccarların bazıları asilzâde haline gelir ve "yeni zenginler"in çoğu, özellikle daha riskli olan uzun mesafe ticareti sayesinde servet sahibi olur. Tüccarlar değerli kumaşlardan dikilmiş kıyafetler giyer, mücevherler takar, altın, demir ve fildişi gibi lüks tüketim ürünlerine sahiptirler. Ancak XI-XII. yüzyıllarda, kazancın el emeğine bağlı olmaya devam ettiği toplumlarda ticaret yoluyla elde edilen kâr şüphe uyandırmaya devam eder. Nitekim tüccarlar malları bir fiyata alıp daha yüksek fiyata satar ve bu şekilde adil olmayan bir kâr sağlarlar. Dolayısıyla toplumda iyi bir konuma sahip olmak için tüccarların hukuk alanını tanıması, dil bilmesi –özellikle en yaygın olan Latince ile Fransızca– ve nazik olması gereklidir. Ancak tüccarların özellikle kilise tarafından en çok kınanan faaliyeti, faizli borç verme uygulamasıdır.

Tüccarlar sermayelerini geliştirmek için bu faaliyete giderek daha çok başvururlar ve en yüksek aristokrasiden –papalar, krallar, asiller– perakendeci tüccarlara, zanaatkârlardan çiftçilere kadar toplumun hemen her sınıfından müşterileri vardır. Bu şekilde giderek gelişen ve zenginleşen toplumda, ticaret, kredi ve imalatla uğraşan kişiler giderek daha önemli bir rol oynamaya başlarlar. Kendilerini kabul ettirmek için çok uğraşır ve bunu başarmak için eski iktidarlara baskın çıkarak onlardan giderek daha geniş kapsamlı hak ve özgürlükler elde ederler.

Hukukçular ve Noterler

Bloch'un yukarıda alıntılanan metninden ticaret alanındaki gelişmelerin hukuk alanındaki araştırmalara daha fazla ilgi duyulmasına katkıda bulunduğu da anlaşılır; yazılı kültür ve hukuk uzmanları olan hâkimlerle noterlerden artık ticaret dünyasında ortaya çıkan farklı sorunsallara çözüm bulabilmek için yeni beceri ve bilgilere sahibi olmaları beklenir. Dolayısıyla yükselmekte olan sosyal sınıflarla hızla değişim geçirmekte olan toplumda oluşan

Noterler ve hukuk uzmanları

eğitim talebinin ardında yatan nedenin, ekonominin artan hareketlilik ve Batının giderek artan sayıda halkla temas etmesini sağlayan ulaşımdaki kolaylıklar olduğu anlaşılmaktadır. Kültürel canlanmaya, yeni ekonomik ve siyasal yapıların etkisiyle şehirlerde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar eşlik eder. Artık noterlere ve hukuki meselelerde uzman kişilere ihtiyaç vardır. Kıtanın en eski ve en ünlü üniversitesi olan Bologna Üniversitesi'nde XI. yüzyıldan itibaren bazı hocalar Justinianus'un (481?-565, ♔ > 527) *Corpus iuris civilisi* [Sivil Hukuk Derlemesi] konusunda özel dersler verirler. Kullandıkları elyazmalarının kenarlarına yazdıkları ve *glossa* adı verilen yorumlardan dolayı ilk hukukçulara *glossator* adı verilir. Bu ve bunun gibi okullar, hâkim veya noter olarak kariyer yapmak isteyenlere hitap eder. Seçkin kişilerden oluşan bu topluluk, eğitimin maliyetini karşılayacak ve eğitim almak için gerektiğinde çok uzak şehirlere yolculuk yapacak durumdalardır. Bu kişiler özerk şehir devleti yapısına geçişte çok önemli roller oynayarak kurumların sekülerleşmesine katkıda bulunmuşlar ve şehir devletlerinin idaresinde yer almışlardır. Şehir devletlerinin giderek daha karmaşık bir hale bürünen ihtiyaçlarına cevap veren yasa derlemeleri olan tüzüklerin formülasyonu hâkimlerin ve hukuk uzmanlarının katkılarıyla oluşturulmuştur. "Beraber yaşamanın gerektirdiği kuralları kendi kendine dayatan toplumun riayet edeceği emirleri" uygulama görevi onlara aittir (Renato Bordone, "I ceti dirigenti urbani dalle origini comunali alla costruzione dei patriziati" [*Le aristocrazie dai signori rurali al patriziato*], 2004).

"Hukuk kültürüne sahip olup şehir idaresinin işleyişi açısından elzem olan noterlerin toplum içindeki itibarı giderek artar; noterler yasa ve tüzüklerin derlenmesinde, hukuki ve mali yazıların hazırlanmasında ve mahkemede sunulacak tanıklıkların sözcüklere dökülmesinde rol alırlar. Ancak noterlerin çalışmalarına büyük değer ve önem verilmesinin asıl nedeni, tüm sosyal sınıflardan giderek daha çok sayıda insanın talep ettiği çeşitli türden belgeleri –vasiyetnameler, sözleşmeler, evlilik anlaşmaları, envanterler– üretme becerileridir. *Fides publica*nın [halkın güveni] da yardımıyla, noterlik "teknik açıdan uzmanlaşmış ve ayrıcalıklı bir meslek" olarak görülmeye başlanır (Paolo Cammarosano, *Italia medievale* [Ortaçağ İtalyası], 1991). Noterlerin Latince olarak hazırladığı belgeler, şehirlerin hafızası haline gelir. Noterlerin sakladığı tutanak kayıtları yine *fides publica* sayesinde özgün belge değeri taşır. Bu kayıtların 1154/1164 yıllarında Ceneviz'de hazırlanmış olan en eskisi 1300 belge içerir. Bu kayıtların büyük kısmı karışık türdendir ve sayfa kenarlarında noterlerin not ettiği önemli olaylar yer alır. Bazıları

Şehirlerin hafızası

daha detaylı incelemeler içerip, XII ile XIV. yüzyıl arasında, Cenevizli Caffaro di Caschifellone'nin (1080/1081-1166) *Annales*'leriyle [Yıllıklar] zirveye ulaşan kentsel tarihyazımının gelişmesine kayda değer bir katkıda bulunur.

Tanımlanma Aşamasında bir Grup: Hekimler

Hastaların tedavisi uzun süre boyunca özellikle keşişlerin sorumluluk alanına girer, ama bazen de şifa bulmak amacıyla toplumun başka üyelerine başvurulduğuna dair tanıklıklar da söz konusudur. Daha X-XI. yüzyıllarda bile Salerno hekimleri Avrupa çapında üne sahiptir. Salerno Üniversitesi'nde tıp fakültesinin açılmasıyla şüphesiz bir dönüm noktası yaşanır: "XII. yüzyılda öncelikli olarak pratiğe dayalı olan eğitim biçiminden teorik-felsefi temelli başka bir eğitim biçimine geçilir" (Giovanni Vitolo, *Nel laboratorio della storia. I medici di Salerno, le terme di Baia-Pozzuoli e la leggenda virgiliana di Napoli*, 2007) ve Yunan-Arap tıbbının da etkisiyle tıp, "halk" düzeyinden akademik ve bilimsel düzeye yükselir. Hekimler kültür alanında çalışanlar grubuna dahildir, ama okuma yazmanın yanı sıra, "bu zanaatta sadece bilim aşkına değil, doğayı tanıma ve ona hizmet etme faaliyetleri, yani *physicus* [hekim] rollerinden dolayı uzmanlaşmalıdır. Hekimler ayrıca dinlediklerini ve okuduklarını ifade etme ve algılayıp anladıkları temelinde reçete yazma sorumluluğunu üstlenmelidir" (Heinrich Schipperges, *Der Garten der Gesundheit*, 1988). XII. yüzyılda, Rogerius Frugardi'nin (XII. yüzyıl) 1170-1180 arasında yazdığı *Chirurgia magistri Rogerii*'den [Rogerius Üstadın Cerrahlığı] de anlaşıldığı üzere, cerrahlık da özerk bir nitelik kazanınca uzmanlaşma eğilimi ortaya çıkmaya başlar.

Hekimler genelde zengin ailelerden gelirler, bazen de tüccar çocuklarıdır ve belki de bundan dolayı farklı türden faaliyetlerle uğraşmaya karar verirler. Özellikle Ceneviz'de yürütülen bazı araştırmalarda, aynı zamanda ticaretle de uğraşan hekimlerin olduğu keşfedilmiştir. Bunların arasında yer alan ve Salerno'dan gelmiş olan bazı hekimler XII. yüzyıl ortalarında Ceneviz'e taşınmış olup burada ticari faaliyetlerle uğraşırlar, ama aynı zamanda tıp mesleğini icra edip etmedikleri belli değildir. Üstelik bu kişilerin bazıları aktif olarak faizli borç uygulayanlar arasında yer almaktadır. Bundan dolayı da hekimliğin çok iyi gelir getirmeyen bir meslek olduğu fikri öne sürülmüştür (Laura Balletto, *Medici e farmaci, scongiuri ed incantesimi, dieta e gastronomia nel Medioevo genovese* [Ortaçağda Ceneviz'de Hekimler ve İlaçlar, Tılsımlar ve Büyüler, Gıda Rejimleri ve Gastronomi], 1986).

Bkz. *Demografik Artış ve Kentsel Yerleşimler*, s. 153; *Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları*, s. 161; *Deniz Ticareti ve Limanlar*, s. 166; *Kredi ve Para*, s. 171; *İmalat Alanının Gelişimi ve Loncalar*, s. 175; *Yahudiler*, s. 193; *Tarif Kitapları Geleneği ve Meslek Kitapları*, s. 368

Yahudiler

Giancarlo Lacerenza

XI-XII. yüzyıllarda Yahudi hayatı ve kültürü Hıristiyanlıktaki Mesih'in kehanetlerine dayalı gelişmelere yabancı değildir. Nitekim muhtemelen din adamları arasında bile görülen Yahudi inancına geçişe bağlı olarak, bazı metinlerde bazı kehanetlerin gerçekleşmek üzere olduğundan söz edilir. XI. yüzyılda Yahudi cemaatlerinin yaygınlığı ve uğraştıkları mesleklerle ilgili henüz fazla bilgi yokken, sonraki yüzyılın ikinci yarısında "gezgin yazarlar"ın ilk anlatımlarıyla bu konu aydınlanır. Yahudilerin çeşitli kaynaklardan yaptıkları tercümeler yoluyla bilim dallarının yayılmasında rol oynadıklarını, tıp mesleğinde giderek uzmanlık sahibi olduklarını ve Yahudi hekimlerin uzmanlığının uzun süre boyunca emsalsiz olarak sürdüğünü anlıyoruz.

Mesih'i Beklerken

Hıristiyan cemaatine göre farklı nedenlere dayansa da, 1000 yılının yaklaşması, sonra da geçip gitmesi, Yahudi dünyasında hem gündelik hayata yaklaşımda hem de zaman ve tarihin anlamı konusunda yeni düşüncelere yol açarak bazı önemli değişimlere neden olur. Nitekim XI. yüzyıl Yahudilere çeşitli beklentiler ve büyük çaplı umutlar getirir. Örneğin *Sefer Zerubbavel* [Zerubbavel Kitabı, VII. yüzyıla doğru yazılmış] adlı bir *midrash* [tefsir] yoluyla aktarılan eski bir geleneğe göre Mesih, Kudüs Tapınağı'nın yıkımından 990 yıl sonra, yani Yahudi takvimine göre 9 Av 4818'in karşılığı olan 1 Ağustos 1058 tarihinde tezahür edecekti. Bu tabii ki uzun yüzyıl-

lardan beri dolaşımda olan Mesih'in kehanetlerine dayalı çeşitli tarihlerin ne ilki ne de sonuncusudur (bu tarihten sonra da yeni teoriler üretilmeye devam edilecektir); ancak hem Hıristiyanların ilk binyılının tamamlanmasına yakın olması –dolayısıyla da binyılcı kavramın farklı bir yorumu ve onu izleyecek kriz dönemi bağlamında– hem de Akdeniz Yahudilerinin özellikle Bizans zulmü döneminde büyük zorluklarla karşılaştıkları IX ve X. yüzyılları izlemesi nedeniyle 1058 yazındaki olayın beklentisinin çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan İbrani geleneği uzun süredir Mesih döneminin hem bireysel hem de kolektif ıstırap ve felaketlerle dolu bir kuluçka dönemi olacağına inanıyordu. Kaynaklarda bu dönemden "Mesih'in doğum sancısı" diye söz edilerek hamilelik metaforu vurgulanır. Erken ortaçağda Yahudiler açısından çeşitli sıkıntı ve ıstırapların söz konusu olduğuna şüphe yoktur, ancak durum XI. yüzyıl ortalarında daha da kötüleşir; 1058'de beklenen olay gerçekleşmediği gibi, işlenen günahlar ve temizlik kusuru bahane edilerek her zamanki gibi Yahudilere sorumluluk yüklenir, ayrıca birkaç on yıl içinde ilk Haçlı Seferinin (1095/1096) Yahudi karşıtı ideolojik temeline tanık olunur. Bu sefer, Avrupa'da Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki ilişkileri altüst ederek ortaçağda "küresel" Yahudi-Hıristiyan geriliminin ilk can alıcı noktasını oluşturur; bu süreç Haçlıların geçtiği yerlerde ve özellikle Orta Avrupa'da gerçekleşen kanlı zulüm dalgası ve Yahudi karşıtı hareketlerde görülebilir.

Bekleyiş ve hayal kırıklığı

Zulüm dalgasının yanında daha az bilinen başka bir durum yaşanır: Ortaçağ toplumunun bazı kesimleri Yahudiliğe geçmeye başlar ve XI.-XII yüzyıllarda bir dizi dinden dönme vakası görülür. Ancak bu verinin titiz bir doğrulamaya tabi tutulması gereklidir. Bazı araştırmacılar muhtemelen aşırıya kaçarak X ila XII. yüzyıllarda 10 ila 20 bin Avrupalı Hıristiyanın İbraniliğe geçerek Kuzey Afrika veya Müslüman hâkimiyetindeki doğuya taşındığını öne sürmüştür. Bu olgunun boyutları bir yana, varlığı bile dinsel yetkililerin Yahudi karşıtı ideolojisine rağmen, Yahudiliğin antikçağda da olduğu üzere, Hıristiyanlara ve özellikle halkın daha üst kesimlerine çekici gelmeye devam ettiğini gösterir. Bu din değiştirme vakalarıyla ilgili bilgiler Latince yazılmış tarihi kayıtlarda ve yıllık tarzı metinlerde de bulunur, ancak en anlamlı tanıklıkların asıl kaynağı, Kahire Genizası'ndaki zengin Arapça-İbranice belge hazinesidir: Bunların arasında eski bir din adamı olup 1102 yazında Yahudiliğe geçen ve İtalya'dan ayrılıp uzun bir yolculuğa çıkarak Suriye, Mezopotamya, Kutsal Topraklar ve Mısır'a giden Oppido Lucanolu (Basilicata) Johannes'in otobiyografik yazıları vardır. Yeni adıyla Dönme Obadiah, anılarını topladığı bu yazıların yanı sıra, bir başka çok önemli nedenden

Dinden dönme

dolayı da ünlüdür, o da günümüze kadar ulaşmış olan en eski sinagog müziğidir.

Benjamin de Tudela'nın Dünyası

XII. yüzyılda, önceki dönemlere göre ortaçağ Yahudiliğiyle ilgili belgeler açısından büyük bir artış görülür. Ancak bu belgeler sadece bazı cemaatlerin, bazı bireylerin veya belirli aile gruplarının hayatları hakkında ayrıntılı bilgi sunduğundan, Avrupa'nın ve Akdeniz bölgesinin tamamına yayılmış olan büyük Yahudi toplumunun özelliklerinin ve yaşadığı tarihsel olayların karşılaştırmalı olarak incelenebilmesi açısından yeterli değildir. Tarihyazımında Benjamin de Tudela'nın (?-y. 1173) muhtemelen ortaçağda Yahudi edebiyatının en tanınmış ve en çok tercüme edilmiş kitabı olan *Sefer massa'ot* (Yolculuk Kitabı, Konstantinopolis baskısı, 1543) eserini kaynak olarak kullanma âdeti büyük ihtimalle bu nedenle doğmuştur. Kitabın içeriği eleştirel açıdan oldukça zayıf olsa da, bu kullanımı tamamıyla haklı çıkarır, çünkü biçimsel olarak Benjamin ben Yonah (Yunus oğlu Bünyamin) adlı tanınmamış bir kişinin tahminen üç yıl süren yolculuğunun günlüğü şeklindedir. Bu yolculuğun 1166 ile 1173 yılları arasında yer aldığı sanılır; yolculuğun bitiş tarihi yer alır, çünkü Benjamin'in İbrani takvimine göre 4933 (1172/1173) yılında Kastilya'ya döndüğü yazar, ancak yolculukla ilgili kronolojide bazı tutarsızlıklar söz konusudur. Her halükârda, *Sefer massa'ot* yine de XII. yüzyılın sonları konusunda çok değerli gözlemler sunar ve tasvir ettiği gerçekliklerin çoğu açısından da temelde güvenilir bir kaynaktır. Ne yazık ki yazarla ve nihai redaktörü-editörüyle (Marko Polo'nun *Milyon*'unun yazılış öyküsüne benzer şekilde bu metin de farklı katmanlardan oluşur) ilgili neredeyse hiçbir bilgiye sahip değiliz ve Benjamin'in ziyaret ettiği yerlerde ne kadar kaldığını ve özellikle buralara neden ve hangi şartlarda gittiğini bilmiyoruz. Bu metin başlangıçta muhtemelen sadece yolculukla ilgili birkaç not defterinden oluşuyor ve yerler, mesafeler, Yahudi cemaatlerinin varlığı veya yokluğu gibi kısa bilgiler içeriyordu; muhtemelen Kastilyalı anonim bir yazar tarafından ele alınan bu temel metne Yahudi kültürünün yanı sıra İslam ve Latin-Hıristiyan kültürlerinden kaynaklanan tasvir ve öyküler de eklendi.

Yolculuk günlüğü

Akdeniz'le Sınırlı (Olmayan) bir Toplum

Benjamin de Tudela'nın anlattığı coğrafi bölge, Navarra ile Katalonya'dan sonra Languedoc ve Marsilya'ya kadar batı Provence bölgelerini; Ceneviz'den Otranto'ya kadar İtalya Yarımadasını; Konstantinopolis ko-

nusunda uzun bir bölüm olmak üzere Ege bölgesini ve Anadolu kıyılarını; Antakya'dan Sur'a kadar Suriye kıyılarını ve Lübnan'ı; Akka'dan Banyas'a dolambaçlı bir şekilde kat edilmiş Kutsal Topraklar'ı ("İsrail Toprakları"); Şam'dan Palmira'ya Orta ve Doğu Suriye'yi; Musul'dan Basra'ya Yukarı ve Aşağı Mezopotamya'yı; ve –Arabistan, batı İran, Selevkiye ve Med bölgesi konusunda sahte olduğu sanılan bir bölümden sonra– Orta Asya'nın bir kısmı ile Kürdistan'ı kapsar (Basra Körfezi, Malabar, Hindistan, Yemen ve Etiyopya arasındaki yolculuğun tamamı gibi, bu bölüm de sorunludur).

Mısır'dan Sicilya'ya dönüş

Mısır'dan Sicilya'ya dönüşü konu alan ve inandırıcı bir anlatımdan sonra, metin farklı bir bölgeye geçip, Almanya, Bohemya, Rusya'yla sınır bölgeler ve Fransa olmak üzere Ortadoğu Avrupa'nın bazı bölgelerinin tasviriyle sonlanır. Bu ufka yayılmış olan Yahudi dünyası büyük çeşitlilik gösterir ve Benjamin de Tudela'nın sunduğu verilerin çoğu, doğrudan belgeleme, arşiv, kitabeler veya arkeolojik belgeleme yoluyla entegre edilebilir, daha ayrıntılı hale getirilebilir veya düzeltilebilir. Sözü geçen yerlerdeki Yahudi varlığıyla ilgili sayısal verilerin kullanımı ve yorumlanması bu metnin en hassas ve tartışmalı konularından biridir. Bazılarına göre bu rakamlar ("iki yüz Yahudi", "iki Yahudi") olduğu gibi kabul edilmelidir, başkalarına göre ise bu rakam aile reislerine veya ailelere işaret eder. Bu durumda "beş yüz Yahudi" "beş yüz Yahudi ailesi" anlamına gelebilir.

"Endüstriyel" yönler

Gezilen yerlerin tasvirine gelince, metin genelde sadece peyzajla ilgili veya kültürel ayrıntıların değil, ekonomik ve "endüstriyel" ayrıntıların da üzerinde durarak ziyaret edilen bölgeler hakkında oldukça çeşitlilik gösteren bir tablo sunar. Güney Avrupa'nın tasvirinde kültürel alanlara ilgi kendini daha çok hissettirir. Barselona, Provence ve Orta İtalya'da (özellikle Roma, Capua, Salerno ve Puglia bölgesi) çok eskilerden kalma büyük Yahudi topluluklarının ve önemli kültür merkezlerinin olduğuna işaret edilir, o tarihsel dönem açısından üstünlüğün Provence'a ait olduğu belirtilir. Ege bölgesinde ("Yawan Toprakları") –Yahudi cemaatin *purpura* [kırmızı boyanın elde edildiği deniz minaresi] işlediği ve ünlü âlimlerin yaşadığı Selanik ve Thebai dışında– Korfu'dan itibaren hemen hiçbir yer hakkında ayrıntılı bilgi yoktur, yine de bu bölümün en belirgin özelliğini ekonomik yönü oluşturur. Çanakkale Boğazı'nın yanı sıra, Konstantinopolis de anıtsal iktidar mekânları, yöneticilerinin, kralların ve halifelerin adlarıyla birlikte, ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir ve Bizans İmparatorluğundaki Yahudi cemaatin alt konumda bulunduğu vurgulanır.

Suriye, Lübnan ve İsrail'e ayrılan sayfalarda, II. Haçlı Seferinin neden olduğu ihtilafların izleri arasında Kitab-ı Mukaddes'le ilgili anılara ve merkezinde *templum domini* [Tanrı'nın Tapınağı], yani Tapınak düzlü-

ğünde Kubbet-üs Sahra'nın bulunduğu Kudüs'ün durumuna yer verilir. Kitab-ı Mukaddes'le ilgili yerlerden kısaca söz edilir, ama bu metin sonraki on yıllarda ve özellikle yüzyıllarda gerçekleştirilecek karmaşık ve ilmi tespitlerden oldukça uzaktır. Suriye'den sonra Mezopotamya'da, Kitab-ı Mukaddes'te adı geçen yerler arasında en çok İbrahim, Yunus, Hezekiyel, Danyal ve Ezra'yla ilgili mezarlara veya ibadet yerleri üzerinde durulur. Benjamin'in gerçekten yaptığı yolculuk belki de burada sona erer. Arabistan'la ilgili bölümün bu kitaba ait olmadığı kesin olsa da, yolculuğu yapan kişinin en azından Pers topraklarındaki ve özellikle İsfahan'daki izlerine yine de güvenilebileceği anlaşılmaktadır.

Kitab-ı Mukaddes'e atıflar

Bilgi Birikimi, Sağlık, Bilim

Benjamin de Tudela'nın metninin satır aralarından anlaşıldığı üzere, Avrupa'da ve Akdeniz bölgesinde Yahudi hayatı giderek çeşitlilik kazanırken –Yahudilerin üretim, girişimcilik ve zanaat faaliyetlerinde aktif olarak rol alması bir tek Akdeniz bölgesinde mümkün olacaktır– ve ortaçağın tamamı boyunca büyük ölçüde aynı kalacak olan toplumsal ve ekonomik temeller ortaya çıkarken, XI ve XII. yüzyıllarda Yahudilerin bilginin yayılması ve tıp uygulamalarındaki temel rolü de giderek kendini belli eder. Bu beceriler birçok farklı etkene dayanır, ama genelde iki ana şartın belirleyici olduğu görülür: Bir yandan, (okuma yazma bilmeme durumunun neredeyse hiç var olmadığı) Yahudi dünyasının geniş bir bölümü için geçerli olan çokdillilik durumu ailelerin bir bütün halinde belli mesleklerde uzmanlaşmasına neden olur, diğer yandan sadece sağlıkla ilgili değil aynı zamanda teolojik türden kavramlara bağlı olarak hijyen kurallarına daima büyük önem atfedilmiştir; bu kapsamda Kitab-ı Mukaddes'in Levililer, Sayılar ve Tesniye kitaplarında işlenmiş olan saf olma (*tohorah*) ve saf olmama (*tum'ah*) kavramları konusunda sonradan da hatırı sayılır bir normatif birikim oluşmuştur. Ancak fizik, gıda (*kaşerut*) ve çevre hijyeni konusundaki son derece ayrıntılı kuralların çok yaygın olması, tüm cemaatlerde hekimlerin (bazen hahamların kendileri) sürekli olarak var olmasının da etkisiyle, olumlu etkilerin yanı sıra ne yazık ki hiç öngörülmeyen sonuçlara da yol açmıştır. Örneğin ortaçağda salgın hastalık dönemlerinde Yahudi mahallelerinde yaşayanların en azından başlangıçta bu durumdan daha az etkilendiği gözlemlenmiştir; bu hem Yahudilerin evlerinin kentsel yapının geri kalanından ayrı tutulmaya başlanmış olmasının hem de geleneklere ve dinsel temizlik gereksinimine dayalı olan hijyen

Tıp uygulamaları

kurallarının titizlikle uygulanmasının sonucudur. Ancak buna karşılık Yahudilerin sözde bağışıklığının, salgın hastalıklarda oynadığı rolle bağlantılı olduğuna inanılmaya başlanır. Buna bağlı olarak, 1348 yılındaki kara veba salgınında yeni zulüm dalgaları başlayacak, ancak sonuçta Yahudi dünyasındaki kurban sayısının Hıristiyan dünyasındaki sayıdan daha düşük olmadığı kabul edilmek zorunda kalınacaktır. Giderek tecrit edilen Yahudi dünyası sinagoga, ritüel yıkanmaya ve *kaşer* gıdalara tutunmaya çalışır; bu temel unsurlara hastane kurumu –*hospitalis iudaeorum*– eklenir ve Bat'ıda ilk bilinen örnekleri sinagogların yanına kurulur. *Heqdeş*, yani yoksullar için bir barınma yeri olarak ortaya çıkan bu yapılar, Kutsal Topraklar'a giden hacıların geçişiyle birlikte gelişmeye başlar, çünkü Hıristiyan toplumunun aşağılayıcı ayrılıkçı önlemleri olmasa bile yolculuk boyunca temizlik ve saflık gereksinimi, dindaşlarının barınma yerinde mola vermelerini gerektirir.

Bkz. *Kredi ve Para*, s. 171; *Burjuvazi (Tüccarlar, Hekimler, Hukukçular, Noterler)*, s. 188

Yoksullar, Hacılar ve Yardım Sistemi

Giuliana Boccadamo

XI. yüzyıl sonlarında Benedikten manastırları, yoksullara yardım ve barınma sağlama konusunda o ana kadar sahip oldukları ayrıcalıklı konumu kaybetmeye başlar. Rahip cemaatleri, hayır kuruluşları ve yeni dinsel tarikatlar yoksullar, hacılar ve hastalarla ilgilenmeye başlar ve yardım sisteminde yeni uzmanlaşma şekilleri ortaya çıkar ve bu alan farklı biçimlerde paylaşılır.

Monastisizm ve Ağırlama Sistemleri

IX. yüzyıldan itibaren monastik ağırlama yoksullara yardım ve barınma sağlama alanında belirleyici rol oynar. Manastır kilercileri ile deneyimli,

yaşlı ve ihtiyatlı olması gereken kapıcı keşişler manastırlarda çok önemli bir yere sahiptir. Manastırların kapısına yoksullar, dilenciler, gezginler ve hastalar gelir; yoksulluk insanların ait oldukları yerle bağlarını koparır ve kategorileri birbirine karıştırır. Kutsal yerlere giden hacıların yanında çiftliklerinden kovulmuş kolonlar ve borçlarının yükü altında ezilmiş tüccarlar da yer alır. Norcialı Aziz Benedictus'un (y. 480-y. 560) IX. yüzyılda yeniden ele alınıp özellikle Aniane Manastırından Benedictus'un (y. 750-821) 816 tarihli reformuyla geliştirilen kuralına göre Benediktenlerin ağırlama kavramı tek bir anlama gelir: *Benedic* [kutsa]. İsa'nın suretinde yoksullar kutsanır ve yoksullar aracılığıyla, kendini yoksul ve mütevaz kılmış olan İsa'nın kendisi ağırlanır. Ağırlama şekilleri her manastırın kendine özgü ritüellerini temel alır: Ayaklar yıkanır (*mandatum*), yiyecek dağıtımı yapılır, konaklama ve gerekli olduğu yerlerde tıbbi bakım sağlanır. *Refectio pauperum* [yoksulların beslenmesi], barınma istemeseler de, oradan geçen yoksullara, hacılara ve sürekli olarak manastır civarında dolanan çocuklara, kadınlara, yaşlılara ve sakatlara her gün yiyeceğin yanı sıra, odun ve eski giysiler temin etmek anlamına gelir. *Mandatum* [ayakların yıkanması], her gün uygulanır, ancak kutsal Perşembe günü özel bir tören halini alır. İlk olarak sabahları ayakları yıkanan yoksullardan oluşan bir kortej aynı sayıdaki keşişten oluşan bir korteje eşlik ederek kiliseye girer. Her keşiş bir yoksulun önünde diz çöker, onda İsa'yı yüceltir, ayaklarını yıkar, kurular ve öper. Kendilerine biraz para da verilen yoksullar daha sonra oradan ayrılırlar.

Bu tören zaman içinde aynı şekilde devam ettirilirken, manastır kapı görevliliği kısa bir süre sonra iki farklı göreve dönüşür, çünkü *custos hospitum* [misafir sorumlusu] o bölgeden geçen zenginlerin ve üst düzey kişilerin ağırlanmasıyla ilgilenirken *elemosynarius* [hayır işleri sorumlusu] yoksullarla ve sadakaların dağıtılmasıyla ilgilenir. Bu şekilde doğan hayır işleri hizmeti XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hem yoksullukta artışa hem de silahsız insanların askerlerin zorbalığından korunma ihtiyaçlarındaki artışa paralel olarak giderek yayılır. Böylece *pauper* [yoksul] terimi, *miles* [asker] teriminin karşısında ayrı bir anlam kazanmaya başlar.

XI ile XII. Yüzyıl Arasında Krizler ve Yeni Gelişmeler

Benedikten manastırlar XI. yüzyılın tamamı boyunca yoksullara yardım alanında bir tür ayrıcalıklı konuma sahip olmaya devam eder, para toplanması ve dağıtımı giderek kurallara bağlanır. Sadaka sistemi, hem manastırın servetinin bir kısmını ayırması hem de keşişlerin kişisel ve ko-

lektif olarak kendilerini mahrum bırakmaları sonucunu doğurur. Oruç tutma sonucunda artakalan yemekler, yoksullara dağıtılmak üzere hayır işleri sorumlusuna teslim edilir. Ancak artan yoksullukla başa çıkmak, sayıları giderek artan, miras dışı bırakılmış insanların ihtiyaçlarını karşılamak kolay değildir; örneğin Cluny Manastırı 1018'de 17 bin yoksula yardımda bulunur. Doğal felaketlerin ve kıtlıkların da bu duruma eklenmesiyle, XI. yüzyıl sonlarından itibaren manastırlar yoksullara yardım sağlamakta yetersiz olmaya başlar. 1095'te hasat Avrupa'nın her yerinde zayıflamıştır ve buğdayla ekmek dağıtımını zora düşürür. Yeni yüzyıla girilirken salgın ilerlemeye devam eder ve 1120'de Portekiz'e, 1124-25'te de Almanya'ya sıçrar. Po Vadisi 1186'da bir kez daha kuraklığa, dört yıl sonra da şiddetli bir su baskınına maruz kalır. Bu türden birçok örnek vermek mümkünse de XII. yüzyılın hemen her yerde felaketlerle kapandığını söylemekle yetinelim. Yoksulluk en çok efendilerine karşı yükümlülükleri veya borçları olan çiftçileri etkiler, ama şehirleri de etkisi altına alır, çünkü aynı bölge içinden iş ve yardım için şehre gelip yerleşenler şehirlerin durumunu büsbütün kötüleştirir. Bunların yanı sıra en geleneksel kentli sınıflar da etkilenir ve kıtlık-salgın hastalık döngüsü hastalıklarda artışa da neden olur.

Yoksulluğun yayılması

Yoksullar manastırların kapısında bekleyip dua eden mütevazı dilenciler değildir artık. Varlıkları rahatsız edicidir, aynı kaderi paylaşanlarla birleşerek giderek daha tehditkâr çeteler oluştururlar, pistirler, hırsızdırlar, insanları korkuturlar. Bu durumda sefil bir hayatı telafi edecek ganimet hayalinin, toplumdan dışlanmış, isyankâr toplulukları, geçim kaynakları zorda olan Avrupa için gerçek anlamda bir emniyet supabı teşkil eden 1095 tarihli Haçlı Seferine katılmaya itmiş olması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Pierre l'Hermit'nin (y. 1050-1115) ateşli vaazlarının da etkisiyle asıl Haçlı Seferinin öncüleri olarak yola çıkan "yoksullar ve dilencilerin Haçlı Seferi"nin l'Hermit ile Şövalye Çulsuz Walter liderliğindeki çeteleri İznik yakınlarında Türkler tarafından büyük bozguna uğratılır. Sonraki Haçlı Seferlerine katılan yoksul ve hacı kitlelerinin sonu da bundan farklı değildir; 1212 yılında düzenlenen "çocukların Haçlı Seferi" de trajik bir şekilde son bulur.

Dilencilerin Haçlı Seferi

Burada vurgulanması gereken yeni olgu, *Imitatio Christi*'yi [İsa'yı Örnek Alma] temel alan İncil'i ilham alan uyanış adına gezgin vaizlerle yoksulların bir araya gelmesidir; zaman içinde Milano Patarin hareketi veya diğer heterodoks eğilimlerin az veya çok etkisi altında kalan, Bulgar Bogomiller gibi çok geniş kapsamlı halk hareketlerinin yanı sıra, yoksulların ve dışlanmışların Uzun Sakallı William gibi on altı yaşında peygamberler veya IV. Haçlı Seferinin vaizi Foulques de Neuilly gibi sonraki neslin inzi-

vacı keşişleri liderliğinde yoksulların baş kaldırmasına da neden olacaktır. Bu dönem XIII. yüzyılda gerçekleşecek olan dinsel yenilenmenin başlangıcıdır ve şimdilik *liberalitas erga pauperes*'ten [yoksullara karşı cömertlik] *conversatio inter pauperes*'e [yoksullar arası diyalog] geçiş anı olarak özetlenebilir. Bu arada hayır işleri de farklı bir şekilde algılanmaya başlanır; artık yoksulların manastır kapılarına gelmesi beklenmez, yepyeni bir hizmet etme anlayışıyla yoksullar aranır ve Gregoryen reformun etkisiyle bu hareket önce tüm din adamlarına, sonra da zoraki bir şekilde de olsa, yurttaş sınıflarına kadar uzanır. XI. yüzyıldan itibaren ortak hayatı seçmiş olan ve kişisel varlıkları olmayan ama kolektif mülklerini kiliseye ve yoksullara sunan bağımsız rahipler, din adamları arasındaki yenilenmenin baş aktörleridir. Piskoposa *quarta pauperum* [dördüncü kısım yoksullara], yani *Decretum Gratiani*'de de [Gratianus'un Emirnamesi] belirttiği gibi, kilise servetinin yoksullara verilmesi gereken dördüncü kısmının idare edilmesinde yardımcı olmaya, dinsel meclislerde bir araya gelen rahiplerden daha uygunu var mıdır?

İncil'i ilham alan uyanış

XII. yüzyılda İncil'i ilham alan uyanışta seküler kesimler de rol alır. Bazen tövbekârlığa dayalı hayır dernekleri şeklinde bir araya gelen seküler insanlar, kilise ikonografisinde giderek daha sık tasvir edilen hayır faaliyetlerini manastır veya kilise vekilleri veya aracıları vasıtasıyla değil de, kendileri yönetmeye başlarlar. Hayır faaliyetlerinin fiilen uygulanması, seküler insanlar için de günahlardan arınmak için bir yol olmaya başlar ve yoksullar *Vicarius Christi* [İsa'nın vekili] olarak, İsa da yoksul suretinde yeniden sevilmeye başlanır.

Yeni Yardım Şekilleri

Din adamlarıyla seküler kesimlerin beraber veya ayrı ayrı kurduğu hayır-yardım ağı o dönem toplumunun ihtiyaçlarının çeşitliliğine tanıklık eder ve hem yeni türden bir hareketliliğe bağlı olan yeni gereksinimlerle hem de farklı hastalık türleriyle iç içe geçer. Takas ekonomisinin gelişmesiyle giderek artan insan ve mal dolaşımı, hacıların kat ettiği yollar boyunca ağırlama imkânlarının da gelişmesine neden olur. Zaten yolların durumu ile büyük haç yolculukları arasında apaçık bir ilişki vardır. IX. yüzyıl ortalarına doğru Compostela'da keşfedilip Havari Iago'ya ait olduğu sanılan mezara hac yolculuğu yapılmasına izin verilişi ve bütün Avrupa boyunca Galiçya'ya kadar uzanan yolların yavaş yavaş ortaya çıkışı bu duruma bir örnektir. Hacılar kısa bir süreliğine ve gönüllü olarak da olsa, yoksuldur, elverişsiz şartlara maruz kalır ve koru-

Hacılar

masızdır. Hacılar kaba saba ve fakir giysileri, şapkaları, deri çantaları, asaları ve başlangıçta sadece Compostela hacılarının simgesi olup sonradan ortak bir simge haline gelen ve sadaka için uzatılan eli temsil eden deniz kabuğu yoluyla ayırt edilir. Hacıların kat ettiği yollar boyunca rahip cemaatleri veya hayır dernekleri tarafından dağ yollarında, tehlikeli geçitlerde, köprülerde ve nehir kıyılarında koruma sağlamak amacıyla barınma yerleri yaptırılmaya başlanır. Örneğin Rhone Nehri'nin köprücü keşişleri, aynı cemaate bağlı rahibelerle beraber ünlü Avignon köprüsünü ve kısa süre içinde yerel bir hastane cemaatinin merkezi haline gelecek olan Altopascio düşkünler evini inşa eder. Hastanelerin, dinsel tarikatların ve onlara bağlı olan, ama sayısını tahmin bile etmenin imkânsız olduğu seküler örgütlerin gelişmesi, hayır işlerindeki yenilenmenin en önemli belirtileri arasındadır. Ayrıca sivil yetkililerin de katılımıyla yardım sistemlerinde uzmanlığa gidilmeye başlanmasıyla beraber, *pauper* [yoksul] ile *infirmus* [zayıf], genel barınma mekânı olan düşkünler evi ile daha açık bir şekilde tedaviyle bağlantılı olan, gerçek anlamda hastaneler birbirinden ayrılmaya başlanır.

XII ile XIII. yüzyıl arasında hareketliliğin artışı, Haçlı Seferleri, hac yolculukları ve genelde Doğuyla daha yaygın temaslar sonucunda daha fazla sayıda hasta kabul eden cüzzam hastaneleri de bu olguya bir örnektir. Bu hastalarla özellikle Aziz Lazarus şövalyeleri ilgilenir, bir tür manastır cemaati gibi gündelik erzaklarını sağlarlar,;ancak şehir yetkililerinin de –hastaları iyileştirmektense sağlam olanları bu bulaşıcı hastalıktan korumak amacıyla da olsa– cüzzamlılarla ilgilendiğini, şehir dışında, yasal olarak tanınan topluluklar halinde yaşamalarını sağladıklarını ve onlara düzenli olarak yardım ettiklerini söylemek gerekir.

Bkz. *Misyonerler ve Hıristiyanlığın Yayılması*, s. 206

Eşkıyalar ve Korsanlar

Carolina Belli

Kara ve deniz ulaşımındaki zorluklar, birbirine zıt ticari çıkarlar arasındaki çatışma ve komşu şehirlerle halklar arasında baş gösteren ve dinsel ihtilafların da etkisinde kalan mücadelelerin Avrupa toplumunda neden olduğu kalıcı ihtilaf durumu, hemen her yerde ve sürekli olarak – yasal davranışlardan çok da iyi ayırt edilemeyen– korsanlık ve eşkıyalık olaylarına neden olur.

Eşkıyalığın Gelişimi

Avrupa toplumunun Roma İmparatorluğunun çöküşünden 1000 yılındaki canlanmaya kadar, erken ortaçağın tamamı boyunca geçirdiği çalkantıların ölçeği, Geç İmparatorluk dönemine kadar Akdeniz bölgesindeki halkların ortak yaşam kanonlarını, bu bölgedeki ve denizdeki karşılıklı entegrasyonu ve bir arada yaşamı ciddi düzeyde etkiler. Asya'nın steplerinden çıkıp dalga dalga Doğu Avrupa ovalarını geçerek Akdeniz'e bakan topraklara ulaşan ve buraları mahveden Barbar halklar ve *Mare Nostrum*'u çevreleyen bölgeleri istila eden Sarazenler, Roma İmparatorluğunun ekonomik ve toplumsal hayatının dayandığı yoğun deniz ve kara ulaşım yollarını yok eder. Kuzey Denizinden İtalyan Yarımadasına kadar Avrupa'nın tamamını birbirine bağlayan büyük Roma yollarında tüccarların veya orduların çevresinde gerçekleşen yoğun ulaşım ortadan kalkar, Alpler'in ötesinde bazı yolların izi bile kalmaz. Kıtanın her yerinde yabani koşullara geri dönüş yaşanır; daha önce şehirlerin olduğu, tarlaların ekildiği, çiftliklerin bulunduğu yerlerde yeniden ormanlar ve bataklıklar oluşur. Sınırlı bölgelerde tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomi gelişir ve geçim kaynakları giderek azalır. Nehirler Avrupa'nın batı ve doğudaki başlıca ulaşım arterlerini oluşturmaya devam eder. Denizlerdeki Barbarlığa dönüşün karadakinden aşağı kalır yanı yoktur: Geç Roma döneminde takas hacminin düşmesiyle çöküş dönemine giren Tiren ve Adriyatik denizlerindeki eski limanlar, İslam istilalarını takiben ticaretin çöküşüyle Batıyla Doğu arasında geçit olma işlevini kaybeder ve 1000 yılına kadar deniz ulaşımı sadece Arap veya Sarazen gemilerinin gidiş gelişinden veya küçük kabotajlı yerel teknelerden oluşur. Askeri, idari ve ekonomik düzen her yerde dağılır, devlet kavramı ortadan

Sistemin dağılması

kalkar, zihniyet ve anlayış daha kaba ve batıl inançlara bağlı hale gelir. İmparatorluk döneminin güçlü iktidar ve hukuk sisteminin sonu ve küçük bölgelerle sınırlı yerel siyasal gerçekliklerin doğuşu, Roma geleneğinin bir arada yaşama prensiplerinin bile çökmesine neden olur; yaşama ve yolculuk yapma güvenliğinin yerini, bireyler ve halklar arasında saldırı ve zorbalık prensiplerine dayalı bir ilişki yapısı alır.

Dolayısıyla bu dönemde eşkıyalık veya korsanlıktan, yani toplumsal ve siyasal ilişkilerin patolojik yönlerinden söz etmek, halklar ve kişiler arasındaki ilişkileri bir bütün olarak ele almayı gerektirir. Hukuk Roma-Barbar krallıklarından itibaren gücü, şiddeti ve zorbalığı insanlar ve halklar arası ilişkilerin geçerli ve belirleyici unsurları olarak gören davranış biçimlerine ve prensiplerine dayalıdır. Sarazenlerin Akdeniz'in batı kıyılarındaki varlığı ve Kuzey Afrika, İspanya ve Sicilya kıyılarını fethederek giderek yayılmaları, kıyı halklarıyla aralarındaki ilişkilerin dinsel mücadelelerin etkisi altında kalmasına neden olur. Başka bir deyişle erken ortaçağda eşkıyalık ve korsanlık, toplumun tamamına yayılmış olgulardır. Farklı değerler öne süren tek ses kiliseye aittir. Aziz Ambrosius, barbar düşmanların insanlıktan yoksun olduğuna inanır, ancak Romalılarla barbarlar arasındaki ihtilafın başlıca nedeni, barbarların askeri açıdan üstün olması ve zengin ve güçlü bir azınlıkla halk katmanlarından oluşan Roma toplumunun bu yeni durum sonucunda ezilmesidir.

Kilisenin değerleri

Ormanlar ve Denizler

Bu durumda kırsal bölgelerin ve özellikle ormanların neden yollardan geçenlere saldırıp onları soyarak hayatlarını kazanan insanların veya çetelerin doğal yaşam alanı haline geldiğini, hatta neden bu gruplarda bazen herhangi bir monastik veya seküler tarikata üye olmayan din adamlarının bile yer aldığını anlamak zor değildir. Sivil yetkililerin tüccarların, orduların veya hacıların yolculuklarını güvenli kılmak için yayınladıkları emirler hiçbir işe yaramaz; bazen kırsal bölgelerdeki köylülerden de destek alan eşkıyalar hayatlarını her türlü kısıtlamanın dışında sürdürür ve yerleşik toplumların son derece küçük olmasından dolayı yakalanmaları zordur, çünkü bazen eşkıya gruplarıyla kırsal köyler arasında sayıca hiçbir fark yoktur.

Deniz ulaşımı da barbar istilalarından darbe alır. Akdeniz'de kıyı şehirlerinin yeniden önem kazanması ve deniz ticareti açısından eski ihtişamını geri kazanması 1000 yılını bulur. Bu dönemde Akdeniz kıyıları boyunca ticaretten hayatını kazanan toplumlar tarafından yeni limanlar

kurulur; Adriyatik Denizinde tuz ticareti, balıkçılık, doğuyla köle ticareti ve Bizans İmparatorluğuyla olan ilişkileriyle Venedik'in yıldızı yavaş yavaş parlamaya başlar; Tiren Denizinde Ceneviz ile Pisa'nın yanı sıra Marsilya ve Barselona limanlarının varlığı belirleyici önem taşır. İtalya'nın güney kısmında Napoli ve Puglia'daki limanlara sahip olan Bizans varlığı devam eder. Ancak denizlere asıl egemen olan, tüccarlarını ve hanlarını Doğunun tamamına dayatan ve değerli eşyaların Batıya getirilmesine ön ayak olan Amalfi'dir. Yine de bu merkezlerin hiçbirinde ticari faaliyetleri düzenleyecek resmi bir kurum yoktur ve ticaretle korsanlık arasında çok ince bir çizgi söz konusudur, çünkü bu iki faaliyet sıklıkla aynı kişiler tarafından uygulanır. Denizde hayat, hem gemilerle ekipmanın düşük teknik düzeyi hem de gemilerin ve mürettebatın ganimet ve servet arayışındaki denizci grupları tarafından ele geçirilmesinin neden olduğu sürekli tehlikeden dolayı belirsizliklerle doludur.

Ticaretle korsanlık arasındaki ince çizgi

Kıyı halklarının malları Avrupa kıyılarının tamamı boyunca korsanların hedefi olur ve bu halklar denizden gelen düşmandan korunmak için giderek iç kısımlara çekilerek kıyı bölgelerinin bataklıklara dönüşmesine yol açar; bazıları Sarazen bazıları da Hıristiyan olan korsanların bir başka hedefi de, özellikle doğuda çok gelişmiş olan köle pazarını besleyecek olan erkek ve kadınlardır. Böylece korsanlık ticarete el koymanın yanı sıra yozlaşmış bir savaş haline dönüşür, çünkü düşmanla mücadele edip hayatta kalmaya çalışmak gerekir ve ticaret gibi, normalde yasal olan faaliyetleri sürdürmek için kişisel saldırı ve dövüş kural haline gelir. Korsanlar her yerdedir, hiçbir bayrağa ait değildir ve hiçbir yurttaş kesimi bu kabahatten muaf değildir. Venedikliler Dalmaçya kıyılarına saldırır, Pisalılar ile Cenevizliler Korsika, Sardinya ve Balear adalarını fethedip kontrol altına alır, Sarazenler de Güney İtalya kıyılarını hedef almaya devam ederler. Bütün bu yaşanalar, kıyı halklarının kendilerini korumaya ihtiyacı hissetmesine neden olur. Avrupa'nın sınır bölgelerinden gelerek hem denizde hem de karada büyük tehlike teşkil eden paralı asker grupları da söz konusudur; örneğin İskandinavya'dan gelen ve Britanya kıyılarına ayak basmış olan Normanlar özellikle İtalya topraklarında yaşayan ilk Barbar nesilleri gibi, ganimet elde etmeyi ve düşmanlarını soyup, mallarını tahrip etmeyi amaçlayan vahşi savaşçılardır. Bitmeyen mücadeleler, merkezi iktidarın belirsizliği, göğüs göğüse dövüşten ibaret savaşların acımasızlığı, zorbalıkla, soygun ve korsanlıkla hayat kazanma gereksiniminin çeşitli halklar arasında doğurduğu yaygın şiddet ortamından kaynaklanan tartışmasız istikrarsızlık duygusu, bilinmeyene ve denize karşı sürekli korku hali, batı halkları arasında kök salacaktır.

Paralı askerler

Benzer bir belirsizlik ve şiddet durumunu Kuzey denizlerinde de buluruz; Viking grupları erken ortaçağdan itibaren İskandinavya'dan başlayarak İngiltere'ye ve Atlantik Okyanusu'na, hatta Rusya ve Karadeniz'e doğru köle, deri ve takas edilecek başka ürünler almak amacıyla, şiddet ve yağmalama üzerine kurulu bir fetih dalgası başlatır.

Bkz. *Pazarlar, Panayırlar, Ticaret ve Ulaşım Yolları*, s. 161; *Deniz Ticareti ve Limanlar*, s. 166

Misyonerler ve Hıristiyanlığın Yayılması

Genoveffa Palumbo

XI ve XII. yüzyıllarda gerçekleşen ve özellikle Kuzey ve Doğu Avrupa'da yaşayan ve Pagan olmaya devam eden halklara Hıristiyanlığı kabul ettirme amacı güden misyonlar, bu sürecin nasıl gerçekleştiği, eski inançların nasıl var olmaya devam ettiği ve Avrupa'nın kökenleri konusunda günümüzde yürütülen tartışmaları anlamak açısından da çok önemlidir. Hıristiyanlığın yayılma süreci, Roma ve Bizans kiliselerinin ikili etkisi altında gerçekleşir. Ayrıca Latince ile Yunanca ve batı litürjisi ile Doğu litürjisi arasında, Hıristiyanlığın yayılmasında başlıca araç haline gelecek olan bir kutsal dil daha yayılır: IX. yüzyıldan itibaren Kirillos ile Methodios'un kutsal metinleri tercüme ettiği kilise Slavcası.

Avrupa'nın Hıristiyan Kökenleri Üzerine Tartışma ve Misyonlar Tarihi

1985'te yayımlanan ve *Egregiae virtutis* [Erdemli meziyetlere sahip insanlar] adlı papalık mektubunda, önceden ilan edilen *Slavorum apostoli* [Slavların havarileri] adlı genelgede IX. yüzyılda Kirillos ile Methodios'un

–tarihçi Frédéric Chabod'ya (1901-1960) göre yüzyıllar boyunca *Res publica christiana* [Hıristiyan Cumhuriyeti] dışında sayılan– Tuna Nehri'nin ötesindeki topraklarda Hıristiyanlığı yaymak için başlattığı faaliyetin zaman içinde Avrupa açısından edindiği anlamı vurgulanır. Dolayısıyla konumuz olan yüzyıllardaki misyonerleri ve Hıristiyanlığın yayılma sürecini anlamaya çalışmak için, Avrupa'nın bu kısmından ve bu döneminden başlamak gerekir. Misyonerlik tarihi gibi, uzun süre boyunca sadece ilahi takdir açısından ve azizlerin hayat öyküleri kapsamında işlenmiş olan bir konuyu tarihsel açıdan ele almak için birçok başlangıç noktası söz konusudur, ama bunların en güncel olanı, Avrupa'nın kökenleriyle ilgili tartışmanın dayandığı noktadır. Sadece Yahudi-Hıristiyan kültürü içerisinde, hatta sadece Hıristiyanlık içerisinde ele alınacak olsa bile bu kökler fazlasıyla karmaşıktır ve bu çeşitlilik, *Slavorum apostoli*nin Aziz Benedictus'la birlikte Avrupa'nın koruyucu azizleri ilan edilmesiyle vurgulanmıştır.

Avrupa halklarını Hıristiyanlığı kabul etmeye götüren süreç yüzyıllar boyunca, hatta– Litvanya dükü Jogalia'nın 1386'da Hıristiyanlığı kabul edişini bu sürecin nihai noktası olarak görürsek– modern çağın başlarına kadar sürer, ama *Res publica christiana* acısız bir doğumun ürünü değildir. Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri modern çağda Avrupa dışında yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde genelde söz konusu olduğu üzere, diyalog ve ikna gücünü temel almadığı için direnişle ve husumetle karşılaşır. Pagan sunaklarının yıkılması ve din değiştirmeyi reddedenlere uygulanan şiddet, kaynaklara göre Hıristiyanlığı yayma sürecinin başlangıcından itibaren yaygın bir uygulama alanı oluşturur. Ancak araştırmacıların da belirttiği gibi, Hıristiyanlığın kabulünün sık sık "hem krallar hem de müminler arasında yüzeysel düzeyde" gerçekleştiği de (Raul Manselli, "Resistenze dei culti nella pratica religiosa", *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne* [1982) görmezden gelinmemelidir. Bu direnişlerin incelenmesi, Avrupa'nın kökleriyle ilgili tartışmaya da katkıda bulunacaktır.

Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri

Batı kökenli tarihyazımının Avrupa'nın bu kısmıyla ilgili konuları önemsiz saymış olması, "kökenler"le ilgili bu tartışmayı daha da eksik ve bölük pörçük hale getirmektedir. Urallar'dan Baltık Denizine kadar uzanan *incognita tellus*'ta [bilinmeyen topraklar] çeşitli etkiler altında kalan Slav ve Slav olmayan halklar yaşar; en çok ta, yanı başlarında yer alan, sınırları yeteri kadar iyi korunmayan Bizans İmparatorluğu etkisi altında kalırlar. Böylece Doğu ile batı, papalar ile Bizans imparatorları, Latince ile Yunanca, Roma litürjisiyle Bizans litürjisi ve Hıristiyanlığı yayma çabalarıyla eski inançların direnişi arasında bölünen Avrupa, kısmen yeni bir alfabe, ken-

Doğu ile Batı arasında derin uçurumlar

dine ait bir dil ve bir litürji geleneği aracılığıyla son din değiştirmelere tanık olur. Bu bölgeler açlıktan veya başka halkların baskısından dolayı harekete geçen halkların göçlerine en fazla maruz kalanlardır; bu toplu göçler yerleşik halkların düzenini bozarak korku yaratır ve bir araştırmacının işaret ettiği gibi, "*A peste a fame a bello libera nos Domine* [Tanrım, bizi vebadan, açlıktan ve savaştan kurtar!] gibi eskilerden kalma bir yakarıştan, örneğin Bavyeralıların *Ab incursione alienigenarum libera nos Domine*'si [Tanrım, bizi yabancıların saldırılarından kurtar] gibi hedefleri daha belli yakarışlar doğar" (Gina Fasoli, "Unni, Avari e Ungari nelle fonti occidentali" *Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari*, 1988).

Hem batı, Doğu (özellikler Kiev Rusları) ve Güney Slavlarını hem de Macarlar ve Moldovalılar gibi Doğu Avrupa'nın Slav olmayan halklarını hedef alan misyonerlik stratejisi birçok farklı yol izler. *Slavorum apostoli* eserinin tarihsel açıdan değerlendirilmesinden de görüldüğü üzere, Hıristiyanlığın yayılma sürecinin bu dönemini anlamak açısından azizlerin hayatlarını işleyen kaynaklar da önem taşır. Batı Avrupa'dan çok Doğu Avrupa'ya özgü, asil azizelere örnek olan Kievli Azize Olga'dan (y. 890-969) Praglı Aziz Adalbert'e (y. 956-997), Kievli Aziz Vladimir'den (y. 956-1015) Macar Aziz Stephanus'a (y. 969-1038, ✠ > 1000/1001) Sırp Aziz Simeon'dan (1114-1200) oğlu, özerk Sırbistan Kilisesinin kurucusu ve ülkenin hamisi Aziz Sava'ya (y. 1170-1235) azizlerin hayat hikâyeleri konumuz olan yüzyıllarda batı Avrupa'nın olduğu kadar Doğu Avrupa'nın siyaseti, kültürü, sanatı ve dolayısıyla tarihinde önemli rol oynar. Bu azizlerin öyküleri olmadan Kuzey Almanya'nın, denizin ötesindeki İskandinav Yarımadasının, Orta ve Doğu Avrupa'yla Güney Balkanlar'ın halklarının giderek asimile edilmesini anlamak çok zordur. Dolayısıyla azizlerin yeni ve bilimsel hayat öykülerinin temelinde ve günümüze kadar ulaştıkları çeşitli dillerdeki uzman araştırmaların desteğiyle yorumlanacak bu kaynaklar başlangıç noktamızı oluşturmalıdır. Burada, ileride Avrupa'yı oluşturacak olan halkları hedef alan bu son misyonlar sadece genel hatlarıyla ele alınacaktır. Bazen azizlerin de başvurduğu misyonerlik stratejileri arasında krallık ailelerinde vaftizler ve evlilikler de yer alır. Hıristiyanlığa yeni geçenlerle evlilik stratejileri kuranlar diplomatik becerileriyle ün salmış olan Bizanslılar değildir sadece, Hıristiyanlığa yeni geçenlerin kendileri de batı Avrupa dünyasıyla giderek daha çok evlilik ittifakları kurmaya çalışır. Bu stratejilerde belirleyici roller oynayanlar arasında, ayrıntılı bir şekilde incelendiği takdirde Hıristiyanlığın yayılması konusunda çok şey öğrenebileceğimiz azizlik kavramı ile genelde evlendikleri erkeklerden çok daha kültürlü olan kadınları görürüz. Ama bu konuyu sırayla ele alalım.

Son misyonlar

Yukarıda da belirtildiği gibi, X. yüzyıl sonlarında Doğu Avrupa'yı hedef alan Hıristiyanlığı yayma sürecinde faal olanlar arasında hem Bizans dünyası hem de Hıristiyanlığı zaten kabul etmiş olan Alman topraklarının misyonerleri vardır; Passau'dan gelen piskoposlar kralları Hıristiyanlığı kabul etmeye ikna edip vaftizler düzenlerken Konstantinopolis'te de Bulgarlara karşı "kullanılmak" üzere Macarlarla kurulan yakın ilişkiler sonucunda X. yüzyılın ilk yarısında önce Bultus, sonra da günümüzde Macaristan'a karşılık gelen bölgenin güneydoğusuna hâkim olan Gyula olmak üzere iki lider vaftiz edilir. Gyula, kızlarından birinin bölgenin doğusuna hâkim olan Geiza'yla yaptığı evlilik yoluyla Bizans misyonerlerinin ülkenin içlerine kadar girmesine imkân sağlar. Ancak Hıristiyanlığın yayılmasında papalık açısından da yeni imkânlar sunacak olan yeni bir dönem, I. Otto'nun (912-973, 👑 > 962) Macarları 955'te Lech Nehri yakınlarında, Augsburg'da uğrattığı yenilgiyle başlar. Tuna havzasına yerleşmek zorunda kalan Macarlar Avrupa'nın büyük ve hareketli Hıristiyanlık ailesine girmeye hazır görünür. Bu giriş bir sonraki nesil zamanında gerçekleşir, çünkü Geiza'nın oğlu Waik Hıristiyanlığı kabul eder ve evliliği yoluyla geleceğin imparatoru Bavyeralı Heinrich'in kız kardeşi Gisela'yla akraba olur. Vaftiz olunca bir Hıristiyan adı olan Stephanus'u alan Waik 1001'de papadan krallık tacını alır. Hıristiyanlığın ülkesinde yayılmasına katkıda bulunan bir yasa çıkaran Macar kralı Stephanus bundan dolayı ölümünden sonra aziz ilan edilir. 1038'deki ölümünden sonra da ülkedeki tüm köylerin birer kilisenin yapımına ve bakımına katkıda bulunmasını vasiyet eder. Rodulfus Glaber (y. 985-y. 1050) *Historiarum libri quinque*'de [Beş ciltlik Tarih Kitabı] (ed. J. France, 1989), bir zamanlar acımasızca yağmalamaya alışkın olan, ancak şimdi Tanrı'yı yüceltmek için mallarını cömertçe bağışlayan Macarları över.

Doğu Avrupa'ya doğru

Evlilikler, Vaftizler ve Kadınsı Stratejiler

Kiev Rusları da artık Hıristiyanlığı kabul etmeye hazırdır ve onları Hıristiyanlığa götürecek yol (Slavların ve İskandinavların güçlü "kadın" geleneğine uygun olarak), bu dini kabul etmekle kalmayıp azize de ilan edilecek olan bir kadın –Kiev Prensesi Olga– sayesinde olacaktır. Rusların Hıristiyanlığı kabulünün kayda değer ekonomik sonuçlar yarattığı bilinir, nitekim Olga vaftiz olmak için 957'de Konstantinopolis'e gittiği zaman, zengin Bizans İmparatorluğuyla kârlı ilişkiler kurmayı uman bir tüccar delegasyonu ona eşlik eder. Ancak Hıristiyanlığı kabul etmenin ardında başka gerekçeler de yatar. Din değiştirme töreni, yeni ismin seçimi, bu töreni izleyen etkinlikler, bu olayların hem genel anlamda kültürel hem de tarih-

sel-siyasal doğasını anlamak açısından temel unsurlar. Örneğin Prenses Olga'nın vaftizi Bizans kaynaklarında, törenlerin şatafatı dahil, bütün bu ayrıntıları dinlerden birinin veya diğerinin seçilmesine neden olduğunu bilenlerin titizliğiyle tasvir edilir. İskandinav kökenli Olga'nın seçtiği (ve "kutsal" anlamına gelen) Hıristiyan ismin, hem ona vaftiz anneliği eden İmparatoriçe Helena'nın hem de büyük Konstantinos'un (y. 285-337, 👑 > 306) annesi olan ve geleneğe göre haçın keşfedilmesiyle "dinsel nesneleri temel alan" Hıristiyanlığın ortaya çıkışına yol açarak hem Doğu hem de batı Avrupa'da kültür ve sanatın çehresini şekillendirmeye katkıda bulunan Azize Helena'ya (y. 248-328) ait olduğunu biliyoruz. Olga Kiev'e döndüğünde, Konstantinopolis'te ilk yapısı tam da Konstantinos tarafından inşa edilmiş olan Hagia Sophia'nın adına benzer şekilde Kutsal Bilgelik adını taşıyan bir kilise yaptırır. Ancak Olga'nın Bizanslılardan diplomasi becerisini de almış olduğu anlaşılıyor. Kiev'den I. Otto'ya gönderdiği elçiler karşılığında imparatorun ona gönderdiği Adalbert, Magdeburg başpiskoposu olacak, 981'de öldükten sonra da, neredeyse 20 yıl sonra ölecek olan adaşı, Prag'ın ünlü piskoposu gibi aziz ilan edilecektir. Rus' halkının Hıristiyanlığı kabul etme sürecine Olga'nın oğlu döneminde ara verilirse de, bir sonraki nesille kaldığı yerden devam edilir. Olga'nın torunu Vladimir, vaftizi ve evliliğiyle saldırgan ve günah işleyen bir Slav'dan aziz prens modeline dönüşür. *Ravnoapostolny* (havarilerle beraber yürüyen) adını alan Vladimir, Bizans İmparatorluğu tarafından *basileus* unvanıyla onurlandırılır. Minyatürlerdeki tasvirlerinde görülen kırmızı ayakkabıları bu unvanı simgeler. Vladimir ayrıca Bizans İmparatoru II. Basileios'un (957-1025) kız kardeşi Anna'yla evlenir. Vladimir'in evliliğinden sonra, yukarıda da belirtildiği gibi, kocalarından daha kültürlü olan genç kızların Avrupa'nın birçok tahtına çıkmasıyla sonuçlanan evlilik stratejisi devam eder. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, Vladimir'in oğlu Bilge Yaroslav (978-1054) kızlarının eğitim almasını sağlar, sonra da onları Macaristan kralı Andrea (1020-1061, 👑 > 1046-1060) ve Fransa kralı I. Henry'yle (1008-1060, 👑 > 1031) evlendirir. Avrupa'nın Hıristiyanlık ailesi Vladimir'le kalıcı bir müttefiklik ilişkisi edinmiş olur; vârisleri olarak adlandırabileceğimiz prensler çok büyük bir bölgeye hâkim olacak, Konstantinopolis'in düşüşüyle Üçüncü Roma veya Aziz Vladimir gibi "havarilerle beraber yürüyen" adı verilen bölgeyi miras alacaktır. XII. yüzyıl tarihçileri tarafından aktarılan gelenek büyük ölçüde Rusya'nın Hıristiyanlığı kabul edişini Havariler dönemine, Aziz Andrea'ya dayandıran apokrif gelenekleri temel alır.

Diplomatik beceriler

XI. yüzyıl başlarında, Slavların Havarilerinin misyonlarını gerçekleştirdiği ve Bohemya, Moravya ve Slovakya'yı kapsayan Büyük Moravya ar-

tık anılarda kalmıştır. Bu "siyasal ve dinsel" birliğin dağılmasının sonuçlarından biri, onu oluşturan halklar arasındaki bölünmedir; bölgenin bir kısmı Bohemya'yla Polonya arasında bölünür, diğer kısmı da 1030 yılına doğru Macaristan Krallığına katılır. Batı-Doğu şeklindeki bu bölünme sonucunda, XI ve XII. yüzyıllarda takriben günümüz Bohemya'sına tekabül eden Premyslid Devleti ortaya çıkar ve Slovakya Macar Krallığına dahil olur; bin yıldan uzun sürecek olan bu durum hakkında bir tarihçi bu bölgelerin "en zor ve hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz" dönemlerinden biri olduğunu söylemiştir (Felix G. Litva, "*La storia religiosa dei cechi e degli slovacchi: Quadro storico generale, problemi storiografici e fonti ufficiali*", *Storia religiosa dei cechi e degli slovacchi* içinde, ed. L. Vaccaro, 1987).

Büyük Moravya'nın bölünmesi

Bu ülkelerin Hıristiyanlığı kabul etme sürecinde, kültlerinin halk arasında kök salıp uzun süreli olmasında temel rol oynamış olan azizlerin öyküleri, dolayısıyla da azizlerin öykülerini konu alan kaynaklar açısından misyonerlik tarihi, Bizans veya Roma dünyasına aidiyet konusunda kültürel ve siyasal tercihleri yönlendiren ve Kiev Rusları durumunda olduğu üzere günümüz Avrupa'sının kültürel ve siyasal kimliklerini tanımlamaya katkıda bulunan birçok neden vardır.

Misyonlar, Azizler, Din Değiştirmeye Direniş

Kirillos ile Methodios'un müritlerinin, Bulgar dilindeki ilk piskopos olup ölümünden sonra aziz ilan edilen Clemens (?-916) önderliğinde Bulgaristan'a sığınıp yürüttüğü Hıristiyanlığı yayma sürecinin en ilginç yönü, Kilise Slavcasına tercüme edilmiş kutsal kitapları yanlarında getirmiş olmalarıdır; bu dil söz konusu misyonerlerin çalışmaları sayesinde halk tarafından anlaşılan ve uzun süre var olacak olan bir ayin dili olarak kutsanır. İki kardeşin çalışmalarının meyvelerini kurtaran Bulgarlar bunları daha sonra Rus ve Sırplarla kısmen de Romenlerle paylaşır; ancak Romenlerin Kilise Slavcasında yazılmış en eski kaynakları ancak XIV. yüzyıla dayandığından, bu süreçteki rollerini tespit etmek daha zordur. Hıristiyanlıkla Slav dünyası arasındaki karşılaşmanın muhtemelen en iyi meyvelerini verdiği yer, Athos Dağıdır. Doğu Avrupa'nın Hıristiyanlığı kabul sürecinde karşılaşmış olan kültürel kimliklerin çoğu burada birbiriyle kaynaşır. En önemli dinsel metinler, burada bulunan Bulgar Zograf Manastırında, Rus Agios ve Sırp Chilandar manastırlarında Yunancadan Kilise Slavcasına tercüme edilecektir.

Nitekim misyonerlerin temasta bulunduğu gerçeklik, tarihsel-siyasal açıdan büyük çeşitlilik gösterir; en basit haliyle anlatılacak olursa, doğuda

gördüğümüz üzere Rus' halkı Hıristiyanlığı kabul ederken, misyonerlerin hedef aldığı diğer ülkeler arasında Moravya ve Slovakya bölgesi ile X. yüzyıl ortalarında Germen imparatoru tarafından yenilgiye uğratılan Macarların geri çekilmesi sonucunda Bohemya kralı I. Boleslav'ın (y. 909-967/973) hâkimiyetine giren (Boleslav'ın kardeşi olup Krakow'un ünlü hamisi olan Aziz Venceslav da bu süreçte rol oynamıştır) Krakow civarında yer almaktadır.

Kadınların rolü

Hıristiyanlığın yayılma süreci her şeye rağmen bu misyonlara sıcak bakan, Boleslav ve ihtiyatlı politikaları sayesinde ilerleyecektir; Rus' halkı arasında olduğu üzere burada da kadınlar öncelikli rol oynar, ama erkekler de kısa süre içinde azizlik mertebesine yükselir. Bu politika Hıristiyanlığın yayılma sürecinin Bohemya ve Polonya'da ilerlemesini sağlamakla kalmayacak, Polonya'yı Roma-papalığa doğru yönlendirerek onun yüzyıllar boyu "Batı"ya ait sayılmasına neden olacaktır. Nitekim Boleslav, bir yandan kızı Dobrovka'yı Polonya dükü I. Miezko'yla evlendirirken (Miezko, Dobrovka sayesinde Hıristiyanlığı kabul edecektir), diğer yandan doğrudan papalığa bağlı piskoposlukların oluşturulması amacıyla diğer kızını Roma'ya, papaya gönderir. Polonya, Poznan'da ilk piskoposunu elde ederken, Boleslav'ın bir diğer kızı Mlada, Prag'da kurulan Benedikten Manastırının başrahibesi olur. Daha sonra Prag ve Moravya'da birer piskoposluk kurulur. Sonradan aziz ilan edilecek olan Adalbert'in (y. 956-997) Prag'a piskopos olarak atanmasıyla Moravya da Prag piskoposluğuna dahil edilir.

Devasa bir bölgenin piskoposu olan Adalbert böylece Bohemya, Polonya, Macaristan ve Prusya'nın hamisi ilan edilmesine neden olacak olan Hıristiyanlığı yayma çabalarına başlar. Göreceğimiz üzere Adalbert'in çalışmaları komşu Macarlarla başlayacak ve Danzika yakınlarındaki pagan halklarla trajik bir şekilde sonlanacaktır. Bohemya ile bu ülkeden çıkan misyonların hedef aldığı bölgelerle ilgili ilk ve en ilginç bilgiler, bazı muğlak noktalara rağmen ortaçağ piskopos aziz modeline uygun olan Adalbert çevresinde gelişir. Adalbert, daha doğrusu asıl adıyla Vojtec'in kendini merkezinde bulduğu tartışma, Hıristiyanlıkla bu Avrupa halklarının bazı gelenekleri --örneğin bir türlü vazgeçmek istemedikleri çokeşlilik– arasındaki başlıca sürtüşme nedenlerini anlamamıza yardımcı olur. Bu açıdan Adalbert'in babasının bile birçok resmi karısının olduğunu düşünmek yeterli olacaktır. Adalbert'in siyasal değerini anlamak için, III. Otto'nun (980-1002, 👑 > 983) Adalbert'in Gniezno'daki mezarını ziyaret etmek için çıktığı hac yolculuğu sırasında, 1000 yılında Polonya kralı Boleslav'a (y. 966-1025, 👑👑 > 992) *Frater et Cooperator Imperii* [imparatorluğun kardeşi ve ortağı] unvanını verdiğini hatır-

Çokeşli aziz

lamak gerekir. Vaftizler, azizler ve krallar arasındaki bağlantıları sergileyen gelenekler, aynı zamanda Macar kralı Géza ile oğlunun vaftizini de Adalbert'e bağlar. Piskoposun çalışmaları müritleri yoluyla da devam eder. Ukrayna ve İsveç'te misyonerlik faaliyetleri gerçekleştiren Bruno von Querfurt 1009 yılında şehit edilir.

Pomeranya'daki ölümü

Daha önce de belirtildiği gibi Adalbert, Pomeranya'nın (deniz kıyısı) pagan olmaya devam eden kavimleri arasında ölür; diğer birçok yer adı gibi bu da batı Slav halkının bu bölgeye kök salmış olması kayıtlarında çok açıklayıcıdır. Buraya yerleşenler batı Slavlar olup günümüz tarihyazımında, bazı eski Alman tarihi kayıtlarında sözü edilen Vendilerle özdeşleştirilirler. Bu halklar arasında, kısmen tamamlanmış olan Hıristiyanlığın yayılma sürecine karşı çıkmak için iki büyük isyan yaşanır. Bir tanesi 980'li yıllarda, diğeri de 1066'da gerçekleşir. Her iki isyan, güçlü bir şekilde kök salmış paganizmin bazen gizli olarak sürdürülen ve Avrupa'nın tamamında iz bırakacak olan direniş gücü üzerinde düşünmemizi sağlar. Vendilerin paganizminin kısmen de olsa yenilgiye uğraması XII. yüzyılın ileri yıllarını bulur; bu dönemde Pomeranya'nın en güçlü liderlerinden biri olan ve gençliğinde geçirdiği bir tutsaklık döneminde vaftiz edilen Vratislav, Polonyalı istilacılarla ittifak kurup Hıristiyanlığın diğer liderler arasında da yayılmasını sağlar ve sonradan aziz ilan edilecek olan bir başka ünlü piskopos, Otto von Bamberg (y. 1060-1139) liderliğinde düzenlenen misyonları koruması altına alır. Vratislav bu şekilde kendine uzun süreli bir iktidar sağlamış olur; vârisleri Pomeranya'yı beş yüzyıldan uzun bir süre boyunca yönetecektir. Otto von Bamberg'in çabalarını, 1134 yılında askeri bir sefer düzenleyen Danimarka kralı II. Eric (?-1137, ⛀ > 1134) izler ve pagan kültünün kalesi olan Rügen adasını fetheder, ancak Hıristiyanlık yerine yine de pagan kültü üstün gelir. Bernard de Clairvaux (1090-1153) bile Elbe Nehri civarında yaşayan Slavlarına karşı "Kuzey Haçlı Seferi" için çağrıda bulunur ve 1146-1147 tarihli bir mektupta bu pagan Slavlara karşı imparatorluğun piskoposlarını ve prenslerini toplantıya çağırır. 1168'de Danimarka'dan düzenlenen ikinci bir seferde pagan tapınakları yok edilir ve birçok kilisenin inşası ve rahiplerin gönderilmesi yoluyla Hıristiyanlığı yaymak için bir program başlatılır. Paganlar sonuçta yenilgiye uğratılır, ama eski kültürleri, sadece yer yer de olsa var olmaya devam eder. O dönemlere özgü olan –hem tamamlanmayan hem de genelde sadece "liderler"in Hıristiyanlığı kabul etmesi anlamına gelen– din değiştirme sürecinden sonra bu inanışlardan artakalan izler ilginç, ama zor bir tartışma konusu oluşturur.

İskandinav Yarımadasına gelince, Norveç'in Hıristiyanlığı kabulü geleneklere göre Kral I. Olaf'la (963-1000, 995 olmuştur, İsveç'in de XII. yüzyılda din değiştirdiğine inanılır, özellikle Büyük Canute (y. 995-1035, 1016) döneminde Hıristiyanlığın teşvik edildiği Danimarka ise 1104'te kilisesinin Alman Kilisesinden özerkliğini elde eder. Finlandiya ise büyük ölçüde pagan kalmaya devam eder.

Avrupa'da Misyonlar, Birlik ve Çeşitlilik

Kievli Vladimir kiliseler yaptırmanın yanı sıra çocukları yeni inanç konusunda eğitmekle de ilgilense bile (eski tarihi kayıtlarda anlatıldığı üzere, "en üst düzey ailelerin çocuklarını aldırıp onları eğitti"), tebaa Hıristiyanlığın kabulünde her zaman liderlerini izlemez. Bir Vendi kavminin lideri olan Gottschalk, yukarıda sözü edilen 1066 yılındaki isyan sırasında öldürülür; Mecklenburg'un İrlandalı piskoposu John da aynı isyan sırasında işkence görüp başından olur. Ratzeburg'da ise keşiş Ansuer dahil bazı keşişler ise Helmold'un tarihi kayıtlarının XXII. bölümünde yazıldığı üzere, "Taşlansınlar!" emriyle öldürülür. Bu halklarla ilgili az miktardaki bilgiden anlaşılacağı üzere, paganizm –daha doğrusu paganizmin çeşitli türleri– birçok halk arasında çok yaygın olmaya devam ediyordu. Ancak Hıristiyanlığın yayılma sürecinin son yüzyıllarında yaygın olan bu inançların neler olduğunu ve hangi güçlerin Hıristiyanlığa karşı koyduğunu kendi kendimize soracak olursak, haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuzu kabul etmek zorunda kalırız. Örneğin Vendiler arasında yeni dine karşı çıkanların, her yıl "rastgele seçilmiş" bir insanı tanrılara kurban eden bir rahip kastı olduğunu biliyoruz. Bu kavimlerin bazılarının Svantovit adlı bir tanrıya taptığını ve bu kültün bazı ayrıntılarını biliyoruz. Bazı bilgileri Saxo Grammaticus'un (y. 1140-y. 1210) *Gesta Danorum* [Danimarka Halkının Kahramanlıkları] (Régis Boyer, "Le religioni nordiche e della Germania del Nord", *Atlante delle religioni* [Dinler Atlası], ed. Giovanni Filoramo) eserinden elde ediyoruz. Grammaticus çeşitli ayinleri tasvir eder ve kadın, erkek herkesin her yıl, bu putun ibadetine katkı olarak bir para ödemek zorunda olduğunu söyler. Savaşın tanrının yardımıyla kazanıldığının düşünüldüğü durumlarda, savaş ganimetinin de üçte biri ibadetine tahsis edilir. Ancak din değiştirme sürecinin derinliğini ölçebilmek için konuyu çok daha ayrıntılı bir şekilde tanımak, farklı halkları ele almak ve sadece inanışlar değil, efsanevi-simgesel yönler hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir. Örneğin arkeolojik ve ikonografik kaynaklar, Hıristiyanlık ve Hı-

İşkence ve taşlanma vakaları

ristiyanlık öncesi simgelerin bir arada var olması konusunda yazılı kaynaklardan daha yararlı olabilir. Basit bir örnek göstermek gerekirse, eski güneş simgelerinin yanı sıra Meryem Ana'yla ilgili Hıristiyan ikonografisine yer veren Slav tılsımlarından bahsedilebilir.

XII. yüzyılın ilk yarısında, Slavlar Almanya'da işgal ettikleri topraklardan ayrılıp doğuya hareket ettikten sonra, işlenmemiş geniş araziler üretime önem veren yerleşim yerlerinin kullanımına açılır. Hıristiyanlık Avrupa'nın farklı siyasal birliklerden oluşan ve kırsal ekonomiye dayanan büyük eritme potasında öncelikli bir rol oynar. Helmold'a göre, "Slavlar sayıca giderek azalmaya başlayınca (*deficientibus sensim Slavis*)" Brandeburg kontu Ayı Albert, Utrecht ve Ren Nehri boyunca değişik yerlerde, Okyanus yakınlarında yaşayan halklara haber salarak çok miktarda Hollandalı, Zelandalı ve Flamanı buraya transfer eder." Yeni gelenlerin yerleşim yerleri kurmalarıyla kilise sayısı katlanır, ödenen *decimae* artar; Brandenburg ve Havelberg piskoposlukları yabancıların gelişiyle güç kazanır ve Slavlar yenilgiye uğratılıp bölgeden kovulur. Askeri faaliyetlere misyonerlik faaliyetleri de eşlik eder. Bu topraklara dinsel tarikatlar da yerleşerek manastırlar inşa ederler ve tarım alanlarını ekerek ekonomiye katkıda bulunurlar. Bu tarikatların başında Cisterciensis, Augustinus ve Premontre tarikatı, daha sonra da Fransiskenler ve Dominikenler gelir. Piskoposlar ve keşişler, misyonerlik yapmanın ve İncil'i tanıtmanın yanı sıra iş alanında sundukları eğitimle ekonomiye yerel, hatta bölgesel düzeyde katkıda bulunurlar.

Kırsal ekonomi

XII. yüzyılın ilk yarısında Vendilere karşı gönüllüler toplamak amacıyla yayınlanan Magdeburg Çağrısı (*Magdeburg Aufruf*) Hıristiyanların o bölgede yaşayan paganlardan çektiği işkenceleri ve bir pagan tanrısı olan Pripegala'ya kurban edildiklerini belirtmekle kalmaz, Haçlıları örnek göstererek misyon ve Haçlı Seferi gibi terimlerin ayırt edilmesini sağlayan belirsiz teorik sınırlara da işaret etmiş olur. Bu terimler arasındaki ayrıma burada kesin gözüyle bakılıyorsa da, bazı yerlerin ve bazı anıtların sanatsal tasvirlerinin Avrupa tarihindeki rolünü (örneğin Vézelay Manastırı) anlamak açısından bu ayrımın sorunlu olduğunu da söylemek gerekir. Ancak bu çağrı maddi ve manevi kazanımlar açısından da ilginç bir paralellik arz eder: "Bu, hem ruhlarınızı kurtarmak hem de [...] daha zengin topraklar kazanmak için bir fırsattır" (Richard Fletcher, *Europe's Conversion*, 2003).

Verilen bu bilgiler ışığında, misyonerler tarafından ve özellikle yazılı metin mirası yoluyla yayılan Hıristiyan kültürünün Avrupa'nın bu büyük çeşitlilik gösteren engin bölgelerinde neden olmuş olabileceği değişimle-

rin ne olduğunu düşünecek olursak, ortaya çıkacak en ilginç değişikliklerden birinin bu yazılı metinlerin kendilerinden kaynaklandığını görebiliriz. Avrupa'nın bu devasa bölgesindeki çeşitli kimlikler, şu veya bu kutsal metinlerin paylaşılması yoluyla değil de, halkların kendi tarihlerini dahil edebilecekleri bir yazı mirasının paylaşılması yoluyla tanımlanıp güçlenmiştir. Daha önce batı açısından söz konusu olduğu ve Yeni Dünya'nın keşfinden sonra dünyanın o tarafında deneneceği üzere, Kitab-ı Mukaddes tarihi, herkesin kendi halkı ve kendi dili açısından kökenlerini bulabileceği küresel bir tarihin referanslarının ayrıntılı tablosunu sunar. Böylece Kiev'in Rus' halkının tarihinin anlatıldığı *Nestorius'un Tarihi Kayıtları* adlı elyazmasının anlatımına neden Batının tarihi kayıtlarında bile Sam, Ham ve Yafes arasındaki bölünme ve Babil Kulesi'nin çöküşüyle tarihin başlangıcı olarak görülen tufan sonrası dönemden başlandığını anlayabiliriz. *Tarihi Kayıtlar*'a göre, bütün diller gibi Slav dili de Babil Kulesi'nin yıkımından doğmuştur ve bütün Avrupalılar gibi Slavlar da Yafes'in soyundan gelmiştir. Böylece doğusu ve batısı olmak üzere Avrupa'nın tamamı ilk defa Kitab-ı Mukaddes tarihinde bir birliğe kavuşur.

Kültürel değişimler

Bkz. *Yoksullar, Hacılar ve Yardım Sistemi*, s. 198; *Dine Adanma*, s. 239

Dinsel Tarikatlar

Anna Benvenuti

Monastik tarikat ifadesi IX. yüzyılda Benedikten Kural'ın çerçevesinde normalleştirme sürecinden geçer ve XII. yüzyılda yeni monastik ve rahip cemaatleri yoluyla giderek gelişir. Öte yandan hem "klasik" tarikatlarla karşılaştırıldığında aidiyet sınırlarının tespit edilmesi hem de seküler devletle dinsel devlet arasında kesin bir ayrım yapılması güç olan birçok dinsel girişim de söz konusudur. XI. yüzyılda inzivacı keşişler arasında başlayan yenilenme dönemi artık sürekli olarak yoksulluğa dayalı cemaat idealleri temelinde tezahür eder. Önce IV. Lateran Konsili, sonra da II. Lion Konsili'nde, Dilenci tarikatlarına bir tür gerekçe bulunması yoluyla bu sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılır.

Monastik Tarikatlar ve Rahip Tarikatları

Karolenj reformları sonucunda Avrupa'da gelişmiş olan farklı senobitik sistemler Benedikten Kural çerçevesinde normalleştirme sürecinden geçince, monastik sisteme uygulanan düzen kavramı *-ordo** *monasticus* [monastik tarikat]– kendini kabul ettirir. Tüm diğer dine adanma türlerine göre ahlaki üstünlüğünden emin olan, Kural'a [*Regula*] dayalı kültür –X. yüzyıl sonlarından itibaren– kendi konumunu diğer dünyevi konumların üstüne yerleştiren bir hiyerarşi tesis etmeye başlar. Bu mükemmellik iddiası karşısında Laon piskoposu Adalberon (y. 947-1030) gibi piskoposlar kendi kurumsal bilinçleri temelinde *ordo canonicus*'un [rahip tarikatı] üstünlüğünü öne sürerler.

Ancak X ile XI. yüzyıl arasında inananların gözünde mükemmelliğin statü sembolü, monastisizmdir. Gregoryen dönemden itibaren senobitizmin dinsel ideallerinin toplum üzerindeki etkisinin yansıdığı ruhban çevreleri bu dünyaya özgü, Kural'a dayalı, ortak hayat tarzlarını geçmişe göre daha sistematik bir şekilde benimserler (*Regula canonicorum* [rahiplerin kuralı]). XII. yüzyılda *ordo* [tarikat] kavramı *religio* [din] kavramıyla bütünleşir ve her ikisi de yenilenmiş monastisizmin bir ana manastıra bağlı merkezlerden oluşan yeni federatif ifadelerini tanımlar. Kökenleri bu döneme dayanan ve sonraki

Ordo ve *religio*

* Latince *ordo*'nun genetivus'u *ordinis* düzen anlamına gelir ve bu tarihlerden itibaren, bir sıra ya da düzen içinde konum alma anlamında kullanılmaya başlanır –ed.n.

yüzyıllarda giderek gelişecek olan bu cemaat şekli, Cluny'nin yanı sıra Cisterciensis tarikatının kurallardan çok niyetleri esas alan (*carta caritatis* [merhamet tüzüğü]) özgün cemaatinde de görülebilir. Bu deneysel değişkenlik, *ordo* teriminin kullanımındaki semantik değişimi vurgular; XII. yüzyılda zirveye ulaşan bu değişim sonucunda bu terimle "*consuetudines*" [örf ve âdetler] tarafından tanımlanmış, Kural'a dayalı bir hayat yerine, birden fazla dinsel topluluğu karşılıklı bağlarla birbirine bağlayan bir örgüt kastedilir.

Yeni Tarikatlar

XII. yüzyıl sonuyla XIII. yüzyıl başı arasında ortaya çıkan Kural'a dayalı kurumlar bu kurumsal anlamın gelişimine örnek teşkil eder. Her ne kadar monastik tarikatlarla rahip tarikatları, ortak bir kural ve benzer âdetler yoluyla birbiriyle bağlantılı tek tek toplulukların "manevi toplamı"nın ürünü ve "kültürel" gerçeklikleriyse de, ortak bir kökenleri olduğuna inanmazlar, bundan dolayı da ne Aziz Benedictus (y. 480-y. 560) ne de Aziz Augustinus (354-430) kurucuları sayılır. Öte yandan XII. yüzyılda olgunluğa erişen cemaat şeklinde bir araya gelme durumu, kurucusunun özgün karizmasına dayalı kurum ve kimlik rolü genelde bir "ana manastır"a tanınır. Bu yeni ve "genişlemiş" manevi ailelerin kurucuları genelde isim babaları haline gelecektir: Camaldoli tarikatı için Romualdus (y. 952-1027), Vallombrosa tarikatı için Giovanni Gualberto (y. 955-1073), Chartreux tarikatı için Bruno (y. 1030-1101), Grandmont tarikatı için Etienne de Muret (1040/1050-1124), Premontre tarikatının rahipleri veya Robert de Molesme'in (y. 1028-1111) kurduğu "üçlü kavram" için Norbert von Xanten (y. 1080-1134), Cisterciensis için de Stephen (Stephanus) Harding (y. 1060-1134) ve özellikle Bernard (1090-1153). Bunların yanı sıra çeşitli reformcuların, rahip tarikatlar alanında yürüttükleri girişimleri de unutmamak gerekir: Fontevrault'ta Robert de Arbrissel (y. 1047-1117), Savigny'de Bernard de Tiron (1046-1126) veya Vital di Mortain (?-1122). Kurucu ile dinsel miras arasındaki bu soyağacı olgusu, XIII. yüzyıldan itibaren kurulan tarikatlarda daha belirgin hale gelecektir.

XII. yüzyılda ortaya çıkan sayısız Kural'a dayalı girişim açısından hem monastik ve rahip cemaatleri gibi "klasik" tarikatlarla karşılaştırıldığında aidiyet sınırlarının tespit edilmesi güç olur (örneğin hayır işleri veya hastanelerin idaresini amaç edinen rahip cemaatleri bazen sonradan misyonerlik ve askerlik alanlarına yönelirler) hem de XI. yüzyılda inzivacı keşişler arasında başlayan yenilenme döneminde gayet açık olduğu üzere, seküler konumla dinsel konum arasında kesin bir ayrım yapılması

zor olur. IX. Gregorius'un (y. 1170-1241, ♔ > 1227) sınıflandırma alanındaki çabalarından da anlaşılacağı üzere, ruhbanlık alanında ileride dinsel tarikatlar arasındaki ayrımları vurgulamaya yönelik hukuki kaideler oluşturulmaya çalışılacaktır, ancak bu homojenleştirme çabaları XII ile XIII. yüzyıl arasında doğmuş, Kural'a dayalı girişimler arasında birçok belirsizlik ve benzerlik alanının varlığını ortaya çıkarır. Bu sorun XIII. yüzyıl başlarında dine adanma şekillerinde teşvik edilen düzenlemeler sırasında ciddi bir tartışma konusu olacaktır.

Dilenci Tarikatları

Kilisenin başlangıcına ve yoksulluğa dayalı cemaat niteliğine atıflar, bu manevi dönemin başlıca özelliklerinden birini oluşturur. XIII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve –birçok açıdan muğlak olan– "Dilenci tarikatları" arasında yer alan *religiones novae* [yeni dinler] bu ideal konuma atıfta bulunur. Bu tarikatların temel özellikleri arasında, hem kişisel hem cemaat düzeyinde mülkiyetten vazgeçiş (dolayısıyla da dilenme veya ancak ara sıra çalışma tercihi), Kural'a dayalı hayatla rahiplik görevlerinin uzlaşması, (daha çok şehirlerde, heretik propagandayla rekabet içinde), misyonerlik ve toplumsal hayır işleri yerel kilisenin yetki alanından muafiyet ve manastırların toprak dağılımını koordine edebilecek, ileri derecede merkezi bir yapı vardır. Vaaz vermek ve dolayısıyla vicdana yol göstermek açısından özellikle yatkın olduğu ortodoks fikir birliğini etkili bir şekilde harekete geçiren Dilenci tarikatları, papalığın Gregoryen dönemden itibaren yürüttüğü ve III. Innocentius (1160-1216, ♔ > 1198) döneminde başarıyla sürdürülen yerel dinsel özerkliklerin gücünün azaltılması ve Roma'nın merkezileşmesi sürecinde önemli roller oynarlar. İnnocentius'un uzun papalık döneminde çeşitli yeni tarikatların (Triniterler, Humiliatiler, Valdistler, San Giacomo Şövalyeleri) ortaya çıkışına onay verildiyse de, XII. yüzyıl sonlarında yer alan Kural'a dayalı cemaatlerdeki artışı sınırlandırma eğilimi görülür. Ancak bu amaç, IV. Lateran Konsili'nde (1215) yeni dinlerle ilgili olarak benimsenen XIII. emirnameyle onaylansa da, dönemin manevi "yaratıcılığı"nı dizginleyemeyecektir; örneğin sonraki yıllarda papalık tarafından verilen bir dizi papalık muafiyetiyle, Minörler ile Vaizler'in normalleştirilmesine başlanır; Premontre ve Cisterciensis tarikatlarıyla fazlasıyla denenmiş olan onay uygulaması, yeni bir kuralın oluşturulmasını değil, belirli standartların benimsenmesi yoluyla onaylanan kurallardan birine uyarlanmayı öngörür.

Mülkiyetten vazgeçiş

IX. Gregorius bu işleyişle 1235'te Barselona Mercedari tarikatını onaylayıp Aziz Augustinus Kural'ını soyuna dahil eder, 1255'te de IV. Alexander

(?-1261, ♔ > 1254) aynı şeyi Kudüs'teki Aziz Lazarus Hastanesi'nin *milites*'iyle yapar. Geçmişte de çeşitli durumlarda uygulanabilirliği gösterilmiş olan –örneğin XII. yüzyılda hastane cemaatleriyle askeri cemaatlerin kayda değer düzeyde çoğalmasına ve Augustinus kuralının kabul edilmesiyle *ordo canonicus*'a katılmasına izin veren bu hileli yönteme sık sık başvurulmasına rağmen– Lateran Konsili'nden sonraki on yıl içinde Roma yeni dinsel girişimleri onaylamaya devam eder: III. Honorius (?-1226, ♔ > 1216) Karmel Dağındaki inzivacı keşişlere onay vererek batı Filistin'de olağanüstü şekilde yayılmalarına izin verir.

IX. Gregorius'un işleyişi

1256'da Papa IV. Alexander bir yandan Meryem Ana'nın Hizmetkârları adlı yeni bir cemaati papalığın himayesine alırken diğer yandan bir dizi monastik ve inzivacı keşiş cemaatinin (Toscana'nın siyahi inzivacı keşişleri Guglielmo ve Giambone tarikatları, Brettino ve Montefavale inzivacı keşişleri ve Lombardia'da Yoksul Katolikler) Aziz Augustinus İnzivacı Keşişler tarikatı altında birleşmesini onaylar. Böylece Lateran Konsili'nin üzerinden 30 yıldan uzun bir süre geçtikten sonra bile Kural'a dayalı morfolojilerin aşırı çeşitliliğinin oluşturduğu sorunun yanı sıra, yoksulluğa dayalı belirli statülerin onayı sorunu da çözümsüz kalır ve bunun sonucunda dilenciliğe ve inzivacı keşişliğe olan eğilim giderek artar.

Dilenci tarikatlarının çoğalması

Aklileştirme Çabaları

Bu sorunun sürmesi ve özellikle cemaat rahipleri ile bağımsız rahipler arasındaki artık uzlaşmaz ihtilafın Paris Üniversitesi'nde yankılanması karşısında II. Lion Konsili'nde (1274) IV. Lateran Konsili'nin getirdiği sınırlamalar yenilenir ve hem Dilenci tarikatlarının yoksulluk sorununa hem de onlara bahşedilmiş olan muafiyetler sorununa ciddi bir şekilde müdahale edilir. Benimsenen kararlar temelinde, 1215'ten sonra ortaya çıkan, yoksulluğa dayalı tüm *religiones novae* [yeni inançların] onaylanan kurallara uymak zorunlu hale gelir; bu karara sadece Vaizler ve Minörler dahil değildir; Augustinus tarikatı ve Karmelitler bazı şartlarla onay alırlar, ama bu şartlar, IV. Honorius (1210-1287, ♔ > 1285) ve IV. Nicholas'ın (1227-1292, ♔ > 1288) bir dizi müdahalesinden sonra ancak VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ♔ > 1294) tarafından iptal edilecektir; Serviti ve Celestini tarikatları ile İsa'nın Tövbekâr Keşişleri (Minörler ve Vaizlerden sonra üçüncü büyük Dilenci tarikatı olan Saccati) kadın kollarıyla beraber tarihten silinirken, Humiliati bu kaderi paylaşmaz ve Innocentius zamanında ortaya çıkıp IX. Gregorius tarafından teyit edi-

Lion Konsili

len normları, kendine özgü niteliklerine rağmen, Benedikten ve rahip geleneklerinin dışında tutulmaz. Avrupa'da çok yaygın olan daha küçük girişimler de benzer bir kaderle karşılaşır; bunların arasında Marsilya'daki İsa'nın Aziz Annesi Meryem'in hizmetkârları, Roma'daki Aziz şehitlerin tövbekâr keşişleri ("Dilenci cemaat rahipleri" şeklindeki tanımlama, Dilenci tarikatları alanındaki rahip tarikatlarıyla kesişen alanlarını çok iyi sentezler) ve fazla tanınmayan, ama askeri tarikatlardan oluşan hastane cemaatleri dünyasına dahil edilebilecek olan Crocigeri (veya "küçük haç") tarikatı vardır. Apostolikler gibi Kural'a dayalı başka benzer girişimler tamamıyla yok edilir ve bu müritlere kurumsal ölümle yoksulluğa dayalı tercihin heterodoks radikalleşmesi arasında tercih hakkı tanınır.

Dilenci tarikatlarının çoğalması karşısında bağımsız rahiplerin gösterdiği sert eleştiriler sonucunda ortaya çıkan denge talebi yerine getirildikten sonra, Lion Konsili Minörler ile Vaizlerin, benzerlerinden ve rakiplerinden oluşan "önü alınmaz güruh"a göre özel bir statüye sahip olduğunu teyit ederek bu tarikatlar arasındaki "*nimia similitudo*" [aşırı benzerlik] sorununu çözer ve birçok dini ailenin kesin olarak ortadan kaldırılması sayesinde, piskoposluklarla olan ihtilaf sorunuyla da yüzleşmiş olur. Bir yandan piskoposlukların baskısı, öte yandan da Minörlerle Vaizlerin kültürel ve manevi gücü arasında kalan papalık, çok önem verdiği bir konu olan Kural'a dayalı cemaat reformları –özellikle askeri tarikatlar– alanındaki hedeflerini yerine getiremez; *regulares personas* [cemaat üyeleri] kavramının yeniden tanımlanması gibi, aslında hiç de önemsiz olmayan bir sonuçla yetinmek zorunda kalınır ve buna bağlı olarak yoksulluğa dayalı tarikatlar karmaşası ile kontrol dışı gezgin dinsel tarikatlar etkili bir şekilde bastırılır.

Görünürlük ve imtiyazlar

Dolayısıyla Dilenci tarikatları terimiyle XIII. yüzyıl ortalarında ortaya çıkmış olan çok çeşitli kurumsal morfolojilerin türevsel bir anlamı olduğu ileri sürülebilir; ancak hem papalığın yeni kurallara onay vermesi hem de eski kurallar dahilinde yoksulluğa dayalı cemaat türünden belirli âdetlerin benimsenmesinden dolayı Lion Konsili sonrasında bu kategori sadece Vaizler ile Minörleri içerir hale gelir. Bu tarikatların meşru kılınmış olması –çağdaşları olan hem Fransiskenlerden hem de Dominikenlerden çok da farklı olmayan– dinsel doktrinlerinden çok, kendilerini temsil etme ve senato ile papalığın dikkatini çekme becerilerinden kaynaklanmıştır.

Serviti ve Olivetani tarikatlarının durumunda olduğu üzere, Kural'a dayalı diğer cemaatlerin sonradan giderek edindiği görünürlük, başlangıçta Dominicus (y. 1170-1221) ve Assisili Francesco'nun (1181/1182-1226) vârisleri için öngörülen imtiyazlarla muafiyetlerin paylaşılmasının yanı

sıra, onların koşullarına *de facto* değilse de *de iure** benzemelerine neden olur. Bu süreç modern çağda da devam eder, papalık tarafından yapılan bir dizi müdahale sonucunda Dilenci tarikatlarına (Vaizler, Minorlar, Augustinus tarikatı, Karmelitler) hem Triniter ve Mercedari (bu ikisi haçlı döneminde Müslümanların eline düşen tutsak Hıristiyanları kurtarmak amacıyla kurulmuştur) gibi eski tarikatlar hem de Meryem Ana'nın hizmetkârları, Gesuati ve Minimi gibi daha yeni tarikatlar eklenir.

Reform Süreci: Devam Eden bir Süreç

Bu uzun reform sürecine, Dilenci konumundan bağımsız olarak piskoposlukların bölgesel ağının başka açılardan dağılmasına neden olan, ama Paris Üniversitesi'nin seküler hocalarının boşuna eleştirdiği muafiyet ve imtiyaz koşullarını sürdüren geleneksel monastik dünyadaki radikal yenilenme girişimleri eklenir. Cisterciensis tarikatından olan XII. Benedictus (1280/1285-1342, ♔ > 1334) tarafından teşvik edilen monastik reform bombardımanı, 1330'lu yıllar üzerinde derin bir etki bırakır. 1334'te papa olan Benedictus işe ertesi yıl kendi tarikatıyla başlar, 1336'da Benediktenlere geçer, ama ne Minorları ne de Augustinus'un cemaat rahiplerini ihmal eder (1339). Kilisenin Kural'a bağlı cemaat dokusunun genel anlamda yeniden düzenlenmesi Benedictus'la sona ermeyip 1340'lı yıllarda VI. Clemens'le (1291-1352, ♔ > 1342) devam eder; Clemens'in 1346'da reforma tabi tuttuğu Meryem Ana'nın hizmetkârlarına daha sonra VI. Urbanus (y. 1320-1389, ♔ > 1378) yerel otoriteden tam muafiyet ile doğrudan papalığa bağlılık bahşeder (1380). Bu arada papalık, San Paolo Keşişleri veya Carlo da Montegranelli (1330-1417) tarafından Fiesole'de kurulmuş olan San Gerolamo Keşişleri gibi Kural'a dayalı başka cemaatlerin varlığına izin verir, bazı tarikatların yönetim sistemlerinin güncelleştirilmesine resmiyet kazandırır, –XI. Gregorius'un (1329-1378, ♔ > 1370) 1374'te Vaizlerle yaptığı gibi– bazı tarikatların da üçüncü dereceden Kural'a dayalı hayatı teşvik etmek amacıyla belirli kuralları yaymak için başvurdukları uygulamaları meşru kılar. Ancak bütün bunlar olurken, henüz bastırılamamış olan dilencilik karmaşası, Yoksul Hayat Keşişleri (Apostolini) gibi yeni girişimleri teşvik etmeye devam eder; VIII. Innocentius (1432-1492, ♔ > 1484) yoksulluğa dayalı, cemaat yaşamı süren seküler insanlardan oluşan ve İtalya'nın birçok şehrine yayılan bu tarikatın kendi giysilerine sahip olmalarına izin verir, VI. Alexander de (1431/1432-1503, ♔ > 1492), bazı koşullar temelinde de olsa, onları Aziz Augustinus'un Kural'ına tabii kılar.

Monastik reformlar

* Yasal açıdan. –çn.

Bkz. *Yoksullar, Hacılar ve Yardım Sistemi*, s. 198; *Dine Adanma*, s. 239; *Dinsel Şiir*, s. 507; *İlahiyat, Mistisizm ve Din Alanında İncelemeler*, s. 373; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro*, s. 615; *Tek Sesli Litürjik ve Dinsel Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı*, s. 635

Kilisenin Reform İddiaları ve 1000 Yılından Sonraki İlk Yüzyıllarda Heretiklikler

Giacomo Di Fiore

Kilise yüzyıllar boyunca müminlerin şiddetli eleştirilerinin hedefi olur; buna paralel olarak kilise içinde de reform ve manevi açıdan yenilenme ihtiyacı hissedilir ve bunun sonucunda önce manastırlar kurulur, sonra Gregoryen reformu yaşanır. Bazen üstünkörü ve hatalı bir şekilde heretik olarak tanımlanan eleştiriler özellikle Kuzey İtalya, Fransa, Almanya ve Hollanda'da yayılır. Ancak bu eleştirilerin özellikleri ve temel aldıkları konular bazen kilisenin hiyerarşik yapısını değil, doktrinci özünü de hedef aldığı ölçüde fiili olarak heretikliğe girer.

Yeni Ruhanilik

X. yüzyıldan itibaren Avrupa'da, Benedikten monastik geleneğin izinde yeni ruhanilik merkezleri oluşturulmaya başlanır. Cluny Manastırı gibi (910'da kurulmuş olup keşişleri arasında birçok aristokrat da bulunur), piskoposluk yetki alanından çıkarılıp papalığın doğrudan kontrolüne verilen ve XI. yüzyılda sayısı binleri aşan manastırlar, çok yaygın bir olgu olan ve kutsallıkla herhangi bir ilgileri olmayıp başıboş serserilerden bir farkı olmayan gezgin keşişleri sınırlamayı amaçlayan katı kurallar temelinde idare edilir. Bu bağlamda, Benedikten geleneğine sıkı bir şekilde uyan ve 1015'te Giovanni Gual-

Papa'nın doğrudan kontrolü

berto tarafından kurulan ilk Vallombrosa Manastırıyla 1098'de Cisterciensis tarikatı tarafından Citeaux'ta kurulan manastırdan söz etmek gerekir.

Genelde engin arazilerin ortasına kurulan manastırlar önemli birer yerleşim ve üretim merkezi haline gelir; bazıları kendi başına bırakıldığı takdirde kaybolup gidecek olan klasik kültür mirasının geri kazanılması konusunda paha biçilmez çalışmalarda bulunur. Çok miktarda kâtip büyük bir sabırla ve Pagan yazarların eserleri olmalarına fazla aldırmadan, antikçağdan kalma eserlerin kopyalarını çıkarır.

Ancak bu manastır modeli dönemin genel tablosunda azınlıkta kalır, çünkü ruhban sınıfı sıklıkla iktidarın icrasında ve Tanrı'nın halkının istismarında rol oynar. 811 tarihli *Capitularia Regum Francorum*'da [Frank Krallarının Hukuki Kararları] bile Karolenj İmparatorluğunun eyaletlerinde tebaanın içinde bulunduğu trajik sosyo ekonomik durum kaydedilmiştir: "En yoksul olanlar, mallarının ellerinden alınmış olmasından şikâyetçi ve bundan dolayı piskoposları, başkeşişleri, seküler temsilcileri, kontları ve onların emrinde çalışanları suçluyorlar. Ayrıca mallarını piskoposlara, başkeşişlere, hâkimlere veya emirlerindeki birine bırakmak istemeyenlerin de sıradan bahanelerle suçlanıp cezaya çarptırıldığını söylüyorlar; bazen de o kadar uzun süre orduya hizmet etmek zorunda bırakılıyorlar ki, sefalete mahküm oluyorlar ve mallarının hepsini teslim etmek veya satmak zorunda kalıyorlar." Almanya tarihi açısından çok değerli kaynakların derlendiği *Monumenta Germania Historica, Leges*'ten [Alman Tarihinin Anıtları, Yasalar] yapılan bu alıntı, ruhban sınıfı ile kilisenin feodal iktidarın çeşitli düzeylerinde etkin ve belirleyici bir rol oynadığını gösterir.

Ortaçağ heretiklikleri adı verilen olgu, tam da İncil'in öğretileri ve vazettikleriyle ruhban sınıfının –en azından dinsel-feodal baskı sisteminin teminatçıları olup bu sistemden doğrudan fayda sağlayan ruhban sınıfının– uygulamalarında sık sık görülen zorbalıklar ve sahtekârlıklar arasındaki çelişkinin ürünüdür; nitekim heretikler genelde aşağılık veya yolsuzluğa bulaşmış rahiplerin sahteliğini ve ikiyüzlülüğünü açığa vuranlar olarak tanımlanır (ve bundan dolayı zulüm görür).

Fikirlerin Gelişimi

XI. yüzyıl başlarında Macaristan'da Csanad piskoposu olan Gerard, sadece Yunanistan'da değil, İtalya'da da giderek çoğalan heretik sayısına dikkat çekerek geleneklere karşı çıkan düşüncelerin gelişiminin ve yayılmasının sınır tanımadığını belirtir. Tarihçilerin tanıklıkları temelinde bu

muhaliflerin yapısını üniter bir çerçeve içine almak imkânsızdır. Örneğin Ademar de Chabannes'ın (989-1034) *Cronaca*'sında sözü geçen tüm heretikler maniheist olarak tanımlanır. Bunların arasında 1018 yılında Akitanya'da vaftizin, hatta haçın hiçbir değerinin olmadığını söyleyen, oruç tutup (Ademar'a göre yalandan) cinsel riyazet uygulayan, 1022 yılında Orléans'ta, Teslis'i ve kilisenin öğretilerinin bazı temel kavramlarını inkâr ettikleri için vahşi bir kalabalık tarafından linç edilen din adamları vardır.

Mediolanensis historia'nın [Milano Tarihi] yazarı başka bir tarihçi Landulf Senior (XI.-XII. yüzyıl), Milano başpiskoposu Ariberto d'Intimiano tarafından 1026 yılı civarında Gerard adlı birinin liderliğinde Langhe bölgesindeki Monforte kalesine yerleşmiş olan bir heretik tarikatına karşı düzenlenen seferden söz eder. Sözde heretikler yakalandıktan sonra zincirlenip sorgulanmak üzere Milano'ya götürülür; burada sorgulayıcıları, heretiklerin çok sade bir hayat yaşadığını, oruç tuttuğunu, et yemediğini, cinsel riyazet uyguladığını ve kişisel mülkiyete karşı olduğunu tespit eder; öte yandan kilisenin öğretilerini kabul etmediklerini, ne sakramentlere ne de Teslis'e inandıklarını ve şehit olmayı cennete ulaşmanın en emin yolu olarak gördüklerini de ortaya çıkarırlar. Bu düşüncelerinden vazgeçmek istemeyenler yakılarak öldürülür.

Heretiklere karşı sefer

1051 yılı Noel'inde II. Godfrey de Lorraine tarafından Goslar'da yakalanan ve İmparator III. Heinrich'in (1017-1056, ♕ > 1046) emriyle infaz edilen bazı talihsiz kişilerde olduğu üzere, bir tavuğun boğazını kesmeyi reddedenlerin bile (birçok heretik, Tanrı tarafından yaratıldıkları için hayvan öldürmez ve yemez) asıldığı olabiliyordu. Tarihi kayıtlarda ayrıca Cambrai Piskoposluğu'nda bulunan Schere'de Ramird adlı birisinden söz edilir; katı inançlara sahip bir topluluğa liderlik yapan Ramird, Piskopos Gerard'ın ilk sorgulamasından başarıyla geçtikten sonra (rahip olmayı hak etmediklerine inandığı) yerel rahiplerin ve piskoposun elinden kutsanmış ekmeği almayı reddeder ve bundan dolayı yakılarak öldürülür. Ramird'in infaz edilmesine öfkelenen VII. Gregorius (y. 1030-1085, ♔ > 1073) Cambrai rahiplerine karşı önlemler alır, ama yetkilerin bu şekilde istismar edilmesi, ortaçağın o döneminin şiddete dayalı toplumunda muhtemelen münferit olaylar değildir.

Milano Patarin Hareketi ve Gregoryen Reformu

1059'da II. Nicholas (y. 980-1061, ♔ > 1058) tarafından düzenlenen Lateran Konsili'nde, imparatorların uygulamalarına karşı papanın piskopos-

luk atamalarında tek başına yetki sahibi olduğu belirtilir, dinsel makamları satan ve nikâhsız beraberlikler yaşayan rahiplere savaş ilan edilir ve piskoposlara onları görevden uzaklaştırmaları emredilir. Bu girişim papanın –Doğu Kilisesi açısından da– evrensel üstünlüğünü yeniden tanımlamayı amaçlayan iddialı projesine dahildir. Konstantinopolis Patriği Mikhael Keroularios'un (y. 1000-1058) bundan birkaç yıl önce Roma'ya boyun eğmeyi reddetmesi, Doğu Kilisesinin batı Kilisesinden ayrılmasıyla sonuçlanmış ve bir yüzyıldır fiili olarak söz konusu olan bir ayrılık böylece teyit edilmiştir. Kiliseye ait kaynak ve imtiyazların kontrol altına alınmasını içerdiği için sosyo-ekonomik açıdan önemli sonuçları da olan Lateran Konsili'nin ardındaki fikir babaları arasında Camaldoli inziva merkezinin kurucusu Romualdus, Vallombrosa'nın kurucusu Giovanni Gualberto, Benedikten keşiş Sovanalı Hildebrand (geleceğin VII. Gregorius'u) ve Milano'da Patarinlerin yürüttüğü büyük reform hareketinin çeşitli temsilcileri vardır.

Ekonomi üzerindeki etkiler ve kaynakların kontrolü

Patarinlere gelince, bu ismin Milano lehçesinde eski bez satıcıları için kullanılan isimle bağlantılı olduğu sanılır; zaten XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hollanda'daki *geux* (dilenciler) de, kendileri için kullanılan bu aşağılayıcı terimi onur kaynağı görürlerdi.

Ancak konsilin kararları Milano'da uygulanmaz ve şiddetli arbedelere ve büyük çaplı karışıklıklara neden olur. Milano Patarinlerinin liderlerinden biri olup sonradan aziz ilan edilecek olan Arialdo da Carimate (y. 1010-1066), İmparator III. Heinrich tarafından atanmış, feodal aristokrasinin temsilcisi, dinsel makam satma taraftarı ve yolsuzluğa bulaşmış Milano başpiskoposu Guido da Velate (?-1071) tarafından görevlendirilmiş iki rahip tarafından Maggiore Gölündeki küçük bir adada korkunç işkencelere tabi tutulup öldürülür. Bu dönemde Milanolu rahiplerin hemen hepsi, başpiskoposun bilgisi dahilinde ya evlidir ya da açıkça metresleriyle yaşarlar ve verdikleri sakramentler Patarinler tarafından geçersiz sayılır.

Karışıklıklar ve geçersiz sakramentler

Bu dönem aynı zamanda Hıristiyanlığın en büyük iki gücü arasındaki en ciddi krizlerin yaşandığı dönemdir. VII. Gregorius'un *Dictatus Papae*'da [*Papa'nın Emirleri*] (1075) ifade ettiği teokratik ve reformcu zihniyetin çatışma alanı, imparator tarafından iffetli davranışlardan âdetlerinin iffetinden değil de sadakatlerinden, dolayı seçilmiş olan "kont" piskoposların atanma mücadelesidir. VII. Gregorius ile IV. Heinrich (1050-1106, 👑 > 1084) arasındaki sert ihtilaf bu şekilde doğar; papa tarafından aforoz edilen IV. Heinrich Canossa'da küçük düşürücü bir sürece maruz kaldıktan sonra yeniden üstün konuma geçer, Roma'dan kaçmak zorunda kalan

papa da Güney İtalya'da Normanların yanına sığınır. Ancak Gregoryen reform papanın ölümüyle sona ermez ve Worms Antlaşmasına kadar (1122) vârisleri tarafından sürdürülür.

Kasım 1095'te II. Urbanus (y. 1035-1099, ☩ > 1088) Kutsal Topraklar'ın kurtarılmasını amaçlayan Haçlı Seferi için çağrıda bulunur ve bütün katılımcılara tam endüljans taahhüt ederek gelecekte hem çok rağbet görecek hem de büyük tartışmalara yol açacak bir uygulama başlatır. Ancak kıtanın tamamından daha büyük kitlelerin harekete geçmesine neden olan Haçlı macerası, sefil hayatlarını telafi etmek isteyen, az veya çok günah işlemiş insanlar için ayrım gözetmeyen bir af olmaktan öte, şan ve ganimet peşindeki kanunsuz feodal aristokrasi ve şiddet yanlısı maiyetleri için de beklenmedik bir emniyet supabı görevi görür. Uzun bir dizinin ilki olan bu macera ayrıca kahramanlıkla ezoterizm gibi unsurların şövalye edebiyatı çerçevesinde kaynaştığı yeni bir edebi tür olan Kutsal Kâse efsanesinin de ortaya çıkmasına neden olur.

Kathar Hareketini Örnek Alan Muhalifler

XII ile XIII. yüzyıl arasında Flandre'de yaşamış olan ve muhtemelen Flandre kontu II. Robert'in maiyetinden bir asil olan vaiz Tanchelm (?-1115), dinsel makamları alıp satan ve nikâhsız beraberlikler yaşayan rahiplere karşı sert bir ihtilaf başlatır ve cemaati kilise ayinlerine katılmamaya, rahiplerin yetkisini kabul etmemeye ve özellikle de onlara *decimae* ödememeye çağırır. Tanchelm'in elde ettiği başarı ve Hollanda'nın çeşitli yerlerinde (Utrecht, Lovanio, Bruges) ve Ren Nehri boyunca vaazlar vererek halkı baş kaldırmaya teşvik etmeyi başarması hiyerarşiyi alarma geçirir ve Tanchelm 1115 yılında bir rahip tarafından öldürülür. Gubert de Nogent (1053-y. 1124) Soissons yakınlarında bulunan Bucy-le-Long'da başka heretik toplulukların var olduğunu kaydeder. Burada Clement ve Eberard adlı iki köylü kardeş, ruhban sınıfının aşağılık üyelerini ve dar kafalılığını eleştirerek kırsal bölgelerde vaazlar verirler. 1114'te tutuklanıp sorgulanırlar. Piskoposun onlar hakkında karara varması beklenirken halk başka şüphelilerle birlikte bulundukları hapishaneye saldırır ve onları yakarak öldürür.

Hautes-Alpes bölgesinden gelen Pierre de Bruis (?-y. 1133), eleştirilerini Dauphiné ve Provence bölgelerinde dile getirir ve yirmi yıldan uzun bir süre boyunca kendi heterodoks teorileri konusunda halk arasında rağbet gören vaazlar verir. Savunduğu düşünceler arasında çocuklara yapılan vaftizin, ölüler için yapılan duaların, kilise ve kutsal yerlerin ve komünyon sakramentine inanmanın anlamsızlığı yer alır. Pierre özellikle kor-

kunç bir işkenceyi hatırlatan haç sembolüne saldırır ve kilisenin onu benimseyip bir inanç nesnesi haline getirmek yerine yok etmesi ve uzak durması gerektiğini söyler. Bir süre Güney Fransa'da dolaşıp şiddet eylemlerinde bulunan Pierre ve müritleri 1135 yılı civarında yakalanıp yakılarak öldürülürler.

Haç sembolüne karşıtlık

Bu dönemde şöhret sahibi olan bir başka kişi de, muhtemelen Lozan'da doğan ve Pierre de Bruis'nin müridi olan keşiş Henry'dir; keşiş giysisini çıkarıp atan Henry, Güney Fransa ve İsviçre'de dolaşır, Lozan, Le Mans, Poitiers, Bordeaux ve Toulouse'dan geçer ve Pelagiusçu türden doktrinler vaaz ederek (nitekim ilk günahın Âdem'in soyundan gelenleri değil, sadece Âdem'i ilgilendirdiğini savunur) dinsel makamları alıp satan aşağılık ruhban sınıfını suçlar ve karışıklıkların çıkmasına neden olur. Cisterciensis mensubu, başkeşiş Bernard de Clairvaux (1090-1153) sert bir şekilde mücadele ederek keşiş Henry'nin reform dürtüsünün ardında aslında şehvetli bir kişiliğin gizlendiğini ima eder. İlk olarak 1134'te yakalanan Henry pişmanlık göstererek Cisterciensis tarikatına katılacağına söz verir, ancak kısa süre sonra başıboş gezgin hayatına geri döner. 1145 yılında yeniden yakalanır ve bu tarihten sonra onunla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaz.

1160'lı yıllarda keşiş Eckbert von Scönau (?-1184) *Sermones contra cataros* [*Katharlara karşı vaazlar*] yazar. Heretiklerle sık sık düşüncelerini tartışan ve heretikler tarafından ikna edilmeye çalışılan Eckbert'in yazılarında bu düşüncelerden yararlandığı anlaşılmaktadır. *Sermones*'te Flandre'den gelip Köln'de tutuklanan ve doktrinlerini inkâr etmektense yakılarak öldürülmeyi seçen beş heretikten söz edilir (5 Ağustos 1163). Onların arasında bulunan ve henüz hüküm giymemiş bir genç kız, onu tutanların elinden kaçarak aynı inancı paylaştığı kişilerle beraber şehit olmak amacıyla kendini ateşin içine atar.

Brescialı Arnaldus'un Macerası

Yolsuzluğa karışmış olan Piskopos Manfredo'yu hedef alan hararetli vaazlarından dolayı kendi şehrinden sürülen bir başka ünlü muhalif olan Bernard de Clairvaux, Brescialı Arnaldus'un (?-1155) vakasında da rol oynar. Petrus Abelardus'un (1079-1142) müridi olan Arnaldus, hocasının düşüncelerinin Sens Sinodu'nda (1140) kınanmasına hayretle tanık olur ve bu kınamanın ardındaki Bernard de Clairvaux, kişisel hasmı olarak gördüğü Arnaldus'un VII. Louis tarafından sürgüne gönderilmesini sağlar. İtalya, Fransa, İsviçre, Almanya ve Bohemya'yı dolaşmak zorunda kalan Arnaldus, III. Eugenius'un (?-1153, ♔ > 1145) affıyla 1145'te Roma'ya döner.

Ancak Arnaldus Ebedi Şehir'e döndüğünde durum tersine dönmüştür; halk isyanı sonucunda papa kaçmıştır, Arnaldus da bir asilzade liderliğinde kurulan (ama çok kısa süreli olan) şehir yönetimine büyük bir heyecanla destek verir.

Milano Patarin hareketinin dinsel makamları alıp satan ve nikâhsız beraberlikler yaşayan ruhban sınıfına karşı olan tavrını temel alan ve artık yaşı ilerlemiş olan Arnaldus'un muhalif düşünceleri bu dönemde keskinleşir. Kuzey İtalya'nın şehir devletlerini örnek alarak Roma'nın yeni yönetimini şekillendirmeyi düşünen Arnaldus vaazlarında papanın dünyevi gücünü kınayarak İncil'de sözü geçen yoksulluk ilkesiyle karşılaştırır ve papa tarafından aforoz edilir (1148). Bunun üzerine Arnaldus imparatorla pek de olası görünmeyen bir ittifak kurmaya çalışır, ama papanın –İngiliz IV. Hadrianus (y. 1100-1159, ♔ > 1154)– anlaşmaya vardığı Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190) taç giyme töreni için Roma'ya inerek yönetimdeki aşırı tavırları artık Romalılara bile ters gelen Arnaldus'u tutuklattırır. Papanın Paskalya yaklaşırken Roma'ya yönelik yayınladığı yasak, hacıların şehre gelememesinden dolayı birçok kişinin gelir kaybına uğramaktan korkmasına neden olur. Arnaldus çok kısa bir yargılanma sürecinden sonra yakılarak öldürülür ve külleri Tiber Nehri'ne saçılır (1155). Arnaldus o hassas dönemde papalık yetkisini zayıflatmaya çalışmanın mümkün olamayacağını fark etmemiştir. 1145'te Roma'ya döndüğünde, fikir babasının Bernard de Clairvaux olduğu (ve büyük bir başarısızlığa uğrayacak olan) II. Haçlı Seferi için çağrı yapılmak üzeredir.

Valdizm

XII. yüzyılın en uzun süreli ve en yaygın heretikliği, adını 1206 yılı civarında ölen (ve Pierre Valdes adıyla da bilinen) Lionlu Valdes'ten alan Valdizmdir. Valdes'in doktrini İncil'de örnek verilen yoksulluğun ve Havarilerin ruhunun geri kazanılmasını ve dünyevi değerlerin ve zenginliğin reddedilmesini temel alır. Ortaçağ Kilisesinin temel taşlarından biri olan Fransisken tarikatının da aynı konulara dayandığı düşünülürse, ortodokslukla heterodoksluk arasındaki sınırın ne kadar ince olduğu anlaşılır. Lion'da zengin bir tüccar olan Valdes, Assisili Francesco'dan sadece birkaç yıl önce servetinden ve rahatından feragat eder. Girişimi bir süre kilise içerisinde gerçekleşebilecekmiş gibi görünür. Valdes 1179'da (aralarında kadınların da bulunduğu) müritleriyle beraber Roma'da III. Lateran Konsili'ne kabul edilir. Konsil, Valdistlerin önerdiği sade ve kutsal hayat tarzını takdir eder, ama başları, dinsel kurallara göre tıraş edilmeyen ve her türlü hiyerarşik kontrolden kaçınan bir cemaate *officium praedicandi* [vaaz verme yetkisi] bahşetmez.

Kilisenin bu ihtiyatlı ve mesafeli takdir tutumu kısa sürer. 1184'te Papa III. Lucius *ad abolendam diversam haeresium pravitatem, quae in plerisque mundi partibus modernis coepit temporibus pullulare* [yakın zamanlarda dünyanın çeşitli bölgelerinde sık sık ortaya çıkmaya başlamış olan heretikliklerin ahlaksızlıklarını ortadan kaldırmak için] adı altında bir hüküm yayınlar. Bu önemli belgede aforozla (*perpetuo anathemati*) cezalandırılan bütün heretiklikler ad ve soyadlarıyla belirtilir. Liste Katharlar, Patarinler ve "kendilerine sahte bir şekilde Humiliati veya Lion Yoksulları adını verenler"le başlar, Passagini ve Giosefini gibi artık unutulmuş heretikliklerden sonra Arnaldus taraftarlarıyla biter.

II. Henry, Plantagenet'in (1133-1189- > 1154) Lateran Konsili'ne katılan bir temsilcisi, disiplinsiz olmalarına rağmen niyetleri iyi olan hırpani durumdaki bu proleter kitlelerin Roma senatosunda uyandırdığı güvensizlik ve korkuyu kayıtsız bir gerçekçilikle anlatır: "Bu kişilerin sabit evleri yoktur, yünden elbiseleriyle ve yalınayak, çiftler halinde dolanırlar, hiçbir şeye sahip değildirler, Havariler gibi her şeyleri ortaktır, çıplak İsa'nın izinde çıplak yürürler. Şimdi ayaklarını bile kıpırdatmakta zorlandıkları için çok mütevazı başladılar, ama onları kabul edecek olursak bizi kovarlar" (G. Merlo Grado, *Eretici ed eresie medievali*, 1989).

Roma senatosunun güvensizliği

Bkz. *XI ve XII. yüzyılda Dinsel Sanat ve Reform*, s. 605

Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri

Anna Benvenuti

Eğitimin monastik hayata göre genelde bir kargaşa kaynağı olarak görüldüğü monastik okullardaki krize karşılık, ideolojik oluşumun ruhani güçle dünyevi güç arasındaki çelişkiyi yansıtan şehir schola*'larının yükselişine tanık oluruz. XII. yüzyılda bu bağlamda ortaya çıkan ilk üniversiteler başlangıçta hocalarla öğrencilerin meydana getirdiği özgür birlikler olarak görülür.*

Monastik Okullardaki Kriz

Karolenj devrini takip eden dönemde eğitim yapılarının düzenlenmesi büyük çaplı değişimler içermez. Eğitim meselesinin X. yüzyılda Avrupa'yı altüst eden uzun siyasal ve kurumsal kriz sırasında bir gerileme aşamasından geçtiği anlaşılır. Otto zamanında gerçekleşen yenilenme döneminde bile okul sisteminde değişiklik yapılmaz. XI. yüzyılın ortalarında ise kültürel alanda bağımsız ruhban sınıfının âdetlerini reformlara tabi tutmak amacıyla eğitim araçlarını güçlendirerek bu girişimi yeniden ele alacak kurum, papalık olacaktır. Bu dönemde kilise tarafından hararetle öne sürülen düşünceler etrafında –Gregoryen dönemde başlayan reformun başlıca aktörü olan– monastisizmin, ruhani hayatın teşvik edilmesinde oynadığı pedagojik role dair görüşü de değişir. Tefekküre dayalı dinsel konum ile insanlara rehberlik eden ruhban sınıfının etkin konumu arasındaki ayrım da bu şekilde giderek vurgulanır. Söz konusu bakış açısı değişimiyle eğitime yönelik yaklaşım da değişir ve ona münzevi hayatın derin mantığıyla karşılaştırıldığında bir kargaşa kaynağı gözüyle bakılmaya başlanır. Keşişlerin başlıca görevinin dua etmek olduğuna inanan Aziz Hieronymus'un (347-420) düşünceleri temel alınarak XI. yüzyılda kilise reformuyla çok ilgili olan Kural'a dayalı çevrelerde eğitimin giderek güçsüzleştirilmesi sonucunda manastır kurumları her türlü eğitici "yabancı unsur"dan arındırılır. Petrus Damiani'nin (1007-1072) Montecassino'da okul olmaması karşısında gösterdiği memnuniyet, çileci idealin yalın katılığı temelinde açıklanabilirse de, Bernard de Clairvaux da (1090-1153), eğitim uygulamalarından dolayı "keşiş olmayanlar" tarafından "kirletilmek" zorunda kalmanın verdiği rahatsızlığı belli eder. Cisterciensis tarikatının genel tüzüğü (1134) keşiş veya keşiş adayı olmayan çocukların eğitim amacıyla manastırlara kabul edilmesini yasaklar ve manastırlara mevcut okulların ortadan kaldırılması emri verilir. Aelred de Rievaulx'ye (y. 1109-1166) göre sadece *schola Christi*'nin [İsa'nın okulu] öğrencileri olması gereken keşişler, dünyevi kültüre üstün olan kutsal metin tefsirinin mistik değerini yeniden yüceltmeye başlar. "Skolastik" edebiyatın kanonuyla –bağımsız ruhban sınıfının geleneksel eğitim sistemini devam ettirdiği şehir okullarında kullanılan otorite kabul edilen metinler bütünü– sürekli çelişen Patristik edebiyatın yeniden keşfi bu dönemde olur. Geleneksel eğitim, muhafazakâr hareketsizliği içerisinde monastik düşüncenin ruhani ve "köktenci" güncellemelerini algılamaz ve cemaate bağlı rahiplerle bağımsız rahiplerin kültürleri arasında zaman içinde daha da derinleşecek bir uçurumun açılmasına neden olur; bu uçurumun kapanmasının imkânsızlığı Bernard de Clairvaux ile Abelardus (1079-1142) arasındaki kişisel ihtilafta büsbütün belli olur.

Dua mı, okul mu?

Şehir *Schola*larının Yükselişi

Keşişlerin (ve XIII. yüzyılın *religiones novae*'ının) sadeliği ve yalnızca kutsal metinlere özgü kutsallığa dayalı, ilim karşıtı mütevazılığı, kutsal bilgilerle dünyevi kültürün eşdeğer tutulmasına karşı çıkar, ancak skolastik retoriğin hocaları dünyevi kültürü desteklemeye devam ederek Arap kültürü yoluyla Aristoteles'in (MÖ 384-322) metinlerinin yeniden keşfi sayesinde felsefe alanındaki araştırmalar açısından da teşvik edilen beşeri bilimlerle ilahiyatın "kirlenmesi"ne yol açarlar. XI. yüzyılda gerçekleşen Gregoryen reformu bağlamında rolleri yüceltilen cemaat rahiplerinin büyük ve canlı piskoposluk şehirlerindeki okulları, ruhban sınıfının eğitim ihtiyacını tamamıyla karşılayarak, manastırların karşıt skolastik yapılarıyla olan rekabette üstünlük kazanır. Eğitim yapılandırılması koordine edilir ve –Paris'teki Sainte-Geneviève Viktorinlerinde olduğu üzere– belli alanlarda uzmanlaşan cemaatlerde Guillaume de Champeaux (y. 1070-1121), Hugues de Saint Victor (y. 1096-1141) ve Stephanus de Tournai (1128-1203) gibi ünlü hocalar görev alır. Bazı şehir okulları, felsefi meselelerin öğrenciler ve hocalar arasında konuşulduğu kalabalık tartışmalar ve hararetli toplantılar düzenleyerek ve belirli bilimsel alanlarda uzmanlaşarak kültürel imajlarını geliştirir; örneğin Salerno'da terapi alanında çok eskiye dayanan, deneysel uygulamaların yapıldığı tıp okulu erken ortaçağdan itibaren büyük bir üne sahip olur. 1070'li yıllarda bu okulun ünü, Desiderius (y. 1027-1087) döneminde Montecassino'da Benedikten keşişi olmadan önce mesleğini burada icra eden Kartacalı hekim Costantinus Africanus'tan (1015-1087, hem Yunan tıp klasiklerinin hem de modern Arap bilimsel keşiflerinin Latince tercümanı) dolayı daha da artar.

Manastırların alternatifi

Şehirlerdeki kilise okulları, *sacerdotium* [ruhban sınıfı] ile *regnum* [krallık] arasındaki ilişkiye uzun bir süredir zarar vermekte olan ihtilafın giderek vurgulandığı ideolojik formasyon merkezleri ve siyasal cemaat yapıları haline gelir. Gregoryen dönemde papalıkla imparatorluk arasındaki ihtilafın ardında yatan tartışmalı konuların çoğu bu ihtilafa dayanır. Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) çok değer verdiği, iktidar alanındaki görkemli hukuki yenilenme projesini emanet edebileceği yeni bir skolastik politika geliştirme ihtiyacı da bu durumdan kaynaklanır. Bu ortamda, XII. yüzyılda Bologna'daki gibi, ilk öğretmen ve öğrenci birlikleri (*universitates*) ortaya çıkar ve bu birlikler imparatorluğun sunduğu koruma sayesinde yerel iktidarların şartlarından bağımsız olarak ve hocalarının namından dolayı büyük çeşitlilik gösteren çok sayıda öğrenci çeker.

Yeni bir skolastik politika

Universitates scholarum et magistrorum

Üniversiteler toplumsal açıdan XII. yüzyılın sivil örf ve âdetlerinin temel özelliklerinden biri olan geniş kapsamlı bir araya gelme sürecinden doğar ve başlangıçta hocalarla öğrenciler arasında kurulan özgür topluluklar olarak ortaya çıkar. Bu dönemin en önemli iki örneği olan Bologna (*universitas scholarum* [âlimler topluluğu]) ve Paris (*universitas magistrorum* [hocalar topluluğu]), farklı kurumsal projeleriyle yerel eğitim sistemini örnek alırken, yeni eğitim toplulukları tarafından benimsenen örgütlenme tercihlerinde ve kültürel modellerde çoğulluğu temsil eder. Örneğin Paris Üniversitesi Notre-Dame Katedralinde bulunan *schola*'dan hareketle ortaya çıkar ve muhtemelen *licentia docendi*'yle [ders verme izni] hocalık görevi bahşedilmesi gereken okulun sorumlusuyla yaşanan ihtilafın da bunda etkisi olur. Eğitim sistemini kilisenin tekelinden yavaş yavaş kurtarmayı başaracak olan, ama ister istemez ardındaki o zemini temel alan bu yeni örgütlenme dinamiğinin tam olarak ne zaman olgunluğa eriştiğini tespit etmek zordur. Farklı kökenler ve gelişimler gösteren yeni üniversite kurumları zaman içinde kendilerine özgü tüzükler temelinde kendi kendilerini yönetir hale gelecek, bu yönetimler için resmi yetkililerden onay ve yasal eğitim unvanlarının yanı sıra kurumsal meşruiyetlerini teyit eden özel muafiyetler elde edecektir. XII. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'nın ulusal monarşilerinin sağladığı koruma ve teşvik sonucunda *universitates studiorum* [eğitim toplulukları] giderek çoğalmaya başlar. 1176'da Henry Plantagenet (1133-1189, > 1154) İngiltere'nin ilk üniversitesi olan Oxford'u kurmak için Paris'ten bir grup öğrenci ve hocayı çağırır. 1180'li yıllarda Papa III. Alexander (y. 1110-1181, > 1159) yayınladığı bir emirnameyle Paris'teki eğitim merkezinin oluşumunu onaylar ve bundan kısa bir süre sonra, XIII. yüzyıl başlarında bu olgu İspanya'ya da yayılır ve Salamanca'da bir *studium* kurulur. Geleneksel *schola*lar tarafından izin ve onay verilen "özel eğitim"in yerini, sonraki iki yüzyılda ulusal ve uluslararası düzeyde tanınan *studia generalia* [genel eğitim] alacaktır; bu merkezlerde verilen eğitim, kentsel hayatın hukuk ve diğer mesleki alanlarda bilgi ve beceri gerektirmesinden dolayı seküler dünya tarafından da talep edilecektir.

Kendi kendini yönetme

Bkz. *Hukuk İlminin Yeniden Doğuşu ve Müşterek Hukukun Gelişimi*, s. 192; *Chartres Okulu ve Platon'un Yeniden Keşfedilmesi*, s. 293; *Salerno Okulu ve* Articella, s. 349; *Tarif Kitapları Geleneği ve Meslek Kitapları*, s. 368; *Üniversitelerde Retorik*, s. 483

Hukuk Biliminin Yeniden Doğuşu ve Müşterek Hukukun Gelişimi

Dario Ippolito

XI ve XII. yüzyıllarda yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler hukuki düzenlemeler alanında yeni araçlar için ihtiyaç doğurur ve Bologna'daki glossator *okulu,* Corpus iuris civilis*'i yeniden ele alıp araştırma yoluyla doktrin alanında incelemeler başlatarak bu ihtiyaca cevap vermeye çalışır. Üniversitelerin çoğalmasıyla yeni hukuk bilimi Avrupa genelinde otorite kazanmaya başlar ve yeni bir hukuk türü olan "müşterek hukuk"un temelini oluşturur.*

Toplumsal Değişim, Hukuki Düzen, Hukuk Bilimi

Avrupa toplumunun XI ve XII. yüzyıllarda geçirdiği evrim, karmaşık hukuki yapısının tipik ve derin özelliklerinde büyük değişikliklere yol açmaz. Heterojen sistemler bir arada var olmaya devam eder; örf ve âdetler hukukun kaynakları arasındaki merkezi rolünü korur; resmi iktidarlar tarafından yayınlanan yasaların yetki alanı sınırlı kalmaya devam eder. Bu ve bunun gibi devamlılık unsurlarının yanında çok önemli bir yenilik kendini göstermeye başlar ve hukuk alanını giderek kapsar; bu, Justinianus'un büyük çaplı derlemesinin (bu esere bu dönemde *Corpus iuris civilis* [Sivil Hukuk Derlemesi] adı verilmiştir) yeniden keşfine ve incelenmesine dayanan yeni hukuk biliminin doğuşudur.

Beraberinde daha başka birçok sonucu da getiren bu kültürel gelişim, ikinci binyılın başlangıcını niteleyen önemli sosyo ekonomik değişimler bağlamında incelenmelidir. Kentselleşme, imalat faaliyetlerinin yayılması, giderek gelişmiş olan tarımsal üretimin ticarileşmesi proto-ortaçağ Avrupa'sının statik yapısını bozup, açık ve dinamik ticari rotalar üzerinde insanları ve malları harekete geçirir. Yerel olmaktan çıkıp gelişen yeni ekonomik ilişkilerde örf ve âdet hukukunun bölük pörçük dokusunun kapsamı yetersiz bulunur, dolayısıyla hukuki düzenlemeler alanında, genel kategoriler içerisindeki belirli durumları ve kuralları kapsayacak yeni araçlara ihtiyaç duyulur.

Yeni ekonomik ilişkiler

Yasama açısından egemen güç olarak işlev görecek bir siyasal iktidarın yokluğunda, ortaçağın ilerleyen dönemlerinin uygarlığı bu ihtiyaçlara doktrinlerin incelenmesi yoluyla cevap bulur ve ortak normatif prensiplerin ve düzenleyici yapıların oluşturulması işini hukuk adamlarına emanet eder. Dolayısıyla yeni hukuk bilimi, uygulama alanıyla temas içinde doğar ve evrim geçirir. Ekonomik ve toplumsal olaylar tarafından teşvik edilip o olayları etkileyerek hukukun temelini oluşturur ve Roma hukukunda *scientia iuris*in [hukuk ilmi] oynadığı etkin rolü üstlenir.

Ortaçağ hukuk adamları kendi doktrinlerinin otoritesi ve geçerliliği için bu örnek hukukun en anıtsal eserlerini temel alırlar: Batının yüzyıllar boyunca ihmal ettiği 50 ciltlik *Digesta*, *Codex*, *Institutiones* ve *Novellae*, alimlerden oluşan bir öncü birlik tarafından filolojik açıdan yeniden bir araya getirilir ve hukukun "kutsal metinler"i haline gelir; sadece antikçağa ait oldukları için değil, aynı zamanda ilahi iradeye uyan Hıristiyan İmparator Justinianus'un (481?-565, ♔ > 527) yetkisiyle onaylandıkları için de üstün bir hukuk bilgisi içerdiklerine inanılıp evrensel olarak geçerli sayılırlar. *Doctores iuris* [Hukuk alimleri], çağdaş verilerle Roma hukukunun saygın modelleri arasında bilimsel bir işlem gerçekleştirip bu modelleri var olan verilerin ışığında ve temelinde yorumlar ve yeni Avrupa toplumunu temel alarak yeni hukuki çözümler üreten verimli bir doktrine aracılık yaparlar; böylece nesiller boyu sürdürülen çalışmalarla yeni Avrupa'nın "müşterek hukuku" yaratılmış olur.

Glossator Ekolü

XII. yüzyıl başlarında Bologna'da yaşayan hâkim, avukat ve beşeri bilim hocası Irnerius'un (XI.-XII. yüzyıl) faaliyetleri, hukuk biliminin yeniden doğuşu açısından belirleyici bir itici güç ve uzun süreli bir etki sağlar; Justinianus'un derlemesinin yeniden bir araya getirilmesi ve tefsiri açısından yenilikçi bir çalışma yürüten Irnerius, geleneksel didaktik modellerden koparak hukuka retorikten ayrı (Roma döneminde hukuk *trivium* dahilinde sayılırdı), bağımsız bir öğrenim alanı olarak tam disiplin statüsü kazandırır. Irnerius'un hukuk alanına yaklaşımı bir ekol haline gelir ve Irnerius'un müritleri (Bulgarus, Jacobus, Hugo, Martinus Gosia) ve sayısız öğrencisi yoluyla İtalya'ya ve Avrupa'nın birçok şehrine yayılarak dönemin coşkulu üniversite alanını harekete geçirir ve tercih ettikleri edebi türden dolayı (açıklayıcı not anlamına gelen "*glossa*" teriminden türemiş olan) *glossator* adı verilen hukuk adamlarının bilimsel *forma mentis*'ini [zihin yapısı] dört nesil boyunca yönlendirir. Accursius'un (y. 1182-1260) doktrin geleneğinin

Geleneklerden kopuş

özünü içeren eserleriyle zirveye ulaşan *glossator* ekolünün hukuk alanındaki araştırmalarının ve öğretimin merkezinde *Corpus iuris civilis* yer alır; yürürlükteki pozitif hukuk olarak algılanan bu eserin normları ve prensipleri harfiyen ele alınır ve aralarındaki bağlantılar göz önüne alınarak sistematik olarak yorumlanır. Nitekim Justinianus'un metninin kenarlarına elle yazmış olduğu *glossa*lar, bazı kelimeleri veya bölümleri aydınlatmanın yanı sıra, "paralel bölümler"e, yani aynı derleme içinde aynı konuyla ilgili düzenlemelerin bulunduğu başka yerlere atıfta bulunur. Bu bilişsel-yorumbilgisel çaba, Justinianus'un derlediği hukuki belgelerdeki üniter algıyı ortaya çıkarır ve bu belgeler farklı tarihi boyutları yerine organik normatif bir bütün olarak yorumlanır.

Farklı dönemlere ait heterojen kaynaklardan oluşan hukuki bir eserde bol miktarda olması kaçınılmaz olan çelişkilerin varlığını *a priori* kabul etmeyen bu bakış açısından dolayı, *glossator*'lar için uyumsuz paralel bölümler arasındaki (sadece görünürde olduğuna inanılan) çelişkileri çözme gereksinimi ortaya çıkar; çelişkili düzenlemelerin, farklı örnekler temelinde anlamının kararlaştırılmasıyla *solutio contrariorum*un [çelişkilerin çözümü] elde edildiği *distinctio* [ayırt etme] adlı tefsir yöntemi burada büyük önem taşır. Yorumcu filolojik açıdan genelde pek ortodoks olmayan bu yöntemle, metnin kelime anlamının ötesinde pragmatik açıdan işe yarayan, özgün hukuki sınıflandırmalar yaratmış olur.

Tefsir yöntemi

Glossa ve *distinctiones*in yanı sıra, bu ekolün doktrinlerinin ifade edildiği başka araçlar da söz konusudur: *Quaestiones* [sorunlar], somut vakalar veya teorik meseleler üzerine çelişkili görüşlerden oluşan derlemelerdir; *brocarda* [prensipler], farklı konuları kapsayan genel prensiplerden oluşur; *tractati* [incelemeler], belirli bir konuda sistematik açıklamalardır (örneğin *ordo iudiciorum* [mahkeme sistemi], işleyişler konusundaki incelemeleri kapsar); *summae titulorum* [başlık özetleri] *Corpus*'un tek tek başlıklarına kısa girişlerdir; *summae* [özetler] de, eserin dört bölümünün her birini konu alan geniş kapsamlı incelemelerdir (*summae Codicis* [kanun özetleri] arasında en önemlisi, *Codex*'in yapısını benimseyerek Justinianus'un derlemesinin tamamını kapsayan Azzone [?-1230] tarafından yazılandır). Bu ve bunun gibi edebi türler (*quare* [dolayısıyla], *casus* [vaka], *lecturae* [okumalar], *repetitiones* [tekrarlar], *commenta* [yorumlar], *dissensiones dominorum* [hocaların ihtilafları]), Bolognalı hocalar tarafından tefsire dayalı araştırmaları, sistematik incelemeleri ve vaka incelemelerini, bilgi dağarcığının aktarılması sürecine dahil etmeyi amaçlayan katı bir yöntem temelinde yürütülen didaktik faaliyetlerle bağlantılıdır; bu yöntem farklı milletlerden yüzlerce öğrenciyi Bologna'ya

çekmenin yanı sıra Avrupa'da yeni doğan üniversitelerdeki hukuk eğitimi için de bir model teşkil edecektir.

Kanonik Hukuk Alanında Doktrin Gelişmeleri

Roma hukukunu temel alan araştırmalardaki canlanma, Gregoryen reformun kültürel ortamı dahilinde Chartres piskoposu Yves (y. 1040-1116) tarafından doktrin açısından olgunlaşma süreci başlatılmış olan kanonik hukuk alanına da yansır. 1140'lı yıllarda Camaldoli tarikatından Keşiş Gratianus, kutsal metinlerden Karolenj fermanlarına, Patristik edebiyattan *Codex Theodosianus*'a, ceza kitaplarından papalık emirnamelerine kadar uzanan (ama önceliğin Konsil kanonlarına verildiği) çeşitli kaynaklardan alınma neredeyse dört bin metni kapsayan devasa bir hukuki derlemeyi tamamlar. *Concordia discordantium canonum* [Uyumsuz kanonların uyumu] şeklinde anlamlı bir başlığı olan bu derleme, seçilmiş olan değişik türde malzemeyi uyumlu ve tutarlı bir normatif dünya içinde düzenleme amacını taşıdığı için daha önceki derlemelerden çok farklıdır. Yazar ortaya çıkan çelişkileri aşmak için, metinlere eşlik eden yorumlarda çeşitli kriterler uygular: Farklı kanunların hakiki anlamının tespit edilmesi (*ratione significationis* [anlamsal gerekçe]); sonraki konunun önceki konumu hükümsüz kılması kuralı (*ratione temporis* [zamansal gerekçe]); genel normun belli bir normdan farklı olması kuralı (*ratione loci* [konuya ilişkin gerekçe]); ve bu kriterlerin kullanılmasının imkânsızlığı durumunda, bir kuralın başka bir kuralın istisnası olarak gösterilmesi (*ratione dispensationis* [istisna olma gerekçesi]).

Uyumlu bir normatif sisteme doğru

Özel bir kişi tarafından hazırlanmış olan *Decretum Gratiani* (eser orijinal başlığı yerine kısa süre içinde bu isimle anılmaya başlanır), kanonik hukukun temeli haline gelir ve bu alandaki doktrin gelişimine hız kazandırır. Nitekim XII. yüzyıldan itibaren bu hukukçu keşişin derlemesini konu alan *glossae*, *summae* ve *tractati* sayısı giderek çoğalır; bu incelemeler, Justinianus'un *Corpus iuris*'ini inceleyen *glossator*lara benzer şekilde, bu eseri başlıca araştırma ve eğitim nesnesi haline getiren "*decretum* araştırmacıları" tarafından gerçekleştirilir. Kanonik hukuk böylece ilahiyattan yöntem ve konu açısından tamamıyla bağımsız bir şekilde ortaya çıkar ve sonraki onyıllarda Gratianus'un derlemesinden sonra papaların emirnamelerine dayanılarak oluşturulan engin düzenlemeleri hukuki açıdan inceleyen "*decretum* araştırmacıları"nın doktrini yolunda ilerler.

Müşterek Hukuk

Roma hukuku gibi kanonik hukuk da üniversitede eğitim konusu haline gelir ve onunla birlikte (disiplin açısından daha sınırlı, ama coğrafi açıdan daha geniş bir şekilde) müşterek hukuk gibi otoriter bir statüyle ortaçağ hukukunun çoğulluğuna dahil olur. Bu, (*utrumque ius* [her iki hukuk] ifadesiyle beraber tanımlanan) her iki normatif sistemin evrensel kabul edildiği ve içerdikleri kural ve prensiplerin, tikel hukuki sistemlere göre genel bir değer yönlendirme açısından bir işlev edindiği anlamına gelir.

Müşterek hukukun merkezi rolü, bin yıllık hukuk mirasını eleyip canlandırarak kurumlarını ve prensiplerini oluşturan doktrinin merkezi rolüne tekabül eder. Erken ortaçağda hukukun uygulama alanındaki sayısız örneği noterlerin deneyimi ve becerileri sayesinde gerçekleşirken, modern çağda hukuki sistemler resmi yasamanın ürünüyken, XII. yüzyılda başlayıp XVIII. yüzyılın sonuna kadar süren (ve sadece yasalardaki dönüm noktasıyla sona eren) müşterek hukuk döneminde hukuk hayatının başkahramanları *doctores iuris*'tir [hukuk alimleri]; Avrupa'nın bir ucundan diğerine birbirleriyle temas halinde olan *doctores iuris*, üniversitelerde verdikleri dersler, eserlerinin yaygınlığı ve hukuk danışmanları olarak oynadıkları etkin rolle (XIV. yüzyılda *glossator*ların çalışmalarını yenileyen "yorumcular"ın sıklıkla ve hararetle üstlendikleri bir rol) hukuk alanı üzerinde büyük etki sahibi olurlar.

Doktrinin merkeziliği

Ancak doktrin temelinde yorumlanmış Roma hukuku her yerde müşterek hukuk olarak algılanmaz. Örneğin Kuzey Fransa'da, Germen kökenli örf ve âdetlere sıkı bir şekilde bağlı olan *pays de droit coutumier*'de [örf ve âdet hukuku bölgeleri] hatırı sayılır direnişle karşılaşır. İngiltere örneği tarihsel açıdan daha önemlidir, çünkü buradaki *common law* sistemi, Bologna ekolünün Justinianus'un derlemesini *lex omnium generalis* [herkes için genel yasalar] olarak yeniden keşfettiği XII. yüzyıldan itibaren, ama Kıta Avrupa'sındaki hukuki evrimden bağımsız olarak oluşur. 1066'da başlayan Norman istilası altında oluşturulan *common law*, ortaçağın tipik hukuki düzenine göre çoğul, yerel ve sınıfsal hukuk sistemlerinin bir arada yer aldığı İngiltere'nin "müşterek hukuku"dur. Avrupa'nın müşterek hukukunun tersine İngiliz müşterek hukuku doktrini değil, içtihat ilmini temel alır ve krallık mahkemeleri tarafından, mahkeme hükümlerinde kararlaştırılan kural ve ilkeler yoluyla oluşturulur. Avrupa müşterek hukukunun tersine İngiliz hukuku modern çağın tamamını zarar görmeden atlatmış ve Fransız devriminden kaynaklanan yasama tekeli temelli hukuki sistemlere alternatif bir model olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Doktrine direniş

Bkz. *Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri*, s. 230

Dine Adanma

Errico Cuozzo

1000 yılından sonra Avrupa'da görülen canlanma döneminin etkisini gösterdiği bir başka alan olan dine adanma şekillerindeki değişim, sadece ruhani değil, aynı zamanda siyasal açıdan dönemin başkahramanı haline gelen kilise alanındaki yenilenmenin de teşvikiyle gerçekleşir. Kilisenin başlangıç döneminin ruhunu geri kazanmayı amaçlayan çeşitli hareketler aynı dönemde ortaya çıkar ve XIII. yüzyıldan itibaren büyük etki sahibi olacak olan yoksulluğa ve tövbekârlığa dayalı hareketlerin başlangıcını oluşturur.

Değişim Dönemi

1000 yılından itibaren Avrupa'nın tamamında hayat, bir canlanma döneminden geçer. Kırsal bölgelerde üretim gelişir, nüfus artar, şehirler ekonominin geliştiği son derece aktif ticari merkezler haline gelir, insanların ve fikirlerin dolaşımı iyice yoğunlaşır. Bu arada dine adanma şekilleri de yenilenir.

Ancak bir önceki dönemle nihai ve derin bir kopma olduğu düşünülmemelidir. Bu alandaki yapılar, geçmişe göre daha karmaşık ve daha ani şekilde evrim geçirir. Avrupa'nın feodal döneme tam olarak girmesi ve feodal kültür ve kurumların olgunluğa erişmesi XI. yüzyıl ortalarını bulur. Toplumun tamamı hareket halindeyse de, geçmişle kesin bir kopma yaşanmaz. Şehirlerde ve kırsal bölgelerde yeni sınıflar ortaya çıkar ve siyaset sahnesine dahil olur, yeni yerleşim yerleri oluşur, kırsal bölgelerde şatolar yeni referans ve toplanma noktaları haline gelmeye başlar, şatoların milisleri yeni arazi ve toprak derebeyliklerinin sahipleri haline gelirken eskiden kalma resmi bölgeler dağılır.

Dine adanma şekilleri bu "rönesans"ın içinde yer alır. X. yüzyıl sonundan itibaren manastır ortamlarında ifade edilmeye başlanan şikâyetler sonucunda kilise yapılarında değişim ve dine adanma şekillerinde bir yenilenme yaşanmaya başlanır. Fransa'daki Cluny Manastırını örnek alan birçok manastır seküler makamların ve piskoposlukların yetki alanından çıkar. Böylece XI ve XII. yüzyıl Avrupa'sının dine adanma şekillerinin te-

melinde yatan *libertas Ecclesiae* [Kilisenin özgürlüğü] kavramı tanımlanır ve giderek kesinlik kazanır. Kiliseyi sekülerlerin hâkimiyetinden ve atamalarından kurtarmak, sadece Roma hiyerarşisinin değil, kilisenin tamamının ana hedefi haline gelir.

Öte yandan kilise reformunu desteklemekle kendi iktidarını güçlendirebileceğine inanan imparatorlar, örneğin III. Heinrich (1017-1056, 🕮 > 1046) *libertas Ecclesiae*'ın kendisine manevra ve geri kazanım alanı bırakmadığını fark etmez. İmparatorlar kilisenin başına gelen bütün kötülüklerin asıl nedeni olarak görülür ve özellikle IV. Heinrich'in (1050-1106, 1084-1105 olmak üzere) Canossa'da yaşadığı olayda olduğu üzere (1077) suçlanır ve aşağılanır.

Kilisede ve Dine Adanma Şekillerinde Yenilenme

Reform sonrası papalık, Hıristiyan Avrupa'nın krallıkları için yeni siyasal referans noktası haline gelir.

Cluny Manastırından Sovanalı Hildebrand adlı bir keşiş, Roma senatosundaki reform yanlılarının baş temsilcisi olup 1073'te VII. Gregorius (y. 1030-1085) adıyla papa ilan edildikten sonra, aynı anda hem ideolojik hem de siyasal olan bu harekâtı tamamlar. Gregorius, *libertas Ecclesiae*'ın kendini kabul ettirme ve seküler iktidardan kurtulma çabalarını piskoposların ve başkeşişlerin seküler iktidar tarafından atanmasına karşı bir mücadele, yani kiliseyi seküler iktidara üstün kılma mücadelesi haline getirir. Papa şöyle yazar: "Eğer apostolik makam Tanrı'dan maneviyat üzerinde yetki sahibi olma hakkını kazandıysa neden dünyevi şeyler üzerinde de yetki sahibi olmasın?" VII. Gregorius bu devrimci düşünceleri 1075 başlarında, *Dictatus papae* [*Papa'nın Emirleri*] adıyla bilinen ve 27 ilkeden oluşan bir belgede özetler.

VII. Gregorius'un dönüm noktası

Roma Kilisesinin bu dönüm noktasına paralel olarak büyük çaplı değişikliklerin yer aldığı dine adanma şekilleri kilise hiyerarşisindeki yenilenmeye ve hareket halindeki toplumun yeni yapılarına uyum gösterir.

Erken ortaçağın hareketsiz toplumunun üçlü yapısı ağır ağır geride bırakılır; eski yapıya göre liderlik eden her asil, savaşan her şövalye ve dua eden her din adamına karşılık çalışması ve ortak refah için istismar edilmesi gereken birçok insan vardı.

Bu toplum yapısının yerini, daha geniş ve farklı bir şekilde sınıflara ayrılan bir toplum alır. Bu topluma etkin şekilde dahil olan ve daha önce

var olmayan yurttaş ve tüccar sınıfları, yeni siyasal ve ekonomik gerçeklikleri temsil eder ve bunlara bağlı düşünceleri ve değerleri yayar. Bu sınıflar insanın, öğrenme ve özellikle yaratma becerisine değer vermeyi esas alır. Öğrencilerin aynı bilgileri tekrar ettiği eski piskoposluk ve manastır okulları, XII. yüzyıl başlarında ortaya çıkmaya başlayan üniversitelerin de katkısıyla, zengin ya da toplumsal açıdan mütevazı sınıflardan herkesin eğitim alıp sayesinde toplum içinde yükselebileceği merkezler haline gelir. Cemaat üyeleri erken ortaçağ kiliselerinin duvarlarında tasvir edilen, Kitab-ı Mukaddes'ten alınma sahneler karşısında artık sadece edilgen seyirciler olmak değil, Kitab-ı Mukaddes'i konuşma diline tercüme edip kilisenin hayatında etkin rol oynamak ister.

Toplum içinde yükseliş

Hareket halindeki Hıristiyan toplumunda Santiago de Compostela, Roma ve Kudüs gibi kutsal yerlere yapılan hac yolculukları da yeni bir anlam kazanır, çünkü artık 1000 yılına bağlı korkulara dayanmayan eskatolojik bir inançla kendi kurtuluşlarının yolunu arayan inananların bireysel tercihi ve tövbe yolculuğu olarak görülürler.

Papalık İktidarının Güçlenmesi

XI. yüzyıl başlarından itibaren kale derebeylikleri ve toprak derebeylikleri siyasal iktidarı aralarında paylaşırken, yüzyıl sonlarında Avrupa'nın tamamında merkezi siyasal iktidarlar geri kazanılmaya başlanır. Büyük feodalitenin, kontların, markilerin, kont piskoposların geçirmekte olduğu kriz karşısında krallar ve imparatorlar (özellikle Almanya'da) bu yeni derebeylikleri tanıyıp meşru kılar, bunları kendilerine bağlı derebeyler, hatta resmi görevliler haline getirirler. Örneğin Fransa'da Capet monarşisi, küçük derebeyleri ve şehirlerde ortaya çıkmakta olan burjuvazi sayesinde üst düzey feodaliteyi dışlayarak üniter devletin temelini atmış olur.

Büyük feodalitenin kriz dönemi

1095'te Türklere karşı ilk Haçlı Seferini düzenleme düşüncesi oluşmaya başladığında Avrupa üst düzey feodalitesinin tamamı, peşlerine takılan topraksız çiftçi kitlesine benzer şekilde, hayatlarını geri kazanmak ve servet edinmek amacıyla bu düşünceyi coşkuyla destekler.

XI ile XII. yüzyıl arasında Avrupa'da merkezi iktidarın geri kazanılması olgusu, dine adanma şekilleri ve özellikle Roma Kilisesi üzerinde etkili olur.

Clermont Ferrand'da ilk Haçlı Seferi için çağrıda bulunan Papa II. Urbanus (y. 1035-1099, $\text{tö} > 1088$), tamamıyla monastik temelli olarak başlayan "Gregoryen reformu"na dayalı derin bir değişim sürecini rahipler

sınıfına da uygular; bu sürecin etkileri hem kilise hayatında hem de daha genel anlamda XII. yüzyılda yaşamış olan Hıristiyan halkının hayatında hissedilir. Urbanus piskoposlukların kendi bölgelerindeki yetkisini artırır ve günümüze kadar devam edecek olan, en tepede papanın bulunduğu hiyerarşik yapının temellerini VII. Gregorius'a göre daha iyi ve daha güçlü şekilde atar.

II. Urbanus'un piskoposlarla ve bazen yerel güçlerle anlaşmaya, hatta uzlaşmaya dayalı reformu, Hıristiyan Avrupa'nın tamamında kendini hissettirir ve seküler kesimleri kiliseyle ilgili alanların yönetiminden tamamıyla dışlayarak piskoposluk bölgelerine temel bir rol atfeder. Ancak bu reform bir yandan da yerel düzeyde tüm özerklik alanlarını Hıristiyan halkına kapatır ve piskoposlara kendi bölgeleri içerisinde mutlak yetki tanır. II. Urbanus'un bu reformun temellerini bu şekilde düzenlemesinin amacı, Milano Patarinleriyle olduğu üzere, yerel gerçekliklerin XII. yüzyılı niteleyecek olan sayısız heretik hareketin ortaya çıkmasını teşvik edebilmeleridir. Batı Hıristiyanlığı'nda ilk defa düzenlenen 1123 tarihli I. Lateran Konsili'nde II. Urbanus'un reformu teyit edilir, Roma Kilisesinin yerel kiliseler üzerindeki üstünlüğü öne sürülür ve piskoposluk bölgelerindeki kilise hiyerarşisi, insanlara rehberlik etmekten sorumlu tutulur. Papalık kendini siyaset sahnesinde, Avrupa'da doğan krallıkların ve İtalya'daki özerk şehir devletlerinin yeri doldurulamaz bir referans noktası olarak sunar. Barbarossa lakaplı Suebyalı I. Friedrich'in (y. 1125-1190) imparatorluğu mutlak bir monarşiye dönüştürme çabası başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdur.

Seküler kesimlerin dışlanması

Toplumsal Değişimler ve Dindarlık

XII. yüzyılda Roma'daki papalığın üstlendiği yeni role, dine adanma şekillerinde büyük çaplı değişimler de eşlik eder. Monastik çilecilik ve dünyadan uzaklaşma ideallerini destekleyen ve yeni siyasal bağlamlarda güç sahipleri olan yurttaş ve tüccar sınıflarını dışlayan Platon-Augustinus kültürü kriz dönemine girer. Kadınlar artık sadece bir günah kaynağı olarak görülmez, ticaret de artık kınanmaz.

Asil bir aileden gelen ve Cisterciensis tarikatından bir keşiş olan Bernard de Clairvaux (1090-1153), Batının ilk mistiklerinden biri olarak bu yüzyılın ilk yarısına kişiliği ve yazılarıyla damga vurur ve bu yeni kültürün hararetli taraftarlarından biri olarak kabul edilir. Çileci monastisizmin bilincinde olup kilisenin reforma tabi tutulmasını ve seküler kesimlerin kiliseye boyun eğmesini vaaz eder.

Reforma tabi tutulmuş kilise ideali

Hatırı sayılır sayıda seküler kişi de dünyevi hayatı terk edip Tanrı'yla bağımsız bir ilişki kurmak ister. Bunlar, ruhla madde arasında uzlaşmaz bir çatışma olduğuna dair maniheist türden heretik bir doktrin geliştiren ve Provence ile İtalya'nın Po bölgesi arasında dine adanma alanında bağımsız girişimler yürüten Katharlardır.

Dünyevi şeylerden kaçışa karşılık, yeni krallıkların ve şehirlerin Avrupa'sı, üniversitelerin temsil ettiği yeni kültür merkezlerinde büyük bir gerçekçilikle, fizik ve mekanik sanatlar yoluyla dünyayı incelemeye, insana ve dünyaya bakmaya ve vahiye dayanan hakikatle uyum aramaya götüren bir yol geliştirir.

Bu yol üzerinde insana ve etkin olduğu bağlama değer verilmeye başlanır ve dine adanma açısından yeni ve devrimci bir kazanıma ulaşılır.

Yoksul ve dışlanmış müminler, artık cemaat tarafından şüpheyle bakılan, günahlarının cezasını çekmesi gereken, zenginlerden sadaka alan insanlar değildir. Yoksulların ve tövbekârların durumu, İncil'de tasvir edildiği gibi bir hayat yaşamak isteyen tüm Hıristiyanlara uygun bir durum olarak görülmeye başlanır.

1170'li yılların başında Valdes (?-y. 1207) adlı Lionlu bir tüccar Lion Yoksulları cemaatini kurar. Valdes, kilisenin her şeyin ortak olduğu, hiyerarşiden yoksun başlangıç döneminin değerlerini geri getirmek ister.

Dine adanma şekilleri yüzyıl sonunda tam bir gelişim döneminden geçer ve yeni ortaya çıkmış, ama Assisili Francesco (1181/1182-1226) ve Domingo de Guzman (y. 1170-1221) yoluyla sonraki yüzyılda Avrupa'nın tamamını etkisi altına alacak olan, yoksulluğa ve tövbekârlığa dayalı ruhani hareketlerin hâkimiyeti altındadır.

Bkz. *Misyonerler ve Hıristiyanlığın Yayılması*, s. 206; *Dinsel Tarikatlar*, s. 217; *Dinsel Şiir*, s. 507; *İlahiyat, Mistisizm ve Din Alanında İncelemeler*, s. 373; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro*, s. 615; *Tek Sesli Litürjik ve Dinsel Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı*, s. 635; *XI ve XII. Yüzyılda Dans: Dans ve Din*, s. 826

At ve Taş: Feodal Dönemde Savaş

Francesco Storti

IX ile XI. yüzyılda arasında Avrupa'yı etkisi altına alan kalıcı şiddet durumu, Batının savaş âdetlerinde kayda değer değişimlere yol açar. Kaleler giderek yayılır ve buna bağlı olarak kuşatma sanatı yeniden keşfedilir; at sırtında savaşmanın daha yaygın hale gelmesi ise mızrağın "yeni tutuş tarzı" şeklinde, yüzyıllar boyunca ve ortaçağın kronolojik sınırlarının ötesinde Avrupalı şövalyelerin başlıca özelliğini teşkil edecek olan karmaşık bir savaş sanatının gelişmesine neden olur.

At ve Taş

IX ve X. yüzyılda giderek yoğunlaşan ve zirveye ulaşan, ama bu kronolojik sınırlardan sonra da devam eden Norman, Macar ve Sarazen saldırıları ve Karolenj İmparatorluğunun çöküşünden sonra ortaya çıkan iktidar merkezlerini etkisi altına alan yaygın siyasal-askeri rekabet olgusu, batı savaş sanatı ve kültürü açısından başlıca iki sonuca neden olur: At sırtında savaşmanın yaygın hale gelmesi ve kale sayısında artış. Bir yandan arazileri iç ve dış tehlikelerden korumak, diğer yandan da etkili silahlı birliklere güvenebilmek, hem Karolenj devletlerinin idaresinde rol almış olan resmi kökenli (kontlar, dükler ve markiler) ve din kökenli (piskoposlar ve başkeşişler) aristokrasiler hem de mülkiyet kökenli yeni iktidarlar (toprak derebeylikleri) için ortak bir ihtiyaç haline gelir.

Kaleler ve Kuşatma Mimarisi

Şatolar bu anlamda korunma ihtiyacına en iyi cevap veren yapılardır, üstelik korumasını üstlendikleri halklar ve bölgeler için de siyasal çerçeve aracı görürler. Üzerinde kazıklı bir çit bulunan, koni şeklinde dolgu tepe (X.-XI. yüzyıl) tipolojisi geliştirilir ve XII. yüzyılda mimarlık alanında gerçekleştirilen çeşitli deneyler sonucunda merkezinde içkale bulunan, çevresi de kaleler ve devriye yolları dahil olmak üzere surlarla çevrili ilk kale kompleksleri inşa edilir.

Kale kompleksleri

Ancak ortaçağın bu orta kısmındaki istihkâm süreci sadece bu mimari tipolojiyi kapsamaz; şehirlerde, eskiden kalma surlar güçlendirilir, büyük *curtis* merkezlerine bağlı köylerin çevresine kuleler ve surlar inşa edilir,

manastırlar görkemli istihkâmlarla çevrilir, ayrıca köprü gibi toprakların kontrolünde yararlı olan yapılar inşa edilir. Bu yoğun istihkâm faaliyetlerinin kuşatma sanatının geliştirilmesiyle sonuçlanması doğaldır. Roma şehirlerinin çöküşüyle ve Geç İmparatorluk dönemi ordularının görkemli lojistik aygıtlarının ortadan kalkmasıyla unutulan kuşatma "bilimi" tam da bu yüzyıllarda, kuşatma uygulamalarının muhafaza edildiği Güney İtalya'daki Longobard ve Bizans devletlerinin Normanlar tarafından istilası sayesinde Batıda yeniden uygulanmaya başlanır.

Açılır kapanır köprüler, tekerlekler üzerine monte edilmiş kuleler, ateşe dayanıklı malzemelerle kaplı hareketli şahmerdanlar, taş, ok ve kütük fırlatan her tür kalibre balistik aygıtlar, surların yer altından kazılmasını veya kuşatanları gizli bir şekilde kalelerin içine ulaştırmayı amaçlayan karmaşık kazı faaliyetleri. Bu gibi aygıt ve yöntemler, I. Haçlı Seferi sırasında yer alan İznik Kuşatması (1097) gibi binlerce savaşçının dahil olduğu büyük kuşatmalardan tek tek kale veya kuleleri hedef alan daha küçük ölçekli kuşatmalara kadar, ortaçağın orta kısmında gerçekleşen tüm kuşatma faaliyetlerini, bir savaşçı, hayvan, işçi ve malzeme karmaşası içerisinde ve çeşitli düzey ve derecelerde canlandırır.

At Sırtında Silahlı Hizmet Gereksinimi ve Yaygınlığı

Macar şövalyelerinin yürüttüğü saldırılar, Sarazen ve Viking korsan saldırıları, çeşitli boy ve kökenlerden siyasal güçler arasındaki mücadeleler, talan ve yağmalar sonucunda savunma gereksinimi bir yandan Avrupa peyzajına günümüze kadar muhafaza ettiği o "müstahkem" görüntüyü kazandıran kalelerin inşası anlamına gelirken, diğer yandan da aktif müdahale düzeyinde, temel özellikleri eylem hızı olan, yaygın bir savaş durumuyla başa çıkabilecek savaşçı gruplarının oluşumuna neden olur. Şövalyelik kurumu, doğası itibarıyla bu gereksinime cevap verir ve bundan dolayı 1000 yılı civarında, toprak bütünlüğü değişime uğrayan tüm iktidar merkezleri hemen atlı şövalyeler edinmeye veya ellerindeki sayıyı arttırmaya koyulurlar.

Savaşçılar için büyük menfaatlerin söz konusu olduğu vassallık antlaşmaları, bu birliklerin oluşturulması için ideal bir araçtır. Bu araca, hem eskiden beri büyük mülk sahibi olup kendi vassal gruplarını oluşturmaya eğilimli olan büyük seküler ve dinsel derebeyleri ve şövalye gruplarını bir araya getirebilmek için atalarından kalma topraklarını bölmekten çekinmeyen küçük kale beyleri başvurur. Ancak başka askere alma yollarına da başvurulur. Örneğin çiftçiler ve özellikle hizmetkârların oğulları arasından,

Savaşçıların menfaatleri

belirli fiziksel meziyetler temelinde seçilen genç çocukları eğitip silahlandırma âdeti yerleşir. Derebeyinin konutunda kalan veya toprakların bir kısmını kullanma izni elde eden bu askerler genelde derebeyinin en yakın çevresini oluşturur; XI. yüzyılda yayılan şövalye-hizmetkâr sınıfı, savaşlara bağlı gereksinimlerin neden olduğu ve daha önce hiç rastlanmamış bir toplumsal hareketlilik örneği oluşturur.

Mızrağın "Yeni Tutuş Tarzı"

İster nesillerden beri vassallık sisteminin içinde kök salmış olsunlar, ister başka sosyal çevrelerden gelmiş olsunlar, 1000 yılı civarında ayrım yapmaksızın tüm atlı savaşçılar için kullanılan terimle *milites*'ten [askerler] oldukça uzmanlaşmış hizmetler istenir; şövalyelere özgü ve elzem olan hareketlilik yeterli değildir. Derebeylerinin giderek ortadan kalkması sonucunda kaynakların azalmasıyla savaşçıların sayısı özellikle karşı karşıya kalınan tehlikelere oranla yetersiz kalır. Az sayıdaki savaşçının becerilerini, verimliliklerini en üst düzeye çıkaracak şekilde geliştirerek sayılarını nitelikleriyle telafi etme gereksinimi buradan doğar. Avrupa şövalyelerinin ortaçağın kronolojik sınırlarından sonra bile ana özelliklerinden biri olacak özel bir savaşma tekniği olan mızrağın "yeni tutuş tarzı" bu şekilde ortaya çıkar. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılan bu teknik, o döneme kadar kol üstünde taşınan mızrağın koltuk altına yerleştirilmesinden ibarettir. Bu yenilik ilk bakışta önemsiz gibi görünse de, önemli sonuçlara yol açar. Mızrağın avdaki kullanımından uyarlanan eski tutuş tarzında, savaşçının rakibi yaya ise onu yukarıdan yaralaması, at sırtındaysa hamle yaparak yaralaması için durup etrafında dönmesi gerekirken, mızrağın yeni konumu sayesinde savaşçı, silahı kolunun altında tutup eliyle yönlendirerek dörtnala koşarken düşmanlarının üstüne saldırabilir. Bu tekniğin çok büyük çaplı sonuçları olur. Atlı ile atı artık tek bir beden gibidir – yüzlerce kilo ağırlığında, sivri bir ucu olan ve koşarak yaklaşan zırhlı bir aygıt. Karolenj döneminde vassal şövalyeleri tarafından da uygulanan, etkili olan, ama şövalyelerin göğüs göğüse mücadele etmesini gerektiren geleneksel "dönüş" taktiğinin yerini, hızlı ve yıkıcı bir eylemi gerçekleştirmek için ilk defa atların kinetik gücünden yararlanıldığı bir uygulama alır; bu uygulama çok etkili olduğundan sayıca çok olmak değil, güçlü ve daha da önemlisi yetenekli olmak gereklidir.

Mücadele teknikleri ve taktikleri

Feodal Monarşilerde Savaş Alanında Uzmanlaşma ve Toplum

Elde 2,5 metre uzunluğunda ve tahminen 15 kilo ağırlığında, dişbudaktan bir sırıkla, ağır bir miğfer altında gizlenmiş ve tel hasırdan bir zırhla tamamıyla kaplı olarak at sırtında dörtnala koşmak: Çok genç yaştan itibaren ustalık ve uzun süreli antrenman gerektiren bu uygulamanın ne kadar zor olduğunu tahmin etmek mümkündür. Savaşçılık böylece çok az kişinin –pahalı zırhlar edinebilecek ve kendini tamamıyla savaş mesleğine adayabilecek ayrıcalıklı kişilerin– tekeline girer ve bu kişiler bütün bunlardan dolayı zamanla toplumun geri kalan kısmından, köylülerden ve silahsız insanlardan oluşan kitleden kopar. Öte yandan tam da XI. yüzyılın ilk yarısında Adalberon de Laon (y. 947-1030), din adamları (*oratores*), savaşçılar (*bellatores*) ve çiftçiler (*laboratores*) olmak üzere toplumu katı bir şekilde üçe ayıran ve ortaçağ uygarlığını çok ilginç şekilde yansıtan ideal bir siyasal yapı geliştirir, ancak bu yapı ideal olmaktan öteye geçemez, çünkü kırsal nüfusun silahlı hizmetleri, marjinal alanlarda da olsa, savaş alanında muhafaza edilmeye devam edilir.

Zorlu antrenmanlar

Yardımcı unsurlar olarak bir araya getirilen köylüler kalelerin bakımına ve savunmasına katkıda bulunur, lojistik işlevler yerine getirir ve ara sıra savaşa da katılırlar. Köylüler feodal orduları izleyen ve hem silah hem de oynadıkları rol açısından karışık görünen, ama şövalyelerin eylemleri açısından elzem olan heterojen piyade (*pedites*) gruplarını oluştururlar; bu gruplar Normanların İngiltere'yi istilası sırasında Hastings Savaşı'nda yer alır (14 Ekim 1066); Fransa kralı VI. Louis'nin (y. 1081-1137, ♔ > 1108) V. Heinrich'i (1081-1125, 🕅 > 1111) geri püskürtmek için topladığı büyük orduyu izler ve yeni seçilmiş imparatorların eski Longobard krallarının demir taçlarını giymek için İtalya'ya düzenledikleri seferlerde (*expeditiones italicae*) imparatorluk şövalyelerine eşlik ederler.

Atın Üstünlüğü Piyadelerin Önemini Ortadan Kaldırmaz

Toplum eski modelleri pekiştirirken yenilerini geliştirir. Böylece atlı savaşçılar *ordo equestris*'e [atlı sınıf] dönüşmeye, yani öncelikli rollerini vurgulayacak bir ahlak anlayışı geliştirmeye başlarken, dolayısıyla da şövalyelik kurumu olarak bilinen o karmaşık sosyo-kültürel olguyu yaratırken, tam da imparatorluk ordularının kat ettiği İtalya'da, toplumun şehir devletlerine dayalı yapılarının ifadesi olarak halk kitlelerinin (yurt-

taş piyadeleri) doğrudan kullanımını temel alan bir savaş tekniği gelişir. Batıda savaş sanatı alanında yeni bir mevsimin başladığına işaret eden bu etkili yöntemden ilk zararlı çıkanlardan biri, Legnano Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrayan (29 Mayıs 1176) İmparator Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190) olur.

Bkz. *Şövalye Tarikatlarının Doğuşu*, s. 59; *Şövalyelik Kurumu*, s. 185

Kadınların İktidarı

Adriana Valerio

XI. yüzyıl kraliçelerin iktidarıyla birlikte, başrahibelerin kendilerine tabi olan din adamları ile cemaatler üzerindeki yarı-piskoposluk yetkilerinin kabul edilmesine de sahne olur. Kadın ve erkek cemaatlerin bir arada yaşadığı bazı çift manastırlar da yüzyıl sonlarından itibaren kadın kollarının otorite üstünlüğüyle tanışmaya başlar. Ancak disiplinsiz ve nikâhsız beraberlikler yaşayan din adamlarına karşı yasaların sertleşmesi, kadınların kutsallıktan uzak, olumsuz algısının yerleşmesine neden olur.

İktidar Oyunlarında Naip Kadınlar

XI. yüzyıl, aristokrat kadınların iktidarının erken ortaçağdakine benzer şekillerde kendini kabul ettirmesine sahne olur. Farklı düzeylerdeki naiplik konumunda bulunan kadınlar farklı çözümlere başvururlar. Aşağıda, Doğu, İskoçya ve İtalya olmak üzere üç farklı coğrafi bağlamdaki örnekleri görebiliriz.

Zoe (y. 980-1050, ☙ > 1042) iktidarı kendi çıkarları için kullanan imparatoriçe modelini canlandırır. Babası VIII. Konstantinos'un (960-1028) ardından Doğu İmparatorluğunun başına geçer ve Romanos Argyros'la evlenir. Beş yıl sonra (12 Nisan 1034) kocasının öldürülmesini emreder ve

aynı gün sevgilisi Mikhael'le (?-1041, 👑 > 1034) evlenerek imparatorluğun idaresini yedi yıl boyunca onunla paylaşır. Mikhael'in ölümünden sonra yeğeni V. Mikhael Kalaphates'i (?-1042'den sonra) gözdesi ilan eder, ancak Mikhael ona baş kaldırarak bir manastıra çekilmesine neden olur. Zoe bir halk isyanı sonucunda kız kardeşi Theodora'yla birlikte yeniden tahta çıkar. Ancak iki kardeş tek başlarına yetki sahibi olmayı sürdüremeyeceklerinin bilincinde olduklarından, Zoe Konstantin Monomakos'la evlenmeye karar verir, ama kocasının genç sevgilileri Selerena ile Alana'nın da saraya ve saygın konumlara getirilmelerini kabul etmek zorunda kalır.

Çıkarcı İmparatoriçe Zoe

Sonradan azize ilan edilecek olan ve 1070'te İskoçya kralı III. Malcolm'la evlenen İskoçyalı Margaret (y. 1046-1093, 👑👑 > 1070) ise ikinci örnektir. İskoç ulusu onun naipliği döneminde şekillenmeye başlar; idari ve bürokratik açıdan bir merkezileşme süreci başlatılır, İskoçya Kilisesiyle Roma Kilisesinin birleşimi onaylanır, giderek Angl kültürünü örnek alan saray çevresi ise bir sanat hamiliği merkezi haline gelir. Margaret kocasının danışmanı olarak görev aldığı 23 yıl boyunca krallığın siyasetinde, kültürel ve dinsel düzeninde hatırı sayılır bir rol oynar. İskoçya'da Hıristiyanlığın yayılmasında ve yeni manastırların, yardım kuruluşlarının ve düşkünler evlerinin kurulmasında gösterdiği çabalar ve gelin-anne-kraliçe olarak örnek teşkil eden (ve asalet, dindarlık ve alçakgönüllülüğü bir araya getiren) davranışları onu kısa sürede ortaçağa özgü bir kadın modeli haline getirir. Margaret'in doğurduğu altı çocuğun son üçü –Edgar, Alexander ve David– sırayla İskoçya tahtına çıkacaklar, iki kızından –Mary ve Edith– Edith İngiltere kralı I. Henry'yle evlenecektir.

Annesi Beatrice'le (1017-1076) birlikte Toscana'yı büyük bir azim ve kararlılıkla yöneten ve Alman imparatorları IV. Heinrich (1050-1106, 👑 > 1084-1105) ile V. Heinrich'e (1081-1125, 👑 > 1111) karşı papalığa destek veren Canossa Markizi Matilde (y. 1046-1115) farklı bir model oluşturur. Beatrice ile Matilde 1074 ve 1075 tarihli Roma sinodlarına da katılarak kilisenin reform sürecinde ön planda yer alırlar.

Canossa markizi Matilde

Matilde, VII. Gregorius'u (y. 1030-1085, 👑 > 1073) ağırlar ve IV. Heinrich'in tövbekârlık sürecine tanık olarak papalıkla imparatorluk arasında bir bağlantı ve aracılık noktası oluşturur; bu rolünden dolayı 40 yıldan uzun bir süre boyunca ortaçağda uluslararası diplomasinin zirvesinde yer alır ve imparatorluğun hegemonya iddialarını kontrol altına almayı başarır. Sorbara'da (1084) IV. Heinrich'e karşı ezici bir zafer kazanan birliklerin başında Matilde'nin kendisi vardır. İmparator tarafından defalarca kuşatılmış olan kalesi de bir kadının imparatora gösterdiği direnişin simgesi haline gelir.

Matilde'nin yetkisinin gücü, yeni papaların seçilmesinde uyguladığı etkiden de anlaşılabilir. 1087'de, sonradan III. Victor (y. 1027-1087, ♔ > 1086) adıyla papa seçilecek olan Montecassino Başkeşişi Desiderius'u Roma'ya getiren askeri sefere liderlik eder. Papa III. Victor'un kısa süre sonra ölmesi üzerine Matilde'nin temsilcilerini gönderdiği Terracina toplantısında II. Urbanus (y. 1035-1099, ♔ > 1088) papa seçilir.

Başrahibelerin İktidarı

Manastırlar aristokrasiler tarafından benimsenen siyasal politikaların aracıdır ve aristokrasiler, ailelerin evlenmeyecek kadın üyelerini gönderebilecekleri dinsel cemaatler oluşturmak, geliştirmek ve zenginleştirmek için mali yatırım yapar, itibarlarıyla katkıda bulunur. Manastırların idaresi genelde kurucunun ailesinden olan ve başrahibe seçilen bir kadına tahsis edilir; Benedikten manastırlarında başrahibeler piskoposluk görev ve işlevlerini meşru bir şekilde yerine getirir. Başrahibelerin bu geniş kapsamlı iktidarı kendi arazileri üzerinde uygulamaları VIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar sürecektir.

Doğrudan Roma'ya bağlı oldukları için yerel piskoposluktan bağımsız olan bu manastırların yasal yetki alanı, başrahibelerin bölgenin din adamları ve halkı üzerinde yetkili olduğu ve sakramentlere bağlı olanlar dışında– normalde piskoposluklara ait olan ayrıcalıkların geçerli olduğu anlamına gelir. Bu durumda, "yarı piskoposluk" yetkilerinden söz edilebilir. Hatta bazı başrahibelerin, yüzük, piskoposluk tacı ve asa gibi piskoposluk yetkisinin simgelerini kullanmalarına da izin verildiği olur.

Bağımsız manastırlar

Başrahibeler, kendilerine tabi olan rahibelerin ruhani yöneliminden ve manastırın idaresindeki topraklarda yaşayan cemaatin dinsel hayatının yanı sıra derebeyi konumlarından dolayı manastırlarına tabi olan bahşedilmiş mülklerin idaresinden de sorumludurlar ve yetki alanlarına yasalar ve ekonomi de dahildir. Dolayısıyla sınırlı bir alan içerisinde olsa da, gerçek anlamda birer kraliçe gibi davranırlar, hatta hem manastıra doğrudan bağlı seküler insanlar hem de din adamları açısından medeni ve cezai adalet sağlamaları beklenir. Başrahibeler sinodlarda hazır bulunur, katıldıkları konsillerin metinlerine imza atarlar; idare ettikleri manastırları önemli araştırma, sanat hamiliği ve manevi rehberlik merkezleri haline getirdikleri çok görülür. Bu ara sıra rastlanan bir olgu değildir, Avrupa'nın tamamında görülür.

Başrahibelerin yönettiği manastır-mülk olgusunun yanı sıra IX. yüzyıldan başlayan kaynaklarda gördüğümüz üzere, bu dönemde özellikle

Almanya'da kadın rahiplik kurumu kendini kabul ettirir (örneğin Köln'de Liebfrauen Überwasser Kilisesi ve Ursula Kilisesi). Cinsel riyazet ve itaat yemini ettikleri başpiskoposlar tarafından kutsanan kadın rahipler manastırları yönetirler ve sahip oldukları haklar, yetki derecelerine tanıklık eder. Katedral meclisinin oturumlarıyla, piskoposluk bölgesi sinodlarına katılabilirler ve din adamları üzerinde disiplin yetkisi sahibidirler. "Çift manastırlar" kadın otoritesi çerçevesinde bir başka münferit gerçeklik oluşturur. Robert d'Arbrissel (y. 1047-1117) 1099'da kadın ve erkek cemaatlerin bir arada bulunduğu ve Meryem Ana'yı temsil eden bir başrahibenin idaresinde bulunan, Notre-Dame de Fontevrault adlı Benedikten bir cemaat oluşturur. Kadın, erkek tüm cemaat üyeleri yeminlerini başrahibeye eder. Fontevrault dört manastırdan oluşur; en büyüğü bakire ve dullara, Aziz Lazarus Manastırı cüzzamlı kadınlara, Maddalena Manastırı tövbekâr kadınlara ve Aziz Vaftizci Yahya Manastırı, litürjik faaliyetlerde rahibelere yardımcı olmakla görevli olan erkeklere tahsis edilir. Başrahibe tam yetkiye sahiptir ve manastırın erkeklere ayrılan bölümünün başrahibi bile ona karşı sorumludur. Nitekim manastırın kutsama formülü, manastırın hem *spiritualiter* [ruhani] hem de *temporaliter* [dünyevi] açıdan idare edilmesi gerektiği anlamına gelir. Başrahibe en üst düzeyde yetkilidir ve keşiş adayları arasından keşişliğe yükselecek olanları seçer, yeminleri kabul eder, tayin ettiği ve geniş yetki tanıdığı, ama yine de ona tabi olan ziyaretçiler yoluyla tarikat hayatını gözetim altında tutar.

Kadın papazlar

Kilise İçinde Yetki: Ruhbanlık ve Yargı Yetkisi

XI. yüzyılda kilise alanında uygulanan reformlarla disiplinsiz ve nikâhsız beraberlikler yaşayan din adamlarını hedef alan yasaların sertleşmesi, kadınların evlilik hayatıyla uyumsuz sayılan kutsallık kavramından uzak, olumsuz algısının yerleşmesine neden olur. Ruhbanlık sakramenti belirlenir. Bu ilahi hakkın sadece erkeklere ait olduğuna inanılır ve erkeklere komünyon uygulama ve sakramentler yoluyla cemaati kutsama yetkisi (ruhbanlık yetkisi), cemaate eğitim verme yetkisi (eğitim yetkisi) ve yasalar yoluyla Hıristiyanlık hayatının yönlendirilmesi yetkisi (yargı yetkisi) tanınır. Ruhbanlık yetkisiyle yargı yetkisi arasındaki bu ayrım kadınları ruhbanlık sakramenti bahşedilmiş kişilerin ayrıcalıklarından hariç tutarken, pozitif hukuk sayılan ve "dışarısı"yla "içerisi" şeklinde ayrılan (örneğin günah çıkartma sakramentinde olduğu üzere bağlama ve serbest bırakma yetkisi) yargı yetkisini (*potestas ad regendum populum* [halkı yönetme yetkisi]) uygulamalarına izin verir. Birçok başrahibe "dışarıda" yargı yetkisine sahiptir.

Kadınların dışlanması

Kilise tarafından alınan kararlar kadınların halka vaaz etmesine izin vermez, çünkü vaaz insanoğlunun zayıf sözlerinin aracılığından çok Tanrı'nın güçlü sözlerinin varlığına atıfta bulunan bir inayet aracı sayılır; buna rağmen kadınlar vaazı daha özel olarak, cemaatin eğitimini amaçlayan aileler için *collationes* [konferanslar] şeklinde uygularlar.

Aileler için *collationes*

Ruhani anne rolündeki başrahibeler de hayatın İncil'e daha uygun olmasını sağlamak adına çeşitli yöntemlere başvurarak eğitim ve rehberlik görevini yerine getirirler. Genelde diğer rahibeleri hedef alan öğretileri hem ruhani rehberlik hem de ahlaki eğitim görevi görür. Cemaat içi tembihler ve dinsel eğitimin yanı sıra ruhbanlık âdetlerinden veya mistik deneyimlerden kaynaklanan teolojik konuşmalar ve tefsire dayalı yorumlar da içeren monastik vaazlar, ifade açısından son derece sade olup eğitim ve disiplin yetkisine sahip kadınların gücünü sergiler.

Bkz. *Marie de France*, s. 583; *Trubadurlar*, s. 845

Ortaçağda Bayramlar, Oyunlar ve Törenler

Alessandra Rizzi

XI.-XII. yüzyıllar arasındaki genel canlanma döneminde, Hıristiyanlığın başlangıcında eğlence konusundaki sorunlu tavırlardan sonra bu alana yeniden ilgi gösterilmeye başlanır ve Hıristiyan kültürü tarafından meşru kılınan eğlence, yeniden insanoğlunun anlamlı deneyimleri arasındaki yerini alır. Feodal toplumda turnuvalar hem şan elde etmek için bir araç hem de ittifakların güçlendirildiği veya yeni görevlerin üstlenildiği siyasal karşılaşma fırsatları haline gelir. Eğlence alanına duyulan bu yeni ilgi, çiftçilerin ve burjuvazinin bazen sosyal etkileşime örnek teşkil eden oyun ve uğraşlarını içerir.

Erken Ortaçağdaki Belirsizliklerden Eğlencenin Yeniden Keşfine

Ortaçağın orta bölümü, Avrupa açısından genel bir canlanma dönemidir; bu dönemde Avrupa'nın büyük monarşileri oluşmaya başlar ve giderek gelişen feodal toplumla üst düzey askeri sınıfların hem sosyal işlevleri hem de itibar ve onurları silah kullanımını temel alır. Bu yüzyıllarda ayrıca kırsal bölgeler gelişir ve yeniden doğan şehirler siyasal özerklik iddialarında bulunur. Kültürel canlanma ise dinsel çevrelerde teolojik meselelerin akılcı açıdan incelenmeye başlanmasına, inançla aklı uzlaştırma ve dünyayı açıklamak için bir sistem geliştirme çabalarına yol açar.

Eğlence alanı antikçağda ulaştığı popülerlik düzeyiyle Hıristiyanlığın başlangıcında karşılaştığı sorunlu tavırdan sonra, bu dönemde yeniden ilgi görmeye başlar; erken ortaçağı çağdaş âdetlere sağlam bir şekilde kök salmış olarak geçiren eğlence alanı yine de dönemin felsefi düşüncelerinin sınırında kalır ve yeni Hıristiyan kültüründe kendisine ayrılan yerin belirsizliğini hisseder. Önce Fulda Manastırının başrahibi, sonra da Mainz başpiskoposu olan Rabanus Maurus (y. 780-856) oyunu ele alırken (*De rerum naturis* [Doğa Bilgisi] eserinde) antikçağda yaşayan insanların uyguladığı atletizm dallarından (atlayış, koşu, cirit atma, güreş...) söz eder ve güncelliğini çoktan yitirmiş gerçeklikler konusunda derin bilgiler sunar.

Ludus ve Hıristiyan kültürü

Ancak zamanla oyunların önemi ve özgünlüğü konusundaki bilinç de olgunluğa erişir ve oyunun olumlu özelliklerinin olduğu kabul edilir. Örneğin ortaçağın en büyük ansiklopedi yazarlarından biri olan Sevilla piskoposu Isidorus (y. 560-636) "gücün ve hızın zaferi" olarak gördüğü atletizmi temize çıkarır (*Etymologiae*, XVIII. 17-24). Aziz Paulus'un ödül kazanmak için koşmayı teşvik ettiği ünlü bölüm (*1 Korintoslular* 9:24-26), ortaçağda Hıristiyanların bu hayattaki çabalarını simgeleyen bir klişe olmakla kalmaz, aynı zamanda eğlence dünyasının Hıristiyan açısından yorumuna tanıklık eder ve güncel hayat içerisinde özerk değerini geri kazanması için temel oluşturur. Nitekim XII. yüzyıldan itibaren eğlence alanı çağdaş felsefi düşüncede giderek daha öncelikli bir konum elde etmeye başlar. Dönemin en büyük düşünürlerinden olan Hugues de Saint Victor'un (y. 1096-1141) eğlence alanına meşruiyet kazandırmış olması da anlamlıdır; Saint Victor'a göre spor faaliyetlerinde ve boş zamanları değerlendirme uğraşlarında (örneğin şiir okuma, şarkı söyleme, dans, güreş, koşu veya araba yarışı, boks), "bedenlerin doğal ısısı dengeli bir hareketle beslenir ve [bundan kaynaklanan] mutluluk ruhu canlandırır" (*Didascalicon*, II. 27). Eğlence alanını bilgi edinme sürecine de dahil eden Saint Victor, onu "düzenleyici sistemler çerçevesinde ve güncel kültürel planlarda" konumlandırır (Gherardo Ortalli, *Tempo libero e Medioevo: Tra pulsioni ludiche e schemi culturali*, 1995).

Turnuvalar ve Askeri Oyunlar

Ortaçağın orta dönemine ait kaynaklarda bayramlar, oyunlar ve törenler, marjinal veya mecburi olmaktan uzak bir yer kaplamaya başlar; özellikle turnuvalar, temelleri ve yaygınlıkları açısından dönemin toplumunun simgesi haline gelir, XI. yüzyılda Fransa'dan komşu ülkelere farklı zamanlarda ve şekillerde yayılır ve altın çağını XII. yüzyılda yaşadıktan sonra ortaçağ sonlarında silahlı bir gösteriye dönüşür. Ortaçağın orta döneminde turnuvalar içerik açısından tekdüze veya belirli kurallara haiz değildi; silahlı atlılar arasında gerçekleşen bu karşılaşmalar çeşitli paralel mücadele ve gösteri biçimleri içermekteydi. Bunların arasında, karşıt taraflar arasındaki toplu çarpışmanın yanı sıra, şövalyeler arasında ikili meydan okumalar (bu İtalya'da en öne çıkan gösteri türü haline gelir ve mızrak dövüşü adını alır), silah alanında yetenek gösterileri, seyirciler arası toplantılar ve şenlikli karşılaşmalar yer alır. Turnuvalar, çeşitli yorumların ötesinde (savaşın yüceltilmesi, antrenman amaçlı oyun, savaş tekniklerinin denenmesi vs) "kavmin saldırganlığını deşarj ettiği an, bir tarafın diğer taraf üzerindeki üstünlüğü" ve "savaş taklidi değil, savaş ritüeli;

aynen savaşta olduğu üzere, avlanma mekanizmasının harekete geçmesi ve zenginliğin yeniden dağılımının gerçekleşmiş hali" olarak görülmelidir (Duccio Balestracci, *La festa in armi. Giostre, tornei e giochi del Medioevo* [Silahlı Bayramlar. Ortaçağda Mızrak Dövüşleri, Turnuvalar ve Oyunlar], 2001).

Mounmouth'lu Geoffrey'nin (y. 1100-y. 1155) 1136 tarihli eseri *Historia Regum Britanniae*'da (G. of Monmouth, *Historia Regum Britanniae*, 1993) veya Chrétien de Troyes'un (etkin olduğu yıllar 1160-1190) romanlarında, özellikle 1160-1170 tarihli *Érec et Énide*'de (C. de Troyes, *Érec et Énide*, 1999) turnuvalar dönemin feodal aristokrasisinin etkinliklerinin ve eğlence-spor gösterilerinin tespit edilmesinde önemli bir rol oynar. Geçmiş ve gelecek savaşların arasındaki perdearası olarak veya önemli siyasal olaylarla (taç giyme törenleri, hatta nikâhlar vs) bağlantılı olarak tanımlanan turnuvalar, şövalyelerin kahramanlıklarının veya şövalyelerin ait olduğu toplumların köklü âdetlerinin anlatımlarında hiçbir zaman eksik kalmaz. Anonim bir yazara ait olan ve o dönemde tüm zamanların en ünlüsü sayılan bir şövalyeyi konu alan *Histoire de Guillaume le Maréchal* [Guillaume de Maréchal'ın Öyküsü] (y. 1220), Anglo-Fransız şövalyeleri âdetleri için gerçek anlamda bir model oluşturur. *Histoire*'ın başkahramanının hayatını kazanmak için "mücadele ettiği" sayısız turnuva, toplum içinde yükselmek ve itibar elde etmek için basamaklar oluşturur. Burada başarılı olmak için gerekli temel erdemler, cesaret, sadakat, nezaket ve cömertliktir. *Histoire*, Guillaume'u II. Henry'nin İngiltere tahtına vârisi ilan ettiği Genç Henry'nin (1155-1183) muhafızı ve eğitmeni olmaya götüren erdemlerinin –ailesine miras bıraktığı itibarın– hikâyesidir.

Guillaume le Maréchal

IV. Haçlı Seferinin (1202-1204) başlıca tarihçilerinden (ve başkahramanlarından) biri olan ve bu Haçlı Seferinin Kasım 1199'da Champagne bölgesinde Ecry şatosu yakınlarında gerçekleştirilen bir turnuvayla başladığını belirten Godfrey de Villehardouin'in (1148/1150-1212/1218) anlattıkları, turnuvaların o dönem insanları için ne anlama geldiğinin güzel bir örneğidir. Turnuvalar askeri yetenek veya güç sergileyerek şan elde etme veya feodal şövalyelerin savaş aralarında antrenmanlı olmasını sağlama fırsatının ötesinde, dostluk bağlarını güçlendirmek, ittifaklar kurmak ve yeni görevler –her şeyden önce doğası itibarıyla haklı bir savaş olan Haçlı Seferini– üstlenmek için siyasal karşılaşma fırsatlarıdır.

Kırsal ve Kentsel Kesimlerde Oyunlar ve Boş Zaman Uğraşları

Eğlence alanına yeniden duyulmaya başlanan bu ilgi dahilinde, Avrupa feodalitesinin âdetlerine dikkat çekilir ve hem çiftçilerin hem de burjuvazinin boş zamanlarında ilgilendikleri uğraşlar da kaydedilmeye başlanır. Örneğin Fatih William'ın (y. 1027-1087, 𝍐 > 1066) üvey kardeşi Piskopos Odo'nun Normanların İngiliz tahtı üzerindeki hakkını haklı çıkarmak için yaptırdığı ünlü Bayeux duvar örtüsü (1070-1082 yılları arasında yapılmış olup tahminen 70 metre uzunluğunda işlemeli bir kumaş), Hastings Savaşı'nı (14 Ekim 1066) tasvir etmekle kalmaz, aynı zamanda Anglo-Norman toplumunun, sporlarının ve diğer uğraşlarının da bir tablosunu çizer. Eserin özellikle kenarlarına yakın kısımlarında (muhtemelen işlemeleri yapan kişilerin de dahil olduğu) çiftçi kesiminin boş zaman uğraşları tasvir edilmiştir; bazıları bu sınıfa özgüdür (örneğin sapanla atış, yılan balığı avı, köpeklerin boğalarla dövüştürülmesi), bazıları ise asil sınıflara özgüdür (örneğin köpek yetiştirme, köpeklerin ayılarla dövüştürülmesi, sopalarla eskrim, okçuluk ve özellikle av). Bu sahnelerin bazılarında (örneğin okçulukta) asillerle çiftçiler yan yana tasvir edilmiş olup eğlence-boş zaman uğraşlarının toplumsal etkileşime izin verdiğine tanıklık eder (bu tür fırsatlar sonraki yüzyıllarda giderek artacaktır). Nitekim XIII. yüzyılda İngiltere'de çiftçilerin tarla işlerinden artakalan boş zamanlarını istedikleri şekilde geçirmenin yanı sıra (at yarışları, sahte savaşlar, top oyunları, buz pateni, su üzerinde mızrak dövüşleri, tekne gezintileri), tavla ve satranç gibi uğraşlarla da ilgilenmelerinden, bunların sadece asil sınıflara özgü olmadığı anlaşılmaktadır. Buna benzer şekilde, toplumun alt kesiminden kadınlar da bazen normalde erkeklere özgü sayılabilecek boş zaman etkinlikleriyle uğraşırlar (örneğin yüzme, satranç, okçuluk).

Anglo-Norman toplumu

Yenilenme sürecindeki kentsel dünyanın sakinleri de zamanlarının hatırı sayılır bir bölümünü her tür bayram, oyun ve uğraşla geçirir. William Fitzstephen'ın (?-1191) *Descriptio nobilissimae civitatis Londoniae*'ı [Son Derece Asil Londra Şehrinin Tasviri] (1173-1175), ait olduğu dönem (özellikle sözü edilen uygulamaların konumlandırıldığı tarihsel ve toplumsal bağlam) açısından eşsiz bir eserdir ve bazı değişkenlere ve istisnalara rağmen dönemin başka şehirlerini de temsil ettiği söylenebilir. At yarışları, (İngiliz tarzı) futbol, okçuluk, güreş, atlama, cirit hatta taş atışı, kalkanlı mücadele, hayvan (özellikle horoz) dövüşleri, köpeklerle ayı veya boğalar arasında dövüşler, su veya karada mızrak dövüşleri, buz pateni. Tüm bunlar, biyografi yazarı Thomas Becket'e (1118-1170) göre Londra halkının XII. yüzyılda, askeri açıdan hazırlık yapmak veya kişisel başarı ve zafer elde etmek için uğraştığı faaliyetlerdir.

XII. yüzyıl ayrıca Hindistan kaynaklı olup Araplar aracılığıyla Avrupa'ya ulaşan satrancın da ortaya çıkışına tanıklık eder. Kilisenin de hoşgörüyle baktığı bu oyun, ileriki yüzyıllarda da çok rağbet görecek, önemli inceleme yazılarına konu olacak, örneğin gerçekle yüzleşmenin yolu (*Libro de los juegos*'ta [Oyun Kitabı] tasvir edilen Kastilya kralı Bilge X. Alphonsus'un *sapientias*ı) olacak veya dönemin toplumunu simgeler hale gelecek, ahlaklı hayat tarzının öğretilerini aktaracaktır (örneğin Dominiken keşiş Jacobus de Cessolis'in XIV. yüzyıl başlarında yazdığı *Liber de moribus hominum et officiis nobilium* [İnsanların Âdetleri ve Asillerin Görevleri Üzerine Kitap] adlı kitabı).

Bkz. *Şövalyelik Kurumu*, s. 185; *Gündelik Hayat*, s. 257

Gündelik Hayat

Silvana Musella

1000 yılı civarında Batının maddi ve toplumsal yapıları büyük çaplı bir değişimden geçer. Evler genelde belli bir düzen içerisinde olmadan kiliselerin etrafında yer alır. İnşaat malzemeleri büyük ölçüde yerel kaynaklara bağlıdır. Çan sesi iş ve dinlenme zamanlarını tayin eder. En temel giysi, gömlektir; hem erkek hem de kadınlar bunun üzerine önden bağlanan bir giysi giyer. Erkekler de, kadınlar da saçlarını uzatırlar. Makarna ortaya çıkar ve pişirildiği suyla beraber servis edilir.

1000 Yılından Sonra

1000 yılı iki farklı dünya arasında bir sınır oluşturur ve yeni şehirlerin doğduğu, yeni ekonomik idare şekillerinin ortaya çıktığı, yeni bir toplumsal düzenin şafağında konumlanır. Demografik açıdan ani bir canlanma yaşanır. 1000 ile 1300 yılları arasında, iklimde göreceli bir ısınmanın da yardımıyla nüfus üç katına çıkar. XI. yüzyılın ilk on yıllarında Po bölgesinde kıtlık benzeri korkunç felaketler eksik olmaz. Uzun süreli ve a-

lüvyonlu yağmurlardan dolayı Po Nehri taşar; sular tarlaları ve ekinleri mahveder. Bu su baskınını yıllarca süren korkunç bir kıtlık izler. Rodulfus Glaber (y. 985-y. 1050) bu kıtlıktan "intikam kısırlığı" diye söz eder. Bu tür sorunlar antikçağda da söz konusuydu, ancak Roma dünyasının idari birliği ve etkin yol ve ulaşım ağı, gıda dağıtımını mümkün kılıyor ve teknik ve ekonomik açıdan hassas olup resmi iktidarın paramparça olduğu ortaçağda görülenler gibi yıkıcı sonuçlara karşı koruma sağlıyordu.

Özel Hayat

Bu yüzyıllarda uzaktan ısı veren ve mangala göre büyük bir ilerleme sağlayan geniş şöminelerin icadı ve yayılması sayesinde açık havada ateş kullanılmaktan vazgeçilir. Ocağın tartışılmaz bir simgesel önemi vardır; o dönemden itibaren "ocak" kelimesiyle küçük ya da büyük evlilik grubu kastedilir. XI ile XII. yüzyıl arasında aileler soy olarak değil de, aynı çatı altında ve ataerkil bir düzen içinde yaşayan ve ortak eşyalara sahip olan insan grupları olarak algılanmaya başlanır. Ailelerin bileşimi açısından çeşitli farklılıklar söz konusuysa da, ocak sayısı, yer ve döneme göre halk yoğunluğunun tahmin edilmesini sağlayan tek göstergedir.

Yeni bir aile kavramı

İş ve dinlenme zamanları çan sesiyle tayin edilir. Roma döneminde olduğu gibi, gece ve gündüz on ikişer saatten oluşmaya devam eder, ancak bu saatlerin uzunluğu, farklı mevsimlerin farklı gün ışığına göre değişir. Kiliselerde uygulanan, zamanın üçer saatlik gruplara ayrıldığı âdet en yaygın olandır; bu üç saatin sonunda çalan çanlarla günler bölümlere ayrılır ve saatler kitabının da yardımıyla o saatlere uygun dualar okunur. Birinci saat güneşin doğuşuyla başlar, on ikinci saatin sonunda da (akşam duası) gece saatlerine geçilir. Üçüncü saate doğru (sabahın 9'u) ikinci bir kahvaltı yapılır ve yeniden işe dönülür, altıncı saatte (öğlen) en büyük öğün yenilir, ardından da kısa veya uzun bir dinlenme dönemi gelir.

Akşam duaları okunduğu zaman –ortaçağ şehirlerinde hiç ışıklandırma olmadığından– ışık yokluğundan dolayı tüm çalışma faaliyetlerine son verilir. Evlerini mumlarla aydınlatma lüksüne bir tek zenginler sahiptir, halkın büyük çoğunluğu ise ocaktan yayılan ışıkla yetinir, dolayısıyla akşamları bir araya gelinmez, kadınlar yangın çıkmasına engel olmak, ama ısının ertesi sabaha kadar sürmesini sağlamak için ateşi korlarla örttükten sonra da yatılır. Gecenin üçüncü saatinde son dua, dokuzuncu saatte de şafak duası okunur. Geceleri veya güneş ışığı olmayan günlerde mumlardan yararlanılır. Kum saati kısa sürelerin ölçümünde kullanılır. Tarihler ve günler için *calendae* [ayın ilk günü], *idus* [Mart, Mayıs,

Temmuz ve Ekim'in 15, diğer ayların 13. günü] ve *nonae* [ayın dokuzuncu günü] gibi kavramlar içeren Roma sistemi kullanılmaya devam edilir ve aylar da Latin takviminin isimlerini taşır. Yeni yıl 1 Ocak'ta değil, farklı âdetlere göre ya 1 Mart, ya 25 Aralık ya da 25 Mart'ta başlar.

Ortalama ömür süresini tespit etmek zordur. Çocuk ölüm oranının çok yüksek olduğuna şüphe yoktur, bundan dolayı da yeni doğanlar, ruhlarının kurtulması için hemen vaftiz edilirler. Doğumlara, herhangi bir nüfus idaresinin yokluğunda, törenlere katılan sayısız vaftiz annesi ve babası tanıklık eder. İsimlerin yanında baba adı veya kişinin kökenini belirten coğrafi bir terim kullanılır.

Evler

Evler genelde belirli bir düzeni takip etmeden kiliselerin etrafında yer alır. Köyler, muhtemelen sakinlerinin kötü iklim koşullarından korunması için çok dar ve dönemeçli sokaklardan oluşur, çok az sayıda konak veya meydan vardır. İnşaat malzemeleri büyük ölçüde yerel kaynaklara bağlıdır. Taşıyıcı kısımlarda ahşap kullanımı her yerde büyük önem taşır. XII. yüzyılda sivil inşaatlarda taş da kullanılmaya başlanır ve buna bağlı olarak çeşitli ülkelerde mimari üsluplarda farklılaşma görülür.

Giysiler

Bu döneme ait ahşap heykeller, farklı sosyal sınıfların giysileri konusunda bilgi sahibi olmamıza izin verir. En temel giysi, farklı kumaşlardan dikilen gömlektir; hem erkek hem de kadınlar tarafından giyilir, ama kadınlarınki genelde yere kadardır ve boyun ve bilek kısımları işlemelidir. Bu gömlek üzerine hem kadın hem de erkekler önden bağlanan bir giysi giyer. Erkeklerinki uzun kolludur ve boyları gömleklerininki gibi, bacakların ortasına kadardır; kadınların giysi boyu ayakkabılarına kadardır, ama kolları ayrıdır, dolayısıyla duruma göre farklı yenler takılabilir. Kışın ise renk ve boy açısından alttaki giysiye uyan ve bazen kürkten yapılan bir üst giysi giyilir. Orta halli insanların giysileri daha sadedir. Kadınlar etek ve tunik, erkekler de "bacak giysisi" ve tunik giyer. Giysiler ham yün rengindedir veya evlerde bitkisel boyalarla boyanır. Bu giysilerin üzerine mantolar giyilir.

Günümüzdeki anlamıyla "moda"nın doğuşunun XII. yüzyıla dayandığı söylenebilir; romans edebiyatı ideallerinin yaygın hale gelmesiyle vücuda, hareketlere ve duruşlara dikkat edilmeye başlanır. Giysiler varlıklı sınıflar için öyle bir lüks unsuru haline gelir ki, aşırıya kaçan üslupları veya sıra dışı renkleri yasaklayan emirnameler yayınlanır. Renklere belirli an-

lamlar verilir. Kırmızı, özellikle altınla dokunduğunda şans getirir; kahverengi ise hüzünlü sayılır. Sarı kıskançlığa işaret eder, ama askerler tarafından giyilebilir. Yeşil dinlendirici ve denge sağlayıcı özelliklerinden dolayı çok rağbet görür. Belirli bir yaştan sonra gri, siyah veya mor giyilir, mavi ise sadakatin rengi olduğundan âşıklar tarafından sevilir. Beyazı ya çocuklar ya da deliler giyer. Erkekler de, kadınlar da saçlarını uzatırlar. Genç kadınlar saçlarını ortadan ayırır ve örüp kurdelelerle süslerler; daha ileri yaşlarda saçlar arkada toplanır veya üstü örtülür. Başörtüsü 1000 yılına kadar sadece kilisede takılır, bayramlarda ise başörtülü ve kurdeleli koni şeklinde şapkalar takılır. Bayramlarda saçlar da kurdele ve çiçeklerle süslenir.

"Moda"nın Doğuşu

Yiyecekler

"Kesme tahtası"ndan beraberce yemek yeme âdeti devam eder. Yiyecekler bir dilim ekmek üzerine veya iki kişi tarafından kullanılan bir kesme tahtasına konur. Servis tabakları, bardaklar ve et kesmek için bıçaklar çok az sofrada bulunur ve ortak kullanılır. İki uçlu çatallar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlar, ama ruhban sınıfı, ahlaksızlık işareti olarak gördükleri bu alete uzun bir süre boyunca karşı çıkar. Sonradan İtalyan mutfağının temel yemeği haline gelecek olan makarna ortaçağa özgüdür. Romalılar ince katmer şeklindeki *laganum*u fırında veya yağda kızartarak pişirirdi, bu dönemde suda haşlanmaya başlanır; daha sonraları bu yiyecek piştiği suyla beraber değil, süzülmüş olarak servis edilmeye başlanacaktır. Sicilya XII. yüzyıldan itibaren kurutulmuş makarna ihraç eder.

Sağlık

Kralların veya üst düzey din adamlarının biyografilerinden bazı bilgiler elde etmek mümkünse de, halkın daha alt kesimlerindeki doğum ve ölümler hakkında herhangi bir belge yoktur. Kötü beslenen, kötü hava şartlarına maruz kalan ve uzun sürelerle çok ağır işlerde çalışmak zorunda kalan yoksulların uzun ömürlü olabileceğini düşünmeye imkân yok. Bilindiği kadarıyla ortalama yaşam süresi otuz yılı geçmezdi. Özellikle hasadın zayıf olduğu dönemlerde ölüm nedenleri çok çeşitli olabiliyordu. Sıtma özellikle Akdeniz kıyılarında endemik olup bu bölgelerdeki halkların başlıca hastalıklarından biriydi; bunun yanında korkutucu "cüzzam" kelimesi altında toplanan çeşitli ciddi deri hastalıkları söz konusuydu. Bu hastalık, bir başka felaket olan ve cüzzamınkine benzer, ama bazıları tarafından ona karşıt sayılan bir basilden kaynaklanan tüberkülozun ortaya çıkışıyla giderek azalır.

Vücudun bakımı sadece hekimlere özgü bir görev değildir. "Terapist" kategorisi her türlü insanı içerir: Cahil kadınlar, ebeler, berberler, aktarlar, eski kurtlar, simyacılar, Hıristiyanlığa geçmiş Yahudiler ve Sarazenler. Sonuçlar genelde pek memnun edici olmadığından, terapist ve tedavi seçimi işlemin kalitesinden çok maliyetine dayanır. Tıp, vücut sıvıları ve davranış teorisiyle soğuk-sıcak ve ıslak-kuru karşıtlığını temel alır. Ortaçağda ilaç yapımı, zehir üretimini de içerir ve aktar ve panzehircilerin elindedir. Birçok tedavi koruyucu azizlerin kutsal emanetlerinin müdahalesine atfedilir. Fransa ve İngiltere'de kralların sihir yapma gücüne ve sıraca hastalarını iyileştirme becerisine inanılır. Biyolojik felaketlerin yanı sıra cadılar da hastalık, ölüm ve özellikle cinsel iktidarsızlık kaynağı olarak görülür. XI ve XII. yüzyılda cadılara yöneltilen suçlamalar konusundaki belgelerin sayısı artar ve giderek daha çok ayrıntı içerir; bu dönemde cadıların nazar yoluyla neden oldukları kötülükler göz önüne alınır, ama henüz XIII. yüzyılda olduğu gibi şeytanın müdahalesinden veya şeytanla anlaşmalardan söz edilmez.

Zehir kullanımı

Ölüm karşısında farklı tutumlar söz konusudur. Kaynaklardan, bazıları tarafından arzu edildiği, sonsuz bir mutluluğa erişim olarak görüldüğü anlaşılır. Bazı hacılar vatanlarına ve her zamanki faaliyetlerine dönmeden önce ölmeyi diler, ama bunların inanılırlık derecesi meçhuldür. Birçok insanın günahkâr olarak ölmekten korktuğu açıktır, bunun için sadaka ve vasiyetler yoluyla merhamet elde etmeye çalışırlar. Birçok insan ancak son dakikalarında tövbe eder. Sonsuz lanet korkusu insanları günah çıkarmaya ve işlenen günahla orantılı ceza çekme yoluyla inayet kazanmaya iter.

XI. yüzyıldan itibaren kilise ölüler kültünü Hıristiyanlığa dahil etme konusunda güçlü bir irade gösterir. Azizlerin mezarları yakınlarında gömülme uygulamasının yaygınlığı, cenaze uygulamalarının kontrol altına alınmasına izin verir ve bu dönemde mezar buluntuları tamamıyla ortadan kalkar. Varlığı bir sonraki yüzyılda resmen kabul edilecek olan Araf'ta çekilen cezalarla ilgili inanışlara litürjik bağlamda yer verilmeye başlanır. 1024-1033 yılları arasında Azizler Günü'nden sonraki gün olan 2 Kasım günü Cluny Manastırı tarafından Ölüler Bayramı olarak tespit edilir. Bu kutlama kısa sürede Hıristiyanlığın tamamına yayılır ve ölülerin litürjik olarak anılmasının temel noktası haline gelen vekâleten ayinler düzenlenmeye başlanır. Ruhlara inanış da aynı dönemde yeniden ilgi uyandırmaya başlar. Öte dünyada acı çeken ölüler bu dünyaya dönüp canlılardan onlar için dua etmelerini, Araf'taki acılarını dindirmek için ayin düzenlemelerini ve adakta bulunmalarını isteyebilir. XII. yüzyıldan itibaren hayaletler, mucizeler ve eğitici örnekleri konu alan hikâyelerin sayısında artış olur.

Ölüler kültü

Bkz. *Ortaçağda Bayramlar, Oyunlar ve Törenler*, s. 253; *Tarif Kitapları Geleneği ve Meslek Kitapları*, s. 368

HAROLD

Felsefe

GİRİŞ

Umberto Eco

Avrupa'da 1000 yılından sonra tüm alanlarda bir canlanma yaşandığı herkesçe kabul edilir; nitekim XI ile XIII. yüzyıl arasında politika, sanat, ekonomi ve teknoloji alanlarında o kadar radikal dönüşümler yaşanır ki, bazılarınca "ilk endüstriyel devrim" olarak bile söz edilebilir. O dönemde yaşayan insanlar da fiziksel enerjide ve fikirlerde yaşanan gelişimin farkındaydılar; ilk binyılın tam da sonlarında doğmuş olan keşiş Rodulfus Glaber'in (y. 985-y. 1050) 30 yıl kadar sonra yazmaya başladığı *Historiarum Libri*'nin [Tarih Kitapları] özellikle bir bölümü çok ünlüdür. Rodulfus, 1033 yılında yer alan ve en yoksul çiftçiler arasında korkunç yamyamlık vakalarının yaşandığı bir kıtlıktan söz eder, ama bir yandan da 1000 yılının gelişiyle dünyada bir şeylerin değiştiğini ve o ana kadar çok kötü giden her şeyin olumlu bir yön almaya başladığını dile getirir. Rodulfus'un yeni binyılın başlamasıyla ilkbaharda çayırlardaki gibi toprağın çiçek açtığını anlattığı, ortaçağ yıllıkları arasında ün salmış, neredeyse lirik bir özellik taşıyan bölüm şöyledir: "1000 yılından sonraki üçüncü yıla ulaşmıştık ki, dünyanın tamamında, ama özellikle İtalya ile Galya'da bazilikalar yenilendi. [...] Bütün Hıristiyan halkları en güzel bazilikaya sahip olmak için yarış halindeydiler. Sanki toprağın kendisi şöyle bir silkinip yaşlılığından kurtulmuştu ve kiliselerden oluşan bir mantoyla kaplanmıştı" (*Historiarum* III. 3).

Felsefi düşünce de, maddi ve entelektüel alanda yaşanan bu canlanmanın içinde yer alır. Nitekim birinci binyılın bitişinden sonraki yüzyıl

içinde ilk üniversiteler ortaya çıkar; üniversiteler sadece eğitim ve araştırma merkezleri değil, aynı zamanda âlimlerin ve öğrencilerin sürekli olarak ülkeden ülkeye göç etmesi, dolayısıyla da yerel kültür ve geleneklerin daha geniş, daha "Avrupalı" bir bilgi dağarcığına dahil olması anlamına gelir.

Önceki yüzyıllarda bilgi, sadece geleneksel ilme getirilen yorumlardan ibaret olarak görülürken, bu yüzyıllarda kültür yenilikçi bir kavram olarak görülmeye başlanır. O dönem insanlarının kendilerini devlerin omuzlarındaki cüceler gibi gördüğüne, dolayısıyla da devlerden daha geniş bakış açılarına sahip olduklarına dair ünlü özdeyiş (nasıl yorumlanırsa yorumlansın), araştırmaların daima yenilikçi yönlerinin olduğunu gösterir.

Devlerin omuzlarındaki cüceler

XI ile XII. yüzyıl arasında günümüzde "dev" haline gelen çeşitli düşünürler ortaya çıkar; günümüz metafiziğinin hâlâ Aostalı Aziz Anselmus'un (1033-1109) ontolojik argümanını kabul edip etmemeyi tartışmaya devam ettiğini, felsefi düşüncenin Abelardus'un (1079-1142) araştırmaları sayesinde ne kadar geliştiğini ve (ilk olarak erken ortaçağda Boethius tarafından ele alınan) tümeller sorununun Gerçekçilerle Adcılar arasındaki tartışmada merkezi bir yer kapladığını –ve bilgi alanındaki tüm çağdaş teorilerin bu eski, ama henüz çözülmemiş sorunla uğraştığını– düşünecek olursak, bu iki yüzyıla nüfuz eden düşüncenin ne kadar coşkulu olduğunu daha iyi anlayabiliriz.

Modern felsefenin temelleri

Platon'un o dönemde bilinen tek diyaloğu olan *Timaios*'u okuyan Chartres Okulu baş döndürücü bir kozmolojinin temelini atar; mistik düşünce, Saint Victor müritleri Bernard de Clairvaux (1090-1153) ve Hildegard von Bingen'le (1098-1179 çok yüksek düzeylere ulaşır; Salisburyli John'un (1110-1180) eserleriyle modern siyasal düşüncenin temelleri atılır; Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententiae* [Düşünceler] adlı eseri sonraki yüzyıllarda kanonik alanda sürekli bir tartışma konusu haline gelecektir. Ansiklopedi geleneği de Bartholomaeus Anglicus (y. 1190-y. 1250) ve Alexander Neckam (1157-1217) gibi yazarlarla zenginleşir ve XII. yüzyılın kapsamlı ansiklopedik sentezi olan Vincent de Beauvais'nin (y. 1190-1264) dört *Speculum Maius*'u [Büyük Ayna] için zemin hazırlar.

Fransiskenlerle Dominikanlar arasındaki tartışmalar sonraki yüzyılda üniversite ortamını hâkimiyeti altına alacaksa da, Assisili Aziz Francesco (1181/1182-1226) ile Aziz Domingo de Guzman (y. 1170-1221) XII. yüzyılda doğup yetişir.

Bu arada İslam dünyasında da, XIII ile XIV. yüzyıllar arasında skolastisizm üzerinde çok etkili olacak olan filozoflar da bu dönemde yaşar: X. yüzyılda El Farabi (y. 870-y. 950), X ile XI. yüzyıllar arasında İbn Sina (980-1037), XII. yüzyılda da İbn Rüşd (1126-1198) ve El Gazali (1058-1111).

Aristoteles'in Eserlerinin Yeniden Keşfedilmesi

Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserlerinin büyük kısmının Batıda yeniden keşfedilme süreci XII. yüzyılda başlar. Boethius (y. 480-525?) VI. yüzyılda *Organon*'un tamamını tercüme etmişti, ama bu eserin yüzyıllar boyunca yaygın olarak dolaşımda olan kısmı, büyük çapta değişikliğe uğramış olup, *Logica Vetus* [Eski Mantık] adı altında biliniyordu. Bu eser, Aristoteles'in *Kategoriler* ve *Yorum Üzerine* bölümleriyle Porphyrios'un (233-y. 305) *İsagoge* [Giriş] eserinin tercümesini ve Boethius'un koşulsuz ve koşullu kıyaslarla sınıflandırma ve topikler konulu bazı inceleme yazılarını içeriyordu. Boethius *Birinci Çözümlemeler*, *Topikler* ve *Sofistlerin Yanlış Çıkarımları Üzerine*'sini de tercüme etmişti, ama bu eserlerin yaygın olarak tanınması, *İkinci Çözümlemeler*'le birlikte Yunanca veya Arapçadan tercüme edilip yeniden ele alındıkları XII. yüzyılı bulmuştu (*İkinci Çözümlemeler*'in Boethius tarafından yapılan tercümesi zaman içinde kaybolmuştur). XII. yüzyılda *Libri Naturales* de [Doğa Kitapları] –*Fizik*, *Gökyüzü Üzerine*, *Oluş ve Bozuluş Üzerine*, [Gök Cisimleri Üzerine], *Ruh Üzerine*, *Parva Naturalia* [Kısa Doğa Yazıları]– önce Arapçadan, sonra da Yunancadan tercüme edilir. *Metafizik*'in önce bir bölümü, Jacobus Venetus'un *translatio vetustissi*ma'sı [çok eski tercüme] eserine dahil edilir, başka bir kısmı ise yine XII. yüzyılda Yunancadan tercüme edilir (*translatio media* [orta tercüme]). Thomas Aquinas (1221-1274) ancak Willem van Moerbeke'nin (1215-1286) tercüme ettiği K kitabını ona vermesiyle eksiksiz versiyona sahip olacaktır. *Libri Morales*'in [Ahlak Kitapları] bazı bölümlerinin Yunancadan tercümeleri de XII. yüzyıla aittir. Diğer eserler ise XIII. yüzyılda ortaya çıkar.

Aristoteles'in eserlerinin tercüme edilmesi

Bu devasa tercüme faaliyetinin skolastik felsefenin gelişimi üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur.

Avrupa'nın Canlanması ve İlimlerin Gelişmeye Başlaması

Aostalı Anselmus: Düşünce, Mantık ve Hakikat

Massimo Parodi

Tanrı'nın varlığının o meşhur ontolojik kanıtlanışı, monastisizm ve Augustinus düşüncesi bağlamında ortaya çıkar. Descartes, Kant, Hegel ve Russell'ın ele alacağı bu konunun özgüllüğü sadece Aostalı Anselmus'un insan zihnini zorlayan düşünce dahilinde anlaşılabilir.

Hayatı

1033 yılında Aosta'da doğan Anselmus (1033-1109), 26 yaşlarında keşiş olarak Normandiya'daki Bec Manastırına girer ve manastırda önce hoca, sonra başrahip, sonra da başkeşiş olan Pavialı Lanfranc'ın (y. 1005-1089) öğrencisi olur. Lanfranc, Canterbury başpiskoposluğuna atanınca Anselmus önce manastıra başrahip olur, on beş yıl sonra da başkeşişliğe getirilir. Yaşlı hocasının izinden giden Anselmus, Lanfranc'ın ölümü üzerine Canterbury başpiskoposu ilan edilir. Hayatının son yıllarında ise bu yüzyıl boyunca Avrupa'nın tamamını etkisi altına alacak olan dünyevi iktidarla ruhani iktidar arasındaki ilişki konusunda İngiltere krallarıyla (önce II. William, sonra I. Henry) sürekli ihtilaf içinde olur.

21 Nisan 1109'da ölen Anselmus, bu dönem insanları için hem dinsel, hem varoluşsal hem de kültürel anlamı olan bir tercihle hayatını monastik ideale adamıştır. Diğer keşişlere beslediği büyük sevginin açıkça görüldüğü mektuplarından da anlaşıldığı üzere, Anselmus monastik hayatın önerilebilecek ve uygulanabilecek en iyi model olduğunu savunur. VI -VII. yüzyıllardan itibaren kültürün muhafaza edilip yayıldığı tek yerin ma-

nastır olduğunu, manastır hayatının kopya edilen, okunan, müzik eşliğinde söylenen, duaya ve tefekküre dönüştürülen kelimelerle ilişki üzerine kurulu olduğunu unutmamak gerekir. Hayatın *lectio* [okuma], *meditatio* [tefekkür] ve *oratio* [dua] şeklinde bölündüğü monastisizmde kutsal metinler de, Tanrı'nın insanoğluna yönelttiği büyük bir söz olarak görülen dünya da, hem okuma, hem tefekkür hem de dua konusudur.

Akıl ve gizemler

Bu yıllar aynı zamanda bazı inanç konularını akıl yoluyla aydınlatmak için başvurulabilecek araçlara giderek daha fazla önem verildiği yıllardır. Örneğin Karolenj döneminde de ele alınmış olan, İsa'nın komünyondaki varlığıyla ilgili tartışma yeniden alevlenir ve bu tartışmada aklın yeri ve işlevi konusundaki tavırlar arasında bazen çok sert ihtilaflar yaşanır. Her iki taraf, düşüncelerini savunmak için mantığın araçlarına başvurur. Berengarius de Tours (1008-y. 1088) İsa'nın bedeninin ve kanının fiziksel varlığının imkânsızlığının Aristoteles'in madde ile rastlantılar arasındaki bağlantıya dair düşüncesini ihlal edeceğini savunurken, Pavialı Lanfranc ise önermelerin dikkatli analizi temelinde sadece kutsal –sembolik– değil, fiziksel varlığın da söz konusu olduğunu savunur.

Aşağı yukarı aynı yıllarda Teslis konusundaki tartışma da Augustinus'un (354-430) bu konuyu ele almak ve aydınlatmak için başvurduğu analojik temelden giderek uzaklaşır ve tek öznede birlik ve çokluk gibi zıt yüklemlerin varlığının savunulmasının çok zor olduğu Aristotelesçi mantığa dayanmaya başlar. Bireysel olmayan maddelerin gerçekliğini kabul etmeyen Roscellinus (1050-1120), üç farklı isme üç farklı maddenin tekabül ettiğini savunmak zorunda kalır ve üç tanrı inancıyla suçlanır. Bu suçlamayı ona yönelten Anselmus'un kendisi, *Epistola de incarnatione Verbi*'de [Kelamın Cisimleşmesi Üzerine Mektup], Tanrı'nın üçlü gerçeğini açıklayabilmek için son derece sorunlu ve zor analojiler önerir ve evrensel kelamlarla bireysel kelamlar arasındaki ilişki meselesinde tartışmalı sayılan bileşimler öne sürer.

Augustinus'un otoritesi

Dolayısıyla Anselmus da Aristotelesçi dil ve işleyişler temelinde Teslis'ten söz etmenin zorluğuna, hatta imkânsızlığına tanıklık eder ve ilk eserlerinde tamamıyla hemfikir olduğu Augustinus'un analojik akıl yürütme modelinden vazgeçmek ister. Nitekim hiç şüphesiz başyapıtları olan *Monologion* ve *Proslogion*'u yazdığı zaman Augustinus'un otoritesine ve özellikle *De trinitate*'ye [Teslis Üzerine] doğrudan atıfta bulunur, ama bu iki eserde izlenen yolun dikkatle incelenmesi sonucunda bunun Augustinus'un öğretilerine sadece atıfta bulunmak olmadığı, o akıl yürütme modeline gerçek anlamda uyup onu yücelttiği görülür.

Monologion

Monologion'un ilk kısmında Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için yaratılmış gerçekliğin gözlemine – daha sonraki deyimiyle *a posteriori*– ve Yeni Platonculuktan ilham alındığı belli olan metafizik nitelikli iki varsayıma –hiçbir şey mükemmellik açısından eşit değildir ve aynı mükemmelliğe sahip olan her şey özdeş olan bir şeylerden dolayı bu mükemmelliğe sahiptir– dayalı üç argüman sunulur. İlk argüman, bütün insanların doğruya eğilimli olduğuna veya günümüzdeki ifadesiyle insanların kendileri için en iyi olanı seçtiği gözlemine dayanır. Bu şekilde hareket etmek için farklı türden doğruları karşılaştırmak ve giderek daha üstün olan doğruları temsil eden seçim kriterlerine başvurmak gereklidir; sonsuz bir çizgide gerileme üzerine varsayımda bulunmaktan kaçınmak için giderek daha üstün olan doğrular skalasında geriye doğru gidildiğinde, altında kalan tüm düzeyleri doğru kılan bir Üstün Doğru'ya ulaşılması gerektiğini kabul etmek lazımdır. Aynı akıl yürütme tarzı genelde mükemmellik ve tüm canlılarda ortak olan mükemmellik –varoluş– konusunda geçerlidir, dolayısıyla bizi Üstün Varlığın varlığını kabul etmeye götürür.

Madem ki bu Üstün Varlık diğer her şeyin var olmasının kaynağıdır, onun yoktan var eden özne olduğu ve zanaatkâr bir insan örneğindeki gibi, varlık, –yaratılanın projesi anlamında– bilgi ve projeyi gerçekleştirme iradesine sahip olduğu düşünülür. Burada yeniden ortaya çıkan Augustinus'un Teslis motifi, insanoğlunun Üstün Varlığın suretinde ve ona benzer olduğu yönündeki ifadenin, insanın bilgi alanındaki kabiliyetleri –hafıza, zekâ ve irade– üzerine inşa edilmesine izin verir.

Analojik akıl yürütmenin gücü

Dolayısıyla Anselmus *Monologion*'da sunduğu düşüncelere başlarken, otoriteyi esas alarak değil, sadece sistematik bir şekilde akla başvurmak istediğini ilan eder. Bu durum, Augustinus'un analojik sürecin gücünü temel alan akıl yürütme modeline doğrudan bir atıftır. Anselmus ayrıca sadece gerekli olan argümanlara ve hakikatin ışığına başvuracağını söylediğinde, bu Üstün Varlığın zanaatkâr bir insana benzetildiği ve insanın Üstün Varlığın suretinde ve ona benzer olduğunun düşünüldüğü görünüşteki kısır döngüyle çelişmez. Her şeyin bağlı olduğu yaradan ve yaratılan şeklindeki kavram, her iki yönde geçerli olan ve başka hiçbir şeyi esas alamayan bir bağın gerekliliğine dayalıdır.

İnsanın deneyimlerini temel alan Anselmus, Üstün Varlığın üçlü tanımlamasını bile önerir ve biz de, *Monologion*'un ne şekilde anlaşılması gerektiğini kavrarız; kendi sözlerine göre bu eser, Hıristiyan inancını henüz kabul etmemiş olanların henüz bilincinde olmadıkları, ama aslında bildikleri ve ilme ulaşma sürecinin temelini oluşturan şeylerin farkına

varılmasına imkân veren bir tefekkür şeklidir. Bu süreç, Üstün Varlığın Hıristiyan Tanrı'sıyla özdeşleştirilebileceği varsayımına kadar götürür, bu durumda da ortaya çıkan sonuçların daha ayrıntılı bir şekilde incelenip bu inancın Tanrı'sına özgü özelliklerin ele alınması zorunluluğu ortaya çıkar.

Proslogion

Proslogion'da incelemeyi yürüten kişinin, bir önceki esere göre değişim geçirdiği gözlenir; zaten bu eser, inandıklarını anlamaya çalışan kişinin düşüncelerini yansıtır. Burada öncekinin tersi bir bakış açısı söz konusudur. *Monologion*'da sonsuza kadar uzanan bir gerilemeden kurtulmak için bazı özellikleri inancın bağımsız bir biçimde incelenmesiyle elde edilmiş, üst kısmı sınırlandırılmış bir mükemmellik skalası konu edilmişti; burada ise inanç, dikkatin o üstün sınıra odaklanmasına ve söylemin geliştirilip aşağıdan bakıldığında hayal meyal seçilen o düzeyi konu almasına izin verir.

Unum argumentum

Anselmus deneyime bağlı kanıtların çoğulluğunu aşıp, aklın, inancın Tanrı'sının var olduğu sonucuna zorunlu olarak vardığını gösterecek "*unum argumentum*"u [tek kanıt] bulmayı hedefler. Nitekim inanç, Tanrı'nın "daha üstünü düşünülemeyecek olan" olduğunu, çünkü onun bütün mükemmellikleri kendinde barındırdığını öğretir. Tanrı'nın varlığını reddedenler bile, bu tanım karşısında nasıl düşünülmesi gerektiğini gösteren kelimeleri dinleyip kavrarsa, zihinlerinde buna denk gelen bir kavram oluşacaktır ve bu noktada daha üstünü düşünülemeyecek olanın en azından zihinsel olarak var olduğunu inkâr edemezler. İnsanoğlunun deneyimlerinden uzak duran ve tanımın analitik, mantıksal sınırlarına bağlı kalan Anselmus, daha sonra *a priori* olarak nitelendirilecek bir işleyiş yoluyla zihinsel varlığın zihin dışı varlık anlamına da geldiğini öne sürer. Eğer daha üstünü düşünülemeyenin kavramı, varoluşun mükemmelliğini içermeseydi, aynı nesnenin buna ek olarak varoluşun mükemmelliğine de sahip olduğu "düşünülebilir"di. Dolayısıyla daha üstünü düşünülemeyenin daha üstününün düşünülemediğini kabul etmek gerekir.

Ama kesin bir zihinsel sonuca varıldığında Anselmus hayal kırıklığına uğramış gibidir ve kendi ruhuna dönerek ona bir dizi soru sorar: "Eğer onu bulduysan, neden bulduğunu hissetmiyorsun? Ey Tanrım, eğer ruhum seni bulduysa, seni neden hissetmiyor?"(*Proslogion* 14). Bu, yenilginin kabul edildiği anlamına gelir, sanki zihnin katettiği yol yeterli gelmemiştir. Sonraki bölümde Tanrı'nın, düşüncenin nesnesi her şeyin daha üstünü şeklinde yeni bir tanımı yapılır; onu algılamanın imkânsızlığının

imkânıyla, insan zihninde tanımlanabilir olan hiçbir yüklemin Tanrı'ya atfedilemeyeceğini savunan negatif teoloji seçeneği ortaya çıkar.

Anselmus'un söyleminde genelde Teslis'i temel alan bir yapı oldukça belirgindir. *Monologion* insanın farkında olmadan da olsa zihninde zaten var olan veriyi sunar; *Proslogion* ise bu veriyi zekâ yoluyla, mantık araçlarının ve inancın sunduğu Tanrı tanımlamasının da yardımıyla ayrıntılı olarak inceler. Augustinus'un öğretilerine göre ilmin tüm yetilerinin bu süreçte yer alması gerekir, ama bu durumda Tanrı'nın kendisi aracı olmadığı sürece iradenin sevgi ilişkisinde kendini tamamıyla teslim etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla *unum argumentum*'un keşfini izleyen hayal kırıklığı aslında bir yenilgi değil, sadece *Monologion* ve *Proslogion*'da öne sürülen yolun tamamı izlendiği takdirde elde edilen çok daha büyük bir kanıtın ayrılmaz bir parçasıdır.

Proslogion'da ayrıca Tanrı'nın başka bir tanımı daha vardır. Tanrı'nın varoluşu o kadar hakikidir ki, var olmadığını düşünmek bile imkânsızdır. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığını inkâr eden ahmaklar, onun gerçek anlamda var olmadığını düşünemez, sadece *Tanrı yoktur* kelimelerini düşünebilir.

İnayet beklentisi

Ancak Anselmus'un bu argümanını, ahmakların savunmasına adanmış *Liber pro insipiente* [Ahmakların Savunması] adlı kısa bir yazıda eleştiren keşiş Gaunilon de Marmoutiers (XI. yüzyıl), çeşitli itirazlar sunmanın yanı sıra, tam da Anselmus'un ahmaklara karşı başvurduğu argümandan yararlanır. Nitekim Gaunilon'a göre, Anselmus'un tanımı çerçevesinde kelimeler düşünülebilir olsa da onlardan hareketle bir kavram oluşturmaya imkân yoktur. Augustinus'a benzer şekilde Anselmus da kavramları, kastedilen şeylerin zihinsel işaretleri olarak görür ve eğer inanç, bir tanımın bir anlamı olduğunu garantilerse, onu öğrenmek için zihinsel bir kavram edinmek yeterlidir. Gaunilon ise deneyimin aracılığını, yani bir kavramın bir şekilde bir nesnenin imgesi olmasını şart koşar. Bunlar, aralarında uzlaşma olamayacak iki ilim ve düşünce modelidir.

Mantık ve Hakikat

Yukarıda anlatılanlardan, Anselmus'un dil, düşünce ve hakikat arasındaki ilişkiye duyduğu ilginin, düşüncesinde ne kadar merkezi bir rol oynadığı anlaşılır. Anselmus *De veritate*'de [Hakikat Üzerine] önermelerin sahip oldukları anlamlar üzerinden kurulan iletişimle önermenin işlevini mükemmel bir biçimde ortaya koyduğu, yani *recta* [doğru] olup her şeyi gerçekte olduğu şekliyle tanımladığı zaman ortaya çıkan hakikati birbi-

rinden ayrı tutar. Önermeler bu işlevi gerçekleştirdiğinde, idrakin İlahi Söz'ün tasarısından kaynaklanan ve Tanrı'nın nesnelere bahşettiği kelimelere ve anlamı ilk tasarısından kaynaklanan nesnelerin özüne kadar uzanan ilahi yaradılış sürecini kat etmesine izin verir. Önermenin *rectitudo* [doğruluk] özelliği, idrakin İlahi Söz'ün içerdiği şeylerin anlamlarına uygulanmasını mümkün kılan bir kılavuzdan başka bir şey değildir.

Kelimenin modeli olan İlahi Söz, *Recta*

Dolayısıyla bir önermenin doğruluğu, onun hem ahlaki hem de bilişsel anlamda doğruluğunu ve bir anlamda önermenin varlığından bağımsız olarak, kendiliğinden, katışıksız zihin tarafından düşünülmüş olduğunu gösterir. Bu anlamda düşünce, irade, eylemler ve nesneler açısından da hakikatten söz edilebilir. Özellikle nesneler daima hakikidir, çünkü daima amaçlandıkları hedefi yerine getirirler; nesneler *facere veritatem*'den dolayı varlık sahibidir ve aynı amaç, hatırlanan tüm durumlar için söz konusu olmalıdır, dolayısıyla insanlardan mantığı ve ahlakı hakikat üretmek için kullanmaları beklenir.

Anselmus daha teknik dilbilimsel konuları, "gramer âlimi" teriminin madde mi, nitelik mi olduğunun konu edildiği *De grammatico*'da [Gramer âlimleri üzerine] ele alır. Bu eserde biçimsel olarak farklı olan, ama kökleri ortak olan terimler ayrıntılı bir şekilde incelenir (örneğin "güç"ten türemiş olan "güçlü" veya "gramer"den türemiş olan "gramerci"). "İnsan" gibi bir terim, bir insanı oluşturan özelliklerin doğrudan ve birleşik bütünü anlamına gelir, dolayısıyla insan olmazsa var olamayacak olan tüm niteliklere temel oluşturan madde anlamına gelir; halbuki "gramer alimi" doğrudan "gramer," dolaylı olarak "insan" anlamına gelir, daha doğrusu "gramer" anlamına gelir ve "insan"ı niteler. Bu ve bu gibi durumlarda Anselmus sıradan dil ile teknik dil; bazı kelimelerin normal kullanımı ile özel nitelikleri arasındaki farklılıkları vurgular. Bu bağlamda *rectitudo*, nesnelerin anlamını geri kazanma amacıyla terimlerin doğru kullanılması olarak ele alınır. Söylem düzeyinde özerklik tanımak ise dilin kuralları temelinde gerçekle ilgili sonuçlara varabilmek için varsayımda bulunma riskini taşır.

Özgürlük ve Dil

Augustinus'a özgü teorik bağlam içinde de olsa, Anselmus'un kelimelerin anlamına ve söylem kurallarına duyduğu bu büyük ilgiden, mantığın felsefi ve teolojik tartışmalarda ne kadar yaygın ve önemli bir rol oynadığı ve Bec Manastırının başrahibini geleceğin skolastik yöntemine götürecek olan belirleyici sürecin içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. *Cur Deus*

homo'da [Neden Tanrı İnsana Dönüştü] Anselmus, Tanrı-insandan başka kimin ilk günahın kefaretini ödemekle görevlendirilebileceğini sorar. İnsan kendi borcunu ödemelidir, kendisinden daha alt düzeyde başka hiçbir varlık da Tanrı'ya uygun bir şekilde kefaret sunacak durumda değildir: Borç, kefaret, uygunluk ve mükemmellik düzeyi gibi feodal zihniyeti çağrıştıran argümanların, güç, zorunluluk ve irade gibi temel terimlerin ayrıntılı analizleriyle bir arada ve uyum içinde olması ilginçtir.

İnsanın Tanrı'ya olan borcu

Zorunlu ve zorunluluk kavramları Tanrı'ya uygulandığında hiçbir şekilde gücünü sınırlamaz. Tanrı'yla ilgili olarak birbirine bağlı zorunluluktan söz edilebilir, yani bir şey var ise aynı anda hem olması hem de olmaması tasavvur edilemez. Çelişmezlik ilkesine dayanan bu mantıksal zorunluluk fikrine göre, insanoğlunun kurtuluş tarihindeki olayların belli bir şekilde gerçekleşmiş olmasının, sadece fiilen o şekilde gerçekleştikleri için zorunlu olduğu söylenebilir.

Anselmus'un ilgilendiği karmaşık ve çoğul konulara büyük dikkat ederek ele aldığı bir başka sorun, *De libertate arbitrii* [İradenin Özgürlüğü Üzerine], *De casu diaboli* [Şeytanın Düşüşü Üzerine] ve *De concordia prascientiae et praedestinationis et gratiae Dei cum libero arbitrio* [Geleceği Görme, İlahi Takdir ve Tanrı'nın İnayeti ile Özgür İradenin Uyumu Üzerine] gibi eserlerde işlediği özgürlük ve özgür irade konularıdır. Günah işlemenin gücün bir şekli olarak tanımlanması, özgür iradenin de günah işleme veya işlememe imkânı olarak algılanması, dilsel bir yanlışlıktan kaynaklanır; günah bir acizlik veya bir eksikliktir ve kesinlikle olumlu bir imkân değildir. Burada da kelimelerin özelliklerinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, özgür iradenin daha tutarlı bir şekilde, doğruluk sevgisi uğruna iradenin doğruluğunu muhafaza etme gücü olarak tanımlanmasına izin verir.

Bir eksiklik olarak günah

Proslogion'daki *unum argumentum*'un sonraki yüzyıllarda gördüğü rağbet, Anselmus'u inançla tam bir uyum içindeki aklın veya muhakeme gücünün temsilciliğini yapan efsanevi bir kişi, hatta her şeyin gerçekliğinin temelini akılcı olmalarında bulan idealizmin savunucusu haline getirir. Ancak *Monologion* ve *Proslogion*'da Augustinus'un akıl kavramının yüceltildiğini ve bu modelin büyük önem verilen dilbilimsel analiz ve mantıkla bağlantılı olarak ele alındığını da unutmamak gerekir; böylelikle Augustinus'un modeli yavaş yavaş aşılarak XII. yüzyıl okullarında ve XIII. yüzyıl üniversitelerinde kök salacak olan yeni mantıksal-eleştirel akla doğru yol alınır.

Bkz. *Petrus Abelardus*, s. 275; *Latin Şiiri ve Golias Şiiri*, s. 549

Petrus Abelardus

Claudio Fiocchi

Abelardus her şeyden öte, tümellerin niteliği konusundaki tartışmaya kararlılıkla müdahale etmiş, önemli bir mantıkçıdır. Mantık alanının yöntemlerini sonradan ilahiyat ve ahlak alanlarına da uygulayarak bu disiplinleri derinlemesine etkiler. Savları kendi döneminde heretiklik olarak görülür ve kınanır. Abelardus'un ünü, keskin zekâsının yanı sıra, Heloise adlı genç bir kadınla yaşadığı dramatik aşk hikâyesinden de kaynaklanır.

Başarıdan Skandala

Abelardus'un (1079-1142) hareketli ve macera dolu hayatı hakkındaki bilgileri, özellikle bir arkadaşını teselli etmek için yazdığı (veya bu nedenle yazdığını iddia ettiği) ve *Historia calamitatum* [Felaketler Tarihi] olarak bilinen otobiyografik mektubuna borçluyuz. Bu mektuptan Abelardus'un 1079'da Bretonya'da, Le Pallet'de, alt düzey aristokrasiden bir ailede dünyaya geldiğini öğreniyoruz. Abelardus çocuk sahibi olmaktan vazgeçip "Minerva'nın bağrında eğitim almaya," yani kendini eğitime adamaya karar verir. Roscellinus (1050-1120) ve Guillaume de Champeaux (y. 1070-1121) gibi dönemin mantık alanındaki başlıca hocalarından ders alır. Guillaume'le ihtilafından kaynaklanan bazı zorluklardan sonra, mantık hocası olarak büyük başarı elde eder ve Paris'te hocalık yapmaya başlar. Otuz yaşından sonra teoloji alanında çalışmaya başlar. Dönemin ünlü bir hocası Laon başdiyakozu Anselmus'a (y. 1050-1117) gider, ama ondan hiç memnun kalmaz. Anselmus ve öğrencileriyle yaşadığı bazı ihtilaflardan sonra Paris'e döner ve kutsal metinler ile Kilise Babaları'nın metinlerini yorumlayarak teoloji dersleri vermeye başlar.

Heloise'le tanışma

Paris Katedralinde rahip olan Fulbertus'un yeğeni ve öğrencisi, kültürlü olmasıyla ün salmış Heloise (y. 1100-1164) adlı genç kızla yaşadığı aşk, hayatının bu dönemine (1117) rastlar. Abelardus, Heloise'e vereceği eğitim karşılığında Fulbertus'u kendisini evinde ağırlamaya ikna eder. Abelardus ile Heloise arasındaki ilişki önce bir skandala yol açar, sonra da Abelardus'un gizlice Bretonya'ya götürdüğü Heloise, Astrolabius adında bir çocuk dünyaya getirir. Abelardus, Fulbertus'la barışmak amacıyla Heloise'le gizlice evlenir. Ancak sırları-

nın ortaya çıkması ve Fulbertus'un yeğenini yaralaması üzerine Abelardus Heloise'i Argenteuil Manastırında saklar. İhanete uğradığına ve yeğeninin de rahibe olduğuna inanan Fulbertus intikamını almak için Abelardus'u hadım ettirir.

Önemli Eserleri ve Mahkûmiyetleri

Sonraki yıllarda Abelardus keşiş olup Saint-Denis Manastırına girer, ama Maisoncelles Manastırında ders vermeyi bırakmaz. Bu dönemde, *Tractatus de unitate et trinitate divina* [Kutsal Birlik ve Teslik Üzerine İnceleme Eseri] (*Theologia Summi Boni* [En Üstün İyinin İlahiyatı] olarak bilinir) eserinde ifade ettiği savlarından dolayı Sabellianizmle* suçlanır ve Soissons Konsili'nde (1121) mahkûm edilir. Sonraki yıllarda *Theologia Christiana* [Hıristiyan Teolojisi], la *Logica nostrorum* [Taleplerimize Cevaben Mantık] ve *Sic et Non*'u [Evet ve Hayır] yazar, ama *Logica Ingredientibus* [Yeni Başlayanlar için Mantık] ve *Dialectica*'nın [Diyalektik] daha önce yazılmış olması muhtemeldir. Bütün bu eserlerin tarihleri kesin olmadığı gibi, Abelardus'un kendi yazılarını defalarca yeniden yazma veya üzerinde değişiklik yapma âdeti tarihlendirilmelerini daha da zorlaştırır. Daha sonra Troyes yakınlarında inzivaya çekilerek burada Paraclete Manastırını inşa eder ve sayısız öğrenciyi burada bir araya getirir. 1126'da, kendini tehdit altında hissedince Bretonya'ya geçer ve birkaç yıl Saint Gildas Manastırının liderliğini üstlenir. 1129'da Paraclete'yi, Heloise'in başrahibesi olduğu ve Saint Denis başrahibinin manastırlarını geri almasından sonra ortada kalan Argenteuil rahibelerine devreder. 1135 yılında Abelardus yeniden Paris'te ders vermeye başlar. *Theologia Scholarium* [Âlimlerin Teolojisi], *Commentaria in Epistolam Pauli ad Romanos* [Aziz Paulus'un Romalılara Mektubu Üzerine Yorumlar], *Ethica* [Ethika] ve bazı eski eserlerinde yaptığı değişiklikler bu döneme aittir.

Mahkûmiyeti ve inziva dönemi

Abelardus sonraki yıllarda, onu heretik olmakla suçlayan Bernard de Clairvaux (1090-1153) ve Guillaume de Saint Thierry'yle (1085-1148) ciddi ihtilaflar yaşar. Bu mücadelenin sonucunda savları Sens Konsili'nde (1140) kınanır, ama Abelardus Roma'ya giderek papaya başvurmaya karar verir. Yolculuğu sırasında hastalanınca Pierre de Cluny'nin (y. 1094-1156) yanına sığınır. Hayatının son yıllarını Cluny'de ve Châlon'da geçirir. 1142'de öldüğünde, Başrahip Pierre'in

Son yılları

* Sabellianizm, III. yüzyılda yaşamış teolog, rahip Sabellios'un düşüncelerinden hareketle ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un Tanrı'nın farklı halleri olduğunu savunan, Teslis karşıtı bir inançtır; monadizm olarak da geçer, çünkü Tanrı'nın monada dayalı bir yapısı olduğunu kabul eder –ed.n.

Heloise'e yazdığı bir mektupta dediği üzere, "tek bir anını dua etmeden, okumadan, yazmadan veya yazdırmadan geçirmemiştir." *Dialogus inter philosophum, iudaeum et christianum* [Bir Yahudi, bir Hıristiyan ve bir Filozof Arasında Diyalog] adlı eserini bu dönemde yazdığı sanılır, ama eserin kesin yazılış tarihi halen tartışma konusudur.

Mantığın Önemi

Abelardus'un ünü her şeyden önce mantık alanındaki yeteneğinden gelir. Abelardus mantık veya diyalektik alanına çok değer verir. Bu alan doğru ile yanlış ifadenin alanıdır, önerme ve argümanları inceleyip mantık ve tutarlılık açısından geçerliliğini gösterir. Bu açıdan bakıldığında mantık, diğer tüm disiplinlere üstündür –Abelardus, Stoacıları örnek alarak felsefeyi mantık, doğa ve etik olmak üzere üçe ayırır– çünkü bu disiplinlerin hepsi ifadelere dayalıdır: "Tüm ilim dalları öne sürdükleri sorunları çözmek için biçimleri ve yapıları mantık alanında incelenen argümanlara başvurdukları için mantığın kapsamına girer" (*Logica ingredientibus*). Dolayısıyla mantık alanında argümanlar, yani kıyaslar ve onları oluşturan önerme ve kelimeler incelenir.

Abelardus bir mantık hocası olarak bazı antik yazarların eserlerini okur ve yorumlar; bunların arasında Porphyrios'un (233-y. 305) *İsagoge* [Giriş] eseri ve Boethius (480-525?) tarafından bu esere getirilen yorum; Aristoteles'in (MÖ 384-322) bazı eserleri (*Kategoriler*, *Topikler*, *Yorum Üzerine*) Boethius'un mantık konusundaki yazıları, yani *logica vetus* [eski mantık] adı verilen külliyatını oluşturan metinlerin tamamı vardır. Abelardus'un eğitim faaliyetlerinden ise kategorilerin nasıl oluştuğu, *loci** sınıflandırmaları arasındaki ilişkiler ve kıyaslama şekillerinin değeri gibi birçok mesele ortaya çıkar.

Tümeller Sorunu

Abelardus'un en çok önem verdiği ve saygın hocalarla en çok ihtilaf yaşadığı konu, tümellerin niteliğidir. Bu sorun, Aristoteles mantığındaki cins ve türlerin *res* mi [nesne] *voces* mi [ses] olduğunu, yani gerçeklik mi, yoksa sadece birer kelime mi olduklarını soran Porphyrios'un düşüncelerini temel alır. Bu soruya Boethius dinsel otorite açısından cevap vermiş ve bunların kavram olduklarını, sadece zihinsel olarak var olduklarını ve nesneler arasındaki benzerlik ilişkisine dayandıklarını söylemişti. Abelardus

* loci (çoğul), locus (tekil): Herhangi bir şeyden/olaydan kaynaklanmayan, ama her türlü olaya uyarlanabilen genel geçer kalıplar argümanlar beylik laflar –ed.n.

bu tartışmayı kendine has bir savaş alanı haline getirir. Abelardus hem tümellerin *res* olduğunu savunan Guillaume de Champeaux'nun gerçekçi tavrını hem de tümellerin *voces* olduğunu savunan Roscellinus'un tavrını hedef alır. Abelardus'un Guillaume'a yönelttiği eleştirilerden öğrendiğimiz kadarıyla, Guillaume'a göre tümel, tek ve aynı nesnedir, bireyleri oluşturan maddedir ve bireyler ikincil özellikleriyle birbirinden ayrılır. Dolayısıyla Platon ve Sokrates gibi iki birey aynı maddeden oluşur –*homo* [insan], rastlantısal yönleriyle de birbirinden ayrılır. Abelardus bu savın kabul edilemez olduğunu öne sürer. Eğer temel madde aynı olsaydı, *animal* [hayvan] cinsi, farklı türlerine (insan ve eşek gibi) ait olan akıllılık ve akılsızlık gibi özelliklere aynı anda sahip olurdu. Peki ama birbirine zıt iki özellik "aynı gerçeklik içinde nasıl bir arada var olabilir ki?" Ayrıca bu savın sonuçları da kabul edilemez. Rastlantılar, bireyleri tanımladığına göre onlardan önce var olmaları gerekir, (çünkü türlere eklenir), ama tanımları gereği ikincildir. Abelardus, Guillaume ile müritlerinin savlarını defalarca gözden geçirmek zorunda kaldıklarını söyler, ama gözden geçirilmiş versiyonlarının da geçersiz olduğunu iddia eder.

Guillaume'a göre tümeller

Bu tartışmada karşı taraf olan Roscellinus'un savını açıklamak daha zordur, çünkü hiçbir kaynakta açık bir şekilde anlatılmamıştır. Tek bildiğimiz, Roscellinus'un tümelleri *voces* [sesler] dünyasıyla sınırladığıdır. Roscellinus tümelleri *"flatus vocis,"* yani sesin çıkması olarak tanımlardı, ama bu ifadenin ne derecede harfiyen yorumlanması gerektiğini bilmiyoruz. Abelardus *Logica Nostrorum*'da bu düşünceyi eleştirerek *voces*'in sesten başka bir şey olmadığını, sesler de havadan, yani maddeden oluştuğuna göre, Roscellinus'un tümelleri gerçek varlıklar haline getirdiğini söyler.

Roscellin'e göre tümeller: *Flatus vocis*

Abelardus'un Savı

Abelardus'a göre de tümeller nesnelerin değil, kelimelerin dünyasına aittir. Ama Roscelliunus'un tersine tümellerin semantik değerini vurgular. Bu kelimeler dinleyen kişinin zihninde birçok bireyin özelliklerini sentezleyen bir kavram doğurur. Örneğin "insan" kelimesi bir *res*, yani kendinden bir olgu değil, bütün insanlarda bulunan bir dizi özellik anlamına gelir. Nitekim Aristoteles'in de dediği gibi, Abelardus'a göre de tümeller, "çoğunluğa atfedilen yüklemler"dir, ama bir yüklem atfetme sorunu taşırlar, çünkü gerçekte var olanlar sadece bireylerdir. Tümel terimler ve kavramlar varlığı yansıtmaz, farklı bireylerin konumlarına, bir olma şekline dayanır; örneğin insanların ortak noktası, insan olmalarıdır.

Öyleyse tümellerin kaynağı nedir? Tümeller benzer nesnelerle ilgili tekrarlanan deneyimleri ifade etmek için insanın zihninde doğar. Tümellere (gelişigüzel) dayatılan kelimeler onları insanların zihninde çağrıştırma gücüne sahiptir. Tümel kavramı "ortak ve karışıktır," ortak özellikler sergileyen birçok bireyin yerine kullanılan muğlak bir imgedir. Bu düşünceler önemli bir sonuca götürür: Nesnelerin olma şekli, bizim onları algılama şeklimizden farklıdır.

Kelimeler nesnelerle örtüşmez

Başka bir deyişle kelimelerle nesneler arasında birbirini yansıtma ilişkisi yoktur. Bu tartışmada Abelardus'un düşünce sisteminin özelliklerinden biri ortaya çıkar: Dil düzeyiyle nesne düzeyinin birbirinden ayrılması, bunu yaparken de birinci düzeyin ve incelenme biçiminin temel alınması.

Mantığın Teolojideki Kullanımı

Dolayısıyla Abelardus teoloji alanında çalışmalar yürütmeye başladığı zaman, mantık alanını incelerken öğrenip geliştirdiği yöntemleri doğal olarak buraya uyarlamıştır. Abelardus diyalektiğin teoloji açısından önemini göstermek için bir anekdot anlatır. Buna göre Hippo piskoposu Augustinus (354-430), Hıristiyanlığı henüz kabul etmediği bir dönemde, mantık yoluyla Milano piskoposu Ambrosius'u (y. 339-397) zor duruma düşürmeyi başarır. "O dönemde Hıristiyanlara düşman, pagan bir filozof olan Augustinus, diyalektikten güç almış olmasaydı, Katolik bir insan olan ve Tanrı'nın Üç Kişiden oluştuğunu savunan Milano piskoposu Ambrosius'u Tanrı'nın birliği konusunda zora sokmazdı" (*Dialectica*). Abelardus'un Hıristiyanların da diyalektik alanını incelemesi gerektiğini göstermesi için bundan daha iyi bir vesile olabilir miydi?

Mantık hocası Augustinus

Abelardus'a göre teologların görevi, mantık alanının sunduğu araçlardan yararlanarak kutsal metinleri açıklamaya çalışmaktır, çünkü öğrencilerinin de dediği üzere "bir şeye inanmak için önce onu anlamak gereklidir" (*Historia calamitatum*). Bu sözler hem fazlasıyla Kilise Babaları'nın etkisi altında olup gramer ve diyalektiğin araçlarından yararlanma konusunda isteksiz olan diğer hocaların öğretileriyle aradaki ihtilafa işaret eder hem de Abelardus'un inanaç açısından temel önem taşıyan, akılcı bir inceleme alanı olarak teolojiye verdiği değeri yansıtır.

Abelardus'a göre teologlar iki şeyin bilincinde olmalıdır. Her şeyden önce insanoğlunun kelimeleri Tanrı'dan söz etmek için kullanıldıklarında, *ratio inventionis*'i [icat edilme gerekçesini], yani dünyamızdaki nesnelere

uygulandıklarında kendilerine verilen ilk anlamı kaybeder. Dolayısıyla kelimeler kendi anlamlarında kullanılmayıp bir tür metafor haline gelir. Nesne (Tanrı) ile insanoğlunun kelimeleri arasındaki bu ayrıma bir başkası daha eklenir: İnsan zihninin kapasitesi ile tanınmaya çalışılan bir nesne olarak Tanrı'nın ölçülemezliği arasındaki uçurum. Teologların bilincinde olması gereken ikinci mesele de buradan kaynaklanır. Teolojide asla hakikate ulaşılamaz, ancak hakikatin benzerine, gölgesine ulaşılabilir. Ama teologlar bu sınırlamaları kabul ettikten sonra bile aklı kullanmaktan vazgeçmemelidir; dogmayı oluşturan kelimeleri tekrar edebilmek için düşünmek, anlamaya çalışmak ve dünyamızdaki nesnelerle arasında analojiler kurmak gereklidir. Aksi takdirde bu kelimeler saçma olur ve keyfi yorumlara yol açar. Dolayısıyla hakiki inanca sahip olmaya çalışırken aklı kullanmaktan kaçınmak, onu kutsal metinlerin kelimelerini –insan zihninin sınırları dahilinde– aydınlatmak için benimsemekten daha tehlikelidir.

İnancın hizmetkârı olarak akıl

Teslis Öğretisi

Abelardus'un teoloji alanında en çok önem verdiği konulardan biri, *Theologia Summi Boni*'nin büyük bir kısmında ele aldığı Teslis incelemesidir. Abelardus, Teslisin bir kelime değil, bir olgu, yani bir gerçeklik olduğunu söyler; ancak heretik sayılabilecek sonuçlara varmamak için dogmayı ifade eden kelimeleri incelemek gereklidir. Dolayısıyla Tanrı'nın "üç kişi" olduğu söylemek "üç" olduğu anlamına gelmez. Çift bir yüklemi ikiye bölmek bir mantık hatasıdır. Tanrı'nın tek olduğunu, ama üç kişi olduğunu söylemenin saçma olmaması için üç kişi, üç farklı faaliyette bulunan bir insanla karşılaştırılabilir. O insan daima aynı insandır, ama konuştuğu, dinlediği ve hakkında konuşulduğu için aynı anda üç kişidir. Dolayısıyla "Tanrı sayıca değil de ona yüklenen hallere göre üçtür," tanımı (dolayısıyla da dilbilimsel düzeyi) gerçekte tek olanı üçe ayırır. Abelardus *Theologia Scholarium*'da başka bir benzetme daha sunar ve Teslis'i bronzdan bir mühürle kıyaslar. Her ne kadar madde olarak bronzu, mührün biçimini ve mühürleme edimini kavramsal olarak birbirinden ayırt edebilsek de, bu unsurlar aslında birbirinden ayrılamaz (Abelardus bir başka ünlü metaforda Teslis'i mumdan bir heykele benzetir ve bu örnekte de mumu heykelin biçiminden ayrı olarak görebilir, ama onları birbirinden ayıramayız). Bu örneklerde Abelardus'un yönteminin nasıl uygulandığını –kelimelerin, çağrıştırdıklarının ve aralarındaki ilişkilerin incelenmesi, imgelerin kullanımı, dil düzleminin gerçeklik düzleminden ayırt edilmesi– görebiliriz.

Özellikleri ve sayısı

Pagan Filozofların Yeniden Ele alınışı

Abelardus'un diğer bir önemli savı antikçağ filozofları üzerinedir. Abelardus filozofların başvurduğu imgelerin ardında Hıristiyanlığa benzer içeriklerin yattığına inanır. Tanrı'dan söz ettiğimiz zaman kullandığımız kelimeler nasıl metafora karşılık geliyorsa, eski filozofların kullandığı kelimeler de, ifade edilmesi zor ve savunma gerektiren, daha derin hakikatler gizleyen *involucrum* [örtü] veya *integumentum*dur [kabuk]. En ünlü örneklerden birini vermek gerekirse, Platon'un (MÖ 428/427–348/347) *Timaios*'ta sözünü ettiği Dünya Ruhu, Kutsal Ruhun gerekliliğinin sezgisi olarak görülür. Abelardus böylelikle bir yandan eski filozofların çalışmalarını geri kazanırken, diğer yandan –onları akılla özdeşleştirip Hıristiyanlıkla uyumlu olduklarını göstererek– aklın teoloji alanında kullanımını da meşru kılmış olur. Bütün bu konulara öfkeyle tepki veren monastik çevreler Abelardus'un teolojisinde hem inanç temelli hatalar hem de insan aklına çok fazla yer veren kabul edilemez bir yaklaşım tespit ederler. Bu durumda Bernard de Clairvaux ile Guillaume de Saint-Thierry'nin Abelardus'un savlarının kınanması için gösterdiği gayreti daha iyi anlayabiliriz.

Kilise Babaları Arasındaki Çelişkiler

Sic et Non, Abelardus'un teolojik eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu metin, Kilise Babaları'nın çeşitli konularda birbiriyle çelişen alıntılarından oluşan bir derlemedir, (başlığının *Evet ve Hayır* olması da bundan kaynaklanır). Abelardus'un amacı, bu çelişkilerin bazı yöntemlerin uygulanmasıyla ortadan kaldırılabileceğini göstermektir. Bu metin okul içinde ortaya çıkar ve muhtemelen bir tür alıştırmadır. Önsöz, bu çelişkilerin çözülmesi için başvurulması gereken yöntemleri sunduğu için özellikle önemlidir. Dolayısıyla bu eser, Abelardus'un benimsediği ve öğrencilerine miras bırakmak istediği yöntem konusunda yararlı bilgiler sunar. Bazı metinlerin ya sahte, ya sonradan değiştirilmiş ya da yeniden ele alınmış olma veya eleştirmeyi hedefledikleri bazı heretik teorileri kasıtlı olarak içerme ihtimaline dikkat çekmenin ve bağlayıcı olanların, ne kadar ünlü olurlarsa olsunlar, yorumcular değil, kutsal metinlerin kendileri olduğunu belirtmenin yanı sıra, Abelardus kelimelerin farklı anlamlarının olabileceğini, okunan metnin anlamı tam olarak kavranmadığında yazarın amacının okur tarafından yanlış anlaşılabileceğini vurgular. Abelardus'un yaklaşımının mantık öğretilerini, kelimelerin anlamı sorununu ve teologların araştırma özgürlüğü fikrini temel aldığı buradan da anlaşılır.

Heretiklikler konusunda skolastik alıştırmalar

Günah Nedir?

Abelardus'un esas aldığı mantık, etik alanında sunduğu düşüncelerin ifade edilişinde de görülebilir. Abelardus, *Ethica* veya *Scito te ipsum* (Kendini Bil) adlı eserinde günahın ne olduğunu kendine sorar. Burada yapılan, kelimeye verilen çeşitli anlamlar arasında hareket ederek temel bir kavramın dikkatli bir şekilde tanımlanmasıdır. Diyalektik yöntemle, insanın gerçek anlamda sorumlu olduğu şeyler, yani kendiliğinden oluşan arzular veya düşünceler, doğuştan gelen eğilimler veya sonuçları çoğunlukla amaçlarından farklı olan eylemler değil, ruhunun yaptığı tercihler tespit edilir. İnsanlar sadece arzularına ve düşüncelerine onay vermekten veya vermemekten sorumludur. Bu durumda günah, Tanrı'nın yasasına göre yasak sayılan şeylere bilinçli olarak onay verilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla günah bir yandan kötü şeylerin onaylanması ve bir eylemi gerçekleştirme (veya gerçekleştirmeye çalışma) amacıdır, diğer yandan da Tanrı'nın hor görülmesi anlamına gelir, çünkü birisini öldürmekle veya hırsızlık yapmakla ilgili bir düşünceye onay vermek, Tanrı'nın yasasını hor görmektir. Bu önermeler temel alınarak son derece önemli sonuçlara ulaşılabilir. İyilik yapma amacı güden birisi neden günahkâr sayılsın? Abelardus'un etik anlayışı radikal sonuçlar doğurur: Kutsal metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, İsa'ya zulmedenler günah işlemişlerdir, ama eğer zulmetmeselerdi, "kendi vicdanlarına karşı çıktıkları için [...] daha da büyük günah işlemiş olacaklardı" (*Scito te ipsum*), çünkü iyi niyetle hareket ettiklerinden emindiler. Ancak Abelardus'un düşünceleri de çelişkiler yok değildir: Akılcı bir etik anlayışının inşasının yanı sıra, inançsız ölenlerin lanetlenmeye mahkûm olması, kâfirlerin gerçek dinden yoksun bırakılmış olması gibi açıklanamaz olgular dile getirilirken, söz konusu olguların kabul edilmemesi gerektiği yönünde düşünceler de yer alır.

Abelardus'un Mektupları

Abelardus'un aklını serbest bir şekilde kullanması ve öğretilerindeki güçlü muhalefet, çağdaşlarının sadık öğrenciler ve acımasız rakipler olmak üzere iki gruba ayrılmasına neden olur. Ancak Abelardus'un hem ortaçağın tamamı boyunca hem de sonrasında okul çevreleri dışındaki ünü hem maceralı hayatından hem de son derece değerli mektuplarından kaynaklanır. İlk mektup, yukarıda adı geçen *Historia calamitatum*'dur, diğerleriyse Abelardus'la Heloise'in yazışmalarından oluşur. Heloise *Historia*'yı eline aldığında eski kocasının hayatı için endişe ve korku hissettiğini yazar. Mektuplarda birçok konu ele alınmıştır. Heloise, Abelardus'la yaşadığı hikâyeyi hatırlar, duygularının saflığını ilan eder, o anki durumundan

ve ona hiç yazmayan Abelardus'un sessizliği karşısında duyduğu üzüntüden söz eder. Abelardus ise Heloise'e ölçülü olmasını ve başrahibe olarak rolünün bilincinde olmasını tavsiye eder. Son mektuplarda Abelardus'un üslubu giderek değişir ve ana konuları arasında, tarihte kadınların kurtuluşa nasıl zemin hazırladıkları ve kadınlardan oluşan monastik bir tarikat fikri yer alır. Dolayısıyla bu mektuplar farklı açılardan incelenebilir. Kısmen mi yoksa tamamıyla mı özgün oldukları uzun süre tartışma konusu olmuştur. Üslup ve konulardaki değişiklikleri göz önüne alan bir inceleme sonucunda bu mektupların pedagojik değeri, yani dünyevi hayatla ve duygularla ilgili endişelerden monastik hayata verilen değere geçiş süreci aydınlanmış olur.

Dünyevi tutkular ve monastik erdemler

Bu mektupların yanı sıra özgünlüğü daha da tartışmalı olan ikinci bir mektup derlemesi vardır. Bu eseri oluşturan yüzden fazla kısa mektup Abelardus ile Heloise'in ilişkisinin daha mahrem dönemine ait olabilir. Yazarlardan söz edilmiyor olmasından dolayı ve XV. yüzyılda bu mektupları kopyalayan Clairvaux Manastırından Giovanni di Vapria adlı keşişten kaynaklandığı sanılan çeşitli eksikliklerden bu metnin hakiki olup olmadığını tespit etmek zordur, ama bazı terimlerin kullanımı, asil ve kültürlü yazı tarzı ve *amicitia* [dostluk] öğretisinden söz edilmiş olması bu mektupların hakiki olabileceğini göstermektedir.

Yeni bir Aydın?

Abelardus'u farklı yönlerden incelemek mümkündür. Tarihyazımında yeni aydınların simgesi olarak sunulmuş olması boşuna değildir. Abelardus manastırlarda değil de, yeni şehir okullarında ders verir, kutsal metinleri (değerlerini inkâr etmese de) Kilise Babaları'nı temel alarak değil de, akılcı yöntemlerle programlı bir şekilde yorumlamayı amaçlar ve çalışarak hayatını kazanır (*Historia calamitatum*'da "Sahip olduğum becerilere başvurdum ve el emeği yerine kelimeleri temel alan bir iş yaptım" der).

Bütün bu sebeplerden dolayı Abelardus monastik dünyanın geri kalan kısmına göre daha farklı bir aydın portresi çizer. Hayatının bir noktasından sonra kendisinin de keşiş olduğunu göz önüne alarak kıyaslama konusunu abartmamak gerekirse de, Abelardus hiç şüphesiz şehirlerden ve şehir okullarından oluşan yeni bir dünyayı yansıtır. Araştırma yapma tarzı, insanoğlunun kabiliyetlerine olan inancı ve kendini yenilikçi olarak hissetmesi, ortaçağ toplumunun XII. yüzyılda geçirdiği gelişmeleri çok güzel bir şekilde temsil eder. Sens'da uğradığı yenilginin, ardında bıraktığı mirasın önemini gölgelediği düşünülmemelidir: Diyalektik kullanımı,

antikçağ filozoflarının geri kazanılması ve çelişkili öğretilerin değerlendirilmesi, o andan itibaren ortaçağın felsefi ve teolojik düşünce dünyasında araştırma ve eğitim alanından hiç eksik olmayacaktır.

Bkz. *Aostalı Anselmus: Düşünce, Mantık ve Hakikat*, s. 268; *Saint Victor Hocaları ve Mistik Teoloji*, s. 299; , s. 317; *Aşk Mektupları*, s. 539; *Latin Şiiri ve Golias Şiiri*, s. 549

Salisburyli John ve İktidar Kavramı

Stefano Simonetta

Salisburyli John'nun XII. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı Policraticus, *Hıristiyan ortaçağında siyaset felsefesi alanındaki ilk büyük eserdir. Bu metinde sivil topluma organik bir birlik kazandıran kral, daimi olarak yönetim faaliyetlerini yönlendirmesi gereken yasa ve böyle bir yönetimin bir diktatörlüğe dönüşme riski temaları, Paulus ile Augustinus'un düşüncelerine uzanan bir iktidar kavramı temelinde ele alınır.*

Ortaçağda Siyasal Düşünce Alanındaki İlk "Klasik"

Erken ortaçağ olarak bilinen dönemin tamamı boyunca, "siyaset incelemesi" adını verdiğimiz alanla ilgili herhangi bir metin yoktur; XIII. yüzyılda Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Etik* ve *Politika*'sının yeniden keşfedilmesine kadar Latin Avrupa'nın kültürü, siyasal alana dahil sayılabilecek meseleleri katı bir şekilde sorgulamak (ve cevaplarını bulmak) için gerekli olan terminolojiden büyük çapta yoksundur. Bunun yanı sıra –ve en önemlisi– insanoğlunun doğası gereği sosyal olduğu fikrinin XIII. yüzyılın ikinci yarısında giderek yayılmaya başlamasıyla siyasete de yeni bir gözle bakılmaya başlanır ve uzun bir süreden beri ilk defa kötülük ve ilk günahın yan etkisi olarak görülmeyen politika, Hıristiyan Avrupa'da birçok aydın tarafından olumlu bir şekilde, doğal bir olgu ve tüm insanların sahip olduğu ihtiyaçların ve arzuların meyvesi olarak algılanır.

Halbuki bu dönemde, toplumların bir araya gelme şekillerinin ve geçirdikleri değişimlerin incelemeyi hak edecek bir araştırma alanı oluşturmadığı inancı baskındır. Daha sonra inceleyeceğimiz, siyasal kurumların sadece insanoğlunun düşüşünün sonuçlarını kontrol altına almak ve Âdem'in soyundan gelen herkesin tabi olduğu zayıflığa ve kötülük yapmaya eğilimi telafi etmek için Tanrı tarafından istenen bir çözüm olduğu varsayımı göz önüne alınınca, politikadan sadece etik-dinsel terimlerle söz etmek doğaldır; dolayısıyla konu, Tanrı'nın aracılığı görevini üstlenen kişilerin sahip olması gereken özelliklerle ve dünyevi liderlerin evrenin ilahi düzeninde üstlenmesi gereken görevlerle sınırlıdır. Bu dönemde yavaş yavaş ortaya çıkan *Specula principum* [Prenslerin Aynaları] adlı felsefi-siyasal edebi bir tür aracılığıyla imparatorlara ve krallara yönetim konusunda tavsiyelerde bulunulur ve bu eserlerin her sayfasında, iktidarlarının Tanrı tarafından desteklendiğini savunmaya devam edebilmek, (yani yönetimlerinin meşru olmasını) istiyorlarsa ihmal etmemeleri gereken görevler sıralanır.

Specula principum

Bu başarılı yönetim rehberlerinin en ünlüsü, İngiliz filozof, edebiyat adamı ve diplomat Salisburyli John'nun (1110-1180) 1159'da yazdığıdır. Ama *Policraticus* (Devlet Adamı olarak tercüme edebileceğimiz yeni bir sözcük) aynı zamanda şu ana kadar burada tasvir edilen tabloya göre kısmen bir istisna oluşturur ve belirli sınırlar içerisinde ortaçağda siyaset düşüncesinin ilk büyük meyvesi olarak tanımlanabilir; John bu siyaset felsefesi metninin merkezine sivil toplum yapısı ve unsurları arasındaki ilişkiler meselesini yerleştirir. Bu konular ele alınırken krallıkla insan vücudu arasında kurulan analoji konusunda *Policraticus*, organikçilik adı verilen siyasal bir metaforu geri kazanıp geliştirir; en azından Titus Livius tarafından yazılmış olan Menenius Agrippa alegorisine kadar uzanan, ardında çok eski bir geleneğin yattığı bu metafor, John'un yazıları sayesinde sonraki yüzyıllarda da çok rağbet görecektir.

Kral ve Yasa

John'un metninde Devlet/insan vücudu metaforu, muhafazakâr bir değer kazanarak toplumun her üyesinin –ve vücudun her organının– ait olduğu yerde durması gerektiği fikrine aracılık eder ve tüm merkezkaç güçlerin kontrol altında tutulma zorunluluğunu vurgular. Siyasal toplumun organik kavramı aynı zamanda, kolektif refahın daima bireylerin veya grupların refahından ve çıkarından önce gelmesi gerektiği algısını da doğurur. John makro-insan olarak algılanan bu Devlet içerisinde dikkatini özellikle başa, yani liderlik ettiği toplumun organik birliğini muhafaza etmekle,

çeşitli unsurları arasındaki dengeyi korumakla ve toplumun çıkarlarını temsil etmekle sorumlu olan krala verir. Kral bu görevleri yerine getirirken "evrenin ilahi hâkiminin bir tür dünyevi imgesini" temsil eder, tüm yetkilerin kaynaklandığı Tanrı'nın elinde sadece bir araçtır, Tanrı'nın belli bir halk üzerinde iktidarını uygulamak, kötüleri cezalandırıp iyileri ödüllendirmek için yararlandığı "emrindeki el"dir. Dolayısıyla meşru liderin en önemli özelliği ve iyi bir kralın bir despottan ayırt edilmesini sağlayan unsur, ilahi iradenin uygulayıcısı olmasıdır (dolayısıyla da sınırlı hâkimiyete sahip bir kral olmasıdır.) Lider, yasalar tarafından yönlendirilmeyi kabul eder, kutsal metinleri daima masasında açık tutar ve tüm yönetim işlerinin ilham kaynağı olarak görür.

Hâkimiyet ve ilahi meşruiyet

Bir Despot Karşısında Yapılacaklar

Peki ama yönetimin başındaki kişilerde kutsal metinlerin öğretilerinden uzaklaşan bir siyasal irade ortaya çıktığı ve krallar iktidarlarını sadece baskı üzerine inşa ettiği zaman ne olur? John *Policraticus*'un altıncı kitabında şöyle yazar: "Eğer yetkililer ilahi emirlere uymayı bırakıp beni Tanrı'yla olan mücadelelerine alet etmeye çalışırlarsa, onlara Tanrı'nın her tür insan iktidarına üstün olduğu cevabını veririm." Ancak şunu da ekler: "Başın alacağı darbe vücudun tamamında etkili olur, dolayısıyla başa saldırmak çok ciddi bir suçtur" ve dolaylı bir şekilde de olsa Tanrı'ya saldırı anlamına geldiğinden "krala ihanet suçu"dur. Bu satırlarda John'un karşı karşıya kaldığı ikilemin iki ucu mükemmel bir şekilde özetlenmiştir. Bir yandan bir prens bir despota dönüştüğü zaman tebaanın ona artık itaat etmek zorunda değilmiş gibi göründüğü kırılma anı vardır, ancak diğer yandan da böyle bir despota karşı kalkacak silahlı el, yine de Tanrı'nın temsilcisi olan birisine vurma sorumluluğunu üstlenmiş, yani temelinde Tanrı'nın iradesinin yattığı bir düzeni kasıtlı olarak değiştirmeye cüret etmiş olur.

Policraticus'un son bölümünde, "Şeytanın zalimliğinin canlı imgeleri" oldukları için, dizginlemelerinin bir yolu olmadığı takdirde (yani son raddede önlem olarak) "despotların genelde öldürülmesi gerekir" fikrinin savunulduğu bölümler ile onların da Tanrı'nın vekilleri olduğunun ve Tanrı'nın haksızlara eziyet çektirip haklıları daha ılımlı kılmak için onlardan yararlandığının vurgulandığı bölümler bir arada yer alır. Bazı sayfalarda Tanrı'nın, İsrail halkının hak ettiği cezayı uyguladıktan sonra kendilerine buna neden olan despotlardan kurtulma hakkını tanıdığı belir-

Güç kullanımı mı, yoksa ilahi çözüme güven mi?

tilir ("zaten kılıcı istismar edenler kılıçla cezalandırılmayı hak eder"), bazı sayfalarda ise despotları ortadan kaldırmanın en güvenli ve etkin yolunun Tanrı'nın merhametine güvenmek, dua etmek ve Tanrı'nın despotların yönetimine son vermek için en uygun yolu bulmasını sabırla beklemek olduğu öne sürülür.

Paulus ve Augustinus'ta İktidar Kavramı

Depsotluğun teorik açıdan savunulmasıyla yasanın emirlerini görmezden gelen bir yönetime karşı bireysel muhalefetin meşruluğunun kabul edilmesi hiç şüphesiz çok yenilikçi unsurlar olsa da, Salisburyli John'nun bir tür siyasal dinsel mistisizmi* ("iyi yaşa ve Tanrı, despotun hizmetinden vazgeçme zamanının geldiğine karar verene kadar onun yaşamasına ve seni yönetmesine izin ver") savunan söyleminin geri kalan kısmı, Paulus ve Augustinus'a kadar uzanan çok eski bir geleneğe dayanır.

Yüzyıllar boyunca Hıristiyan düşüncesine hâkim olacak iktidar kavramının temelini atan kişi Aziz Paulus'tur (I. yy) ve *Romalılara Mektup*'un ünlü bir bölümünde (13. 1-4) şöyle yazar: "Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur." Buradan çıkarılacak sonuç, iyi olsun, kötü olsun, bizi yönetenlere daima boyun eğmemiz gerektiğidir, çünkü onlara karşı gelmek, Tanrı'ya isyan etmek ve belli bir halkın belli bir kralın liderliğine tahsis edilmesini sağlayan ilahi yasaya karşı gelmek anlamına gelecektir. Eğer tahtta oturan kişinin "Tanrı'nın kutsadığı" kişi olduğu, yani *rex gratia Dei* [Tanrı'nın inayeti sayesinde kral] varsayımı kabul edilirse, direniş hakkı teorisinin geliştirilmesine imkân yoktur. Krala karşı çıkmak, Tanrı tarafından atanmış olmaktan kaynaklanan tartışmasız üstünlüğü tanımamak ve kaçınılmaz olarak büyük bir ihanet suçu işlemek anlamına gelir.

Kral Tanrı tarafından atanır

Romalılara Mektup ayrıca dünyevi idarecilerin "boşuna kılıç kuşanan" kişiler olmayıp Tanrı'nın kötülük yapanlara hak ettikleri cezayı verecek vekilleri olduğu fikrini de içerir. Bu fikir daha sonra Hippo piskoposu Augustinus (354-430) tarafından *De civitate Dei*'de [Tanrı'nın Şehri] yeniden ele alınıp geliştirilir; bu eser 410 yılından itibaren Roma'nın Alaric'in askerleri tarafından fethinin (410) Hıristiyanların suçu olduğunu, yaydıkları doktrinle inananlarda dünyaya karşı bir yabancılık hissi uyandırıp kurumlara olan bağlılığın zayıflamasına neden olduklarını ve böylelikle mevcut düzeni zayıflattıklarını ileri süren pagan aydınların yönelttiği

* *Quietizm*'in karşılığıdır, dingincilik olarak da geçer –ed.n.

suçlamalara karşı yazılmıştır. Augustinus ise 410'da olanları ve daha genel anlamda insanlık tarihini, her olayın bellirli bir anlam taşıdığı ve Tanrı'nın kararlaştırdığı düzenin bir parçası olduğu ilahi takdir çerçevesinde ele alır. Böylelikle tarih teolojisi, iki insan toplumu ("ailesi") arasındaki sürekli ihtilafın sahnesi olarak sunulur: "Tanrı'nın şehri", yani Tanrı sevgisini temel alan doğruluktan şaşmayan toplum ile kendi çıkarlarını her şeyden üstün tutan ve gerçek iyiliğe sırtını dönen kâfirler bütünü olarak "dünyevi şehir."

Tarih teolojisi

Augustinus'un düşüncesinde birbirine zıt tercihlere dayalı bu iki büyük toplum, tarih boyunca birbirine geçmiş bir şekilde yaşar ve kimin hangi topluma ait olduğu ancak Kıyamet Günü'nde belli olacaktır. Dolayısıyla *De civitate Dei*'nin, ruhani iktidarın dünyevi iktidara göre üstünlüğünü savunmak için "iki şehir" kavramından yararlanacak olan birçok yorumcusunun tersine Augustinus bu iki farklı toplumu dünyevi kurumlar (imparatorluk ve papalık) arasındaki ihtilafa dayandırmaz. Hatta *De civitate Dei*'nin bazı yerlerinde "dünyevi şehrin" tarih boyunca birbirini izleyen çeşitli imparatorluklar yoluyla "somut bir şekil" aldığı yazar. Ancak Augustinus hiçbir şehri ya mevcut siyasal yapılar ya da döneminin kilisesiyle tamamıyla özdeşleştirecek kadar ileri gitmez; nitekim kilise çevrelerinde doğruluktan şaşmayan topluma yabancı olan unsurların var olduğunu belirtmekle kalmaz, –görünürde çelişkili olsa da– "kutsal şehir"in de insan aklı tarafından kavranamayacak tanrısal bir karardan dolayı kilisenin düşman saflarından kişiler içerebileceği ihtimalini de kabul eder.

Tanrı'nın şehri ile dünyevi şehir

Krallar ve Despotlar, Güneş ve Yağmur

De civitate Dei'de tasvir edilen iki insan topluluğu, beraber yaşamak zorunda oldukları bu uzun süre boyunca barış içinde yaşamayı hedefler, ama barışı aynı şekilde görmez; doğruluktan şaşmayan insanların şehri, dünyevi liderlerin tebaalarına sağlamaya çalıştığı korumaya değer vermesine rağmen tabii ki asıl ilahi barışı hedeflerken, "dünyevi şehir"in tek amacı ihtilafsız yaşamaktır, bu da devletin, ilk günahın bütün insanlarda harekete geçirdiği şiddet dürtülerini kontrol altına alma kabiliyetine bağlıdır. Dolayısıyla Augustinus siyasal iktidarın doğuşunu, Âdem'in yaptığı seçimin neden olduğu karmaşaya düzen getirme gereksinimi yoluyla açıklar. Bu seçimden dolayı vücudu kontrol altında tutma kabiliyetinden yoksun bırakılmış olan ruh, insanları maddi arzularının ve özellikle onları kaçınılmaz olarak birbirlerine boyun eğdirmeye götüren hâkimiyet arzusunun (*libido dominandi*) esiri haline getirmiştir. Bu bakış açısı teme-

linde insanoğlunun Tanrı'nın iradesine uygun davranma eğilimi ortadan kayboldu ğu için siyasal kurumlar (yönetim, yasalar, kamusal güçler, vs), toplum karşıtı içgüdülerin egemen hale gelmesini engellemek için başvurulması gerekli olan bir araç olarak görülür. Öte yandan bu konu "kutsal şehir"in, kendilerine taahhüt edilen ebedi mutluluğu bekleyen üyelerini de ilgilendirir çünkü dünya üzerindeki yaşamlarını sürdürdükleri sivil toplumun yasalarına titizlikle uymak kendi çıkarlarına olacaktır.

İlk günaha çözüm olarak siyaset

Dolayısıyla daha önce de söz edildiği üzere Augustinus'un her yönüyle olgunlaştırdığı sav, Paulus'un savıdır. Buna göre siyasal otorite, Tanrı'nın Âdem'in suçundan dolayı gözden düşmüş olan ve kötülük yapmaya meyilli, gözü dönmüş bir kitle olarak algılanan insanlığa, düşüşün neden olduğu zararları sınırlamak için dayattığı bir çözüm, yukarıdan kaynaklanan ve Tanrı tarafından onaylanmış bir "ilaç"tır. Erken ortaçağda, Gregorius Magnus'tan (y. 540-604, ♔ > 590) Bernard de Clairvaux'ya (1090-1153), Sevillalı Isidorus'tan (y. 560-636) Karolenj döneminde yazılmış *Prenslerin Aynaları*'na kadar, siyasal düşüncenin Augustinus'un izinde dünyevi yönetimi algılama şekli budur. Bu düşünce geleneğine göre, bütün dünyevi prensler kralların kralı tarafından, kişisel özellikleri bir yana, hiçbir şekilde kavranamayacak (ama "asla haksız olmayan") esaslar temelinde, dünyada var olan kötülüğü cezalandırma ve insanların birbirlerinin boğazını kesmelerini engelleme görevini (*ministerium*) üstlenmeleri amacıyla seçilir. Aralarındaki tek fark, kralların bu görevi adil bir şekilde yerine getirmesi, despotların ise kılıçlarıyla doğruluktan şaşmayanları hedef almasıdır.

Tanrı'nın işareti olarak despotluk

Ancak her iki durumda da kralın varlığı Tanrı'nın tarih planına, hem doğruluktan şaşmayanlar hem de kötüler için güneşin doğmasını ve yağmurun yağmasını sağlayan ilahi takdire bağlıdır (bkz. *Matta* 5.45). Eğer bir despot bir toplumun "üzerine yağıyorsa" bu, Tanrı Baba'nın belirli bir halkı suçundan dolayı cezalandırmak ve günah işlememiş olan oğullarını sınayıp erdemlerini pekiştirmek için başvurduğu dünyevi kırbaçtır; dolayısıyla söz konusu despotun, evrenin düzeni içerisinde kendisine verilen görevi ne zaman yerine getirdiğini ve bir bütün olarak dünyanın güzelliğine sunacak bir şeyi kalmadığını tespit etmek, sadece ve sadece Tanrı'ya düşer.

Bkz. *Günah ve Felsefe*, s. 317

Komünyon Konusunda Tartışmalar

Luigi Catalani

Hıristiyan inancı Karolenj döneminden itibaren akılcı açıklama gereksinimiyle yüzleşmek zorunda kalır ve ars dialectica'*nın (diyalektik sanatının)* in divinis *(tanrısal konularda) uygulamaları bazen çok şiddetli ihtilaflara yol açar. Berengarius de Tours'un komünyon konusunda başlattığı tartışmadan da anlaşıldığı üzere, teolojik tartışmalar XI. yüzyıl ortalarında bir kırılma yaşar.*

Diyalektik ve Teoloji

XI. yüzyılda, Benedikten monastisizmi alanında reform şeklinde kendini gösteren dinsel yenilenme ihtiyacına, teolojik meselelerin felsefi açıdan ele alınması da eşlik etmeye başlar; genelde basite indirgenerek "diyalektikçiler" ile "diyalektik karşıtları" arasındaki ihtilaf olarak görülen bu tartışma, vahyolunmuş sözler açısından doğruyu yanlıştan ayırt etmek amacıyla argüman üretmeyi öğreten bu sanatın rolü üzerinde durur. İnanç söylemini akılcı hale getirme aracı veya kutsal metin incelemelerinin yan disiplini olarak görülen diyalektik, teoloji alanındaki belli başlı meselelerin çözümünde vazgeçilmez bir işlev görür. Petrus Damiani (1007-1072) inancın seküler kültürün tehlikelerinden korunması konusunda en yetkin kişilerden biridir, ama eserlerinden beşeri bilimleri ayrıntılı bir şekilde tanıdığı anlaşılır. Monte Cassino Manastırında, Tanrı'nın her şeye kâdir olduğu dogmasını mantıksal-akılcı açıdan eleştiren bazı diyalektikçi keşişlerle tanışması Petrus Damiani'yi, Tanrı'nın Sözü'nün hizmetinde kullanılması gereken diyalektiğin fazlasıyla serbest kullanımının neden olabileceği heretik sonuçları kınamaya iter. Bu bağlamda, Berengarius de Tours'un (1008-y. 1088) komünyon konusunda başlattığı tartışma, mantık kurallarının teolojik kuramsal faaliyetlere uygulanmasıyla ilgili tartışmaların en anlamlı anlarından biridir. Bu yeni bir sorunsal değildir. Karolenj döneminde bile aydınlar, insanoğlunun öte dünyadaki kaderi ve ruhun ölümsüzlüğü gibi teolojik meseleleri ele almışlardı. İsa'nın kutsal varlığıyla bedeni arasındaki ilişkiyi niteleme gereksiniminden doğan komünyon tartışmasında IX. yüzyılda Paschasius Radbertus (y. 790-y. 860), *De corpore et sanguine domini*'de [Tanrı'nın Bedeni ve Kanı Üzerine] İsa'nın bedeninin komünyon ayini içerisinde somut

Mantık ve teoloji

olarak var olduğunu öne sürünce, İsa'nın bedeninin ruhani varlığını, dolayısıyla da sakramentin simgesel değerini savunan Godescalc d'Orbais (y. 801-y. 870), Rabanus Maurus (y. 780-856) ve Ratramnus de Corbie'nin (?- 868) itirazlarıyla karşılaşır.

Berengarius de Tours'un Komünyonu

Bu tartışma iki yüzyıl sonra, papalıkla imparatorluk arasındaki ihtilafın kızıştığı yıllarda yeniden alevlenir. Chartres piskoposu Fulbertus'un (X.-XI. yüzyıllar) öğrencisi olup Tours'da beşeri bilim hocası olan Berengarius, tümellerin akılcı gerçekçiliğini savunur; ekmeğin ve şarabın kutsal simgesi olduğu hakiki ayinsel *res*'in [nesne] değişmezliğini ve mükemmelliğini muhafaza etmeyi amaçlayan Berengarius, komünyon gizemini sembolik-ruhani bir açıdan yorumlaması gerektiğine karar verir, dolayısıyla da ekmekle şarabın madde olarak İsa'nın bedeniyle kanına dönüştüğünü reddeder. Aristoteles'in madde ve rastlantı kavramlarını yeniden ele alan Berengarius, bir madde ortadan kalktığı zaman, doğası gereği ona bağlı olan özelliklerinin de ortadan kalktığını öne sürer; eğer komünyonda ekmekle şarabın maddesi ortadan kalkacak olsa, tat ve renk gibi rastlantısal özelliklerinin de ortadan kalkması gerekir, ama duyular bunun tam tersini söyler. Dolayısıyla ekmek ile şarabın maddeleri, kutsama sırasında da var olmaya devam etmelidir. Berengarius'a göre, görünür rastlantılar değişmediğine göre ve rastlantılar, ait oldukları nesne olmadan var olamayacağına göre, kutsanan ekmek ve şarabın maddesi ortadan kalkamaz. Berengarius'un gerçekçiliği, savını savunmak için başvurduğu, gramer bağlamı içinde başka bir argümanla da ortaya çıkar: *Hoc est corpus meum* [bu benim bedenim] şeklindeki komünyon duasında zamir, ekmeğin maddesini temsil eder, bu madde de, önermenin tamamının geçerliliğini bozmadan yüklem tarafından olumsuzlanmaz. Fulbertus'un diğer iki öğrencisi olan Adelman de Liege (?-1061) ile Hugues de Breteuil (XI. yüzyıl), Paschasius Radbertus'un iki yüzyıl önce ifade ettiği düşünceyi temel alarak diyalektik argümanları istismar ettiğine inandıkları Berengarius'un teorisini ve başvurduğu yöntemi eleştirir.

Tümel gerçekçiliği

Tours rahibi, komünyonun ruhani açıdan savunmasını Ratramnus de Corbie'nin *De corpore et sanguine domini* incelemesine dayandırır ve bu eserin Johannes Scottus Eriugena'ya (810-880) ait olduğunu düşünür, ancak 1049-1079 yılları arasında çeşitli konsillerde reform yanlısı temsilciler tarafından mahkûm edildikten sonra doktrininden vazgeçmek zorunda kalır. Hugues de Langres, Berengarius'u

Konsil kararları

Tanrı'nın gücünün insanın bilişsel kapasitesini aşan devasa boyutunu göz önüne almamakla suçlar; Adelman de Liege insan aklının maddenin dönüşüm gizemini kavrayamayacağına inanır. Daha ayrıntılı bir düşünce geliştiren Alger de Liege ise (y. 1060-y. 1131) kavranabilir kavramlar olan maddelerle nesnelerin duyuma dayalı görüntüsü olan rastlantılar arasındaki ayrımı temel alarak ekmekle şarabın benzerlik açısından, yani rastlantısal özellikleri temelinde "İsa'nın bedeni" olarak adlandırılmasını kabul eder, ama maddeleri açısından *gerçek anlamda* İsa'nın bedeni sayılmaları gerektiğini söyler. 1080 yılında düzenlenen Bordeaux Konsili'nde Berengarius "Kutsanan ekmek, Meryem Ana'dan doğmuş olan İsa'nın gerçek Bedenine dönüşür, sunaktaki ekmek ile şarap da, kutsal duanın gizemi ve Kurtarıcımızın sözleri sayesinde madde olarak Efendimiz İsa'nın Bedenine ve Kanına dönüşür," doktrinine inandığını kabul etmek zorunda kalır.

Pavialı Lanfranc

Berengarius'un en ünlü rakibi hiç şüphesiz, Normandiya'da Bec Manastırının başrahibi ve Aostalı Anselmus'un (1033-1109) hocası ve Canterbury başpiskoposu olarak selefi olan Pavialı Lanfranc'tır (y. 1005-1089). Lanfranc en ünlü eseri olan *Liber de corpore et sanguine Domini*'de [Tanrı'nın Bedeni ve Kanı Üzerine Kitap] Berengarius'a karşı katı bir saldırı yürütür, onu kaynakları kendi çıkarları için kullanmakla, mantık kurallarını tanımamakla ve kilisenin öğretilerini diyalektik argümanlara tabi kılmakla suçlar. Lanfranc komünyonun ruhaniliği teorisinin savunulamayacağını kanıtlamak amacıyla, beşeri bilimlerin ve seküler bilgilerin Hıristiyan inancının aydınlatılmasına nasıl katkıda bulunabileceğini göstermek için hem Hıristiyan otoritelerini hem de onlara uygun olan diyalektik düşünmeyi temel alır. Lanfranc, Berengarius'u sakramentin niteliği konusundaki mantıksal-felsefi araştırmalara Vahyin verilerinden daha çok önem vermekle suçlar. Komünyonun gizemine inanç, hiçbir akılcı önyargı yoluyla şartlanamaz. Dogmanın önermesini, gerçekleşme şartlarını açıklamaya çalışmadan yorumlamaya yardımcı olan felsefi araçlara başvurulması ancak inancın sağlam temeline bağlı olarak mümkündür, hatta arzulanır. Kutsal ilim alanında diyalektik kullanımının neden olduğu sorunların tamamıyla bilincinde olan Lanfranc, inançla akıl arasındaki *rectus ordo*'yu [doğru sıralama] yeniden oluşturduktan sonra, maddenin dönüşümü doktrinini savunmak için Aristoteles'in hareketleri sınıflandırma teorisine başvurur ve komünyon örneğine uygulanabilecek tek yöntemi, yani duyumsal dünyada maddenin değişmezliği-

Akıldan önce inanç

ni ve rastlantısal yönlerin değişmesini öngören doğal gerçekliğin değişimini tespit eder. Lanfranc inanç temelli hakikate verilen onaya dayalı ve insanın sınırlı anlama kabiliyetini aşan ve Tanrı'nın her şeye kâdir olmasının kavranamaz olması ilkesine bağlı nedenlerden dolayı, komünyon örneğinde bunun tam tersinin gerçekleştiğini, ekmek ile şarabın maddeleri dönüşürken rastlantısal özelliklerinin değişmediğini savunur. Lanfranc'ın 1079 tarihli III. Lateran Konsili'nde VII. Gregorius'un (y. 1030-1085, ♔ > 1073) huzurunda onaylanan ve XIII. yüzyılda Thomas Aquinas (1221-1274) tarafından yeniden ele alınıp maddenin dönüşümü kavramı geliştirilen bu doktrin, IV. Lateran Konsili'nde (1215) inanç dogması ilan edilir ve bundan üç yüzyıldan uzun bir süre sonra, Trent Konsili'nde (1551) Protestanlara karşı yeniden öne sürülür.

Bkz. *Aostalı Anselmus: Düşünce, Mantık ve Hakikat*, s. 268

Chartres Okulu ve Platon'un Yeniden Keşfedilmesi

Luigi Catalani

XII. yüzyılın genel toplumsal ve kültürel yenilenme süreci içerisinde Chartres çok önemli bir rol oynar. Burası, pagan filozofların teorileriyle peygamberlerin inanç temelli hakikati arasında temelde uyum olduğuna inanan ve düşüncelerinde klasik edebiyat aşkını, yeni bilimsel kaynaklara ilgiyi ve yeni bir teoloji tefsirini bir araya getiren bir grup hocanın sayesinde Platonculuğun yeniden zirveye ulaştığı merkezdir.

Platon'un Mirası

İnşasına 1120 yılında, Fulbertus'un (X-XI. yüzyıl) piskoposluğu sırasında başlanan muhteşem Chartres Katedralinin yanı başında gelişen ve doğa bilimleri ile teoloji alanında ihtisas araştırmaları yürütülen önemli pis-

koposluk okulunda çalışan aydınların Platonculuğu, özellikle *Timaios*'un IV. yüzyılda yaşamış Hıristiyan bir Yeni Platoncu olan Calcidius tarafından yorumlanmış versiyonunun, yine IV. yüzyılda yaşamış Latin yazar Macrobius'un *Commentarii in Somnium Scipionis* [Scipio'nun Rüyasına Yorumlar] eserinin ve geç antikçağda yazılmış en büyük beşeri bilim ansiklopedisi olan, Martianus Capella'nın (etkin olduğu dönem 410-439) *De nuptiis Philologiae et Mercurii* [Filoloji ile Mercurius'un Evlenmesi] kitabının yeniden ele alınması şeklinde kendini gösterir. Chartres'daki hocalar, doğa bilimleri alanındaki araştırmalarında Latin batı dünyasında yeni tanınmaya başlanmış olan antikçağın etkileyici bilim eserleriyle de ilk karşı karşıya gelenlerdir; bu eserlerin arasında Bathli Adelard'ın (etkin olduğu dönem 1090-1146) tercümesiyle efsanevi Hermes Trismegistus'un *Asclepius*'u ve Eukleides'in (MÖ. III. yüzyıl) *Elementa*'sı [Elementler], Herman de Carinthis'in (XII. yüzyıl) tercümesiyle de Ptolemaios'un (II. yüzyıl) *Planispherum*'u vardır. Özellikle hermetik yazılar, Latin kültüründe insanın doğa üzerinde etkili olup, kurtuluşu bağlamında onu kendi çıkarlarına uygun şekilde kullanabileceği düşüncesinin oluşmasına neden olur. Chartres hocalarının kuramsal temeli büyük çapta Platon'un (MÖ 428/427-348/347) felsefe mirasına dayanır. *Timaios*'un yanı sıra, Calcidius'un *Timaios*'a getirdiği yorumları ve *Parmenides* ile *Theaitétos*'tan formülleri alıntılar. Bu dolaylı Platoncu gelenekte önemli bir rol oynayan antikçağ ve ortaçağ Yeni Platonculuğunun aracıları arasında Cicero (MÖ 106-43), Seneca (MÖ 4-MS 65), Apuleius (y. 125-y. 180) ve Lactantius (III/IV. yüzyıllar) ve özellikle Macrobius (IV-V. yüzyıllar), Martianus Capella, Calcidius (IV. yüzyıl) ve Boethius (y. 480-525?) vardır. Macrobius'un *Commentarii* eserinin Platonculuğu, Cicero ile Plotinus'un (203/204-270) ahlaki doktrinlerinin etkisini taşır, Martianus Capella'nın alegorik eseri ise ortaçağ Platoncuları için edebi bir model ve bilimsel ve felsefi bilgiler açısından zengin bir kaynak teşkil eder. Calcidius'un *Timaios*'u konu alan yorumu, sadece Platon'un kozmolojisinin değil, antikçağ felsefesinin tamamının yaygın hale gelmesi için temel bir araç oluşturur; ortaçağ filozofları ve özellikle Chartres hocaları, *demiurgos* tarafından düzenlenen kozmos, dünyanın ruhu ve doğuştan gelen biçim görüşleri gibi bu eserdeki bazı temel teorileri ele alıp daha da geliştirirler. Boethius ise –Guillaume de Conches'in (y. 1080-y. 1154) dediği üzere– diyalektik ve mantık alanında Aristoteles'in (MÖ 384-322), felsefe alanında Platon'un olmak üzere, her iki doktrinden beslenebilmek için metodolojik bir model oluşturur. Bu zengin felsefi ve bilimsel donanımı temel alan Chartres hocaları, Kilise Babaları'nın zaten sunduğu bir düşünceyi yeniden ele alarak, pagan filozofların en büyüğü sayılan Platon'un kozmogonik doktriniyle Hıristiyan inancına göre dün-

yanın yaratılışı kavramı arasındaki uyumu kanıtlamaya çalışırlar. Beşeri bilimler ve özellikle *quadrivium*, antikçağ efsanelerinin üzerindeki örtüyü (*integumentum*) kaldırmak ve ardındaki felsefi içeriği gün ışığına çıkarmak için kullanılır; felsefe içeriğinin inanç temelli hakikatle uyumu asla tartışma konusu olmaz, tam tersine bu yöndeki tüm yorumbilimsel çabaların nihai amacı, kutsal metinlerin daha iyi anlaşılmasıdır.

Natüralizm, Güzel Konuşma Sanatı, Teoloji

Teoloji çerçevesine yerleştirilmiş olsa da, Chartres'da geliştirilen felsefe projesi, antikçağ filozoflarının düşünceleriyle devamlılık oluşturan bir başka alanı, güzel konuşma sanatı aracılığıyla maddi dünyaya akılcı açıklamalar getirme arayışını temel alır. Bu ortak metodolojik ve sistematik varsayımlar dizisi, Chartres'da toplanan hocaların ne kadar uyumlu ve tutarlı olduğunu gösterir ve son zamanlarda –temelden yoksun olmasa da– bu okulun kurumsal ve entelektüel kimliğini konu alan tartışmalardan zarar görmemiştir. Felsefeye olan tutkusundan dolayı "Sokrates" diye adlandırılan Chartres piskoposu Yves (y. 1040-1116), dönemin en ünlü beşeri bilim hocalarının bu okulda faaliyet göstermesini teşvik eder; bu hocaların başında gelen ve yüzyılın ilk önemli hocası olan Bernard de Chartres (etkin olduğu dönem XII. yüzyıl başları) haleflerine pedagojik bir model ve klasik incelemeleri temel alan bir felsefe sunar.

Chartres hocaları

Öğrencilerinden biri olan Salisburyli John'nun (1110-1180) anlattıklarına göre o her şeyden önce bir gramer âlimidir ("gramere dayalı Platonculuk" buradan gelir), ancak *Timaios*'u konu alan *Glossae* [Yorumlar] eserinde bazı önemli kuramsal konular da işlenir. Calcidius'tan alınan doğuştan gelen biçim kavramını temel alan Bernard, ilahi, yaratılmamış ve ebedi düşünceler ile ebedi, ama Tanrı'yla "aynı anlamda ebedi" olmayan düşünceler arasında bir ayrım gözetir. Bu anlamda doğuştan gelen biçimler ilahi ilkeler ile madde arasındaki ideal ilkelere işaret eder. Chartres okulunun ilk olarak Bernard tarafından geliştirilmeye başlanan natüralist örnekçiliğin temelinde, görünür olan her canlının daha üstün bir gerçeğin *involucrum*u olduğu düşüncesi vardır. Bu kavram insanların dilinde de karşılık bulur, çünkü V. yüzyıl sonlarında yaşamış olan gramer âlimi Priscianus'un öğretilerine göre yüklemler, nesnelerin maddesini ve özelliklerini farklı şekil ve oranda ifade etme kabiliyetlerine göre sınıflandırılabilir.

"Gramere dayalı Platonculuk"

Guillaume de Conches

Bernard öldüğünde okulun müdürü ve ileri gelen bir metafizikçi olan Gilbert de Poitiers (y. 1080-1154), Chartres'daki diğer hocaların natüralist ilgi alanlarına yabancıdır ve öncüsü olduğu, Poitiers adı verilen özerk felsefe ve teoloji akımı, Tanrı ile ilahi güç arasındaki ayrım başta olmak üzere Bernard'ın Reims Konsili'nde (1148) eleştirilen savlarını savunur. Bernard'ın en önemli öğrencisi olan Guillaume de Conches'in eserlerinin başlıca özellikleri ise Platonculuk, natüralizm ve teolojidir. Guillaume, hem Godfrey Plantagenet'in ileride II. Henry (1133-1189, > 1154) adıyla kral olacak olan genç oğluna hocalık eder hem de geniş kapsamlı bir felsefi-bilimsel ansiklopedinin (*Philosophia mundi* [Dünya Felsefesi]), felsefi bir diyaloğun (*Dragmaticon Philosophiae* [Doğa Felsefesi Üzerine Diyalog]), bir ahlaki doktrin rehberinin ve Platon'un *Timaios*'unu, Boethius'un *Consolatio*'sunu, Martianus Capella ve Macrobius'u konu alan bir dizi yorum ve *glossa*nın yazarıdır. Guillaume'un amacı, evrenin kökeni konusunda antikçağ filozoflarının öne sürdükleriyle peygamberlerin söyledikleri arasındaki uyumu göstermektir. Her iki tarafın dünyanın oluşumunu tasvir etmek için başvurduğu imge ve simgeler, beşeri bilimlerin sunduğu araçlar yoluyla doğru şekilde yorumlanmalıdır. Guillaume'un Sens Konsili'nde (1141) mahkûm edilmesine neden olan *Philosophia mundi*'de *Timaios*'un kozmogonisinde önemli bir rol oynayan dünyanın ruhu kavramı merkezi bir yer kaplar, ancak savları konsil tarafından mahkûm edilen Petrus Abelardus'un (1079-1142) eserlerinde olduğu gibi Teslis'in üçüncü kişisiyle apaçık bir şekilde özdeşleştirilmez. Bu varlık, ilahi iradeden kaynaklanan, ama ondan ayrı olan doğanın ardındaki nedeni ifade eder. Guillaume dünyanın ilahi irade eliyle yaratılış anıyla, hemen sonrasındaki, doğa prensiplerinin fiziksel eylemine dayanan doğal olguların oluşum anını birbirinden ayırt eder; bu doğa prensipleri ikincil nedenlerde (Bernard'ın doğuştan gelen biçimleri) bileşimleriyle tüm yaratılmış cisimleri oluşturan ve evren-makrokozmos ile insan-mikrokozmos arasındaki bağlantıyı sağlayan dört elemente (toprak, su, hava, ateş) kadar uzanır. Böylelikle Guillaume hem dünyaya hayat veren ilkeyi Hıristiyanlığa uyarlayabileceğine hem de teoloji bağlamında bile olsa, doğal olayların özerkliğini sağlayabileceğine inanır. Bu anlamda insanoğlunun yaratılışı çok önemli bir rol oynar, çünkü Guillaume'a göre insanoğlu Tanrı'nın eseridir, ama doğanın aracılığıyla oluşmuştur.

Dünya felsefesi

Thierry de Chartres

Bernard'ın öğrencisi olan Thierry de Chartres (?-1155) Boethius'un ve Cicero'nun bazı eserlerini konu alan yorumlar yazdıktan sonra kendini beşeri bilimler konusunda *Heptateuchon* adlı bir rehber ile *Hexaemeron* adlı, altı günü konu alan ve yaratılışı doğa felsefesi ve *Yaratılış* metninin ayrıntılı incelenmesi temelinde yorumladığı bir inceleme kitabı yazmaya adar. *Yaratılış*'ın akılcı yorumunu yaparken, Aristoteles'in *Fizik*'te açıkladığı dört nedeni (etken, form, erek ve madde) temel alır; Latin hocalar *Fizik*'i pek tanımaz, ama antikçağdan kalma sayısız tıp, astronomi ve bilim yazısı sayesinde Aristoteles'in özellikle doğa felsefesi alanındaki başka düşünceleri hakkında bilgi sahibidirler. Thierry dört nedeni ilahi Teslis'in üç kişisiyle ve yaradılışın başlangıcındaki maddeyle özdeşleştirir ve ilahi yaratılış anı ile hemen sonrasında yer alan, insan aklı yoluyla incelenebilecek fiziksel kurallara bağlı doğal süreci birbirinden ayrı tutar. Tamamıyla mekanik olarak gördüğü bir algı temelinde altı günün yaratılışı, canlıların doğal oluşumu ve cansız cisimlerin dönüşümüyle devam eder. Yaratılmış bütün cisimlerin temel yapısını oluşturan toprak, su, hava ve ateşi algılayamayız, ama duyumsal elementler, Chartres'a özgü doktrinin prensibine göre elementlerin sahip olduğu özellikler (sıcak, soğuk, kuru, yaş) sayesinde bir arada durur.

Aristoteles'in felsefesiyle tanışma

Thierry tefsirini tamamlarken Tanrı'nın varlığını matematiğe dayanan akılcı bir yöntemle kanıtlar. Sayıların çokluğu bir'in basitliğini nasıl varsayıyorsa, evrenin tamamı da kaynaklandığı tek belirsiz başlangıcı, sonsuz ve her şeye kâdir Bir'i çağrıştırır. Guillaume'un tersine Thierry, Kutsal Ruhu, doğal gerçekliklerin oluşum ilkesi olarak görüp Söz'ün içerdiği ilahi tasarıyla tutarlı olan dünya ruhuyla özdeşleştirmekten çekinmez. Thierry, Boethius'un Teslis'i konu alan yazısına yazdığı yorumlarda Yaratan ile canlılar arasındaki ilişkiyi, aşkınlık ilkesi saf varoluş halindeki en basit ilahi biçimi temel alan hiyerarşik evren kavramı temelinde inceler. Thierry'nin öğrencisi ve büyük hayranı olan Clarembald d'Arras da (XII. yüzyıl) Boethius'un teoloji üzerine olan iki eserini yorumlar ve bunlara, Chartres hocalarının Platoncu anlayışının en önemli özelliklerini özetleyen *Tractatulus super librum Genesis*'i [Yaratılış Kitabı Üzerine Kısa İnceleme Yazısı] ekler.

Doğal dünyanın ruhu, Kutsal Ruh

Bernard Silvestris

Ayrı bir yere sahip olan Bernard Silvestris'in (XII. yüzyıl) Thierry de Chartres'a adadığı iki ciltlik *De mundi universitate sive Megacosmus et Microcosmus* (*Cosmographia*) [Evren Üzerine veya Megakozmos ile Mikrokozmos (Kozmografi)] gayet zarif bir nesir ve şiir bütünüdür ve ortaçağın ilk şiirsel teoloji örneği kabul edilir. Bu metin iki alegorik figür arasındaki diyalogdan oluşur. Doğa (Chartres'a uygun şekilde, Tanrı'nın yarattığı ikincil nedenler bütünü) ve İlahi Takdir veya Zihin (Tanrı'nın üstün ve düzenleyici zihni). Bernard'ın Platoncu ve Pythagorasçı teorik varsayımlara dayanan şiirsel felsefesi maddi evrenin başlangıçta bir monaddan kaynaklandığını göstermeyi amaçlar. Zihin ile madde arasında yer alan bir figür olup duyumsal evrenin tamamında yaygın bir yaşam ilkesi olan *Endelichia* veya Ruh burada büyük önem taşır. Eserin iki cildinden biri, Silva'nın başlangıç kaosunu izleyen megakozmosun yaratılışına, diğeri de üç varlığın –Doğa, *Urania* (ilahi varoluş ilkesi) ve *Physis* (doğa, yaşamın ilkesi)– katkısıyla meydana gelen mikrokozmosun, yani insanın oluşumuna adanmıştır. Dolayısıyla insanoğlu dünyevi bir varlık olup kaderinde ilahi hedefler olduğu için özel bir öneme sahiptir. Doğanın kişileştirilmesi Alain de Lille (y. 1128-1203) tarafından *De planctu Naturae*'da [Doğanın Ağıtı Üzerine] oldukça etkili bir şekilde öne sürülmüş olup dönemin felsefe kültürünün tipik bir teması haline gelmiştir.

Teoloji ve şiir

Bkz. *Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri*, s. 230; *XII. Yüzyılda Teolojik Edebiyat Türleri ve Yorumcuları*, s. 304; *"Devlerin Omuzlarındaki Cüceler," Bir Vecizenin Öyküsü*, s. 308

Saint Victor Hocaları ve Mistik Teoloji

Luigi Catalani

Büyük diyalektik ve teoloji hocaları katedral okullarında inanç temelli hakikatin desteklenmesi ve aydınlatılması için beşeri bilimlere önemli bir rol atfeden ilahi bir bilim fikrini geliştirirken, büyük şehirlerin hemen dışında faal olan keşişler ve teologlar monastik hayat idealini yepyeni bir felsefi bilinçle uygular ve insan aklının ihtiyaçlara boyun eğmeden Tanrı'yla vecd halinde birleşme alanında bireysel arayışa önem verirler.

Saint Victor ve Citeaux

Abelardus'un (1079-1142) hocası olan ve (ünlü öğrencisi tarafından sert bir şekilde eleştirilene kadar) özün gerçekliğine kesin olarak inanan Guillaume de Champeaux (y. 1070-1121) tarafından 1108'de kurulan, Augustinus tarikatına ait Saint Victor Okulu, bu yıllarda Paris Notre-Dame Katedralinin gölgesinde ortaya çıkan araştırma merkezleri arasında, bağımsız ruhban sınıfının seküler incelemeleri ile monastik çevrelerin mistik ve tefsir geleneği arasındaki dengeyi en iyi kuran okuldur. Saint Victor müritleri, Tanrı aşkını merkeze alan bir ruhanilik bağlamında hiç tereddüt etmeden, mekanik sanatları insanoğlunu dünya üzerinde kurtuluşa götürecek yolda gerekli olan beceriler arasına yerleştirir. İnanç deneyiminin akla üstün olduğu, ama aklın da faydalarının inkâr edilmediği kuramsal bir bağlamda, kutsal ilimler ile seküler bilgilerin birleşimi, ilahi aydınlanma ve vahiy ile akılcı incelemelerin paralel gelişimi dahilinde gerçekleşir. Citeaux (Latincede *Cistercium*) Manastırı ise 1098'de Robert de Molesme (y. 1028-1111) tarafından kurulur; Gregorius Magnus'un (y. 540-604, ☩ > 590) düşüncelerini ve ruhaniliğini temel alarak reformist Benedikten bir manastır olarak ortaya çıkan bu merkez, ortaçağın en önemli reformist tefekkür tarikatının liderliğini üstlenir. Cisterciensis tarikatının en önemli temsilcileri olan Bernard de Clairvaux (1090-1153) ve Guillaume de Saint-Thierry'e (1085-1148) göre maneviyat, inanca yönelik akılcı bir yaklaşıma üstündür; ancak Hıristiyanların hayatını ebedi mutluluğa ulaşma hedefine yönlendirecek sevgiye önem verip zekâyı dışlamaz, tam tersine monastik hayat ideali içinde uyumlu bir şekilde bir arada yer almalarını sağlar. Alman rahibe ve filozof Hildegard von Bingen'in (1098-1179) dene-

İnançla akıl arasındaki mistik uyum

yimleri de, sadece kendine özgü bireysel deneyimi ile onu akılcı hale getirmeye yönelik nafile çabaları arasındaki tezatlık olarak yorumlanamaz; nitekim mistik deneyimin kehanet boyutu, çağdaşı olan büyük hocalarınkine paralel bir bilgi dağarcığına ve kuramsal birikime sahip olduğunu gösterir.

Hugues de Saint Victor

1096'da Saksonya'da doğan Hugues 1115'te Saint Victor Manastırına girer, 1135 yılından 1141'deki ölümüne kadar da manastırın başrahibi olarak görev alır. Yazdığı eserler arasında çok geniş kapsamlı bir eser olan *Didascalicon*, Pseudo-Dionysios Areopagites'in (V. yüzyıl) *De Coelesti Hierarchia* [İlahi Hiyerarşi] eserini konu alan yorumları, mistik içerikli çeşitli yazıları ve ortaçağın ilk büyük teolojik derlemesi olan *Summa de sacramentis* göze çarpar. Hugues, Abelardus'un Platon'dan (MÖ 428/427-348/347) itibaren antikçağın büyük filozoflarının Teslis gizeminin hakikatine akıl sayesinde ulaştığı düşüncesine katılır. Dolayısıyla *Didascalicon*'da sunulan Hıristiyan doktrini hem *litterae divinae* [ilahi bilimler] hem de *litterae humanae*'ı [beşeri bilimler] içerir. Nihai amacı Tanrı'yı daha iyi anlamak olan bilimlerin değeri asla tartışılmaz, tam tersine hararetle tavsiye edilir, çünkü en mütevazısına kadar tüm bilim dalları insanın görünmez olanın zekâsına yaklaşmasına yardımcı olur. Hugues, *Pseudo*-Dionysios'un bir yazısına yorum getirirken, insanoğlunun hakikatle doğanın ve inayetin imgesi yoluyla temaşa edebileceğini öne sürer; birincisi Tanrı'nın varlığının en belirgin kanıtıdır, ikincisi ise insanoğlunun bulanık gören gözlerini aydınlatır. Hugues kutsal bilim ile seküler bilim arasında uyumlu bir denge sağlamayı başarır; her ikisi de rahiplerin aşamalar yoluyla, ama organik açıdan tam olan ve doğrudan ruhani tefekküre götüren düşünsel eğitimine katkıda bulunur. İnsan zihninin, hakikatin aydınlık kaynağına ulaşabilmesi için ilahi inayetin müdahalesine gerek vardır. İnsanoğlunun ilk günahtan dolayı kaybettiği eski durumunu geri kazanabilmesi için Tanrı'nın insana bahşettiği felsefe, hepsi de eşit derecede önemli olan dört disiplinden oluşur; bunlar sırasıyla hakikati tanımayı öğreten teorik bilim, erdemler sayesinde iyiliğe ulaşmaya yardımcı olan pratik bilim, insan hayatının somut şekilde düzenlenmesini amaçlayan mekanik bilim ve tüm ilimlere ortak olan metodolojik temeli temsil eden mantık bilimidir.

Abelardus'un hocası

Seküler disiplinlerin ilahi hakikate yaklaşması, Hugues'ün *sacramentum* adını verdiği, Tanrı'nın dünyadaki tezahürlerini kabul etmesi sayesinde olur; bu tezahürlerin en önemlisi, ruh ile madde arasındaki ara ko-

numda bulunan insandır. Dolayısıyla dünyevi veya doğal teoloji, ilahi aydınlanma sayesinde inanca öncülük eder, sonra da yerini Vahyin verilerine, yani kutsal metinlerin içeriğini temel alan ilahi teolojiye bırakır. Kitab-ı Mukaddes'in tefsiri, Saint Victor hocalarının pedagojik planlarında elzem olan bir alıştırmadır; kutsal metinlerin önce kelimelerini, sonra da manasını doğru şekilde kavramayı amaçlayan hocalar *trivium* ve *quadrivium* sanatlarını eşit düzeyde uygular. Düşünce, tefekkür ve temaşa, Hugues için kutsal tarihin ve Tanrı'nın Sözü'nün derin anlamını arayış sürecinin birbirinden ayrılmaz üç anıdır; inananlar, kendilerini Yaratan'ın sezgiye ve vecde dayalı görüntüsüne ve öte dünyadaki ebedi mutluluğun beklentisine götürecek olan inanç yolunda bu üç süreci de benimsemelidir.

Kitab-ı Mukaddes'i temel almak

Richard de Saint Victor

İskoçya'da doğan ve 1162'den 1173'teki ölümüne kadar Saint Victor Manastırında başrahip olan Richard, Hugues'ün öğrencisi olup çeşitli ansiklopedik ve mistik eserler yazmıştır. Richard, hocası Anselmus'un *intellectus fidei* [inancı kavramak] kavramını gerçekleştirme kabiliyetine sahip, organik ve hedefe yönelik pedagojik düşüncesine katılır. Kitab-ı Mukaddes tefsirinde tercihi, kelime anlamının analizini tamamlaması gerektiğine inanılan alegorik-ruhani yorumlamadır. *De Trinitate*'de Augustinus'u (354-430), ama özellikle Hıristiyan inancının gizemlerinin *rationes necessariae* [zorunlu gerekçeler] arayışından etkilendiği Anselmus'u (1033-1109) örnek alır. İlahi Tek-Teslis'in varlığını, akıl ve vahiyle birlikte bilginin üç kaynağından biri olan deneyim verilerini temel alarak kanıtlamak için büyük çaba harcar. Varoluşunun kaynağı kendisi olmayan sonlu nesnelerden, başka herhangi bir şeyden türememiş ve varlığın kendisi olan ebedi ilke fikrine yükselmek zorunludur. Teslis'in kanıtlanması da duyumsal deneyime dayanır; insan ruhunun en yüksek erdemi olan sevgi, hem kendine hem de yarattıklarına yönelik olup kaynağını Tanrı'dan alır. Tanrı'nın, ilahi sevginin en mükemmel şekilde ifade edildiği üç kişiden oluştuğunu kabul etme zorunluluğu da buradan kaynaklanır. İlahi doğanın sureti olan insan ruhu tektir, ama üç bilişsel yetiye sahiptir: Hayal gücü, akıl ve zekâ. Birincisi duyumsal algıdan izler taşır, ikincisi söylemsel bilgiyi yönlendirir, üçüncüsü de insanın dünyada görünmez gerçeklerin işaretlerini tanımasına izin veren ruhani gözü oluşturur. Tanrı'ya götüren mistik yolun duraklarını oluşturan bu yükselen, bilişsel güzergâh, *Beniamin maior*'da [Büyük Bünyamin] ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır; *Beniamin minor*'da [*Küçük*

Ruhun üç yetisi

Bünyamin] ise Yakub'un on iki oğluna dair karmaşık bir tefsir yoluyla, yüreğin saflığına ve insanın kendini tanımasına dayalı olan ve Tanrı'yı vecd yoluyla temaşa etmeye götüren ruhun arınma sürecini tasvir eder.

Cisterciensis Tarikatının Ruhaniliği

Citeaux'ya bağlı olarak ortaya çıkmış dört manastırdan biri olan Clairvaux Manastırının kurucusu Bernard, dönemin kültürel ve dinsel hayatında önemli bir rol oynayan bir kişidir, kilisenin dünyevi hayat üzerindeki üstünlüğünü katı bir şekilde savunur ve II. Haçlı Seferini hararetle teşvik eder. Bernard'ın *Canticum canticorum*'u [İlahilerin İlahisi] konu alan vaazında çok etkili bir şekilde ifade ettiği ruhanilik, İsa'nın aracılık rolüne mutlak derecede merkezi bir işlev atfeder. Bernard'ın teolojik düşüncelerinin ruhani temeli sevgi, tek amacı da Tanrı'nın mistik temaşasıdır. Kurtuluşa götürmeyen her şeyin Hıristiyanlar için nafile olduğunu öne sürmesine rağmen ilim konusunda, elinin altındaki tüm araçları –duyumsal deneyim, akıl ve dinsel otoriteiçine alan kapsamlı bir algıya sahip olduğunu gösterir. Burada herhangi bir çelişki söz konusu değildir. İlimin başlıca amacı, insanın kendini ve Tanrı'yı zihinsel ve ruhani açıdan tanıması insanoğlunun kurtuluşunu sağlamaktır.

Bernard ve Hıristiyan sevgisi

Bernard'a çok yakın olan ve Abelardus'la Gilbert de Poitiers'e (y. 1080-1154) karşı yürüttüğü mücadelelerde ona destek veren Guillaume de Saint-Thierry temaşaya önem veren bir aydındır ve Benedikten monastisizminin reform projesinde etkin bir rol oynar. Âdem'in işlediği günahın neden olduğu bozulmaya rağmen, Guillaume insanoğlunun kalbinin derinliklerinde Tanrı'ya ulaşabileceğine inanır. İnanç dili özeldir, uygunsuz terimlerin kullanımıyla gücü zayıflatılamaz ve zayıflatılmamalıdır. İlahi sadeliğe daha uygun olan varlık terimini madde terimine tercih eder. İnsanların kullandığı hiçbir ifade, ilahi varlığı tanımlama açısından tamamıyla uygun değildir, ama insan aklı, aşırı kavramcılıktan ve maddecilikten arındırıldığı takdirde inanç için bir temel sağlayabilir ve onu her tür heterodoksluktan koruyabilir. Abelardus'un teolojisiyle diyalektik bir ilişki içinde olan Guillaume, kutsal metinlerin hakikatini temel alır ve Teslis doktrinini üç ilahi kişinin varlıkları arasındaki dinamik ilişkiye dayandırır. İnsan ruhu ile amacının ve sevgisinin başlıca nesnesi olan ve Augustinus'un kastettiği anlamda ruhun imgesi olan ilahi Teslis'in bir araya gelebilmesi için Akıl ve inancın birleşmesi zorunludur. Sevgi doktrininin, Mont-Dieu'deki keşişlere yazılmış olan ve Altın Mektup olarak bilinen *Epistola ad fratres de Monte Dei*'de tasvir e-

Tanrı'ya yükseliş

dilen bir dizi bölüm yoluyla tanrılaşma, yani insanın Tanrı'ya dönüşme doktrinine götürmesi kaçınılmazdır; bu, ahlaki açıdan daha mükemmel olmaya dayalı ve inayetin aydınlanması olmadan gerçekleşemeyecek, yükselen bir güzergâhın en üst düzeyidir.

Hildegard von Bingen

İncelikli ve keskin bir kuramsal faaliyetin yanı sıra düşsel bir ruhaniliğin özgün ifadesini sunan Hildegard von Bingen, hayatının tamamını monastik çevrelerde geçirir. Diğer yandan, von Bingen kelimelerin gücüne inandığı için papalarve imparatorlara mektuplar yazmıştır. Hildegard din alanındaki üretimini ve vaazlarını, Bernard de Clairvaux'nun teşvik ettiği Kilise reformunun hizmetine adar, Bernard da Hildegard'ın kehanet deneyimini yeni skolastik kültüre geçerli bir seçenek olarak görür. Hem simgesel unsurlarla yüklü kehanet yazıları (*Liber Scivias* [Tanrı'nın Yollarını Tanı], *Liber vitae meritorum* [Hayatın Faziletleri Kitabı] ve *Liber divinorum operum* [İlahi Eserler Kitabı]) hem de *Liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum* [Canlıların Farklı Doğalarının İncelikleri Üzerine Kitap] gibi natüralist eserler ve dinsel lirikler yazar. Tarihe getirdiği kehanet görüşü, okuduğu metinlerden çok sezgisel deneyimlere dayanan son derece önemli kozmolojik fikirler içerir. Açık bir şekilde ilahi bir kökene dayandırılan düşleri, doğa, tarih ve ruhani hayat alanındaki bilgilerini yansıtır ve harfiyen, alegorik veya tropolojik açıdan yorumlanabilir. Bu düşler, kavramsal veya söylemsel aracılar olmadan, Kitab-ı Mukaddes'i bir bütün olarak anlamasını sağlar. Hildegard bu deneyiminden dolayı Tanrı'yla insanoğlu arasında aracılık rolü üstlenir. Doğaya ve doğanın bir parçası olan insana değer verir, iddia edilen özerkliğini değil de Yaratan'a olan bağımlılığını vurgular. Hildegard insan-mikrokozmosu fikrini yeniden ele alarak insanların –İsa'nın tanrısal ve insani yönlerini yansıtan ruh ve beden bileşiminden dolayı– meleklere üstün olduğunu öne sürer. Tarihin, Gioacchino da Fiore'nin (y. 1130-1202) öne sürdüğü şeklinden çok farklı olmayan dinsel boyutunda, ilahi zihnin sureti olan insan aklı, fiziksel dünya ile ruhsal dünyayı, kozmik düzenin ebedi ilkesine dayanan doğa dünyasının tanınması yoluyla ahlaki bir hayatta bir araya getirmekle yükümlüdür.

Filozof, mistik düşünür, bilim kadını

Bkz. *Petrus Abelardus*, s. 275; *XII. Yüzyılda Teolojik Edebiyat Türleri ve Yorumcuları*, s. 304

XII. Yüzyılda Teolojik Edebiyat Türleri ve Yorumcuları

Luigi Catalani

XII. yüzyılda, Patristik yazarlardan ve erken ortaçağdan miras kalan zengin teolojik gelenekle bir tutarlılık sağlamak amacıyla çok çeşitli teolojik edebiyat türleri ortaya çıkar. Bu bilgilerin bir bütün olarak düzenlenip aktarımını amaçlayan ve sürekli olarak kıyaslanıp karşılıklı olarak birbirini etkileyen çeşitli türler arasında Gilbert de Poitiers'nin oluşturduğu ve en anlamlı sonuçlarının Alain de Lille tarafından geliştirildiği metodolojik model vardır.

*Sententia*lardan *Summa*lara

XII. yüzyılda sistematik teoloji alanında yürütülen ilk girişimler, Laon okulundan çıkar; bu okulun eserleri, Kitab-ı Mukaddes ve Patristik yazarlar gibi çeşitli otoriteleri toplayıp yazılarını herhangi bir analize tabi tutmadan, onlardan bir dizi *sententia*, yani dinsel otoritelerle tamamıyla uyumlu olan hükümler elde ederler. *Sententia* derlemelerinin özerk biçimsel ve didaktik bir tür olarak geliştirilmesi, yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan hocaların Hıristiyan doktrini araştırmalarının temel taşlarını belirlemesine, bu alanı, teolojik içeriği temel konulara göre sınıflandıran, mantıklı ve üniter bir plana göre akılcı bir şekilde düzenlemesine izin verir. Dolayısıyla *sententia*, teolojik sorunsalları, konuları temelinde düzenleme, mantıklı ve akılcı açıklamalar öne sürme açısından ilk ciddi girişimdir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Petrus Abelardus (1079-1142) ve Hugues de Saint Victor'un (y. 1096-1141) düşünceleri ışığında teolojik bilgi dağarcığını yeniden düzenleme ve ilahi ilimleri yeniden formüle etme ihtiyacı hissedilmeye başlanır.

Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) dört ciltten oluşan ve ilahi Tek-Teslis, Yaratılış, cisimleşme ve sakramentlere dair Patristik doktrinlerin sistematik bir şekilde, dolayısıyla da didaktik açıdan çok yararlı bir şekilde sunulduğu *Sententiae* [Hükümler] kitabı, dönemin teolojik edebiyatı için yeni ve çok rağbet gören bir örnek teşkil eder. Bu eser, Oxford'daki Fransisken çevrelerinde kaydedilmiş bazı itirazlara rağmen, üniversitelerde sunulan teolojik eğitimin te-

Petrus Lombardus'un *Sententiae* eseri

mel aracı haline gelecektir. Lombardus, Abelardus'un *Sic et non* yöntemini temel alır, ama her tür sorunsaldan kaçınarak Patristik kaynaklar arasındaki tüm çelişkileri ortadan kaldırmayı tercih eder. Dolayısıyla *Liber sententiarum*, inanç hakikati üzerine kuramsal bir faaliyetten çok, düzenli ve uyumlu bir derleme olması açısından büyük değer taşır; yazar kendi kişisel yaklaşımını, burada aktarılan çeşitli bakış açılarıyla neredeyse kaynaşacak derecede kamufle eder. Lombardus'un modeli, bir başka *Sententiae*'ın yazarı ve müridi Pierre de Poitiers (?-1205) tarafından da kullanılmıştır, halbuki Petrus Abelardus'un ekolü, saray hocasının teolojik projesini ilginç şekillerde ele alır ve çeşitli doktrinlerin diyalektik açıdan incelenmesine eğilim gösterir. Bu duruma örnek teşkil eden eserler arasında *İsagoge in theologiam*'ın [Teolojiye Giriş] anonim yazarı veya yine anonim bir derleme olan *Sententiae Parisienses* [Paris Hükümleri] vardır.

Saint Victor modeli

İnancın içerikleri üzerindeki düşünceleri Kitab-ı Mukaddes tefsirine dayandıran Saint Victor modelinin en güzel örneklerinden biri Hugues de Saint Victor'un büyük teolojik sentezlerinde görülebilir: *Dialogus de sacramentis* [Sakramentler Üzerine Diyalog], *Sententiae de divinitate* [Kutsallık Üzerine Hükümler] ve üniversite çağından önceki ilk büyük dogmatik teoloji sistemi sayılan, cisimleşmeye dayalı tarihsel bir düzleme göre planlanmış olan başyapıtı *Summa de sacramentis* [Sakramentler Derlemesi]. Saint Victor modelini uygulayan sayısız yazar arasında, aynı zamanda Abelardus'un önerilerinden de ilham alan *Summa sententiarum*'un anonim yazarı da vardır.

Büyük çeşitlilik gösteren bir başka model de, Gilbert de Poitiers'nin (y. 1080-1154) müritlerinin, Kitab-ı Mukaddes tefsirini teolojik sistematikten ayırt ederek ve Aristoteles-Boethius modelinden elde edilen biçimsel ilkeleri en üst düzey teorik bilim olarak algılanan teolojiye uygulayarak geliştirdiği modeldir. Gilbert'in müritlerine çok geniş kapsamlı veya sistematik bir eser bırakmamış olmasına rağmen, müritleri bu mirası biçimsel açıdan farklı olan, ama aynı metodolojik yapıya sahip bir dizi proje şeklinde geliştirmiş olup bu projeler, aksiyoma dayalı bilimsel bir teoloji şeklinde sonuç vermiştir. Poitiers Okulu'nda, sistematik teoloji alanında yürütülen ilk acemi girişimlerden sonra (*Sententiae magistri Gisleberti* [Giselbertus Hocanın Hükümleri] ve *Sententiae divinitatis* [İlahi Hükümler]), Poitiers'nin müritlerinin gösterdiği çabalar son derece önemlidir; bunların arasında 1160-1180 yılları arasında Paris'te faal olan ve (çağdaşları Robert de Melun, Cremonalı Prepositinus, Odon d'Ourscamp ve Stephen Langton gibi) *Quaestiones* [Sorular] yazan, müritleriyle tartıştığı çeşitli konuları kapsayan *Disputatio-*

Poitiers Okulu

nes [Tartışmalar] ve henüz yayımlanmamış *Summa theologica*'yı [Teolojik Özet] yazmış olan Simon de Tournai[1](y. 1130-1201); büyük çapta çileciahlaki bir eser olup aynı zamanda sağlam bir bilimsel metodolojiye sahip olan *Speculum universale*'yi [Evrensel Ayna] (veya *Summa de virtutibus et vitiis* [Erdemlerin ve Kusurların Özeti]) yazmış olan Raoul Ardent (?-1200); ve ilgi alanlarının çokluğundan ve teoloji alanındaki yazılarının çeşitliliğinden dolayı *Doctor Universalis* [Evrensel Âlim] olarak bilinen, *summa* tarzı çeşitli eserler ve aksiyoma dayalı teoloji konusunda özgün bir model yazmış olan Alain de Lille (y. 1128-1203) vardır. Yüzyıl ortalarından kısa bir süre sonra Paris'te ortaya çıkan ilk *summa*ların yapısı *sententia*larınkine benzer, ama *summa*lar konudan konuya geçişte daha büyük kesinlik ve doğrusallık sağlayan daha planlı bir diyalektik yapıya sahiptir. Erken ortaçağın tüm alanlarını kapsayan ansiklopedik modellerden farklı olan *summa*lar hukuki alandan teolojik alana kadar çeşitli araştırma alanlarında uzmanlaşmaya eğilimlidir. Ayrıca özel önem taşıyan bazı otoriteleri temel alan tefsir veya öğüt türünden *summa*lar, teoloji alanına daha bağlı olan ve Tanrı'nın ilmi konusunun geliştirildiği *summa*lardan ayrı tutulur. Bu teoloji edebiyatı türünün gelişimine önemli bir katkıda bulunanlar arasında Lombardus'tan ilham alınmış bir *"Qui producit ventos" Summa* [Rüzgâr Üretenin Derlemesi], yayımlanmamış bir *Summa super Psalterium* [Mezmurlar Üzerine Derleme] ve bir *Summa* (veya *tractatus*) *de officiis* [Görevler Üzerine Derleme] yazarı olan Cremonalı Prepositinus (y. 1150-y. 1210) ve *Summa de sacramentis et animae consiliis* [Sakramentler ve Ruha Öğütler Üzerine Derleme], *Summa de vitiis et virtutibus* (veya *Verbum abbreviatum* [Kısaltılmış Söz]) ve İncil, Kitab-ı Mukaddes ve felsefe terimlerinin sözlüğü olan *Summa "Abel"*in [*"Abil" Derlemesi*] yazarı Pierre le Chantre (y. 1130-1197) vardır.

Alain de Lille

Alain de Lille, farklı teolojik projelerle ilgili olarak farklı *summa* türleri üzerinde denemeler yapar. Yaratan, yarat ılış ve ruhun eski haline döndürülmesini konu alan üç bölümden oluşan *Summa "Quoniam homines"*e kanıtlama işleyişi ve kuramsal yöntem hâkimdir. *De fide catholica contra haereticos* [Heretiklere Karşı Katolik İnancı Üzerine] ise inancın bir bütün olarak, apolojist amaçlı sunumudur; yazar, inancın rakiplerinin (Katharlar, Valdistler, Yahudiler ve Müslümanlar) felsefi ve teolojik yanlışlarıyla mücadele etmek için hem Patristik alıntılara hem de akılcı argümanlara başvurur. *Summa de arte praedicatoria*'ya [Vaaz Sanatı Üze-

rine Derleme] (veya *Ars praedicandi* [Vaaz Verme Sanatı]) dinsel öğüt yapısı hâkimdir, *Summa "Quot modis"* [Çok Sayıda Yol Özeti] ise aslında yüzyılın başka bir tipik teolojik türü olan, dilbilim ve semantik alanına büyük önem veren teolojik ve felsefi terim sözlükleri *Distinctiones*'in çok önemli bir örneğidir. Ancak Poitiers Okulunun ve özellikle Alain de Lille'in sistematik teoloji alanına en önemli katkısı, yazdıkları aksiyomatik teolojik eserlerden oluşur. Gilbert de Poitiers bile Boethius'un *De hebdomadibus* [Yedi Gün Üzerine] modelini keskin bir zekâyla geliştirir; burada somutla soyut arasındaki ilişki konusundaki aksiyoma dayalı dokuz formülün tespit edilmesi, yaratılmış varlıkların iyiliği meselesinin çözümünü hazırlar. Buradaki yenilik, geometriye özgü olan titiz didaktik yöntemin teoloji alanında kullanılmasında yatar, bu da Aristoteles'in (MÖ 348-322) *İkinci Çözümlemeler*'de konu aldığı teoloji biliminin kendinden kaynaklanan aksiyomatik iddialarından oluşan ve kanıtlanmayı gerektirmeyen, önermelerin modeline dayanan sağlam bir temel üzerine inşasından dolayı kayda değer bir soyutlama çabası gerektirir. Gilbert'in aksiyoma dayalı projesi Alain de Lille ve Nicholas d'Amiens (XII-XIII. yüzyıllar) tarafından ele alınıp geliştirilir. Alain, *Regulae caelestis iuris* [İlahi Hukuk Kuralları] adlı eserde, *Summa "Quoniam Homines"*te işlenmiş olan teolojik konuları sıkı bir aksiyom sıralaması şeklinde özetler. Doktrin açısından, *Liber de causis*'in [Nedenler Kitabı] (o dönemde Aristoteles'e ait olduğu sanılan Yeni Platoncu metafizik sentezi) ve *pseudo*-yorumbilimsel *Liber XXIV philosophorum*'un etkileri görülür.

Geometriden teolojiye

Alain'e göre diğer bilimler gibi teoloji de kuşku götürmez ve evrensel olarak kabul edilmiş önermeler üzerine kurulmalıdır; ancak bu sayede monad tanımından Teslis'e ulaşır ve Tanrı'nın nedensiz neden tanımından mutlak şekilde azade olan, ilahi bir güce uygun bir şekilde atfedilebilecek hiçbir isminin olmadığı sonucuna varır. Alain bir yandan *sözde*-Dionysios'a (V. yüzyıl), diğer yandan Augustinus-Boethius geleneğine uzanan bu teolojik ve dilbilimsel varsayıma dayanarak, hiçbir terimin aynı şekilde hem yaratılan canlılara hem de Tanrı'ya uygulanamayacağı varsayımı temelinde doğal disiplinlerde kullanılan terimlerin ilahi bilime *translatio* [aktarım] teorisini geliştirir. İlk 115 kural yalnızca teoloji alanına özgüdür, sonraki on kuralın bazıları teolojiyle ortak olmak üzere doğa felsefesi alanına, son dokuz kural da tamamıyla doğa felsefesi alanına aittir, hatta metafizik biliminin belirtileri sayılabilir. İlk bölüm üçe ayrılır: Birincisi Tanrı ile Teslis'e, ikincisi ahlaki teoloji alanındaki başlıca meselelere, üçüncüsü de Kristoloji ile sakramentlere ayrılmıştır. Her kural bir önceki kuraldan doğal olarak ge-

Metafizik bilimine doğru

lişir ve her kurala sav dizisini savunan kısa bir açıklamanın eşlik ettiği, gerçek anlamda bir teoloji aksiyomatiğinin oluşturulmasına destek olur. İnanç hakikatinin kavramsal olarak aydınlanması ilkesi, ilahi birliğin değişmez olduğu iddiasını (*"monas est qua quaelibet res est una"* [bir monad, bir şeyin tek olmasının nedenidir]) temel alır; kural dizisi bu ilk, kuşku götürmez aksiyomdan gelişir.

Nicholas d'Amiens ve inanç hakikatleri

Nicholas d'Amiens ise III. Clemens'e (?-1191, ♔ > 1187) adanan ve Eukleides'in (MÖ III. yüzyıl) *Elementa*'sı [Elementler] modelini örnek alan kısa bir teoloji yazısı olan *Ars fidei catholicae*'ı [Katolik İnancının Sanatı] yazmıştır. Bu eser, teolojiye özgü bazı temel prensiplerin tanım, postulat ve aksiyom şeklinde tespit edilmesini temel alır ve Nicholas bunlardan tutarlı ve sıkı bir şekilde birbirine bağlı bir dizi inanç temelli hakikate ulaşır. Apolojist bir amaca sahip olan eser, inanç temelli hakikatleri sentez yoluyla ve eksiksiz bir şekilde, Tanrı'nın varlığını, dünyayı, melekler insanın yaratılışını, özgür iradeyi, düşüşle günahlardan arınmayı, kiliseyle sakramentleri ve ölülerin dirilişini ele alan beş kısa bölümde sunar.

Bkz. *Chartres Okulu ve Platon'un Yeniden Keşfedilmesi*, s. 293; *Saint Victor Hocaları ve Mistik Teoloji*, s. 299; *Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Eserleri*, s. 373

"Devlerin Omuzlarındaki Cüceler" Bir Vecizenin Öyküsü

Umberto Eco

*Bu vecizenin atfedildiği Bernard de Chartres, antikçağın düşüncelerini tutkuyla savunurken çağdaşlarını, devlerin omuzlarında oturmaları sayesinde kendilerinden öncekilere göre daha uzağı görebilenler olarak tanımlar, (*nos esse quasi nanos gigantum humeris insidientes*). Bu vecizenin özellikle ortaçağda olmak üzere felsefe tarihinde sık sık kullanıl-*

ması kaçınılmaz olarak şöyle bir soruyu doğurur: Çağdaşları, eskilerin karşısında tevazu mu gösterir, yoksa tam tersine, kendilerine aktarılan düşünceler karşısında üstünlük mü taslarlar?

Çok sık tekrarlanan bir imge

Maritain (1882-1973), filozofların ancak Descartes'la (1596-1650) "mutlaklığın içindeki bir acemi" olarak yer almaya başladığını iddia eder, Francis Bacon'la da (1561-1626) filozoflar ancak geleneklerden miras alınan idolleri hakladıktan sonra düşünmeye başlayabilir; ama ortaçağ hem kutsal metinlere hem de geçmişin büyük filozoflarına mutlak saygı duyulan bir çağ olmasıyla ünlüdür. Ortaçağ düşünürlerinin sorunu özgün olmaları değil, kendilerinden önceki dinsel otoritelerin düşüncelerine sadık olmaya devam etmeleridir, dolayısıyla teoloji alanındaki inceleme yazıları birer yorum olmaktan öteye gitmez.

Ancak skolastik düşünce çevrelerinde yaygın olan bazı vecizeler söz konusudur; örneğin *non nova sed nove* [yeni şeyler değil, yeni yollar], yeni şeyler söylemeyi olmasa da onları yeni bir şekilde söyleme isteğini belli eder ki, bu zaten yenilik üzerinde hak iddia etmenin sahte bir şeklidir. Yenilikçiliğin otoritelere saygıyla nasıl bir arada yer alabileceğini, Alain de Lille (y. 1128-1203) *De fide catholica*daki [Katolik İnancı Üzerine] (I, 30) ünlü bir vecizede ifade eder: *auctoritas cereum habet nasum, id est in diversum potest flecti sensum* (otorite, istenilen yöne bükülebilecek, mumdan bir burundur). Bu, otoriteye saygı göstermenin, söylenilenlerin içeriğine uyup onu kendi bakış açısına göre yorumlama hakkına sahip olma anlamına geldiğini söylemenin oldukça cüretkâr bir yoluydu.

Dinsel otoritelerin huzurunda

Ama modern çağa ulaşacak kadar rağbet görmüş ve ortaçağ ruhunu en derin şekilde yansıtan bir vecize varsa, o da cüceler ve devlerle ilgili olandır; buna göre bizden önce gelenler devlerdir ve biz onların omuzlarında oturan cüceleriz, ama bundan dolayı da onlardan daha uzağını görmeyi başarırız.

Bu vecize genelde Bertrand de Chartres'a (etkin olduğu dönem, XII. yüzyıl başları) atfedilir ve ilk olarak Salisburyli John (1110-1180) tarafından *Metalogicon*'da (III. 4) dile getirilmiştir: "*Dicebat Bernardus Carnotensis nos esse quasi nanos gigantium humeris insidentes, ut possim plura eis et remotiora videre, non utique proprii visus acumine aut eminentia corporis, sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantea*" ("Bernard, devlerin omuzlarında cüceler gibi olduğumuzu öne sürerdi; onlardan daha çok şeyi ve daha uzağı görebiliyoruz, ama bu

görüşümüzün keskin veya vücudumuzun güçlü olmasından dolayı değil, aslında devlerin büyüklüğü sayesinde daha yüksekte oturduğumuz ve yükselebildiğimiz içindir). Ancak bu vecizenin mucidi Bernard değildir, çünkü cüce metaforu olmasa da bu kavram bundan altı yüzyıl önce, Priscianus'un (V. yüzyıl sonu) yazılarında geçer. Ama *Glossae* eserinde Priscianus'a cücelerden ve devlerden söz eden Guillaume de Conches de (y. 1080-y. 1154), Priscianus ile Bernard arasında ilginç bir aracılık yapar.

Guillaume'un Salisburyli John'unkinden daha eski bir tarihe ait olan metni, Bernard'ın Chartres'da evrak dairesi müdürü olduğu yıllarda yazılmıştır. Ama Guillaume'ın *Glossae*sinin ilk versiyonu 1123'ten öncesine aitse de (John'un *Metalogicon*'u 1159 tarihlidir) bu vecizeye 1160'ta Laon okulunun bir metninde ve 1185 civarında Danimarkalı tarihçi Sven Aggesen'in (XII. yüzyıl) bir metninde ve Alexander Neckam (1157-1217), Pierre de Blois (y. 1135-y. 1212) ve Alain de Lille'in yazılarında rastlarız.

Vecizenin yayılması

XIII. yüzyılda bu vecize Gerard de Cambrai, Raoul de Longchamp, Gilles de Corbeil, Gerard d'Auvergne, XIV. yüzyılda da Aragon krallarının hekimi olan Alexandre Ricat tarafından kullanılır. Robert Merton (1910-2003), *On the shoulders of Giants* (1956) [Devlerin Omuzlarında] adlı eserinde, bu vecizenin Newton'dan (1642-1727) başlayarak –*If I have seen further it is by standing on ye sholders of Giants* ("Daha uzakları görebildiysem, devlerin omuzlarına çıktığımdandır", Hooke'a Mektup, 1675)– modern çağda gördüğü rağbeti anlatmış, bir dizi ilmi araştırma sonucunda onu sayısız başka yazarlarda bulmuş ve onu etki, işbirliği, ödünç alma ve intihal konulu modern tartışmalarda bir çözüm önerisi olarak görmüştür. Tullio Gregory (1929-), bu vecizeyi Gassendi'de (1592-1655) (bkz. *Scetticismo e empirismo* [Kuşkuculuk ve Ampirizm], *Studio su Gassendi* (1961) [Gassendi Üzerine İnceleme] tespit etmiştir, XX. yüzyılda da Ortega y Gasset (1883-1955), birbirini izleyen nesillerden söz ederken, "insanlar birbirlerinin omuzlarında dururlar, en üstte duran da diğerlerine hâkim olduğu izlenimine kapılır, ama aslında onların esiri olduğunu fark etmesi gerekir" demiştir ("*Entorno a Galileo*" [Galileo Üzerine], *Obras completas* [Tüm Eserleri], V, 1947).

Bu vecize mütevazı mı, Kibirli mi?

Ama burada bizi asıl ilgilendiren şey, tabii ki bu vecizenin ortaçağ dünyasında edindiği anlam ve önemdir ve kendi kendimize asıl sormamız gereken, bu vecizenin "mütevazı" mı, yoksa "kibirli" mi olduğudur (Édouard Jeauneau'nun geniş kapsamlı bir şekilde tartıştığı üzere: "Nani gigantum humeris insidentes - Essai d'interpretation de Bernard de Chartres" ["Cü-

celer Devlerin Omuzlarında Oturur – Bernard de Chartres Üzerine Deneme"], *Vivarium*, V, 1967). Nitekim hem bildiklerimizin eski zamanlarda yaşamış insanların bize öğrettiklerinden biraz fazlası olduğu hem de eski zamanlarda yaşamış insanlara göre, onlara olan borcumuzdan dolayı olsa da, çok daha fazlasını bildiğimiz anlamına gelebilir. Aziz Bernard'ın kullandığı ve hasatçıları izleyen başakçılardan söz eden benzer bir vecize şüpheye yer bırakmaz, çünkü başakçılar sadece hasatçılardan artakalanları toplar; Priscianus ile yorumcusu de Conches'in yaklaşımları daha muğlaktır, çünkü modern zaman insanlarının eskilere göre "daha zeki" olduklarını, ama "daha bilgili" olmadıklarını söyler. Bu durumda, bu vecizeyi kullanan ortaçağ insanlarının modern zaman insanlarının üstünlüğünü mü, yoksa tarihin devamlılığını mı savunduğu konusunda şüpheler söz konusudur. Bu vecizeyi Hegelci bir şekilde yorumlamak için Hegel'i (1770-1831) beklemeye gerek yoktur, ama Bernard'ın Newton'la aynı fikirde olduğunu da düşünmemek gerekir. Newton, Copernicus'tan itibaren evrenle ilgili bir devrimin yer aldığının farkındaydı, halbuki Bernard, ilim alanında bir devrim olabileceğini bile bilmiyordu. Aslında dünyanın giderek yaşlanmakta olması ortaçağ kültürünün tekrarlanan temalarından biri olduğuna göre, Bernard'ın vecizesi de, mademki *mundus senescit* [dünya yaşlanıyor], bu trajedinin en azından bazı avantajları övgüye layıktır şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan Bernard, Priscianus'u örnek alarak bu vecizeyi gramer konusunda bir tartışmada, eski zaman insanlarının üsluplarını tanımaktan ve taklit etmekten söz ederken kullanmıştır. Dolayısıyla teolojik veya bilimsel bilgi birikimi veya gelişimiyle bir ilgisi yoktur. Ancak Bernard (yine Salisburyli John'un anlattıklarına göre) eski zaman insanlarını körü körüne kopya eden öğrencilerini azarlar ve onlara asıl sorunun eski zaman insanları gibi yazmak değil, onlar kadar iyi yazmayı öğrenmek olduğunu söylerdi; böylece biz nasıl onlardan ilham aldıysak, ileride başkaları da bizden ilham alacaktır. Dolayısıyla bizim bugün anladığımız şekilde olmasa da, Bernard'ın vecizesi aslında insanları özerkliğe ve yenilikçilik karşısında cesur olmaya teşvik ediyordu. Salisburyli John'un bu vecizeyi gramer bağlamında değil de Aristoteles'in *De interpretatione* [Yorum Üzerine] eserinden söz ettiği bir bölümde kullanmış olması da oldukça önemli bir göstergedir. Bundan birkaç yıl önce Bathli Adelard (etkin olduğu dönem 1090-1146), sadece antikçağda yapılmış olan keşifleri kabul edilebilir bulan nesli suçlamıştı, bir sonraki yüzyılda ise Sygerius de Brabantia (y. 1235-1282) dinsel otoritelerin yeterli olmadığını ve ilham aldığımız insanlara benzediğimizi söyleyecek, dolayısıyla "durumda neden onlar gibi akılcı

Eski zaman insanlarının özerkliği

araştırmalar yürütmeyelim?" diyecekti (bkz. Maria Teresa Fumagalli Beonio Brocchieri, "L'intellettuale" ["Aydınlar"], *L'uomo medievale* [Ortaçağ İnsanı] içinde, 1987).

Augustinus'un (354-430) *De doctrina christiana*'da [Hıristiyan Doktrini Üzerine] (II. 40) yaptığı ve sonradan Roger Bacon'ın (1214/1220-1292) tekrarladığı çağrı da bu şekilde yorumlanabilir. Kâfirler arasında iyi fikirler keşfedildiği zaman onları *tamquam ab iniustis possessoribus* [yasadışı istilacılardan kaynaklansalar bile] benimsemek gerekir, çünkü bu fikirler hakikiyse, zaten Hıristiyan kültürüne aittir. Dolayısıyla yeni fikirlerin teolojik ve felsefi tartışmalara dahil edilmesi kabul edilir, hatta teşvik edilir.

Bkz. *Chartres Okulu ve Platon'un Yeniden Keşfedilmesi*, s. 293

Kadın Aydınlar

Claudio Fiocchi

Ortaçağ toplumunun büyük ölçüde kadın düşmanı yönelime sahip olmasına rağmen, okuma yazma bilen kadınlar da ender değildir. Bunlar sadece mülklerini yöneten asil kadınlar veya aile faaliyetlerini takip eden tüccar eşleri değildir; bazı durumlarda teolojik veya felsefi fikirlerini kâğıda döken, hatta vaaz eden, gerçek anlamda aydın kadınlar bile söz konusudur.

Kadın Yazarlar

Ortaçağın felsefi ve teolojik kültürü kadınlara fazla yer vermez. Kamusal faaliyetlere ve alanlara erişimdeki kısıtlamalar eğitim açısından da geçerlidir. Kadınlar monastik okulların, şehir okullarının, üniversitelerin ve her tür eğitim kurumunun dışında tutulur. Kilise Babaları'nın döneminden itibaren kadınlara halk içinde konuşmak (dolayısıyla da eğitim vermek) yasaklanırken, Aziz Paulus'un söyledikleri –"toplantılarda kadınlar susmalıdır, çünkü konuşmaları yasaktır" (*Korinthoslulara Birinci Mektup*

14) – temel alınır ve bu yasak yüzyıllarca sürer. Kadınlar birçok açıdan eleştirilir. Havva gibi ahlaksızdırlar, sahip oldukları akıl erkeklerinkinden aşağı düzeydedir, ayrıca dönek ve zayıftırlar. Ama bunlara rağmen bu dönemde ilgiyi hak eden kadın aydınların olmadığını düşünmek yanlış olur. Ancak toplum tarafından üniversite hocalarına göre çok farklı şekilde algılanırlar. Geleneksel eğitim almazlar, okudukları metinleri tespit etmek kolay değildir, kullandıkları dil de üniversite ve okullarda biçim kazanmış dilden çok farklıdır.

Edebi, dinsel ve felsefi eser yazan kadınların sayısı sanıldığından daha yüksektir. Bu kadınların bazıları, felsefe ve düşünce tarihi açısından çok önem taşır. Ele alınan konular yazardan yazara çeşitlilik gösterir; ahlaki, siyasal veya dinsel olabilir. Bu kadınlar genelde "istisnai" kadınlardır ve bu durum kadın yazar olmalarına yansır ve onlara motivasyon sağlar. Toplumda geçerli olan yasaklara rağmen bazı durumlarda kadın meselesinin gündeme taşınması ve bu kadınların kendi fikirlerini yayması için bile fırsatlar olabilir.

Dhuoda: Uzaktaki Oğlu İçin Bir "Rehber"

Karolenj döneminde yaşamış olan Dhuoda'yı (802-843'ten sonra) ele alalım. Asil bir aileden gelen Dhuoda, 824'te Şarlman'ın (742-814, > 768, > 800) bir kuzeniyle evlenir. Dhuoda'nın özelliği, *Liber manualis* [Rehber Kitap] adlı bir kitabı yazmış olmasıdır. Bu eser, prenslere konumlarının gereğini, erdemli olmayı ve ilahi yasaya saygılı olmayı öğretmek amacıyla yazılan metinler olan *Specula principum* türüne girer. Dolayısıyla Dhuoda, ahlak ile siyaset arasında kesin bir ayrımın olmadığı bir dönemde politik bir yazar sayılabilir. Bu *speculum*'un başlıca özelliği, geleceğin bir kralına değil, bir barış antlaşmasının imzalanmasını sağlamak için Dazlak Karl'ın (823-877, > 875) yanına rehine olarak gönderilen kendi oğluna adanmış olmasıdır. Dhuoda'nın oğluna verdiği öğütler, dönemin üst sınıflarının toplum ve kral karşısındaki rollerine dair düşünceler yansıtır. Kendinden üstün olanlara (Tanrı, insanın kendi babası ve beyi) ve silah arkadaşlarına sadakate vurgu yapılır. Bu eserin bazı bölümlerinde matematik, dua ve okumanın öneminden de söz edilir. Hıristiyanlık ve silah arkadaşlığı gibi değerlere neşe ve davranışlarda ölçülü olma gibi değerler de eklenir. Dhuoda'nın eseri hem bir dönemin siyasal ideallerine hem de bir annenin sevgisine ve oğlunu eğitme arzusuna tanıklık eder.

Heloise: Aşk Etiği

Heloise (y. 1100-1164) tam tersi bir örnektir. Amcası Fulbertus'tan eğitim almış olan Heloise, manastıra girmeden önce Abelardus'un (1079-1142) öğrencisi, sevgilisi ve karısı olur. Onu ünlü kılan mektuplar Paraclete Manastırının başrahibesi olduğu döneme aittir. Heloise, birini evlilik dışında sevme tercihini savunmak ve bu mektupları yazdığı sıralarda gösterdiği davranışları eleştirmek için Abelardus'un geliştirdiği niyet etiği doktrininden yararlanarak Abelardus'la yaşadığı aşkı ele alır. Önemli olan niyettir ve Heloise önemli bir adamla evlenip mal ve mülklerinden yararlanmayı amaçlamamış, Abelardus'un kendisini sevmiştir: "Büyük bir günah işledim, ama masum olduğumu biliyorsun. Nitekim asıl günah bir eylemin sonucunda değil, o eylemi gerçekleştiren kişinin niyetinde yatar [...] ve benim sana beslediğim sevgiyi ancak onu hissetmiş olan sen yargılayabilirsin" (*Lettera II*). Öte yandan, başrahibe konumundaki davranışlarından dolayı aldığı övgüleri de hak etmemektedir, çünkü davranışlarının dışarıya yansıyan tarafının ardında farklı bir niyet, Tanrı'ya değil de Abelardus'a yönelik sevgi yatar. Heloise döneminin kültürel gelişimlerini ve özellikle (Cicero'nun dostluk kavramını temel alan) özverili sevgi ile niyet etiği fikirlerini kadın gözüyle yansıtan bir tanıktır.

Aşk ve Günah

Hildegard von Bingen: Düşler ve Dünyanın Akılcılığı

Heloise'in çağdaşı olan Hildegard von Bingen de (1098-1179) bir kadın yazardır. Hildegard'ın özelliği sahip olduğu Tanrı vergisi, karizmatik yetenekte yatar. Rheinland bölgesinde asil bir aileden gelen Hildegard, küçük yaştan itibaren bir manastırda yaşar ve düşler görür ama bu düşlerden sadece dadısına söz eder. Yıllar sonra geçirdiği bir hastalık sırasında kendisine verilen rolün bilincine varır. Onun görevi, düşlerini açıklamak, Hıristiyanlığı erdeme götüren yola döndürmek ve heretikliklerle mücadele etmektir. Hildegard'ın ünü yayılır ve ilk eseri olan *Scivias* [Yolları Tanı] kilise otoriteleri tarafından okunup onaylanır. Bu olay, Hildegard'ın hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil eder; o andan itibaren Hildegard edebi faaliyetlerini yoğunlaştırır, kilise adamlarıyla, İmparator Friedrich Barbarossa'yla (y. 1125-1190), Bizans imparatoriçesiyle, papayla mektuplaşır.

Hildegard'ın düşleri titizlikle ortaya konulmuştur. Bazen sözlerin de yer aldığı düşleri, yine ilahi kaynaklı olan açıklamalar izler. Dolayısıyla Hildegard sadece bir aracı rolü görür ve alt düzey kültürünü ve Latince alanındaki sınırlı bilgilerini kanıt olarak sunar. Tanrı tarafından seçilmiş

olmasaydı, onun gibi zayıf ve kültürsüz bir kadın bu kadar önemli ve derin şeyleri görüp duyabilir miydi? Hildegard'ın eserlerinde işlenen temaların bazıları çok ilginçtir. *Liber divinorum operum*'daki [İlahi Eserler Kitabı] ilk düş, evrenin birliğini, uyumunu ve akılcılığını göstermeyi amaçlar: "Ben –der düşteki Tanrı'nın sesi– yankılanan bir söz olan rüzgârıyla akılcılığım, yaratılan her şey bu rüzgârla oluşur [...] Ben her şeyin temeliyim, çünkü yaşayan her şey ateşini benden alır" (Hildegarde von Bingen, *Liber divinorum operum* içinde, ed. Marta Cristiani ve Michela Pereira, I, I, 2, 2003).

Açıkça belirtilmemesine rağmen bu eserin amacı, Katharların önerdiği ikili dünya görüşünü eleştirmek olabilirdi. Hildegard olumlu bir değerle olumsuz bir değer arasındaki mücadeleden dolayı mahvolmuş, uyumsuz bir dünya fikrini reddetmek için, ilahi akılcılıktan sadece akılcı bir evrenin tezahür edeceğini savunur. Hildegard'ın sözünü ettiği akılcılık, evrenin düzeyleri arasındaki paralellikler, içsel çağrılar ve birçok şeyin Teslis'i çağrıştıran üçlü yapısı yoluyla kendini gösterir. Hildegard düşsel eserlerin yanı sıra (yukarıda adı geçen kitap ile *Liber vitae meritorum* [Hayatın Faziletler Kitabı] vardır), tıp-fizik alanlarında yazdığı kitaplarda (*Physica* [Fizik] ve *Causae et curae* [Nedenler ve Tedaviler]) hem vücut sıvıları konusunda bir teori geliştirmiş hem de hastalıklara sayısız çare bulmuştur.

Dünyanın uyumu

Marguerite Porete: İradenin İptali

Hildegard büyük bir karizmatik kadın grubunun ilk temsilcisidir. Kilise bu kadınlar açısından karmaşık bir tavır sergiler, çünkü onların karizmatik mi, sahtekâr mı, yoksa sadece cin çarpmış mı olduklarını değerlendirmeye çalışır; bunun için yazıları inceler ve bu mistik kadınları kontrol etmek için müfettişler ve din adamları görevlendirir. Duruma göre bazıları mahkûm edilir, bazıları da ya azize ilan edilir ya da biraz kuşkuyla da olsa, kabul edilir. Bu kadınların müritler edindiği de olur. Bu ilginç bir paradokstur. Ortaçağ toplumu bir yandan kadınların, ister zayıf fiziksel yapıları, ister Havva'nın günahı, ister akıllarının erkek aklına göre ikincil düzeyde olduğuna inanıldığı için ev ortamıyla sınırlı tutulmaları ve susturulmaları gerektiğini düşünürken, diğer yandan düş gördüklerini iddia eden ve mütevazı bir hayat sürmeyi vaaz eden kadınları kabul etmeye ve onlara kulak vermeye de hazırdır. Ortaçağ kültürü bu çoğul rolleri, insanlığın kurtuluş tarihinin iki figürü yoluyla ifade eder: Günahın kaynağı Havva ile kurtuluşun kaynağı Meryem Ana.

Kilise ve kadınlar

Hildegard onaylanmış mistik kadınlar grubuna aittir, ondan iki yüzyıl sonra yaşamış olan başka bir mistik kadın Marguerite Porete (?-1310) ise

yakılarak öldürülür. Bu kadın hakkında, ölüme mahkûm edildiği mahkemeden önce başka bir mahkemeye daha maruz kaldığı dışında neredeyse hiçbir bilgi sahibi değiliz. Fransızca yazdığı *Le Mirouer des simples âmes* [Sade Ruhların Aynası], bir dizi tartışmalı sav ile kurumsal kiliseye yöneltilmiş kararlı bir saldırı içerir. Bu eser, dünyevi mülklerden kopup iradenin iptali yoluyla Tanrı'yla bir olmanın yolunu tasvir eden bir diyalog şeklinde yazılmıştır. Bunlar aslında kilisenin Ortodoksluğuna yabancı konular değildir. Bu eserin asıl eleştirilen yönleri muhtemelen teologları hedef alan saldırı, Marguerite'in hakikatleri karşısında aklın kullanımının gerilemesi gerektiği inancı, yazarın inatçılığı, edindiği okur kitlesi ve kiliseye yöneltilen eleştiriler olmalıdır. Aldığı mahkûmiyete rağmen bu eser çok rağbet görür ve Fransa'nın sınırlarını aşar.

Christine de Pizan: Eşitlik İçin Mücadele Eden Bir Kadın

Dhuoda da Heloise de, ortaçağ kültüründe baskın olan kadın algısını içselleştirerek kendilerini "zayıf kadınlar" olarak tanımlar. Christine de Pizan (y. 1364-y. 1430) bir defasında zayıf kadın klişesini kabullenmekle erkekler gibi davrandığını söyler, ama sonradan cinsiyetler arası eşitliği savunmak için bir mücadele başlatır. Christine birçok açıdan istisnai bir kadındır. V. Charles (1338-1380, 1364'ten itibaren Fransa kralı) emrinde hekim ve astrolog ve kültürlü bir adam olan babası Tommaso di Pizzano'dan (Bologna yakınlarında bir kasaba) eğitim alan Christine, çeşitli olaylardan dolayı aldığı kültürü bir mesleğe dönüştürmek zorunda kalır. Kısa bir süre içinde önce babasını sonra da kocasını kaybedince, üç çocuğuyla birlikte kendini ekonomik sıkıntı içinde bulur ve yazarlık kariyerine adım atarak Fransız aristokrasisinin istekleri üzerine tarih konulu eserler ve ahlak konulu inceleme yazıları yazmaya başlar. Babasının ona edebi ve felsefi eserler de içeren geniş kapsamlı bir eğitim sunma kararı onun kariyerini belirler. Elde ettiği başarının altında kısmen de olsa kadın yazar olması yatmaktadır. Yazdığı sayısız eser arasında *Cents Ballades* [Yüz Balad] gibi şiirler, V. Charles'ın biyografisi, şövalyeleri konu alan eserler, *Livre du corps de policie* [Politika Teşkilatı Kitabı] ve *Livre de Paix* [Barış Kitabı] gibi siyasal yazılar da vardır. Bu eserlerin bazıları, kadınların ikincil düzeyi konusunda tavır alıp dönemin kadın düşmanı klişelerini eleştirdiğinden özel bir yere sahiptir. *Le Livre de la Cité des Dames*'da [Kadınların Şehri Kitabı] Akıl, Doğruluk ve Erdem adlı üç hanım tarafından ziyaret edildiğini hayal eden Christine, çok sayıda örnekle kadınların yönetme kabiliyetine sahip olduğunu, erkekler kadar a-

Yazarlık kariyeri

kıllı olduklarını ve erdemli olduklarını gösterir. Ona göre Aristoteles, din adamları ve kadınların toplumsal açıdan ikincil düzeyinin doğuştan bir nitelik olduğunu sananlar, yanılır. Nitekim eğitim ve eylem imkânı, cinsiyetler arası kabiliyet ve yetenek eşitliğini bariz hale getirir.

Christine eşsiz bir bilinç ve eleştiri kabiliyeti sergiler. Ortaçağın bütün kadın düşünürleri arasında, yazarlık faaliyetlerinin yanı sıra, diğer kadın yazarların kaçınılmaz olarak gördüğü, kadınların erkeklere göre ikincil derecedeki konumunu tersine çevirme iradesine sahip olan tek kadındır. Christine kendini, kadınlara eğitim verildiği takdirde ulaşabilecekleri konuma örnek olarak gösterir.

Bkz. *Müzik ve Kadınların Ruhaniliği: Hildegard von Bingen*, s. 632

Günah ve Felsefe

Carla Casagrande

XII. yüzyıl günah algısının tarihinde bir dönüm noktasıdır. Petrus Abelardus'un, hümanizmanın yenilendiği bir dönemde ve tövbekârlık konusunda bilinçlenmenin yaşandığı bir evrim sürecine paralel olarak sunduğu yeni tanımına göre günah tamamıyla kötülüğe eğilimli olmaya içsel onay vermeyle ilişkilidir.

Augustinus Doktrini: İradenin Düzensizliği ve İlk Günah

Abelardus'un tanımının özellikle monastik çevrelerde şiddetli tepkiye neden olan yenilikçi yönlerine rağmen bu tanım temel noktalarıyla Augustinus'a (354-430) dayanan ve uzun zamandır kökleşmiş olan bir günah doktrinini hem esas alır hem de ondan uzaklaşır.

Augustinus'a göre günah, ilahi doğrulardan uzaklaşıp (*aversio*) dünya malına yönelen (*conversio*) insanın özgür iradesiyle yürüttüğü bir eylem-

dir. Bu eylem Tanrı'nın istediği düzene uymayan bir irade yoluyla gerçekleşir ve altta olanı üstte olana, değişken olanı değişmez olana, duyumsal olanı ruhani olana ve yaratılanları yaradana tercih eden düzensiz bir sevgi tarafından belirlenir. Atalarımız kibirlerinden, yani Tanrı'dan çok kendilerine yönelik olan düzensiz bir sevgiden dolayı tanrılara benzemek istemiş ve günah işlemişlerdir; şeytana uyup kendi özgür iradeleriyle Tanrı'nın apaçık emrini ihlal etmiş ve başlangıçtaki mükemmellik halinin kaybıyla cezalandırılmışlardır. Ancak o ilk günah, sonrakilerin sadece ilk örneği değildir; Augustinus *Yaratılış*'ın anlatımını Paulus'un mısrası –"Bir adamın söz dinlemezliği yüzünden nasıl birçoğu günahkâr kılındıysa, bir adamın söz dinlemesiyle birçoğu da doğru kılınacaktır." (*Romalılar* 5. 19)– ışığında inceler ve ilk erkekle ilk kadının günahının nesiller boyunca hem günah hem de ceza olarak bütün insanlara aktarıldığına karar verir. Dolayısıyla her insan atalarının işlediği günahtan dolayı suçludur ve onlar gibi Tanrı tarafından cezalandırılır; bedenen ve ruhen zayıftır, ölüme ve hastalıklara maruz kalır, ıstırap ve cehalete tabidir, geçinmek için çalışmak zorundadır ve en önemlisi, onu daha da fazla günah işlemeye iten düzensiz ve kontrol altına alınamaz bir arzu olan bedensel arzuların kölesidir. Dolayısıyla ilk günah insanlık tarihinin ve bütün insanların hayatının başlangıcında yer alır ve insanların ancak cisimleşmeden ve sakramentlerin uygulanmasından sonra son vermeyi umabileceği bir günah zincirinin kökeni haline gelir; Kıyamet Günü'nde de, işlenen günahlar temelinde kurtulanlar lanetlenmiş olanlardan nihai olarak ayrılacaktır.

Günah: Herkesin günahı ve herkese ceza

Ortaçağın günah konusundaki düşünceleri, Augustinus'un doktrininin şu temel noktalarına dayanır: Günahın insanın özgür iradesinin eylemi olmasıyla birlikte ilk günahtan kaynaklanan günah fikri, günahların affedilmesi için cisimleşmenin ve inayetin zorunluluğu ve dölleme eylemini iradenin kontrolünden çıkarıp hem günah simgesi hem de günahı aktarma aracı haline gelen bedensel arzuların temel rolü.

Monastik Gelenek: Yedi Ölümcül Günah

Augustinus'un sunduğu tabloya ilk cevap keşişlerden gelir ve doktrinden ziyade deneyim alanındadır. Bu hayatta mümkün olduğu kadar başlangıçtaki mükemmelliği geri kazanmak amacıyla dünyadan vazgeçmek ve bir yokluk ve yükselme yolu seçmek, günahların kefaretini ödemenin, bedensel arzuların köleliğinden olabildiğince sıyrılmanın ve günahın zorunluluğundan kurtulmanın hem örnek alınacak hem de seçkin bir şeklidir. Günahın çağrısıyla ve ahlaksızlıklarla mücadelede ustalık kazanan keşiş-

ler, psikolojik dinamiğini, çeşitliliğini ve aralarındaki bağlantıları göstererek günahları tanımayı başkalarına göre daha iyi bir şekilde öğretirler. Günahların yedi ölümcül günah şeklindeki en çok rağbet gören sınıflandırılması monastik çevrelere aittir. Doğulu keşişler tarafından geliştirilip Johannes Cassianus (y. 360-430/435) tarafından Batıda tanıtılan ve Gregorius Magnus (y. 540-604, ♔ > 590) tarafından daha da geliştirilen bu sistem, "en baş" günah olan kibrin yanı sıra, yedi büyük günahtan (gurur, kıskançlık, öfke, tembellik, açgözlülük, oburluk, şehvet) ve sayısız başka ikinci düzeyde günahtan oluşur. Ölümcül günahlar sistemi, bir komutanın liderliğindeki yedi teğmen ve altlarındaki sayısız piyadelerden oluşan bir orduyla veya köklerinden itibaren yedi ana dala ayrılan ve bu dallardan ayrılan diğer dalları üzerinde çok sayıda yaprak, çiçek ve meyve bulunan bir ağaçla temsil edilir. Bu sistem, düzensiz günah evrenine aynı anda hem hiyerarşik olan hem de soyağacını gösteren ve her günahın kötülüğün hiyerarşisinde belli bir yere konmasını ve kökeninin, sonuçlarının ve ciddiyetinin kesin bir şekilde belirlenmesini sağlayan bir düzen sağlar. Bundan dolayı, bu yedili sistem, icadından yüzyıllar sonra bile monastisizmin alanı dışında çok rağbet görmeye devam eder; 1215 tarihli IV. Lateran Konsili'nde alınan bir kararla günahların bireysel olarak itiraf edilmesi bütün inananlar için bir zorunluluk haline getirildiğinde, eskilerden kalma o günah listesi ile yerini asla alamayacağı bir başka son derece saygın liste –yani on emir– din adamlarının ve tövbekârların günahları sınıflandırmak ve değerlendirmek için en yaygın olarak başvurduğu araç haline gelir.

Büyük günahlar

Eski Fikirlerin Gözden Geçirilmesi ve Yeni Fikirler: Aostalı Anselmus ve Petrus Abelardus

Gregorius Magnus'tan Bernard de Clairvaux'ya (1090-1153) ve Guillaume de Saint-Thierry'ye (1085-1148) kadar uzanan monastik gelenek, doktrin alanında büyük ölçüde Augustinus'un düşüncelerinin devamıdır. Hippo piskoposu Augustinus'un doktrinini derinleştiren ve irade ile özgürlük kavramları başta olmak üzere bazı yönlerini gözden geçiren Aostalı Anselmus (1033-1109) farklı bir örnektir. Özgürlüğü "doğruluğun kendine ulaşma amacıyla iradenin doğruluğunu muhafaza etme gücü" (*De libertate arbitrii [İradenin Özgürlüğü Üzerine]*, 3, *Opera*, I içinde, ed. F.S. Schmitt, Seccovii, 1938), yani ahlaki görevi (dolayısıyla da ilahi iradeyi), bu görev dışındaki başka herhangi bir nedenle değil de kendisi için yerine getirme gücü olarak tanımlayan Anselmus'a göre ilk günahtan bireysel günahların sonuncusuna kadar her türlü günah, bu doğruluktan şaşma, yani gö-

rev değil, kişisel çıkar (*commodum*) tarafından yönlendirilen iradenin bir edimi, yani insanın kendi iradesiyle Tanrı'nın iradesi arasındaki fark anlamına gelir. Augustinus'un günah algısına göre buradaki en önemli fark, ilk günah konusundadır. Anselmus, Augustinus'un bütün insanlığın Âdem'den dolayı suçlu olduğu ve cisimleşmenin zorunluluğu savını derinleştirir, ama Augustinus'un ilk günahın doğasının ve Âdem'in soyundan gelenlere aktarılmasının belirlenmesi açısından bedensel arzulara atfettiği rolü büyük ölçüde gözden geçirir. Günahı iradenin doğruluğunun, yani adaletin yokluğu olarak tanımlayan Anselmus, bedensel arzuların ahlaki açıdan çok önemli olmadığını, dolayısıyla da bedensel arzuların ilk günahla özdeşleştirilmemesi gerektiğini öne sürer. Günahın içsel ve isteğe bağlı boyutunun vurgulanması ve ontoloji düzleminde, her bir insanın doğasının Âdem'in doğasına dahil olmasına izin veren sağlam bir gerçekçi algı, Anselmus'u insanların hayata geldiği anda günahla kirlenebileceği ihtimalini reddetmeye iter. Yeni bir insanın oluşumunu sağlayan cinsel eylem günahın aktarımı için bir araçtır, ama nötr bir araçtır ("insanın tohumunda, tükürüğünde veya kanında olduğundan daha fazla günah yoktur", *De conceptu virginali et de originali peccato* [Bakire Doğum ve İlk Günah Üzerine], 4: *Opera*, II içinde, 1940), çünkü ilk günaha zorunlu olarak eşlik eden bedensel arzu, aktarılan günahı daha ciddi bir günah haline getirmez.

Bireysel iradenin edimi olarak günah

Anselmus'tan birkaç on yıl sonra, Petrus Abelardus (1079-1142) daha yeni bir kavramla günahın geleneksel algısından radikal bir şekilde uzaklaşır. Abelardus, Augustinus'un ahlaki tercihin içselliği kavramını temel alır (nitekim Abelardus'un 1138-1139 yazdığı *Ethica*'nın alt başlığı, Sokrates'in bir vecizesi olan *Kendini Bil*'dir), ancak bu kavram, geliştirilen günah algısı bu kavramı, Augustinus'un günahla ilgili doktrininin bazı temel savlarıyla çakışacak şekilde radikalleştirir. Abelardus'a göre günah, insanın içindeki doğal kötülük yapma eğilimi ile o kötülüğün fiili hali arasındaki içsel eylem, yani insanın kendi içindeki kötülük eğilimine bilinçli olarak verdiği içsel onaydır. Abelardus bu tanımla günahı hem ruhun zayıflığı sayılan ve ölümcül günahtan sonra bütün insanların, herhangi bir fiziksel kusur gibi doğal olarak sahip olduğu ahlaksızlıktan hem de ardındaki onayı günah açısından daha ciddi hale getirmeyen günahkâr eylemden ayırt eder. Dolayısıyla beden ve davranışlar günahkar değildir; içsellik de büyük ölçüde masumdur: Dürtüler, arzular, hatta irade bile günahkâr değildir, tek suçlu, kötülük yapmayı amaçlayan o dürtülere, arzulara ve iradeye verilen onaydır. Öfkeye kapılıp birisini öldüren insan veya cinsel ilişkide bulunmaya zorlanan ve bundan zevk alan bir keşiş günah işlemiş sayılmaz; ama başkasının karı-

Niyet ve eylem

sını arzulamayı kendi kendine onaylayan birisi –o kadını elde edemese bile– günah işlemiş olur. Dolayısıyla onay, günah olması için hem zorunlu hem de yeterli olan şarttır. Ama kötülüğü onaylamak bireysel ve öznel ise kötü olanın Tanrı'nın ve yasasının temelinde tespit edilişi evrensel ve nesneldir. Nitekim Abelardus'a göre, "onay, Tanrı'yı hor görmek ve ona karşı suç işlemek" demektir (*Ethica*).

Abelardus'un günahın geleneksel algısına karşı takındığı bu tutumun sayısız ve son derece geniş kapsamlı sonuçları olur. Dış eylemin hiçbir şekilde günah anlamına gelmemesi hem günah ile işlenen suç arasında kesin bir ayrım olduğu hem de tövbekârlık sakramenti konusundaki tartışma içerisinde çok net bir tavrın alındığı anlamına gelir; bir yandan günahkârın niyetlerini göz önüne almadan tüm günahları kuralların ihlali ve ilgili yaptırımlarla bağdaştıran, yasalara körü körüne bağlı günah listesi algısına karşı çıkar, diğer yandan tamamıyla içsel olan bir günahı giderme işlevini neredeyse sadece tövbekârın içsel ıstırabına atfeder. Bunun yanı sıra ahlaksızlığın günah değil, sadece doğal bir eğilim olduğu düşüncesi, bedenle ruhun yozlaşmış olmasının ancak keşişlerin öğrettiği gibi bedenin cezalandırılması, dünyadan feragat ve Tanrı'ya doğru yükselme yoluyla telafi edilebileceğine dair yüzyıllardır yaygın olan düşünceyle çakışır. Ayrıca günahın sadece bilinçli ve öznel onayın olduğu yerde var olması fikri, bir yandan cehalet günahının imkânsız olduğunu savunmaya izin verir, dolayısıyla İsa'nın çarmıha gerilmesinin Tanrı'yı hor görme anlamına geldiğini idrak etmeyenlerin masum olduğu ilan edilebilir; diğer yandan da insanların atalarının günahlarını devralması ihtimalinin reddedilmesine izin verir, dolayısıyla da Augustinus'un günah algısının temellerinden biri olan ilk günahın doğum yoluyla aktarılması fikri reddedilmiş olur.

Tövbekârlık sakramenti

Abelardus'un günah algısıyla ilgili, İsa'yı çarmıha gerenlerin masumiyeti gibi en uç savlar kısmen –hatta Abelardus'un kendisi tarafından bile– reddedilir, kısmen radikal yönleri yumuşatılır. Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) 1155-1157 arasında yazılan ve sonradan üniversite teologları için bir tür rehber haline gelen *Sententiae*'da [Hükümler] zaten hem dış eylemin günahın varlığında ve ciddiyetinde oynadığı belirleyici rolün önemi hem de tövbekârlık sürecinde merkezi önem taşıyan ve tamamıyla içsel olan pişmanlığa, rahibe günah çıkartma ve telafi edici süreçlerin yerine getirilmesi şeklindeki dış süreçlerin eşlik etmesi zorunluluğu kabul edilmişti. Ancak Abelardus'un, günahın temelde ardındaki niyetten oluştuğu fikri, sonradan geliştirilen düşüncelerin değişmez temeli olarak kalır; skolastik teologların irade, akıl, cinsellik ve dış şartların birleşerek günaha neden olması konusunda takındığı

Bilincin merkezi önemi

tutumlar birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, hiç kimse o eylemin doğuşu ile telafisinin, bilincin bireysel ve içsel alanında gerçekleştiğinden kuşku duymaz.

Akıl ve Yasalar Açısından Günah

Skolastik teologların düşüncelerinde "günah," ilk günah ve fiili veya kişisel günah şeklinde ayırt edilir. İlk günah açısından tartışma, Augustinus'un ilk günahla bedensel arzuları özdeşleştirmesini (Anselmus'un başlangıçtaki adaletin kaybı anlamındaki günah algısı bu algıyı az veya çok radikal bir şekilde tartışmaya açar), bedensel arzuların günahın aktarılmasında oynadığı rolü ve ilk günahtan dolayı insanların yoksun bırakıldığı doğal veya doğaüstü iyiliklerin niteliğini merkez alır. Çok çeşitli argümanların kullanıldığı bu tartışmalar birçok açıdan ilginçtir. Nitekim çeşitli hocalar tarafından önerilen farklı çözümler, inayet eyleminin niteliği ve kapsamı, cisimleşmenin rolü, İsa'nın ve Meryem Ana'nın masumiyeti gibi tamamıyla teoloji alanına ait konuların tanımlanmasına katkıda bulunmakla kalmaz, ruhla beden arasındaki ilişki, cinselliğin işlevi ve değeri, doğal bir ahlakın olasılığı ve özerklik derecesi gibi önemli antropolojik meselelere de müdahale eder.

Fiili günaha gelince, Augustinus tarafından geliştirilen (*Contra Faustum* [Faustus'a Karşı], XXII. 27, ed. I. Zycha, CSEL 25, Pragae-Vindobonae-Lipsiae, 1891) ve Petrus Lombardus tarafından aktarılan (*Sententiae* [Hükümler], II, d. XXXV, c. 1, ed. Collegii S. Bonaventurae, *Ad Claras Aquas*, 1971) günah tanımlaması –Tanrı'nın yasasına aykırı olan söz, eylem veya arzu– doğası, nedenleri, dinamiği, sonuçları, ciddiyeti ve sınıflandırmaları sistematik bir şekilde incelenen bu alanda temel bir rol oynar. Bu tanım, günahın farklı şekillerinden söz etmek açısından hassas, skolastik teoloji içerisinde yer alan farklı çizgilere hizmet etmek açısından yeterince esnektir. Thomas Aquinas (1221-1274) bu tanımı Aristotelesçi bir açıdan yorumlayarak günah alanında maddi unsurla, yani o eylemi oluşturan maddeyle (arzu, söz, eylem) biçimsel unsuru, yani akıl kuralının ve Tanrı'nın ebedi yasası şeklindeki üstün akılcılık şeklinin ihlali anlamına gelen yasanın ihlalini birbirinden ayırır. Augustinus'a benzer şekilde, Thomas'a göre de günah Tanrı'nın yasasına itaat etmeyen iradenin düzensiz bir eylemidir, ama Thomas için Tanrı'nın yasasına itaat etmek her şeyden önce Tanrı'nın yarattıklarının aklına soktuğu amaçların akılcı ve zorunlu düzenini akıl yoluyla tanımak, dolayısıyla da uyulması gereken amaca irade yoluyla uymak ve en ciddi günahlarda olduğu üzere, nihai amaçla ara amaçları

Thomas Aquinas ve evrenin akılcılığı

birbirine karıştırmamak ve daha az ciddi günahlarda olduğu üzere, doğru amacı yerine getirmek için yanlış araçlara başvurmamak anlamına gelir. XIV. yüzyılın nominalist teologları bu tanımı başka şekilde yorumlar, çünkü "Tanrı'nın yasası" ifadesine farklı bir anlam ve değer atfederler.

Thomas Tanrı'nın yasasını yaratılan her şeyin nesnel akılcılığıyla özdeşleştirirken, Duns Scotus (1265-1308) ve Ockhamlı William'a (y. 1280-y. 1349) göre o yasa Tanrı'nın tüm düzenlerden ve zorunluluklardan tamamıyla bağımsız iradesinin meyvesidir. Günahın ne olup ne olmadığına bir tek Tanrı karar verebilir, çünkü bir tek Tanrı, özgür iradesinden dolayı yasanın ne olduğuna karar verebilir. Tarihsel açıdan yasa, Tanrı'nın Musa ve İsa aracılığıyla insanlara ulaştırdığı yasadır, dolayısıyla on emrin ve İncil'in öğretilerinin ihlali anlamına gelen her şey günahtır; ama o öğretilerin bir kısmı –veya Ockhamlı William'ın öne sürdüğü üzere hepsi– Tanrı'nın iradesinin özgür girişimiyle iptal edilebilir.

Scotus, Ockham ve Tanrı'nın mutlak özgürlüğü

Bkz. *Petrus Abelardus*, s. 275; *Salisburyli John ve İktidar Kavramı*, s. 284

O: PLENIS VE=
E RRA:

Bilim ve Teknik

GİRİŞ

Pietro Corsi

Ortak bir inanışa göre, o dönem insanları 1000 yılının başlamasıyla birlikte olağanüstü olayların gerçekleşeceğine, hatta belki dünyanın sonunun geleceğine ve İsa'nın yeryüzüne döneceğine inanıyorlardı. Ama son otuz yılın tarihyazımı, Hıristiyanlık aleminin bütün hükümdarları, piskoposları ve halkları arasında dehşet saçtığına inanılan Kıyamet Günü korkusuna dair bu romantik algıyı tartışmaya açmıştır. Aslında öngörülen olaylar, dindar olmayan birçok kişi ve kırsal bölgelerde yaşayanlar için açlıktan ve –kilise beylerininki dahil– şiddetten kurtulma anının habercisinden başka bir şey değildi. Eskatolojik coşkunun heretikliklerin yayılmasına ve kilise hiyerarşilerinin kontrolü dışında yeni hareketlerin doğuşuna neden olmasından –ki kısmen gerçekten de öyle olmuştur– korkan kilise temsilcileri sahte peygamberlere ve İsa'nın dönüşünü ilan edenlere karşı halkı uyarmak zorunda kalıyordu. 1000 yılıyla ilgili olarak ilim alanında yer alan tartışmalar bazı kilise aydınlarını, yıllar konusundaki hesaplamalarını daha kesin şekilde tespit etmek ve yeni kronolojik tablolar hazırlamak için daha büyük gayret göstermeye itiyordu. Daha gerçekçi bir açıdan bakmak gerekirse, farklı disiplinlerin tarihçileri, 1000 yılı civarında yer alan çeşitli olguların üretim –özellikle tarım– faaliyetlerinin yeniden canlandığı ve Avrupa'nın nüfusunda artış yaşandığı anlamına geldiğini ve batı Latin dünyasının, Doğu İmparatorluğu çevrelerinde ve engin İslam dünyasında gelişen teorik bilgi dağarcığından ve teknik becerilerden ya-

rarlanma konusundaki yeni kabiliyetine tanıklık ettiğini belirtir (bu süreç meyvelerini XIII. yüzyılda verecektir).

1000 Yılı: Tarım Faaliyetlerinde ve Nüfusta Artış

Birçok tarihçiye hem geçmiş hem de şimdiki zaman açısından çok cazip gelen iklime bağlı belirlenimcilik tuzağına düşmemeye çalışarak şunu söyleyebiliriz: Kuzey yarım kürenin ikliminin X. yüzyıl ortalarıyla XI. yüzyılda çok yumuşadığına ve XIV. yüzyıla kadar bu şekilde devam ettiğine kuşku yoktur. Bazı iklim tarihçilerine göre son 2000 yılın, yani en azından XX. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemin mutlak anlamda en yüksek ısı ortalamaları, tam da XI ve XII. yüzyıllarda kaydedilmiştir. Savaşçı Norveçliler, X. yüzyıl ortalarında Grönland'ı kolonileştirmeye başlar ama XIV. yüzyılda ısı ortalamalarının alçalmasıyla adada tarım yürütme ve hayvan yetiştirme planları son bulur.

Zenginliğin artışı

Avrupa'nın tüm coğrafi bölgeleriyle ilgili kesin verilere sahip değiliz. Ancak tarım ürünlerinde görülen net artış nüfusta hatırı sayılır bir artışa yol açar, yerleşim merkezlerinin istikrar kazanma eğilimini nispeten güçlendirir ve (toprak sahibi olan) kilise kurumları ile özellikle çeşitli monastik tarikatların ekonomik ve siyasal ağırlığını güçlendirir. Toprak sahibi olmak zenginliği arttırır ve XII. yüzyılda büyük katedrallerin inşası gibi olguları, suyla çalışan değirmenlerin yaygın kullanımı gibi teknolojik yenilikleri, kalelerin ve müstahkem yerleşim yerlerinin inşasını, nüfustaki ve şehirlerin gücündeki artışı mümkün kılan kaynak birikimine zemin hazırlar. Başka bir deyişle erken ortaçağda gerçekleşen tarım devrimi, üretim ve savaş teknolojilerindeki yenilikler ve Müslüman beyler veya Bizanslılar gibi rahatsız edici komşuların sahip olduğu bilgileri öğrenme gayreti –bu yeniliklerin de katkıda bulunduğu– gıda kaynağı üretimindeki artış olmadan mümkün olmazdı. Gerçi 1000 yılı civarında Paris'in nüfusu 20 bin kadar (1220'de 200 bine ulaşacaktır), Roma'nın nüfusu da 35 bin kadar olup 300 bini aşmış olan Konstantinopolis'in yanında küçük kalırlar. Kentsel nüfusun artış süreci ağırdır ve doğrusal değildir. Ancak özellikle günümüzde Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya olan bölgelerde küçük ve orta ölçekli kentsel merkezlerin sayısında artış olmuş olması son derece ilginçtir; bu yeni merkezler hukuk ve miras meselelerinde uzmanlara, tıbbi personele, astrologlara, kilise adamlarına, zanaatkâr ve inşaat ile istihkâm alanında ustalara giderek artan bir ihtiyaç duyar. İngiltere'de Salisbury ve Fransa'da Chartres gibi şehirler ile İtalya'daki çeşitli küçük şehir devletleri siyasal, dinsel, kültürel ve teknik açıdan çok güçlenir.

Dinsel İlimler ve Arap Dünyasının Bilgi Dağarcığı

Doğal ilimler ve uygulamalar alanında en dinamik unsuru oluşturanlar daima dinsel tarikatlar ve bağımsız din adamlarıdır, ama özellikle tıp alanında Salerno Tıp Okulu gibi kurumlardaki uzmanlık alanlarında bilgi ve uygulama şekillerinin, az veya çok aydın olan, ama asıl amaçları kilise içerisinde giderek güçlenen eğitim ve bilgi aktarım kurumları nezdinde kendi bağımsızlıklarını kabul ettirmek olan yerel beylerin ve seçkin sınıfların himayesinde gerçekleştiği görülür. X. yüzyıla kadar nispeten kendilerine yeten ve kentsel merkezlerin dışında yer alan manastırlar, çevresinde kentsel merkezlerin geliştiği yapılar haline gelmeye başlar. Bu arada birçok tarikatın şehir içinde oluşturduğu manastır ve merkezlerde tıp, teknik ve eğitim alanlarında hizmet sunmak ekonomik ve siyasal açıdan giderek daha elverişli hale gelir. Bazı dinsel tarikatlar metalürji, suyun hareket gücünün kullanımı, ilaç üretimi, simya-kimya tekniklerinin, metallerin işlenmesinde veya bitkisel ve hayvansal maddelerin ilaç üretiminde kullanılması gibi alanlarda becerilerini geliştirirler. Örneğin Cisterciensis tarikatı saban, savaş aletleri ve büyük gotik katedrallerin inşasında kullanılan demirden tensörlerin üretimi için demirin işlenmesi alanında yeni teknikler geliştirir.

Manastırların kültürel alandaki önemi

Çeşitli tarikat üyelerinin sürekli olarak manastırlar arasında gidiş gelişi, yeniliklerin oldukça hızlı bir şekilde yayılmasını ve bilgi alışverişini sağlar. II. Silvester adı altında 999'dan ölümüne kadar (bazı şiddetli itirazlara rağmen) papa olan Benedikten keşiş Gerbert d'Aurillac (y. 950-1003) Fransa, İspanya ve İtalya'da manastırdan manastıra seyahat ederken öğrendiği Arap matematiği, astronomisi ve tekniğini diğer keşişlere ve Hıristiyan dünyasına aktarır.

Bilgi ve Teknik Alışverişi

1000 yılı civarında Arap tıp-doğa ilimleri ve teknik kültürü en canlı dönemini yaşamaktadır. Hıristiyan âleminden birçok âlim bu dönemde İslam dünyasında, özellikle Arap hâkimiyetindeki İspanyol şehirlerinde ve Sicilya'da başarılı bir şekilde geliştirilmiş olan bilgi dağarcığına ilgi duymaya başlar. Bu alandaki alışveriş giderek yoğunlaşır ve XI. yüzyıl sonlarından itibaren –özellikle Arap egemenliğindeki İspanya'nın kültür başkentlerinden biri olan Toledo'nun düşüşünden sonra (1085)– tercümelerin sayısı o kadar çok artar ki, bazı âlimler dönemin dinsel-kültürel çevrelerinde tercüme edilen ve aktarılan metinleri okuyup özümseme zamanına sahip olmadıkları için umutsuzluğa kapılırlar. 1140'lı yılların başlarında Gerardo da Cremona (1114-1187) Toledo'ya giderek hayatının geri kalan kısmını Ptolemaios'un *Almagest*'ini ve son derece değerli astrono-

mi verileri içeren *Toledo Tabloları* gibi, sonraki yüzyıllarda Avrupa'nın bilimsel kültürü açısından temel önem taşıyan eserleri Arapçadan tercüme etmeye adar. Yaklaşık 1087'de Monte Cassino Manastırında ölen ve bir başka büyük tercüman olan Afrikalı Constantinus da özellikle Arap hekimlerinin metinlerini tercüme etmiştir. Constantinus ile XII. yüzyılda en parlak dönemini yaşayan Salerno Tıp Okulu arasında doğrudan bir bağlantı tespit etmek mümkün değilse de, Monte Cassino *scriptorium*'unun [yazıhane] ürettiği tercümelerin ve ansiklopedik eserlerin Güney İtalya ve Latin-Hıristiyan dünyasının başlıca doğa ilimleri ve tıp merkezleri için son derece yararlı olduğu kesindir.

İlk bilimsel tercümeler

Doğayla ilgili bilgiler, klasik gelenekler yoluyla aktarılanlardan çok farklı değildir; Plinius'un (23/24-79) *Naturalis Historia* [Doğa Araştırmaları] eseri veya Rabanus Maurus'un (y. 780-856) XI. yüzyılda Monte Cassino'da yazılıp resimlendirilen *De rerum naturis* [Doğa Üzerine] eseri gibi Karolenj dönemine ait ansiklopedik derlemeler Rönesans'ın sonuna kadar büyük rağbet görür.

Dolayısıyla doğa ilimleri ve teknik alanına bağlı uygulamalar açısından başlıca yenilikler, kaynakları tam olarak belirlenemeyecek olan yeniliklerin ve XVII. yüzyıla kadar büyük rağbet görecek tarif kitapları geleneğinin ve teknik öğütler içeren metinlerin yaygın hale gelmesinden oluşur. XI ve XII. yüzyılda yapılan başlıca icatlar daha çok tarım alanıyla ilgilidir; örneğin hayvanların gücünden farklı şekilde yararlanılmasının da katkısıyla daha geniş arazilerin işlenmesine izin veren ağır sabanlar geliştirilir, değirmenlerin icadı ve geliştirilmesi sonucunda da su bir enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanır. Ancak hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız teknik ve proje ustaları sayesinde görkemli katedrallerin ve müstahkem yapıların inşasına izin veren yepyeni mimari kabiliyetleri de görmezden gelmemek gerekir. Teorik ve teknik bilgilerin, kütüphanelerin, klasik diller ile Arapça ve İbranice bilenlerin bağımsız din adamlarına ait çeşitli kurumlarda ve monastik tarikatlarda toplanması, bu kişilerin erken ortaçağın tamamı boyunca eğitim sistemini tekellerinde bulundurmasına neden olur.

XIII. yüzyılda büyük üniversitelerin oluşturulmasıyla dinsel tarikat üyeleri ve bağımsız din adamları doğa bilimleri, fizik-matematik, astronomi ve tıp gibi önemli alanların gelişiminde öncelikli bir rol oynayacaktır.

Astronomi ve Din: Zamanın Kontrol Altına Alınması

Giorgio Strano

Latin hâkimiyetindeki Batıda bilimle din arasında, duyumsal gerçekliğin analizi konusundaki tartışma, daha ılımlı bir şekilde de olsa, 1000 yılından sonra da devam eder. Nitekim kilise, klasik dönemin bilgi dağarcığını dine olan saygısızlığı nedeniyle reddettikten kısa bir süre sonra, sahip olduğu bilimsel bilgilerin güçlü bir iktidar aracı olabileceğini keşfeder. Zamanın kontrol altına alınması da, bu gücün göstergelerinden biridir. Takvimin düzenlemesi üzerinde söz sahibi olmak, ondan yararlananlar üzerinde söz sahibi olmak demektir. Aynı konuya ilgi duyan İslam dünyası ise yeryüzü coğrafyası ve astronomiyle ilgili daha kesin bilgilere sahip olduğundan daha güvenilir sonuçlar elde eder.

Latin Batıda Julius Takvimi

Latin hâkimiyetindeki Batıda, Yunan biliminin içeriğiyle kutsal metinlerin öğretileri arasındaki ilişkiyi konu alan tartışma, daha ılımlı bir şekilde olsa da, XI. yüzyıla kadar sürer. Matematikçi Gerbert d'Aurillac'ın (y. 950-1003) II. Silvester adıyla papa seçilmesi, matematik bilimlerini Hıristiyanlığın içinde oynadığı rolün ne derecede güçlendiğine işaret eder. Ancak bu tartışmanın bu kadar uzun süreli olması, Latin Batının gerçek anlamda matematikten çok, söylemsel açıklamaları, kavramsal listeleri, grafik şemalarını temel alan ve ansiklopedik ilmin farklı alanlarını bir bütün olarak sunmaya uygun özet açıklamalar veya tamamıyla belleği güçlendirme amaçlı bilimsel bilgiler edinmesine katkıda bulunur. Matematik bilimlerini kalbi, yani Yunan metinlerinde ifade edilmiş olan kavramların teorik ve pratik açıdan kavranması, başlangıçta desteklediği teorilerin dine olan saygısızlığından dolayı reddedilir, sonra ortaçağ derlemelerinin

retorik yapısından uzak olduğu için bir kenara bırakılır, en sonunda da Bizans ve özellikle İslam kültürleri gibi daha dikkatli kültürlere devredilmek zorunda kalınır.

XI. yüzyılda, duyumsal dünyayı bile yorumlamak için kutsal metinleri temel alma iradesinin neden olduğu ihtilaf aşıldıktan sonra, Latin batı, matematik bilimlerini dinin ifade edilmesine ve güçlenmesine bulunabileceği katkının bilincine varmaya başlar. Matematik ve din

Zamanın kontrol altına alınması –yani güneş ve ay çevrimlerinin doğal ritimlerine göre günlerin, ayların ve yılların doğru şekilde bölünmesi– antikçağdan itibaren sivil hayatın en önemli yönlerinden birini oluşturmuştur. Avrupa şehirlerinin yeniden önem kazanması ve ticari alışverişin yeniden doğuşuyla takvimin idaresi yavaş yavaş bir iktidar aracı olarak görülmeye başlanır. Takvim, farklı tarım faaliyetlerine ayrılması gereken en uygun günlerin tespit edilmesine, sözleşmelerin geçerlilik sürelerini yanlış anlamaya yer vermeyecek şekilde kararlaştırılmasına ve en önemli dini bayramların en uygun zamanlarda kutlanmasına izin verir. Takvimin düzenlenmesi üzerinde söz sahibi olmak, takvimi kullananlar üzerinde otorite sahibi olmak demektir. Ancak takvimin kesin şekilde tanımlanması, astronomi olayları konusunda pek de sıradan olmayan bir bilgi ve derin anlamı kaybedilmiş olan matematik kavramların tanınması gerektirir.

Bu kayba, Mısırlı astronom Sosigenes'in (MÖ I. yüzyıl) önerisiyle Julius Caesar (MÖ 102-44) tarafından kararlaştırılmış olan reformla Latin Batıda kullanılmaya başlanan takvim de katkıda bulunmuştur. Julius adı verilen ve MÖ 46 yılından itibaren Roma İmparatorluğunda kullanılan bu takvim, oluşturulduğu ve kullanılmaya başlandığı tarihte geçerli olan astronomik varsayımları temel almıştı. Bu yeni takvimin formülasyonu iki paralel devre bölünmüş, 365 günlük bir yıla dayanıyordu. Birinci devir 31 ila 28 günlük sürelere tahsis edilen 12 aydan (29 buçuk günlük kameri ayın bir versiyonu) ve toplamda 365 günden oluşuyordu. İkinci devir, aylardan ve yıldan bağımsız olan (kameri ayın çeyreklerinden türemiş) tahminen 52 hafta içeriyordu. Bu takvimi, temel aldığı astronomik devirlere bağlayan tek şey, ilkbahar ekinoksunun daima aynı aya ve güne denk geliyor olmasıydı. Güneş yılının uzunluğu 365 gün ve bir çeyrek şeklinde ölçüldüğü için, Sosigenes bu sorunu çözmek için dört yılda bir takvime bir gün ilave etmişti. İlave güne *bisextum* [artık gün] denmişti, çünkü mart ayının ilk gününden önceki altıncı günün sonuna eklenmişti.

Julius takviminin uygulanması Kilise Babaları veya Latin Batıdaki az sayıdaki matematikçi için bir sorun teşkil etmez, ancak sonradan birbiriyle bağlantılı iki sorun ortaya çıkar: İlkbahar ekinoksu günü Julius tak-

viminde giderek kaymaya başlar, buna bağlı olarak da Paskalya'nın tarihi kesin olarak belirlenemez. Nitekim yüzyıllar geçtikçe ekinoks günü, 325 yılında İznik Konsili'nde kararlaştırılmış olan 21 Mart'a göre çok ağır bir şekilde gerilemeye başlar. Artık günün eklenmesiyle elde edilen düzeltmenin yetersizliğinden kaynaklanan bu kayma, XI. yüzyılda beş gün civarındadır ve en temel astronomi aletlerini kullanmasını bilenler tarafından apaçık bir şekilde tespit edilir. Bu hata, tarihi ilkbahar ekinoksuna göre tespit edilmiş olan Paskalya kutlamalarının doğru şekilde gerçekleşmesini engeller.

İslam Dünyasının "Güneş ve Ay" Takvimi

Zamanı kontrol altına alma gereksinimi o kadar önemlidir ki, Akdeniz'e kıyısı olan tüm kültürlerin ortak noktası haline gelir. Ancak Hıristiyanlığın hâkimiyetindeki bölgelerin tersine İslam dünyası Julius takvimini benimsememiş, Güneş ve Ay çevrimlerinin kesin sıralamasına dayanan, çok daha eskilere uzanan, Babil kaynaklı bir takvimi kullanmayı tercih etmişti. Bu takvimin günlerden sonraki en önemli unsuru, 29 buçuk günlük kameri aylardı; bu ay, yeni aydan sonraki ilk hilalin akşam göğünde belirmesiyle başlıyordu. Bu olayın tespiti başlangıçta yalnızca gözleme dayalıydı, ama İslam dünyası gibi sürekli olarak gelişen bir dünyada, farklı yerlerin enlem ve boylamlarındaki farklar ve kötü hava koşulları gibi nedenlerle her ayın farklı bölgelerde farklı günlerde başlaması kabul edilebilir bir şey değildi. Yunanların matematiksel astronomisi, bu sorunu çözerek doğrudan gözlemlemeye ihtiyaç duymaksınız, yılın çeşitli dönemlerinde gün batımında hilalin görünürlük şartlarının belirlenmesine izin veriyordu. Dolayısıyla belirli hesaplamalar sonucunda bütün ayların başlangıcını önceden belirlemek mümkündü. Bu unsurların belirlenmesi sonucunda da başka hesaplamalar yoluyla 12 kameri aydan, yani 354 günden oluşan her bir yılın başlangıcını tespit etmek mümkündü.

Gözlemlemenin sınırları ve çözüm olarak hesaplama

Bu tür kararlar, camilerde veya medreselerde ibadete bağlı astronomi sorunlarıyla uğraşan kişilerin, yani muvakkitlerin yetki alanına giriyordu. Nitekim takvim meselesinin yanı sıra Müslüman cemaat için son derece önemli olan ve matematiksel bir yaklaşım gerektiren iki konu daha söz konusudur. Bunların birincisi, müezzinlerin cemaati namaza çağırdığı günün beş vaktini –şafak, öğlen, ikindi, günbatımı ve akşam– doğru olarak tespit etmektir. Günlerin uzunluğu mevsimlere ve belli bir yerin enlemine göre değiştiğinden, bu sorunun çözümü kolay değildir. Muvakkitler çeşitli hesaplama-

Dua saatleri için hesaplamalar

lar sonucu namaz vakitlerini tespit edip cemaatin namaza çağrılması gereken kesin anı belirlemek için uygun araçlarla güneşi ve yıldızları gözlemlemek zorundadır. İkinci sorun ise cemaatin dua etmek için yönelmesi gereken Mekke'nin yönünü tespit etmektir. Bu durumda da muvakkitlerden yeryüzü coğrafyası ve astronomi alanlarında kesin verilere başvurarak bu matematiksel sorunu çözmeleri beklenir.

Müslüman toplumların matematiksel astronomiye bu kadar büyük ilgi göstermesinin, Yunan ve Hint kaynaklarından bu konularla ilgili bilgi elde etmek istemelerinin asıl nedeni, benimsenmiş ibadet şeklinin göklerdeki gündelik değişimlere bağlı olmasıdır. İslam takviminin Güneş'in ve Ay'ın konumlarının bilinmesine bağlı olması, bu iki gök cisminin hareketlerinin incelenmesini ve bu hareketleri öngörebilmek için matematiksel modellerin benimsenmesini zorunlu kılar. Öte yandan Hıristiyanlar birkaç yüzyıl boyunca, Julius takviminin benimsenmesiyle doğru hesaplama meselesinin tamamıyla çözülmüş olduğuna inanırlar. Bütün cemaat için gündelik namaz düzeninin benimsenmiş olması, Müslümanları başlıca dinsel kurumlar içerisinde, zamanın geçişini düzen altına alabilecek matematikçiler bulundurmaya zorlar. Hıristiyanlar ise daha serbest bir dua düzenine sahiptirler, ama belli saatlerde dua etmekle yükümlü olan keşişlerin bulunduğu manastırların Avrupa'nın bilimsel bilgilerinin merkezi olması tesadüf değildir. Kıblenin belirlenmesi gerekliliği, Müslümanları küresel trigonometriye bağlı bazı sorunları çözmek zorunda bırakır: Cemaatin bulunduğu yerin Mekke'ye göre coğrafi koordinatlarının belirlenmesi, bu yerin ana yönlerinin belirlenmesi ve bu yerle Mekke arasındaki uzaklığın ölçümü (çünkü tüm inananların hayatlarında en az bir kez oraya hac yolculuğu yapması gereklidir). Her ne kadar Hıristiyanlar da kendilerine kutsal merkez olarak Kudüs'ü seçip onu ortaçağ haritalarının merkezine yerleştirirlerse de, bu şehir fiziksel bir hedef olmaktan çok ahlaki bir merkezdir. Monastik tarikatlara bile üye olanların Kudüs'e yolculuk yapması çok enderdir.

Farklı ihtiyaçlar

İslamı matematiksel astronomiye ilgi duymaya iten bir başka toplumsal etken de söz konusudur. VIII. yüzyılın ikinci yarısında Arapçaya tercüme edilen ilk Yunanca eserlerden biri, Klaudios Ptolemaios'un (II. yüzyıl) astrolojiyi konu alan eseri *Tetrabiblos*'tur [Dört Kitap]. Ama yıldızların insanların hayatını etkilediğini kabul etmek özgür irade kavramını inkâr etmek anlamına geldiğinden, antikçağın bu pratik astroloji eseri Kilise Babaları tarafından mahkûm edilmişti. Kutsal Roma İmparatorluğunun kiliseyle olan verimli ilişkilerinden dolayı, siyasal iktidar da Kilise Babaları'nın bakış açısına ortak olur. Dolayısıyla Latin Batıda astroloji daha çok tıp

Yıldızlar insanların hayatını etkiler mi?

alanında başvurulan gizli bir unsur olarak kalır, çünkü yıldızların hastalıkların seyri üzerinde etkili olduğuna inanılır. Müslüman toplumların farklı bir şekilde düzenlenmiş olması ve siyasal veya askeri liderlerin sahip oldukları güçlü kişisel itibar ve tebaaları üzerindeki mutlak iktidar, astroloji için çok verimli bir zemin hazırlamış olur. Camilerde ve medreselerde zamanın ölçümüne dair "meşru" meseleler ele alınırken, siyasal ve askeri liderlerin saraylarında, yıldızların konumlarını en doğru şekilde tespit etmesini ve yıldız falı hazırlamasını bilen matematik astronomları ağırlanır. Bu tahminler temelinde bazen savaşlar, bazen de kişilerin hayatlarına dair kararlar alınır.

Bkz. *Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri*, s. 230

İslam Kültürü ve Latince Tercümeler

Giorgio Strano

İslamın Akdeniz'de yayılması bir yandan Hıristiyan kültürünün manastırlarda yaygınlaşmasına neden olurken, diğer yandan Akdeniz bölgesinde Toledo gibi şehirlerin gelişimine yol açar. Müslüman ve Hıristiyan kültür insanları, bu şehirlerde bir araya gelerek felsefe ve matematik eserleri alanında yoğun bir araştırma ve tercüme sürecini başlatırlar ve böylece bu eserlerin bazıları Yunan, bazıları da Müslüman olan yazarları Latin Batının kültürel mirasına dahil olur.

İslam Dünyası ile Latin Dünyası Arasındaki Dengelerin Değişmesi

Hıristiyan Batının monastik kültürü X. yüzyıl sonlarına kadar, Geç Roma dönemine ait ansiklopedik derlemelerin muhafaza edilmesine ve incelenmesine odaklanır. Akdeniz'in kıyı bölgelerini doğrudan ilgilendirmeye ve başka bölgelerde endişe yaratmaya başlayan İslamın kayda değer ölçüde

yayılması, yüzyıllardan beri süren bu dengenin değişmesine yol açar. İlk olarak ortak düşmana karşı güçlerin birleştirilmesi için farklı Hıristiyan bölgeleri arasındaki ilişkiler Roma Kilisesinin ve Kutsal Roma İmparatorluğunun koruyucu kanatları altında sağlamlaştırılır; ikinci olarak, Hıristiyan ve İslam blokları arasında gergin de olsa bir denge durumunun elde edilmiş olması sonucunda Sicilya ve Doğuyla bazı ticaret rotalarının yeniden canlandırılması sağlanır; son olarak da Akdeniz Havzası'nın sınıra yakın bazı bölgeleri, Hıristiyan ve İslam kültürünün üst üste geldiği bölgeler haline gelir. Bu karmaşık durum, Yunan matematik bilimlerinin Latin Batıya nüfuz etmesi açısından çok elverişli şartlar sunar; kilisenin ve imparatorluğun İslamla ilgili yaratmaya çalıştığı olumsuz algıya rağmen, ortaçağ İslam dünyası diğer halklar ve inançlar konusunda yüksek düzeyde hoşgörüye sahiptir. İspanya ve Sicilya gibi kültürlerin üst üste geldiği bölgelerde İslam âlimleri, Allah'a ve Hz. Muhammed'e saygısızlık yapmadıkları sürece Hıristiyan ve Yahudi âlimlerle yan yana çalışırlar.

Yunan matematiğini öğrenme konusunda istekli olan Avrupalı âlimler bu elverişli durumdan yararlanırlar. Birçoğu, Latin Batıda kaybedilmiş olan metinleri derinlemesine inceleyebilmek için Hıristiyan dünyasıyla İslam dünyası arasındaki sınır bölgelerinde uzun zaman geçirmek amacıyla uzun yolculuklara çıkarlar. Nitekim XI ve XII. yüzyıllarda kültür insanlarının Sicilya'nın ve İspanya'nın bazı şehirlerine doğru sürekli akışıyla birlikte başka yerlerde kolaylıkla bulunmayan bilimsel metinleri konu alan yoğun bir araştırma ve tercüme faaliyeti yaşanır. Bu türden faaliyetlerin en önemli merkezlerinden biri olan Toledo 1085'te Müslüman hâkimiyetinden Hıristiyan hâkimiyetine geçer, ama iki kültürün kimliğini de kaybetmez. Toledo'da XII. yüzyılda yaşayan tercüman ve Arapçadan yapılan tercüme sayısı göz önüne alındığında, bu şehirde bilimsel metinler alanında gerçek anlamda bir tercüme okulu kurulmuş olması muhtemeldir.

Araştırma yolculukları

Toledo: İslam ile Batı Kültürü Arasında Kültürel Alışverişin Merkezi

Toledo'ya giden farklı kökenlerden âlimler arasında İngiltere'den, Eukleides'in *Elementa*'sı [Elementler] ve Muhammed bin Musa El-Harezmi'nin (y. 780-y. 850) astronomi çizelgelerini tercüme eden Bathli Adelard (etkin olduğu dönem 1090-1146) ile yine El-Harezmi'nin *El-Cebir* adlı inceleme yazısı üzerinde çalışan Robert of Chester (etkin olduğu dönem y. 1150) vardır. *Liber Isagogarum Alchorismi* [El-Harezmi'nin Giriş Kitabı] adı verilen bu son tercüme sayesinde XI. yüzyıl ortalarından itiba-

ren cebir ve algoritma terimleri, çeşitli derecelerdeki denklemlerin çözümü için Müslüman matematikçiler tarafından geliştirilmiş hesap yöntemleri ve özellikle Arap rakamları olarak bilinen rakamlar (1, 2, 3, 4...) Avrupa'nın her tarafına yayılmaya başlar. Nitekim hesaplamalarda bu rakamların kullanımı, genelde sadece toplama, çıkarma, çarpma ve pozitif sonuçlu bölmeler gibi yalın işlemler için kullanılan Roma rakamlarına (I, II, III, IV...) göre çok daha avantajlıdır. Sıfır için özel bir rakam içermeyen Roma rakamlarının yapısı, Yunan matematik bilimlerinde ortaya çıkmakta olan çok çeşitli matematik problemleriyle başa çıkmaya elverişli değildir.

Arap rakamları

Sevillalı Juan Hispalense (XII. yüzyıl) ve Gerardo da Cremona (y. 1114-1187) da matematik alanındaki çeşitli inceleme yazılarını tercüme etmek amacıyla Toledo'ya gider. Her ikisi de El-Fergani'nin (Avrupa'da Alfraganus olarak da bilinir) *Rudimenta Astronomica* eseri üzerinde çalışır; Ptolemaios astronomisini temel alan bu eser, son derece basit olmasına rağmen veya tam da böyle olduğu için Avrupa'nın tamamı üzerinde çok etkili olur ve bilimsel çevrelerle sınırlı kalmaz. Özellikle Gerardo, bazıları Yunan, felsefe ve matematik alanlarında, bazıları Müslüman yazarlar tarafından yazılmış olağanüstü sayıda çok çeşitli eserler tercüme eder; bunların arasında El-Kindi'nin (IX. yüzyıl) geometrik optik konusundaki *De aspectibus* [Görünüşler Üzerine] eseri, Sabit bin Kurra'nın (826?-901) Roma terazisini konu alan *Liber Charastonis* [Teraziler Kitabı], Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Meteorologica* [Meteoroloji] ve *Gökyüzü Üzerine*, Arkhimedes'in (MÖ 287-212) *De mensura circuli* [Çemberin Ölçümü Üzerine] ve Diocles'in (MÖ 240-y. 180) *De speculis comburentibus* [Yakıcı Aynalar Üzerine] eserleri vardır. Gerardo'nun XII. yüzyılın sonlarına doğru yaptığı en önemli iş, Ptolemaios'un (II. yüzyıl) Yunan matematiksel astronomi alanındaki en büyük eseri olan *Almagest*'i ilk defa Arapçadan Latinceye tercüme etmektir.

Yunan matematik bilimlerini özümseme dürtüsü kısa süre içinde, tam da bu tercümeleri gerçekleştiren kişiler yoluyla özgün meyveler vermeye başlar. Geri kazanılan Yunan eserlerini konu alan ilk yorumlar ve belirli konulardaki ilk inceleme yazıları yüzyılın sonundan önce ortaya çıkmaya başlar. Örneğin muhtemelen Gerardo'nun kendisi Ptolemaios astronomisi alanında bir sentez çalışması olan ve XIII. yüzyılda çok rağbet görecek benzer eserlere model teşkil eden *Theoricae planetarum*'u [*Gezegenler Üzerine Teoriler*] hazırlar veya ona ilham kaynağı olur.

Yunanlardan ve Araplardan kaynaklanan yeni matematik kavramı

Latin yazarlar, Arapça metinlerin bu yoğun tercüme faaliyetlerinden ve içeriklerinin incelenmesinden, Yunan bilgi dağarcığının titizlikle kav-

ranmasının yanı sıra, matematik bilime yönelik yepyeni bir algı inşa ederler; bu algı, Hildegard von Bingen (1098-1179) gibi, bilim alanına retorik ve dinsel bir yaklaşım gösteren yazarların eserleriyle güçlü bir tezat oluşturur. Bazı kavramların ifade edilmesi için zenit, nadir ve azimut gibi zengin Arap terminolojisinin benimsenmesinden anlaşılacağı üzere, temelde İslam bakış açısını taşıyan bu matematik bilimleri algısı, âlimlere çok cazip gelir ve ardında yatan ve henüz keşfedilmemiş Yunan ilmine daha çok ilgi gösterilmesini sağlar.

Bkz. *İslamda Matematik Bilimler*, s. 337; *Afrikalı Constantinus ve Batıda Arap Tıbbı*, s. 287; *El-Razi ve İbn Sina'nın* Kanun'*una Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 353; *İbn Sina ve Arap Simyası*, s. 295; *Arap Simyası'na Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 300

İslamda Matematik Bilimler

Giorgio Strano

XI ile XII. yüzyıl arasında Yunan kültürüyle Arap kültürünün karşılaşması, yeni bilimsel teorilerin doğuşu ve geçmişin çelişkilerini ortadan kaldıracak yeni gözlemlerin ve araştırmaların gerçekleşmesi açısından elverişli bir ortam yaratır. Bu açıdan en hararetli tartışmaların yürütüldüğü alanlar astronomi ve optiktir.

Astronomi: Müslüman Âlimlerle Yunan İlmi Arasındaki Karşılaşma

XI ve XII. yüzyılda astronomi başta olmak üzere matematik bilimleri İslam dünyasında kayda değer bir itici güç oluşturur. Yunan ve Hint metinlerinin tercümesine ve içeriklerinin özümsenmesine, yeni gözlemler ve çeşitli bilimsel teorilerin yerleştirilebileceği genel kuramsal bir yapının oluşturulmasını amaçlayan araştırmalar yoluyla geçmişte elde edilen so-

nuçların güncellenmesi faaliyeti eklenir. Bu faaliyetler sonucunda Müslüman filozof ve matematikçiler, Yunanlardan miras alınan bilgi dağarcığındaki bazı çelişkileri ortaya çıkarır. Ancak Hıristiyan dünyasında Yunan ilmiyle kutsal metinler arasındaki uyuşmazlık matematik bilimler üzerinde olumsuz bir etki yaratırken, Yunan felsefi ilmiyle matematik bilimi arasındaki uyuşmazlık, İslam dünyasında yaratıcı gelişmelere neden olur ve uzun vadede Avrupalılar açısından son derece yararlı olacak yeni bir doğa algısı yaratır.

Müslümanların karşılaştığı ilk çelişkilerden biri, en büyük filozofların evrene getirdiği fiziksel açıklamayla en büyük astronomların geometrik açıklamaları arasındaki uyuşmazlıktır. Aristoteles'in (MÖ 384-322), Platon'un (MÖ 428/427-348/347) genel bilgileri ve Knidoslu Eudoxus'un (MÖ 408-355) gezegen modellerini temel alarak geliştirdiği kozmolojide, gezegenler eş merkezli kristal kürelerden oluşan bir sistem yoluyla, hareketsiz duran dünyanın etrafında dönüyordu. Bu yapı, gezegenlerin seyrinin, gökyüzüne özgü olan doğal dairesel ve tekdüze bir hareketin fiziksel etkileri olarak yorumlanmasına izin veriyordu. En dışarıda bulunan ve en hızlı olan sabit yıldız küresi kendi hareketinin bir kısmını altındaki kürelere giderek daha yavaş bir şekilde aktarıyordu. Bu dairesel ve tekdüze hareket ay küresinin altında sona eriyordu; buraya yukarıdan aşağıya (veya tam tersi), doğrusal bir hareket hâkimdi ve hızı hareket etmekte olan cismin ağırlığına bağlıydı. Fiziksel açıdan tutarlı olmasına rağmen, Aristoteles'in kozmolojisi yıldızların konumunu hesaplamak açısından işe yaramıyordu.

Pergeli Apollonius (MÖ y. 262-y. 190) ile İznikli Hipparkhos'un (MÖ II. yüzyıl) geliştirdiği kavramları temel alan Ptolemaios, çember sistemine dayanan gezegen modellerine başvurmuştu. Ancak gezegenlerin gözlemlenen konumlarını mümkün olduğu kadar yansıtacak modeller gerçekleştirmek için Platon'un gök cisimlerinin dairesel ve tekdüze hareketiyle ilgili genel bilgilerine karşı çıkan bir dizi geometrik mekanizma öne sürmüştü. Her gezegen bir dış çember boyunca tekdüze bir şekilde ilerliyordu; bu çemberin merkezi, dışmerkezli daha büyük bir çember boyunca Dünya'nın çevresinde hareket ediyordu, bu daha büyük çemberin hareketi, merkezi ne Dünya'yla ne de dışmerkezli dairenin merkeziyle aynı olan, "ekuant" denen üçüncü bir çemberle aynıydı. Bu modeller gezegenlerin burç kuşağı üzerindeki konumlarını öngörmeye izin verse de, fiziksel bir anlamın atfedilebileceği basit mekanizmalar gibi görünür. Özellikle çeşitli çemberlerin birbirlerine göre hareketlerinin evrenin hangi mekanizmasından kaynaklandığını açıklamak zor görünür.

Ptolemaios'un evreni

Platon ve Aristoteles'in eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesi Müslüman âlimlerin, ayüstü cisimlerin doğal dairesel tekdüze hareketi ve ayaltı cisimlerin dikey doğrusal doğal hareketi doktriniyle tanışmasını sağlar. Sabit bin Kurra (826?-901) Aristoteles'in kozmolojisini daha işlevsel hale getirmek için sekiz ana gök kürenin en dışına, evrenin birincil devindirici işlevini üstlenen dokuzuncu bir küre ekler. Ptolemaios'un eserlerinin de tercüme edilmiş olması ise Müslüman âlimlerin dış merkezli ve ekuant dış çemberlere dayanan gezegen modelleriyle tanışmalarına ve hem zamanla ilgili hesaplamalarda hem de yıldız fallarının hazırlanmasında bunlardan yararlanmalarına imkân tanır. Muhammed El-Battani'nin (y. 850-929) kendini Ptolemaios'un bazı parametreler açısından güncelleştirilmiş gezegen modellerine dayanan gezegen çizelgelerini hesaplamaya adamış olması bir rastlantı değildir.

Filozofları memnun eden kozmolojik yaklaşım ile matematikçileri memnun eden geometrik yaklaşım arasındaki çelişkiler, antikçağ âlimlerine karşı az veya çok eleştirel tavırların alınmasına neden olur. Genel eğilim olarak eleştiriler Aristoteles'ten çok Ptolemaios'u hedef alır, ama bu eleştiriler, İspanya'dan Akdeniz'in güney havzası boyunca İran'a ve Hindistan'ın kuzey bölgelerine kadar uzanan İslam âleminin çeşitli bölgelerinde büyük çeşitlilik gösterir. Mısır'dan İran'a kadar uzanan en doğudaki bölge matematiksel yaklaşımı tercih eder ve gökyüzü olaylarını dikkatle gözlemleme konusunda çaba gösterir. Kullanılan geometrik modellerin fiziksel tutarlılığı ikincil düzeye düşürülerek gezegen "olgularını kurtaracak" alternatif çözümler geliştirilir. İspanya'yla Fas'ı içine alan batı bölgesine ise evrene fiziksel açıdan tam bir anlam kazandırabilecek felsefi yaklaşım hâkimdir. Bu durumda kozmolojik yapıyla gözlemlenen gökyüzü olguları arasında tam denklik kurulması önemsiz sayılır.

Batı bölgesinde ve özellikle Endülüs'te, Latin dünyasında Averroes olarak bilinen filozof İbn Rüşd (1126-1198), Ptolemaios'un astronomisini şiddetle eleştirir. İbn Rüşd dış çemberlerin, dış merkezli çemberlerin ve ekuantların evrenin fiziksel gerçekliğinde hiçbir yeri olmadığına inanır ve hareketsiz olan dünyayla eş merkezli olan gök küreleri sistemine dayalı Aristotelesçi bakış açısını savunur. Bu sav bir başka Endülüslü astronom olan ve sonradan Alpetragius olarak bilinecek Ebu İshak el-Batruci (y. 1150-y. 1200) tarafından daha da geliştirilir; Batruci eş merkezli küre sistemine dayalı gezegen modelleri geliştirmeye çalışır. Bu modellerin bazılarında gezegenlerin yörüngelerinde onlarca derecelik sapmalar olduğu düşünülürse, geliştirdiği modeller çok başarılı değildir. Ancak bu modellerin tekrar gözden geçirilmesi yerine, Aristoteles'in söylediklerinin temel alındığı ge-

Aristoteles'in modeli

nel fizik prensiplerinin ötesinde, gezegen hareketlerinin ayrıntılı mekaniğinin temelde bilinemez olduğu şeklinde bir felsefi sonuca varılır.

Doğu bölgesinde ise Ptolemaios'a yöneltilen eleştiriler, gökyüzü olgularının giderek daha dikkatli gözlemlenmesi ve matematik yöntemlerin giderek daha incelikli bir şekilde uygulanmasına eşlik eder. Müslüman matematikçiler, ilkel cebir ve dik üçgenlerin köşeleri, dik kenarları ve hipotenüsü arasındaki ilişkileri (sinüs, kosinüs, tanjant vs) ana hatlarıyla belirledikten sonra düz ve küresel üçgenlerin çözümlerine yarayan ilk formülleri ve gökyüzüyle ilgili bazı parametreleri belirlemek için Yunanların yöntemlerine alternatif yöntemler geliştirmeye başlarlar. Yunan dünyasında tek bir astronomi çizelgeleri derlemesi varken –İskenderiyeli Theon'un (IV. yüzyıl) geliştirdiği, Ptolemaios'un pratik çizelgeleri– İslam âleminin tamamında astronomi çizelgeleri (*Ziji*) alanındaki gelişimin arkasında bu üstün matematik becerileri yatar. Mısır'da Ali bin Abdurrahman bin Yunus (950-1009) Kahire'nin en büyük camiine konan ve derecesi en büyük halkasının içinden atlı bir insanın geçebileceği söylenen bazı büyük cihazlarla Güneş'in seyrini izler. Ptolemaios'un modellerini kendi yaptığı gözlemlerle güncelleştiren bin Yunus, tarihin en etkili astronomi çizelgeleri derlemelerinden biri olan *El-Ziji El-Hakimi*'yi geliştirir ve hükümdar El-Hakim'e adar. Müslüman âlimlerin becerilerini kullanarak geliştirdikleri incelikli matematik aletler arasında düz usturlap vardır. Bu aletler kronometri, astronomi, astroloji, coğrafya ve topografi alanlarında, manüel olarak trigonometri hesaplamalarına başvurmak zorunda kalmadan karmaşık problemlerin çözülmesine izin verir. Daha sonra Avicenna olarak tanınacak olan İranlı filozof İbn Sina da (980-1037) yıldızları incelemek amacıyla büyük boyutlu astronomi aletleri planlar ve inşa eder. İslam âleminin Doğu bölgelerinde, camilerle veya medreselerle bağlantılı olarak gökyüzü gözlemcileri ortaya çıkmaya başlar ve bazıları yıldızların incelenmesi yoluyla kendi geleceklerinin önünü açmak isteyen siyasal veya askeri liderler tarafından finanse edilir. Yunan biliminin en ayrıntılı şekilde gözden geçirildiği süreç de bu gözlemciler tarafından başlatılacaktır.

Astronomi çizelgeleri

Optik Alanı: Görünün Felsefi Teorisi ve Görüntülerin Oluşum Geometrisinin İncelenmesi

Müslüman âlimlerin Yunanlardan devraldığı matematik ilminde var olan bir başka çelişki de optik alanını ilgilendirir. Bu alanda da ışığın doğasına ve görü olgusuna önem veren felsefi kavramla görüntülerin oluşum mekanizmalarını kavramayı amaçlayan geometrik görü arasında bir u-

yuşmazlık oluşur. Görme konusunda birbirleriyle çelişen Yunan filozofları bazen insan gözünün uzaklardaki nesneleri dokunsal algılama gücüne sahip görsel ışınlar yaydığını öne süren dışa doğru ışın teorisini, bazen de dünyadaki nesnelerin insanların gözlerine giren ışınlar yaydığını öne süren içe doğru ışın teorisini savunurlar. Aristoteles gibi bir filozof, bu gibi konularda daima muğlak davranmış, teorilerden hiçbirine öncelik vermemiş ve eserlerinde her ikisine de yer vermiştir. Zaten kabul edilen görme teorisinden bağımsız olarak, matematikçilerin tercih ettiği ve ışık ışınlarının –veya görsel ışınların– düz çizgi şeklinde hareket ediyor olması fikrine dayanan geometrik optik kavramı, virgülüne kadar aynı kalmıştır.

Görü olgusu veya mekanizması

İbn Heysem (965-1040), astronomi konusundaki bazı çalışmaların yanı sıra, Eukleides'in (MÖ III. yüzyıl) *Optica* [Optik] ile Ptolemaios'un *Optica* [Optik] kitabının ve Huneyn bin İshak'la (809-873) Yakub El-Kindi'nin (?-y. 873) eserlerinin Arapça tercümelerini temel alarak *Kitab el-Menazır*'ı [Optik Kitabı] yazar; bilim tarihinde kalıcı bir etki yaratacak olan bu kitabında, görme alanındaki felsefi teori ile görüntü oluşumunun geometrisinin incelenmesi arasındaki ayrımı aşmak amacıyla, optik konusunda sahip olunan tüm bilgilerin bir sentezini çıkarır. İbn Heysem bu eseri oluşturan kitapların ilk üçünde hem Eukleides'in hem de Ptolemaios'un savunduğu görsel ışın teorisini elemek için insan gözünün anatomik analizinden yararlanır. Ona göre göz görsel ışınlar yaymak yerine ışık ışınları alır ve bunlar gözün içine girdiği zaman görüntüleri oluşturur. Görsel ışın teorisiyle açıklanamayan, gözlemlenen görüntülerin renklerinin nasıl oluştuğuna dair, çok eskilere dayanan mesele de bu şekilde çözülmüş olur. Renkler, duyumsal dünyaya içkin özelliklerdir; ışık bir nesneye çarptığı zaman çarptığı renklerin ışık ışınlarını göze doğru gönderir.

Harici ışın teorisinin sınırları

İbn Heysem, *Kitab*'ın sonraki dört cildinde Eukleides'in ışık ışınlarının havadaki doğrusal hareketi konusunda yürüttüğü çalışmaları ve Ptolemaios'un yansıma (düz bir aynaya çarpan bir ışının oluşturduğu köşe, yansıma köşesine eşittir) ve kırılma (düşük yoğunluktaki bir ortamdan daha yüksek yoğunluktaki bir ortama geçen –veya tam tersi– bir ışın kırılmaya maruz kalır) yasalarını konu alan çalışmalarını geliştirmeye devam eder. İbn Heysem, ışın demetlerinin düz, içbükey ve dışbükey aynalardaki yansımalarını ve düz, içbükey ve dışbükey şeffaf yüzeydeki kırılmalarını gözlemler. Bu incelemeler sayesinde ayrıca belli bir kaynaktan gelen ışık ışınının küresel bir ayna üzerinden göze yansıma noktasını tespit etme sorununu (Alhazen veya İbn Heysem sorunu olarak bilinir) çözer. Bu sorunu çözerken Arapçaya tercüme edilmiş en önemli geometri metinlerinden

biri olan Apollonius'un *Conica* [Koniler] eserinden öğrendiklerinden yararlanır. İbn Heysem alaca karanlık süresini belirlemek, Ay'ın neden ufka yaklaşınca daha büyük göründüğü ve Güneş'in veya Ay'ın haleleriyle gökkuşağı gibi meteorolojik olguların neden gerçekleştiği gibi optik alanıyla bağlantılı sayılan bir dizi sorunla da ilgilenir.

Geometrik optik alanı ve özellikle aynaların yansıma özellikleri başka matematikçilerin de ilgisini çeker. İçbükey küresel veya parabolik aynaların yakıcı özelliklerinin farkında olan Müslüman askeri liderler de bu alanlarda yürütülen çalışmalardan genel anlamda hoşnuttur. Zaten yaklaşan Roma gemilerini yakmak için yakıcı aynalar* inşa ettiği söylenen Syrakousailı Arkhimedes de (MÖ 287-212) bu dönemde yeniden ilgi çekmeye başlar. Hem büyük matematikçi hem de büyük mucit Arkhimedes efsanesi, geç döneme ait diğer eserlerden de (örneğin suyla çalışan saatler konusundaki çalışmaları) destek alarak kısa sürede ortaçağ dünyasının tamamına yayılır.

Yakıcı aynalar

Bkz. *İslam Kültürü ve Latince Tercümeler*, s. 334; *İbn Sina ve Arap Simyası*, s. 295; *Arap Simyasına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 360

* *Gli specchi ustori* dev çukur aynalardır. Görüntünün boyu cismin aynaya uzaklığına göre değişir ve eğer cisim odakla tepe noktası arasındaysa cismin görüntüsü çok büyük olur. Bu nedenle halk arasında dev aynası olarak da geçer –ed.n.

Tıp: Beden, Sağlık ve Tedaviyle İlgili Bilgiler

XI ile XII. Yüzyıl Arasında Batıda Tıp ve Hastalıklar

Maria Conforti

XI. yüzyılın ilk yıllarında ruhun bakımı, bedenin gerektirdiği bakıma göre öncelik taşımaya devam eder. Ancak manastırlarda, seküler tıpla ilgili tartışmalara rağmen, manastır üyelerinin fiziksel sağlığı ve tedavisi daha büyük ilgi konusu olmaya başlar ve bu değişim hem tedavi amaçlı reçete derlemeleri hem de hastaların kabul edildiği mekânların geliştirilmesi şeklinde kendini gösterir.

Manastırlar ve Cüzzam Hastaneleri: Bedenin Tedavisi ve Hastaların Tecrit Edilmesi

XI ila XII. yüzyıllar arasında batı Avrupa'da demografik, ekonomik, sivil ve kültürel şartlarda iyileşme belirtileri görülmeye başlanır. Bu "yeniden canlanma"nın en belirgin sonuçları, nüfustaki artış ile kentsel merkezlerin yeniden önem kazanmaya başlamasıdır; kültür alanının çeşitli unsurları gibi tıp alanı da bu değişimden olumlu yönde etkilenir ve yüzyıllardır süren durgunluk döneminden çıkar. Erken ortaçağın tamamı boyunca klasik kültürden ve toplumsal hayat uygulamalarından geriye kalanlar manastırlarda ve monastik tarikatların (Benediktenler, Cluny ve Cisterciensius tarikatları) diğer merkezlerinde muhafaza edilmiştir. *Caritas* [merhamet] idealine Batıda da büyük önem verilmeye başlanır; bu bölgede *infirmus* (hasta) kavramının kendi içinde ayrıma gidilmemiş olması ve korunmasız veya zayıf olan herkesi, hatta potansiyel olarak bütün günahkârları kapsayacak derecede geniş tutulması, örgütlenmiş hayır kurumlarının oluşturulmasıyla değil, bedenden çok ruhun bakımını vurgulayan teorik bir düşüncenin gelişimiyle sonuçlanmıştı. XII. yüzyıldan itibaren *infirmitas*

(hastalık) doktrini de gelişmeye ve *paupertas* (yoksulluk) kavramından ayırt edilmeye başlanır ve artan refah ortamıyla fiziksel sağlığa verilmeye başlanan önemin etkisi altında kalır.

Buna rağmen monastik tarikatların kurallarından, seküler tıpla ilgili süren tartışmalara rağmen, monastik cemaat üyelerinin fiziksel sağlığı ve tedavisinin ilgi konusu haline gelmeye başladığı anlaşılır; zaten tıp ve farmakoloji alanındaki metinlerin aktarım süreci ve bunlara bağlı uygulamalar da manastırlarda odak noktası olur. VII ila X. yüzyıllar arasında yazılmış olan tıbbi metinler daha çok tedavi amaçlı reçete kitapları gibi uygulama alanında derlemelerden oluşur ve bunların açıklandığı genel bir tablo veya teorik bir çerçeveden yoksundur.

Toplu tıbbi yardımın sunulduğu yerleri –yani monastik revirleri, kiliselere bağlı *hospitalia*ları (bakımevleri: Bu terim IX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanır) ve hamamları– idare edenler hemen her zaman keşişler veya kilise temsilcileri olmaya devam eder. Batıda da kurulmaya başlanan yeni kurumlar sadece tedavi amaçlı olmasa da diğer faaliyetleri arasında tedaviye de yer verir. Sankt Gallen'deki Benedikten Manastırının 820-830 arasında kurulmuş olan ve hekimlere, farmakolojiye, hamama (hamam, hijyen amaçlı bir uygulamadan çok tedavi amacı taşıyan, önemli ve yaygın bir unsurdur) ve kan almaya ayrılmış alanlar içeren reviri önemli bir örnek teşkil eder. Bu ve buna benzer ortamlarda tedavi, farmakoloji ve botanik alanlarında rehberler yazılır ve bu konularla ilgili antikçağdan kalma metinler kopyalanır.

Revirlerin gelişimi

XI. yüzyıldan itibaren monastik çevrelerde hastalarla ilgilenenler, farklı işlevleri yürüten kişiler –hacamattan sorumlu olanlar, hastabakıcılar, hekimler– şeklinde ayrılmaya başlanır. Monastik ortamlar, hem aydınları hem de sağlık alanında çalışan çeşitli kişileri içerir; örneğin Hildegard von Bingen (1098-1179) bu dönemin en istisnai ve ilginç kadınlarından biridir. Rheinland bölgesinde Rupertsberg Benedikten Manastırının başrahibesi olan Hildegard müzik ve teoloji alanında bilgilidir ve tıp ve mistisizm alanında eserler yazmıştır.

XI. yüzyıl sonunda, Haçlı Seferlerinin düzenlenmeye başladığı dönemde, o ana kadar Batıda bilinmeyen bir hastalık olan cüzzam adlı korkunç bir hastalık Avrupa'ya yayılır. Cüzzamlılar kentlerde ve küçük yerleşim yerlerinde sadece fiziksel değil, her şeyden önce ahlaki bir hastalığı olan, saf olmaktan uzak insanlar olarak algılanır. Geç ortaçağ döneminde bulaşıcı hastaların tecrit edilmesi için oluşturulan yapıların öncülleri olan cüzzam hastanelerinde tecrit edilmesi, gerçek anlamda tıbbi amaçlı bir eylem olmayıp kötülüğü toplumdan uzaklaştırmak ve kötülüğü taşıyanları tespit etmek şeklindeki daha

Cüzzamlıların tecrit edilmesi

derin ve muğlak ihtiyaçlara cevap verir. Nitekim dönemin zihniyetine göre cüzzamlılar tedavi edilmemeli, sadece bu kötülüğün yayılmaması için tecrit edilmelidir.

Bkz. *Yoksullar, Hacılar ve Yardım Sistemi*, s. 198

Afrikalı Constantinus ve Arap Tıbbına Batıdan Gelen Tepkiler

Maria Conforti

Galenos tıbbının Batıya "dönüşü" ve yayılması özellikle İtalya'da ve kısmen İspanya'da gerçekleşir. Arap tıbbının Yunan tıbbını temel alarak gelişmesi gibi İtalya'da da bu gelişme, Arapçadan Latinceye yapılan tercümelere dayanır. Dilbilimsel aktarıma olan ilgi, bu tercümelerden yararlanmanın pratik yönünü biraz gölgede bırakmıştır; tıp tarihçileri bu metinleri yeniden ele almaya başlamış ve filoloji alanının kazanımlarından yararlanarak onları doğru bağlamlara yerleştirmeye –bu konulardaki tanıklıkların ne yazık ki çok az miktarda olmasına rağmen– bu metinlerden ne şekilde yararlanıldığını, okuma şartlarını ve hekimlerin, hastaların ve hekimler dışındaki cerrah, eczacı ve ebe gibi tedavi alanındaki meslek sahiplerinin faaliyetlerini incelemeye başlamışlardır.

Montecassino Manastırı: Keşişler ve Galenos Tıbbının Yayılması

Geç antikçağ ile erken ortaçağda Batıda Galenos yaygın olarak tanınmaz, onun yerine Galenos'a karşıt fikirlere sahip olan metodist ekole ait yazarların ve özellikle Efesli Soranos'un (II. yüzyıl) metinleri okunur ve kullanılır. Bu yazarlar hasalıkların nedenleriyle ilgilenmeyi reddedip hekimlerin sadece fizyolojik ve patolojik olguları gözlemlemekle ve onları *laxi* (rahatlık veya "açık olma" durumu), *constricti* ("kapalı olma" durumu) ve *mixti*

(karışık) şeklinde sınıflandırmakla yetinmesi gerektiğini savunurlar. Ancak işin ilginç yanı, tıp alanındaki bilgiler Galenos'un *De sectis* [Hizipler Üzerine] eserinin XI. yüzyıldan önce yapılmış bir tercümesiyle Sevillalı Isidorus'un *Etymologiae* [Etimolojiler] eserinden kaynaklanmıştır. Antikçağdan Latin Batıya kalan az sayıdaki tanıklıklar arasında Galenos'tan ve *Aphorismos* [Vecizeler] ile *Prognostica* [Prognoz] dahil olmak üzere *Corpus Hippocraticum*'dan [Hippokrates Külliyatı] hakiki ve sahte metinler ile Oribasius (y. 325-403) ve Paulus Aegineta (y. 620-y. 680) başta olmak üzere İskenderiyelilerin bazı elyazmalarının tercümeleri vardır.

Hekim Constantinus

Dolayısıyla XI. yüzyılda Arap tıbbının tanınmaya başlanması gerçek anlamda bir devrim anlamına gelir; ancak bu dönemin en önemli temsilcisi olan Afrikalı Constantinus (1015-1087) bu süreci Yunan tıp kültürünün "geri kazanılması" olarak görmeyi tercih eder (Yunancanın İtalya'nın güneyinde kültür dili olarak var olmaya devam ettiğini unutmayalım) ve böylelikle bazı Arap yazarların (örneğin El-Mecusi) tıbbın özgün çizgilerine göre ilerlemesini engeller.

Afrikalı Constantinus'la ilgili bilgileri, kendisi gibi Benedikten Montecassino Manastırında keşiş olan Paulus Diaconus (1107-1159) ve daha geç döneme ait bazı kaynaklardan elde ediyoruz. Birçok açıdan efsanevi yönleri olan Constantinus'la ilgili bilgilerin bir kısmı çelişkilidir, ama genel anlamda bakıldığında Akdeniz'in bütün kültürlerinin –Yunan, Arap ve Latin– dahil olduğu "karışık" bir kişiliğin söz konusu olduğu görülür. Kartaca'da doğmuş Hıristiyan –ama bazı kaynaklara göre Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçmiş– bir Tunuslu olan Constantinus'un doğuda uzun zaman yolculuk yaptığı ve tercümelerini tamamlayacağı Montecassino'ya girmeden önce Sicilya'nın ve Güney İtalya'nın prensleriyle temas kurduğu, örneğin 1077'de Salerno'da Robert Guiscard'la (y. 1010-1085) tanıştığı söylenir. Bazı kaynaklara göre Constantinus, Salerno piskoposu Alphanus'tan (?-1085) bir tavsiye mektubu alarak Montecassino başrahibi Desiderius'a (y. 1027-1087) gitmiştir. Özellikle şiirleriyle tanınan ve piskopos olmadan önce Montecassino'da keşiş olan Alphanus, Emesa piskoposu Nemesius'un (IV-V. yüzyıl) Galenosçu doktrinlerden çok yararlandığı insanın doğası üzerine bir inceleme yazısını tercüme eder. Alphanus'a biri dört vücut sıvısı üzerine biri de *de pulsibus* [nabız üzerine] olmak üzere tıp alanında başka yazılar da atfedilmiştir.

Constantinus'un gelişinden önce tıpla ilgili bilgilerin var olduğu ve bu bilgileri yayma faaliyetlerinin yer aldığı Montecassino'da Constantinus'a tercüme faaliyetlerinde iki kişi yardımcı olur. Actus ile Müslüman olup Hıristiyanlığı kabul etmiş olan ve muhtemelen "hekim" olup aynı isimli Salernolu hocayla aynı kişi olduğu sanılan Johannes Afflacius.

Afrikalı Constantinus'un Eserleri ve Sonraki Yüzyıllardaki Şöhreti

Constantinus'un 1087'de (veya en geç 1098/1099'da) öldüğü sanılır. Kitapları Arap tıp kitaplarının sadece tercümesinden değil, uyarlanmasından oluşur; bundan dolayı sert eleştirilere maruz kaldıysa da, Constantinus'un tercüme-uyarlamalarının kaynaklarından söz etmemesi ve Batıda ortaçağ tıbbının kanonu açısından temel önem taşıyacak bazı metinlerin tercümanı yerine kendini "yazarı" olarak tanıtması ilginçtir. Arap tıbbı açısından da olduğu üzere, Constantinus'un tedavilerinin ve filologların (ama özellikle ortaçağ hekimlerinin ve okurlarının) bu metinleri yorumlarken çektiği zorlukların temelinde teknik terimlerin tercümesi yatar. Nitekim ortaçağ Latince söz dağarcığı Arapçaya ve özellikle Yunancaya göre daha sınırlıdır. Örnek vermek gerekirse, Latince *humor* terimi, Yunancadan kopya edilmiş Arapça metinde bulunan altı farklı terimin yerine kullanılmıştır; *İsagoge*'nin [Giriş] Latince tercümanı da *causa* [neden] yerine *occasio* [vesile] kelimesini kullanarak, tıbbın sanat mı *scientia* mı [bilim] olduğuna dair –Aristoteles'e göre *scientia, scire per causas*, yani nedenlere dayalı bilgiyi temel alır– epistemolojik tartışma yaratan uzun bir yanlışlıklar silsilesine neden olur.

Yazar mı, tercüman mı?

Constantinus'un metinleri, Galenos'un eserleri hakkındaki bilgilerini ve ona beslediği hayranlığı temel alır; Constantinus, Galenos'un eserlerinin tamamını İskenderiye kanonuna göre 16 kitap olarak sunar, ama bu kitaplar klasik Arap yazarlarının metin ve derlemelerinden alınmıştır. Constantinus'un tercüme ettiği eserler arasında Mısır'da yaşamış olan ve Isaac Judaeus (y. 850-932/941) olarak bilinen hekim ve filozof İshak El-İsraili'nin diyetleri, ateşi ve idrarı konu alan çeşitli inceleme yazıları vardır. Ancak Constantinus'un önemi daha çok Batının akademik kanonuna dahil olacak olan iki eserin tercümesine bağlıdır. *Pantegni* [Tüm Tıp Sanatlarının Kitabı], Ali bin Abbas El-Mecusi'nin (?-982/994) X. yüzyılda yazdığı tıp ansiklopedisinin tercümesi ve uyarlamasından oluşur. Bu eser Aristoteles'in düşüncelerini yeniden ele alarak Yunan geleneği ile Bizans döneminin tıp ansiklopedilerinin sentezini sunar ve böylece hem Galenosçu düzenlemeye hem de Arap tıp uygulamalarında elde edilen sonuçlara yer verir. Constantinus'un ölümünden sonra *Theorica Pantegni* ile *Practica Pantegni* adında iki eser dolaşıma girer. İkinci kitap, Constantinus'un ilk tercümesi temel alınarak sonradan büyük çapta genişletilmiştir ve çeşitli metinlerin karışımından oluşur. Birinci kitap hiç kuşkusuz etki alanı daha büyük olan eserdir; XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli yazarların alıntı yaptığı bu eser, Montecassino'nun Bene-

dikten tarikatının manastırları arasındaki merkezi konumundan ve Salerno Tıp Okulu'yla olan ilişkilerinden dolayı, Constantinus'un diğer eserleri gibi yaygın olarak bilinir.

İsagoge Iohannitii [Johannes'in Girişi], muhtemelen Huneyn bin İshak'a (809-873) ait olan bir eserden alınıp Latinceye tercüme edilmiş olan yazılardan oluşur; ilk defa XI. yüzyıl sonunda, biri Montecassino'da bulunan iki elyazmasında adı geçer. Güney İtalya'da yazıldığı ve Afrikalı Constantinus'un tercüme faaliyetleriyle bağlantılı olduğuna şüphe yoktur, ama doğrudan ona atfedilmez (gerçi Danielle Jacquart bu yönde bir sav öne sürmüştür). *İsagoge Ioannitii* ile *Pantegni* yapısal açıdan benzer özellikler taşır; her iki eser, sonraki yüzyıllarda olağanüstü rağbet görecek *theorica/practica* [teori/pratik] ayrımına göre iki kısımdan oluşur. Adı Porphyrios'un (233-y. 305) bir eserini andıran *İsagoge*, tıbbın bu iki farklı alanına giriş niteliğinde olup XVIII. yüzyıla kadar hem teori alanında hem de üniversite eğitiminde süregelen bu ayrıma odaklanır.

Tıbbın konusu

Tıbbın konuları arasında yedi *res naturales* [doğal unsurlar] (elementler, vücut sıvıları, *complexiones* [beniz], ruhlar, uzuvlar, erdemler, ameliyatlar), rejim ve tedavi planının tespiti dahilinde hekimin müdahalesine tabi olabilecek altı *res non naturales* [doğal olmayan unsurlar] (hava, yiyecek ve içecekler, hareketsizlik ve hareket, uyku ve uyanık olma, oruç ve doygunluk, ruhun tutkuları) ve *res contra naturam* [doğaya karşıt unsurlar] yani patolojiler ve tedaviler vardır. Yaygın olarak kabul gören ve Salernolu hocalar tarafından yorumlanan eser kısa süre içinde, Batıda tıp eğitiminin "rehberi" haline gelecek olan ve çeşitli metinlerden oluşan *Articella*'nın ilk taslağını oluşturur.

Batıda yapılan tercümelerin hepsi Arapçadan değildir; nitekim Arapça metinler sadece Yunanca metinlerin aslı bulunmadığı takdirde kullanılır. Bizans İmparatorluğu ve Yunan dili ve kültürünün hâkim olduğu bölgelerle ilişki kurmak kolay değildir, Bathli Adelard (etkin olduğu dönem 1090-1146) gibi kişilerin araştırma amaçlı olarak Doğuyu ziyaret etmesi de çok ender görülür. Ancak hem Yunancanın kullanılmaya devam ettiği hem de Bizans'la ilişkilerin hiçbir zaman tamamıyla kopmadığı Sicilya ve Güney İtalya'da XII. yüzyıldan itibaren Yunancadan –örneğin Ptolemaios'un metinleri– tercüme edilir. Bu tercümeler arasında Aristoteles'in sonradan üniversitelerin tıp müfredatının ve sanat fakültelerindeki hazırlık bölümlerinin temel kaynağı haline gelecek bazı kitapları vardır. Doğuda yolculuk yapmış bir hukuk adamı olan ve Salernolu hoca Bartolomeo için çalışan Burgundio da Pisa (y. 1110-1193) Galenus'un *Techne* ve Hipokrat'ın *Aphorismos* eserlerini Yunancadan çevirir. Dolayısıyla, Aristoteles'in Latince metinleriyle

Galenus'un Latince versiyonu

olduğu üzere, Galenus'un da metinlerinin Latince versiyonunu sabırla yeniden inşa etmek mümkündür.

Bkz. *İslam Kültürü ve Latince Tercümeler*, s. 334; *Salerno Okulu ve* Articella, s. 349; *El-Razi ve İbn Sina'nın* Kanun*'una Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 353; *İbn Sina ve Arap Simyası*, s. 295

Salerno Okulu ve *Articella*

Maria Conforti

Salerno Tıp Okulu'nun temeli X. yüzyılda, özellikle Napoli bölgesinde yer alan tıp kültürü alanındaki canlanma ortamında atılır. Ancak gerçek anlamda bir okuldan söz etmek için XI ila XII. yüzyıl arasını beklemek gerekir. Bu dönemde tıp dünyasıyla ilgili olan ve hem tıp uygulamalarını hem de felsefi düşünceleri konu alan metinlerin yaygın hale gelmesine katkıda bulunacak birçok önemli kişilik (Trotula, Afrikalı Constantinus, Ruggiero di Frugardo, vs) faaliyetlerini Salerno'da gerçekleştirir. Okulun kurumsal rolünün tanınması ise II. Friedrich zamanında olur.

Okulun Doğuşuyla İlgili Efsaneler

Salerno'da verilen tıp eğitimi zirve dönemini XII. yüzyılda yaşasa da, okulun kökenleri bundan bir buçuk yüzyıl öncesine kadar uzanır. Milliyetçi kibir ve belirsiz filolojik bilgilerden dolayı Salerno Tıp Okulunun, eskilere dayanan kökeni ve burada kaydedilen ilerlemeler konusunda geliştirilen efsaneleri, titiz incelemelerle çürütüldü. Paul Oskar Kristeller'e göre X. yüzyılın ikinci yarısından önce Salerno'da gerçek anlamda bir tıp okulundan söz etmek mümkün değildir. Ama X. yüzyılda Güney İtalya'da (örneğin Napoli'de) tıp uygulamaları alanında büyük gelişmeler kaydedilir ve Salerno geleneği de bu bağlamda göz önüne alınmalıdır. Okulun doğuşunun hangi şartlarda geçekleştiğini ve bu okulun sonradan ne ölçüde seküler

olduğunu ve bir hekim ve şifacı loncasıyla mı bağlantılı olduğunu tespit etmek zordur. Salernolu hekimlerin uygulama alanındaki olağanüstü becerilerinin sonradan şöhret salması, tedavi ve cerrahi faaliyetlerine verilen öneme de işaret edebilir, İtalya ve Avrupa'da yayılan ünün bir yansıması da olabilir. Her halükârda, XVIII ila XIX. yüzyıllar arasında inşa edilen efsanenin bazı düzeltmelere tabi tutulmasına rağmen, Batıda ilk defa olmak üzere, Salerno'da tıp kültürünün hocalardan öğrencilere aktarım faaliyetinin az veya çok resmi bir şekilde oluşturulduğu ve bu faaliyetin hem uygulama alanında ilkel olmaktan çok uzak bir eğitimi hem de metne dayalı, üst düzey bir eğitimi kapsadığı kesindir.

Salerno'da tıp alanında yazılmış ilk metinler XI. yüzyıla uzanır; bu metinler arasında Gariopontus (etkin olduğu dönem 1050) adlı birine atfedilen *Passionarius* [Hastalık Kitabı] vardır. Ancak bu okulla bağlantılı en önemli metinler, daha sonraki döneme aittir. Bunlar, anatomik incelemeler içeren *Antidotarium Nicolai* [Nicholas'ın İlaç Kitabı] (XII. yüzyıl başı) ile Trotula (XI. yüzyıl) adlı –günümüzde ortaçağ tıbbının en efsane ve tartışmalı kişilerinden biri olan– bir kadın hekime atfedilen jinekoloji alanındaki bir inceleme yazısıdır. Trotula adlı birisinin varlığı konusunda şüpheler söz konusu olsa da, Salerno'da birkaç kadın hekimin faaliyet gösterdiği kesindir. Bu kadınların namı o kadar yaygındır ve cerrahlık ve ebelik faaliyetleri o kadar normal sayılır ki, çeşitli kadın cerrahlar şehrin resmi makamlarından faaliyetlerini yürütmek için yasal izin alırlar.

Trotula

Anatomik tasvirler ve çok ayrıntılı tedavi reçeteleri açısından zengin olan bu metinler, bu mesleğe özel ilgi duyulmaya başlandığına tanıklık eder. Ancak Kristeller, bu metinlerin farklı nesiller tarafından yazılıp tekrar tekrar ele alınmış olmasının Salerno'da hem eğitim geleneğine dayalı, didaktik amaçlı bir "okul" tıbbı, hem de yorumları temel alan, otoritelere uygun bir metin külliyatının oluşturulmasına dayalı "metin" tıbbı anlamında skolastik tıbbın başlangıcına işaret ettiğini belirtir. Dolayısıyla Salerno Okulu, Afrikalı Constantinus (1015-1087) tarafından sergilenmiş olan ve teori ile pratik arasındaki ayrımda da görülen tıp ile felsefe arasındaki ilişkiye yönelik ilgiyi de miras almıştır. Salerno'da ayrıca üst düzey tıp tarihi alanında uzun süre tartışılacak olan *scientia* ile *ars* arasındaki ilişki meselesi de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlar. Bu meselenin temelini oluşturan Aristoteles'in metinleri (*Metafizik* ve *Nikomakhos'a Etik*) henüz çok tanınmadığından, Salernolu hocalar tıp uygulamalarının da gerçek anlamda bir *scientia* sayılması gerektiğini öne sürerler.

Skolastik tıbbın Doğuşu

Karl Sudhoff'un incelediği Breslau derlemesinde bulunan Salerno kökenli eserler XII. yüzyıla aittir; bu elyazmasındaki eserlerin arasında *Antidotarium Nicolai*'ın bir versiyonu, Ruggiero di Frugardo'nun cerrahi konusundaki inceleme yazısı (XII. yüzyıl) ve yine uygulama alanında bazı yazılar vardır. Salerno kökenli çeşitli metinlerin çok ayrıntılı anatomik tasvirler içerdiğine bakılırsa, derslerde domuz ve başka hayvanların kesilip incelendiği varsayılabilir. Bu didaktik uygulamadan ilk defa, Matteo Plateario'nun (XII. yüzyıl) verdiği eğitimle bağlantılı olarak söz edilir. Diğer yandan İskenderiye kökenli müthiş bir gelenek olan tıbbi yorumlar da Salerno'da yeniden ele alınır; XII. yüzyılın ikinci yarısında Mauro'nun (?-1214) Hipokrates'in (MÖ 460/459-375/351) *Aphorismoi* eserini konu alan yorumları bu alandaki ilk örnektir. Bu yorumlara başvurulması, teorik tartışmalara ilgi duyulduğunun ve icra edilen disiplindeki yazarlık geleneğinin bilincinde olunduğunun işareti olarak görülür. Salerno'da faal olan ve 1225'te ölen Ursone di Calabria'nın yorumlarından, tıp uygulamalarının temeli olarak görülen doğa felsefesi alanındaki meselelere çok ilgi duyduğu ve Aristoteles'in yeni tercüme edilmiş eserleri konusunda bilgi sahibi olduğu görülebilir.

Anatomi ve tıp teorisi

Salerno Okulu'na atfedilen en ünlü metin muhtemelen *Regimen Sanitatis* [*Sağlık Rejimi*] adlı şiirdir ve antikçağa ait olduğuna dair iddialara rağmen XIII. yüzyıla aittir; bu eser, aralarında Arnaldo da Villanova'nın da (1240-1311) bulunduğu çeşitli yorumcular tarafından bir araya getirilmiş, kökenleri belli olmayan cümle ve öğretilerden oluşur. Ancak bu eserin ününe rağmen, Salerno Okulu'na ait başka metinler Avrupa tıbbının gelişimi üzerinde daha önemli bir rol oynamış ve daha uzun süreli etki sahibi olmuştur. Örneğin Afrikalı Constantinus'un *Pantegni* eserinin veya *Isagoge Iohannitii*'nin etkisi, Salerno'da, didaktik amaçlarla bir araya getirilen ve Batıda tıp eğitiminde kanon haline gelecek olan bir grup metni konu alan yorumlar şeklinde kendini gösterir. Daha sonra *Articella* adı altında yayımlanan ve XIII. yüzyılda Paris gibi Salerno'dan uzak bir yerde bile tıp müfredatında çok önemli bir yer kaplayan bu metinlerin temelinde Constantinus'un bazı tercümeleri ile bunlara yapılan bazı ilaveler yatar. Bu metinlerin arasında *Isagoge Iohannitii*, Hipokrat'ın *Aphorismoi* ve *Prognostikon* eserleri (yine Afrikalı Constantinus ve okulu tarafından tercüme edilmiştir), Theophilus Protospatharius'un (VI. yüzyıl) *De urinis* [İdrar Üzerine] eseri ve Philaretus'a atfedilen *De pulsibus* [Nabız Üzerine] vardır. XII. yüzyıldan itibaren, Galenos'un *Tegni* (*ars parva*) [Küçük Sanat] eseri de, muhtemelen doğrudan Yunanca metninden yapılan bir tercümeyle bu gruba dahil edilir. Bartolomeo ve Mauro adlı Salernolu hocaların bu

metinleri konu alan ve Karl Sudhoff'a göre XII. yüzyılda pekişmiş bir eğitim geleneğine dahil olan yorumları, bu çağda tıp teorisine gösterilmeye başlanan ilgiye kanıttır ve ileride çok rağbet görecek bir metin türüne öncülük eder, aynı zamanda da Salerno'nun tıp eğitimi geleneğinin yayıldığı bir merkez olarak önemine işaret eder; örneğin Paris'te eğitim veren ilk tıp hocası olan Gilles de Corbeil (XIII. yüzyıl), Salerno'da eğitim almıştır.

Bu eserlerin büyük kısmı didaktik nitelikleriyle öne çıkar. Ancak bazıları, özellikle öğrencilerin isteği üzerine yazılmış olmasına rağmen, Salerno'da eğitimin ne şekilde gerçekleştiğine dair elimize ulaşmış herhangi bir belge yoktur, okul tarafından verilmiş herhangi bir unvan veya "diploma"nın veya sivil veya şehir makamları tarafından kurumun hukuki açıdan tanınmış olduğuna dair herhangi bir belgenin izine rastlanmamıştır (başka birçok şehir ve devlette olduğu üzere, bu makamlar tıp mesleğini icra edenler için sınav düzenleme ve izin sağlama hakkına sahiptir). Kurumun oldukça gelişmiş bir eğitim ve mesleki yapıya sahip olduğuna ve Salvatore de Renzi'nin XII. yüzyıla tarihlendirdiği bir tıp *collegium*'unun varlığına dair çeşitli belgelerin daha sonraki tarihlerde yapıldığı ve sahte olduğu anlaşılmıştır. *Practica* ile *theorica* eğitiminin –XIII. yüzyıldan itibaren Avrupa üniversitelerinde olacağı üzere– ne dereceye kadar birbirinden ayrı tutulduğu da belli değildir; XIII. yüzyıldan itibaren Salerno'da sunulan eğitim faaliyetlerinin de pratik ve hukuki yansımaları belgelenmeye başlamıştır. Norman-Suebya geleneğini miras alan İmparator II. Friedrich'in (1194-1250, 👑 > 1220) Melfi Emirnamesi'nde (1231) Salerno Okulu hekimleri (ve eczacıları) sınava tabii tutan bir kurum olarak tanınır, ama diploma verme hakkı henüz kendisine verilmemiştir. Bundan on yıl kadar sonra aynı imparator tarafından yayınlanan başka bir emirnameyle bu okulun müfredatının felsefe ile Hippokrates ve Galenos başta olmak üzere antikçağ yazarlarının incelenmesini öngördüğü daha açıkça belirtilir. Seküler bir tıp okulunun varlığının hekimlik mesleği üzerinde önemli etkileri olacak, "okul" hekimi için *physicus* teriminin kullanılmasına neden olacaktır (XII. yüzyıldan itibaren Salerno ve Fransa'da belgelenmiştir). *Medicus* kelimesinin kullanıldığı antikçağda bilinmeyen bu terim, metinler temelinde eğitim alarak tıp mesleğini icra edenlerin, deneye dayalı aktarımlarla bu sanatı öğrenenlerden tamamıyla ayırt edilmesini sağlayacaktır.

Physicus'un Doğuşu

Bkz. *Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri*, s. 230; *Afrikalı Constantinus ve Arap Tıbbına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 345

El-Razi ve İbn Sina'nın *Kanun*'una Batıdan Gelen Tepkiler

Maria Conforti

Başta Toledo olmak üzere İspanya, sadece tıp alanında değil, felsefe ve genel anlamda bilim alanlarında da Arap kültürünün yayıldığı merkezdir. Burada faal olan ünlü tercümanlar arasında Gerardo da Cremona ile Marcos de Toledo yer alır: Gerardo, Articella *ile birlikte Batıda tıp alanının temel metni haline gelecek olan İbn Sina'nın* Kanun *eserini tercüme eder.*

Toledo ve Arapçada Faal Olan Tercümanlar

Constantinus'un tercüme edilen külliyatına daha sonra, Yunan kültürünün anısı yerine Arap kültürünün –siyasal ve dinsel açıdan sorunlu olsa da– fiili ve somut varlığının hâkim olduğu başka bir coğrafi ve kültürel bölge olan İspanya'da yapılan tıbbi ve bilimsel metinlerin tercümeleri eklenir. Bu tercümeler XII. yüzyılın ikinci yarısında, Arap hâkimiyetinde olan toprakların Hıristiyanlar tarafından geri aldığı *Reconquista* sürecine eşlik eden Arapça bilimsel metinlerin genel özümsenme süreci dahilinde gerçekleşir.

Her ne kadar bu süreç kısmen Languedoc ve başka bölgeleri de ilgilendirdiyse de, tercümelerin gerçekleştiği asıl merkez, XII. yüzyıl boyunca büyük ölçüde çift dilli bir şehir olan Toledo'dur. Toledo Katedraline bağlı tercüme okulunun öneminden dolayı, bu okulun aslında henüz var olmadığı bir dönem olan XII. yüzyılın başlarındaki varlığına dair bir "efsane" ortaya çıkmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında, en ünlüleri ve verimlileri İtalyan Gerardo da Cremona (1114-1187) olmak üzere bir grup tercüman Başpiskopos Johannes'in himayesi altında bir araya gelerek Arapça bilimsel ve tıbbi metinleri tercüme etmeye başlar. Gerardo da Cremona ününe rağmen ve Afrikalı Constantinus'a (1015-1087) benzer şekilde, tek başına çalışmaz. Hatta Arapça bilgisinin mükemmel düzeyde olmadığı da öne sürülmüştür. Diğer tercümanlar arasında XII. yüzyılın son çeyreğinde faal olan Marcos de Toledo vardır. Bazı bilimsel tercümelerin yanı sıra Gerardo'nun adını taşıyan tercümeler arasında El-Razi'nin (865-925/935) yazıları, Latincede *Albucasis* olarak bilinen

Gerardo ve ekibi

Ebu El-Kasım El-Zahravi'nin (936-1013) cerrahi konulu bir rehberi ve özellikle İbn Sina'nın (980-1037) *Kanun* adlı eseri vardır. *Kanun, Articella* ile birlikte kısa sürede Batıda tıp alanının temel metni haline gelecek, bu üstünlük konumunu ancak XVI. yüzyıl sonlarında kaybedecektir. Gerardo da Cremona ve Toledo'daki tercüme çevreleri, birçok klişe içeren, kelimesi kelimesine tercümeler yaparlar. El-Razi'nin bir başka metni olan *Kitab El-Mansuri*'nin (Latincede *Liber ad Almansorem* olarak bilinir) tercümesinin –Gerardo'ya özgü olan metne sadakat özelliğini taşımasına rağmen– gerçekten Gerardo'ya ait olup olmadığı kesin değildir.

Toledo'da tercüme edilmiş olup her açıdan tıp alanına ait olmayan eserler arasında Aristoteles'in (MÖ 384-322) Latince külliyatına yapılan bazı katkılar ile İbn Rüşd'ün (1126-1198) bazı eserleri ve bu dönemde yaygın olmaya başlayan, anonim yazarların simya konulu inceleme yazıları vardır. Toledo'da, genel anlamda bilim alanlarının yanı sıra, felsefe alanına gösterilen büyük ilgi Batıdaki üniversitelerde sunulacak olan tıp eğitiminin karakterini de derinden etkileyecek, tıbbın Aristoteles'in doğa felsefesiyle bağdaştırılmasına neden olacaktır. Constantinus'un tercümeleriyle olduğunun tersine bu tercümeler "gezgin" alimlerin ve hekimlerin bu metinleri yolculuklarında beraberlerinde götürmeleri yoluyla, seküler ortamlarda yaygın hale gelir. Bu hekimlerin bazıları Salerno'da veya Montpellier'de eğitim almıştır. Bu metinlerin İtalya'da çok hızlı şekilde yayılması ise Gerardo da Cremona'nın öğrencileri yoluyla olmuş olabilir.

Bkz. *İslam Kültürü ve Latince Tercümeler*, s. 334; *Afrikalı Constantinus ve Arap Tıbbına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 345; *İbn Sina ve Arap Simyası*, s. 295

İbn Sina ve Arap Simyası

Andrea Bernardoni

İslam simyası X ila XI. yüzyıllar arasında hem Doğu emirliklerinde hem de İspanya'daki Kurtuba emirliğinde büyük bir gelişim dönemi yaşadı. Doğu bölgesinde bu dönemin en önemli Arap âlimlerinden biri hiç şüphesiz, Batıda Avicenna olarak bilinen İran asıllı hekim ve filozof Ebu Ali Hüseyin İbn Abdullah İbn Sina'dır. İbn Sina'nın simya alanında vardığı sonuçlar, o dönemde ve sonraki yüzyıllarda bu disiplinin bilimsel geçerliliği konusundaki tartışmalara katkıda bulunur.

İbn Sina: Hayatı ve Eserleri

980 yılında İran'ın doğusunda bir köy olan Afşana'da doğan İbn Sina (980-1037) küçükken, o bölgeye yakın olan Buhara'ya taşınır ve burada Kuran ve Arap şiiri alanlarında eğitim almaya başlar. Daha sonra kendini aritmetik, felsefe ve tıp alanlarına verir ve on yedi yaşında hekim unvanını alır. Daha olgun bir yaşta ilmin yanı sıra politikayla ilgilenmeye başlayarak 1037 yılındaki ölümüne kadar yaşadığı Hamadan'da, Emir Şems-üd Devle'nin sadrazamlığı da dahil, üzere çeşitli önemli makamlarda görev alır. İbn Sina şaşırtıcı sayıda edebi, tıbbi ve bilimsel eserin yazarıdır; bunların arasında en ünlüleri, tahminen bir milyon kelimeden oluşan *Tıp Kanunu* (*El-Kanun fi't-Tıp*) ile *Şifa Kitabı*'dır (*Kitab-üş Şifa*). Fizik alanındaki çalışmaları arasında ısı, enerji, yerçekimi, hareket ve ışığın belli bir hızla yayıldığına dair bir teori vardır. Matematik alanında ondalık kesirlerde kullanılacak, verniyeye benzer bir alet icat eder, astronomi alanında özgün gözlemlerde bulunur ve müzik teorisi konusunda da çalışmaları vardır. Kimya alanına gelince, *Kanun*'un farmakolojiye ayrılan bölümünde aralarında adamotu, afyon, ağıotu ve hintkeneviri gibi bazı uyuşturucuların da bulunduğu 760'tan fazla ilaç sayar. Simya alanında türler arası dönüşüme karşı kesin bir tavır alan İbn Sina'nın vardığı sonuçlar,

Avrupalı simyacılar arasında Rönesans'a kadar sürecek tartışmalara konu olacaktır.

İbn Sina'nın dönüşüm konusundaki düşünceleri, *Şifa Kitabı* adlı, Aristoteles'i temel alan bir felsefi eserin içindeki *El-Ef'alu ve'l-İnfialat* (*Eylemler ve Tutkular Üzerine*) başlıklı, jeoloji ve mineralojiyi konu alan bir bölümde ifade edilmiştir. Latincede *De congelatione et conglutinatione lapidum* [Kayaların Donması ve Kaynaması Üzerine] olarak bilinen ve başlangıçta Aristoteles'in özgün bir eseri sanılan bu eserin Latince tercümesi, *De mineralibus* [Mineraller Üzerine] adı altında Aristoteles'in *Meteorologica*'sının (*traslatio vetus* [eski tercüme]) üç kitabına eklenmişti.

Mineraloji ve Simya: Dönüşüm Meselesi

De congelatione iki bölümden oluşur. Birincisi yeryüzünün jeolojik yapısı üzerine bir incelemedir, simya açısından daha ilginç olan ikincisi ise yeryüzünün içindeki kayaların ve minerallerin yapısını inceler. Eserin başlıca konusu olan metallerin oluşumu ve bileşimi konusunda İbn Sina, Aristoteles'in *Meteorologica*'sının [Meteoroloji] üçüncü kitabının sonunda kısaca söz ettiği, metallerin oluşumu üzerine doktriniyle VIII. yüzyılda yaşamış olan Arap simyacı Cabir bin Hayyan'ın (y. 721-y. 815) doktrininin sentezinden oluşan bir teori geliştirir. İbn Sina'ya göre taşlar ve metaller, yeryüzünün içlerinden yüzeye doğru yükselen, biri kuru, biri yaş olmak üzere gaz halindeki iki maddenin kimyasal bileşimi sonucu oluşur. Ancak Aristoteles'ten farklı olarak İbn Sina, bu iki maddeyi Hayyan'ın teorisinde yer verdiği cıva ve kükürtle özdeşleştirir. Dolayısıyla bu iki madde doğal maddelere çok benzer, ama onlarla tamamıyla özdeş değildir; doğadaki bütün metal çeşitlerinin oluşumu, bu iki maddenin hangi saflık ve yoğunluk oranında birleştiğine bağlıdır. Örneğin saf cıva, yanıcı olmayan beyaz kükürtle birleşirse gümüş oluşur; kükürdün saflık derecesi daha yüksekse ve boyama, parlama, incelik ve yanıcı olmama özelliklerine sahipse, ortaya altın çıkacaktır.

Cıva ve kükürt

Bu teorik yapı büyük ölçüde Hayyan geleneğinin metal teorisinin aynısı olmasına rağmen İbn Sina, bu sürecin yapay olarak tekrarlanmasının imkânsız olduğunu belirterek Arap simyacıyla arasına mesafe koyar. İbn Sina'ya göre simyacılar maddelerin özünü değiştiremez, ancak dış görünüşünde değişiklik yaratabilir: "Metallerin taklidinde, en uyanık uzmanın bile kanmasına neden olacak bir düzeye ulaşılmış olunabileceğini kabul diyorum," der İbn Sina, "ama dönüşüm ihtimalini zihnim hiç almadı. Ben bunun imkânsız olduğuna inanıyorum, çünkü metallerin bileşimini birbirinden ayırt etmenin yolu yoktur." Metal türleri, duyumsal nitelikleri te-

melinde birbirinden ayırt edilemez, çünkü bu özellikler rastlantısaldır ve metalin doğası hakkında kesin bilgiler sunmaz. Varılan bu sonuçların simyacılar arasında neden olduğu tepkiden dolayı İbn Sina *Risalet el İksir*'de (*Hasan'a Mektup* olarak da bilinir) dönüşüm meselesini yeniden ele almak zorunda kalır. İbn Sina, Şeyh Ebu El Hasan El Sahli'nin isteği üzerine bu eserde simya konusunda eleştirel yaklaşımları kabul etmeyenlerin aşağılayıcı yargılarıyla şartlanmamaya çalışarak dönüşüm ilkelerinin ayrıntılı bir analizini yapar ve dengeli bir değerlendirmeye ulaşmaya çalışır. İbn Sina ilk bölümde, dönüşüm sürecinin teknik işlemlerinin dayandığı genel prensipleri gözden geçirip analiz ettikten sonra, hem simyacıları hem de onları eleştirenleri argümanlarında yeterince özenli davranmamakla suçlar ve simya alanının tamamını ele almadan bu alan konusunda çürütülmeyecek bir yargıya ulaşmanın imkânsız olduğu sonucuna varır. İbn Sina bundan dolayı simya teorilerinin geçerlilik düzeyini anlamak için gerekli olan deneylere kendini adar ve diğer metalleri kalıcı bir şekilde boyayabilecek, ateşin ayrıştırıcı özelliğine de dayanıklı olan bir ilacı, bir iksiri yaratmanın mümkün olup olmadığını anlamaya çalışır. Kitabın sonraki bölümlerinde İbn Sina iksir kimyasını ele alarak, dönüşüm sürecini gerçekleştirme çabasıyla üzerinde deney yaptığı tüm maddelerin ve yöntemlerin ayrıntılı bir analizini sunar. Burada vardığı sonuçlar, *Şifa Kitabı*'ndakilere temelde çok benzer, ama çalışmalarıyla en uzman kişileri bile kandırmayı başaran zanaatkârların becerilerine daha çok vurgu yapılır.

Simya uygulamaları

İranlı hekim ve filozofun iksiri yaratma süreci için gerekli olan maddeleri ve yöntemleri incelerken ve tasvir ederken gösterdiği titizlik, Latin simyacı ve filozofları *Hasan'a Mektup*'u iksir kimyası konusunda gerçek bir inceleme yazısı olarak kabul etmeye itmiştir. Yazarın dönüşüm konusuna gösterdiği eleştirel tavır, simyanın hakikiliği konusunda epistemolojik türden bir tartışmanın meyvesi olarak yorumlanır. Nitekim Batıdaki kültür merkezlerinde, hem teorik hem de pratik olan bir disiplinin varlığından hiç hoşlanılmadığının belli edilmesine rağmen, bu disiplinin geleneksel ilim hiyerarşisine dahil edilmesi için çaba gösterilir.

İksir üzerine inceleme

İbn Sina'nın simyayla ilişkisi, *Liber Aboali Abincine de anima in arte alchimiae* [Ebu Ali İbn Sina'nın Simya Sanatının Ruhu Üzerine Kitabı] ve *Declaratio lapis physici Avicennae filio sui Aboali* [Hekim İbn Sina'nın Taşlar Üzerine Beyanatı] adlı iki sahte inceleme yazısının varlığından dolayı daha karmaşık bir hal alır, çünkü bu iki eser batılı simyacı ve alimler tarafından özgün sayılmıştır. *De anima in arte alchimia*'nın apokrif kökeni daha kitabın giriş bölümünden itibaren bellidir. Burada anlatı-

lan ve doğal cisimlerin element bileşimi üzerinde doğrudan bir müdahale ihtimaline dayanan simya doktrini, Salerno tıp geleneğinden Mario Salernitano'nun *De elementis* [Elementler Üzerine] kitabından alınmıştır.

De anima in arte alchimiae'yi oluşturan on kitabın birincisinde simya savunulur ve özü hem hayvansal, hem bitkisel hem de mineral olan karmaşık bir madde olarak tasvir edilen felsefe taşı, genel anlamda tanıtılır. Sonraki üç kitapta simya uygulamaları alanındaki sorunlar ele alınır, beşinci ve altıncı kitapta ise bu büyük faaliyette kullanılan maddeler ayrıntılı bir şekilde incelenir. Sekizinci, dokuzuncu ve onuncu kitaplarda simya sürecinin işlemleri tasvir edilir ve dönüşüm, Güneş'le Ay'ın evliliği alegorisi yoluyla açıklanır. Onuncu kitapta ise simya süreçlerinin fiili kodlama ve miktar belirleme meseleleri konu edilir ve yazının tamamında ele alınmış olan konular özetlenir.

Felsefe taşı

De anima'da maddi gerçeklik, mineral, bitkisel ve hayvansal aşamalara karşılık gelen alt, orta ve üst düzeyler biçimde algılanır; bu yapı, Artephius'un *Clavis Sapientiae* [Bilgeliğin Anahtarı] eserinde sunulan kozmogoni kavramına dayanır. Başvurulan bu üçlü yapı, *congiuntio oppositorum* [zıtların birleşimi] doktrinine dayanan simya-ezoterik geleneğinin bir klasiğidir. Bu teoriye göre birbirine zıt iki ilkenin bir araya geldiği ara aşamada simya sürecinin işlemleri gerçekleşir ve cansız madde ile canlı madde arasında kopukluk yoktur. Simyanın bu gerçeklik algısında iksir arayışındaki insanın rolü temel önem taşır ve *corpus-spiritus-anima* [beden-tin-ruh] üçlüsü şeklinde ifade edilir. Hatalı olarak İbn Sina'ya atfedilen *De anima*'da sunulan iksir kavramına göre doğal cisimlerin bileşimine müdahale etme kabiliyetine sahip olan bu madde, cisimlerin kendilerine özgü denge düzeyini değiştirip onu daha sabit, yani daha mükemmel hale getirir. Bu kavram batı simyasına özellikle Roger Bacon'ın (1214/1220-1292) eserleri yoluyla aktarılmıştır.

Congiuntio oppositorum

Geç Dönem Arap Simyacıları

XI. yüzyılda, İslam hâkimiyetindeki İspanya'da simya alanında yazılmış olan en önemli eser, *Rutbet El-Hakim*'dir (*Bilgelerin Adımları*). Latin simyacılar arasında çok rağbet görmüş olan bu kitap, El-Macriti (yani Madridli) olarak bilinen ve *Gayet el-Hakim*'in [Bilgelerin Hedefi] de yazarı olan Mesleme Muhammed bin İbrahim Abdüldaim'e (?-1007/1008) atfedilir. Latinceye *Picatrix* adıyla tercüme edilmiş olan *Gayet el-Hakim*, sihir konusunda geç ortaçağ ve Rönesans'ın en önemli ve etkili eserlerinden biridir. El-Macriti'ye göre simya, doğanın kavranması

Picatrix

ve kontrol altına alınması için bir anahtar görevi görür. Simya ay altı dünyasındaki oluşum süreçlerine müdahale eden bir ilim alanı olduğu için âlimlerin yol aldığı güzergâh için gerekli bir temel olarak görülür; bunu izleyen sihrin en üst amacı ise yıldız âlemine ait ruhların yönlendirilmesi yoluyla dünyevi şeylerle ilahi şeylerin birleştirilmesidir. El-Macriti *Rutbet*'te simya faaliyetlerinde temel önem taşıyan laboratuvar uygulamalarını çok ayrıntılı bir şekilde inceler. Ay altı dünyasında bütün dönüşümlerin bağlı olduğu başlıca etken ısıdır; güneşin ısısı nasıl farklı iklimlere, mevsimlerin birbirini izlemesine ve bütün canlıların oluşum ve olgunlaşma süreçlerine neden oluyorsa, simya ateşinin ısısı da çeşitli oluşum süreçlerine yol açabilir. Dolayısıyla simyacılar, ateşin yönlendirilmesi yoluyla oluşum zincirinde (doğa-elementler-mineraller-bitkiler-hayvanlar-insan) yer alan yaratılış sürecine benzeyen bir dönüşüm elde edebilir. Simyacılar yeni bir başlangıç elde etmek için bu zinciri ters yönde kat edebilirler. El-Macriti'ye göre yapay oluşum süreci altının kullanımını temel almalıdır, çünkü altın, doğada var olan en yüksek mükemmellik düzeyine sahip maddedir ve alt düzeyde maddeleri mükemmellik derecesi daha yüksek maddelere dönüştürme kabiliyetine sahip olan iksir, altından elde edilir.

El-Macriti'nin iksir simyasının Arap simyacı Balinus'a (30/40-?) atfedilen *Liber secretis naturae*'ın [Doğanın Sırrı üzerine Kitap] öncülük ettiği ve Latin hâkimiyetindeki Avrupa'da hızla yayılarak, Cabir Bin Hayyan (y. 721-y. 815), El-Razi (865-925/935) ve İbn Sina'nın eserlerinden geliştirilen, metalürjiye dayalı simya geleneğine bir alternatif sunan geleneğe dayandığı düşünülür. Balinus'a dayanan bu gelenek XIII. yüzyıl Avrupa'sında en güçlü şekilde Albertus Magnus'un (y. 1200-y. 1280) *De mineralibus* [Mineraller Üzerine] eseri ile Frensisken filozof Paolo di Taranto'dan çok etkilenmiş olan Bin Hayyan'ın Latinceye tercüme edilen *Summa perfectionis* [Mükemmelliğin Zirvesi] eserlerinde ifade edilmiştir.

XII. yüzyılda, daha önceki yüzyıllara göre biraz daha zayıf olan İslam simyasının dikkat çeken az sayıdaki temsilcileri arasında El-Tuğrai ile İbn Arfa'Ra's (XII. yüzyıl) yer alır. Çağdaşları tarafından Cabir bin Hayyan'ın döneminden beri en büyük simyacı sayılan Al-Tuğrai, 1061 yılında İran'ın İsfahan şehrinde doğar ve hayatı boyunca Selçuklu İmparatorluğu hizmetinde ve özellikle Melik Şah döneminde çeşitli önemli resmi makamlarda çalışır. Ancak dinden dönmekle suçlanıp 1121 yılında infaz edilir. Astroloji ve şiir alanında da verimli bir yazar olan El-Tuğrai, simya alanındaki en önemli eseri olan *Kitab'ül Mesabi ve 'l mafatih*'te (*Lambalar ve Anahtarlar*) bu büyük sanatın prensiplerini manzum şeklinde açıklar ve bildik-

El-Tuğrai ve İbn Arfa'Ra's

lerini Hermes Trismegistus'tan miras aldığını söyler. *Kitab-ı Hakaik'ül istikhad* [Delil Hakikatlerinin Kitabı] eserinde ise kendini İbn Sina'nın dönüşüme karşı yaklaşımını reddetmeye adar.

İbn Arfa'Ra's olarak bilinen Abu il-Hasan 'Ali bin Musa el-Ceyyani el-Endulusi'ye gelince, Fas şehrinde yaşadığını, 1197'de burada öldüğünü ve ününü *Şüzûrüz-zehab* (*Altın Parçacıkları*) adlı, simya alanında bir inceleme yazısına borçlu olduğunu biliyoruz. Bu kitap, kafiyeleri Arap alfabesinin 28 harfinden oluşan mükemmel bir vezinle yazılmış 1460 mısradan oluşur. Yazar, İbn Umayl (X. yüzyıl), Ebu El-İsba, El-Tuğrai ve *Sahte*-Khalid'in (y. 660-y. 704) mistik geleneğine uyarak simya alanına alegorik yaklaşıma önem verir.

Bkz. *İslam Kültürü ve Latince Tercümeler*, s. 334; *Afrikalı Constantinus ve Arap Tıbbına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 345; *El-Razi ve İbn Sina'nın* Kanun'*una Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 353; *Arap Simyasına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 360; *Bizans İmparatorluğunda Simya ve Mineraloji*, s. 304; *Büyü ve Büyü Yoluyla Tedaviler*, s. 467

Arap Simyasına Batıdan Gelen Tepkiler

Andrea Bernardoni

Simya alanındaki Arapça metinlerin ilk tercümeleri Batıda XII. yüzyıl ortalarına doğru ortaya çıkmaya başlar ve simya yoluyla tanınmaya başlayan epistemolojik ve teknolojik yeniliklerden dolayı Latin alimlerin merakını cezbeder. Kuramsal ve pratik faaliyetleri bir araya getiren simya, el emeği gerektiren çalışmalar ile zihinsel çalışmaları kesin bir şekilde birbirinden ayıran geleneksel ilim hiyerarşilerinde kendine yer bulamadığından, geçerliliğinin kaldırılmaya çalışıldığı hararetli tartışmaların konusu olan ihtilaflı bir ilim alanı haline gelir.

İlk Latince Tercümeler

Robert of Chester'in (etkin olduğu dönem y. 1150) 1144'te yaptığı Morienus'un *Testamentum* [Vasiyetname] eserinin tercümesi genelde İslam dünyasında yazılıp Batıda tanıtılan ilk simya eseri sayılır. Bu tarihten önce bu disipline hemen hiç atıfta bulunulmaz veya yapılan atıfları yorumlamak zordur. XI. yüzyıl ortalarında tarihçi Adam von Bremen (y. 1040-1081/1085) bu açıdan ilginç bir örnek sunar; anlattığı hikâyeye göre, Hıristiyanlığı kabul eden bir Yahudi, Kudüs'e yaptığı bir yolculuktan sonra Hamburg'a döner ve bakırı altına dönüştürme kabiliyetine sahip olduğunu açıklayarak ortalıkta böbürlenerek dolaşmaya başlar. Bunları anlatırken aşağılayıcı bir tavır takınan ve Yahudi adamdan dolandırıcı olarak söz eden tarihçi, İbn Sina'nın (980-1037) öncülük ettiği dönüşüm karşıtı akımın içerdiği ve XIII. yüzyılda simya konusunda yer alan tartışmalardan güç alan argümanlar için örnek sunar. Ancak Adam von Bremen'in anlattığı hikâyenin teknik alana ilgi duyulmaya başlandığı bir döneme ait olması ve bu dönemde derlenen önemli kimyasal ve metalürjik tarif kitaplarının Arap ve Bizans simyasının etkilerini belirgin bir şekilde göstermesi anlamlıdır. Örneğin Theophilus'un (y. 1080-1125'ten sonra) *Diversarum artium schedula* [Farklı Sanatlar Üzerine İnceleme] eserinde Arap-İspanyol simya yazılarında yapay altın için kullanılan terimle İspanyol altını üretmek için bir tarif bulunur. Kırmızı bakır, şahmeran külü, kızıl saçlı bir adamın kanı ve sirkenin bileşimine dayanan bu tarifin bir benzeri, Cabir bin Hayyan'ın bir elyazmasında da bulunur. Simya tariflerinin Kuzey Avrupa'ya nasıl ulaştığı konusu belirsizse de, Theophilus'un üyesi olduğu Benedikten manastır ağı yoluyla yayılmış olması muhtemeldir. Bethli Adelard (etkin olduğu dönem 1090-1146) tarafından, VIII. yüzyıla ait Bizans kaynaklı çok önemli bir tarif kitabı olan ve bazı Arapça kelimeler içeren *Mappae Clavicula*'ya [Anahtar] eklenen iki tarif de muhtemelen bu geleneğe aittir. Bu tarif kitabında bulunan siyah kükürtle işleme, altının işlenmesi ve kaynak tarifleri, Johannes Alexandrinus'un *Liber sacerdotum* [Rahiplerin Kitabı] eserindeki bazı tariflerle hafif de olsa benzerlikler taşır. Ayrıca her ne kadar söz konusu nüshası kaybolduysa da, Bologna'da San Procolo Manastırında bulunan ve XIII. yüzyıla ait olan simya kitapları katalogu sayesinde, *Mappae Clavicula*'nın –yukarıda adı geçen, Pamplona başdiyakonu Robert of Chester'le özdeşleştirilebilecek– Robert adında birisi tarafından (*Mappae clavicula per Robertum traslate de arabico on latinum qui incipit* [Robert tarafından Arapçadan Latinceye tercüme edilen *Mappae Clavicula* burada başlar]) Arapçadan tercüme edilmiş bir nüshası hakkında bilgi sahibiyiz.

Altının reçetesi

Dolayısıyla genel olarak diğer Arap bilimleri gibi simyanın da, kültürlerin kaynaştığı ve birbirlerini etkilediği merkezler olan Sicilya ve İspanya yoluyla Avrupa'ya yayıldığı sonucuna varabiliriz. XI ile XII. yüzyıllar arasında bir özümseme sürecinden çok kültürel temelin ağır ağır hazırlanmaya başlanmasından söz edilmelidir; bir sonraki yüzyılda bu temele dayanılarak Latin simyacılar da ilk özgün eserlerini yazmaya başlarlar; en eski tarihli eserin, II. Friedrich'in (1194-1250, 🕈 > 1220) sarayında hekim olan Michael Scotus'a (y. 1175-y. 1235) ait olduğu sanılır. Arapçadan önemli eserler tercüme etmenin yanı sıra Scotus, *Ars Alkimiae* [Simya Sanatı] adlı bir eserle yine simya alanında *De perfecto magisterio* [Mükemmel Ustalık Üzerine] adıyla da bilinen ve bu dönemde var olan çeşitli *Lumen luminum*lardan [Işıkların Işığı] birini yazar. İslam hâkimiyeti altındaki İspanya'da yazılan bu eser bazen Aristoteles'e (MÖ 384-322) bazen de El-Razi'ye (865-925/935) atfedilir. Michael Scotus, sihirbaz olarak o kadar ünlüdür ki, Dante Alighieri *İlahi Komedya*'da ona cehennemde sekizinci dairede yer verir (Cehennem, XX, m 116-117).

İlk Latin simyacısı Michael Scotus

Morienus'un *Testamentum* eserinin tercüme edildiği dönem olan 1140-1150 arasında Hugo de Santalla, muhtemelen İspanya'nın kuzeyinde, Tarazona'da kaldığı bir dönemde Balinus'un (Tianalı Apollonius, 30/40-?) *Kitab'ül Sırr-ül Halik* [Yaratılış Sırrının Kitabı] eserini *Liber secretis naturae* [Doğanın Sırrının Kitabı] adı altında tercüme eder ve bu kitaba Hermes Trismegistus'un *Tabula Smaragdina*'sının [Zümrüt Tablet] bir versiyonunu da ekler. XIII. yüzyılın en verimli tercümanlarından biri olup İbn Sina'nın tıp alanındaki *Kanun*'u dahil en azından 76 tercümenin atfedildiği Gerardo da Cremona (1114-1187) Cabir bin Hayyan'a (y. 721-y. 815) atfedilen *Liber divinitatis de septuaginta* [Yetmiş Bölümlük Kitap] (IX. yüzyıl) ve El-Razi'ye atfedilen *Liber de aluminibus et salibus* [Şaplar ve Tuzlar Konusunda Kitap] (X. yüzyıl) ile *Lumen luminum* gibi simya konulu eserleri tercüme eder. Bugün elimize ulaşmış olan simya alanındaki eserlerin büyük kısmı anonim yazarlar tarafından tercüme edilmiştir; Arap simyacıların metinlerinin büyük kısmının da XII. yüzyıl sonuna kadar tercüme edilmiş olması muhtemeldir.

Klasik simyacılar

Morienus'un (VII/VIII. yüzyıllar) *Testamentum*'unun Batıda yaygın hale gelmesiyle epistemolojik açıdan daha önce rastlanmamış bakış açıları ortaya çıkar ve genelde Latin filozofların edebi üretimine atfedilen, beşeri bilimlerle mekanik sanatlar arasındaki ayrım aşılır. Morienus'a göre simya, gerçek bir nesne olan felsefe taşının üretimini amaçlayan bir felsefe dalıdır, ama böyle bir sürecin açıklandığı teknik bir rehberden

beklenilenin tersine *Testamentum*'da bu büyük faaliyeti oluşturan uygulama aşamaları müphem bir teorik bağlama konumlandırılır ve üretilmek istenen nesne gizemli, esrarengiz bir havaya bürünür. Nitekim simya, doğal maddeleri dönüştürmeyi öğreten bir sanattır ve simyacı çeşitli maddeler üreten ve bilgilerini sadece bu alana kabul edilenlerin anlayabileceği dilbilimsel hilelerle gizleyip kitaplara emanet eden kişi olarak görülür.

Morienus'un *Testamentum*'u

X ila XII. yüzyıllar arasında doğal dünyayla ilgili bilgiler daha çok Plinius'un (23/24-79) *Naturalis Historia* [Doğa Tarihi], Sevillalı Isidorus'un (y. 560-636) *De natura rerum* [Doğa Üstüne] ve Bizans hâkimiyetindeki bölgelerden ithal edilmiş bitki ve taş konulu derlemelerden elde edilir. Teknik-pratik işlemlerden teoriye kadar uzanan, hatta bazen ezoterik ve mistik kavramları da kapsayan simyanın bu karışık karakteri, ortaçağ ilim hiyerarşileri tarafından özümsenmesini zorlaştırır; beşeri bilimler arasında kesin bir şekilde konumlandırılma zorluğu da, simyanın bazen doğal bilimler (Gundisalvi, XII. yüzyıl), bazen de astrolojik bilimler arasına (Daniel of Morley, y. 1140-y. 1210) yerleştirilmesiyle sonuçlanır. Bu epistemolojik muğlaklık, simyanın Aristoteles'in hiçbir metninde yer almamış olması yüzünden daha da karışık bir hal alır. Aristoteles, *Meteorologica*'nın [Meteoroloji] üçüncü kitabının sonunda metallerden ve oluşumlarından çok kısaca söz eder ve bu konuya, mineral dünyasına adayacağı –günümüze ulaşmamış veya bitirilmemiş– bir eserde döneceğini söyler. *Meteorologica*'nın ilk üç kitabı Gerardo da Cremona tarafından Latinceye tercüme edilmiştir (*traslatio vetus* [eski tercüme]), maddeyi ve dönüşümlerini konu alan dördüncü kitap ise çok daha sonra Catania başdiyakonu Enrico Aristippo (?-y. 1162) tarafından Latinceye tercüme edilip diğer kitaplara eklenir. XII. yüzyıl sonlarında, *Meteorologica*'nın ilk yorumcusu olan İngiliz Alfred of Sareshel (Alfredus Anglicus, XII. yüzyıl) Aristoteles'in eserlerinde mineral dünyasıyla ilgili boşluğu doldurmak için *traslatio vetus* ile çağdaşları tarafından Aristoteles'in özgün bir eseri sanılan *De mineralibus* adlı bir bölümü birleştirir. Aslında bu yazı, İbn Sina'nın Batıda *De congelatione et conglutinatione lapidum* [Kayaların Donması ve Kaynaması Üzerine] adıyla tanınan ve İranlı hekimin mineralojiyle ilgili ve dönüşüme karşı düşüncelerini ifade ettiği *Şifa Kitabı*'nın bir özeti niteliğindedir. İbn Sina'nın dönüşüm karşıtı yaklaşımının Aristoteles'e de atfedilmesine neden olan bu yanlış anlama, *De perfecto magisterio* [Mükemmel Ustalık Üzerine] gibi Stagiralı filozofa ait olduğu sanılan simya konulu eserlerin varlığından dolayı daha da karışık bir hal alır.

Aristoteles'in eserlerindeki boşlukların giderilmesi

Hermes Trismegistus'un Sırları

XII. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan *Secreta Hermetis philosophi inventoris metallorum secundum mutacionis naturam* [Metallerin Dönüşümü Temelinde Doğalarının Kâşifi, Filozof Hermes'in Sırları] adlı eserde Hermes Trismegistus'un *Tabula Smaragdina* eserinde yer alan teorik-pratik öğretiler ele alınıp sanki bir vahiymiş gibi sunulur. Bu inceleme eserinin başında, ay altı dünyasıyla gezegenlerden yayılan ilahi doğa güçleri arasında sıkı bağlantıların olduğu kozmolojik bir çizim vardır. Metallerle gezegenler arasındaki paralellikler (cıva-Merkür, kalay-Jüpiter, demir-Mars, altın-Güneş, gümüş-Ay, bakır-Venüs), dönüşüm sürecini gerçekleştirmeye çalışanlar için göz önüne alınması gereken ilk şeydir, çünkü metallerin duyumsal niteliklerinin dayandığı temel özellikler hakkında ancak bu şekilde bilgi sahibi olunabilir. Dönüşüm süreci, metalin oluşumuna götüren aşamaları zıt yönde katedip maddenin henüz farklılaşmamış haline ulaşmaktan oluşur. Bütün metallerin ortak kökenini oluşturan bu halden başlayarak doğal oluşumun aşamalarını katetmek, bu arada elementlerin karışım sürecini, yıldızların etkilerini, değişik özelliklere sahip yeni bir metalin oluşumunu sağlayacak şekilde kontrol altında tutmaya çalışmak mümkündür. Hermetik teorilere göre metallerin özellikleri, duyular yoluyla algılanan dış niteliklerin oluşumunu sağlayan içkin temel niteliklerin derecesine bağlıdır. Metaller arasındaki farklılıkların temel niteliklerin (sıcak, soğuk, kuru ve yaş) madde üzerinde etki etme derecesine bağlı olduğunu savunan "kalite dereceleri" teorisi, XIII. yüzyılda Latin simyacılar tarafından çok olumlu karşılanır. Bu teoriye göre tüm maddi cisimler dört elementten oluşur, ama cismin duyusal niteliklerinin ardında bunların sadece biri yatar, diğerlerinin varlığı daha düşük derecededir ve etkileri gizlidir. Dolayısıyla, örneğin bizim dokunduğumuz ateş, ateş elementinin en üst saflık derecesi değildir, bu elementin baskın olduğu, yanan bir maddedir. Latin simyacıların bu düşünce temelinde geliştirdikleri teoriye göre metallerin dönüşüme uğraması ve daha üst düzeyde bir mükemmellik derecesine sahip bir metal elde edilebilmesi için önce en temel bileşenlerine ayrılmaları, sonra farklı bir orantıya göre yeniden birleştirilmeleri gereklidir.

Dört element

Tuzun sınıflandırılması açısından yapılan ilk girişimlerden birini içeren *Secreta Hermetis*'te tuzla ilgili, üçü saf, dördü bileşik olmak üzere yedi farklı maddenin varlığı tespit edilir (nişadır, yemek tuzu, sodyum klorür, güherçile, talk tuzu, alkali tuzu ve *elembrot* tuzu). Bu tuz çeşitlerinin farklı fiziksel özellikleri metallerin derecelerine benzer bir derece teorisi temelinde açıklanır. Gözeneklilik, sertlik ve renk gibi özelliklerin dereceleri, temel niteliklerin metallerin belirlenme-

Tuz dereceleri

sinde oynadığı rol örnek alınarak ölçülebilir; dolayısıyla örneğin bir metal iki derece soğuk ve üç derece yaş olarak nitelendirilirse, tuz da dördüncü derecede gözeneklilik, üçüncü derecede sertlik ve ikinci derecede sarılık yoğunluğuna sahip olabilir.

Mükemmel bir Eser

Aristoteles'e atfedilen ve Gerardo da Cremona'nın tercümesi sayesinde Avrupa'da yaygın hale gelen *De perfecto magisterio*, simyanın Batıdaki gelişimi üzerinde hatırı sayılır bir etki yaratan bir başka eserdir. *Lumen luminum* olarak da bilinen bu eser, aslında Balinus, Cabir El-Hayyan ve El-Razi gibi İslam simyasının çeşitli kaynaklarına dayandırılabilecek çeşitli metinlerden oluşur. Bu eserin ünlü olmasının nedenlerinden biri, XIII. yüzyıla ait bir nüshasının Keşiş Elias ve Michael Scotus gibi Latin yazarlara atfedilen ilk yazıları içermesidir. *De perfecto magisterio*'nun ana konusu, sahip olduğu özel nitelikler, billur parıltısı ve yüksek düzeyde nüfuz etme kabiliyetinden dolayı maddelerin oluşum ve bozulma süreçlerinde değişiklik yaratabilecek iyileştirici ve canlandırıcı özelliğe sahip olan *aqua vitae* üretimidir. *De perfecto magisterio*, metallerin dönüşümü konusunda Hermetik kökenli teori ve kozmolojileri öne sürer; buna göre metaller hem açık hem gizli özelliklere sahip maddelerdir ve metal türünün oluşumu bu özelliklerin etkisine bağlıdır. *Secreta Hermetis*'te olduğu gibi burada da, fiziksel-kimyasal niteliklerin oluşumunu kontrol altına alarak istenilen mükemmellik derecesini elde etmeyi mümkün kılan belirli iksirlerin uygulanması yoluyla metallerin oluşum sürecine müdahale etmek mümkündür. Bu eserde sunulan iksir teorisi, cıva, kükürt, arsenik ve nişadır şeklindeki dört temel ruh doktrinini temel alır; bu teori, Arap simya geleneklerine göre metallerin oluşumunun ardındaki temel ilkelerin arasına (kükürt, cıva, tuz) tuzu ilk dahil eden El-Razi tarafından geliştirilmiştir. *De perfecto magisterio* ayrıca kozmolojik düşüncelerle, temel niteliklerin örtük-açık dinamiği ve cisimlerin dişil ve eril karakteri gibi ne El-Razi'nin ne de Aristoteles'in eserlerinde bulunan Hermetik konuların yayılmasına katkıda bulunur. Zaten *De perfecto magisterio*'nun, felsefe alanında dönemin en büyük otoritesi olan Aristoteles'e atfedilmesinin sebebi, Arapların yürüttüğü araştırmaların meyvesi olan bu teorilere saygınlık kazandırmaktır.

Aqua vitae

Bkz. *İbn Sina ve Arap Simyası*, s. 355; *Bizans Simyası ve Mineralojisi*, s. 366

Bizans Simyası ve Mineralojisi

Andrea Bernardoni

Pratik faaliyetlerin devam ettiğine tanıklık eden sağlam bir tarif kitabı geleneğine dayanan XI. yüzyıl simyasının ana özelliği, ilmi açıdan nitelikli olmasıdır. Panopolisli Zosimos ile İskenderiyeli Stephanus'a kadar bir çok kişi ezoterik ve mistik konularda teoriler geliştirmiştir. Mikhael Psellos'un eserleri, hem uygulamaya hem de ilme dayalı olan bu ikili bağlamda ortaya çıkar.

Mektepli bir Simyacı

Zosimos (III/IV. yüzyıl) ve İskenderiyeli Stephanus'un (550/555-622) liderlik ettiği ilmi geleneği mükemmel bir şekilde devam ettiren Mikhael Psellos'un *Chrysopoeia* [Altına Dönüşüm] adlı, dönüşümü konu alan inceleme eseri, Konstantinopolis Patriği Mikhael Keroularios'un (y. 1000-1058) bu konudaki merakını tatmin etmek için yaratılmış edebi bir eser niteliğindedir. 1018'de doğan ve 1078 ile 1097 arasında ölen Psellos, Bizans Hümanizmi olarak bilinen, yani Makedon Hanedanının sonuyla Komnenos Hanedanının güçlenmesi arasındaki dönemin ikinci aşamasının kültürel açıdan en çok dikkat çeken kişiliğidir. Çok çeşitli ilgi alanlarına sahip olan Psellos, klasik kültür alanında çok bilgilidir, felsefe alimidir ve öğretme kabiliyetine sahiptir, doğa bilimlerine de büyük ilgi duyar. Simya alanıyla ilgilenmeye başladığında teorik bir yaklaşım yoluyla bilimsellik derecesini kavramaya ve metallerin dönüşümlerinin ardında yatan nedenleri belirlemeye çalışır. Psellos bu nedenleri doğa felsefesinde arar ve Aristoteles'in elementler teorisinin, türlerin dönüşümünün akılcı temelini içerdiğini belirler. *Chrysopoeia* adlı eserde, yapay altının çoğaltılması ve üretimi için çeşitli simya tariflerinin verilmiş olması, Psellos'un bu sanatın pratik sonuçlarına duyduğu ilginin de göstergesidir; tariflerden birinde kum, gümüş ve kurşunun öğütme, asitlerle özümseme ve eritme yoluyla kaynaştırılmasını öngörür. Bir başka tarife göre daha fazla sayıda bileşen (sandarak, mavi kezzap, orpiment, kükürt ve sinabar) öğütülüp pişirildikten sonra elde edilen macun gümüşle birlikte potada eritildiğinde ortaya altın çıkar. Yine bir başka tarif, beyaz magnezya kullanımını öngörür; İskenderiye'nin simya geleneğinde kozmik ve sembolik bir değere sahip olan bu madde

Nedenler üzerine incelemeler

Psellos'a göre altın üretiminde kullanılacak bir unsurdur sadece. Psellos *Chrysopoeia*'da altın üretimi ile diğer metallerin altına dönüştürülmesini birbirinden ayırır; birinci konuda altının yüzeysel özelliklerini üretmeyi amaçlayan açık tarifler sunarken, ikinci konu metalik maddelerin özünde bir dönüşüm anlamına geldiği için teknik işlemleri sembolik-mitolojik bir bağlama dayandıran Hermetik bir dil kullanır. Örneğin dönüşümün temelinde yer alan bir metal olan bakırdan söz etmek için Afrodit gibi bir figüre başvurur ve dönüşümün sırlarının kavranabilmesi için bu alana kabul edilmiş olmanın gerekli olduğunu açıkça belirtir.

Psellos'un *Chrysopoeia*'sından genel anlamda simya alanındaki araştırmaların gnostik türden felsefi-dinsel ve mistik-kuramsal faaliyetlerle bağdaştırıldığı ve daha sonra Rönesans dönemi simyacıları tarafından yeniden ele alınıp işlenecek bir akıma neden olduğu açıkça görülmektedir.

Mineraloji Alanında Derlemeler

Psellos simya bağlamında metallerin incelenmesinin yanı sıra, mineraloji alanındaki geniş kapsamlı okumalarından dolayı derleme tarzında bazı metinler de yazar; bu eserlerde Hermetik bazı yankılar varsa da, yazar simyadan herhangi bir şekilde söz etmekten özenle kaçınır. 1055'te Athos Dağındaki manastırdan ayrıldıktan sonra yazdığı *De lapidum virtutibus* [Taşların Özellikleri Üzerine], mineraller alanındaki başlıca eseridir. Muhtemelen Mikhael Keroularios'a yazılmış bir mektup şeklinde olan eser, mineraloji alanındaki kavramları ilmi, ama gelişigüzel bir şekilde sunar; yazar değerli taşlara, sergi objeleri olarak ve tıbbi niteliklerinden dolayı ilgi duyar. Psellos'un da belirttiği gibi, *De lapidum virtutibus*'un başlıca kaynaklarından biri, Babilli astrolog Teukros'tur (I. yüzyıl). Teukros nitrat, mürdesenk, sandarak ve şap gibi minerallerin işlenmesinden elde edilen çeşitli yapay maddeleri tarif eder, bunlardan mor yakut, kırmızı akik ve zümrüt gibi sahte taşlar elde edilebileceğini söyler. Psellos tarafından Mikhael Keroularios'un Constantinus adlı yeğenine yazılmış bir mektup da, minerallerle ilgili, *De lapidum virtutibus*'takilere benzer bilgiler içerir. Burada öncelikli olarak depremler, kuyrukluyıldızlar ve gök gürültüleri gibi jeolojik ve meteorolojik türden konulara odaklanan Psellos, hayvan, bitki ve mineral dünyalarında ortak olan güçlerin var olduğu, ama bunların herkes tarafından anlaşılamayacağı sonucuna varır.

Psellos'un mineraloji alanındaki bilgilerinin kaynağını tespit etmek kolay değilse de, Yunan ve Roma dönemlerinin klasik yazarlarının onun düşüncelerinde önemli bir rol oynadığı kesindir; bunların arasında yer alan Ksenokrates adlı bir yazarın Plinius'un mineraloji konusundaki eserleri için de bir kaynak oluşturduğu bilinir.

Felsefi eserlerinin tersine Psellos'un mineraloji alanındaki eserlerinin ne kendi dönemindeki ne de kendinden sonraki bilim üzerinde fazla etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla *De lapidum virtutibus* çok yaygın olarak bilinmez ve genelde sadece Konstantinopolis'le sınırlıdır; örneğin Theodoros Meliteniotes'in (XIV. yüzyıl) 224 değerli taşı tasvir ettiği değerli taş kataloğunda Psellos'un eserinden hiç söz edilmemiş olması, sonraki dönemlerde hiç etkili olmadığını gösterir. Bizanslı bilim adamı ve filozofun adı ancak 1636'da, de Boot'un değerli taş rehberinde eski dönemden bir otorite olarak yer alır, daha sonra yeniden unutulur.

Bkz. *İbn Sina ve Arap Simyası*, s. 355; *Arap Simyasına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 360; *Çin'de Bilim ve Teknik*, s. 460

Tarif Kitapları Geleneği ve Meslek Kitapları

Andrea Bernardoni

X ile XII. yüzyıllar arasında Benedikten manastırlarında emeğe verilen büyük değer, Bizans ve Roma geleneklerinden kaynaklanan tariflerin toplandığı yeni tarif kitaplarıyla meslek kitaplarının hazırlanmasına katkıda bulunur. Bu kitapların yanı sıra, Kuzey Avrupa kaynaklı yeni bilgilerle Arap simya geleneğinin bazı yankıları da kendilerine yer bulmaya başlar.

Herakleios'un Tarif Kitabı

VIII. yüzyıla ait bir tarif kitabı olan *Mappae Clavicula*'nın [Anahtar] nüshalarının yanı sıra X ila XII. yüzyıllar arasında mekanik sanatları konu alan iki inceleme yazısı ortaya çıkar ve özellikle ikincisi büyük rağbet görür. Bu kitapların birincisi Herakleios adında birine atfedilen, ama aslında çeşitli kişiler tarafından yazılmış olan ve en eski nüshası X. yüzyıla

ait olan *De coloribus et artibus Romanorum*'dur [Romalıların Renkleri ve Sanatları Üzerine]; önsözde kitabın kardeş keşişlere adanmış olması, bu eseri monastik kültür bağlamına yerleştirmemize izin verir. Eser, her biri yirmi bölümden oluşan iki manzum kitapla, başlıkta da belirtildiği üzere, ana konusu renklerin hazırlanması için tarifler olan nesir bir kitaptan oluşur. Ancak bu eser son derece geniş kapsamlı bir şekilde sanatları konu alan, değerli taşların temizlik yöntemleri, kristallerin kesimi ve bakırın kabartma şeklinde işlenmesi gibi alanlarda var olan sorunları da ele alan bir inceleme niteliğindedir. Herakleios elle yapılan işlemlerdeki ustalığını vurgulayarak kendi döneminin Roma dönemine olan teknik üstünlüğünün altını çizer ve modern dönemin teknik bilgilerinin Romalılardan miras alınmadığını, doğrudan Tanrı'nın bir armağanı olduğunu belirtir. Hayatı hakkında herhangi bir şey bilmediğimiz Herakleios'un sahip olduğu bilgileri dolaylı olarak eserin kendinden öğrenmek mümkündür, çünkü kitapta taşlarla ve minerallerle ilgili sunulan tariflerin ve bilgilerin bazılarına, Plinius'un (23/24-79) *Naturalis Historia* [Doğa Tarihi], Vitruvius'un (MÖ I. yüzyıl) *De architectura* [Mimarlık Üzerine] ve Sevillalı Isidorus'un (y. 560-636) *Etimologiarum libri, sive Origines* [Etimoloji kitabı veya Kökenler] kitaplarında da rastlanır.

Sanat üzerine bir inceleme

Herakleios tarafından sunulan tarifler, *Mappae Clavicula*'dakilerle benzerlik taşır, ama bu eser, bir elyazmasında bulunan bilgilerin, asıl zanaat ortamıyla tüm bağları koparılarak devam ettirildiği monastik *scriptorium*larda [yazıhane] hazırlanmıştır, halbuki Herakleios'un eseri, yine bir *scriptorium* ürünü olmasına rağmen, tarifleri alıp pasif bir şekilde kullanmaz; yazarın da belirttiği üzere, bu tarifler, elyazması minyatürcülüğü alanındaki mesleki deneyimleri temelinde yazarın kendisi tarafından titizlikle seçilip uyarlanmıştır. Deneyci delillerin "epistemolojik" değeriyle ilgili bu iddia, X. yüzyıldan sonra *scriptorium* ile *laboratorium* [laboratuvar] arasında oluşan karşılıklı ilişkiye işaret eder.

Scriptorium ve *laboratorium*

Mappae Clavicula gibi eserlerle karşılaştırınca, Herakleios'un kitabı tarif boyutunu aşmaya çalışır ve tarihi-edebi türden bilgiler de sunmaya gayret gösterir. Uygulamayı temel alan bir rehberi *artes mechanicae*ın [mekanik sanatlar] icrasıyla ilgili hikâye ve anekdotlarla zenginleştirme çabası, eserin manzum olarak yazılmış olmasından anlaşıldığı gibi, bazı sembolik tariflerin metne dahil edilmesiyle de güçlendirilir. Örneğin camın keşfine dair Plinius'tan alınma hikâyesine göre bu madde Fenikeli tüccarlar tarafından rastlantı eseri, bir ateşin külleri arasında keşfedilmiştir, zanaatkârların başlarına gelen olaylar arasında ise İmparator

Tiberius'un (MÖ 42-MS 37) esnek cam tarifinin yayılmasını engellemek için bir camcının boynunu vurdurtmuş olması vardır.

Theophilus ve Teknik Konuların Kültürel Açıdan Yeniden Değerlendirilmesi

Diversarum artium schedula [Farklı Sanatlar Üzerine İnceleme], yine mekanik sanatları konu alan bir inceleme eseri olup içeriği ve sunduğu incelemelerin titizliği açısından muhtemelen XII. yüzyılda teknik konuların incelenmesi açısından en önemli kaynağı oluşturur. Ne yazık ki asıl elyazması kaybolmuş olup elimizdeki en eski nüshalar ancak üçüncü nesle aittir ve hepsinin kaynağı XII. yüzyıl Almanya'sıdır. Eserin ilk yazılış tarihini veya yazarını kesin bir şekilde belirleyecek durumda değilsek de, eldeki nüshaların en eskisinde (2527.V elyazması, Viyana National Bibliothek), eser Benedikten bir keşiş olarak tasvir edilen Theophilus (y. 1080-1125 sonrası) adlı birisine atfedilir. Alman tarihçi Geburtstag von Hermann Degering bu bilgi temelinde Theophilus'un 1100 yılı civarında Köln'de faal olan Roger van Helmarshausen adında bir zanaatkâr olduğunu belirlemiştir. Dolayısıyla Theophilus, muhtemelen eserde tasvir edilen tekniklerin üstünlüğünü vurgulamak için seçilmiş, Bizans kökenli bir takma addır. Bu elyazması bir zanaatkâr tarafından kendi atölye deneyimlerini temel alarak teknik alanda bir derleme hazırlama açısından ilk girişim örneğini oluşturur. *Mappae Clavicula* veya *De coloribus et artibus Romanorum*'la karşılaştırılınca, *Diversarum artium schedula*'nın içeriğinin kararlı gerçekçiliği ve bir işlemin gerçekleştirilmesi için gerekli olan süreçlerin ve aletlerin titizlikle tarif edilmiş olması dikkat çeker. Sunulan çeşitli teknik bilgilerin yanı sıra bu elyazması, genelde sanatlara atfedilen pozitif değerden dolayı da çok önemlidir. Sanatçının üstlendiği iş ruhani bir değer kazanır, çünkü dinsel nitelikli sanat eserleri, onları üretenlerin Tanrı'nın ihtişamını somut hale getirmenin bir yoludur. Bundan dolayı Theophilus'a göre, zanaatkârların Tanrı'nın gücünü ve güzelliğini ifade eden muhteşem eserler yapabilmesi için sanatla ilgili sırlar herkese açıklanmalıdır. XII. yüzyıl Benedikten etiğine göre el emeği artık keşişleri "avare" hayattan kurtarmak için bir oyalama değil, çalışmanın faydalarını teknik yenilikler üzerinde tefekkürle birleştiren pozitif bir faaliyettir. *Diversarum artium schedula*'yı oluşturan üç bölümün önsözlerinden el emeğinin dinsel, ahlaki ve toplumsal açıdan yeniden değerlendirilmiş olduğu açıkça görülür, çünkü bu bölümlerde zanaatkârın yaratıcı faaliyeti ile Tanrı'nın yaratma eylemi arasında bir ilişki olduğu belirtilir. Bu, çok ender rastlanacak tür-

Atölye çalışmaları ile ruhani yükseliş

den bir kaynaktır, çünkü zanaatkâr sınıfının genelde okuma yazması yoktu, mesleki bilgilerini sözlü olarak ifade etmeye alışkın değildi ve bu bilgileri olsa olsa –günümüzde anlamamıza imkân olmayan– tarifler veya kısa notlar yoluyla aktarırdı. Teknik alanın tarihi konusunda *Diversarum artium schedula*'yı içeriğinin açık ve eksik olması açısından aşacak bir kaynak bulabilmek için XV ve XVI. yüzyılları ve Cennino Cennini'nin (XIV/XV. yüzyıl) 1437 tarihli *Libro dell'arte* [Sanat Kitabı] veya Vannoccio Biringuccio'nun (y. 1480-y. 1540) 1540 tarihli *De la pirotechnia* [Piroteknik Üzerine] gibi sanat konulu inceleme eserlerini beklemek gerekir. Ancak geç ortaçağda ve Rönesans'ta teknik alanında büyük gelişmeler kaydedilmiş olmasına ve sanatları konu alan edebi geleneğin pekişmiş olmasına rağmen, Theophilus'un eseri XIX. yüzyıla kadar örnek alınmaya devam edilir.

Diversarum artium schedula'nın, resim yapmak için kullanılacak renklerin hazırlanması için bir rehber olan ilk kısmı, pigmentlerin karışımı ve farklı yüzeylerdeki kullanımı konusunda tavsiyeler içerir. Theophilus'in anlattığı renkleri uygulama yöntemleri arasında keten yağı, yumurta beyazı ve sarısı, kireç suyu ve bitkisel kaynaklı bazı reçine ve sular vardır. Ayrıca çinko beyazı, minyum, bakır yeşili ve zincifre gibi mineral bazlı renklerin kimyası hakkında bilgiler verilir, el yazmalarını altın yazılarla süsleme amaçlı altın varak ve altın tozu üretimi ve uygulama teknikleri çok titiz bir şekilde tarif edilir.

Kitabın cam üretimine ayrılan ikinci kısmında camın renklendirilmesi amaçlı zengin bir tarif koleksiyonun yanı sıra pencerelerde kullanılan cam levhaların, cam eşyaların ve mozaik parçalarının üretim tekniklerine sıkça yer verilir. Theophilus ayrıca camın üflenmesinde kullanılan kamışların muhtemelen ilk bilinen tarifi dahil olmak üzere bu alanlarda kullanılan aletleri büyük bir titizlikle tasvir eder.

Cam üretimi

Theophilus son bölümü metalürji sanatlarına ayırır. İlk olarak değerli metallerin işlenmesi için dökümhane, demirhane ve laboratuvar gibi mekânların nasıl hazırlanması gerektiğini tarif eder ve değerli metallerin temel metallerden farklı bir yerde işlenmesi gerektiğini belirtir. Metallerin işlenmesini konu alan sayfalar matkap, torna tezgâhı, hadde, şekillendirme için metalik kalıplar, metal kakma için bir makine ve sayısız marangozluk aletleri gibi çeşitli cihazların tasvirini de içerir. Metal alaşımlarının yapımına ve eritme tekniklerine ayrılan bölümler, çanları eritme sürecinin de ayrıntılı tasvirini içerir. Değerli metalleri rafine etme tekniklerine (küpelasyon, sementasyon) geniş yer ayrılır, ama metallerin teorisi veya mineral kökenleri gibi alanlara hiç girilmez; ancak nehirlerde bulunan altını konu alan kısa bir paragrafta bazı nehir-

Metaller

lerin kıyılarının, altının oluşumu için ideal olduğu, altının küçük taşlar şeklinde oluştuğu belirtilir. Bakır eritme tekniklerinin tarifi de son derece ilginçtir, çünkü Theophilus'un sözünü ettiği çelik ayrıştırma süreci, genelde daha sonraları icat ettiğine inanılan sıvılaşım tekniğine ilk atıf olabilir. Theophilus ayrıca kuyumculuk alanında lehimleme amacıyla kullanılan bazı alaşımlardan da (kalay-çelik, bakır-gümüş, bakır-altın) söz eder.

Bkz. *İmalat Alanının Gelişimi ve Loncalar*, s. 175; *Burjuvazi (Tüccarlar, Hekimler, Hukukçular, Noterler)*, s. 188; *Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri*, s. 230; *Gündelik Hayat*, s. 257; *Büyü ve Büyü Yoluyla Tedaviler*, s. 467

Tarımda Devrim

Giovanni Di Pasquale

Batıda tarım alanında gerçekleşen devrimin temelinde yatan unsurların birçoğu erken ortaçağla XI. yüzyıl arasında geliştirilmiştir. Bu gelişmelerin başında yer alan üretimde verimliliğin daha yüksek olmasına izin veren ekin rotasyonu, etkili sulama sistemlerinin uygulanmaya başlanması, hayvanların gücünden daha iyi yararlanmak için yeni teknikler ve sabanın geliştirilmesi, hem üründe çoğalmayı hem de insan gücü ihtiyacını büyük ölçüde azaltılmasını sağlar.

Ekin Rotasyonu

Kırsal bölgelerde yapılan yatırımlar genelde toprak alımıyla sınırlıdır ve büyük ölçüde insan gücüne dayanan tarım alanında teknik araçların geliştirilmesi için mali açıdan çaba gösterilmez. Ancak Batıda tarım alanında gerçekleşen devrimin temelinde yatan başlıca unsurlar, erken ortaçağla XI. yüzyıl arasında geliştirilip kullanılmaya başlanır. Batı, IV ila VI. yüzyıllar arasında Germen halklarının saldırılarının neden olduğu büyük kriz durumundan dolayı sarsılmıştı ve her tarafı bu yıkıma tanıklık etmiş harabelerle kaplıydı. O döneme ait belgelerde yağmaya uğramış, işe yaramaz devasa alanlarda dolanan aç kitlelerden, yırtıcı hayvanların sığındığı, giderek büyüyen ormanlardan, hem şehirlerin hem de kırsal bölgelerin yoksullaşmasına neden olan savaşlardan, kıtlık ve salgın hastalıklardan söz edilir. Yeni binyılın yaklaşmasıyla nüfus yeniden artmaya başlar, İtalya ile Galya'da sayısız kilise inşa edilir, toprak daha verimli bir şekilde işlenir ve Şarlman'ın (742-814, > 768, > 800) reformuyla başlayan, manastırla ile derebeyliklerin tarımı teşvik ettiği canlanma dönemi devam eder.

Tarım alanında görülen ağır canlanma sürecini başlatan, özellikle iki meselenin çözümlenme gerekliliğidir: Halkın ihtiyacı olan temel gıda

maddelerini sunmak ve insanların gücünden yararlandığı hayvanların hayatta kalmasını sağlamak. Aynı ekimin sık sık tekrarlanması toprağı zayıflatır ve bu alandaki teknik bilgiler alternatif çözümler üretmekten uzaktır. İşlenmiş toprakların dinlenmesine imkân veren tek bilinen uygulama, bir süreliğine bitkilerin kendiliğinden çıkmasına izin vermektir. Öte yandan hayvanların otlamaya ihtiyacı vardır ve yeterli miktarda ot bulmak genellikle çok zordur. Akdeniz bölgesinde en sık uygulanan yöntem iki yıllık rotasyondur; bir sene tahıl ekilir, bir sene nadasa bırakılır, ama bunu yapmak için geniş yüzölçümlü topraklara gereksinim vardır. Kuzey Avrupa'da ise farklı ürünlerin ekimine dayalı daha karmaşık bir rotasyon sistemi uygulanmaya başlanır.

İki yıllık veya üç yıllık rotasyon

Bu sistem üç döneme ayrılır ve aynı alanda ilk sene sonbaharda tahıl ekilir ve kışın toplanır; ikinci sene ilkbahar tahılları ve baklagiller toplanır; üçüncü sene de nadasa bırakılır. Dolayısıyla her yıl işlenmiş arazinin sadece üçte biri nadasa bırakılmış olur. Üç yıllık rotasyonun ilk olarak nerede uygulandığı belgelerde anlatılmamıştır, çünkü bu yöntem Akdeniz'de yaygın olan yöntemlerden o kadar farklıdır ki, anlatılması mümkün olmamıştır. Eldeki en eski belgelerde IX. yüzyılda Kuzey Galya'dan ve Loire bölgesinden söz edilir, ama devrim niteliğindeki bu toprak işleme yöntemi daha önceden de bazı yerlerde denenmiş olabilir. Zaman içerisinde giderek yayılan üç yıllık rotasyon, Akdeniz bölgesinde uygulanmaya devam edilen geleneksel sistemle bir arada yer almaya başlar. Ekin-emek ilişkisinde bir değişime yol açan üç yıllık rotasyonla ürünlerde büyük bir artış yaşanır. Baklagil ve lif temelli tarım, tarım işçileri için yeterli besini temin eder ve bu işçilerin çalıştığı ve etkili sulama sistemlerinden de büyük fayda sağlayan tarlalarda pirinç, arpa, bakla, mercimek, ıspanak ve daha başka birçok çeşit ürün yetişir. Sulama kanallarının oluşturulmasının yanı sıra antikçağda temel önem taşıyan, bir kısmı suyun içinde duran ve akıntıyla harekete geçen, üzerine kovaların takılı olduğu bir tekerlek olan *noria* ve özellikle Kuzey Afrika ile İber Yarımadasında kullanılan Arkhimedes vidası gibi cihazlar ortaçağda da unutulmaz.

Teknolojinin Hayvanların Çalıştırılmasına Uygulanması ve Sabanın Evrimi

Bütün bu ilerlemelere rağmen, iklim şartları, toprak ve ürün türüne göre bölgeden bölgeye, farklılık göstermesi gereken teknik imkânların yetersizliğinden dolayı tarım üretiminin gelişimi belirli bir hızın üstüne çıkamaz. İş gücü azdır, hayvan sayısı azdır, yük hayvanlarının boyunduruk

sistemi işlevsel değildir ve gübre de çok ender bulunur. Ancak bu alanda da bazı olumlu gelişmeler sayesinde toprakla daha verimli bir ilişki kurulduğunun belirtileri görülmeye başlanır.

Ormanların kenarında işlenecek topraklar elde edilmeye başlanır, bu arada odun fırınlarda ve ocaklarda yakacak olarak kullanılır ve odundan kömür yapılır. Ağaçların dalları ve gövdeleri, hem ahşabın yeniden kullanılmaya başlandığı inşaatta hem de iş aletlerinde ve ışıklandırma amaçlı meşalelerde kullanılır; metal kullanmaya alışkın olmayan ve çevrelerindeki ortamla denge içinde yaşayan insanlar, X. yüzyıla doğru belirtileri görülmeye başlanan yeni bir dönemin temelini atarlar ve Batının bazı bölgelerinde ortaçağ ekonomisi üzerinde olağanüstü bir etki yaratacak olan teknik yenilikler denenmeye başlanır. Çok eski zamanlardan beri çok çeşitli faaliyetlerde insanoğlunun yanında yer alan atların gücünden artık sonuna kadar yararlanılır ve nefes borusuna baskı yapan dizgin sisteminden dolayı hayvanların gücünün azami şekilde kullanılamadığı eski dönemlere göre verimliliklerinde büyük artış sağlanır. X. yüzyılın ikinci yarısıyla XII. yüzyıl arasında kayışları atların omuzlarına dayanan yeni bir boyunduruk türü yaygın hale gelir, böylece sabanı çekme faaliyeti atların omuzlarından iskeletlerine geçtiğinden kaslar serbest kalır ve atların daha kolay ilerlemesine ve güçlerini sonun kadar kullanmasına imkân yaratılır. Bu sayede o güne kadar sadece daha ağır ve hantal olan öküzlerin kullanılabildiği işlerde atların da gücüne başvurulmaya başlanır. IX. yüzyılda modern eyer de ortaya çıkar ve eskiden atların toynaklarını saran sargının yerine nal kullanılmaya başlanır. Üzengilerin de yaygın olarak kullanılmaya başlanması büyük önem taşıyacaktır; her ne kadar bu yenilikten belgelerde pek söz edilmezse de, insanlık tarihinde çığır açtığı kesindir. Üzengilerin VIII. yüzyılda yaygın hale geldiği Asya'nın düzlüklerinden batıya yayılmasında muhtemelen Bizans İmparatorluğu rol oynamıştır.

Atların rolü

Atlar üzengi, gem ve toynaklarına çivilerle sabitlenen nallar sayesinde daha etkili bir şekilde hareket edecek duruma getirilir ve insanı tarla sürmek gibi ağır işlerden kurtaran ve bu işleri öküzlere göre daha hızlı bir şekilde gerçekleştiren güçlü bir iş makinesine dönüştürülür. 1000 yılına tarihlenen bazı minyatürlerde atların dikey sıra halinde sabana bağlandığı görülür; bu çözüm, yatay olarak bağlanma şekline göre çok da etkilidir. Üzenginin savaş alanındaki tam potansiyelini kavrayan Şarl Martel (684-741) liderliğindeki Franklar, atla düşmana çarpmaya dayalı yeni bir mücadele yöntemi geliştirir; böylece insanla at, hayvanın sahip olduğu enerjiye sahip, etkilerini savaş alanında gösterecek gerçek bir savaş makinesi haline gelir.

Temel yapısında yapılan bir dizi değişiklik sayesinde saban da giderek mekanikleşir. Basit bir şekilde bir araya getirilen hafif parçalardan oluşan saban, antikçağdan beri insan tarafından çekilirdi ve toprağı altüst etmeden, sadece yerinden oynatırdı. Antik dünyada çok yaygın ve çok önemli bir cihaz olan saban, çiftçilerin toprağa bir alet aracılığıyla daha büyük bir güç uygulamasına imkân tanıdı. En basit haliyle gerekli şekil verilmiş kalın bir kazık, toprakta derin bir oluk açar, ama toprağı altüst etmezdi. Her tür toprağa uygun olmayan bu saban, Kuzey Avrupa'nın daha yoğun ve daha yaş topraklarını işleyebilecek hale gelmesi için bazı değişimlere tabi tutulur. Doğu Slav halklarının yaşadığı bölgelere ulaşan ve yapımı pahalı olan ağır saban VII. yüzyılda kullanılmaya başlandığı Ren bölgesinde Frankların yönetiminde gerçekleşen ekonomik canlanmaya katkıda bulunur; IX. yüzyılda Vikinglerin istila ettikleri İngiltere ve Normandiya'ya götürdüğü saban, X. yüzyıldan itibaren daha da yaygın hale gelir. Temel yapısının yanı sıra üç unsurdan daha oluşan bu sabanda, sapa takılan ve toprağı dikey olarak kesmeye yarayan ağır bir bıçak olan keski, keskiye dik olan ve toprakları yatay olarak kesen uç demiri, bir de kesilen toprağı ters yüz eden kulak vardır. Atlar tarafından çekilen saban, çiftçilerin işini kolaylaştırır ve birkaç işlemi birden –toprağın ters yüz edilmesi ve parçalanması– tek bir defada gerçekleştirir. Dolayısıyla çiftçiler basit sabanla yapmak zorunda kaldıkları çapraz tarla sürme işleminden kurtulup daha kısa sürede daha büyük alanlara ekim yapabilecek hale gelir. Bu aletin yaygın olarak kullanılması, temel yapısındaki değişikliklerin daha yaygın olarak uygulandığı 1000 yılından sonra olur.

Sabanın geçirdiği evrim

Arap Biliminin Katkıları

Doğuya gelince, tarım İslam dünyasındaki teknolojik gelişmelerden büyük fayda sağlamıştır. Teknik alandaki en önemli gelişmeler arasında Küçük Asya, Kuzey Afrika ve İspanya'da büyük ve etkili sulama sistemlerinin kuruluşunu saymak gerekir. Bu gelişmelerin etkisi, XII. yüzyıl ortalarına doğru Sevilla'da yaşamış Arap bir âlim olup ortaçağın tamamının tarım bilimi alanındaki en önemli eserlerinden birinin yazarı olan İbn El-Avvam'ın eserlerinde de görülür. Kitabın ilk adı olan *Çiftçilik Mesleğinin Kitabı* zamanla *Tarım Kitabı*'na dönüşmüştür. Özellikle Columella'nın (I. yüzyıl) eserini temel alan yazar, Aristoteles, Demokritos ve Hippokrates başta olmak üzere sayısız kaynağa başvurup hepsinden titizlikle alıntı yaparak tarım bilimi konusunda var olan literatürün geniş kapsamlı bir sentezini gerçekleşti-

Arap tarım biliminin sırları

rir. Kitapta,Akdeniz'in güney bölgelerinin tarımına özgü sorunlara ağırlık verilir; toprak türlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili bölüm özellikle önemlidir, çünkü Arapların karşı karşıya kaldığı toprakların çeşitliliğine ve bu fark temelinde başvurdukları farklı teknik, alet ve cihazlara ışık tutar.

İbn El-Avvam'ın eserinde, Romalıların kumlu topraklarda kullandığı küçük sabanın yanı sıra killi topraklara daha uygun olan ağır saban da yer alır. Sulamaya ayrılan bölüm de oldukça ilginçtir, çünkü akışkan mekaniği alanında kayda değer bilgilere ve Arap biliminin, üst düzeyde sonuçlar veren araştırmalar yoluyla evrimine ve pekişmesine önemli katkıda bulunduğu bir teknolojiye dayalıdır. Hava basıncı alanında Hellenistik dönemden devralınan metinler incelenmekle kalmamış, Arapların eşi görülmemiş bir ustalık gösterdiği çeşmelerin, su oyunlarının ve hidrolik cihazların ayrıntılı tasviriyle daha güncel hale getirilmişti.

Sulama sistemleri

Bkz. *İşlenmiş Topraklardaki Artış ve Kırsal Ekonomi*, s. 157; *Çalışma Alanında Yeni Enerji Kaynakları*, s. 377; *Şehirler ve Teknik*, s. 381; *Mekanik Sanatlar Üzerine Görüşler*, s. 449

Çalışma Alanında Yeni Enerji Kaynakları

Giovanni Di Pasquale

Antikçağdan beri bilinen değirmen, ortaçağda daha yaygın hale gelerek çalışma alanında mekanikleşmenin simgesi olarak görülmeye başlanır. Teknik açıdan giderek daha çok geliştirilmesi sonucunda değirmen, bira yapımından kâğıt yapımına kadar çok çeşitli uygulama alanlarında kullanılacak ve insanları en ağır işlerin çoğundan kurtaracaktır.

Su Değirmeninin Yayılması

Mekanik teknoloji açısından ortaçağda, antikçağın kaldıraç, takoz, vida, ırgat ve makara şeklindeki beş temel unsura dayalı sınıflandırmasında değişiklik yapılmamış, daha sonra bunlara eğimli yüzey katılmıştır; Hellenistik dönemde, çalışma şekli kaldıraç prensibi ve çember teorisini esas alan bütün makineler bu cihazlar arasındaki farklı bileşimlere dayandırılır. Ortaçağda Batıdaki asıl değişim, insan tarafından çalıştırılan makineler ile başka enerji kaynaklarıyla çalıştırılan makineler arasındaki ayrımın daha etkin hale gelmesinde görülebilir. Hellenistik teknolojinin temel mekanizmalarını zeki bir şekilde birbirine entegre eden ortaçağ zanaatkârları, atölyelerin giderek mekanikleşmesiyle sonuçlanacak olan süreci başlatırlar.

Su değirmeni, bu devrimin simgesidir. Antikçağda da bilinen bu mekanizmadan, Selanikli Antipater (MÖ I. yüzyıl-MS I. yüzyıl), kadınları ağır öğütme işinden kurtardığı için suyun gücünü överken söz eder.

Burada söz konusu olan, muhtemelen Strabon'un (MÖ y. 63-MS 21'den sonra) Pontus'ta, Kaberia'da bulunan Mithridates'in (MÖ II-I. yüzyıl) sarayında görüp tasvir ettiğine benzeyen türden, dikey tekerlekli bir değirmedir. Bundan daha önceki modelde değirmen, küçük bir derenin üzerine inşa edilen ahşap bir yapıydı ve su gücüyle dönen yatay tekerlek değirmen taşını harekete geçirirdi. Vitruvius'un (I. yüzyıl) *De architectura*'nın [Mimarlık Üzerine] onuncu kitabında tasvir ettiği değirmende ise tekerlek dikeydi ve bir öncekiyle karşılaştırıldığında, onu işleten bir mekanizmaya sahipti: Dış tekerlek, değirmenin içine, daha doğrusu altına giren yatay bir kalasa bağlıdır. Tahrik mili niteliğindeki bu kalasın bağlı olduğu dişli tekerlek, kazıklarla birbirine bağlı iki ahşap diskten oluşan bir fener dişlisine bağlıdır. Dişli tekerlek/fener dişlisi ikilisi, tekerleğin dikey düzleminin dönme hareketini değirmen taşının yatay düzlemine aktarırken hızın kat kat artmasına da izin verir. İnşa edilmesi görünürde daha zor olan dikey tekerlekli değirmenin avantajı, suyun itici gücünün hem yukarıdan, hem ortadan hem de aşağıdan etkili olabilmesidir. Düz, kavisli veya eğimli olabilen kanatların sayısı da, boyutu da değişebilir, tekerleğin de boyutu değişebilir. Bu türden en önemli yapı, Arles yakınlarındaki Barbegal'da bulunur ve geç antikçağa aittir. Bir suyolu aracılığıyla bu değirmene ulaşan su, iki kanala ayrılıp sekizer tekerlekten oluşan iki paralel sırayı besliyordu. Kot farkı 18 metreden fazlaydı, eğim de 30 derecelikti. Her mola, saatte 150 ila 200 kilo buğday öğütüyordu. Her ne kadar bunlar endüstriyel ölçekte kabul edilse de, aynı dönemde hayvanlar veya köleler tarafından çalıştırılan sayısız değirmenin de var olduğu unutulmamalıdır.

Bu makine erken ortaçağda kullanılmaya devam edilir. Roma'da, Gianicolo'da, Traianus'un (53-117, ≈ > 98) yaptırdığı suyoluyla gelen suyun çalıştırdığı değirmenler vardı. Belisarius (y. 500-565) Ostrogotlar tarafından kuşatıldığı zaman hâlâ kullanımda olan bu değirmenler Ostrogotlar tarafından kullanım dışı bırakılır; tarihi kayıtlara göre Belisarius'un teknisyenleri Tiber Nehri'nin kıyısına dişliler ve değirmen taşları taşıyıp iki tekneyi yan yana bağlarlar, ortasına da tekerleği koyarlar, böylece Avrupa'nın irili ufaklı çeşitli nehirlerinde yüzyıllar boyu uygulanacak olan yüzen değirmenleri yaratmış olurlar. Hızla yayılan su değirmenleri ortaçağ peyzajının tipik görüntülerinden biri haline gelir. XIII. yüzyılda Rouen'de iki yüzden fazla değirmen vardır ve I. William (y. 1027-1087, ≈ > 1066) zamanında hazırlanmış bir tür sayım kitabı olan *Domesday Book*'a [Kıyamet Günü Kitabı] göre 1086 yılında İngiltere'de, çoğu Trent ve Severn nehirleri boyunca olmak üzere 5624 değirmen yer alır.

Her ne kadar XIII. yüzyıla aitse de, Aziz Bernard'ın (1090-1153) Clairvaux Manastırında suyun nasıl kullanıldığını anlattığı belge (*Descriptio Monasterii Clarae vallis* [Clairvaux Manastırının Tasviri], Migne, *Patrologia Latina*, CLXXXV, coll. 570-571), çalışma alanında ulaşılan mekanikleşme düzeyine de ışık tutar: Nehirden alınan suyla tarlalar ve fidanlıklar sulanırdı; manastırın atölyelerin bulunduğu kısmına doğru çevrilen su da değirmenin tekerleğini harekete geçirip bira yapımında kullanılan makineleri, kumaş dinkleme atölyelerini, tabakhaneleri ve diğer atölyeleri çalıştırırdı, manastırdan dışarı dökülürken de çeşitli işlemlerden artakalanları alıp götürürdü.

Clairvaux'da ustalıklı sistemler

Teknik alanda yapılan bazı değişikliklerle değirmenin dairesel hareketi alternatif hareketlere dönüştürülür; böylece suyun enerjisi sadece tahılların öğütülmesinde değil, kumaş dinkleme, bira yapımı, meşe kabuğunun toz haline getirilmesi, demirin şekillendirilmesi ve kâğıt yapımı gibi işlemlerde de kullanılmaya başlanır. Teknik açıdan bakılınca en temel nokta kam milidir, yani örneğin demircilikte çekicin yükseltilip örsün üzerine düşürülmesini ve başlangıçta dairesel olan bir hareketin alternatif bir harekete dönüştürülmesini sağlayan mekanizmadır. Kam mili muhtemelen geç antikçağdan beri biliniyordu, çünkü Ausonius'un (y. 310-393'ten sonra) bir şiirde tasvir ettiği, Mosel Nehri'nin akıntısıyla işleyen bir mermer kesimhanesinde bir kam mili vardır. Ancak kam milinin yaygın hale gelmesi ve daha önceleri insanların kollarıyla gerçekleştirdiği bir dizi faaliyetin mekanikleştirilmesi asıl ortaçağda yaşanır.

Devridaim Değirmenleri ile Yel Değirmenleri

Hidrolik enerjinin zekice kullanımı sayesinde doğa, insanların ağır işlerden kurtulup teknik alana odaklanmalarını sağlar. İlk gelgit veya "devridaim" değirmenlerinin temelinde teknik alandaki çalışmalar yatar.

Bu değirmenlerin işlemesi için, doğal yapısı gelgite müsait bölgelere kurulmaları gerekliydi. Bu açıdan en elverişli bölgelerden biri olan Venedik lagünündeki en eski devridaim değirmenleri 1000 yılına kadar uzanır. Girolamo Zanetti, Venediklilerin *acquimoli* adlı değirmenlerinden söz eder (*Dell'origine di alcune arti principali appresso i Veneziani* [Venediklilerin Uyguladığı Başlıca Sanatların Kökeni Üzerine], (1758). Bu değirmenler, gelgitten yararlanacak şekilde iki sığlık arasında yer alan adaların üzerine inşa ediliyordu. *Domesday Book*'ta sözü edilen ve Dover Limanı'nın girişinde yer alan değirmenler de bu türdendi. Atlantik kıyılarında çok sayıda bulunan bu değirmenler, suyun yükselmesiyle dolan bir koyu kapatan barajlar yoluyla çalıştırılıyordu; havza dolduğu zaman baraj kapatılıyor ve suların alçalmasıyla tekerlekler harekete geçiyordu.

Gelgit değirmenleri

Yel değirmenleri, antikçağda rüzgârın sadece tekneler için enerji kaynağı olarak kullanıldığı bilinir. Ancak I. yüzyıl ortalarına doğru İskenderiyeli Heron'un rüzgârla çalışacak ve bir orgu harekete geçirecek bir değirmeni hayal edip nasıl inşa edilmesi gerektiğini tasvir ettiği de doğrudur, ancak bu hayalinin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

XII. yüzyıl sona ermeden yel değirmenleri İngiltere, Portekiz, Flandre, Provence ve Kuzey Fransa'ya kadar yayılır. Su değirmenlerinden yola çıkılarak geliştirildiği sanılan yel değirmenleri, bunlara göre farklı bir inşa sistemi gerektirir. Su değirmeni, değirmen taşı ve fener dişlisiyle birlikte işleyen dişli tekerlekten oluşur; yel değirmeni bu yapıyı tersine çevirir ve değirmen taşı aşağıdan değil, yukarıdan itilir. Kanatları eğimli olan tekerlek başlangıç noktasını oluşturur; dört kanat sadece düzleme göre eğimli konumda oldukları zaman rüzgârla dönmeye başlar. Rüzgârın esme gücü değişken olabildiği için, değirmenin kanatları –denizcilerin teknelerin yelkenlerine uyguladıkları sisteme benzer şekilde– meteorolojik şartlara göre yüzeyleri genişleyecek şekilde brandalarla kaplanır. Ama rüzgârdaki ani yön değişikliklerine de bir çözüm bulmak gerekiyordu. Yel değirmeninin temel yapısı çok basit olup en eski su değirmenlerinin yapısına benzer. Nitekim kanatlı ahşap kabin sağlam bir temel üzerine inşa edilir, ama rotasyon hareketini gerçekleştirebilmesi gerekir, bu da yapıya arka taraftan takılan ve içinden geçirilen büyük bir kiriş sayesinde elde edilir. Değirmenci bu kirişi, denizcilik alanında da yeni kullanılmaya başlanmış döndürülebilir dümene benzer bir

şekilde hareket ettirerek yapının tamamını gerekli şekilde döndürür. Yel değirmeni bir bütün olarak basit ve işlevsel bir yapıya sahip bir marangozluk eseri olup bazı unsurları zamanla evrim geçirecektir. XIII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkacak olan kule şeklindeki yel değirmenlerinde değirmen kısmı, üstü huni şeklinde bir çatıyla kapalı, taştan, silindirik bir yapının içerisine yerleştirilecektir. Yel değirmeninin bu iki temel yapısına bölgeden bölgeye fark gösteren unsurlar eklenecek, ama değirmenin çalışma prensiplerinde değişikliğe yol açmayacaktır.

Bkz. *Tarımda Devrim*, s. 373; *Şehirler ve Teknik*, s. 381; *Mekanik Sanatlar Üzerine Görüşler*, s. 449

Şehirler ve Teknik

Giovanni Di Pasquale

Batının tamamında giderek gelişen katedral inşası, beraberinde yenilikçi teknik ve mimari unsurlar getirir ve çalışma alanını farklı bir şekilde düzenleyen mimar figürünü ortaya ortaya çıkarır. Katedrallerin inşa edildiği şehirler de dönemin alimleri için önemli düşünce ve karşılaşma merkezleri haline gelir.

Katedral Seferberliği

Katedraller XII. yüzyılda Batıdaki birçok şehrin başlıca özelliğidir. Gotik katedraller dinsel inancı ve Meryem Ana'ya olan bağlılığı temel alır, ama varlıkları aslında ticaretin yayılmasına ve toplumda yeni zenginlerin ortaya çıkmasına bağlıdır. Kilise kârın olumsuz bir değere sahip olduğu düşüncesinin yayılmasını teşvik eder ve ölümden sonraki hayata daha iyi hazırlanmak isteyen banker, sarraf ve tüccarları zenginliklerinden kurtulmaya ve katedrallerin inşası gibi dinsel eserlere katkıda bulunmaya ikna eder.

XI. yüzyıldan itibaren inşa edilen katedrallerin olağanüstü boyutları, o dönem için tamamıyla yenilikçi ve cüretkâr sayılabilecek mimari unsurla-

rın geliştirilmesi şeklinde kendini gösteren yeni bir düşünce tarzının sonucudur. Mekanik teknoloji büyük ölçüde antikçağdan beri kullanılmakta olan makinelerin kullanımına dayanır, yeni mimarlığın temel unsurları da eskiden beri bilinir. Sivri kemer, ojival tonoz, kemerli payanda ve kompozit direkler artık yenilikçi şekillerde kullanılırlar. Bu yeni unsurların bir arada kullanımı da katedrallerin inşasında inanılmaz cüretkârlıkta yeni imkânların doğmasına yol açar.

"Katedral seferberliği" adı verilen bu süreçle teşvik edilen toplu coşku, gittikçe daha yüksek yapıların inşasıyla sonuçlanır. Paris'te bulunan, 35 metre yüksekliğindeki Notre Dame Kilisesi görenleri hayretler içinde bırakırdı, ama 1194 yılında inşa edilen Chartres Katedrali 36,50 metreye ulaşır, Reims ve Amiens katedralleri ise bu yüksekliği aşmakla kalmaz, Amiens Katedrali 42 metreye ulaşır. Bu yapıların statiği, ağırlığın taşıyıcı duvarlara değil, inşaatın belirli yerlerinde ki ve üzerlerindeki ağırlığı kaldıracak şekilde güçlendirilmiş direklere dağılımına bağlıdır. Daha ince olan duvarlarda açılan pencerelere cam sanatının en zarif ürünleri yerleştirilir. Bu yeni üslubun ilk belirtileri İngiltere'de, Durham Katedralinde görülür, ama gerçek anlamdaki ilk örneği, Paris yakınlarında bulunan ve 1132 ile 1144 yılları arasında, Başkeşiş Suger'in (1081-1151) emriyle inşa edilmiş olan Saint Denis Katedralidir. 1113-1220 yılları arasında Sens, Noyon, Laon, Notre Dame de Paris, Burges, Chartres, Rouen, Reims, Amiens ve Beauvais'de giderek daha iddialı katedraller inşa edilir.

Giderek yükselen katedraller

Bu faaliyetin asıl başkahramanı, yeni bir projelendirme tarzının yaratıcısı olan ve şantiyede görev alan ustaları yöneten mimardır. Heykeltıraş, taş ustası, camcı ve marangozların çalışması, hem inşaat konusunda uzman olan hem de binanın planını çizme ve gerekli olacak makineleri planlama becerisine sahip olan mimarlar tarafından koordine edilir. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde bir yüzyıl içinde olağanüstü becerilerinin somut kanıtlarını bırakacak olan mimar, sanatçı ve mühendisler için kullanılan *ingeniator* teriminin edebi kaynaklarda ilk kullanımının 1086 yılına uzanması bir tesadüf değildir (R. Latham, *Revised Medieval Latin Word-List* [Revize Edilmiş Ortaçağ Kelime Listesi], London 1965). İnsanların belirli malzemelerle çalışırken kurallarını geometri ve matematik yoluyla tespit ettiği faaliyetlere *ingenia* adı verilir. Ahşap ve taş, inşaat alanının teknik paradigması dahilinde kesin akılcı kurallara uymak zorundadır.

Yeni *ingeniator*

İnsan: Yaratan ve Dönüştüren Zanaatkâr

Şehrin merkezinde bulunan katedraller, kendilerini klasik eserleri incelemeye ve özgün yorumlar yapmaya adayan kilise âlimlerini ağırlar. Örneğin Chartres rahipleri, çalışmalarıyla XII. yüzyılın tamamı boyunca geçerli olacak yeni bir kültür vizyonu sunar. Chartres kütüphanesinde yer alan metinler, felsefi eserler ile onlara bağlı yorumların yanı sıra, tıptan astrolojiye ve astronomiye kadar farklı disiplinleri de kapsar. Burada faal olan âlimler arasında Ptolemaios'u (II. yüzyıl) tercüme eden Herman de Carinthis (XII. yüzyıl) ile Hıristiyanların bu alanlarda sahip olduğu bilgilerin zayıflığına kıyasla İslam sanatını yücelten Bethli Adelard (etkin olduğu dönem 1090-1146) vardır.

Düşüncelerinde insanoğluna odaklanan Chartres âlimleri, kültürü insan yapımı bir olgu olarak görürler. Antik yazarların eserleri bu yapının başlangıç noktasını, temel taşını oluşturur; Bernard de Chartres (etkin olduğu dönem, XII. yüzyılın başları), kendi döneminin âlimlerinden "devlerin omuzlarındaki cüceler diye söz ettiğinde (Salisburyli John [1110-1180] tarafından *Metalogicon*, 3.4'te aktarılmıştır) bu kavramı ifade eder. İktidarını güçlendirme amacıyla değil de, merakından bilinen bölgelerin dışına çıkan Büyük İskender (MÖ 356-323) veya hayatın ötesini keşfeden Vergilius (MÖ 70-19) gibi yeni şeyler öğrenmeyi arzulayan antikçağ âlimleri, taklit edilecek bir örnek oluşturmalıdır, ama onların ötesine de geçerek felsefe ve bilim alanında daha bağımsız araştırmalar yürütülmelidir. Gotik katedraller gibi, kültür de akıl yoluyla adım adım inşa edilmelidir. Platon'un (MÖ 428/427-348/347) *Timaios*'undan ve Cicero'nun (MÖ 106-43) *Tanrıların Doğası* eserinden itibaren doğa konusunda bilinenleri, Tanrı'yla madde arasında yer alan bir dizi yaratıcının gerçekleştirdiği sabırlı bir inşa sürecinin içine konumlandıran fizik teorisi, bu yeni ilmin ifadesidir. Bu kavramın birliği, süsleme repertuarında da görülebilir; Chartres Katedralinin cephesinde, sağ tarafta bulunan anıtsal kapıyı süsleyen heykeller arasında birer figürün ağırlığı altında iki büklüm olmuş iki figür vardır. Bunlar, omuzlarında Mantık'ı taşıyan Aristoteles (MÖ 384-322) ile Müzik'e destek olan Pythagoras'tır (MÖ VI. yüzyıl). Bu imajın, XII. yüzyılda burada gelişmiş olan ekolün âlimleri tarafından heykeltıraşa önerilmiş olması mümkündür. Kuzey tarafındaki revakta Magus adındaki bir figür Hermetik, astroloji ve simya alanındaki bilgileri temsil eder; kuzey tarafındaki anıtsal kapıda ise mimarlığı temsil eden ve elinde bir ölçü birimiyle bir pusula tutan bir erkek ile bir ressam tasvir edilmiştir. Bir de mekanik sanatlara dahil olan ve bilimlere eşlik eden meslekler vardır. Metalürji, tarım ve hayvan yetiştiriciliği, felsefe ve teoloji ile tamamlanması gere-

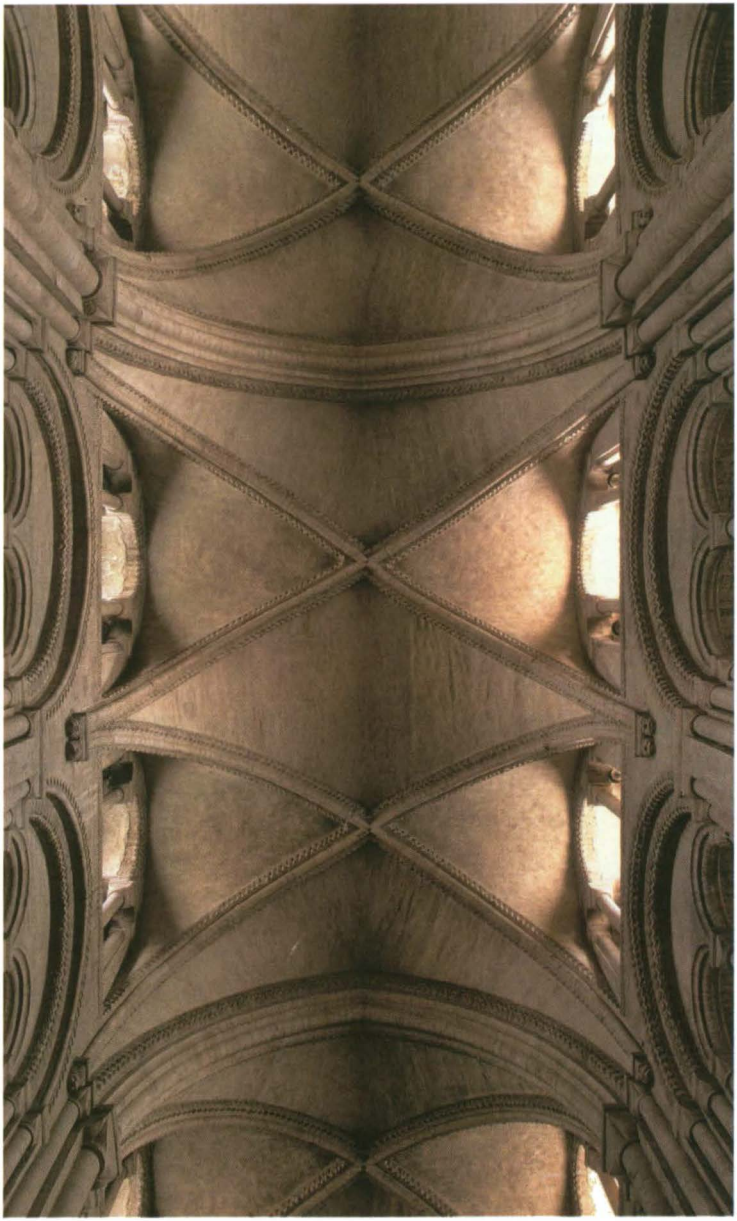
Aralıksız araştırmanın değeri

ken eğitimin ve çalışmanın insana gerçek ilme götüren yolu göstermesi gerekir.

Öte yandan Tanrı tarafından yaratılan Evren de ortaçağ şehirlerindeki çalışma faaliyetlerine yansır ve aydınlar Tanrı'nın eserini bu alanlarda görür. Gerhoh von Reichersberg'un (1093-1169) *Liber de aedificio* [Yapılar Üzerine Kitap] eserinde ortaçağ şehirlerinden, Tanrı'nın yarattığı Evren laboratuvarına benzeyen büyük bir atölye şeklinde söz edilir. Her şeyin Tanrı'nın ve doğanın eseri olduğu bir senaryoda zanaatkâr insan yaratır ve dönüştürür.

Bkz. *İşlenmiş Topraklardaki Artış ve Kırsal Ekonomi*, s. 157; *Tarımda Devrim*, s. 373; *Çalışma Alanında Yeni Enerji Kaynakları*, s. 377; *Mekanik Sanatlar Üzerine Görüşler*, s. 449

Katedraller Kıtası Avrupa

1

1. *Yelken tonoz*, XI. yüzyıl, Durham (İngiltere), Katedral

2

3

2. *Sankt Pantaleon Kilisesi*, X. yüzyıl, Köln (Almanya)

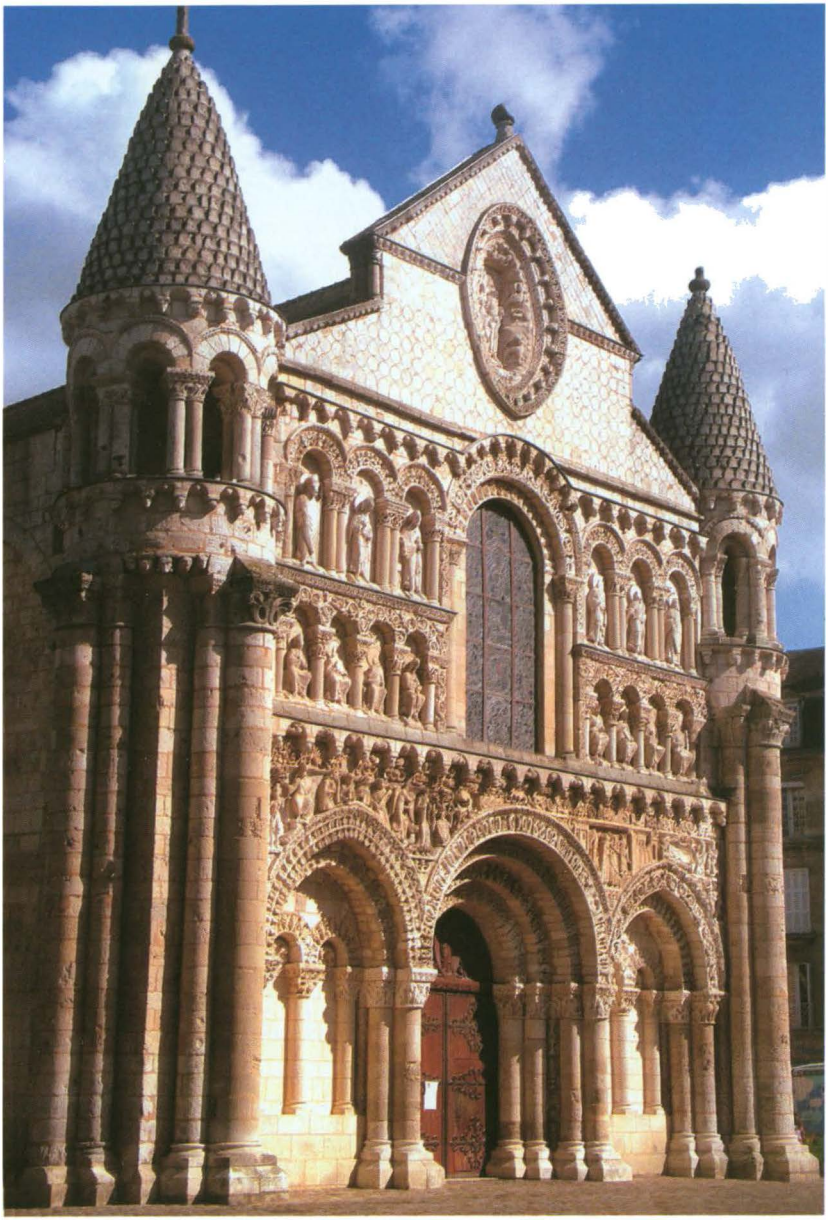
3. *Speyer Katedrali*, 1030-1106, (Almanya)

Sainte-Foyes Manastırı, Santiago de Compostela hac yolculuğunun duraklarından biri, IX-X. yüzyıl. Conques (Fransa)

Wells Katedrali, XIII. yüzyıl (İngiltere)

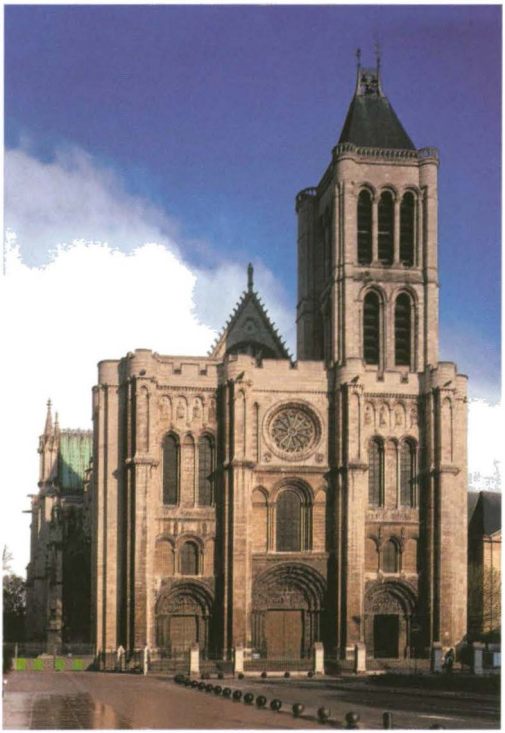

6

6. *Notre-Dame-la-Grande*, ön cephe, X-XI. yüzyıl, Poitiers (Fransa)

7. *Saint-Denis Katedrali*, XII. yüzyıl, (Fransa)

8. *Cefalù Katedrali*, 1130-1150, (İtalya)

7

8

Muammalar ve Labirentler

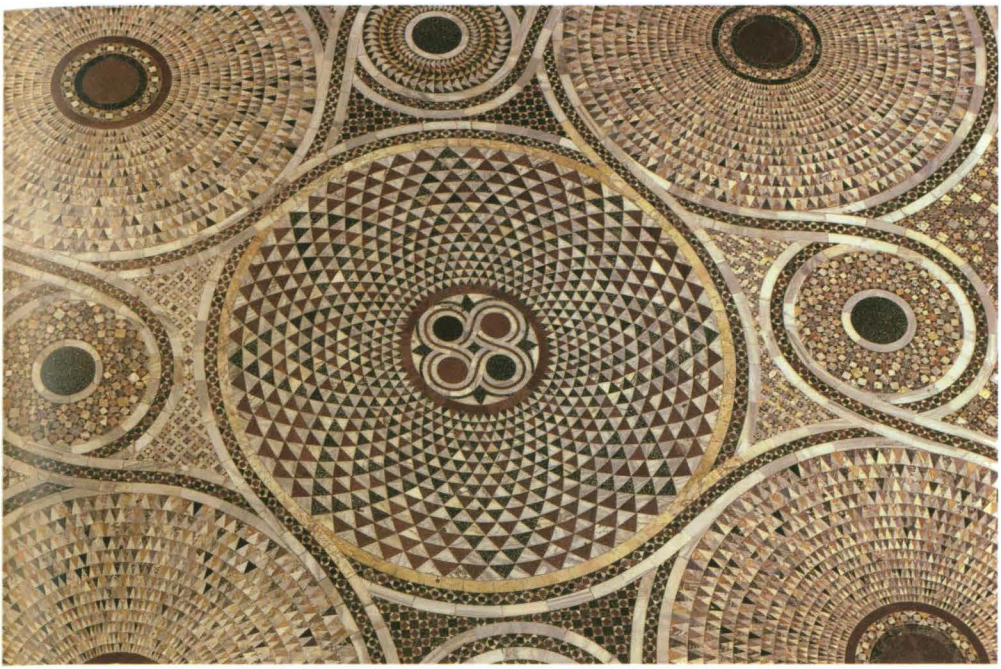

1

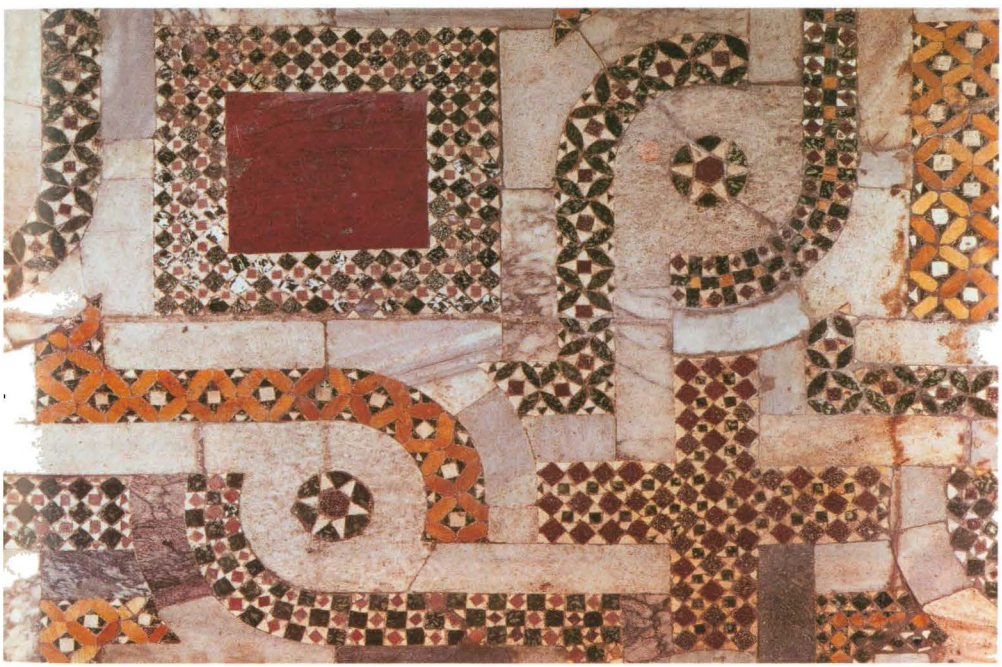
1. *Kripta zemininden ayrıntı*, 1072-y. 1104, çok renkli mermerler, Anagni, Katedral

2. *Mermer zemin*, XII. yüzyıl, çok renkli mermerler, Venedik, San Marco Bazilika

3. *Koro zemini, ayrıntı*, XII. yüzyıl, çok renkli mermerler, Bari, San Nicola Bazilikası

2

3

4

5

4. ***Labirent, zeminin yukarıdan görüntüsü,*** XII. yüzyıl, Chartres, Katedral

5. ***Labirent, zemin ayrıntısı,*** XII. yüzyıl, Chartres, Katedral

6

7

6. *Yazılı labirent*, XI. yüzyıl, Lucca, Katedral

7. *Labirentli karo*, XII-XIII. yüzyıl, Bari, San Sabino Katedrali

Figüratif Evren

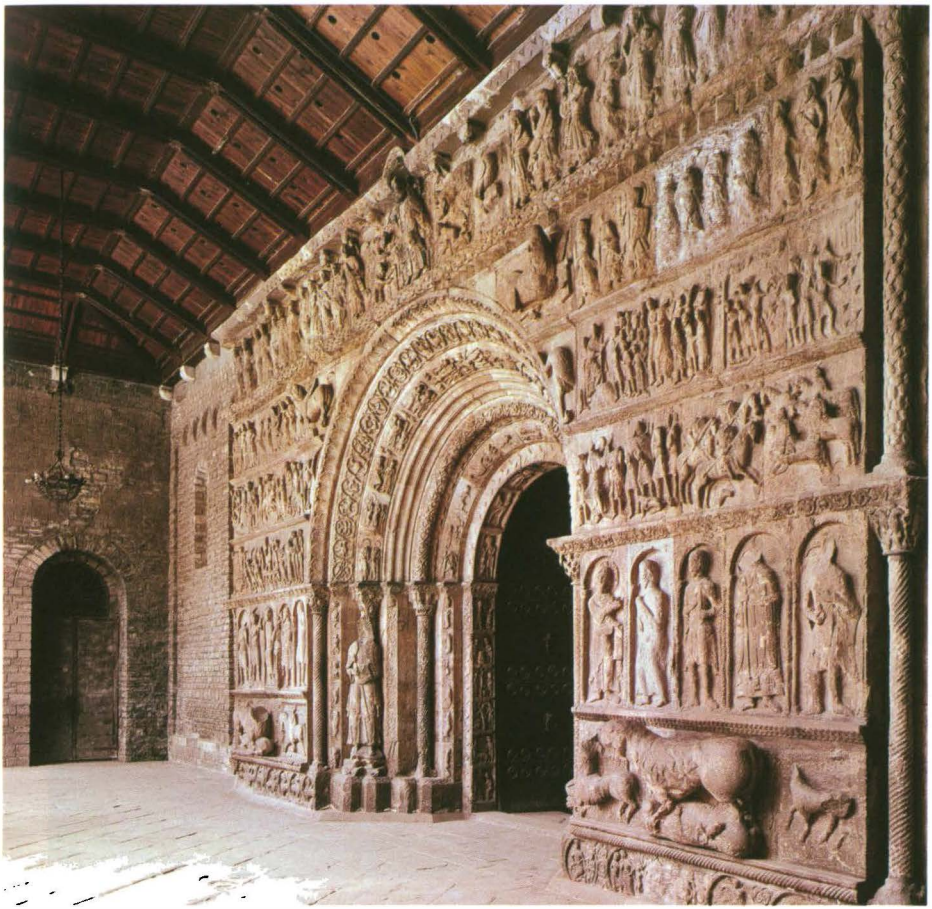

1. *II. Roger'nin Pelerini.* 1133-113 r. Viyana. Kunsthistorisches Museum

2

3

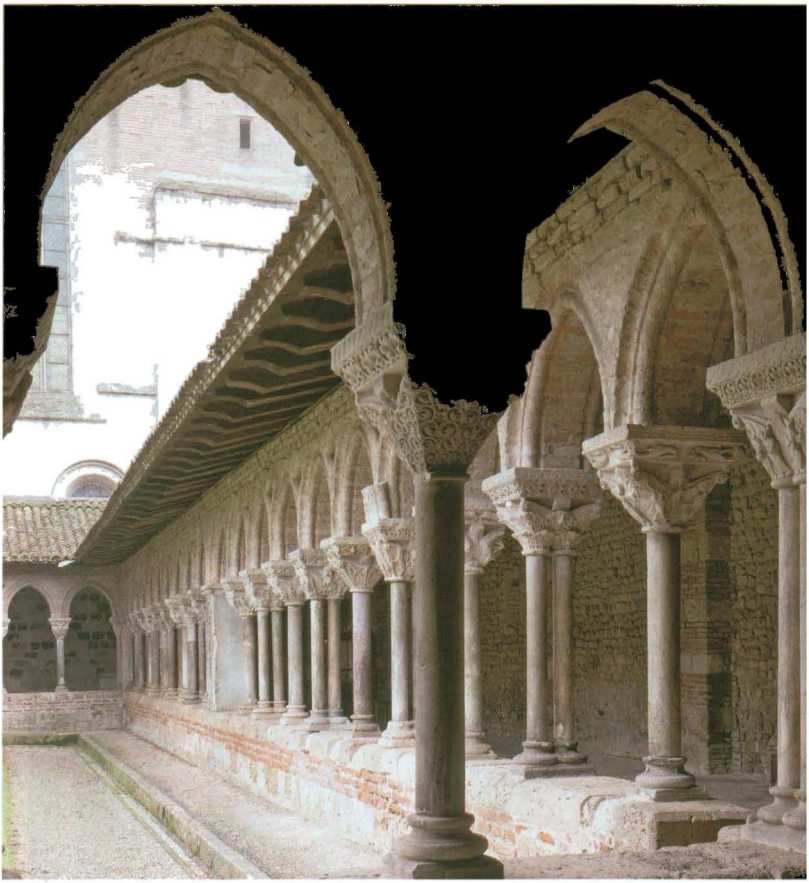
2. *Maestro Matteo, Şan Kapısı*, XII-XIII. yüzyıl, Santiago de Compostela, Büyük Aziz Yakup Katedrali

3. *Batı cephesindeki anıtsal giriş*, XII. yüzyılda eklendi, Ripoll, Santa Maria Manastırı

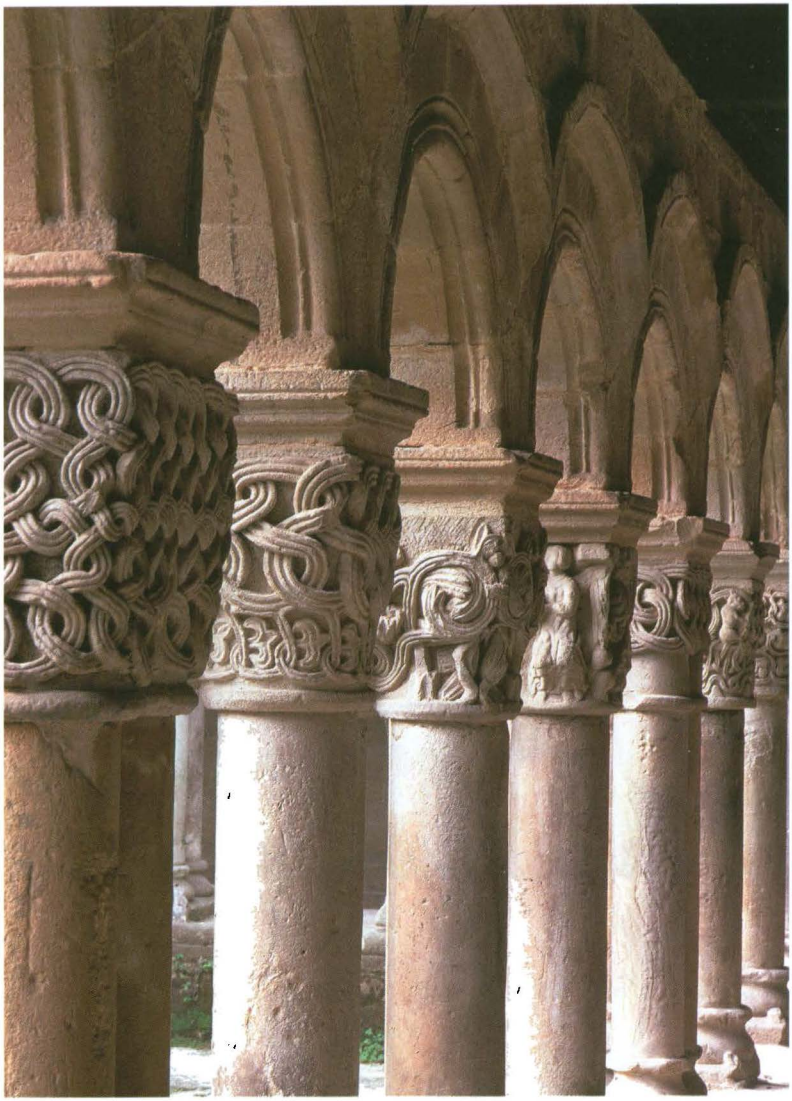
4

4. *Avlu sütunları*, XI. yüzyıl, Burgos, San Domingo de Silos Manastırı

5

5. *Arda*, XII-XIII. yüzyıl, Moissac, Manastır

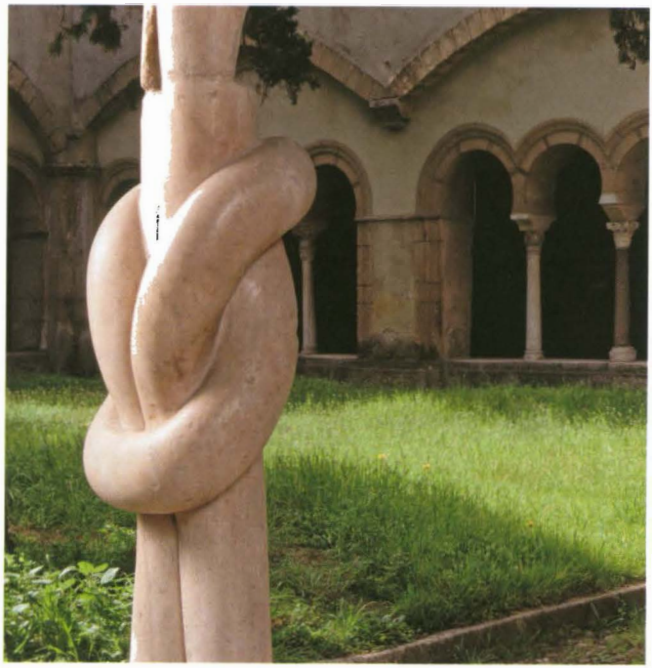

6

6. *Santa Juliana Kilisesi'nin Avlusu*, XII. yüzyıl, Santillana del Mar

7. *Düğümlü sütun*, XII. yüzyıl, Benevento, Santa Sofia Bazilikası

8. *Darının öğütülmesi, sütun başlığı*, XII. yüzyıl, Vezelay, Madeleine Bazilikası

7

8

9

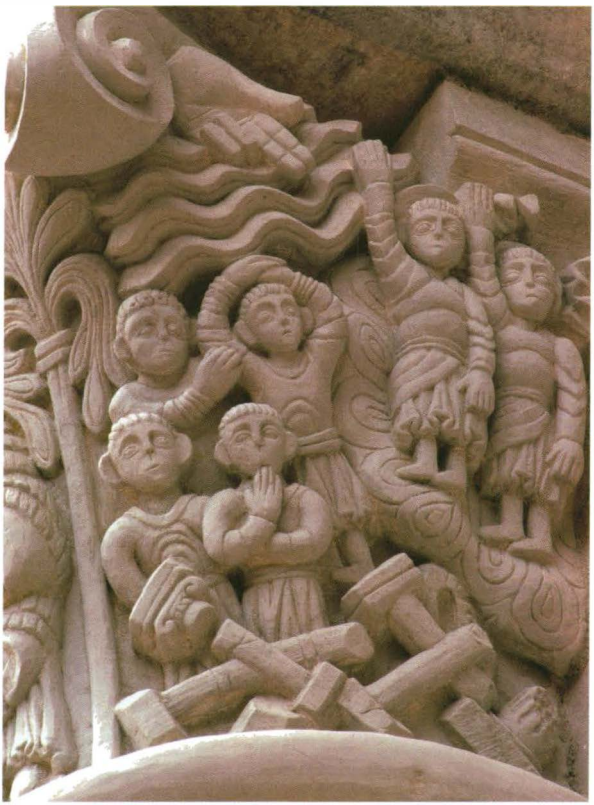
9. *Nuh'un Tufanının resmedildiği Sütun Başlığı, Pamplona Katedrali'nden alınma*, 1127-1145, Pamplona, Museo de Navarra

10. *Gislebertus d'Autun, Yehuda'nın Ölümü, sütun başlığı*, XII. yüzyıl, Autun, Saint Lazare Katedrali

11. *Vahiy'den bir sahne içeren sütun başlığı*, XI-XII. yüzyıl, Saint-Benoit-sur-Loire, Saint Fleury Manastırı

10

11

12

12. Benedictus Antelami, *Abil'in öldürülüşünün tasvir edildiği sütun başlığı*, katedralden alınma, 1150-1233, Parma, Galleria Nazionale

13. *Sirenli sütun başlığı*, X-XII. yüzyıllar, Girona, Sant Pere de Galligants Manastırı

14. *Canavar yüzlü sütun başlığı*, XI-XII. yüzyıl, Bari, Pinacoteca Provinciale

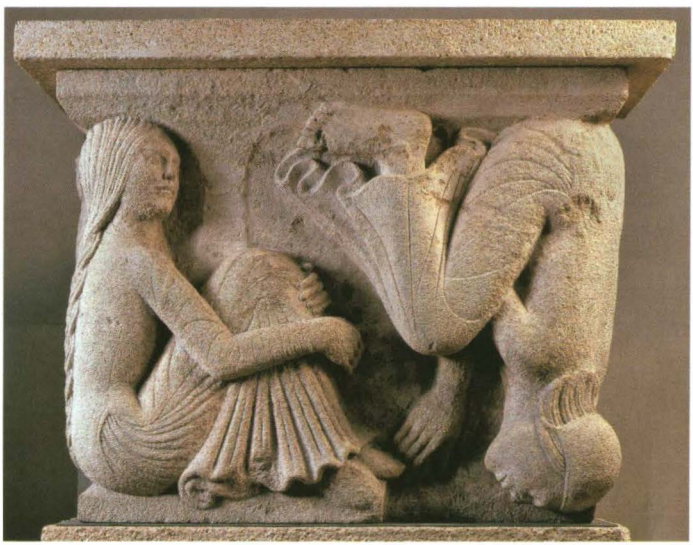
13

14

15

16

15. *Keşiş kıyafetli iki kurt ve bir eşek, sütun başlığı*, XII. yüzyıl, Parma, Katedral

16. *Metop Ustası, Zıtlar, sütun başlığı*, XII. yüzyıl, Modena, Müze, Katedralin Taş Anıt Koleksiyonu

17. *Kanatlı canavarlı sütun başlığı*, XII. yüzyıl, Chauvigny, Saint-Pierre Kilisesi

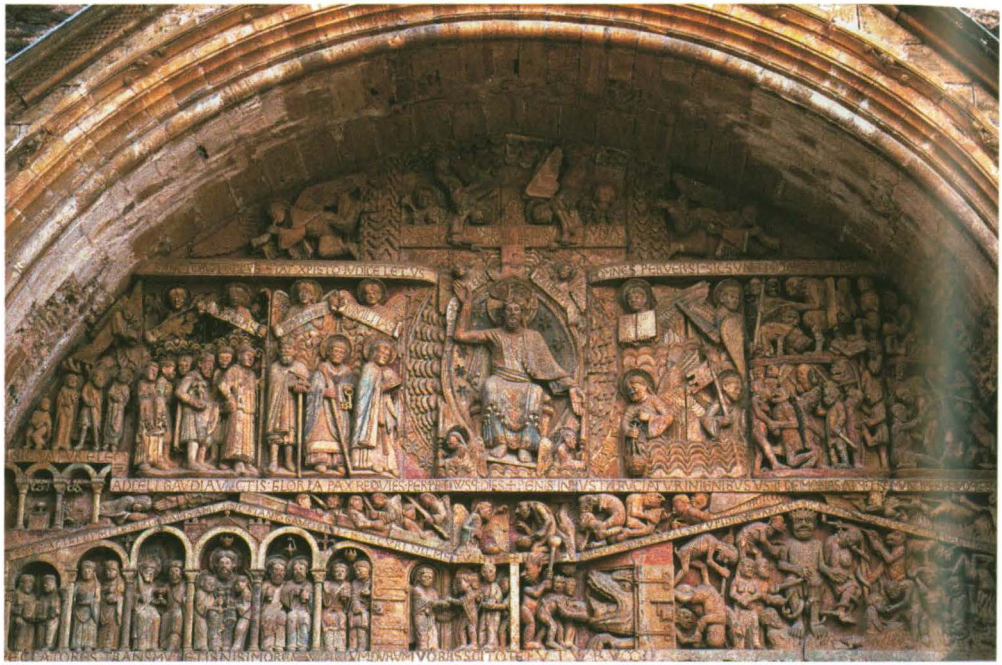
18. *II. Guillaume kilisenin maketini Meryem Ana'ya ve İsa'ya sunarken, avluda sütun başlığı*, XII. yüzyıl, Monreale, Santa Maria La Nuova Katedrali

17

18

19

19. *Kıyamet Günü*, anıtsal girişin kemer içerisi, 1120'ler, Conques, Sainte-Foy Manastırı

20

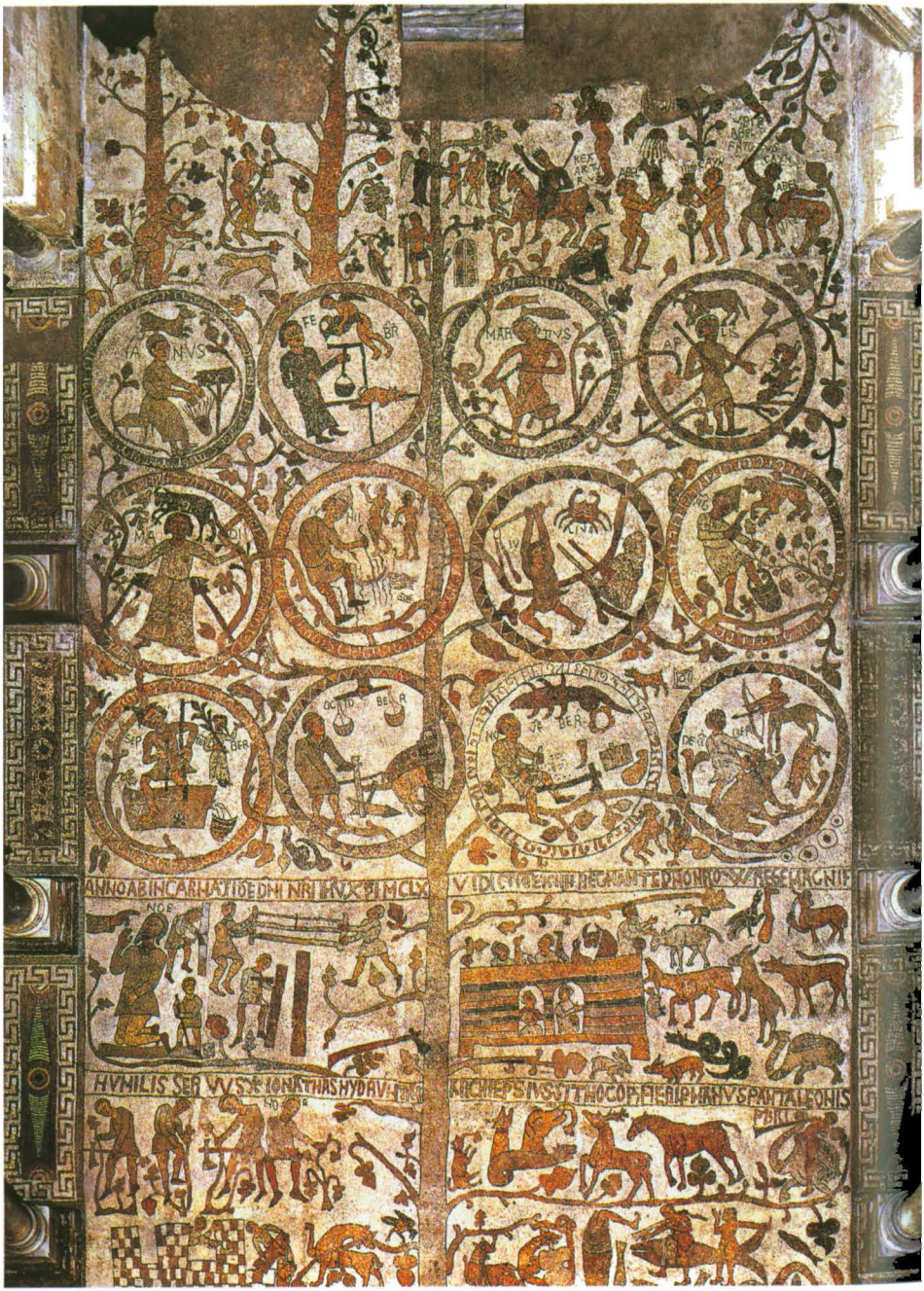
Benedictus Antelami, *yanında İncil yazarlarıyla tahtta oturan İsa*, XII. yüzyıl, Parma, Vaftizhane

21

21. *Krallar Panteonu*, y. 1100, Fresk, León, Aziz İsidorus Kilisesi

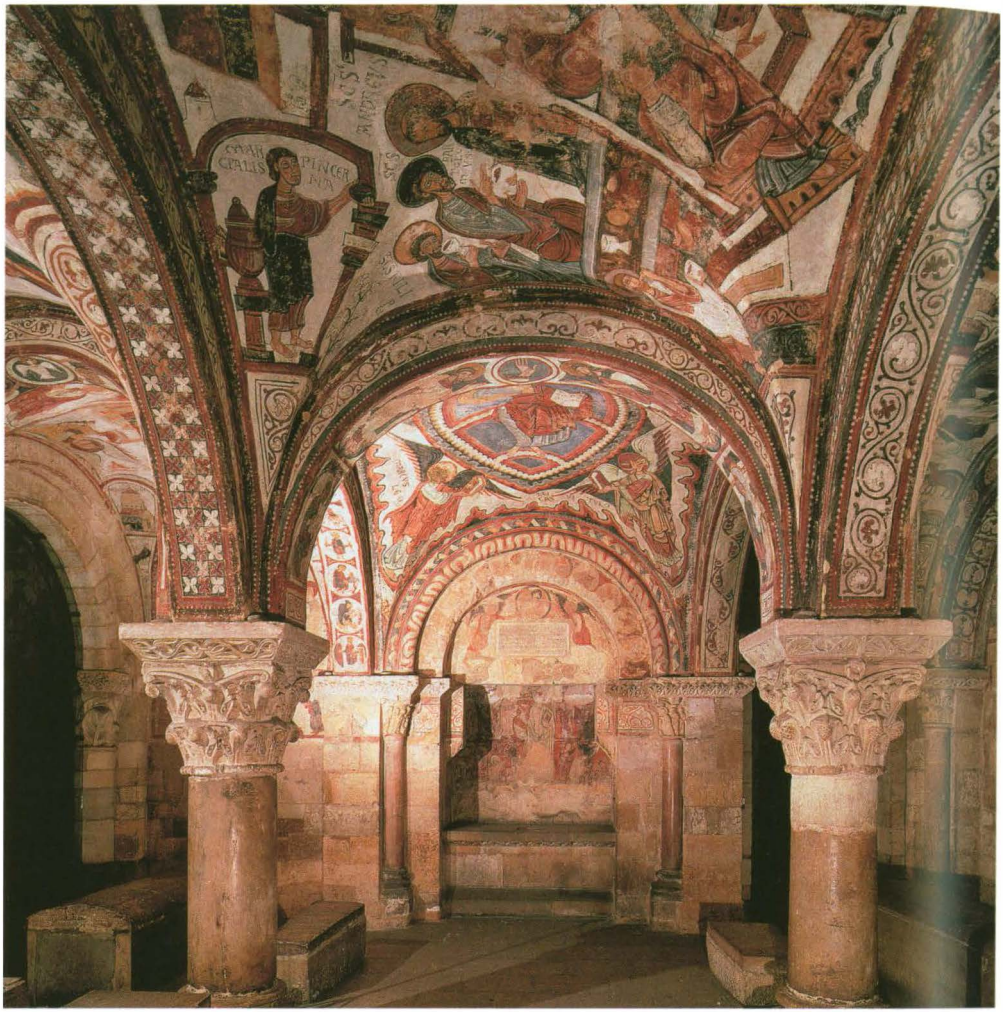
22

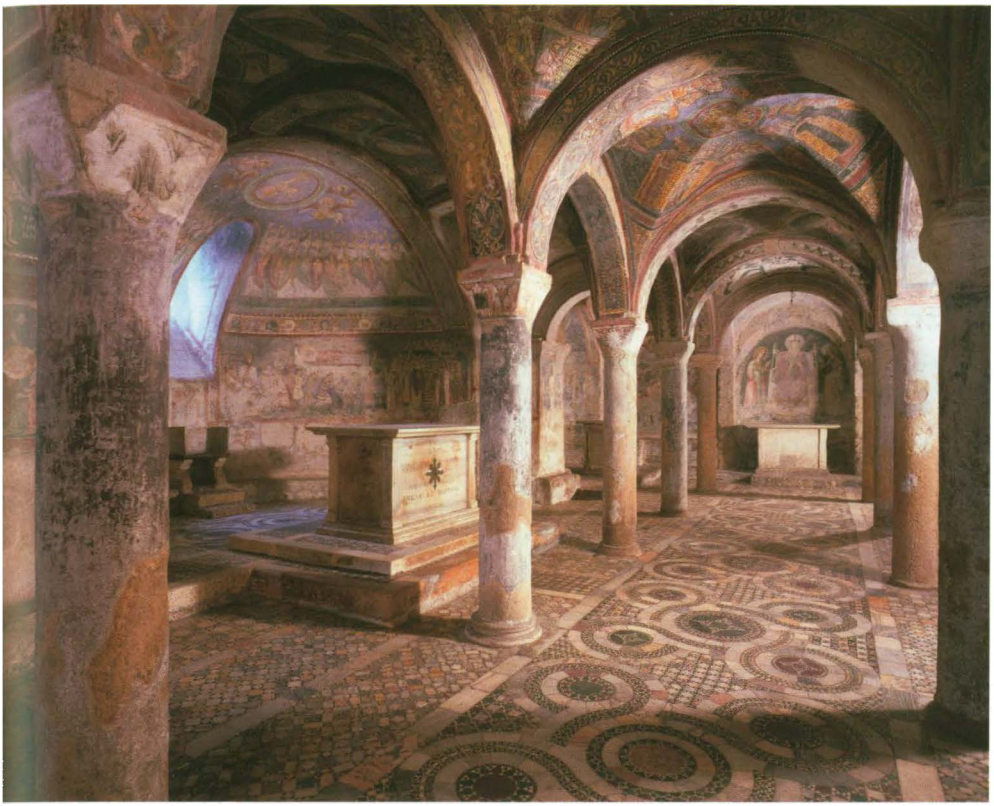
23

22. Rahip Pantaleone, *Aylar ve Burçlar, merkezi nefin zemini*, XII. yüzyıl, Mozaik, Otranto, Katedral

23. *Mart ayı, presbyterium zemininden bir ayrıntı*, XII. yüzyıl, Mozaik, Otranto, Katedral

24

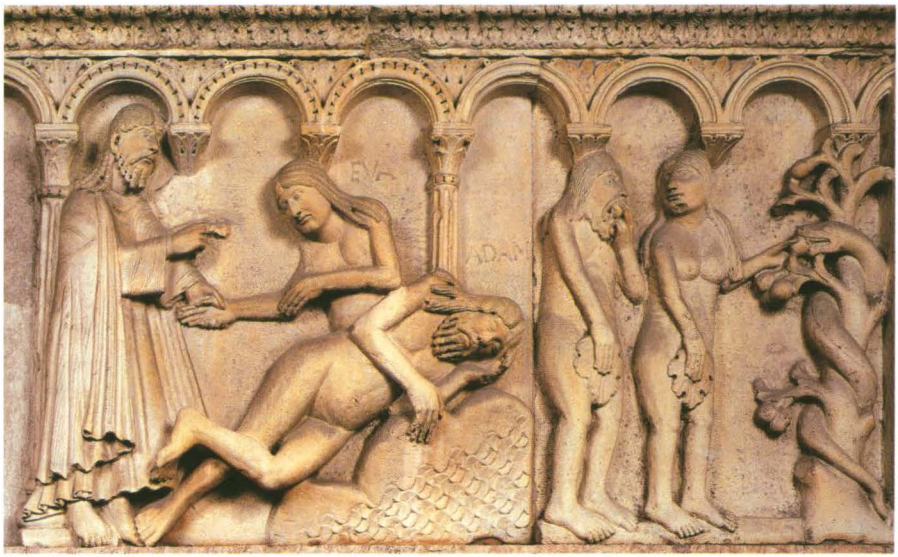

5

4. *Kriptanın içi*, XII. yüzyıl, León, San Isidoro Kilisesi

5. *Kriptanın içi*, XI. yüzyıl, Anagni, Katedral

Günah ve Kutsallık

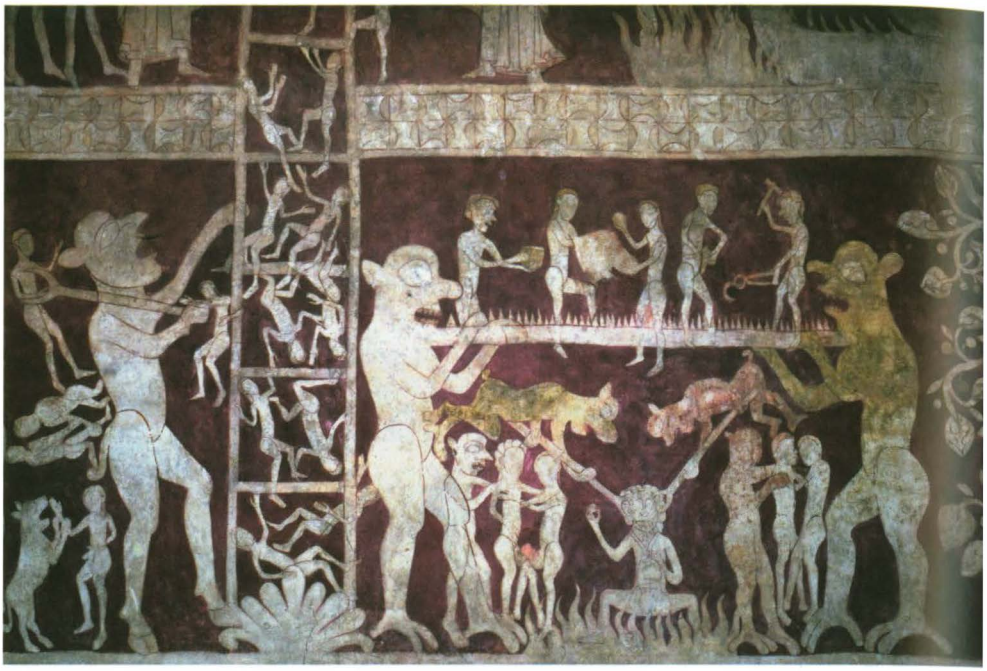
1

Wiligelmus, *Yaradılış Hikâyeleri. Havva'nın Yaratılışı. İlk Günah*, XII. yüzyıl, Modena, Katedral

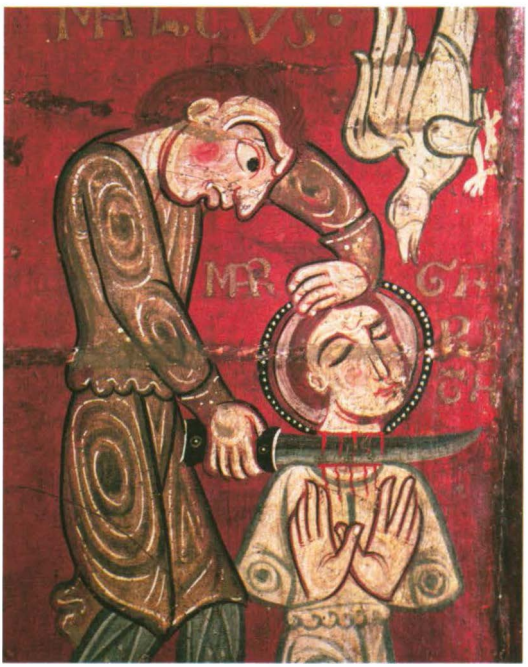

2

2. Gislebertus d'Autun, *Havva Dünya Cennetinde*, 1120-y. 1140, Autun, Musée Rolin

3

4

3. *Şeytanlar, Kıyamet ve Kurtuluşa Götüren Merdiven konulu freskten bir ayrıntı*, y. 1170, Chaldon, Katedral

4. İspanyol Ekolü, *Antakyalı Azize Marguerite'in Şehit Edilmesi, ön sunaktan ayrıntı*, 1160-1190, Vilaseca, Santa Margarida Manastırı

5. *Thomas Becket'in Şehit Edilişi*, XII. yüzyıl, Fresk, Spoleto, Santi Giovanni ve Paolo Kilisesi

5

6

'

'. *Azize Radegund bir kadını banyoda bandajlar yoluyla tedavi ederken, Azize Radegund'un Hayatı'ndan bir sayfa*, ms 250, XI. yüzyıl, Minyatür, Poitiers, Bibliothèque Municipale

'. *Santa Margherita de Vilaseca ve Ejderha*, XII. yüzyıl, Vich, Museo Vescovile

8

8. *Aziz Edmund'un Danimarkalılar tarafında oklarla yaralanması, Kral ve Şehit Aziz Edmund'un Hayatı, Çilesi ve Mucizeleri'nden bir sayfa*, ms 736, f. 14, y. 1130, Minyatür, New York, Pierpont Morgan Library

9

9. Azize Hildegarde ve mevsimler, Liber Divinorum Operum'dan bir sayfa, Cod. Latinum 1942 c. 38 r, Minyatür, Lucca, Biblioteca Statale

10a

10a. *Vaftizci Yahya hikâyeleri, Vaftizci Yahya'nın kafasının kesilmesi*, XII. yüzyıl, Fresk, Mustair, St. Johann Manastırı

Ob

Ob. *Vaftizci Yahya hikâyeleri, Salome'nin dansı*, XII. yüzyıl, Fresk, Mustair, St. Johann Manastırı

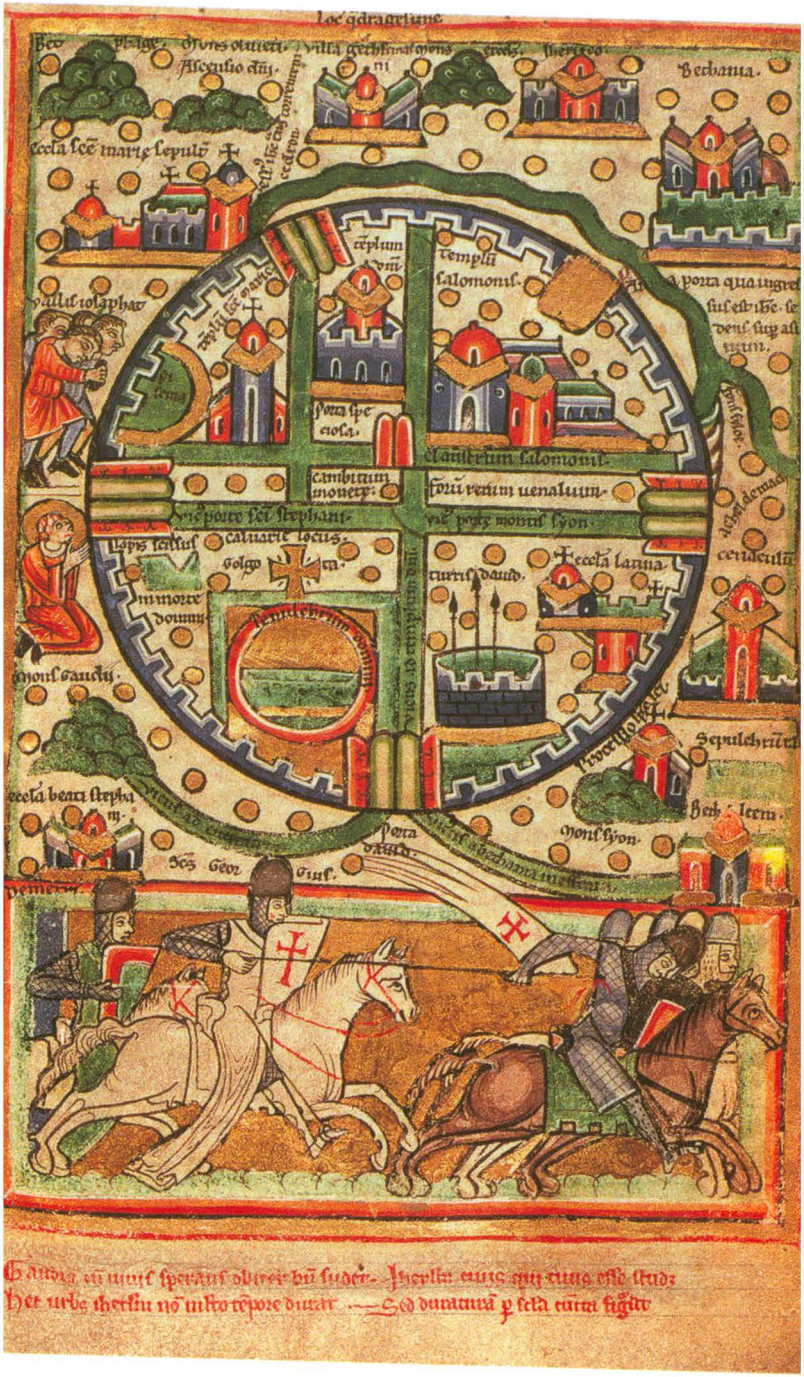
Haçlı Seferine katılan bir şövalye

1

1. *Tapınak şövalyesi, Bocquee Savaşı'nın tasvir edildiği freskten ayrıntı*, XII. yüzyıl, Cressac, Tapınak Şövalyeleri Şapeli

2. *Kudüs Haritası, şövalyeler arası düello, Psalterium parçası*, y. 1200, L'Aja, Koninklijke Bibliotheek

templū salomonis
templū dñi
porta que ingred
templum salomonis
cenaculū
Sepulchrū
Bethleem
porta dauid
porta ciuitatis
ecclā beati stephi

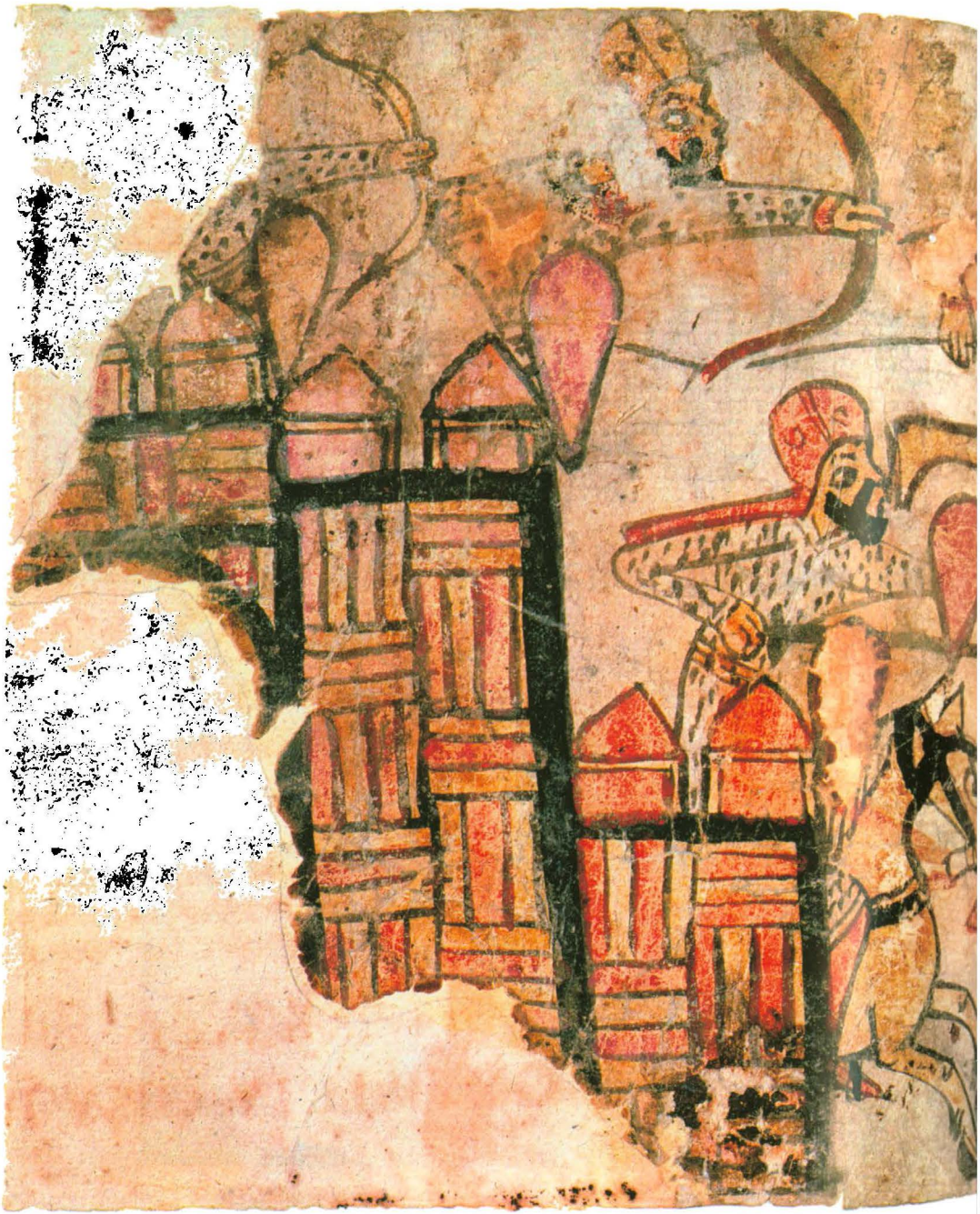

3

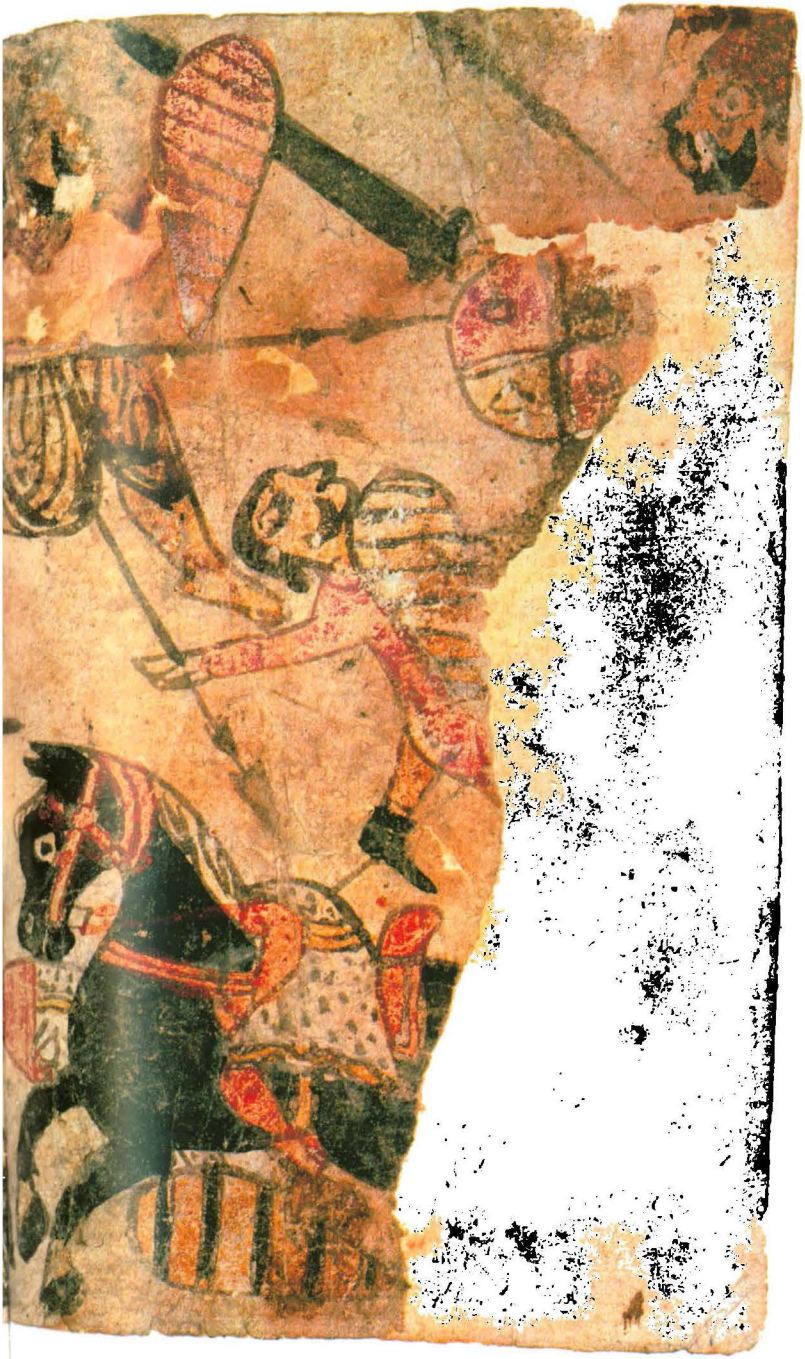

. *Haçlı* ***mezarı***, XII. yüzyıl, Skye Ada'sı, Aziz Columba Şapeli

. ***Tapınak şövalyelerinin mezar anıtları***, XII. yüzyıl, Londra, Temple Church

5

5. *II. Haçlı Seferi'nde Şam'ın kuşatılması*, XII. yüzyıl, yerinden alınmış fresk, Londra, British Museum

6

7

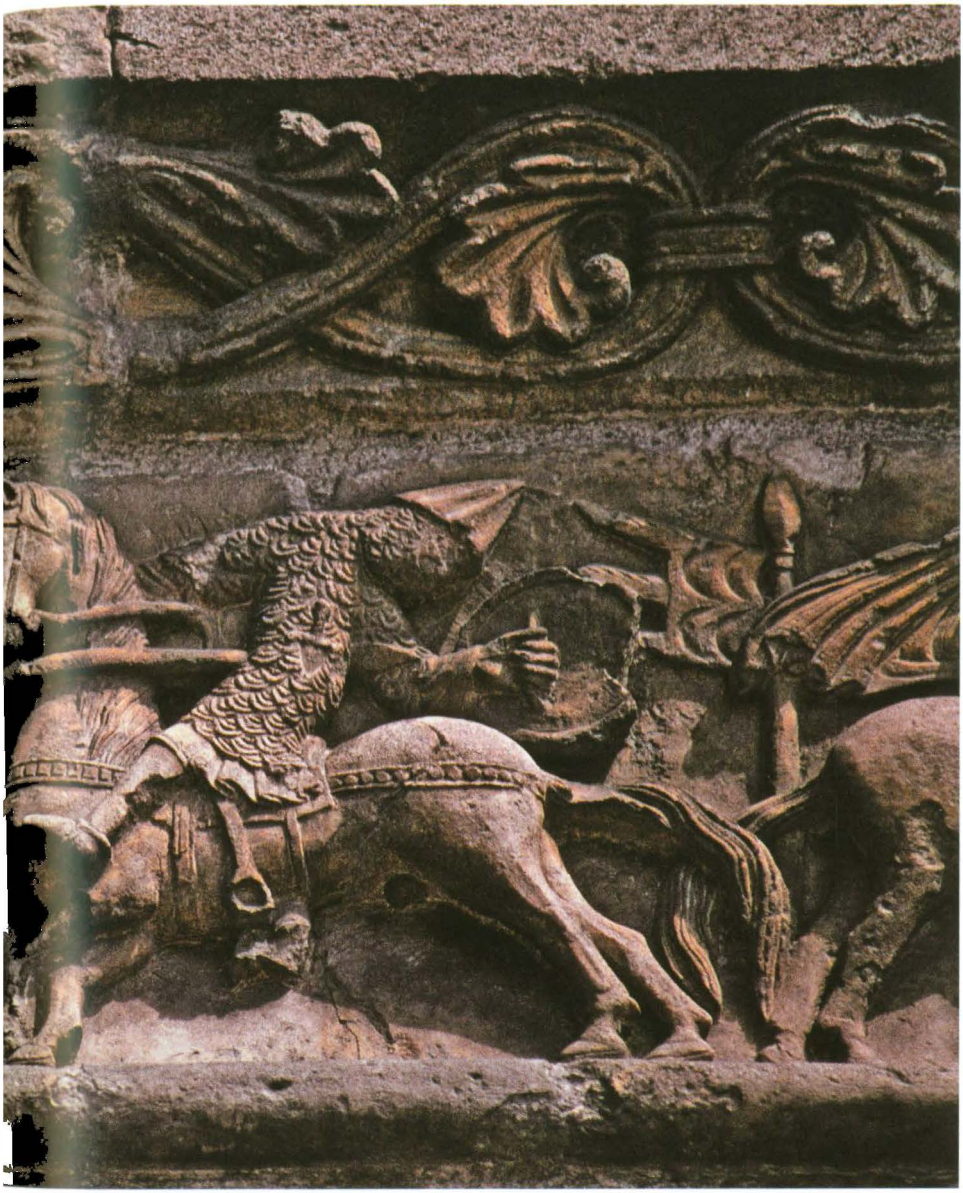
6. *Bir şövalyenin yola çıkışı, kilisede sütun başlığı*, XII. yüzyıl sonu, Santillana del Mar

7. *Arthur'un Hocası, Arthur dizisinden sahneler, Balıkhane Kapısı*, y. 1100, Modena, Katedral

Düello yapan
ılvıeler, 1105-1128,
oulême, Saint
re Katedrali

8

. *Normandiya Dükü*
atih William'ın
gilтere'yi fethi:
astings Savaşı (1066).
rıntı, XI. yüzyıl.
uvar örtüsü, Bayeux,
usée de la Tapisserie

). *Dinan şehrinin*
şatması: Fatih
illiam'ın ordusu
denin bulunduğu
yahğa saldırırken,
. yüzyıl. Duvar
rtüsü, Bayeux, Musée
e la Tapisserie

9

10

TRA
DINA NTES

11

11. *Kutsal Emanet: Vaftizci Yahya'ya ait olduğu sanılan ve 1206'da Konstantinopolis'e yapılan IV. Haçlı Seferi'nden geri getirilen kafatası*, XII. yüzyıl, Amiens, katedral

talya'nın Şehir Devletleri

XI. yüzyıldan itibaren orta ve kuzey bölgeleri başta olmak üzere İtalya'nın birçok küçük şehri imparatorluk otoritesinden özerklik kazanmayı başarıp kendilerini yönetmeye başlar. Dolayısıyla feodal otoriteden özerklik kazanma sonucunda ortaya çıkan şehir devletlerinin gelişiminin toplumsal alanda da sonuçları görülecek, burjuva sınıfı şehirlerde yeni bir güç olarak kendini kabul ettirecektir.

Haçlı Seferleri

açlı Seferleri Avru-
a tarihinde çok
nemli bir olgudur.
ıristiyanlığın İslam'la
ücadelesi şeklindeki
asite indirgenmiş
örüş bir yana, Haçlı
eferleri, tamamıyla
vaşla bağlantılı
şkilerin yanı sıra
konomik ve kültürel
şkiler açısından da
mel önem taşır. II.
rbanus tarafından
095'te ilan edi-
n I. Haçlı Seferi
utsal Topraklar'da
udüs Krallığı'nın
urulmasıyla
onuçlanacaktır.

Kutsal Topraklar'daki Haçlı Seferleri
Papa II. Urbanus tarafından I. Haçlı Seferi'nin ilan edilmesi (1095)
İmparatorluk ve Venedik'le beraber ilk dört Haçlı Seferi'ne katılan devletler
I. Haçlı Seferi'nin Güzergâhları (1096-1099)
I. Haçlı Seferi'nden sonra Hıristiyan toprakları
II. Haçlı Seferi'nin Güzergâhları (1147-1149)
III. Haçlı Seferi'nin Güzergâhları (1189-1192)
IV. Haçlı Seferi'nin Güzergâhları (1202-1204)
V. Haçlı Seferi'nin Güzergâhları (1217-1221)
II. Friedrich'in Haçlı Seferi ve Kudüs'ün geri alınması (1228-1229)
1244'te Hıristiyan toprakları
VII. Haçlı Seferi'nin Güzergâhları (1248-1254)
VIII. Haçlı Seferi'nin Güzergâhları (1270)
Pagan Baltık halklarına karşı Haçlı Seferi (1202'den itibaren)
Heretik Albigenlere karşı Haçlı Seferi (1208-1213)
0 200 400
km
Baltık Denizi
Reval
Novgorod
Yaroslav
Volga
Riga
Polock
Batı Dvina
Smolensk
Don
Gdańsk
Oder
Kiev
Kraków
Dinyeper
Dinyester
Fredrich Barbarossa
Macaristan Kralı II. Andreas
Alba Iulia
Timutarakan
Kerson
Belgrad
Hugue de Vermandois
Tuna
Karadeniz
Sinop
Ragusa
Philippopolis
Konstantinopolis
Bari
Durres
İznik
Brindisi
Fredrich Barbarossa
İyon Denizi
II. Fredrich
Ephesus (Efes)
Atina
III. Konrad
Adalia
Selçukiye
Antakya
Fransa Kralı VII. Louis
Aslan Yürekli Richard
Limasol
Dicle
Fırat
Girit
Candia
Şam
Fransa Kralı II. Philippe Auguste
Macaristan Kralı II. Andreas
Akri
Kudüs
Kirene
Dimyat
İskenderiye

100'de Siyasi
Durum

enel anlamda
evletlerin sınırlarının
nımlanmaya
aşlandığı Avru-
a'da XII. yüzyıl
aşlarında Normanlar
alya Yarımadası'nın
üneyindeki varlıklarını
ekiştirdikleri görülür.
ynı zamanda İber
arımadası'nda
econquista'nın dina-
ik bir safhası yaşanır
e Hıristiyan güçler
lami güçlerin geri-
mesine neden olur.
u durum 1212'de,
üslümanların Las
avas de Tolosa'da
enilgiye uğramasıyla
rveye ulaşacaktır.

1100'de Siyasi Durum
Reconquista
840'a doğru sınırlar
1200'e doğru sınırlar
1257'ye doğru sınırlar
Hıristiyanlığın yayıldığı yönler
Beyaz Deniz
Kuzey Dvina
Botni Körfezi
FİNLİLER
ESTONYA
Novgorod
Volga
Yaroslav
Bulgar
İSVEÇ KRALLIĞI
NOVGOROD
Riga
LİVONİ
Polock
Baltık Denizi
Samogizia
Bati Dvina
Smolensk
LİTUANİ
Danzica
PRUSSI
Don
Volga
Ural
POLONYA KRALLIĞI
RUS PRENSLİKLERİ
Aral Gölü
Oder
Cracovia
Kiev
Dinyester
Dinyeper
Don
Sarchel
KUMANLAR
MACARİSTAN KRALLIĞI
Alba Iulia
Tmutaracan
Kırım
Kerson
Hazar Denizi
Belgrad
PEÇENEKLER
Karadeniz
GÜRCİSTAN
Hırvatlar
Sırplar
Tuna
Tarnöw
Sinop
Bolgarlar
Konstantinopolis
BİZANS
Makedonya
İzmit
Ermenistan
İznik
İMPARATORLUĞU
TÜRKİYE SELÇUKLULARI YÖNETİM BÖLGESİ
Caesarea
Konya Beyliği
İyon Denizi
Efes
Dicle
Atina
Antakya
Kıbrıs
Candia
SURİYE
Fırat
Girit
Sidon
Akdeniz
Kudüs
Basra Körfezi
Kirene
ARABIA
İskenderiye
FATİMİ HALİFELİĞİ
Nil
Kızıldeniz

II ile XIV. üzyıllar Arasında leretiklikler

insel hiyerarşi
aklaşımının Kutsal
itaplar'ın öğretileriyle
atışması karşısında
rtaya çıkan ortaçağ
eretiklikleri daha
atı ahlaki kuralların
eliştirilmesi ve ki-
senin reform süre-
ne tabi tutulması
tiyacına cevap verir.
II ile XIV. yüzyıllarda
u öğretileri temel
an sayısız hareket
rtaya çıkarken Ki-
se de, özellikle III.
ucius tarafından
uşturulan Engizisyon
oluyla bu here-
kliklerin bastırılması
in faaliyete geçer.

XII ile XIV. Yüzyıllar Arasında Heretiklikler
Katolik toprakları
Ortodoks topraklar
Müslüman toprakları
Worms Antlaşması (1122)
Avrupa'da heretiklikler ve bastırılmaları
Çeşitli dinsel ihtilafların doğduğu bölgeler
Valdizm heretikliğinin yayıldığı bölge
Katar/Albigen heretikliğinin yayıldığı bölge
Valdizm ile Katar/Albigen heretikliklerinin kısmen yayıldığı bölgeler
BOEMIA 1257 Engizisyon Mahkemeleri'nin kurulması
Albigenlere karşı düzenlenen Haçlı seferi (1208-1213)
0 250 500 km
20Y
30Y
40Y
50Y
60Y
70Y
Beyaz Deniz
Kuzey Dvina
Botni Körfezi
Baltık Denizi
Reval
Novgorod
Riga
Polock
Batı Dvina
Smolensk
Vilnius
Gdansk
Kalmar
Volga
Yaroslav
Bolgar
Don
Volga
Ural
Aral Gölü
Oder
Kiev
Krakov
Dinyester
Dinyeper
Don
Sarchel
BOHEMYA 1257
Pest
Alba Iulia
Belgrad
Kırım
Kerson
Timuturakan
Hazar Denizi
Karadeniz
Tuna
Tarnów
Sinop
Bogomiller (X-XIV. yüzyıl)
Konstantinopolis
İzmit
İznik
Ermenistan
Caesarea (Kayseri)
Ephesus (Efes)
Antakya
Dicle
Fırat
Atina
Candia
Girit
Sidon
SURİYE
Kudüs
Kirene
İskenderiye
Basra Körfezi
Nil
Kızıl Deniz
Giocchino da Fiore (XII. yüzyıl sonu)
ITALYA XIII. yüzyıl
Sicilya

ac Merkezleri ve olları

zizlerin kültünün derek yayılması ac yolculuklarının em ibadet hem de vbe amaçlı olarak vrupa'nın tamamında ygın bir uygulama aline gelmesini sağ-r. Kutsal Topraklar'a apılan hac yolculuğu-ın yanı sıra, hacıların t ettiği iki ana yol rdır: Roma'ya giden ol ile Santiago de ompostela'ya giden ol. Bu güzergâhlar zerindeki yerler natsal ve mimari ıdan büyük bir geli-m geçirerek kültürel areketliliğin yaşandığı erkezler haline ge-ler.

Hac Merkezleri ve Yolları
Hac yolları
Küçük hac merkezleri
Başlıca hac merkezleri
Via francigena
Santiago de Compostela güzergâhı
0
200
400
km
Baltık Denizi
Talinn
Novgorod
Yaroslav
Volga
Riga
Polock
Ban Dvina
Smolensk
Don
Stralsund
Gdansk
Wilsnack
Oder
Prag
Krakov
Kiev
Dinyeper
Dinyester
Sarchel
Alba Iulia
Timuturkan
Chersonesos
Belgrad
Karadeniz
Tuna
Sinop
Ragusa
Philippopolis
Konstantinopolis
Bari
Durres
İznik
Brindisi
Selanik
Reggio
İyon
Denizi
Ephesus (Efes)
Atina
Selçukya
Antakya
Adalia
Dicle
Fırat
Girit
Candia
Limasol
Şam
Acri
Kudüs
Kirene
Domyat
İskenderiye
Nil
Kızıl
Deniz

XI ile XV. Yüzyıllar Arasında *Reconquista*

İspanya'nın *Reconquista*'sı İber Yarımadası'nın tarihini ve kültürünü derinden etkiler. Kurtuba Halifeliği'nin 1031'de sona ermesiyle ortaya çıkan sayısız küçük devlet, ilerlemekte olan Hıristiyan güçleri tarafından yavaş yavaş özümsenir. Sevilla'nın vassalı olarak da olsa, en uzun ömre sahip olan Tayfa Krallığı, krallığa ilhak edilmesi 1492 yılını bulan Granada Sultanlığı'dır.

Mekanik Sanatlar Üzerine Görüşler

Giovanni Di Pasquale

Benedikten keşiş Theophilus, Hugues de Saint-Victor, Honorius d'Autun ve İspanyol filozof Dominicus Gundisalvus'un teknik ilimler alanında yürüttüğü felsefi tartışma sonucunda mekanik sanatlara daha büyük ilgi duyulmaya başlanır. Ancak bu tartışmanın, metinlerin incelenmesine bağlı kalmaya devam eden felsefi ve bilimsel araştırmalar üzerinde somut etkileri olmayacaktır.

Theophilus, Hugues de Saint Victor ve Honorius d'Autun'un Katkıları

İnsanoğlunun emeğinin Tanrı'nın eseri içerisindeki yeni rolü, ortaçağ şehirlerinde temsil edilen yeni ilimlerin de konumlandırılmasını gerektirir. Kilise okullarında verilen resmi eğitimin dayandığı yedi beşeri bilime sonradan doğa bilimleri ve mekanik sanatlar eklenir. Böylece mekanik sanatlara daha yoğun bir ilgi duyulmaya başlanır; mekanik sanatlar bilginin pratik yönünü temsil eder ve deneyciliği de içerecek bir şekilde gerçeklerle yüzleşme imkânını tesis eder. Öte yandan Yunan ve Arap metinlerinin Batıda tanınmaya başlanması kültürel ortamda bir değişime yol açar ve Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserlerinin yaygın hale gelmesi âlimlerin, Hıristiyanlığın Vahiy geleneğinden bağımsız olan bir dünya görüşü geliştirmesine yardımcı olur.

Benedikten bir keşiş, Theophilus (y. 1080-1125'ten sonra) takma adı altında, 1100 ile 1125 yılları arasında kesin olmayan bir dönemde *Diversarium artium schedula* [Farklı Sanatlar Üzerine İnceleme] adında, üç bölümden oluşan bir eser yazar. Kendi kişisel deneyimini temel alan Theophilus, resmin, minyatürün, o dönemde çok popüler olan cam sanatının ve kuyumculuğun prensiplerini özetler. Theophilus sadece kendi deneyimlerinden değil, eskilerden kalma bir dizi tarifteki bilgilerden de yararlanır. Eserin tamamı, Tanrı'ya övgü çerçevesi içinde yer alan emeğin yüceltilmesi bağlamında yer alır. Theophilus el emeğinin ve ona bağlı olup hakkında bilgi sunulabilecek tüm tekniklerin Âdem'in zekâsından kaynaklandığına, dolayısıyla da Tanrı tarafından verilmiş bir lütuf olduğuna inanır. Bu şekilde Theophilus tekniğin gelişme niteliğini vurgulamış olur; bu alan, temel kavramların akılcı bir

İnsanoğlunun tekniği ve Tanrı'nın lütufları

sistem dahilinde sentezini oluşturma kabiliyetine sahip insanların sürekli ve yeni deneyimleri sayesinde nesilden nesile gelişmeye devam edebilecek ilmi oluşturur. Dolayısıyla Theophilus teknik alanını gelecek nesiller için bir armağan olarak görür. Klasik yazarları çok iyi tanıyan Theophilus, Posidonius (MÖ y. 135-y. 50), Lucretius (MÖ y. 99-55/54) ve Vitruvius (MÖ I. yüzyıl) gibi, teknik kabiliyetleri hem hayatta kalmak hem de uygar bir hayat yaşamak için gerekli görenlerin yaklaşımını paylaşır. Klasiklerin düşünce tarzını kutsal metinler aracılığıyla tekrar yorumlayan Theophilus, iyi bir teknik uzmanın Kutsal Ruh'un yedi erdemine –bilgelik, zekâ, ihtiyat, güç, bilim, merhamet ve Tanrı korkusu– sahip olması gerektiğini yazar.

Paris'te Saint-Victor Okulu'nun başında olan Hugues de Saint-Victor (y. 1096-1141), XII. yüzyılın ilk yarısında, bilimle sanatı bir araya getiren ilginç bir sistem önerir. Hugues'e göre doğayı tanımak, Tanrı'ya ulaşmak için bir araçtır. Doğayı taklit eden teknik, Tanrı'yı tanımak anlamına gelen nihai amaca ulaşılmasına katkıda bulunur. Hugues de Saint-Victor, *Didascalicon* (1120) adlı eserde felsefeyi dört bölüme ayırır: Teori, pratik, mekanik ve mantık (*Didascalicon* 2-1; 3-1). En önemli disiplinlerle aynı düzeye yerleştirilen mekanik felsefe, üç ve dört disiplinlik iki gruba ayrılan yedi bilim dalı hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir: Bir tarafta dokuma, silah yapımı (mimarlık dahil) ve metalürji; diğer tarafta tarım, av, tıp ve sahne sanatları. Sevillalı Isidorus'u (y. 560-636) temel alan Hugues, aktif çalışmaya önem verir; insanı, doğanın ilahi yönünü anlamak için gerekli olan erdeme yaklaştırdığına inanır. Bu düşünceler, sanatla disiplin arasındaki ayrım bağlamında ele alınır; temelinde madde olan sanat, çalışma süreci içerisinde gelişir, disiplin ise kuramsal faaliyetleri temsil eder.

Didascalicon

Canterbury kökenli olup Regensburg'da keşiş olan Honorius d'Autun (?-y. 1137) ise özellikle Scotus Eriugena'nın (810-880) eserlerini konu alan yorumlarıyla ün salmıştır; bilim ve teknik alanlarındaki gelişmeleri dikkatle izleyen Honorius, insanoğlunu ilme götüren yolu, titizlikle düzenlenmiş aşamalardan oluşan bir öğrenim yolu olarak görür: İlk yedi aşama beşeri bilimlerin karşılığıdır, sekizinci aşama fiziğin bitkilerde, hayvanlarda ve minerallerde var olan özellikleri tanımayı öğreten bölümüne, dokuzuncu aşama da mekaniğe tekabül eder ve metal, ahşap ve taşın işlenmesi için gerekli teknikleri, resmi ve genel anlamda el emeğine dayalı tüm sanatları içerir.

Soyut Madde Teorisi ile Uygulama Alanı Arasındaki Ayrım

İspanyol filozof Dominicus Gundisalvus (XII. yüzyıl), Toledo'da bulunan birçok Arap eserinin Latinceye tercüme edildiği bir tercüme merkezinin

idarecisi konumundan faydalanıp El-Farabi'nin (y. 870-y. 950) çalışmalarını temel alarak yazdığı *De divisione philosophiae* [*Felsefenin Bölümleri Üzerine*] (y. 1150) adlı eserinde teori ve pratik, bilgi ve eylemden oluşan felsefenin ikili doğasına ışık tutar.

Gundisalvus, kitabının teorik kısmına doğa bilimi, matematik ve teolojiyi dahil eder. Bu alanları da kendi içlerinde bölmeye devam eden İspanyol filozof doğa biliminin, aralarında tıp, tasarım, tarım, denizcilik, simya ve aynalar ile nesnelerin dönüşümünü konu alan bir bilimin de olduğu sekiz disipline ayrıldığını belirtir. Matematik bilimi ise aritmetik, geometri, müzik, astroloji ve özellikle *scientia de ponderibus* [ağırlıklar bilimi] ve *scientia de ingeniis* [mühendislik bilimi] gibi niceliksel konuları içerir. Bu teorik ve pratik sanatların her birinin içeriği genel kurallara dayanır. Dolayısıyla bu disiplinlerin içerisinde, teoriyle ilgilenenler ve uygulamalarla ilgilenenler için birer ayrım söz konusudur: Karmaşık problemleri çözen ve hesaplamalar yürüten ölçüm ustası, bu işlemleri şantiyede uygulayan duvarcıya göre daha üst düzeyde bulunur.

Sanat ve mesleklerin hiyerarşisi

Gundisalvus'un çok geniş kapsamlı ve karmaşık bir konu olan, yüklerin taşınması ve kaldırılması amacıyla kullanılan makineleri ele alan *scientia de ponderibus*'tan söz etmesi ilginçtir. Araplar tarafından yeniden ele alınıp geliştirilen Hellenistik geleneğe göre bu bilim dalı, farklı yüklere tabi tutulan bir kaldıracın –özellikle terazi ve kantarların– işleyiş prensiplerini belirleyen teorik bir bölüm ile çeşitli cihazların inşasını ele alan pratik bir bölümden oluşuyordu. *Scientia de ingeniis*'le birlikte matematik, fiziksel cisimlerin gerçekliğine dahil edilir. Bu çalışma dalında, cisimlerin özelliklerinin sadece matematik yoluyla anlaşılabileceği varsayılır. Mimarlık, yük kaldırma ve savaş makineleri, müzik enstrümanları bu alana dahildir. Ayrıca görüşü, aynaları ve farklı geometrik biçimlere göre değişen cisim özelliklerini ele alan *ingenium* alanı da vardır.

Gundisalvus özgün bir yorum sunarak pratik bilgileri felsefeye dahil eder; öte yandan çeşitli sanatların pratik ilkelerinin uygulanmasının ardında –hünerli işlemler yoluyla– matematik yattığına göre mekanik sanatlar da bu alana dahil edilmeyi hak eder. Eğer felsefe evrensel bir bilim dalıysa, mekanik sanatlar geleneğiyle uzlaşabilmeli ve onları kendine dahil edebilmelidir. Theophilus sanatlarda Âdem'den kaynaklanan ve nesilden nesile aktarıldıkça gelişen bir zekânın varlığını görürken, Gundisalvus sanatlarda akılcı kavramların matematik aracılığıyla sistematik ve metodolojik bir şekilde uygulanışını görür. Hugues de Saint Victor da sanatların akılcı

Ratio ile *pratica* arasındaki ayrım

kurallara sahip olduğuna dikkat çeker; onun oluşturduğu ve hesaptan en alt düzeydeki maddeye kadar uzanan hiyerarşi, Hellenistik ve Roma kültürlerinde zaten var olan, üst düzey bilgiler ile alt düzey bilgiler arasındaki ayrımı tekrar su yüzüne çıkarır; bir tarafta *ratio* [akıl], diğer tarafta *practica* [pratik] vardır.

Albertus Magnus (y. 1200-1289) ile Thomas Aquinas da (1221-1274) soyut teori ile konunun uygulanması arasındaki ayrımı vurgular ve bunu özgür insanlar ile özgür olmayan insanlar arasındaki ayrıma dayandırır. Aquinas mekanik sanatları fizik alanının altında sayar; örneğin makine bilimi, cisimlerin ölçümü biliminin (stereometri) altında yer alır. Ancak Aquinas'a göre de, matematiğe özgü niteliklere sahip olmalarına rağmen *scientiae mediae* [ara bilimler] grubuna dahil edilebilecek mekanik sanatlar da vardır. Bunlar, astroloji, müzik ve perspektif gibi miktarı konu alan sanatlardır.

Zaten geometri kurallarının ölçüme, perspektife ve görüş bilimine başvurulan mekanik sanatlara uygulanıyor olması, bu değerler hiyerarşisinin varlığını teyit eder. Matematik ile müzik arasında var olduğu söylenen bağlantılar için de aynı şey söylenebilir. Dolayısıyla üst ve alt düzeyler şeklindeki ayrıma göre, her ne kadar resmi ilmin içinde yer alıyorlarsa da, mekanik sanatlar tek başına herhangi bir bilgi edinilmesini sağlayamaz. Dolayısıyla da âlimler ile zanaatkârlar ayrı dünyalara aittirler ve bu durum uzun süre böyle devam edecektir.

Kesin bir ayrım

Şehirlerde ve kırsal bölgelerde, teknik alanda görülen gelişmelerin dikkatlerinden kaçmadığı anlaşılan dönemin kültür insanları, bu konulardaki düşünceleriyle emeğin olumlu olarak değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Ancak teknik bilgilerdeki bu hızlı gelişme, büyük ölçüde metinlerin incelenmesine bağlı olmaya devam eden felsefe ve bilim alanlarındaki araştırmaların gidişatı üzerinde somut etkiler yaratmayacaktır. Mekanik sanatların rolü konusunda felsefi tartışmalar yürütülür, ama bunlardan yeni araştırmaların kaynaklanması söz konusu değildir.

Bkz. *İşlenmiş Topraklardaki Artış ve Kırsal Ekonomi*, s. 157; *Tarımda Devrim*, s. 373; *Çalışma Alanında Yeni Enerji Kaynakları*, s. 377; *Şehirler ve Teknik*, s. 381

Doğu ile Batı

Giovanni Di Pasquale

İslam sanatının XI. yüzyıldan itibaren batı üzerinde kayda değer etki sahibi olmaya başlamasıyla birlikte, İran, Hint ve Hellenistik kavramlar Batıya aktarılmaya başlanır. Ancak Arapların tek katkısının bununla sınırlı kaldığını düşünmek haksızlık olur, çünkü Araplar çeşitli bilimsel alanlarda önemli gelişmeler de sağlamıştır.

Matematik, Geometri ve Astronomi

Koyré'nın (1892-1964), modern dünyanın hassas ölçüm evreni olduğuna dair tanımını göz önüne alacak olursak, o zaman Arap uygarlığının bu aşamadan geçtiği kesindir. Astronomi alanında yürütülen son derece ayrıntılı hesaplar, gökyüzü hareketlerinin değişmezliği konusundaki yerleşik teorilere göre gözleme dayalı verilere öncelik verildiğini gösterir; hassas gözlemler ve ölçümler yürütme isteği, Arapları küresel usturlap veya kuadrant gibi bilimsel aletleri geliştirmeye iter. Giderek daha güncel hale getirilen gök küreler, Hellenistik, İran ve Hint geleneklerini zekice bir araya getirir, bu arada stereografik izdüşüm teorisini temel alan usturlaplar kayda değer bir şekilde geliştirilip küresel astronomi problemlerinin çözümünde kullanılır.

Basamaklı sayıların kullanılmaya başlanması (bizde "Arap rakamları" olarak bilinirler), matematik alanında antikçağdan beri süregelen büyük bir eksikliği –simgesel notasyonun yetersizliğini– giderir. Bu sayılar Leonardo Fibonacci (y. 1170-1240'tan sonra) yoluyla 1200 yılından itibaren Avrupa'da da yaygın olarak kullanılmaya başlanır ve hem matematik alanında hem de ticari faaliyetlerle ilgili her türlü alanda yeni fırsatlar yaratır. Matematik ve geometri alanında çok bilgili olan ve Avrupa'nın tüm kültür çevrelerinde tanınan Leonardo Fibonacci'nin 1202'de yazdığı *Liber abaci* [Hesap Kitabı], ticaret konusunda, Arap rakamlarının kullanımına dayalı bir hesap rehberidir. Fibonacci, *Practica geometriae* [Geometri Uygulamaları] konusunu ele alan bölümde hem Eukleides'in geometrisi konusunda geniş bilgi sahibi olduğunu hem de döneminin matematikçilerinin uğraştığından daha zor düzeyde, karmaşık cebir denklemleri çözebildiğini de gösterecektir.

Fibonacci rehberleri

Roma İmparatorluğu döneminden bazı topografların yazılarını içeren ve düzensiz biçime sahip arazilerin çevre ve yüzölçümü hesabı gibi pratik sorunlara önem verilen *Corpus agrimensorum*'un [Topografi Külliyatı] yeniden keşfi de batı bilimsel kültürü açısından büyük önem taşır. Topograflar nesiller boyu bu metin derlemeleriyle yetişmiştir; bu metinlerin incelenmesi, geometri kurallarının binaların yüksekliğinin uzaktan ölçümü ve bir nehrin genişliğinin hesaplanması gibi sorunların veya nirengi temelli başka işlemlerin çözümüne uygulanması konusunda dikkat çekici çabalara yol açmıştır. 1050 yılına ait olan *De quadratura circuli* [Çemberin Karelenmesi Üzerine] adlı inceleme eserinde Francon de Liege, Yunan matematiğinin klasik problemlerinden biri olan çemberin karelenmesini çözmeye çalışır ama antikçağda bu yönde yapılan çabalardan hiç söz etmez.

Corpus agrimensorum

İlk binyılın sonlarına doğru, 999'da II. Silvester adıyla papa olacak olan Gerbert d'Aurillac (y. 950-1003), klasik yazarların yorumlanmasıyla *quadrivium* disiplinlerinin incelenmesini bir araya getirerek bilimsel ve beşeri alanları birleştirmiş olur. Özel bir abaküs kullanımında uzmanlaşmış olan Gerbert'in matematik hesapları alanına bulunduğu önemli katkılar, aritmetik ve geometri konulu bazı metinlerde özetlenmiştir. Bilim alanında hassas ölçüm cihazlarının kullanımından kaynaklanabilecek fırsatlara dikkat eden Gerbert, *Liber de astrolabio* [Usturlap Üzerine Kitap] adlı eserinde bu karmaşık astronomi cihazını tasvir ederken, muhtemelen gençliğinde Katalonya'da aldığı eğitim sırasında öğrendiği Arap kaynaklı bazı bilgileri de özetleme imkânı bulur.

Tercümanların Çalışmaları

Eukleides, Arkhimedes, Klaudios Ptolemaios, Galenos ve Arap kütüphanelerinde yer verilen diğer klasik yazarların Batıya yeniden dönüşü, İspanya ve İtalya yoluyla olur. Aydınlar, Araplardan geri kazanılan ve yeni tercümeler yoluyla erişilebilen Yunan kültürünü içeren metinleri okur, inceler ve üzerinde yorum yaparlar. Mimarlar nasıl ki katedral, teknik uzmanlar da değirmen tarihinin başkahramanlarıysa, tercümanlar da bu tarihin asıl kahramanlarıdır. Avrupa'da Yunanca bilmek çok az kişiye mahsus bir özellik olduğuna göre, her şey Latinceye tercüme edilir. Bu işlemlerden en çok fayda sağlayan alan, bilimsel disiplinler olur. *Trivium* konusunda geçerli olmaya devam eden Latince metinler söz konusudur, ama *quadrivium* disiplinlerinde Arap dünyasında yer alan gelişmeler artık Batının da kullanımına sunulmalıdır. Felsefe ve astronomi âlimi Herman de Carinthis XII. yüzyıl ortalarında Ptolemaios'un (II.

Bilimsel tercümeler

yüzyıl) *Planisphaerium* [Gökyüzü Haritası] adlı eserini Arapçadan tercüme eder ve bu esere eklediği önsözde gökyüzü fiziğini yeniden düzenlerken bazı referans metinleri de sunar: Ptolemaios'un *Almagest*, El-Battani'nin (y. 850-929) *De scientia stellarum* [Yıldız Bilimi Üzerine] ve Abu Ma'shar'ın (787-886) *Introductorium maius in astronomiam* [Astronomiye Temel Girişj eserleri. XII. yüzyıl başlarında Eukleides'in (MÖ III. yüzyıl) eserlerine kolaylıkla erişilebilir, 1126'da da Bathli Adelard (etkin olduğu dönem 1090-1146) El-Harezmi'nin (y. 780-y. 850) trigonometri ve astronomi tablolarını tercüme eder. Ayrıca Bizanslı Philon (MÖ y. 280-y. 220) ile İskenderiyeli Heron'un eserlerinden bölümler yaygın olmaya başlar; bu eserlerle Eukleides, Aristoteles (MÖ 384-322) ve Arkhimedes'in (MÖ 287-212) yazıları *scientia de ponderibus*'un teorik temellerini oluşturmaya başlar.

Bu alanda da Arap âlimleri, bu konularda yürütülen araştırmalara destek olacak gelişmiş bilimsel cihazlar icat ederler. Hesap ve ölçüm aletleri, terazi ve kantarlar, kuadrantlar, sekstantlar ve usturlaplar Avrupa'ya ulaşır ve koleksiyoncuların da ilgisini çekmeye başlar. Böylece bir yandan Avrupalı zanaatkârlar bunlara benzer cihazları yapmak için gayret gösterirken, diğer yandan aydınlar da bilim alanlarındaki uygulamalara daha çok ilgi gösterirler. Bu arada uygulama alanlarıyla ilgili bilgilerin bilimsel disiplinlerin içerikleri üzerinde de etkili olması, batı dünyasından çok İslam dünyasında belirgin hale gelir.

İslam dünyasından kaynaklanan bilimsel elyazmalarında genelde yer alan cihaz çizimleri, okurların o cihazların tasvirini içeren metinlere farklı bir ilgi göstermesine neden olur. Her ne kadar alet, cihaz ve yöntemlerin çizimleri genelde çok açık değilse ve bazen metnin yazılmasından sonra gerçekleştirildiyse de, metinle bilimsel çizim arasında bir bağlantının oluşturulmuş olması çok önemlidir.

Coğrafya

Deniz haritaları, Hint Okyanusu gibi batılıların pek tanımadığı bölgelerde seyahat eden, Çin'e ve Sonda adalarına kadar uzanan ve böylelikle tasvir türü coğrafi bilgilere de kayda değer bir katkıda bulunan Arap gezginlerin keşif verilerini içerir. Coğrafyacı, matematikçi ve astronom El-Biruni (973-1048'den sonra), birçok yerin enlem ve boylamını tam olarak hesaplar. Roger d'Hauteville (1095-1154) ile İdrisi (y. 1099-1164) arasındaki karşılaşma sonucunda, 1154 yılında Sicilya'da yazılan coğrafya başyapıtı *Nüzhetü'l-Müştâk [İklimler Boyunca Yolculuk Yapmayı Arzu Edenin Sevinci]* daha sonra *Roger'ın Kitabı* olarak bilinecektir. Fas'tan Palermo'ya

ulaşan İdrisi bu eseri yazarken İslam dünyasında gezginlerin seyahat hikâyelerinden elde edilen bilgileri düzenleyip sunar. Temel aldığı yapı, Ptolemaios'un uyguladığı sistemdir; buna göre dünya ekvatordan kuzeye doğru yedi iklim kuşağına, batıdan doğuya doğru da on bölüme ayrılır. Dolayısıyla birden fazla iklime sahip olan ülkeler, eserin birden fazla bölümünde konu edilir ve dolayısıyla okur, örneğin İtalya hakkındaki bilgileri eserin çeşitli yerlerinde bulmak zorunda kalır. Kuzey Avrupa'dan Asya'nın diğer ucuna kadar bilinen bölgeler ile Afrika'nın Ekvator'a kadar olan kısmının tasvir edildiği metin, İslam bilimlerinin ortaçağ coğrafyasına yaptığı katkı açısından çok önemli bir tanıklık oluşturur. II. Roger'ın isteği üzerine İdrisi eserine deniz, nehir ve şehir çizimleriyle güzergâhlar içeren bir harita ekler. Bu haritadan, Arapların Hint Okyanusu ve Afrika'nın geniş bölgeleri hakkında edindikleri bilgiler çok iyi anlaşılır. İdrisi ayrıca bazı yerler arasındaki mesafeler ile bazı güzergâhları aktarır, ama Arap bilim alanında genelde bu tür metinler çerçevesinde incelenen astronomi alanını dahil etmez. İdrisi'nin bu eseri oluştururken çalışma yöntemi olarak, II. Roger'ın edinmek istediği bilgileri toplamak için tüccar, asker ve gezginlerden oluşan bir gruptan yararlandığı bilinir.

Coğrafi ilginçlikler ve ticari çıkarlar

Ancak İdrisi'nin çalışmalarının pek yaygın olmadığı Batıda coğrafyacıların asıl tanıdıkları, Adam von Bremen'dir (y. 1040-1081/1085); Adam XI. yüzyıl sonunda yazdığı *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*'a [Hamburg Kilisesi Piskoposlarının Maceraları] dahil ettiği İskandinav Yarımadası ile Kuzey Atlantik hakkındaki bölümde –edebi bir eserde daha önce hiç adı geçmemiş olan– Vikinglerin denizcilik seferlerinden söz eder. Adı "Kuzey adaları" olarak geçen bölgenin tasviriyle okurlar İzlanda, Faroe ve özellikle Grönland hakkında bilgi sahibi olabiliyordu. Bu dönemde Batıda yazılan coğrafya eserlerinde, kuzeye yapılan yolculuklar sayesinde elde edilen yeni bilgiler aktarılmaya çalışılır. Giraldus Cambrensis'in (y. 1146-1223) *Topographia Hiberniae* [Hibernia'nın Topografisi] eserinde İrlanda ile günümüz Galya'sı tasvir edilir, yerel fauna ile doğa harikalarına vurgu yapılır. Araplar tercüme etmeye devam ettikleri antikçağdan kalma eserler temelinde ekümenin tasviri ve temsili konusunu ciddiyetle yeniden ele alırken, skolastik akım da Hıristiyan teolojisi ile Aristoteles ve Ptolemaios'un evren, gök küreler, dünyanın evrendeki merkezi konumu ve elementlerin doğadaki yeri konusundaki doktrinler arasında bir uzlaşma noktası bulmaya çalışır. Alexander Neckam'ın (1157-1217) XII. yüzyıl sonlarına doğru yazdığı ve havada, suda ve karada yaşayan hayvanları tasvir ettiği *De naturis rerum*'un [Nesnelerin Doğası Üzerine] da amacı budur; hem klasik kaynaklardan hem de Arap metinlerinden yararlanan Neckam,

doğa olaylarını kutsal metinlerin yorumlanmasına bağlamaya çalışırken kutsal metinlerin kavranması için de doğanın derinlemesine incelenmesi gerektiğini ifade eder.

Su ve toprak meselesi

Küre şeklinde olduğu kabul edilen dünyanın boyutları için, Posidonius'un (MÖ y. 135-y. 50), gerçeğinden çok daha küçük olarak belirlediği ve Klaudios Ptolemaios tarafından da aktarılan değerler kabul edilir; yıl boyunca güneş ışığı süreleri temelinde dünyanın farklı iklim bölgelerinden oluştuğu kavramı da Ptolemaios'a atfedilir. Aristoteles'in farklı elementlerin kendi doğal kaynağına doğru dönme eğilimine ve ağırlığına göre küreler halinde toplanmasına dair doktrininin sonucu olarak su küresinin kendinden daha ağır olan kara küresini tamamıyla örtmesi gerektiğine inanılır; ama karanın bir kısmı suların üzerinde kaldığına göre, bu iki kürenin eş merkezli olmadığını kabul etmek gerekir. Böylece uzun bir süre boyunca tartışılacak olan, hatta bazıları tarafından Dante Alighieri'ye (1265-1321) atfedilen aynı isimli bir yazıda ele alınan *quaestio de aqua et de terra* [su ve toprak meselesi] doğar. Antikçağdan beri üzerinde tartışılan ve deneysel açıdan henüz ele alınmamış olan, suyun üzerinde kalan toprakların suya göre daha fazla olup olmadığı meselesi de tartışma konusu olmaya devam eder. Suların kaynağı, nehirlerin akışı, dört elementin toprağın derinliklerinde karışık halde bulunması, yanardağların, rüzgârların ve depremlerin varlığı hep Aristoteles'in doktrinine dayandırılır.

Haritalar

Hugues de Saint Victor'un (y. 1096-1141), dünya üzerindeki nüfusun tamamıyla ilgili coğrafi, etnografik ve tarihi veriler içeren ve insanlık tarihinin kronolojisini yeniden düzenleme amacı güden *Descriptio mappae mundi* [Dünya Haritasının Tasviri] de XII. yüzyılda yazılır. Coğrafya konularının nasıl birbirinden farklı şekillerde ele alındığını anlamak açısından bu eserin girişine bakmak ilginç olacaktır; Hugues de Saint Victor burada hatırı sayılır bir kültüre sahip bazı insanların, görüntüleri tasvir amaçlı kullanma becerisine sahip olduğunu, yani başkalarının sadece sözle tasvir ettiklerini kâğıt üzerinde temsil etmeyi başardıklarını söyler. Gervase of Canterbury'nin (XII. yüzyıl) *Mappa mundi* [Dünya Haritası] eseri bu türdendir. Bu eserde İngiltere'nin eyaletleri tasvir edilir, dinlenme yerleri, tatlı ve tuzlu su kaynaklarının yerleri belirtilir. Genel anlamda, antikçağdan miras alınan ve erken ortaçağda ele alınmaya başlanmış olan coğrafya bilgileri bu dönemde kutsal metinler ve Aristoteles'in fizik kuralları ışığında yeniden yorumlanır.

Fizik, Bilim Tarihi ve Mekanik

Arap âlimleri fizik incelemeleri alanında da oldukça önemli bir rol oynarlar. X. yüzyıl sonuyla XI. yüzyıl arasında Mısır'da faal olan İbn Heysem, fizyolojik optik alanında sonradan çok etkili olacak olan bir inceleme eseri yazar; Latinceye *Opticae thesaurus* [Optik Kitabı] başlığı altında tercüme edilen bu eserden Witeloo (XIII. yüzyıl) ve Roger Bacon (1214/1220-1292) geniş çapta yararlanacaktır. Görme organı ve onu oluşturan kısımlar burada ilk defa ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir ve görme ışınlarının gözden çıkıp ışıklı nesneye ulaşmadığı, nesneden yayılıp göze ulaştığı gösterilir.

X. yüzyıl sonlarında Arapların bilim tarihi alanına da daha fazla ilgi duymaya başlamaları ilginçtir. Bağdatlı bir kitapçı olup bilinen tüm yazarların ve eserlerinin listesini çıkaran ve her alanla ilgili tarihi bilgiler sunan İbn El-Nedim'in (X. yüzyıl) eseri de bu alana girer. Toledolu bir âlim olan Said Ben-Ahmed (X. yüzyıl) ise gerçek anlamda bir bilim tarihi kitabı yazıp Persler, Hintliler, Keldaniler, Yunanlar, Mısırlılar ve Arapların bilim alanındaki faaliyetleri hakkında bilgi verir. Otomatik mekanizmalar alanında da, klasik gelenekler, bu açıdan mükemmel sonuçlar elde eden Araplar yoluyla devralınır. Yunan mekanik teknolojisinin temel taşı olarak görülen Ktesibios, Philon ve İskenderiyeli Heron'un kabiliyetleri, sahip oldukları bilgilerin sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan metinler sayesinde kanıtlanır. Bu bilgi dağarcığı İskederiye'den Byzantium'a, oradan Sasani egemenliğindeki İran'a geçer ve Yunan gelenekleri, Hint ve Çin unsurları içeren İran gelenekleriyle kaynaşır, nesilden nesile aktarıldıktan sonra da Musa'nın üç oğlu Ben-i Musa'nın inceleme eserinde kendilerine yer bulur.

Bilim tarihi

Otomatik cihazların inşası alanında geliştirilmiş deneyimler ile suyla çalışan saatlerin inşa alanını bir araya getiren çok önemli bir inceleme eserinin hazırlanması da XII. yüzyılda gerçekleşir. Yazarı bilinmeyen *Arkhimedes'in Suyla Çalışan Saatlerin İnşası Üzerine Kitabı*, 1150 yılına aittir. Günümüze birkaç nüshası ulaşmış olan bu eser, mekanik teknoloji alanındaki Hellenistik, Pers, Bizans ve Arap geleneklerini ele alır. Suyla çalışan karmaşık bir saatin tasviri, bu metnin merkezini oluşturur; bu saatin motoru, su dolu bir kabın içinde kontrollü bir şekilde inen bir karşı ağırlıktan oluşur ve birbirine bağlı bir dizi mekanizmayı harekete geçirir. Her saat başında düzenli bir hareketle bir deliğin içine düşürdüğü küçük bir taş yoluna devam edip bir kabın içinde yolun sonuna gelir. Bu mekanizma yukarıda bulunan bir saat çubuğunu da harekete geçirir ve hem akustik açıdan saatlerin geçişinin izlenmesine hem de kapta biriken taşlar sayılınca saatin belirlenmesine izin verir. Saatin cephe ve iç görüntüsünün tasvir edildiği bir resim, İslam

Suyla çalışan saatler

mekanik teknolojisinin Hellenistik ve Bizans uygarlıklarına olan borcunu açıkça sergiler.

Suriye'de Bizans anıtlarının ve IX. yüzyılda Bağdat'ta Arkhimedes'in inceleme eserlerinin ve Bizanslı Philon ile İskenderiyeli Heron'un eserlerinin tercümesinin varlığı, Müslüman teknik uzmanlarının yaratıcılık gücünü teşvik etmiş olmalıdır. Arkhimedes'e veya anonim bir Arap yazarına ait olsun, bu eser yüzyıllardan beri aktarılan bilgilerden yararlanarak gerçekleştirilen, hem herkesi şaşırtacak hem de güneş ışığından ayrı olarak zamanın geçişini gösterecek makinenin tasviridir.

Savaş alanında yeni ve önemli bir mekanik teknoloji ürünü olan mancınığın da ortaya çıkışı XII. yüzyılda gerçekleşir. İlk defa 1000 yılından sonra Çin'de kullanılan bu makinenin başlangıçta ana bir iskelete bağlı, ucunda sapan bulunan uzun ve kalın bir kolu vardı; insanlar bu kola bağlı kalın iplerle kolu çekip bırakırdı. Avrupa'da hızla yayılan bu makinenin yerel varyasyonları geliştirilir; XII. yüzyıl sonlarına ait olan bir Arap metninde Arap, Türk ve Frank çeşitlerinden söz edilir. İran'da kullanılan daha karmaşık versiyonu ise farklı bir unsur içerir; o da, rahatça sallanabilen bir karşı ağırlıktır. 1199 yılında Avrupa'da kullanılmaya başlayan bu versiyon *trebuchet* olarak bilinir. 100 kiloluk bir kayayı 300 metreden fazla bir mesafeye fırlatma kabiliyetine sahip olan mancınık, katapult gibi, Hellenistik dönemden beri kullanımda olan her türlü burma veya germe temelli fırlatma makinesinin yerine geçer ve kısa sürede yayılır.

Yeni bir savaş makinesi

Bkz. *Arap Simyasına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 360; *Bizans Simyası ve Mineralojisi*, s. 366; *Tarımda Devrim*, s. 373; *Çalışma Alanında Yeni Enerji Kaynakları*, s. 377; *Şehirler ve Teknik*, s. 381; *Mekanik Sanatlar Üzerine Görüşler*, s. 449; *Çin'de Bilim ve Teknik*, s. 460

Avrupa Dışı Ülkeler

Çin'de Bilim ve Teknik

Isaia Iannaccone

Çin kültürü, XI ile XIII. yüzyıllar arasında, büyümekte olan ekonominin ve elverişli siyasal şartların da katkısıyla, büyük gelişme gösterir. Bu dönemde matematik ve jeoloji alanlarında önemli sonuçlar elde edilecek, Batıdan daha önce pusula, barut, çıkrık ve hareketli harf temelli matbaa gibi devrim niteliğinde çeşitli icatlar yapılacaktır.

Kronoloji

Bu döneme hâkim olan Song Hanedanının (Çin'deki hâkimiyeti 960-1279 arası sürer) tarihi genelde olduğu gibi, bir isyanla ve tahtın bir komutanın eline geçmesiyle başlar. Bu komutan, Budizm'e en büyük zulümlerden birini uygulamakla ünlenmiş (bu dönemde 30 binden fazla manastır ve kutsal mekân yok edildi, halkın elinden mal ve mülkleri alındı) Türk asıllı bir komutan tarafından kuzeyde kurulmuş, kısa süren Geç Zhou Hanedanından Çinli Zhao Kuangyin'dir (927-976).

Song hanedanı

Dolayısıyla Song Hanedanı kuzeyde ortaya çıkar (Kuzey Song Hanedanı) ve başkentleri, Henan eyaletindeki Kaifeng'dir. Taizu (Büyük Soyun Başı) olarak bilinen ilk imparator Zhao Kuangyin, istikrarlı bir yönetim kurar ve ölmeden önce, 976 yılında (o ana kadar farklı hanedanların birbirini izlediği) ülkenin güney kısmının neredeyse tamamını geri alır. Çin'in nihai olarak birleşimi, Taizong (Büyük Ata) adıyla tahta çıkan kardeşi Zhao Kuangyin'in (939-997) döneminde olur.

Çin asıllı olmayan Juzchen (Tunguz dil ailesinden gelen Jürched) adlı etnik grubun orduları, Çin'in kuzeyinde, Kidanlar (Moğol dil ailesinden gelen Khitan) tarafından kurulmuş Liao Hanedanını yenilgiye uğrattıktan sonra 1127'de Çin topraklarını istila edip Kaifeng'i ele geçirir ve bu bölgeleri ait oldukları Jin Hanedanının hâkimiyetine dahil eder. Song Hane-

danı kuzeyden kaçıp güneye sığınır ve Zhejiang eyaletindeki Hangzhou'yu başkentleri ilan eder. Güney Song adı verilen bu yeni dönemde Song ile Jin hanedanları arasındaki askeri ihtilaflar giderek artar. 1279 yılında Çin'in tamamını fetheden Moğollar Jin Hanedanını yok eder, Song Hanedanını yerinden eder, Çin uygarlığını özümser ve Yuan Hanedanını yaratır.

Song Hanedanının devlet kurumları, askeri, siyasal, idari ve ekonomik reformlar sayesinde önce kuzeyde, sonra da güneyde tahminen üç yüzyıl boyunca istikrar ve güven sağlar. Bu dönem kültürel açıdan Çin tarihinin en verimli dönemlerinden biridir, Çin'in ortaçağdan çıktığına işaret eder. Nitekim, Song döneminin Çin Rönesans'ı sayılması konusunda bütün tarihçiler fikir birliğine sahiptir. Bu dönemin teknik ve bilimsel alanda da büyük çaplı yansımaları olmuştur.

Para Ekonomisi ve Bilimsel Gelişmeler

Para ekonomisi ne zaman büyüse, bilimsel alanda da kavramsal ve teknik açıdan gelişmeler gözlemlenir. Song Hanedanı, Çin için güçlü bir ekonomik gelişme dönemi anlamına gelir. Bu tarihi aşamanın başlıca özellikleri arasında kültürün yayılması, tüccar ve zanaatkâr sayısındaki artış, büyük ticari merkezlerin gelişimi ve Çin'de şehirlerin ortaya çıkışı sayılabilir. Kuzey Song Hanedanı 960-1000 yılları arasında ülkenin tamamına tek tip bakır para kullanımını dayatınca para hacmi devasa ölçekte büyüme gösterir. Ama asıl yenilik, *feiqian* (uçan para) adı verilen kredi belgelerinde yatar; hem eyalet idareleri hem de özel kişiler tarafından yayınlanan bu belgeler, ilk defa 1024'te, Sichuan eyaletinde ortaya çıkacak olan banknotlara öncülük eder.

Çin Rönesans'ı

Bilimsel üretim açısından, matematik alanı büyüme göstergesi olarak kullanılsa da, Çin tarihinin başka hiçbir dönemi hem cebir hem de geometri konusunda inceleme, kuramsal faaliyet, hünerli icat ve gelişme açısından bu kadar verimli olmamıştır. 1084'te Yuanfeng Hanedanından İmparator Shenzong (1048-1085) döneminde Matematik Akademisi'ni yeniden kurma çabalarına tanık olunur; Jin Hanedanının Çin'in kuzeyini istila etmesinden kaynaklanan savaştan dolayı bu akademi sadece altı aylık bir ömre sahip olacaksa da, bu bilim alanına ne kadar önem verildiği ve ilgi duyulduğuna tanıklık eder. Bu arada Jin Hanedanı Kaifeng'i fethettiği zaman, kendi dönemlerinin ve kendilerinden sonraki Moğol Hanedanı döneminde bilimsel gelişmeler üzerinde olumlu etkisi olacak olan Song Hanedanının kültürel mirasını geri kazanır.

Bilimin doğuşuna neden olan soyut süreçlere duyulan ilgi, bazı matematikçilerin eserlerinden de görülebilir. Kronolojik olarak ele alınacak

olursa, hayatı hakkında fazla bir şey bilinmeyen Liu Yi, XI. yüzyıl sonlarında *Yi Gu Gen Yuan* (*Eski Kökenler Üzerine bir Söylem*) adlı eseri yazar. Günümüze ulaşmamış olan bu esere, Song Hanedanı döneminde yaşamış bir başka matematikçi olan Yang Hui'nin eserinde atıfta bulunulur. Liu Yi ortaya attığı 22 problemden birini, (sekiz yüzyıl sonra Batıda "icat" edilecek olan) Ruffini-Horner yöntemiyle çözer.

Sarayda görevli olan Jia Xian'ın (etkin olduğu dönem XII. yüzyıl) yazdığı *Huang Di Jiu Zhang Suan Fa Xi Cao* (*Sarı İmparatorun Dokuz Bölümünün Ayrıntılı Açıklamaları*) da, Yang Hui'nin eserinde geçtiği için ün kazanmıştır. Jia Xian'a, karaköke ulaşmak için başvurulan iki ayrı yöntem atfedilir; *licheng shisuo* adı verilen ilk yöntem $(a + b)^n$ binomunu, yani Batıda "Pascal üçgeni" (XVII. yüzyıl) veya "Tartaglia" (XVI. yüzyıl) adı verilen yöntemi temel alır; *zeng cheng* (toplama ve çarpma) adı verilen ikinci yöntem, sonradan Ruffini-Horner adıyla bilinecek yöntemdir.

Shen Gua (1031-1095), *Meng Qi Bi Tan* (*Rüya Nehri'nin İncelemesi*, 1086) adlı eserinin on sekizinci bölümünde "kesişen daireler sanatı" ve "aralıkların birikim sanatı"nı ele alır. Birinci "sanat," bir çember yayının tahmini uzunluğunun hesabıyla ilgilidir; $s = b + 2h^2/d$ formülünde b, yaya karşılık gelen kirişin uzunluğudur, h kirişten çemberin çevresine uzanan dik yarıçapın uzunluğudur, d de çaptır. İkinci sanat, aşağıdaki problemi temel alır: d sayıda şarap küpünden oluşan c sıranın oluşturduğu dikdörtgen temelli bir alana piramit şeklinde üst üste yığılabilecek toplam N küp sayısı nedir? Buna göre ilk düzeydeki (temelde) şarap küpü sayısı cd ise ikincisi $(c-1)(d-1)$ olacaktır, çünkü küpleri piramit oluşturacak şekilde üst üste yığmak gereklidir; her defasında hem c'den hem de d'den birer şarap küpü eksilterek h düzeyine ulaşılır. En üst düzeydeki şarap küpü sayısı ab'ye eşit olacaktır. Dolayısıyla ters yönden hesaplanacak olursa:

Matematik hesapları ve üst üste yığma sanatı

$$N = ab + (a + 1)(b + 1) + \ldots + (a + h - 1)(b + h - 1)$$

burada $a = c - (h - 1)$ ve $b = d - (h - 1)$.

Shen Gua şöyle bir çözüm formülü önerir:

$$N = (h/6)\{(2b + d)a + (2d + b)c\} + (h/6)(c - a)$$

Bu yöntem daha sonra "üst üste yığma sanatı" olarak adlandırılacaktır.

Daha sonraki olağanüstü matematikçilerden, Güney Song Hanedanı ile Moğol Hanedanı dönemleri arasında yaşayan Yang Hui (y. 1238-1298), Li Zhi, Qin Jushao (1202-1261) ve Zhu Shijie'nin (y. 1270-y. 1330) çok şey borçlu olduğu Liu Yi, Jia Xian ve Shen Gua'nın çalışmaları, son Song döneminde imparatorluk görevlilerinin eğitimine dahil olacak olan matematiğe duyulan ilginin temelinde yatar.

Düzen ilkesi, *cheng*

Song döneminin bilimi, aynı zamanda Yeni Konfüçyüsçü filozofların

kuramsal faaliyetlerinin de sonucudur. Zhou Dunyi'nin (1017-1073) *Tai Ji Tu Shuo* (*En Üstün Kutbun Diyagramının Açıklamaları*) eserinde *Tai Ji* (*Üstün Kutup*), eşsiz bir organizma olarak algılanan evrenin düzeninin merkezidir. Evrenin iki temel gücü (*yin* ve *yang*) bir dalgaya benzer şekilde hareket eder. Sonsuza kadar tekrarlanan bu harekette güçlerden biri parabolun en üst noktasına ulaştığında diğeri en alt noktadadır. Yeni bir şeylerin ortaya çıkması, *yin* ile *yang*'ın kimyasal diye nitelendirebileceğimiz tepkilere göre geçirdiği dönüşümler yoluyla olur. Zhou Dunyi'nin günümüze ulaşmış olan diğer eseri *Yi Tong Shu*'da (*Dönüşümler Kitabı Üzerine Temel İnceleme Eseri*) dürüstlük veya insanın kendine karşı dürüst olma ve kendi doğasına karşı hareket etmeme kabiliyeti anlamına gelen *cheng* kavramı ortaya çıkar. Başka deyişle bütün organizmalar işlevlerine tamamıyla uygun şekilde hareket ettiği zaman *cheng* elde edilir. Metafizik anlamda *cheng*, her şeyin içindeki, eyleme geçmekte herhangi bir çaba sarf etmeyen kozmik bir ilkedir; evren başkası tarafından yaratılmamış, kendiliğinden oluşmuştur ve *cheng* sayesinde tamamıyla düzenlidir, organizmaların kendi doğalarına hissettikleri içgüdüsel sadakatten kaynaklanan üstün düzenin ifadesidir. Zhang Zai (1020-1076) ise çalışmalarında her şeyin ve canlıların evrensel madde-enerjinin (hayat nefesi olan *qi*) bir araya toplanma veya yoğunlaşma süreçlerinden oluşmasına ve dağılma yoluyla yok olmalarına odaklanır. Çin tarihinin en sistematik ve en üstün düşünürü olan Zhu Xi de (1131-1200) dikkatinin büyük kısmını *qi* (enerji-madde veya "hayat nefesi") ve *li* (kozmik düzen prensibi) kavramlarına yönelterek, nesneleri "birbirinden ayırmak" için gerekli olan matematiğe önem verir.

İcatlar ve Keşifler

Bu alanda yetenekleri, zekâları ve Leonardovari dehâlarıyla Song dönemine renk katan iki önemli kişiyi tanıtmamız gerekir: Yukarıda matematikçi olarak sözünü ettiğimiz Shen Gua ile Su Song.

Shen Gua (1031-1095) Konfüçyüsçü bir reformist, ansiklopedi yazarı ve mucittir. Devletin çeşitli makamlarında –komutan, diplomat, maliye bakanı, müfettiş, Hanlin Akademisi müdürü, Astronomi Dairesi müdürü, imparatorluğun ağırlama alanında bakan yardımcısı olarak– görev almış olmasının yanı sıra, neredeyse tüm bilgi alanlarıyla –matematik, astronomi, kartografi, jeoloji, optik, hidrolik mühendislik, tarım bilimi, botanik, farmakoloji, zooloji, müzik şiir vs– ilgilenir ve bu alanlarda başarı sağlar. *Meng Qi Bi Tan* eseri, manyetik pusulanın ilk tasvirini ve manyetik kuzey kavramını, gezegenlerin retrogradasyon teorisini, Taihang dağlarında bulunan deniz

Dahi mucit ve bilgi sınıflandırmacısı Shen Gua

fosilleri üzerine bir incelemeyi içerir. Fosillerle ilgili incelemesiyle alüvyon birikimi ve toprak erozyonu konusundaki gözlemleri jeomorfoloji alanında bir teori de öne sürer. Shen Gua, hareketli harf temelli matbaanın mucidi Bi Sheng'i (990-1051) yazılarında konu alan ilk kişidir.

Konfüçyüsçü bir muhafazakâr olup Shen Gua'nın rakibi olan Su Song da (1020-1101) devletin çeşitli makamlarında görev almıştır (imparatorluk fermanlarını hazırlama sorumlusu ve Maliye Bakanlığı denetimcisi olarak çalışır, dürüst ve yolsuzluğa bulaşmamış bir memur olarak ödüllendirilir; sınırların belirlenmesiyle ilgili meselelerde Liao Krallığında haritacı ve diplomat olarak görev alır. Buradayken astronomi alanında bilgiler edinir). 1070 yılında yazdığı *Ben Cao Tu Jing* (*Resimli Farmakope*) eserinde botanik, zooloji, mineraloji, metalürji, tıp ve ilaçların (hatta efedrinin) hazırlanması gibi farklı disiplinleri ele alır. Beş tane yıldız haritası da yayımlayan Su Song'un en ünlü eseri olan 1092 tarihli *Xin Yi Xiang Fa Yao*'da (*Küresel Usturlap ve Gök Küresi için Yeni Tasarımlar*) mekanik saat tarihinin en ünlü ve en görkemli mekanizması olan saat kulesi tasvir edilir.

Pusulayı da icat eden Çinliler, MÖ IV. yüzyıldan beri manyetizma olgusu konusunda bilgi sahibiydiler, halbuki manyetizma kavramı Batıya ilk defa Araplar aracılığıyla 1232'de ulaşır ve ilk defa Alexander Neckam'ın (1157-1217) yaklaşık 1190 tarihli *De Naturis Rerum* [Nesnelerin Doğası Üzerine] eserinde söz edilir. Neckam'dan bir yüzyıl önce Shen Gua, *Meng Qi Bi Tan* (1086) adlı eserinde bir iğnenin nasıl manyetitle ovuşturularak mıknatıs haline getirilip kuzeyi göstermesinin (bir damla mum veya bir hardal tanesi yoluyla ipek bir iplikten sarkıtılarak) sağlanabileceğini anlatır. Bu cihaz 850-1050 yılları arasında Çin'de denizcilikte kullanılır; deniz pusulasının ilk tasviri ise Zhu Yu'nun (XII. yüzyıl) 1117 tarihli kitabı *Ping Zhou Ke tan*'da (*Ping Zhou'yla Sohbet*) yer alır.

Manyetizma konusundaki ilk teoriler

"Modern" jeolojinin (yani yeryüzünün derinliklerinden kaynaklanan ısının genleşme etkisine ve aşınma olgularına bağlı olarak kayaların çökeltiden dağlara ve tam tersi yöndeki döngüsünün incelenmesi) ilkeleri Batıda ilk defa James Hutton (1726-1797) tarafından açıklanır. Shen Gua bundan yedi yüzyıl önce *Meng Qi Bi Tan* eserinde bu ilkeleri açık bir şekilde anlatır. Resmi bir görevle Hebei'yi ziyaret eden Shen Gua, bu bölgede bulunan Taihang dağlarının kayalarında deniz canlılarının fosillerinin bulunduğunu görünce denizden bin *li* uzaklıktaki bu dağların geçmişte bir kumsal olduğu ve "bugün kıta adını verdiğimiz şeyin eskiden suyun altında bulunan çamur ve çökeltiden oluştuğu" sonucuna varır. Shen Gua'ya göre, akarken yanlarında çamur ve alüvyon götüren ve bunları de-

nize bırakan nehirler çökeltiden sorumludur. Su yüzeyinin üzerinde yer alan topraklardaki erozyon süreçleri 1133'te Du Wan (XII. yüzyıl) tarafından *Yun Lin Shi Pu*'da (*Yağmur Ormanının Kayaları*) açıkça tasvir edilir. Dağların erozyon yoluyla şekillenmesine dair Batıda yapılan ilk açıklamalar ise 1546 yılında Agricola (1494-1555) tarafından yapılmıştır.

Su Song'un kozmik makinesi

Su Song'un 1092 yılında inşa ettiği gerçek anlamda kozmik bir makinenin ayrıntılarını, yukarıda adı geçen *Xin Yi Xiang Fa Yao* sayesinde biliyoruz. On metre kadar yüksekliğe sahip olan ahşap bir kulenin içinde, hidrolik enerjiyle işleyen karmaşık bir mekanizma yer alır. Bu mekanizma, kulenin terasında bulunan küresel usturlabı, ilk katın içinde bulunan gök küreyi ve hidromekanik bir saati ve kulenin içine inşa edilmiş olan pagodanın beş katında bulunan bir dizi renkli kuklayı harekete geçirir. Bu kuklalar hareketli olup, bulundukları kata göre saatleri, yarım saatleri, çeyrek saatleri duyururlar; bunun için merkezi bir pencerede gözüküp çan ve davul çalarlar. Zhu Bian 1140 tarihli *Chu Wei Jiu Wen*'de (*Bir Zamanlar Kıvrımlı Wei'nin Diğer Yanında Bulunan Şeyler Üzerine* – Wei, Henan eyaletinde bir nehirdir) Su Song'un kule-saatinin başından geçenleri anlatır. Kuzey Çin'in istilasından önce kule Kaifeng'de parçalara ayrılarak Pekin'e götürülür; Su Song'un siyasal rakipleri tarafından karşı çıkılan ve yıktırılmak istenen kule, hünerlerine hayran kalan ve takvimin yayılması için gerekli olduğuna inanan imparatorluk kütüphanesinin müdür yardımcısı tarafından korunur; ancak 1126'da Bakan Cai Bian kuleyi yıktırmayı başarır.

Barutun formülü

Çin biliminin silahların icadına katkısı da çok önemlidir. Zeng Gongliang (XI. yüzyıl), imparatorun emri üzerine 1040 yılı civarında *Wu Jing Zong Yao*'yu (*En Önemli Askeri Tekniklerin Derlemesi*) yayımlar. Bu eser sonradan defalarca tekrar yayımlanmıştır. Günümüze ulaşmış olan en eski baskısı 1510 yılına (Ming dönemi) aittir. Bu metinde barut için verilmiş olan üç farklı formül, üç farklı bileşimin hazırlanmasına yarar. Mancınıkla fırlatılacak yarı-patlayıcı bir bomba için olan birincisi tahminen %50 güherçile (KNO_3), %26 kükürt, %23 karbonlu maddeler (başta çam reçinesi olmak üzere, bambu kökleri, kurutulmuş lake, çeşitli yağlar) ve %1 arsenik, kurşun ve minyum gibi çeşitli maddelerden oluşur. Yangın bombası için olan ikincisi, %61 güherçile, %31 kükürt, %7 karbonlu maddeler ve %1 çeşitli maddelerden oluşur. Duman üreten, zehirli bir bileşim için olan üçüncü formül ise %60 güherçile, %30 kükürt, %10 karbonlu maddelerden oluşur ve başka farklı maddelerden izler taşır. Bu formüllerdeki güherçile miktarının bu bombaların patlamasını değil de alevlenmesini, yani ani ve şiddetli bir şekilde yanmaya başlamasını sağladığını belirtmek gerekir. Güherçile yüzdeleri "modern" ba-

rutun yüzdelerine (tahmini %75) yaklaştıkça bu bileşimler patlayıcı hale gelecektir (1221'de Çin'de böyle patlayıcıların varlığı belgelenmiştir).

Zeng Gongliang'ın sözünü ettiği "gök gürültüsü" adı verilen bomba, XI. yüzyılda Çin'de kullanılmaya başlanır. Bu bomba, patlamasını sağlayacak miktarda güherçile içeriyordu, ince bir karton veya bambu katmanı ile kaplıydı, mancınıkla fırlatılıyordu ve fırlatılmadan önce, güherçileye batırılmış bir fitil ateşlenerek veya kızgın demirle patlatılıyordu. Bu patlamanın sesi dehşet verici olarak tasvir edilmiştir.

II. yüzyıldan beri kullanılan kireç, ince bir toz haline getirilip zehirleyici veya göz yaşartıcı amaçla kullanılır, körükler yoluyla düşman askerlerin üzerine püskürtülürdü. Bunlara benzer, ama çok daha etkili silahların tasvir edildiği, Güney Song dönemine ait iki belge söz konusudur. 1135 yılına tarihlenen birinci belgede (daha sonra tanrılaştırılan) Komutan Yue Fei tarafından Yang Yao adlı bir hayduda karşı yürütülen seferden söz edilir: Burada kireç tozuyla ve demir uçlarla dolu, ince, kolay kırılan kilden küpler, düşman gemilerinin üstüne fırlatılıyordu. Yang Wanli (1127-1206) tarafından yazılmış olan ikinci belgede Shaoxing Hanedanı döneminde (1131-1162), İmparator Gaozong'un liderliğinde Wanyan Liang isyancılarına karşı yürütülen bir deniz savaşında kullanılan daha da etkili bir silah tasvir edilir. Burada kireç tozu, "gök gürültüsü" türünden bir bombanın içine konmuştur.

Çok güçlü silahlar

Hareketli harf temelli matbaa, dönemin en önemli icatlarından biridir. Shen Gua'nın *Meng Qi Bi Tan*'da anlattığı üzere, bu harfler Bi Sheng tarafından icat edilir ve seramikten yapılır. Bu icat, yazılı metinlerin çok kısa sürede son derece yaygın hale gelmesine neden olacaktır. Bundan sonraki aşamalarda Wang Zhen (?-1333) 1298'de ahşap harfleri, Hua Sui de (1439-1513) bronz harfleri icat eder. Avrupa'da Johannes Gutenberg'in (y. 1400-1468) hareketli harfleri "icat" etmesi ise 1458 yılını bulacaktır.

Kırsal hayatla ilgili bir mekanizma olan çıkrık, Çinlilerin ipeği makaraya sarmak için eski zamanlardan beri kullandığı ve en ilkel şekli I. yüzyıla kadar uzanan makinelerden türemiştir. Bu cihazlardan Xu Shen (y. 58-y. 156) tarafından yazılan *Shuo Wen Jie Zi*'de (*Harflerin Analitik Sözlüğü*, 121) ve Zhang Yi'nin (III. yüzyıl) yazdığı *Guang Ya* (*Âlimler İçin*, y. 230) eserinde söz edilmiştir. Gerçek anlamda ilk çıkrığın XI. yüzyılda Çin'de var olduğu belgelenir ve bir resmi, Lou Shou'nun (XII. yüzyıl) *Geng Zhi Tu* (*İşleme ve Dokuma Tasarımları*) kitabının 1237 baskısında yer alır. Bu resimleri Avrupa'ya ilk getirenlerin doğuya yolculuk yapmış İtalyan tüccarlar olduğu sanılır (Batıda çıkrığa yapılan ilk atıf resim şeklindedir ve Chartres Katedralinin 1240-1245 yıllarına ait vitraylarında bulunur; ikinci atıf 1280 yılına aittir ve Speyer'de bir Alman locasının tüzüğünde geçer).

Çıkrığın icadı

Bkz. *Doğu ile Batı*, s. 453

Büyü ve Büyü Yoluyla Tedaviler

Antonio Clericuzio

Ortaçağın tamamı boyunca var olan ve bazen felsefe ve tıptan ayırt edilmesi güç olan büyü, genelde Hıristiyanlığın ritüelleriyle karışır, ama bazen de Hıristiyanlıkla çatışır. Minerallerin büyülü güçlerinden kralların hastalıkları mucizevi bir şekilde tedavi etme kabiliyetlerine kadar, Pagan ve Arap geleneklerinden de çeşitli unsurlar miras alan büyü uygulamaları ortaçağda çok geniş bir şekilde ele alınır.

Semboller ve Büyü

Ortaçağda (XII. yüzyıla kadar), doğal dünyayı tanımak ve anlatmak, doğanın göründüğü gibi olmadığını, daha derin bir gerçekliğin sembol ve işaretlerini temsil ettiğini göstermek anlamına gelir. Doğal olgulara ve nesnelere ahlaki veya dinsel anlamlar atfedilir. Hayvanlar erdemlere veya günahlara benzetilir. Bütün canlılar gibi onlar da insanların yararına yaratıldıkları için sahip oldukları özellikler rastlantısal değildir. Hayvan, bitki, mineral ve değerli taşlara olağanüstü tedavi edici özellikler, gizli güçler, olumlu veya olumsuz özellikler atfedilir. Kelimeler ve sesler de etkin bir işlevin atfedildiği hayal gücünden yararlandıkları için insanlar (ve daha genel anlamda) doğa üzerinde olağanüstü etki sahibidir.

Büyü, ritüeller ve din

Büyü terimi uzun bir süre boyunca doğa felsefesi ve dinden kolaylıkla ayırt edilemeyecek çok sayıda teori ve uygulama için kullanılır. Doğal bir olgu ile büyü yoluyla elde edilen bir olgu arasında kesin bir ayrım yoktur ve büyü ile din, büyücülerin ürettiği mucizeler ile olağanüstü olaylar ve sihirli güçleri olan nesneler ile kutsal emanetler arasındaki ayrım açısından da aynı şey söz konusudur. Dinsel makamların büyü karşısında takındığı düşmanca tavır ve aldığı mahkûmiyet kararlarının başlıca nedenleri arasında, büyü uygulamaları ile dinsel ritüeller arasındaki paralellik ve doğaüstü dünyayla ilişkilerde ki-

lisenin tekelini garanti altına alma ihtiyacı yatar. Kilise her tür büyüye karşı çıksa da, cemaat (ve bazen ruhban sınıfının üyeleri bile) başta tedavi amaçlı olmak üzere gündelik hayatın çeşitli ihtiyaçları karşısında kutsal emanetlerin kullanımı ile tılsım kullanımını, dualar ile sihirli formülleri birbirleriyle bağdaştırırlar. Ortaçağda büyü alanı bazen hiç ayrım gözetmeksizin Hıristiyanlığa özgü ritüeller ile pagan dünyasından kaynaklanan büyü uygulamalarını kaynaştırır. Hem dindışı alanda hem de ruhban sınıfı tarafından karanlık güçleri uzaklaştırmak ve büyüleri etkisiz kılmak için başvurulan dualar, efsunlar, şeytan kovmalar ve sihirli formüller arasında da fazla fark yoktur. Meşru ve gayri meşru büyüyü birbirinden ayırmak için başlıca kriterlerden biri, tören, dua ve ritüellerin ne amaçla kullanılmış olduğudur. eğer amaç bir kişiye veya malına zarar vermekse, bu tür büyü uygulayanlar cadı olmakla suçlanır.

Büyü ile Hıristiyanlık

Cisimlerin temel özelliklerinden (sıcak, soğuk, kuru, yaş) kaynaklanan görünür niteliklerinin neden olduğu olaylar doğal sayılırken, başka yerden kaynaklananlar, örneğin ilahi kaynaklı olanlar büyü sayılır. XII. yüzyıla kadar, (birbirleriyle yakından bağlantılı olan) büyü ile kehanet, şeytanla bir alışverişe dayanıyor olduğuna inanılmasından dolayı hemen her zaman mahkûm edilir. XII. yüzyıla doğru gizli erdemlerin, olumlu ve olumsuz güçlerin bilgisine ve kullanımına dayalı olan doğal büyü ile şeytani büyü arasında bir ayrım gözetilmeye başlanır. Şeytani büyü Tanrı'yı inkâr edip iblislerden yardım istediği için gayri meşru bir uygulama sayılır. Bir insanın sadece kendi kabiliyetleriyle mucize yaratması düşünülemez. Eğer bir aziz değilse, ki bu durumda o mucizeleri yaratan Tanrı'dır, o zaman mucizeler, o kişinin ittifak kurduğu, saf olmayan ruhların eseri olmalıdır. Tarihçi Raul Manselli (1917-1984) şöyle der: "Ortaçağda Hıristiyanlığın genelde yansıtıldığı yer olan hiyerarşik yapı büyü ve cadı faaliyetlerine karşı tavır alır. Ortaya çıkan karar daima mahkûmiyet ise de, bu karar, 'batıl inanç' ile 'heretiklik' arasında gidip gelinecektir."

Aziz mi büyücü mü?

Kitab-ı Mukaddes'te Yehova ile peygamberleri büyü ve kehaneti kınarlar: "'Kim cincilere, ruh çağıranlara danışır, bana ihanet ederse, ona öfkeyle bakacak, halkımın arasından atacağım" (*Levililer* 20:6). *Elçilerin İşleri*'nde Simon Magus Havarilere meydan okuyup Aziz Petrus'u öfkelendirir (8:9-24); Havariler büyücülere karşı zafer kazanır ve Efes büyücüleri Hıristiyanlığı kabul ettiğinde kitapları yakılır (19:13-19). Hippolu Augustinus'a (354-430) göre, bitki, taş ve tılsımlardan yararlanılan tedaviler, iblislerle gizli veya açık iletişimden kaynaklanır. Augustinus büyü

sanatlarını ve kehaneti daima kötü ruhların etkileriyle bağdaştırır, mucizeleri ise Tanrı'nın eseri olarak görür. Ona göre ne maddi ne de tamamıyla ruhsal olan, uhrevi bir beden sahibi olan iblisler bundan dolayı son derece ince olup her yere, hatta insanların bedenlerine ve ruhlarına bile girebilir. Bu özellikleri sayesinde iblisler, insanların sahip olmadığı olağanüstü teknik kabiliyetlere ve kehanet yeteneğine sahiptir. Aziz Augustinus, *De divinatione daemonum*'da [İblislerin Kehaneti Üzerine] (406-411 arasında yazılmıştır) iblislerin hastalık yaratma, havayı sağlıksız hale getirme ve özellikle insanların uykularında düş görmesini sağlama kabiliyetlerine sahip olduklarını öne sürer. Augustinus'un büyüyü kınaması ve iblisleri konu alan incelemeleri ortaçağda çok etkili olacak, XII. yüzyılda Chartres piskoposu Yves (y. 1040-1116) gibi din adamları tarafından yeniden ele alınacaktır.

Augustinus'un etkisi

Sevillalı Isidorus'un (y. 560-636) Augustinus'unki kadar katı olmayan büyü algısına göre meşru büyü sanatları ile yasak büyü sanatları arasında fark vardır. Isidorus'a göre birinci grup, toprak, su, hava ve ateş yoluyla, kuşların uçuşu, kurban edilen hayvanların iç organları ve yıldızları gözlemleme yoluyla kehanet şekillerini içerir. *Etymologiae* [Etimolojiler] kitabında Isidorus astrolojinin gayri meşru büyü alanına giren bir kehanet biçimi olduğunu öne sürer. Kelimelerin büyülü kullanımını temel alan tılsımlar, vücuda bağlanan bitki veya taş gibi büyülü nesneler şeklinde fiili büyü ise şeytani özelliklere sahiptir ve onaylanmaz. IV. yüzyılda Kilise büyüyü çeşitli konsillerde kınarken, *Codex Iustiniani*'de (534) büyü ve kehanet için çeşitli cezalar öngörülür. Şarlman (742-814, 👑 > 768, 👑 > 800) 789'da ruh çağırma, kehanet ve başka şeytani büyü şekilleri uygulayanlar için çok sert önlemler tayin eder. 813 tarihli Tours Konsili'nde "vücuda bağlanan kemik veya bitkilerin şeytanın bağlarından başka bir şey olmadığı" öne sürülür. Hıristiyanlık Britanya adalarına ve Orta-Kuzey Avrupa'ya yayıldığı zaman kilise, henüz Hıristiyanlığı kabul etmemiş halklar arasında yaygın olan büyü ve kehanet uygulamalarının karşısına azizlerin mucizelerini çıkarır. Aziz Patrick'in hayatı (y. 389-y. 461) pagan rahiplerle mücadeleler içinde geçer ve sonuçta İrlandalı azizin mucizeleri Kelt rahiplerinin büyü-kehanet güçlerine üstün gelir. Aziz Patrick'in bu mücadeleleri ve nihai zaferi, kutsal metinlerde yer alan modelleri izler, yani Tanrı'dan kaynaklanan mucizelerin her tür pagan büyüsü üzerindeki üstünlüğünü gösterir. Germen halklarının Hıristiyanlığı kabul sürecinde (VI-X. yüzyıllar) Kilise, kötü ruhlarla ilişkiyi temel aldıkları için Kuzey Avrupa halkları arasında yaygın olan büyü uygulamalarını kınar. Büyü ve kehanet, kuzey halklarının en büyük tanrısı olan Odin'in (Woden) usta

Mahkûmiyet kararları ve cezalar

olduğu sanatlardır; runik simgelerin büyülü gücüne olan inanç, Kilise tarafından mahkûmiyet kararı verilmiş olmasına rağmen, Germen halklarının Hıristiyanlığı kabulünden uzun bir süre sonra da var olmaya devam eder.

Kilisenin bu hükümlerine rağmen büyü, ruhban sınıfı dahil ortaçağ toplumunun bütün kesimlerinde yaygın olarak söz konusudur. Tövbekârlığı konu alan kitapların çoğunda, tılsım üretimi, sihirli formül kullanımı ve kehanet gibi büyüleri uygulayanlar için tövbe şekillerinin belirlenmiş olmasından bunun sık karşılaşılan bir durum olduğu anlaşılır. Ancak bir yandan da büyü uygulamaları ile dinsel ritüeller arasında çok sıkı bir bağ vardır; bazen iblisleri kovmak, hastalıkları insanlardan veya hayvanlardan uzak tutmak veya fırtınaları durdurmak gibi belirli amaçlarla dualar ve sihirli formüller arka arkaya söylenir. Azizlerin kutsal emanetleri tarlalara verim getirmek, salgınları ve kıtlığı uzaklaştırmak için kullanılır. XI. yüzyılda kutsanmış ekmeklerin hastalıkları tedavi etmek veya hayvanların doğurganlığını sağlamak için tılsım olarak kullanıldığı (ve üzerine sihirli formüller yazıldığı) günahkâr uygulamalar yayılmaya başlar.

Büyü Kütüphanesi: Büyü Rehberleri, Sır Kitapları ve Hermetik Yazılar

Ortaçağın en ünlü büyü rehberlerinden biri olan *Picatrix*, XI. yüzyılda Arapça olarak yazılmış olup Hellenistik büyü-astroloji geleneğinden izler taşır. İslam dünyasında farklı kültürlerle –örneğin yıldız tanrılarına tapınmanın yaygın olduğu Harran kültürüyle– temas sonucunda büyünün çeşitli dalları gelişir. El-Kindi'nin (?-y. 873) *De radiis* [Işınlar Üzerine] eseri başta olmak üzere, Arap filozofların büyüyü konumlandırdığı kozmolojik ve ontolojik bağlam, büyünün akıl yoluyla anlaşılmasını sağlar; gerçekliğin tamamı bir güç alanı olarak algılanır ve bu üst ve alt güçler arasındaki "olumlu güç" ilişkisi birbirlerini etkilemelerini sağlar. İnsanlar evrende faal olan güçlere hâkim olup onları yönlendirerek bu ortamda harekete geçebilir. Buradaki temel fikir, özneyle (büyücü) dünyanın birbirini etkileyerek –özne ile nesne arasında ayrım olmadan, ama birbirine de karışmadan– dönüşüm geçirmesidir. *Picatrix*'te yıldızlar, yeryüzündeki cisimler (taşlar, bitkiler, hayvanlar), insan vücudunun kısımları, kokular, tatlar, renkler, sanat ve meslekler büyü etkisi kürelerine ayrılır ve belirli bir gezegenin hâkimiyeti altında konumlandırılır. Dolayısıyla büyü faaliyetleri, gök cisimleri, yeryüzü cisimleri ve insanların eylemleri arasındaki bu bağlantılar hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Örneğin gizli araştırmalar,

İslamda büyü: El-Kindi

Mısır ve İbrani dilleri, vücut kısımlarından da dalak ve sağ kulak, madenlerden kurşun ve demir, bitkilerden meşe, palmiyeler ve bağ, engel olma işlevini yürüten güçlerin kaynağı olan Satürn'ün altında konumlandırılır. Din ve teoloji bilimi, felsefe ve rüyaların yorumlanması, Yunan dili, sol kulak, karaciğer, kan ve yönetim sanatı ise yaşamsal etkilerin kaynağı olan Jüpiter'in altında yer alır.

Corpus Hermeticum

Corpus Hermeticum [Hermetik Külliyat] adı altında tanınan (ve büyük kısmı Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında yazılmış olan) yazılar arasında yer alan ve büyü ile astrolojiyi konu alan bazı inceleme yazıları XII. yüzyıl civarında Batıda yeniden yayılmaya başlar. Hermetik metinler arasında büyü törenleriyle ilgili olanlar hem ilgi uyandırır hem de ilk mahkûmiyet kararlarına maruz kalır. Hermetik yazılar, astrolojik ve yaşamsal türden kozmolojik temellere dayanır. İlahi güçler yeryüzü üzerinde etkilidir; yeryüzü canlıdır, hareket eder ve içine tanrısal bir güç işlemiştir, yıldızlar da canlı ilahi hayvanlardır. Tanrı'dan vahiyler şeklinde sunulan *Hermetica*, değişmez bir düzene sahip olmayı, ruhsal güçler, gizli erdemler, ilahi etkiler, olumlu ve olumsuz güçlere tabi olan bir evren algısı öne sürer. Evrenin merkezinde yer alan insan, evrenin kısımları arasındaki bu gizli bağlantıları keşfedip onları hâkimiyeti altına alabilir ve kendi amaçları için kullanabilir. Hermetik yazılarda var oldukları öne sürülen bir hiyerarşi içerisindeki ilahi güç ve iblis, tanrılarla temas kurmayı ve bu temastan yararlanma sanatının temelini oluşturur. Hermetik metinlerde insanların yaptıkları heykellere veya diğer nesnelere ilahi değerler biçip bunlar yoluyla kehanette bulunabilecekleri veya mucizeler yaratabilecekleri öne sürülür. Hermetik yazıların en önemlilerinden biri olan *Asclepius*, iyimser bir yaklaşıma sahiptir: İnsanlar sahip oldukları ilahi kaynaklı zihin sayesinde tanrılara daha yakındır. Bütün canlılar arasında bir tek insanlar, biri ilahi, biri de elementlerden oluşan ikili bir doğaya sahiptir. XII. yüzyılda, Hildegard von Bingen (1098-1179) gibi *Asclepius*'un kavramlarını benimseyenler de bu pratik-fiili yorumu paylaşırlar. Hildegard insanların ruhsal varlıklardan daha üstün olduğunu öne sürer, çünkü İsa'nın ilahi ve insani yönlerini yansıtan ikili doğaları (ruh ve beden) sayesinde Tanrı'yla işbirliği içinde olabilirler. Hermes Trismegistus'u iblislerden ilham alan ve pagan kültünü yaymaya çalışan bir peygamber olarak gören Augustinus tarafından mahkûm edilen *Corpus Hermeticum* XII. yüzyılda, Hıristiyanlığın mesajını tamamlayıp daha mükemmel hale getiren ilahi kaynaklı bir eser olarak görülmeye başlanır.

İslam dünyasıyla kurulan bağlantılar, başlangıçta çok az sayıda müride açık olan sırların derlendiği eserlerin giderek yayılmasına neden olur.

Modern çağın başlarına kadar olağanüstü derecede yaygın olmaya devam eden bu tür derlemelerin içerikleri birbirinden oldukça farklı olabiliyor, aile içi hayattan ticaret, tıp, simya ve büyüye kadar çeşitli alanlarda pratik öneriler içeriyordu. Bu kitapların en ünlüsü olan *Secretum secretorum* [Sırların Sırrı] hatalı bir biçimde Aristoteles'e (MÖ 384-322) atfedilmiştir. Arap kaynaklı olup XII. yüzyılda Latinceye tercüme edilmiş olan bu eser,Aristoteles'in müridi Büyük İskender'e (MÖ 356-323) sunduğuna inanılan öğretileri içerir. Mektup şeklinde yazılmış olan *Secretum*'da, siyaset ve beslenme rejimi konusunda öğütlerin yanı sıra büyü-astroloji alanında talimatlar da vardır. Aristoteles'in ezoterik doktrinlerini aktardığını belirten yazar, böylelikle kitap için olağanüstü prestiji garantilemiş olur; Roger Bacon'ın (1214/1220-1292) düşünceleri bile *Secretum*'un içerdiği büyüyle ilgili doktrinlerin etkisi altında kalacaktır.

Secretum secretorum

Mineral, taş ve değerli taşların güçleri, hem saraylarda hem de yerel dillerdeki sayısız tercümelerinden anlaşıldığı üzere toplumun farklı kesimlerinde yaygın olarak başvurulan ve *lapidarium* adı verilen inceleme eserlerinde tasvir edilir. Bu eserlerin en ünlüleri arasında Aristoteles'e atfedilen (ama IX. yüzyılda İran'dan kaynaklanan) bir *lapidarium* ile Rennes piskoposu Marbodius'un (1035-1123) heksametron şeklinde yazdığı *lapidarium* vardır. Marbodius, bitkilerin tedavi gücüne sahip olduğu doğruysa, Tanrı'nın olağanüstü özellikler bahşettiği değerli taşların daha da büyük güçlere sahip olduğunu söyler. Safir soğuk bir doğaya sahiptir, toz haline getirilip sütle karıştırıldığı zaman ülser ve migren tedavisinde kullanılır, korkuyu ve kıskançlığı yener ve Tanrı'yı duaları kabul etmeye yatkın kılar. *Lapidarium*'larda tasvir edilen taşların çeşitli kullanım yerleri vardır. Mıknatıs insanın karısının sadık olmasını sağlar, başka değerli taşlar ise geleceği görmeye izin verir.

Marbodius ve değerli taşlar

Genelde yazarları bilinmeyen büyüyle ilgili bazı inceleme eserleri, büyü törenlerine yönelik tarif ve talimatlar ile ruh çağırmak için yöntemler içerir ve uygulama alanında gerçek birer rehber oluşturur. Bu tarz bilgiler, bu eserlerin şeytani yönü konusunda kuşku duyulmasına katkıda bulunur. Bu yazıların bazıları ünlü yazarlara atfedilir. Örneğin *Liber vaccae* [İneğin Kitabı] veya *Liber experimentorum* [Deneyler Kitabı] Platon'a (MÖ 428/427-348/347) atfedilir, *Clavicula Salomonis*'in [Süleyman'ın Anahtarı] ise Kitab-ı Mukaddes'e kadar uzandığı hayal edilir.

Büyülü Nesneler, Tedaviler ve Güçler

Nesne, taş, bitki ve hayvanlara büyülü güçlerin ve olağanüstü tedavi edici özelliklerin atfedilmesi çok eskilere uzanan ve birçok uygarlıkta rastlanılan bir olgudur. Ortaçağ Hıristiyanlığında, kilise yetkililerinin kuşkulanmasına ve mahkûmiyet kararlarına rağmen çeşitli nesnelerde veya doğal maddelerde özel güçlerin bulunduğu düşüncesini temel alan (veya bu güçlerin bu maddelere yerleştirilmesini sağlayan) büyü uygulamaları bütün Avrupa'ya yayılır. Büyülü ilaçlar, tedavinin sonucunu belirleyen bir dizi işleyiş ve ritüel gerektirir: Organları tıbbi amaçlarla kullanılacak olan belirli bir hayvanın yakalanıp öldürülmesi belirli kurallara uygun şeklide gerçekleşmelidir ve öldürme anında belirli dua ve/veya büyülü formüllerin okunması gerekir. İksirin hazırlanması için gerekli organların seçimi de farklı sembollerle belirlenir. Örneğin ağaç kabuklarının doğuya bakan taraftan alınması gerekmesinden (çünkü doğan güneşin yararlı etkisi o tarafta toplanır), yıldızlar, insan bedeni, bitkiler ve metaller arasında var olan karmaşık bağlantılara kadar çeşitli konularda öğütler söz konusudur. Böyle durumlarda büyü, astroloji ve tıp arasında sıkı ilişkiler vardır. Manilius'un (I. yüzyıl) ve Firmicus Maternus'un (etkin olduğu dönem 337-350) eserlerinde yer alan ve sayısız Hermetik metinde tekrarlanacak olan bir kavrama göre bitkiler, yıldızlar ve insan bedeni birbirine bağlıdır. Uzuvlarla bağdaştırılan burçlar kuşağı, bağlı olduğu kısım üzerinde sağlık ve hastalık açısından özel bir etki uygular. Her bir burç çeşitli bölümlere ayrılır; örneğin Koç burcunun ilk bölümü enseye, ikincisi şakaklara ve buruna, üçüncüsü de kulaklara hâkimdir. Boğa burcunun ikinci bölümü bademciklere ve nefes borusuna hâkim olduğu için, bu bölgeleri korumak için altın ve gümüş karışımı bir yüzük takılmalı, taşına da o bölümün figürü işlenmelidir. Böylece insanın üzerinde taşıyacağı bir bitki, değerli bir taş veya bir metal yoluyla bir yıldızın bedenin belirli bir kısmı üzerinde etkili olması sağlanabilir.

Bu karmaşık büyü uygulamalarının yanı sıra tıp alanında tılsım ve şeytan kovma gibi işlemlere de sık sık başvurulur ve bunlar çok geniş sayıda hastalığın tedavisinde, doğal türden tedavilerle bir arada yer alır. Bu durum, hastalıkların hem doğal hem de doğaüstü nedenlere atfedilmesinden kaynaklanır. Örneğin –özellikle kadınlar– kötü ruhların yardımıyla uygulanan efsunların iktidarsızlığa ve kısırlığa yol açtığına yaygın bir şekilde inanırdı. Başpiskopos Hincmar de Reims (y. 806-882), 860 tarihli bir mektubunda şehvet düşkünü kadınların, sevgililerin birisiyle evlenmek istediğini anladıkları zaman arzularını büyülü sanatlarla öldürdüklerini, böylece sevgililerini karılarıyla ilişki yaşayamayacak hale getirdiklerini öne sürer. İktidarsızlığın

İnanışlar ve batıl inançlar

büyü ürünü olması fikri, Chartres piskoposu Yves, Petrus Lombardus (y. 1095-1160) ve Albertus Magnus (y. 1200-1280) gibi ortaçağ teologları tarafından da yaygın olarak savunulur.

Epilepsi hastalığı uç bir örnek teşkil etse de, (sadece ortaçağda değil, modern çağın başlarına kadar) hastalıkların ve tedavilerin ele alınışında doğal etkenlerle doğaüstü etkenler arasındaki sıkı bağların varlığını gösterir. Hildegard von Bingen, bu "kutsal hastalık"ta şeytanın hastalığın doğrudan nedeni olmasa da hastanın bedenine girdiğine inanır. Şeytanın bedene girişi kriz anında, vücut sıvıları uyarıldığı ve beyin havale geçirdiği sırada olur. Dolayısıyla tedavi de bir yandan diyet ve ilaçlar, diğer yandan tılsım ve şeytan kovma işlemleriyle ikili bir tedavi sistemini gerektirir. Epilepsinin tedavisinde ayrım gözetmeksizin büyü törenleri, dualar ve ilaçlar kullanılır. Epilepsiyle cin çarpmasını ilk ayırt edenlerden biri olan Afrikalı Constantinus (1015-1987) gibi natüralist bir yaklaşım benimseyenler bile, terapinin yanında rahiplerin de tedaviye yardımcı olması gerektiğine inanır. Gilbertus Anglicus (y. 1180-y. 1250), hastalara ilaçların verilmesinden önce İsa'ya yakarmayı tavsiye eder.

Hekimler ve rahipler

Tanrı, mucizevi güçleri sadece azizlere değil, bazı hanedanların üyelerine de bahşeder. 1000 yılı civarında Fransa'da (bir yüzyıl sonra da İngiltere'de) kralların mucizevi bir tedavi gücüne, yani halk arasında "sıraca" olarak bilinen tüberküloz adenit hastalığını sırf dokunuş yoluyla tedavi etme kabiliyetine sahip olduğuna inanılmaya başlanır. Ellerle tedavi edişin kaynağı Kitab-ı Mukaddes'e ve özellikle İsa'nın uyguladığı tedavilere kadar uzanır. Hekimler inceleme yazılarında kralın dokunuşunun – İngilizcede *King's evil* (Kral hastalığı) adı verilen– bu hastalık durumunda etkili bir çözüm sağladığını yazar. Fransa ve İngiltere'de kraliyet saraylarına çok sayıda hasta gider ve bu durum yüzyıllarca sürer (İngiltere'de 1714 yılına, Fransa'da devrime kadar; restorasyon döneminden sonra ise 1825 yılına kadar sürer).

Başlangıçtan itibaren hastanın bedenine elle dokunmaya, önemli bir sembolik hareket olan istavroz çıkarma da eklenir ve hastaya dokunduktan hemen sonra, kutsama amaçlı uygulanır. Tarihçi Guibert de Nogent (1053-y. 1124) şöyle yazar: "Efendimiz, Kralımız VI. Louis'nin, alışılagelen şekilde bir mucize gerçekleştirdiğini görmedik mi? Boyunlarında veya bedenlerinin başka yerlerinde sıraca hastalığı olanların kralın onlara dokunması için kalabalıklar halinde geldiğini kendi gözlerimle gördüm; kral da onlara dokunduktan sonra istavroz da çıkardı [...]. Kralın babası Philippe de bu mucizevi ve şanlı gücünü aynı coşkuyla uygulardı." İstavroz çıkarma, kralın ilahi inayetin aracı olarak sadece vekil olarak böyle

bir eylemi gerçekleştirdiğine işaret eder. Kralların mucizevi tedavi gücünün aslında bir araçtan ibaret olması, dokunuşa eşlik eden üçüncü unsur olan, Tanrı'ya yöneltilen dualardan da anlaşılır. Merovenjler dahil Germen kralları arasında kralın doğaüstü güçleri babadan oğula geçer ve hanedanının tamamı bu güçlere sahiptir; Fransız ve İngiliz krallarının mucizevi tedavi edici dokunuşları ise Tanrı tarafından, papanın uyguladığı kutsal yağ yoluyla kendilerine bahşedilir.

Bkz. *İbn Sina ve Arap Simyası*, s. 355; *Arap Simyasına Batıdan Gelen Tepkiler*, s. 360; *Bizans Simyası ve Mineralojisi*, s. 366

Edebiyat ve Tiyatro

GİRİŞ

Ezio Raimondi ve Giuseppe Ledda

Erken ortaçağda edebi kültürün başlıca üretim yeri manastırlardır fakat, XI ve XII. yüzyıllarda kültür üretim merkezlerinin ve edebiyat sahnesindeki aktörlerin sayısında büyük bir artış görülür. Şehirlerin ortaya çıkışı ve etkili reformlar sayesinde yenilenen manastırların yanı sıra feodal saray çevresinin gelişimiyle bu hareketli ve büyük çeşitlilik gösteren gerçekliği ifade eden yeni durumlar, kültürel modeller, meseleler ve görüşler ortaya çıkar.

Kültür Merkezleri

Şehirler hem yeni ve özerk kültürel deneyimlerin gelişmesine uygun özgürlük alanlarının inşa edildiği, hem de eski dönemlerden kalma modellerin geri kazanımı yoluyla hukuk ile retorik alanlarında yenileme ve kanunlaştırma ihtiyacının en çok hissedildiği yerlerdir. Şehir devletlerinin siyasal ve kurumsal kimliğini güçlendirme iradesi, retoriğin hem halkla iletişim kurma ve siyasal kurumu yetkili olarak temsil etme tekniği hem de siyasal ihtilafları düzenleme ve yönlendirme aracı olarak görülmesine ve giderek daha bilinçli ve incelikli bir şekilde kullanılmasına neden olur. Bunlara bağlı olarak hukuk ve retorik alanları üniversitelerin doğuşunda önemli bir rol oynar. Nitekim İtalya'da kurulan üniversitelerde ve özellikle Bologna'da, etkili iletişim tekniklerinin, hâkimler ve noterler

gibi meslekler için konuşmayı temel alan *artes dictandi* veya *dictaminis* (kompozisyon sanatları) alanında yeni retorik okulları açılır. Başlangıçta mektupları yüksek sesle dikte etme anlamına gelen "*dictare*" zamanla sırf "kompozisyon oluşturma, yazı yazma" anlamında kullanılmaya başlanır, bundan dolayı da mektup yazmak için gerekli olan teknik kural bütünü *ars dictandi* veya *dictaminis* adını alır. Retoriğin kurallarını anlama, biçimlendirme ve erişime daha açık hale getirme iradesi, zamanla yazılı ve sözlü iletişimin diğer alanlarını da –siyasal söylem (*artes arengandi*), vaaz ve dinsel söylem (*artes praedicandi*), şiir ve edebi söylem (*artes poeticae* veya *poetriae*)– kapsar.

Ancak yeni aydınların üniversitelerde hukuk bilimi ve retorik sanatı alanında eğitim aldığı şehirlerin yanı sıra, manastırlar kültür araştırmaları ve üretimi alanında en faal merkezler olmaya devam eder. XI ve XII. yüzyıllarda manastır *scriptorium*ları, elyazması eserlerin büyük kısmının filolojik açıdan giderek artan bir özenle ve giderek gelişen yorum teknikleriyle kopyalandığı yerler olmaya devam eder. Manastırlarda ve şehir okullarında hazırlanan ve *glossae* şeklinde derlenen yorumlar artık sadece kutsal metinleri değil, Vergilius, Terentius, Ovidius ve Statius gibi antikçağ yazarlarının da eserlerini konu alır. Birkaç istisna dışında, bu yüzyıllarda geliştirilen yeni yorumlar IV ile V. yüzyıldan kaynaklanan ve erken ortaçağın tamamı boyunca geçerliliğini koruyan eski yorumların yerini almaya başlar.

Manastır *scriptorium*'ları ve yorum sanatı

Çeşitli merkezlerde yürütülen kültürel faaliyetlere tanıklık eden tarihyazımı, farklı türden sayısız siyasal ve dinsel figürün manastırların, krallıkların, halkların, şehirlerin tarihi hafızasının evrensel bir ufuk kapsamında oluşturulmasını teşvik ettiğini gösterir.

Şiir alanı da kültür merkezlerindeki bu büyük artıştan etkilenir. XI ile XII. yüzyıllar arasında Loire bölgesinde faal olan şairlerin –Marbodius de Rennes (1035-1123), Baldric de Bourgueil (1046-1130), Hildebert de Lavardin (1056-1133)– deneyimleri, saraylar ile manastırların, piskoposluk okulları ile şehirlerin ve uluslararası çapta temas ve yolculukların kesişme noktasında gelişir. Okullarda ve şehirlerde yaratılan, üretilen ve tüketilen, ama çeşitli yollardan manastırlarla saray çevrelerine kadar uzanan Goliard şiiriyle belgelenen kültür daha da hareketli ve gezgindir. Monastik çevrelerde XI. yüzyılda Alphanus Salernitanus (?-1085) ve Petrus Damiani (1007-1072) gibi şairlerin din kaynaklı Latin şiirleri gibi örnekler görülmeye devam edilir. XII. yüzyılda Chartres piskoposluk okulu teoloji, felsefe ve bilim alanlarındaki araştırmalarıyla ün salar ve

Saray çevreleri, manastırlar, okullar ve şehirlerde şiir

büyük itibar kazanır. Chartres'da ele alınan doktrinler, Bernard Silvestris (XII. yüzyıl) ve Alain de Lille (y. 1128-1203) gibi üstün şairlerin temsilciliğini yaptığı olağanüstü didaktik ve alegorik şiir mevsiminin de temelini oluşturur.

Manastırlar aynı zamanda Petrus Damiani'nin çileci inceleme yazılarından Hildegard von Bingen'in (1098-1179) düşsel kehanetlerine ve Gioacchino da Fiore'nin (y. 1130-1202) tefsir temelli kehanetlerine kadar, ruhanilik ve dinsel söylem alanında en üst düzey metinlerin de ele alındığı yerlerdir. Bu dönemin en etkili aydınlarından biri olan, Cisterciensis tarikatından Bernard de Clairvaux'nun (1090-1153) üretimi, kutsal konulu nesirden mektuplara, vaazlardan teolojik, çileci, mistik ve tartışmalı konularda inceleme yazılarına kadar birçok alanı kapsar ve retorik alanındaki ustalığı ona *doctor mellifluus* [Tatlı sözlü âlim] unvanını kazandırır. Yine monastik bir merkez olan Paris'teki Saint Victor Manastırı da XII. yüzyılda, Hugues (y. 1096-1141) ve Richard'ın (?-1173) mistik teoloji alanındaki araştırmalarıyla kültürel çalışmalar açısından çok önemli bir yer haline gelir.

Ancak monastik merkezler sadece ruhani edebiyat, teoloji ve mistisizm alanındaki inceleme yazıları açısından faal üretim ve dağılım merkezleri değildir. Öte dünya düşleri gibi Avrupa'da halk arasında çok yaygın olan bir edebi türün sadece yazarları değil, kahramanları bile manastırlardan çıkar.

Aşkın Üstünlüğü

Avrupa'da yerel dillerdeki edebiyatlar da, ortaya çıkışlarını büyük çapta kültürel merkezlerin çokluğuna borçludur. Birçok dildeki ilk örnekler ve ilk belgeler monastik çevrelerden gelir ve en eski şiirlerden bazıları da monastik girişimler olarak ortaya çıkmıştır, Bunların arasında XI. yüzyılda Oil dilinde *Vie de Saint Alexis* [Aziz Alexius'un Hayatı] ve Oc dilinde *Sancta Fides* [Kutsal İnanç]; XII. yüzyılda, aralarında Marche bölgesindeki Benedikten çevrelere ait olan *Ritmo di Sant'Alessio* [Aziz Alexius'un Ölçülü Şiiri] (XII. yüzyıl sonu) dahil çeşitli azizlerin İtalyanca hayat öyküleri sayılabilir.

Ama yerel dillerdeki edebiyatlarda da kısa süre içinde çok çeşitli türler gelişir ve birbirinden çok farklı toplumsal ve kültürel çevrelere ait çeşitli konuları işleme kabiliyeti gelişmeye başlar. Ancak yerel dilde edebiyatın en harika şekilde ifade edildiği ortamlar yine de, Latin dini hiyerarşinin dışında, seküler bir aristokrasinin oluştuğu saray çevreleridir. Saray çevreleri en etkili edebi deneyimlerin temel değerlerini de gelişti-

rirler; bu uygarlık, idealleşmiş şekliyle epik şiire ve özellikle romanslar ile şiire yansır.

Aşk, saray uygarlığının kültürel ve edebi deneyiminin temel aldığı değerlerin mutlak düzeyde en üstünüdür. Nitekim *courtoisie*, bir erdem ve davranış bütünüdür, ama her şeyden önce aşkı algılamanın yeni bir şeklidir. Şövalye romanslarında ve saray şiirlerinde kahraman, epik kahraman gibi sadece askeri, dinsel veya aileye bağlı görevleri yerine getirmeye odaklanmaz, çünkü onu içsel olarak harekete geçiren unsurlar arasında aşk da vardır. "Zarif aşk,"* Andrea Cappellanus'un (XII. yüzyılın ikinci yarısı) XII. yüzyılda Marie de Champagne'ın (1145-1198) sarayında yazdığı *De amore* [*Aşk Üzerine*] başlıklı doktriner inceleme yazısının da konusunu oluşturur. "Zarif aşk" doktrini, ahlaki ve içsel asalete dayanan yeni bir asalet idealini ve özellikle aşkın toplumsal engellerden daha güçlü olan ve evlilik bağlarının üzerinde konumlandırılan, önüne geçilemez gücünün kabulünü temel alır. Ancak en üstün örneklerde *fin'amor* [saf aşk], saf ve çıkarsız bir aşk ideali anlamına gelir ve arzunun tatmin edilmesi sürekli olarak ya ertelenir ya da esirgenir, hatta statü açısından erişilemez bir olgudur.

"Zarif aşk"

Ancak bu dönemde "zarif aşk" edebiyatının yanı sıra Ovidius'un aşkı idealize etmeyip daha dünyevi açıdan yücelten ve saray edebiyatının şiir veya romanslarında genelde yer almayan bedensel boyutuna bolca yer veren *Aşk Sanatı* eserini örnek alan Latin şiiri de kapsamlı olarak yeniden ele alınır. Aşk, XII. yüzyılın en büyük aydınlarından biri olan ve Heloise'le (y. 1100-1164) olaylı aşkı mektuplarında konu alınıp yüceltilen Petrus Abelardus'un (1079-1142) biyografik hikâyesinin de dramatik başkahramanıdır. Bu varoluşçu ve edebi deneyim, aşkın bu yüzyıl boyunca görünen farklı imgelerini –şiir ve romanslardaki "zarif aşk" (Abelardus'un Heloise için birçok şarkı yazdığı da sanılır); tensel vecit alevi ve pişmanlık duygusu içeren bedensel aşk; aşkın fizikselliğinden feragat ederek daha ruhani bir aşka ve Tanrı sevgisine yönelme– bir araya getirir gibidir.

Dinsel kültür de bu iklime ve aşkın üstünlüğünün övgüsüne dahil olur. Böylece XII. yüzyılda monastik çevrelerde Kitab-ı Mukaddes'te erotizm denince akla gelen *Canticum Canticorum* [Neşideler Neşidesi] durmaksızın yorumlanır ve dönemin en büyük aydınlarından olan Guillaume de

* İlk defa XIX. yüzyılda kullanılmaya başlanan *amour courtois, amor cortese* veya *courtly love* terimleriyle ortaçağ Avrupa'sında aşk ve hayranlığın asil ve zarif algısı kastedilir. Asil aşk genelde soylu ailelerden insanlar arasında ve gizli olarak yaşanırdı. Adını "saray" anlamına gelen *court*'tan ve bu terimden türeyip "zarafet" anlamına gelen *courtesie*'den alan, genelde edebiyatta rastlanan bu kavrama göre âşık erkek, feodal anlamda kendisinden üstün biriyle evli olan sevgilisi uğruna cesur ve asil eylemlerde bulunur ve "asil" aşkını kanıtlamak için çeşitli sınavlara tabi olur –ç.n.

Saint-Thierry, Richard de Saint Victor, Bernard de Clairvaux ve Alain de Lille bu yorumlara katkıda bulunur. Hem Bernard hem de Saint Victor düşünürleri tarafından ele alınan mistik teoloji, mistik deneyimlerle insanoğlunu Tanrı'ya yaklaştıran ve onu "tanrılaşma" süreci yoluyla dönüştüren aşkın teolojisi halini alır.

Canticum Canticorum'un yüceltilmesi

Eros'a getirilen bu çoğul algıların çelişkili, ama hayat dolu mirası, Francesco d'Assisi'den (1181/1182-1226) Petrarca'ya (1304-1374), Boccaccio'dan (1313-1375), *Roman de la Rose*'a [Gülün Romanı] ve Iacopone da Todi'den (1230/1236-1306) Dante'nin (1265-1321) gençlik mısralarından *İlahi Komedya*'nın son mısrası "güneşi, yıldızları döndüren sevgi"ye* kadar uzanan cesur düşüncelerine, sonraki yüzyılların en büyük temsilcileri olan yazarlar tarafından ilişkileri ve ihtilaflarıyla ele alınacaktır.

* Dante Alighieri, *İlahi Komedya - Cehennem, Araf, Cennet*, çev: Rekin Teksoy, Oğlak Yayıncılık, 1999.

Yeniden Uyanışlar ve Canlanmalar

Üniversitelerde Retorik

Francesco Stella

Üniversiteler, ortaçağa borçlu olduğumuz en uzun ömürlü "icat"lardan biridir. XII ve XIII. yüzyıllarda hukuk, teoloji ve tıp alanlarına dayanan, ama retorik de içeren yeni kültür buralarda üretilir. Sanat fakültelerinde, edebiyatın gelişimine katkıda bulunacak olan bilginin sekülerleşme sürecinin aracı olan mektup ve belge yazma tekniği de öğretilirdi.

Üniversitelerin Doğuşu

Üniversitelerin ne zaman doğduğunu belirlemek, her şeyden önce bir terim sorunudur; nitekim *universitas*, üniversite kurumundan çok öğrencilerle öğretmenlerin oluşturduğu topluluk için kullanılır. Üniversite kurumu için kullanılan *studium* ise dinsel okullarla ve birçok şehirde yüzyıllardan beri var olan ve henüz üniversite şeklinde yapılandırılmamış olan hukuki veya tıbbi okullarla karışan bir kavramdır. XII-XIII. yüzyıllarda, sanat ve meslek alanları, profesyonel hayatlarını düzenlemek amacıyla loncalar oluşturmaya başladığında, *studium*ları teşvik etmek isteyen hocalar ve kurumlar, oluşturdukları işbirliklerini yeni tipolojiler altında şekillendirmeye başlarlar. Üniversitelerin en eskisi sayılan Bologna'da (ama ilk resmi belge, Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) "merkez dışındaki" öğrencilere hukuki koruma sağlamak için yayınladığı, 1158 tarihli *Habita* emirnamesidir), *universitas scholarium* [öğrencilerin üniversitesi] doğar; burada ulusal veya bölgesel birlikler (*nationes* [uluslar] altında *subnationes* [alt uluslar]) oluşturan öğrenciler, (hocalar birliğini oluşturan) hocaları görevlendiren ve *studium*u idare eden bir rektör tayin ederler. Paris'te ise *universitas magistrorum et scholarium* [öğretmenlerin ve

öğrencilerin üniversitesi] kurulur. 1180 civarında kurulan ve IX. Gregorius (y. 1170-1241, ♔ > 1227) tarafından 1231'de *Parens scientiarium* (bilimlerin annesi) ilan edilen kurum fiili olarak hocalar tarafından yönetilir ve bu yönetim şekli kısa sürede Avrupa'nın tamamına yayılır.

Üniversitelerde rektörler ile dinsel yetkililer, yani piskopos tarafından atanan arasında ihtilaflar yaşanır; nitekim öğretmenler de, hocalar da resmi olarak din adamıdır ve öğretim de uzun süre boyunca en üst düzey piskoposların önceliği ve vaaza eş bir düzey olarak görülür. Üniversitelerin özerkliği 1229 yılında Paris'te grevler ve öğrencilerle kolluk kuvvetleri arasında meydan çatışmalar sonucu elde edilir ve *licentia docendi* [ders verme izni] bahşetme hakkı nihai olarak dini idarecilerden üniversite hocalarına geçer. Bu süreç aşamalı olarak tüm üniversitelerde, bazen üniversitelerle papalık arasında gelişen ve hem yerel dinsel otoritelerin bağlarını aşmayı hem de verilen diplomaların evrensel olarak geçerli olmasını garantilemeyi amaçlayan bağlantılar sayesinde gerçekleşir.

Kiliseden özerklik

Sanat Fakülteleri ve Retorik Araştırmaları

Üniversiteler günümüzde olduğu üzere fakültelerden (hepsi birden daima bir arada yer almayan azami dört fakülte) oluşurdu: Sanat, yani beşeri sanatlar (antikçağdan beri her türlü edebi ve bilimsel formasyonun temeli), dinsel hukuk (ve papa tarafından yasaklanana kadar sivil hukuk), tıp ve teoloji (en uzun süren, en zahmetli fakülte). Örneğin Orléans'ta çok gelişmiş olan sanat fakültesi, kaydolan öğrenci sayısı, hoca sayısı ve mali yük açısından en büyük fakülteydi ve genelde altı yıllık yüksek öğrenim aşamasıyla iki yıllık lisans diploması ve dört yıllık doktoradan oluşurdu; ondan sonra (20-21 yaşlarında) 5-6 yıl süren tıp, hukuk veya teoloji eğitimi alınırdı. Kutsal metinler konusunda hoca (yani İncil yorumcuları) veya teoloji hocası olabilmek için ise İncil ve dinsel hükümler alanında lisans diplomasını elde etmek gerekirdi (ve bu otuz beş yaştan önce olmazdı).

Facultas artium'da [sanat fakültesi] dillerin yanı sıra retorik hocası tarafından resmi belgeler yazmak için iletişim teknikleri dersi verilir. İmparatorluğun ve papalığın evrak dairelerinde zaten uygulanan *ars dictandi*, yani "kompozisyon sanatı," XI. yüzyılda Alberico da Montecassino'nun (y. 1030-y. 1105) *Flores rhetorici* [Retorik Çiçekleri] veya *Dictaminum radii* [Kompozisyon Şanı] ve *Breviarium de dictamine* [Kompozisyon Rehberi] başlıklı ilk rehberleri sayesinde nihayet resmiyet kazanır ve bir anlamda demokratikleşir. Bu metin kitapları, mecazlarla ifade şekillerine odakla-

nır, mektup yazımıyla ilgili olarak ise sadece başlangıçtaki selamlama bölümünden kısaca söz edilir.

Bologna Üniversitesi

Bologna'da ise mektup yazma bir bilim olarak ele alınır ve üniversitenin temelinde yattığı düşünülen Irnerius'un okulu ile noterlik okulunda yazılı iletişim öğretimine pragmatik ve siyasal bir özellik kazandırılır. XII. yüzyıl başlarında burada eğitim verenlerin arasında gizemli Aginulphus, Adalbertus Samaritanus (*Praecepta dictaminum* [Kompozisyon Kuralları]), Ugo di Bologna (*Rationes dictandi prosaice* [Nesir Kompozisyon İlkeleri], 1119-1124 arası) ve manzum, vezinli ve nesir kompozisyonları birbirinden ayıran ve mektubu beş bölüme –*salutatio* [selamlama], *captatio benevolentiae* [iyilikseverlik uyandırma girişimi], *narratio* [anlatım], *petitio* [talep], *conclusio* [sonuç]– ayıran *Rationes dictandi*'nin [Kompozisyon İlkeleri] anonim yazarı vardır.

Summa eseri çeşitli nüshalara dayalı olarak ilk defa yayımlanmak üzere olan Bernardo di Bologna (XII. yüzyıl ortaları) ve eserleri henüz yayımlanmamış olan öğrencisi Guido d'Arezzo, bu geleneği ele alıp *ars dictandi* ile retoriği ve edebiyat teorisini birleştirir. İlgilendikleri konular arasında *cursus*, yani cümle bitişlerinin ritmi vardır; en sık rastlanan ritimler, *cursus planus* ('- -'-, örneğin *víncla perfrégit*), *tardus* ('- - '- -, örneğin *víncla perfrégerat*) ve *velox*tur (' - - ' - '- , örneğin *vínculum frégerámus*).

Bu yenilikçi hocalar, İtalya ve Almanya'daki okullar ile Fransa'daki Tours ve Orléans okullarında etkili olacak didaktik araçlar geliştirirler; Fransa'daki okullarda eğitim alan ve verenler arasında Bernard Silvestris (XII. yüzyıl), öğrencisi Mattheus de Vendôme (?-y. 1200) ve mektup yazmasını bilmeyi gerektirecek binlerce durumla ilgili anlatımsal açıdan son derece ilginç bir derleme olan *Flores dictaminum*'un [Kompozisyon Çiçekleri] yazarı Bernard de Meung (XII. yüzyıl) vardır.

Bologna ile Fransa arasında gelişen çok sayıdaki yoğun ilişkiye tanıklık eden gezgin hocalardan biri olan Pierre de Blois'nin (y. 1135-y. 1212), 1181-1185 yılları arasında İngiltere'de yazılmış olan ve yedi çeşit *dictamen* –mektup, tarih, tartışma, yorum, inceleme, söylev ve diyalog– arasında ayrım yapan *Libellus de arte dictandi rhetorice* [Retorik Sanatı Üzerine Kısa bir İnceleme Yazısı] adlı eserin yazarı olduğu sanılır. Diğer bir hoca olan Geoffrey of Vinsauf (XII-XIII. yüzyıl) ise Bologna'daki meslektaşlarının teşvikleri üzerine 1188-1190 arasında *Summa de arte dictandi* [Kompozisyon Sanatı Üzerine Derleme] ve 1200-1202 yılları arasında en önemli eseri ve şiir alanında çok yaygın bir rehber olan *Poetria nova* [Yeni

Edebi İnceleme Eseri] adlı eserleri yazmıştır. *Documentum de modo et arte dictandi et versificandi* [Konuşma ve Şiir Yazma Yöntemi ve Sanatı Üzerine Yazı] başlıklı ikinci bir inceleme yazısıyla Geoffrey'nin ilgi alanı, mektup yazımının pratik algısından Bologna bölgesinde başka belgelere de yansıyan daha edebi konulara doğru kayar. Örneğin 1246'da noterler loncasının tüzüğüne göre mesleğe kabul edilenlerin doğru şekilde Latince konuşup yazması gereklidir; nitekim son zamanlarda keşfedilmiş olan, XIII. yüzyıldan kalma İtalyanca şiirlerden bazı bölümler, Emilia bölgesinde noterlere ait elyazması eserlerde bulunmuştur. Sonraki döneme ait yazarlardan bazıları bu sanatın pratik yönünü savunurken (Boncompagnus de Signa, y. 1170-y. 1250; eserleri arasında aşk mektupları yazma sanatı üzerine ilk inceleme eseri olan *Rota Veneris* [Venüs Çarkı] vardır) bazıları da edebi retorik alanıyla ilgilenirler (Bene da Firenze, 1218'den itibaren Bologna'da). Guido Fava (y. 1190-1243) Avrupa'nın dört bir tarafında ün salacak olan inceleme yazılarında Bene'nin *Candelabrum* [Şamdan] eserinden yararlanacaktır.

Retorik sanatının yayılması

Arezzo Okulu ve Hümanizm Öncesi Kültür

XIII. yüzyıl ortalarında Bologna ile Orta ve Güney İtalya'da edebi üretimde artış yaşanır ve yeni üniversiteler ortaya çıkar. Örneğin II. Friedrich (1194-1250, ♛ > 1220) tarafından 1224'te Napoli'de bir üniversite kurulur. Arezzo Üniversitesi'nin 1255'e kadar uzanan tüzükleri, Avrupa'nın en eski tüzükleri arasındadır (Bologna tüzükleri 1237'ye, Cambridge tüzükleri 1250'ye kadar uzanır) ve 1205 yılında başladığı belgelenen (Roffredo da Bologna, Arezzo'da *viget studium litterarum* [edebiyat okulu gelişmiştir]) diye yazar) eğitim geleneğini düzen altına alırlar. Arezzo'da gelişen önemli retorik ve gramer okulunun hocaları arasında, Bernardo di Bologna'nın öğrencisi Guido'dan kaynaklanması mümkün olan bir gelenek içerisinde, üzerinde henüz araştırma yürütülmemiş olan ve Pier delle Vigne'nin (1190-1249) imparatorluk evrak dairesine özgü yüksek üslubunu resmi iletişim tekniğinde edebi gelişmelerle birleştiren Bonfiglio d'Arezzo (?-1266'dan sonra) ve Mino da Colle Val d'Elsa (XIII. yüzyıl) vardır. Bu gezgin *visiting professor*'ın [ziyaretçi profesör] Arezzo'da yazdığı okul üzerine mektuplar derlemesi, üniversite hayatının çeşitli durumları ve olaylarıyla ilgili bilgileri neredeyse arsız bir edayla sunar, hatta sık sık yerel dilde, şakacı veya onur kırıcı ifadeler içerir. Şu sıralarda yayıma hazırlanmakta olan bu mektuplar arasında, eğitimin insanın kültürel bilincinin oluşumu ve gelecekteki profesyonel mesleki yaşamı açısından önemini yücelten ve eğitimle retoriğe itibarını gösteren konferans metinleri yer alır: Bu alana *scientia litteralis* [mektup sanatı] adını veren Mino onu, diğer sanatların

içeriklerini ifade etmelerini sağladığı için onlar tarafından taçlandırılmış bir kraliçeye benzetir.

Bu dönemde Arezzo, hümanizm öncesi bir kültür merkezi görevi görür; Coluccio Salutati'ye (1331-1406) göre Padova'yla birlikte İtalya'da "ışığın parlamaya başladığı" tek yerdir. Arezzo'nun bu namına katkıda bulunan yenilikçi hocalar arasında yer alan Geri, Goro ve Domenico Bandini gibi gramer âlimleri, klasik eserlerin yorumcuları ve Arezzo Üniversitesi hocaları, Leonardo Bruni, Poggio Bracciolini, Gregorio ve Carlo Marsuppini, Giovanni Tortelli, Francesco ve Bernardo Accolti, Giorgio Vasari gibi hümanizmin Toscana bölgesindeki başlıca temsilcileri için zemin hazırlar. Arezzo bir anlamda Bologna'ya paralel bir şekilde gelişir, çünkü bu durum Paul Oskar Kristeller'in (1905-1999) savına göre retorik ile özellikle *ars dictandi*'nin XIII ve XIV. yüzyıllarda şiir ve edebiyat alanında görülen büyük gelişmenin ve "hümanizmin köklerinden biri olduğunu" gösterir. Halka bu alanlarda eğitim verilmesi, yazının seküler açıdan profesyonelleşmesine izin verir, ancak daha geniş erişime açılan yazılı iletişim teknikleri hümanizm döneminde yeniden saray çevrelerinin kapalı ortamlarıyla sınırlandırılır.

Hümanizmin kökleri

Bkz. *Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri*, s. 230; *Ortaçağ Latin Edebiyatında* Poetria*'lar*, s. 487

Ortaçağ Latin Edebiyatında *Poetria*lar

Elisabetta Bartoli

Ortaçağ Latin edebiyatında edebi eserlerin yazım kurallarını konu alan poetria*lar, XII ile XIII. yüzyıl arasında giderek olgunlaşan üniversite kültürünün meyvesini oluşturur. Bu eserler gelişme süreçleri ve amaçları açısından ortaçağın iki* arsına *bağlıdır:* Ars predicandi *ve* ars dictandi. *Günümüze kadar ulaşmış olan ve sayısı onu geçmeyen* poetria*lar arasında en ünlüsü,* Parisiana poetria*dır.*

*Poetria*lar ve diğer *artes*

Artes poetriae (*poetria*lar), hem nesir hem de manzum şeklinde edebi eserler yazmak için geliştirilmiş kural bütününü ele alan inceleme eserleridir. Bu eserler nesir veya manzum şeklinde olabilir. Klasik terminolojide de olduğu üzere, *ars* (sanat) terimi ortaçağda da hem pratik uygulama alanını hem de buna bağlı olarak normatif inceleme yazılarının teorik bağlamını kapsar.

Ortaçağda edebi yazı alanına odaklanan üç tür *ars* söz konusudur: Burada ilgilendiğimiz *ars poetriae*, mektup yazımıyla ilgilenen *ars dictaminis* ve vaazlarla yazılı veya sözlü söylevlerin (*sermo*) yapısını ele alan *ars predicandi* veya *sermocinandi*. Bütün bu *ars*ların ortak noktaları, konuyu düzenleme şekilleri ve tabii ki bu dönemde Avrupa'nın belli başlı okullarında olgunluğa ulaşmış olan öğretilerden kaynaklanmalarıdır; tek bir yazara özgü olmayıp tarihin belirli bir döneminde bütün bir âlim topluluğunun paylaştığı teorik düşünceyi yansıtmaları açısından son derece ilginçtir. Çeşitli *ars*lar arasındaki en büyük fark, *poetria*nın özellikle skolastik, dolayısıyla da formasyon açısından işlevidir; *poetria* sadece teorik becerilerin edinilmesi değil, aynı zamanda zihin yapısının oluşumu açısından göz ardı edilemeyecek bir araçtır.

Günümüze *artes predicandi* alanında 200'den fazla, *artes dictaminis* alanında da 300 kadar eser ulaşmış olmasına rağmen bunlardan az *poetria* ulaşmış olması Murphy'ye göre (*The Art of Poetry and Prose* [Manzum ve Nesir Sanatı], 2005) yazı yazma sanatıyla ilgili kuralların ne kadar homojen olduğunun daha da güçlü bir kanıtıdır.

Günümüze Ulaşmış *Poetria*lar

Kronolojik sırayla gidersek bildiğimiz ilk *poetria*, Mattheus de Vendôme'un (?-y. 1200) *Ars versificatoria* [Şiir Yazma Sanatı] adlı eseridir. Tours'da Bernard Silvestris'in (XII. yüzyıl) öğrencisi olan Mattheus, Orléans ve Paris'te ders verir. Nesir şeklinde yazılan, ama manzum örnekler içeren eser, büyük ölçüde Horatius'un (MÖ 65-8) *Ars poetica* (Şiir Sanatı) eserinden ilham almıştır ve öncelikli olarak manzum eserleri ele alır. Eserin hedef aldığı başlıca okurlar, Mattheus'un öğrencileridir; bu inceleme yazısı muhtemelen hem özel olarak kullanılmış hem de halk tarafından okunmuştur.

Poetria audomarensis [Saint Omer Edebi İnceleme Eseri], XII. yüzyıldan kalma, Saint Omer'de bulunmuş, anonim bir yazara ait kısa bir eserdir. 50 beyitten oluşan eser, tamamıyla *descriptio* [tasvir] alanına ayrılmıştır. Sevillalı Isidorus'un (y. 560-636) *Etymologiae* [Etimolojiler] eseri başlıca kaynağı oluşturursa da, yazar Horatius'a da atıfta bulunur.

Ancak dönemin asıl çoksatan kitabı, İngiliz Geoffrey of Vinsauf'un (XII-XIII. yüzyıllar) yazdığı ve Papa III. Innocentius'a (1160-1216, ♔ > 1198) adadığı *Poetria nova*'dır [Yeni Edebi İnceleme Eseri] (y. 1200-1202); neredeyse XVIII. yüzyıla kadar kopyalanmaya devam edilmiş olup günümüze 200 kadar elyazması ulaşmıştır ve *Ars versificatoria*'nın 5 nüshası ve *Parisiana poetria*'nın 6 nüshası olduğu göz önüne alındığında bu sayının çok yüksek olduğu görülür. Bu inceleme eserinin uzun ömrü ve eğitim ortamında gördüğü büyük rağbetin didaktik gereksinimleri eksiksiz şekilde karşılıyor olmasından kaynaklandığına inanılır; tamamı manzum olan eser, kolay anlaşılır şekilde yazılmıştır ve okuması zevklidir ve klasik yazarlardan bölümler ile yazara ait olduğu sanılan kişisel deneyimler içerir. *Poetria nova*'daki bir bölüme göre bir dönem Roma'da yaşayan ve Bologna'da ders verdiği sanılan Geoffrey'den geriye *Documentum de modo et arte dictandi et versificandi* [Konuşma ve Şiir Yazma Yöntemi ve Sanatı Üzerine Yazı] ve *Summa de coloribus* [Renkler Üzerine Derleme] kalmıştır. Mattheus de Vendôme ile Geoffrey of Vinsauf'a yakın dönemde yaşamış olan ve eserinde her ikisinden ilham alarak adlarına yer veren Gervaise de Melkley (y. 1185-?) tarafından yazılan *Ars versificaria* [Şiir Yazma Sanatı] anlatım açıklığı ve kayda değer sistematik yapısıyla dikkat çeker. Hem manzum hem de nesir yazımını ele alan bu eser, gramer ve retorik kurallarına başvurarak ve özellikle geçmiş örneklerin dikkatli okunması yoluyla söylemin kötü yönlerinden kaçınma yollarına odaklanır.

Geoffrey'nin *Poetria Nova* eseri

Parisiana poetria de arte Prosaica, metrica et rithmica [Nesir, Vezin ve Ölçülü Şiir Yazma Sanatı Üzerine Paris'te Yazılan Edebi İnceleme Eseri] (y. 1220, 1231-1235'te gözden geçirildi), incelemekte olduğumuz inceleme eserleri arasında en iddialı olanıdır. Bu eser, Oxford'da eğitim alıp uzun yıllar Paris'te ders veren üretken ve çok yönlü bir yazar olan John of Garland (y. 1195-y. 1272) tarafından yazılmıştır. *Parisiana poetria* farklı kompozisyon türleriyle ilgili (nesir, vezin ve ölçülü şiir) kuralları bütünleştirmeye ve mektup yazımı gibi edebi sanatla ilgili becerileri veya söylevlerle ilgili kuralları da bu kapsama almaya çalışır. Bu kitabı oluşturan yedi bölümden en yenilikçi olanları, konunun belirlenmesine, düzenlemesine ve geliştirilmesine ayrılmıştır.

Kuralların bütünleştirilmesi

Eberhard der Deutsche'nin (XIII. yüzyıl) yazdığı *Laborintus* [Labirent] (1213'ten sonra-1280'den önce) kronolojik açıdan günümüze kadar ulaşmış eserlerin (XIV. yüzyıla ait Mattheus de Lincopia'nın *Poetria linkopensis* eserini saymazsak) sondan bir öncekidir. Bu yazarın biyografisi hakkında fazla bilgi yoksa da, Paris ve Orléans'ta eğitim aldığı ve Bremen

veya Köln'de ders verdiği bilinir. Eserinin başlığı *labyrinthus* ile *laborem habens intus* ("uğraşmayı gerektiren") arasında bir kelime oyunundan oluşur; yazar dört ünlü selefine ait çeşitli kavramları ele alır, ancak bazı konuları işlerken başvurduğu yöntem o ana kadar geçerli olan temel sisteme göre tamamıyla yenidir. 1005 mısralık eser, hocaların doğumunu, gelişimini ve öğretmenleri rolündeki yedi beşeri bilimle aldıkları eğitimi konu alır (Bölüm 1-3). Nitekim öğretmenler doğduklarında kaderleri tayin edilmiştir ve kariyerlerinin kendilerine çeşitli talihsizlikler sakladığı bellidir (bunların hepsi 6. bölümde açıklanır).

Yapı ve İçerik

İnceleme yazıları genelde aynı temel yapıya sahiptir: Üç ana bölüm (başlangıç, konunun işlenmesi, sonuç) neredeyse aynı şekilde ele alınır, halbuki varyasyonlar ve konunun geliştirilmesi, üslubun karaktere uyarlanması, çeşitli edebi türlerin özellikleri, kaçınılması gereken kötü alışkanlıklar ve geleneksel konuların işlenmesi gibi daha spesifik retorik kavramlarına ayrılan yer, tek tek yazarların ilgi alanlarına bağlı olarak değişir.

Doğal düzen ve yapay düzen

Klasik retorik alanında olduğu üzere ortaçağ *poetria* eserlerinde de iki tür başlangıç olur; doğal başlangıç, olayların mantıksal gelişimini izler; suni başlangıçta ise olayların seyri değişir. *Poetria*ların yenilikçi tarafı, suni düzene başvurulduğunda özellikle deyim ve örnek kullanımına dayanır. Söylemin seyriyle sadece *Poetria nova* ve *Parisiana poetria* ilgilenir; ilkinde, olayların kendiliğinden geliştiği doğal düzen ile yazarın bağlama zamiri veya kullanılan deyim ve örnekleri açıklama yoluyla olayların seyrinin tutarlılığını vurguladığı suni düzen arasındaki farka dikkat çekilir. *Parisiana poetria*'da ise söylev ve mektup yazımında benimsenen geleneksel yapı izlenerek bir eserin ayrı ayrı bölümleri belirtilir: Başlangıç, anlatım, talep, teyit, ret, sonuç. Sonuç genelde genel bir fikri, bir deyimi veya ilham kaynağı olan ilahi gücü konu alır.

Konunun geliştirilmesi

Geliştirme ve kısaltma, klasik retoriğe yabancı olmayan kavramlardır, ama ortaçağ *poetria* eserlerindeki varlıklarının farklı bir yönü söz konusudur. "Geliştirme" burada "bir konuyu geniş kapsamlı olarak ele alma" anlamına gelir. Bu amacı taşıyan yöntemler arasında eşanlamlı kelimeler, benzetmeler, örnekler, retorik sorular, etimolojiler, adbilim, (XI. yüzyıla kadar çok yaygın olan) dolaylı anlatım, hitap, farklı anlatıcı kullanımı, tasvir, tezat, kısaltma ve antikçağ retoriğinde bilinmeyip hem *Poetria nova* hem de *Parisiana poetria*'da incelenen konu dışına çıkma vardır.

Örnekleri Vergilius'un eserlerinde ve Vergilius Çarkı'nda* –*Bucolica, Georgica (Çiftçilik Sanatı)* ve *Aeneis*– görülen, mütevazı, orta düzey ve yüce şeklindeki üç üsluba dair klasik teori yeniden ele alınır. XIII. yüzyıldan itibaren ise bir eser artık üslubu değil, karakterlerinin sosyal sınıfı temelinde sınıflandırılacaktır.

Üç tür sınıflandırmasının yanı sıra *poetria*larda kolay süslemelerle zor süslemeler arasında da ayrım yapılır; zor süslemelerde metafor, metonomi, kapsamlama, karşısav, dolaylı anlatım, alegori ve bilmece gibi çeşitli retorik figürlere başvurulur. Kolay süslemelerde ise retorik renklerine başvurulur (en yaygın araç *annominatio*, yani cinastır); bu alana çok ilgi duyan ortaçağ yazarları, Geoffrey of Vinsauf'un yukarıda adı geçen eseri gibi birçok inceleme eserini bu konuya adarlar.

*Poetria*lar ve Retorik Geleneği

Şu ana kadar anlatılanlardan da kolaylıkla görüleceği üzere, *poetria*larda teori açısından çok fazla yenilik yoktur. Cicero'nun (MÖ 106-43) *De inventione* [İcat Üzerine] eseri, *Rhetorica ad Herennium* [Herennius için Retorik], Horatius'un *Epistola ad Pisones* [Pisolara Mektup] veya *Ars Poetica (Şiir Sanatı)* eseri gibi klasik dönem retorik eserleriyle birçok ortak nokta söz konusudur. Bu gibi eserler, XIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Aristotelesçi metinlere kadar tartışmasız bir şekilde itibar gösterilen eserlerdir. Retorik üzerine klasik Latin inceleme eserlerine, artık kanona dahil edilmiş ortaçağ yazarlarının eserleri de katılır; *poetria* yazarlarının çeşitli teorileri açıklamak üzere verdiği sayısız örnekten görüldüğü üzere, bunların arasında Bede (673-735) ile Isidorus ve klasik yazarların nesir ve manzum eserleri vardır. Öte yandan üniversite eğitimi de bu tür modellerin incelenmesini temel alırdı; bu açıdan en önemli okullar Orléans ile Paris'tekilerdi; Faral'a göre (*Les artes poétiques du XII et du XIII siécle* birçok *poetria* yazarının tam da bu üniversitelerde eğitim almış olması tesadüf değildir.

Bkz. *Üniversitelerde Retorik*, s. 483; *Vaazlar ve* Artes Praedicandi, s. 519

* Ortaçağda kullanılan üç edebi üslubu anlatmak için kullanılan bir sistem, bir daire –çn.

Klasik Eserlerin Okunması ve Yorumlanması

Elisabetta Bartoli

Ortaçağ tarihinin XII. yüzyılda başlayan yeni döneminde yazarların klasik edebiyatla ilişkileri değişime uğrar. Klasik metinlerin bu dönemde gördüğü rağbet, sadece yazarların bu eserlere atıflarından imalarından değil, bu eserleri konu alan ve bu metinler üzerinde düşüncelerin ve didaktik bir sürecin sonucu olan yorum ve glossa*'lardan da anlaşılabilir.*

Dönemin Klasik Eserler Hakkındaki Görüşleri

Karolenj döneminde klasik eserlere daha güçlü bir rol atfedilir ve bu eserler tüm kültürlü insanların formasyonunda vazgeçilmez bir unsur olarak görülür; eskiden bazı Hıristiyan yazarların, pagan olduğu için tehlikeli sayılan klasik kültüre duyduğu nefret, X ve XI. yüzyıllarda giderek kaybolmaya başlar. XII. yüzyılda ortaçağ edebiyat tarihinde önemli bir dönüm noktası yaşanır. Charles Homer Haskins'in (1870-1937) XII. yüzyıldaki yeniden canlanma dönemini anlattığı deneme yazısını yayımladığı 1927 yılından bu yana, bu canlanmanın boyutu tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Tartışmasız olan tek şey, bu dönemde yaşayan yazarların, kendi zamanlarının kendilerinden önceki zamandan kesin bir şekilde ayrıldığının tamamıyla bilincinde olmalarıdır. Bazı yazarların kendilerinden öncekilere göre kendilerini modern olarak tanımladığı modernlerle eskilerin çatışmasının bu aşamasında edebi geleneklerle farklı bir ilişki gelişir: Reddedilsin, taklit edilsin yahut entegre edilsin, edebi gelenekler, çağdaş deneyime göre farklı olan bir şey oluşturur.

Bu durum XI ile XII. yüzyıllar arasında klasik eserler hakkındaki genel görüşün kısa bir özetidir; Latin yazarların ne kadar rağbet gördüğünü incelemek, elyazması kitapların aktarımına ve fiziksel düzenine bağlı değişkenlerin de göz önüne alınmasını gerektirir. XI ve XII. yüzyıllarda kitapların büyük çoğunluğu manastırların *scriptorium*larında kopyalanmaya devam ediliyor, ancak aynı eserin birden fazla örneği göz önüne alınarak filolojik açıdan daha büyük özen gösteriliyor, bazı metinlerin ender bulunması konusunda daha bilinçli davranılıyordu. Bir metni elyazması kitaba kopyalama

Kopyalama ve yorumlama

eylemi, o kitabın okunma şartlarına bağlıdır; modern sayfa düzeni edebiyat tarihinin bu döneminde ortaya çıkar ve bir eserin kullanımı okurların yorumuna sıkı sıkıya bağlı olmaya başlar. *Glossa* ve yorum geleneği Hellenistik edebiyatla başlar; bu işleyiş Karolenj döneminde özellikle kutsal metinler konusunda giderek yoğunlaşır ve sonradan seküler edebiyatı da kapsamaya başlar.

*Glossa*lar ve Yorumlar

XII. yüzyılda yorum amaçlı yöntemler bol miktarda kullanılır, çünkü yazarlar bu yöntemleri ilmin icrasında çok önemli bir araç olarak görürler; Guillaume de Conches (y. 1080-y. 1154) büyük bir memnuniyetle "yeni şeylerin yazarı değil, eski şeylerin yorumcusu ve anlatıcısı" olduğunu söyler, Marie de France da (XII. yüzyılın ikinci yarısı) eskilerin, kendilerinden sonra gelecek olanların kendilerinden daha zeki olacaklarını, metinlerine yorum getirip anlamını zenginleştirebileceklerini bildiklerini söyler.

Holtz'a göre (*Glosse e commenti* [Açıklamalar ve Yorumlar], 1995) açıklamalar ve yorumlar hemen her tür eser için söz konusudur, ama bazı edebi türler üzerinde hemen hiç yorum yapılmamıştır; bunların arasında tarih metinleri –bu alanda günümüze ulaşmış en eski yorum, 1334'ten sonra ölmüş Nicholas Trivet'nin Titus Livius'u (MÖ 59-17) konu alan yorumlarıdır– tarihi kayıtlar, öyküler, azizlerin hayat hikâyeleri, mektup derlemeleri ve vaazlar yer alır. Halbuki kutsal metinleri konu alan yorumların sayısı çoktur; retorik ve diyalektik eserleri arasında üzerinde en çok yorum yazılanlar *De inventione* [İcat Üzerine] ile *Rhetorica ad Herennium*'dur [Herennius için Retorik]; hukuk alanında Justinianus (481-565, [illegible] > 527), geometri alanında Eukleides'tir (MÖ III. yüzyıl); şairler arasında ise ilk sırada Vergilius'un (MÖ 70-19) olduğu, bu yazarın eserlerinin elyazmalarının sınıflandırma sistemlerinde IX. yüzyıldan XI. yüzyıla doğru görülen gelişmeden de anlaşılır.

Yorumlar genelde bir eserin üslubuna veya içerdiği konuya bağlı pedagojik bir amaç taşır, ama bazen de bir metnin kalıcılığını temel alır. Alcuinus'tan (735-804) itibaren gramer eğitiminin temel alındığı Donatus (IV. yüzyıl) ile Priscianus'un (V. yüzyıl sonu) eserlerine erişmek, derleme, yorum veya *glossa* sağlayan hocaların aracılığı olmadan çok zor olurdu. Bu tür yorumlar, XII. yüzyıl sonlarına doğru retorik alanında yeni eserler yazılmaya başlanana kadar klasik eserlere eşlik etmeye devam eder.

Klasik eserlerin okunmaya devam edilmesi, yazarların sunduğu teorilere pratik modellerin de eşlik etmesinde yatar. Klasik yazarlar, kanona dahil edilenlerdir, ama kanon da sürekli olarak güncellenir. Erken orta-

çağda Terentius (MÖ 195/185-y. 159) ile Vergilius'un yerini Sedulius (V. yüzyıl), Arator (y. 480-y. 550) ve Paulinus Nolanus (y. 353-431) gibi yeni klasikler alır, ancak X. yüzyıldan itibaren Terentius ile Vergilius yeniden ilgi çekmeye ve yorumlara konu olmaya başlar.

Yorum türü XI. yüzyıldan itibaren çok kullanılır, ancak daha önce de değindiğimiz gibi, uzun bir gelenek oluşturur. Ortaçağda klasik yazarları konu alan yorumlar iki grupta toplanır: (Vergilius durumunda olduğu üzere) eski yorumları temel alanlar ve Terentius'u konu alan *Commentum Brunsianum* veya *Aeneis*'in ilk altı kitabının Bernardus Silvestris'e (XII. yüzyıl) atfedilen alegorik yorumu gibi tamamıyla yeni olanlar. Munk Olsen'e göre gerçekten önem verildiği anlaşılan eski yorumlar sadece Servius'un (IV. yüzyıl) Vergilius'a ait *Bucolica* [Çoban Şiirleri], *Georgica* (*Çiftçilik Sanatı*) ve (*Aeneis*) eserlerini konu alan yorumlarıdır. XI. yüzyılda, Aelius Donatus'un Terentius'u, Lactantius Placidius'un (III-IV. yüzyıl) Ovidius (MÖ 43-MS 17/18) ve Statius'u (40-96), Victorinus'un da (IV. yüzyıl) Cicero'nun *De inventione* eserini konu alan yorumları okunmaya devam eder. Ancak XIII. yüzyılda, Priscianus ile Servius'un *Aeneis*'i konu alan yorumu dışında hepsinin ortadan kaybolması, modern yorumların kesin olarak önemli sayıldığını gösterir; yorumlar eserler konusundaki genel görüşe dahil olduğundan işe yaramaz hale gelmeleri daha kolaydır.

Klasik Eserlerin Gördüğü Rağbet

En çok kopyalanan ve yorumlara konu olan yazarlar aynı zamanda en çok okunanlardır ve önceki yüzyıllara göre sürpriz isimlerin sayısı çok azdır. Vergilius en çok okunan klasik yazarlardan biridir; Vergilius'un eserlerinin bulunduğu elyazması sayısının X. yüzyılda azalması, daha önceki yüzyıllarda üretilmiş olan kopyaların sayısına bağlıdır. IX-XII. yüzyıla ait 50'den fazla elyazması kitapta 25 tane metin belirlemiş olan Munk Olsen'in bu sayımına göre (*La popularité des textes classiques entre le IX et le XII siècle* [IX ile XII. Yüzyıllar arasında Klasik Eserlerin Rağbet Görme Düzeyi], 1984-1985), toplanan verilerden XI. yüzyılda Horatius'un tercih edildiği (Traube'nin günümüzde tartışma konusu haline gelmiş olan ünlü bir teorisine göre X-XI. yüzyılların Horatius dönemine denk geldiğini hatırlayalım), ama Persius (34-62) ile Juvenalis'in de (y. 55-y. 130) okunduğu anlaşılır.

En popüler yazarlar: Vergilius ile Horatius

XII. yüzyılda ise *Bucolica* veya *Georgica-Çiftçilik Sanatı*'na göre *Aeneas* tercih edilir; IX. yüzyıla kadar eserleri sürekli olarak okunup kopyalanan Horatius'a gelince, XI. yüzyılda şiirlerine daha çok önem verilir,

XII. yüzyılda ise özellikle *Satirae* [Hicivler], *Epistolae* [Mektuplar] ve *Ars Poetica - Şiir Sanatı* eserleri kopyalanır. XII. yüzyılda Terentius, Sallustius (MÖ 86-35?), Cicero'nun (MÖ 106-43) ahlak üzerine inceleme eserleri ve Seneca (MÖ 4- MS 65) açısından da kopyalama miktarında artış olur; aslında 1100'de nesir metinlere ilgi duyulduğu bellidir (Terentius'un eserleri bazen vezinleri göz önüne alınmadan kopyalanıp okunurdu). En rağbet gören manzum eserler arasında ise *Thebais*, *Pharsalia* ve *Metamorphoses* [Dönüşümler] öne çıkar. Dolayısıyla eserleri en çok okunup kopyalananlar, daima kanona dahil edilen yazarlardır; öte yandan skolastik yapı giderek daha düzenli bir şekilde gelişirken, kanon da daha büyük saygı görmeye başlar; bu olgu XII. yüzyılda ve özellikle üniversitelerin giderek geliştiği XIII. yüzyılda gözlemlenir. Nitekim XII. yüzyılda eserleri okunan ve kopyalanan yazarların sayısı azalır, ama o az sayıdaki yazarın daha çok eseri muhafaza edilir. Bu tercihin, seçilen klasik metinlerin sayısında neden olduğu azalma, ancak daha ender bulunan metinlerin *florilegium*'lar içerisinde veya bireysel olarak tek tük örneklerinin muhafaza edilmiş olmasıyla kısmen telafi edilmiştir.

Kanon yazarlarının gördüğü rağbet meselesi, eleştirmenlerin sadece sonradan, günümüze ulaşan elyazmaları temelinde incelenmemiştir; dönem yazarlarının edebi deneyim gelenekleri ve çağdaş değeri üzerine düşüncelerini ifade ettiği çok geniş bir edebiyat söz konusudur: Örneğin Konrad von Hirsau'nun (y. 1070-1140) *Dialogus super auctores* [Yazarlar Üzerine Diyalog] eseri, okurları klasik metinleri okumaya hazırlayan skolastik bir eser olup kanonik yazarların listesinin yanı sıra, Pagan ve Hıristiyan edebi mirasın sistematik hale getirilmiş bilgilerini içerir.

Klasik bir metnin okunması, bir kütüphanede veya *florilegium*'daki varlığı, belli bir dönemde bir yazarla kaynağı arasındaki bağlantıyı inceleme ve o metinle oluşan taklit, atıf/ima ilişkisini araştırma zorunluluğunu ortaya çıkarır: "Yorum edebiyatı, ortaçağ edebiyat eleştirisinin başlıca mekânıdır" (Ileana Pagani, *Lo spazio letterario del Medioevo* [Ortaçağın Edebiyat Ortamı], cilt III, 1995).

Reims başpiskoposu Hincmar de Reims'in (y. 806-882) yaptığı gibi, kendini sergilemek amacı taşıdığı zaman eleştirilen yorumlar ve *glossa*'lar bu anlamda bizim için tamamıyla didaktik amaçlı bir faaliyetten artakalanlar olmaktan çok, bir yandan klasik metinlerin normatif açıdan kullanımını yönlendiren, öte yandan bu metinlerin farklı okuma şekillerini muhafaza eden bir araç olarak karşımıza çıkarlar.

Bkz. *Marie de France*, s. 583

Avrupa Dillerindeki İlk Belgeler ve Edebi Metinler

Giuseppina Brunetti

Avrupa'da farklı dillerin ortaya çıkışı ve edebiyat alanındaki ilk kullanım örnekleri, tarih ve nitelik açısından büyük farklılık gösterir; Latinceden veya Hint-Avrupa dil ailesinin diğer kollarından veya başka kökenlerden türeyen dillerde yazının doğuşu farklı hızlarda gerçekleşmiştir. Bu farkların incelenmesi, farklı kültür ve halkların ifade şekli ve edebiyat alanındaki tercihlerinin daha iyi anlaşılmasına izin verir.

Latince Kökenli Diller Bölgesi

Avrupa'nın çeşitli dil ve edebiyat geleneklerinin ilk örnekleri, farklı zamanlarda ortaya çıkar ve günümüze kadar ulaşmış olan metinlerin türleri açısından farklılık gösterir; tarih ve coğrafi bölge açısından farklı olan bu metinlerin münferit ve ender rastlanır örnekler halinde varlık gösterdiği dönemleri, belge sayısının arttığı ve dilin en gelişmiş haliyle ifade edildiği edebiyat örneklerinin ortaya çıktığı dönemler izler.

Latince kökenli bir dilde yazılmış ve günümüze ulaşmış ilk "belge," Fransa'da bulunmuştur. Bu belge tarihçi Nithard'ın *Historia latina*'da [Latin Tarihi] aktardığı, 842 tarihli ünlü *Strasbourg Yeminleri*'dir. *Strasbourg Yeminleri*, batı Fransa kralı olup Eski Fransızca veya Oil dilinde yemin eden Dazlak Karl (823-877, 👑 > 875) ile sonradan Germen Krallığına dönüşecek daha Doğu kısmının kralı olan ve yeminini Frankon dilinde eden Germen Ludwig (y. 805-876, 843'ten itibaren Germen kralı) kardeşlerin, üçüncü kardeşleri Lothar'a (795-855, 👑 > 840) karşı oluşturdukları savunma antlaşmasıydı. Karl, Ludwig ve Lothar, Şarlman'ın (742-814, 👑 > 768, 👑 > 800) oğlu olan Dindar Ludwig'in (778-840, 👑 > 814) oğullarıydı; böylece Latin kökenli bir dildeki ilk belge, Karolenj İmparatorluğunun dağılmasının ardından doğan yeni dünyanın şafağına tarihlenir. Verdun Antlaşması ise Strasbourg'da ileri sürülen ve tanınan dilsel-kültürel ayrımı toprak anlamında da uygulayacaktır. Fransızca ilk edebi metin ise tahmini 880 yılına ait, Latinceye özgü *sequentia* şeklini temel alan manzum bir eser olan *Eulalia'nın Sequentiası*'dır. IX ile XI. yüzyıllar arasına ait belgeler arasın-

Latince kökenli dillerde ilk belgeler

da ise Oil dilinde sekiz, Oc dilinde dokuz belge ile Frank-Provence dilinde *Roman d'Alexandre* adlı bir eserden bir parça vardır.

X. yüzyılda farklılaşmaya başlayan İtalyancanın ilk örnekleri, *Placiti* adı verilen tanıklık belgelerinde görülmeye başlanır. 960 yılında Capua'da yazılan en eski belge, bir hâkimin Montecassino keşişleri tarafından üzerinde hak iddia edilen toprakların mülkiyeti konusundaki hükmünü içerir. Belge Latince yazılmıştır, ancak manastır lehine tanıklık eden üç kişi kendi dillerinde birer cümle söylerler. Belgesel açıdan önem taşıyan ilk örnekler arasında *Pisa Tersane Hesabı*, *Amiata Notu*, *Travale Tanıklıkları* ile Comodilla'nın katakombunda keşfedilen, yerel dilde yazılmış bir duvar yazısı (*Non dicere ille secrita a bboce* [Sırları yüksek sesle açıklama]) ve Roma'da San Clemente Bazilikası'ndaki ünlü yazıt vardır.

İlk edebi metinler ise 1100 yılından sonra ortaya çıkmaya başlar; *Pianto della Vergine di Montecassino*'dan [Montecassino Meryem Ana'sının Ağıtı] günümüze ulaşan bir bölüm XII. yüzyıl ortalarına, Provence kökenli trubadur Raimbaut de Vaqueiras'ın (y. 1155-1205'ten sonra) *Ritmi* [Ölçülü Şiir] eseri ile İtalyanca beyitleri ise XII. yüzyıl sonlarına aittir. XIII. yüzyılda ise Aziz Francesco'nun (1181/1182-1226) *Canticum Creaturarum* [Canlıların İlahisi] eseri, Ravenna ve Piacenza kökenli mısralar, II. Friedrich'in (1194-1250, ♔ > 1220) şiir okulundan Zürich'e özgü tarzda bir şiir vardır.

Latince kökenli dillerde ilk edebi metinler

İber bölgesinde ise Leon'da San Justo y Pastor Manastırında peynir tüketimini gösteren tahmini 980 yılına ait bir liste vardır. İspanyolcaya dair ilk organik örnekler ise iki Benedikten manastırdan kaynaklanmıştır; X. yüzyıla ait *Glosas Emilianensis* [Aziz Aemilianus Yorumları] San Millan de la Cogolla Manastırının 60 numaralı elyazmasında, yine X. yüzyıla ait olan *Glosas Silenses* de [Silos Yorumları] Santo Domingo de Silos Manastırındaki bir elyazmasında bulunmuştur.

1040'lı yıllardan itibaren *harǧāt* adı verilen eserler görülür. XII. yüzyıl da *fueros* adı verilen hukuki metinler yazılır, ama *Libro de Alexandre* [Alexandrer'in Kitabı] ve *Libro de Apolonio* [Apollonius'un Kitabı] veya ünlü *Poema de mio Cid* [Cid'in Şiiri] gibi eski romanslar için XIII. yüzyılı beklemek gerekecektir. *Disputa del alma i del cuerpo* [Ruhla Beden Arasındaki Tartışma] ile dinsel tiyatronun öncü bir örneği olan *Auto de los Reyes magos* da [Üç Bilge Kralın Oyunu] XII. yüzyıl sonuna aittir. Portekizce ve Katalan dilindeki en eski metinler de XII. yüzyıl sonlarına aittir; Galego-Portekiz dilindeki en eski şiir 1196 yılına tarihlenir.

Romen dilindeki ilk metin 1521 yılına ait, Kiril harfleriyle yazılmış bir mektuptur, ilk basılı kitap ise 1544'te Sibiu'da basılmış bir Lüteryen ilmi-

hal kitabıdır. Romen diline benzer bir şekilde, "münferit" bir dil olan Arnavutçada da ilk örnek daha geç bir tarihe aittir. Gheg diyalektinde basılmış ilk kitap olan Gjon Buzuku'nun (XVI. yüzyıl) *Missal*'i [*Dua Kitabı*] 1555 yılına aittir. Romanş dilindeki* ilk yazılı örnekler X-XI. yüzyılda Sankt Gallen Manastırındaki bir elyazması kitaba kalemi denemek için yazılmış bir cümle ile Einsiedeln Manastırında muhafaza edilmiş, XI. yüzyıla ait bir vaazın ilk cümlelerinin satırlar arasına yazılmış versiyonudur.

Germen Bölgesi

Büyük göçler dönemi (375-568) ile Viking seferlerinden sonra X. yüzyıl, Germen halklarının yerleşip devletler oluşturma sürecine tanık olur. Germen dillerinin coğrafi bölgesi İskandinavya (İsveç, Danimarka, Norveç, İzlanda ve Faroe), İngiltere ve Orta-Kuzey Avrupa olmak üzere üç bölgeye ayrılır.

Germen dilindeki ilk yazılı örnekler, genelde yazıtlarda kullanılan ve çok nadiren elyazmalarında örnekleri görülen, runik alfabeyle yazılmış yazıtlardır. Runik yazıtlar Almanya'da VIII. yüzyılda, İngiltere'de ise IX-X. yüzyılda kaybolurken, XIV. yüzyıla kadar İskandinav bölgesinde var olmaya devam ederler. Bu alfabenin yazıtlarda kullanımının sonu hem sözlü geleneğin sonu hem de Hıristiyanlaşmanın ve Latin alfabesinin giderek daha kararlı bir şekilde yayılmasıyla aynı döneme denk gelir.

Latin geleneğiyle yakın temas içinde olduğundan etkisi altında kalan Eski Yukarı Almanca (*Strasbourg Yeminleri*'nde kullanılan Orta Frankon, Renan ve Alaman, Bavyera ve Longobard dilleri olmak üzere Doğu Almanca) yazılmış en eski belgeler sözlüklerle başlar (VII-VIII. yüzyıla ait *Vocabularium Sancti Galli* [Sankt Gallen Sözlüğü] ve *Abrogans*) ve özellikle Sankt Gallen Manastırından III. Notker'in (y. 950-1022) yaptıkları başta olmak üzere çeşitli tercümelerle devam eder (örneğin X. yüzyılda Fulda Manastırında Tatianus'un *Armonia evangelica* [İncil'in Uyumu] eserinin tercümesi). En önemli manzum eserler arasında *Hildebrandslied* (*Hildebrand'ın Şarkısı*), aliterasyonlu mısralardan oluşan bir kahramanlık şiiri ve dinsel bir eser olan *Muspilli* vardır.

Eski Sakson edebiyatının Doğuşu

Fulda Manastırında bulunan Frankon dilindeki *scriptorium* sayesinde IX ile X. yüzyıllar arasında ortaya çıkan Eski Sakson dilinde yazılmış, dinsel konuları işleyen başlıca iki anıtsal edebi eser vardır: *Heliand* (*Kurtarıcı*) ve *Genesis* [Yaratılış]. Daha sonra Büyük Alfred'in (y. 849-899?,

* İşviçre'nin dört milli dilinden biridir, özellikle ülkenin doğusunda kullanılır ve Roman dilleri ailesine mensuptur -ed.n.

> 871) faaliyetleri sayesinde batı Sakson diyalektinde (Wessex Krallığının dili) yazılan ve giderek gelişen edebiyatın XI. yüzyıldaki en büyük ürünleri Aelfric'in (y. 955-1020) ve Wulfstan'ın (?-1023) azizlerin hayat hikâyelerini konu alan eserleri ile *Beowulf* adlı başyapıt olacaktır. 1000 yılı civarında edebi dil özelliklerine sahip tek dil olan Anglosakson edebiyatının gelişimi, 1066'da adaya çıkan Fatih William (y. 1027-1087, 👑 > 1066) liderliğindeki Normanların büyük etkisi altında kalacaktır; nitekim o andan itibaren Eski Fransızcanın Anglo-Norman olarak bilinen bir varyasyonu kültür dili haline gelecektir.

1000 yılı civarında İskandinav bölgesinde bir yandan sözlü gelenek var olmaya devam ederken öte yandan Hıristiyanlık ufak çaplı da olsa bölgeye nüfuz etmeye başlar. Başlarda yirmi dört, bu dönemde ise on altı işaretten oluşan Runik alfabeyle yazılmış sayısız yazıtta kullanılan dilden, genelde Eski Norveççenin standart dil haline gelmeye başladığı döneme (XI. yüzyıl ortaları) kadar uzanan "Kuzey Viking dili" diye söz edilir. Almanya'daki (Orta Yukarı Almanca: *Minnesang*, *Nibelungenlied* vs) ve İskandinavya'daki edebi dillerin (Eski Norveççe: Edda tarzında şiirler ve Skald şiiri) ortaya çıkması, sonradan Hollandacaya dönüşecek olan Aşağı Frankon dilinde –örneğin Hendrik von Veldeke– (1150'den önce, y. 1190/1200), Frizon dilinde ve Orta İngilizcede örneklerin görülmesi için XII. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecektir.

Slav Bölgesi

Slav dillerinin ilk yazılı örnekleri 1000 yılının sonlarına aittir. Eski Kilise Slavcasıyla (veya Paleo-Slavca) ile yazılı örneklerin var olduğu en eski Slav dili kastedilir; bu dilin başlangıcından XI. yüzyıla kadar muhafaza edilmiş olan Slavca metinler, Rusya, Sırbistan ve Bulgaristan'dan kaynaklansalar bile "Paleo-Slavca Kanon"u oluştururlar. Latin alfabesiyle yazılmış olan ve Sloven dilinin ilk örneğini oluşturan *Freising Elyazmalarından Parçalar* dışında bu metinlerin hepsi Glagolitik veya Eski Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Aziz Vladimir-Vasili'nin 988'de Hıristiyanlığı kabulünden itibaren Doğu Slav toprakları altı yüzyıl boyunca ayrılmaz bir bütün oluşturacak, ancak XVIII. yüzyıldan itibaren –yani Büyük Petro'nun (1672-1725) reformlarıyla birlikte– Ukrayna ve Belarus dili ve edebiyatı ana koldan (ve Rusçadan) ayrılacaktır. Dolayısıyla ortaçağda kilise Slavcası, ortodoks Slav topraklarının tamamının ortak kültür diliydi; Bulgar, Makedon, Hırvat, Sırp, Çek, Slovak ve Polonya dillerinden örnekler çok daha yakın tarihlere ait olup bunlara ortaçağda rastlanmaz.

Daha Küçük Dil Grupları

Kelt dilindeki ilk yazıtlar, MÖ VI-V. yüzyıllara aittir; en eski örnekler Kelt dilinin kıta koluna ait yazıtlardır. Avrupa'da kullanılmış dillerden oluştuğu için bu adın verildiği kol, Galyaca, Lepontik, Kelt-İber ve Galatçayı içerir. Kelt dilinin ikinci kolu, Britanya adalarında gelişmiş olan ada koludur, İrlandaca, İskoççа, Man dili, Galce, Kernevekçe ve Bretoncayı içerir. Ada kolu da kendi içerisinde, yukarıdaki ilk üç dili içeren Gaelik ile geri kalan üçünü kapsayan Britonik (veya Britanik) olmak üzere ikiye ayrılır. Ada kolunun en eski aşamaları, Ogham alfabesiyle –taşların kenarlarına oyulmuş nokta ve dik ve verev çizgilerden oluşan bir grafik sistemi– yazılmış 300 kadar yazıtla belgelenmiştir. İrlanda dilinde ilk örnekler, VIII. yüzyılın ilk çeyreğine aittir; VIII-IX. yüzyıllar arasında söz konusu olan Eski İrlanda dilinin en önemli metinleri arasında kutsal metinleri konu alan çeşitli *glossa*lar, 864 yılında yazılan ve dinsel konular işleyen *Leabhar Ard-Macha* (*Armagh Kitabı*) ve çeşitli *leabhair* (kitaplar), yani manastırlarda veya küçük kütüphanelere sahip asil ailelerin ellerindeki elyazmaları vardır (*Breac Kitabı*, *Ballymote Kitabı*, *Büyük Leccan Kitabı*, vs).

Kelt dilinin varyasyonları

Orta İrlanda dilinin (X. yüzyıl yarısı – XII. yüzyıl sonu) en önemli örnekleri arasında XI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen *Togail Troí* (*Truia'nın Yıkımı*, Dares Phrygius'un (V/VI. yüzyıl) bir eserinden tercüme edilmiş), *Aislinge Meic Con Glinne* (*Mac Conglinne'nin Düşü*, XII. yüzyılın son çeyreği) ve Lucanus'un *Bellum civile* [İç Savaş] eserinin 1150 civarında yapılmış bir tercümesi olan *In Cath Catharda* vardır.

Britonik kola gelince, Eski Galya dilindeki (VIII-XII. yüzyıllar) en eski örnekler, *Galler'in dört eski kitabı* adı verilen kitaplardır: Günümüzde Edinburgh civarı olan bölgede yaşayıp Saksonlarla mücadele eden Gododdinlerin (Votadin halkı) girişimlerini konu alan uzun bir şiir olan *Canu Aneirin* (*Aneirin'in Şiiri*), İskoçya'yla İngiltere arasındaki bir krallığın lideri olan Urien'i anan bir şiir olan *Canu Taliesin* (*Taliesin'in Şarkısı*), unutulmuş destanlardan şiirler içeren (Kral Arthur, Merlin ve Tristan'ın adları geçer) ve XII. yüzyıla tarihlenen *Carmarthen Kara Kitabı* ve çeşitli dönemlere ait metinler içeren *Hergest Kırmızı Kitabı*. Eski Kernevek ve Eski Breton dillerinin ilk örnekleri de VIII-IX ile XII. yüzyıllar arasındaki döneme aittir.

Avrupa dilleri arasında Yunancanın en eski örneklere sahip dil olduğuna (Linear B yazısının kullanıldığı Miken dili MÖ yaklaşık 1500-1150 dönemine uzanır) ve belgesel açıdan en uzun sürekliliği sunduğuna şüphe yoktur. Ortaçağda ise Bizans Yunancası (300-1100) ile ortaçağ Yunancasını (1100-1600) içeren Orta Yunanca söz konusudur. Bütün Neo-Yunan di-

yalektler ve halkın dili olan *demotike* –Peloponnesos diyalekti temel alan Neo-Yunan ortak dilin temeli– Hellenistik-Roma ortak dilinden türemiştir. Ancak 1000 yılı civarında Yunanca konuşulan bölgenin genel şartları erken ortaçağa göre farklılık gösterir; azınlık unsurları (Latin kökenli Balkan dilleri ve Slav dilleri) güç kazandığı gibi, Türkler, Slavlar ve Avarlar gibi farklı halklardan oluşan Sklavin göçleri etkili olmaya başlar. Yunan unsuru (Romaikos) karşısında her zaman barışçıl bir tutum sergilemeyen Slav aristokratlarının liderlik ettiği etnik-siyasal topluluklar olan *sklavinia*larda yeni bir dilsel-kültürel karışım oluşmaya başlar. İki dilli olan (Yunanca-Latince) Romaikos kültürü sadece Yunanca konuşur hale gelir, bu arada Selçuklu Türkleri de XI ile XII. yüzyıllar arasında Yunanca konuşan halkların büyük kısmını boyunduruğu altına alır. Daha sonra Haçlı Seferlerinin de etkisiyle, Latin kökenli batı saray çevrelerinin kültüründen unsurlar Yunanca konuşulan çevrelere nüfuz etmeye başlayacaktır; nitekim Theodoros Prodromos (y. 1100-y. 1158) ile Mikhael Glikas'ın (etkin olduğu dönem 1460-1475) yeni kültürel modellerin etkisinde kalan manzum eserleri XII. yüzyılın ortalarına tarihlenir.

Yeni dil ve kültür karışımları

Avrupa'da Hint-Avrupa Dil Ailesinden Olmayan Diller

Bask dilinin ilk yazılı sözleri, yukarıda adı geçen ve X. yüzyıla ait olan *Glosas Emilianenses*'te bulunur. Santiago de Compostela için hazırlanan bir hac rehberinde (*Codex Calixtinus*) sunulan kısa terim listesi de XII. yüzyıla tarihlendirilir. Ural dillerine gelince, Karelyaca (Fince/Katelyacada karjala, Rusçada karel'skij), Macarcadan sonra en eski örneklere sahip ikinci dildir, Baltık-Fin dilleri arasında ise huş ağacı kabuğuna yazılmış, XIII. yüzyıla ait bir yazıtla birincidir. Macarca ilk belgeler XI. yüzyıla tarihlendirilirken, ilk edebi metin olan *Meryem Ana'nın Ağıtı* 1300 yılı civarında, Bologna Üniversitesi'nde eğitim alan bir keşiş tarafından yazılmıştır. Çeşitli Türk dilleri arasında da, ilk Türk sözlüğüne sahip olan Karahan Orta Türkçesine ait ilk örnekler XI. yüzyıla aittir.

Bkz. *Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları*, s. 513; *Didaktik Şiir*, s. 389

Edebiyatta Olağanüstü Kavramı

Francesco Stella

XI ve XII. yüzyıllar, olağanüstü kavramının evrimi ve edebi tezahürleri açısından çok büyük bir yenilik oluşturur ve sözlü aktarım şekillerinden aydınların anlatımlarına kadar Hıristiyanlık öncesi folklorik kültür doğar. Olağanüstü olay derlemeleri ve mucizeleri konu alan inceleme yazıları (Pierre de Cluny) ortaya çıkar ve sihirli karakterlerle masalsı unsurlar Hıristiyanlık bağlamından bağımsız olarak ulusal öykülerde (Geoffrey of Mounmouth'un İngiltere'si) bol miktarda yer almaya başlar.

Walter Map ve Folklorik Unsurun Ortaya Çıkışı

Galli Walter Map (y. 1135-1209/1210) 1154-1189 yılları arasında İngiliz kralı II. Henry'nin (1133-1189, 👑 > 1154) sarayında çeşitli anlatım içeriklerini *De nugis curialium* (*Saray Maiyetinin Eğlenceleri*) adı altında toplar. "Okuma zevkine ve görgü kurallarının öğretilmesine katkıda bulunmak amacıyla mucizevi olan her şey (*miraculum*) hakkında henüz yazıya dökülmemiş deyiş ve olayları" açıkladığını söyleyen yazar, gördüklerini ve duyduklarını anlatır. Bu öyküler gerçek karakterlerin başına gelmiş ve masalların tersine belirli bir tarihi dönemde ve coğrafi mekânda yer almış olayları konu alır. Örneğin İngiltere kralı William Rufus'a (1056-1100, 👑 > 1087) her gün eziyet eden bir iblis, kendisinin yamyam olduğu rüyalar görmesine ve sonuçta ölümüne neden olur; Fransa kralı VII. Louis (y. 1120-1180, 👑 > 1137) tarafından tutuklattırılan bir marki mahkûm edilir, ama hamile olan karısının krala yalvarması sonucu cezası sağ kulağının kesilmesine çevrilir, dört gün sonra doğan oğlunun da sağ kulağı yoktur; deniz kokusu almadan yaşayamayan Nicholas Pipe, onu tanımak isteyen Sicilya kralı tarafından çağırtılınca ölür; aynı karaktere Gervase of Tilbury'de (y. 1155-y. 1234), trubadur Raimon Jordan'da (XII. yüzyıl), daha sonra Schiller'in (1759-1805) *Der Taucher* [Dalgıç] baladında veya Sicilya'nın *Cola Pesce* masalında rastlarız. Wastinus Wastiniauc ve Vahşi Edric, ormanda rastladıkları ve belirli bir şartla onlarla birleşmeyi kabul eden "büyülü" kadınlarla evlenirler, ancak bu şart daima ihlal edilir ve hem kadınlar hem de doğurdukları çocukların hemen hepsi ortadan kaybolur. Perilerin öykülerine, yaşayan ölülerin (örneğin Kral Herla'nın –kukla Harlequin'in atası Herla-

Sık karşılaşılan bir karakter

King'in– ordusunu oluşturanlar), vampirlerin ve çocukları tehdit eden cadıların hikâyeleri eşlik eder.

Gervase of Tilbury ve Harikalar Atlası

Walter'in eserinde var olan masalsı tipolojilerin bir versiyonu, asil bir seyyah olup 1210 yılında Brunswick dükü IV. Otto (1175/1176-1218, 🕮 > 1209-1215) için *Otia imperialia* [İmparatorlar için Eğlenceler] adlı eseri yazan Gervase of Tilbury tarafından gerçekleştirilmiştir. Gervase bilinçli olarak dünyadaki olağanüstü olayları bir araya getiren etnografik bir ansiklopedi oluşturur; burada saray soytarılarının icatlarını bir kenara bırakır ve bir yandan Augustinus'un hayretin cehalet ürünü olduğu düşüncesini ele alırken öte yandan yeniliklerinden dolayı zevk veren anlatımların önemini kavrayarak doğal mucizeleri gerçek anlamda bir sınıflandırmaya tabi tutar. Gervase "nesnelerin hakikatini" kriter olarak kabul eder ve doğaüstü mucizeleri, henüz deşifre edilmemiş olsalar da doğanın yasalarına itaat eden harikalardan ayırt eder. Gervase'in harikalar atlası, bir yanda antikçağdan kalma metinler ve Kitab-ı Mukaddes, diğer yanda güvenilir insanların gündelik hayatla ilgili tanıklıkları veya kişisel deneyimleri olmak üzere iki ana kaynağa dayanır. *Otia*'daki hikâyeler, alışkanlıklardan dolayı karanlıkta kalmış olağanüstü olayları yeniden keşfetme şeklinde antropolojik bir işleve ve insanı şeytani olana karşı uyarma şeklinde de ahlaki bir işleve sahiptir. Ancak eser bizim için sadece folklorik açıdan değil, XII ile XIII. yüzyıllar arasında bilimsel düşünce ve yöntemlerin, litürjinin ve "egzotik" Haçlı Seferlerinin tarihi, heretikliklerle mücadele, saray hayatı ve özellikle gündelik hayat konularında da değerli bir kaynak oluşturur. Daha sonra Pierre Bersuire (y. 1290-1362) ve Boccaccio (1313-1375) tarafından da okunmuş olan bu atlas, ateşe duyarsız olan semenderi, soğuk suyla ısıtılınca yanan kireci, Aziz Caesarius tarafından tutsak edilen rüzgârı, İsa'nın Edessa ve Lucca'daki kefenlerini, dünyanın diğer tarafına götüren yolu, yunusların âdetlerini, yeni doğmuş bebekleri kaçıran yarı insan, yarı hayvan cadıları ve maskeli iblisleri, Arles'daki ölülerin yürüyüşünü, ölenlerin geri dönüşünü, insanları kâbuslardan koruyan ağacı ve Lucca ile Tarascona'daki kutsal emanetleri tasvir eder, Merlin'in devlerle mücadelesi veya Kral Arthur'un Etna YanarDağına düşerek ölümü gibi İngiliz öykülerini de aralara alır.

Zevk unsuru olarak hayret

Otia'nın 2002 yılına kadar tek olan ilk kısmi baskısının editörlüğü, XVIII. yüzyıl başlarında Bruswick dükünün kütüphanecisi olan filozof Leibniz (1646-1716) tarafından yapılmıştır.

Saxo Grammaticus ve İskandinav Mitolojisi

XII ve XIII. yüzyıllarda Kelt hayal gücünün yanı sıra İskandinav mitolojisinin de ilk yazılı örnekleri ortaya çıkmaya başlar. Bu örnekler arasında *Edda* gibi Eski Norveççe şiirler, *Snorri'nin Edda'sı* veya *Volsung Destanı* (veya kralların, İzlandalıların, eski zamanların, Sturlungların, piskoposların, şövalyelerin, azizlerin destanları) gibi nesir eserler ve *Gesta Danorum*'un [Danimarkalıların Kahramanlıkları] yazarı, "Sakson Latince uzmanı," gizemli Saxo Grammaticus'un (y. 1140-y. 1210) klasik ve zarif Latin nesiriyle karışık zarif şiirsel ara bölümleri vardır. 1208-1228 yılları arasında Kopenhag'ın kurucusu Başpiskopos Lund Absalon'un isteği üzerine yazılan *Gesta Danorum*, Runik alfabeyle yazılmış "granitten kitap"ı, Danimarka'nın sözlü geleneğinin şairlerini ve kızgın kaynaklarla "bağıran buzlar" arasında yaşayan bir halkın başından geçen son olaylar açısından da doğrudan tanıklıkları temel alarak İskandinav efsanelerini anlatır. Bu eserde çocukken başka bir ülkeden gelip kral olan ilk yasa koyucu Skjöldr ile –Shakespeare'den (1564-1616) dört yüzyıl önce– Jütların melankolik ve ironik prensi, babasını öldüren amcasından intikamını alan Hamlet'in başından geçenler anlatılır ve "tüylü kıyafetli" Ragnarr'ın biyografisi sunulur. Tarih öncesi çağların Devlerinin, değişken ve karmaşık karakterlere sahip kahramanların, ürkek olsun, küstah olsun, hep şiddete maruz kalan kadınların başlarından geçenler ve aşkları destansı bir atmosferde gelişir; bütün bu unsurlar, bu eserin Eski İskandinav edebiyatının Kitab-ı Mukaddes'i sayılmasını sağlayan, "belgesel değil, dramatizasyon amaçlı, görsel ve çarpıcı bir sanat"la (L. Koch) tasvir edilmiştir.

Eski Norveç destanları ve ataların efsaneleri

Germen Hayal Gücü ve *Nibelungenlied*

İngiltere'den Avusturya'ya uzanan Germen edebiyatının metinlerinde sergilenen hayal gücü, birçok örnekte Saxo'nun ve Eski Norveç destanlarının aracılık ettiği hayal gücüyle kesişir ve Avrupa'nın "hayali edebiyatı"nın bir diğer önemli kolunu oluşturur. Bu kolda çok önemli iki Anglo-Germen belge söz konusudur. İsveç'ten Danimarka kralı Hrothgar'ın Grendel adlı canavardan kurtulmasına yardımcı olmaya gelen bir Get prensinin kahramanlıklarını konu alan, 3182 mısradan oluşan ve günümüzde çok popüler uyarlamalara konu olan *Beowulf* eseri büyük ihtimalle VII ile IX. yüzyıllar arasında yazılmıştır, ama günümüze ulaşan tek elyazması XI. yüzyıl başlarına aittir. Romantizm döneminde Alman mitolojisine ve Wagner'in eserlerine kaynak oluşturan *Nibelungenlied* de XII. yüzyılda orta-yukarı Almanca olarak, muh-

Kuzey Avrupa'da kesişmeler

temelen Bavarya'daki Passau şehrinin piskoposu Wolfger von Erla'nın (y. 1140-1218) siparişi üzerine yazılmıştır; bu eser Sigfried adlı kahraman ve Kraliçe Brunhilde'yle ilgili mitolojik unsurlar ile Burgonyalıların Hunlar tarafından yenilgiye uğratılması gibi –Latince *Waltharius* şiirinde de izleri görülen– geç antikçağda Germen göçlerinden tarihsel unsurları bir araya getirir.

Peri Tipolojisi

Periler, yani "kader"in (*fatum*) veya doğanın (*faunus*ların dişileri *fatuae*) kadınları, ortaçağda olağanüstü kavramıyla ilgili özel bir örnek oluşturur. Kelt folklorunda büyülü su perileri olarak bilinen periler, ortaçağda giderek yeni bir efsane kategorisine dönüşür ve zaman içinde önce Romantik dönemin harikalar edebiyatına, sonra da çocuk hikâyelerine egemen hale gelir.

Peri hikâyelerinin anlatımsal sistemi iki temel tipolojiye dayanır. Birincisi, *parca*ların mirasçısı olan ve örneğini XII-XIII. yüzyıla ait *Huon de Bordeaux* adlı Fransızca *chanson de geste* [kahramanlık şarkısı] ve XII. yüzyıla ait *Amadas et Ydoine* adlı Fransız romansında gördüğümüz koruyucu perilerdir. *Uyuyan Güzel* gibi modern uyarlamalar a sık olarak ortaçağ öykülerinden kaynaklanır (bu örnekte kaynak, *Roman de Perceforest*'tir).

Koruyucu periler

Ortaçağ edebiyatına egemen olan, ama masal uyarlamalarında daha az yaygın olan diğer model, ileride trajik olaylara neden olacak anlaşmalar veya kötü etkileri sonradan ortaya çıkacak, büyülü dünyalarından kaçırılıp insanlara âşık olan perilerden oluşur. Bu modelin iki türü tespit edilmiştir. Melusina türüne (insana dönüşüp ölümlü biriyle evlenen, ama gizli anlaşmanın ihlaliyle ortadan kaybolan peri) Walter Map, Gervase ve Geoffroy d'Auxerre'de (y. 1115-y. 1194) rastlarız, ama özellikle Jean d'Arras'ın (XIV. yüzyıl) Fransızca romansı *Histoire de Mélusine* (1392) sayesinde yaygın hale gelir; bu romans birkaç yıl sonra La Coudrette (XV. yüzyıl) tarafından manzum hale getirilir, 1456'da Thüring von Ringoltingen (1415-1483) tarafından Almancaya çevrilir, 1556'da Hans Sachs tarafından sahneye uyarlanır ve daha sonra Goethe, Tieck, La Motte Fouqué, Baudelaire ve Giradoux tarafından modern uyarlamaları yapılır.

Kendi doğaüstü özellikleriyle insanların dünyasına girmeden sevgililerini kaçırıp kendi dünya ötesi boyutuna götüren periler ise Merlin'in korkunç öğrencisi, Kral Arthur'un kız kardeşi ve Avalon Kraliçesi Morgan Le Fay –muhtemelen İrlanda'nın su perisi Muirgen'in edebi bir uyarlaması– modelini izler; Morgan Le Fay ansızın ve birbirinden bağımsız şekilde

Morgan Le Fay

Geoffrey of Monmouth'un (y. 1100-y. 1155) *Vita Merlini* [Merlin'in Hayatı] kitabında, Chrétien de Troyes'nın (etkin olduğu dönem 1160-1190) ve Robert de Boron'un (XII.-XIII. yüzyıllar) romanslarında ortaya çıkar. Daha sonra Tristan dizisi ve Merlin dizisinde varyasyonları görülen Morgan Le Fay, Thomas Malory (XV. yüzyıl) tarafından yazılan *Morte d'Arthur* [Arthur'un Ölümü] ile İngiliz hayal gücüne, romantizm döneminin hayal gücüne ve en son sinemanın hayal gücüne dahil edilir. İtalya'da XV. yüzyıla ait *Cantare di Astore e Morgana* [Astor ile Morgan'ın Şiiri] ve Matteo Maria Boiardo'nun (1440/1441-1494) *Orlando Innamorato* [Âşık Orlando] eserlerinin karakteri haline gelir. Bu model başka isimler ve biçimler altında hem Walter Map'ın hikâyelerinde, hem Marie de France'ın (y. 1130-y. 1200) *lai* adı verilen manzum öykülerinde (XII. yüzyılın ikinci yarısı) hem de Arthur dizisinde, Merlin'in sevdiği Viviana ve Lancelot'u kurtaran ve onu şövalye yapan, gölün hanımı şeklinde ortaya çıkar. Bu karakterin uyarlamaları da Walter Scott, Rossini ve Donizetti'nin gölün hanımları dahil sayısız uyarlamaya temel oluşturacaktır.

Bkz. *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Yolculuk Edebiyatı*, s. 573; *Marie de France*, s. 583;

Okul ve Manastır Kültürü

Dinsel Şiir

Francesco Stella

Ortaçağda dinsel şiir, büyük ölçüde tanımadığımız bir edebi mirastır; dinsel şiirlerin sadece, uzun süreden beri ibadet açısından ilgi konusu olan litürji ve müzik alanlarındaki kullanımı hakkında bilgi sahibiyiz. Bu mirasla ilgili tek tarih, 50'li yılların başlarında F.J.E. Raby tarafından yazılmıştır. En yaygın türler arasında ilahiler, sequentia, planctus, *Kitab-ı Mukaddes kaynaklı epik şiir ve azizlerin hayat öyküleri vardır.*

İlahiler ve Cemaat Şiirleri

Bu alanda boyut anlamında en çok gelişme göstermiş tür hiç şüphesiz ilahidir; genellikle müziğin eşlik ettiği kıtalara dayalı lirik kompozisyonlardan oluşan bu türden geriye, *Analecta Hymnica* [*İlahi Derlemesi*] adlı eserin 55 cilt halinde yayımlanmış 16 bin kadar metni kalmıştır. Aziz Ambrosius'un (y. 339-297) etkisiyle büyük bir yaratıcılık dönemi yaşayan ilahiler, Roma'da Gregorius Magnus (y. 540-604, ☩ > 590) döneminde, VII-VIII. yüzyıllarda İrlanda'da (*Liber hymnorum* [İlahiler Kitabı], *Antiphonarium Benchorense* [Bangor Antiphonarium'u]), Karolenj döneminde de İspanya'da (Mozarap ilahileri) yeni bir gelişim dönemi geçirir ve bunun sonucunda modern çağa kadar Katolik litürjisinin temelini oluşturacak olan Franko-Roman adı verilen yeni bir ilahi kitabı oluşur. Şiirsel üslup açısından da Karolenj döneminde tefekkür ilahilerine önem verilir –Aquileia piskoposu Paulinus (?-802) ve Godescalc'ın (y. 801-y. 870) itirafları– ve Paulus Diaconus'un yazdığı sanılan, Vaftizci Aziz Yuhanna için *Ut queant laxis* [Olanca Sesleriyle Söylesinler] ve *Veni creator Spiritus* [Gel Yaratıcı Ruh] gibi harikalar yaratılır. Ama Karolenj monastik litürjisindeki en önemli yenilik, Kekeme Notker'le (y. 950-1022) doğan *sequentia*'dır. Çift koro için bir tür ilahi olan *sequentia*, aynı sayıda heceden, birbirlerine paralel kıtalardan oluşur, başlarında ve sonlarında birer kıta vardır ve

iki koro tarafından tek sesle seslendirilir; kafiye çoğunlukla sesli harflere dayanır ve başta –a ile biter, çünkü *Alleluia*'nın *iubilus* (müzikal vokaliz) kısmına bağlıdır: *Psallat ecclesia, / mater illibata / et virgo sine ruga, / honorem huius ecclesiae* (kilise yüceltsin / kilisenin şanını / iffetli anne / ve kırışıksız bakireyi). Benzer bir dinamik temelinde oluşturulan *tropus* da, zaten var olan bir vokalizi geliştirmek, uyarlamak, tamamlamak veya yerini almak için başvurulan şiirsel-müzikal bir "araları doldurma" şeklidir; örneğin *ALLE - Pater - LU - Filius - IA Spiritus Almus* vs.

Ortaçağın orta bölümünde *sequentia*, Sankt Gallen ve St. Martial de Limoges gibi merkezlerde nispeten özgür biçimlerin kullanıldığı bir başlangıç aşamasından biçime giderek belirli bir düzenin kazandırıldığı ikinci bir aşamaya geçer. Bu dönemin küçük başyapıtları arasında büyük ihtimalle Salier Hanedanından II. Konrad'ın (y. 990-1039, ♔ > 1027) saray papazı Wipon de Bourgogne'e (XI. yüzyıl) ait olan *Victimae paschali* [Paskalya Kurbanına] ve Gerbert d'Aurillac (y. 950-1003, ♔ > 999) veya Stephen Langton'a (y. 1150-1228) atfedilen *Veni Sancte Spiritus* [Gel, Kutsal Ruh] vardır, ama manzum eser olarak ilahi alanında en zarif temsilci, besteleriyle Ambrosius'un lirik zarafet ve teolojik ilham bileşimini daha karmaşık simgesel bir bağlamda ve harika bir ritimle uygulayan Parisli Adam de Saint Victor'dur (y.1117-y.1192).

Lirik zarafet ve teolojik ilham

İlahileri çok bilinen Petrus Damiani de (1007-1072) şiir alanında hem tövbe amaçlı bazı etkileyici ölçülü şiirlerden hem de toplumsal gereksinimlere bağlı olarak litürjik bağlam oluşturma ihtiyacı hissedilen yerel kültler için Gregorius ve Benedictus gibi bazı azizlere adadığı ilahilerden dolayı hatırlanır. Aynı dönemde ve yine Orta İtalya'da azizlerin hayat hikâyelerini konu alan son derece zarif ilahiler yazan ve sonradan Salerno başpiskoposu olan Benedikten keşiş Alphanus'un (?-1085) eserleri önce Prens II. Gisulphus (?-1091), sonra Norman istilacılar onuruna siyasal odlar ve Horatius'un (MÖ 65-8) çoklu vezinlerinden ilham alınmış ve harika bir vezinle yazılmış birçok şiir içerir. Edebi açıdan ise Abelardus'un (1079-1142) Heloise'in (y. 1100-1164) manastırı Paraclete için yazdığı ilahiler çok zarif ilahi örneklerdir; bunların arasında Göğe Yükseliş onuruna yazılmış olan ve *Canticum Canticorum*'u [İlahilerin İlahisi] temel alan *In montibus hic saliens* [Dağlara Tırmanan] ile Masumlar Bayramı onuruna dörder mısralık kısa, ama çarpıcı kıtalarla yazılmış *Est in Rama* [Ramah'ta] vardır. *Sequentia* sonraki yüzyılda özellikle Frensisken kültüründe bir dramatizasyon sürecinden geçer ve Jacopone da Todi'nin (1230/1236-1306) *Stabat mater* [Anne Duruyordu], Tommaso da Celano'nun (y. 1190-y. 1260) *Dies irae* [Kıyamet Günü] gibi eserleriyle zir-

veye ulaşır. XII ve XIII. yüzyıllarda Aziz Bernardus (1090-1153) ve XIII ile XIV. yüzyıllar arasında Christian von Lilienfeld (?-1330'dan sonra) başta olmak üzere, Cisterciensis tarikatından bazı yazarlar çok geniş kapsamlı ilahi kitapları yazmıştır.

Planctus

İlahi türünün içerisinde gelişen farklı tipolojiler arasında *versus* (geçit törenlerinin duraklarına denk gelen nakaratlar içerir), *tractus* (tövbekârlık dönemlerinde *Alleluia*'nın yerini alan, sunağın basamaklarında seslendirilen *gradual*eden sonra gelen ve aynı ses tarafından sürdürülen tek sesli ilahi), *conductus* (vaaz kitabının vaiz kürsüsüne götürüldüğü geçit törenlerinde birden fazla ses için ilahi) ve *planctus* vardır. *Planctus* da vefat eden kişi için koro tarafından söylenen ağıtlar gibi (örneğin 814 yılında Şarlman için yazılan *Planctus Karoli* [Şarlman'ın Ağıtı]) cemaatin ihtiyaçlarından doğmuş ve XII. yüzyılda hem Latince hem de Provence dilinde (*planh*) yüksek edebi üslupta litürjik bir tür haline gelmiştir; bu türün örnekleri arasında Archipoeta'nın (11256/1135-1165'ten sonra) yapısında değişiklik yaparak kendine acıdığı veya Meryem Ana ile Maria Magdalena adına kendini ifade ettiği denemeleri ve özellikle Kitab-ı Mukaddes'teki hikâyeleri temel alan ve dramatik potansiyellerinden yararlanan *planctus*ları sayabiliriz. Bu türün en önemli serilerinden birini yazan Abelardus, Samson'a adadığı bir şiirde tapınağın çöküşünü bir intikam eyleminden çok bir kahramanın toplumsal ve ahlaki çöküşünden kaynaklanan bir çaresizlik eylemi olarak, yani mutluluğu kaybetmiş olan insanoğlunun ıstırabının simgesi olarak ele alır. Bu türdeki diğer ünlü örneklerin bazıları Dido gibi efsanevi kahramanlar için de, ama daha çok Meryem Ana onuruna bestelenir. Genelde diyalog şekilde yazılan *planctus*lar birkaç on yıl içinde, kutsal tiyatronun temelinde yatan ve Paskalya'da seslendirilen *officia sepulcri*ye [mezar ayinleri] önemli bir katkıda bulunur; bu türün öne çıkan örnekleri arasında Godefroy de Breteuil'ün (XII. yüzyıl) yazdığı ve Paris'te "Saint Victor rahiplerinin mistik ve bilgili ruhaniliğini" yansıtan *Planctus ante nescia* ile geçit törenlerinde kullanılan *Flete fideles animae* [Ağlayın, İnançlı Ruhlar] vardır.

Kitab-ı Mukaddes'ten öyküler

Hildegard von Bingen

Olağanüstü bir kişiliği olan Hildegard von Bingen (1098-1179), bu edebi türde bir yenilik oluşturur. Kehanet yeteneğine sahip olan *Scivias* [Yolları Tanı] ve bundan dolayı sivil ve dinsel yetkililerle sürekli temas içinde olan

reformist başrahibe Hildegard aynı zamanda çeşitli hastalıklardan muzdarip olup tıpla da ilgilenir. *Symphonia armoniae celestium revelationum* [İlahi Vahyin Uyumunun Senfonisi] adlı, 70 manzum eserden oluşan kitabı, vezin veya kıta temelli yapılara fazla uymayan, ama mutlak bir şekilde anlama odaklanarak başlangıç yakarışından itibaren gösterenleri zarif çağrışımlarla zincirleme bir şekilde bağlayan (Bourgain) ilahiler, *sequential*ar ve *antiphonal*ar içerir. *O cohors* [Ey Topluluk] adlı, havarileri konu alan *antiphonal*da topluluk imgesinden milis kuvvetleri imgesi, milis kuvvetlerinden lider imgesi, liderin tekliğinden çiçek özünün tekliği, çiçekten Yesse'nin filizi, dikensiz filizden günahsız Meryem Ana imgesi doğar, bu arada havari topluluğu evrenle orantılı müziksel bir değer haline gelir. Eserin muzaffer bir edaya sahip, ani sonu, İsa'ya baskın çıktığını sanıp onu hem Paskalya sabahı hem de daha sonra bir daha hiç bulamayacak olanlarla alay eder.

Kâhin başrahibe

Tefsir Şiiri

Kitab-ı Mukaddes temelli şiirle teoloji arasında bir bağlantı kuran tefsir şiiri, dinsel şiir alanının en yaygın, ama en az tanınan ve incelenen türlerinden biridir. Matilde di Canossa'nın (y. 1046-1115) manzum biyografisinin yazarı olan Donizone di Canossa (XI-XII. yüzyıllar) tarafından yazılan ve büyük ihtimalle yarım kalmış olan *Enarratio Genesis* [Yaratılışın Anlatımı], bu türün skolastik bir örneğidir. Karmaşık bir alegorik ve retorik yapıya sahip, heksametron vezninde 378 mısradan oluşan ve Kitab-ı Mukaddes'in *Agar*'ın öyküsüne kadar olan kısmını (Bölüm 20) konu alan bu eserde, Ambrosius, Augustinus ve Gregorius'tan Isidorus, Bede ve Rabanus Maurus'a kadar Patristik yorumlar bir araya getirilir ve dönemin teolojik yeniliklerine pek itibar edilmez. Donizone'nin çağdaşı olan ve 1077'de Augsburg'da papaz olan Henricus (XI. yüzyıl), yazdığı *Planctus Evae* [Havva'ya Ağıtı] adlı şiirini oluşturan, iç kafiyeli heksametron vezninde 2167 mısra boyunca yine *Yaratılış*'ın başlangıcını konu alır; özellikle ilk günaha ve ona bağlı alegorik tefsire odaklanır ve ağır ahlaki öğütlerde bulunur. Dönemin en büyük şairi sayılan Hildebert de Lavardin (1056-1133) veya Odon de Cambrai'ye (?-1113) atfedilen *De operibus sex dierum* [Altı Günün Eseri Üzerine] ile *De ordine mundi* [Dünyanın Düzeni Üzerine] eserleri de *Yaratılış*'a adanmıştır. Bu şiirlerde tefsir, klasik kıyaslamalara benzer şekilde ve yine gerçekliğin farklı boyutları arasında bağlantı oluşturma amacıyla bir teşvik unsuru olarak kullanılır. Eupolemius adı verilen ve bu alana önemli bir yenilik getiren şair (XII. yüzyıl), heksametron vezninde 1464 mısradan oluşan *Messias*

Şeytanla mücadele

[Mesih] adlı eserinde kutsal tarihi Cacus (Şeytan) ile şövalyeleri Apolideslerin, Agatus (Tanrı), oğlu Mesih ve Agatideslerine karşı mücadelesi şeklinde anlatır. Son yıllarda eleştirmenlerin dikkatini çekmiş olan bu alegorik epik şiirde Kitab-ı Mukaddes karakterlerinin yerlerini, isimleri kısmen değişik olup ahlaki bir semantikten kaynaklanan karakterler –Antropus, Ophites, Amartigenes, Ethnis– almıştır. Fulcois de Beauvais de *De nuptiis Christi et Ecclesiae* [İsa ile Kilise'nin Evliliği Üzerine] adlı eserinde (yedi cilt halinde, heksametron vezninde 4736 mısra) İnsanla Ruh arasında bir diyalogu konu alarak orijinal bir çözüm yaratmış olur. Ancak Kitab-ı Mukaddes tefsirlerini konu alan şiirler, Marbodius de Rennes (1035-1123), Bernard de Cluny (XI. yüzyıl) ve Froumund von Tegernsee (XII. yüzyıl) gibi dönemin büyük şairlerinin külliyatlarında, anonim yazarların şiirlerinde ve skolastik şiirlerde alt tür olarak yaygındır. Şairlerin bu dönemde özellikle iki konuya ilgi duyduğu anlaşılmaktadır: Chartres'daki Yeni-Platoncu ekolün kozmolojik araştırmalarıyla kesişme noktaları sunan *Yaratılış* ile imparatorlukla papalık arasındaki mücadele döneminde çok önemli konuları ele alan tarihi kitaplar (Krallar, Makabeler ve tefsirleri). XI ile XII. yüzyıllar arasında "Loire grubu"na üye olan şairlerin açıklayıcı eserleri (vecizeler, Hildebert de Lavardin'in *De ornatu mundi* [Dünyanın Süslemeleri Üzerine] ve *Krallar* üzerine açıklamalar, Marbodius'un *De Iona* [Yunus Üzerine] ve *De Macchabeis* [Makabeler Üzerine] eserleri ve daha sonraları Mattheus de Vendôme'un *Tobias*'ının şövalyeliği temel alan yorumu), Bernard de Cluny'nin *Carmen in Reges* [Krallar İçin Şiir], Lawrence of Durham'ın (1114-1154) *Hypognosticon* [Kısaltma], Alexander of Ashby'nin (XIII. yüzyıl) *Brevissima comprehensio Historiarum* [Çok Kısa Tarih Derlemesi] ve özellikle Petrus Riga'nın (XII. yüzyıl) birçok çeşitlemesi ve yorumu olan ve Kitab-ı Mukaddes'in tamamını manzum olarak açıklayan devasa *Aurora*'sı gibi manzum tefsir başyapıtlarına eşlik eder.

Yerel dillerde edebiyatta da benzer gelişim süreçleri yaşanır; bu türden eserleri arasında *Wiener Genesis* [Viyana Yaratılışı], *Milstätter Genesis* [Milstatter Yaratılışı], Frankon dilinde kafiyeli Kitab-ı Mukaddes, Herman de Valenciennes'in *chanson de geste* tarzında *Meryem Ana'nın Hayatı* ve *Yaratılış* eserleri, İngiltere'de de asıl eserin sekizde biri uzunluğundaki 12 bin mısralık muhteşem *Ormulum* ile başka benzer eserler gibi artık Kitab-ı Mukaddes'e değil de Petrus Comestor'un (?-1138) *Historia scholastica* [İlmi Tarih] eseri gibi didaktik sentezlere dayanan, beyitler şeklinde bir ansiklopedi olan *Cursor Mundi* [Dünyanın Koşucusu]vardır.

Yerli dillerde edebiyat

Tefsir şiirinin özel bir kategorisi olan ve pratik ihtiyaçları karşılayan Kitab-ı Mukaddes *titulus*ları, yani tablo, heykel veya minya-

türler için yazıtlar, beyit gibi asgari boyutlarda o tablo veya minyatürde temsil edilen olayı tasvir eder ve teolojik anlamına atıfta bulunur. Hildebert de Lavardin'in *Epigrammata biblica* [Kitab-ı Mukaddes'ten Vecizeler] eseri ve Sankt Gallen Manastırından IV. Ekkehard'ın (y. 980-y. 1060) Mainz Katedrali için hazırladığı (ama uygulanmamış olan) vezinli yazıt dizisi bu türün evrimini yansıtır.

Otloh von Sankt-Emmeram

Otloh von Sankt Emmeram'ın (y. 1010-y. 1070) *De doctrina spirituali* [Ruhani Doktrin Üzerine] eseri, tefsirin dönemin edebi süreçlerinde oynadığı kültürel rolün önemini gösterir. Ortaçağın ilk günah çıkarma-otobiyografi eserlerinden birini (*Liber de tentationibus cuiusdam monachi* [Bir Keşişin Günaha Çağrılarının Kitabı]) ve bir *Liber visionum* [Düşler Kitabı] yazmakla ün salmış olan Otloh, ilk eseri olan *De doctrina spirituali*'nin XII. bölümünü, Kitab-ı Mukaddes yorumlarının işleyişine ve yöntemlerine ayırır ve diyalektikçilerle polemik halinde Kitab-ı Mukaddes'in doğru şekilde kullanılması sorununu ele alır; Otloh, kelime anlamına dayalı olan tefsire karşı, kutsal metinden gerçekliğin tamamına uzanan ruhani anlamın önemini savunur: "Kitaplardaki işaretler olsun, yaratılışın tamamı olsun, dünyaya yararı dokunan her şeyin gizli bir anlamı vardır." İsa'nın mesellerine dayalı vaazlar, bu semiyotik süreçlerin biçimsel modelini meydana getirir (bu konu Paul Ricoeur [1913-2005] gibi çağdaş aydınlar tarafından da ele alınacaktır); Helga Schauwecker'in deyimiyle görünür olanın mistik tefsiri Otloh'u tüm olası içeriklerin kaynağı olan Kitab-ı Mukaddes'i beşeri bilimlere –ölüm formülü– entelektüel bir alternatif olarak görmeye iter. Beşeri bilim sistemi ise o dönemde Karolenj döneminden kaynaklanan bir gelişimi izleyerek kutsal metinlerin analizinin dilbilimsel, diyalektik ve retorik temelini oluşturur. Benzer bir konunun tartışıldığı Alain de Lille'in (y. 1128-1203) *Exceptivam actionem* [Olağanüstü Eylem] ilahisini oluşturan yedi kıtadan her birinde cisimleşme, beşeri bilimlerden birinin önermelerine karşı çıkar.

İsa'dan meseller

Azizlerin Hayat Öykülerine Dayalı Epik Şiir

XI ve XII. yüzyıllarda dikkat çeken ve Karolenj dönemindeki vezinli eserlerle devamlılık gösteren azizlerin hayat öyküleri, dinsel şiirle epik şiir arasında bir kesişme noktası oluşturur. En çok dikkat çeken eserler arasında Reginald of Canterbury'nin (XI. yüzyıl), Hieronymus'un (y. 347-y. 420) nesir eserini temel alan ve yazarın hikâyeyi asıl biyografide olmayan

olay ve unsurlarla zenginleştirme gibi edebi bir sorumluluk üstlendiği ve Hieronymus'tan kaynaklanan tarihsel-belgesel unsurla kendi metninin (altı cilt halinde, heksametron vezninde 3344 mısra) öne sürdüğü şiirsel unsuru net bir şekilde ayırt ettiği *Vita sancti Malchi* [Aziz Malchus'un Hayatı] eseri vardır. Hildebert de Lavardin'in tövbe etmiş bir hayat kadınının Tanrı'ya yaklaşmasını konu alan heksametron vezninde 902 mısralık, son derece başarılı *Vita sancte Marie Egyptiace* [Mısırlı Azize Maria'nın Hayatı] eseri de sayısız elyazması sayesinde günümüze ulaşmış ve sonradan başkaları tarafından da uyarlanmıştır.

Bkz. *Dine Adanma*, s. 239; *Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları*, s. 513; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Litürjik ve Dinsel Tek Sesli Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı*, s. 839

Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları

Irene Zavattero

XI ve XII. yüzyıllarda, hem monastik dünyada etkili olan reform hareketi hem de önce şehir okullarının, sonra da üniversitelerin ortaya çıkışı ve kutsal metinlerin öğretilmesi ve tefsir edilmesi alanlarında yeni metodolojilerin geliştirilmesinden dolayı teolojik içerikli edebiyatta niceliksel açıdan kayda değer bir artış görülür. Böylece bir yandan tartışma yazıları ve çileci edebiyat, diğer yandan da felsefe ve tefsir alanları gelişim gösterir. Bu metin bolluğu, inançla akıl arasındaki gerilimin zirveye ulaşmasına tanıklık eder.

Diyalektikçiler ve Diyalektik Karşıtları

Erken ortaçağ düşünürleri için *theologia* terimi tefekkür ve teori anlamında kuramsal faaliyetle eşanlamlıdır. XI ve XII. yüzyılda teoloji kavra-

mı gramer ve diyalektiğin Hıristiyan doktrinine uygulanmasıyla değişim gösterir. Teolojinin akılcı türden entelektüel bir faaliyet, yani gerçek anlamda bir bilim dalı olarak görülmesini sağlayan ve XII. yüzyılda yer alan en önemli teoloji hareketini oluşturan süreç böylece başlamış olur.

XI. yüzyılda rahiplerle keşişler arasında inançla ilgili meselelerde, okullarda diyalektik (*ars dialectica*) adı altında incelenen mantık dalının kullanımı konusunda geniş kapsamlı bir tartışma yaşanır. Bu tartışma genelde diyalektikçilerle diyalektik karşıtları arasındaki ihtilaf şeklinde özetlenir, ancak bu basit tezadın XI. yüzyılda ortaya çıkan entelektüel ve dinsel gerilimi tamamıyla açıklamakta yeterli olamayacağı, tartışma konularının çok daha karmaşık ve sergilenen yaklaşımların çok daha canlı olduğu açıktır. Diyalektik karşıtları arasında yer alan Otloh von Sankt Emmeram (y. 1010-y. 1070) ile Manegold von Lautenbach (?-1103) soyut teoloji olmayan her şeye karşı güvensizliklerini ifade eder ve inancı diyalektiğin kurallarına tabi tutmanın imkânsız olduğunu ısrarla öne sürer. Teolojinin en hararetli savunucusu olan Petrus Damiani (1007-1072), dünyevi iktidarın aracı olarak gördüğü seküler kültürün herhangi bir yararının olabileceğini reddeder, ama beşeri sanatlara (*artes liberales*) ilgi duyar ve keşişlerin cehaletiyle mücadele etme amacıyla manastırının kütüphanesini dindışı metinlerle de zenginleştirir. Damiani'nin keşişlere veya ruhban sınıfının temsilcilerine mektuplar halinde yazdığı sayısız tartışma yazısı az ve öz bir üslup ile kararlı ve radikal bir dil sergiler; örneğin *De vera felicitate et sapientia* [Hakiki Mutluluk ve İlim Üzerine] veya *De sancta simplicitate scientiae inflanti anteponenda* [Kibirli Bilgiye Göre Kutsal Sadeliğe Öncelik Tanıma Üzerine] eserlerinde edebi kültürün yararlarını küçümser ve diyalektiği şeytanın icadı olarak tanımlar. Diyalektikçilerin en önemli temsilcisi olan Berengarius de Tours (1008-y. 1088) diyalektiği hakikati keşfetmek için bir araç ve *De sacra cena*'da [Kutsal Yemek Üzerine] olduğu üzere, insanın "Tanrı'nın suretinde" yaratıldığına inanan yetiye, yani akla başvurmak için bir araç olarak görür. Dolayısıyla akla başvurmamak, insanın her gün kendini yenilememesi ve kendini Tanrı'nın suretinde görmemesi anlamına gelir.

Soyut teoloji

Teolojide Diyalektik Kullanımı

Akılla inanç arasında herhangi bir karşıtlık olmadığına inanan Aostalı Anselmus (1033-1109), inancın aklı (*ratio fidei*) adı altında katı bir doktrin geliştirir ve inancın içeriğini sırf akıl (*sola ratione*) yoluyla aydınlatır. Bu yeni yöntem yoluyla yansıtılan yenilik, Anselmus'un başlıca iki eseri olan *Monologion* ile *Proslogion*'da kullandığı üsluptan da anlaşılır; yazar bu-

rada *parataxis*i, yani bağlaçsız birleşimi, bağımlı cümlelerden oluşan *hypotaxis*e tercih eder. Nitekim Anselmus, "İnancımız sayesinde Tanrı'nın doğası üzerine bildiklerimizi kutsal metinlerin otoritesine başvurmadan, zorunlu nedenler (*necessariae rationes*) yoluyla göstermeyi" amaçlar (*Epistola de incarnatione Verbi* [Kelamın Bedenlenmesi Üzerine Mektup], 6), dolayısıyla da mantıksal açıdan çok özenli ve kısa bölümlerden yararlanır. Anselmus'un birbirine sıkıca bağlı argümanlarla akıcı bir özelliğe sahip anlatımı, sonraki yüzyıllarda skolastik akımla ortaya çıkacak özelliklerin tersidir, çünkü skolastikler *quaestio*yu, yani soruları Kitab-ı Mukaddes'i ve çeşitli Patristik kaynakları incelemek için kullanırlar ve parçalı bir yapı oluştururlar. Anselmus'un benimsediği diyalektik işleyiş, üslup açısından Hıristiyan doktrinini akılcı şekilde anlatma tercihinin sonucudur.

Parataxis ve *hypotaxis*

Reformla Mistisizm Arasında Monastik Teoloji

XI. yüzyıldan itibaren özellikle VII. Gregorius'un (y. 1030- 1085, ♔ > 1073) papalığı döneminde dine adanan hayatlarla kilise kurumuna nüfuz etmiş olan yenilenme ihtiyacını daha büyük bir coşkuyla yaşayan monastik dünya, İncil'i temel alan yoksulluk ve sadelik ideallerine dönüşü teşvik eder. O dönemde süregelen tartışmaların bazıları, dinsel makamları alıp satmakla ve nikâhsız beraberlikler yaşamakla suçlanan ruhban sınıfının ahlaksızlıklarını ve kilise içerisindeki makamlarının sorumluluklarını yerine getirmedeki yetersizliklerini konu alır. Bu tartışmalar, dinsel makamların alınıp satılması meselesine bağlı olan komünyon tartışması gibi dönemin teolojik düşüncelerine de temel oluşturur. Nitekim reformist akımların bazı temsilcileri bu tür rahiplerin makamlarını hak etmediğini ve komünyon törenlerinin dışında tutulması gerektiğini savunur, çünkü 1079 tarihli Roma Konsili'nde kabul edilen kurala göre komünyon sakramenti sırasında "sunakta kutsanan ekmek ve şarap İsa'nın bedenine ve kanına dönüşür."

Ruhban sınıfının ahlaksızlıkları

Aziz Bernard

Bernard de Clairvaux (1090-1153), monastik teolojide reform ve ilerleme girişimlerinin en önemli temsilcisidir. Diyalektikçilerin amansız rakibi olup –1140 yılında Sens Konsili'nde Petrus Abelardus'u (1079-1142) mahkûm ettirir– mistik düşünürlerin en ünlüsü olan Bernard, çilecilik üzerine yazdığı bazı inceleme yazılarında (*De gradibus humilitatis* [Tevazunun Dereceleri Üzerine] ve *De diligendo Deo* [Tanrı'yı Sevme Üzeri-

ne]) insanı günahtan Tanrı'yla birleşmeye götüren tefekkür yolculuğunu coşkulu sözlerle tasvir eder. İnsan mütevazı bir tavır benimsediğinde ne kadar sefil ve günaha eğilimli olduğunu anlar ve bedensel tüm bağlarını ardında bırakarak Tanrı'yla hayatını sevgiyle özdeşleştirmeye çalışır. Bernard'ın Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar ve retorik figürlerle dolup taşan yazıları ve nesir metinlerinin şiirsel tarzı bir yazar olarak ustalığını sergiler ve ona verilen *doctor mellifluus* [bal gibi tatlı konuşan âlim] adını hak ettiğini gösterir.

Saint Victor Düşünürleri

De contemplando Deo [Tanrı'yı Tefekkür Etme Üzerine] adlı, ileri düzeyde bir inceleme yazısı yazmış olan Guillaume de Saint Thierry'nin (1085-1148) yanı sıra mistik tefekkür ideali, Saint Victor Okulu'nda toplanan ve teolojik görüşleri skolastik teolojinin akılcı yaklaşımı ile monastik teolojinin duygusal yaklaşımı arasında aracı görevi gören bir grup Augustinusçu din adamı tarafından da ele alınır. Nitekim Hugues de Saint Victor (y. 1096-1141), dünyadan kopmayı ve Tanrı sevgisinin insanın ruhani hayatındaki merkezi rolünü savunmasına rağmen, *Didascalicon*'da bilime ve *trivium* ile *quadriviuma* özel önem verir, çünkü mistik yükseliş açısından yararlı olduklarına inanır. Richard de Saint Victor da (?-1173) benzer şekilde Vahiy'in verilerini akılcı kavramlar yoluyla ifade etme ihtimalini kabul eder, ama asıl ilgi duyduğu alan akılla inanç arasındaki ilişki değil, insanın içselliği ve mistik tefekkürün psikolojisidir; *De quattuor gradibus violentae caritatis* [Aşırı Merhametin Dört Derecesi Üzerine] adlı eserinden de görüldüğü üzere, bu konuları incelerken lirik, vecd halinde, incelikli ve insanoğlunun duygularının etkisinde kalmış bir dilden yararlanır.

Dünyevi işlerden uzaklık

Kehanet Edebiyatı

Bu dönemde mistisizmin yanı sıra büyük gelişme gösteren kehanet edebiyatının en önemli örneklerinden biri, Hildegard von Bingen'in (1098-1179) düşsel eserlerinden *Scivias*'tır [Yolları Tanı]. İlham kaynağı doğrudan Tanrı olan Hildegard'ın düşleri Hıristiyan dünyasının çeşitli bölümlerini içerir ve Deccal'ın gelişi dahil dünyanın son çağlarının kehanetinde bulunduğu sanılır. Kehanet edebiyatının en özgün yazarı olan Gioacchino da Fiore (y. 1130-1202) kutsal metinleri yorumladığı en önemli eserlerinde (*Concordia Novi ac Veteris Testamenti* [Yeni ile Eski Ahit'in Uyumu], *Expositio in Apocalypsim* [Kıyamet Gününün Açıklaması] ve *Psalterium decem chordarum* [On Telli Mezmur Kitabı]) insanlığın ka-

İnsanın üç çağı

derini, her biri Teslis'in bir kişisini cisimleştiren üç çağa böler. Eski Ahit çağı, yani sekülarizmin ve duyuların hâkimiyetinde bulunan ve (*Ordo Coniugatorum* [Evliler Tarikati]), İsa'nın gelişiyle sona eren yasa dönemi, Baba'ya denk gelir; Gioacchino'nun içinde bulunduğuna inandığı, bedensel şartlanmadan kurtulmaya eğilimli ve Deccal'in gelişiyle kapanacak olan Yeni Ahit ve Kilise çağı (*Ordo clericorum* [Din adamları Tarikatı]) Oğul'a denk gelir; Gioacchino'nun hesaplarına göre 1260 yılında başlayacak olan ve Ruh'un üstün geleceği, tefekkür temelli monastik hayat modelinin kendini kabul ettireceği gelecek çağ da Kutsal Ruh'a denk gelir. Bu son çağ *viri spirituales* [ruhani insanlar] (*Ordo iustorum*, yani Doğruların Tarikatı'na üye olanlar) çağı, yani kendisinin kurduğu, dünyayı ebedi Kurtuluşa götürecek Florensis tarikatına üye olanlara benzer keşiş ve inzivacılardan oluşan toplumun çağı olacaktır. Gioacchino'nun kehanetlerinin sonraki yüzyıllarda edebiyat üzerinde gösterdiği etki, ona atfedilen ve genelde papalık hiyerarşisini veya imparatorluk iktidarını hedef alan eleştirilerinde Gioacchino'nun düşüncelerinden yararlanılan sayısız sahte yazıdan da anlaşılır (örneğin *Super Hieremiam* [Yeremya Üzerine] ve *Super Isaiam* [İşaya Üzerine]). Frensisken tarikatının ruhani kanadı da XIII. yüzyılda Gioacchino'nun ruhani insanlardan oluşan yeni bir tarikatın gelişi üzerine görüşlerini Frensiskenliği Ruhani Çağın gelişinin bir işareti olarak göstermek üzerine kullanır.

Maddi Dünyanın Hor Görülmesi

Hıristiyanların nihai amacı, Tanrı'yla birleşilen gelecek hayattır. Dolayısıyla dünya üzerindeki hayat, ıstırap ve sefalet dolu geçici bir deneyim anlamına gelir. Bu konuyu işleyen en önemli iki eserden biri, keşiş Bernard de Cluny veya de Morval (XI. yüzyıl) tarafından yazılmış olan *De contemptu mundi*'dir [Dünyayı Horgörme Üzerine]. Neredeyse 3 bin kafiyeli mısradan oluşan bu kitapta hem kilise dünyasının ahlaki yozlaşmasını hedef alan acı bir hiciv sunulur hem de insanın sadece inanç yoluyla kurtulabileceği günahkârlık durumu etkili bir şekilde tasvir edilir. Diğer eser, sonradan III. Innocentius adıyla papa olacak olan Kardinal Lotario de Conti di Segni (1160-1216, ♔ > 1198) tarafından yazılan *De contemptu mundi, sive de miseria conditionis humanae* [Dünyayı Hor Görme Üzerine veya İnsanlığın Sefaleti Üzerine] eseridir; burada ebedi mutluluğun umudu bile sunulmadan, seküler halka dünyevi hayatın sefilliğini göstermek amacıyla yalın, ama ısrarlı bir dille insanoğlunun zavallı, gelip geçici ve hassas hayatı tasvir edilir.

Skolastik Teoloji ve Sistematik Tefsir

Berengarius ve Anselmus ile başlayıp XII. yüzyılın yeni kültür ve ekonomi merkezleri olan şehirlerde oluşturulan okulların sağladığı itici güçle hızlanan teolojinin akılcılaştırılması süreci, özellikle diyalektiği yücelten Petrus Abelardus'un katkısıyla teolojinin XIII ve XIV. yüzyıllarda bir bilim dalı olarak yapılanmasında belirleyici rol oynar. XII. yüzyılda Laon başdiyakozu Anselmus'un (y. 1050-1117) etrafında oluşan Laon Okulu'nun hocaları Kitab-ı Mukaddes ile Patristik metinleri sistematik ve kapsamlı bir şekilde yorumlar. Bu öğretilerin meyvesi olan *quaestiones* (sorular) daha sonraları genelde *Sententiae* [Hükümler] adı verilen derlemelerde toplanır; Augustinus (354-430) başta olmak üzere Kilise Babaları'nın eserlerinden alınma bölümlerden oluşan bu antolojilerde, kesin kriterlere göre düzenlenmiş olmasa da, çeşitli teolojik konularda kesin ve nihai görüşler belirtilir. Özgünlük açısından çok parlak olmamalarına ve çeşitli otoriteleri eleştirel olarak ele almamalarına rağmen, bu hocalar tefsir amaçlı inceleme yazı türünden vazgeçmiş olup teolojik bilgileri konu ve sonuç temelinde düzenlemiş olmalarından dolayı değerlidir.

Abelardus'un düşü

Petrus Lombardus'un (y. 1095-1160) *Sententia* veya *Liber sententiarum* [Hüküm Kitabı] eserinde ele alınan konuların sistematiklik derecesi, sonraki yüzyıllarda gördüğü büyük rağbeti ve bu kitabın doğmakta olan üniversitelerin teoloji fakültelerinde ders kitabı olarak benimsenmesini açıklayan mükemmel bir düzen oluşturur. Lombardus konu kriterinin yanı sıra hem en eski derlemelerin tarihsel kriterini hem de Abelardus'un *Sic et Non* [Evet ve Hayır] eserindeki mantık-argüman kriterini temel alır ve ele alınan bölümlerin seçiminde ve konuların açıklanmasında didaktik bir üslup sergiler. Teoloji alanındaki bilgilerin tabi tutulduğu bu sistematik düzen, sonraki yüzyıllarda çok rağbet görecek olan *summa* [özet] türü için zemin hazırlayacaktır.

Petrus Lombardus'un *sententia*ları

Bkz. *Dinsel Tarikatlar*, s. 217; *Dine Adanma*, s. 239; *Dinsel Şiir*, s. 507; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Litürjik ve Dinsel Tek Sesli Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı*, s. 839

Vaazlar ve *Artes Praedicandi*

Silvia Serventi

Vaaz, ortaçağda Hıristiyanlık Avrupa'sında çok önemli bir edebi türdür; bu didaktik ve ikna amaçlı kullanılan türün içeriği inanç ve ahlak olup kutsal bir metni temel alır. Ortaçağ vaazları, patristik veya monastik vaazlardan modern dönemin belirli bir konuyu ele alan vaazlarına geçişi temsil eder; artes praedicandi*'nin ortaya çıkış şeklinde kendini gösteren bu değişim, XII ile XIII. yüzyıllar arasında, üniversitelerin ve dilenci tarikatların doğuşuna paralel olarak gerçekleşir.*

Vaaz: Sözlü İletişim ile Yazılı Metin Arasında Bir Tür

Vaaz, ortaçağda Hıristiyanlık Avrupa'sında çok önemli bir edebi türdür, çünkü inanç hakikatlerinin aktarılması açısından ruhban sınıfıyla halk arasındaki başlıca iletişim aracını oluşturur. Ortaçağda yaygın olan başka türlerin tersine vaaz canlı bir türdür, eskiden beri en önemli özelliği olan dilinin akıcılığı sayesinde günümüzde de var olan bir türdür. Ortaçağda vaaz, özellikle mektup, inceleme yazısı ve Kitab-ı Mukaddes yorumu gibi türlerle bağlantılıdır, ama o dönemde var olan tiyatro, *novella* [kısa roman], siyasal söylev ve şiir gibi başka edebi türlerle de bağlantılı olduğu görülür. Ancak diğer dinsel yazın türleriyle arasındaki başlıca fark, sözlü iletişim özellikleri, yani vaazların sözlü olarak icra edildiği ihtimalini gösteren, metne dayalı ve metin dışı işaretler içermesidir. Dinleyicilere sık sık ikinci çoğul şahıs şeklinde hitap edilmesi, kişisel atıflar, vaazın uzunluğu, vaazı içeren olaya atıflar veya üçüncü kişilerle kurmaca diyaloglara başvurulması ve hem vaaz verenin hem de dinleyicilerin hatırlamasını kolaylaştıran hafızaya dayalı unsurların kullanımı gibi özellikler bu yönde yorumlanabilir.

Vaaz iki yazılı metnin, yani Kitab-ı Mukaddes ile vaazın yazılı şekli arasında yer alan sözlü bir iletişim şekli ve yazılı metni tamamıyla yansıtmayan bir performans şeklidir. Metni yansıtmadaki farklılıklar, aynı vaazın iki kaydının söz konusu olduğu bazı durumlardan anlaşılır. Ancak günümüze ulaşan metnin bu sürecin hangi aşamasını oluşturduğunu da daima sorgulamamız gerekir. Süreç dört aşamadan oluşur: *Reportatio* veya vaazın bir dinleyici tarafından kaydedilmiş şekli, genelde *sententia* adı verilen sade aşaması, örnek vaaz ve genelde bir önceki iki aşamada var

olmayan anlatımsal ve açıklayıcı unsurlarla zenginleştirilmiş nihai vaaz. Burada önemli olan, yazılı metnin vaazdan önce mi, yoksa sonra mı yazılmış olduğunu anlamaktır. Ancak bir yazar tarafından yazılan bir vaazın, sözlü icradan sonra başka bir vaiz için bir örnek teşkil edebildiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Sözlü iletişim ile yazılı metin arasında bir tür olan vaazın dilbilimsel yönü de bu karışık doğasına bağlı bir başka özelliktir: Şarlman (742-814, 👑 > 768, 👑 > 800) tarafından düzenlenen kilise konsilleriyle birlikte, 813 yılında vaazlarda Latin kökenli dillerin ve Germen yerel dilinin kullanılmasına karar verilirse de, vaazların yerel dillerde yazılmış ilk örnekleri için XIII. yüzyılı beklemek gerekir ve Latince XVI. yüzyıla kadar fiili iletişim dili olmaya devam eder. Bu da muhtemelen IX. yüzyıl başlarından itibaren vaazların dinleyiciler tarafından anlaşılan dillerde gerçekleştiği anlamına gelir, ama hem yazarlar hem de sonradan vaazı kaydedenler yazılı metin için Avrupa'nın tamamında en yaygın dil olan ve yerel dillere göre kuralları daha belirli olan Latinceyi tercih eder.

Sözlü iletişim

Didaktik ve ikna amaçlı bir tür olan vaazın içeriği inanç ve ahlaktır ve kutsal bir metni (genelde Kitab-ı Mukaddes, ama bazen de litürjik veya patristik kaynaklar) temel alır. Ortaçağ vaazları, kutsal metinleri temel alan kilise kültürünün bilgisiz halkın diline tercüme edilmiş halidir. Vaazın başlıca amacı, Tanrı'nın sözlerini ilan etmek, öğretmek ve halkı teşvik etmektir, ancak vaazlarda aynı zamanda astronomiden botaniğe, coğrafyadan teknolojik yeniliklere kadar uzanan birçok farklı disipline ait konulara da değinilir. Bundan dolayı vaazlar dönemin başlıca kitle iletişim aracını oluşturmanın yanı sıra ortaçağ toplumunun aynası olarak da işlev görürler. Bu arada farklı türden metinler için kullanılan terimlere de dikkat etmek gerekir. En önemli ayrım, *homilia* ile *sermo* arasındakidir. *Sermo* IV. yüzyıl sonlarından itibaren vaaz için en çok kullanılan kelimedir ve inceleme anlamına gelen *tractatus*la eşanlamlı olarak kullanılır; *homilia* ise bireysel olarak incelenen bir metni temel almayıp geniş bir dinleyici kitlesini hedef alan bir konuşmadır. *Homilia* genelde litürjik bir bağlam içerisinde yer alır, *sermo* ise kilisenin temel doktrinini ve ahlaki öğretilerini sunmayı amaçlar, dolayısıyla *homilia* gibi kutsal metinlerden bir bölüme değil, belirli bir konuya odaklanır.

Toplumun aynası

Ortaçağ Vaazlarının Gelişimi

IX ile XIII. yüzyıllar arasında vaaz denince genelde Kilise Babaları'nın *homilia*larının yerel dilde sunulması anlaşılır; örneğin Humbert de Ro-

mans (y. 1200-1277) III. Innocentius'un (1160-1216, ♔ > 1198) vaazlarının örnek alınması gerektiğini öne sürer: "Çok kültürlü bir insan olan Papa Innocentius'un [...] bir defasında, Azize Magdalena Bayramı'nda vaaz verirken yanında bir diyakoz bulunduğunu ve Gregorius'un bu bayram konusundaki bir *homilia*sını okuyup Latince metni kelime kelime halkın diline çevirdiğini öğrendim" (Humbert de Romans, *De eruditione praedicatorum* [Vaazların Bilgeliği Üzerine]). 1215'te III. Innocentius'un girişimiyle gerçekleşen IV. Lateran Konsili'nde vaaz verme gerekliliği hararetle tavsiye edilir ve vaaz, günah çıkarma ve sakrament kullanımı arasındaki ilişki vurgulanır. Yılda bir kez günah çıkarma ve Paskalya'da komünyon yapma zorunluluğuyla cemaatle din adamları arasındaki ilişkide gerçek anlamda bir devrim yaşanır ve o andan itibaren merkezi bir rol üstlenen vaizlere halkı tövbe etmeye ve ruhani uzlaşmaya teşvik etme görevi verilir. Bu dönemden önce vaazlar daha çok monastik ortamlarda, ayin sırasında verilirdi ve patristik yazarların vaazları okunurdu. Bu amaçla kişisel tefekkürün ve halka yönelik vaazların yanı sıra, Kilise Babaları'nın, litürjik düzene göre sıralanmış *sermo* ve *homilia*larının derlemeleri oluşturulur. XII. yüzyılda manastırlarda verilen vaazlar, başkeşiş veya başrahibe veya onlar tarafından görevlendirilmiş bir keşiş veya rahibe tarafından cemaate yapılan dinsel konuşmalardan oluşurdu. *Sermo* hem vaaz hem de okuma metni görevi görürdü ve cemaatin litürjisine dahildi. Mektup şeklinde *sermo*lara da sık sık rastlanırdı. Kitab-ı Mukaddes'in litürjide konu alınan bölümünün yorumlandığı Patristik *homilia*'nın tersine monastik *sermo*larda kutsal metinlere veya litürjiye dayanan belirli bir motif veya konu geliştirilir; anlatımsal yön çok önem taşımaya devam eder, ama *sermo*nun okuma metninden anahtar bir kelime seçilerek geliştirilmesi âdeti ortaya çıkmaya başlar. Böylelikle büyük monastik okulların da giderek kendilerini kabul ettirmesiyle, üniversitelerin ve dilenci tarikatlarının doğuşuyla da yakından bağlantılı olan *sermo modernusa*, yani skolastik veya tematik vaazlara yaklaşılmaya başlanır.

III. Innocentius'un girişimi

Parisli hocalar

Artes praedicandi

Oldukça karmaşık olan ve "yapısal" bazı açılardan dönemin gotik katedrallerini andıran bu vaaz tipinin giderek yayılması, *artes praedicandi* denen rehberler yoluyla kesin retorik kurallarının oluşturulması ihtiyacını ortaya çıkar. Bu tür eserleri, *exemplum* [örnek] derlemeleri, *florilegium*'lar [başka eserlerden derlemeler], örnek *sermo* derlemeleri gibi vaazlara des-

tek olarak hazırlanan başka eserlerden veya vaize Kitab-ı Mukaddes'teki belirli bir terimle bağlantılı bütün bölümleri veya o terime atfedilebilecek tüm anlamları sunmaya yarayan Kitab-ı Mukaddes'teki benzer veya ayrı bölümlerden ayırt etmek gerekir. *Artes praedicandi*lerin farkı, kullanıma hazır malzeme içerme olanaklarıysa da, asıl nasıl vaaz verilmesi gerektiğini anlatmalarıdır. Bu edebi türün ani gelişimi, *homilia*ya benzeyen vaaz üslubundan daha karmaşık olan tematik *sermo*ya geçişe bağlıdır. XII. yüzyılda Paris'te teoloji hocaları olan ve bu tür eserleri yazan Stephen Langton (1150-1228), Alain de Lille (y. 1128-1203) ve Petrus Cantor (y. 1130-1197), öğrencilerinin zamanlarının büyük kısmını vaaz vermeye ayırdıklarının bilincindeydi. Bu eserlerin en ünlü ve en eskilerinden biri –Alexander of Ashby'nin *De artificioso modo praedicandi* [Vaaz Verme Yeteneği Üzerine] gibi XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başları arasına tarihlendirilir– Cibkenciehbib tarikatından Parisli bir hoca olup 1203'te ölen Alain de Lille'in *Summa de arte praedicatoria* [Vaaz Sanatı Derlemesi] eseridir. Vaazın günümüzde de geçerli olan, halkı ahlak ve kilise doktrini alanlarında eğitme aracı olduğuna dair ünlü tanımı ona aittir. Alain'in bu eseri sadece daha sonraları *ars* olarak tanınır, çünkü bu terime vaazın özelliklerini konu alan uzun bir inceleme yazısında ilk yer veren kişi, İngiliz rahip Thomas of Chobham, diğer adıyla Salisburyli Thomas'tır (y. 1160-1233/1236). Bu yazarın 1227-1228 yılları arasında yazdığı *Summa de arte praedicandi* eseri klasik retoriğe özgü *circumstantiae* [içinde bulunulan koşullar] teorisini yeniden ele alır.

Dinleyiciler

Bu teoriye göre vaazın nerede, ne zaman, neden ve kime hitaben verildiğini incelemek gereklidir. Bu inceleme vaazın verildiği kentsel bağlamın özelliklerine ve dinleyicilerin çeşidine dikkat edilmesini gerektirir ve *ad status*, yani farklı dinleyici kategorilerine hitaben hazırlanmış derlemeleri açıklar. Tanrı ile insanlar arasında bir arabulucu ve hakikatin basit bir aracı olarak görülen vaizlere üç ana unsurdan *–rationes* [akıl], *auctoritates* [otorite] ve *exemplum (örnek)*– yararlanarak, yani anlatılanları teyit etmek için mantıksal argümanlara, kutsal metinlere, patristik yazarlara, litürjik otoritelere ve tarihi veya kurmaca örneklere başvurarak dinleyicileri eğitme görevi verilir.

Ortodokslukla Heretiklik Arasında Vaazlar

XII. yüzyılda vaaz alanı, *Sermones super Cantica Canticorum* [Neşidelerin Neşidesi Üzerine Vaazlar] gibi yüksek edebi değere sahip, ama fiili vaaz yerine daha çok okuma malzemesi haline gelen vaazların yazarı Bernard de Clairvaux'nun (1090-1153) hâkimiyeti altındadır. Aynı dönemde

ortaya çıkan heretiklerin vaazları sorununa 1184 tarihli Verona Antlaşmasıyla çözüm bulunmaya çalışılır ve Kilise tarafından yetki verilmeyenlerin vaaz vermesi yasaklanır. Böylelikle özellikle iyi ile kötü arasında radikal bir düalizme inanan Katharlar ve adlarını 1174-1176 yılları arasında havarilerin hayatını örnek almaya karar veren Lionlu zengin bir tüccar olan Valdesius'tan alan Valdistler (veya Lion Yoksulları) hedef alınır. Katharların vaazlarından geriye doğrudan tanıklıklar kalmamıştır, ama bu tarikatın kutsal metinlerin kelime anlamına öncelik verdiği bilinir; Valdistler ise Kitab-ı Mukaddes'in Latince metini inceleyemedikleri için tercümelerini teşvik ederlerdi. İtalya'da yerel dilde görülen ilk vaaz örnekleri (*Sermoni subalpini* [Alp Dağlarının Eteklerinin Vaazları] ve *Omelia volgare padovana* [Po Bölgesinin Yerel Dildeki Vaazları]) XIII. yüzyıla aitlerse de, diğer Avrupa ülkelerinde halk dilinde vaazlar XII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır. Paris piskoposu Maurice de Sully (1105/1120-1196) 1161-1171 yılları arasında hazırladığı ve örnek vaazlardan oluşan derlemede önce Latince, sonra da yerel dildeki versiyonları sunar. Orta İngilizce örnekler arasında ortaçağ İngiliz *reportatio*sunun ender örneklerinden olan ve heretik sınıfına giren Lollardların vaazları önem taşır. İber Yarımadasında da *Homelies d'Organyà* [Organya Vaazları] XII. yüzyıl sonlarına ait olup Katalan nesirinin en eski örnekleridir. Dolayısıyla vaazlar, bir yandan Avrupa dillerinin doğuşunu, bir yandan da dönemin hem dinsel hem de seküler kültürünü incelemek açısından öncelikli bir araç oluşturur. Ama vaaza bağlı çeşitli türlerin –vaaz rehberleri ve vaaza malzeme olabilecek derlemelerin yanı sıra dinsel övgü ve ruhani rehberlik mektupları– ortaya çıkışından da anlaşıldığı üzere, özellikle ortaçağda gelişme gösteren bu edebi türün retorik konumu da görmezden gelinemez.

Vaazlar ve Avrupa dillerinin Doğuşu

Bkz. *Azizlerin Hayat Öyküleri*, s. 524; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Kadınların Müziği ve Ruhaniliği: Hildegard von Bingen*, s. 834

Azizlerin Hayat Öyküleri

Pierluigi Licciardello

XI ve XII. yüzyıllarda azizlerin hayat öyküleri bir evrim sürecinden geçer ve zamanın yeniliklerini yansıtır. Aziz modelleri arasında Germen ve Frank imparatorluk saraylarında aynı zamanda aziz olan kral modeli ortaya çıkar. İtalya'daki monastisizm kilise reformuna götürür; keşişler manastırdan çıkıp vaaz vermeye başlar. XI. yüzyıl ortalarında papalığın reform hareketine destek vermesi, kiliseyi savunurken şehit olan azizler ve papa azizler gibi yeni aziz modellerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. XII. yüzyılda seküler toplumda da acı çeken hacı azizler ve emekçi azizler gibi yeni modeller ortaya çıkar.

Kutsal Kraliyet

Kutsallıkla kraliyet arasında bir bağlantı kurma şeklindeki Germen fikri ortaçağda aynı zamanda aziz olan kral modelinin doğuşuyla sonuçlanır. Erken ortaçağda zaten var olan bu model, belirli hanedanlara ve siyasal ihtiyaçlara bağlı olarak 1000 yılı civarında daha kesin bir şekilde tanımlanır. Şarlman'a (742-814, > 768, > 800) ait olan imparatorluk tahtındaki pammıhı meşru kılmak isteyen Sakson Hanedanının bazı üyeleri aziz ilan edilir. Bu azizlerin arasında I. Otto'nun (912-973, > 962) karısı Matilde (890-968) ile kızı Adelaide (y. 931-999) gibi kraliçeler de bulunur. Şarlman'ın, İmparator Friedrich Barbarossa (y. 1125-1190) tarafından 1165'te aziz ilan edilmesi, söz konusu "imparator azizler" sürecinin zirvesini oluşturur.

X. yüzyıldan itibaren Fransa'da kralların doğaüstü bir gücü, yani bazı hastalıkları el temasıyla iyileştirme gücünü ellerinde bulundurduğuna inanılır. Marc Bloch'un (1886-1944) "mucizevi krallar" adını verdiği bu krallar, Capet Hanedanının güçlenme sürecinde önemli bir rol oynayacaktır.

Avrupa'nın sınırlarına yakın olan ve 1000 yılı civarında Batının Hıristiyan toplumuna dahil olan bazı ülkelerde, kral aziz (genelde savaşta şehit olmuş veya bir komployа kurban gitmiş bir kral), ulusal kimliğin temelini oluşturur. Bu türden örnekler arasında Bohemyalı Wenceslaus (y. 907-929), Norveçli Olaf (995-1030, > 1016-1028), Macar Stephanus (y. 969-1038, > 1000/1001), Danimarkalı Canute (y. 1040-1086, > 1080) vardır.

Kilise Reformu

Libertas Ecclesiae [Kilisenin Özgürlüğü], yani kilisenin dış müdahalelerden (seküler etkiler, imparatorluk ve aristokrasi müdahaleleri) ve heretikliklerden (dinsel makamların alınıp satılması ve nikâhsız beraberlikler) özgürlüğü, XI. yüzyılda Kardinal Petrus Damiani (1007-1072), Kardinal Humbertus de Silva Candida (?-1061) ve Papa VII. Gregorius'un (y. 1030-1085, ♔ > 1073) etrafında toplanan reformist çevrenin parolasıdır. Kiliseyi savunmak için mücadele eden, hatta gerektiğinde şehit olan Hıristiyanlar, bu inanıştan doğan aziz modelini oluşturur.

XI. yüzyılın ilk yarısında kilise reformunun ardında keşişler vardır ve monastik alandaki azizlerin hayat hikâyeleri bu yeni mesajın yayılmasında önemli bir araç haline gelir. Keşişler, gezgin vaizler, inzivacılar, bu yeni dönemin insanla Tanrı arasında farklı bir ilişki arayışının göstergesi olan huzursuz bir ruh haliyle İtalya'yı dolaşırlar. Petrus Damiani 1042 yılında Camaldoli (Arezzo piskoposluk bölgesi) tarikatının kurucusu Ravennalı Aziz Romualdus'un (y. 952-1027) hayatını konu alan *Vita beati Romualdi*'yi yazar; Romualdus ruhban sınıfının dinsel makamları alıp satmasına ve kralların zorbalığına karşı mücadele veren bir kilise reformisti, yeni manastırlar kurmak ve eskileri reforma tabi tutmak için Pirene Dağları'ndan İstria'ya Avrupa'yı gezen monastik bir reformist ve bedensel ıstıraplar çekerek İsa'yla kişisel bir ilişki kurmaya çalışan mistik bir düşünürdür. Floransalı Aziz Johannes Gualbertus da (y. 995-1073) çok faal olan bir başka reformisttir. Kurduğu Vallombrosa tarikatına üye olan keşişler vaazları yoluyla Floransa halkını dinsel makamları satan piskoposa karşı ayaklanmaya teşvik ederler. Gualbertus'un müridi Petrus, Floransa piskoposuna yöneltilen suçlamaların doğruluğunu kanıtlamak için ateşle sınava bile maruz olur. XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl başları arasında monastik alanda bir reform süreci başlatılıp Aziz Benedictus'un ruhaniliğine dönmeye çalışılır. Bunun için Köln piskoposu Aziz Bruno (y. 1030-1101) tarafından kurulan Certosa, Burgonya'da kurulan Citeaux ve Aziz Johannes de Mathera (1070-1139) tarafından kurulan Pulsano başta olmak üzere çeşitli yeni merkezler oluşturulur. Hatta XII. yüzyılda Robert d'Arbrissel (y. 1047-1117) ve Gilbert of Sempringham (y. 1088-1189) gibi bazı azizler, o döneme göre bir provokasyon, hatta neredeyse bir devrim oluşturacak şekilde kadınlarla erkeklerin bir arada olduğu merkezler kurarlar.

Gezgin vaizler

XI. yüzyıl ortalarından itibaren papalık reformist hareketin liderliğini üstlenir. Milano'da, dinsel makamları alıp satan başpiskoposlarla mücadele eden büyük bir yurttaş grubu tarafından kurulan Patarin hareketinin odağını Arialdus (y. 1010-1066) ve Erlembaldus

İnancı savunan şehitler

(?-1075) adlı şehitler oluşturur. Tarihte ilk defa ortaya çıkan *inter Christianos*, yani papalığa itaat ederken Hıristiyanlar arasında şehit olma kavramının en çarpıcı örneğini, Katolik inancını İngiltere kralı II. Henry'ye (1133-1189, ♔ > 1154) karşı korurken ölen Canterbury başpiskoposu Thomas Becket (1118-1170) oluşturur.

İmparatorlukla papalık arasındaki mücadelenin en şiddetli safhası olan "dinsel atamalar mücadelesi" 1122 yılında Worms Antlaşmasıyla sonuçlanır. Bu arada azizlik ideali kilise dışında, inancın savunulmasından kilisenin başarılı genişleme sürecine yayılır, kilise içinde de cemaatten bağımsız rahiplerin kutsallığın aracı olarak kabulünü kapsar ve papa, rahiplerin lideri olarak daha da büyük bir önem kazanır. Önce Kutsal Topraklar'da Müslümanlara karşı, sonra da Kathar ve Albigen heterodoksisine karşı yürütülen Haçlı Seferleri yeni bir aziz modelinin –nerede olursa olsun Hıristiyanlığın düşmanlarıyla mücadele ederek kendi hayatını feda etmeye hazır İsa'nın şövalyesinin– doğuşuna işaret eder. Artık azizler barışçıl şehitler değil, Aziz Bernard de Clairvaux'dan (1090-1153) ilham alan Tapınak şövalyeleri gibi, kutsal mücadelede yer alan savaşçılardır. Kilise içerisinde de monastik egemenliğin yerini rahiplerin hâkimiyeti alır. Giderek daha merkezi ve hiyerarşik bir yapıya sahip olan kilisenin lideri papa, doğrudan aziz sayılır veya en azından sırf papa olduğu için diğer Hıristiyanlardan daha azizdir; papanın azizliği, onun işlevine bağlı olup teologlar tarafından teorik açıdan reddedilir, ama azizlerin hayat öykülerini yazanlar tarafından canı gönülden kabul edilir. Bu reform döneminde IX. Leo (1002-1054, ♔ > 1049), VII. Gregorius, III. Victor (y. 1027-1087, ♔ > 1086) ve II. Urbanus (y. 1035-1099, ♔ > 1088) gibi papa azizlerin hayat hikâyeleri yazılır.

Hukuk ve Sekülarizm: XII. Yüzyıl

Yüzyıllar boyu yerel toplulukların öncülüğünde teşvik edilen azizlik, giderek kanonik hukukun normları temelinde yönetilen Roma meclisinin kontrolüne geçer. Papalık başlangıçta yerel topluluklardan gelen başvuruları (*petitio*) kabul etmekle yetinir ve belirli bir azizin bayramının kutlanmasına ve adının şehitler listesine dahil edilmesine izin verir; kilise kanunlarının oluşturulmasında faal olan papa III. Alexander (1110-1181, ♔ > 1159) ise bu alanda somut bir işleyiş dayatır. Azizin doğaüstü gücünün gerçek kanıtı olan mucizelerin derlenmesi ve tanıkların papalık görevlileri karşısında verdiği beyanatlar, bu yeni işleyişlerde merkezi rol oynayacaktır; bu süreç tutanaklarla ve noter imzalarıyla gerçek anlamda bir soruşturma (*inquisitio*) halini alacaktır.

III. Alexander'in dayattığı işleyiş

Kilise azizlik makamının kontrolünü eline alırken, toplum içerisinde geleneksel modellerden uzak, yeni aziz örnekleri doğar. Bu örnekler arasında evini ve ailesini terk edip İsa'yı örnek alarak yoksul bir hayat sürmeyi seçen ve Roma, Santiago de Compostela veya diğer ünlü kutsal yerlere yolculuk yapan hacıları sayabiliriz. Hacı olan Romalı Aziz Alexius'un dokunaklı hayat hikâyesi ilk defa VI. yüzyılda yazılır, ama daha çok XI ile XII. yüzyıllar arasında yaygın hale gelir ve tekrar tekrar ele alınır.

Bu sürece paralel olarak mucizevi bir şekilde batıdaki kiliselere ulaşan kutsal emanetlerin hikâyeleri ve kültleri de yayılmaya başlar. Bunların arasında İsa'nın ölümünden hemen sonra yontulmuş olan prototipin kopyası olduğu iddia edilen ve hikâyesi XI. yüzyılda yazılmış olan Lucca'daki Kutsal Yüz sayılabilir.

XII. yüzyılda ilerledikçe, kilise cemaatine üye azizlerin geleneksel hâkimiyetinin yerini seküler azizlerin giderek artan varlığına bıraktığını görürüz. Ranieri di Pisa (1118-1160) ve Cremonalı Homobonus (?-1197) İtalya'da yaşamış, asil olmayan seküler azizlerdir. Önceleri saray soytarısı ve ozan olan Rainerius sonradan inzivaya çekilir, bir emekçi olan Homobonus ise dünyevi bir hayat sürmeye devam etmesine rağmen azizlik makamına uygun bulunur. İnzivacı azizlerle seküler azizler İtalya'nın her bölgesinden ve her sosyal kesiminden gelir. Guglielmo di Malavalle (?-1157) ile kılıcını Montesiepi tepesine (Toscana'da, günümüzde de var olan San Galgano Manastırına yakın yerde) saplamış olmakla ün salan Galgano di Chiusdino (1150?-1181), şiddet dolu hayatlarından tövbe etmiş şövalyelerdir.

Seküler azizler

Yeni Bir Dil Arayışı

Ortaçağın merkezi bölümünde azizlerin hayat öykülerinde daha kültürlü ve zarif bir dil kullanılmaya başlanır. Avrupa'nın büyük manastırlarında ve katedral okullarında yazılan azizlerin hayat öyküleri klasiklere yeniden hayranlık duyulmaya başlandığını ve dilinin örnek alındığını gösterir, ölçülü beyit, retorik, zarif ifade tarzları, ender bulunur, zarif kelimeler yeniden keşfedilir. Birçok metinde şiir yazma zevki öne çıkar, manzum ve nesir karışımından oluşan *prosimetrum* ve metinlerin manzum versiyonları ortaya çıkar veya sırf estetik zevk amacıyla mısralar eklenir ya da diyaloglar manzum olarak yazılır. XI. yüzyılda Montecassino'da keşiş olan Alphanus Salernitanus (?-1085) klasik yazarlar ve diyalektik konusunda son derece bilgilidir.

Dilin verdiği estetik zevk

Azizlerin hayatı bu dönemde artık hikâye gibi yazılmaz, yerleştirilmez, çünkü Roma tarihyazımı, ilgili dönemin imparatorlarının ve en önemli ta-

rihi olaylarının tespit edilmesine izin verir. Tarihyazımı kriterleri, metnin yararlı yönleri, anlatımın kısalığı ve öykünün hakikati azizlerin hayat öykülerinin en belirgin özellikleri haline gelir. Petrus Damiani gibi bazı yazarlar aziz olmak için mucizelerin gerekli olmadığını savunur. Mucizeler insanların kabiliyetleri dışında yattığı için tarihe dahil değildir. Azizlerin erdemleri, gerçek ve akılcı ve herkes tarafından bilinen davranış şekilleri ise daha ilginçtir.

Zaten XII. yüzyıl aynı zamanda eleştirilerin, ruhban sınıfının en muhafazakâr kesiminin saldırdığı "yenilikler"in çağıdır. *De pignoribus sanctorum* [Azizlerin Kutsal Emanetleri Üzerine] eserinde büyük kısmı Kutsal Topraklar'dan kaynaklanan kutsal emanetlerin kontrol dışı bir şekilde giderek artmasını ve kilisenin izni olmadan ibadet nesnesi haline gelmesini eleştiren Guibert de Nogent (1053-y. 1124), yüzyılın akılcı ruhunu sergiler.

Azizlerin hayat öyküleri bir yandan tarihyazımına, diğer yandan biyografi türüne yaklaşır. Azizler somutluk kazanırlar; tarihi hakikatlere gösterilen saygı ve okurların merakı, azizlerin portrelerinin fiziksel tasvirlerinin de içerilmesini gerekli hale getirir. XII. yüzyılda azizlerin hayat öyküleri, erken ortaçağda olduğu üzere artık öne çıkan bir edebi tür değildir, çeşitli edebi türlerden sadece biridir, ama bundan dolayı gerileme yaşamaz, tam tersine kendi kendini güncelleme ve diğer edebi türlerle etkileşim içine girme özelliğine sahip olduğunu gösterir.

Bkz. *Ortaçağ Latin Edebiyatında* Poetria'*lar*, s. 487; *Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları*, s. 513; *Vaazlar ve* Artes Praedicandi, s. 519

Öte Dünya Düşleri

Giuseppe Ledda

X ile XI. yüzyıl arasındaki duraksama döneminden sonra öte dünya düşleri yeniden bir canlanma döneminden geçer ve ruhun ölüme benzer bir halde çıktığı yolculuk teması gelişmeye devam eder. Bu tür, anlatımsal

bir yapıya ve metin açısından tam özerkliğe sahip hale gelir ve XII. yüzyıla gelindiğinde ortaya çıkan geniş kapsamlı ve karmaşık metinler bazen birçok yerel dile tercüme edilir, bazen de manzum versiyonları yazılır. Öte dünyanın yapısı da giderek yeni ayrıntılarla donatılırken arafta çekilen cezaların şekilleri ve mekânları daha büyük ilgi konusu olur.

Devamlılık ve Yenilikler

Öte dünya edebiyatının erken ortaçağda gelişen anlatımsal yapısına göre ruh bir hastalık sırasında veya ölüme benzer bir durumda, bir meleğin veya azizin rehberliğinde bir yolculuğa çıkar ve öte dünyayı ziyaret eder. Bu düşleri görenler uyandıklarında çevrelerindeki şaşkın insanlara düşlerinin içeriğini anlatırlar.

Öte dünyanın tasviri için dünyevi hayatta tadılabilecek en acı verici ve en zevkli durumlardan bir derleme oluşturulur ve bu şekilde seçilen durumlar retorik bir yoğunlaştırma sürecine tabi tutulur. Cehennemdeki acıların ve cennette tadılan zevklerin dünya üzerindeki acılara ve zevklere benziyor olması, daha kolay kavranmalarını sağlar, ama abartılı bir şekilde vurgulanmaları, dünyevi hislerden daha üstün olduklarını gösterir. Arafta çekilen cezalara karşı ilgi giderek daha da artar.

Dünyevi acıların ve zevklerin yoğunlaştırılmış yansıması

XI-XII. yüzyılların düşsel edebiyatı erken ortaçağ üretimi ile devamlılık gösterir. Niceliksel açıdan bakıldığında, VII ile IX. yüzyıllar arasındaki yoğun üretimi X ile XI. yüzyıllar arasında bir duraksama dönemi izler, ama XII. yüzyılda yeniden bir canlanma ve yoğun gelişme dönemi görülür. X. yüzyılda Flodoard de Reims'in (y. 893-966) tarihyazımı alanındaki eserlerine dahil ettiği bazı düşler göze çarpar, Richard de Saint-Vanne (y. 970-1046) tarafından anlatılan ve daha sonra Hugues de Flavigny'nin (y. 1065-y. 1114) tarihi kayıt alanındaki eserinde yeniden sunulmuş olan iki düş de XI. yüzyıl başlarına aittir. Bu metinlerin hepsi türün devamlılığına örnek oluşturur ve herhangi bir yenilik içermez.

XI. yüzyıl başlarına ait olan ve Fransa'da yazılmış olan *Visio Anselli* [Ansellus'un Düşü] (veya *Visio Odonis* [Odon'un Düşü] ise oldukça özgün özellikler içerir. Apokrif *Nicodemus İncili*'ndeki bilgileri temel alan bu eserde İsa'nın cehenneme inişi, araf cezalarının bakış açısıyla tasvir edilir. Nitekim İsa çarmıhtan inerek Odon'un yeraltına ziyaretine rehberlik eder ve arafın ateşinde cezalarını çekmiş olanların ruhlarını yanına çağırarak onları gökyüzüne çıkaracak olan meleklere emanet eder.

İngiliz düşleri

Düş edebiyatı geleneği Fransa'nın yanı sıra İngiltere'de de yeniden canlanır. Simon of Durham'ın (y. 1060-1130) tarihyazımı alanındaki ese-

rine (*Libellus de Exordio atque Procursu istius, hoc est Dunelmensis Ecclesiae* [Durham Kilisesinin Kökeni ve Gelişimi Üzerine Küçük bir Kitap]) dahil ettiği dört düşün en geniş kapsamlısı, *Orm'un Düşü*'dür. Burada yer verilen gökyüzüne yükseliş teması, XII. yüzyıla ait iki kısa metin olan *Jean de Saint-Laurent'ın Düşü* (Liege'den) ile *Gunthelm'in Düşü*'nde de geliştirilir. Birincisinde göğe yükseliş cennetin görüntüsüyle sona erer, ama ruhların durumu tasvir edilmez. Öte yandan araftaki cezaların tasvirine çok yer verilir. Bu cezalar iki türdendir: Ruhların kurtuluşa ermesinin kesin olmadığı geçici bir cehennem ve daha hafif cezaların çekildiği, ebedi mutluluğun umuduyla ve ışığıyla aydınlanan bir bölge.

Gunthelm'in Düşü'nde İngiliz bir keşiş adayının gördüğü düş anlatılır, ama bu eser XII. yüzyıl ortalarına doğru Fransa'nın kuzey bölgesinde yazılmıştır. Cennet düşünün önemli bir yer tuttuğu eserin en ilgi çekici yönlerinden birini gökyüzüne çıkan merdiven oluşturur. Gunthelm'in ruhu Aziz Benedictus'un rehberliğinde gökyüzüne çıkar, ama çıkışı sırasında iblislerin saldırılarına maruz kalır ve onları sadece azizin yardımıyla yenmeyi başarır. Bu motif, Kitab-ı Mukaddes'teki Yakup'un merdivenini (*Yaratılış*, 28, 12) temel alır, ama buradaki merdiven, başka düşlerdeki köprü gibi kişiyi sınama işlevi görür.

XII. Yüzyılın En Büyük Düşleri

Simgesel yönün çok gelişmiş göründüğü bu düşlerle kıyaslandığında XII. yüzyılda yazılan bazı metinler çok daha geniş kapsamlıdır, güzergâh sürekli olarak yükselişe doğrudur ve daha büyük ilgi konusu haline gelen münferit ruhlar, örnek olarak gösterildiklerinden ayrıntılı olarak tasvir edilirler.

Visio Alberici [Albericus'un Düşü] İtalya'dan kaynaklanan çok az sayıda düş metninden biri olup 1121/1123 yıllarında Benedikten tarikatının Montecassino Manastırında yazılmıştır. Albericus adlı bir keşiş adayı Aziz Petrus ile iki meleğin rehberliğinde önce farklı bölgelerin farklı türden günahkârların cezalandırılmasına ayrıldığı cehenneme gider; burada yedi geçici ceza, alt cehennemin ebedi cezalarından ayrı tutulur. Sonra araf görevi gören, kaynar zifften bir nehir çıkar karşılarına; masum olanlar bu nehrin üzerindeki köprüden kolaylıkla geçer, ama henüz saflıklarını geri kazanmamış olan günahkârlar köprüden nehre düşüp günahlarından arınana kadar burada kalırlar. Sonra Albericus doğruların ruhlarının olduğu geniş, güzel bir çayır görür; bu çayırın ortasında cennet bulunur, ama buraya girmek için kıyamet gününü beklemek gerekecektir. Doğrular da er-

Albericus'un İtalyan düşü

demlerine göre bölünüp sınıflandırılmıştır. Bundan sonra Albericus göğün yedi katını ziyaret etmeye götürülür ve Tanrı'nın tahtına ulaşır.

Visio Tundali [Tundalus'un Düşü] zamanının çoksatan kitaplarından olmalıydı, çünkü günümüze XII. yüzyıl ortalarına ait çok sayıdaki Latince elyazmasının yanı sıra on beş kadar yerel dildeki versiyonu ulaşmıştır. İrlandalı bir keşiş tarafından yazılmış olan bu metinde Tundalus (Tungdalus veya Tnugdalus) adlı bir şövalyenin 1148 yılında her zamanki gibi ölüme benzer bir haldeyken gördüğü düş anlatılır. Tundalus koruyucu bir melek eşliğinde cehennemi ve cenneti ziyaret etmeye götürülür. Farklı türden günahkârlara farklı cezaların uygulandığı cehennemi ziyareti sırasında Tundalus'un kendisi de cezasını çekmek zorunda kalır. Üst cehennemde sekiz ayrı eziyet mekânı görmesine izin verilir, ama bu cezaların hepsi geçici olduğundan bu "üst" cehennem, henüz kesin olarak hüküm giymemiş olup Kıyamet Günü yargılanacak olan ruhların bulunduğu bir tür araftır. Şeytanın bulunduğu cehennem kuyusu ise Tanrı'nın merhametine güvenmemiş, O'na inanmamış olan günahkârların ebedi cezalarını çektiği mekândır. Tundalus daha sonra kendini daha aydınlık ve sakin bir yerde bulur; burada, büyük bir duvarın önünde duran, çok kötü olmayanların ruhları açlık ve susuzluk cezası çeker, daha ileride de günahlarından arınmak için gerekli cezaları çekmiş olan, çok iyi olmayanlar bulunur.

Tundalus'un Düşü

Değerli metallerden yapılmış, değerli taşlarla kaplı duvarlarla birbirlerinden ayrılan geniş çayırlardan oluşan cennette üç ana bölge vardır. Birinci bölge evli Hıristiyanlar içindir, ikinci bölge daha iffetli olan şehit ve keşişlere ayrılmıştır, üçüncü bölgede de azizler ve dokuz melek grubu ağırlanır. Bu arada Tundalus kendisine rehberlik eden melekle sürekli olarak doktrin konularında, ziyaret ettikleri, eskiden tanıdığı kişilerle de karşılaştığı yerlerin doğası hakkında konuşur.

Meleğin rehberliği

Bu bilindik yapı içerisinde yüzyılın sonlarına ait iki büyük düşte, *Tundalus'un Düşü*'nde de görüldüğü gibi, geçici ceza yerleri giderek daha büyük ilgi konusu haline gelir. Nitekim hem Almanya'dan kaynaklanan *Visio Godescalchi* [Godescalc'ın Düşü] ve İngiltere'den kaynaklanan *Visio monachi de Eynsham* [Eynshamlı bir Keşişin Düşü] sadece araf cezalarının ve araftan çıkan ruhların (ebedi mutluluğa erişmeyi bekleyecekleri) yeryüzü cennetine geçişinin tasvirini sunar ve hem alt cehennemin hem de gökyüzü cennetinin tasvirinden yoksundur. Ayrıca münferit ruhlara daha çok önem verilir ve örnek teşkil etmeleri için biyografik bilgileri de aktarılır.

Bu *visio* dizisi, XIII. yüzyıl başlarına ait olan ve İngiltere'den kaynaklanan *Visio Thurkilli*'yle [Thurkill'in Düşü] zirveye ulaşır ve sona erer. Ta-

nıdık olan bazı yönlerinin yanı sıra, bu eserde hayatta olanların başkalarının namına düzenlenecek ayinler yoluyla arafta cezaya tabi tutulan ruhlara ve günahlarından arınmış olan, ama cennete kabul edilmeyi bekleyen ruhlara yardımcı olma gerekliliği üzerinde ısrarla durulur. Ruhların ağırlıklarına göre yargılanması yeni bir unsurdur, ama asıl yenilik, daha önce hiç yer verilmemiş olan cehennem tiyatrosunun tasviridir. Nitekim alt cehennem yakınlarında Thurkill'in de ziyaret ettiği büyük bir tiyatro sahnesi bulunur. Şeytanlar tarafından düzenlenen tiyatro oyunları burada gerçekleşir; günahkâr ruhlar, günahlarını sahnelemek ve bu günahların karşılığı olan korkunç cezaları burada, herkesin önünde çekmek zorunda bırakılır. Bu gösterinin izleyicileri, gösteriyi çok eğlenceli bulup el çırpan şeytanlar ile alevlerin arasında yerlerde oturan diğer lanetlenmiş ruhlardır.

Öte Dünyaya Bedenen Ziyaret: Aziz Patrick'in Arafı

Bütün bu metinler ruhun yolculuklarını anlatırken İrlanda kaynaklı bir metinde öte dünyaya bedenen yapılmış bir yolculuk anlatılır. İngiliz keşiş Henry of Saltrey tarafından XII. yüzyıl ortalarından sonra, ama 1185 yılından önce, Latince olarak yazılmış olan *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii*'den [Aziz Patrick'in Arafı Üzerine İnceleme] geriye birçok elyazması ile –Eski Fransızcadaki en önemlilerinden biri Marie de France'a (y. 1130-y. 1200) ait olan– çok sayıda yerel dilde versiyonu kalmıştır.

Aziz Patrick'in Arafı

Efsaneye göre, İrlanda'ya Hıristiyanlığı getiren Aziz Patrick (y. 389-y. 461), bu ülkenin halkını bu dini kabul etmeye ikna edebilmek için Tanrı'dan öte dünyayı görebileceği bir yeri ona açıklamasını ister. Patrick bu isteği üzerine İsa'nın ona gösterdiği mağaranın etrafına kutsal bir mekân inşa ettirir. Bu mağaraya kabul edilenler lanetlenmiş ruhların çektiği acıları, cennetteki ruhların tattığı mutluluğu görür ve bütün günahları affedilir. Bundan dolayı bu mağaraya Aziz Patrick'in Arafı adı verilir; burası İrlanda'nın kuzeyinde, Lough Derg (Kırmızı Göl) bölgesindeki Station Adasında bulunur.

Bu önbilgileri sunduktan sonra metinde bu tövbekârlık deneyimini yaşamaya karar veren ve mağarada geçirdiği zaman süresince bedenen öte dünyaya götürülen Owein adlı bir şövalyenin hikâyesi anlatılır. Ona öğütlerde bulunan on beş din adamı tarafından karşılanan Owein daha sonra şeytanların saldırısına uğrar ve onlar tarafından cezaların çekildiği dokuz yere götürülür ve buralarda tabi tutulduğu çeşitli cezalardan kurtulmak için, yolculuğun başlarında kendisine dendiği üzere, İsa'ya yakarır. Ondan sonra pis kokan ve alev saçan bir nehrin üzerindeki dar ve

kaygan köprüyü geçmesi gerekir ve yine İsa'ya yakararak köprüyü geçip, güzel yerlere özgü özelliklerle tasvir edilmiş olan yeryüzü cennetine ulaşır. Buradan, zamanın sonu geldiğinde cennetlik ruhların kabul edileceği gökyüzü cennetinin şimdiden her gün bir defa açılan kapısını görür ve bu kapıdan çıkan, alev şeklindeki ruhani besin Owein'in de üzerinden geçer. Yeryüzüne dönen Owein Kutsal Topraklar'a hacı olarak gider, döndüğünde de keşiş olur ve kendini kutsanmış bir hayata adar.

Bkz. *Dine Adanma*, s. 239; *Dinsel Tarikatlar*, s. 217; *Edebiyatta Olağanüstü Kavramı*, s. 502; *Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları*, s. 513; *Vaazlar ve* Artes Praedicandi, s. 519; *Didaktik, Ansiklopedik ve Alegorik Şiir*, s. 533; *Marie de France*, s. 583

Didaktik, Ansiklopedik ve Alegorik Şiir

Francesco Stella

Ortaçağda didaktik şiir kavramı çok farklı konuları içerir ve amaçları arasında klasik şiirde olduğu üzere sadece eğlence veya bilgilendirme değildir; aynı zamanda hafızada tutmaya yardımcı olur. Latince edebiyatla yerel dillerdeki edebiyatlar arasındaki ozmos bu alanda özellikle göze çarpar. Alegorik şiir de özellikle ahlak veya aşkla ilgili konularda sık sık didaktik bir amaç sergiler ama romana benzer anlatıma doğru da güçlü bir eğilim de gösterir.

Latince Şiir: Erken Ortaçağdan İlk Örnekler

Şiirin didaktik işlevi, ortaçağda okullarda çok yaygın olan iki metnin –Martianus Capella'nın (etkin olduğu dönem 410-439) *De neptüs philologiae et mercurii* [Filoloji ile Merkür'ün Evlenmesi] adlı eseri ile Boethius'un (y. 480-525?) *Felsefenin Tesellisi* adlı eserleri– şiirsel ara bölümlerinde de

kendini göstermiştir. Bunlara Prudentius'un (348-405'ten sonra) insanoğlunun ruhunu elde etmek için erdemler ile ahlaksızlıklar arasındaki ihtilafı anlatımsal bir şekilde tasvir eden, çok popüler bir alegorik şiir olan *Psycomachia* (*Ruhun Mücadelesi*) eseri eklenebilir. Yine son derece yaygın olan, ama daha teknik içerikli, didaktik manzum eser örnekleri arasında Terentianus Maurus'un (II. yüzyıl) *De litteris, syllabis et metris* [Harfler, Heceler ve Vezinler Üzerine] adlı vezinli inceleme eseri ile Quintus Serenus Sammonicus'un (III. yüzyıl) *Liber medicinalis* [Tıp Kitabı] eseri yer alır.

Karolenj döneminde gramer içerikli küçük şiirler ve Hıristiyan doktrini (Aquileia piskoposu Paulinus'un *Regula fidei* [İnancın Kuralı]) veya monastisizm (Alcuinus) konulu, heksametron vezninde sunumlarla bir farklılaşma süreci başlar. Bu arada Walafrid Strabo (808/809-849), *Georgica* veya Columella'nın (I. yüzyıl) *De re rustica* (*Tarım Üzerine*) kitabının X. cildi gibi klasik modellerden aldığı ilhamla *Hortulus* (*Küçük Bostan*) adında küçük bir başyapıt yazar. Onu Odon de Meung'un (XI. yüzyıl) *De viribus herbarum* (*Bitkilerin Gücü Üzerine*) ve hijyen, önleyici tıp ve rejim konularında Salerno tıp okulunda yaygın olan, ezberlenmesi gereken tarifleri heksametron vezninde veya beyit şeklinde sunan *Regimen sanitatis* (*Sağlık Rejimi*) veya *Flos medicinae* (*Tıp Çiçeği*) (XII. yüzyıl) eserleri izler.

Alegorik Şiirler

Kitab-ı Mukaddes tefsirinden edebiyata

XII. yüzyılda didaktik şiir daha bilimsel ve felsefi bir yapı kazanmaya başlar ve alegoriden daha geniş ölçüde yararlanır. Yunanca "başka şey söylemek" anlamına gelen *állon agoréuein* kelimelerinden türeyen "alegori" terimi ortaçağda bir göndergenin başka bir göndergeyi anlatmak için kullanıldığı herhangi bir ifade süreci için kullanılır, dolayısıyla bu terim modern çağdaki anlamlarıyla metafor, sembol ve gerçek anlamda alegoriyi de kapsar. Dolayısıyla özellikle Kitab-ı Mukaddes'in kelime anlamına dayalı yorumlarına tezat oluşturan alegori, tropoloji (ahlaki alegori), anagoji (içsel ruhani gerçeklerin alegorisi), tipoloji (genelde Eski Ahit'te tipler arası, Yeni Ahit'te antitipler arası paralellikler) gibi dallara ve alt dallara ayrılıyordu ve kelimeler (*allegoria in verbis*) veya nesneler (kişiler, nesneler, olaylar: *allegoria in factis*) yoluyla anlamlandırmaya başvuruluyordu. Üzerinde sıklıkla kuramsal faaliyetler yürütülen bu yorumlama mekanizmasına Kitab-ı Mukaddes'in tefsirinde, dolayısıyla da Kitab-ı Mukaddes'i temel alan şiirlerde başvurulur, ama uzun süre boyunca *amplificatio*, yani ifadeyi güçlendirme amacı dışında, anlatıma dayalı bir kompozisyon aracı olarak görülmez. Alegori, örneğin Martianus Capella'nın *De nuptiis*

philologiae et mercurii eserinde didaktik amaçla uyguladığı pagan alegorik kişileştirme geleneğiyle veya Chartres felsefe okulunda kullanılan Yeni Platoncu gelenekle karşılaştığında edebi kompozisyon sürecinin daha dinamik bir unsuru haline gelir.

Nitekim XII. yüzyılda ünlü Chartres Manastırında Bernardus Silvestris (XII. yüzyıl) *Cosmographia* (Dünyanın Tasviri) adlı bir eser yazar. Yazar *Aeneis* ve Martianus Capella üzerine yorumlarında tespit ettiği mekanizmadan yararlanarak kısmen manzum, kısmen nesir olarak yazılmış iki ciltten oluşan bu eserde evrenin yapısını anlatımsal bir "örtü" (*integumentum* veya *involucrum*) yoluyla tasvir etmeyi amaçlar. *Megacosmos* başlıklı ilk ciltte, ortaçağda ilk defa "ilahlaştırılmış" olan Doğa, dünyanın ideal düzenini tasvir eder; ikinci ciltte ise (*Microcosmos*), *Nous* (İlahi Bilgelik) Doğa'dan veya *Silva* ya da *Hyla* (madde) şeklindeki en eski adıyla *Physis*'ten Urania'yla birlikte insanoğlunu yaratmasını ister ve fiziksel şartının "insanoğlunun sadece üreme yoluyla mücadele edebileceği sonsuz bir oluşum ve çöküş döngüsü olduğunu," çünkü ebediyetin bireylerin değil, türün bir özelliği olduğunu, halbuki "hayatını doğru şekilde yaşayan bütün insanların ruhlarının ölümden sonra kaynaklandıkları yıldızla birleşebileceğini" keşfeder (Dronke). Bernardus bireylerin kaderi meselesini *Mathematicus* (*Astrolog*) adlı kısa şiir-trajedisinde de ele alır ve *Sözde*-Quintilianus'un bir beyanatını temel alarak, astrolojik kehanetlere göre babasını öldürüp bir zorba haline gelecek ve bundan dolayı *Parricida* [Baba Katili] adını alacak olan ve bu olayı engellemek amacıyla intihar etmek için halktan izin isteyen, ama isteği reddedilen erdemli bir gencin hikâyesini anlatır.

Bernardus Silvestris'in dünyası

Platon'un (MÖ 428/427-348/347) *Timaios*'unun ve ortaçağ yorumlarının etkisi altında olan aynı Yeni-Platoncu ortamda aynı kadın başkahramana sahip bir başka manzum ve nesir karışımı eser yazılır. *Doctor universalis* [Evrensel Âlim] olarak bilinen ve önce Paris ve Montpellier'de hocalık eden, sonra da isterciensis tarikatına üye bir keşiş olan Alain de Lille (y. 1128-1203), *De planctu Naturae* (Doğanın Ağıtı) adlı bir eser yazar; *alienatio mentis* [dengesizlik] hastalığını iyileştirmek için (Boethius'un *Felsefenin Tesellisi* eserinde olduğu üzere) şaire rüyasında görünen Doğa, insanların ahlaksızlıklarından ve özellikle sodomiden yakınır, Erdemler'in çağrıda bulunduğu Genius da sodomiyi lanetler. Jean de Meung (y. 1240-y. 1305) *Roman de la Rose*'un [Gülün Romanı] ikinci yarısında beş yüz mısra boyunca bu eserin tercümesine yer verecektir. Chaucer da (1340/1345-1400) *Parliament of Fowls* [Kuşlar Meclisi] eserinde Alan de Lille'in üzerindeki derin etkisini sergileyerek, ortaçağda farklı dillerdeki edebiyatlar arasındaki sıkı bağlara tanıklık edecektir.

Alain de Lille'in *Anticlaudianus* adli bir başka şiiri, geç antikçağda yaşamış olan Claudianus'un ideal kötü adam portresini çizdiği *In Rufinum* [Rufinus'a Karşı] eserine karşı çıkmayı amaçladığı için böyle adlandırılmıştır. Alain ise Doğa ve Erdem yoluyla, Tanrı'nın yarattığı mükemmel bir insan olan Iuvenis'u, yani bir genci tasvir eder; cehennem güçlerinin olanca kuvvetleriyle saldırdıkları bu genç bazen soylu erkeklerle özdeşleştirilir. Doğa'nın sarayının tasvirinden ve Doğa'nın insanlığın çöküşüne dair yakınmasından sonra Bilgelik (*Phronesis** veya *Prudentia*†) ve Aklın yardımıyla erdemli bir insan yaratılmaya karar verilir. Bu projeyi Tanrı'ya sunmak için yedi Beşeri Sanat uyumun yardımıyla bir araba inşa ederler; Akıl ile Bilgelik, bindikleri bu arabayla baş döndürücü bir yükseklikte olan sabit yıldızlara kadar çıkar, orada rastladıkları Teoloji, İnanca rastlayacağı gök kubbeye kadar Bilgeliğe rehberlik eder, ama Bilgelik burada katalepsi geçirir. Uyandığı zaman bir aynada Hıristiyanlığın sırlarını ve Tanrı'nın zihninde var olan gerçeklerin arketiplerini görme imkânı bulur. Nihayet Tanrı'nın iznini alarak Doğa'nın sarayına döner, Doğa da *Iuvenis*'i şekillendirmeye başlarken Erdemler, Sanatlar ve Asalet (Talihin kızı) ona hediyeler sunmak için birbirleriyle yarışır. Mükemmel varlık ortaya çıkınca ahlaksızlıklar onu yenmeye çalışır, ama bu mücadeleden sonra yeryüzünde yeniden Altın Çağ veya Aklın Zaferi dönemi başlar. Bu anlatım yapısı, *Roman de la Rose*'dan Dante'nin (1265-1321) *İlahi Komedya*'sına ve Goethe'nin (1749-1832) *Faust*'una kadar batı kültürünün başka başyapıtlarında da yeniden ele alınacaktır.

Alain de Lille'in mükemmel insanı

Alegori, Kitab-ı Mukaddes temelli, tefsir nitelikli şiirlerde (Arator'dan Petrus Riga'ya kadar, tefsir tekniği olarak), anlatıma dayalı şiirlerde (örneğin *Eupolemius*'ta olduğu üzere kişileştirme aracı olarak) ve de Dante, Petrarca (1304-1374) ve Boccaccio (1313-1375) gibi yazarların yeniden ele aldığı pastoral şiir alanında gelişme göstermeye devam eder ve ortaçağ Latin ve Latin kökenli edebiyatın tamamı boyunca sürekli olarak var olan bir ifade şekli haline gelir. Dante, *Epistola a Cangrande*'de [Cangrande'ye Mektup] alegoriyi şiirindeki polisemiyi (anlam çoğulluğu) kavramak için yoruma dayalı başlıca yöntem olarak sunar.

Latin Kökenli Edebiyatlardaki Yansımalar

Latin kökenli edebiyatlarda manzum ve nesir didaktik üretim hem Latince metinlerin yerel dillere tercüme edilmesi hem de üç kutba dayanan

* Aklıbaşındalık –ed.n.

† Sağgörülük –ed.n.

bağımsız bir coşkuya bağlı olarak çok büyük bir gelişme dönemi yaşar. İlk kutup, Ovidius veya saray edebiyatı modeline dayanan ve aşkı konu alan inceleme eserlerinden oluşur (örneğin Andrea Cappellanus'un *De amore* [Aşk Üzerine] eseri); bunların arasında Jacques d'Amiens'in (XIII. yüzyıl) ve Guiart'ın (?-y. 1316) *Arts d'amour* [Aşk Sanatları], anonim bir yazara ait olan *Clef d'amours* [Aşkın Anahtarı], Drouart La Vache'ın (XIII. yüzyıl) *Livres d'amours* [Aşk Üzerine Kitaplar] ve Richard de Fournival'ın (1201-y. 1260) *Comments d'amours* [Aşk Üzerine Yorumlar] eserleri vardır. Bu gelenek *Roman de la Rose*'un hem Guillaume de Lorris (XIII. yüzyıl) hem de Jean de Meung tarafından yazılan versiyonlarıyla zirveye ulaşır; bu eserlerde sevme sanatıyla âşık olma ve fethetme süreçleri alegorik yapıya sahip "zarif aşk" anlatımına dönüşür, yani hem saray toplumuna özgü erdemler ve bunlara zıt olan ahlaksızlıkları kişileştirilir hem de kale, bahçe, çeşme, şato gibi sembolik mekânları temel alarak, olaylar dizisi içerisinde sıklıkla yer alan ara bölümlerde bol miktarda felsefi, ahlaki ve bilimsel bilgiler sunulur.

Üç kutup

Alegorik edebiyatın ikinci kutbunu Pierre de Peckham'ın (?-1293) teolojik konulu manzum bir diyalog olan *La lumière as lais* [Seküler İnsanların Işığı] veya William of Waddington'ın (XIII. yüzyıl) günah çıkartma için *exemplum*lara dayalı örnek bir metin teşkil eden *Manuel des péchés* [Günah Rehberi] gibi dinsel rehberler oluşturur. Üçüncü kutup ise IV. yüzyılda Latinceye tercüme edilmiş olan Yunanca *Physiologus*'u (II-III. yüzyıl) örnek alan ve gerçek veya hayali hayvanların davranışlarının veya fiziksel yapılarının alegorik yorumlarının derlendiği *bestiarium* [hayvan kitapları] gibi natüralist konular işleyen metinlerden oluşur. Bu alandaki en önemli Fransızca örnek, Philippe de Thaün'ün 1121 civarında yazdığı manzum *Bestiaire* eseridir. Guillaume le Clerc'in (XIII. yüzyıl) bu türü ilahi yönde yorumladığı *Bestiare divin*'de [İlahi Hayvanlar Kitabı] ise alegorik tefsir, küçük vaazları da kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Ancak en yenilikçi yapı, Richard de Fournival'in *Bestiaire d'amours* [Aşkın Hayvanlar Kitabı] adlı dahiyane manzum eserinde bu yapının sevme sanatının içeriğiyle birleştirilmesinden doğmuştur; burada yer alan 57 hayvanın özellikleri, sevgilinin, onu görmezden gelen kadına yönelttiği yakarışları bağlamında tasvir edilmiştir.

Dinsel rehberler

Provence edebiyatında didaktik tür için kullanılan özel bir terim olan *ensenhamen* (öğreti), asil hayatın kurallarını tasvir eden, belirli karakterlere (örneğin şövalye veya soylu hanımlar) yöneltilen veya Arnaut de Maruelh'in (etkin olduğu dönem XII. yüzyıl sonları) *Razos es e mezura* [Neden ve Ölçü] eserinde olduğu gibi genel ahlaki kriterleri konu alan ve genelde ikili senaryolar şeklinde sunulmuş eserleri kapsar. Raimon

Vidal'in (XIII. yüzyıl) *Razos de trobar* [Şiir Bestelemenin Ardındaki Nedenler] eseri manzum bir edebi inceleme eseridir; Matfre Ermengau'nun (XIII. yüzyıl) *Breviari d'amor* [Aşkın Dua Kitabı] eseri ise adına rağmen, ağaç şeması şeklinde sunulmuş, 35 bin mısradan oluşan teolojik bir ansiklopedidir. Benzer türlerin geliştiği İspanya'da özellikle Rabbi Sem Tob ibn Ardutiel ben Isaac'ın (y. 1290-y. 1369, Santob de Carrión olarak tanınır) *Proverbios morales* [Ahlaki Atasözleri] (1355-1360) adlı manzum eseri göze çarpar. İtalya'da ise ortaçağ alegorik şiirinin başyapıtı sayılan Dante'nin *İlahi Komedya*'sından önce Brunetto Latini (1220'den sonra-1294) yedi heceli kafiyeli vezninde bir şiir olan *Tesoretto*'yu [Küçük Hazine] yazar. Bu şiirde başkarakterin girdiği "farklı bir orman"da karşılaştığı Doğa ile Erdem'i temsil eden figürler Latin ve Fransız örneklerinde olduğu gibi dünyanın yapısını anlatıp asil hayatın erdemlerini tasvir eder. Bonvesin de la Riva'nın (y. 1240-y. 1315) *Libro delle Tre Scritture* [Üç Yazı Kitabı] (1279 civarı) şiiri, Giacomino da Verona'nın (XIII. yüzyıl) *De Ierusalem celesti* [İlahi Kudüs Üzerine] ve *De Babilonia civitate infernali* [Cehennem Şehri Babil Üzerine] ve Cremonalı Gerardo da Patecchio'nun *Splanamento de li proverbi* [Atasözlerinin Açıklaması] gibi eserleri, Kitab-ı Mukaddes temelli şiirler geleneğine aittir. Raoul de Houdenc'in (XIII. yüzyıl) *Roman des ailes* [Kanatların Romanı] ve Huon de Méry'nin (XIII. yüzyıl) *Tournoiment Antechrist* [Deccal Turnuvası] eserleri ise hayvan karakterleri içeren şiirlerde (Latince *Ysengrimus* veya Fransızca *Roman de Renart* gibi) veya manzum romanlarda alegorinin kullanımına örnek teşkil eder. XII ve XIII. yüzyıl edebiyatının büyük kısmında alegorinin giderek daha yaygın olarak kullanılması sürecinin sonsuz varyasyonlarının her birinde Kitab-ı Mukaddes'i yorumlama yöntemlerinin cüretkâr veya seküler içeriklere uygulanma şeklinin büyük farklılıklar göstermediğini unutmamak gerekir. *Queste del Saint Graal*'in [Kutsal Kâse Arayışı] yazarı, kelime anlamını (*semblance*) alegorik anlamdan (*senefiance*) ayırt eder ve Kitab-ı Mukaddes'in tarihini üç zamansal düzey (Kitab-ı Mukaddes düzeyi, şimdiki zaman ve vahiy zamanı) arasındaki ilişki şeklinde yorumlar.

Kitab-ı Mukaddes temelli şiir

Bkz. *Edebiyatta Olağanüstü Kavramı*, s. 502; *Dinsel Şiir*, s. 507; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528

Aşk Mektupları

Francesco Stella

XII. yüzyılda dünyevi aşk yeniden bir edebiyat konusu haline gelir; Canticum Canticorum *üzerine önemli yorumlar yazılır, Saint Victor ve Cisterciensis tarikatının keşişleri, gerçek anlamda ilk aşk teolojisini geliştirirler, Retorik hocaları aşk mektupları yazmaya ve nasıl yazılması gerektiğini öğretmeye başlar, Latin edebiyatıyla Provence edebiyatında tensel temalar yaygın olarak işlenmeye başlar.*

Carmina Ratisponensia'dan Önceki Örnekler

Edebi ve belgesel bir tipoloji olan aşk mektubu alanında antikçağdan günümüze herhangi bir örnek ulaşmamıştır; erken ortaçağdan ise geriye sadece Başpiskopos Bonifacius ile başrahibe Leoba arasındaki yazışmalarla (VIII. yüzyıl) Venantius Fortunatus ile Kraliçe Radegund ve kızı Agnes arasındaki şiirsel yazışmalar (VI. yüzyıl) kalmıştır. 1100 yılından sonra bu edebi üslupta, gerçekçi aşk hikâyeleri yazılır. XII. yüzyıl başlarında veya bazı araştırmacılara göre (örneğin Peter Dronke) XI. yüzyılda, muhtemelen Regensburg'daki piskoposluk okulunda bir hoca ile kız öğrencileri arasında yazılmış, ilmi ve mizahi bir üslupta, esrarengiz olmaktan ve incelikten uzak aşk mesajlarından oluşan 50 *Carmina Ratisponensia* [Regensburg Şiirleri] bu alandaki ilk örneklerden biridir; bu şiirler edebiyat alanında yürütülen bir çalışmanın sonucu olabilir.

Abelardus ve Heloise

XII. yüzyıl başlarında Paris'te Sainte Geneviève Okulu'nda parlak bir teoloji hocası olan Petrus Abelardus (1079-1142) öğrencisi ve Paris Katedralinde rahip olan Fulbertus'un güzel ve kültürlü yeğeni Heloise'e (y. 1100-1164) âşık olup onunla görüşmeye başlayınca, bu alandaki en eski ve en önemli örnek gerçekleşir. Abelardus'un Heloise için yazdığı aşk şiirleri bütün şehirde ün salar, ancak Heloise'in amcası ve hocası Fulbertus, Abelardus'un Heloise'le olan ilişkisinin farkına varır ve onu evden kovar. Yine de işler büsbütün kötüye gider. Bu ilişkiden bir çocuk doğar ve Heloise Abelardus'un ailesinin Le Pallet'deki evine sığınmak zorunda kalır. Bu arada Abelardus da, nikâhları gizli kaldığı sürece Heloise'le evlenmeye

hazır olduğunu Fulbertus'a haber verir. Heloise ise Abelardus'un kariyerine ve halk önündeki itibarına zarar vermek istemediği için bu işe karşı çıkar. Nikâh gerçekleşir ve haberi yayılır, bunun üzerine Abelardus, Helois'i daha önce eğitim aldığı Argenteuil Manastırına gönderir. Bu şekilde Heloise'e ihanet ettiğini düşünen Fulbertus'un akrabaları Abelardus'u cezalandırmak için seferber olurlar ve bir gece evine girip onu hadım ederler. Bu eylemi azmettiren de, gerçekleştirenler de cezalandırılır, ama iki sevgili yine de ayrılmak zorunda kalır. Abelardus hocalık kariyerine döner, Argenteuil Manastırından kovulan Heloise de, Abelardus'un daha önce inzivaya çekildiği Champagne'ın çorak bir bölgesinde Paraclete adı altında yeni bir manastır kurar.

Sert bir ceza

O andan itibaren mektuplaşmaya başlarlar; Abelardus *Bir Mutsuzluk Öyküsü* [*Historia calamitatum*] adlı "teselli" mektubunda bir arkadaşına bu dramatik aşkın ve kendi hayatının hikâyesini yazar, Heloise ona cevaben yazdığı çok güzel bir mektupta tutkularını ve kendi çıkarsız aşkını inceler ve Abelardus'un soğukluğundan dolayı ona sitem eder. Abelardus ona cevap verir, ama ilişkilerini kurulmakta olan kadın manastırı için gerekli olan ruhsal öğretiler düzeyinde tutmaya çalışır. Halbuki anıları hâlâ capcanlı olan Heloise hem umutsuzluk ve gücenme hem de kendi etik özerkliğinin ve teolojik adaletsizlik sorununun bilincinde olduğunu ifade eder. Çok yüksek edebi ve entelektüel düzeye sahip olan ve Paraclete Manastırında tek bir dosya halinde toplanmış olması muhtemel bu mektup derlemesi bu olasılıkla orijinal mektupları yansıtmayıp edebi açıdan elden geçirilmiştir, bundan dolayı da bazı filologlar bambaşka insanlar tarafından yazıldıklarını düşünmüştür. Günümüzde hâkim olan görüşe göre bu mektuplar büyük ölçüde hakikidir; ortaçağda da bu olayların üzerinden fazla zaman geçmeden bu aşkın hikâyesi Jean de Meung'un (y. 1240-1305) *Roman de la Rose* [Gülün Romanı] eserinde Fransızca olarak anlatılır, sonra da ortaçağın romantik efsanelerinden biri haline gelip Villon, Pope, Rousseau, Voltaire, Wieland, Büchner, Lamartine, Twain ve Dali gibi birçok kişi tarafından edebi eserlerde veya resimlerde konu edilir.

İki Âşığın Mektupları

1974'te Troyes'da bulunan, XV. yüzyıla ait bir elyazmasındaki mektuplar bazı araştırmacılar tarafından Abelardus ile Heloise'e atfedilmiştir. Eski dönem tarihinin en büyük aşk mektubu derlemesi olan bu eser V ve M harfleriyle imza atan bir *Vir* [Erkek] ile bir *Mulier* [Kadın] arasında, manzum ve nesir şeklinde yazılmış 113 mektup veya mektup bölümünden olu-

şur. Cevapsız kalan mektupların ve anlatımsal tutarsızlıkların neden olduğu kopukluğa rağmen, bu mektuplar fiziksel olarak birbirinden uzak yaşayan iki kişinin buluşmaları, pişmanlıkları, kıskançlıkları, coşkuları ve hüzünleri, durumu giderek kabullenmeleri, duygusal kopuşları ve ani barışmalarından oluşan aşk hikâyesini bazen manzum, bazen nesir yoluyla anlatır. Fransa'da ve kentsel bir bağlamda olduğumuza dair birkaç atıf dışında coğrafi açıdan herhangi bir bilgi yoktur, ancak erkeğin ünlü ve gıpta edilen bir "*iuvenis*" [genç] hoca, kadının da kültürüyle tanınan çok genç bir öğrenci olduğunu biliyoruz. Mektupları muhtemelen Paraclete'de bulup kopyalamış olan Clairvaux Manastırından Cisterciensis tarikatına bağlı bir keşiş, titizlikle belirttiği çeşitli bölümleri atlayarak mektup sanatına örnek olarak yararlı olacak daha genel unsurları seçer. Bu mektupları, hepsi hakiki olan başka mektup derlemelerinden alınmış bölümlerle birlikte *Ex epistolis duorum amantium* [İki Sevgilinin Mektuplarından] başlıklı bir elyazmasında toplar. 1974'te keşfedilip yayımlanan bu mektupların Parisli iki ünlü sevgiliye ait olabileceği öne sürülmüştür. 25 yıl kadar dikkat çekmeyen bu yayın İngilizceye tercüme edildiğinde ani bir ilgi odağı haline gelip Avrupalı, Amerikalı ve Avustralyalı uzmanların katıldığı tartışmaların konusu olur.

Yeni keşifler

Retorik Rehberlerinde Aşk Mektupları

Abelardus ile Heloise'in 3 ve 4 numaralı mektuplarda ele aldıkları konulardan biri, mektup yazma sanatına göre doğru hitap ve doğru selamlama şeklidir. Nitekim o dönemde mektup yazma konusunda retorik rehberler yaygınlaşmaya başlar, ancak bu rehberlerin aşk mektuplarını da kapsaması XII. yüzyılı bulacaktır. Yüzyıl ortalarına ait olan bu alandaki ilk örnekler Bernardo di Bologna ile Guido d'Arezzo'ya aittir, ama onlardan birkaç on yıl sonra Bernard de Meung, henüz hepsi yayımlanmamış olan geniş kapsamlı bir derleme hazırlar. Bu eserdeki son derece renkli ve analitik vaka örnekleri, çokeşlilikten hayat kadınlarıyla beraber olan keşişlere, şövalye veya rahipler tarafından tecavüze uğrayan kadınlardan kocaları tarafından terk edilen veya evlilik hayatından yoksun bırakılan kadınlara, kraliyet ailesinden üyelerle düşman aile üyeleri arasında yaşanan aşklardan sevgililer arasındaki basit mektuplaşmaya kadar uzanır. İster hakiki ister alıştırma için yazılmış olsunlar, bu mektupların amacı benzer durumda bulunan ve böyle mektuplar yazma ihtiyacı hissedenler için örnek teşkil etmelidir.

Erotik mektup örnekleri

1160 ile 1186 yılları arasında Bavarya'daki Tegernsee Manastırında yazılıp retorik alanında birkaç inceleme yazısıyla tarihi veya kurmaca

306 mektup içeren bir elyazmasında bulunan aşk mektuplarının da aynı amacı taşıdığı sanılır. Son yıllarda yayımlanmış olan on kadar mektup aşkla ilgili konuları işler. Bir kadının ya kendisinden uzak olduğu ya da terk edildiği için sevgilisine yakınmalarını içeren bu mektuplar, muhtemelen bir hocayla bir öğrenci arasında yazılmıştır, çünkü genç kız hocasının teklifini reddeder, hoca da kızın cevabının içeriğinden yakınır. Ancak iki kadın arasında yazılmış olmaları da mümkündür; B adlı bir kadından G adlı kız arkadaşına kafiyeli nesir şeklinde yazılmış olan bir mektup, kadının arkadaşından ayrıldığı için mutsuzluğunu ifade eder. Tek sevdiğinin o olduğuna dair bir yemin ve ölmeden önce arkadaşını bir kez daha görmesine izin vermesi için Tanrı'ya yönelttiği bir dua içerir. Bu farklı mektup örneklerinin gerçek olduğu ve *Carmina Ratisponensia* eserindeki mektuplara kaynak olan duruma benzer şekilde, mektuplardan birinde adı geçen *conventus iuvencularum*'a (genç kızlar manastırı) ait olduğu sanılır.

Rota veneris

Muhtemelen 1194 civarında Bologna Üniversitesi'nde hoca olan Boncompagnus de Signa (y. 1170-y. 1250) tarafından yazılmış olan *Rota Veneris* [Venüs'ün Çarkı], aşk mektubu yazma sanatında biçimsel açıdan büyük fark yaratır; Boncompagnus, Venüs'ün öğretmenlik yaptığı bir aşk okulunu konu alan bir dizi mektup örneği sunar. Bu eserde tensel aşk edebiyatı alanında o güne kadar pek göz önüne alınmamış olan kelime anlamına dayalı yorumlar değerlendirilir ve *Canticum Canticorum* [Neşideler Neşidesi], bu edebiyata odaklanmayı haklı çıkaran bir örnek olarak benimsenir. Boncompagnus bu inceleme yazısında farklı hitap, anlatım ve *captatio benevolentiae* [iyilikseverlik uyandırma girişimi] şekillerini ve farklı mektup modellerini inceler, rahibeler dahil kadınların ve her cinsiyet, yaş ve sosyal sınıftan sevgililerin psikolojisi üzerine açık saçık yorumlarda bulunur.

Manzum Mesajlar

Nesir olarak yazılmış gerçek, örnek veya hayali mektuplara Ovidius'un *Heroides*'ini (Kadın Kahramanların Aşk Mektupları) örnek alan şiirsel mektuplar da eklenebilir, ama bu alanda ortaçağdan günümüze çok az sayıda güvenilir örnek kalmıştır. Bu mektupların en güzelleri arasında, sonradan Dol piskoposu olan şair Baldric de Bourgueil (1046-1130) ile muhtemelen Ronceray'da rahibe olan Constance'ın birbirlerine yazdıkları vardır ve aşk ilişkisinin yerini alan mektup ilişkisi kavramı üzerine incelikli psikolojik varyasyonlar ve gerçekçi bir hayal gücü ortaya koyar. Bazı araştırmacılara göre –sadece iki, ama çok uzun mektuptan oluşan– bu

mektuplaşma tek bir kişiye, bir şaire aittir. Buna benzer başka bir aşk mesajlarının değiş tokuşu Marbodius de Rennes (1035-1123) ile kadın öğrencileri arasında yaşanmış olup 1950'de Walter Bulst tarafından keşfedilmiştir. Bu tür mektupların nesir aşk mektubu ile birbirinden uzak olan sevgililer arasında bir ilişki olarak sunulan ve hem *Stilnovo* hem de Petrarca tarzı şiir üzerinde çok etkili olacak aşk şiiri arasında bir bağlantı kurduğu söylenebilir.

Bkz. *Petrus Abelardus*, s. 275; *Üniversitelerde Retorik*, s. 483; *Lirik Şiir*, s. 604

Saray Çevreleri, Şehirler, Uluslar: Avrupa Edebiyatlarına Doğru

Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv

Roberto Gamberini

Kökenleri klasik edebiyata uzanan fabl ve hiciv ortaçağda kendilerine özgü bir biçim alır, yeni kaynaklar kazanır ve eskisine göre çok daha geniş ve çeşitlilik gösteren alanlarda kullanılır. Bu türlerin geçirdiği evrim, yeni bir tür olan ve hayvan kahramanlarıyla ahlaki öyküleri, eleştirel amaçla hiciv şiirini ve anlatımsal yapısıyla epik şiiri kendinde toplayan hayvan konulu epik şiirlerin ortaya çıkarır.

Fabllar

Ortaçağ Latin edebiyatında fabl, referans alınan modellerin berraklığı ve iletilen mesajların asli öneminden dolayı büyük tutarlılık sergileyen bir türdür. Fabl yazarları, bu edebi türün temel özelliklerini hiçbir zaman tamamıyla değiştirmeden büyük bir serbestlikle, hatta büyük özgünlük sergileyerek hareket ederler. Antikçağda olduğu üzere genelde ilköğretim okullarında okunmak üzere yazılan bu metinlerin eğitici amacı ve son derece basit bir anlatım çizgisi ile nihai bir ahlaki dersten oluşan dış yapısı aynı kalırken, tür içerisinde sayısız varyant oluşur. Bu varyantlar, iki tanesi Yunan fabl yazarı Aisopos'un (MÖ VI/V. yüzyıl) eserlerine dayanan üç ana çizgiyi izler. Birincisi Phaedrus'un (MÖ y. 12-MS y. 50) eserlerinin Latinceleştirilmesi, ikincisi Babrius'un (II. yüzyıl) eserlerinin manzuma dönüştürülmesi ve Avianus'un (IV/V. yüzyıl) eserlerinin tercümesinden oluşur, üçüncüsü de *Pañcatantra* adlı Hint derlemesinden doğar.

Phaedrus'un Fablları

Phaedrus yoluyla ortaçağ Latin edebiyatına ulaşan fablların yayılması, geç antikçağ ve erken ortaçağa ait bazı derlemelerden kaynaklanır; *Romulus* adındaki en önemli derleme, Phaedrus'un fabllarının *Hermeneumata pseudo-Dositheana*'dan ve başka kaynaklardan alınma metinlerle zenginleştirilmiş nesir versiyonunu içerir. Günümüze en az üç farklı elyazması ulaşmıştır: *Recensio Wissenburgensis* [Wissenburg Listesi], *Recensio Gallicana* [Galya Listesi] ve *Recensio vetus* veya *vulgaris* [Eski veya Yerel Dilde Liste]. Sayısız yazar bu kaynaklardan yararlanmış, bu malzemeyi farklı şekillerde işlemiş, geliştirmiş ve kendi katkılarıyla değiştirmiştir. *Romulus Nilantii* veya Marie de France (y. 1130-y. 1200) tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş olan Phaedrus fablarının Latince versiyonu olan *Romulus LBG* gibi birçok derlemenin yazarı anonimdir. Bu türden diğer eserlerin yazarları arasında ise muhtemelen Palermo başpiskoposu Gualterus (XII. yüzyıl) olan Gualterus Anglicus vardır; *Aesopus communis* veya *Liber Aesopi* [Aisopos'un Kitabı] veya *Anonymous Neveleti* olarak bilinen ve eleji beyitler şeklinde 58 fabl içeren ortaçağın en çok rağbet gören derlemelerinden biri ona atfedilir. Diğer ünlü yazarlar arasında 10'u özgün, diğerleri *Romulus* veya Phaedrus'un başka derlemelerinden alınma olmak üzere 67 fabl yazmış olan keşiş Ademar de Chabannes (989-1034) ve *Fecunda ratis* [Verimli Gemi] adlı rehberinde Aisopos'un fablarını ele alarak onlara sözlü gelenekle aktarılmış veya halk arasında kullanılan atasözlerine dayalı birçok yeni öykü ekleyen bir okul öğretmeni olan Egbert de Liege (y. 970-?) vardır.

Anonim yazarlarla ünlü yazarlar

Avianus'un Fablları

Fabl türü içerisindeki ikinci gelenek, IV ve V. yüzyıl arasında Babrius'un yazdıkları başta olmak üzere bir grup fablı Latince eleji beyitleri şeklinde tercüme etmiş olan Avianus'un eserlerini temel alır. Elyazmaları çok yaygın olan Avianus'un metni de ortaçağda birçok yazar tarafından ele alınmıştır, ama bu yeni eserler Avianus'unki kadar rağbet görmemiştir. Bu yazarlar arasında Avianus'un fablarını üç elyazmasından oluşan bir derleme şeklinde yeniden yazan Poeta Astensis (XI/XII. yüzyıl), Phaedrus'un fablarını yeniden ele aldığı *Novus Aesopus*'un [Yeni Aesopus] yanı sıra altı fabldan oluşan ve günümüze iki elyazması halinde ulaşmış olan *Novus Avianus*'u [Yeni Avianus] yazan İngiliz Alexander Neckam (1157-1217) ve *Apologi Aviani* [Avianus'un Ahlaki Öyküleri], *Antiavianus* [Avianus Karşıtı], *Novi Aviani flores* [Yeni Avianus'un Çiçekleri] ve günümüze genelde

tek elyazması şeklinde ulaşmış birçok başka derlemenin anonim yazarları vardır.

Doğu Kaynaklı Fabllar

Doğu kaynaklı fabllar ise XII ve XIII. yüzyıllar arasında, *Pañcatantra* adlı Hint derlemesinin Arapça versiyonu olan *Kelili ve Dimae* adlı eserin çeşitli dillerdeki tercümeleri yoluyla Avrupa'ya ulaşır. Bu eserde Kalila ve Dimna adlı iki çakal, anonim bir yazarın bir *speculum princeps* [prensin aynası] hazırlama amacıyla bir araya getirdiği bir dizi ahlaki öyküyü anlatır. Her birine bir önsöz ile sonsözün eşlik ettiği, Leonin* heksametron vezninde 35 fabl yazan Baldus'un (XII. yüzyıl) *Novus Aesopus*'u [Yeni Aisopos]; *Pañcatantra*'nın İbranice versiyonunu Latinceye tercüme eden Giovanni da Capua'nın (etkin olduğu dönem 1294-y. 1303) *Directorium vitae humanae* [İnsan Hayatı için Kural] eseri; yine *Pañcatantra*'nın İspanyol versiyonunu Latinceye tercüme edip sentezleyen, şiirsel alıntılar, atasözleri ve kısa manzum bölümlerle zenginleştiren Raymond de Béziers'nin (XIV. yüzyıl) Fransa kralı IV. Philippe'e adadığı eser; anonim bir yazara ait olan ve hem Doğu kaynaklı malzeme hem de Germen geleneğine ait atasözleri içeren *Minor Fabularius* bu geleneğe aittir.

Exemplum Derlemeleri ve Vaazlar

Yüksek kültür ve halk kökenli fabllar, vaazlarda ve *exemplum* [örnek] derlemelerinde yer bulur. Örneğin Vincent de Beauvais'nin (y. 1190-1264) yazdığı *Speculum* [Ayna] eseri 29 fabl, "Genç" Konrad von Halberstadt'ın (etkin olduğu dönem 1342-1355) *Tripartitus moralium* [Ahlak Üzerine Üç Kitap] 200 kadar fabl içerir. Odo of Cheriton'un (XIII. yüzyıl) eski kaynakları işleyerek ve birçok yeni metin ekleyerek vaaz amaçlı yazdığı *Parabolae* [Meseller] eseri özgünlüğüyle dikkat çeker.

Hiciv

Ortaçağ Latin edebiyatında hiciv, hem amaçların çokluğundan hem de bu türün teorik tanımına fazla ilgi duyulmamasından dolayı çok çeşitli biçimlerde ifade edilir. Bu alanda örnek alınan yazarlar, Horatius (MÖ 65-8), Persius (34-62) ve Iuvenalis (y. 55-y. 130) ile bu yazarların ahlakçı temalarını *Sermones* [Vaazlar] adlı eserinde heksametron vezninde yeniden ele

* İç kafiyeli mısra –çn.

alarak hem diyalog hem de inceleme yazısı şeklinde dönemin üst ruhban sınıfının ve nüfuzlu kesiminin görevlerini suistimal etmesini hedef alan Sextus Amarcius'tur (XI/XII. yüzyıl). Daha az tanınan *Satyra de amicicia* da [Dostluk Üzerine Hiciv] klasik tarzdadır; halbuki Alain de Lille'in (y. 1128-1203) *Planctus Naturae* [Doğanın Yakınışı] kitabı gibi ender bulunur eserler Menippus'un hicvini (manzum ve nesir karışımı) temel alır. Bu eserlerin tonu genelde ironik, mizahi, hatta komik olabiliyorken, Bernard de Morlas'nın (XII. yüzyıl) *De contemptu mundi* [Dünyayı Horgörme Üzerine] eseri gibi birçok hiciv yazısı, antikçağ ustalarının zarafetinin tersine şiddetli hakaretler içerir. Ortaçağ hiciv yazarları iktidar hırsını, açgözlülüğü, şehveti ve keşişlerden rahiplere, öğrencilerden hocalara, krallardan asillere, saray çevrelerinden halka ve –dinsel ve seküler kadın düşmanlığının sürekli kurbanları– kadınlara kadar birbirinden farklı birçok insan kategorisinde sergilenen ahlaksızlıkları hedef alır. Gillebert'in (XII/XIII. yüzyıl) *De superfluitate clericorum* [Rahiplerin Gereksizliği Üzerine], Egidius de Corbeil'in (y. 1140-1224) *Hierapigra ad purgandos prelatos* [Rahipler için Müshil İlaçları], Heinrich von Würzburg'un (XIII. yüzyıl) *De statu curie Romane* [Roma Meclisinin Durumu Üzerine] eserleri hep kilise çevresine yönelik eserlerdir. Yazarı anonim olan *Speculum prelatorum* [Rahiplerin Aynası] ise daha geniş bir kitleyi hedef alır. Garnerius de Rouen, (X/XI. yüzyıl) okul hocalarına yönelik şiirlerinde özellikle meslektaş ve rakibi olan iki kişiye büyük bir hiddetle saldırır. Adalberon de Laon'a (y. 947-1030) atfedilen ve Kont Landeric de Nevers'e (X/XI. yüzyıl) şiddetli hakaretler içeren 28 ambrosian* kıta şeklinde yazılmış olan *Rhytmus satiricus* [Hicivsel Ölçülü Şiir] ve XI. yüzyıl sonlarında yazılmış olan *Satira in Mettenses* [Metz Hicvi] ise siyasal hiciv yazılarıdır.

Üst ruhban sınıfının yetkilerini suistimal etmeleri

Jean de Hauteville (y. 1150-1200) hedefleri çok daha fazla çeşitlilik gösteren ve uzun bir yolculuk romanı şeklinde yazdığı *Architrenius* adlı eserinde monastik çevreler, saray çevreleri ve üniversitelere yönelik eleştirilerini ifade eder, sonra da roman kahramanının günahlardan arınmasını simgelemek için Doğa ve antikçağ filozofları huzurunda itidalle kıyılan nikâhını tasvir eder. Johannes de Garlandia'nın da (y. 1195-y. 1272) *Morale scolarium* [Âlimlerin ahlakı] adlı eserde birden fazla hedefi vardır: Üniversiteler, gündelik hayat, davranış kuralları, yoksullar, zenginler, imparator ve Roma meclisi. Aynı şey Nicolaus de Bibera'nın (XIII. yüzyıl) birtakım kişilere saldırılar içeren *Carmen satiricum occulti Erfordensis* [Bilinmeyen Erfurtlular Üzerine Hicivsel Şiir] adlı eseri için de geçerlidir; Bernhard von der Geist'ın (XII. yüzyıl)

Hicvin sayısız hedefi

* Sekiz hecelik dört mısra –çn.

Palponista eseri saray hayatının ve dalkavukluğun sağladığı avantajlar üzerine yazarla bir saray mensubu arasında geçen bir diyalog şeklindedir; Frowinus von Krakau (XIV. yüzyıl) ise *Antigameratus* adlı, heksametron vezninde 430 mısralık eserinde ruhban sınıfının, prenslerin, hâkimlerin, hizmetkârların, karı-kocaların, aşçıların, çiftçilerin ve başka birçok kategorinin kötü alışkanlıklarını düzeltmek için bir dizi öğreti sunar.

Goliasçı Şiiri Dönemi

Hiciv türü, XII. yüzyılda *Apocalypsis Goliae* [Golias'ın Vahiyi] (düş şeklinde hiciv) ile okullarda gelişmeye başlayan Goliasçı gelenekle büyük bir gelişim sürecinden geçer ve tarz açısından zirveye ulaşır. Bu alanda yazılan, birbirinden çok farklı eserler arasında mizahi bir düş şeklinde sunulmuş kadın düşmanı bir hiciv olan *De coniuge* [Eşler Üzerine], Cisterciasis tarikatının temsilcilerine ağır bir saldırı niteliğindeki *Discipulus Goliae de grisis monachis* [Golias'ın Müridinden Gri Keşişler Üzerine], *Gümüş Markos'a Göre İncil* parodisi, aydınları hedef alan *Metamorphosis Goliae* [Golias'ın Dönüşümü] ve Roma meclisinin ahlaksızlığını konu alan ve muhtemelen bu türün en büyük şairlerinden biri olan Guatier de Chatillon'a (y. 1135-?) atfedilebilecek olan *Utar contra vitia* [Ahlaksızlıklara Karşı] yer alır. Bu dönemde daha birçok hiciv yazarı yaşamış olup en önemlileri arasında Pierre de Blois (y. 1135-y. 1212), Philippe le Chancelier (y. 1160-1236), Hugues Primat (y. 1093-y. 1160) ve Archipoeta'yı (1125/1135-1165'ten sonra) sayabiliriz.

Hayvan Konulu Epik Şiir

Hayvan konulu epik şiir, ortaçağda icat edilmiş bir türdür ve Aisopos'un fabllarının, kahramanlık şiirleri ve Ovidius'un *Dönüşümler* eserinin tekniği ve üslubu temelinde anlatımsal açıdan geliştirilmesinden doğar. Fabl ile hiciv türleri arasındaki geçişlilik zaten Horatius'un, şehir faresiyle tarla faresi arasındaki ünlü ahlaki öyküyü içeren altıncı hicvinde vardı, ama ortaçağda hayvan konulu epik şiir daha sistematik hale gelerek fablın eğitici amacıyla hicvin ahlakçı amacını bir araya getirir. Metinler bir veya daha fazla fablın geliştirilmesini veya bileşimini temel alıp uzun alegoriler şeklinde oluşturulur, ama sonda yer alan ahlaki dersten veya apaçık bir yorumlama anahtarından yoksundur.

Bu türdeki ilk örneklerden biri olan *Aegrum fama fuit* [Hasta Olduğuna Dair] IX. yüzyılda yazılmıştır ve hasta aslan temasını işler; bu tema XI. yüzyılda Leone di Vercelli'nin (?-1026) *Metrum Leonis* [Aslanın Şiiri] eserinde yeniden ele alınır ve anlatıma dayalı bu motif, aslan derisi giymiş

eşek ile keşiş kılığındaki kurt motifleriyle bir araya getirilir. Bu son tema farklı bir bağlamda da olsa Marbodius de Rennes'in (1035-1123) *De lupo* [Kurt Üzerine] eserinde de kullanılmıştır.

Ortaçağ Latin edebiyatının en anlamlı ve en tartışmalı şiirlerinden biri monastik ortamın ürünüdür. *Ecbasis cuiusdam captivi per tropologiam*'da [Bir Tutsağın Kaçışının Mecazi Anlamı Üzerine] hasta aslan fablı, ahırından kaçan bir keşiş-buzağının çok kısa bir özgürlük döneminden sonra kendini bir kurdun ininde bulduğu ve diğer orman hayvanları tarafından kurtarılıp ahır-manastırına geri götürüldüğü bir çerçeveye yerleştirilir. *Ecbasis*'teki kurda 3200 mısralık bir şiir olan *Ysengrimus*'ta da rastlarız; kurt (Ysengrimus) ile tilki (*Rainardo*) arasındaki mücadele, rakibine çeşitli eziyetler çektiren tilkinin zaferiyle sona erer.

Speculum stultorum

Hayvan fablları, Nigel de Longchamps'ın (y. 1130-1200'den önce) *Speculum stultorum* [Ahmakların Aynası] eserinin de çerçevesini oluşturur; daha karmaşık bir yapıya sahip olan bu hicivde, daha uzun bir kuyruk ve bir üniversite diploması elde etmek ve yeni bir manastır tarikatı kurmak amacıyla Avrupa'yı gezen, ama ne yazık ki hem kuyruğunu hem de kulaklarını kaybeden Brunellus adlı eşeğin talihsiz maceraları anlatılır.

Bkz. *Latin Şiiri ve Golias Şiiri*, s. 549; *Tarihyazımı*, s. 555; *Latin Epik Şiiri*, s. 559; *Fransa ve Avrupa'da Yerel Dilde Epik Şiir*, s. 413; *Yolculuk Edebiyatı*, s. 573; *Kısa Öykü Biçimleri*, s. 578; *Romans*, s. 588; *Lirik Şiir*, s. 604; *Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro*, s. 615; *Klasik Tiyatro: Genel Görüşler ve Yorumlar*, s. 588

Latin Şiiri ve Golias Şiiri

Francesco Stella

Ortaçağ ortalarında Latin şiiri genelde yerel dillerdeki edebiyatlarla diyalog halinde çalkantılı bir evrim sürecinden geçer. Temsile dayalı miza-

hi öyküler olan "eleji komedyaları"nda eleji beyiti benimsenir. Lirik şiir alanında yeniden ele alınan aşk teması Goliasçı şahirler tarafından da işlenir. Bu şairler aynı zamanda hicivden de yararlanırlar ve onu ahlaki ve siyasal konularla zenginleştirirler.

Eleji Komedyası ve Diyalog Eğilimi

Eleji komedyası, geçmişte "manzum komedya" olarak nitelenmiş olan, eleji beyiti şeklinde yazılmış ve Roma tarzı komedyalarla bazı benzerlikler gösteren yirmi kadar eser için kullanılan isimdir. Bu türün en eski örneği, 1080 yılına ait olan ve 297 mısradan oluşan *Ovidius puellarum*'dur [Genç Kızlar için Ovidius] (veya *De nuntio sagaci* [Bilge Haberci Üzerine]), en çok örnek alınan "model" ise muhtemelen 1100 yılı civarında İngiltere'de yazılmış olup XVI. yüzyıla kadar taklit edilip farklı versiyonları yazılmaya devam edilen *Pamphilus*'tur. Her iki eserde de önce sorunlarla karşılaşan, sonra da mutlu sona ulaşan aşklar anlatılır. Ortaçağdaki anlamıyla komedya özelliğine (yani hikâyenin mutlu sonla bitmesi ve karakterlerin mütevazı sosyal sınıflardan olması) en çok rastlanan, ama temsil açısından (tiyatro anlamında olmasa da) sınırda sayılabilecek metinler, 1125 ile 1130 arasında Vital de Blois (XII. yüzyıl) tarafından yazılmış olan *Geta* ile *Aulularia*'dır; bu eserlerde tensel temalar, kadın düşmanlığı ve hizmetkâr sınıfından karakterler gibi tipik özellikler ortaya çıkmaya başlar. Bu eserlerin daha çok Loire bölgesinde, Blois, Vendôme, Orleans ve Tours arasında bulunan ve Ovidius'u (ve beyit kullanımını) örnek alan edebi ekoller tarafından üretildiği görülür. Vital ise bu kaynağın yanı sıra Plautus'tan da (MÖ y. 254-184) yararlanır ve Geta için *Amphitryon*'daki Sosia'yı örnek alır, halbuki başkahramanı Amphitryon'u ironik bir şekilde Atina'da felsefe okuyan bir aydına dönüştürdüğü zaman Plautus modelinden uzaklaşmış olur. Fransız felsefe okullarını hedef alan parodinin belirgin olduğu *Aulularia* da, Plautusvari başlığına rağmen geç antikçağın *Querolus* modelini örnek alır.

Halk tarafından da rağbet gören bu deneyimler okul programlarına dahil edilince derhal taklit edilmeye başlanır. Yine Blois'da Guillaume (XI-I. yüzyıl) Menandrus'tan (MÖ 343-291) ilham aldığını ilan ederek *Alda*'yı yazar, Orleans'da hoca olan Arnulf (XII. yüzyıl) hem Plautus'a açıkça atıfta bulunan *Miles gloriosus*'u [Böbürlenen Asker] hem de daha sonra Boccaccio (1313-1375) tarafından büyülü armut ağacı öyküsü için örnek alınacak olan *Lidia*'yı yazar, Matteo di Vendôme da (?-y. 1200) *Milo*'yu yazar. Bazı komedyaların yazarları anonimdir, bazıları ise bu türün Fransa bölgesinde ne kadar rağbet gördüğüne tanıklık eder. Güney İtalya'da Iacopo

da Benevento (XIII. yüzyıl) *De uxore cerdonis* [Ayakkabı Tamircisinin Karısı], Riccardo da Venosa (XII/XIII. yüzyıl) *De Paulino et Polla* [Paulinus ile Polla Üzerine] (1229) adlı eseri yazar; İngiltere'de veya en azından II. Henry zamanında (1133-1189, > 1154) 1154 ile 1189 yılları arasında, *Pamphilus*'tan sonra, *Geta*'da olduğu üzere kurnaz ve esprili hizmetkâr figürünün egemen olduğu *Gliscerium et Birria, Baucis et Traso* ve *Babio* yazılır. Peter Dronke'nin bu gelenekte gördüğü, otoritenin sorgulanması ilkesi (Bakhtin'e göre "hayal gücüne dayalı diyalog"), aynı zamanda Abelardus'un (1079-1142) farklı teolojileri konu alan diyaloglarında, Everard d'Ypres (XII. yüzyıl) ile Bathli Adelardus (etkin olduğu dönem 1090-1146) ve Guillaume de Conches'in (y. 1180-y. 1154) felsefi diyaloglarında ve bu dönemde çok gelişen ve yerel dillerdeki edebiyatlarda *tenson* [kavga], *Wechsel* ve *jeux-partis** şeklinde görülen manzum *conflictus*larda [çekişme] da görülür.

Loire Grubu

Dönemin en büyük şairleri Loire bölgesinde ortaya çıkar ve hitabet okullarının da şiire büyük ilgi göstermeye başlamasıyla, yeniden ele alınmaya başlanmış olan Ovidius modeline Hıristiyan şiir mirasını uyarlarlar ve trubadurlara uygun ortamın yaratılmasına katkıda bulunmaya başlarlar. Bu şairler Fransa'nın güneyinde Saint-Martial de Limoges Okulu'nda, merkezde Chartres şiir-felsefe grubunda ve kuzeyde de ruhban sınıfının cinsel heretikliklerini konu alan mektuplarını okumuşlardır ve Kitab-ı Mukaddes'i temel alarak, karmaşık ruhani şiirler yazan Fulcois de Beauvais'nin (XI. yüzyıl) şiirinde sergilediği Latin şiirsel-müzikal gelenekten beslenirler. Bir yandan Kral Otto'nun sarayındaki rahat atmosfere alışkın olan kilise sınıfı arasında yeniden doğan klasisizm, diğer yandan Gregoryen reformun katı tepkilerini hissettirdiği bu dönemin bu ikili yönü, belli başlı şairlerin ortaya koydukları ürünlerde de görülebilir. Angers'de doğan Rennes piskoposu Marbodius (1035-1123), Anjou bölgesinin okullarında uzun dönem ders verir ve üslup ile şiir sanatı alanındaki ilk rehber olan *De ornamentis verborum* (*Kelimelerin Süslenmesi*) ile değerli taşların özelliklerini konu alan *Liber lapidum*'un [Taş Kitabı] yanı sıra, Ronceray Manastırındaki kadın arkadaşları ve kadın öğrencileri için bir dizi aşk şiiri yazar; Rennes piskoposluğuna atandıktan sonra Breton-

Bir yanda klasisizm, diğer yanda reform

* Fransızca *jeu parti*'nin çoğulu olan kelime, Eski Fransızca lirik şiirinde iki trubadur arasındaki tartışmadan doğan bir alttürdür. Tartışma, şairlerden birinin ortaya attığı ikileme getirilen iki farklı yaklaşım üzerinden ilerler. Amaç birinin diğerini ikna etmesi değil, şiir formunda ortaya çıkan diyalogun ya da tartışmanın kendisidir –ed.n.

ya'dayken ise (1123 yılında burada ölecektir) *Liber decem capitulorum*'da [On Bölümlük Kitap] olduğu üzere kendini Kitab-ı Mukaddes temelli konulara, teoloji ve ahlak konularına adar.

Meung-sur-Loire'da doğan Baldric de Bourgueil de (1046-1130) benzer bir güzergâh takip eder. Angers'de Marbodius'la birlikte eğitim alır, önce Saint-Pierre de Bourgueil'e başkeşiş atanır, sonra Dol piskoposu olur, işinden alınır, ama sonra işine iade edilir. *Itinerarium*'da [Güzergâh] Roma'ya ve İngiltere'ye yaptığı yolculukları anlatır, *Historia Hierosolymitana* [Kudüs Tarihi] başlığı altında Haçlı Seferlerini konu alan ünlü bir tarih kitabı yazar, ama her şeyden öte son derece zarif bir şairdir. *Planctus*, ilahi, kitabe (örneğin Fatih William [y. 1027-1087, 👑 > 1066] onuruna), *Heroides*'i örnek alan uydurma mektuplar ve dostlarına, kadın arkadaşlarına ve rahibe Muriel, sevgili Costanza

Piskopos Baldric'in şiirleri

, kötü kalpli Beatrice, hoca Emma ve Blois kontesi Adele gibi sevgililerine yazdığı mektuplar dahil 256 metin içeren, kendi yazdığı bir elyazması eser bırakmıştır.

Loire bölgesinin üçüncü "tacı," Vendôme yakınlarında Lavardin'de doğan ve Le Mans'da eğitim alan Hildebert'e (1056-1133) aittir; 1096-1125 arasında Le Mans piskoposluğu yapar, 1133'te öldüğünde de Tours başpiskoposudur. Azizlerin hayat öyküleri alanında *Vita Mariae Aegyptiacae* [Mısırlı Maria'nın Hayatı] gibi popüler eserler ve *Liber de Querimonia et Conflictu carnis et Spiritus seu animae* [Ruhla Beden Arasındaki Yakınma ve İhtilaf] gibi ahlaki inceleme yazıları yazmış olmasına rağmen, Hildebert aslında şair olarak ün salmıştır ve o da başlangıçta daha tensel olan saray edebiyatı eserleri üretirken, daha sonra Kitab-ı Mukaddes'i ve ahlaki konuları temel alan eserler yazar; örneğin "karşılaştırmalı" (pagan-Hıristiyan) çok güzel bir elejide Roma'nın pagan döneminden geriye kalan harabelerinin tarihi anlamını inceler, başka bir şiirde de Kutsal Metinler'deki bazı öykülerin açıklamalarını sunar. Hildebert uzun bir süre boyunca mektup yazımı (tanınmış kişilere veya bunalım geçiren keşişlere 100'den fazla mektup yazmıştır) ve şiir alanında örnek alınacak bir model olarak görülür, hatta Salisburyli Thomas (1110-1180) tarafından "klasik" bir yazar sayılır. Sonraki yüzyılda birçok yazar onu taklit ederek bir *uydurma*-kitap (yani Hildebert'e atfedilen, ama muhtemelen başkaları tarafından yazılmış eserler) külliyatı oluşturacak, günümüzde bile hangi eserlerin kesin olarak Hildebert'e ait olduğunu belirlemeyi zorlaştıracaktır.

Klasik bir yazar olarak Hildebert

Lirik Şiir ve Goliasçı Şiiri Derlemeleri

Araştırmacılar XII. yüzyılda Latin şiiri (Saint Martial, Saint Victor ve Notre Dame'da olduğu üzere hem seküler hem de kutsal şiir) ile Fransızca ve Almanca dillerinde doğmakta olan şiir arasında sürekli geçiş olduğunu belirlemiştir. Bir yanda *sequentia* ile *planctus*, diğer yanda *lay liriques* ile *descorts* arasındaki benzerlik klasik bir örnektir; Notre Dame litürji kitaplarında bulunan kutsal ve seküler şiirlerin yazarlarından olan Guatier de Chatillon (y. 1135-?) ile Pierre de Blois da (y. 1135-y. 1212) dinsel lirik şiirler ile kişisel lirik şiirler arasındaki sıkı bağlantılara tanıklık eder. Muhtemelen Ren Nehri bölgesinden kaynaklanan, ama sadece Cambridge elyazmasında (University Library Gg.5.35) bulunduğu için *Carmina Cantabrigiensia* adı verilen bir şarkı kitabı farklı bir örnek teşkil eder, çünkü "Latin lirik şiir alanında Karolenjlerden XI. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemden günümüze ulaşmış tek önemli antolojidir" (Ziolkowski) ve aynı zamanda seküler şiir içeren tek antolojidir; nitekim bu eser mizahi öyküler, tensel şiirler (örneğin ünlü *O admirabile Veneris idolum* [Ey Venüs'ün Hayranlık Uyandıran Heykeli]), şiir okumaya davetler (*Cordas tange* [Tellere Dokun]) ve müzikli eğlenceler için kullanılan çeşitli kitaplardan alınmış skolastik şiirler de içerir.

Dinsel lirik şiirler, kişisel lirik şiirler

Carmina Burana

Bavyera'da bulunan Benediktbeuren Manastırında bulunduğu için *Carmina Burana* adı verilmiş olan ve günümüzde Münih Staatsbibliothek'te (lat. 4660) muhafaza edilen derleme, modern Avrupa kültürü üzerinde daha da etkili olmuştur; muhtemelen XIII. yüzyıl başlarında Tirol'de yazılmış olan bu eser Latince ve Almanca dillerinde 315 metin içerir. Bazıları müzik eşliğinde seslendirilmesi gereken bu metinler XII. yüzyıl ile XIII. yüzyıl başları arasında bestelenmiş olup hiciv ve (genelde açgözlülük ve kıskançlık gibi kötü alışkanlıkları ve ruhban sınıfının ahlaksızlığını hedef alan) ahlaki şiirler, aşk şiirleri, *İçki Üzerine Şiirler* (Carmina Potatoria) ve Noel'e adanmış iki dinsel tiyatro eseri ile başka ilave metinlerden oluşur. Bu eserlerin büyük çeşitlilik gösteren konuları öğrencilerin durumu üzerine yakınmalardan *Gümüş Markos'a Göre İncil* ve Kızartılan Kuğuya Ağıt (*planctus)* gibi parodiler ve sevme sanatı alanındaki üstünlükleri konusunda bir rahiple bir şövalye arasındaki ünlü *tartışma*ya [tenson] kadar uzanır. Son bölümde *gezgin rahipler* [clerici vagantes], yani sürekli olarak çeşitli üniversite şehirleri arasında seyahat eden öğrencilerin durumu, sosyal ortamlarının unsurları –şarap, oyun ve kadın– ve risk-

lerinin bilincinde olan bu gençliğin kaygısız ve şehvet düşkünü tutumu tasvir edilir. Örneğin *In taberna quando sumus* [Meyhanedeyken] adlı şarkı tam da bu dönemde oluşmaya başlayan sosyal ve kültürel bir kategori olan Goliasçı şairlerin marşı haline gelir. Kilisenin bir kısmı, üniversiteye gidebilmek için alt tarikatlara katılmak ve rahip olmak zorunda kalan öğrencilerin arasındaki en kavgacı grupları, İsrail'in düşmanı, şeytani Goliasçı –Aziz Bernard'ın (1090-1153) Petrus Abelardus'a verdiği isim– liderliğinde toplanmış, dine küfreden saygısız asilerden oluşan bir tarikat olarak görür. "Lanetli" aydınların prototipi haline gelen Goliasçı şairlerin kültürel üstünlüğü onlara bir tür ahlaki muafiyet, zekâları da bir anlamda kuralları çiğneme hakkı bahşeder. Besteci Carl Orff (1895-1982) 1935-1936 arasında görkemli ve harika *Carmina Burana* eserini, elyazmasına eşlik eden ve özellikle son on yıllarda keşfedilmiş olan ortaçağ melodilerini değil de, Golias ruhunun izlerini temel alarak besteler. Bu metinlerin yazarları arasında dönemin en ünlü şairlerinden bazıları, örneğin Sicilya'da ve İngiltere'de saray hatibi olan zarif aşk şiirlerinin yazarı Pierre de Blois; mısralarında tasvir ettiği bohem isyancı figürünün mükemmelliğinden dolayı *Primat* (*Decameron* I 7'deki Primasso) olarak bilinen Hugues d'Orleans (y. 1090-y. 1160); Köln başpiskoposu Reinald von Dassel'in (y. 1120-1167) ve İmparator Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) saraylarında faal bir rahip olup Salerno'da tıp eğitimi alan ve kendi kusurlarının itirafı şeklinde Goliasçı etiğinin manifestosu olan *Confessio Golia*'yı [Golias'ın İtirafı] yazan Archipoeta (1125/1135-1165'ten sonra); Notre Dame Okulu'nun müdürü olan ve Magister [Usta] Perotinus için ilk *motet*lerden bazılarını yazan Philippe (y. 1160-1236); Lille yakınlarında doğup Paris, Reims ve Bologna'da eğitim alan, İngiltere kralı II. Henry'nin (1133-1189, 👑 > 1154) sarayında faal olan ve ahlaksızlığını gözlemleme imkânı bulduğu papalığa düşman kesilen, *Alexandreis* adlı epik bir şiir yazan, *Carmina Burana*'da *Utar contra vitia carmine rebelli* (*Ahlaksızlıklara karşı isyancı şiirden yararlanacağım*) gibi ahlaki isyanı konu alan ünlü ilahileri bulunan ve 1179'dan sonra muhtemelen cüzzamdan ölen Guatier de Châtillon vardır. *Carmina Burana*'da ayrıca Petrus Abelardus'un bazı metinlerinin yer aldığı sanılır, ama henüz kesin olarak belirlenememiştir.

Seyahat eden öğrenciler

Hicivsel Şiir

Dünyevi hayatın ruhani eleştirisini temel alan monastik edebiyattan ve çeşitli sosyal konumların (keşiş, rahip, piskopos, hâkim, asil, tüccar, çiftçi, kral, vs) en görünür kusurlarını konu alan ve Roma hicvinin modellerin-

den (Iuvenalis, Persius, Martialis ve ortaçağdaki takipçileri) beslenen *satira communis* veya statü hicvinden ilham alan hicivsel şiir geleneği, Golias çevresine atfedilir. *Apocalypsis Goliae* [Golias'ın Vahiyi], *Metamorphosis Goliae* [Golias'ın Dönüşümü] gibi eserler ve şarkı yazarlarının şiirlerinin yanı sıra, Walter Map'ın (y. 1135-1209/1210) *De nugis curialium* [Saray Maiyetinin Eğlenceleri] eseri gibi hicveden eserler ve Nivard de Gand'ın, (XII. yüzyıl) başkahramanı keşiş-piskoposu temsil eden kurt olan ve sürekli olarak düşmanı Reinardus, yani tilki tarafından aşağılanıp eziyet edilen *Ysengrimus* şiiri veya Nigel de Longchamps'ın (y. 1130-1220'den önce) *Speculum stultorum* [Ahmakların Aynası] (burada entelektüel hırsı temsil eden Brunellus adlı bir eşek, açgözlülükten yoksun bir monastik tarikatını veya bir şeyler öğrenebileceği bir üniversite merkezini uzun uzun arar, derken Brunetta adlı inek ona yaz mevsiminin başlayacağı o korkunç günle ilgili gerçeği açıklar: Uzun kuyruğu, kendine gölge yapmaya ve sinekleri kovalamaya yarayacaktır) gibi hayvan karakterlerinin belirli sosyal konumları temsil ettiği şiirler de bu geleneğe aittir.

Başkahraman olarak kurt

Bkz. *Aostalı Anselmus: Düşünce, Mantık ve Hakikat*, s. 268; *Petrus Abelardus*, s. 275; *Dinsel Şiir*, s. 507; *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Latin Epik Şiiri*, s. 559

Tarihyazımı

Pierluigi Licciardello

Ortaçağın orta döneminde birçok yeri kapsayan veya belli bölgelerle sınırlı tarih eserleri yazılmaya ve tarihi kayıtlar tutulmaya devam edilir. Gregoryen dönemde kilisenin tarihyazımı eleştirel bir işlev de üstlenir. Ancak kilisenin yanı sıra, tarihyazımına dayalı hafızayı geliştirebilecek başka iktidar merkezleri de ortaya çıkar: İmparatorluk, Orta ve Kuzey İtalya'nın şehir devletleri, Güney İtalya, Normandiya ve İngiltere'deki Norman devletleri ve Kutsal Topraklar'daki Hıristiyan devletleri. XII. yüz-

yıl teolojisinde kilise, kendi tarihi gelişiminin ve inancının katettiği ilerlemelere yönelik bir bilinç sergilemeye başlar.

Dinsel Tarihyazımı

Ortaçağın merkezi döneminde evrensel tarih eserleri yazılmaya ve tarihi kayıtlar tutulmaya devam edilir, ama kapsamları daha küçük, daha yerel bölgelerle sınırlanır. Burgonyalı bir keşiş olan Rodulfus Glaber'in (y. 985-y. 1050) *Historiarum libri* [Tarih Kitapları] eseri, bu tür tarihyazımının en ilginç örneklerinden biridir. Rodulfus 1000 yılı yaklaştıkça insanların beklentilerini ve korkularını, kıtlıkları, salgınları, dünyayı altüst edecek gibi görünen heretiklikleri tasvir eder. Ancak bu büyük korku dalgası geçtikten sonra toprak yeniden yeşerir, hayat yeniden canlanır ve dünya "kiliselerden oluşan beyaz bir mantoyla" kaplanır.

XI. yüzyılın ikinci yarısında kilise Gregoryen reform sürecine tabi tutulur ve seküler aristokrasiyle geleneksel iktidar paylaşımı kriz dönemine girer. Patarin halk hareketinin piskoposluk aristokrasisine karşı şiddetli bir toplumsal isyana benzediği Milano'da hem *Gesta archiepiscoporum Mediolanensium*'un [Milano Başpiskoposlarının Tarihi] yazarı Arnulf (?-1077'den sonra) hem de *Historiae Mediolanensis*'in [Milano Tarihi] yazarı Landulf Senior (XI/XII. yüzyıl), Patarinlere düşman olan ve Roma Kilisesinin yeniliklerinden şüphe duyan muhafazakâr kilise adamlarıdır. Almanya'da *Annales Augustani*'nin [Augsburg Yıllıkları] (973-1104) anonim yazarları papalığa karşı Heinrich'i ve çevresini tutarlar. Dönemin başka eleştirel eserleri gibi tarih yazarları da bu mücadelede tarafların birinden yana çıkarlar.

XII. yüzyılda reformun ve dinsel atama mücadelelerinin yarattığı fırtınalı dönem geçtikten sonra Orta ve Güney İtalya'nın manastırlarında tarihyazımı açısından gerçek bir yenilik baş gösterir. Sabina'da bulunan Santa Maria di Farfa'da; Montecassino'da, Abruzzo'da bulunan San Clemente di Casauria ve San Bartolomeo di Carpineto'da; Molise'de bulunan San Vincenzo al Volturno'da arşivden sorumlu keşişler kendi manastırlarının sahip olduğu mülklere ait belgeleri toplayıp aralarında birleştirirler ve krallarla imparatorların sıralaması temelinde tutarlı bir tarihi doku oluştururlar. Arşiv belgeleriyle pekiştirilmiş bir tarih sayfası veya tarih sayfalarına sarılı bir dizi arşiv belgesi anlamına gelen *roborata* veya "belgeli tarih kayıtları" bu şekilde oluşur. Bu belgelerin amacı, zorba seküler beylerin tehdit ettiği veya tartışma konusu haline gelen mülkleri korumaktır.

İmparatorluğun, Şehir Devletlerinin, Krallıkların ve Haçlı Seferlerinin Tarihyazımı

Almanya'da dinsel atama mücadelesini atlatan imparatorluk, I. Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) tahta çıkışına kadar bir kriz döneminden geçer. Barbarossa'nın Freising piskoposu olan Otto (y. 1114-1158), ortaçağ tarihyazımının başyapıtlarından biri olan *Chronica de duabus civitatibus* [İki Şehrin Tarihi] adlı eserini ona adar. Augustinus'un mirasını ve Tanrı'nın şehri ile insanoğlunun şehri arasındaki karşıtlığı temel alan Otto, tarihi bir trajedi, İyilik ile Kötülük arasındaki sürekli mücadele olarak görür, ama kilisenin imparatorlukla işbirliği yaparak Tanrı'nın şehrinin zamanın sonundaki özgürlüğe ulaştırabileceğinin bilincindedir. Otto'nun teorileri ortaçağın tarih alanındaki en bilinen teorileridir: Kitab-ı Mukaddes'te dört krallıkla ilgili kehanetlerin yorumu, Augustinus'un dünyanın çağlarıyla ilgili teorisi, *translatio imperii* [yetkinin aktarımı] ve imparatorluk iktidarının Tanrı tarafından Doğudan Batıya, Babillilerden Makedonyalılara, Romalılara, Yunanlara ve en sonunda Franklara aktarıldığı düşüncesi.

Freising piskoposu Otto

Otto'nun tarihyazımı eseri, imparatorluğun ve tarih içindeki ilahi varlığının yüceltilmesiyle sona erer, ama bu, hızlı bir şekilde değişmekte olan bir dünyada evrensel imparatorluk kavramının ölmeden önceki son şarkısıdır. Ortaya çıkmakta olan yeni siyasal güçler tarihyazımını kendilerini temsil etmekle ve dünyadaki varlıklarını meşru kılmakla görevlendirir. XI. yüzyılda Orta ve Kuzey İtalya'nın hemen her yerinde ortaya çıkan şehir devletleri, özerkliklerini kabul ettirmek için imparatorlukla ve diğer komşu güçlerle mücadele ederler. Neredeyse her şehir kendi yıllıklarını üretir ve konsüllerin, yöneticilerin isimlerini, savaş alanındaki zaferlerden yol, meydan ve kamusal binaların inşasına kadar başlıca kentsel olayları kaydeder. Edebi açıdan bu dönemdeki en iyi ürünler, Pisa şehrinin manzum tarihyazım eserleridir (tarihyazımsal epik şiir olarak da bilinir) (*Carmen in victoriam Pisanorum* [Pisalıların Zaferi Üzerine Şiir] ve *Liber Maiolichinus* [Mayorka Kitabı]); bu eserlerde Pisalıların Palermo ve Mayorka Müslümanlarına karşı kazandığı zaferler, eski Roma'nın mirasını devralan bir halkın zaferi şeklinde klasik bir tarzda yüceltilir.

Başlangıçta şehir devletlerinin tarihini yazanlar, genelde kendi girişimleriyle bu görevi üstlenen noter veya evrak dairesi sorumlularıdır, dolayısıyla tarihyazımı kişilerin bireysel ilgi alanı olarak doğar. Ama şehir devletlerinin kimlik algısı gerçek anlamda kentsel bilinç haline geldiğinde, tarihyazımı metni açısından özel kullanımdan kamusal kullanıma geçilir ve metin kolektif bellek haline gelip halkın önünde okunur ve meşru kılınır. 1152'de yazılan Cenevizli Caffarus'un (y. 1080-y. 1165) *Annales*'ı

için de aynı şekilde meşrulaştırılır. Metin şehir devletinin konsülleri tarafından belediye arşivinde muhafaza edilecek ve yıllar geçtikçe güncellenecek meşru bir belge haline getirilir.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Güney İtalya'ya hâkim olan Normanlar, burada bir krallık kurarlar. Burada da tarih, fetih sürecine eşlik eder.

Norman destanı

Normanların Sarazenlere karşı savaşı, çeşitli "saray" tarihi yazarları (Geoffrey Malaterra, Guglielmo Apulo, Amato di Montecassino) tarafından epik bir Haçlı Seferi olarak tasvir edilir. Norman döneminde İtalya'nın en büyük tarih yazarı olan Ugo Falcando'nun (XII. yüzyıl) hayata umutsuz ve kötümser bakışı, Norman saray çevrelerinde bulunan ve çok az sayıda erdemli insanın karşı koymaya çalıştığı, Sallustiusvari şekilde tasvir edilen ahlaksız asillere yansır.

Norman destanı Güney İtalya'yla sınırlı kalmaz. Normandiya'daki yerleşme süreci, Anglosakson Krallığının Fatih II. William (y. 1027-1087, 👑 > 1066) tarafından fethi –1066 tarihli Hastings Savaşı– ve Anglosaksonlarla Normanlar arasındaki kaynaşma, başta William of Malmesbury (y. 1090-y. 1143) olmak üzere dönemin çeşitli İngiliz tarihçileri tarafından da tasvir edilir.

Kutsal Topraklar'ın fethi de tarih yazarlarını harekete geçiren bir diğer büyük tarihi olaydır. Böyle eserler genelde bu girişimlere katılan veya en azından tanık olan şövalye veya din adamları tarafından yazılmış olup son derece bireysel bir tonda kaleme alınmıştır. Bu tür eserlerin en önemlisi olan *Historia* [Tarih], Kutsal Topraklar'daki ikinci Hıristiyan neslinden olan Guillaume de Tyr (y. 1130-1185) tarafından yazılmıştır.

Yeni bir Tarih Algısına Doğru

XII. yüzyılda teoloji alanında tarih algısı açısından önemli adımlar atılır. Rupert von Deutz (y. 1075-y. 1130), Hugues de Saint Victor (y. 1096-1141), Anselm von Havelberg (1099-1158) ve Gerhoh von Reichersberg (1093-1169) gibi Kitab-ı Mukaddes tefsircileri, Kutsal Metin'deki eski zamanlarla modern zamanlar arasında analojilerin ve kilise tarihi içerisindeki sürekliliğin veya süreksizliğin arayışını sürdürürler. Kilise bu yazarlar sayesinde tarih içindeki rolünün gelişiminin bilincine varır. VI. yüzyılda Gregorius Magnus'la (y. 540-604, ♔ > 590) ilk kez konuşulmaya başlanan gelişim fikri doğar. Kilise zaman içinde büyür, gelişir ve inanç alanını bütün yönleriyle kuşatır. "Hıristiyanlık XII. yüzyılda tarihi gelişiminin bilincine varır. Sadece bu temel özellik bile bu yüzyılın büyük bir yüzyıl olmasını sağlar" (Marie-Dominique Chenu). Kilise tarihinin çeşitli dönemlere ayrılması, olayların ve kişilerin tipolojik analizlerinin yürütülmesi ve bu

dönemin teologlarını kendilerinden önce gelenlerden ayrı tutan "modernizm" kavramı hep bu bilinçten kaynaklanır.

Tarihin gelişimi bilincini tam anlamıyla olgunlaştıran kişi bir tarih yazarı değil, bir teolog ve tefsirci olan Gioacchino da Fiore'dir (y. 1130-1202). Gioacchino'nun üç çağ teorisinin Augustinus'un geleneksel teorisinden farkı, insanlığın üçüncü ve nihai çağa girdiğini ve kıyamet gününün yaklaşmakta olduğunu açıklamasında yatar. Bundan dolayı tefsir yazarı Gioacchino, evrensel yenilenmenin, Baba'nın ve Oğul'un çağından sonra gelen Ruh'un ve manevi özgürlük çağının kâhini haline gelir.

Bir yanda Hıristiyanlık, diğer yanda tarih

Bkz. *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544

Latin Epik Şiiri

Roberto Gamberini

XI ve XII. yüzyıllarda olağanüstü sayıda epik şiir yazılır. Kahramanlık şiirinin bütün türlerinden yararlanılır ve geniş kapsamlı eserlerin sayısında büyük bir artış olur. İmparatorluk çevrelerinde üretilen övgü amaçlı epik şiirin yanı sıra ulusal ve kentsel siyasal epos *büyük gelişim gösterir ve Haçlı Seferlerini konu alan şiirler doğar. Antikçağa ait temaları konu alan veya folklorik kaynaklara dayanan şiirler de yazılır, ama asıl rağbet görenler, Kitab-ı Mukaddes'i temel alan didaktik* epos*lar ve azizlerin manzum hayat öyküleridir.*

XI ve XII. Yüzyıllarda Şiir

XI ve XII. yüzyıllar, Latin epik şiirinde olağanüstü bir gelişime tanıklık eder. Bu dönemde erken ortaçağın tamamına kıyasla çok daha fazla metin üretilir. Şiirlerin ortalama uzunluğu da artar ve hemen önceki döneme hâkim olan kısa zafer şiirlerinin yapısından çok, büyük klasik şiirlerin yapısına benzemeye başlar. Sayıca artan ve çeşitlilik göstermeye başlayan

okur kitlesi artık seküler saray ve kilise çevrelerinin üyeleriyle ve katedral ve manastır okullarının öğrencileriyle sınırlı olmayıp üniversitelerin kamusal hayat üzerindeki etkisinin artmasıyla da giderek genişler.

Friedrich Barbarossa ve Hohenstaufen Hanedanı

İmparator I. Friedrich'in (y. 1125-1190) kahramanlıkları birden fazla şair tarafından konu edilmiştir: *Carmen de gestis Frederici I imperatoris in Lombardia* [İmparator I. Friedrich'in Lombardia'daki Kahramanlıklarının Şiiri] adlı, heksametron vezninde 3343 mısralık eserde Barbarossa'nın 1054'ten 1160'daki Carcano Savaşı'na kadar olan dönemde İtalya'ya yaptığı ilk iki seferi tasvir eden Bergamo asıllı anonim yazar; *Ligurinus* adlı eserde Freising piskoposu Otto'yla (y. 1114-1158) ve Rahewin'le (XII. yüzyıl) ilgili tarihsel öyküleri şiire döken ve Crema'nın düşüşüne kadar olan olayları anlatan şair Gunther (XII. yüzyıl); Friedrich'in 1155-1180 arasındaki seferlerini anlatan *Gesta Frederici*'yi [Friedrich'in Kahramanlıkları] yazan ve muhtemelen 192 ölçülü mısra şeklindeki *Gesta Heinrici VI*'nın da [VI. Heinrich'in Kahramanlıkları] yazarı olan Goffredo da Viterbo (1125-y. 1202). Pietro da Eboli de (?-y. 1220) I. Friedrich konusunda günümüze ulaşmamış olan bir şiir yazar (*Gesta Frederici*) ve VI. Heinrich'e (1165-1197, 👑 > 1191) adanan ve imparatorun 1194'te Sicilya'yı fethiyle sonuçlanan savaşta Lecce kontu Tancred'e karşı kazandığı zaferin yüceltildiği *De rebus Siculis carmen* [Sicilya Üzerine Şiir] (veya *Liber ad honorem Augusti* [İmparator Onuruna Kitap]) ile imparatorluk hanedanını konu alan şiirler yazmaya devam eder.

Efsanevi bir kahraman

Avrupa'da Yazılan Tarih Konulu Şiirler

Guy d'Amiens'a (XI. yüzyıl) atfedilen *Carmen de Hastingae proelio*'da [Hastings Savaşı'nın Şiiri] sadece Hastings Savaşı değil, İngiltere'nin Fatih William (y. 1027-1087, 👑 > 1066) tarafından fethinden 1066 noeline kadar olan tarihi de tasvir edilir. Alman cephesinde ise üç ciltten oluşan *Carmen de bello Saxonico*'da [Sakson Savaşı Üzerine Şiir] IV. Heinrich'in (1050-1106, 👑 > 1084) 1073-1075 arasında Saksonlara karşı yürüttüğü savaş anlatılır. Guglielmo il Pugliese (XI/XII. yüzyıl), Papa II. Urbanus'un (y. 1035-1099, 👑 > 1088) isteği üzerine, Norman dükü Robert Guiscard'ın (y. 1010-1085) hayatını, kahramanlıklarını ve ölümünü konu alan *Gesta Roberti Wiscardi*'yi [Robert Guiscard'ın Kahramanlıkları] yazar. Egidius de Paris (y. 1160-1224'ten önce) *Karolinus* (1195-1196) adlı eserde Şarlman'ı (742-814, 👑 > 768, 👑 > 800) yeniden konu alarak onu II. Phi-

lippe Auguste'ün (1165-1223, > 1180) sonradan VIII. Louis adıyla Fransa kralı olacak olan oğlu Prens Louis (1187-1226, > 1223) için bir örnek olarak sunar. Stephane de Rouen (XII. yüzyıl), üç cilt ve 2200 eleji beyitinden oluşan *Draco Normannicus*'ta İngiltere kralı II. Henry'nin (1133-1189, > 1154) 1154'ten 1169'daki Poissy Barışı'na kadar Normanlara karşı yürüttüğü savaşları anlatır. Bu eserdeki sayısız konu dışı bölüm arasında Rouen şehrine övgü, Normanların XI. yüzyıla kadar olan tarihi, Frank halkının en eski tarihi ve 1159-1168 yılları arasındaki İskenderiye bölünmesinin tarihi hatırlanmaya değerdir.

Haçlı Seferlerine İlişkin *Epos*lar

Haçlı Seferlerini konu alan şiirler, yazarlarının belirsizliğinden ve farklı kaynaklar arasındaki karşılıklı etkileşimlerden dolayı filolojik açıdan karmaşık bir sorun teşkil eder. Saint Remi de Reims'de keşiş olan Robert'in (XII. yüzyıl) ilk Haçlı Seferini konu alan nesir *Historia Hierosolymitana* [*Kudüs Tarihi*] eserinden en az üç manzum eser türemiştir: Öncesindeki diplomatik ve siyasal olayları, Haçlıların gemilerle yola çıkışı ve yolculuğu, Kudüs'ün fethine kadar süren kuşatmaları ve mücadeleleri tasvir eden Metell von Tegernsee'nin (XII. yüzyıl) manzum eseri; *Ligurinus*'un yazarı Gunther'in orijinal bir şiirsel üslupla yazdığı, ama ancak bir kısmı günümüze kadar ulaşmış olan *Solimarius* ve Gilon de Paris'nin (?-1142) Nicaea'nın kuşatmasıyla başlayan ve altıncı ciltte Godfrey de Bouillon'un (1061-1100) Kudüs Prensi ilan edilmesiyle biten *Historia gestorum viae nostri temporis Hierosolimitanae* [Çağımızda Kudüs Yolunda Gerçekleştirilmiş Kahramanlıkların Tarihi] eseri. İlk Haçlı Seferinin kahramanlarından biri olan Tancred d'Hauteville'in (?-1112) sözlü anlatımından ise maiyetinden biri olan ve ona savaş alanında eşlik etmiş olan Rudolf de Caen'in (y. 1080-y. 1130) *Gesta Tancredi* [Tancred'in Kahramanlıkları] eseri ortaya çıkar. Boethius'un modelini örnek alan, manzum ve nesir karışımı, klasik epik tarzda olup retorik açıdan son derece karmaşık olan eser 1105'e kadar olan olayları anlatır. Joseph of Exeter'in (?-y. 1193) *Antiochieis* (veya *Bellum Antiochienum* [Antakya Savaşı]) eseri Antakya'nın 1098'deki fethini konu alır. III. Haçlı Seferi ve özellikle Acri kuşatması ile fethi ise, yazarı bilinmeyen, ama geçmişte Haymarus Monacus Florentinus'a (?-1202) atfedilen ve 224 ayrı kıtadan oluşan *Rithmus de expeditione Ierosolimitana*'da [Kudüs Seferi Üzerine Şiir] anlatılır.

Tancred'in kahramanlıkları

Şehir *Epos*ları

Şehirlerin özerklik kazanmasıyla beraber eski ve yeni kahramanlık olaylarını öven eserlerin sayısında da büyük bir artış olur. Bu tür eserlerin arasında, Pisa Cumhuriyeti ile Sarazenler arasındaki mücadeleleri konu alan *Carmen in Victoria Pisanorum* [Pisalıların Zaferi Üzerine Şiir] ve *Liber Maiolichinus* [Mayorka Kitabı]; Comolu anonim bir yazarın 1118-1127 yılları arasında Milano ile Como arasında yer alan savaşta kendi şehrinin uğradığı yenilgiyi tarihi olaylara sadık bir şekilde ve büyük bir ıstırapla anlattığı *Liber Cumanus* [Como Kitabı]; Mosé del Brolo'nun (y. 1100-y. 1157), Galyalı lider Brennus (MÖ V/VI. yüzyıl) tarafından kurulduğunu öne sürdüğü Bergamo şehrinin efsanevi kökenini ve eski tarihini anlattığı *Liber Pergaminus* [Bergamo Kitabı]; 1187'de Piacenzalıların Parmalıları yendiği savaşı tasvir eden ve zafer için teşekkürlerini sunan *Piacenza Üzerine Kısa Şiir* ve 1191'de Brescialıların, Bergamo ile Cremona'nın liderlik ettiği, on üç şehir devletinden oluşan bir birliğe karşı kazandığı zaferi konu alan, anlatımsal açıdan çok etkili ve dramatik *Rudiano Savaşı Üzerine Şiir* (veya "Malamorte") vardır.

Mitoloji ve Efsane Konulu *Epos*lar

XII. yüzyılda klasik mitolojinin yeniden ele alınmasına tanık oluruz. Simon Chevre d'Or (XII. yüzyıl), iki kısımdan oluşan *Ylias* eserini yazar ve ilk kısmında Troia Savaşı'nı, ikinci kısmında Aeneas'ın hikâyesini konu alır. Ondan kısa bir süre sonra Joseph of Exeter, Dares Phrygius'un *De excidio Troiae historia* [Troia'nın Yıkımının Tarihi] eserinin manzum versiyonu olan *Frigii Daretis Ylias* [Dares Phrygius'un Ilias'ı] adlı bir eser yazar. Clonfert Manastırından Brendan'la (VI. yüzyıl) on yedi keşişin Atlantik Okyanusu'nun ortalarındaki cennete benzer bir adaya doğru çıktığı macera dolu yolculuğun anlatıldığı İrlanda kökenli *Navigatio sancti Brandani* [Aziz Brendan'ın Deniz Yolculuğu] aynı dönemde muhtemelen Guatier de Châtillon (tahı 1135-?) tarafından Latince manzum bir eser şeklinde yazılır. Guatier aynı zamanda Curtius Rufus'un (I. yüzyıl) Büyük İskender'i (MÖ 356-323) konu alan eserini klasik epik tarzda yeniden yorumlayarak ve anlatımsal içeriği geliştirerek döneminin en zarif epik şiirlerinden biri olan ve on ciltten oluşan *Alexandreis*'i yazar. Geoffrey of Monmouth (y. 1100-y. 1155) ise doğrudan Britanya destanlarını kaynak alarak *Vita Merlini*'de [Merlin'in Hayatı] aklını kaybedince ormana sığınan ve vahşi bir hayat süren kâhin ve büyücü Merlin'in hikâyesini anlatır. Muhtemelen XI. yüzyıl ortalarında *Ruodlieb*'in Bavyera'daki Tegernsee Manastırında keşiş olan anonim yazarı hiç şüphesiz folklorik gelenekle-

rin motiflerini en etkili, en taze ve en beklenmedik özgünlükle kullanan şairlerden biridir. Ortaçağın ilk epik-şövalye romanslarından biri olan şiirin kahramanı ve Hıristiyan şövalyelere model olan Ruodlieb adındaki asil kahraman, kendisini tehdit eden ihtilaflardan kaçmak için anavatanından ayrılıp uzak bir ülkenin kralının yanına sığınır. On yıl boyunca sürgünde kalıp bu krala avda eşlik eden, ordu komutanı ve elçi olarak değerli hizmetler veren Ruodlieb, bir gün iki beklenmedik mektup alır; vatanının beyleri tarafından yazılmış olan ilk mektupta düşmanlarının yok edildiği ilan edilir ve dönmesi rica edilir. İkinci mektup ise ona ihtiyacı olan yaşlı annesi tarafından yazılmıştır. Ruodlieb ayrılmak için izin ister, ona izin veren kral aynı zamanda dönüş yolculuğunda ona faydası dokunacak on iki öğreti sunar. Maceralarla dolu dönüş yolculuğunda Ruodlieb'in karşılaştığı çeşitli insanlar arasında, cinayet işleyecek olan kızıl saçlı bir adam; bir hayat kadınının kollarından kurtarmak zorunda kalacağı kendi yeğeni; bir şatonun hanımı ile Ruodlieb'in yeğenine âşık olup onunla evlenecek çok güzel bir kızı vardır. Annesinin evine ulaşan Ruodlieb, hizmet ettiği kralın ona gizlice verdiği hazineyi keşfeder. Annesi onun evlenmesini ister, ama olası bir eş arayışı iyi sonlanmaz, çünkü Ruodlieb'in karşısına sahte erdemlere sahip bir kadın çıkar. Bu arada annesinin gördüğü bir rüyada kahramanımızın geleceği açıklanır: Ruodlieb iki krala karşı savaşacak, hazinelerini ve krallıklarını ele geçirecek ve bir prensesle evlenecektir.

İlk şövalye romansı

Kitab-ı Mukaddes'i ve Azizlerin Hayat Öykülerini Temel Alan *Epos*lar ve Didaktik *Epos*lar

Kitab-ı Mukaddes'i temel alan epik şiir türü, Durhamlı Lawrence (1114-1154) yazdığı *Hypognosticon de Veteri et Novo Testamento* [Eski ve Yeni Ahit'in Kısaltması] ve Petrus Riga'nın (XII. yüzyıl) yazdığı, ama aynı zamanda tefsir üzerine kurulu didaktik bir yapı sergileyen *Aurora* [Şafak] gibi çok rağbet gören eserlerle XII. yüzyılda da devam eder. Bernard Silvestris'in (XII. yüzyıl), evrenin ve insanın doğa ve ilahi akıl tarafından yaratılışını konu alan iki ciltlik *Cosmographia* [Kozmografi] eseri ve Alain de Lille'in (y. 1128-1203) karmaşık bir felsefi-teolojik alegori olan *Anticlaudianus de Antirufino* [Anti claudianus, Antirufinus hakkında] eseri epik-didaktik türe aittir. Reginald of Canterbury (XI. yüzyıl) ise *Vita Malchi*'de [Malchus'un Hayatı] Hieronymus'un (y. 347-y. 420) bu azizi konu alan eserini savaşlarla ve farklı konularla zenginleştirilmiş epik bir şiire çevirir.

Bkz. *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Latin Epik Şiiri*, s. 559; *Fransa ve Avrupa'da Yerel Dillerde Epik Şiir*, s. 564

Fransa ve Avrupa'da Yerel Dillerde Epik Şiir

Paolo Rinoldi

Ortaçağda Avrupa epik şiiri aynı zamanda hem kesin hatlarla tanımlanmış hem de değişken bir türdür; bazı açılardan katıdır, ama romansın ve diğer edebi türlerin etkilerine açıktır. Epik şiir, ortaçağ ruhuna uygun bir şekilde Germen unsuru (savaşçı cesareti, kabilenin önemi ve özerkliği) ile güçlü dinsel ilhamı (kâfirlerle mücadele) bir araya getirerek bize içsel feodal mücadelelerle Hıristiyan toplumunun [societas christiana] *[Hıristiyan toplumu] idealleri arasında kalan kahramanlar sunar.*

Roland ve Hastings Savaşı

William of Malmesbury (y. 1090-y. 1143) Hastings Savaşı (1066) sırasında Fatih William'ın (y. 1027-1087, 𐌆 > 1066) saray soytarılarından birinin *cantilena Rolandi* [Roland'ın Şarkısı] söylediğini anlatır. Bu *cantilena*nın *Chanson de Roland*'la [Roland'ın Şarkısı] ne tür bir bağlantısı olduğunu tahmin etmek zordur; üstelik eğer amaç askerleri teşvik etmekse, bu şarkı buna pek uygun değildi, çünkü *Chanson*'da anlatılanların tersine Manş Kıyıları'ndaki savaş Normanlarla Anglosaksonlar, dolayısıyla da Hıristiyan orduları arasında yaşanıyordu. Bizim açımızdan ise, kahramanların anlatılmaya değer eylemlerini anlatan ve başkalarını kahramanlığa teşvik eden bir şarkı olması ve kurmaca yoluyla bile olsa tarihle daima sıkı bağlantılar içeren bir edebi türe ait olması açısından önemlidir.

Aristoteles'in cinsleri tanımlamasından beri inceleme konusu teşkil eden epik metnin karakterleri sürekli olarak değişime tabidir (epik gelenekler zaman içinde ve mekâna göre büyük çeşitlilik gösterir), ama aynı zamanda popüler düşünceye de aittirler: Bu hikâyelerin temelinde daima Tarih vardır (Roland, El Cid ve *Beowulf*'un bazı karakterleri gerçekten yaşamıştır) ve bu tarih daima kanlı mücadelelerle doludur. Mücadelenin ortasına atılan kahraman, bir topluluğun temsilcisidir ve onun için savaşır; aynı zamanda bir şehri veya bir hazineyi ele geçirmek için de savaşır, ama rakibi Öteki olduğu için (bu açıdan Beowulf'un canavarı, Latin kökenli epik şiirdeki Sarazenlerin karşılığıdır) amacı, kolektif toplumun ideallerini inşa etmek veya pekiştirmektir. Dolayısıyla Bakhtin'in (1895-1975)

Epos e romanzo'daki [*Epos ve Roman*] büyük sanatsal ilhama sahip (ama biraz fazla radikal) argümanları temelinde, epik, statik ve psikolojik içebakış veya evrimden yoksun karakter (kahramanlar bu şekilde sunulur), sürekli olarak gelişen roman karakterine karşıt olarak sunulur ve epik, anonim, içsel, endojen yazı, romanvari, dışsal, ironik ve diyalojik sesten ayırt edilir.

Epik şiir ve romans

Kahramanla kabilesinin savaşlarda sergilediği cesaret, Fransız şövalyelerinin İspanya Müslümanlarına karşı mücadeleleri, şövalyelik idealleri, abartılı (*démesure*) öfke veya gurur; bunlar *Chanson de Roland* deyince ilk akla gelen özelliklerdir. Ganelon'un ihaneti, Roncesvalles'te cephe gerisi birliklerin hain saldırısı, Roland'ın sonuna kadar mücadele etmesi ve ölümü, boru sesiyle ilan edilen Şarlman'ın intikamı, sonsuz sayıda varyasyonla da olsa yüzyıllar boyu tekrarlanacak ve XVI. yüzyıl İtalyan şövalye şiirlerine kadar ulaşacaktır. Ancak bu kaçınılmaz paralelliği kurarken hemen iki düzeltme yapmak gerekir. Birincisi, ağırbaşlı ve trajik olanın yanı sıra daha birçok farklı tema ve ton da söz konusudur. İkincisi de, manzum olan epik metnin amacı, artık var olmayan bir kullanım şekliydi. Nitekim "duygusal" boyuta katkıda bulunan şarkı ve müzik enstrümanı eşliğinde, bir saray soytarısının performansı sırasında "sahnelenirdi."

Başlangıç

Tarihyazımında daima kökenlere ilgi duyulur ve bu noktada geriye doğru birkaç adım atmak gereklidir. Epik şiir açısından da çok önem verilmeye devam edilen bu kördüğümün gölgesi, gerekenden daha geniş bir bölgeyi kaplar. Ortaçağda klasik dünyayla bağlar asla kopmaz; Latin epik şiiri – özellikle Vergilius (MÖ 70-19) ve Statius (40-96)– sürekli olarak incelenmeye devam edilir ve ortaçağ Latin edebiyatı makul düzeyde epik şiir de içerir, ama yerel dillerdeki epik şiiri anlamak açısından en önemli unsur, klasik modeller değildir. Kültürlü ortamların etkisi yadsınamaz olsa da, ilk iş olarak Germenleri ve ortaçağ Avrupa kimliğinin oluşumundaki rollerini göz önünde bulundurmak gerekir: Nitekim Tacitus (y. 55-117/123) döneminden beri Almanya'da, Ren Nehri'nin ötesine yerleşmiş olan toplumların, kahramanların başarılarını, halk kitlelerinin göçlerini, toprak ve kimlik fethini temel alan (ozan veya *aoidos* tarafından yazılan ve sözlü olarak aktarılan) metinlerle aşina olduğunu biliriz. Avrupa'da yerel dilde yazılan epik şiirler –metinlere sayıca çokluğundan ve kalitesi açısından– daha çok Oil bölgesinden (yani Güney Fransa'daki Oc bölgesi değil de, Kuzey Fransa bölgesi) *chanson de geste* (*geste*

Germen izleri

hem epik dil hem de kahramanlık anlamına gelir) içerdiğine göre ve daha çok Karolenj döneminde (Frankların Germen kökleriyle bağlantılarının daha güçlü olduğu bir dönem) gerçekleşen olayları konu aldığına göre, günümüze ulaşan metinlerle günümüze ulaşmamış olan çok eski Germen metinleri arasında bağlantı kurma fikri çok çekici gelir, ama bu, aktarım yolları ve biçimleri açısından çok bulanık bir ilişkidir.

Asonans ve disonans

Erken ortaçağ Germen metinleri hakkında, günümüze az sayıda örnek ulaştığı için ancak dolaylı yollardan bilgi edinebiliyoruz ve fazla bilgi sahibi de değiliz. Her ne kadar Germen kökeni hem Galya hem de İber Yarımadası açısından (İtalya'da yerel dilde epik şiir üretimi daha sonra gerçekleşir) Latin kökenli epik şiir üretimini açıklamak açısından için faydalıysa da, genetik açıdan zincirin birçok halkası eksik olduğu ve özellikle biçimsel açıdan kayda değer birçok farklılık bulunduğu açıktır (örneğin birazdan söz edeceğimiz Latin kökenli asonanslı *laisse*'lere* karşılık Alman metinleri dört uzun mısralık kıtalardan oluşur, Anglosakson metinler ise çeşitli uzunluklarda aliterasyonlu mısralardan oluşan kıtalar içerir). Birçok yazarın sözünü ettiği erken ortaçağın övgü amaçlı şarkılarıyla günümüze ulaşan ilk *chanson*lar arasındaki uzun sessizlikte neler oldu? Bize ulaşmış olan şarkıların hepsi, dolaylı da olsa Germen methiyelerine mi dayanır? Birçok belgenin ortadan kalkmış olmasından dolayı zaten sorunlu olan bu tartışma, hem ilk araştırmacıların romantik bakış açısından (epik şiir türünün bir halkın "doğal" ve "canlı" ifadesi olduğuna inanmalarından) hem de bireysel yaratıcılığın istisnai özelliğine daha çok önem verilen günümüzde, kültürel politika adını vereceğimiz meselelerden dolayı kirlenmiştir (örneğin 1870 ile I. Dünya Savaşı arasında, o dönemde bile bir fetiş objesi olan *Chanson de Roland*'ın, tek kelimeyle nefret edilen Alman düşmanla özdeşleştirilen Germen unsurunu hiçbir şekilde içermemesi gerekliydi).

"Gelenekçiler" ile "bireyselciler" arasında hararetli ihtilaflar yer alır. Birinci grup *chanson*ların "geleneksel" ve "koro" yönünü ve Germen epik şiiriyle (kısa ve basit öyküler veya daha karmaşık şarkılar) bağlantılarını vurguluyordu, ama bir yandan da son derece sorunlu bir belgeleme boşluğuyla yüzleşmek zorundaydı; *Les légendes épiques* [Epik Efsaneler] adlı anıtsal eserin yazarı Joseph Bédier'nin (1864-1938) liderlik ettiği ikinci grup ise monastik geleneklerle ve Compostela yürüyüşüyle olan bağlantıları vurguluyordu. Onlara göre *chanson*lar saray soytarılarıyla, epik kahramanları şehitlere dönüştüren (hatta mezarlarını gayet elverişli bir şekilde hac yollarının üzerindeki manastırların yakınlarına yerleştiren) kül-

* On heceli, asonanslı veya tek kafiyeli mısralardan oluşan kıtalar–ç.n.

türel bir harekâtın aktörleri olan rahiplerin, her iki tarafa da faydaları dokunan işbirliğinin meyvesidir. Bu sav günümüze kadar ulaşmış metinlere (bize ulaşan biçimleriyle, değişik düzeyde de olsa, Hıristiyanlığı temel alan, hatta bazıları açık şekilde bazı dinsel kurumlara atıfta bulunan metinlere) dayandığından, bu savın daha az maceracı ve haklı olarak daha güvenilir olduğuna şüphe yoktur. Yine de Germen geçmişiyle her tür bağlantıyı ortadan kaldırmaya çalıştığı zaman, muammadan tamamıyla yoksun değildir. Bazen (özellikle takipçiler açısından) dar görüşlü bir şekilde, sadece kesin olarak kanıtlanmış olanları göz önüne alma isteğindedir. Zaten elyazmalarındaki veriler her derde deva değildir, çünkü tarihin zincirleri yazılı dil üzerinde bile etkilidir: Digby elyazmasında, gizemli Thuroldus'un *Chanson de Roland*'ı bitirirken kullandığı kelime olan *declinet* (nakletti) veya *Poema de mio Cid*'in tek örneğinde yine gizemli bir kişi olan Per Abbat'ın (XIII. yüzyıl) faaliyetini tasvir eden *escrivió* (yazdı) filleri aslında ne demektir? Bu kelimeler yalnızca kopyalama faaliyetine işaret ediyorsa bize ulaşmış olan halleriyle *Roland* ve *Cid* metinlerinin daha da geriye gittiğini varsayabilir miyiz? Ama daha derin bir yazma veya konuyu yeniden işleme faaliyetine ve hakkında fazla bir şey bilmediğimiz, başka tarihlere ait ve başka biçimlere sahip malzemelere işaret ediyor da olabilirler.

Monastisizmle bağlantılar

Köken sorununa bağlı olan daha küçük ölçekli başka bazı sorunlar da vardır: Örneğin çok farklı, ama birbirlerine bağlı safhalar (en azından üç safha söz konusudur: Kompozisyon, aktarım, icra) için kullanılan jenerik terimler olan sözlü süreç/yazı süreci; formüllere dayalı bir üslup ve karakteristik; IX. yüzyıl sonlarına ait *Santa Eulalia*, X. yüzyıla ait *Passion* ve *S. Léger*, XI. yüzyıla ait *Boeci*, *Sancta Fides*, *Saint Alexis* gibi ruhban çevrelerinde yazılmış ve azizlerin hayat hikâyelerini konu alan eski şiirlerin üslubuyla ve yazı teknikleriyle olan ilişkiler. *Santa Eulalia* elyazmasında, III. Louis'nin (y. 863-885, > 879) Normanlara karşı kazandığı zaferi anlatan Alman *Ludwigslied*'in de bulunması bu açıdan son derece ilginçtir.

Günümüzde hiç kimse, doğal bir şekilde ruhban kültürüyle saray soytarılarından kaynaklanan ve gizemli bir şekilde yüzyıllar öncesinin halk kültürüne bağlanan kültürü karşı karşıya getirmeyi düşünmez, ama epik şiirin daha incelikli özelliklerini (kilisenin etkileri, on heceli mısraların monastik kökeni) takdir etmek, tüm *chanson de geste*lerin her yönden sadece doğdukları yüzyılla bağlantılı olduğuna inanmak ve bazen çok abartılı savların öne sürülmesiyle (örneğin efsanevi geleneklerle metinsel gelenekler arasındaki karışıklık) sonuçlanan yöntemi tamamıyla görmezden gelmek anlamına gelmez, çünkü bu yöntemin bundan dolayı sansüre değil, dikkatle incelenmeye ihtiyacı vardır.

Oil dilinde epik bir metni okumak, insanda Karolenj ve Capet karışımı bir metin okuduğu izlenimini yaratır. Öykü genelde Şarlman veya Dindar Ludwig (778-840, > 814) döneminde veya daha da eski ve efsanevi bir zamanda gerçekleşir (örneğin *Nibelungenlied* veya *Beowulf*) ve yer yer erken ortaçağ âdetlerinden izler taşır (gün yüzüne çıkarılmış olan, Hint-Avrupa asıllı bazı çok eski izler, başka edebi türlere göre epik şiirde çok daha bellidir), ama çok daha yakın zamana ait, bazen askeri özellikler gösteren bir atmosfer söz konusudur: Genelde şövalyelerin savaşçı etiğinin (şan ve şeref arzusu, silah kullanımında ustalık, silah arkadaşları ve beylere sadakat) nüfuz ettiği *chanson*lar, XI-XII. yüzyıllarda merkezi iktidarla feodalite arasındaki iktidar mücadeleleri bağlamında yorumlanabilir; kilise, pagan eğilimli değerleri olan, şiddet yanlısı ve savaşçı sınıfa liderlik yapmaya çalışır, zaten Sarazenlere karşı mücadelelerin Haçlı Seferlerinin ideolojisinden etkilendiği açıktır.

Silahlar ve din

Günümüzde sergilenen daha dengeli yaklaşımlar, *chanson de geste*leri ve Latin kökenli epik şiiri (asıl ilgi alanımız) XI-XII. yüzyıllardan sonrasına ait ürünler olarak görür ve biz de böyle görmeyi seçebiliriz; ancak birbirinin neredeyse çağdaşı olan olayları takiben doğan *chanson*'ları (örneğin Haçlı Seferleri dizisi) üç yüzyıl öncesinin gerçekleşmeleriyle bağlantılar kuran *chanson*lardan ayırt etmek gerekir, çünkü bu türde (Bédier'nin savının genelde açıklayamadığı, eskiye ani bir ilgi ve bu alanda beceri fikri kabul edilmeyecekse) daha eskilere ait malzemenin yeniden yazılma ve işlenme ihtimalini göz önüne almak gerekir. Bu da, efsanelere konu olan malzemenin yüzyıllar boyu geçerli kalmasını sağlayan sözlü gelenekle (Keltlerle Germenler yazıya ancak ara sıra ve sınırlı şekilde erişirdi) bağlantıları vurgulamak anlamına gelir, ama XI-XII. yüzyıllarda yapılan değişikliklerin genelde metinlerin büyük ölçüde Hıristiyanlaşması ve sözlü kompozisyonun değil de kültürel temelden kaynaklanan modelin "masa başında" revizyon ve aktarım sürecinin vurgulanması anlamına gelebileceğini kabul etmek gerekir (örneğin Roland'ın başlıca özelliklerinden olan zarif üslubu ve yapısı yazılı bir "kompozisyon"a işaret eder: Elyazması geleneğinin birçok örneğinde yazılı veya kısmen yazılı, kısmen sözlü de olsa, uzun bir aktarım geleneğinden kaynaklanan olgular ve hatalar görülür).

Sözlü mü yazılı mı?

Bu uzun girişten de anlaşıldığı üzere, (adbilim yoluyla ve çeşitli Latince veya yerel dillerde tarihi kaynaklardan veya minyatür ya da yontma eserler temelinde yeniden bir araya getirilen) epik "efsaneleri" gerçek anlamda epik metinlerden ayırt etmek ve bu iki grubu tarihlendirmek zordur; ayrıca konumuz açısından XII ile XIII. yüzyıllar arasındaki ayrım

önemli olmadığından, önümüzdeki sayfalarda, günümüze ulaşan biçimleriyle kesin kronolojik sınırlar içine yerleştirilmesi zor olan unsurları içeren bir dizi olguyu (özellikle Latin kökenli epik şiiri) aynı kapsamda saymak çok hatalı olmayacaktır.

Germen Epik Şiiri

Germen edebiyatında Oil dilindeki epik şiirle kıyaslanabilecek derecede zengin ve yoğun bir epik şiir yoktur. Birbirlerinden çok farklı ve tanımlanması zor olan Alman ve Anglosakson metinleri, özellikle Latin kökenli epik şiirle aralarındaki bağlantılar açısından odak noktasıdır. Çok eski tarihlere ait olan bu metinlerin genelde sadece bazı kısımları veya tek elyazması (bu özellikle en eski Anglosakson edebiyatı için geçerlidir) veya bazı durumlarda daha geç tarihlere ait olup Fransız edebiyatının etkisi altında kalmış olan versiyonları günümüze ulaşmıştır. Bu metinler, anonim yazarlara ait olmaları, değişken mısra yapıları, eski Germen halklarının tarihiyle bağlantılar, "lirik" unsurların ve diyalogların azlığı gibi, bu türün bazı özelliklerini sergiler. En eski metinler arasında, tarihlendirmesi tartışmalı olan, ama muhtemelen VIII. yüzyıl başlarına ait olan ve efsanevi bir canavarla mücadele konusunu ele alan Anglosakson *Beowulf*; baba oğul arasındaki trajik mücadeleyi ele alan Alman *Hildebrandslied* (IX. yüzyıl başı) ve yine Anglosakson *Waldere*'den (VIII. yüzyıl) parçalar vardır. Ortaçağ Latin edebiyatındaki *Waltharius*'un bir versiyonu olan *Waldere*, Latin kültürüyle yerel kültür arasında yer alan ve hakkında sadece varsayımlarda bulunabileceğimiz bir diyalektiği sergiler. Burgonyalılarla Hunlar arasındaki mücadeleleri temel alan *Nibelungenlied*'in bize ulaşmış olan ve XIII. yüzyıl başlarına tarihlendirilen versiyonu Fransız etkileri taşır, ama daha erken bir tarihe ait olan *Ur-Nibelungenlied* hakkında bilgi sahibi olmak açısından büyük önem taşır.

Tarihlendirilmesi sorunlu olan, ama XII. yüzyıl içerisinde yazıldığı kesin olan *Rolanslied* ayrı olarak ele alınmayı hak eder. *Chanson de Roland*'ın "tercümesi" olma niteliği taşıyan bu eser, buna ilaveten romanvari özellikler içerir ve çok güçlü bir dinsel ilhamı temel alır. Son olarak Norveççe *Edda* ile *Chronicum Saxonicum* içerisinde X-XI. yüzyıla ait, epik yönleri güçlü, manzum olarak yazılmış bazı metinler ve kısımlar tespit etmek mümkündür.

Oil Dilindeki *Chanson de Geste*

Farklı sınıflandırma kriterleri temelinde *chanson de geste* külliyatı yüz kadar metinden oluşur. Kıta yapısı sabit olmayan ve farklı uzunluklardaki

(dolayısıyla esnek olan) bu şiirler, on heceli ya da asonanslı veya kafiyeli alexandrin* mısralardan oluşur ve bu beyitlerin ilk kelimeleri eskiyi çağrıştırır.

En eski elyazmaları XII. yüzyılın ilk yarısına uzanırken, en yeni örnekler XV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir. En eski örneklerdeki *chanson*lar XI. yüzyılda yazılmış olabilir (tabii ki bu durum, *chanson*ların günümüze ulaşan biçimleri –asonanslı *laisse*ler ve belli bir olay sıralaması– için geçerlidir ve daha önceki dönemle ilgili tartışmalar bu türün kökenine kadar uzanır). Halbuki daha yeni metinler XIV. yüzyıla aittir (XV. yüzyıla uzananlar da vardır, ama bunlar genelde eski metinlerin yeniden işlenmiş versiyonlarından ibarettir).

Bu külliyat birçok açıdan kolay teşhis edilebilir özellikler sunsa da, tekdüze olmaktan çok uzaktır. Uzun savaş tasvirlerine ve türün karakteristik özellikleri olarak işlev gören benzer formüllerin ve biçimsel yöntemlerin (lakaplar, çeşitli unsurların farklı *laisse*lerde farklı şekilde işlenmesi, artan bir odaklanma sergileyen benzer *laisse*ler, olaylar dizisiyle ilgili beklentiler ve her şeyi bilen anlatıcıya özgü başka hileler, bağlaçsız yapı) çeşitli *chanson*larda uygulanmış olmasına rağmen, aşk ve büyü gibi benimsenen temalar, yazı teknikleri ve o döneme ait yorumların incelenmesinden de anlaşıldığı üzere, epik şiir yüzyıllar boyunca romans başta olmak üzere Oil dilindeki anlatım türleriyle temas ederek evrim geçirir.

Chanson de Roland, sanatsal üstünlüğünden dolayı, paradoksal olarak bu türün genel özelliklerini göstermeye pek uygun değildir. Kapsamını XII. yüzyılda yazılmış metinlerle sınırlasak bile, Haçlı Seferlerinin ruhundan daha az etkilenmiş, daha uzun *laisse*ler ve düz anlatımdan oluşan (İtalyan şövalye şiirlerinin sekizli kafiyesine benzer bir yapı), lirik açıdan daha az etkileyici veya parodik tarzın etkisi altında kalmış (örneğin kutsal açıdan saygısızlık gösteren *Voyage de Charlemagne* [Şarlman'ın Yolculuğu]) *chanson*lar tespit etmek mümkündür.

Roland'ın yanı sıra, nüanslar açısından çok daha zengin, alternatif bir epik kahraman olan Guillaume d'Orange'a adanan *chanson*lardan da söz etmek gerekir. Guillaume'un prototipi olan Toulouse kontu Guillaume, Müslümanlarla bazen zafer, bazen yenilgiyle sonuçlanan mücadelelerden sonra, kendi kurduğu Gellona Manastırında ölene kadar bir azize yakışır bir hayat sürer. Bu *chanson*lar, dizi haline gelme süreci, yani çeşitli metinlerin bir kahramanın biyografisinin çeşitli dönemlerini ele alarak (devam filmleri ve ön bölümleri gibi) ve farklı temaları işleyerek (örneğin Guillaume ile Kral Ludwig arasındaki ilişkiler, aristokrasiyle krallık iktidarı

* On iki heceli –ç.n.

arasındaki mücadeleler temelinde yorumlanabilir. Guillaume başka kılıklara girmekte usta olduğundan sayısız parodi fırsatı da söz konusudur) katalizör bir metnin çevresinde gittikçe odaklanması açısından erken bir örnek oluşturur. Aristokrasinin çeşitli temsilcileri arasındaki mücadeleleri konu alan *Geste des Loherains* de [Lorrainelerin Kahramanlıkları] dinsel unsurdan neredeyse tamamıyla yoksundur. "İsyancı vassallar" *chanson*ları olarak bilinen ve aristokrasiyle krallık iktidarı arasındaki mücadelelerin çok yüksek düzeye ulaştığı ve olayların itici gücü olarak işlev gördüğü eserlerde belli belirsiz bir ortak ruh ve oldukça karanlık bir ton söz konusudur. Bu türün en önemli örnekleri arasında *Gormont et Isembart*, *Raoul de Cambrai*, *Ogier le Danois* ve *Renaut de Montauban* vardır. XII. yüzyıla ait *Chanson d'Antioche* [Antakya Şarkısı], *Chétifs*, *Chanson de Jérusalem* [Kudüs Şarkısı] gibi eserleri içeren Haçlı Seferleri dizisi ayrı olarak incelenmelidir.

Diğer *chanson*'lar

Büyük İskender'e (MÖ 356-323) adanan ve çok erken dönemde ortaya çıkan *Roman d'Alexandre* [*İskender'in Romanı*] (en eski versiyonu tahminen 1130'a aittir) ölçü, üslup ve içerik açısından romanvari türle epik tür arasında yer alır ve sonraki yüzyılların "melez" metinlerine öncülük eder.

Oc Dilindeki Epik Şiir

Ortaçağ Oc dili edebiyatı trubadur lirik şiirinin hâkimiyetindedir, ama başka türlerden örnekler de yok değildir. Bunların başında gelen epik şiir eserleri sayı ve aktarım kalitesi açısından (bazı *cansos*ların sadece bazı kısımları ve çoğunun tek elyazması günümüze ulaşmıştır) kalıntı niteliği taşır, üstelik tarihlendirmeleri kesin değildir. Oc dilindeki epik metinlerin günümüzde özellikle Oil dilindeki *chanson*larla olan sorunlu akrabalık ilişkilerinden ve lirik şiirden çok daha zengin olup büyük ölçüde Oil dilinden ödünç alınan unsurlara bağlı olan karmaşık dilinden dolayı inceleme konusu oluşturdukları göz önüne alınarak, aşağıdaki gruplandırma oluşturulabilir:

- *Oc dilindeki Roland*: XIV. yüzyıl sonlarına ait bir noterlik kaydında yer alan *Rollan a Saragossa* ile *Ronsasvals*, Roland'ın Oil dilindeki efsanesine yabancı olan konuları işler. Ne zaman yazıldıkları konusunda tam bir bilgi olmasa da çok eski olmadıkları sanılır (muhtemelen XIII. yüzyıl ortaları), ama efsanenin bazı unsurları daha eskiye dayanıyor olabilir.

- Çağdaş konularda yazılmış metinler arasında *Canso d'Antioca* [Antakya Şarkısı] (I. Haçlı Seferi sırasında Antakya'nın fethini konu alan bir öykünün bir kısmı olup XII. yüzyıl başlarında yazılmıştır ve Oil dilinde-

ki *Chanson d'Antioche*'la ilişkisi daha ayrıntılı bir incelemeyi hak eder). XIII. yüzyılın ilk yıllarında yazılmaya başlanan *Canso de crozada* [Haçlı Seferi Şarkısı] (Albigenlere karşı yürütülen Haçlı Seferinin önemli bir belgesi) ve *Guerra de Navarra* [Navarra Savaşı] (XIII. yüzyıl sonu) vardır.

- Çeşitli şarkılar: Vézelay Manastırında yazılmış olan ve isyancı vassallar geleneğine dahil olan (ama kahramanın tövbekârlığının ve günahlarından arındığının vurgulandığı) *Girart de Roussillon* ve Oil dilindeki *Fierabras*'la bağlantıları sürekli olarak tartışmaya açılan *Ferebras*.

İspanya'da Epik Şiir

Oc dili bölgesindeki duruma benzer şekilde, İber Yarımadasında da *cantares de gesta* sayısal açıdan azdır ve eserler tek elyazması şeklinde günümüze ulaşmıştır. Üstelik üretim sadece Kastilya'yla sınırlıdır. Başka yerlerde de gördüğümüz üzere, İspanyol ulusal bilinci açısından ünlü bir epik metnin (*El Cid*) varlığı ve daha sonraki popüler romans türünde epik özelliklerin var olmaya devam etmesi, eski zamanlardan kalma ve Oil dilindeki modelden tamamıyla bağımsız bir edebi üretimin varlığı konusunda varsayımda bulunmaya yetmez. Öte yandan, örneğin Roland'ın efsanesinin İber bölgesinde çok erken bir tarihten beri tanındığını (kanıt olarak gösterilebilecek çeşitli eserler arasında tahminen 1070 yılına ait kısa, Latince bir öykü olan *Nota emilianense*'de Şarlman, Roland ve Guillaume'a yer verilmiştir) ve El Cid'in varlığını gösterdiği Latince metinlerin (örneğin XII. yüzyıl ortalarına ait *Poema de Almeria*) var olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla yerel dillerdeki örneklerin ne zamana ait olduğu bilinmeyen bölgelerde "istisnalar" söz konusu olabilir.

Köken konusundaki zahmetli araştırmalar

Vizigot epik şiirinin var olduğu kesinse de, özellikleri konusunda fazla bir şey söylemek mümkün değildir, ama Fransız kültüründen etkiler taşıdığı kesindir. Bu etkileri en azından VI. Alphonsus (1040-1109, 1072'den beri Kastilya kralı) döneminden itibaren özellikle Cluny reformu yoluyla ve hac güzergâhları boyunca sanat tarihi, litürji ve yazı alanında açıkça görülebilir.

XI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Rodrigo Diaz de Vivar'ın (1043-1099) kahramanlıklarını konu alan *Poema* (veya *Cantar*) *de mio Cid* [Efendimizin Şiiri veya Şarkısı], İspanyol epik şiirinin zirvesini oluşturur. XIV. yüzyıla ait tek bir elyazması şeklinde günümüze ulaşmıştır, ancak XIII. yüzyıl başlarına ait kaynak bir elyazmasında da bulunur, dolayısıyla eserin XII. yüzyılda yazıldığı varsayılabilir (öte yandan bazı farklılıklar göz önüne alındığında, kaybo-

Cantar de mio Cid

lan kaynak elyazmasını kopyalamış olan kişinin aynı zamanda kendisine başka yollardan ulaşmış olan malzemelerden de yararlandığını düşünmek mümkündür).

Günümüze ulaşan eserler arasında yine Roland'ı konu alan *Roncesvalles*'ten bir bölüm ile daha erken tarihe ait bir metnin daha geç bir tarihte ele alınmasıyla ortaya çıkan ve epik şiir türüne özgü bir şekilde Cid'in biyografisinde daha gerilere dönerek, gençliğindeki kahramanlıklarını işleyen *Mocedades de Rodrigo* (*moço* "delikanlı" demektir) vardır. Farklı uzunluklardaki mısralarla asonanslı *laisse*lerden oluşan bu şiirler dışında, değişikliğe uğramış metinlerle yetinmek zorundayız; bunların arasında XIII. yüzyılda *cuaderna via* (dört alexandrin mısradan oluşan tek kafiyeli kıtalar) şeklinde yeniden yazılmış olan *Fernan Gonzalez* ve –İspanyol epik şiirine özgü olan, ama Anglosakson epik şiirinde de rastlanan bir özellik– XIII. yüzyıldan itibaren nesir derlemeler içerisinde yer alan epik şiirlerden izler vardır. Bazı durumlarda günümüze ulaşmamış olan, ama sadece varlığından, bir de bazen içeriğinden haberdar olduğumuz şiirlerden çok kısa bölümler söz konusudur, bazen de nesir metinlerin içinde özgün asonanslardan izler tespit edebiliriz.

Bkz. *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Latin Epik Şiiri*, s. 559; *Romans*, s. 588

Yolculuk Edebiyatı

Francesco Stella

Ortaçağ durağan bir çağ değil, sürekli olarak hareket eden bir dünyadır. V. yüzyılda kitle halinde göç eden Gotlardan XI. yüzyıldaki Normanlara, şövalyelerden saray soytarılarına, misyonerlerden diplomatlara, tüccarlardan hacılara, keşişlerden öğrencilere bu hareketlilik, Yunan veya Latin klasik dönemlerinde bilinmeyen edebi türlere ve geleneklere ilham kaynağı olur.

Yolculuğun Keşfi

Yolculuktan alınan zevk, ortaçağa özgü bir keşiftir. Ortaçağda da başlangıçta somut amaçlarla –siyasal veya dinsel misyon, askeri fetih, ticari ilişkiler, kutsal bir yeri ziyaret– yolculuk yapılır. 20 yaşında sırf çevreyi ve insanları görmek için dünyayı gezmeye başlayan Floransalı Bonaccorso Pitti (1354-1430'dan sonra) gibi gezginlerin ilk günlüklerini okumak için XIV. yüzyılı beklemek gerekecektir. Ama ortaçağda yer alan asıl radikal değişiklik, yolculukların yazılmaya başlandığı kültürel bağlamla ilgilidir. Hıristiyanlar, göklerdeki krallığa doğru yol alan *advenae et peregrini* (yabancılar ve yolcu) olarak tanımlanırken (Aziz Petrus'un *I. Mektubu*), yolculuk da varlığın paradigması ve *homo viator*, yani seyahat eden insan vasıtasıyla vücut kazanan ruhsal bir durumun modeli haline gelir.

Itinerarium: Kudüs, Roma

Ortaçağ hacılarının üç temel hedefi vardır: Kudüs ve İsa'nın yaşadığı ve öldüğü yerler dahil genel anlamda Kutsal Topraklar; papalık merkezi ve özellikle Aziz Petrus ile Aziz Paulus'un şehit edildiği yer olan Roma ve Aziz Iago'nun [Yakup] tezahür ettiğine inanılan, bedeninin muhafaza edildiği Santiago di Compostela. Bunlara ilaveten, ünlü kutsal emanetlerin varlığıyla ve/veya mucize, tezahür ve iyileşme vakalarından dolayı kutsal bir anlam kazanmış sayısız daha küçük yer vardır.

Konstantinos'un (y. 285-337, ♔ > 306) annesi Helena Kudüs'te "hakiki haç"ın kalıntılarını keşfettiği andan itibaren batı, Kutsal Topraklar'a ulaşmak için yollara düşer ve yolcuların deneyimleri bir yandan geçilen yerleri, ortalama uzaklıkları ve güzergâhın zorlukları konusunda tavsiyeler içeren rehberler olan *itinerarium* [seyahat], diğer yandan bireysel anı ve deneyimleri içeren ve daha geniş kapsamlı ve ayrıntılı eserler olan *descriptiones* [tasvir] için temel olur. Bu türün öncüsü sayılan *Itinerarium Burdigalense* [Bordeaux Seyahati] yazarın 333 yılında Bordeaux'dan başlayıp Konstantinopolis yoluyla Kudüs'e ulaştığı, sonra da Roma yoluyla Milano'ya döndüğü bir yolculuğu konu alır. Ancak bu en eski rehberlerin en ünlüsü, daha doğrusu gerçek anlamdaki ilk yolculuk öyküsü, IV ile V. yüzyıl arasında Galiçyalı bir kadın tarafından yazılmış olup 1884 yılında Arezzo kökenli bir elyazmasında keşfedilen, ama Montecassino'dan kaynaklandığı sanılan *Itinerarium Egeriae*'dır [Egeria Seyahati]. Bu eser hem ortaçağ öncesinde çok ender rastlanan bir durum olan bir kadın yazara ait olmasından hem de Kudüs'teki litürjik törenlerin tasvirlerini içermesinden ve geç antikçağda konuşulan Latinceye çok yakın bir dilde yazılmış olmasından dolayı ola-

Kutsal Topraklar'a yolculuk

ğanüstü bir belge niteliğindedir. Egeria mola verdiği her yerde Kitab-ı Mukaddes'te o yerle ilgili bir bölüm, duruma uygun bir mezmur ve bir dua okur. Böylece hem yolculuk kutsal bir nitelik kazanmış olur hem de biz ortaçağda yolculuğun genelde yeni bir dünyanın değil de, kültürel belleğin mekânı olan yerlerin keşfi anlamına geldiğini öğrenmiş oluruz.

Kâğıt Üstünde Yolculuklar

Kitap şeklindeki hatırat örnekleri sayesinde evden kıpırdamadan *itinerarium* yazmak mümkündür. Bu tür yazarların ilklerinden biri olan ve İngiliz tarihinin babası sayılan Northumberland doğumlu keşiş Bede (673-735) 702-703 yılları arasında, neredeyse tamamı Kilise Babaları'ndan elde edilmiş bilgilere dayanan *De locis sanctis* [Kutsal Mekânlar Üzerine] adlı bir eser yazar. Bu gelenek, iki başyapıtla zirveye ulaşır. Birincisi, esrarengiz John Mandeville'in XIV. yüzyıl ortalarında okura Hindistan, Katay ve Rahip Johannes'in krallığına kadar eşlik ettiği 34 bölümlük *Travels* [Yolculuklar] kitabıdır; o ana kadar bilinen bütün folklorik ve efsanevi bilgileri toplayan Mandeville, yüzlerce elyazması ve dokuz Avrupa dilinde onlarca versiyon yoluyla yayılacak bir eser yaratır.

Koltuk gezginleri

İkincisi, Visconti Hanedanı tarafından hac yolculuğuna davet edilen Francesco Petrarca'nın (1304-1374) hem Kitab-ı Mukaddes'i ve Kilise Babaları'nı hem de coğrafyacıların eserlerini ve klasik şairlerin hatıralarını temel alarak 1358'de yazdığı, Kutsal Topraklar'ı konu alan *Itinerarium* adlı eseridir. Jean Richard'ın (1921-) dediği gibi bu yazarlar, kâğıt üzerindeki yolculukları, hakiki niteliğini kaybetmeden gerçek yolculuğun yerini alan "koltuk gezginleri"dir.

Santiago

Ortaçağdaki en ünlü yolculuk rehberi, hiç şüphesiz Santiago de Compostela Katedralinde bulunan, Aziz Giacomo'nun kültünü konu alan ve Papa II. Callixtus'a (y. 1050-1124, ♔ > 1119) ait olduğu sanılan ithaf mektubundan dolayı *Codex Calixtinus* adı verilen elyazmasının V. kitabı *Santiago Hacılarının Rehberi*'dir. Tasvirlerin hâkim olduğu Roma ve Kutsal Topraklar rehberlerinin tersine buradaki "betimleme"nin (Cardini) amacı, Santiago'ya götüren güzergâhın ve Compostela yürüyüşünü oluşturan farklı yolların tasviridir (özellikle dört ana güzergâh: Toulouse, Le Puy, Limoges ve Tours yoluyla). Bunları mola yerlerinin, yol üzerindeki şehirlerin, önemli barınakların, nehirlerin, geçitlerin ve karşılaşılan halkların tasviri izler ve eser mekân, anıt ve özellikle kutsal emanetlerin titizlikle hazırlanmış bir listesiyle sona erer.

Hayali Yolculuklar

MÖ IV. yüzyılda Asya'nın bilinen bölgelerinin büyük kısmını fetheden ve Yunanistan'dan Hindistan'a ve Mısır'a kadar uzanan büyük Makedonyalı önder Büyük İskender (MÖ 356-323), yorulmak bilmez bir gezgin, doymak bilmeyen merakından dolayı eve dönmeyen ve gittiği yerleri ele geçiren bir yolcu prototipidir. Yolculukları ve maceralarını temel alarak kısa sürede ortaya çıkan romanvari anlatımlar antikçağın tamamı boyunca devam edip ortaçağda her dilde nesir ve manzum epik-hayali dizilere zemin hazırlar. *Alexandreis* adlı şiir bu geleneğin zirvesini oluşturur. Guatier de Châtillon (y. 1135-?), heksametron vezninde on iki ciltten oluşan bu eserle *Aeneis*'in XII. yüzyıl versiyonunu yaratmayı planlar. Bu metin kısa sürede bütün okullarda benimsenir ve Dante (1265-1321) tarafından da okunduğu sanılır. İskender'in efsanesinde yenilmez önderin anıtsallaştırılma süreciyle, hemen her şeyin yer alabileceği ve her tür olağanüstü canlı türüne rastlanabileceği –Başka Yer deyince ilk akla gelen– Asya'nın "düşsel ufuk" olarak hayali bir araya gelir. Ortaçağda bu geleneğin yanı sıra hayali yolculuk alanının birçok başka çeşiti de gelişir, ama onlar genelde olağanüstü (*Navigatio Brandani* [*Brendanus'un Deniz Yolculuğu*]) ve düş kategorisine dahil edilir.

İlk gezgin, İskender

Doğu: Efsanelerden Keşiflere

İnsanötesi dünyadaki bu sınırsız ve büyülü ufuk, İskender'in Asya'sını ortaçağ ve modern dönem gezginlerinin hayallerini besleyecek bir efsane haline getirmiştir. Asya'nın bu versiyonu, doğunun belirsiz bir bölgesinde yer alan ve etik açıdan mükemmel bir toplumun ilkeleri üzerine kurulu uzak bir krallığın hayali, Hıristiyan kralını konu alan *Epistola Presbyteri Joannis*'te [*Rahip Johannes'in Mektubu*] de bulunur. XII. yüzyılın son çeyreğinde Latince olarak yazılmış olan bu metin sonraki yüzyıllarda sürekli ele alınır, manzum versiyonu yazılır ve inceleme konusu haline gelir. *Mektup* "Avrupa hayal gücünün katalizörü" haline gelir ve Katalonyalı şair Cerveri de Girona'nın (etkin olduğu dönem 1250-1280) *Vers de la Terra de Preste Johan* [Rahip Johannes'in Toprakları Üzerine Şiir] eseri gibi son derece ilginç şiirsel eserlere kaynaklık eder. Özellikle II. Haçlı Seferinin başarısızlığa uğramasıyla hayal kırıklığına uğrayan Batının eskatolojik umutlarının gerçekleştiği büyüleyici Asya'yla ilgili hayal gücüne katkıda bulunarak onu besler.

Doğunun büyüsü

Bu tarihi bağlamda ve bu edebi modelleri temel alarak üretilen sonsuz sayıda metin, iki ana geleneğe ayrılır: *Guerrin Meschino*'da [Sefil Guerrin] ve birçok şövalye şiirinde olduğu gibi, bolluk ülkelerine yapılan hayali

yolculuklar ve hayali olmayan, ama yine de olağanüstü ve doğaüstü olan Asya'nın yeryüzü ve insan manzaralarının kapılarını Batıya açan gerçek yolculukların anlatımı. Bilindiği üzere, papa namına (1215'ten sonra IV. Innocentius başta olmak üzere) *ad Tartaros* [Tatarlara doğru] misyonuyla ilgilenenler öncelikle Frensiskenler, sonra da rakipleri Dominikenlerdir; bu yolculukların çoğu, bu misyonlara katılanlar tarafından yazılmış nesir eserlerde anlatılmıştır. Bu kişilerin en ünlüleri arasında hem antropolojik açıdan hem de hayali edebiyata benzer efsanelerin yankılarını içerdiğinden büyük değere sahip ve rastlanılan halkların (özellikle tasvir edilerek ve bir anlamda gizli yönleri ortaya çıkarılarak gizemlerine son verilen Moğolların) derin doğasına, tarihi rolüne ve diplomasiye gösterdiği ilgiden dolayı öne çıkan *Historia Mongalorum*'un [Moğolların Tarihi] yazarı Giovanni da Pian del Carpine (y. 1190-1252); Fransa kralı IX. Louis'nin (1214-1270-[illegible] > 1226) elçisi olan ve gözlemlediği gerçeklikle edebi kaynaklarda aktarılan önyargılar arasındaki farklılıkları titizlikle ortaya çıkaran Willem van Ruysbroack (XIII. yüzyıl) ve 1298'de Rustichello da Pisa'ya (XIII. yüzyıl) yazdırdığı *Devisament dou monde* [Dünyanın Tasviri] eserinde misyonunu tasvir etmiş olan Marco Polo'yu (1254-1324) sayabiliriz. Bir de ortaçağda Çin'e kadar uzanan gezginler vardır: Tibet'e ilk giren Odorico da Pordenone (y. 1265-1331) ve *Chronicon Boemiae*'ın [Bohemya Tarihi Kayıtları] yazarı Giovanni de' Marignolli (?-1359). Örneğin 1477 yılına ait sayısız baskıdan da anlaşılacağı üzere, Polo'nun "romanı" olağanüstü rağbet görür; ama okurlar John Mandeville'in *Travels* eseri gibi, koltuk gezginlerinin eğlenceli ve yabancılaştırma amaçlı klişelerine uydukları için gerçek anlatımlardan daha az rahatsız edici olan hayali yolculukları tercih eder. Kristof Kolomb'u (1451-1506) büyüleyici Doğuya, Rahip Johannes'in Hindistan'ına gitmeye iten de bu tür gerçek veya hayali, özendirici eserlerdir: *Milyon*'un, üzerinde Kolomb'un notları olan Colombina Kütüphanesi'ndeki nüshası Sevilla'da muhafaza edilmektedir. XVI. yüzyılda ortaya çıkan, Yeni Hindistan'daki Eldorado efsanesinin de Japonya'nın altından çatılarının tasvirinden kaynaklandığı sanılır.

Marco Polo ve diğerleri

Bkz. *Edebiyatta Olağanüstü Kavramı*, s. 502; *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544

Kısa Öykü Biçimleri

Daniele Ruini

XI ile XII. yüzyıllar arasında Fransa'da yerel dillerde ortaya çıkan ilk kısa anlatım şekilleri, çeşitli kökenlere sahip Latin modellerini temel alır, ama asıl amacı eğlendirmek olan delectatio *[eğlence] şiiri adına onları çeşitli şekillerde geliştirir. Bu dönemde giderek gelişen farklı metin geleneklerinden (dinsel, aristokrat, mizahi-gerçekçi) XIV. yüzyılda doğacak olan yeni nesir* novella *türü, ortaçağın kısa öykü geleneğini tamamlayacak ve ona sanatsal itibar kazandıracaktır.*

Kısa Öykünün Kökeni ve Özellikleri

Ortaçağda kısa öyküler, farklı edebi deneyimlerden oluşan, halk arasında yaygın olan (hem kutsal hem seküler) fabl ve efsane gelenekleri ile Alsopos'un fabllarının ve Valerius Maximus'un (I. yüzyıl) tarihi *exemplum*'larından [ibretlik örnek] oluşan skolastik geleneğin ve Araplar aracılığıyla Avrupa'ya ulaşan Doğu kökenli öykülerin –örneğin Hıristiyanlığı kabul etmiş Aragonlu bir Yahudi olan Petrus Alphonsus'un *Disciplina Clericalis* [Rahipler için Disiplin Kitabı] eseri– bir arada yer aldığı karmaşık bir bütünden kaynaklanır.

XI ile XII. yüzyıllar arasında Fransa'da ortaya çıkan yerel dildeki ilk kısa yazılı öykü örneği, ortak noktaları klasik retoriğe kadar uzanan (*Rhetorica ad Herennium* [Herennius için Retorik], MÖ 92) kısalık ilkesi olan farklı türden anlatım biçimleri içerir. Bu metin geleneğinin XIV. yüzyıldaki doğal sonucunu oluşturan, 1281-1300 yılları arasında yazılmış *Novellino* veya Boccaccio'nun (1313-1375) 1349-1353 arasında yazdığı *Decameron* eseri gibi, derleme şeklinde sunulan nesir *novella* [kısa roman] türü, daha erken döneme ait *narratio brevis*'in [kısa anlatım] kısaltılması ve biçimsel olgunluğa ulaşmasıyla ortaya çıkar.

Yerel dildeki bu erken dönem üretimin başlıca özellikleri şunlardır:

Bu metinlerin başlangıçtaki sözlü kullanımına uygun olan mısra (genelde kafiyeli sekiz heceli beyitler) kullanımı.

Anlatım ve üslup açısından az ve öz olma eğilimi. Her öykü tek bir anlatım birimini temel alır, ikincil olaylar arka plana itilir. Anlatım başlangıçtan sona kadar doğrusal şekilde ilerler ve başlangıçta söylenenler yerine getirilir.

Asıl amacın eğlendirici anlatım olması (Latin ve ortaçağ Latin edebiyatındaki öykülere ise eğitim amacı hâkimdir).

Dinsel Gelenek

Ortaçağ Latin edebiyatında, engin bir geleneğe yaslanan üretimin ilk örnekleri dinsel ortamda ortaya çıkar. Latince bilmeyen seküler halkı hedef alan bu metinlerde eğitici amaç, dinleyicilerin ilgisini çekme açısından temel bir unsur sayılan anlatımdaki hevesi ezmez.

Bu alanda başlıca iki tipoloji söz konusudur: Azizlerin hayat öyküleri ve mucize edebiyatı. Azizlerin hayat öyküleri, ilk rastlanan ve en yaygın türdür ve en çok kullanılan biyografiler, edebi açıdan en çok hayranlık uyandıranlardır. Litürjik kullanımdan tamamıyla bağımsız olan bu türdeki ilk örnek, XI. yüzyıl ortalarına ait olan ve on hecelik kıtalar şeklinde yazılmış *Vie* (veya *Chanson*) *de Saint Alexis*'tir [Aziz Alexis'in Hayatı (veya *Şarkısı*)]. Bu eserde Romalı asil bir aileden gelen, inancı uğruna karısını ve ailesini terk eden, uzun yolculuklardan sonra eve dönen, ama kim olduğu anlaşılmadan dilenci hayatı süren, ölümünden sonra aziz ilan edilen kahramanın hikâyesi anlatılır.

Azizlerin hayat öyküleri

Mucize edebiyatı, Meryem Ana'nın mucizelerini konu alır. Bu alt tür, Meryem Ana kültünün XI ile XII. yüzyıllar arasında gördüğü olağanüstü rağbet sonucunda önce Latince, sonra da yerel dillerde gelişim gösterir. Bu metinlerle azizlerin hayat öyküleri arasındaki en önemli fark, kahramanın doğasındadır, çünkü kahraman bir aziz değil, Tanrı'nın annesine özel saygı besleyen ve onun mucizevi müdahalesi sayesinde lanetlenmekten kurtulan bir günahkârdır. Anglo-Norman hâkimiyetindeki İngiltere'de Adgar (XII. yüzyıl) tarafından 1170 yılına doğru yazılan *Gracial*, ilk Fransız mucize derlemesidir. Bu türün bir sonraki yüzyılda ortaya çıkan başyapıtlarının arasında Gautier de Coinci'nin (y. 1177-1236) 1218-1230 arasında yazdığı *Miracles de Nostre Dame* [Meryem Ana'nın Mucizeleri], aynı zamanda azizlerin hayat öyküleri üzerine kısa şiirler de (örneğin *Vida de Santo Domingo de Silos*) yazan Kastilyalı yazar Gonzalo de Berceo'nun (y. 1197-y. 1264) *Milagros de Nuestra Señora* [Meryem Ana'nın Mucizeleri] (1246'dan önce) ve Bilge X. Alphonsus (1221-1284, 1252'den sonra kral) tarafından 1240-1284 yılları arasında Galego-Portekiz dilinde yazılmış *Cantigas de Santa Maria* [*Meryem Ana'nın Şarkıları*] vardır. Gautier'nin çok yaygın olarak okunacak olan eserinin başlıca özelliği, seküler edebiyata yönelttiği ince eleştiridir. "Zarif aşk" ideali içeriden tersyüz edilir ve bu tarz, seküler lirik şiirdeki soylu hanımın yerini Meryem Ana'nın aldığı bin dinsellik sunar.

Mucize edebiyatı

XIII. yüzyıla ait olan *Vie des Pères* [*Babaların Hayatı*] farklı türlerden dinsel öykülerden (mucizeler, *exemplum*lar, vs) oluşan bir derlemedir ve gündelik gerçekleri temel alan öznel bir dindarlığa dayanır.

Dinsel öğütler arasında sözlü olarak anlatılan ve seküler halkın doktrin alanında bilgilendirilmesini amaçlayan kısa öyküler olan *exemplum*lardan geriye çok az sayıda yazılı örnek kalmıştır ve çoğu Latincedir. *Exemplum*lar azizler gibi, örnek alınması gereken insanlara ait örnek *facta* [olaylar] veya *dicta*ya [deyişler] dayanır. XII. yüzyılda Cisterciensis ve Cluny tarikatlarına üye keşişlerin faaliyetleri sayesinde kendini kabul ettiren *exemplum* türü, bir sonraki yüzyılda özellikle dilenci tarikatlarının vaazları yoluyla çok yayılır ve önemli bir evrimden geçer. Dominikenlerle Frensiskenlerin İsa'nın öğretilerini duyurmak için dünyaya yayılma isteği, *exemplum*'un bir sekülerleşme ve edebileşme sürecinden geçmesine neden olur; *exemplum* artık sadece ahlaki eğitim aracı değil, aynı zamanda burjuva çevrelerine ve halka ulaşmış olan seküler edebiyat türleriyle doğrudan rekabet içinde olan sanatsal bir eğlence aracı olarak da algılanır. Böylece öğreti yerini eğlenceye ve "güzel söz" arayışına bırakır; bu aşamada azizlerin hayat öykülerine eski fabllardan *fabliau*lara çeşitli kaynaklar eklenir, örnek *facta* ve *dicta*nın yanında da bireysel anekdotlar yer alır. Dolayısıyla XIII ve XIV. yüzyılda bir araya getirilen *exemplum* derlemeleri –örneğin Jacques de Vitry'nin (y. 1165-1240) yazdığı *Sermones vulgares* [Halk Dilinde Vaazlar]– *novella*nın habercisi olan unsurlar içerir.

Exemplum'un dönüşümü

Aristokrat Gelenek

Öte yandan saray çevresine hitap eden, seküler ve dünyevi kaynakları temel alan, yüksek bir üsluba sahip bir metin bütününden de söz etmek mümkündür. Asil karakterlerin yaşadığı olağanüstü maceraları konu alan bu öyküler, dokunaklı ve hayali unsurlar içerir ve genelde efsanevi bir geçmişte geçer. Oil dilinde üç tür söz konusudur: Antikçağ konulu öyküler, *lai*ler ve "zarif aşk" konulu *novella*lar. Birinci grup Ovidius'un (MÖ 43-MS 17/18) *Dönüşümler* eserinden ilham almış, aşk üzerine üç öykü içerir: *Pyramos ile Tisbé* (*Pyramus et Tisbé*, y. 1160), *Narsis* (*Narcisse*, y. 1165-75) ve *Philomela* (y. 1165-1170). Muhtemelen Chrétien de Troyes'nın (etkin olduğu dönem 1160-1190) gençliğinde yazdığı *Philomela*, acı ve şiddet dolu bir olayı temel alırken; *Pyramus* ve *Narcisse*, trajik bir şekilde sonlanacak bir gençlik aşkını anlatır; ön planda yer alan duyguların içsel analizi, monolog kullanımıyla üslup açısından da vurgulanır.

Antikçağı konu alan öyküler

Marie de France'ın (XII. yüzyılın ikinci yarısı) 1160-1190 arasında yazdığı *Lais* derlemesi, *récit bref* [kısa anlatım] türünün mutlak başyapıtıdır. Kelt dilinde "şarkı" anlamına gelen *laid* kelimesinden türemiş olan *lai* terimi, XII. yüzyılın son çeyreği ile XIII. yüzyıl başları arasında yazılmış olan küçük bir metin grubu (Marie'nin derlemesindeki on iki *lai* dahil 40'tan az metin) için kullanılır. Mekânı Bretonya olan bu öykülerin temel özelliği, olağanüstülük unsurunu, macera zevkini ve bir aşk sorununu içermeleridir. Marie'den sonra yazılan, ama başlangıçtaki örneklerle aynı düzeye erişemeyen *lai*ler, gerçekçi-burjuva bir ortam gibi –örneğin Jean Renart'a (XII. yüzyıl) ait *Lai de l'Ombre*– veya parodi-taşlama tarzı gibi –örneğin yürek yeme efsanesinin parodisi olan *Lai d'Ignaure* veya Henri de Valenciennes'in (XIII. yüzyıl) yazdığı, Yunan filozofun ironik bir hedef haline getirildiği *Lai d'Aristote*– yeni unsurlar içerirler. Bern ve Oxford'da muhafaza edilmiş elyazmalarında bulunan *Folies Tristan* (XII. yüzyıl) adlı kısa şiirler, Marie Chievrefoil'un *lai*sinin de kahramanı olan Tristan efsanesini konu alır. Bu *lai*lerde Kral Mark'ın yasağını delip sevgilisi Isolde'yle görüşmek için deli numarası yapan kahramanın nasıl kılık değiştirdiği anlatılır. Aralarındaki aşk hikâyesinin sahte deli Tristan yoluyla anılması, tantanalı ve muğlak bir atmosfer içinde aşkla delilik arasındaki sınırlar üzerinde düşünmek için bir vesile oluşturur.

Lais

Chastelaine de Vergi XIII. yüzyıl ortalarına aittir; bu manzum "zarif aşk" *novella*'sının konusu –yasak aşkının ölümü üzerine soylu bir hanımın acıdan ölümü– Marguerite de Navarre (1492-1549) ve Matteo Bandello (1485-1561) gibi Rönesans yazarlarına da çekici gelecektir.

"Zarif aşk" *novella*'ları

Oc dili bölgesindeki kısa öyküler de aristokratik geleneğe dayanır. Günümüze sadece dört örneği (üçü, XII ile XIII. yüzyıllar arasında faal olan Raimon Vidal de Bezalu'ya aittir) ulaşmış olan, sekiz heceli beyitler şeklindeki *novella*lar (*novas)*, aşkı konu alan, birinci tekil şahıs tarafından anlatılan ve sıklıkla lirik trubadur metinlerine atıfta bulunan öykülerdir. XIII. yüzyılın ilk yarısında Kuzey İtalya saray çevrelerinde (yani en önemli Provence şarkı yazarlarının yetiştiği yerlerde) yazılan özgün, nesir öykü derlemeleri olan *vida* ve *razo*, trubadurların lirik şiir üretimine eşlik metinleri olup bir yazarın biyografik unsurlarını (*vida*) veya bir eserin ardındaki tarihsel olayla ilgili bilgileri (*razo*) içerir.

Mizahi-Gerçekçi Gelenek

Bir fabl geleneğine, kahramanları hayvanlardan oluşan, taşlama tarzında bir diziden (*Roman de Renart* [Renart'ın Romanı]) ve şehir ortamında

yer alan çeşitli *novella*lardan (*fabliau*) oluşan bir öykü grubuna, idealizm karşıtı ve burjuva bir ilham kaynaklık eder.

Fabl geleneği, 1170-1180 yılları arasında *Esope* adı altında bir masal derlemesi yazmış olan Marie de France tarafından Oil dilinde işlenmiştir.

Roman de Renart monastik kökenli Latince bir şiir olan *Ysengrimus*'tan (1148-1149) kaynaklanan ve 1175 ile XIII. yüzyılın ilk yılları arasında çeşitli dallara ayrılmış olan bir öykü dizisidir. Bu eserde hayvanlar, fabllardaki gibi kesin tipolojilere sahip olmayıp ibretlik varsayımlardan bağımsız olayların kahramanları rolündedir. Ysengrin adlı açgözlü ve aptal kurt ile Renart adlı kurnaz tilki arasındaki destansı ihtilaf, anlatımın odağını oluşturur: Bu çatışma feodal mücadelelerle kıyaslansa da, burada yüceltilen temel özellikler, bu derlemenin asıl kahramanı olan tilkinin şiddet içeren, ahlaksız kurnazlığının sonuçları gibi, asil kahramanlıktan gayet uzak olan niteliklerdir. Dolayısıyla *Roman de Renart* kavgacı ve şiddet yanlısı aristokratik toplumun ve onu temsil eden edebiyatın hicvi olarak ortaya çıkar ve sayısız epik ve romanvari klişe bütününden alaycı amaçla yararlanır.

*Fabliau*lar da eskatolojik açıdan da olsa, aynı anti-idealist ruhu ve aynı mizahi-parodik amacı paylaşır. Şehir burjuvasının varlıklı dünyasında ortaya çıkan yeni edebi türlerin temsilcisi olan, Arraslı yazar Jean Bodel'in (?-1210) XII. yüzyılın son on yılında bu türü başlattığına inanılır. *Fabliau*'ların mekânı genelde Kuzey Fransa'nın kalabalık şehirleridir, kahramanları da gündelik hayatı gerçekçi bir şekilde yansıtan tiplerdir: Parasız, ama girişimci öğrenciler, şehvetli kadınlar, hancılar, tüccarlar ve aşk alanında karşı konulmaz bir hırsa sahip olan rahipler. En sık karşılaşılan durumlardan biri, açgözlü ve çalışkan burjuvalar olan kocaların kendilerinden genç adamlar tarafından alaya alındığı aşk üçgenleridir. Genç erkekler *fabliau*ların gerçek kahramanlarıdır, hatta belki de bu türün tek olumlu karakterini oluştururlar; cinsel diriliğin, zekâ diriliğinin ve geleneklerden bağımsız olmanın simgesi olan gençler, tek amacı okurları eğlendirmek olan bu öykülerde hovardalık ruhunu tam anlamıyla yansıtırlar. Bu metinlerin büyük kısmı kısa bir ahlaki dersle sonuçlansa da, fabl geleneğinden miras alınan bu sonuç çok sık olarak anlatımın kendisiyle ilgisizdir; fabllarn tersine apaçık bir ahlaksızlık sergileyen *fabliau*ların tek amacı burjuvanın sosyal ve pratik etiğini yüceltmektir.

Bodel ve dönemin toplumu

Bkz. *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Kısa Öykü Biçimleri*, s. 578

Marie de France

Giuseppina Brunetti

Marie de France ortaçağda Batının en önemli ve en gizemli kadın yazarlarından birinin metinlerine attığı imzadır. Kıta Avrupa'sından gelmesine rağmen İngiltere'nin Plantagenet saray çevresinin ada gerçekliklerine bağlı görünen bu yazar hakkında çok az belge vardır ve tarihi kimliği bile belirsizdir. Marie de France, hem seküler konularda yerel dilde kısa bir anlatım eseri (Lais) *hem de Aisopos'un fabllarının en eski Fransızca derlemesini* (Fables) *ve en etkileyici öte dünya yolculuklarından birini (*Espurgatoire seint Patriz*) yazan ilk kadındır.*

Kimliği ve Adı

Marie'nin adı, XII. yüzyılın ikinci yarısında Eski Fransızca (Oil dili) yazılmış üç eserde imza olarak yer alır: On iki *lai*den oluşan bir derleme, *Espurgatoire seint Patriz* [Aziz Patrick'in Arafı] ve bir *Fables* derlemesi. Yazar bu son eserin bir satırında şöyle der: *"me numerai per remembrance / Marie ai nun, si sui de France* (hatırda kalmak için imza atacağım, / Benim adım Marie ve Fransa'danım, *Sonsöz*, m. 3-4). Ortaçağın az sayıda kadın yazarından ve yerel dildeki edebiyat alanında en iyi yazarlarından biri olan Marie de France'ın kimliği ve hayatı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz; her ne kadar yazarın kimliğinin tespit edilmesi için çeşitli önerilerde bulunanlar olduysa da, bu önerilerin hiçbiri az veya çok inandırıcılığa sahip savlardan öteye geçememektedir. Yazarla ilgili bilinenler, kültürlü bir kadın olduğu, çeşitli dilleri anladığı (Latince, Fransızca, Orta İngilizce ve muhtemelen Kelt varyasyonları), adının Marie olduğu ve kendi dediği üzere, Fransa dışında ve büyük ihtimalle Plantagenet döneminde İngiltere'de, II. Henry'nin (1133-1189, 👑 > 1154) çok dilli ve uygar saray çevresinde yaşamasına veya geçici olarak orada yazı yazmasına rağmen, kökeninin ve kültürel aidiyetinin kıtadan kaynaklandığıyla sınırlıdır. Sakson başrahibe, Azize Aethelthryth of Ely'nin (?-670) hayatına adanmış olan *Vie de seinte Audree* [Azize Audree'nin Hayatı] adındaki şiir de son yıllarda Marie de France'a atfedilmeye başlanmıştır, çünkü bu eserde de benzer bir imza yer alır: *Ici escris mon nom Marie / Pur ce ke soie remembree* ("Buraya adım olan Marie'yi yazıyorum / hatırlanmak için", m. 4619-4620).

Sınırları olmayan kadın

Marie de France'ın kimliğiyle ilgili ortaya atılan çeşitli savlara gelince: Holmes'e göre yazar, Geoffrey of Monmouth'un (y. 1100-y. 1155) *Historia Regum Britanniae* [İngiltere Krallığının Tarihi] eserinin adandığı birinci kişi olan IV. Galeran de Meulan'ın (?-1166) kızı Marie de Meulan'dır. Ancak Galeran'ın tek kızının adının Isabelle olduğu ve II. Galeran'ın Marie de Meulan adında bir kızının olduğu ve 1000 yılı civarında yaşadığı, dolayısıyla arşiv belgelerinde yapılan bir hatanın bu karışıklığa neden olduğu anlaşılmaktadır. Marie de France'ın kimliğiyle ilgili bir öneride bulunan Ezio Levi'ye göre yazar tarihsel açıdan yine pek tanınmayan bir kişi olan Reading başrahibesi Mary olabilir; Fox ise II. Henry'nin üvey kız kardeşi, Ostilli Hanedanından Shaftesbury başrahibesi Marie'ye işaret eder. Knapton tarafından öne sürülen bir başka iddiaya göre yazar, Boulogne kontesi Marie de Blois, yani İngiltere kralı Stephanus (y. 1096-1154, 👑 > 1135) ile Matilde de Boulogne'un (y. 1103-1152) 1125 yılı civarında doğan ve daha sonra Romsey Manastırının başrahibesi olan kızıdır. Ancak bu savların hiçbiri tamamıyla inandırıcı değildir ve sağlam temellere dayanmaz. Son yıllarda yazarın Canterbury'nin 1170 yılında öldürülen ünlü başpiskoposu Thomas Becket'in (1118-1170) 1167'de Fransa'ya sürgüne gönderilen ve ağabeyinin öldürülmesinden iki yıl sonra, 1173 yılının baharında Essex'de Barkin Manastırının başrahibeliğine atanan kız kardeşi Marie Becket olduğu öne sürülmüştür (Rossi). İlgi çekici olmakla beraber bu sav da kesin belgelere dayanmaz ve Becket'in edebi faaliyetler sürdürdüğüne dair, dolaylı da olsa herhangi bir tanık yoktur.

Kimliğiyle ilgili savlar

Ortaçağa ait metinlerde Marie'nin eserlerine doğrudan üç atıf vardır. Birincisi erken döneme aittir (y. 1175). Bury Saint Edmund Manastırından İngiliz rahip Denis Pyramus, *Vie de seint Edmund le rei*'de [Aziz Kral Edmund'un Hayatı] *lais* yazmış olan ve onları yazarken hakikatten uzaklaşan bir Dame Marie'den söz eder. Diğer iki atıf *Fables*'la ilgili olup daha geç tarihe ait *Couronnement de Renard*'da [Tilkinin Taç Töreni] (1232'den sonra) ve *Évangile aux femmes*'da [Kadınlar için İncil] (XIII. yüzyılın ikinci yarısı) bulunur, ancak bu eserlerin Marie de Compiègne tarafından yazıldığı belirtilir.

Lais

Marie'nin on iki *lais*i (*Guigemar*, *Equitan*, *Freisne*, *Bisclavret*, *Lanval*, *Deux Amants*, *Yonec*, *Laustic*, *Milun*, *Chaitivel*, *Chevrefeuille* ve *Eliduc*) bir kadın tarafından seküler konularda ve yerel dilde yazılmış ilk modern anlatım eseridir. Sekiz heceli, kafiyeli beyitler, yani aynı dönemin romans-

larının vezin biçiminde yazılmış olan bu kısa öyküler, kahramanlıklarla dolu harika ve zarif aşk hikâyelerine adanmıştır. Bu olağanüstü ve hayali macera ve aşk öyküleri, aşkın psikolojik etkilerinin ve etik yönlerinin incelendiği seküler bir derleme niteliğindedir. *Lais* hiç şüphesiz Marie'nin en önemli eseridir; 1160-1170 civarında yazıldıkları öne sürülür ve önsöze göre, sonradan II. Henry Plantagenet (1133-1189, 👑 > 1154) olduğuna karar verilen asil bir krala (m. 43) adanmışlardır. *Lais*'in hepsinin yanı sıra önsözü de içeren tek elyazması, Londra'da, British Library'de bulunan Harley 978'dir (H olarak bilinen bu elyazması XIII. yüzyıl ortalarında İngiltere'de yazılmıştır); günümüze ulaşan diğer elyazmalarından (sadece C İngiltere kaynaklıdır) bazıları tek bir öykü (C), bir tanesi üç öykü (P), bir tanesi de dokuz öykü (S) içerir. *Lais*in kendi aralarındaki kronolojisini ve ilk olarak ne zaman yayıldıklarını tespit etmek zordur. Marie eserlerinin mutlak anlamda özgün olduğuna inanır: Birçok kişi Latince eserleri yerel dile tercüme etmeye uğraşmıştır, "*mais ne me fust guaires de pris: / itant s'en sunt altres entremis*! / *Des lais pensai, k'oïs aveie* ("ama ben buna değmeyeceğini fark ettim / çok kişi bunu denemişti / Ben de başkalarından duyduğum *lais*'i yazmayı düşündüm", *Önsöz*, m. 31-33). Marie'nin burada sözünü ettiği şey, Breton arp çalgıcılarının müzik eşliğinde anlattığı öykülerdir; bu öyküler Marie'nin elinde sadece okuma amaçlı kısa öykülere dönüşür (ama ms. Paris, BN fr. 2168 sayılı elyazmasında bulunan, anonim bir yazara ait *Graelent lais*'inde notasyon için bırakılmış boşluklardan müzik eşliğinin öngörüldüğü düşünülebilir). Öykülerinde perilerin olağanüstü dünyası ile feodal dönemle "zarif aşk" edebiyatının en önemli niteliklerini birleştiren Marie, bazıları hayali olan olaylar dizisini (görünmez şövalyeler, perilerin tezahürü, kurt adamlar ve uçan insanlar) örmekte büyük ustalık gösterir; zengin çeşitlilikte karakterler, duygusal nüanslar ve incelikli psikolojik yorumlarla da öyküler bazen lirik olabilen, muğlak ve büyülü ortamlara konumlandırılmış olur. "Breton geleneğinin içeriği" adı verilen Kelt kaynaklarının yanı sıra Marie, Ovidius başta olmak üzere klasik yazarlara ve çağdaşı olan Anglo-Norman edebiyatına –romanslardan Wace'in (?-1175'ten sonra) *Brut*, *Roman de Thèbes*, *Eneas*, *Roman de Tristan*'ın bir versiyonu ve o dönemin Latin dilindeki yeniliklerinden Salisburyli John'un (1110-1180) *Metalogicon*'u– aşina olduğunu da belli eder.

Hayali çerçeveye karşı psikolojik derinlik

Bu eserlerin temel özelliklerinden biri, önsözün başından itibaren ilan edilen ve hem klasik dönemin *topos*unu hem de İncil'in ve Paulus'un *topos*unu çağrıştıran açık seçik bir plandır: *Ki Deus as duné escïence / e de parler bone eloquence / n'en s'en deit taisir ne celer, / ainz se deit volun-*

tiers mustrer ("Tanrı'nın doktrin ve güzel konuşma / yeteneğini lütfettiği kişiler / susmamalı ve saklanmamalı, / kendilerini seve seve göstermelidir); daha sonra, zamanın geçmiş dönemlerin metinlerine kazandırdığı anlaşılmazlıktan dolayı modern insanların *gloser la letre / e de lur sen le surplus metre* (metni yorumlama / ilave bilgelikle zenginleştirme) ihtiyacından söz edilir ve tefsirin bu algısında felsefe alanındaki *integumentum* kavramına atıfta bulunduğu sezilir. En önemli tema olan hatırlanma ve unutulma, yerel dilde yazan yazarlar için geçmişte anlatılan şeylerin ve kendi eserlerinin hatırlanması gerekliliği, başka yazarlar tarafından da paylaşılan bir temadır, ama Marie'nin eserlerinin tamamında bu fikre sürekli olarak atıfta bulunulur.

Marie'nin *Lais* eseri çok rağbet görür ve yerel dildeki öyküler için temel sağlar (örneğin *Lai du Cor*, *Lai d'Ignaure* ve *Le Mantel mautaillé*'de konu edilen ve Boccaccio'ya kadar işlenecek olan ünlü yürek yeme teması), ama o kadarla da kalmaz, çünkü eserlerine *Roman de Renart*'ta, hatta Thomas'ın *Roman de Tristan* eserinde açıkça atıfta bulunulur. *Lais* İngilizcenin yanı sıra Norveççeye o kadar erken tercüme edilir ki, bu tercümeye –Norveç kralı IV. Hakon Hakonarson (1204-1263, 👑 > 1217) için H elyazmasındaki versiyondan yapılan tercüme *Strengleikar* adını taşır– Fransızca versiyonun (N) eleştirisinde de yer verilmiştir.

Fables-Fabl

Marie'nin *Fables* derlemesi, Oil dilinde yazılan en eski derlemelerden biridir. Eser 1167-1189 yıllarına –eğer metinde sözü geçen Guillaume'un, 1189 yılında ölmüş olan Guillaume de Mandeville olduğu doğruysa– veya biraz daha sonrasına, 1189-1298 yıllarına tarihlendirilir. Kahramanlar geleneksel olduğu üzere genelde hayvanlardır, ama aralarında kadın ve erkekler de vardır ve başlarından geçen ve eğitici olması amaçlanan olaylar üzerinden, XII. yüzyılda kuzey ülkelerindeki toplumsal hayattan kareler sunulur. *Lais*'in tamamının muhafaza edildiği Harley elyazmasında yine bir bütün halinde muhafaza edilmiş olan *Fables*'lar (102 *Fables* ile önsöz ve sonsöz), sürekli olarak rağbet görecek ve XIII ile XVI. yüzyıllar arasında 30'dan fazla elyazmasına dahil edilecektir. Marie eserini yazarken Kral Alfred (y. 849-899?, 👑 > 871) tarafından Orta İngilizce dilinde yazılmış bir metinden yararlandığını söyler ("*li reis Alvrez, que mut l'ama / le translata puis en engleis / e jeo l'ai rimee en franceis* – Aisopus'u çok seven Kral Alfred / onu İngilizceye tercüme etti / ben de Fransızcaya tercüme ettim, *Sonsöz*, m. 16-18). Kral Alfred'in bu fabl kitabından iz yoktur,

Eserin gördüğü rağbet ve yaygınlık derecesi

ama Marie en azından Petronius'un (I. yüzyıl) *Satyricon*'undaki Efesli kadına dayanan dul kadının öyküsü ve farklı ayrıntılar açısından farklı, hatta kendisine daha yakın kaynaklardan –örneğin Salisburyli John'un *Policraticus*'undan– yararlandığını gösterir. Kesin olan bir şey varsa, *Fables*'ların ortaçağ Avrupa'sının klasik fablları tanımasını sağlayan karmaşık Aisopus geleneğinin bir dalından ve özellikle *Anglo-Latin Romulus*, yani XI. yüzyıl sonlarına ait, (Alfred'a atfedilen) İngiliz bir kaynak yoluyla zenginleştirilmiş, Latince bir derlemeden yararlanmış olduğudur. *Anglo-Latin Romulus* da Romulus'un Aesopus'un (MÖ VI/V yüzyıl) Latince ve manzum versiyonunun ve Phaedrus'un (MÖ y. 15-MS y. 50) versiyonunun Avianus'un (IV/V. yüzyıl) eseri ve Ademar de Chabannes'ın (989-1034) *Aesopus*'u gibi ara versiyonlar yoluyla değişime uğramış, nesir versiyonundan (*Romulus Nilantii*) kaynaklandığı düşünülür.

Aziz Patrick'in Arafı

Marie de France'ın üçüncü eseri olan *Espurgatoire Seint Patriz* (sadece ms. Paris, BN, Petits f. fr. 25407 sayılı elyazmasında muhafaza edilmiştir), Cisterciensis tarikatı üyesi İngiliz Henry de Saltrey'nin (XII. yüzyıl) 1185'e doğru, Latince nesir bir eser olarak yazdığı *Tractatus de Purgatorio s. Patricii*'nin [Aziz Patrick'in Arafı Üzerine İnceleme Eseri] yerel dildeki versiyonudur. Marie muhtemelen XII. yüzyılın son yıllarında, adı bilinmeyen soylu bir beyin isteği üzerine, çok yaygın olarak okunan bu metnin günümüze ulaşmamış bir versiyonunu tercüme eder. Metin seküler okurlar tarafından anlaşılabilecek şekilde tercüme edilmiştir: "[...] *k'il seit entendebles / a laie gent e covenable* ([...] seküler insanlar tarafından anlaşılabilsin ve onlara faydalı olsun diye). Eserde, tövbe edip öte dünyaya ulaşılabilecek bir yeri (Ulster'de, Kırmızı Göl'deki bir adada), Tanrı'dan öğrenen Aziz Patrick'in (y. 389-y. 461) hikâyesi anlatılır. Bu yer cemaat rahiplerinin koruması altındaydı ve başrahibin tavsiyelerde bulunduğu şövalye Owein, buraya girer ve çeşitli sınavlardan geçtikten sonra ortaçağın en ünlü edebi yeraltı yolculuklarından birinde sayısız mucizeye tanık olur.

Bkz. *Kadınların İktidarı*, s. 248; *Edebiyatta Olağanüstü Kavramı*, s.502; *Chrétien de Troyes*, s. 597; *Lirik Şiir*, s. 604; *Trubadurlar*, s. 845

Romans

Giuseppina Brunetti

*Modern roman ortaçağ yerel edebiyatından doğar. Bu edebi tür için kullanılan terim (*roman, romance, romanzo*) ilk defa ortaçağda ortaya çıkar ve o zamanlarda bile, bugün bu türle bağdaştırdığımız yapısal özellikleri sergiler. Anonim olsun, tanınmış olsun büyük romans yazarları (başta Chrétien de Troyes ve Thomas), yerel dilleri kullanarak halkların ve kralların efsanevi hikâyeleriyle birlikte yeni Avrupa'da ortaya çıkan karmaşık saray toplumunun bireylerinin aşk hikâyelerini ve maceralarını, sonu gelmez arayışlarını ve olağanüstü entrikalarını anlatırlar.*

Romans Türü

Romanz kelimesi bir zarf olan *romanice*'den ("yerel dilde konuşmak" anlamına gelen *romanice loqui* eylem öbeğindeki kelimeden) türer, dolayısıyla zarf niteliğindeki bir durumdur. Bir şeyin olma şeklinden isimle ilgili bir duruma (sıfat veya isim), yani bir şeyin adlandırılmasına veya niteliğine geçilir. Başlangıçta veya en azından en eski örneklerde *romanz*, "yerel dil", dolayısıyla Latinceden türemiş çeşitli dillerden herhangi birisi anlamına gelir. Nitekim günümüzde de "*romanze* dilleri" "*romanza* filolojisi" şeklinde kullanılır. XII. yüzyılda terim Latince olmayan herhangi bir yazılı veya sözlü biçim için kullanılmaya başlanır. Örneğin *romanz* (Latin kökenli) "yerel dile tercüme" ve "Latinceden tercüme" anlamında kullanılır ve *mettre en roman* (veya *enromancier*) da hem dar anlamda "tercüme etmek" hem de daha geniş anlamda "var olan bir içeriğin yerel versiyonunu yazmak," yani Latince metinleri yerel dillere tercüme etmek anlamına gelir. XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *roman(z)* "yerel dile tercüme edilmiş anlatım eseri" için kullanılmaya başlanır. Dolayısıyla belirli bir yapıya sahip, özel retorik ve yapısal araçlara göre düzenlenmiş, belirli bir edebi tür anlamına gelir. Bu açıdan *romanz* ile *conte* (öykü), *fable* (fabl), *estoire* (hikâye) ve *chanson de geste* [kahramanlık şarkısı] gibi farklı anlatım biçimleri alanında kullanılan terimler arasındaki önemli farklar, ayrıntılı bir edebi tür sistemine işaret eder. Burada eski bir yazıda, yani Chrétien de Troyes'nın (etkin olduğu dönem 1160-1190) *Cligès* eserinin önsözünde yer verdiği bir açıklamayı hatırlamak faydalı olacaktır. Yazar burada bilindik bir *topos*'a başvurarak San Pietro a Bea-

Türün Doğuşu

uvais kütüphanesinde muhafaza edilen bir kitapta, *conter* etmek istediği bir *estoire* bulduğunu söyler. Yazar *de la fu li contes estreiz / don cest fist Chrestiiens*", yani romansını o kitapta bulduğu bir *conte*dan elde etmiştir (veya inşa etmiştir). Bu yazıda *estoire escrite*nin Latince bir kaynak anlamına geldiğine ve yazarın *conte*ü (anlatımsal olaylar dizisini) oradan alıp bir romansa dönüştürdüğüne şüphe yoktur.

Bu terim daha sonra (XIII. yüzyıldan itibaren) "yerel dilde nesir biçimindeki anlatımsal eser" için kullanılmaya başlanacak (Dante: *versi d'amore e prose di romanzi* [aşk mısraları ve romans nesri], Araf XXVI, 118), XV ile XVI. yüzyıllar arasında da macera dolu-şövalyevari bir dünyayı konu alan, manzum veya nesir şeklinde anlatımsal bir eser anlamına gelecektir. Romanın günümüzdeki anlamı ve farklı nitelikler kazanması (burjuva romanı, tarihi roman vs) daha sonra olacaktır.

Dolayısıyla edebi bir tür olarak romanın doğuşu Eski Fransız edebiyatının, yani Oil dilindeki anlatımın belirli bir anına, başka anlatım biçimlerine göre --özellikle bir kahramanın veya bir halkın başardıklarının epik bir tonla anlatıldığı, metnin *laisse* şeklinde yazılıp müzik eşliğinde meydanlarda ve sokaklarda söylendiği *chanson de geste* ile diğer kısa anlatım biçimlerine (*conte*, *lai*, vs) göre– kendi biçiminin oluşmaya başladığı ana bağlıdır. Çeşitli varyasyonlar belgelenmişse de romans ağırlıklı olarak farklı anlatım yönlerinde gelişen, farklı tonlarda yazılmış (lirik ton da, parodik ton da mümkündür), sekiz heceli kafiyeli beyitler (en temel anlatım vezni) şeklinde yazılmış ve genelde yüksek sesle okunması amaçlanan (ancak bazı elyazmalarında bazı bölümlere veya lirik monologlara notasyon eşlik eder) uzun bir anlatım anlamına gelir. Ancak özellikle romans alanında ilk adımlar atılmaya başlandığında, tür sistemi henüz nihai bir şekilde düzenlenmemiş ve oturmamıştır. Eski sınıflandırmalar genelde bizimkilere tekabül etmez ve anlatıma uygun içeriğin "Fransa" (epik), "Bretonya" (Arthur) ve "Roma" (genelde antikçağla, Yunanistan, Roma ve Byzantium'la ilgili) kaynaklı olduğu belirtilir (örneğin Jean Bodel, *Chanson de Saisnes* m.6 ve sonrakiler). Halbuki günümüzde genelde *chanson de geste* ile romans arasındaki ayrım önemlidir, ama aynı edebi tür içerisinde, Arthur geleneğinin içeriği ile (örneğin Lancelot'un romansı) *Roman d'Eneas*'ın antikçağdan kaynaklanan içeriği arasında konusu dışında, bir ayrım gözetmeyiz.

Stil açısından özellikler

Epik anlatımla romans arasındaki ayrım, tanımlanması en kolay ayrımdır. Epik anlatımın ritüel bir karaktere sahip olduğu, hitap ettiği veya yücelttiği grubun birbirine bağlılığını amaçladığı, mutlak, neredeyse kutsal sayılan tarihsel şimdiki zamana sabitlenmiş, tekrar üzerine kurulu ve formüle dayalı bir biçimi tercih ettiği söylenebilir. Öte yandan romans

anlatımı efsanevi bir karaktere sahiptir. Dünyanın tamamını konu alır. Romansta bilgiler, beklenmedik, hayali veya olağanüstü özelliklere sahip, şaşkınlık uyandırmayı ve dikkat çekmeyi, yani dinleyicilere veya okurlara zevk vermeyi amaçlayan karmaşık bir olaylar dizisi yoluyla sunulur. Epik anlatım biçimsel açıdan kopuktur ve bağlaçsız birleşime dayanır, romansta ise anlatımsal açıdan az veya çok tutarlılığa sahip bir süreklilik sağlayan ve belirgin bir şekilde nedenselliğ ilkesine dayanan bir yapı oluşturulmasına izin veren unsurlar olan sentaks ve kümeleme tercih edilir. Özellikle Breton kaynaklı içeriğe dayalı romanslarda bu ilke üç şekilde gerçekleşir: *Quête* (arayış) motifi, *don contraignant* (şartlı bağlayıcı taahhüt) motifi ve *entrelacement* (iç içe olay örgüsü) motifi.

Romans ve epik anlatım

İlk motif romansın bir veya daha fazla karakterinin bir kişi veya nesneyi maddi veya manevi olarak arayışı anlamına gelir (örneğin *Chevalier de la Charrette*'de [At Arabası Şövalyesi] Lancelot'un ve Chrétien de Troyes'nın *Conte du Graal* [Kutsal Kâse Öyküsü] eserinde Gawain'in Kraliçe Guinevere'i arayışı, Perceval'in de Kutsal Kâseyi arayışı). Bu motife dolaylı olarak bir ilerleme ve gelişim fikrinin bağlı olduğu bellidir (bu kavram, modern dönemin *Bildungs roman*'ının merkezi bir unsuru haline gelecektir). *Don contraignant* ise genel bir taahhüttür, iki aşamada gelişen ve ilk anda (ne olduğu belli olmayan) taahhüdü yapan kişiyi sonradan o taahhüdü yerine getirmeye zorlayan bir mekanizmadır; yerine getirme işlemi bazen ertelenir (örneğin *Mort le roi Artu*'da [Kral Arthur'un Ölümü] Lancelot'un bir taahhütte bulunduğu Escalot'un hanımı sonradan Lancelot'un onun için ve onun armaları nâmına mücadele etmesini ister ve Lancelot, sadık sevgilisi Guinevere'e rağmen bu durumu istemeyerek de olsa kabullenmek zorunda kalır).

Arayış

Entrelacement ise özellikle nesir romanslarda, ama başka yerlerde de başvurulan anlatımsal bir teknik olup, romans dokusu içerisinde birden fazla olayın anlatılmasına, yani farklı olayların zamanlarının düzenlemesine ve aradaki mekânsal-zamansal paralellikleri vurgulamasına izin verir. Bu yöntem hem bir olayın anlatımında (örneğin *Roman de Troie*'de [Troia Romanı] Troilus ile Briseis arasındaki aşk hikâyesi dokuz ayrı anlatımsal bölümde anlatılır) hem de bir kahramanın karakterinin pekiştirilmesi için kullanılabilir (*Lancelot*'da, Gölün Hanımının tavsiyesine uyularak Lancelot'un kimliği mümkün olduğu kadar geç açıklanır. Anlatıcı, duruma veya karaktere göre ondan "beyaz şövalye," "Dolorous Guard'ı fetheden şövalye" veya "kırmızı armalı şövalye" diye söz eder ve Lancelot'un adı ancak eserin ilk üçte birinden sonra açıkça söylenir).

İç içe olay örgüsü

Epik anlatımla romans arasındaki son fark, ifade ve fikir düzeyindedir. *Chanson de geste* temelde monolog yapısına sahiptir, verilen mesaj, hem yazarla dinleyiciler arasında hem de dinleyicilerin kendi aralarında homojen ve dayanışmaya dayalı ilişkilerin olmasını öngörür, çünkü her iki taraf aynı savaşçı ruhuna ve duygusal gerilimlere sahiptir (örneğin *Chanson de Roland*'ın daha ilk mısrasında Şarlman'ın "büyük imparatorumuz" olduğunun söylenmesi anlamlıdır). Romansta ise belirgin bir şekilde diyaloga dayalı yapıya eğilim söz konusudur. Bu türün baş özelliklerinden biri olan çokseslilik, çeşitli farklılıklar sayesinde gerçekleşir. Yazarın sesiyle karakterlerin sesi arasındaki fikir ayrılığı (örneğin Thomas'ın (XII. yüzyıl) *Roman de Tristan* [Tristan'ın Romanı] eserinde yazar kahramanların seçimlerine katılmaz ve aşkta bir deneyimi olmadığı için kahramanlarının deneyimlerini anlamadığını açıkça söyler), bazen yazarla malzemesi arasında bir uzaklaşma stratejisi olarak ironi kullanımını gerektirir. Aristokratik feodal sınıfı temsil eden romans, farklı sınıfların öyküleri, sesleri, tonları ve davranış şekilleri arasındaki sınırlara da işaret eder. Romansın diyalojik yapısı, farklı türlerin (örneğin lirik bölümlerin) romansın yapısına dahil edilmesi şeklinde de gerçekleşebilir. Bunun amacı perspektif oyunları yoluyla tasvir edilen dünyayla gerçek dünya arasındaki benzerliğin inandırıcı hale getirilmesidir (bazen metnin hitap ettiği sosyal gruplardan farklı gruplar – kaba insanlar, tüccarlar, toplumdan dışlananlar, hatta *Roman de Tristan*'da olduğu üzere, cüzzamlılar– görünür).

Monolog ve diyalog

Aristokrat sınıfına atıflar

Ancak bu şekilde bu türün hitap ettiği ve büyük çapta temsil ettiği aristokrat sınıf lehine bir ayrım da gerçekleşmiş olur. *Roman de Thebes*'in [Thebai Romanı] önsözü bu açıdan anlamlıdır: *Tout se taisent cil del mestier / si ne sont clerc ou chivaler: / ensement poent escouter / come li asnes a harper. / Ne parlerai de peltiers / ne de vilains ne de berchiers, / mais de deux friers vous dirai / et lor gestes acounterai* (rahiplerle şövalyeler dışında / meslek sahibi olan herkes sussun: / onların beni dinlemesi demek / bir eşeğin arp çalabilmesi demektir. / Ben burada ne dericilerden / ne çiftçi ne de çobanlardan söz edeceğim: / benim size anlatacağım / iki kardeşin unutulmaz maceralarıdır). Burada "burjuva destanı" (György Lukàcs), yani modern dünyanın kendini ifade etme şekli olarak romans algısından uzaksak da –zaten burjuvazi de yoktur– günümüzdeki anlamıyla "roman"ın arketipinin anlamlı bir şekilde kendini gösterdiğine de şüphe yoktur.

İlk Romanslar

Roman d'Alexandre ve *Apollonius de Tyr*'in bazı bölümleri göz önüne alınmazsa, bir bütün olarak muhafaza edilip günümüze ulaşmış en eski romansın Wace'in (?-1174'ten sonra) 1155 yılında tamamlayıp, bilinen ilk trubadurun yeğeni ve Anjou kontu, İngiltere kralı II. Henry Plantagenet'le (1133-1189, 🜲 > 1154) yeni evlenmiş olan Akitanyalı Eleonor'a (1122-1204) sunduğu *Roman de Brut* [Brut'un Romanı] olduğunu söyleyebiliriz.

Roman de Brut, Geoffrey of Monmouth'un (y. 1100-y. 1155) 1135'te yazdığı *Historia Regum Britanniae* [İngiltere Krallığının Tarihi] eserinin yeniden elden geçirilmiş uzun bir tercümesidir (15 bin mısra). Anjou Hanedanının –Fatih William'ın (y. 1027-1087, 🜲 > 1066) Norman birliklerinin İngiltere'yi fethinden kaynaklanan– İngiltere üzerindeki iktidarının meşruiyeti hassas ve sorunluydu, ama hanedanın Breton atalarının yüceltilmesi, ada tarihinin Troia'nın diasporasına siyasal olarak bağlanmasını sağlıyordu. Nitekim efsaneye adını veren ve hanedanın kurucusu olan bu Breton kahramanın, Aeneas'ın torunu olduğuna inanılırdı. Daha sonraları daha geniş bir şekilde geliştirilecek olan türler arası aktarımlardan ilki böylece gerçekleşiyordu. Gildas ve Nennius (VIII/IX. yüzyıl) gibi tarihçilerin de anlattığı efsanevi lider müthiş Kral Arthur'un ve özellikle Breton halkının geleneksel düşmanları olan Saksonlara karşı yürüttüğü mücadeleleri de kapsayan romansın yapısı tarihi kayıtları andırır. Dolayısıyla romans Latince tarihyazımsal türe ve o dönemde yerel dillerde ortaya çıkmakta olan tarihyazımına oldukça yakındır; burada Geoffrey Gaimar'ın (XII. yüzyıl) *Estoire des Englies*'i [İngilizlerin Tarihi] ile yine Wace'e ait olan ve Rollo Rou adlı ilk feodal beyin Normandiya düklerinin tarihini anlattığı *Roman de Rou* adlı eserlerini sayabiliriz. Ancak tarihyazımıyla romans arasındaki sıkı bağlara işaret ettikten sonra, *Roman de Brut*'ün bu yeni doğmuş türün birçok özelliğini taşıdığını vurgulamak gerekir. Örneğin bu eser, Guinevere'in işlediği zinayı ve bunun Kral Arthur'un iktidarına vurduğu darbeyi anlatan (bu konu *Lancelot*'ta ve diğer romanslarda işlenmeye devam edilecektir) ve sonradan krallardan bile daha önemli kahramanlar haline gelecek olan şövalyelerin ışıltılı dünyasını tasvir eden ilk metindir. Eserde aynı zamanda *table ronde*, yani "dünya gibi dönen" yuvarlak masadan ilk defa söz edilir. Bu *topos* daha sonraları şövalye-feodalite dünyasındaki ilişkilerin simgesi ve Arthur romanslarının merkezi konusu haline gelecektir.

Breton kahraman Brut

Antikçağ İçeriğine Dayalı Romanslar ve Kral Romansları

İlk gruba 1160-1165 yılları arasına tarihlendirilen, hepsi de Plantagenet "imparatorluğunu" temel alan üç metin dahildir: *Roman de Thebes* (*Roman de Brut*'ten hemen sonra veya aynı döneme aittir), *Eneas* ve *Roman de Troie*. İçerik göz önüne alındığında, örneğin *Roman d'Alexandre* gibi başka metinler de aynı grupla bağdaştırılabilir. Klasik destan türü bu metinler yoluyla ve Ovidius'un tensel konularıyla iç içe geçerek romansa dönüşmeye başlar. Günümüze iki farklı versiyon (kısa ve uzun) şeklinde ulaşmış olan *Roman de Thebes*, muhtemelen adı bilinmeyen Norman bir rahibin eseridir; Statius'un (40-96) *Thebais* eserinin konusunu oldukça sadık bir şekilde izlemiş olmasına rağmen, Eteokles ile Polyneikes adlı kardeşler arasındaki ünlü mücadeleden önce, daha da ünlü olan babaları Oidipus'un mücadelesine yer verir. Daha yakın bir gerçekliğe atıflar da yok değildir. Örneğin I. Haçlı Seferine dair sayısız anının yanı sıra, *Chanson de Roland*'la kıyaslamalar, hatta ayrıntılı atıflar ve benzer epik tonlar yer alır (örneğin Tydeus, "O [Eteokles] haksız, biz haklıyız" dediği zaman *chanson*ların tipik bir özelliğini uygulamış olur).

Klasik içerik

Eski romansların ikincisi olan *Eneas*'ın da yine adı bilinmeyen bir Norman rahip tarafından yazıldığı sanılır. Yazar Vergilius'un (MÖ 70-19) *Aeneis*'indan istediği gibi yararlanır, ama kendi metnine birçok yeni ve anlamlı bölüm ekler; tarihe *ordo naturalis*'i [doğal düzen] geri kazandırarak (yani Menelaos'la başlatarak), Paris'in yargılanmasını ve Lavinia'nın Aeneas'a olan sevgisine adanan bir bölüm ekler (tahmini 1600 mısra). *Eneas*'ın ilk kısmı 1174 civarında, ikinci kısmı da 1184-1190 arasında Heinrich von Veldeke (1150'den önce-y. 1190/1200) tarafından Orta-Yukarı Almancaya tercüme edilmiştir.

Aeneis'e eklemeler

Roman de Troie [Troia'nın Romanı] anonim bir eser değildir: Yazarı Tours bölgesinden bir rahip olan Benoit de Saint-Maure'dur (XII. yüzyıl), hatta *Histoire des ducs de Normandie*'yi [*Normandiya Düklerinin Tarihi*] yazan Benoit'yla aynı kişi olduğu sanılır. Onun kaynakları Homeros'un şiirleri değil, geç antikçağa ait Latince iki özettir ve Troia Savaşı'nın iki tanığı tarafından yazıldıkları için hakiki olduklarına inanılır: Dictys Cretensis'in (IV. yüzyıl, Yunan Tarafından) *Ephemeris belli Trojani* [Troia Savaşı'nın Tarihi Kayıtları] eseri ile Dares Phrygius'un (Troia tarafından) *Historia de excidio Troiae* [Troia'nın Yıkımının Tarihi] eseri. Yine siyasal bir kavramın aktarımını temel alan ve Plantagenet iktidarının efsanevi temellerini destekleyen bu romans, yukarıda adı geçen iki romansla diyalektik bir ilişki içinde Troia'nın ideal bir tasvirini sunar. Batı için bir örnek teşkil eden, güzelli-

Tarih üzerine düşünceler

ğin ve hukukun merkezi olan yakıp yıkılan bu şehir, tarih, talih ve soyların süresi üzerinde düşünmek için bir fırsat sunar. Benoit'nın romansı çok rağbet görecek (üstelik uzun süre boyunca rağbet görecektir, çünkü *Roman de Troie en prose* [Troia'nın Nesir Romanı] olarak bilinen nesir eserin günümüze ulaşmış bazı elyazmaları XIII. yüzyıla aittir), Orta-Yukarı Almancaya tercüme edilecek –Herbert von Fritzlar'ın 1190 ile 1217 arasında yazdığı *Liet von Troye* ve Konrad von Würzburg'un (?-1287) 1287'de yazdığı *Buch von Troie*– İtalya'da da Guido delle Colonne (y. 1210-y. 1287), yani Sueb kralı II. Friedrich'in (1194-1250, 👑 > 1220) ünlü saray şairi tarafından Latince nesir bir esere uyarlanacaktır. Briseis'in aşklarını konu alan bölüm de çok rağbet görür ve önce Chaucer (1340/1345-1400) ile Boccaccio (1313-1375), sonra da Shakespeare (1564-1616) tarafından *Troilos ile Kressida*'da işlenir.

Antikçağ eserleriyle ilgili olarak burada *Apollonius de Tyr*'den de söz etmeliyiz; bu nesir romansın prototipi, geriye sadece bir bölümü kalan ve *Historia Apollonii regis Tyrii* [Tyrus kralı Apollonius'un Tarihi] eserini temel alan, XII. yüzyılda yazılmış manzum bir romans ile *Roman d'Alexandre*'ın çeşitli versiyonları olabilir. XII. yüzyılın ilk yıllarında, Fransa'nın güneydoğusunda Alberic de Pisançon (veya de Briançon), günümüze sadece on beş tek kafiyelik, sekiz heceli *laisse*dir (105 mısra). Metnin konusu, İskenderiyeli bir Yunan olan *Pseudo* Callisthenes'in II. yüzyılda Büyük İskender'in (MÖ 356-323) hayatı üzerine yazdığı hayali öykünün Julius Valerius (IV. yüzyıl) tarafından yapılan Latince tercümesinden kaynaklanan *Epitome*'den (IX. yüzyıl) alınmıştı. Alberic'in metni, Poitoulu bir şair eliyle on heceli *laisse*ler şeklinde yazılır ve metin bu haliyle bilinmeye devam eder. Lambert le Tort du Chateau-dun (XII. yüzyıl) tarafından yazılan, ama günümüze sadece on bir mısrası ulaşmış olan eser de yukarıdaki eseri temel almış olmalıdır. *Roman d'Alexandre* adı verilen bu eserler bileşimi, genelde dört ana kola ayrılır. On heceli mısralar şeklindeki birinci kol, kahramanın çocukluğuyla ilk fetihlerini konu alır; ikinci kol, Eustache adlı birisi tarafından yazılmış olan *Fuerre de Gadres* (*Gazze'nin Yağmalanması*) eserinden oluşur; en uzun olan üçüncü kol, Darius'un (MÖ ?-486) yenilgisi ile İskender'i zehirleme komplosunu içerir; kahramanın ölümünü ve imparatorluğun bölünmesini konu alan dördüncü kolun bir kısmının yazarı olan ve Parisli olarak bilinen (ama Normandiya'da, Bernay'de doğmuş olan) Alexandre (XII. yüzyıl), *Alexandre* geleneğinin içeriğini oluşturan kişi olarak bilinir ve Lambert'in veznini temel alarak günümüzde bile "Alexandrin" olarak bilinen duraklı on iki heceli ölçüyü yaratmıştır. Thomas of Kent'in (XII. yüzyıl) *Roman de toute chevalerie* [Şövalyelik Romanı] eseri de yukarıdaki dalları yeni-

den ele alır. Bu eserlerin geliştirilmesi ve yeniden yazılması tabii ki farklı türden kaynaklara başvurmayı gerektirir (Iustinus, [y. 100-y. 165], Orosius, [IV. yüzyıl], *Historia de Preliis* [Savaş Tarihi], *Epistola Alexandri ad Aristotelem* [İskender'in Aristoteles'e Mektubu], *Epistola Presbyteri Joannis* [Rahip Johannes'in Mektubu], vs); bu kaynaklar bir yandan *Roman d'Alexandre*'ı en karmaşık romanslardan biri haline getirir. Öte yandan Alexandre temasının (ve yerel dillerdeki çeşitli takipçilerinin) ortaçağda gördüğü büyük rağbete tanıklık eder.

Altın Dönem: 1165 – 1190

Brut'un üzerinden yirmi yıl kadar geçtikten sonra, Oil dilindeki romansın karmaşık ve çok yönlü fizyonomisi tamamlanmıştır ve *epos*tan romansa geçiş sürecinin sonunda Breton geleneğinin içeriğini taşımaya başlar: Tristan ile Isolde'nin harika efsanesini temel alan romans dizisi, Chrétien de Troyes'nın Arthur temalı romansı ve bir başka çağdaş romans yazarı olan Guatier d'Arras'ın (XII. yüzyıl) eserleri.

İrlandalı Isolde ile kocası Kral Mark'ın yeğeni, Cornwalli Tristan arasındaki meşhur aşk, çeşitli anlatım biçimlerinde (romans, *folie*, *lai*) konu edilir. Breton yazar Breri ile "La Chièvre" [Keçi] olarak bilinen yazarın eserleri ve Chrétien'in versiyonu kaybolmuş olup, bize ulaşan en eski ve en karmaşık eser (Thomas'ın eserinin kronolojisi şüphelidir) muhtemelen Béroul'un *Tristan* romansıdır (günümüze başı ve sonu olmayan tek bir elyazması ulaşmıştır ve "sadeleştirilmiş versiyonu" olarak bilinir). Diğer ünlü ve zarif versiyonu, kültürlü İngiliz rahip Thomas'a aittir (günümüze altı elyazmasına ait on parça ulaşmıştır ve "saray versiyonu" olarak bilinir). Bu efsane Avrupa'da eski zamanlarda da, modern dönemde de çok büyük rağbet görür: En ünlüleri Eilhart von Oberg (XII. yüzyıl) ve Gottfried von Strassburg'a (y. 1180-y. 1215) ait olan Orta-Yukarı Almanca versiyonlar, İskandinav sagası ve İngiliz *Sir Tristrem*'in yanı sıra, Hollanda, İspanyol ve Slav versiyonları söz konusudur. İtalya'da yazılan çeşitli nesir versiyonlar arasında en ünlüleri *Tavola ritonda* [Yuvarlak Masa] adındaki romansla *Cantari di Tristano*'dur [Tristan'ın Şarkıları].

Tristan ile İsolde efsanesi

Chrétien de Troyes'nın çağdaşı olan Gautier d'Arras, Picardy asıllı olup Fransa'nın kuzeydoğusundaki saray çevrelerinde faaldir. Gautier 1176 ile 1184 yılları arasında iki romans yazar: Bir azizin hayat öyküsü şeklinde sunulan ve Hakiki Haç'la Bizans İmparatoru Herakleios'u (575-641, ☎ > 610) konu alan *Eracle* ve Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) karısı Burgonyalı Beatrice'e (1145-1184) adanan *Illede Galeron*. İkinci romans,

Marie de France'ın (y. 1130-y. 1200) bir *lais*'inde (Eliduc) işlediği bir tema olan iki kadının aşkı arasında kalan bir adamı konu alır.

Floire et Blancheflor da başka bir ilginç romanstır. Bu pastoral romansın birbirine âşık iki genç karakteri, bir yandan efsanevi Berta'nın anne ile babası, dolayısıyla da Şarlman'ın (742-814, 👑 > 768, 👑 > 800) büyükannesi ile büyükbabası olacaktır –bu ayrıntı, epik temalarla romansın temaları arasındaki kesişmeye ve birbirini etkileme sürecine işaret eder. Diğer yandan da, Doğuya özgü bağlamından dolayı bu romans Yunan-Bizans geleneğine ait sayılsa da, konu çok rağbet görecek, Boccaccio tarafından *Filocolo*'da da işlenecektir.

Floire et Blancheflor

Yine XII. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen ve farklı metinlerden oluşan bir grup vardır. Ortak yanları, Doğuyla veya *Alexandre* geleneğinin içeriğiyle olan bağlantıları (bir kahramanın bir periyle evlendiği, yani Kral Clovis'in yeğeni Partenopeu'nun gizemli Yunan prenses Melior'a âşık olduğu *Partenopeu de Blois* ve İskender'in hayali Yunan büyükbabasının öyküsü olan *Florimont*) veya belirli bir konunun, örneğin efsanevi ataların yüceltilmesini amaçlamalarıdır (*Apollonius de Tyr*'de işlenmiş motif ve temaları yeniden ele alan *Waldef* ve *Guillaume d'Angleterre*). Anglo-Norman (veya belki de Galli) Hue de Rotelande (XII. yüzyıl), tamamıyla kendilerine özgü olan iki romans yazmıştır. *Ipomedon* ve *Protheselaus*, Güney İtalya ile Burgonya arasında geçer. Renaut de Beaujeu tarafından yazılmış olan *Guinglain* veya *Bel Inconnu*'de ise güzel bir kadın (Blonde Esmerée) bir hayvana (üstelik bir yılana) dönüşür, ama kahramanın (Ginglain) bir öpücüğü (*le fier baiser*) sayesinde yeniden insan olur; bu tema Wirnt von Grafenberg'in (XIII. yüzyıl) *Wigalois* veya Antonio Pucci'nin (y. 1310-1388) *Carduino* eseri gibi çeşitli metinlerde yeniden işlenecektir.

Le fier baiser

Bkz. *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Fransa ve Avrupa'da Yerel Dilde Epik Şiir*, s. 413; *Kısa Öykü Biçimleri*, s. 578; *Chrétien de Troyes*, s. 597; *Lirik Şiir*, s. 604

Chrétien de Troyes

Giuseppina Brunetti

Chrétien de Troyes, batı ortaçağ dünyasının yerel dilde ilk romans yazarlarından biri ve en önemlisidir. Chrétien'den günümüze farklı edebi eserlerin yanı sıra, 1160 ile yaklaşık 1185 arasında Kuzey Fransa'daki saray çevrelerinde yazdığı beş manzum romans ulaşmıştır. Kral Arthur'un ve Yuvarlak Masa şövalyelerinin dünyası Chrétien'in tüm edebi eserlerinin ana içeriğini ve ortamını oluşturur. Efsanevi şövalye figürleri (Lancelot, Gawain, vs) ile karmaşık bir yapıya sahip, incelikli bir psikoloji sergileyen aşk hikâyeleri, somut tarihi ve feodal dinamikler içerisine konumlandırılır. Savaşçılara özgü şeref, kahramanlık ve cesaret değerleri ile "zarif aşk" temaları arasındaki diyalektik, karakterlerin (Lancelot, Perceval) bireysel ve ruhani arayışlarıyla bir arada yer alır.

Yazar ve Saray Çevreleri

Chrétien de Troyes (etkin olduğu dönem 1160-1190) Avrupa'nın Latin kökenli dillerdeki yeni anlatım ortamının ilk yazarı değilse de, hiç şüphesiz ortaçağda yerel dilde yazan en büyük romans yazarıdır. Chrétien hakkında bildiklerimiz, kendisinin eserlerine dahil ettiği bilgilerdir. Onun dışında hiçbir belgeye sahip değiliz ve yazarın kimliği bile hiçbir kesin bilgiye dayalı değildir. Chrétien'le ilgili bildiklerimiz arasında, yazarlık faaliyetinin bir kısmını Akitanyalı Eleonore (1122-1204) ile ilk kocası, Fransa kralı VII. Louis'nin (y. 1120-1180, ⚭ > 1137) kızı Marie de Champagne'ın (1145-1198) sarayında yürüttüğünü bilinir. Kral kızı olan Marie, 1164 yılında 1152'den itibaren Champagne kontu olup çok kültürlü biri olan "Liberal" Henry'yle (1127-1181) evlenir. Chrétien, *Chevalier de la Charrette* [At Arabası Şövalyesi] adlı romansının başında, bu kitabı kontesin isteği üzerine –*comandemanz de sa dame de Chanpaigne*– yazdığını belirtir. Son eseri olan *Conte du Graal*'ın [Kutsal Kâse Öyküsü] önsözünden ise Flandre kontu Philippe d'Alsace'ın (1142-1191) hizmetinde olduğunu öğreniriz; onunla belki de Troyes sarayında tanışmıştır, çünkü Philippe 1181'den kısa bir süre sonra, bu arada dul kalmış olan Marie'ye evlilik teklif etmek için geldiği sarayda bir süre misafir edilir. Günümüze ulaşmış olan ilk romansı, *Erec et Enide*'in önsözünde ise yazar 9. mısrada kendinden "Crestïen de Troyes" diye söz eder,

Gizemli bir kimlik

dolayısıyla Champagne asıllı olduğunu belirtir (başka yerde ise kendinden sadece Chrétien diye söz eder). Bu büyük romans yazarı hakkında bildiklerimiz bunlarla, dolayısıyla sadece yazdığı eserlerle sınırlıdır. Yazarın kimliğiyle ilgili az veya çok hayali birçok tez öne sürüldüyse de, hiçbiri tamamıyla ikna edici değildir. Bu tezlerden bazılarında 1173 tarihli bir belgede adı geçen, Saint Loup de Troyes'da rahip olan bir "Christianus"la aynı kişi olduğu, garip bir *interpretatio nominis* [ismin yorumlanması] temelinde din değiştirmiş bir Yahudi olduğu (ve *Conte du Graal*'ın bu süreci yansıttığı) ve gençliğinde İngiltere'de Plantagenet saray çevrelerine yakın olup *Erec et Enide*'i orada yazdığı ileri sürülmüştür. Ancak bu tezlerin hiçbiri ikna edici değildir ve sağlam bilgileri temel almaz.

Chrétien'in eğitimine gelince, çeşitli nedenlerden dolayı, Oil dilindeki ilk romansı yazan *clerc* [Rahip] Wace (?-1174'ten sonra) veya Benoit de Sainte-Maure (XII. yüzyıl) gibi bir rahip olduğu sanılır; bu arada *Conte du Graal*'ı Orta-Yukarı Almancaya uyarlayacak olan Wolfram von Eschenbach'ın (y. 1170-y. 1220) Chrétien'den bir usta olarak söz etmiş olması (*meister Christiân von Troys*) ilginçtir.

Belki de bir rahip

Marie de Champagne'ın sarayı, XII. yüzyılın en önemli "edebi mekân"larından biridir. Tarihyazımına dayalı her türlü efsanenin ötesinde, Latince ve yerel dillerde yazan edebiyatçılarla çevrili olan Eleonore'un kızı edebi açıdan bilgili, zarif bir ortamda yaşardı. Kocası Henry daha çok klasik kültürle ve teoloji alanıyla ilgiliyken (kütüphanesinin envanteri incelendiğinde, kitaplarının bazıları arasında günümüze kadar muhafaza edilmiş elyazmaları olduğu tespit edilmiştir), Marie'nin asıl ilgi alanı, yerel dillerdeki edebiyattır: *Eructavit* ve Tevrat'ın *Yaratılış*'ı gibi *Kitab-ı Mukaddes*'i temel alan açıklama eserlerinin adandığı Marie de Champagne, Andrea Capellano'nun (XII. yüzyıl) *De amore* [Aşk Üzerine] eserindeki karakterlerden biridir (aşk doktrininde uzman soylu hanımlardan biri) ve Gautier d'Arras'ın (XII. yüzyıl) *Eracle* romansı da kendisine adanmıştır. Gace Brulé'nin (1160'tan sonra-1213'ten önce) Oil dilinde bazı şiirleriyle Rigaut de Barbezilh'in (XII/XIII. yüzyıllar) Oc dilinde bir şiiri onunla bağlantılıdır, ayrıca üvey kardeşi Aslan Yürekli Richard da tutukluluğu sırasında bazı şiirlerini Marie de Champagne'a adamıştır.

Eserleri

Chrétien de Troyes'nın eserleri hakkında da sadece kısmi bilgilere sahibiz. Yazar *Cligès* adlı romansının önsözünde daha önceki eserlerini sıralar. Ovidius'un (MÖ 43-MS 17/18) eserlerine getirdiği uyarlamalardan

bir tek *Philomena* günümüze ulaşmıştır (*Dönüşümler*'in VI. kitabındaki Tereus ile Procne öyküsünü temel alır) ve bazı şüpheli noktalara rağmen Chrétien'e atfedilir. Tristan kaynaklı içerikle ilgili olduğu anlaşılan (ama Tristan'ın adının geçmediği) *Le roi Marc et Ysalt la blonde* [Kral Mark'la sarışın Ysalt] romansının yanı sıra, Chrétien'in ilk Arthur temalı romansı vardır: *Erec et Enide*. Dolayısıyla Chrétien'in eserlerinin kronolojik sıralaması tahminen şöyledir:

– 1160-y. 1170: Ovidius'u örnek alan eserler ve *Le roi Marc et Ysalt la blonde* romansı

– 1170: *Erec et Enide*

– 1176: *Cligès*

– 1177-y. 1181: *Chevalier de la Charrette* (Lancelot) – bu eser yazar tarafından değil de Godefroi de Leigni tarafından tamamlanmıştır – ve muhtemelen aynı dönemde yazılmış olan *Chevalier au Lion* (Yvain) [*Aslanlı Şövalye*]

– y. 1181-1185?: *Conte du Graal*, tamamlanmamış eser.

Chrétien'den geriye ayrıca iki aşk şarkısı kaldığından yazar aynı zamanda eserleri bilinen ilk truver de sayılır. Arthur temalı konuları işlemeyen ve Aziz Eustache efsanesine dayanan *Guillaume d'Angleterre*'in yazarının adı Chrétien ise de, aynı kişi olmadığı ve bu kitabın Chrétien de Troyes'ya ait olmadığı sanılır.

Beş romanstaki Arthur dünyası

Chrétien'in beş romanı, Arthur temalı romansın ilk bilinen örnekleridir, yani Brutus (Troia'nın saygın tarihinin vârisi ve Bretonların isim babası) zamanından beri İngiltere adasına hâkim olan savaş döneminden sonra Kral Arthur tarafından oluşturulan barış dünyasındaki karakterleri (Arthur ve Guinevere, Erec, Gawain, Lancelot, vs), olayları ve yerleri anlatırlar. On iki yıllık o barış döneminde ve *historia*dan yoksun bir dünyada *geste* [kahramanlık] yerine *aventure* [macera], kahramanların epik şiiri veya soyların tarihi öyküsü yerine *merveille* [olağanüstülük] vardır. Günümüzde Paris Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan ms. fr. 1450 sayılı elyazmasında (Chrétien'in beş romansını birden içeren iki elyazmasından biri; diğeri Guiot tarafından kopyalanmış, Paris, BN, F. fr. 794 sayılı ünlü elyazmasıdır) *Erec et Enide*'in metninin –Breton kaynaklı içerikten Yunan (*Roman de Troie*) ve Latin (*Eneas*) kaynaklı içeriğe uzanan daha geniş kapsamlı bir bileşim dahilinde– Wace'in *Brut* romanı ile bağlantılı olarak sunulması bir rastlantı değildir.

Dolayısıyla Kral Arthur'un dünyası, Chrétien'in şövalyelerinin ve kahramanlarının maceralarının yer aldığı karmaşık, ama değişmez ortamı oluşturur. İngiltere ile Doğu dünyası ve Bizans arasında bir bağlantının

kurulduğu *Cligès* dışında, diğer romansların hepsi –XII. yüzyıl gerçeklikleri göz önüne alınsa da– aynı ortamın içinde gerçekleşir. Ancak epik temalar da kendini gösterir veya onlara atıfta bulunulur. Örneğin *Cligès*'de Kont Engrès'in ihaneti Ganelon'un ihanetiyle kıyaslanır, *Chevalier au Lion*'da başkahraman Yvain, Roland'dan daha cesurdur, *Charrette*'de ise Guillaume dizisinden bir *chanson de geste* olan *Moniage Guillaume*'un bir karakteri olan Ysoré'den söz edilir. Ama bu kahramanlar değişime uğramıştır ve onlarla beraber yiğitlik, cömertlik ve cesaret gibi epik değerler de değişime uğrar.

Yazı ve *Conjointure*

Chrétien'in XII. yüzyılın ikinci yarısında, dolayısıyla XII. yüzyıl Rönesans'ının en parlak döneminde geliştirdiği eserler aynı zamanda geniş kapsamlı ve zekice hazırlanmış bir mimarinin ürünüdür. Karakterlerin geri dönüşünü icat eden de, yazdığı romansla ilgili olarak açık bir şekilde *"conjointure"*den söz eden de odur. Chrétien *tret d'un conte d'avanture / Une mout bele conjointure* [bir macera öyküsü / güzel bir *conjointure*] anlatır. (*Erec et Enide*, m. 13-14). Çok ender rastlanılan bu terimin –yukarıda adı geçen *Yaratılış*'ta kullanılmıştır– birleştirme ve bağlantılı terimlerinin semantik içeriğiyle ilgili olduğu anlaşılır; Horatius'un (MÖ 65-8) *Ars poetica* (*Şiir Sanatı*) eserindeki *callida inctura* [ustalıklı bileşim] gibi retorik türden ve Boethius'un (y. 480-525?) *Logica vetus* [Eski Mantık] ve *Organon* eserleri gibi teolojik veya mantıksal-felsefi kaynaklardan ilham almış olması bir yana, Chrétien'in bu terimi yerel dildeki anlatım metninin yeni düzen algısı için kullandığına (bu terim bazen içerikler ve bölümler arası bağlantılar, bazen eserin bütünlüğü, bazen psikolojik tutarlılık, bazen de anlatımın düzeni olarak algılanmıştır) ve "öykülerden geçinmek için hikâyeleri parçalara bölenler"in eserlerine eleştirel olarak sunduğuna şüphe yoktur. Aynı zamanda metnin kullanımını hedef aldığı belli olan bu eleştiriye, yerel dildeki başka yazı türlerinde, örneğin lirik şiirde de rastlanır; Chrétien'in kullanımına en çok benzeyen bölüm, Thomas'ın (XII. yüzyıl) *Roman de Tristan* eserinde bulunur. Yazar burada başkalarının *cuntent diversement* [farklı şekilde söylediklerini] *en uni dire* [tek bir şey gibi anlatmak] istediğini söyler.

Metnin düzenlenmesi

Yunanistan'dan Roma yoluyla Fransa'ya

Translatio studii [bilgi aktarımı] Chrétien'in eserleri sayesinde modern edebiyata ulaşan başka bir kavramdır; bu fikir *Cligès*'in önsözünde açıklanır ve bilgi ile ilmin (*clergie*) Yunanistan'dan Roma'ya, oradan da Fransa'ya geçişinin, yiğitlik ve cesaretin (*chevalerie*)

aktarımı anlamına geldiği belirtilir. Bu algı aslında –Bernard de Chartres'ın (etkin olduğu dönem XII. yüzyılın ilk on yılları) ünlü metaforuna göre– geçmişin devlerinin omuzlarında durdukları için uzakları daha iyi görebilen modern cüceler fikrinin bir başka versiyonu olsa da Chrétien üstünlüğü, sadece modern dönem yazarlarına değil, saray uygarlığı anlamında bilinen dünyanın en mükemmel yeri olan Fransa'ya yakıştırıyordu.

Chrétien'in ilk romansı olan *Erec*'in şövalye kahramanı, Kral Lac'ın oğludur (kahramanın adı, Kelt kökenini ele verir: Weroc, Armorica versiyonu, Gereint Galli versiyonudur). Beyaz geyik avına çıkan Erec, bir turnuvanın yapılacağı yere ulaşır. Orada Yder'i yenilgiye uğratır ve Kral Arthur'un sarayının en güzel kadını olan Enide'le evlenir. Ancak kendini tamamıyla evliliğine veren Erec *recreantise*, yani bir şövalyenin asil görevlerini ihmal etmekle suçlanır. O andan itibaren Erec bir dizi maceraya atılır (en heyecan verici ve tehlikeli macera, bir büyüden kurtarma konusunun işlendiği *Joie de la Cour*'dur [Sarayın Neşesi]), sonra da Kral Arthur'un sarayına döner. Eserin sonunda Erec'in babasının ölümünden sonra Erec'le Enide kral ve kraliçe ilan edilecektir.

Erec ve Enide

Cligès'de ise önce Alexander'le Soredamor arasındaki aşk hikâyesi anlatılır (Alexander Konstantinopolis imparatorunun oğludur ve şövalye olmak için Kral Arthur'un sarayına gelmiştir). Evliliklerinden doğan Cligès, romansın ikinci kısmına konu olur; Konstantinopolis tahtı için Alexander'le kardeşi Alis arasındaki mücadele sırasında çeşitli olaylar sonucunda Cligès'le, Germen kralının kızı Fenice arasında aşk doğar. Bu *translatio* (Yunanistan'dan Londra'ya) daha derin bir değişime de yol açar, çünkü antikçağ romanslarından yeni romans türüyle Fransız geleneğinin içeriğine geçilir. İktidar kavgaları ve entrikalarıyla aşk ve psikoloji temelli karmaşık olay örgüleri ve gerçek olanla olağanüstü olan sıra dışı bir denge içinde bir arada yer alır. Eserin aşk yönüne gelince, Cligès ünlü romansın Tristan karakterinin karşıtı olarak tanımlanmıştır: Tristan ile Isolde'nin arasındaki yasak tutku, feodal anlaşmaları (dolayısıyla da kurulu toplumsal düzeni) ihlal etmesine rağmen –çünkü ihanete uğrayan Kral Marc aynı zamanda Tristan'ın amcasıdır– savunulur; halbuki burada Cligès'in Tristan'a göre üstün olduğu ilan edilir, Fenice ise bedenini İsolde gibi iki erkekle paylaşmayı reddeder.

Cligès

Chrétien'in üçüncü romansı ünlü Lancelot figürünü temel alır: İsa'nın Göğe Yükseliş gününde Kraliçe Guinevere, Kral Arthur'a Logres halkından sayısız kişiyi elinde tuttuğunu söyleyen yabancı bir şövalye tarafından kaçırılır. Şövalye kralı düelloya davet eder ve ona, kraliçeye eşlik edecek bir şövalye zafer kazandığı takdirde onları serbest bırakacağını söyler. Kâhya Keu arsız bir şekilde gönüllü olur, ama yenilgiye

Lancelot'un romansı

uğrar. Böylece Guinevere ile onu kaçıran şövalye ormanda kaybolup giderler. O zaman Gawain kraliçeyi aramaya çıkar, ama başka bir yabancı şövalyenin (Lancelot) zaten bu işle ilgilendiğini keşfeder. Derken şövalyenin karşısına bir cücenin kullandığı, yazarın deyimiyle bir zamanlar boyunduruk altında sergilenmeye mahkûm olanlar için kullanılan türden bir at arabası çıkar. Cüce ona sadece bu at arabasına bindiği takdirde Guinevere'i bulabileceğini söyler. Şövalye, o at arabasına binmemesini tavsiye eden Gururu ile onu bu adımı atmaya iten Aşkı arasında kalır; tereddüt dolu iki adımdan sonra arabaya biner. O andan itibaren gelişen bir dizi olay ve maceradan sonra (Gorre krallığı, tehlikeli yatak, kahramanımızın karşısında kendi mezar taşını bulduğu mezarlık, Lancelot'un üzerinde yalın ayak ve elleriyle ilerleyerek ve yaralanarak ilerlediği kılıçtan köprü, vs) Lancelot du Lac acımasız Meleagant'la mücadele ederek kraliçeyi ve tutsak edilen Logres halkını kurtarır. Ama Guinevere Lancelot'u horgörür – daha sonra bunun şövalyenin at arabasına binmeden önceki tereddüt dolu iki adımdan kaynaklandığı anlaşılır. Birkaç maceradan sonra Lancelot Nouaz turnuvasında kraliçe namına şerefinin kirlenmesine ve rezil olmaya katlanmak zorunda kalır, sonra da ihanete uğrayarak bir kulede tutsak edilir (romansın bundan sonraki bölümü Godefroi de Leigni tarafından tamamlanmıştır). Sonuçta beklenmedik bir şekilde serbest bırakılır, Meleagant'ı nihai bir yenilgiye uğratıp onu öldürür ve sarayda sevinçle karşılanır.

Chrétien'in gizemli ve karmaşık üçüncü romansı Arthur'un krallığının asi dünyasıyla Gorre'deki karanlık dünya, hatta öte dünya arasında, Lancelot'un hem kraliçeyi hem de bir halkı kurtarmasıyla sonuçlanan arayışla Gawain'in arayışı arasında, şövalyelerin değerleriyle at arabasının rezilliği arasında ve seçilen yazı şekli ve ton aracılığıyla bir yanda lirizmle aşk, diğer yanda onur ve cesaret arasındaki tezatlarla doludur.

Lion Şövalyesi

Chevalier au Lion romansında ise şövalye Yvein'in, aynı yıllarda, dolayısıyla Lancelot'un Guinevere'i arayışına paralel olarak gerçekleşen maceraları anlatılır. Hikâyenin başında her zamanki gibi Kral Arthur'un sarayında bir şövalye –Calogrenant– yenilgisini anlatır: Broceliande ormanında, dehşet verici bir şövalyenin korumasında olan sihirli ve tehlikeli bir kaynak vardır. Yvein de aynı maceraya atılmaya, ama kazanan taraf olmaya karar verir. Aslında şövalyeyi yenilgiye de uğratır, ama sonra bir şatoda tutsak kalır. Burada Lunete'yle karşılaşır ve hanımı Laudine'e âşık olur. Bundan sonra başından geçecek maceralar arasında bir yılanın saldırısına uğrayan bir aslanın kurtarılması da vardır ve romans adını, o andan itibaren Yvein'in sadık yol arkadaşı olan aslandan alır.

Chrétien'in, yeni hamisi Philippe d'Alsace'ın isteği üzerine yazmaya başladığı, ama –eserini yazmayı tamamlayan Gerbert de Montreuil'ün (et-

kin olduğu dönem) dediğine bakılırsa– ölümünden dolayı tamamlayamadığı son romansının, romansın içeriği açısından yeni bir yönelime işaret ettiğine şüphe yoktur. *Conte du Graal* başlığından da anlaşıldığı üzere (*Perceval* adı muhtemelen daha sonra verilmiştir), bu romansın içeriği bir şövalyenin başından geçen macera veya bir kadını (Enide, Guinevere, Laudine) arayışı ve fethi değil, gizemli bir nesne olan Kutsal Kâse'dir. Bu seferki *quête* [arayış] aşk için değil, ruhani amaçlıdır; aranan nesne, İsa'nın Çilesinin Kutsal Kâsesi'dir ve onun aracılığıyla seçilmiş ve eşsiz bir kadere sahip şövalye figürü yaratılır. Kendi adını bilmeyen genç Perceval, şövalye olan kocasının ve iki çocuğunun ölümüne tanık olan annesinin korumasında yaşar. Bir gün Perceval ormanda parlak zırhlarla donanmış beş şövalyeye rastlar, böylece Kral Arthur'un sarayına gidip şövalye olmaya karar verir. Burada genç bir kız ve bir deli kehanette bulunarak bu mütevazı ve yabani delikanlının gelecekte elde edeceği şanı öngörür. Perceval de şövalyelik sanatını öğreneceği Gornemant de Goort şatosuna gider.

Son romans, *Conte du Graal*

Böylece Perceval, bir dizi maceradan ve Blanchfleur'e âşık olduktan sonra gizemli şatoya ulaşır ve burada ilginç bir geçit törenine tanık olur: Bir adam ucu kanlı bir mızrak, genç bir kız Kutsal Kâse, ikinci bir adam da gümüş bir tepsi taşır. Bu sahneyi sessizlik içinde izleyen Perceval bu kortejin ve teşhir edilen objelerin anlamını sormaya cesaret edemez. Ertesi günü uyandığında ise şatoyu bomboş bulur. Şatodan çıkıp ormanda dolaşırken kuzenine rastlar ve ondan nihayet adını öğrenir: Perceval le Galois. Genç kız ona yaptığı hatayı da anlatır. Eğer Perceval Kutsal Kâse'nin ve kılıcın ne olduğunu sorsaydı, Balıkçı Kral iyileşirdi ve krallığını geri kazanırdı; Perceval sessiz kaldıysa bu, işlediği suçtan dolayıdır, o da annesinin ıstıraptan ölmesine neden olmuş olmasıdır. Bundan sonra Perceval'in başından geçen maceralar ve katılmak zorunda kaldığı mücadeleler ve cesaret sınavları onu Kutsal Kâsenin sırrının bir kısmını ve annesinin Balıkçı Kral'ın kız kardeşi olduğunu açıklayacak inzivacı bir keşişe götürür. Bu sefer Gawain'in başından geçen bir dizi maceradan sonra romans aniden sona erer. Bu romansta Perceval/Gawain ikiliği, içerik, kaynaklar, Kelt efsanevi alt katmanının tabi olduğu Hıristiyanlaşma süreci gibi çözülmemiş birçok sorun söz konusudur. Daha sonra çeşitli yazarlar tarafından tamamlanmış olan bu eser, anıtsal bir romansa dönüşür (bazı elyazmalarında devam bölümleriyle beraber toplam 60 bin kadar mısra). Chrétien'in bu eseri kısa sürede çok büyük rağbet görecektir. Çeşitli uyarlamalar arasında Orta-Yukarı Almancada Hartmann von Aue'nin (y. 1170-y. 1220) *Erec und Iwein*'i ve Wolfram von Eschenbach'ın *Parzifal*'i, Orta İngilizcede en eski eserlerden

Perceval'in gizemleri

Ywain and Gawain, İskandinavya'da da çeşitli sagalar (*Erex Saga*, *Ivens Saga*, *Percevals Saga*) sayılabilir. Arthur temalı romans genel anlamda da çok rağbet görecek, bu tema modern ve çağdaş döneme kadar uyarlanmaya devam edecektir.

Bkz. *Romans*, s. 588; *Marie de France*, s. 583

Lirik Şiir

Giuseppina Brunetti

Modern batı lirik şiiri ortaçağda, trubadurların şiirlerinden doğar. Bu şairler hem Avrupa'nın ilk edebi hareketini hem de antikçağdan beri ilk yazarlar topluluğunu oluştururlar. Böylece "zarif aşk" ve fin'amor, *saray edebiyatı ve lirizm, az sayıda başka edebi deneyimle birlikte Avrupa'nın gerçek "duygusal eğitimi"ni oluşturur. Oc dilindeki bu yeni şiir yazarlığını meslek olarak benimserler. Trubadurlar, Fransa'nın güneyindeki sarayların taşra bölgelerinde doğup kısa sürede uluslararası ölçeğe ulaşan bu yeni şiir, kuzeye (İngiltere ve Almanya), doğuya (Macar sarayları), batıya (İber Yarımadasının sarayları) ve güneye (Kuzey İtalya'yla Suebyalı Friedrich'in sarayı) yayılarak lirik ifadenin modellerini, temalarını ve biçimlerini oluştururlar.*

Lirik Şiirin "Kökeni"

İlk aşk şarkıları yazılı örneklerden önce, Kilise ortamında sert bir biçimde eleştirildiklerinden dolayı, Caesarius de Arles'in (y. 470-542) vaazları gibi dolaylı tanıklıklar yoluyla kendini gösterir; 589 tarihli Toledo ve 813 tarihli Tours konsillerinde, bayramlar sırasında bile söylenen havai aşk şarkıları ve saray soytarıları (*joculator*, yani kelimelerin ve her türlü halka açık eğlencenin gezgin icracıları), şairler, müzisyenler ve hokkabazlar hor görülür. Bu şiir ortaçağ Latin edebiyatının Goliasçı şairlerin ve *clerici vagantes*in [gezgin rahipler] şiiriyle bağlantılı olmalıydı veya en azından

başka, farklı şiir deneyimleriyle birlikte aynı alan içinde bir arada var olmuş olmalıydı. Var olduğu kesin olan bu şiirden geriye herhangi bir belge kalmamıştır ve bu geleneğin Latin kökenli bölgede mi, yoksa Avrupa'nın tamamında mı ortak olduğu bilinmez. Benzer özelliklerin (kadınlar tarafından söylenen şarkılar, nakarat içeren şarkılar) veya ortak temaların (şafak motifi, sevgililer arasında diyalog içeren buluşma, vs) başka ve daha geç döneme ait örneklerde tekrarlandığına dair iddialar ikna edici değildir ve sıradan bir kavramı –insanların aynı duyguları ve motifleri her yede ve her zaman söyleme eğilimini– fiilen doğrulayarak birbirinden farklı münferit geleneklerin gerçekliğini göz ardı etme riskini taşır.

Çok kültürlü bağlam ve halka özgü bir karakter

Yerel dillerdeki modern şiirin kökeni sorununu günümüzde ele almak, her şeyden önce "köken" terimindeki her türlü mekanik, natüralist veya metafizik nüansları görmezden gelmek anlamına gelir; etnik köken nasıl tarihi bir kavramsa, modern diller ve edebiyatlar gibi ortaçağda ortaya çıkan ve gelişen tarihi olgular da, çoğul etimolojiyi, yani birden fazla geleneğin varlığını (Yunan-Roma klasisizmi, ortaçağ Latin edebiyatı, İskandinav ve Barbar, Doğulu ve Arap unsurları) göz önüne almaksızın anlaşılamaz. Latin kökenli dillerdeki lirik şiir, kültürel açıdan çok yönlü ve canlı bir ortamda doğup gelişir ve yeni şiirsel sözlerin şekillenip yayıldığı diyalektlerin hiçbiri diğerlerini dışlamaz. *Chanson de geste*in kökeniyle de olduğu üzere –ama kısmen farklı nedenlerden dolayı– lirik şiirin kökeni meselesi de nesiller boyu araştırmacılar için merak konusu olmuştur. Önce aydınlanmacılarla romantikler, sonra da "tarihi ekol," kolektif, primitif ve ulusal kavramlarıyla birlikte lirik şiirin "halka özgü" karakterini vurgulamıştır. Bu görüş, kültürlü kilise sınıfı, barbar şövalye sınıfı ve ulusal halk romanı unsurlarını bir arada, ama birbirinden apayrı olarak görür, ama hakiki, yerel ve halka özgü ifade tarzı, erişilmez, hatta tanımlanması zor olarak sunulur. Öte yandan ortaçağ Latin edebiyatıyla ortaçağ Latin kökenli dillerdeki edebiyatın bir arada bulunmasının, yeni trubadur şiirinin pürüzsüz bir şekilde doğrudan büyük klasik gelenekten, yani klasik geçmişin var olmaya ve ortaçağda okullarla kültür merkezlerinde aktarılmaya devam eden o özel biçiminden kaynaklanmış olabileceğine dair bir teoriye karşı tetikte olmamızı sağlaması gerekir. Her ne kadar yerel dillerde yazan şairlerin klasik modellere ve özellikle Ovidius'a bağımlılığı veya ortaçağ retoriğinin katkısı (örneğin trubadur metinlerinin seçkin ve incelikli vezin ve yapısı) çok belirginse de, bunlar yerel dillerdeki şiirin tamamını açıklamaya yeterli değildir. Dolayısıyla kaynakların ve belirli unsurların yeniden işlenmeye başlandığının uygun bir şekilde doğrulanmasını gerektirir. Ortaçağ Latin edebiyatı genel anlamda bazı şairlerin genel hatlarının kav-

ranması açısından büyük önem taşır; örneğin bazı Cisterciensis kaynakları, trubadur Marcabru (XII. yüzyıl) hakkında bilgiler içerir. Bu, kutsal şiirle seküler şiir arasındaki diyalektik açısından da geçerlidir, çünkü trubadur edebiyatının sevgiden kaynaklandığı ve Hıristiyanlığın tanımı itibarıyla sevgi dini olduğu doğruysa, kutsal sevgiyle seküler aşk arasındaki ayrım ruhani gücün doğasıyla değil, nesnesiyle ilgilidir. Düzlem paylaşımı, karşılıklı müdahaleler ve muğlak ifadeler buradan kaynaklanır.

1948'de keşfedilen ve deşifre edilen bazı metinler; yerel dilde lirik bir gelenek olan Mozarap *harğāt*ları (en eski *harğāt* 1042'den öncesine aittir), yerel dillerdeki modern şiirin yüksek kültür kökenlerini savunanlarla halka özgü kökenini savunanlar arasındaki tartışmaya katkıda bulunan ve iddiaları temelsiz bırakacak gibi görünen önemli bir unsuru oluşturur.

Yerel dillerdeki şiirin kültürlü kökenleri

Bu terim, X. yüzyılda Endülüs'te (Arap hâkimiyetindeki İspanya) yaygın bir tür olan *muvaşşah*'ın son kısmı için kullanılır. *Muvaşşah* ise Klasik Arapça (ama İbranice versiyonu da vardır) bir şiir türüdür ve temel yapısı şöyledir: AA, bbbAA (AA), cccAA (AA) vs. Burada AA giriş bölümü olup, onu ilk tek kafiyeli kısımdan (bbb) ve girişi tekrar eden ikinci kısımdan oluşan kıtalar izler ve giriş bölümü nakarat şeklinde sık sık tekrarlanır. Tek kafiyeli üç mısradan oluşan kıtalar, Arap-Endülüs *zezel*'e (Arapça *gazel*, İspanyolca *zejel*) özgüdür. Asıl metinde şair kendini ifade ederken (yukarıda da dendiği gibi, Arapça veya İbranice), son kıtanın son kısmında (AA), yani *harğā*'da genelde âşık bir kadın konuşur ve bu kısım Endülüs'ün Latin kökenli dilinde, yani Latinceden türemiş Mozarap diyalektinde yazılmıştır. En eski *harğāt*lar, bilinen en eski trubadurdan yaklaşık yarım yüzyıl kadar önce yazılmıştır ve hem trubadur dönemi öncesi lirik şiirin olası varlığına dair soruna bir örnek oluşturur hem de Avrupa bölgesinde kadınların şarkılardaki varlığını teyit eder. Ancak *harğāt*'ın en azından bir kısmının Latin kökenli lirik şiir geleneğinden türediğini ve günümüze ulaşmalarında aracılık edenlerin bu eserlerin özgünlüğünü etkilediğini belirtmek gerekir. Ama Arap lirik şiiriyle trubadur lirik şiiri arasındaki temas çeşitli nedenlerden dolayı çok önemlidir –örneğin yukarıda sözü geçen tek kafiyeli üçlü mısra biçiminin ortaçağ Latin lirik şiirinde örnekleri yokken, bu biçim bilinen ilk trubadur olan IX. Guillaume (1071-1126) tarafından kullanılmıştır– ve trubadur edebiyatından önceki döneme konumlandırılması gerekir.

*Harğāt*lar

Öte yandan yerel dillerdeki trubadur şiiriyle ortaçağ Latin edebiyatı ve özellikle litürjik edebiyat arasında daha sıkı bağlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu yakınlık baştan itibaren ortaçağ Latin şiirinin sunduğu retorik modellerden, hatta ilk trubadurlar tarafından geliştirilmiş olan vezin ve

ölçü yapılarından da görülür. Nitekim şairler isimlerini "*tropus*"tan (özellikle *Alleluia*'dan [Tanrı'ya şükür] sonra litürjiye eklenen bölümler) ve "*tropus invenire*", yani *tropus* bestelemekten türetmiştir. Dolayısıyla *tropatores*, yani "yeni biçimlerin mucitleri", yerel dillerde yazan bu yeni şairleri diğerlerinden ayırt etmek için kullanılan terim haline gelir. Böylece metinleri tekrarlamakla, yani yaymak ve icra etmekle yetinen saray soytarılarından da ayrı tutulmaya başlanacak olan trubadurlar, kendi teknik ve müzikal ustalıklarının, kısacası kendi değerlerinin bilincine varacaktır.

Biçimler, Türler, Gelenekler

Oc dilinde, yani Latinceden türeyen dildeki trubadur şiiri Fransa'nın güneyine özgüdür, bundan dolayı Güney Fransa'nın sadece bir bölgesine işaret eden Provence şiiri yerine Oc bölgesinin şiiri demek daha doğrudur. Saray çevrelerinde gelişip yayıldığı için *courtois* adı verilen bu şiirin merkezinde *fin'amor* [saf aşk], yani lirik benin oluşumuna ve kendini ifade etmesine izin veren özel bir aşk kavramı yatar. Trubadurların Oc dilindeki şiirleri örnek alıp Oil dilinde, yani Eski Fransızca metinler yazması daha sonra gerçekleşecektir.

Trubadur şiiri gerçek anlamda lirik şiirdir. Tek sesli şarkılar şeklinde söylenen bu şiirlerin söz ve müziği (*los motz e·l so*) trubadurlara aittir. Bu lirik şiir tarzının başlıca türü için ilk trubadurlardan XII. yüzyıl sonlarına kadar *vers* [mısra] kullanılır, daha sonra ise *canso* [şarkı] terimi kullanılmaya başlanır. *Canso* genelde beş ila yedi kıta içerir ve hitap edilen kişinin veya soylu hanımın adını *senhal*, yani takma ad şeklinde içeren bir veya daha fazla *tornada*yla sona erer. Trubadur sanatının en gelişmiş ve yüksek ifadesi anlamına gelen şarkı, özgün biçimi (vezin, ölçü ve müzik) sayesinde aşk temasının ifade edilmesine izin verir.

Soylu hanımlara adanan şarkılar

Trubadurlar için aşk, yaşam gücü, dinsel duygu ve şarkının geometrik merkezidir. 1170'li yılların trubadur neslinin en büyük ustalarından biri olan Bernart de Ventadorn (y. 1130-y. 1195) şiirsel ifadeyle aşk duygusu arasında o kadar mükemmel bir paralellik yaratacaktır ki, sevmek, şarkı söylemek, şarkı söylemek de sevmekle eşanlamlı hale gelecektir: *Non es meravelha s'eu chan / Melhs de nul autre chantador. / Que plus me tra·l cors vas amor / E melhs sui faihz a so coman* (Diğer ozanlardan daha iyi / şarkı söylemem şaşırtıcı değil / Çünkü yüreğim aşka eğilimli / Aşkın buyruklarına hazırım). Aşk kendinden değerlidir, mükemmelliğin aracıdır ve insana incelik katan bu eğilimin nesnesi olan kadın ("hanım" anlamına gelen *domina*dan türemiş olan

Şiir söylemek/ sevmek

domna), konumundan veya şiirsel kurallardan dolayı şairle arasında büyük bir mesafe olmasına rağmen (XII. yüzyılda Jaufré Rudel'in *amor de lonh*, yani "uzaktan aşk" kavramı), sevilmeye izin vermeli, o aşkı hak ettiğini göstermelidir. Âşık bir vassaldır, soylu hanım da erişilmezdir, dolayısıyla aşk genelde zina işlenmesi anlamına gelir. Aşkın gerçeğe dönüşmesi ve sevinç anlamına gelen çok karmaşık ama yine de son derece somut bir teknik terim olan *joi*, aşkın kendisidir. Her tür erdemin ve mükemmelliğin kaynağıdır. Her ne kadar trubadurlardan geriye aşkı sistematik ve eksiksiz bir şekilde konu alan herhangi bir inceleme yazısı kalmadıysa da – Andrea Capellanus'un (XII. yüzyıl) Latince eseri *De Amore* [Aşk Üzerine], çok az sayıda örnek sunmasına rağmen, çok karmaşık ve farklı bir eserdir– metinlerden ortaya çıkan mükemmel âşık ve mükemmel şairlerin tüzüğü oldukça katı olup kesin kural ve değerlerden oluştuğundan (örneğin *mezura*, davranış ve ifade biçiminde "ölçü"dür, *saber*, "yüreğin kültürü", *sen*, "hükmün doğruluğu," *conoissensa*, "bilgelik" anlamına gelir, vs) bu tüzük aynı zamanda şövalyeliğin tüzüğüne paraleldir.

Sosyal konumla ilgili olarak bazıları, "zarif aşk" şiirinin marjinal erkeklerden yani topraktan yoksun, ama ekonomik olarak bağımlı oldukları bir derebeyinin adamlarını oluşturan alt düzey şövalyelerden (*iuvenes* veya *jovens*, yani gençler) oluşan özel bir sınıfın ideolojisini yansıttığını öne sürmüştür. Trubadurların bu sınıfın ideologları olduğu, asaletin ve *fin'amor*'un belli bir algısı yoluyla mal mülk veya soya değil, insanın bireysel erdemlerine dayalı soyluluk fikrini savunduğu düşünülür. Bu sosyolojik tez tabii ki trubadur olgusunun sadece bir kısmını açıklar, dolayısıyla ortaçağ Fransa'sının karmaşık şiir dünyasının iç diyalektiklerinden sadece bazılarına açıklık getirir.

Sınıf ideolojisi

Daha önce de belirtildiği gibi *canso*, kullanılan ustalıklı üslup ve dilin vezin oyunlarıyla trubadurların "zarif aşk" doktrininin kullandığı türdür. İfade tarzı kasıtlı olarak karmaşık, hatta muğlaktır; bu özellik Raimbaut d'Aurenga (?-1173) gibi *trobar clus*, yani "kapalı şiir besteleme"yi, muğlak ve zarif sözleri tercih eden ve bu tercihle aristokrat temellerine ve izleyici kitlelerine dair seçimlerini açıkça dile getiren şairlerde daha belirgindir. *Trobar leu* (Bernart de Ventadorn veya Giraut de Bornelh'in "hafif şiir besteleme" tarzı) ise tam tersi olup anlaşılması kolay bir üslupla Paulus tarzı, ama daha farklı ve seküler bir *caritas* fikriyle bağdaştırılabilecek bir estetik algısı tercih eder. Baş temsilcisi Arnaut Daniel (y. 1150-y. 1200) olan *trobar ric* (zengin şiir besteleme) da *trobar clus*un, vezin ustalığına ve cüretkâr kelime oyunlarına vurgu yapılan şeklidir.

Kapalı, hafif ve zengin şiir bestelemek

Daha geç döneme ait inceleme yazılarında (*Leys d'amors*, *Regles de trobar* vs) etimolojisi veya diyakronisi ancak bir dereceye kadar açıklana-

bilirse de, *cansonun* analojik kapsamı neredeyse tüm şiir türlerini geniş ama karmaşık bir sistem altında içerir. Bu türlerin arasında biçimi ve müziği aşk şarkılarından türemiş olan *serventes* de (*canso de crozada* [Haçlı Seferi şarkısı] dahil), diyalog temelli türler de (*tenso* ve *partimen*), başka şiirler de vardır (*planh*, *alba*, *pastorella*). Ayrıca *balada* (trubadurların *rondeaus*u) ve *dansa* gibi lirik-koreografik alt türler ile, muhtemelen Oil bölgesinden ithal edilmiş *estampida* ve *retroencha* gibi türler söz konusudur.

Romans gibi sadece okunması değil, şarkı şeklinde söylenmesi de amaçlanan bu şiirlerin trubadurlar tarafından yazılı olarak bestelendiği sanılır (*breu de pergamina*, yani "kısa parşömen," metinlerin yayılması için kullanılan münferit kâğıtlardı), ama sözlü olarak da ve genelde anonim olan saray soytarıları yoluyla da aktarılırlardı. Bilinen 460 kadar trubadurun metinleri günümüze elyazmaları halinde ulaşmıştır (Brunel elyazması 95 metin içerir), ama sadece dördünde 250 kadar metnin –dolayısıyla da külliyatın tamamının sadece onda biri kadar– notasyonu da muhafaza edilmiştir. Müziksel metnin yorumlanması çok zordur, çünkü notasyon, şiirlerin doğru şekilde icra edilmesi için elzem olan ritme dair bilgiler içermez. Sözel metin ise yeni Latin kökenli veznin kurallarına uyar; bu kuralları anlatmak için Brunetto Latini'nin (1220'den sonra, 1294) uzamsal metaforuna başvurulabilir. Latini şiir yazmayı, ağırlık, sayı ve ölçünün duvarları arasında (ağırlık, vurguların aralığı, sayı da hece sayısıdır, ölçü ise kafiyelerin uygulanmasına dayanır) sıkışıp kalmış dar ve zor bir yoldan ilerlemeye benzetir. Vezin adı verilen, şiirlerin yazımına özgü yapısal tekrarlı sınırlamalarla ilgili kural bütünü hem mısraların ölçüsü, iç durakları, birincil ve ikincil vurguları, hem ortaçağ ve modern Avrupa şiirlerine özgü mısra kafiyeleri ve kıta içindeki tekrar şekilleri hem de mısra veya kıta içerisinde kullanılan ve uyum bütünü oluşturacak şekilde kullanılan retorik araçlar açısından geçerlidir.

Yazılı ve sözlü biçim

Sonuç olarak Geç Latin döneminin ölçü sisteminden türemiş olan ve ilk defa trubadurlar tarafından kullanılan Latin kökenli veznin (Frank tarafından trubadur lirik şiirinde 800'den fazla vezin şekli tespit edilmiştir) özelliklerinin şunlar olduğunu söyleyebiliriz: 1) vezinli mısralar ilkesine uyan vezin yapılarının geliştirilmesi 2) *homeoteleuton* (kafiye veya asonans) estetik ve tarihi-kültürel işlevlerin yanı sıra, vezin amaçlı olarak, yani mısraları eşitleme ve son vurgulu sesli harfle sınırlarını tespit etme amaçlı sistematik kullanımı 3) türlerin şekillendirilmesinde vezinlerle kafiyelerin işlevsel ve birleşik şekilde düzenlenmesi (epik şiir için *laisse*, lirik şiir için kıta, romans için

Trubadur vezninin ilkeleri

tek kafiyeli beyit, didaktik şiir için alexandrin dörtlük, vs). İlk iki ilke, temel özellikleri niceliksel sistem ve sistematik *homeoteleuton* yokluğu olan klasik vezinde yoktur. Kafiye kullanımı açısından ise Latin kökenli sistemle Germen sistemi arasında benzerlikler söz konusudur.

Trubadurlar

Avrupa'da yerel dilde şiir yazan ve eserleri günümüze ulaşmış olan ilk kişi, VII. Poitiers kontu ve IX. Akitanya dükü Guillaume'dur. Fransa'nın en seçkin ve güçlü ailelerinden birine üye olan Guillaume –Loire Nehri'nden Pirene Dağları'na kadar uzanan toprakları kralın topraklarından bile daha geniş bir yüzölçümüne sahipti– zengin bir derebeyiydi ve kendisiyle aynı adı taşıyan ve Fulbertus de Chartres'ın (X-XI. yüzyıl) yakın dostu olan ünlü atası tarafından kurulmuş, dönemin en zengin kütüphanelerinden birine sahipti. Guillaume'un engin topraklarında, Fulbertus'in müridi Hildegarius tarafından kurulan Poitiers piskoposluk okulu ve ortaçağ Latin edebiyatının ve ilahilerle *troparion*ların yazımı açısından en önemli merkezlerinden biri olan San Martial de Limoges gibi olağanüstü kültür merkezleri bulunuyordu. Guillaume'un vassalları arasında, metinleri günümüze ulaşmamış olan, ama adı kendisinden sonraki trubadurlar tarafından *escola N'Eblon*'un lideri olarak hatırlanan Ventadorn vikontu *Ebolus cantator* [şarkıcı Ebolus] da olmalıdır. Dönemin Latince tarihi kayıtlarında Guillaume'dan çok söz edilir; hovarda ve hafif meşrep (*iocundus et lepidus, fatuus et lubricus*) olarak tasvir edilir, büyük bir derebeyi olmasına rağmen saray soytarılarının küfürlerini, şaka ve oyun alanındaki yeteneklerini taklit etmeye çalıştığı söylenir (Orderic Vitalis'e göre: *facetos etiam histriones facetiis superans multiplicibus* [eğlence alanında en parlak saray soytarılarından daha üstün]). Ayrıca hem *clerici vagantes* [gezgin rahipler] hem de Abelardus (1079-1142) ve Loire şairlerine özgü olan çizgiyi izleyerek tensel, duygusal ve esprili şarkılar besteler. *Facetiae*'ın [nükteli sözler] şiirden sayılmaya başlanması, Ovidius'un (MÖ 43-MS 17/18) *Amores*'inin "yüksek" örneğini andırır ve Petrarca (1304-1374) şiirlerine *nugae* [boş şeyler] adını verince de yeniden kendini gösterecektir. Seküler, kültürlü ve skolastik geleneklerin litürjik gelenekle birleşmesi –Guillaume'un yararlandığı birçok vezin şekli ve sözde "uzun mısra," bazen parodi şeklinde de olsa, ünlü *tropus*lardan alınmadır– ve daha çok halk arasında yaygın olan saray soytarısı şiirinin katkısı paradigmatik bir şekilde eğitici sonuçlar üretir. Dolayısıyla yeni Avrupa'nın yeni şiiri en başından beri, hatalı olarak kesin bir şekilde ayrı olduğuna inanılan, tam tersine birbirine oldukça ya-

Guillaume, ilk trubadur

kın olan, hatta birbirine büyük etkisi olan farklı dünyaların melez kesişme noktasında konumlanır.

Guillaume'dan geriye, biri şüpheli olan on bir metin kalmıştır. Şairin bu metinlerden elde edilen genel hatları karmaşıktır ve tekdüze olmaktan uzaktır. Bir yanda neşeli, saygısız ve neredeyse alaycı şiirler, diğer yanda asalet kavramına tamamıyla uyan, temaları sonradan trubadur şiirinin tamamında görülecek şarkılar vardır (örneğin ilkbaharın başlangıcı veya soylu hanımın erişilmezliği, "fitneci"ler şarkısı *(lauzengiers)* ve feodal imgelerin aşk diline aktarımı). Aslında lirik şiir geleneğin tamamının izleyeceği üç geleneğin birden Guillaume'da var olduğunu söyleyebiliriz: Aşk-duygu çizgisi, parodik-hicivsel gelenek ve ahlakçı ilham (dinsel, ama aynı zamanda sivil).

Trubadur hareketi XIII. yüzyılın sonlarında sona erecektir. Her ne kadar Guiraut Riquier (y. 1230-y. 1292) son şiirini 1292'de yazsa da Albigenleri hedef alan Haçlı Seferi (1208-1229) Güney Fransa'nın feodal sistemine zaten ciddi bir darbe indirmiş, trubadur şiirinin gelişip yayılmasına izin veren bu sistemi fiili olarak bitirmişti.

Genelde trubadur hareketinin üç bölümden oluştuğu düşünülür. Başlangıçtan tahminen XII. yüzyıl ortalarına kadar süren birinci dönemin en önemli temsilcileri IX. Guillaume, Jaufré Rudel (XII. yüzyıl) ve Marcabru'dur (XII. yüzyıl). Guillaume gibi Jaufré de büyük bir feodal beydir (*vida* [biyografi] eserine göre Gironda Nehri'nin ağzında bulunan Blaya'nın prensidir), muhtemelen 1147'deki Haçlı Seferine katılır ve uzaklarda yaşayan, hiç görmediği soylu bir hanıma olan –ve *vida*nın bir efsane haline getirmeye katkıda bulunduğu– ünlü aşkı sayısız yazarın (Petrarca, Heine, Carducci, Rostand, hatta Pound ve Döblin) hayal gücünü beslemeye devam edecektir. Muhtemelen daha mütevazı asıllı ve 1130-1148 yılları arasında, önce Poitiers Hanedanından VIII. Guillaume, sonra Kastilya İmparatoru VII. Alphonsus'un (1105-1157, ♔ > 1135) saraylarında faal olan Marcabru'nun tarzı kesinlikle daha güçlü ve zordur. Marcabru *hapax*larla [tek bir defa söylenen] ve ender rastlanan, renkli sözlerle dolu, kendine özgü ve gerçekçi bir dille, yalan ve yasak aşk üzerine kurulu *fin'amor*a [*saf aşk*] saldırır ve saray toplumunun ahlaksızlığını kınar, kötü alışkanlıklarını hor görür. Marcabru gururludur ve yalnızdır, eserlerinin değerinin farkındadır, *genus dicendi* [üslup] ve *ornatus*un [süsleme] savunucusudur, hem eleştirilere hem de muğlaklığa ve semantik yoğunluğa eğilimlidir: Şairden geriye, hem kendi dönemi hem de kendinden sonraki şiir üzerinde büyük etki yaratan kırk kadar metin kalmıştır.

İlk dönem: Rudel ve Marcabru

Trubadur şiirinin ikinci dönemi (XII. yüzyıl ortaları-XIII. yüzyıl ortaları) en zengin ve gelişmiş dönemdir ve 1170 yıllarının neslini, yani "muhteşem

saray şiiri"nin klasik tarzını tanımlayan şairleri içerir. Bu şairlerin en ünlüleri arasında Bernart de Ventadorn (y. 1130-y. 1195), Raimbaut d'Aurenga, Peire d'Alvernhe, Giraut de Bornelh, Bertran de Born, Arnaut Daniel, Folquet de Marseilla, Peire Vidal, Raimbaut de Vaqueiras ve *trobairitz* adı verilen birkaç kadın şair vardır.

İkinci ve en zengin dönem

Bernart de Ventadorn, trubadur şiirinin temel ilham kaynaklarını en iyi temsil eden şair sayılabilir. Her ne kadar bir trubadurun kullandığı temalar ve biçimler açısından çok yönlü olan eserlerini bir bütün olarak ele almak hatalı olup eserleri de sıradanlaştıracaksa da, bir genellemeye başvurarak her tür biyografik karakterden bağımsız ve neredeyse kendi başına var olan aşk duygusunun Bernart'ın bütün şiirlerinin ana konusu olduğu söylenebilir. Çevre ve gerçek dünya kaybolur ve âşık belleğin ve kalbin yalnızlığının ahenkli ve ağır hareketinin dışında hiçbir hareketin olmadığı lirik bir uzam içerisinde içselleştirilir. 1173 yılında erken yaşta ölen Orange prensi Raimbaut'laysa kendimizi apayrı bir ortamda buluruz. Raimbaut bir yandan IX. Guillaume'un eğlenceli tonuna başvurup aşkın oyununu ve zıtlıklarını, biçimsel ve söz ustalığını vurgularken, geliştirdiği bazı özgün biçimler, Dante'ye (1265-1321) göre *fu miglior fabbro del parlar materno* [ana dilinin en iyi demircisi] olan Arnaut Daniel'in kendine özgü tarzının habercisidir. Arnaut *adynata*ların (yani "öküzle tavşan avına çıkmak, "havayı üst üste yığmak" ve "yükselen gelgite karşı yüzmek" gibi imkânsız şeylerin) şairi ve altı mısralık kıtaların mucidir; *retrogradatio cruciata* [geriye doğru kesişme] ilkesine dayanarak hipnotik bir şekilde tekrarlanan altı kıtalık ve altı kafiyelik bu şarkı türü farklı dönemlerin şairlerine çekici gelecektir (Dante ile Petrarca'nın yanı sıra Michelangelo ve Cervantes, hatta Ungaretti, Pound ve Fortini de altı mısralık altı kıtalık şiirler yazacaktır). Trubadurların eserlerinde aşk temasıyla ilgili olmayan bölümlere örnek olarak, Dante tarafından (*De vulgari eloquentia* [Halk Dilinde Belagat], II,2) silahların usta şairi sayılan Bertran de Born'un (y. 1140-y. 1215) savaşı konu alan gerçekçi eserini hatırlayabiliriz. Autafort beyi Bertran, Capet ile Plantagenet hanedanları arasındaki mücadeleyi ve Aslan Yürekli Richard'ın (1157-1199) savaşını tarihsel açıdan büyük bir titizlikle yazar, savaşın renklerini ve seslerini oradaymış gibi büyük bir canlılıkla yansıtır, dolayısıyla şiiri feodal hayata ve çağdaş gerçekliğe daha yakındır.

Üçüncü dönem ve İtalyan *trovatori*ler

XIII. yüzyılın ortalarından sonuna kadar süren üçüncü dönem en geç dönem trubadurların eserlerini içerir: Belirgin bir hicivsel damara sahip olan Peire Cardenal (etkin olduğu dönem 1204-1272), Guilhelm de Monhanhagol (1229-1258), İtalyan *trovatori*ler (örneğin Sordello, ?-1269) ve Katalonyalı Cerveri de Girona (etkin olduğu dönem 1250-1280).

XIII. yüzyıl ortalarından itibaren ve özellikle Albigenlere karşı yürütülen Haçlı Seferinin neden olduğu diasporadan sonra trubadur mirasının bilinçli olarak düzenlenmesine tanık oluruz. İtalya'da bile, şairlerin ve eserlerinin okunmasına yön veren büyük çaplı elyazması derlemeleri bu metinlerden belirli anlatımsal türler –*vidas* ve *razos*– yoluyla da yararlanılmasına izin verir. Dolayısıyla derlemelerdeki metinlerin başında verilen *vidas*, *accessus as auctores* [tavsiye edilen yazarlar hakkında bilgiler], belli bir trubadur hakkındaki mevcut biyografik bilgileri sağlar, ama bu bilgiler genelde romanlaştırılmıştır veya tipik örnekler olarak sunulur. *Razos* (nedenler) ise tek tek eserlerin neden bestelendiğini veya kime hitap ettiğini açıklayan bölümlerdir.

Truverler

Trubadur şiiri XII. yüzyıl ortalarına doğru Kuzey Fransa'ya da yayılır. Bilinen ilk trubadurun yeğeni olan Akitanyalı Eleonore'un (1122-1204) Fransa kralı VII. Louis'yle (y. 1120-1180, ⚭ > 1137) olan ilk evliliği ile II. Henry Plantegenet'le (1133-1189, ⚭ > 1154) 1154'teki ikinci evliliği, bu *translatio*'nun simgesi haline gelir. Trubadur şiirinin Loire Nehri'nin kuzeyindeki Fransız saray çevrelerine yayılma sürecinin şartları ve yolları ve truverlerin trubadurları örnek alma sürecini nasıl başlattığı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Yayılma süreci Guiot de Provins (etkin olduğu dönem XII-XIII. yüzyıl) gibi gezgin şairler veya saray soytarıları yoluyla, Eleonore'un kızı Marie de Champagne'ın (1145-1198) –Oil dilindeki en eski truver şarkılarını yazan– Chrétien de Troyes'yı ağırlayan sarayı gibi Latin kökenli edebiyata ilgi duyulan saray çevrelerinde gerçekleşmiş olabilir. Bu ilk denemelere paralel olarak, 1170 yılı civarında Guiot de Provins ile Meaux vikontu Huon d'Oisy de (XII. yüzyıl) bazı lirik metinler yazar. Champagne bölgesinden bir başka üretken truver de yine Marie'nin sarayında keşfedilir. Gace Brulé (1160'dan sonra-1213'ten önce), III. Haçlı Seferinden hemen sonra faal olan arkadaşları Gilles de Vieux-Maison (XII. yüzyıl) ve Pierre de Moulins (XII. yüzyıl) gibi alt düzey aristokrasiden bir şövalyedir. Ancak bu yayılma sürecini anlamak için tek bir modeli göz önüne almak yetersiz olacaktır; nitekim Oil dili ile Oc dili arasında doğrudan bağlantıların var olduğuna ve çok sesli bir diyaloğun geliştiğine işaret eden örnekler de söz konusudur. Örneğin Chrétien, Bernart de Ventadorn ve Raimbaut d'Aurenga arasında Tristan'ın aşk modeli açısından kesin bir bağlantı vardır. Raimbaut de Vaqueiras ve Conon de Béthune (y. 1150-y. 1220) arasındaki ilişkide de Raimbaut, truver Huon d'Oisy'den yeni bir biçim öğrenip Provence şiirine katmakla ters yönde bir etki sergileyecektir. En

"Zarif aşk" şiiri

önemli truverler arasında Adam de la Halle, Colin Muset (etkin olduğu dönem XIII. yüzyıl), Thibaut de Champagne (1201-1253), Jean Bodel (?-y. 1210) ve lirik dilin değişimine yön verecek olan Rutebeuf (etkin olduğu dönem 1250-1285) vardır.

Kuzeyli şairler trubadurları taklit ederler, ama kendi modellerini de geliştirirler. Örneğin *trobar clus* ve *trobar ric*, gerçekçi şiir (bazı hicivsel metinler ve Haçlı Seferlerini konu alan şarkılar dışında), hatta iğneleyici veya paradoksal üslup bu şairlerde pek görülmez. Nitekim truverlerin ür etimi daha çok *grand chants*, yani "zarif aşkı" konu alan klasik ve değişmez şarkılardan oluşur ve bu şarkılardaki çok ufak çaplı retorik varyasyonlar biçimsel açıdan ortodoksluk içinde gerçekleşir. Yenilikler genelde, üzerinde titizlikle durulan müziksel alanda görülür (elyazmaları yoluyla çok sayıda truver melodisi günümüze ulaşmıştır). Farklılıklar gösteren başka durumlar da söz konusudur. Birkaç saray çevresi dışında truverler genelde kentsel şairlerdir (burjuva olmanın da ötesinde), yani kentsel ortama, Arras başta olmak üzere, kuzeyin gelişmiş ticari merkezlerine aittirler. Trubadurların tanımadıkları, "nesnel türler" adı verilen, bir yandan muhteşem "zarif aşk" şiirini izlerken daha eski biçimlerin devamı olarak görülebilecek bazı türlere özel ilgi duymaları bundan olabilir.

*Lai*ler ve kadın şarkıları

Bu türler arasında sevgililerin uykusuz saatlerini ve ayrılışlarını konu alan *alba* ve özellikle lirik-anlatımsal bir biçim olan *lai* ile kadın şarkıları vardır. Kadın şarkıları arasında büyük ilgi çeken seksen kadar *chansons de toile* (kanvas şarkıları) on hecelik mısralar veya anlatımsal *chanson de geste* şeklinde, gündelik işlerini yaparken bir yandan da pencereden baştan çıkarıcı hareketler yapan veya uzaklardaki âşıklarıyla ilgili şarkılar söyleyen kızları konu alır. Kendine özgü diğer türler arasında ilkbaharın başlangıcı temasını şarkının tamamına yayan *reverdies*, evli, ama mutsuz olan kadınları konu alan *malmariée* şarkıları ve trubadur geleneğinden ilham alınan, farklı karakterlere dayalı bir şarkı türü olan *pastorelle* vardır. Ayrıca *rondeaux* ve *balletes* gibi, müziksel veya koreografik-müzikal temelli türler de son derece rağbet görür. Truver şiiri, trubadur lirik şiirinin Avrupa içindeki yayılma sürecinde ilk hareketi oluşturur: İber Yarımadası, İskandinav ve Germen bölgeleri ve İtalya kısa süre içinde muhteşem "zarif aşk" şiirini kendi dillerine "tercüme" edeceklerdir; böylece giderek müzikal performanstan bağımsız hale gelen ve lirik benin öne çıktığı bu ifade şekli, zaman içinde modern batı şiirinin ifade şekline dönüşecektir.

Bkz. *Dinsel Şiir*, s. 507; *Didaktik, Ansiklopedik ve Alegorik Şiir*, s. 533; *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Latin Şiiri ve Golias Şiiri*, s. 549; *Latin Epik Şiiri*, s. 559; *Marie de France*, s. 583

Tiyatro

Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro

Luciano Bottoni

Büyük çaplı dinsel ve siyasal çatışmaların olduğu, manastır veya kilise okullarıyla bağımsız dinsel okul kültürünün gelenekle yenilikçilik, dinsel otoritelerin ilmiyle felsefe, kiliseyle seküler sınıflar arasındaki ihtilaf yoluyla yenilendiği bu dönemde, Hıristiyan kiliselerinin ihtişamıyla yüklü litürjik ayinler içerisinde sembolik dramatik temsiller geliştirilir ve ayinler gösteriye dönüşmeye başlar.

Theatrum Ecclesiae ve "Aktör" Rahip

XI. yüzyıl sonlarında bile Autun piskoposu Honorius (?-y. 1137) ayinlerden sorumlu rahipleri trajedi aktörleriyle bir tutardı: "Tiyatrolarda trajedileri canlandıranların, savaşçıların eylemlerini çeşitli hareketlerle temsil ettiği bilinir. Bizim trajedi aktörümüz de aynı şekilde kilise tiyatrosunda hareketleriyle İsa'nın mücadelesini Hıristiyan halkı için canlandırır" (*Gemma Animae*). Dolayısıyla Honorius, Tanrı'nın Oğlu'nun kefaret amacıyla, Baba tarafından izin verilen bu tanrı cinayetinde kelime ayini yoluyla sembolik olarak kurban edilme töreninde, rahiplerin trajedi aktörlerinin rollerini üstlendiğini kabul eder.

Söz konusu *theatrum Ecclesiae* [Kilise tiyatrosu] inancın hakikatleri, cemaatin gözünde mimari mekânın her yerine nüfuz eder. Doğuya bakan cephede bulunan ve Galile adı verilen revak, cennetle cehennemin anlamlarının ve işlevlerin, heykeller ve frizlerle temsil edildiği kıyamet günü sahnesi olarak görülebilir. Kilise içerisinde büyük sunak, İsa'nın şehit edildiği/dirildiği Kutsal Mezar'ı alegorik/sembolik olarak temsil eder, ama sunağın üzerindeki sayvan ve komünyon anını koruma amaçlı paravanların ardında Noel litürjisinde Meryem Ana ile Çocuk ikonu yer alabilir. Litürjik takvimin ritüel geçit törenleri cemaati, tiyatro yoluyla çarmıh yolunun duraklarını temsil eden bu duygu yüklü mekânlara aşina

kılmaya yardımcı olur ve böylelikle hem İsa'nın doğduğu mistik mağara hem de dirildiği Kutsal Mezar olan, dolayısıyla çelişkili bir şekilde hem beşik hem de mezar imgesi olan kriptayla kalıcı ve ıstıraplı bir bağlantı kurulur. Litürjik gösteriye müzik ve *antiphona* şeklinde –birbirlerini yankılayan ve ayinden sorumlu rahiple olan diyaloglarında klasik tiyatronun yapısını uygulayan iki yarım koro tarafından– söylenen Mezmurlar eşlik eder.

Litürjik ayinlerin en göze çarpan, duygusal açıdan en güçlü gösteri benzeri nitelikleri, özellikle Paskalya dönemindeki Kutsal Hafta litürjisinde, İsa'nın Çilesi, Ölümü ve Dirilişinin canlandırılmasında sergilenirdi.

Litürjik Olayların Dramlaştırılması ve Görselleştirilmesi

Bu tür olaylar, litürjik aşamaların zenginleştirilmesine (*tropus*) açıktı. Dolayısıyla Kutsal Cumartesi gecesi, Paskalya ayininin *introitus* [giriş] kısmında keşişlerin söylediği *Quem quaeritis*, yani "Kimi arıyorsunuz?" şeklindeki kısa metin, Maria adındaki üç kadının Kutsal Mezar'ı ziyaretindeki diyalogun tiyatro yönünü vurgulamaya katkıda bulunur. Beyaz giysisi içinde meleği temsil eden koro üyesi sunağın yanında yer alırken, üç koro üyesi sıralardan inip üç kadını temsil etmek ve diyalogu söylemeye başlamak için koronun merkezine gelir. Monastik cemaatlerin Paskalya ayini, önce manastır çalışanlarına ve rahip olmayan keşişlere, sonra da müminlere açıldığı zaman ise meleğe sorulan sorulara ve meleğin İsa'nın dirilişini duyurusuna, Ziyaret anının görselleştirilmesini kolaylaştıran tiyatroya özgü basit unsurlar eklenir, nitekim bu törende bir mezar, bir kefen, bir de haç kullanılırdı. Üçüncü *responsorium* [mezmurların koro tarafından karşılıklı okunması] okunurken meleği temsil eden keşiş, boş mezarın üzerine oturur ve pelerinli üç keşiş, tereddüt eden üç kadın edasıyla ona yaklaşır. Yavaş sesle söylenen "Mezarda kimi arıyorsunuz, ey Hıristiyanlar?" sorusuna üç keşiş tek sesle cevap verir: "Çarmıha gerilen Nasıralı İsa'yı, ey göklerin sakini." Diyalog şeklindeki bu şarkı, koroyu *antiphona*yı söylemeye teşvik eder, sonra da mezardan çıkarılan –ve sardığı kutsal bedeni simgeleyen– kefen sergilenir. "Kilise tiyatrosu"nda zaferi simgeler şekilde aniden yükselen *Alleluia* ve ölümün/dirilişin rengi olan beyaz kefenin göz kamaştırıcı simgeselliği, hayatın sonlanmasını ve kabir azabını yenerek, cennete yükselen görünmez bir Bedenin tanrılaştırılmasını yüceltir. Hemen sonrasında ziyarete katılan havari Petrus ile Johannes kadınlardan haberi aldıktan sonra mezara koşar ve koro bu olayın hazin yorumcusu işlevini üstlenir.

Görkemli bir son

XIII. yüzyılın ikinci yarısında ise ziyarete, İsa'nın bedenindeki yaraları kapatmak için gerekli merhemi sağlayan merhem satıcısı *unguentarius* figürü katılır. Törenin sonuna da, bütün ihtişamıyla tezahür etmeden önce Magdalena'ya bir bahçıvan suretinde görünen İsa'nın dirilişi şeklinde heyecan verici bir an eklenir.

Diyalog yapısının giderek geliştirilmesiyle törene İsa'nın yakalanması, yargılanması, çarmıh yolunu katedilmesi, çarmıha gerilişi ve Meryem Ana'nın ağıtı da dahil edilir. Bu bölümler yoluyla sayısı giderek artan temalar ve karakterler, bu törenin gerçek anlamda kutsal bir tiyatro oyununa dönüşmesini sağlar. Litürjik ayinler dinsel tiyatroya dönüşür ve tiyatronun batı Avrupa'ya dönüşünün habercisi işlevini görür.

İsa'nın Çilesi Adlı Dramatik Eser ve Bavyeralı Magdalena'nın Kışkırtıcılığı

İsa'nın Çilesi'nin *Carmina Burana* derlemesinde yer alan son derece önemli örneği XII. yüzyılın ikinci yarısına aittir ve İsa'nın Golgota Tepesi'ndeki çarmıha gerilmesiyle sonuçlanan olayların tamamını sahneler. Açılış sahnesinin açıklamalarına göre Pilatus ile Herod ve askerleri görünür. Tanrı da balıkçı azizler Petrus ile Andrea'yı kendine çağırarak olayları başlatır. Kör adamın iyileştirilmesinden sonra koro İsa'nın Kudüs'e girişini konu alan ilahiyi söylerken, Farisi'nin yemeğe davet edilmesi de Magdalena'nın öyküsü için zemini hazırlar. Kadın dünyevi zevkler karşısındaki çoşkusunu Almanca tasvir ederek cariyelere özgü ihtişamını vurgular: "Keyifle yanmak istiyorum, hiçbir ahlaksızlıktan kaçınmak istemiyorum [...]. Bana bakın, delikanlılar, benden zevk alın," bir parfüm tüccarı ile bir sevgilisi onun isteğini yerine getirir, ama bir gece aniden tezahür eden bir melek, günahkâr kadını, kurtuluşunu sağlayacak adımları atmaya teşvik eder. Meleğin siyah pelerini sevgiliyi ve şeytanı uzaklaştırır, bu arada mizahi bir yan unsur olarak Farisi, bir hayat kadınının ona sarılmasına ve ayaklarına merhem sürmesine izin veren birinin peygamber özelliğinden şüphe duyar. Bu arada kokulu merhemin israfından yakınan Yehuda da ondan aşağı kalmaz. Bunları Lazarus'un dirilişi, Yehuda İskariot'un ihaneti ve Zeytin Dağında dört havari uyurken İsa'nın endişeli nöbeti izler. İsa'nın yakalanışından sonra cemaat Petrus'un inkârına ve masum İsa'nın Pilatus tarafından Herod'a teslim edilişine tanık olur. Çarmıh dikilmeden önce yaptıklarından pişman olan gözyaşları içindeki Yehuda kendini asmaya giderken şeytan ona eşlik eder. Meryem Ana da Johannes'in yardımıyla yaklaşır ve ölenin tabi tutulduğu zulmü Eski Almanca üç kıtayla anlattık-

Istırap ve pişmanlık

tan sonra, "Ağlayın, ey dindar ruhlar..." şeklindeki Latince yakınmasında Müjdeyi aldığı andan beri kabullendiği ve yaşadığı dramı açıklar: "Bakire zihnimde gizlenen sır [...] beni yaralayan kılıç."

İsa'nın Çilesi adlı bu dramatik eserin yanında Noel zamanı İsa'nın doğumu temasıyla ilgili çeşitli litürjik ayinleri bir araya getirip geliştiren *İsa'nın Doğumu* veya *Ludus de nativitate* de benzer derecede karmaşık ve çarpıcı bir yapı sunar.

Deccal Oratoryosu ve Hareketin Görkemi

XII. yüzyılda Alman kiliselerinde sahneye konan ve Vahiy'e dayalı bu figürün ortaya çıkışını Hıristiyan Roma İmparatorluğunun sonuna bağlayan *Deccal Dramı*, kostümlerin ve hareketlerin görsel ihtişamı açısından gerçek anlamda üstün düzeyde bir işleyişe sahiptir. Bu şiirsel/müzikal oratoryodaki olaylar, 416 mısraya eşlik eden 100'den fazla talimatla düzenlenir. Eserde şaşkın izleyiciler imparatorun ordusunun Franklarla mücadele ettiğine ve Yunanların kralına boyun eğdirdiğine tanık olur, bu arada Babil kralı da Kudüs'ü kuşatır. İmparator da Babil kralıyla savaşır ve tapınaktaki kiliseyi kuşatır, ama Deccal, Riyakârlar ve Heretiklerin desteğiyle Yunanların ve Frankların kralını ayartıp ona boyun eğdirir. Üç sahte mucizeyle Alman kralını ikna eder ve onu kutsar ve onunla beraber putperest paganları ve Sinagogu boyunduruğu altına alır. Geriye Mesih'in son direniş için sakladığı peygamberler İlyas ile Hanok kalır; Deccal kendi ilahlaşma sürecini kutlarken bir deprem gümbürtüsüyle bir felaket gerçekleşir ve kiliseden bir ilahi yükselir: "Ben Tanrı'nın evindeki verimli zeytin ağacı gibiyim."

Deccal'ın ilahlaştırılması

XII. yüzyıldan itibaren Deccal Oratoryosu, muhteşem koro efektleriyle batı Avrupa'nın neredeyse bütün kiliselerinde çeşitli türlerden temsillere kaynaklık eder.

Kutsal Tiyatronun Güldüren Eğitim Aracı Olarak Meşrulaştırılması

Kutsal drama alanında, ayinlerle bağlantılı gösterilerin yanı sıra sahte İncillerden ve azizlerin hayat öykülerinden alınma ve konuyla ilgili icatların veya farklı diyalektlere bağlı süslemelerle yenilikçi özelliklerin katıldığı metinler de işlenmeye başlanır. Halk kesiminden izleyicileri hedef alan bu taktiklere, trubadur sanatının zirveye ulaştığı Akitanya'da Cluny tarikatından üyelerin ürettiği *Sponsus*'un [*Damat*] yapısında da rastlarız. *Sponsus*'ta, bilge Bakireler ile

Cluny tarikatının *Sponsus*'u

lambalara yağ koymayı unutan akılsız Bakireleri konu alan ve İsa'yı bekleme sürecini ve İsa'nın gelişini önüne geçilmez kıyamet günü şeklinde yorumlayan bir mesel sahneleştirilir.

Fleury Manastırında üretilen bazı metinlerde ise tematik açıdan ilginç farklılıklar görülür; bunların arasında Aziz Nicholas'ı temel alan bir "mucize" dizisi vardır. *Tres Filie* [Üç Genç Kız] adlı birinci metinde yoksulluk içindeki bir babanın evine üç torba altın atılır. Fahişelik yapmayı kabullenmiş olan büyük kız, Aziz Nicholas tarafından aniden sağlanmış olan bu çeyiz sayesinde diğer iki kardeşi gibi koca bulur. *Tres clerici* [Üç Rahip] adlı başka bir metinde, odalarını üç öğrenciye kiraya veren yaşlı bir çift, öğrencilerin kabarık çantalarına el koymak için onları uykularında öldürür; ancak Aziz Nicholas'ın gelişiyle günahkârlar pişman olur, delikanlılar da dirilir. Üçüncü bir mucizeyi anlatan *Gettone'nin Oğlu*'nda kralın küçük oğlu kaçırılıp pagan Marmorino'nun kölesi olur, ama inancını sonuna kadar korur; annesinin yakarışları sonucunda Aziz Nicholas küçük çocuğu alıp şehir kapılarının önüne bırakır. *Ludus super icona Sancti Nicolai* [Aziz Nicholas'ın İkonası Üzerine Oyun] adlı eğlencenin de kahramanı Aziz Nicholas'tır. Hırsızlar azizin heykelinden değerli bir sandık çalınca, Aziz Nicholas dirilip sorumluları takip etmek ve onları astırmakla tehdit etmek zorunda kalır. Bu noktada dinsel tiyatro henüz başlangıç aşamasındaysa da, sözcüklere dökülür ve *Cena Cypriani*'de pantomim yoluyla yüceltilmiş olan kutsal ve seküler unsurların karışımına içkin olan güldürü unsurunu benimser.

Fleury mucizeleri dizisi

Bkz. *Dine Adanma*, s. 239; *Dinsel Şiir*, s. 507; *Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları*, s. 513; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Klasik Tiyatro: Genel Görüşler ve Yorumlar*, s. 588; *Litürjik ve Dinsel Tek Sesli Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı*, s. 839; *XI ve XII. Yüzyıllarda Dans ve Din*, s. 651

Klasik Tiyatro Konusunda Genel Görüşler ve Yorumlar

Luciano Bottoni

Pazarlar, üniversiteler ve uluslararası fuarlarda görülen hareketliliğin XI. yüzyılda teşvik ettiği kültürel canlanma, antikçağın edebi prestijini geri kazanma arzusunu besler. Böylece, Ovidius ve Plautus'un kültünden –okul ortamında– "eleji" komedyası türü ve kadın düşmanı, hicivsel ve fars türü varyasyonları doğar. Trajedi türünü yeniden canlandırma girişimleri ise retorik düzeyde kalır.

Kültürel Canlanma ve "Eleji Komedyaları"

XII. yüzyıl ortalarında Loire Vadisi'nde, Orleans, Chartres ve Arras şehirlerinin olduğu bölgede tarım ve zanaat üretiminin yanı sıra, büyük uluslararası fuarlarda ve monastik okullarla şehirlerde bulunan ve piskoposluk veya katedrallerin itibarıyla ayakta kalan okulların kültürel hayatında kayda değer bir canlanma görülür.

Öğrencilerin ve hocaların oluşturduğu kurumsal veya ortaklık şeklinde birlikler olan ve genelde seküler olan *universitas*lar oluşmaya başlar. Seküler anlamdaki bu kültürel yenilenme, antikçağın edebiyatına, Latin komedi yazarlarına ve Ovidius'un (MÖ 43-MS 17/18) şiirine de yönelir.

Fleury komedyaları

Loire Vadisi'nde bulunan Fleury Manastırından kaynaklanan yirmi kadar metin, Plautus (MÖ y. 254-184) ile Terentius'un (MÖ 195/185-y. 159) eserlerinden ve karakterlerinden ilham almış, biçim olarak da Ovidius'un eleji beyitlerinden etkilenmiştir. Araştırmacıların "eleji komedyaları" adını verdiği bu külliyat bazen anlatımsal, bazen de diyalog biçimine sahiptir. Amaç genelde halk arasında yaygın olan *fabliau*, öykü ve *novella*larda konu edilen gerçekçi, hicivsel ve muzır nitelikteki olayları sahneye koymaktır.

Dramatik temsil niteliğinde, tiyatro ile anlatımsal şiir karışımı bu metinlerin daha çok okul ortamlarında inceleme ve okuma konusu oldukları anlaşılmaktadır, ama bayramlarda öğrenciler tarafından okunmuş/canlandırılmış olmaları da muhtemeldir; örneğin monologlar olarak seslendirilmiş veya –geleneksel pantomim oyuncuları gibi– çeşitli karakterlerin davranışlarını ve seslerini yansıtabilecek tek bir oyuncu tarafından tem-

sil şeklinde sunulmuş olabilirler. Kesin olan bir şey varsa bu, metinlerin on tanesinin bile kültürlü rahipler tarafından gerçek anlamda bir sahnede temsil edilmek üzere yazılmadığıdır.

Vital de Blois: Plautinus tarzı *Geta* ve *Aulularia*

Bu kültürlü rahipler arasında öne çıkan retorik muzırlık ustası Vital de Blois (XII. yüzyıl) ise Plautus'un *Amphitryon* eserini –veya geç antikçağa ait versiyonlarını– temel alarak 1140 yılında yazdığı *Geta* eseriyle yeni bir model sunar. Kurallara uygun olarak gelişen olaylar dizisine göre, hizmetkâr Geta, efendisinin güzel karısı Alcmena'yı Jüpiter'in kollarına bıraktığı eve dönünce, Jüpiter'in görüntüsüne bürünmüş olan Arcade'yle mücadele eder. Paris'te diyalektik ve felsefe tartışmalarına kulak misafiri olmuş hizmetkâr, geçirdiği kimlik krizini şu monologla ifade eder: "Zavallı ben! Önce yoktum, şimdi de bir hiç oldum! Sen ne olabilirsin ki, Geta? Bir insan mı? Hayır, lanet olsun! Çünkü eğer Geta bir insan olsa, Geta dışında kim olabilir ki? Ben Platon'um. Belki de eğitimim sonucunda ben Platon oldum [...] Diyalektiğin cehenneme kadar yolu var, çünkü diyalektikten dolayı ben de cehennemlik oldum. Şimdi anladım: Bilgi sahibi olmak insana zarar verir."

Felsefi hiciv: *Geta*

Bu monolog, sofizm "bilimi"ne saldırmaya devam ederken, kültürlü ve vurdumduymaz rahiplerden oluşan izleyiciler bundan büyük bir zevk alır, çünkü felsefi tartışmaların bu zevkli parodisini ancak onlar kavrayabilirdi. Hizmetkârların kaba ve müstehcen gösterilerinden sonra uyanık Alcmena da, karısının kendisini aldattığından şüphelenen Amphitryon'u ince argümanlarla yatıştırır: "Tabii ki rüyamda seninle beraber olduğumu gördüm."

Antikçağ yazarlarına çağdaş okulların ilmi yoluyla incelik kazandırılarak onlardan bağımsız olunabileceğine inanan Vital de Blois, ikinci komedyası olan *Aulularia*'nın önsözünde –anonim bir *Querolus*'la karıştırıp kendisinden uzak tuttuğu– Plautus'tan bile üstün olduğunu ilan etmekten çekinmez. *Aulularia*'nın başkahramanı ve altın dolu bir sandığın vârisi olan Querulus, açgözlü hizmetkârı Sardana'nın planladığı çeşitli hırsızlık girişimleriyle başa çıkmak zorunda kalır ve bunu yaparken insanoğlunun çelişkili kaderi ve ilahlara atfedilen rol üzerinde düşünür: "İnsanlar, batıl inançlarından dolayı kendi icat ettikleri tanrılara köle olmaktan mutlular. Halbuki tanrıların varlığını kendileri belirlerler. İnsanoğlu, kendi elleriyle yarattığı putun karşısında titrer ve ondan kendisine emir vermesini ister [...]. Eğer insanların kafasında beyin olsaydı, sıra sıra tanrılar dilencilik yapmak zorunda kalırdı."

***Aulularia* ve "batıl inançlar"**

Muhatabı olan ortodoks Lare, olayların genel akışında bir düzen olduğunu öne sürerken, genç sahibini kandırmak için bir büyücü kılığına giren kurnaz Sardana, sandığın önünde bir arkadaşıyla Chartres Ekolünün kozmolojik doktrinleri hakkında dalga geçerken ve boşluk teorilerini tartışırken, bu konularda ne kadar bilgili olduğunu gösterir: "Boşluk yoktur. Çevremizdeki hava, elle tutulamaz olması sayesinde herhangi bir boşluğun kalmasına izin vermez. Hava hiçbir nesnenin yerini almadığı gibi, hiçbir nesne tarafından da dışlanmaz, görünmez delikler yoluyla bütün bedenlere nüfuz eder." Vital'in bu iki komedyasının göreceği büyük rağbetten dolayı, bundan sonra yazarların niyet ettiği ve izleyicilerin beklediği, rekabet edilecek model artık Plautus veya Terentius değil, *Aulularia* ve *Geta*'da geliştirilen –ve 66 elyazmasında muhafaza edilen– model olacaktır.

"Komedya" Türünün Uluslararası Ölçekte Geri Kazanılması

İngiltere'de de III. Henry döneminde (1207-1272, 👑 > 1216), yazarı anonim olan ve palavracı, şehvete düşkün bir askere oynanan güldürüyü konu alan *Baucis et Traso*'da, kadın satıcısı Bauci'nin genç Glicerio'ya tüketilmiş bakireliğini geri kazandırmak için başvurduğu büyüler anlatılır. Burada oynanan ve dış görünüşü konu alan oyunlar, *Aulularia*'da Sardana'nın sıradaki saf insanları kandırmak için başvurduğu hileleri ve kaba saba büyüyü çağrıştırır. Guillaume de Blois'nın (XII. yüzyıl) genç II. Guillaume'un (1153-1189) Palermo'daki sarayı için yazdığı dramatik temsil niteliğinde bir eser olan *Alda*'nın bir kısmı anlatımsal, bir kısmı diyalog içeren baştan çıkarma/kandırma sahnelerinde erotik temanın, Menandrus'un (MÖ 343-291) *Androginus*'undan ödünç alınmış versiyonu, muzır bir şekilde işlenir. Âşık olup annesi gibi doğumda ölme riskinden uzak tutulmak için babası tarafından koruma altında tutulan genç öksüz kız konusu, genç kıza âşık olan Pirro'nun, yaşlı ve çirkin Spurca'ya âşık olan vurdumduymaz hizmetkârı Spurio'nun hizmetlerine boş yere güvenmesi gibi olaylarla gelişir. Ancak yaşlı dadı onlara acıyıp Pirro'nun, Alda'yla arkadaş olan kız kardeşiyle benzerliğinden yararlanarak genç adamın kadın kılığına girmesine ve önce Alda'nın odasına, sonra da yatağına girmesine yardımcı olacaktır. Saf Alda sahte kız arkadaşının, onu cinsellikle tanıştırma sürecine neşeyle ve coşkuyla katılır. Hatta pazardan daha büyük bir "kuyruk" almadığı için onu azarlar: "Lanet olasıca cimri! Eğer kuyruğun, kuyrukların en büyüğü olsaydı, yoksul olurdun, ama mutlu olurdun!" Alda'nın babası kızının hamile olduğunu keşfe-

Erotik temalar

dince Pirro'nun kız kardeşini androjin olmakla suçlar, ama Alda'yla Pirro arasında kıyılan nikâhla her şey düzelir.

Komedya türü, rahipler ve saray maiyetinden oluşan seçkin izleyici kitlelerinin, Kilise Babaları'nın geleneksel olarak kadınları hedef alan kadın düşmanlığı hicvi, alt sınıflardan karakterlerin aleyhine ve üst sınıflardan genç kadınlar lehine olan alaycılığı yaratır.

Muğlak Kadın Düşmanlığı ve Güldürü

Arnulf d'Orleans'a (XII. yüzyıl) atfedilen ve muğlak bir kadın düşmanlığı sergileyen *Lidia*'da, kadın kahraman aşk işlerinde o kadar kararlıdır ki, Pirro'nun ona sahip olmakta gösterdiği ihtiyatı ve tereddütü gidermek için çok uğraşır, hatta kocasının gözleri önünde zina yapar. Dükün bahçesindeki büyük bir armut ağacına tırmanan genç adam, dükün Lidia'yla birleşme anına tanık olup şoka uğramış gibi yapar ve bağırır: "Ama yeter, lütfen! Düküm, yeter! Burada böyle edepsizlikler yapmanız hiç hoş değil; bu, düşüncesiz bir aşk, çığrından çıkmış bir şehvet. Soluk soluğa Lidia'yla başka yerde düzüş..." Tuzağa düşen dük olanları görmek için ağaca tırmanır ve öfke içinde iki sevgilinin birleşmesine tanık olur. Ama suçu ağaçta bulur, "boş şeylere neden olduğunu" öne sürer ve sonunda kesilmesini emreder.

Erkekleri baştan çıkaran ahlaksız kadınlar

Iacopo da Benevento'nun (XIII. yüzyıl) yazdığı ve yine benzer, kadın düşmanlığının bir bakış açısı sunan *La moglie del calzolaio* [Ayakkabıcının Karısı] adlı komedyada bir mahkeme kâtibinin adli zihniyeti, kadınların yolsuzluğa açık olduğuna dair yanılgıyı tersine çevirir. Çok güzel bir kadın, âşık bir rahibin hediyelerine değil de yakarmalarına boyun eğer gibi görünür, ama açgözlü ayakkabıcıya bu baştan çıkarma girişimini anlattıktan sonra şantaj amaçlı bir yem haline gelir. Bu öyküden alınacak ahlaki ders şudur: "Tuzağa tuzakla cevap vermek herkese mubahtır."

Babio, Bir Hödüğün Komedyası

Anonim bir İngiliz yazar tarafından yazılmış olan *Babio* da kültürlü rahiplerin ortamından çıkmış, kaba ve küstah kabadayılarla dalga geçen, kırsal dünya üzerine hicivsel bir oyundur. İlk kısımda zengin, ama korkak Babio, genç baldızı Viola'ya âşıktır, genç kadın onda "çözümlenemez, felce uğramış" bir nefes darlığına neden olur. Öte yandan evin hizmetkârı Fodius ev sahibinin mallarını zimmetine geçirmekle kalmaz, karısı Papula'yı da elde eder; Babio kendini nihayet baldızına teslim etmeye karar verdiğinde ("Bir erkek olmama rağmen sana boyun eğeceğim"), üstü olan Cro-

ceo gelip Viola'nın ilgisini zorbalıkla kazanmaya çalışır. Âşık kabadayı durumu kabullenirken, zıtlıklar konusunda retorik bir gösterişle karısını yeniden değerlendirir: "Petula, Viola gibi değil, biri sadık, diğeri yalancı, biri gündüz, diğeri gece, biri bir gül, diğeri bir çalılık [...] biri güvercin, diğeri yılan, biri bütünüyle edepli, diğeri tamamen aldatmaca." İkinci kısımda ise Babio artık karısıyla hizmetkârı arasındaki ilişkinin farkındadır, ama ikili yalandan yeminlerle onu kandırmayı başarır. Babio onları iş başında yakalamayı başardığı zaman da dayak yer. Üçüncü bölümde arkadaşlarına başvurup onlara askeri açıdan liderlik etmeye çalışması da bir işe yaramaz: "Zina yapanları kovalıyorum; ey iffetli Diana, bayrağının askeriyim, askerinin silahlarını bütün gücünle koru!." Ama sonunda mitoloji bile bu ahmağı utanç verici bir şekilde vücudunun bir organını kaybetmekten kurtaramaz: "Sadece zillerini alacağım, sana fazla zarar vermek istemem," der Fodius ve efendisine manastıra kapanmaktan başka seçenek kalmaz.

Bu fars türü komedyanın tamamıyla diyalog üzerine kurulu olan yapısından dolayı araştırmacılar bu eserin tiyatroda icra edilip edilmediği konusunda fikir ayrılığına düşmüştür: Eser çok sesli olarak, ama temsil edilmeden mi icra edilmiştir? Farklı rollerin davranışlarını ve seslerini üstlenebilecek tek bir oyuncu tarafından, pantomim tarzı, sınırlı bir şekilde mi canlandırılmıştır? Yoksa tek tek aktörlerin rol aldığı, bir sahnede icra edilen bir temsil şeklinde mi gerçekleştirilmiştir?

Trajedi Türünü Retorik Düzeyde Canlandırma Girişimi

Yüksek trajedi türüne kesinlikle anlatımsal yön –yani eserin okunmaya veya retorik alıştırmalara yönelik olması– hâkimdir; Guillaume de Blois'nın edebi itibarı, yine eleji beyitleriyle yazdığı bu türe dayanır. Chartres hocalarından Bernard Silvestris'in (XII. yüzyıl) 1150 yılı civarında, Quintilianus'un (y. 35-y. 96) bir nutkunu dramatize ederek kısmen anlatım, kısmen diyalog şeklinde yazdığı *Parricida* [Baba Katili], antikçağ trajedisinin yeniden yorumlanma sürecine bir örnektir. *Oidipus*'ta olduğu üzere, bu eserin kahramanı korkunç bir kehanete konu olur, annesi onu gizleyerek kurtarır, ama genç kahraman Kartacalıları yenerek Roma tahtına çıkar. Onunla gurur duyan annesi sırrını daha fazla gizleyemez, babası da hayatını şanlı oğluna sunarak kefaretini öder. Genç kral ise kaderin zorbalığından kurtularak senatörlere krallıktan vazgeçtiğini açıklar: "Kendi isteklerimi yerine getirebilmek için kral unvanından derhal feragat ediyorum." Görünüşe göre buradan çıkarılacak ders, kişisel duyguların devletin varlık nedeninden daha önemli olduğudur.

Yazarı anonim olan ve 117 beyitten oluşan *Afra et Flavius*, Seneca'ya (MÖ 4 – MS 65) atfedilen bir bağlamda konumlandırılmıştır. Kısır olduğu ilan edilen trajik kadın kahramanın bir çocuğu olunca mahkeme tarafından zina yapmış sayılır, ama çocuğuyla babası arasındaki belirgin benzerlik konusunda hâkimi ikna etmeyi başarınca son anda kurtulur. Ancak öfkesi dinmeyen Flavius, Afra'yla yeni doğan bebeği bir adaya bırakır; burada Afra, göğsündeki süt bitince yavrusunu vahşi hayvanlara terk etmektense onu yemeyi tercih eder: "Oğlum benim, sen benim içimden doğdun, hayatın yine benim içimde son bulacak." Hazin ve dehşet verici bir anı olarak bebeğin sadece bir elini saklar; bir gemi tarafından adadan kurtarılıp memleketine geri götürüldüğü zaman Flavius'a bebeğinin elini yedirir. Halk, anneyi bebeği öldürmekle suçlayan babanın mahkûm edilmesini ister. Afra ise kendini öldürerek kefaretini öder ve böylece bebeğinin, küçük "sürgün yoldaşı"nın kaderini paylaşmış olur: "Hayata hayat, ölüme ölüm; ölümümle çocuğumun ölümünün intikamını alıyorum." Bu da birçok komedyadaki kadın düşmanlığından kurtulmanın bir yolu olarak görülebilir.

Trajedide kadın figürünün kefareti

Bkz. *Ortaçağ Latin Edebiyatı Türleri: Fabl ve Hiciv*, s. 544; *Latin Şiiri ve Golias Şiiri*, s. 549; *Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro*, s. 615

OVVILGELM VM: NORM

Görsel Sanatlar

GİRİŞ

Valentino Pace

Tarihi bağlam

XI. yüzyıl başladığında imparator, Sakson Hanedanından III. Otto'dur (980-1002, 👑 > 983). II. Otto (955-983, 👑 > 973) ile Bizanslı Prenses Theophano'nun (y. 955-991, 🚤 > 973-983) oğlu olan III. Otto'ya eş olacağı kararlaştırılan Bizanslı bir *porphyrogenneta* (imparator kızı) Bari'ye ayak bastığı zaman imparator çok erken yaşta, daha 22 yaşındayken ölür (1002). Alman tarihçi Carl-Richard Brühl'ün de dediği gibi, eğer olaylar böyle gelişmeseydi, doğacak ve imparatorluk tahtını devralacak olan çocuklarının kanı, dörtte üç "Yunan" ve sadece dörtte bir Alman olacaktı, bu da Germen kralı olarak taçlandırıldıklarında kim bilir hangi sonuçlara yol açacaktı. Ama kader farklı gelişti ve tarih başka bir seyir izledi.

Papalık tahtında, bizzat genç Otto'nun 999 yılında o tahta oturttuğu Reims başpiskoposu Gerbert d'Aurillac (y. 950-1003, ♔ > 999), yani II. Silvester vardır. İmparatorun da, papanın da amacı, Hıristiyan dünyasına başlangıçtaki, Konstantinos (y. 285-337) ve I. Silvester (?-335, 314'ten beri papa) zamanının ihtişamını geri kazandırmaktır.

İç içe geçmiş bu farklı kişiliklerin, ittifakların, evliliklerin ve fikirlerin XI. yüzyılın başlangıcı üzerinde büyük etkileri olur. İki imparatorluk ve iki kilise arasındaki ilişkilerle batı İmparatorluğu ve Roma'daki papalık arasındaki ilişkilerin temel rol oynadığı bu yüzyılda hem yakınlaşmalar hem de ayrışmalar görülür; bir yanda 1054 bölünmesi ve Bizans'ın

İtalya'yı kaybetmesi gibi olaylar yaşanırken, diğer yanda Bizans'ın sanatsal modelleri Avrupa'ya güçlü bir şekilde nüfuz eder. Bu arada imparatorla papa önce "Hıristiyanlığın özüne dönüş" konusunda ortak irade gösterir, sonra da İmparator IV. Heinrich'in (1050-1106, 👑 > 1084-1105) Canossa'ya gitmesine neden olacak ihtilaf yaşanır.

Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sanatsal tarihyazımında geleneksel olarak "romanesk" adı verilen çağın doğumuna ve pekişmesine tanıklık edilir; ama tarihi gerçekler açısından Batıda kilise ile imparatorluk, gelişmekte olan ekonomiden kaynaklanan yeni fırsatlardan aldıkları destekle, kendi ideolojilerini eşit güçle ve yoğunlukla öne sürer ve iktidar üzerinde hak iddia ederler.

Doğuda ise XI. yüzyılda imparatorluk sınırları içinde II. Basileios (957-1025) daha bir çeyrek yüzyıl iktidarda kalmışken, yüzyılın son yirmi yılında tahta I. Aleksios Komnenos (1048/1057-1118) çıkar; bu iki büyük imparatorun adları, imparatorluğun en büyük sanatsal dönemlerinden ikisi olan Makedon dönemi ve Komnenos dönemini simgeler. 1185'te I. Andronikos'un (y. 1122-1185, 👑 > 1183) trajik ölümüyle sona eren Komnenos dönemi, Konstantinopolis'ten kaynaklanan sanatsal modellerin Rusya'dan Sicilya'ya, Makedonya'dan Kutsal Topraklar'a kadar koşulsuz bir şekilde yayıldığı bir dönem anlamına gelir.

Gregoryen Reformu ve Sanatta Rönesans

III. Otto'nun Roma'ya ihtişamını geri kazandırma hayali, her şeyden önce erken yaşta gerçekleşen ölümünden dolayı suya düşer; bu ölüm sanki III. Otto'nun, daha önce de gördüğümüz üzere, imparatorun Tanrı tarafından taçlandırılma imgesine, hatta iki yanında İncil yazarlarının sembolleriyle resmedilmesine kadar götüren hırsından dolayı onu cezalandırmak için gerçekleşmiştir. Eğer adını kendisinden alan kilise reform hareketinin paradigmatik temsilcisi olan VII. Gregorius (y. 1030-1085, ♔ > 1073) böyle resimleri görmüş olsaydı, imparatoru aforoz edeceği kesindi; ancak Sakson imparatorları ile onları izleyen Salier Hanedanından imparatorların zamanı, imparatorlar tarafından seçilen veya dayatılan papaların böyle bir tepki vermesi için henüz yeterince olgunlaşmamıştı.

Gregoryen reform, bu yüzyılın ruhani tarihinin en önemli olayıdır ve toplumsal bağlama da geniş bir şekilde yansır. Roma'dan kaynaklanan reform süreci, kilisenin her yeri ayrıntılı bir şekilde kapsayan ve yeniden düzenlenmiş olan *decimae* vergi sisteminden ve yeni zenginliklerden yararlanarak, Saksonya'dan Ren bölgesine kadar imparatorluk topraklarının birçok bölgesinde denenmiş olan inşaat faaliyetlerinin kendi bölgele-

rinde de desteklenmesine katkıda bulunur. Kiliseleri, litürjiye uygun yapılarla ve dinsel mesajları rahiplerle cemaate aktaracak resimlerle donatma ihtiyacı bu geniş kapsamlı büyüme ortamında en iyi şekilde, hatta büyük bir gösterişle gerçekleşir. XI. yüzyılın ikinci yarısıyla XII. yüzyıl başları arasında Avrupa'da ve özellikle İtalya'da –Milano, Venedik, Parma, Modena, Pisa, Floransa, Lucca, Montecassino, Amalfi, Salerno, Bari, Otranto, Acerenza, Gerace ve başka yerler– yeni ve muhteşem dinsel merkezler, katedraller ve manastırlar inşa edilir.

Roma Kilisesinin iktidarının yayılması

Oyma eserler, resimler ve mozaikler yoluyla kiliseleri hem içeriden hem de dışarıdan kaplayan imgelerin temaları genelde ruhani "reform" ortamının gereksinimlerini merkez alan bir izah sistemini temel alır. Aslında kilisenin meşru ve egemen hale gelmesinden itibaren yüzyıllar boyu, seçilen temalar arasında bir devamlılık söz konusudur. Kilisenin kurumsallığı artık daha belirgin ve yoğundur ve kilisenin (ve önderi olan papanın) düşmanları üzerindeki zaferi sembolik olarak vurgulanır. "Reform" faaliyetlerinin geçerliliği ve gerekçelerinin ağırlığı zaman içinde, tarihi bağlamla ve özellikle sanat hamilerinin iradesiyle bağlantılı olarak açıklanabilir. Eski zamanların saflığına dönüş fikrine sözde bir paralel olarak, geçmiş ifade şekillerinin genel ve muğlak bir anlamda geri kazanıldığını iddia etmek konuyu fazlasıyla basite indirgemek anlamına gelecektir.

Azizlerin hayat öykülerine bağlı anlatımsal temalar çok yaygın olarak kullanılır; bu hayat öyküleri erken ortaçağda sadece anlatılırken, şimdi ibadete bağlı çeşitli gereksinimlerden dolayı –önce komünyon masasının önünde, sonra da üzerinde sergilenen– sunağın sayısız levhasında yorumlanır. Montecassino Manastırının ana kilisesinde, zamanında üzerinde Aziz Benedictus'un hayatından sahnelerin tasvir edildiği, altın ve değerli taşlarla işlenmiş bir *antependium* [sunak önü panosu] olmalıydı. Azizin imgeler yoluyla yüceltilmesine çok ender olarak rastlandığından ve sütun başlıkları üzerinde hayatını tasvir eden oyma bir dizi sadece Saint Benoit ṣur Loire'da muhafaza edildiğinden, bu tercih daha da anlamlıydı. İmgenin bu tür kullanım politikası, Frensiskenlerin XIII. yüzyılda benimsediği saldırgan bir şekilde kullanılmasıyla belirgin bir tezatlık oluşturur.

Dinsel yapıların hiçbir donatımı, figüratif gereksinimlerin dışında bırakılmaz; her ne kadar İtalyan sanatsal deneyimine tanık olan bizler figüratif sanatı çok daha büyük duvar dizileriyle bağdaştırsak da, aslında bu sanat ortaçağda çok daha yaygındır. Sunakların ön yüzleri (*antependium*) daha çok İskandinavya ve Katalonya'da muhafaza edilir, çünkü ortaçağ sonrasında bu bölgelerdeki şartlar bu eserlerin yok edilmesini veya yerlerini başka donatımların almasını gerektirmez. Başka bölgelerden günü-

müze ulaşmış olan az sayıdaki eserden bazıları, sanat hamiliği ve kalite açısından en yüksek düzeye ulaşıldığına tanıklık eder. Örneğin günümüzde Cluny Müzesi'nde bulunan Basel altın sunağı, İmparator II. Heinrich'in (973-1024, 🕈 > 1014) armağanıydı. İngiltere'yle Fransa'nın yanı sıra, özellikle Meuse ile Ren nehirleri arasında kalan bölgede litürjik donatımlar olağanüstü sayılabilecek bir ihtişam ve zenginlik düzeyine ulaşır. En öne çıkan ve saygın örnekler arasında yer alan muhteşem Stavelot Triptiği, hem Konstantinos ile Helena'nın öykülerini konu alan "anlatımsal" mine işleri içeren yan kanatları hem de merkezinde yer alan ve muhtemelen onu yaptıran başkeşiş Wibaldus tarafından 1155-1156 yıllarında gerçekleşen Konstantinopolis misyonu sırasında İmparator I. Manuel Komnenos'a (1118-1180, 🕈 > 1143) armağan edilmiş olan iki mineli Bizans triptiğinden dolayı –en büyüğü İsa'nın çarmıhından parçalar içeren bir kutsal emanet mahfazasıdır– çok önemlidir. Günümüzde Berlin (Kunstgewerbemuseum) ve Londra'da (Victoria and Albert Museum) muhafaza edilen XII. yüzyıl sonlarına ait iki "kubbeli" kutsal emanet mahfazası örneği de bir o kadar görkemlidir; mikromimarileri harika mine işleri ile geometrik ve bitki motifleriyle kaplı olan bu eserlerin arka fonlarında İsa'nın, havarilerin ve peygamberlerin fildişinden küçük heykelleri ile Yeni Ahit'ten sahneler yer alır. Eskiden mine işleriyle bir vaiz kürsüsünün yan cephelerini kaplayan ve figüratif temasıyla önemli bir örnek oluşturan ünlü Klosterneuburg sunağında, Yeni Ahit'ten alınma sahneler içeren orta kuşağın üstünde ve altında Kitab-ı Mukaddes tipolojisi ilkesine uygun şekilde (yani Eski ile Yeni Ahit'te birbirinin karşılığı olan sahneler) Eski Ahit'ten sahneler içeren iki kuşak yer alır. Kuzey Avrupa'da çok yaygın olan bu ilke, İtalya'da çok az kullanılmıştır. Bu ilkenin figüratifliğin en üst düzeyine eşlik ettiği diğer eserler arasında, XII. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiltere'deki Bury St. Edmunds Manastırı için üretilmiş olan Cloisters Haçı öne çıkar; haçın kollarının kesişme noktasında Aziz Yahya tarafından İsa'nın çarmıha gerilmesi olarak tanımlanmış olan (*Yuhanna* 3:14) bronz yılanın dikilmesi sahnesi tasvir edilmiştir. Haçın yüzeyi ise (57 x 36 cm) su aygırının dişinden oyulmuş 100'den fazla figürle kaplıdır. Bazı durumlarda ise figüratif imgelerin bolluğu ilk bakışta bir tür *horror vacui* [boşluk korkusu] uyandırmak amacı taşır gibidir. Örneğin XII. yüzyıl başlarında İngiltere'de üretilmiş olan (ve günümüzde Londra'da, Victoria and Albert Museum'da bulunan) Gloucester şamdanının teması, iyilikle kötülük arasındaki mücadelenin sembolik bir tasviridir.

Figüratif ihtişam

Kiliseler, Katedraller, Manastırlar

XI ve XII. yüzyıllarda figüratif sanatla anlatımın "büyük formatta" yer aldığı ve görsel prestijin en yüksek düzeye ulaştığı sanatsal ürünler tabii ki büyük katedrallerle manastır kiliselerinin ön cepheleri ve duvarlarıdır. Haklı olarak büyük şöhrete sahip olan Fransız kiliselerinde yoğun süslemelerin ana teması İsa yoluyla kurtuluş olarak vurgulanmış olup, bunun yanında Kristolojik sahneler, Eski Ahit'e atıflar, kıyamet gününe dair beklentiler, kiliseyle ilgili konular, azizlerin hayat öyküleri, ansiklopedik ve kozmolojik düşler tasvir edilir. Başlıca katedral ve manastır kiliselerinden birkaç örnek şunlardır: Toulouse, Moissac, Conques, Saint-Denis, Chartres, Paris, Arles ve Saint-Gilles'de ön cephede ve girişte yer alan oyma eserler. Bu eserler son derece sembolik olarak teolojinin, yaratılışın, tarihin gelişimine tamamıyla hâkim olduğu zihinsel bir evreni yansıtır. Ön cephelerin ayrıntıları da bu gereksinime uyar ve anıtsal girişlerin derin meyilli pervazları sayesinde çok sayıda figüre yer ayrılmış olunur (giriş duvarlarının yüzeyi, sayısız kemer kaburgası, kemer içi). Ön cephedeki figürasyon daha az belirgindir, ama örneğin Poitiers'de, XII. yüzyıl ortalarına ait olan Notre-Dame-la-Grande'da, sadece bir tanesi giriş olarak kullanılan üç kemerin üzerinde Ahit'ten sahneler içeren bir friz, heykel boyutunda figürler içeren iki yatay kuşak ve zirvede İsa'yı sergileyen badem şeklinde bir madalyon vardır.

Fransa

Katalonya'da bulunan Ripoll Manastırının kilisesinde, muhtemelen Roma'daki zafer takları temel alınarak, merkezi anıtsal girişe bitişik olan duvarın yüzeyine anlatımsal bölümler şeklinde süslemeler yapılmıştır. Bu arada tabii, bina dışındaki ya da içindeki, yani avlulardaki –özellikle nefin sütunlarındaki– sütun başlıkları da anlatımsal figüratif süslemelere destek sağlayan yapılardır. Resimlere ve vitraylara eşlik edecek şekilde anlatımsal oyma eserlerle süslenmiş sütun başlıkları arasında, Moissac Manastırının avlusunda bulunan ve Eski Ahit'ten sahneler sunan başlıklar, Cluny Manastırında XII. yüzyıl başlarına ait olan koro bölümünün "müziksel tonlar" içeren başlıkları, Fransa'da Saint-Michel-de-Cuxa avlusundaki simgesel tasvirler (yüzyıl ortaları), İspanya'da San Domingo de Silos (XII. yüzyıl başları), İtalya'da, Aosta'daki Sant'Orso, Benevento'da Santa Sofia ve Monreale kiliselerindeki başlıklar vardır.

Romanesk Üsluptan Yoksun Roma

Bunların yanı sıra Hıristiyanlık dünyasındaki merkezi rolünden dolayı özel bir durum teşkil eden Roma'yı incelemek ilginç olacaktır. Nitekim Roma, Avrupa'nın büyük romanesk yapılarına benzer bir mimariden ve

anıtsal oyma eserlerden yoksun olmakla kalmaz, anlatıma dayalı veya en azından figüratif süslemeleri, geleneksel mozaik süslemelerini temel almaya devam eder. Romanesk dönemde ve XI ile XII. yüzyılların tamamında Roma'da sanatsal üretim, büyük ölçüde Hıristiyanlıktan önceki yüzyıllarla ve erken ortaçağla devamlılık içindedir. Santa Maria in Trastevere gibi papalık tarafından yaptırılmış muhteşem eserlerde, Paleo-Hıristiyan biçimleri kullanılmaya devam edilmekle kalınmaz –bu örnekte Caracalla kaplıcalarından olmak üzere– büyük miktarda devşirme malzemeden de yararlanılır. Bu kilisenin, yine Trastevere'de bulunan San Crisogono'nun, hatta yenilenen San Clemente'nin, Milano'daki Sant'Ambrogio Kilisesi veya Vezelay ve Tournus'takiler gibi Fransız kiliseleriyle aynı döneme, hatta biraz daha sonrasına ait olduğu düşünülürse, en azından ilk anda şaşırmamak mümkün değildir: "Romanesk üsluptan yoksun Roma" bir çelişki gibi görünebilir, ama ortaçağ sanatına –günümüzde neyse ki giderek azalan– geleneksel biçimci yaklaşımın hatalı yönleri vurgulandığında, bu konu daha kolay anlaşılır. Roma'da Hıristiyanlığın ilk dönemleri, modelleriyle ve prestijinin gücüyle büyük önem taşır ve mimari biçimler, litürjik gereksinimler ve inanç temelleri arasında var olan mükemmel uyumu farklı bir yola saptırma ihtiyacı hissedilmez. Mozaik yeniden önemli bir rol oynamaya başlasa da (XII. yüzyılın ilk yarısının ortalarına ait olan San Clemente veya Santa Maria in Trastevere), San Lorenzo fuori le mura (XI. yüzyıl başları) ve San Clemente'nin daha küçük kilisesinde (y. 1080), daha önceleri Avrupa kiliselerinin birçoğunda olduğu üzere fresklerin yeniden uygulanmaya başlanmış olması son derece anlamlıdır. Bu durum kalifiye ustaların yokluğuna bağlı olabilir (1060'lı yılların sonlarında Montecassino başkeşişi bu soruna çare bulmak için Konstantinopolis'ten mozaik ustaları getirtmişti), ama daha büyük ölçüde, o dönemle bağdaşan bir tepki olarak görülmelidir. Ancak kısa süre sonra bu eğilim tersine dönecek, yeni San Clemente Kilisesinde (XII. yüzyılın ikinci on yılı), V. yüzyıla ait eski kilisedekine benzer, mozaik kaplı bir apsis yapılacaktır.

Dokunulmazlığa sahip bir model

Avrupa ve Kutsal Topraklar'da Bizans Modeli

Bizans'ın batı sanatı üzerindeki etkisi temel önem taşıyan bir meseledir ve Montecassino'daki sanatsal deneyim bunun bir örneğini oluşturur. Otto dönemi sanatı –Prenses Theophano'nun saraydaki varlığından da dolayı– Bizans etkisini güçlü bir şekilde zaten hissetmişti ve Bizans sanatının katkısı veya modelleri göz önüne alınmadan anlaşılması zor olan anıtlar inşa edilmişti.

XII. yüzyılda Avrupa'da Sicilya ile Venedik bu açıdan ön sırada yer alır, ama "denizler ötesi Avrupa'da, yani Haçlı Seferleri sayesinde ve 1099 yılında Kudüs'ün fethiyle Hıristiyanlığa geri kazandırılan Kutsal Topraklar'da gerçekleşenler de bir o kadar önemlidir. Burası kısa ömürlü bir krallıktır; Kudüs 1187'de Selahattin'in (1138-1193) eline geçen, son kale olan Acri de 1291'de kaybedilir. Ama burada yine de iki sanatsal uygarlık arasında bir karşılaşma yaşanır ve Avrupa kökenli, aristokrat veya ruhban sınıfından sanat hamileri ile buraya göç eden ve bir yandan deneyimlerini beraberlerinde getiren, öte yandan Roma ve İslam geçmişinin nüfuz ettiği bağlamın gerçekliğini göz önüne alan mimar ve sanatçılar bu ortamda faaliyet gösterir. Minyatürlü elyazması eserlerde çok dengeli bir şekilde sergilenen bu karşılaşma sonucunda üretilen başyapıtlar arasında, yüzyıl ortalarında muhtemelen Kudüs'te bir *scriptorium*da [yazıhane] üretilmiş olan San Daniele del Friuli Kitab-ı Mukaddes'i vardır. Resim ve anıtsal oyma sanatı ise sırasıyla Bizans ve batı etkisi taşır; bir yanda Abu Ghosh (Emmaus) veya Beytüllahim'de İsa'nın Doğumu Bazilikası'nın freskleri, diğer yanda Nasıra'daki sütun başlıkları veya Harem-i Şerif'teki oyma eserler bu alandaki en güzel örneklerdir. Fresklerle mozaiklerin bir arada yer aldığı Beytüllahim'de, Kral Amalric (1136-1174, > 1163) ile İmparator Manuel Komnenos'un (1118-1180, > 1143) anıldığı Yunanca ve Latince yazıtın altında sanatçının adının –Effrem (Latince) ve Efraim (Yunanca)– ve 1169 tarihinin olması ilginç bir ayrıntıdır.

Etkileşimler

Eğer bu türden yazıtlara daha sık rastlasaydık, sanat tarihinde hiç şüphesiz çok daha az sayıda tarihi çelişki yaşanırdı (bu açıdan Assisi'yi ve Frensisken tarikatının anlatıma dayalı resimlerini göz önüne almak yeterli olacaktır). Sanatçının adına yer verilmesi ve onun kendini teşhis etme iradesi tabii ki sadece XI veya XII. yüzyılda doğmaz ve buna benzer örneklere ender de olsa erken ortaçağda da rastlanır, ancak ikinci binyılın başlangıcıyla örnekler sıklaşır ve yüzyıllar sonra âdet haline gelir. Örneğin Gislebertus (etkin olduğu dönem XII. yüzyılın ilk on yılları), Autun'da (Burgonya) Saint-Lazare Kilisesinin kemer alınlığındaki İsa'nın altına imzasını atar, Modena'da Wiligelmus (etkin olduğu dönem 1099-y. 1110) ile mimar Lanfranc ve Parma'da Benedictus Antelami de eserlerine imzalarını atarlar. Sayısız eseri gururla imzalayan Romalı mermer sanatçıları da bazen sundukları bilgilerle --örneğin Roma'da San Lorenzo fouri le mura Kilisesinin sayvanın tarihi (1148), eseri sipariş veren başkeşiş (Hugo), sanatçıların isimleri (Johannes, Petrus, Angelus ve Saxo) ve aile adları (*filli Pauli*)– sanat alanında belgesel tarih repertuarının temelini oluşturmaya başlarlar.

Sanatçının imzası

İkinci binyılın ilk 200 yılında, dönemin toplumuna paralel şekilde, Avrupa'nın tamamında figüratif uygarlık daha önce eşi benzeri görülmemiş bir gelişim ve yayılma süreci yaşar. Bu iki yüzyılın sonunda mimari ve sanatsal panorama, Roma'nın imparatorluğuna İngiltere'den Afrika'ya, İber Yarımadasından Asya'ya kadar uzanan toprakları katarak şekillendirdiği birliği daha küçük ölçekte de olsa bazı açılardan yeniden oluşturmayı başaran iktidarın ve inancın gereksinimlerine cevap veren bir bina ve eser yoğunluğundan oluşur. XII. yüzyılın sona erdiği 1200 yılında sanat tarihi bir dönüm noktasından geçmez, ama tarihyazımı "1200 üslubu" adı altında yüzyılın bitiminden hemen önce ve hemen sonraki toplam yirmişer yıllık sürede gerçekleşen olağanüstü sanatsal ihtişam dönemini tasvir etmek için bu tarihe işaret etmiştir. Bu üslup Sigena'nın İspanya'sını, Winchester'in İngiltere'sini, Sens'ın Fransa'sını, Nicolas de Verdun'ün Meuse'ünü ve daha küçük ölçekte de olsa, Antelami'nin İtalyan oyma sanatını, yine Bizans resminin ve modellerinin natüralist etkisi temelinde birleştiren bir üsluptur. XIII. yüzyılda bu süreç devam edecek, ama ulusal, hatta kentsel çizgilerde gelişecektir. İlk yüzyılların yeni kilise yapıları ve yeni ikonografisi üzerinde silinmez izler bırakmasına benzer şekilde, ikinci binyılın da ilk yüzyılları XIII ve XIV. yüzyılların büyük anıtları açısından belirleyici olur.

"1200 üslubu"

Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Doğuşu ve Gelişimi

Luigi Carlo Schiavi

Romanesk üslubun yeni biçimsel modellerini ve yapısal birliklerini sadece birkaç bölgeyle sınırlayan tarihyazımına dayalı önyargıları bir tarafa koyduktan sonra, birbirinden çok uzak olan ortamlar arasındaki kültürel alışverişleri ve örneğin Germen bölgesinin Avrupa romanesk tarihinde oynadığı rolün önemini kabul etmek gerekir. 1000 yılından sonraki ilk on yıllarda Orta ve Kuzey İtalya'da, Fransa'da ve Pireneler bölgesinde, çok bölümlü direklerin tanımlanmasıyla bağlantılı olarak kutsal yapıların tonozlu örtüleri alanında paralel araştırmalar yürütülür ve mekânları kemerler arası açıklıklar yoluyla ayırma girişimleri gerçekleştirilir. Bu tür araştırmalar Po Ovası bölgesinde zirveye ulaşırken, Roma'da reform sürecinin gerektirdiği Paleo-Hıristiyan modeller, özellikle Montecassino'daki yeni manastırın oluşturduğu örnek sayesinde yayılır. Aynı yıllarda Güney İtalya'nın Norman hâkimiyetine girişi, Puglia, Calabria ve Sicilya'da gerçekleşecek olan ve yerel inşaat tekniklerinin Kuzey Avrupa'dan kaynaklanan yenilikçi çözümlerle birleştiği muhteşem mimari dönem için zemin hazırlar.

Romanesk Kavramına Giriş

Romanesk mimarinin 1000 yılı civarında ortaya çıkan ve gotik üslubun yayılmasından önce batı Avrupa'nın büyük kısmında ortak özellikler sergileyen bir inşa dili olarak algısı, bu konunun uzmanı olmayan kişiler için bile tanıdıktır. Bu skolastik algı bazı doğrulanabilir verilerden dolayı rağbet görmüştür, ama başka birçok yorumun makro-sınıflandırmasına göre, daha büyük ölçekte, olağanüstü bir sanatsal ifade çeşitliliği içerir, dolayısıyla da tanımlama açısından var olan büyük bir sorunu gizler. Nitekim

XI. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'nın büyük kısmında teknik ve üslup açısından büyük benzerlikler olduğu kabul edilebilse de, bu ortak dilin uzun gelişim dönemi ve her yerde belirgin bir şekilde kendini gösteren deneyselliği açısından üniter bir referans çerçevesi tanımlamak bu kadar kolay değildir. XIX. yüzyılın tarihyazımında "romanesk" kavramı başlangıçtan itibaren muğlak bir biçimde şekillenir. "Karanlık yüzyılların" romantizme uygun şekilde geri kazanılması sürecinde her millet "kendi" ortaçağını ve mimarisini, kendi özgün özelliklerinin ve etnik-ulusal kimliklerinin kaynağı olarak görmüştür. Bu alanda sahip olduğumuz bilgi dağarcığının gelişimi uzun süre boyunca milliyetçi yorumlama ilkeleri tarafından şartlandırıldığından, bu tarihi olgunun karmaşık yapısı, bir ulusun diğer uluslar üzerindeki –kültür, üslup ve teknik açısından– üstünlüğü iddiası üstün bir sanatsal uygarlık merkezinden "çevre"ye yayıldığı fikri dahilinde kaybolur. Ayrıca pozitivizm kültürü, evrimci bir görüş açısı dahilinde teknik-yapısal verilerin birincil değerlendirme kriteri olarak görülmesini gerektiriyordu. Bu dönemde birçok ortaçağ kilisesinin "yeniden yaratılmasında" kullanılan ve Fransız mimar Eugène Viollet-le-Duc'ün baş temsilcisi olduğu biçimsel restorasyon, ortaçağın bu ideolojik yorumunun en belirgin kanıtını oluşturur. İtalya'da XIX. yüzyılda Lombardia sanatının Roma-Bizans ve Longobard mirasının izinde gelişip batı Avrupa'nın ortak dili haline geldiği görüşü (De Dartein, Rivoira), büyük Amerikalı araştırmacı Arthur Kingsley Porter'in yürüttüğü titiz çalışmalarla aşılmıştır. Çeşitli araştırmalara göre, Alp Dağları'nın kuzeyinde, romanesk üslubun Frank kökenli olduğu görüşünün tersine Kuzey İtalya'da yürütülen inşaatların teknolojik ve biçimsel açıdan Avrupa'nın önündedir. Aynı yıllarda, Katalan mimar ve araştırmacı Josep Puig i Cadafalch, Alp bölgesindeki ustaların çok seyahat etmesinden dolayı başka bölgelere ihraç edilen ustalığın üstünlüğü temelinde Kuzey İtalya'nın romanesk üslubun beşiği olduğunu öne sürmüştür. Kemer dizileri gibi özel dekoratif tipolojiler veya neflerin tonozlu örtüsü gibi yeni yapısal çözümler sunan erken dönem romanesk üslup, Avrupa'nın güneyini (Lombardia, Güney Fransa, Katalonya) kapsarken, Germen bölgesi Otto-Salier hanedanları sırasında Paleo-Hıristiyan ve Karolenj döneminin "klasik" modellerine tutunmaya devam eder ve bundan dolayı uzun bir süre boyunca Otto dönemi sanatının asillere, saraya ait olduğu, romanesk sanatın ise halktan kaynaklandığı düşünülür.

Terimin kökeni

Uluslar değil, bölgeler

İdeolojik önyargıları temel alan benzer teoriler, geçen yüzyılın ikinci yarısında yürütülen daha deneysel ve "bilimsel" araştırmalar yoluyla aşılmıştır. XIX. yüzyılda okulların, ortaçağın fiili siyasal coğrafyasıyla hiçbir

ilgisi olmayan yeni devlet sınırları dahilinde bölgesel ve ulusal olarak düzenlenmesi yerine, sonradan hem mimari çözümler açısından hem de daha önceden beri var olan anıtların ve geleneksel inşa tekniklerinin varlığı açısından homojen olan, daha sınırlı bölgesel ortamlar tespit edilmiştir. Günümüzde romanesk üslubun birçok farklı merkezden kaynaklandığı fikri ağır basmaktadır ve Avrupa'nın farklı bölgelerinde bazı önemli mimari yeniliklerin icadının aynı dönemde gerçekleşmiş olmasının nedenleri, temelde yatan ortak Roma kültüründe aranmıştır. Dolayısıyla bir arada yer alan bu "romanesk üsluplar," önem derecesine göre hiyerarşik bir şekilde düzenlenmemelidir, ama bu üsluplar için üniter bir tanımlama sunmak da zor görünmektedir.

Ortak özellikler

Bu üsluplar arasında var olan bu ortak özellikler, biçimsel değil de tarihi bir perspektifte aranmalıdır. Farklı bölgelerin sanatsal gerçeklikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olmak, birbirine uzak, hatta birkaç sene öncesine kadar kültürel açıdan zıt sayılan bölgelerde romanesk üslubun gelişimi açısından temel önem taşıyan sentezlerin oluşmasına imkân veren, bölgeler arasındaki yoğun ilişkilerin ve daima aktif düzeyde kalan kültürel alışverişin oluşturduğu tabloyu unutturmamalıdır. Örneğin Germen bölgesinin yeni inşaat dilinin tanımlanmasındaki önemli katkısı ancak bu şekilde kavranabilir. Ortaçağ Avrupa'sının kültürel coğrafyası, XIX. yüzyılda iddia edildiği gibi modern ulus devletlerinin katı çerçeveleriyle sınırlı olmayıp başka vektörler ve başka geometriler –ticaret ve hac yolları, Benedikten monastisizminin farklı kollarından oluşan ağ, evrensel iktidarların (papalık, imparatorluk) politikaları ve sanatsal hamilikleri, vs– yoluyla belirlenmiştir. 1000 yılının Avrupa'sının ortak paydası değiş-tokuşların dinamizminde ve yeniden canlanan inşaat alanının yayılma ölçeğinde aranmalıdır.

"Kiliselerden oluşan beyaz bir manto"

Yeni binyılın başlarındaki bu mimari canlanmanın kanıtı olarak sıklıkla tarihçi Rodulfus Glaber'in (y. 985-y. 1050) İtalya, Galya ve genel anlamda Avrupa'nın tamamı için söylediği, "Kiliselerden oluşan beyaz bir mantoyla kaplanmıştı," şeklindeki ünlü cümlesi ileri sürülür. Bu beyanat temelde doğrudur, ama belirli ekonomik ve siyasal etkenlere bağlı olan bu olgu, her yerde aynı şekilde veya aynı zamanda gerçekleşmedi, Bazı bölgelerde canlanma daha hızlı şekilde yaşanırken, bazı bölgelerde de Paleo-Hıristiyan veya Karolenj dönemlerinden kalan binalar deneyselliğe uygun şartlara sahip değildi; bazı bölgelerde fiziksel ve mimari peyzaj gerçek anlamda bir devrime tabi tutulurken bazı bölgelerde bu süreç, süregelen zengin bir gerçekliği temel aldı. Benzer bir sistem perspektifi dahilinde, günümüzde romanesk üslubun genel özellikleri sıralanmaktan vazgeçilmezken (du-

varların şekillendirilmesine önem verilmesi, iç mekânların farklı bölgelere ayrılması, hacimlerin bölmelere ayrılması), modeller, mimari sembolizm, kültürel temeller ve inşa edilen mekânın kullanımı (mimari-litürji ilişkisi) meselelerine daha çok ilgi gösterilir. Bu son konu son derece önemlidir, çünkü hareketli donatımlarla figüratif süslemeler (sütun başlarındaki oymalar, freskler, alçı süslemeler) "litürji tarafından dayatılan gerçek bir semantik kurallar bütünü temelinde" (Piva) mimariyle etkileşim içinde olup hem kullanım şekillerini hem de ruhban sınıfıyla cemaatin mekân algısını belirler.

Bu kaçınılmaz, ama zorunlu olarak basite indirgeyici olan önermeye dayanarak örnekler yoluyla Avrupa'nın mimari peyzajının bazen kaotik düzeyde olan çeşitliliğini anlamaya, en önemli kültürel ortamları tespit etmeye ve yeni binyılın başlangıcıyla kilise mimarisi alanında yer almış bazı özgün gelişmelere ışık tutmaya yardımcı olacak bir güzergâh izlemeye çalışacağız.

Otto ve Salier Hanedanları Mimarlığı

Germen bölgesi XI. yüzyılın son yıllarına kadar Karolenj geleneğine sıkıca bağlı kalmaya devam eder. Birçok yapının olağanüstü anıtsallığı, sanat hamilerinin –imparatorluk sarayına bağlı başkeşişler ve başpiskoposlar– Konstantinos (y. 285-337) döneminin en önemli Hıristiyan bazilikalarını çağrıştırma arzusuyla açıklanır. Duvarların plastik-ritmik bir şekilde işlenişi bile antikçağı çağrıştırır: Dış duvarlar IV. yüzyıla ait yapılar örnek alınarak ahşap çerçeveli pencereleri çevreleyen büyük kemerlerle bölünmüştür. Bu alandaki sayısız örnek arasında, Meuse bölgesinde Celles-les-Dinant'da Saint-Hadelin (y. 1030), Liege'de Saint-Denis (972-1008) ve Nivelles'de Sainte-Gertrude (kutsanma yılı 1046), Ren Vadisi boyunca (Köln'de Sankt Pantaleon), Jura'da (Romainmôtier) ve Kuzey İtalya'dakiler (Galliano, Vigolo Marchese) sayılabilir. Karolenj kültürü yoluyla Paleo-Hıristiyan modellerinin ve özellikle Batının en önemli *martyrium*u [şehitlik] olan Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın temel alınmaya devam edilişinin daha somut bir örneği, kiliselerin batı tarafında yer alan kesintisiz transeptlere gösterilen büyük rağbette görülebilir. Otto döneminde Augsburg'da inşa edilen katedral (994 yılından sonra), Bamberg'de II. Heinrich (973-1024, 🕮 > 1014) tarafından 1004-1012 yılları arasında yaptırılmış olan ve sadece kazılar yoluyla hakkında bilgi sahibi olduğumuz katedral ve Otto döneminde imparatorluğun en büyük kilise eyaletinin merkezi olan ve Başpiskopos Willigis tarafından 975-1009 yılları arasında inşa edilmiş olup XI. yüzyıl or-

Antikçağdan mimari unsurlar

talarında büyük bir yangından sonra yeniden inşa edilmiş Mainz Katedrali, üç nefli ve geniş kesintisiz transeptli, görkemli yapılardır. Mainz Katedrali, apsis yerine sıra dışı şekilde üçlü bir koro mekânına sahipti. Doğu kısmının eski yapısı ise belirsizdir, çünkü başlangıçta kare planlı kulelerin arasında doğuya bakan bir karşı apsis olduğu kesin değilse de (bu yapının örnekleri Augsburg'da ve Bamberg'de görülebilir), revaklı bir avlunun varlığı kanıtlanmıştır ve antikçağ modellerine uyma iradesini vurgular. Örneğin 802-819 yılları arasında *romano more* [Roma tarzı] şeklinde yeniden inşa edilen ve batı yönündeki apsisin önünde büyük bir transept içeren Fulda Manastırının kilisesine Başkeşiş Werner (968-973) döneminde Vatikan bazilikasının avlusu uygulanır. *Renovatio*'nun [yenilenme] anlamlı bir simgesi olan avlu, X ve XI. yüzyıllarda Germen bölgesinde uzun bir süre boyunca kullanılır (Trier'deki Sankt Maximin, X. yüzyıl ortaları; Magdeburg Katedrali, 968'den itibaren; Essen'de Trinitatiskirche, 1039-1058; Schaffhausen, XI. yüzyılın ikinci yarısı). Ren bölgesinin en karakteristik bazilikalarından biri olan ve 1127 yılından itibaren Mainz ve Speyer katedralleri örnek alınarak inşa edilen Hirsau reformu dahilindeki Maria-Laach Manastırının kilisesinin giriş bölümüne 1220-1230 yılları arasında küçük bir revaklı avlu inşa edilir.

Hersfeld Manastırı

Fulda Nehri'ne bakan Hersfeld Manastırının kalıntılarına, kesintisiz bir transeptin görkemli yapısı hâkimdir. Başkeşiş Godehard, II. Heinrich'in de desteğiyle 1005-1012 yılları arasında sütunlara dayalı üç nef ile çıkıntılı bir transept inşa ettirir. 1040 yılındaki bir yangından sonra tadilat geçiren kiliseye, *presbyterium* [rahiplere ait bölüm] kriptasının üzerine inşa edilen dua salonu şeklindeki uzun bir koro bölümü ile proto-romanesk Lombardia mimarisinin tipik bir unsuru olan kemerli pencereli –çatıya destek işlevi gören küçük ve uzun tonozlu– bir apsis eklenir. Aynı yüzyıl içinde ana cepheye, dışarıdan bakınca karşı apsis biçiminde şekil verilen ve iki yanında merdivenli kuleler, üst katında da localar olan bir *Westbau* [batı bölümü] eklenir. Piskopos Burkhard (1000-1025 arası piskopos) tarafından inşa edilen Worms Katedrali ile Piskopos Werner tarafından 1015'te yapımına başlanan Strasbourg Katedrali, II. Heinrich dönemine ait, "Paleo-Hıristiyan" modelini temel alan transeptleri, sütunlarla ayrılmış nefleri ve yenilikçi bir unsur olan ikiz kuleli cepheleriyle birbirine çok benzeyen iki katedraldir.

Litürjik İki Kutupluluk

Yukarıda adı geçen çeşitli kiliselerde, ön cepheye yerleştirilen apsis, *presbyterium* alanının karşısında yer alır ve ayinden sorumlu rahipler için ikinci bir koro mekânı teşkil edebilir. Hersfeld'de, Merseburg Katedra-

linde (1015-1021) veya Freckenhorst'ta olduğu üzere bazı durumlarda apsis, mekânı çok işlevli hale getiren bir locayla boylamasına ikiye bölünür. Ama apsiste genelde sunak yer alır, altında eski türden, yuvarlak koridor biçiminde (Köln) veya yeni türden, dua salonu şeklinde (Memb-leben, Fulda) bir kripta bulunur. Karşı apsis kavramı, inşası Piskopos Bernward (993-1022 arası piskopos) tarafından 1010 yılı civarında başlatılan ve XI. yüzyılın temel yapılarından biri sayılan Hildesheim'daki Sankt Michael Katedralinde çok belirgin hale gelir. Karolenj litürjik iki kutupluluğun farklı versiyonları XI. yüzyılda Germen bölgesinde uzun bir süre boyunca uygulanır. Bu durum Almanya'yı Avrupa'nın diğer bölgelerinden ayırt eden başlıca unsurlardan biri olabilir, çünkü daha sonra göreceğimiz üzere, kutsal emanetlerle sunakları, yapının doğuya bakan ucunda toplama ve mekânı *presbyterium* alanıyla cemaate ayrılan alan şeklinde kesin bir şekilde ayırma dürtüsü burada daha belirgindir.

Bölünmüş ve bölünebilen mekânlar

Westwerk, Karolenj mimarisinde manastır kiliselerinde ve katedrallerinde neflerin batısında bulunan, birkaç katlı, görkemli yapılardır. Centula [günümüzde Saint Riquier] ve Corvey'de olduğu üzere, bu yapılar mimari ve işlevsel açıdan bağımsızlığa sahip, bir zemin katı ve *matroneum*larla [kadınlara ayrılan bölüm] çevrili bir üst galeriden oluşan yapılardır. Uzun bir süre boyunca *Westwerk*'in imparatorla maiyetine ayrıldığı sanılmıştır. Ancak bu kategorinin en ünlü örneği ve büyük ihtimalle öncüsü olduğuna inanılan Centula'da, bu mekânın tamamıyla litürjik amaçlı kullanılmış olduğuna dair belgeler muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla bu mekânların çok işlevli olduğunu, hem ibadetle ilgili gereksinimler için hem de sembolik ve temsiliyet amaçlı kullanıldığını düşünmek mantıklı olacaktır. *Westwerk* mirasına XI. yüzyıl boyunca Kuzey Avrupa mimarisinin tamamında rastlanır, ancak birbirinden çok farklı kilise ortamlarında benimsenmiş olması ve tipolojik varyasyonlarında artış olması, çıkıntılı bölüm olgusunun tek bir formül yoluyla yorumlanmaması gerektiğini gösterir. Bu geleneği devam ettiren Otto dönemi mimarisi, planı ve yapısı daha sade, daha hafif olan çözümler seçer. Boylamasına ve çaprazlamasına büyük ölçekli hacimlerin kesiştiği, merkezi kulelerle yanlarda küçük merdivenli kulelerin hiyerarşik bir şekilde dizildiği dış yapıdaki kütlelerin ustalıklı oyunu güçlü bir etki yaratır ancak iç yapıda daha sade bir şekil alır. Ön cephede büyük, kare planlı bir kule ile yanlarda küçük silindirik kulelerden oluşan çıkıntılı bölüm tipolojisi, Kuzey Almanya'da bulunan ve X. yüzyılın ortaları ile XI. yüzyılın başlarına tarihlendirilen çeşitli yapıların –örneğin Piskopos Meinwerk tarafından yaptırılan Paderborn Katedrali– ortak noktasıdır.

Westwerk'in işlevleri

Kule iç tarafta ahşap bir katla ikiye bölünmüştür ve üst galeri geniş bir ikiz kemer veya üçüz kemerle kilisenin nefine açılıyordur. Bu örnekte Karolenj modeline göre tek fark, daha küçük olan ölçeğin yanı sıra, üst galerideki *matroneum*larda yatar. Mekânın farklı işlevlere, hatta sunakların farklı düzeylerde yer almasına izin veren katlara ayrılmış olması ise ortak bir özelliktir.

Gernrode'de Sankt Cyriakus

Bu homojen grubun en önemli yapısı, Gernrode'de Sankt Cyriakus kadın manastırının kilisesidir. 960 yılı civarında inşa edilmeye başlanan bu kilisenin kısa ve geniş merkezi nefi, Ren bölgesine özgü ritmik bir sistem doğrultusunda dönüşümlü olarak yerleştirilmiş sütun ve direkler yoluyla yan neflerden ayrılmıştır. *Matroneum*ların küçük neflerin üzerine yerleştirilmiş olması, kilisenin en önemli özelliklerinden biridir; Paleo-Hıristiyanlık döneminde Ege bölgesine özgü olup VI. yüzyıl sonlarıyla VII. yüzyıl başları arasında (daha çok belirli topografik şartlardan dolayı) Roma'da çok kısa süre rağbet gören bu tema (San Lorenzo, Sant'Agnese) böylece batı mimarisinde de ortaya çıkmış olur. Yükseltilmiş olan koro bölümünün altında, kısmen yerin altında olan ve kilisenin inşa edildiği yıllara tarihlendirilen, dua salonu şeklinde bir kripta bulunuyordu. Sankt Cyriakus'un daha önce tasvir edilmiş olan çıkıntılı bölümü, XII. yüzyılda, başkeşiş II. Edwige döneminde (1118-1152 arası) değişime uğrar ve galeri ortadan kaldırılıp altında kripta olan bir karşı apsis inşa edilir.

Başta Werden'de St. Liudger ve Köln'de Sankt Pantaleon olmak üzere diğer anıtsal yapılarda (ikinci safhası için bkz: *Almanya: Hildesheim, Köln, Speyer*) Minden ve Corvey'deki Karolenj modellerinden üst yan galeriler gibi başka unsurlar seçilir, ama katlara bölme yerine merkezi mekâna uzamsal birlik kazandırma tercih edilir. Erken Otto döneminden itibaren Batıda ortaya çıkmaya başlayan (Magdeburg Katedrali, Hildesheim Katedralinin Bernward döneminden önceki safhası) koro bölümlerinin altında dua salonu şeklinde kriptalar olup karşı apsislere benzer. Başrahibe Theophano döneminde (1039-1058 arası) büyük çapta yeniden inşa edilen Essen'deki Trinitatis kadın manastırında benimsenen çözüm olağanüstü derecede özgündür. Binaya eklenen çıkıntılı bölüm, dışarıdan iki yanında ufak kuleler bulunan, romanesk süslemeli ve sağır kemerli, sekiz kenarlı yüksek bir kule gibi dururken, içeriden daha önce eşine rastlanmamış, çok kenarlı bir apsis gibi durur ve Aquisgrana'daki Cappella Palatina'dan [Saray Şapeli] esinlenilmiş bir ambulatuar ve galeri içerir.

Pfalz ile Yukarı Ren bölgesi arasında (Limburg, Basel, Konstanz, Speyer, Einsiedeln) yaygın olarak kullanılan ve "ahenkli" adı verilen, yanlarda yer alan kule-çan kulelerinin yüksek hacimlerinin hâkim olduğu cephe

tipolojisine dikkat çekmek gerekir. Bu bölgede doğan bu tipoloji Alp Dağları bölgesinde ve Lombardia'da (Moûtiers, Aosta, Milano'da Santa Trinità, Como'da San Giacomo) romanesk üslubun gelişimi üzerinde etkili olur, ama aynı cephe tipolojisinin Normandiya gibi (Notre-Dame di Jumièges'de Notre-Dame, Caen'de Saint-Étienne) Avrupa'nın başka bölgelerinde de bağımsız bir şekilde geliştirildiğini belirtmek gerekir.

Presbyterium Alanı için Çözümler

XI. yüzyılda *presbyterium* alanının mimari yapısı açısından da benzer düzeyde, hatta daha büyük çeşitlilikte çözümlere başvurulur. Kilisenin reform hareketinin de etkisiyle, yüksek sayıda sunağı farklı yerlere yerleştirme ve ayinlerden sorumlu olan rahipleri cemaat kalabalığından ayrı tutma gereksinimi, mimari üzerinde giderek daha belirleyici bir rol oynar. *Presbyterium* alanı için benimsenmeye başlanan yüksek bölmeler, halkın törenlere herhangi bir şekilde katılmasını engeller, ama aynı zamanda yeni mimari bölmelerin geliştirilmesiyle Doğu yönüne bakan ve belirli durumlarda erişimin sadece rahiplerle sınırlanabildiği şapellerin sayısı artar ve koro bölümü büyük kriptaların üzerine inşa edilmeye başlanır. Kilisenin dışında, Doğu yönünde yer alan ve ayrıcalıklı kişilerin mezarlarına, sunaklara veya kutsal emanetlere ayrılan şapellerle *presbyterium* arasında bağlantı kurma sorunu Karolenj döneminde son derece karmaşık şekillerde çözülmeye çalışılmıştı. Örneğin Covey'de koro-apsis alanının etrafına kurulan ve ikincil şapellerle bağlantı sağlayan ambulatuar, kilisenin ekseni boyunca, dış şapele götüren pasajla ve koronun altından kutsal emanet mekânına götüren bölümle kesilir. Auxerre ve Flavigny'de (ve Hildesheim ile Saksonya'da Halberstadt katedralleri gibi yine X. yüzyılda yeniden inşa edilmiş yapılarda) ise benzer bir çözüm iki ayrı düzeyde geliştirilmiş olup, diğer şapellere, bina çevresini dolaşan bir koridordan ulaşılır. Bütün bu unsurlara Otto dönemi mimarisinde de rastlanır. Susteren, Stavelot, Meuse bölgesi, Regensburg'daki St. Emmeram ve Trier'deki St. Maximin'de olduğu üzere, dış şapeller bazen sıra dışı boyutlara sahiptir. Ancak kutsal emanetlere ayrılan mekânın –IX. yüzyılda Burgonya'da görüldüğü üzere– bir sunak içerecek, dolayısıyla ayin yapılabilecek derecede büyütülmesi için yapılan girişimler, romanesk üslubun gelişimi açısından daha ilginçtir. Dolayısıyla ilk örnekleri X. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ve hem Almanya hem de Fransa ve İtalya'da görülen dua salonu şeklindeki kriptalar, artık dolaşım güzergâhı olarak değil de, üniter ibadet mekânları olarak görülmeye başlanır. Bu açıdan ilk örnekler arasında

Kutsal emanetler için kutsal bir alan

Gernrode'de (y. 965) ve Paderborn'da (Rethar dönemi, y. 1000) doğuya bakan şapeller sayılabilir.

Çapraz tonozla örtülü mekânların inşa tekniği üzerinde tam hâkimiyet sağlanması sonucunda kriptaların hacmi büyür, apsisin ve önündeki koro bölümünün sınırlarını aşar ve kesişme noktasının, transeptin ve nefin bir bölümünün altına kadar yayılır. XI. yüzyıl başlarına tarihlenen Unterregenbach kriptası bu eğilimin güzel bir örneğini oluşturursa da, Speyer Kilisesinde bulunan ve kilisenin inşa edildiği 1030 yılından hemen sonrasına ait olan devasa kriptanın, proje ve üslup açısından sergilediği özgüven, bu yapının tarzının en üst düzeydeki ifadesidir. Kuzey İtalya'da da erken dönemden itibaren, bazı durumlarda gerçek anlamda alt kilise yapıları sayılabilecek geniş kriptalar görülmeye başlanır. Yine *presbyterium* bulunan ucunun gelişimiyle ilgili olarak, *chevet harmonique*, yani koro bölümünün iki yanında yer alan ikiz kule veya çan kuleleri (Speyer), romanesk üslup dahilinde yayılmaya başlayan bir başka çözüm olarak ortaya çıkar. Bu çözümün de ilk örnekleri Karolenj döneminde rastlansa da, kulelerin boyutlarının kiliseye hâkim olacak derecede gelişimi daha önce hiç görülmemiştir. Bazı örneklerde (Werden'de St. Luzius), kulelerin kendisi birkaç kata bölünmüş olup ikincil öneme sahip sunaklar içerir ve ibadet mekânı işlevine sahiptir.

Büyük kriptalar

Cluny ve *Chevet Échelonné* Planı

Çok uzun bir süre boyunca romanesk ifade dilinin gelişiminin dışında kabul edilen, ama daha önce görüldüğü üzere aslında birçok özgün çözümün geliştirildiği bir laboratuvar sayılabilecek Germen bölgesiyle siyasal ve kültürel açıdan bağlantılı olan ve geçmişte yeni mimari dilin gerçek anlamda birer beşiği sayılmış iki bölge vardır: Doğu Burgonya ve Lombardia. Cluny monastisizminin Burgonya'da doğuşu, tarihsel ve sanatsal açıdan çok önemli bir olaydır. Sonraki iki yüzyılda monastik reformun kaynağı olacak olan Cluny'deki Benedikten manastırı, 909 yılında Akitanya dükü ve Mâcon kontu Dindar Guillaume (?-918) tarafından kurulur ve doğrudan Roma Kilisesine bağlanır. Sivil ve dinsel yargı yetkisinden muaf olma şartı Cluny Manastırına bağlı diğer manastırları da kapsar ve Cluny monastisizminin gördüğü rağbet onun Avrupa'nın tamamına yayılmasında ve hem siyasal, hem ruhani hem de son derece tutarlı bir kurumsal gerçeklik oluşturmasında belirleyici bir rol oynar.

Cluny Manastırının güçlü kimliği

Cluny Manastırı kilisesinin ilk anıtsal yapısı büyük başkeşiş Maiolus (y. 910-994) döneminde inşa edilir. Amerikalı arkeolog Conant tarafından ancak kısmen ortaya çıkarılmış olan ve II. Cluny olarak bilinen bu ilk ki-

lisenin en önemli özelliği, Doğu kısmının düzenleme biçiminde yatar. Nitekim ana nef düzeyinin biraz altında yer alan dar bir transeptin doğusunda bulunan koro bölümü, oldukça derindir ve üç apsisli nefe (veya belki ana yapıyla bağlantıları olmayan yan neflere) yayılır, bu neflerin yanlarında yer alan kare planlı iki ek oda da, transeptin iki ucundaki küçük ve açık apsislerle birlikte katmanlar halinde yer alan bir planı oluşturmaya katkıda bulunur. Özel ayinler için birçok farklı sunağa yer vermek amacıyla geliştirilmiş ve reform sürecine dahil bazı ortamlarda litürjinin kilisenin Doğu tarafına aktarılma sürecinin en açık örneklerinden biri gibi görünen bu özgün tipteki planın önemi, X ile XI. yüzyıllar arasında gerçek anlamda bir "Cluny mimarisi"nin var olduğu ve merkez manastır modelinin diğer şubelere de uygulanmış olduğu olasılığını temel alan tartışmanın ana konusunu oluşturur.

Birçok sunak içermeye uygun ölçekli bir plan

Belli tipolojilerin uygulanması konusunda katı kuralların söz konusu olmadığı kesinse de, Cluny monastisizmine özgü litürjik âdetlerin kilise yapısı açısından genel kavramların benimsenmesine neden olduğu olasılığını inkâr etmek zordur. Bu türden örnekler arasında kutsal mekânın boyutlarının geliştirilmesi, *presbyterium*un üçe ayrılması, apsislerin sayısının giderek artması, kubbeli çatı feneri olan basık transeptin (ama böyle bir unsurun II. Cluny'deki varlığı kanıtlanamamıştır) ve *galilaea* adı verilen farklı bir çıkıntılı bölüm tipolojisinin benimsenmesini sayabiliriz. Gigny, Perrecy-les-Forges, Romainmôtier, Hirsau'da St. Peter und Paul Kilisesi, İtalya'daki bazı örnekler (Pavia'daki San Maiolo Kilisesinde yürütülen genel kavramların benimsendiği anlatılır. Arkeolojik kazılar sonucunda XI. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir dönemde bile II. Cluny modelinin örnek alındığı söylenebilir) ve Alp Dağları'nın Lombardia'nın kuzeyindeki bölümünde XI. yüzyıl sonlarına ait Vertemate ve Capodiponte kiliseleri göz önüne alındığı zaman, yukarıda sözü edilen olasılık giderek daha kesin bir hâl alır.

Guglielmo da Volpiano

Chevet échelonné planı, dönemin en büyük reformistlerinden biri olan Guglielmo da Volpiano (960/962-1031) tarafından yaptırılan Cluny tarikatına ait üç binada uygulanmıştır: Piemonte'de son zamanlarda yürütülmüş kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılmış olan San Benigno Manastırı; Normandiya'da bulunan Trinité de Fecamp Manastırına bağlı, 1030'lu yıllarda reforma tabi tutulmuş olan Notre-Dame de Bernay Kilisesi ve özellikle Burgonya'da, Dijon'da bulunan, Guglielmo'nun 990 yılından ölü-

müne kadar olan kırk yıllık sürede başkeşişliğini yaptığı Saint-Bénigne Manastırının 1001-1018 yılları arasında yaptırılan kilisesi. Bu son kiliseden geriye –XIII. yüzyıldaki gotik tadilattan ve devrim yıllarının neden olduğu tahribattan dolayı– fazla bir şey kalmamıştır, ama çeşitli ikonografik kaynaklar, bu binanın sıra dışı planının yeniden oluşturulmasına izin vermektedir. Burada farklı katmanlardan oluşan temel plan, kilisenin eksenine paralel olarak doğusuna inşa edilmiş ve üç farklı düzeye sahip *rotunda* [yuvarlak yapı] şeklindeki enfes bir icatla birleşir. Silindir biçimli bir odağın çevresinde dönen üst üste iki ambulatuarın bulunduğu bu yapı, apsisle yan şapellerin kemerlerle açılan duvarları yoluyla *presbyterium* ile bağlantılıdır. Meryem Ana kültüne adanmış olan *rotunda*, hem plan hem de bir *opaion* yoluyla göğe açılan tonozunun şeklinden dolayı Roma'daki Pantheon'u, daha doğrusu 609 yılından itibaren Sancta Maria ad Martyres adını alan kiliseyi çağrıştırmayı amaçlar. Karolenj dönemine ait bir tema olan, Auxerre ile Flavigny'deki iki katlı dış kripta, burada daha önce eşi görülmemiş boyutlarla yapısal ve mekânsal açıdan büyük bir uyuma ulaşır. Saint-Bénigne'in günümüze ulaşmış tek kısmı olan *rotunda*nın zemin katı, çıkıntılı transeptin ve merkezi nefin tamamının altında bulunan ve asıl kilisenin altında gerçek anlamda bir kilise daha oluşturan kriptayla bağlantılıdır. Karşı apsis içeren ama muhtemelen üst galeriden yoksun olan çıkıntılı bölümün ana neften bir merdivenle de kriptaya ulaştığı anlaşılıyordu.

Dijon'da Saint-Bénigne Manastırı

Guglielmo da Volpiano'nun İtalyan asıllı olması, Saint-Bénigne'in bu geniş kriptasının Lombardia etkisinden izler taşıdığını düşündürebilir. Aslında Piemonte ve Lombardia'daki bazı örneklerde *presbyterium* kriptası yan mekânlara (yüzyıl ortalarına ait olan Testona, Cavour, Pedona, Valdeblore, San Dalmazio di Piacenza kiliseleri), transepte veya nefin bir kısmına kadar uzatılmış (Spigno, 991; Acqui Katedrali, 1018; Saint-Jean-de-Maurienne), Milano'daki Santa Trinità-San Sepolcro Kilisesi (1030-y. 1040) veya Verona'daki San Fermo (y. 1067) örneklerinde olduğu üzere gerçek anlamda bir alt kilise haline getirilmiştir. Ancak başka hiçbir yer, Dijon'daki Saint-Bénigne Kilisesinde uygulanmış olan çözümlerle kıyaslanamaz. Bu kilise Avrupa romanesk mimarisinin panoraması içerisinde eşsiz bir konuma sahiptir. Kiliselerin Doğu kısımlarındaki sorunları çözmek için, üst üste katlara veya birçok kutsal emanet ve sunağa yer verilen işlevsel kriptalar gibi, Saint-Bénigne Kilisesinden farklı yöntemlere başvurulacaktır.

Lombardia kaynaklı etkiler mi?

Ambulatuarlı Koro Bölümü ve Işıklı Şapeller

X. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa'da dua salonu şeklinde bir kripta modeli yayılmaya başlar ve etrafını çeviren ambulatuardan, içi ışıkla dolu bir dizi şapele ulaşılır. Buna benzer bir planimetrik-volumetrik kurguya, Auvergne'de, X. yüzyıl ortalarına tarihlenen Clermont-Ferrand Katedrali için yürütülen arkeolojik kazılarda rastlanmıştır, ama bu modelin en organik haline ulaştığı yer, 1000 yılından sonraki ilk on yıllara ait (ve 1019 yılında kutsanmış) Saint-Philbert de Tournus Kilisesidir. İşin ilginç tarafı, 1000 yılı civarında iki katlı çevresel dolaşım sistemleri alanında benzer deneyler Kuzey İtalya'da da (Ivrea Katedralinin batı tarafındaki koro bölümü; Verona'da Santo Stefano Kilisesi: Her ikisinde de ışınsal şapel yoktur) uygulanmıştır, ama iki bölge arasında kesin etkileşimler tespit etmek kolay değildir. Daha önce de söylendiği gibi, *chevet*nin içi ışıkla dolu şapelleri Fransa bölgesinde bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca çok yaygın olarak görülür ve dörtgen planlı şapeller morfolojik bir değişime uğrayarak yarım daire şeklini alır (Orleans'da Saint-Agnan, Touen Katedrali). İçi ışıkla dolu şahen üzerinde yer alan ambulatuar ise onlardan ayrı olarak da rağbet görür ve bazen aynı plana sahip kriptadan yoksun olur (örneğin Vignory; Toulouse'da Saint-Sernin, Conques'da Sainte-Foy, Limoges'da Saint-Martial, vs kiliselerine düzenlenen hac yolculukları için bkz. özellikle *Hac Yolları*). Cluny'de, Maiolus'un Kilisesinin (II. Cluny) yerine başkeşiş Hugues (1088'den itibaren başkeşiş) döneminde inşa edilmeye başlanan devasa manastır kilisesinde (Cluny III) başvurulan beş küçük apsisli koro bölümü bu türdendir. Devasa boyuttaki bu kilisede (*galilaea* dışında uzunluğu 150 metreydi) beş nef, iki transept ve ana transeptin kolları ve kesişme noktaları üzerinde yükselen dört kule vardı. 1798-1823 yılları arasında inşaat malzemeleri için bir madene dönüşen bu kilisenin büyük bir özenle parçalara ayrılmasından sonra geriye sadece büyük transeptin güney kolundan küçük bir parça ile güney neften birkaç bölüm ve daha geç tarihe ait *galilaea*nın alt duvarları kalmıştır.

Yeni yarım daire şapeller

Tournus'a dönecek olursak, Saint-Philibert Kilisesi, Alp Dağları'nın kuzeyindeki romanesk üslup açısından temel önem taşıyan bir anıt olup tonozlu örtü ve mekânın modüllere bölünme teknikleri açısından gerçek anlamda bir laboratuvar niteliğindedir. Koro, 1020 yılında beşik tonozla örtülür; ama asıl göz önüne alınması gereken, binaya birkaç yıl sonra eklenen (y. 1040) *galilaea* için yapılan tercihlerdir. Bu *galilaea*, Cluny tipolojisinin en eski ve en iyi muhafaza edilmiş örneği olup başkeşiş Odilon tarafından Maiolus'un artık var olmayan kilisesinin (Cluny II) batısına inşa edilen *galilaea*ya kronolojik a-

Saint-Philibert de Tournus

çıdan yakındır. Kazılar sonucunda elde edilen bilgilerin yetersizliğinden dolayı Cluny'nın ön nefinin şekli tartışma konusudur, ama Tournus'taki ve Cluny âdetlerinin benimsendiği başka merkezlerdeki *galilaea*ların ana hatlarıyla ana manastırın modeline uymuş olmaları muhtemeldir. Burada bu türden yapıların işlevleri veya *Westbau*'nun yukarıda tasvir edilmiş olan Karolenj veya Otto döneminden başka biçimleriyle olduğu iddia edilen, ama şüpheli görünen bağlantıları üzerinde durmayacağız. Buradaki asıl ilgi alanımız, yapı örtüleri alanında yürütülen deneylerdir.

Çok Bölümlü Direkler ve Tonozlu Örtü Meselesi

Zemin katındaki mekânda merkezi nefin üstü çapraz tonozlarla, yan nefler de beşik tonozlarla örtülüdür ve mekân bu şekilde romanesk üsluba son derece uygun şekilde, kemerler arası açıklıklara ayrılır. Üst katta, ana nefin üzerindeki mekân çapraz kemerler üzerinde yükselen bir beşik tonozla örtülür, altında da birkaç pencere açılır. Yan neflerin yarım beşik tonozları karşıt yük işlevi göremeyecek kadar aşağıda yer alır, dolayısıyla yapının çökmesini engelleyici kalın gergi kirişlerine ihtiyaç vardır. Silindir şeklindeki direkleri 1040 yılı civarında, yani ön nefin inşası sırasında dikilmiş olan nef, yüzyıl sonlarında bir tonozla örtülür. Kemerler arasındaki her açıklığın üzerini örtmek için tercih edilen ve kilise eksenine çapraz duran beşik tonozlar, daha önce hiç görülmemiş dâhiyane bir yöntem olup nefin üst kısımlarında pencerelerin açılmasına imkan tanır. Ancak Tournus'ta kullanılan bu yöntem başka yerde pek tekrarlanmaz, çünkü uzun bir süreden beri en çok uygulanan yöntem, bazen çapraz kemerler içeren uzunlamasına beşik tonozdur (Roussillon'da Chapaize ve Canigou; Katalonya'da Cardona, San Pedro di Casséres, Sant Lorenc del Munt); XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise önce kesintili beşik tonozlar, sonra da nefin üst kısımlarının aydınlatılmasına izin veren, dolayısıyla XII. yüzyıl yarısından itibaren gotik üslubun gelişiminde belirleyici rol oynayan ojival tonozlar yaygın olarak kullanılmaya başlanır. Ama neflerin kâgir tonozlarıyla ilgili deneylere paralel olarak demet sütunlar, yani farklı "özel" malzemelerin bileşiminden oluşan karışık destek unsurları üzerine araştırmalar da yürütülür. Bu türden direkler, çapraz tonozların uyguladığı baskıya en iyi şekilde tepki verir: Kare veya haç biçimli merkezi bir mekânın kenarlarından yükselen dörder yarım sütun çapraz tonozların çapraz kemerlerine destek sağlarken, tonozların diyagonal nervürleri merkezi mekânın köşelerindeki çıkıntılara dayanır. Hem Tournus'ta hem de yakınlardaki Chapaize Kilisesinde tonozlar (ve yan neflerdeki çapraz tonozlar), bölgeye özgü silindir şeklinde kâgir direkler üzerinde yükselir.

Tonoz varyasyonları

Aslında bu gelişim döneminde hem sade sütun veya direkler üzerinde yükselen tonoz örtüler –başlangıç aşamasında da olsa demet sütunların bulunduğu binalardan– hem de Saint-Vorles a Châtillon-sur-Seine gibi örneklerde ahşap örtüler de görmek mümkündür. Auxerre'deki Saint-Étienne Kilisesinin (1023-1035) harika kriptasında demet sütunlarının ilk örneklerinden biri bulunur. Ancak burada da, deneyselliğin sadece teknik alanla ilgili olmadığını kanıtlamak istercesine, destek unsurlarının devasa boyutları yapısal gereksinimlerle açıklanamayacağından, inşaat ustalarının direklerin biçimine ve direklerin mekânın tanımlanmasına bulunduğu katkıya estetik açıdan önem verdiği düşünülebilir. XI. yüzyılın ikinci yarısında demet sütunlar Burgonya, Poitou, Loire Vadisi ve Normandiya'ya yayılır; örneğin inşa süreci açısından büyük önem taşıyan Jumièges'deki Notre-Dame'ın (1067'de kutsanmıştır) nefinde dönüşümlü olarak demet sütunlar ile basit, silindir biçimli direkler kullanılmıştır. Nef, Norman romanesk üslubuna özgü bir şekilde (Caen'de Saint-Étienne, Cerisy-la-Forêt) üç düzeyden oluşur ve kullanılabilir bir *matroneum* ile üst kısımlarında yüksek, tek kemerli pencereler içerir. Küçük nefler ve galeriler çapraz tonozlarla örtülüdür, merkezi nef eskiden ahşap bir örtüyle kaplı olmalıydı ve demet sütunların yarım sütunları, uzunlamasına mekânı kemerler arası açıklıklara bölen kemer-diyaframlara destek görevi görür. 1050-1060 yıllarına tarihlenen bu Norman kilisesinde romanesk ifade dilini oluşturan birçok farklı unsur (tonoz, çok bölümlü direk, kemerler arası açıklıklar şeklinde bölünme) katı bir mantık çerçevesinde bir arada yer alır. Bu unsurların aynı dönemde Katalan bölgesinde (Cardona'da San Vincenzo) ve birazdan bakacağımız Kuzey İtalya'da kullanıldığını görebiliriz.

Estetik açıdan yenilikler

Kuzey İtalya'da Romanesk Üslup

Novara ve Vercelli civarındaki bazı binalar, yan yapılarını örten erken döneme ait (XI. yüzyılın birinci ve ikinci çeyreği) kâgir örtülerden dolayı dikkat çekmiştir. Bu örtüler bazı yerlerde beşik tonoz (Suno'da San Genesio; Balocco'da San Michele, tek salonlu ilk dönem), bazı yerlerde de plastırlarla ve çok bölümlü direklerle bir arada, çapraz tonoz şeklindedir (Carpignano Sesia'da San Pietro, Pombia'da San Vincenzo). Bazı örneklerde (Viguzzolo, Pedona, Fornovo) yarım sütunlardan oluşan destek yapısı, Châtillon-sur-Seine'deki Saint-Vorles'da olduğu üzere, yapının örtü türünden bağımsız olarak tercih edilir. XI. yüzyılın başlarında çok büyük alanları kaplayan beşik tonozlar ortaya çıkar. Milano'da bulunan Sant'Ambrogio Kilisesinin korosu, boyutları açısından Avrupa ölçeğinde olağanüstü bir

örnek oluşturabilir. Tarihi uzun süredir tartışma konusu olup 1030-1040 yılları arasında olması gerekir. Transeptli kiliselerde (Acqui Katedrali, Sant'Antonino di Piacenza) ve Galliano'daki olağanüstü vaftizhane gibi merkezi plana sahip yapılarda (Galliano vaftizhanesinde *matroneum*lar bile çapraz tonozlarla örtülüdür) kesişme alanları üzerinde yükselen ilk kuleler ve kubbealtı çatı fenerleri aynı döneme aittir. Pavia yakınlarındaki Lomello'da bulunan Santa Maria Maggiore (XI. yüzyılın ikinci çeyreği), Lombardia'ya özgü romanesk üsluptaki birçok yeniliğin uyumlu ve organik bir plan halinde bir araya gelmesi açısından önemli bir örnek oluşturur. Kont I. Otto'nun iddialı bir siparişi üzerine inşa edilen yapıda üç nefle alçak ve çıkıntılı bir transept vardır. Üç apsisten en büyük olanın altında bulunan, dua salonu şeklindeki büyük kriptasıyla ve tonozların dayandığı duvar desteklerinin –duvara dayanan yarım sütunlar– biçimiyle 1000 yılından sonraki ilk on yılların tipolojisini oluşturur. Transeptin kollarında ve koro bölümünün kemerler arası açıklığında beşik tonoz kullanımı ve yan neflerin çapraz tonozla örtülü olması da inşaat tekniklerinin tarihi açısından büyük önem taşır. Fransa'daki deneylere paralel şekilde, silindir biçimindeki direklere çapraz plastırların eklenmesiyle tonozlara daha sağlam destek sağlanır ve mekân ritmik şekilde bölünmüş olur: Küçük neflere yakın duran plastırlar çapraz tonozların çapraz kemerlerine, merkezi nefe yakın duranlar da mekânı kemerler arası açıklıklara ayıran büyük diyafram kemerlerine –iki kemere bir direk şeklinde– destek sağlar.

Lomello'da Santa Maria Maggiore Kilisesi

Lombardialı inşaat ustalarının becerilerinin ve teknik formasyonlarının örneklerine bu yüzyıl boyunca başka yerlerde de rastlanır. Brescia'daki Rotonda'nın büyük kubbesi, sanıldığı üzere kilisenin inşasıyla aynı döneme, yani XI. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu takdirde, benzer bir ustalığa örnektir. Ama Kuzey İtalya'daki mimari peyzaj, özellikle büyük kentsel merkezlerde Paleo-Hıristiyan yapıların sağladığı ilham kaynağından da dolayı büyük çeşitlilik gösterir. Bu açıdan Pavia veya Novara'daki piskoposluk yapılarını veya Milano'da Ambrosius (y. 339-397) döneminden kalma mimari mirasın sistematik romanesk uyarlamalarını göz önüne almak yeterli olacaktır. Bu ilham kaynakları, Roma döneminden kalma büyük anıtların harabelerinden öğrenilen ve gerekli olduğunda antikçağla yarışan cüretkâr mimari yapıların hizmetinde kullanılan inşaat tekniklerini de kapsar. San Lorenzo Maggiore'nin XII. yüzyılın ilk on yıllarında yeniden inşa edilen, ama ne yazık ki 1573 yılında çöküp Martino Bassi tarafından yeniden inşa edildikten sonra çok az sayıda ikonografik kaynakta belgelenmiş olan devasa kubbesiyle dört apsisli yapısı bu açıdan ses getirmiş olmalıdır. Do-

Paleo-Hıristiyan döneme atıflar

layısıyla Kuzey İtalya, varlığını hissettirmeye devam eden klasik temelle romanesk üslubun ilk teknik-inşaat eğilimlerinin ve yerel olmayıp Kuzey Avrupa'dan kaynaklanması muhtemel olan başka etkenlerin özgün sentezler halinde bir araya geldiği bir yer olarak kabul edilir.

Geçmişte Cluny monastisizmine bir bir yenilk olarak büyük önem verilmiş, Orta veya Yukarı Ren civarındaki imparatorluk bölgesi gibi, değişimde önemli rol oynayan başka bölgeler ihmal edilmiştir. Piacenza'daki Sant'Antonino ve Farfa kiliselerinin batı ucunda bulunan transept ile karşılıklı koro bölümleri (benzerleri için Köln'deki St. Aposteln ile Regensburg'daki St. Emmeram'a bakınız), Civate'deki San Pietro Kilisesinin karşılıklı apsisleri (XI. yüzyılın üçüncü çeyreği), Aosta Katedralinin hem cephesinde hem de koro bölümünün iki yanında yer alan ve yüksek şapeller içeren ikiz kule gibi unsurlar muhtemelen bu bölgelerden kaynaklanmıştır. Como bölgesi de özellikle dinamik ve etkilere açık bir karakter sergiler. Como şehrinde, İtalyan romanesk üslubunu en önemli yapılarından bazıları bulunur ve hepsinde Kuzey Avrupa'nın etkileri görülebilir. 1013'te başlanıp 1060-1070 yılları arasında tamamlanmış olan Sant'Abbondio Bazilikası bu etkilerin apaçık bir örneğini sunar: Kilisenin beş nefinin merkezi olanı, silindir biçimli direkler; yan nefleri ise sütunlar üzerinde yükselir. Uzun ve yüksek koro bölümü ise görkemli iki çapraz tonozla örtülüdür ve biçimsel açıdan Speyer Kilisesininkilerle kıyaslanabilecek iki çan kulesinin arasında bulunur. Aynı döneme ait San Giacomo Kilisesi de hem plan olarak hem de girişin üzerinde bulunan galerisi ve uyumlu cephesiyle Limburg, Konstanz, I. Schaffhausen gibi Yukarı Ren bölgesindeki yapılara benzer.

Germen etkileri

Orta İtalya'da Mimari

Orta ve Güney İtalya'nın başka bölgelerinde de inşaat faaliyetlerinde bir canlanma dönemi yaşanır. Ticari ve ekonomik açıdan büyük bir gelişme gösteren ve yeni siyasal düzenlemelere tabi olan bazı kentsel merkezlerde görülen toplumsal ve ekonomik hareketlilik, hem toplumun tamamının hem de dinsel ve siyasal iktidarın bir araya geldiği olağanüstü değere sahip mimari yapıların siparişlerine yansır. Orta Po bölgesindeki katedrallerin devasa inşaat süreçlerinden daha sonra söz edilecektir ama Pisa Katedralinin temelinin atıldığı 1064 yılından (yapımına Diotisalvi tarafından 1152'de başlanan) vaftizhanenin Giovanni Pisano (y. 1248-1315/1319) tarafından tamamlandığı yıllara kadar geçen iki yüzyıl boyunca, XI. yüzyılda Tiren Denizinin tamamına yayılan Pisa Cumhuriyeti'nin iktidarının en anıtsal ve anlamlı şekilde sergi-

Pisa Katedrali

lendiği yer Pisa'dır. Katedralin cephesinde bulunan bir yazıta göre, bu yapının inşası Pisa donanmasının Palermo limanında Müslümanlara karşı kazandığı zaferle bağlantılıdır. Patarin tarikatından Anselmo da Baggio, yani Papa II. Alexander'in (?-1073, ♔ > 1061) reformist düşüncelerini savunan Guido da Pavia (1060-1076 arasında başpiskopos) bundan kısa bir süre önce Pisa şehrinin başpiskoposu olarak atanmıştır. Savaştan elde edilen ganimetle inşasına başlanan katedral, Papa II. Gelasius (?-1119, ♔ > 1118) tarafından kutsandığı 1118 yılından sonra tamamlanır. Bir başka yazıtta yeni Dedalus olarak yüceltilmesi sayesinde katedralin planının Buschetus adında birisi tarafından yapıldığı bilinir. Yapının planı, Latin haçı şeklinde olup beş nefi Korinthos başlıklı sütunlar üzerinde yükselir. Çok çıkıntılı olan transept, üç nefe ayrılmıştır ve iki ucunda yer alan apsisler dışarıdan bakıldığında ana yapıya çaprazlamasına eklenmiş iki bazilika izlenimi verir. Kubbe, sivri kemerlerden oluşan dikdörtgen kesişme noktası üzerinde yükselir. Yan nefleri kaplayan çapraz tonozların üzerinde bulunan (ve kesişme noktası üzerinde kullanılabilir olan) *matroneum* muhteşem ikiz kemerlerle ana nefe açılır. Rainaldus 1140 yılı civarında katedralin batı yönüne üç nef ekler ve Buschetus'un sağır kemerli modelini ve özellikle uzun süre boyunca rağbet görecek olan üst üste küçük localı bir tasarımı (Lucca'da San Martino, Pieve di Arezzo) temel alarak cepheyi tamamlar. Klasik ilhamlı muazzam ifade dağarcığı, çarpıcı iki renkli duvarları ve duvarlardaki dizi dizi kemerleriyle Pisa Katedrali hem Toscana ile Liguria hem de Sardinya ile Korsika için normatif işlev görür. Bu açıdan Lucca'daki San Michele in Foro Kilisesini (1147'de kutsanmıştır) ve San Martino Katedralini göz önüne almak yeterli olacaktır.

Tarihyazımının kaçınılmaz olarak mimari kültürün, antikçağın geri kazanılmasını temel alan yönlerine odaklanması, aynı dönemde kuzey bölgelerinin romanesk üslubunun yeniliklerinden kaynaklanan girişimlerin gözden kaçırılmasına neden olmuştur. Örneğin Floransa'da, Cluny tarikatına üye olan ve sonradan II. Nicholas adıyla reformist bir papa olarak görev alacak olan Piskopos Gerardus (y. 980-1061, ♔ > 1058) San Reparata Katedralini restore ettirerek yapıya *chevet échelonné* planı ile yanlarda iki apsisli şapel kazandırır. *Presbyterium* alanına da salon şeklinde büyük bir kripta ile ana apsisin iki yanında iki çan kulesi eklenir. Umbria-Marche bölgesi ise anıtsal peyzajının zenginliğine rağmen çok ihmal edilmiştir; bu bölgenin de ana özelliği, Lombardia'da olduğu üzere, bazilika yapısına sadakat, deneysel girişimler ve yerel inşaat geleneklerine yabancı modellerin etkisinin dahil edilmesidir. Bunlara ilaveten, birçok kilisenin Yunan haçı şeklindeki planla-

Yeni ilham kaynakları ve karşılıklı etkileşimler

rında Bizans etkilerinden izler de görülür. XI. yüzyıl ortalarında tonozlu örtülerde en yüksek teknik ustalık düzeyine ulaşılır. Bu türden örnekler arasında, Portonovo'daki Santa Maria Kilisesi, San Claudio al Chienti'nin ikili kilisesi ve yakınlarında bulunan, muhtemelen yüzyıl ortalarına tarihlenen ilk aşamasında üzerinde *matroneum*ların bulunduğu çapraz tonozlarla örtülü neflerin sonunda ışınsal şapelli bir ambulatuarın bulunduğu Santa Maria a pié di Chienti Kilisesi sayılabilir. Bu son kilisenin planı ilginç bir şekilde Fransa'da bulunan ve aynı döneme ait olan Vignory Kilisesinin planını andırır; Vignory, Aversa (1090 yılında tamamlandı), Venosa (koro bölümü yaklaşık 1100 yılına tarihlenir) ve Acerenza (XII. yüzyıl başları) gibi apaçık Fransız etkisi taşıyan Norman kiliselerinden önce Alp Dağları'nın güneyindeki bu türden tek yapıdır. Ancak apsisle kriptanın karşılıklı olarak yer aldığı yapılarda (Montespino'da Sant'Angelo), batı yönünde galeriler içeren yapılarda (Sant'Urbano all'Esinante) ve ahenkli cephelere sahip olan yapılarda (Santa Maria alle Moje, Ascoli Kilisesi) cephe alanında sade olmayan yapılara çok ilgi duyulduğu görülür.

Daha güneyde genelde kuzey bölgelerinin romanesk üslubu benimsenir, ender de olsa *presbyterium* alanına dua salonu şeklinde kriptalar yerleştirilir, ancak üç nefli ve apsisli geleneksel bazilika planının bölümleri ve dağılımı hiçbir zaman tartışmaya açılmaz. Roma'da II. Paschal döneminde (1053/1055-1118, ♔ > 1099) büyük gelişim göstermeye başlayan mimari, Paleo-Hıristiyan döneminin muhteşem geleneksel mimarisini ideolojik açıdan –*renovatio Ecclesiae primitivae formae* [kilisenin ilk biçiminin yenilenmesi] ve Roma Kilisesinin evrensel doktrininin göstergesi olarak– yeniden ele alır. Santa Maria in Cosmedin, San Crisogono ve San Clemente kiliselerinin yeniden inşası ve San Clemente Kilisesindeki (1120 yılı civarı) mozaik tekniğinin ve apsisin yarım kubbesindeki Paleo-Hıristiyan ikonografisinin geri kazanılması bu açıdan yorumlanmalıdır. Antikçağ üslubunun canlandırılması açısından en etkili yapı hiç şüphesiz Montecassino'da bulunan ve 1066-1071 yılları arasında geleceğin Papa III. Victor'u Desiderius (y. 1027-1087, ♔ > 1086) tarafından yaptırılan yeni manastır kilisesidir.

Montecassino Manastırı

Yüzyıllar boyunca büyük değişikliklere tabi tutulan ve 1944'te müttefik bombardımanı sırasında tamamıyla yıkılan Desiderius'un manastırı hakkında sahip olduğumuz bilgileri Leo Marsicanus'un (y. 1046-1115/1117) *Chronica* eserine borçluyuz. Kesintisiz transepte sahip olan kilise, on çift sütunla üç nefe ayrılmıştı ve ön tarafında Paleo-Hıristiyan modellere dayanan büyük bir avlu vardı; bu avlunun klasik biçimi aynı zamanda hem devşirme malzemenin ve

Yaygın bir model

Roma'dan getirilen eski mermerlerin kullanımından hem de apsisi süslemek için özel olarak Konstantinopolis'ten gelen sanatçıların ve mozaik ustalarının faaliyetlerinden kaynaklanır. Montecassino'nun "kopyaları" arasında, Montecassino'nun ikonografik-sembolik süslemelerine avludaki resim dizisinin altındaki yazılarla katkıda bulunan Piskopos Alphanus'un Robert Guiscard'ın (y. 1010-1085) mali desteğiyle 1076 yılında inşasına başladığı Salerno Katedrali, Sessa Aurunca, Capua ve Amalfi katedralleri ile Campania ve Güney İtalya'daki başka birçok kilise vardır.

Güney İtalya'da Norman Mimarisi

Desiderius'un Montecassino'daki inşa süreci, XI. yüzyıl ortalarından itibaren Norman hâkimiyetinde olan Güney İtalya'nın tamamında uzun süre etkili olur. Puglia, bir yandan klasik temelleri, Bizans etkileri ve yeni Roma-Cassino eğilimleri, diğer yandan ticari yollarla stratejik limanların kesişmesinden dolayı Puglia'ya nüfuz etmeye başlamış olan Norman ve Lombardia kültürünün etkileri arasında oluşan özgün sentezlerden dolayı XI. yüzyıl sonu ile XII. yüzyıl arasında Avrupa'nın mimari peyzajı içerisindeki en ilginç, ama en az incelenen bölgelerinden biridir. Sonradan piskopos olan Elia tarafından, Aziz Nicholas'ın Bari'ye ulaşan naaşını yerleştirmek için 1089'da Bari'de yaptırılmaya başlanan ve büyük kısmı 1106'da tamamlanan bazilika, yenilikçi yönleri ve normatif niteliği açısından XII. yüzyıl yapıları üzerinde çok etkili olur. Cassino'dan örnek alınarak uygulanan veya belki de piskopos Byzantius tarafından 1034 yılından itibaren tadilata tabi tutulan Bari Katedralinden dolayı bilinip benimsenen kesintisiz transeptli, üç nefli plan burada tamamıyla tersine çevrilir. Nef için Sakson kaynaklı, dönüşümlü bir sistem benimsenir (iki sütun – bir güçlü direk); çapraz tonozlarla örtülü olan küçük nefler, Jumièges'i andıran üçüz kemerlerin olduğu bir *matroneum*a destek olur. Transepti bölen büyük kemerlerin üzerinde yükselmesi gereken, ama gerçekleştirilmeyen kubbe, *presbyterium* alanındaki büyük bir kriptanın üzerinde yükselir. Apsisler dışarıdan düz bir duvarla çevrilidir; cephede ve ana apsisin yarım kubbesinin yanlarında iki çift çan kulesi olmalıydı; *chevet harmonique* motifi Bari gibi Giovinazzo ve Molfetta katedrallerinde de bulunur.

Puglia mozaikleri

Norman fethinin kilise mimarisi üzerindeki etkisinin ağırlığı, neredeyse iki yüzyıl süren Arap hâkimiyetinden devralınan Sicilya'da güçlü şekilde hissedilir. Yeni inşa biçimleri, kültürel temellerin etkisini daha az hisseder, öte yandan İslam kaynaklı dekoratif tipolojiler benimsenir. Böl-

genin siyasal açıdan düzenlenmesi, yeni piskoposluk merkezlerinin oluşturulması yoluyla da gerçekleşir. Kont Roger (y. 1031-1101) aynı anda Agrigento, Mazara, Siracusa ve Catania'da piskoposluk merkezleri kurar ve Calabria'da iki önemli monastik merkez oluşturur: Sant'Eufemia (1062) ve Santissima Trinita di Mileto (1080'de kutsandı). Bu manastırlarda reformist geleneğe göre yetiştirilen birçok Fransız asıllı keşiş Sicilya'daki piskoposluk merkezlerinin başına getirilir. Cefalù Katedrali, Norman hâkimiyetindeki Sicilya'nın en karakteristik anıtlarından biridir. II. Roger (1095-1154) tarafından 1130 civarında kendi defnedileceği yer olarak inşa ettirilen kilise, ahşap kaplamalı sütunlarla uzunlamasına üç nefe bölünmüştür; neflerin yüksekliği inşaat sırasında çıkıntılı, tonoz kaplı transepte ve giderek küçülen boyda üç apsise uyarlanır (1148 yılından önce). Son zamanlarda yürütülen araştırmalarda (Gandolfo), Cefalù'nun apsis düzeni açısından, Roger tarafından kurulan dinsel kurumlara (Santissima Trinità di Mileto) yerleşen Norman keşişleri tarafından Calabria'ya getirilen ve XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl boyunca Sicilya'daki katedraller için Troina (1080), Mazara del Vallo, Catania (1094), Messina Katedrali (II. Roger tarafından temeli atılıp 1168'de tamamlanmıştır), Monreale ve Palermo katedralleri (temelleri II. Guillaume, 1153-1189) tarafından atılmıştır) ve Cluny tarikatının *chevet échelonné* modeline dayanan planimetrik modelin temel taşlarından biri olduğunu öne süren geleneksel teorinin yanlışlığı kanıtlanmıştır. Ancak Cefalù Katedralinde yine de Kuzey Avrupa kaynaklı çözümler ve teknikler görülebilir –ahenkli cephe, nefler boyunca ilerleyip üç düzey oluşturması gereken, transeptin duvar kalınlığında açılan pasajları– ama bu unsurlar Sicilya'nın sanat ve inşaat kültürünü temel alan bir çerçeve içinde yer alır ve Alp Dağları'nın ötesinden kaynaklanan modeller körü körüne taklit edilmez.

Sicilya'da manastırlar ve katedraller

Lombardia'da Romanesk Üslupta İnşa Edilen Başlıca Yapılar

XI. yüzyılın ilk yarısında Lomello gibi bazı inşaatlarda ortaya çıkan modellerin yüzyıl sonlarına doğru nasıl olgunluğa eriştiğini görmek için Lombardia'ya dönmek gerekir. Demet sütunların İtalya'da sistematik hale gelme sürecini izlemek ve bu sürece kesin tarihler atfetmek ise daha zordur. 1050-1060 yıllarından sonra bu direklerin Fransa'da kullanımı nefler açısından bile çok yaygın hale gelirken, İtalya'daki sayılı örnekler arasında Comacina Adasındaki Sant'Eufemia (1030-1050), Noli'de San Paragorio (y. 1050) ve Como'da Sant'Abbondio (y. 1070) kiliseleri ile

Modena'da, Lanfranc'ın yapısına yer açmak için yıkılan eski katedralin direkleri vardır. Ancak bu süreç, Lombardia'daki romanesk üslubun en üst düzey deneylerine de götürür, çünkü demet sütun kaburgalı çapraz tonozlarda kullanılır. Yeni geliştirilen bu tonozlar, iki kemerin diyagonal kesişme noktasına dört yelken yoluyla dayanır. Bu tonozların sembolik inşaat mekânı, Milano'da bulunan ve muhtemelen 1080'li yıllarda inşa edilmeye başlanan Sant'Ambrogio Bazilikası'dır. Bu mekânın önemi, Milano inşaatlarına özgü deneyselliğin farklı safhalarının izlerini içermesidir; XI. yüzyıl sonlarındaki kapsamlı tadilattan en az elli yıl öncesine ait olan apsislerin proto-romanesk yapısı bu sürece işaret eder. Olgunluğa erişmiş bir mimari ifade dağarcığını ve özgün örtü tekniklerini yenilikçi bir mekân dinamiğine uyarlayan bu tadilat sürecinin kavramsal katılığı, daha önceden var olan Paleo-Hıristiyan bazilikanın şartlandırmaları ve ölçüleriyle (genişlik, uzunluk, nefler arası boyut oranları) asla yeri değişmeyen kutsal odak noktasının –Aziz Ambrosius'un ana sunağın altındaki mezarı– olduğu gibi bırakılmak istenmesi göz önüne alındığında daha da büyük değer kazanır. Dâhiyane bir mimar bu yapı içerisinde güçlü direk–zayıf direk şeklindeki dönüşümlü sıralama yoluyla hiyerarşiye tabi tutulan mekânlar arasında akılcı bir modüler oran tespit etmeyi başarır. Merkezi nef, yan neflerin iki katı genişliğindedir ve dönüşümlü direk sistemi sayesinde kemerler arası her büyük açıklığın karşısında iki küçük açıklık yer alır. Büyük tonozlar güçlü direklere dayanır, zayıf direkler ise o tonozların yan tarafında yer alan küçük açıklıkları örten çapraz tonozların çapraz kemerlerine ve nervürlerine destek sağlar. Ancak kenarları 12 metreyi aşan bir kare üzerinde yükselen devasa merkezi kaburgalı tonozların, karşıt yük sisteminin yeterli olması için yan neflerin üzerine inşa edilmiş olan *matroneum*un çapraz tonozlarının da desteğine ihtiyaç vardır. *Matroneum*ların üzerinde, yapıyı zayıflatma riski taşıyan pencerelerin olmaması, avangard bir inşa sürecine özgüdür, ama tamamıyla memnun edici olmayan tercihlerdendir. Ana nef cephede, aynı zamanda revaklı bir avlunun Doğu kolu işlevi gören iki katlı bir narteksin (1110-1120) üç merkezi kemerler arası açıklığına denk gelecek şekilde yer alan üç devasa pencere yoluyla aydınlatılır.

Sant'Ambrogio, özgünlük açısından bir başyapıt

Sant'Ambrogio inşaatının hem Milano'daki hem de Milano dışındaki etkisi ölçülemeyecek kadar büyüktür. Birçok yapıda süslemeler yüzeysel bir şekilde tekrarlanırken, Piacenza'daki San Savino, Rivolta d'Adda'daki San Sigismondo (bu iki yapının inşaatları 1110 yılından önce tamamlanmıştır) veya Milano'daki San Giorgio al Palazzo gibi bazı kiliselerde Sant'Ambrogio'nun dönüşümlü sistemi daha sade bir şekilde uygulanır

ve tonoz kaplı *matroneum*ların yerini tek kemerli pencereler alır. Novara bölgesi ise (Novara Katedrali ve Ognissanti Kilisesi, Sannazaro Sesia Manastırı) XII. yüzyıl başlarında kaburgalı çapraz tonoz alanında özgün deneylerin mekânı haline gelir. Başka yerlerde ise (Milano'da Santo Stefano, San Vittore al Corpo ve Sant'Eustorgio, Pavia'da San Pietro in Ciel d'Oro, Santo Stefano ve Santa Maria del Popolo) farklı yollar izlenmeye başlanır ve nefler tekdüze bir sıralama içinde geliştirilerek büyük kemerler arası açıklıklar dikdörtgen çapraz tonozlarla örtülür.

Sant'Ambrogio Kilisesinin Lombardia'daki varyasyonlar

Sant'Ambrogio'nun karmaşık taşıyıcı sistemin çıkıntılı bir transeptle kubbeli bir kesişme bölümü öngören biraz farklı bir plan üzerinde tekrarı XII. yüzyıl başlarında, Pavia'daki San Giovanni in Borgo (günümüze ulaşmamıştır) ve özellikle San Michele'de görülür; bu örneklerde Milano modeli aşılmaya ve *matroneum* üzerinde pencereler açılarak aydınlatma sorunları çözülmeye çalışılır. Sant'Ambrogro inşa sürecinde ortaya çıkan yenilikler ve ilgili sorunlar, XII. yüzyılın tamamı boyunca Po Ovasındaki romanesk üslubun temel özelliği haline gelecektir. Santa Maria in Betlem veya Pavia'daki San Teodoro gibi kiliselerde, 1150 yılından sonra bile, XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl başlarında Milano ve Pavia'daki inşaatlarda geliştirilen inşaat yöntemlerine sadık kalınacaktır. Burada söz konusu olan dönemin sonlarına doğru büyük Cisterciensis manastırlarının (Chiaravalle Milanese, Chiaravalle della Colomba, Cerreto Lodigiano, vs) bile mimarisinde, Sant'Ambrogio'nun dönüşümlü sistemi Bernard'ın planın modülerliğiyle tamamen uyumlu olup, artık Lombardia'ya kök salmış olan inşaat yöntemlerine uyarlanır. Humiliati ve dilenci tarikatlarının kiliseleri için de genelde aynı durum geçerli olacaktır.

Po Ovasının Merkezi Bölgelerindeki Katedraller

Sant'Ambrogio Kilisesinin yapısının anlaşılması, romanesk inşaatların organizasyonundaki yenilikler ve bu tür mimari girişimlerin ardında yatan dürtüleri anlamak açısından da önemli bir örnektir. Nitekim yeni bazilika bir imparator veya piskopos tarafından sipariş edilmemiştir, farklı güçlerin birleşik girişiminin, bir yanda ruhban sınıfının, öte yanda toplumun en dinamik seküler unsurlarının ortak çıkarlarının sonucudur. Bu kilisenin yapısı, piskoposun yönetimine seküler devlet dairelerinin eşlik etmeye başladığı ve sonradan ona baskın çıktığı bir şehrin toplumsal gerçekliğini yansıtır. Modena'daki yeni katedralin inşası da yine simgesel açıdan büyük önem taşır. Papalıkla imparatorluk arasındaki ihtilafın baskın bir rol oynadığı bir ortamda devasa katedrallerin inşa edilmesi Orto-

doksluğun kendini kabul ettirdiğinin ve Roma Kilisesiyle bağın geri kazanıldığının en anlamlı işaretidir. Modena'da, inşa sürecinin tarihi açısından en önemli metin olan *Relatio translationis corporis sancti Geminiani*'ye [Aziz Geminianus'un Naaşının Aktarılmasına dair Anlatım] göre inşaat çalışmaları, şehrin uzun bir bölünme döneminden yeni çıktığı 1099 yılında başlar. Girişimin ardındaki ileri gelenler, dâhi bir plancı olan [*mirabile artifex*] Lanfranc'la (y. 1005-1089) beraber çalışır. 1106'da, Matilde di Canossa'nın (y. 1046-1115) huzurunda kutsama töreni gerçekleşir ve Aziz Geminianus'un naaşı buraya yerleştirilir. Dolayısıyla bu dönemde Doğu kısmındaki çalışmalar oldukça ilerlemiş ve *presbyterium* kriptası da tamamlanmış olmalıdır. Yapının tamamı, günümüzde düşündüğümüzden çok daha etkili, iç ve dış mekânı birbirine bağlayan üniter bir plan temelinde hızla tamamlanır. Yapının dışı, her kemeri üçüz pencerelerden oluşan bir galeriyi içeren sağır kemerlerden oluşan bir motif dizisiyle çevrilidir. Cephedeki devasa gül penceresi ve yan kapılar, sahte transeptin uçları ve Piazza Grande'ye bakan Kralın Kapısı (y. 1178) gibi eklemeler Lanfranc'ın planına dahil değildir. XII. yüzyıl sonlarıyla XIII. yüzyıl başları arasında Campione'de faal olan bir inşaattan kaynaklanır.

Modena Katedrali

İç mekânda, Sant'Ambrogio'ya benzer şekilde benimsenmiş olan dönüşümlü güçlü direk–sütun sistemi açısından Lomello, nefin üç düzeye bölünmüş biçimi açısından da Jumièges referans noktaları olarak algılanmıştır. Ancak Lanfranc'ın planı Milano'daki bazilikadan oldukça farklıdır, çünkü Modena Katedralinin tamamı ahşap bir örtüyle kaplıdır (tonozlar XV. yüzyıla aittir), demet sütunlar sadece çapraz sivri kemerlere destek olarak işlev görür ve bütün uzunlamasına kemerlerin üzerine açılmış olan üçüz kemerler aslında var olmayan bir *matroneum*u varmış gibi gösterir. Kilisenin dış duvarlarının muhteşem taş süslemeleriyle iç mekânın kâgir yapısı, eşi görülmemiş bir klasisizm sergileyen mermer sütunları ve son derece zengin Korinthos sütun başlıkları arasında dikkat çekici bir tezat söz konusudur. Lanfranc'ın mimarisi karmaşık statik sorunların çözümüyle veya özgün örtü çözümleri açısından deneylerle ilgili değildir, ama dağarcığının zarafeti ve yapısal dengesi sayesinde ortaya çıkan mekân aynı anda hem klasik hem de romanesk olmayı başarır.

Sant'Ambrogio Bazilikasıyla karşılaştırmalar

Ferrara Katedrali ile Verona'daki San Zeno Bazilikası, kültürel açıdan Modena Katedraliyle büyük benzerlikler gösterir. XII. yüzyıl başlarında Po Ovası bölgesindeki önemli ustalardan biri olan ve Modena'da hem Wiligelmus'un oyma eser atölyesinde hem de Lanfranc'ın mimari atölyesinde eğitim aldığı için bu iki kilisenin asıl mimarı ol-

Ferrara Katedrali

duğu sanılan Nicholas'ın (XII. yüzyıl) seçkin ürünleri bu yapılarda görülebilir. Özellikle tamamıyla değişmiş olmasına rağmen, oldukça ayrıntılı ikonografik kaynaklar sayesinde yapısı hakkında bilgi sahibi olduğumuz Ferrara Katedrali (temeli 1135'te atılmıştır), Modena Katedralinin beş nefli versiyonudur; Kuzey İtalya'da, Milano ve Vercelli gibi Paleo-Hıristiyan katedrallerinde de görülen bu plan yeni bir anlam kazandırma sürecinden geçerek, Buschetus'un Pisa'daki katedrale benzer şekilde, Konstantinos dönemi Roma modelleriyle olan benzerliğiyle papalığa sadakatini ilan eder. Ferrara Katedralinin farklı bölümleri, farklı düzeylerde çok kemerli ve tek kemerli pencerelerin bulunduğu çapraz ve uzunlamasına duvarlar yoluyla inşa edilmiştir ve hakiki anlamda romanesk olan bir mekânın kâgir tonozlarla değil, bazen sadece ışıkla yaratılabileceğini göstermeyi amaçlar.

Modena halkı kendi San Geminiano Kiliselerini inşa edecek bir mimar aramaya koyuldukları zaman, Parma inşaatı muhtemelen birkaç yıldan beri faaldir. Sonradan II. Honorius adıyla anti papa (♔ > 1061-1064) seçilecek olan imparatorluk yanlısı Piskopos Cadalus'un (?-1072) yapısından geriye bir şey kalmadıysa da, Ren bölgesinde bulunan bazı modellerin (Speyer Katedrali), kutsama töreni Papa II. Paschal (1053/1055-1118, ♔ > 1099) tarafından 1106 yılında –henüz tamamlanmadan, hatta uzunlamasına yapısı göz önüne alınırsa bazı araştırmacılara göre daha 1130'lu yıllara doğru– yapılmış olan bu yeni, görkemli yapının plan temelli çözümünün gelişimine katkıda bulunmuş olması muhtemeldir. Kuzey bölgelerine ait modellerin etkisi, yapının Doğu kısmının kare temelli inşaat biçimi üzerinde görülür. Kesişme bölümünde bulunan kubbeli çatı feneri transeptin kollarında da tekrarlanır ve baş tarafta, Doğu tarafında ve koro bölümünde apsisler bulunur. Transepte bağlı olan ana nef yapısının baş özelliği, Norman sistemine uygun şekilde dönüşümlü olarak sıralanmış güçlü ve zayıf direklerdir; direklerin nervürleri dört kemerli pencereler yoluyla nefe açılan gerçek bir *matroneum*u aşar ve nefin üst kısımlarına kadar yükselir. Günümüzde var olan dikdörtgen çapraz tonozlar, eskiden çapraz kemerleri örten ahşap örtünün yerini almıştır.

Parma Katedrali

Aynı temalara Po Ovasının orta bölgelerinde bulunan iki büyük katedralde daha rastlanır: 1107 yılında başlanıp 1117 depreminde büyük zarar gören ve 1128'de kısmen yeniden inşa edilen Cremona Katedrali ile artık var olmayan bir yazıta göre inşasına 1122'de başlanan Piacenza Katedrali. Her iki yapıda da üç düzeyli nefte sahte bir *matroneum* bulunur, yani çoklu kemerler, kullanılabilecek bir alana değil, çapraz tonozlarla kaplı yan neflerin çatı altlarına bakar. Direkler silindir biçimindedir: Parma'da-

ki gibi, nefin üst kısımlarına kadar yükselen farklı biçimdeki unsurlar, Cremona'da ahşap örtüye destek sağlar. Piacenza'da ise XII. yüzyılın ikinci yarısında altı bölümden oluşan "Norman" tonozların inşasında kullanılır. Wiligelmus (etkin olduğu dönem 1099-y. 1110, 1107'de Cremona Katedralinde ve Piacenza Katedralinin cephesinin kuzey anıtsal girişinde faal) ile Nicholas'ın atölyelerinde üretilen süslemelerinin merkezi bir rol oynadığı bu büyük inşaatların arasındaki karmaşık bağlantı ve etkileşimleri çözmek mümkün değildir, çünkü farklı yapıların kronolojisi hakkında henüz yeterince bilgi sahibi değiliz. Cremona ve Piacenza katedrallerinin benzer noktalarından biri olan üç nefli, transeptli, haç şeklindeki planları da (her iki örnekte asıl plandaki varlığı şüpheli olmasına rağmen) hiç şüphesiz Pisa Katedralinden örnek alınmıştır.

Cremona ve Piacenza

Bkz. *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Kilise Donatımları (*Antependium*'lar, Kürsüler, Sayvanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Batıda İktidarın Sembolleri*, s. 729; *Doğuda İktidarın Sembolleri*, s. 737

Ortodoksluğun Kutsal Mekânı

Andrea Paribeni

Orta Bizans döneminde manastırların üstlendiği litürjik ve işlevsel nitelikler yapının mimarisine de yansır. Sonradan Konstantinopolis'e yayılacak olan kare içinde Yunan haçı veya dört sütunlu olarak bilinen plana sahip kilise modeli alanında ilk girişimler Bithynia'daki ilk manastırlarda uygulanır. XI. yüzyılda, kubbesi tromplar üzerinde yükselen yenilikçi bir mimari tipoloji giderek yayılır. Bazı monastik ortamlarda gelişen özel mimari biçimlerin çeşitli varyasyonları arasında üç apsisli plana yaklaşanlar da vardır. Komnenos döneminde inşa edilen yapılar-

da deneysellik ruhu zayıflar, kiliselerin ikonografisinde geri kazanılan dört sütunlu planda da daha çok duvar yüzeylerinin girift süslemelerine önem verilir.

Orta Bizans Döneminde Kiliseler: İbadet Yapılarında Yeni bir Tipolojinin Oluşumu

XI ile XII. yüzyıllar arasında Ortodoks Bizans bölgesinde inşa edilen dinsel yapıları incelemeye ve değerlendirmeye başladığımızda, bir yandan Makedon Hanedanının son üyeleriyle Komnenos Hanedanının temsilcilerinin hâkimiyetinde olan bu iki yüzyıla özgü mimari tipolojilerle, diğer yandan, VIII ile X. yüzyıllar arasında, yani ikonoklazm döneminin eşiğinde ve Makedon imparatorların ilk 150 yılı boyunca Justinianus döneminin modellerinin yeniden ele alınma süreci yoluyla Orta Bizans döneminin sanat kültürüne tamamıyla kök salmış formülasyonlarla karşılaşırız. Dolayısıyla bu dönemin bu ikinci yönünü daha iyi anlamak için geriye doğru bir adım atıp bu son dönemde çok önem kazanan, birbiriyle bağlantılı iki temel olguyu göz önüne almak yararlı olacaktır: Monastik kurumun zirveye ulaşması ve kare içinde Yunan haçı planına sahip kilise tipolojisinin yaygın hale gelmesi.

Studios adlı konsül tarafından 450 yılında Konstantinopolis'te yaptırılan Hagios Johannes Manastırından da anlaşıldığı üzere, Erken Bizans döneminde uzak ve yalıtılmış bölgelerde de, kentlerin merkezinde de manastırlar bulunur. Ancak Orta Bizans döneminden itibaren manastırların (Hosios Meletios Manastırı, ikonografisiyle büyük simgesel değere sahiptir) kendilerine özgü litürjik, işlevsel ve idari nitelikler kazandığına şüphe yoktur. Hem ücra yerlerde hem de şehirlerin merkezinde yer alabilen manastırlar, ruhani hayatın, el emeğinin ve yardım faaliyetlerinin merkezidir ve çok kalabalık olmayan keşiş cemaatleri tarafından idare edilir; genelde manastırlara hamilik eden varlıklı seküler kişiler, *charistikè* olarak bilinen sistem dahilinde kilise idaresinin bakacak durumda olmadığı bu kurumlara ekonomik destek sağlar. Bu seküler hamiler, din yararına eylemleri karşılığında imajlarına katkı sağlamanın yanı sıra, kendileri ve aile üyeleri için keşişler tarafından aralıksız olarak ilgilenilen mezar garantisi ile manastırın arazi gelirlerinin artakalan kısmından yararlanma hakkını elde ederler. Manastırın en önemli yapısı olan ibadet binası, arazinin tamamını saran bir duvarla çevrili olan manastırın merkezinde, diğer yapılardan ayrı olarak, belirgin bir konumda yer alır; keşişlerin yaşadığı binalarla hizmet yapıları da monastik merkezin duvarının hemen içerisinde bulunur.

Manastırların rolü

Orta Bizans döneminin ilk manastırları Theodoros Studites (y. 759-826) ve Petrus Atroensis (?-837) gibi üst düzey ruhani ve entelektüel statüye sahip başkeşişlerle keşişlerin yaşayıp faal olduğu Bithynia bölgesinde bulunur. Bu manastırlar, Orta Bizans dönemine ait kiliselerin en çok rağbet gören modellerinden biri olan, kare içinde Yunan haçı veya dört sütun planı –örneğin Trilye'de bulunan ve IX. yüzyıl başlarına tarihlenen Fatih Camii– üzerine denemeler için bir tür laboratuar görevi görür. Muhtemelen yukarıda adı geçen ve 798 yılında Studios Manastırına yerleşmiş olan Theodoros gibi ileri gelenler sayesinde başkentle daha sıkı bağlantılar gelişir ve bu model Konstantinopolis'te de yaygın hale gelir. Patrik Konstantinos Lips tarafından 907'de yaptırılan manastırı kilisesi [*katholikon*] ve 920'de geleceğin imparatoru, amiral Romanos Lekapenos (870-948, 🕮 > 920-944) tarafından inşa ettirilen Myrelaion Manastırının kilisesi gibi, X. yüzyılın ilk yarısına ait, türlerinin olgunluk dönemlerini temsil eden bu modelin yaygınlığına tanıklık eder.

Orta Bizans döneminde kiliseler

Yeryüzündeki Gökyüzü: Ortodoks Kilisesinde Litürjik Mekânlar

Peki ama bu monastik kilise modeli neden bu kadar büyük rağbet görmüştür? Belirli siyasal, ekonomik ve toplumsal konjonktürlerden dolayı ilk yüzyıllara göre ciddi düzeyde sayıları azalan Bizans cemaatlerinin anıtsal boyutta yapılara gereksinim duymadığı ve Theodosius ve Justinianus dönemine ait büyük bazilikaların, cemaatlerinin dinsel ihtiyaçları açısından yeterli olduğu açıktır; dolayısıyla litürjik ayinlere katılan keşişlerin ve rahip olmayan keşişlerin arasından seçilenlerin sayısına uygun, ufak boyutlu kiliseler tercih edilir. Müminleri cinsiyetlerine veya cemaate bağlılık düzeylerine göre ayırt etme konusunda geçmişte duyulan ihtiyaç da monastik ortamlarda daha az hissedilir. Bu litürjik ve işlevsel önerme temelinde, üzerinde kubbenin yükseldiği merkezi bir kilise modeli tanımlanır. Bu arada dış mekânla iç mekân arasında filtreleme ve diyafram görevi gören bir mekân olan ve sıklıkla litürjik faaliyetlere veya dinsel cemaat üyelerine ve kiliseyi yaptıran, genelde seküler ve varlıklı olan kişilerle aile üyelerinin mezarlarına ayrılan narteks gibi, Paleo-Hıristiyan kiliselere özgü unsurlar var olmaya devam eder. Litürjik donatımın bağlantı platformu veya vaiz kürsüsü gibi başka unsurları ise ortadan kaybolur (dinsel metinlerden ve öğütlerden okumalar, nefi sunaktan ayıran bölmenin kapısında yapılır) veya görüntü değiştirir. Örneğin daha önceleri alçak ve geçirgen olan *presbyteri-*

Daha küçük kiliseler

*um*u saran bölme giderek saydamlıktan uzak hale gelir ve ayinlerden sorumlu rahipler sadece ara sıra, küçük direkler ve üzerlerinde ikonaların bulunduğu arşitravlardan oluşan duvar benzeri bir bölmeden ibadet mekânında bulunan cemaate görünür.

Yapı planı metrik açıdan incelenince görülebilen bu mekân hiyerarşisi, kilisenin boylamasına gelişimi göz önüne alındığında daha da belirgin hale gelir. Kubbe kasnağı ve sütun veya direklerden oluşan dört destek noktasına dayanan kubbe, haçın kollarının tonoz kaplı kütleleri, apsisin yarım kubbesi ve *pastophoria*ların (üç bölümden oluşan *bema*nın [sunak etrafında ayin yapılan kısım] *prothesis* ve *diakonikon* adı verilen ve komünyonun hazırlanmasıyla litürjik aksesuarın muhafazasına ayrılan yan alanları) en basık örtüleri üzerinde bir şelale etkisi yaratır. Bu etki dışarıdan daha belirgindir, içeriden ise mekânların hiyerarşik düzeninin vurgulanmasına katkıda bulunur. Yapıya tamamıyla planimetrik açıdan bakıldığında ortaya çıkan yatay eksen, apsis alanını belirgin hale getirirken, yükseltide belli olan dikey eksen, yapının kubbeyle taçlandırılmış merkezi kısmını vurgular ve Justinianus döneminde (481?-565, 🕮 > 527) kubbeli bazilikaların başlıca özelliği olan uzunlamasına mekânla merkezi alan arasındaki diyalektik ilişkiyi farklı terimlerle ve farklı düzeylerde sunar. Mekânların hiyerarşik dağılımının cemaate evrenin ve ilahi tasarımın insanlığın kurtuluşuna götürecek olan hiyerarşik düzenini sunmayı amaçladığı açıktır. Bu anlamda Orta Bizans dönemine ait kiliselerin mimari analizini, üzerinde *Pantokrator*'un [her şeye kâdir] büstü olan kubbenin zirvesinden yapının müminlere en yakın olan en alçak kısımlarında tasvir edilen azizler kalabalığına kadar imgelerin hiyerarşik düzenini temel alan dekoratif temalarından ayrı tutmak imkânsız olur; bu koordine mekân sistemi içerisinde müminler, patrik Germanus'un (VIII. yüzyıl) *Historia Mystagogica*'da [Mistagojik Tarih] yazdığı üzere, Tanrı'nın "yaşadığı ve faal olduğu," gökyüzünü yeryüzünde yansıtan kiliseye tanıklık eder ve ona dahil olur.

Kutsal mekânların hiyerarşisi ve evrenin düzeni

XI. Yüzyılda Başkentte ve Taşra Bölgelerinde Bizans Kiliseleri'nin Tipolojisi

Dört sütunlu kilise modeli, başkent dışında büyük rağbet görür. Yunanistan'daki en erken örneklere Selanik'te rastlanır. 1028 yılında Longobard katepanı* Kristophoros tarafından yaptırılan Panagia ton Chalkeon Kilisesi, tuğladan kemerler ve duvara dayalı yarım sütunlar içeren dış duvarla-

* Askeri vali –çn.

rın düzlemlerindeki hareketlilik yoluyla, daha az başarılı bir şekilde de olsa Konstantinopolis'te bulunan ve bir yüzyıl öncesine ait olan Myrelaion Kilisesini örnek alır. Fokida'da bulunan ve kesin tarihi belli olmasa da X. yüzyılın ortalarına veya ikinci yarısına ait olduğu sanılan Hosios Loukas Manastırındaki Theotokos Kilisesi, kemerler arası altı açıklıktan oluşan ve sonradan Athos'taki manastırlarda çok yayılacak *lité* adlı bir modele uygun şekilde kurulmuş olan narteksinin daha önce görülmemiş genişliği, tuğlalarla çevrili taş blokların (*cloisonné*, yani bölmeli teknik) kullanımından dolayı dekoratif yanı öne çıkan duvarları ve Yunan yarımadasının dinsel mimarisinin tamamının ana özelliği haline gelecektir. Bu yapı tuğladan yapılmış, *pseudo*-Kufi (yani bir Arapça yazı şeklini taklit eden) frizleri açısından Konstantinopolis'teki kanonik modellerden ayırt edilir. Dört sütunlu model, Kapadokya gibi Anadolu'nun en ücra bölgelerinde bile normatif hale gelir. Nitekim başkentte geliştirilen modeller, Soğanlı'da bulunan ve sütunları, tonozları ve kubbesi yerel inşaat gelenWeğine uygun şekilde kayaya oyulmuş Azize Barbara gibi, kare içindeki Yunan haçı planlı kiliselerde yaygın olarak kullanılır. Çanlıkilise gibi kâgir olarak inşa edilmiş az sayıdaki kilise de Konstantinopolis modellerini temel alarak bu modellere özgü bazı inşaat tekniklerini taklit ederken sütun yerine direklerden yararlanır.

Dört sütunlu model

Ancak XI. yüzyıl, kubbesi tromplar üzerinde yükselen kilise modeli şeklinde bir başka yenilikçi mimari tipolojinin yaygın hale gelmesine tanık olur. Bu kilise modelinde üzerine pandantiflerin yerleştirildiği kemerlerle birbirine bağlanan ve kubbeye destek sağlayan dört sütundan vazgeçilir; köşeleri yumuşatılarak kubbenin dayandığı sekizgen temeli oluşturan niş veya tromp, dikdörtgen ibadet mekânından kubbenin dairesel temeline geçişe izin veren mimari unsur haline gelir. Bu yeni sistem hem ibadet mekânının daha açık ve havadar olmasına hem de –sekiz destek noktası sayesinde– kubbelerin çapının çok büyümesine izin verir. Bu yenilikçi sistemden yararlanan kiliseler arasında Yunanistan'daki en önemli manastır kiliselerinin bazıları ile özellikle Orta Bizans döneminin imparatorluk sınırları içerisindeki en önemli ve eksiksiz mozaik dizilerinin muhafaza edildiği üç kilise vardır (Hosios Loukas *katholikon*u, Chios'ta Nea Moni ve Dafni). Tromplar üzerinde yükselen kubbenin benimsenmesinin amaçları arasında, ikonografiye ayrılan yüzeylerin genişlemesi ve anlatımsal dizilere ayrılan nişlerin dışbükey ve eğrisel düzlemlerinin esnekliği sayesinde, zemin düzeyinden daha kolaylıkla okunması vardır.

Daha büyük kubbeler için yeni bir model

Kubbeleri tromplar üzerinde yükselen kiliseler iki grupta incelenir: Kubbenin doğrudan ibadet mekânının çevre duvarlarına dayandığı basit

modelde kiliseler ile kubbeli merkezi yapının çevresinde bir dizi yan mekânın bulunduğu karmaşık modelde kiliseler. IX. Konstantinos Monomakhos (y. 1000-1055) tarafından Chios Adasına yaptırılan Nea Moni Kilisesi ilk gruba aittir. Sonradan önüne iki apsisli bir dış narteksin ilave edildiği kiliseye, 1881 depreminden sonra yeniden inşa edilmiş olan ve dışarıdan görünümünde biraz dengesizlik yaratan devasa kubbe hâkimdir; iç mekânda ise *bema* ile kubbenin sekizgen temeli arasındaki uyum biraz sorunludur. Chios Adasında ve Kıbrıs'ta Nea Moni'yi örnek alan çok sayıdaki kilisenin bir şekilde çözüm bulduğu bu belirsizlikler, IX. Constantinus tarafından, tahta çıkacağı kehanetinde bulunan bölge keşişleri için yaptırılan bu muhteşem *katholikon*un deneysel bir eser olduğunu, aslen dört sütunlu olarak planlanan yapıda inşaat sırasında bazı değişikliklerin uygulanmış olabileceğini akla getirir. O yıllarda Kudüs'teki Kutsal Mezar'ı yeniden inşa etmekte olan Constantinus'un mimarlarının yakından tanıması muhtemel olan Ermeni ve Arap anıtlarının (Kahire'de El-Hakim Camii, X. yüzyıl sonu) kendilerine bir ilham kaynağı yaratmış olması mümkündür.

Chios'ta Nea Moni Kilisesi

XI. yüzyılın birinci yarısında Bizanslı imparatorların abartılı ve sıra dışı mimari ayrıntılarla dolu görkemli manastırların inşası alanında birbirleriyle yarıştıkları ve bunun için çağdaş kaynaklarda yaftalandığı üzere müsrif bir şekilde para harcadıkları Konstantinopolis de bir ilham kaynağı olmuş olabilir. III. Romanos (y. 968-1034, 👑 > 1028) tarafından yaptırılan Theotokos Peribleptos, IV. Mikhael (?-1041, 👑 > 1034) tarafından yaptırılan Kosmidion ve IX. Konstantinos'un yaptırdığı Hagios Georgios Mangana'dan geriye ne yazık ki eski ve çok övgü dolu tasvirlerden ve bazı temellerinden başka bir şey kalmamıştır, ama bunlardan bile kiliselerin planı konusunda tahmini de olsa bazı bilgiler elde edilebilir. Özellikle Hagios Georgios Kilisesinde yuvarlak hatlı direklerin varlığı, kubbenin sekizgen bir temele sahip olduğunu düşünmemize izin verirken, Konstantinopolis'ten günümüze ulaşmış Bizans kiliselerinin hiçbirinde (Heybeliada'daki Küçük Panagia Kamariotissa dışında) kullanılmamış olan tromplu planın tanındığını, hatta bu modelin Yunan eyaletlerinde yayılmasına aracılık ettiğini kanıtlar.

Bizanslı keşişlerin yaratıcılığı

Daha önce de belirtildiği gibi, Yunanistan'da bu plana sahip ve özellikle daha yüksek düzeydeki ahenkten ve kütlelerin arasındaki daha güçlü bağlantılardan dolayı tercih edilen "karmaşık" gruba ait birçok kilise vardır. Hosios Loukas'ın mezarı çevresinde, X. yüzyıl sonu ile XI. yüzyıl başları arasında inşa edildiği sanılan manastırın *katholikon*unda yan mekânlarda galeriler bulunur, ama merkezi mekânın haç planı ortadan

kalkmaz; halbuki Dafni (XI. yüzyıl sonu) gibi daha geç döneme ait kiliselerde iç mekânda galeri yoktur ve son derece orantılı olan dış profil, duvarlarda büyük bir titizlikle uygulanmış olan *cloisonné* tekniğiyle zenginleştirilmiştir. Bu model XI. yüzyıl sonlarında Christianou'da ve XII. yüzyılda Monemvasia'daki Hagia Sophia kiliselerinde uygulanır, son örnekleri arasında da Palaidogos döneminin ortalarına ait olan Mistra'daki Hagios Theodoros Kilisesi vardır.

Sonradan bazı monastik çevrelerde, örneğin Aziz Athanasios'un monastik cemaatleri organize etmekte gösterdiği büyük başarı sonucunda Athos Dağında oluşturulan tanınmış manastırlarda kendine özgü mimari biçimler gelişir. Burada Athos modelinden söz edilirken monastik tesislerin morfolojisinden, yani keşişlerin hücrelerinin ve hizmet mekânlarının sıralandığı manastır duvarları ile merkezi konumda bulunan *katholikon* ve yakınlarında yer alan *phiale* (anıtsal çeşme) ile *trapeza*dan (dinsel ayinlerin sonunda yemeğin ortak olarak yendiği yemekhane) çok, bazı yeni unsurların ilavesiyle zenginleştirilmiş olan ibadet yapılarının morfolojisi kastedilir. Kare içinde Yunan haçı şeklindeki klasik plana, litürjik gereksinimlerden doğan ve birkaç kemer arası açıklık uzunluğunda olan narteks (*lité*), narteksin geniş bölümlerinde yer bulan şapeller ve bu modeli üç apsisli bir plan haline getiren iki geniş yan apsis eklenir. Bu örneklerde, kilisenin bu alanlarından keşişlerin bulunmasını gerektiren monastik litürjinin katkısı, daha doğrusu bazı unsurların başta Athanasios'un kendisi olmak üzere, son derece etkili bazı başkeşişler aracılığıyla tanıtılan Gürcü veya Ermeni mimari geleneklerinden ödünç alınması vardır. Kesin olan bir şey varsa, o da apsislerin, Büyük Lavra'daki *katholikon* gibi başlıca kiliselerin ilk planlarında var olmayıp XI ile XIV. yüzyıllar arasında eklenmiş olduğudur.

Athos modeli

XII. Yüzyıl Mimarisi

XI. yüzyılda Bizanslı mimarların sergilediği yaratıcılık ve deney yapma arzusu, Komnenos döneminde (1081-1204) yaptırılan eserlerde sanki bir köşeye kaldırılmıştır. Kiliselerin ikonografisinde köklü dört sütun planına dönülür ve en çok önem verilen alan, iç ve dış duvarların süsleme içerikleridir. Konstantinopolis'te erken döneme ait bir örnek oluşturan ve I. Alexios Komnenos'un (1048/1057-1118) annesi Anna Dalassena tarafından yaptırılan Christos Pantepoptes Manastırının kilisesi olduğuna inanılan Eski İmaret Camii, dört sütunlu, kubbesi nervürlü ve narteksi üzerinde, küçük direklerle desteklenmiş üçlü kemerlerin arasından ibadet mekânına bakan bir galerisi bulunan zarif bir yapıdır.

Komnenos dönemi

Ancak şehirdeki en seçkin ve etkili, geniş kapsamlı yardım sistemleriyle tanınan bu görkemli yapı grubundan geriye 1118-1136 yılları arasında İmparator II. Johannes (1087-1143) ile İmparatoriçe Irene (y. 1065-1123) tarafından yan yana yaptırılmış olan üç ibadet yapısı kalmıştır. Dört sütunlu iki kilise –güney tarafında daha eski olan *katholikon*, kuzeyde Eleusa Meryem Ana'ya ithaf edilen kilise– daha sonraki bir dönemde Komnenos Hanedanının başmelek Mikhael'e adadığı ve biri elips biçiminde iki kubbeyle örtülü olan anıt mezarın iki yanında yer alır. Bu yapı grubunda da kiliseler için ilk Makedon imparatorları döneminde moda olan plan örnek alınır ve üzerinde fazla değişikliğe gidilmez. Az sayıdaki yenilikçi unsur arasında dış duvar yüzeylerinin, tuğladan süs motifleri içeren niş ve kemer oyunundan kaynaklanan hareketlilik (üç kilisenin apsisleri görkemli bir manzara oluşturur) ile XI. yüzyıldan beri Konstantinopolis'te moda olan, dönüşümlü olarak gizlenen sıra tekniğinin (iki yanındaki sıralara göre daha geride bulunan bir tuğla sırası kalın bir harç katmanıyla kaplanır) ahenkli kullanımı yer alır. Bu kiliseler günümüzde yıkık dökük haldeyse de, güney tarafındaki kilisenin *opus sectile* [renkli mermer levhalardan oluşan mozaik] uygulanmış geniş zemin bölümlerinden ve restorasyon işlemleri sırasında bulunan –ve pencerelerde çok renkli ve süslü camların Konstantinopolis'te de kullanıldığına tanıklık eden– anlatımsal süsler içeren cam parçalarından anlaşıldığı üzere, iç mekân eskiden büyük bir ihtişam sergiliyor olmalıydı. Buradakilere benzer cam parçaları, birkaç defa tadilattan geçip XII. yüzyıl ortalarında Sebastokrator Isaakios Komnenos (y. 1007-y. 1060, ☠ > 1057-1059) tarafından restore ettirilen Kurtarıcı İsa – Khora Kilisesinin (günümüzde Kariye Camii) Komnenos dönemine ait bölümlerinde bulunmuştur. Bu kilise, kolları körelmiş Yunan haçı planına sahiptir, özel hatlarından dolayı direkler destek sütunları olarak işlev görür. Komnenos döneminde uygulanan duvar örme tekniği, plan tipolojisi açısından VII-VIII. yüzyıla ait yapılara benzetilen –ve geçmişte benzetilmiş olan– bu yapının kronolojisinin oluşturulmasına izin verir; bu kilisenin planına benzer planlara, Marmara Denizi kıyısında, Kurşunlu'da bulunan Hagios Aberkios Kilisesi gibi, başkentin dışında bulunan, XII. yüzyıla ait bazı yapılarda rastlanır. Yine başkentin dışında bulunan ama sanat hamileri sayesinde başkentle sıkı bağları olan Feres'teki Panagia Kosmosoteira Kilisesi 1152 yılında, Khora Manastırını restore ettiren Isaakios Komnenos tarafından yaptırılmıştır.

Bkz. *Doğu ile Batı Kilisesi Arasındaki Bölünme*, s. 23; *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Kilise Donatımları*

(Antependium'*lar, Kürsüler, Sayvanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Doğuda İktidarın Sembolleri*, s. 737; *Konstantinopolis'te Hagia Sophia Kilisesi*, s. 743; *Rus' Toprakları: Kiev, Novgorod, Vladimir*, s. 746; *Bizans İmparatorluğu ve Doğu (Theophano, Montecassino Başkeşişi Desiderius, Cluny, Venedik, Sicilya)*, s. 782

Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri

Giorgia Pollio

XI. yüzyıl ortalarından itibaren kutsal yapıların kapıları ve anıtsal girişlerinde sergilenen figüratif içerik ve alegorik tasvirler, sadece dini, aynı zamanda siyasal anlama da sahiptir. Orta-Güney İtalya'da çok çeşitli temalara sahip bronz kapıların olağanüstü derecede yaygın olduğu görülür. Ancak figüratif anıtsal girişler asıl Fransa'da rağbet görür ve oradan sınır bölgelerine yayılır.

"Kapı Ben'im. Birisi benim aracılığımla içeri girerse kurtulur."

Yuhanna İncili'nden (10:9) alınma bu mısra, Santa Maria di Grottaferrata Manastırında, kilisenin girişini taçlandıran mozaikteki İsa'nın açık tuttuğu kitapta okunaklı harflerle yazılmıştır ve apaçık bir şekilde altındaki geçişe işaret eder. Girişin arşitravında yazılı olan ve müminleri dünyevi hırslarından kurtulup kiliseye girmeye teşvik eden, burada Ebedi Hâkimin merhametiyle karşılaşacaklarını ilan eden Yunanca yazıt da İncil'e ait yazıya katkıda bulunur. Bu sesleniş, iki yanında ayrıcalıklı aracı konumundaki Meryem Ana ile Vaftizci Yahya olan İsa'nın bir hâkim olarak sunulduğu hemen yukarıdaki mozaiğe atıfta bulunur. Grottaferrata'nın "değerli kapı"sının retoriğiyle, kutsal mekâna giriş kapısıyla gelecekteki

ilahi kurtuluş arasındaki bağlantı apaçık bir şekilde sergilenir. "Değerli kapı"nın 1100 civarına tarihlenmesi mümkündür. XI. yüzyıl ortalarından itibaren bile, kapılara ve anıtsal girişlere daha önce eşi benzeri görülmemiş bir önem verilmeye başlanır.

Güney İtalya'da Bronz Kapıların Gördüğü Rağbet

1060 ile 1076 yılları arasında, yani yirmi yılı bile bulmayan bir sürede, Amalfi Katedrali, Montecassino Manastırı, Roma'da San Paolo fuori le mura ve Monte Sant'Angelo kiliseleri, Konstantinopolis'ten özel olarak getirilen bronz kapılarla donatılır. Daha önce eşi benzeri görülmemiş bu olgu, Bizans İmparatorluğuyla ticaret yapan Amalfili bir ailenin Bizans'ı örnek alma arzusu ve girişimciliği dahil çeşitli etkenlerin birleşiminden kaynaklanır. Bronz pahalı ve işlenmesi zor bir metal olduğundan, o döneme kadar bronz kapı kanatları çok ender olarak görülürdü ve ayrıcalıklı olarak Laterano Vaftizhanesi veya Konstantinopolis'teki Hagia Sophia Kilisesi gibi az sayıda, çok seçkin yapıda kullanılırdı. Bu kapı dizisinin günümüzde Amalfi'nin Sant'Andrea Kilisesinde görülen örneğindeki küçük ölçekli ikonografik içeriği, sırasıyla İsa, Meryem Ana, Aziz Petrus ve Aziz Andreas'a adanmış dört panodan oluşur. Tasvirler, birkaç istisna dışında figüratif kapıları görmezden gelip kullanılan malzemenin prestijine güvenen klasik gelenek doğrultusunda, metal kakma şeklinde yapılmıştır. Ancak kapı kanatları kısa süre içinde giderek imgelerle dolacaktır. Sovanalı Hildebrand'ın (y. 1030-1085, VII. Gregorius adıyla ♔ > 1073) başrahipliği döneminde San Paolo fuori le mura Kilisesine yaptırılan kapılarda yer alan 54 metal levha, V. yüzyıl başlarına ait Santa Sabina'nın ahşap kapısından beri eşi benzeri görülmemiş görkemlilikte bir figüratif içerik sunar. Burada Kristolojik bir anlatım dizisinin yanı sıra, iki kitabın birbirine uyumunu öne süren mantık doğrultusunda, Eski Ahit'ten peygamberler ve şehit azizlerden hikâyeler tasvir edilmiştir. İlahi kurtuluşun temsili iç mekândan girişe aktarılır ve müminlere izlenmesi gereken örnekler hatırlatılır.

Zarif süslemeler

Kısa bir süre sonrasına ait olan San Michele sul Gargano Kilisesinin bronz kapı kanatlarında sergilenen ve yine metal kakma ve savat işiyle gerçekleştirilmiş imge bütünü de aynı derecede anlamlıdır. Burada da kiliseye adını veren başmeleğin iyileştirici gücü, hem Kitab-ı Mukaddes'ten hem de azizlerin hayat öykülerinden alınma, meleklerin mucizevi tezahürüne dair çok ayrıntılı, olağanüstü bir dizi tasvir yoluyla yüceltilir. Kilisenin kuruluşunun temelinde yatan, başmelek Mikhael'in Siponto piskoposu Laurentius'un (V. yüzyıl sonu?) karşısında tezahür edişinin öyküsüne de haklı olarak burada yer verilir.

Kronolojik sıralamada bu kapıları izleyen ve XI. yüzyıl sonlarına ait oldukları sanılan Salerno Katedralinin bronz kapı kanatları da Cennet Kapısı olarak bilinen ana kapıyı oluşturur. Her ne kadar bu kapının kabartmaları, klasik gelenek doğrultusunda üzerinde çeşitli hayvanların olduğu dallar motifini sunsa da, aynı zamanda alegorik yoruma da açıktır. Devşirme malzemeden elde edilmiş arşitravın iki ucuna işlenmiş olan hurma yüklü palmiyeler açıkça cenneti ima ederken, kapının iki yanında yer alan iki yontma aslan bu kutsal alana bekçilik eder. Eğer "Cennet Kapısı"nın, Salerno Katedralinin kutsandığı yıl olan 1084 civarında yapıldığı kabul edilirse, kötülüğe karşı koruma amaçlı iki vahşi hayvanın bu kadar belirgin bir şekilde kapının yanında yer alması ilk defa rastlanılan bir durumdur. Kapının üzerindeki büyük kemer alınlığı ise bir resim içerir.

Salerno'da Cennet Kapısı

Fransa'daki Büyük Oyma Kemer Alınlıkları

Aşağı yukarı aynı dönemde Fransa'daki kapılar giderek daha anıtsal bir boyut kazanmaya başlar, yüzeyleri ve mimari unsurları, oyma figüratif süslemeleri ağırlayacak şekilde genişler. Toulouse'da bulunan, Aziz Saturninus'un kutsal emanetlerinin muhafaza edildiği ve Compostela'ya giden hacılar için önemli bir durak yeri oluşturan St. Sernin Kilisesine 1080 yılı civarında, özellikle hacıların kilise içindeki hareketlerini kolaylaştırmak amacıyla transept ucunun güney yönüne geniş bir kapı açılır. *Porte des Comtes* [Kontlar Kapısı] olarak bilinen ve iç mekânın bölünmesini yansıtacak şekilde iki kemerli olan bu kapıdan önce bir çerçeveyle taçlandırılmış çıkıntılı bir bölüm bulunur. Bu kapı bir bütün olarak bir Roma tâkının modüllerinden yararlanmış gibi durur. Hacıların kabul edildiği ön tarafta yerel şehit azizin ve yoldaşlarının kabartma tasvirleri sunulur, sütun başlıklarında ise kurtuluş ve günah temasını konu alan, yoksul Lazarus ile obur adamın meselinden (Luka İncili 16, 19-31) başlayıp cimrilerin, oburların ve şehvet düşkünlerinin cezalarına uzanan ayrıntılı bir ilmihal dizisi geliştirilmiştir. *Porte des Comtes*'da oymalar küçük unsurlar şeklinde yer alır ve kemer alınlığını –belki de bir resim içermesi için– boş bırakır. Bundan sadece yirmi yıl kadar sonra, St. Fortunat a Charlieu (Loire) Manastırında kilisenin giriş kapısının kemer alınlığına, iki meleğin taşıdığı, İncil yazarlarının simgeleriyle çevrili, badem şeklinde bir madalyon içerisine, taht üzerinde görkemli bir İsa kabartması yapılmıştır. Alınlığın altındaki arşitravda bir dizi havari kayıtsız bir edayla İsa'nın zamanın sonundaki İkinci Gelişi gibi duran bu sahneye tanıklık eder. Bir zamanlar apsisler için gözde olan bu tema, XI. yüzyılın

ortalarından önce bile Roussillon'daki bazı kiliselerin cephelerinde ürkek bir şekilde ve oldukça şematik biçimlerde yer almaya başlamıştır.

Henüz olgunlaşmamış bu biçimler bundan aşağı yukarı bir nesil sonra, tahmini 1120'den itibaren olağanüstü girift bir düzeye ulaşır. Nitekim arşitravın merkezi destek direği olan *trumeau*nun kullanılmaya başlanması devasa kemer alınlıklarının oluşturulmasına izin verir. Çeşitli bölümlerden oluşan ve genelde Kıyamet Günü temasını çeşitli farklı şekillerde işleyen görsel içerik, bu kemer alınlıklarını tamamıyla kaplayıp meyilli pervazlara ve kemer kaburgalarına kadar yayılır. St. Pierre de Moissac Kilisesinde (Tarn-et-Garonne) görkemli ve ciddi bir İsa tasviri güney yönündeki anıtsal kapının kemer alınlığını neredeyse tamamıyla kaplar. İki yanında üç yatak kuşak halinde İncil yazarlarının simgeleri, iki melek ve Kıyamet Günü'nün 24 ihtiyarı bulunan bu İsa tasviri Yuhanna'nın düşünü neredeyse harfiyen yansıtır. Zamanın sonundaki Kıyamet Günü teması, revağın sol yanı boyunca yer alan kabartmalarda ifade edilmiştir; üst kısımda yoksul Lazarus ile zengin obur adam meseli işlenmiştir, alt kısımda ise ıstırap içindeki günahkârlar hak ettikleri cezaları çekerler. *Trumeau*dan bile yararlanılır ve yan yüzeylerine, giriş çerçevesi boyunca yontulmuş olan Aziz Petrus ve İşaya figürlerinin karşılarında yer alacak şekilde Aziz Paulus ve Yeremya figürleri yerleştirilir. Müminleri kutsal mekâna kabul eden bu iki çift, gotik heykel sütunlarının atalarıdır. Kıyamet Günü'nün kendini en belirgin şekilde sergilediği yerler arasında, hepsi de 1120'li ve 1130'lu yıllara tarihlenebilen St. Lazare d'Autun (Saône et-Loire), St. Foy de Conques (Aveyron) ve Madeleine de Vézelay (Yonne) kiliselerinin kemer alınlıkları vardır.

Kıyamet Günü simgeleri ve alegorileri

Saint-Lazare'ın batı kapısında bulunan ve Gislebertus (etkin olduğu dönem XII. yüzyıl başları) adında bir ustanın imzasını taşıyan oyma eserlerde özellikle bedenlerin diriliş ânı vurgulanır; mezarlarından yeni kalkmış çok çeşitli insanlar arşitrav boyunca ilerleyerek ebedi kurtuluşa veya lanetlenmeye doğru yol alırlar. Öte yandan Sainte-Foy Kilisesinin ana girişinin üst kısmında cennet, içeri girenlerin görüş açısına daha yakın olan alt kısmında da cehennem, olağanüstü bir ayrıntı bolluğuyla sunulmuştur. Cennet, kilise benzeri bir yapı olarak temsil edilmiştir; kilisenin kemerleri, minyatür ikonalar gibi cepheden ve hareketsiz olarak tasvir edilen cennetlik ruhlar için bir çerçeve oluşturur. Karşı tarafta bulunan cehennem, tehdit saçan şeytanın hâkimiyeti altındadır, şeytanın çevresinde de işledikleri günahlara göre farklı cezalara tabi tutulan lanetli kalabalık yer alır. Arşitravın alt kenarı boyunca bulunan yazı neşeli, ama acımasız bu tasvirin eği-

Cennet ve cehennem tasvirleri

tici amacını vurgular: "Ey günahkârlar, eğer alışkanlıklarınızı değiştirmezseniz, bilesiniz ki sizi katı bir yargı bekler."

Figüratif Anıtsal Girişlerin İtalya'da Gördüğü Rağbet

Fransa'da, özellikle Burgonya ve Akitanya'da doğan figüratif anıtsal giriş olgusu hayret verici bir hızla sınır bölgelere yayılır ve Alp Dağları'nın güneyine kadar uzanır. En erken dönem örneklere, Norman hâkimiyetindeki Güney İtalya'da rastlanır. Aversa Katedrali, üzerinde bulunan bir yazıta göre iki Norman prensi olan Richard (?-1078) ve oğlu Jordan (?-1090) tarafından yaptırılmıştır. Bu bina Alp Dağları'nın kuzeyinden kaynaklandığı açık olan ve Normandiya ile Loiret'deki bazı anıtlarla benzerlik gösteren mimari çözümler ve oyma eserler içerir. Ambulatuarda duvara gömülmüş iki dikdörtgen levhada soyutlaşmış, geometrik biçimler, iki boyutlu alçak kabartmayla yontulmuştur. Birinde, şekillerin yuvarlaklar içinde yer aldığı kumaşlardan alınma bir süsleme motifi vardır; diğerinde, levhayı tamamıyla kaplayan bir şövalye figürü kılıcıyla dehşet verici bir ejderhayı yaralar. Bu figür genelde Aziz Georgios'la özdeşleştirilir, ama farklı bir görüşe göre, Nibelungen destanındaki Sigfrid'i temsil ediyor olabilir. Hangisi olursa olsun, iyiliğin kötülük üzerindeki üstünlüğü retoriği son derece belirgindir. Eğer formatları ve boyutları temelinde düşünüldüğünde, bu iki levha eskiden anıtsal bir girişin çerçevesini oluşturuyorsa bu, eşi benzeri olmayan bir örnekle karşı karşıya olduğumuz anlamına gelir.

Hızlı bir yayılma süreci

Troia Katedrali de başlı başına bir örnektir. Burada da, klasik gelenekten kaynaklanan süs motiflerinin arasında "gizlenmiş" olsa da, 1119 öncesi gibi erken bir tarihe ait figüratif bir anıtsal giriş vardır: Arşitravın ortasında, *Deesis*lerde [Yakarış] olduğu üzere, Meryem Ana ile Aziz Petrus'un arasında, tahtta oturan bir İsa tasviri vardır, iki yanında da İncil yazarlarıyla şehrin koruyucu azizleri Eleuterius ve Secondinus bulunur. Dolayısıyla kilise kapısı, âdet olduğu üzere sadece ebedi kurtuluşla değil, yerel gururla da bağdaştırılır. Arşitravın altındaki sütun başlıklarının sol taraftakinde birbirine geçmiş dallar arasında gözüken şeytani figürle, sağ tarafta bir kupadan çıkan büst, sırasıyla lanetlenme ve ebedi mutluluğun simgeleri olarak yorumlanabilir. Arşitravın alt kenarı boyunca şöyle yazılıdır: + *ISTIUS AECC(LES)IAE P(ER) PORTAM MATERIALIS INTROITUS NOBIS TRIBUATUR SPIRITUALIS* (bu kilisenin maddi kapısından giriş bizi manevi kapıya ulaştırsın). Piskopos II. Guillaume tarafından 1119 yılında yaptırılan anıtsal girişteki bronz kapıyı

Troia Katedrali

oluşturan 28 levha, şaşırtıcı derecede farklı iki üslubu bir arada sergiler: Konstantinopolis'ten gelen kapılarda görüldüğü türden bir dizi metal kakma figür ile Sakson sanatına özgü şekilde çok çıkıntılı şekilde işlenmiş bir iki sıra halinde yer alan ve kapı tokmağı işlevi gören aslan büstleri. Aynı piskopos sekiz yıl sonra Oderisio di Benevento adlı bir dökümcüye sağ taraftaki anıtsal giriş için ikinci bir bronz kapı sipariş eder. Bu kapıda Troialı piskoposları yüceltmek ve bu piskoposluk merkeziyle şehrin artık düşman sayılan Normanlardan özerkliğini vurgulamak için geleneksel yassı figürlere dönülür.

Olağanüstü bir inşa süreci olan Modena Katedralinde de figüratif anıtsal giriş oldukça erken bir dönemde, çok çeşitli anıtsal biçimlerde ve temalarla uygulanır. Ana girişin önünde, sütun taşıyan iki aslana dayanan iki katlı bir *prothyrum* [ana girişin önündeki sundurma] bulunur. Girişin çerçevesi, iki yandaki heykel-sütunlardan başlayan, üzerinde çeşitli hayvanların olduğu bir dalla çevrilidir; kiliseye giren müminlere dönük olan çerçevenin iç yüzeylerinde tasvir edilen on iki peygamber, yapısal unsurlarla kilisenin "direkleri" arasında sembolik bir bağ oluşturur. *Yaratılış*'tan sahneler içeren ünlü cephe levhalarının da dahil olduğu bu coşkulu oyma eser bütününü, adı katedralin cephesindeki 1099 tarihli yazıtın altındaki kısa notta yer alan efsanevi usta Wiligelmus'un (etkin olduğu dönem 1099-y. 1110) dehasına borçluyuz. Güney yönündeki Prensler Kapısı ile kuzey yönündeki Balıkhane Kapısı da Wiligelmus'un yardımcıları ve öğrencileri tarafından yapılmıştır. Prensler Kapısı'nın arşitravı, naaşı 1106'da şatafatlı bir törenle katedrale defnedilmiş olan *Aziz Geminianus'un Hayatı*'ndan olayların tasvirlerini içerir. Balıkhane Kapısı'nın kemer kaburgalarında ise seküler bir konu sunulur. Burada tasvir edilen Kral Arthur'un kahramanlıkları, hikâyenin ilk yazılı versiyonundan bile daha eski bir tarihe ait olup muhtemelen hac yolları boyunca anlatılan sözlü hikâyeleri temel almış olmalıydı. Balıkhane Kapısı'na, sonradan, 1138 yılında Verona'da San Zeno Kilisesinin ana girişini gerçekleştiren heykeltıraş Nicholas'ın (XII. yüzyıl) katkıda bulunmuş olması mümkündür.

Modena Katedrali

Girişin önünde, sütun taşıyan aslanlara dayanan tek katlı bir *prothyrum* vardır. Piskopos Aziz Zenon, kapı üzerindeki büyük kemer alınlığını neredeyse tamamen kaplar. Etrafını saran Verona halkı, aristokrasiyi temsil eden şövalyeler ve halkı temsil eden askerler şeklinde gruplara ayrılmıştır. Bir yazıt, özgür Verona şehir devletini yücelten bu sahnenin siyasal anlamına açıklık getirir: "Piskopos halka, savunmayı hak eden bir bayrak verir / Aziz Zenon da, yüreği huzur içinde, onlara bir sancak verir."

Arşitrav üzerinde, azizi daha da yüceltecek bir dizi mucize sunulur. Anıtsal girişin iki yanında bulunan ve Nicholas ile Guillaume'un eseri olan levhalarda Eski ve Yeni Ahit'ten olayların tasvir edildiği kabartmalar bulunur. Anıtsal giriş üzerindeki çok zahmetli ikonografi yeterli değilmiş gibi, bronz kapı da baştan sona son derece yoğun anlatımsal tasvirlerle kaplıdır. Kapının iki kanadına eşit olarak dağılmış olan 48 levhada, Kitab-ı Mukaddes'ten ve Aziz Zenon'un hayatından bölümler sunulmuştur. Bazı konuların tekrarlanmış olması ve üsluplar açısından apaçık farklılıkların bulunması, bu kapı kanatlarının en azından iki ayrı levha dizisinden oluşturulmuş olduğunu gösterir. Germen ortamına ait bir atölyeden kaynaklanması muhtemel olan ilk bronz kabartma dizisi, cephedeki figüratif anıtsal girişte yer alması planlanmayan bir kapı için üretilmiş olmalıydı. 1178 yılından sonra katedralin yapısı uzatıldığında daha önceki tarihlere ait mimari unsurların hepsi yeni cepheye yerleştirilir. Eski kapı da, yeni bir dizi levhayla entegre edilerek yeni girişe takılır. Başka türlü açıklanması çok zor olan bu sıra dışı figüratif anıtsal giriş ve figüratif kapı bütünü de bu şekilde oluşmuş olur. Verona'daki San Zeno Kilisesinin cephesi de böylelikle İtalya'da o dönemin en görkemli oyma eser bütünlerinden biri haline gelir.

Siyasal hayattan ve kiliseden figürler

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Kilise Donatımları (*Antependium*lar, Kürsüler, Sayvanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Batıda İktidarın Sembolleri*, s. 729; *Doğuda İktidarın Sembolleri*, s. 737

İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)

Luigi Carlo Schiavi

Temel model olarak Karolenj saraylarını örnek alan yeni Otto Hanedanı, I. Otto'yla birlikte ana ikametgâhını Saksonya'da, Magdeburg'da oluşturur. Buradaki yapı grubu, ikamet ve temsiliyet merkeziyle kısa süre sonra başpiskoposluk merkezi haline getirilecek olan Sankt Mauritius Manastır Kilisesinin etrafında gelişmiştir. X ile XI. yüzyıllar arasında, Macar, Slav ve Sarazen istilalarından ve siyasal bölünmeden kaynaklanan güven yokluğundan dolayı, imparatorluğun tüm üretim ve derebeylik merkezlerinde yoğun bir şekilde savunma yapılarının inşa edilmesine tanık oluruz. Romanesk dönemde, Normanların topraklarını genişletmesiyle beraber donjon *adı verilen, Kuzey Avrupa'ya özgü, çok katlı, kompakt bir kale tipolojisi yayılır. Normanların Sicilya'ya ulaştığında başkent Palermo'da yaptırdığı muhteşem saraylarda ise Müslüman sivil inşaat sanatının etkileri belirgin olarak görülür (örneğin Zisa ve Cuba). Konumuz olan dönemin sonuna doğru (XII. yüzyıl) Orta ve Kuzey İtalya şehir devletlerinde devlet daireleri için yeni bir konak tipolojisi yaygın olarak kullanılmaya başlanır: Dikdörtgen planlı, zemin katında açık, geniş kemerli bir mekân, üst katında da meclis toplantıları için bir salon bulunan* broletto.

Saksonya'da İmparatorluk Sarayı

X. yüzyıl sonlarından XI. yüzyıl ortalarına kadar olan sürede Otto ve Salier hanedanlarının benimsediği saray tipolojisi (Magdeburg, Quedlinburg, Grona, Pöhlde, Werla) Karolenj döneminin imparatorluk saraylarını temel almaya devam eder. Kırsal bölgelerde bulunan ve bulundukları konumun savunma potansiyelini göz önüne alan bu yapı grupları, ikamet ve temsiliyet amaçlı olarak kullanılan ve genelde iki katlı olan yapının yanı sıra, haç veya daire planlı özel bir şapel de içerir. Magdeburg, I. Otto'nun (912-973, 👑 > 962) iktidar merkezidir. Otto, hanedan köklerinin uzandığı, yeni imparatorluğunun da merkezi olan Saksonya'da devasa bir *palatium* [saray] ile –Şarlman'ın (742-814, 👑👑 > 768, 👑 > 800) Aquisgrana'da yaptığı üzere– Saksonya'nın tamamı için başpiskoposluk merkezi ve Slav doğunun Hıristiyanlaşma sürecinin merkezi haline gelecek olan Sankt Mauritius Manastırını temel alan dinsel bir merkez inşa ettirir.

Yapılan kazılarda saray veya X. yüzyıl sonlarında inşa edilip 1208'de yerini gotik bir kiliseye (koro bölümünde I. Otto'nun mezarı vardır) bırakan ilk kilise hakkında fazla bilgi elde edilememiştir, ama o az miktardaki bilgi bile, bu yapıların, klasik dönemin ve Constantinus dönemi mimarisinin geri kazanılması ve Roma ile Ravenna'dan özel olarak getirilmiş devşirme malzemenin bol miktarda kullanımı açısından Otto'nun *renovatio* [yenilenme] sürecinin en üst düzey ifadelerinden birini oluşturmuş olduğunu düşünmek açısından yeterlidir.

İstihkâm Mimarisi ve Sicilya'daki Norman İkametgâhları

Savunma yapıları inşasının kökeninde, kamusal iktidarın X ile XI. yüzyıllar arasında yaşanan uzun parçalanma süreci ile Macar ve Sarazen istilalarından kaynaklanan güvensizlik ortamı yatar. Bu dönemde imparatorluğun bütün üretim ve derebeylik merkezlerinde kalelerin ve savunma yapılarının inşaatına tanık oluruz ve bu kaleler demografik ve kentsel örgütlenme merkezleri haline gelir. Dolayısıyla soyluların ikametgâhları da, sivil ve askeri iktidarın ifadesi haline gelen istihkâm mimarisinin biçimlerine bağlı olmaya başlar. Romanesk dönemde, Kuzey-Batı Avrupa'da gelişmiş olan *donjon* adlı ("beyin evi" anlamına gelen Latince *dominarium* kelimesinden), toprak dolgu üzerine inşa edilen kale tipolojisi yaygın hale gelir. İkamet ve hizmet bölümlerini bir arada bulunduran, 3 veya 4 katlı bu kompakt yapının girişi yerden birkaç metre yüksekliktedir. *Donjon*lar yalnız başına veya bazı büyük merkezlerde başka savunma yapılarıyla bir arada yer alır, etrafları da içinde planlı bir şekilde yan yapılar, depolar, şapel ve garnizon konutlarının yerleştirildiği iki veya üç surla çevrilidir. *Donjon*un gördüğü rağbet ve giderek daha karmaşık, saray benzeri biçimlere doğru evrim göstermesi, Normanların yayılmasıyla yakından bağlantılıdır. Kuzey Fransa'da ve İngiltere'de standart biçim dikdörtgen veya karedir ve kenar uzunluğu 50 metreyi aşabilir (Colchester, Londra Kulesi, Caen, Chambois, Rochester). Temel duvarlarının kalınlığı asgari 4 metredir. XII. yüzyılda *donjon*ların gövdesi, köşe desteklerinin eklenmesi veya pratik askeri nedenlerle çokkenarlı veya dairesel (Conisborough) biçimlerin tercih edilmesiyle bir gelişim sürecinden geçer.

Savunma yapıları inşası

İtalya'yı istilaları sonrasında *donjon*ların Güney İtalya'ya yayılmasını sağlayan Normanlar, Palermo'yu Sicilya'daki başkentleri ilan ederek şehri muhteşem konaklarla donatırlar; bu konaklar için yenilikçi tercihlerde bulunarak sivil İslami inşaatın dağıtım ve dekorasyon işlevli unsurların-

dan yararlanırlar. 1130'da Sicilya tacını giyen II. Roger (1095-1154), şehrin en korunaklı yerinde bulunan, IX. yüzyıldan kalma Arap kalesi Kasr'ı yeniden yapılandırarak kendi sarayı haline getirir; köşelerinde kalın kuleler bulunan bu büyük, çok kenarlı yapının merkezi, Cappella Palatina [Saray Şapeli] ile yanında yer alan Pisa veya Santa Ninfa kulesi ve muhteşem bir temsiliyet mekânıdır. I. Guillaume (1120-1166, 👑 > 1154) tarafından 1165 yılında başlatılıp oğlu II. Guillaume (1153-1189) tarafından bitirilen *Zisa* (*el-Azize*, yani "muhteşem") ise Arap modellerine daha yakındır. Kısa kenarlarında kuleler olan, dışarıdan bakıldığında sağır kemerlerle süslü üç kattan oluşan, dikdörtgen planlı kompakt bir yapı olan *Zisa*, Genoardo'daki büyük kraliyet parkının merkezinde bulunur. Üç büyük kemer yoluyla dışarıya açılan cephede yer alan holden yapının merkezine girilir; burada bulunan, temsiliyet amaçlı, haç şeklinde geniş bir salon olan Çeşme Salonu çapraz tonozla kaplı olup, üç duvarındaki nişler mukarnaslı yarım kubbelerle süslenmiştir. Kral II. Guillaume tarafından 1180 yılında başlatılan ve Genoardo'da suni bir göletin merkezine yerleştirilen Cuba sarayının inşaat ustaları da benzer mimari çözümlere başvururlar. *Zisa*'da olduğu gibi burada da dört düzeyde ojival sağır kemerlerle hareket kazanan dış duvarlar, yapının içinde aslında kubbeli tek bir mekân (saray adını Arapça "kubbe" kelimesinden alır) olduğunu yansıtmaz.

Zisa

Kuzey İtalya'da *Broletto* Tipolojisi

Bambaşka bir bağlama bakacak olursak, Orta-Kuzey İtalya'da ve özellikle Lombardia bölgesinde Konstanz Barışı'ndan (1183) sonra, şehir devletlerinin özerkliğinin ve devlet dairelerinin ifadesi olarak büyük şehirlerde sivil iktidar konağı alanında yeni tipolojiler ortaya çıkar. Devlet daireleri daha önceleri başka işlevlerle inşa edilmiş kamusal mekânlarda, hatta kilise tarafından kullanımlarına sunulan mekânlarda ağırlanırken, resmi konakların kendilerine özgü tipolojisinin ortaya çıkması XII. yüzyılın sonunu bulur. *Broletto* olarak bilinen bu yapılar dikdörtgen planlı olup zemin katında geniş kemerli, açık bir galeri, üst katında da meclis toplantıları için üçüz kemerlerle aydınlatılan ve dışarıdan merdivenle ulaşılan bir salon bulunur. Bu tipoloji, kemerler arası, tonozlu kare açıklık modülünün esnek kullanımını temel alan bir mimari kültürün ürünüdür. Bu modül XII. yüzyılın ikinci yarısında Po Ovası bölgesinde Cisterciensis monastik merkezlerinde ortaya çıkar ve Humiliati tarikatına ait yapı mimarisi yoluyla yayılır. En eski örnekleri arasında, Pavia *broletto*'sunun (y. 1195) güney kanadında görülebilen eski merkezi bina vardır, ama en anıt-

sal örnekleri, XIII. yüzyıla ait Como (1215), Milano (1228) ve Piacenza'daki (1280) *broletto*lardır. Sonraki yüzyıllarda daha büyük alan gereksinimi, ana binaya merkezi bir avlu etrafında başka yapıların eklenmesiyle karşılanır (Pavia, Brescia, Cremona).

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Kilise Donatımları (*Antependium*lar, Kürsüler, Sayvanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Batıda İktidarın Sembolleri*, s. 729; *Doğuda İktidarın Sembolleri*, s. 737

Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları

(Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)

Alessandra Acconci

Ustaların hareketliliği, hem ikonografi hem de üslup açısından ortak unsurların Latin Hıristiyan dünyasında yaygın hale gelmesinde etkili olur. Bunun nedenleri arasında, sanatsal temaların öncülerinin olgunluğa eriştiği uluslararası ortamın yankılarını benimsemeye hazır olan, bazıları seküler, ama büyük çoğunluğu ruhban sınıfından sanat hamilerinin girişimde bulunma kabiliyetleri de vardır. İfade araçlarına büyük değer veren ve bu konuda çok bilgili olan, özellikle imgelerin ve sembolik içeriklerin iletişim kabiliyetine önem veren kilise ileri gelenlerinin sağladığı itici güç bu açıdan özellikle belirleyici olacaktır.

Resim ve Mozaik

Romanesk apsislerin ana teması geleneksel olarak, zamanın sonuna dair sembolik kehanette Tanrı'nın Evrenin Hâkimi şeklindeki tezahürüdür ve bu tezahür, kilise yapısının rehberlik ettiği, cemaatin kurtuluşa giden yolculuğu için bir destektir. Bu tür kompozisyonları oluşturan unsurlar Hezekiyel ve Yeşaya başta olmak üzere Eski Ahit peygamberlerinin düşlerini temel alır. Genelde apsislerdeki ana konu, çevresi İncil yazarlarının simgeleri veya melek hiyerarşileriyle sarılı, badem şeklindeki ışıltılı bir madalyon içinde yer alan Şanlı İsa'dır. Galliano'da (Cantù) San Vincenzo Kilisesinin apsisinde 1007 yılında Milano'daki Sant'Ambrogio Katedralinin diyakon yardımcısı Intimiano piskoposu Aribertus (y. 975-1045; 1018-

1045 arası Milano piskoposu) tarafından yaptırılan *Maiestas Domini* [Evrenin Hâkimi İsa] bu alandaki önemli örneklerden biridir; burada Hezekiyel'in Düşü ve 118. Mezmur'un görselliğe dayalı geleneği, Kitab-ı Mukaddes'e sadık bir şekilde ve çok güçlü bir ruhani ifadeyle tasvir edilmiştir. Badem şeklindeki ışıklı madalyonda ayakta duran İsa'nın iki yanında yer alan başmelekler Mikhail ile Cebrail, müminlerin dualarına aracı olurlar; daha aşağıda peygamber Yeremya ile Hezekiyel, Kurtarıcının iki yanında yerlere kapanır. Ayakta duran ve dinamik bir edayla madalyonun dışına uzanan İsa figürü, Santi Cosma e Damiano Kilisesinin apsisi gibi Roma'daki prototiplerden ilham alınmıştır ve genel kompozisyon yapısı da Roma kaynaklıdır; Roma'da, Palatino'da bulunan Santa Maria in Pallara Kilisesinin küçük apsisinde bulunan benzer bir tasvir de 1000 yılından hemen öncesine aittir.

Roma kaynaklı etkiler

Avrupa'da kutsal yapıların süslemelerinde tekrar tekrar kullanılan ve ortak bir mekân düzenlemesine uyan anahtar temalar dahilinde de olsa çok sayıda varyasyonun bulunduğu belirtilmelidir. Tahtta oturan İsa yerine bazen İsa'nın Petrus ile Paulus arasında durduğu üçlü *Traditio Legis* [Yasanın Aktarılması] yapısı uygulanır; bu kompozisyon türü, Paleo-Hıristiyan prototiplerine göre fazla varyasyon göstermeden Lazio'da bulunan XII. yüzyıla ait bazı kiliselerin (Castel Sant'Elia'da Sant'Anastasio ve Tivoli'de San Silvestro) apsislerinde bulunur.

İlahi tezahür, *tetramorphus*, yani çevresi İncil yazarlarının simgeleriyle çevrili olarak veya Vahiy'le bağlantılı bir bağlamda, Kerubiler ve Serafimlerle çevrili olarak tahtta oturan İsa şeklinde olabilir; bu tür kompozisyonların en iyi örneklerinden biri, Güney İtalya'da, Capua yakınlarında bulunan ve tadilatıyla süslemeleri 1072-1086 yılları arasında Montecassino başkeşişi Desiderius (y. 1027-1087, ♔ > 1086) tarafından yaptırılmış olan Sant'Angelo in Formis Kilisesinin apsisindeki fresktir. Katalonya'da ve Pirene Dağları'nın kuzeyinde, Evrenin Hâkimi'nin Serafimler, Kerubiler ve başmeleklerle bağdaştırıldığı, litürjinin giriş bölümünde açıkça ilan edildiği gibi, Tanrı'nın kilisedeki varlığının gerçek anlamda cisimleştiği çok sayıda apsis süslemesi muhafaza edilmiştir (Esterri de Cardós, Sant'Eulalia de Estaon ve San Clemente de Taüll gibi örneklerin hepsi XI. yüzyıl ile XII. yüzyılın birinci yarısı arasına tarihlenebilir). Katalonya'daki iki ikonografik süslemede –Sant Climent ile Santa Maria de Taüll'de– Kerubilerle Serafimlerin yanında komünyonla bağlantılı fedakârlığın temel simgeleri olan Kuzu ile Habil'in kurban edilmesi bağdaştırılmıştır. Tourenne'de, Montoire-sur-le-Loire'da bulunan Benedikten Saint-Gilles Manastırının şapelindeki *Maiestas Domini* (y. XII. yüzyıl ortaları), üç ap-

sisi kaplayan muhteşem ve üçlü bir kompozisyondur; bu sıra dışı özellik, her bir apsisin, merkezi Evrenin Hâkimi figürleri isteyen farklı cemaatlere hitap etmesi olarak açıklanabilir.

Cluny tarikatına ait Berzé-la-Ville Kilisesinin (Burgonya) apsisinde Evrenin Hâkimi olarak resmedilmiş olan görkemli İsa tasviri, Aziz Petrus ile Paulus'un bir grup havari ve azizle bir arada yer aldığı kalabalık bir kompozisyon içerisinde bulunur; bu model 1100 yılı civarında, Cluny tarikatının Burgonya'da bulunan merkezi manastırının kilisesi için geliştirilmiş, ama günümüze ulaşmamış olan apsis kompozisyonundan ilhamla ortaya konmuş olabilir. Kesin olan bir şey varsa, bu eserin anonim ressamının Roma'daki ve Lazio bölgesindeki bazı anıtsal örneklerle aşina olduğu ve Keşişler Şapeli'nde sunduğu bu harika eserin Kilise ve Cluny litürjisi reformunun entelektüel ve ruhani bağlamı içerisinde yer aldığıdır; bu bağlamın en güçlü şekilde hissedildiği yer, İsa'nın mirasının kiliseyi yöneten piskopos cemaati tarafından devralındığının vurgulandığı bu sahnenin kiliseye işaret eden yorumudur.

Cluny modeli

Aquileia Bazilikası'nın yarım kubbesindeki freskte görülen Tahtta Oturan Meryem Ana (1031), Bavyera asıllı güçlü piskopos Poppon'un (?-y. 1042) sağladığı siyasal ortamda yaratılmıştır; Salier Hanedanından İmparator II. Konrad'ın (y. 990-1039, 👑 > 1027) desteğini alan Poppon, etkin Alman unsurlarını destekler ve kilisesinin Roma'dan özerk olmasını talep eder. Kilisenin freskinde iki figür grubu, kucağında çocukla tahtta oturan Meryem Ana'yı içeren ve Vahiy'de sözü geçen dört hayvan tarafından taşınan badem şeklinde ışıltılı bir madalyona yanaşır; merkezdeki gruba yaklaşan azizler arasında Poppon'un kendisi, İmparator ve İmparatoriçe Gisella da vardır. Meleklerin arasında duran Kraliçe Meryem Ana imgesi (Saint-Martin de Fenollar, Katalonya, XII. yüzyıl başları ve tahminen bir yüzyıl sonrasına ait olan, Caserta'da, Ventaroli'de bulunan Santa Maria di Forolaudio) daha sık rastlanan bir kompozisyon olup Paleo-Hıristiyan prototiplerini temel alır; Katalonya'daki başka bazı yapılarda (San Clemente de Taüll, Santa Maria de Esterri d'Aneu) bulunan Bilge Kralların İbadet Ettiği Kurtarıcının Tezahürünü merkez alan örnekler ise Beytüllahim'de bulunan, ama günümüze ulaşmamış olan İsa'nın Doğumu Kilisesinin apsisi için geliştirilmiş kompozisyondan ilham alınmış olabilir. Torcello Katedralindeki apsisin yarım kubbesindeki mozaikte, ışıltılı altından bir arka fon üzerinde yer alan *Hodegetria* [Hodegon Manastırına özgü] Meryem Ana teması ise (XII. yüzyılın ikinci yarısı), ortaçağda Batıda çok yaygın bir tefsir konusu olan *porta salutis* [kurtuluş kapısı] simgesi Meryem Ana şeklindeki etkileyici edebi imgeye bir örnektir. Nitekim Mer-

Güçlü bir piskoposun kendi kendini yüceltişi

yem Ana *Theotokos*, yani Tanrı'nın annesi olarak nitelenmiş ve apsisin merkezindeki yazıtta yeni Havva ve "kurtuluş kapısı" olarak yüceltilmiştir. Daha önceden Hezekiyel tarafından ifade edilmiş olan (44, 1-2) kapı kavramı, Aziz Ambrosius'un yorumunda Diriliş'ten sonra Meryem Ana'yla bağdaştırılır.

İsa'nın Diriliş'ten sonra havarilerin önünde Göğe Yükselişi teması, Bizans sanatından doğrudan etki alanlarına yayılan Doğu kaynaklı bir temadan türemiştir. Roma'da San Clemente Kilisesinin (847-855) alt bazilikasında, freskin temeline bir kutsal emanet (muhtemelen Zeytin Dağından getirilmiş bir taş) yerleştirilmiş olmasından dolayı, Meryem Ana'nın daha yüksek bir konumda yer alması şeklindeki farklı düzenlemeden sonra, bildiğimiz kadarıyla Roma'nın apsis kompozisyonlarında bu moden uygulanmadı. Montecassino Manastırının kilisesinde XI. yüzyıla ait olduğu sanılan Göğe Yükseliş tasvirinden dolayı manastırın idari ve kültürel etki alanı içerisinde büyük rağbet görmüştür. Sabina'daki Farfa Manastırının kulesinde (XI. yüzyılın ikinci yarısı) ve Tuscania'da San Pietro Kilisesinde (1093'e doğru) bulunan ve ender rastlanan kompozisyonlar, Lazio bölgesindeki istisnaları oluşturur.

Göğe Yükseliş Teması

Romanesk döneme ait kiliselerin büyük kısmında giriş duvarını kaplayan resim için seçilen tema, Tanrı'nın zaferine dair kehanetlerden biri olan Kıyamet Günü'dür. 800 yılına doğru Graubünden kantonunda, Münster'de, kiliseden içeriye girer girmez, ön cephe içi duvarda böyle bir resim yer alır; ancak bu tür bir ikonografiye XIII. yüzyıldan önce ender rastlanır ve konumu da farklılık gösterir. Kıyamet Günü ön cephede veya anıtsal girişte değil ise başka yerlerde, örneğin anlatımsal bir vitrayda, Sussex'te, Clayton'da olduğu üzere apsise girişte (y. 1100) veya muhtemelen Cluny Manastırının kilisesinde olduğu üzere, yemekhane duvarlarında olabilir. Resmin içeriğine gelince, romanesk dönemde cennetlik ruhlarla lanetli ruhlar arasındaki ayrım temasına sık rastlanırken, bedensel diriliş teması sonradan ele alınmaya başlanan bir unsurdur. XII ve XIII. yüzyılların yüce teolojik sentezlerinde Kıyamet Günü, Yaratılış, Düşüş ve Günahlardan Arınma aşamalarından oluşan Kurtuluş tarihinin bir unsurudur. Fleury'de Saint-Pierre ve Saint-Benoît-sur-Loir manastırlarının iç cephelerinde yer alan ama günümüze ulaşmamış olan, XI. yüzyıl başlarına tarihlenebilen Kıyamet Günü tasvirleri hakkındaki bilgilerimiz, eseri sipariş eden başkeşişin biyografi yazarı Gauzlin (1004-1029) tarafından büyük bir sadakatle aktarılmış olan ve resim altı görevi gören sayısız mısradan kaynaklanmaktadır. Bu kiliselerde bulunan ve alanın büyük kısmını kaplayan şanlı kehanetlerden birinde, dört İncil yazarının simgelerinden oluşan tetramorf

Kıyamet Günü temasının işlenişi

ile İhtiyarlar, şehitlerin huzurunda tahtın önünde dua eder, diğerinde Vahiy'i (20, 11-15) ve zamanın sonu kehanetini canlandırmak için Gauzlin tarafından Yuhanna Kitabı'ndan seçilip yeniden düzenlenen çeşitli referansları temel alan devasa bir Kıyamet Günü tasviri vardır. Kıyamet Günü tasvirinin dinsel işlevi temel bir özellik anlamına gelir, çünkü Conques'da, Sainte-Foy Kilisesindeki Kıyamet Günü tasvirinin kenarına yerleştirilmiş vezinli yazıtta da belirtildiği üzere, bireylere gelecekteki bir gerçekliğe dair bir uyarı değerindedir.

Kıyamet Günü tasvirlerinin İtalya'da uygulanmaya başlanması XI. yüzyılın sonunu bulur; bu durumun birkaç istisnası arasında Spigno Monferrat yakınlarında bulunan 991 tarihli San Quintino Manastırının kilisesinde bulunan ve Evrenin Hâkimi konumundaki İsa'nın yanında iki melek ve muhtemelen Meryem Ana ile Vaftizci Yahya'nın yer aldığı resim ile yakınlarındaki Pombia'da, Küçük San Vincenzo Kilisesinde bulunan, büyük bir melek, havari ve seçilmiş ruhlardan oluşan kalabalığın tasviri vardır. Novara'da, Oleggio yakınlarında bulunan San Michele Mezarlığı'nın kilisesinde (y. 1060), Meryem Ana ile Vaftizci Yahya'nın aracılıklarının yanı sıra, sembolik ruh figürlerini göğüslerine basan İbrahim, İshak ve Yakup da tasvir edilmiştir; Batıda ilk defa ortaya çıkan bu tema X. yüzyılda Kapadokya'da görülmüştür ve XII. yüzyıl başlarında Acquanegra sul Chiese'de (Mantova) bulunan San Tommaso Kilisesinin ön cephesinde büyük bölümleri muhafaza edilmiş olan Kıyamet Günü'nde görülebilir.

Bir başka büyük Kıyamet Günü tasviri, Montecassino başkeşişi Desiderius tarafından yaptırılan fresk dizisinden biri olup Sant'Angelo Kilisesinin ön cephe içi duvarı olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Bu resim beş yatay bölümden oluşur. Duvarın en üst kısmında dört borazan çalan melek vardır, bir altındaki bölüm de, üç yüzyıl önce Münster'de yapılan bir kompozisyona benzer şekilde mezardan çıkan ölülere ayrılmıştır; orta bölümde, badem şeklindeki bir madalyon içinde yer alan, hâkim konumundaki devasa İsa'nın iki yanında iki başmelek ile ilahi hiyerarşileri temsil eden dokuz melek daha vardır; en alt bölümde de havariler, gruplar halinde altından tahtlar üzerinde otururlar. Daha aşağıda, kilise kapısının üzerinde seçilmiş ruhlarla lanetliler yer alır ve üç melek zamanın sona erdiğine işaret eden parşömen ruloları açarlar ("Cennetlik ruhlar, babama gelin – Lanetliler, gidin buradan"). Kapının sağında şeytanın temsil ettiği cehennem, diz çökmüş hain Yehuda İskariot ve uçuruma atılmış ahlaksızlar yer alır; diğer tarafta ise seçilmiş ruhlar iki gruba ayrılmıştır: Yukarıda keşişler, piskoposlar, krallar ve kraliçeler gibi üst sınıflardan insanlarla aşağıda kalabalık halde bulunan daha sıradan cennetlik ruhlar.

İtalya'daki Kıyamet Günü ikonografisinin temel özelliklerinden biri, anıt niteliğindeki haçın yüceltilmesi, genelde bir sunağın üzerinde veya önünde sunulması ve İnsanın Oğlu'nun simgesini sergilemek amacıyla melekler tarafından taşınmasıdır. Prugiasco'daki (Ticino kantonu) San Carlo Kilisesinde bulunan Kıyamet Günü tasvirinde Çile'nin simgeleri olan dikenli taç, mızrak ve kamışla ayakta resmedilmiş olan İsa, İsa'nın doğumu benzeri bir kompozisyonda havariler tarafından ebedi galip ilan edilir. Roma'daki San Giovanni a Porta Latina (y. 1190) Kilisesinde İsa, altı ana meleğin arasında bir kürenin üzerinde oturur, çarmıh çivilerinin bulunduğu bir sunağın yanında ise bir haç vardır. Buna benzer ikonografik unsurların Roma'daki diğer örnekleri arasında XI. yüzyıl başlarına, yani Reform ortamına ait olması muhtemel olan Kıyamet Günü Levhası (Vatikan Şehri, Pinacoteca) ile Roma'nın kuzeyinde Ceri'de, Santa Maria Immacolata Kilisesinde bulunan freskten bazı bölümler vardır. XI. yüzyıl Bizans kanonlarına uyan örnekler arasında ise Torcello Katedralindeki muhteşem mozaiği (XI. yüzyıl ve XII. yüzyılda, 1117 sonrasında restorasyon) saymak gerekir. Üzerinde Çarmıha Gerilme ve *Anastasis* (Diriliş) sahneleri olan Kıyamet Günü, arka cephenin büyük kısmını kapsar ve yatay kuşaklarla birbirlerinden ayrılmış dört bölümden oluşur. Kapının üzerinde bulunan üçüncü bölümde ruhların tartıldığı etkileyici bir sahne yer alır: Sol tarafta cennetlik ruhlar grubu bulunurken, sağ tarafta iki melek mızraklarıyla lanetlileri engeller, şeytan da dizlerinde bir çocukla korkunç bir tahtta oturur.

Vahiy teması, ortaçağda önemli bir ilham kaynağıdır. IX. yüzyıldaki Karolenj yenilenme dönemi sonucunda yeni bir yorumcu neslinin ortaya çıkışı, Vahiy hakkındaki bilgilerin yayılmasına, hafızaya kaydolmasına ve ikonografik mirasa dahil olmasına katkıda bulunmuştur. Yuhanna'nın kitabından çeşitli unsurlar alınır ve geleceğin simgesel kehanetini resme dökmek için kendi içlerinde kaynaştırılır. Paleo-Hıristiyan sanatında da konu edilen *Yirmi Dört İhtiyarın İbadeti*'nde (*Vahiy* 4:5), yaşlılar ellerinde kadehlerle İsa'nın etrafında tahtlarında otururlar; bu konu hem minyatürlerde (örneğin Beatus de Saint Sever'in *Codex*'i, Paris, Bibliothèque Nationale, Lat. 8878) hem de oyma sanatında sık sık görülür (Moissac'ta Saint-Pierre Kilisesinin anıtsal girişinin kemer alınlığı, 1120-y. 1130). Böylelikle I. Paschals (?-824, ♔ > 817) Roma'da çeşitli mozaiklerde kullanılmış olan "kuzunun gelini" ilahi Kudüs teması (*Vahiy* 21:2-22:5), Avrupa romanesk resim sanatında yeni bir değer kazanır. Bavyera'da, Regensburg Katedralinin Aller Heiligenkapelle'deki (y. 1165) resimleri, daha karmaşık bir temaya sahiptir; Azizlerin litürjisi ve Kilise Babaları'nın yorumları temelinde *Vahiy*'in yedinci kitabından alınma

Vahiy'den temalar

sahneler –meleklerin dizginlediği dört rüzgâr, doğudan yükselen melek, mühürle işaretlenen İsrail kavmi, Tanrı'nın karşısında sıralanan seçilmişler– Bizans mozaiklerinden devralınan *Pantokrator* imgesiyle birleştirilir. Tefsir geleneği, zorlu bir kitap olan Yuhanna'nın Kitabı'nda sunulan sembolik imgelere dayalı ikonografik içeriğin ifade edilişinde belirleyici etkiye sahiptir. Auxerre Katedralinin kriptasında bulunan, meleklerin eşlik ettiği şövalye İsa figürü (*Vahiy* 19:11-16), I. Haçlı Seferinin (1096-1109) ve bu seferi hararetle destekleyen Piskopos Humbaud'nun propagandasıyla bağlantılı olabilir. Muhtemelen Piskopos III. Petrus (993-1032) döneminde tadilattan geçen Novara'daki Paleo-Hıristiyan vaftizhaneyi kaplayan resimler son derece karmaşık olup, büyük sanatsal değere sahiptir: Üç yatay bölüm şeklinde yer alan bu resimler, kemerlerin ve locanın üzerinde, büyük sekizgen mekânın zirvesinde bulunur ve onlara kısa, resimli bir yazı eşlik eder. Konu, Vahiy'in en dramatik bölümlerinden birini temel alır: Kader Kitabı'nın yedinci mührünün açılışından sonra gökyüzünde beliren yedi melek yedi borazanını teker teker çalınca insanlık korkunç felaketlere tabi tutulur (*Vahiy* 8:12).

Vahiy'i temel alan bir başka daha iddialı resim dizisi, XI ile XII. yüzyıllar arasında Como yakınlarındaki Benedikten Civate Manastırında ve San Calocero ve San Benedetto kiliseleri ile kayalık bir tepenin zirvesinde bulunan küçük San Pietro al Monte Kilisesinden oluşan yapı grubunda geliştirilir. Bu yapılardaki resim dizisi, II. Urbanus'la (y. 1035-1099, ♔ > 1088) olan ihtilaflardan sonra 1093'te piskopos seçilip Civate'ye çekilmiş olan ve San Vincenzo al Volturno'da keşiş ve başkeşiş olan Frank teolog Ambrosius Autpertus'un (?-781) *Vahiy Üzerine Yorumu*'nu temel alan Piskopos Arnolfo de' Capitani'ye atfedilir. San Calocero'daki sahnelerde Kitab-ı Mukaddes'te Yeni Ahit'teki anlatılanların habercisi olan olaylar yoluyla İsa'nın hayatı, ölümü ve dirilişi anlatılır. San Benedetto'daki resimlerden geriye fazla bir şey kalmamıştır, ama San Pietro'da bulunan ve farklı düzeylerde becerilere sahip, ancak homojen bir üslup sergileyen kalabalık bir atölye tarafından gerçekleştirilmiş olan ayrıntılı resim dizisi, alçı süslemelere mükemmel şekilde entegre edilmiştir. Apsisi oluşturan üç mekânın tonozlarındaki tema, Vahiy'deki tasvir doğrultusunda İlahi Kudüs'tür. Merkezde tahtta oturan İsa-Kuzu vardır, cennetin dört nehrinin suları ayaklarının altında bölünür. Girişin yanındaki apsislerin birinde havarilerin, şehirlerin, azizlerin ve meleklerin kilisesi, diğerinde Aziz Marcellus'un vaftiz olacakları kabul edişi tasvir edilmiştir. Batı tarafındaki *prothyrum*un [ana girişin önündeki sundurma] ön cephesinde, alçı çerçeveli bir kemer alınlığında meleklerin Vahiy'deki canavar üzerindeki nihai zaferi muhteşem bir kompozis-

Civate Manastırı

yonla tasvir edilmiştir: Tahtta oturan Ebedi Hâkim'in üzerinde yer alan Kuzu'nun bir yanında Aziz Mikhael'le meleklerin yedi başlı Kıyamet Günü ejderhasıyla mücadelesi (*Vahiy* 12), diğer yanında göğe doğru yükselen kadınla çocuğu yer alır.

Vahiy'i konu alan ve Ambrosius Autpertus'un yorumlarının etkisini taşıyan üçüncü bir resim dizisinden, Kitab-ı Mukaddes'in birçok minyatürlü kitabı ile Bardolino'da San Severo (XI. yüzyıl sonu-XII. yüzyıl), Castel Sant'Elia'da Sant'Anastasio, Nepi (1120-1130) ve muhtemelen Lombardia'da yetişmiş bir ressamın ürünü olan San Quirce de Pedret kiliselerinin (Barselona, Museu d'Art de Catalunya; Solsona, Museo Diocesano) resimleri türemiştir.

Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler

Neflerin resimli süslemelerinde uygulanan ve büyük tutarlılık gösteren tipolojik sisteme göre, Eski Ahit'in Yeni Ahit'in habercisi olduğunu göstermek için Kilise Babaları tarafından da denenmiş, Paleo-Hıristiyan sanat alanında bilinen ve Karolenj döneminde de uygulanmış bir sistemle Eski Ahit'ten olaylar, Yeni Ahit'ten olaylarla paralel bir şekilde sunulur. Örnek alınan model, Roma'da San Pietro ve San Paolo bazilikalarının V. yüzyıl ortalarında Leo Magnus (y.400-461, ♔ > 440) tarafından geliştirilen süslemeleridir; bu sabit yapı, nefin duvarlarında bir veya daha fazla yatay bölüm halinde geniş dizilerin gerçekleştirilmesine izin verir. Bu tür örnekler arasında Oberzell'de Sankt Georg (Reichenau), Formis'te Sant'Angelo ve Ceri'de Santa Maria Immacolata (Roma) kiliselerini sayabiliriz. XII. yüzyılda özellikle Roma'da ve Lazio bölgesinde, Ostiense'deki bazilikada belirlenmiş kanon defalarca işlenir. San Giovanni a Porta Latina'daki resim dizisi bu kanonun en organik versiyonudur. İki Ahit arasındaki uyumun yanı sıra, XII. yüzyılda oldukça karmaşık ifade biçimlerine tabi tutulan bir başka tema da Antlaşma'dır: Yeni Âdem olarak sunulan İsa, Tanrı'nın Nuh'la yaptığı Antlaşma'yı (*Yaratılış* 9:8-17) çarmıhta yeniden imzalar. Aragon'da, Bagüés'te bulunan Eski Ahit dizisi bu anlamda, İsa'nın çarmıh yoluyla gerçekleştirdiği kurtuluşun ifadesi olarak yorumlanmıştır.

Kilisenin Reform ortamıyla ilişkileri, Avrupa resminin büyük kısmı için, ikonografik tercihler ve süsleme içeriklerinin gelişimi açısından son derece önemli bir referans noktası oluşturur. Roma'da, San Clemente Kilisesinin alt bazilikasında bulunan ve XI. yüzyıla ait freskler, bu hareketin resimle ortaya konmuş bir manifestosu sayılır. Buradaki başlıca konu, Aziz Petrus'tan sonraki ilk papa olan Aziz Clemens'in hayat öyküsüdür.

Roma'da San Clemente Bazilikası

Bazilikanın adını aldığı bu azizin hayat öyküsünün yanı sıra, *Aziz Alexius'un Öyküleri* de öne çıkar ve resimlere eşlik eden yazıtlar, *homo Dei*'nin yenilenen kilise ideallerine

uygun olan örnek hayatların anlaşılmasına yardımcı olur. Öte yandan, Aziz Clemens'in kültüne değer verilmeye başlanması, reformist tarafın Petrus'un halefinin ahlaki otoritesine verdiği öneme işaret eder. Vendôme Trinité Manastırının Dinsel Meclis Salonu'ndaki süslemelerde (y. 1096) Aziz Petrus'un atanması sahnesini anlamak için bu resmi sipariş eden Roma Kilisesi kardinali başkeşiş Geoffroy de Vendôme'un (1093-1132) reform girişimlerindeki rolünden haberdar olmak gereklidir. Geoffroy, Montecassino başkeşişi Desiderius ile Saint-Denis başkeşişi Suger (1081-1151) gibi hem bir imge yaratıcısıdır hem de dinsel atamalar mücadelesinde papayı hararetle destekler. Trinité Manastırındaki anlatımsal dizi, İsa'nın Diriliş'ten sonraki tezahürlerini merkez alır; burada, Yuhanna'nın metni temel alınarak (21:15-19), hatta muhtemelen tam da bu litürjik bayram için bir vaaz yazmış olan Chartres piskoposu Yves'ten (y. 1040-1116) ilham alınarak İsa'nın havariye *pastor ed episcopus* [çoban ve piskopos] misyonunu bahşettiği sahne tasvir edilmiştir. Bu dizi muhtemelen İsa'nın Çilesi'nden sahneler ve Tiberias'taki balık tutma olayını (Matta 8:24) içeriyordu; bu olay, kiliseyle Tekne arasında kurulan paralelliğin bir örneği olarak görülebilir (Giotto da Vatikan bazilikasının revakında yaptığı Küçük Tekne mozaiğinde bu temayı işlemiştir) ve piskoposluğun, papalığın ve *caput Ecclesiae* [kilisenin başı] olarak Roma kavramının birliğine yapılan vurgu açısından önemlidir. O yıllarda Roma'da dünyevi bir kral gibi tahtta oturan papanın cepheden görüntüsü, II. Callixtus (y. 1050-1124, ♔ > 1119) tarafından Laterano Sarayı'ndaki San Nicola dua odasının giriş holü için sipariş edilmiş ama günümüze ulaşmamış olan fresklerde tasvir edilmiştir. İngiltere'de bulunan, Cluny tarikatına ait Coombes Manastırının freskleri de, bu freskleri yaptıran kilise yetkililerinin Roma Kilisesiyle müttefik olduğunu sergilemek açısından önem taşır. Nitekim kilisenin zafer takındaki resim, ilk piskopos olan Aziz Petrus'u yüceltmek amacıyla Roma kaynaklı *Traditio legis* [Yasanın aktarılması] modelini uygular.

Carpignano Sesia'da San Pietro Kilisesi

Novara yakınlarındaki Carpignano Sesia'daki San Pietro Kilisesinin apsisinde bulunan ve 1150 ile yaklaşık 1160 yıllarına tarihlenelen üçlü kompozisyon, İsa'nın bulunduğu badem şeklindeki madalyonun yanlarında hem Meryem Ana hem de Vaftizci Yahya'nın bulunmasından dolayı hem *Traditio legis et clavium* [yasanın ve anahtarların aktarımı] hem de *Deesis*'i [Yakarış] çağrıştırır. Apsis ile kubbe kasnağı arasındaki yazıt, Muhterem Bede'nin (673-735) *Canticum Canticorum* [İlahilerin İlahisi] konusundaki yorumlarına ve özellikle Gelin-Kilise ile Meryem Ana arasındaki bağdaştırmaya atıfta bulunan, sadece bir kısmı günümüze ulaşmış mısralar içerir. Carpignano Sesia Kilisesi, Gregoryen reformundan dolayı kiliseye bağlı

yeni bir anlam kazanan Meryem Ana kültüne büyük önem veren, reform yanlısı Benedikten Cluny tarikatına üyedir.

1130'lu yıllara doğru, kilisenin otoritesini ve kurtuluşa götüren yoldaki önemli rolünü süsleme içeriği yoluyla iletme iradesinden doğan *Ecclesia* [Kilise] kavramının ikonografisi olgunluğa ulaşır. *Ecclesia*'yı temsil eden ve tahtta oturan figür, *sacerdotium* [rahiplik] ve *regnum* [krallık] kılıçlarını bir piskoposla bir krala sunan Aziz Petrus'la birlikte Regensburg yakınlarındaki Prüfenning Kilisesinin *presbyterium*unun kubbesinde tasvir edilmiştir.

Kilise ile Sinagog'un kıyaslanması ve tahtta oturan Meryem Ana figürü, Reform ortamında çeşitli ikonografik versiyonları geliştirilen bir başka figüratif kompozisyon türüdür. Sant Pere de Sorpe Kilisesinin (Barselona, Museu Nacional d'Art de Catalunya) apsisinde bulunan *Maiestas* [Evrenin Hâkimi] Meryem Ana, cisimleşmeyi yüceltir ve Meryem Ana'nın aracı rolünü vurgular. Meryem Ana'nın tahtından iki ağaç çıkar. Soldaki bol yapraklı, güçlü gövdeye *Ecclesia*'nın alegorik temsilini açıklayan bir yazıt eşlik eder; sağdaki köksüz gövdenin dalları ise yedi kollu bir şamdan şeklindedir. Sorpe'deki süslemeler, Sinagog'un gerilemesinin tersine giderek gelişen kilise temasını vurgular; bu kavram özellikle Haçlı Seferlerine yaklaşıldığı bu dönemde kilisenin aydın çevrelerinde hissedilen Yahudi karşıtı tartışmalara açıklık kazandırır: Lambert de Saint-Omer'in ansiklopedisi *Liber Floridus*'un (Gand, Bibl. Univ. ms. 1125) iki sayfayı kaplayan bir minyatüründe *Arbor bona Ecclesia* [İyi Ağaç Kilise] ile *Arbor mala Sinagoga* [Kötü Ağaç Sinagog] tasviri bulunur; Matta İncili de (3: 10-7:17-19) ile Luka İncili'nde (3:9-6:44) yer alan dağ meselini temel alan bu ikonografik bağlam anıtsal girişlerde de işlenir.

Reformun ikonografik ruhu

Yukarıdaki konularla bağlantılı olan Yesse'nin Ağacı temasına da (*Yeşaya* 11:1) XII. yüzyıl ikonografik repertuarında bitki sembolizmi kullanılır. Ayrıca Meryem Ana yoluyla, Yeni Ahit'in soyundan Eski Ahit'in türeyişini göstermek için bu dizinin zirvesinde Çiçek-İsa yer alır. Roma'daki San Clemente Kilisesinin üst bazilikasının apsisine hükmeden resim (1120'li yıllar), sanatsal açıdan bu incelikli kavramları en iyi temsil eden, en olağanüstü resimlerden biridir. Işıltılı, altından bir arka fonun merkezinde Meryem Ana ile Vaftizci Yahya arasında, spiral şeklindeki dalları apsisin yarım kubbesini saran gür bir akantus gövdesinden İsa'nın çarmıhı yükselir; göğe doğru yükselen ağaç-çarmıhın dalları yıldızlara kadar uzanır ve meyvelerini cennette verir. Hayat Ağacı, cennetin simgesi olarak görülen Kilise'nin Bağı'na hayat veren yeşermiş çarmıh şeklinde sunulur. Kitab-ı Mukaddes'ten (*Yeşaya* 5:5-6; *Matta* 21:33-41; *Yuhanna*

15:1-8) kaynaklanan Kilise-Bağ teması, o dönemin tefsirinde Eski Yasa'nın kurumuş ağacına tezat olarak sunulur. İyi meyvelerin ağacı, Kilisenin ve Kilise doğrultusunda yaşayarak iyi ağaç ve iyi meyve haline gelenlerin simgesidir.

Benedikten tarikatına ait büyük monastik beyliklerin başkeşişleri, kilise içerisinde tartışmasız otorite olarak yer alır ve Reform ilkelerinin yayılmasında büyük rol oynarlar. 1058-1086 yılları arasında Montecassino'da başkeşiş olan, 1086'dan itibaren de III. Victor adıyla papa olan Desiderius, papalıkla Normanlar arasındaki siyasal ilişkilerde öne çıkan bir figür haline gelir ve İmparator IV. Heinrich'e (1050-1106, 👑 > 1084-1105) karşı mücadelede Bizans imparatorunun tarafsız temsilciğini yapıp VII. Gregorius'u (y. 1030-1085, 👑 > 1073) hararetle destekler. Desiderius, manastırın etki alanını genişleterek, Hıristiyanlığın Orta-Güney İtalya'nın tümüne yayılmasına katkıda bulunmanın yanı sıra, sanat ve mimari hamisi olarak da örnek bir başkeşiş figürüdür. Benedikten tarikatının en yüksek entelektüel ve ruhani gelişimini en iyi temsil eden anıt olan Montecassino Manastırı günümüze ulaşmadığından, Desiderius'un yorulmak bilmez faaliyetlerinin en önemli örneğini, 1090'dan itibaren, o yoğun sanatsal ve kültürel döneme tanıklık eden Leo Marsicanus (y. 1046-1115/1117) tarafından yazılan *Chronica* oluşturur.

Montecassino etkisi

Montecassino XI. yüzyılda İtalya Yarımadasının güney kısmının en faal sanatsal inşa sürecine sahiptir. Mozaik ve mermer süslemeleri, Batının artık unuttuğu teknikleri canlandırmak için davet alan Yunan ve İskenderiyeli ustalar tarafından gerçekleştirildiyse de, esere ilham verenin batı kaynaklı olduğu kabul edilir ve yüceltilen Latin monastisizmi ile Desiderius'un Reform ideallerine olan inancının bir ürünüdür. Marsicanus mozaikler ve çok değerli malzemelerden yapılan eserler karşısındaki hayranlığını ifade eder ve Alphanus Salernitanus'un (?-1085) apsisi ve merkezi tonozu konu alan mısralarını aktarır. II. Alexander'in (?-1073, 👑 > 1061) huzurunda 1071'de gerçekleşen kutsama töreni, dönemin tüm dinsel ve seküler Latin, Longobard ve Norman ileri gelenlerinin katılımıyla yapılır. Manastır Konstantinopolis'ten değerli sanat ürünleri ithal ederken ikonografik teknikleri ve içerikleri ve anlatımsal tipolojileri monastik beylik sınırlarının ötesine ihraç eder; Desiderius'un izlerine Kuzey İtalya'da (Modena yakınlarındaki Nonantola Manastırının yemekhanesindeki Benedikten resim dizisi) ve Fransa'da, 1123'te Montecassino'yu ziyaret eden başkeşiş Suger'in Saint-Denis Manastırında rastlanır. Paris'teki bu prestijli yapının bronz kapısı ve ön cephesindeki mozaik kaplı kemer alınlığı

Süslemelerin zenginliği

muhtemelen Montecassino'dan ilham alınarak yapılmıştır. Bilindiği üzere XIV. yüzyılda gerçekleşen korkunç depremden ve II. Dünya Savaşı'ndan dolayı yapının çok az kısmı günümüze ulaşmıştır. Sant'Angelo in Formis'te, Desiderius'un apsiste, Aziz Benedictus'un yanında hami olarak tasvir edildiği duvar resmi (ama azizin resmi daha önceki başka bir resmin, belki de bu girişimin asıl finansörü, Capua Prensi ve Aversa Kontu, Norman I. Richard'ın (?-1078) resminin üzerine yapılmıştır), kilisenin hamisinin zevkini ve sanatsal seçimlerini belgeler. Nefteki süslemeler, Roma'daki apostolik bazilikaları örnek alarak Eski ve Yeni Ahit'ten olayları merkez alır.

Montecassino'da yeniden canlandırılan mozaik tekniği kısa süre içinde manastırın etki alanına yayılır ve Roma'da olmayan kiliseler bile Roma kiliselerine benzemeye başlar. Salerno başpiskoposu Alphanus, 1076 yılında şehri fetheden Normandiyalı Robert Guiscard'ın (y. 1010-1085) mali desteğiyle yeni bir katedralin inşa edilip süslenmesini teşvik eder. Apsisin kemerinde, eskiden apsisin tamamını kaplayan mozaik eserden bölümler muhafaza edilmiştir.

Roma'da ikonografik açıdan son derece karmaşık, anıtsal boyda eserler ortaya koymakta uzman ustaların varlığı sayesinde, papalar da apsis süslemelerinin ifade aracı olarak yeniden mozaiği tercih etmeye başlarlar. San Clemente Kilisesinin üst bazilikasının apsisinde bulunan, yeşermiş çarmıhın hükmettiği ışıltılı yarım kubbeden daha önce de söz edildi. Santa Maria in Trastevere Kilisesinin mozaiği, 1130 yılında papa ilan edilen, ama bu konuma fiili olarak ancak 1138'de, rakibi anti papa II. Anacletus'un (?-1138, ✝ > 1130) ölümü üzerine getirilen II. Innocentius (y. 1080-1143, ✝ > 1130) tarafından yaptırılmıştır. Apsisin göze çarpmasının başlıca nedeni, o güne kadar işlenmemiş, ama sonradan gotik katedrallerin anıtsal girişlerinde geliştirilecek bir tema olan *Meryem Ana'nın Taç Giyme Töreni*'dir. Buradaki içerik Paleo-Hıristiyan geleneğin unsurlarından tamamıyla vazgeçmese de, temelde yepyenidir ve XII. yüzyılda Meryem Ana kültünü Kilise açısından temel alan teolojik kuramsal faaliyetin geniş bir bölümünü figüratif açıdan yansıtır. Santa Maria Nova Kilisesindeki mozaikte de (1165-1167) Meryem Ana, gelenek haline gelen bir kompozisyonda kucağında çocuğu ile tahtta oturur, ama burada ayrıca iki yanında küçük kemerlerin içinde yer alan havariler bulunur. Yarım kubbenin temelinde bulunan ve Meryem Ana'yı Tanrı'nın annesi ve yeryüzünün kraliçesi olarak yücelten yazıt, bir apsis süslemesi bağlamında öne çıkan konumunu bir kez daha vurgular.

Mozaikler

XII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da yayılan Bizans dalgasının iki kutbu İtalya'da, *doge*lerin yönetimindeki Venedik'te ve Normanların

hâkimiyetindeki Sicilya'da kendini gösteren Bizans etkileriyle temsil edilmiştir. Doğu İmparatorluğundan gelen ustalar lagün şehrinde San Marco Bazilikası'nın transeptinin ortasındaki büyük kubbenin karmaşık ikonografisini –üstte İsa'nın Göğe Yükselişi, aşağıda havarilerle Meryem Ana ve en altta, pencerelerin arasında temel boyunca uzanan Erdemlerin alegorileri– gerçekleştirirler.

Bizanslılar Venedik ile Sicilya'da

Normandiyalı Robert Guiscard, Bari'nin 1071 yılındaki fethiyle, geleneksel olarak Bizans'ın İtalya'nın güney bölgelerindeki hâkimiyetinin sonu anlamına gelen bir dizi mücadeleyi tamamlamış olur. Sicilya'nın Normanlar tarafından fethi Guiscard tarafından 1061 yılında başlar ve otuz yıl sonra, "Sicilya Kontu" unvanını alan kardeşi I. Roger (y. 1031-1101) tarafından tamamlanır. Müslümanlar zamanında da büyük bir kentsel ve idari merkez olan Palermo, yeni krallığın başkenti ilan edilir ve Batıda daha önce eşine rastlanmamış, Arap-Bizans üslup ve geleneklerinin hayranlık uyandırıcı kaynaşmasının ve sentezinin simgesi haline gelir.

II. Roger (1095-1154, 1112'den itibaren başta), I. Guillaume (1120-1166, 👑 > 1154) ve II. Guillaume (1153-1189, 👑 > 1166) zamanında Sicilya, olağanüstü bir inşaat ve mimari süsleme dönemine tanık olur ve Doğu İmparatorluğundan gelen ustaların gerçekleştirdiği devasa ve çarpıcı mozaik eserler, Palermo'da Cappella Palatina'nın [Saray Şapeli], Cefalù Katedralinin koro bölümünün, Palermo'da Martorana adı verilen Santa Maria dell'Ammiraglio Kilisesinin ve II. Guillaume tarafından kendisi ve soyundan gelenlerin defnedilmesi için yaptırılan Monreale Katedralinin (1172) devasa mekânlarının en önemli özelliği haline gelir. Bu eserlere seküler mekânların mozaiklerini de eklemek gerekir; örneğin "Norman odası" veya "Kral Roger'ın odası" mozaiklerle altından bir halı ile kaplanmış gibidir ve bu ışıltılı arka fonun üzerinde ender bulunur bitkiler, egzotik hayvanlar ve Ortaçağ *bestiarium*larından [hayvan kitapları] örnekler tasvir edilmiştir. Bu arada Cappella Palatina'nın İslam etkisindeki ve Cefalù Katedralinin (günümüze sadece bazı bölümleri ulaşmış olan) tavanlarındaki süslemeleri de unutmamak gerekir. Yunan-Suriyeli amiral Antakyalı Georgios'un mali desteğiyle yaptırılıp süslenen Martorana'nın (1143) dışında, genelde sanat hamiliğini üstlenen krallar, Bizans'ı krallık iktidarının ihtişamını yansıtabilecek tek sanatsal model olarak kabul ederlerdi.

Monreale ve Cefalù

Kuzeyli Normanlar, İngiltere'nin fethinden (1066) elli yıl kadar sonra, Sussex'teki Coombes ve Clayton'da olduğu üzere, Kristolojik konuların, azizlerin hayat öykülerinin ve Vahiy'i temel alan temaların işlendiği, açıklayıcı yazıların eşlik ettiği resim dizileri yaptırırlar. Bu eserler Anglosak-

son resminden ve Otto dönemi sanatından izler taşısa da, romanesk dil artık üslup açısından olgunluğa erişmiştir; bu üslubun en sağlam, anıtsal ve simgesel örneklerinden biri, Bayeaux işlemeleridir (Musée de la Tapisserie) (y. 1080). William of Malmesbury'nin (y. 1090-y. 1143) büyük bir coşkuyla bir mermer zemin, vitray, resim ve tablalı tavan bütünü olarak tasvir ettiği Canterbury Katedralinin (1109-1126) *Glorious Choir* [Şanlı Koro] resim dizisi, 1174 yılındaki bir yangında yok olduysa da, yine Canterbury Katedralinde, tonozunda İsa'nın ve Vaftizci Yahya'nın çocukluklarından görüntüler ve Vahiy'e dayalı kehanetler içeren Saint Gabriel Şapeli, bu önemli yapı için yaratılan ikonografik içeriğin giriftliğini ve üstün kalitesini gözler önüne serer. Winchester Katedralinin Kutsal Mezar Şapeli'nde bulunan ve İsa'nın Çilesi'ni konu alan resimler, XII. yüzyıl başlarında güçlü bir Bizans etkisi taşıyan ikonografilere başvurulduğunu gösterir ve *Winchester Kitab-ı Mukaddesi* ve Monreale mozaikleri (1183-1189) ile üslup açısından paralellik gösterir.

Kuzey Avrupa'da romanesk üslubu

Kitaplar

Karolenj elyazmaları, Germen İmparatorluğunda Otto Hanedanının hâkimiyeti döneminde (936-1002) gelişen kitap üretimi için temel bir referans noktası oluşturur. 977 yılından itibaren Piskopos Egbert'in liderlik ettiği Trier şehri, X. yüzyılda monastik reformun en önemli merkezlerinden biri haline gelir ve bu reformun ilkeleri erken dönemden itibaren, Aziz Adalbertus'un (956-997) misyonunun kaynaklandığı San Massimino Manastırı tarafından benimsenir. II. Otto'nun (955-983, 👑 > 973) saray rahibi ve evrak sorumlusu olan Başpiskopos Egbert, aynı zamanda bir sanat hamisi ve hararetli bir reformisttir. Cividale del Friuli Müzesi'nde bulunan *Psalterium* [Mezmur Kitabı] (cod. 136), kâtip veya minyatür sanatçısı Ruodprecht'in liderlik ettiği minyatür grubunun başyapıtıdır. Bundan birkaç yıl sonra (y. 985), günümüzde Trier'de muhafaza edilen (Stadtbibliothek, ms. 24) bir *evangeliarium* [İncil'den seçmeler] olan ve iki keşiş arasında duran Egbert'in portresini içeren *Codex Egberti* üretilir. Bu elyazması eserin hazırlanmasına katılan ve, *Registrum Gregorii*'nin adı bilinmeyen ustası, Aquisgrana Katedralinin günümüze ulaşmamış fresklerini yaratan Johannes Italicus veya Johannes Pictor Lombardo [Lombardialı Ressam Johannes] olabilir. Sanatçı adını, Egbert tarafından 983'te sipariş edilmiş, bir zamanlar Gregorius Magnus'un *Epistolario*'suna ait olan yüksek kaliteye sahip iki minyatürden almıştır. Birinde İmparator II. Otto'ya imparatorluğun dört eyaleti sadakat yemininde bulunur (Chantilly, Musée

Condé), diğerinde Aziz Gregorius yazı masasında tasvir edilmiştir (Trier, Stadtbibliothek, ms. 24). Bu son sayfanın klasik ölçütleri, ustanın çağdaş Roma fresk ve mozaik sanatlarını tanıdığını açıkça gösterir.

Geleneksel olarak Konstanz Gölü kıyısındaki Reichenau *scriptorium*una atfedilen elyazmaları, Otto dönemi sanatının başyapıtlarını içerir. *Pericopes Kitapları* [litürjinin ihtiyaçlarına göre sıralanmış İncil metinleri], İncillerden metinlerin kendi sıralamalarıyla değil, Kilise ve litürji takvimine göre düzenlenmiş derlemesidir. Bu kitapların gerektirdiği yeni resim türü, Paleo-Hıristiyan modellerden uyarlanmış, Otto dönemi minyatürleri yoluyla, anlatıma dayalı sayısız ayrıntıyı da devralarak zenginleşmiş, son derece ayrıntılı resim dizileridir (örneğin *Bamberg Vahiy*'i, Staatsbibliothek, Bbl. 140; *II. Heinrich'in Pericopes Kitapları*, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4452).

Pericopes Kitapları

İtalya'da Otto dönemi minyatür sanatının en verimli merkezi, Alp Dağları'nın kuzeyindeki ürünlere göre daha özerk bir üslubun geliştiği Milano'dur. Günümüze ulaşmış olan Lombardia *codex* grubu, büyük ölçüde II. Arnulf'un (?-1018, 998'den itibaren piskopos) Milano'daki ve Warmund'un (?-1014) Ivrea'daki piskoposluklarına bağlı *sacramentarium*lardan [ayinden sorumlu rahipler için okuma metinleri] oluşur. Bu eserler *sacramentarium* olduğu için, kuzey kaynaklı *evangeliarium*ların anlatımsal ilkelerini içermez. En önemli resim haçın, komünyon kanonunun başlangıç kelimeleri olan *Te igitur*'daki [Sen, dolayısıyla] "T" harfinden gelen Çarmıha Gerilme resmidir. Ivrea piskoposu Warmund, Milano ve Ivrea civarından minyatür sanatçılarına başvurarak yerel *scriptorium*u güçlendirir ve litürjik yeniliklerle katedralin kazandığı önemden dolayı ihtiyaç duyulan üç muhteşem minyatürlü elyazması hazırlattırır: *Tören Protokolü* (Ivrea, Biblioteca Capitolare, cod. IV), *Kutsama Kitabı* (cod. XVIII) ve piskoposun adını taşıyan, bazı mısralarını piskoposun kendinin yazdığı *Sacramentarium* (cod. LXXXVI). Milano ekolünün başyapıtı ise çok küçük formatta bir elyazması eser olup ikonalardan ilham alınmış, kahverengi mürekkeple çizilmiş bir dizi zarif aziz resmi içeren II. Arnulf'un *Breviarium*'udur [*Dua Kitabı*] (Londra, British Library, ms. Egerton 3763). Başpiskopos, III. Otto (980-1002, 👑 > 983) ile Bizans prensesi Theophano (y. 955-991, 🚢 > 973-983) arasındaki evlilik anlaşması için Konstantinopolis'e gönderilen heyette yer aldığından, Bizans sanatı hakkında doğrudan bilgi sahibidir. Saint-Benoit-sur-Loire başkeşişi Gauzlin de Fransa kralı için Gagnières'in *Evangeliarium*'u (Paris, Bibliothèque Nazionale de France, Lat. 1126) olarak bilinen, Milano min-

Milano ve Ivrea *sacramentarium*ları

yatür sanatının Bizans etkileriyle Otto dönemi repertuarının iç içe geçtiği kırmızı bir *lectionarium* [belli bir gün veya tören için Kitap-ı Mukaddes'ten okumalar] yaptırır. Dindar Robert'in büyük oğlunun 1017'de, Beauvais Katedralinde yer alan taç giyme töreni için hazırlanan harika *sacramentarium*'daki (Malibu, J. Paul Getty Museum) resimler de Lombardialı ressam Nivardus'a atfedilir.

Orta-Güney İtalya'da bulunan Montecassino Manastırında, Theobaldus (?-1035) ve Desiderius'un başkeşişliği dönemlerinde elyazması üretimi zirveye ulaşır. Theobaldus döneminde manastırın *scriptorium*unda Fulda keşişi Rabanus Maurus'un (y. 780-856) ortaçağ bilgi birikiminin aynası sayılan *De originibus rerum* [Nesnelerin Kökeni Üzerine] adlı ansiklopedisinin minyatürlü elyazması üretilir (Montecassino, Manastır Arşivi, Casin. 132). Montecassino'da bulunan 22 kitaptan oluşan elyazması eser, dönemin başyapıtı sayılır; bitip tükenmez bir ikonografik motif repertuarından yararlanan, canlı bir anlatımsal tarzda yapılmış 300'den fazla minyatür, kısa süre içinde kütüphanenin sınırlarını aşıp mozaik zeminler ve oyma sanatı repertuarı için bir kaynak haline gelir. Sanat hamiliği alanında hem geniş kapsamlı hem de son derece zarif girişimlerin başkahramanları olan Montecassino'nun bu büyük başkeşişleri, manastır *scriptorium*unda üretilen en değerli eserlerin ithaf sahnelerinde yanlarında Aziz Benedictus'la portrelerini yaptırırlar. Başkeşiş Desiderius, muhteşem bir *lectionarum*un (Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 1202, c. 2r) ithaf sayfasında kendinden kitapsever ve restoratör olarak söz edilmesini sağlar; tam sayfa, harika bir minyatürde başkeşiş ve manastır kurucusu, etrafları kitaplarla ve kiliselerle sarılı olarak tasvir edilmiştir. Montecassino minyatür sanatının zirvesini oluşturan *lectionarum*da yer alan, Aziz Benedictus, Aziz Maurus ve Azize Scolastica'nın hayatlarından bir dizi anlatımsal sahne, Roma'da, San Crisogono Kilisesinin alt bazilikasında (XI. yüzyıl ortaları) günümüze kadar ulaşmış duvar resimlerindeki Aziz Benedictus'un hayatından sahnelerle yakından bağlantılıdır.

Montecassino başkeşişlerinin sanat hamiliği

Aynı adlı prensliğinin başkenti olan Benevento'nun katedral *scriptorium*undan iki resimli rulo elyazması çıkar: *Pontificial*, yani Piskopos I. Landulf'un (?-998, 957-982 arası piskopos) rahipliğe kabul kuralları (Roma, Biblioteca Casanatense, ms. 724 B.I. 13) ve vaftiz çeşmesinin suyunun kutsanması için dua formülleri içeren *Benedictio Fontis* [Çeşmenin Kutsanması] (Roma, Biblioteca Casanatense, ms. 724 B.I. 13 II). Bu iki rulo elyazması, tören protokolüyle ilgili ve kutsal metinlerden alınma sahneleri konu alan resimli yorumlar içerir. Birbirine dikilmiş elyazmalarından oluşan ve hemen her zaman resimli

Benevento rulo elyazmaları

olan bu parşömen ruloları, Güney İtalya'nın resimli kitap üretimindeki en önemli icadıdır. Burada hem biçim, hem kullanım amacı hem de süsleme tipolojisi açısından yepyeni bir tür söz konusudur. Günümüze ulaşan otuz kadar rulo elyazmasının ikisi dışında hepsi X ile XIV. yüzyıllar arasında Longobard-Montecassino kültürel etki alanında üretilmiştir. Otuz iki rulonun yirmi sekizi, diyakonun kutsal cumartesi günü, mumun sunuluşu ayininde, Diriliş'in gizeminin gerçekleştiğini ilan ettiği Paskalya ilahisinden adını alan *Exultet*'tir. Elyazmasının kenarları boyunca ve ilahinin baş harflerine canlı renklerle boyanmış anlatımsal sahneler eklenmiştir; yazılar ayinden sorumlu rahibe dönüktür, ama vaiz kürsüsünde rulonun açılması sırasında bu resimler cemaat tarafından da görülebilir (Bari kaynaklı *Exultet 1*'den itibaren: Metropolit Meclis Arşivi). Rulo elyazmalarındaki figüratif resim dizisi çok çeşitlilik gösterir ve hemen hepsi Yeni Ahit'ten olmak üzere kutsal tarihten sahnelere, tarihi-yüceltici sahnelere, litürjik ayinlere, çağdaş kişilerin portrelerine (papalar, piskoposlar, kralar, prensler ve kontlar) ve alegorilere (Yeryüzü, *mater Ecclesia*) yer verir. Örneğin arıları ve eşeysiz üreme süreçlerini konu alan sahne, Meryem Ana'nın bakireliğine atıfta bulunur ve bazı varyasyonlarla da olsa tüm rulo elyazmalarında yer alır.

XI. yüzyıl ortaları ile XII. yüzyıllar arasında Roma'da doğan kitap tipolojisi ise Gregoryen reformun ruhani ve kavramsal açıdan en üst aşamasında Roma Kilisesi tarafından teşvik edilen doktrin birliği sürecinin ifadesidir. Eski saflığı geri kazandırılmış ve homojen hale getirilmiş Kitab-ı Mukaddes'i kutsal kitap olarak kabul ettirme gereksinimi, "Atlantik" adı verilen, olağanüstü büyük formatta bir Kitab-ı Mukaddes'in yaratılmasına neden olur; bu formatta kutsal metin, metnin analizi, yazı sistemi ve minyatürlü harflerin sade süslemeleri dahil, en küçük ayrıntısına kadar incelenir.

"Atlantik" Kitab-ı Mukaddes

Günümüze kadar ulaşmış bu tür yüz kadar Kitab-ı Mukaddes'in hemen hepsi Roma'da üretilip kısa sürede Hıristiyan Avrupa'nın tamamına yayılmıştır; Karolenj mirasını (Roma'da üretilen kitapların ilham alındığı modeller, Tours elyazması eserleridir) devralıp geliştiren romanesk Avrupa'nın kitap kültürünün başyapıtları olan bu eserler, reform faaliyetleriyle, monastik *scriptorium*ların yeniden faal hale gelmesiyle ve bazen de nüfuzlu seküler kişiler tarafından yapılan kutsal metin bağışlarıyla bağlantılı olarak görülmelidir. İkonografik içerik başlangıçta iki Ahit arasındaki başlık sayfası ve birkaç anlatımsal sahneyle sınırlıdır, ama daha geç dönem örneklerde (*Santa Cecilia Kitab-ı Mukaddesi*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. Lat. 587; *Pantheon Kitab-ı Mukaddesi*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 12958; *Biblioteca Medicea Laurenziana*

Kitab-ı Mukaddesi, Laur. Edili 125-126) figüratif baş harfler ve daha geniş kapsamlı sahneler ortaya çıkmaya başlar. Ancak bu eserlerin en önemli dekoratif unsuru, her kitabın başlangıcında kullanılan ve metne yüksek bir sanatsal değer katan devasa boydaki baş harflerdir. Kitab-ı Mukaddes'in İtalya'da üretilen versiyonları, Avrupa ülkeleri için ruhani bir yenilenme aracı temsil eder ve kısa süreli aralıklarla kuzeye, Kuzey İtalya'ya ve Alp Dağları'nın kuzeyindeki merkezlere doğru yayılırlar. Bu kitapların günümüze ulaşmış az sayıdaki bölümüne ve bazı Kitab-ı Mukaddeslerin, İtalyan modelleri temel alınarak yerel olarak üretilmiş olmasına rağmen, bu yayılma sürecinin geniş kapsamlı olduğunu göz önüne almak gerekir.

İtalyan geometrik motif repertuarı, Kuzey Avrupa'nın birbirinden farklı bölgesel akımlarının üsluplarına karışır. Bu türden örnekler arasında XI. yüzyıl sonlarında Limoges'da üretilmiş olan *Vita Martialis*'in [Martial'ın Hayatı] adlı görkemli elyazması eser (Paris, Bibliothèque Nazionale, Par. Lat. 5298 A) ile Aziz Hugues'ün (1024-1109) başkeşişliği döneminde ihtişamın zirvesine ulaşan Cluny Manastırı için çalışan verimli atölyelerin eserleri sayılabilir. Cluny Manastırının XII. yüzyıl başlarındaki üretimi, özellikle Berzé-la-Ville resim dizisi yoluyla tanınan ve Roma kaynaklı modellerin etkisini gösteren çağdaş resim eserleriyle yakından bağlantılıdır. Cluny kitap üretiminin Roma'dan devralınan ifade olgunluğuna örnek olabilecek çok az sayıda eser vardır. Bunların arasında Parma'da, Biblioteca Palatina'da [Saray Kütüphanesi] bulunan muhteşem *Ildefonsus* elyazması (cod. 1650) ile İsa ve Aziz Petrus figürlerinin aynı hizada yer alması yoluyla Roma Kilisesiin üstünlüğünü öne süren, tam sayfalık bir Hamsin Yortusu resmi içeren Cluny *Lectionarium*'u (Paris, Bibliothèque Nazionale, nouv. acq. Lat. 2246) sayılabilir.

Cluny Manastırında üretim

İngiltere'nin Normanlar tarafından fethinden (1066) uzun bir süre öncesinden itibaren iki bölge arasında yoğun ilişkiler söz konusudur. Örneğin Anglosakson hâkimiyetindeki İngiltere'nin büyük sanatsal değere sahip Winchester ekolünün minyatürleri Normandiya'da büyük rağbet görürdü. Manş Denizinin ötesinden kaynaklanan bu üslupta üretilmiş kitaplar, yerel resim ve oyma sanatları üzerinde etkili olur. Fécamp, Jumièges ve Mont-Saint-Michel manastırlarında, Frank geleneğinin hayvan motiflerinden, Kelt kökenli örgülerden ve Roma-Bizans kökenli natüralist süslemelerden ilhamla büyük baş harflerin geliştirildiği özgün bir sanatsal olgunluğa erişilir. Norman minyatür ustaları, dekoratif değerlerinin yanı sıra metinlerin ayrı bölümlerine işaret etmek için kullanılan süslü baş harflerden, yaprakların arasında do-

Norman minyatürleri

ğal veya hayal ürünü hayvan ve insan figürlerinin yer aldığı süslü baş harflere geçerler. 1090-1110 yılları arasında zirve dönemini yaşayan Norman minyatür üslubu, I. William'ın (y. 1027-1087, > 1066) dönemin üst düzey dinsel otoritelerini etrafına topladığı İngiltere'de hızlı bir şekilde yayılır. Normanlar kendi ülkelerinin manastırlarında kopya edilip muhteşem baş harflerle süslenmiş Patristik metinleri ve Kitab-ı Mukaddes tefsirlerini getirerek İngiltere'deki monastik merkezlerin kütüphanelerini güncelleştirir. İngiltere'deki Benedikten kurumlar, ilim alanında çalışmalar yürütmenin yanı sıra, hemen kitap ve resim üretiminde öncülüğü üstlenirler. St. Albans, Canterbury ve Winchester manastırlarında bol resimli, süslü baş harfli ve tam sayfayı kaplayan anlatımsal sahneler içeren birçok *psalterium* ve kutsal metin yorumu ile bir dizi Kitab-ı Mukaddes üretilir. Ancak Norman resimlerine özgü özellikler, insan ve hayvan figürleriyle bitkilerin harflerin biçimine uyarlanıp olağanüstü yaratıklar şeklinde sunulduğu minyatürlü baş harflerde görülür. XII. yüzyılda ise anlatımsal bir resim türü gelişir; bu yeni sürecin en önemli örneğini oluşturan Saint Albans *Psalterium*'u (Hildesheim, St. Godehardskirche), 1123'ten kısa bir süre sonra, canlı renklerle boyanmış 42 adet tam sayfalık resim ile 200'den fazla anlatımsal konulu baş harf içerir. 1135 yılında Suffolk'taki Bury Saint-Edmunds Manastırı için üretilmiş olan *Bury Kitab-ı Mukaddesi*'nin (Cambridge, C.C.C., 2) üslubu ise açıkça Bizans etkileri taşır; bu eserin yaratıcısı olan başkeşiş Hugues, hem heykeltıraş ve dökümcüdür hem de manastırın ana girişinin bronz kanatlarını yaptığı bilinir.

Winchester'da Kral Stephen'ın (y. 1096-1154, > 1135) kardeşi başkeşiş Henry of Blois'nın (1111-1171) döneminde üretilen son derece önemli elyazması eserler arasında minyatürleri 1161 yılından önce yapılmış olan Winchester *Psalterium*'u (Londra, British Library, Cott. Nero C. IV) ile 1150-1180 yıllarında oluşturulmuş olan *Winchester Kitab-ı Mukaddes*'i (Cathedral Library) vardır. Kutsal metinlerin ve apokrif kitapların tamamını içeren bu ikinci muhteşem eser bir kâtip tarafından 400'den fazla parşömen kâğıdına yazılmış olup üzerindeki süslemeli sayısız baş harf, 20 yıllık bir süre boyunca, ikisi Sicilya-Norman mozaikleri hakkında doğrudan bilgi sahibi olan altı ressam tarafından yapılmıştır.

Winchester elyazması eserleri

İtalya'da Normanlar, Yunan-Ortodoks ve İslam hâkimiyetindeki Güney İtalya'nın Latinleştirilmesi sürecinde müttefikleri olan Benedikten kurumlar yoluyla kitap üretimine başlar. Ancak bu kitaplara konu alan metinlerin hepsi kutsal değildir. Ovidius'un *Dönüşümler*'inin resimli bir versiyonu (Napoli, Biblioteca Nazio-

Kutsal metinler ve seküler metinler

nale, ms. IV F 3) muhtemelen XI. yüzyıl sonlarıyla XII. yüzyıl başları arasında Bari'de, klasik metni yansıtmaya çalışan bir sanatçı tarafından, ortaçağ şövalye romanslarının ifade şekliyle üretilmiştir. II. Roger Arap kültürünün etkisini taşıyan kitap üretimini bilimsel açılardan teşvik eder. Bu sürece tanıklık eden eserler arasında İdrisi'nin *Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk* [İklimler Boyunca Yolculuk Yapmayı Arzu Edenin Sevinci] ile resimlerinde astroloji mitolojisinden figürlerin apaçık Doğu izleri taşıyan karakterlere dönüştüğü El-Sufi'nin *Liber de locis stellarum* (*Yıldızların Konumu Üzerine Kitap*) eserlerini (Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 1036) sayabiliriz.

Norman hâkimiyetindeki Sicilya, İtalya'da yaygın olan eğilimlerden uzak görünürken, Avrupa ve Akdeniz'e özgü çeşitli eğilimlere açık görünür. Muhteşem *San Daniele del Friuli Kitab-ı Mukaddesi* de (XII. yüzyıl ortaları: Civica Biblioteca Guarneriana, ms. 3) farklı üslup ve geleneklerin ne kadar geniş kapsamlı bir şekilde yayıldığını yansıtan bir eserdir; bu eser Kutsal Topraklar'a da atfedilir, Sicilya'dan Konstantinopolis'e kadar başka birçok yerde üretilmiş olabileceği de öne sürülmüştür. XII. yüzyıl sonlarıyla XIII. yüzyıl başları arasında Palermo/Monreale ve İngiliz başpiskopos Richard Palmer (? 1195) yönetimindeki Messina'da faal olan *scriptorium*ların başlıca özelliği olan büyüleyici üslup karışımları da her halükârda, Norman Sicilya Krallığı, İtalya ve Akdeniz bölgesi arasında sürekli olarak yer alan ilişkilere atfedilmelidir.

İmparatorluk sınırları içinde yer alan, Liege piskoposluk merkezindeki romanesk üslubunun XII. yüzyılda geçirdiği olağanüstü sanatsal gelişme, özellikle elyazması eserlere yansımıştır. 1097 yılında Stavelot Manastırı için Goderan ve Ernest adlı iki kâtip tarafından yazılıp dört farklı sanatçı tarafından resimlendirilmiş iki cilt halindeki Kitab-ı Mukaddes (Londra, British Library) bu dönemin başlıca örneklerinden biridir. 1160 yılına doğru yapılmış olan *Floreffe Kitab-ı Mukaddesi*'nin (Londra, British Library, Add. ms. 17738) resimleri, Eyüp'ün üç kızı ve yedi oğluna karşılık üç teolojik erdem ve Kutsal Ruh'un yedi armağanı temaları yoluyla çağrıştırılan tefekkür hayatı alegorisi gibi teolojik kavramları temel alan ikonografik unsurlar sergiler.

Cisterciensis tarikatının *scriptorium*larındaki üretim süreci, ortaçağda Batıda kitap tarihinin en ilginç aşamalarından birini oluşturur; XI. yüzyıl sonlarında Robert de Molesme'nin (y. 1028-1111, 1053'ten itibaren başkeşiş) reformist faaliyetleri sonucunda kurulan tarikat, de Molesme'nin katı ruhani öğretilerine yeni bir itici güç kazandıran Aziz Bernard de Clairvaux (1090-1153) tarafından Batının monastik ortamında yepyeni bir güç haline getirilir ve Bernard kısa sü-

Cisterciensis *scriptorium*'ları

re içinde Avrupa'nın her tarafını kaplayan, sayısız manastırdan oluşan bu ağa, Reformist Roma Kilisesiin katı ve yoksulluğa dayalı örnekleri doğrultusunda Aziz Benedictus'un Kuralına tam itaatı dayatır. Burgonya'da, Citeaux'da bulunan ana manastırın *scriptorium*unda İngiliz kökenli figüratif, baş harflere sade, ama zarif resimlerin eklendiği elyazması eserler üretilir. Tarikatın üçüncü başkeşişi Stephen Harding'e (y. 1060-1134) adanan Kitab-ı Mukaddes ile Gregorius Magnus'un *Moralia in Job* [Eyüb'ün Kitabının Yorumu] eserinin XII. yüzyıl minyatür sanatının üst düzey ürünlerinden biri olan bir versiyonu (her iki eser Dijon'da, Bibliothèque Municipale'dedir), bu üslubun olgunluğa ulaşmış örnekleridir. Aziz Bernard'ın katı ilkeleri, Cisterciensis tarikatının yaratıcılığının tüm alanlarına yansır. Minyatür alanındaki disiplinli zarafet, baş harflerin temelde bitkisel süslemelerden oluşan tek renkli, anikonik bir üslupta formüle edilmesiyle sonuçlanır; sadeliğin estetik alanına yansımasını mükemmel bir şekilde ifade eden bu örneklerde süslemeler asgariye indirgenir, böylece gereksiz olan unsurlar elenerek mesajın sadece en temel halinin aktarılması sağlanır.

Oyma Sanatı

Otto döneminin (936-1002) plastik sanatlar duyarlılığının en yüksek ifadesi olan modeller, ortaçağ yaratıcılığının aristokratik merkezlerinden, yani lüks tüketim ürünleri alanından seçilir: Temelde birçok farklı malzeme kullanılırsa da, Hildesheim piskoposu Bernard'ın (y. 960-1022, 993'ten itibaren piskopos) dökme sanatları alanındaki birikiminden ve Sankt Michael Manastırının kilisesi için sipariş ettiği (günümüzde Hildesheim Katedralinde bulunan) eserlerden, yani bronz kapının kanatlarından ve Bernard'ın Roma'da gördüğü burmalı sütunlardan ilham alınır. Paskalya şamdanı şeklinde tasarlanan ve üzerinde Kristolojik öyküler tasvir edilen sütundan da anlaşıldığı üzere, üst düzey sipariş ürünler için bronz tercih edilir. Alçı süslemeler ise kökeni geç antikçağa uzanan dekoratif bir çözüm olup, özellikle Alp Dağları'nın kuzeyinde (Saksonya'da Gernrode'de bulunan Kutsal Mezar alçı süslemeleri) ve Kuzey İtalya'da (örneğin Lomello'da Santa Maria Maggiore Kilisesi ile Como yakınlarındaki Civate'deki alçı süslemeler) kullanılmıştır. Romanesk üsluptan hemen önceki dönemde en büyük canlanma dönemini geçiren mimari plastik alanı, sütun başlıklarında görülür; klasik akantus motifini örnek alarak mermer veya taşı işleyenler veya çeşitli ifadelere sahip maske ve figürler yaratanlar arasında Bizanslı zanaatkârlar da vardır (Paderborn'daki Cappella Palatina'daki sütun baş-

Alçı süslemeler ve sütun başlıkları

lıkları da Yunan işçiler tarafından yapılmıştır). 1000 yılı civarında imparatorluk topraklarında çeşitli anıtsal girişlerde ve ön cephelerde figüratif unsurlar ortaya çıkar, örneğin Köln'deki Sankt Pantaleon Kilisesinde Roma veya geç antikçağa ait heykel modellerinden ilham alınmış figürler içeren nişler bulunur; Regensburg'da da Sankt Emmeram Manastırının kilisesinde anıtsal girişi Aziz Emmeram ile Aziz Dionigi arasında tahtta oturan İsa kabartmaları süsler (1048-1060).

Başlangıçta lüks tüketim ürünleri, Manş Denizinin her iki yakasında Norman oyma sanatının da ilham kaynaklarını oluşturur ve plastik kabartma alanına fazla ilgi duyulmaz. Guglielmo da Volpiano (960/962-1031), Pavialı Lanfranc (?-1089), Aostalı Anselmus (1033-1109) gibi İtalyan asıllı büyük başkeşişler, XI. yüzyıl başlarında Normandiya dükleri-nin çevresine ve Bernay manastırlarının, yüzyılın ikinci yarısında da Caen manastırlarının inşa süreçlerine, antikçağdan ilham alınan, oyma sanat eserlerine ilgi uyandırabilecek bir üslubun ilkelerini getirirler. Rouen Katedralinin ambulatuarındaki veya Mont-Saint-Michel Kilisesinin transeptindeki anlatımsal sahneler içeren bazı sütun başlıkları muhtemelen Toulouse veya Compostela inşaatlarında faaliyet göstermiş gezgin heykeltıraşların eseridir. İngiltere'nin fethi tamamlanmak üzereyken (1066), Manş Denizinin ötesindeki topraklarda dekoratif içerikli mimari unsurlar gelişmeye başlar ve kısa süre içinde kendini kaptırarak hayali *bestiarium*lardan unsurları kaynaştıran iç içe örülü süslemeler alanında denemeler yapmaya başlar. Anglo, Norman, İskandinav, hatta UzakDoğu biçimlerinin birleşimi, Normanların olağanüstü eklektizminin temelinde yatan Avrupa'nın diğer halklarıyla ilişkilerinin ve karşılıklı sanatsal katkılarının zenginliğine işaret eder.

Romanesk sanatın evrimi, Benedikten manastırlar ve özellikle Cluny tarikatı tarafından Kuzey İtalya, Provence, Katalonya, Rhone ve Saone vadilerindeki yerleşim yerlerinde teşvik edilen dinsel reformları izler. Daha önce de belirtildiği gibi ilk olarak sütun başlıklarında kendini gösteren oyma sanatının temel anlatımsal konuları arasında Vahiy'den alınma sahneler vardır; Fleury olarak bilinen manastırın yerine başkeşiş Gauzlin tarafından 1000 yılında kurulan, Cluny tarikatı tarafından devralınan ve önemli bir monastik hayat ve eğitim merkezi haline gelen büyük Saint-Benoit-sur-Loire Manastırında da durum böyledir. Bazı örneklerde ilham kaynakları minyatürlü elyazması eserlerin repertuarıdır: Cluny Manastırının koro bölümündeki sütun başlıklarında akantus yaprakları arasında yontulmuş zarif alegorik figürler yer alırken, ambulatuardaki (1088-1095) sütun başlıklarında yeryüzü cenneti, müzik tonları, mevsimler, ilahi zamanla dünyevi zaman temaları vurgulanmıştır.

Oc dili bölgesindeki ve özellikle başkent Toulouse'daki romanesk oyma sanatının gelişimi Saint-Sernin Kilisesinde görülebilir; buradaki oyma sunak levhası, aynı zamanda transept tribünündeki sütunları ve Paleo-Hıristiyan figüratif arketiplerinin kullanıldığı yedi büyük mermer kabartmayı yapmış olan Bernardus Gelduinus imzasını taşır. Kilisenin inşaatı 1120'li yıllara kadar devam eden ve bu dönemde Porte Miègeville olarak bilinen, kemer alınlığında *İsa'nın Göğe Yükselişi*'ni, arşitravında havarileri, Aziz Petrus ile Aziz Yakup'u içeren, üslubunun olgunluk dönemini yansıtan anıtsal giriş yapılır. Gelduinus'un eseri, Compostela'daki kilise için yapılan plastik sanatların habercisidir ve hac yollarının oyma sanatı üzerindeki güçlü etkisine tanıklık eder. 1112'de transeptlerin uçlarında iki anıtsal giriş yapılır: Kuzey yönünde sonradan büyük ölçüde yıkılan Porta Francigena, güney yönünde de Porta de las Platerias. Oyma süslemeler mermer sütunların mimari unsurlarına uyar ve hem üst üste oyulmuş hem de çerçeve ve pandantiflerde yer alan ikili figürlerden oluşur. Ana hac rotası üzerinde olmasa da yine de bir hac yolu üzerinde bulunan Santo Domingo de Silos'un (Kastilya) avlusunda yer alan oyma levhalarda Santiago de Compostela'ya giden bir hacı gibi tasvir edilmiş, *Emmaus yolunda İsa* vardır.

Oyma sanatı ve hac yolları

İmgeleri ve yeni temaları doğrudan ifade etme gereksinimi, ön cephenin ansiklopedik unsurlar, Hıristiyanlığın erken dönem repertuarından ikonografiler (örneğin Moissac Manastırının kilisesindeki kemer alınlığında bulunan muhteşem *İsa'nın İkinci Gelişi* tasviri) ve farklı kültürlerden alınma efsaneler içeren bir tür kitap sayfası gibi şekillendirilmesine yol açar. Örneğin Poitiers'deki Notre-Dame-la-Grande'da ön cephenin süslemeleri, çeşitli figür ve kabartmalarla duvarın tamamına ve sayısız kemerin iç tarafına yayılmıştır. Ana anıtsal girişin iki yanında iki niş, üzerlerindeki frizde de Yesse'nin Ağacı'nın en eski tasvirlerinden biri yer alır.

Romanesk oyma sanatının gelişimine önemli bir katkıda bulunan İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasında büyük farklılıklar söz konusudur. Norman hâkimiyetindeki Güney İtalya'da oyma sanatı güçlü bir Bizans etkisi yansıtır; taş ya da mermer, mimariye göre ikincil konumda olan oyma sanatının başlıca referans noktaları, Amalfi ve Salerno limanları yoluyla Puglia'ya ulaşan lüks tüketim ürünleridir. Anıtsal boyutlu oyma sanatında, başlangıçta devasa sütun başlıklarına odaklanan, sonradan anıtsal girişlere ve anıtsal pencerelere yayılan hayali bir hayvan kalabalığı yer alır; örneğin San Nicola di Bari Kilisesinin apsis penceresinde olduğu üzere, aslanların yanı sıra öküz ve filler de kutsal alanın savunucuları olarak korkutma işlevi üstlenirler. Daha ender olarak görülen insan biçimli figürler melez canavarlar-

Kuzey ve Güney İtalya

la sarılı veya onların altında ezilmiş olarak tasvir edilirken, Kitab-ı Mukaddes veya İncil'den alınma konulara da ara sıra rastlanır.

Cesaret temelli ve dinsel motifler

Bazen doğrudan Norman epik öykülerinden alınma figürlere rastlanır (Benevento'da Santa Sofia Kilisesinin avlusunda olduğu üzere) ve sütun başlıkları üzerine şövalyeler arasındaki çarpışmalar yansır veya Bari'de San Nicola Bazilikası'nın Aslanlı Kapısının arşitravında olduğu üzere, Haçlılarla Sarazenler arasındaki savaşlar tasvir edilir. Anıtsal girişler, ihtişamlı ithaf yazıtları için birer anıtsal çerçeve oluşturur: San Nicola Kilisesinin komünyonu yücelten ana girişi, Kilise reformunun ilkelerini destekleme görevini üstlenir.

Kuzey İtalya'da XI. yüzyıl sonlarında kendini kabul ettiren Como bölgesi akımında, minyatür sanatının hayali dünyasına ait iç içe örgülere, yaprak motifine, hayvan ve insan biçimli unsurları temel alan karmaşık anikonik motiflere yer verilir; bu türden örnekler arasında Como'daki Sant'Abbondio (y. 1080), Milano'daki Sant'Ambrogio (y. 1090) ve daha olgun eserlere sahip olan Pavia'daki San Michele (y. 1130) kiliseleri sayılabilir.

Wiligelmus'un eserleri

Wiligelmus (etkin olduğu dönem 1099-y. 1110) XI. yüzyıl sonundan 1120'li yıllara kadar olan otuz yıllık dönemde Emilia Romagna bölgesinde faaldir. Wiligelmus'un formasyonu, Kilise reformunun üniter ideolojik programı, dinsel atamalar alanındaki mücadelelerin belirleyici ortamı ve I. Haçlı Seferi (1096-1099) için yapılan hazırlıkların ışığında göz önüne alınmalıdır. Modena Katedralinin inşasında (1099-1120) Lanfranc'la beraber çalışan Wiligelmus, ön cephenin frizine *Yaratılış Kitabı*'nda Âdem'in yaratılışından Nuh'a kadar olan başlangıç bölümlerinden alınma sahneleri tasvir eder. Dört pano halinde sürekli bir friz şeklinde oluşturulmuş olan bu sahneler, binanın ön cephesinde anıtsal girişin yanlarındaki dört alanı, bir tür didaktik pano veya minyatürlü Kitab-ı Mukaddes başlık sayfası gibi kaplar. Bu sahneler günah işlemekten kurtuluşa kadar olan yolu tasvir eder ve kurtuluş ilkesini temsil eden Kilise/Nuh'un Gemisi'ne özel yer verir. Kabil'in kardeşini kurban etmesi ve cezası, yerel kiliselerle bağlantılı çağdaş olaylar (örneğin imparatorun ve Ravenna'nın bölücü piskoposunun tarafını tutmuş olan rahipler) konusunda bir uyarı gibidir. Yaratılışı tasvir eden dört levhanın yanı sıra binanın tamamı üzerinde etkili olan, ama sadece bir kısmı Wiligelmus'a atfedilebilen zengin bir oyma bütünü söz konusudur. Bazı konular çağdaş olaylardan –Aziz Geminianus'un deniz yoluyla doğuya yolculuğu Haçlı Seferini ve Bizans imparatoruyla ilişkiyi çağrıştırır – veya Kral Arthur dizisi gibi hayal ürünü repertuarlardan ilham almıştır. Wiligelmus'un Modena'da, Nicholas'ın da (XII. yüzyıl) Verona Katedralinin *prothyrum*unda [ana giri-

şin önündeki sundurma] (y. 1140) gerçekleştirdiği *Chanson de geste* [kahramanlık şarkısı] öyküleri anıtsal girişlerde bu seküler öykülerdeki epik olayların Hıristiyanlık açısından yorumunu sunar.

Nicholas'ın eserleri

Sanatsal kişiliğiyle XII. yüzyılın ikinci çeyreğinde parlayan Nicholas, faaliyetlerine muhtemelen minyatür alanında başlar ve Toulouse bölgesine özgü oyma sanatı konusunda bilgilidir. Nicholas Kuzey İtalya'da romanesk oyma sanatının dört temel anıtına, yani Val di Chiusa'da (Torino) Sacra di San Michele Kilisesinin Burçlar girişi ile Ferrara ve Verona katedrallerinin ve Verona'daki San Zeno Maggiore Kilisesinin anıtsal girişlerine imza atmıştır. Wiligelmus'un atölyesinde yetişen Nicholas, Modena ve Piacenza katedrallerinde heykel-sütun teması başta olmak üzere Fransız modellerini dahiyane ve duyarlı bir şekilde yeniden ele alır. Verona'da San Zeno Kilisesinin ana girişinin kemer alınlığındaki Aziz Georgios, İtalya'daki romanesk üslubun anıtsal boydaki ilk atlı heykelidir; Verona'daki aynı isimli kilisenin anıtsal girişinin kemer alınlığında bulunan Aziz Zenon'un da iki yanında şövalyeler ve askerler bulunur. Orlando ile Oliviero adlı şövalyeler (Orlando, kılıcındaki *Durindarda* yazısı sayesinde teşhis edilmiştir) yine Verona'da katedralin *prothyrum*unda (y. 1139) ve Ferrara'da Aylar Girişi'nin iki yanında tasvir edilmiştir. Bu tasvirlere eşlik eden retorik, ahlakçı ve didaktik içerikli yazıtlar, oyma süslemelerin kavramlarına ilave destek sağlar ve ithaflarla imzalar yoluyla hem hamiler hem de zanaatkâr yüceltilir.

Fransa'da oyma sanatı

Fransa'da oyma sanatıyla mimari temalar arasında çok daha sıkı bağlantılar söz konusudur; anıtsal girişlerdeki ilk süslemeler, sonraki yüzyılda bu türün Avrupa'daki en muhteşem örnekleri haline gelecek olan bu sanatın habercisi niteliğindedir. Toulouse'da, Saint-Sernin Kilisesinin güney yönündeki transeptinde bulunan Porte des Comtes [Kontlar Kapısı] (y. 1080), daha çok meyilli pervazlardaki küçük sütunların başlıklarında olmak üzere, lanetlenme ve kurtuluş gibi birbirine zıt iki temaya atıfta bulunan son derece ayrıntılı bir ikonografik içerik sergiler; arşitravın ortasındaki destek direği bile süslemeler için bir alan teşkil eder. Bu içerikler, bazen Vahiy'le ve Kıyamet Günü'yle bağlantılı olarak, bazen de evrenin düzenini özetleyecek şekilde Tanrı'nın tezahürleri olarak sergilenir. Bu sahneler Vézelay (1125-1130), Saint-Lazare d'Autun (1120-1130 veya 1130-1140) ve Saint-Pierre a Moissac (1120-1135) gibi kiliselerin büyük kemer alınlıklarında yer alır. Saint-Lazare d'Autun Katedralinin ön cephesinde bulunan derin bir nişin içinde, burçlarla her aya özgü tarım işleri bir arada yer alırken, Piacenza Katedralinin merkezi *prothyrum*unun alt tonozu boyunca burçlara, rüzgârlara, güneşe ve aya yer verilmiştir.

XII. yüzyıl ortalarında Fransız monarşisi, Hıristiyanlığın en üstün otoritesi konumundaki kilisenin ana ifade aracı ve teolojik kuramsal faaliyetlerin belirlediği estetik değerlerin yoğunlaştığı bir yapı olan yeni katedral modelini yaratır ve Avrupa'ya dayatır. Saint-Denis Kilisesinin avlu ve koro bölümlerinin Kral VI. Louis'nin (y. 1081-1137, 👑 > 1108) danışmanı ve II. Haçlı Seferi (1147-1149) sırasında naibi olan başkeşiş Suger liderliğinde ve birkaç yıl içinde (y. 1135-1145) gerçekleştirilen yeniden inşası, bu gelişimin temel yapısıdır; Suger'in bu inşa sürecinden söz ettiği metinler, bu döneme ait katedrallerin teolojik içeriklerinin deşifre edilebilmesinin temelinde yatar. Suger'in projesi, girişten itibaren Tanrı'nın evini hakkıyla süsleme gereksinimiyle bu süslemeleri gözlemcinin en doğru şekilde anlamasını sağlayacak işlevsel bir dağıtım modeli doğrultusunda düzenleme ihtiyacını bir araya getirir. Süslemelerin açıklığının ve ayrıntıların inceliğinin kaynağı olan işlevsel bir inşaat, eseri sipariş edenler, mimarlar ve oyma sanatçıları arasında yakın bağların olduğu büyük, kolektif bir makine gibi algılanır. Chartres'daki Notre-Dame Kilisesinin ön cephesinde bulunan ve 1145-1155 yıllarına ait olan üç anıtsal giriş, Chartres Katedral Okulu'nun bilge hocaları ve özellikle uzun yıllar okul müdürlüğü görevini yerine getiren Thierry (?-1150, 1120'den itibaren eğitimden sorumlu) tarafından geliştirilmiş son derece ayrıntılı bir programı temel alan üniter bir süsleme bütünü olarak görülmelidir. Kilisenin meyilli pervazlarındaki heykel-sütunlarda İsa'nın habercilerinin figürleri bulunur, İsa'nın hayatı ise yan kapıların sütun başlıklarında ve kemer alınlıklarında –sağ tarafta çocukluğu, sol tarafta Göğe Yükselişi– konu edilmiştir. Katedralin koruyucusu olan Meryem Ana, İsa'nın çocukluğunun tasvir edildiği kemer alınlığının üst kısmında tahtta oturur; anıtsal girişin kemer kaburgalarında entelektüel bilgi birikimi sembollerle tasvir edilmiştir, sol taraftaki girişin üzerinde ise Takvim ve Gündelik Hayat konu edilmiştir. Merkezi kemer alınlığında da Vahiy yorumunda İsa ile Kilisesi şanlı bir zafer kazanmış olarak tasvir edilmiştir.

Suger'in projesi

Provence'da XII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ortaya çıkan romanesk ekolü en iyi temsil eden örnekler arasında Saint-Gilles-du-Gard ile Arles'daki Saint-Trophime vardır. Bu ekolde hem Roma sanatıyla hem de İtalya'da ve özellikle Benedictus Antelami (y. 1150-1230) tarafından üretilen oyma eserlerle sıkı bağlantılar sergilenir. Parma Katedralinin transeptinin sağ kanadında, duvarda yer alan, ama daha önceden daha büyük bir oyma eser bütününün bir parçası olan *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*'nde Antelami'nin imzası yer alır (*sculptor Benedictus Antelami dictus* [Antelami lâkaplı heykeltıraş Benedictus] ve 1178 tarihi). Antelami de, ustaların katılımına dayalı

Benedictus Antelami'nin etkisi

bir faaliyet yürütür. Günümüze ulaşmış olan, üzerlerinde *Yaratılış* ve *Krallar Kitabı*'ndan sahnelerin olduğu ve eskiden *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*'yle beraber bir bütün oluşturmuş olan üç sütun başlığının üslubu, bu duruma işaret eder, çünkü çift kemerli küçük nişlerin içinde yer alan küçük figürlerden oluşan kendine özgü biçimleri ve yapıdaki zevk anlayışı, Chartres Kilisesindeki Krallar Kapısı'nda da kullanılmıştır. Bunlardan dolayı Benedictus'un 1172-1173 civarında Ile-de-France'da bulunmuş olması ve Fransa kralları ile başkeşiş Suger tarafından teşvik edilen anıtsal girişlerin üretiminde ortaya çıkan "imge ansiklopedisi" konusunda doğrudan bilgi sahibi olmuş olması muhtemeldir. XII. yüzyıl sonlarında Antelami ile atölyesi, Parma Vaftizhanesinin oyma eserlerini icra eder (1198) ve iç kemer alınlığında İsa Tapınakta temasını ele alırken Chartres Kilisesinin batı yönündeki anıtsal girişi, kuzey yönündeki girişte bulunan yeryüzü ile gökyüzü arasında aracı rolünde Meryem Ana figürü içinse yine Chartres ve Notre-Dame'daki benzer figürleri örnek alır. Vaftizhane, bütünüyle homojen bir biçimde icra edilen kabartmalarla çepeçevre sarılıdır. Benedictus'a atfedilen iç ve dış girişlerin altı kemer alınlığını yaparken sanatçı fazla yardım almamış, Roma'nın imparatorluk döneminin oyma sanatının ilkelerini çağrıştıran yüce ve asil bir üslup yoluyla Fransız deneyimlerini temel almıştır. Vaftizhanede sergilenmiş olan ikonografik tercihler, 1160'lı yıllarda yaygın olan Kathar heretikliğine karşı çıkan süsleme içeriğine –İsa'nın ilahi yönlerine ve Kıyamet Günü'ne, yardımseverlik faaliyetleri yoluyla günahların affına ve tövbe etmeyenler için lanetlenme temalarına vurgu yaparak– bilinçli bir bağlılık şeklinde yorumlanmıştır. Bu temalar ve Borgo San Donnino Katedralinin (Fidenza) anıtsal girişinin süslemelerine heretiklik karşıtı belli işlevlerle geliştirilmiş anlatımsal icatlara da atfedilebilir.

Manastır avluları

Monastik mekânların avluları, romanesk dönemin sanatsal ifadeleri açısından ayrıcalıklı mekânlardır ve belirli ikonografik temaların işlendiği yerlerdir. Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler, hayvanlar, mitolojik ve seküler olaylar, monastik kuraldan ilham alınan tasvirler genelde sütun başlıklarında ve köşelerdeki destek unsurlarının iç kısımlarında yer alır. En erken döneme ait örnekler, Compostela'ya giden hac yollarının geçtiği, Akitanya ve Pirene Dağları gibi bölgelerde görülür. Moissac'da Saint Pierre Manastırının avlusunda (1085-y. 1100), anlatımsal sahneler içeren çok sayıda sütun başlığının yanı sıra neflerin köşe direkleri üzerinde yer alan tam boy havari tasvirleri, Güney Fransa'da yayılıp Kastilya'da da (San Domingo de Silos) görülen oyma süsleme sanatı tipolojisinin en eski örnekleridir. XII. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'daki manastır avlularında protogotik anıtsal girişlerden örnek alınan heykel-sütun modeli ortaya çıkar.

Arles'da Saint-Trophime Manastırının avlusundaki oyma eserleri temel alan Provence üslubu, Normanların hâkimiyetindeki Sicilya'da, Cefalù (y. 1160) ve Monreale (y. 1180) avlularında yankılanır. Sicilya-Norman oyma eserlerinin kozmopolit yönü, Kutsal Topraklar'daki haçlı ortamıyla (Kutsal Mezar Bazilikası'nın inşaatı) temas içindedir ve aynı zamanda Toscana, Provence, Roussillon ve Katalonya'ya kadar uzanan kıyı şeridini de etkiler. Monreale Manastırındaki, gövdeleri düz veya mozaik kaplı veya aralarında küçük meleklerle hayvanların bulunduğu bitkisel motiflerle oyulmuş iki yüzden fazla küçük mermer sütunun çiftler halinde destek olduğu sütun başlıklarının başlıca özelliği, hem büyük çeşitlilik gösteren figürlerle zenginleştirilmiş, stilize edilmiş bitkisel süslerle kaplı olmaları hem de ayların döngüsü ve II. Guillaume'un ithafıyla veya –herhangi bir sıralamaya tabi tutulmadan veya tam da bundan dolayı sembolik veya ahlakçı değere sahip olduğu ileri sürülmüş– Eski ve Yeni Ahit'ten sahnelerle süslenmiş, ender bulunur başlıklar olmalarıdır.

Vitraylar

Katedraller Avrupa'sında, teknik süreçlerdeki ileri düzey uzmanlaşmadan dolayı ve romanesk yapıların pencerelerine göre ince ve ışıltılı, çok renkli diyaframlara çok daha uygun geniş pencerelerin öngörüldüğü gotik mimarinin gelişimine bağlı olarak, çok miktarda boyanmış ve anlatımsal sahneler içeren camlar üretilir. Ancak anlatımsal sahnelerin yer aldığı vitrayların asıl geliştiği yerler, Fransa ve Almanya'daki romanesk yapılar olduğundan, bu gelişimin sadece mimariyle olan ilişkiye bağlı olmadığı bellidir. Kiliselerin bu özel süsleme tipolojisinin yaygınlığının nedeni, her şeyden önce aydın sanat hamilerinin isteklerine cevap veren, muhtemelen seküler hamilerin katılımıyla planlanan ve her halükârda mümin kitlesini hedef alan ikonografik içerikleri etkili bir şekilde yayma becerisinde aranmalıdır. XII. yüzyılda yaratıcılık açısından gösterilen çaba sonucunda, gelecek dönemlerde de geçerli olacak formüller geliştirilir ve yüksek pencerelerde önemli kişilere (Kitab-ı Mukaddes'teki krallar, kavim liderleri, havariler, azizler) yer verilirken, Yeni Ahit'ten önemli olayları ilham alan anıtsal boyutta kompozisyonlar, İncil'den hikâyeler, azizlerin hayat öyküleri ve Eski ile Yeni Ahit arasındaki paralellikler de madalyon şeklindeki vitraylarda işlenir. Ayrıcalıklı bir konu sayılan Meryem Ana'nın hayatı, ölümü ve taç giyme töreninden sahneler sıklıkla konu edilir; özellikle Fransa'da Meryem Ana imgesinin Süleyman'ın tahtıyla simgesel olarak özdeşleştirildiği görülür. Yine sık kullanılan bir motif olan Yesse'nin Ağacı (Yeşaya 11:1-3), yeryüzü ve

Fransa ve Almanya

ilahi monarşi kavramıyla yakından bağlantılı olup XI. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanır ve İsa'nın aristokrat soy ağacı olarak algılanır; nitekim Saint-Denis başkeşişi Suger, bu figürü koro bölümünün aksiyal vitrayına yerleştirir. Dairesel veya gül şeklindeki vitraylar, romanesk sanatın her yerde rastlanan ansiklopedik temalarını içerir; bu temalar sadece görünürde seküler olup Yaratılış, insan ve Kurtuluşa giden yoldaki kaderine dair genel söyleme dahildir. Çağdaş kültürden ve siyasal olaylardan alınma konular da söz konusudur. Haçlı Seferleri, heretikliklere karşı mücadeleler, antisemitizm tartışmaları, kilisenin, piskoposluk merkezlerinin veya imparatorluk otoritesinin üstünlüğü, kutsal emanetlerin mekân değiştirmesine dair olaylar hemen ikonografik içerikler arasına alınan ve fresklerle mozaikler kadar sanat hamilerinin eğilimlerine ve propaganda işlevlerine açık vitray sanatına dahil edilen konulardır.

Zaman içinde oluşan kayıplara ve müdahalelere rağmen, Saint-Denis Kilisesindeki anlatımsal sahneleri içeren vitraylardan günümüze ulaşanlar, XII. yüzyıl vitray sanatının en zengin ve önemli grubunu oluşturur ve bunların kronolojik açıdan başkeşiş Suger'in 1140-1147 yılları arasında hamisi olduğu atölyeye ait oldukları kesindir. Suger'in yazılarında anlattıkları, güçlü siyasal ve ruhani kişiliğinin bu dekoratif içerik üzerindeki yaratıcı etkisini –ikonografik mesajın orijinalliği, pahalı ve işlenmesi zor malzemenin seçimi, o ana kadar sadece lüks tüketim ürünlerine özgü olan değer ve zarafeti elde etme arzusu, Roma kültürünün sunabileceği en iyi ustalarla çalışma iradesi– görmemize izin verir. Ortaya çıkan sonucun en çok göz önüne aldığı konular, malzemenin estetiği ve dinsel-felsefi temelleri olan ışık kültü olmak zorundaydı. Bu olgu kısa süre içinde Chartres Katedralinde (1150-1155) ve Le Mans, Angers, Vendôme ve Poitiers'deki olağanüstü vitray gruplarında yankı bulur. Poitiers'de muhtemelen II. Henry Plantagenet (1133-1189, ♛ > 1154) ile Akitanyalı Eleonore (1122-1204) tarafından armağan edilen ve 1162-1175 yılları arasına ait olan muhteşem Çarmıha Gerilme vitrayı, gerçek anlamda bir *horror vacui* [boşluk korkusu] ifadesi olmanın yanı sıra, o dönemde elde edilebilecek renk uyumunun en güçlü örneklerinden biridir. Reims'de Saint-Remi Manastır kilisesinde XII. yüzyıl sonlarına ait, İlahi Kudüs temasının işlendiği üst üste üç kat vitraydan oluşan eser (1162-1181), bölgesel ölçüdeki bu önermelerin gotik ve anıtsal boyutta gelişiminin habercisidir.

İngiltere'de Saint-Denis'in üstünlüğü

İngiltere'de bulunmuş en eski vitray örnekleri arasında, Pont-l'Evêque başpiskoposu Roger (1151-1181) tarafından York Katedrali için yaptırılan ve bazıları günümüze ulaşmış olan, Kıyamet Günü ile azizlerin hayat öyküleri dahil çeşitli ikonografik diziler içeren vitraylar bulunur; bu eserler

hem Kuzey Fransa'da üretilmiş benzer ürünlerle hem de İngiliz lüks tüketim ürünleri ve minyatürleriyle benzerlikler gösterir. Canterbury Katedralinin koro bölümünde ve Doğu yönündeki transeptte, 1176-1180 yıllarına tarihlenen vitray grubu Fransız usta Guillaume de Sens ile İngiliz usta William tarafından yapılmıştır ve Manş Denizinin karşı tarafında günümüze kadar ulaşmış en belirgin eserdir.

Almanya'da Premontre tarikatına ait Arnstein an der Lalın Manastırının vitraylarını (Münster, Westfälisches Landesmuseum) yapan Gherlacus, hem esere imzasını atmış hem de kendini *rex regum* [kralların kralı] adıyla seslendiği Tanrı'ya dua ederken tasvir etmiştir; günümüze ulaşan ve boşlukları doldurma işlevli motiflerle yoğun bir şekilde işlenmiş panolarda, Musa ile Yesse'nin hayatlarından sahneler ve Kutsal Ruh'un yedi armağanı arasında İsa yer alır.

Cisterciensis tarikatına üye başkeşişlerin vitray sanatına özgü ikonik coşkuyu ve renk cümbüşünü reddetmiş olması, Avrupa vitray üretiminin tamamı içinde çok farklı bir örnektir. Vitraylar da Aziz Bernard'ın öğretisine sadık kalarak düzene özgü katılığı yansıtmalıdır; dolayısıyla camın yüzeyi beyaz kalır ve katı matematiksel modüler ilişkiler ve özellikle fiili kolaylık ve disiplin altına alınmış güzellik ilkeleri doğrultusunda tek renkli ve mükemmel, stilize edilmiş veya geometrik, bitkisel motiflerden oluşan ince ağlarla grizay şeklinde süslenir.

Zeminler

Zeminlerde kullanılan mozaik kaplamaların büyük kısmında üç ana tema işlenir: Ahitlerden sahneler, coğrafi ve kozmogonik ansiklopedik repertuardan resimler ve *bestiarium* derlemelerinden alınma motifler.

Birinci grupta yer alan ve Yeni Ahit'in habercisi olan Kitab-ı Mukaddes karakterleri arasında, Âdem ile Havva, Yunus, Samson ve Davut vardır.

Ahitlerden tasvirler

Otranto Katedralinin (1163-1165) apsis bölgesindeki ikonografi hiç şüphesiz en anlamlı örneklerden biridir, çünkü İsa'nın habercisi olan ve gerçek ve hayali hayvanlarla birlikte madalyonlar içinde yer alan figürler, en küçük ayrıntılarına kadar Hıristiyan ve seküler, Bizans ve Arap kaynakların, kanonik ve apokrif İncillerin, Latince *Physiologus*, *Roman d'Alexandre* ve Kral Arthur'un kahramanlıklarının anlatımı temelinde planlanmış muhteşem bir mizansen içinde sunulur.

İkinci grupta ise ayların, burçların, dört mevsimin, ana yönlerin, rüzgârların, gezegenlerin, elementlerin veya beşeri sanatların cisimleşmiş halleri yer alır; büyük dairesel bir alan içinde yılı, güneşi ve ayı, on iki ayı ve cennetin nehirlerini temsil eden figürlerin hâkim olduğu kozmogra-

fik görüşle inşa edilmiş Aosta Katedrali (XII. yüzyıl), bu açıdan önemli bir örnek oluşturur. Torino'daki San Salvatore Kilisesinin mozaiğinde yer alan ortaçağın ilk *mappae mundi*lerinden [dünya haritası] biri, kare içinde bir daireyle tasvir edilmiştir ve –Sevillalı Isidorus'un (y. 560-636) *Etymologiae* [Kelimelerin Kökenleri] ve *De natura rerum* [Nesnelerin Doğası Üzerine] eserlerinden doğrudan alıntı yapılmışçasına– rüzgârların, okyanusun, adaların ve farklı türleri özetleyen hayvanların figürleriyle çevrilidir.

*Bestiarium*ları temel alan kompozisyonlara gelince, genelde ansiklopedik derlemelerden veya fabllardan alınan ve ortaçağ vaaz sanatının büyük ölçüde temel aldığı, son derece yararlı didaktik, alegorik ve ahlakçı mesajlar sunan bu tür tasvirlere çok sık başvurulur. Aziz Ambrosius'un ahlaki öğretileri, davranışlarıyla insanları eğiten çok çeşitli hayvanlara hayat vermiş olan, her şeye kâdir Yaratıcıyı yüceltmeyi teşvik ederdi; ortaçağın merkezi döneminde hayali verilerin bile vurgulanması, Tanrı'nın sonsuz yaratıcılığını takdir etme iradesiyle bağdaştırılabilir. Üst Provence'da, Ganagobie'de bulunan Fransa'nın en büyük ortaçağ mozaiğinde gerçek ve hayali çeşitli hayvanlar tasvir edilmiştir; bazıları burçları çağrıştırırken, yan apsislerde konu edilen Hıristiyanların şeytani güçlerle mücadelesini simgeleyen İyi ile Kötü arasındaki ebedi savaş, biri bir ejderhayla mücadele eden, diğeri mızrağıyla bir satiri yaralayan iki şövalye yoluyla tasvir edilmiştir.

Bestiarium'lardan alınma motifler

Büyük figüratif temaların yanı sıra, sade dekoratif etkilerinden dolayı erken ortaçağda ve özellikle Adriyatik kıyıları boyunca başvurulmuş olan anikonik ve geometrik yüzey süslemelerinden yararlanmaya devam eden bir akım da söz konusudur. Venedik lagün bölgesinde hem mozaik hem de *opus sectile* (çok renkli mermer levhalardan oluşan mozaik) şeklinde bir dizi homojen zemin üretilir, ama genel anlamda mozaik zeminler daha sık olarak kullanılır. San Marco Bazilikası'nda mozaikle *opus sectile*nin bir arada kullanıldığı, çeşitli hayvanlar figürlerinin yer aldığı farklı panolardan oluşan zemin büyük ölçüde restore edildiyse de, hâlâ çok önemli bir zemin örneği teşkil eder.

Salt süsleme rolü

Hem Batıda, Roma İmparatorluğundan hem de (özellikle) Doğuda, Bizans İmparatorluğundan kalma gelenekler doğrultusunda imgelere eşlik eden yazıtlar, genelde sanatçının ve eseri sipariş edenin rolü konusunda bilgi verir. Günümüzde Torino Müzesi'nde bulunan Aqui mozaiği, Piskopos Guido tarafından armağan edilmiştir (1067); Otranto'da, Piskopos Jonata'nın armağanı olan olağanüstü zemin ise rahip Pantaleone tarafından yapılmıştır ve başlangıçta geliştirilen kavramı bile aştığı söylenir; Fransa'da Ganagobie piskoposluk bölgesinin kilisesindeki zeminin başkeşiş Bertrand tarafından sipariş verildiği ve *–operarius*, yani faaliyet so-

rumlusu olduğu sanılan– Pierre Trutbert tarafından icra edildiği belirtilir.

Apayrı bir durum oluşturan Roma ile Roma'nın kültürel olarak etkisi altındaki bölgelerde *opus sectile* süsleme eğilimi hâkimdir ve mermer kullanımı, Roma ihtişamının geriye dönük imajının ayrılmaz bir parçasıdır; bu algı Roma'da da, Montecassino keşişlerinin etkisi altındaki Campania'da da, Norman hâkimiyetindeki Sicilya'da da geçerlidir. Merkezi nefin zeminine, müminleri ön cepheden apsise götüren geçit töreni güzergâhını vurgulamak için birbirlerine halkalar yoluyla bağlanan kırmızı somaki mermerinden daireler kullanılır; nefle koro bölümünün kesişme noktasında kırmızı somakiden büyük ölçekli bir daire bulunur ve bu motif ikinci bir daire sırasıyla devam eder. Roma'da uygulanan yeni kakma mermer kullanımının litürjik koreografi içerisinde bir işleve sahip olması muhtemeldir. Vatikan'daki San Pietro Kilisesinde imparatorların taç giyme törenlerinde, imparatorun kendisi ve piskopos kardinal, nefte bulunan kırmızı somakiden büyük daire üzerinde durur ve papanın taç giyme törenlerinde papa *super rotam pavimenti*de [zemindeki daire üzerinde] dua eder. Ortaçağda *opus sectile* tipolojisi antikçağdan kalma malzemenin geri kazanılması ve yeniden işlenmesi olgusuyla bağlantılıdır. Başkeşiş Desiderius tarafından Montecassino'ya çağrılan Bizanslı ustalar, başkeşişin bizzat Roma'dan elde ettiği farklı renklerdeki mermerlerden yararlanarak merkeze doğru yaklaşan motiflerin olduğu bir zemin yaratır. Roma'da en erken döneme ait örnek, Desiderius'un kardinal olduğu ve çeşitli tadilat projeleri gerçekleştirdiği Santa Cecilia in Trastevere Kilisesinde (y. 1073) görülebilir; nitekim reform yanlısı II. Paschalis (1053/1055-1118, ♔ > 1099) döneminden itibaren *opus sectile* çok sık kullanılmaya başlanır ve Santi Quattro Coronati ile San Clemente'de görüldüğü üzere, üslup açısından şaşırtıcı olgunlukta sonuçlar verir. Roma'da mermeri yeniden işleme alanında uzman atölyeler XIII. yüzyıla kadar faal olmaya devam eder ve şehrin mermer işlemecisi ailelerinden birinden adını alan "Cosmati tarzı" eserler ortaya çıkar.

Roma mermerleri

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Kilise Donatımları (*Antependium*'lar, Kürsüler, Sayvanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Batıda İktidarın Sembolleri*, s. 729; *Doğuda İktidarın Sembolleri*, s. 737

Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları

Francesca Zago

IX ile X. yüzyıllar arasında, ikonoklazm dönemi aşıldıktan sonra sözde Bizans "Rönesansı"nın başlıca özellikleri şekillenmeye başlar. Süsleme modelleri, Hıristiyan dogmalarının tasviri ve yeni litürjiden ilham alınan, komünyon temasına ve Kurtuluş tarihine vurgu yapan ikonografik bir ürün olarak ortaya çıkar. Bu dönemdeki resim üretiminden günümüze ulaşmış olanlar, antikçağın mirasıyla sanatsal bir dil yaratma arzusunu bir araya getirecek ifade şekilleri ve araçları alanındaki arayışı belgeler. İmparatorluk ideolojisinin prestiji ve gücü, Ortodoks Kilisesinin otoritesi, geniş kapsamlı kültürel, siyasal ve ekonomik ilişkiler, Bizans sanatının modelleri ve biçimleriyle XI. yüzyıl sonlarıyla XII. yüzyıl başları arasında gördüğü rağbetin temelini oluşturur. Konstantinopolisli ustalar da Bizans sanatının Ortodoksluğun hâkimiyetindeki geniş topraklara yayılmasına katkıda bulunacaktır.

İkonoklazm Krizinden Sonra Resim Üretimi

IX. yüzyılın ikinci yarısıyla X. yüzyıl başları arasında ikonoklazm krizi aşıldıktan sonra Doğu İmparatorluğu topraklarını geri kazanmak için bir dizi sefer başlatır ve prestijiyle üstünlüğünü yeniden kabul ettirmek amacıyla bir dizi girişimde bulunur. IX. yüzyıl, yani Makedon Hanedanı dönemi (867-1056), aynı zamanda Ortodoksluğun Bulgaristan'a (864), Sırbistan'a (867-874) ve Rusya'ya (988) doğru yayılma dönemi, dolayısıyla da sonraki yüzyıllarda hiçbir zaman tamamıyla vazgeçilmeyecek Bizans idaresinin, tören protokolünün ve sanatının benimsenmesi sonucu siyasal ve kültürel birleşim dönemidir. İkonoklazm artık aşılmıştır ve "dindar imparatorlar" Konstantinopolis'te, Hagia Sophia Kilisesinde kutsal resimlere itibarlarını iade etmiştir.

Kültür ve ideoloji açısından evrensel ve merkezi, sözde Bizans "Rönesansı"nın ana özelliklerinin şekillendiği "klasik" Bizans modeli, tam da bu dönemde kendini kabul ettirir. IX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan süsleme modellerinin amacı, Hıristiyan dogmalarını ve Kurtuluş tarihini sentez şeklinde yansıtmaktır; bu konular dönemin sanat kültüründe öne

çıkan merkezi mimari tipoloji olan ve farklı bölümleri belirli bir sembolik anlam taşıyan, kare içinde Yunan haçı planlı kiliselere uygun olan hiyerarşik bir düzende sunulur. Patrik Photius'un (y. 820-y. 891) dediği üzere kilise "yeryüzündeki gökyüzü" ve evrenin simgesi olduğu için, süslemelerin zirve noktasını, kubbede yer aldığından altında bulunan ve başlıca litürjik faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekânın tamamına hâkim olan *Pantokrator İsa*'nın (Her şeye kadir) büstü oluşturur. Yine Photius'un dediği gibi, kilise "kavim liderleri tarafından delaâlet edilmiş, peygamberler tarafından ilan edilmiş, havarileri temel almış, şehitler yoluyla tamamlanmış ve piskoposların figürleriyle süslenmiştir," dolayısıyla ilahi küreden, yani apsisteki *bema* bölümünden yeryüzü küresine, yani duvarlarında Kurtuluş tarihinin İncil'den alınma hikâyelerle özetlendiği ibadet mekânına geçilir.

Pantokrator İsa'nın konumu

Kurtuluş Tarihinde Figüratif Tema

Kaynaklarda tasvir edilen seküler konulu büyük resim dizileri ne yazık ki ortadan kalkmış olup ikonoklazm sonrası canlanma dönemine ait geniş kapsamlı resim üretiminden günümüze ulaşmış örnekler, başkentin kültürel açıdan egemen ortamlarında geliştirilen ve buradan imparatorluğun diğer bölgelerine yayılan ifade şekilleri ve araçları alanındaki arayışı ve buna bağlı kayda değer iradeyi belgeler. Nitekim XI. yüzyıl üslubunun ulaştığı klasik mükemmellik düzeyinde antikçağın mirasıyla, düşünülebilir dünyayı ve onun yeryüzündeki yansıması olan Tanrı'ya yükseliş etiğini imgelere çevirme becerisine sahip sanatsal bir dil yaratma arzusu çok başarılı bir şekilde birbirini dengeleyip kaynaşır. Dolayısıyla tasvir edilen ağırbaşlı karakterler Bizanslılara özgü olan o katılık ve ruhani yükseliş idealini mükemmel bir şekilde ifade eder. Hosios Loukas, Daphni, Chios, Kiev'deki Azize Sophia'nın büyük mozaik dizileriyle Ohri'deki Azize Sophia'nın resim dizileri, imparatorlukla ikona sever sanat hamilerinin, Ortodoksluğun zaferinden hemen sonraki yıllarda figüratif dinsel sanata dönüşü vurgulama iradesinin yanı sıra, resim üzerindeki etkisi sonraki yüzyıllarda giderek pekişecek olan litürjiden ilham alınan ikonografinin başlangıcına da işaret eder. Resmi dil tüm dinsel ayinlerin Kurtuluşa katkıda bulunduğunu hatırlatır, dolayısıyla komünyon konusuna ve İsa'nın ölümü yoluyla Kurtuluş tarihinin dokunaklı yönlerine yeni bir ilgi duyulur. Nitekim XI. yüzyıldan itibaren apsiste sadece cisimleşme değil, ikinci yatay kuşakta Son Yemeğin litürjik yorumu, yani Havarilerin Komünyonu da yer alır; gökyüzünde yer alan ve İsa'nın sorumlu olduğu bu litürji yeryüzü litürjisi için bir mo-

Apsiste yeni unsurlar

del sayılır. Bu konunun duvar resimlerinde ilk defa ele alındığı, Selanik'teki Panagia Chalkeon Kilisesinin apsisinin kubbesinde (1028), yine Göğe Yükseliş vardır; kubbe kasnağında peygamberler, pandantiflerde de Konstantinopolis'teki Hagia Sophia Kilisesinin pandantiflerindeki resimleri çağrıştıran Kerubiler bulunur. Büyük Bayramlar dizisine ait olan ibadet mekânındaki Çarmıha Gerilme ve *Anastasis* [Diriliş] tasvirleri, muhtemelen kurucunun defnedildiği, duvarda kemerli bir girinti şeklindeki mezarın iki yanında yer alır ve bu resim dizisine, anıt mezar türünden bir unsur katmış olurlar. Nartekste ise gelişimi XI. yüzyılda tanımlanan ikonografik bir tema olan Kıyamet Günü konu edilmiştir ve bu türün tarihlenebilen örneklerinin en gelişmişi ve en eskisidir.

Resim Üretiminin Arkasındaki İmparatorluk Dürtüsü

XI. yüzyıl başlarında, muhtemelen imparatorun isteği üzerine Aziz Loukas Stiriota'nın (?-953) mezarı üzerine inşa edilen Fokida'daki Hosios Loukas Manastırının *katholikon*unda [kilisesi] 1040 yılı civarında, kanonik ikonografik modeller izlenerek günümüze ulaşmış en önemli mozaik eserlerden biri (ve şapellerde, galeride ve kriptada resimler) yapılır. XIX. yüzyılda yeniden boyanmış olan kubbede etrafında dört melek, Meryem Ana ve Vaftizci Yahya bulunan *Pantokrator* tasviri yer alır, kubbe kasnağında ise on altı peygambere yer verilmiştir. Apsiste kucağında çocuğuyla Meryem Ana bulunur; onun üzerinde, *bema*nın yarım kubbesinde yer alan Hamsin Yortusu resmi ise çok zekice bir çözümdür, çünkü rahip, Tanrı'dan Komünyon ekmeğini ve şarabını İsa'nın bedenine ve kanına dönüştürmesi için Kutsal Ruh'u göndermesi isteğinde bulunduğu *epiklesis* duası sırasında tam da bu yarım kubbenin altında durur. Bu dönemde İncil'den alınma sahnelerin sayısı henüz sınırlı olduğundan, ibadet mekânının kubbe tromplarında sadece dört Büyük Bayram resmedilmiştir: Meryem'e Müjde (günümüze ulaşmamıştır), İsa'nın Doğumu, İsa Tapınakta ve Vaftiz. Nartekste ise âdet olduğu üzere İsa'nın ölümüne ve dirilişine eşlik eden olaylara yer verilmiştir: Çarmıha Gerilme, Araf'a İniş, Ayak Yıkama ve Thomas'ın Şüpheleri. İsa gerçekliğini ve cisimleşmenin sonuçlarını göstermek amacıyla çarmıh üzerinde ölü olarak tasvir edilir, İsa'nın ikili doğasına tanık olan Meryem Ana ile Yuhanna ise sadece düşünceli görünmekle yetinirler ve bu olaydan kaynaklanan ıstırabı henüz sergilememektedirler.

Fokida Manastırı

Fokida Manastırının imparatorluk tarafından yaptırıldığı şaibeli olsa da, Chios'taki Nea Moni açısından bu durum kesindir, çünkü buradaki mozaikler IX. Konstantinos Menomakhos (y. 1000-1055) tarafından sipa-

riş edilmiştir. Dolayısıyla XI. yüzyıl modellerini temel alan ve büyük kısmı muhafaza edilmiş olan bu geniş ve zengin mozaik süslemesini *basileus*un liberalizmine ve başkentten gelip büyük ihtimalle yerel ustalarla beraber çalışan ustalara borçluyuz. Kubbede (günümüze ulaşmamış) *Pantokrator* ile *Sözde*-Dionysios Areopagites'in dokuz melek sıralamasını anımsatan dokuz melek, apsisin yarım kubbesinde (genelde saray kiliselerinde olduğu üzere) dua eder şekilde tasvir edilmiş Meryem Ana bulunur, ibadet mekânındaki Büyük Bayramlar teması ise iç narteksteki İsa'nın Çilesi sahneleriyle geliştirilmeye devam edilir. İç narteksin kubbesinde Meryem Ana'ya asker ve şehit azizlerin eşlik ettiği en eski tasvirlerden biri yer alır. Daha dramatik duyguların ilk örnekleri ise Maria adlı kadınların ıstıraplarını paylaşmak için, birbirlerine dönüp tül kaplı ellerini yüzlerine yaklaştırdığı (antikçağdan beri hüznün sembolik bir hareket) Çarmıha Gerilme ve Meryem Ana'nın Oğluna şefkatle yaklaştığı ve elini kendi yanağına götürdüğü İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi sahnelerinde görülebilir.

Chios'ta Nea Moni

Her halükârda Komnenos döneminin başlarında, mozaik alanında görülen en muhteşem örnek başkentten uzaklarda, Attika'da, Daphni'de bulunur (y. 1100) ve başkentten getirilmiş ustaların da katkısıyla yapılmıtır. Theotokos'a [Tanrı'nın annesi] ithaf edilen manastırın *katholikon*'unda muhafaza edilen, Orta Bizans döneminin en önemli mozaik dizilerinden biri, kanonik ikonografik içeriğin genel hatları doğrultusunda oluşturulmuştur ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında yer almış güçlü bir depremin neden olduğu zarara rağmen günümüze oldukça iyi bir durumda ulaşmıştır. Kubbeye yine *Pantokrator*'un büstü hâkimdir, *bema*nın tonozunda ise *Etimasia* [Tahtın Hazırlanışı] yer alır. Buradaki asıl yenilik, gerçek anlamda Büyük Bayramlar dizisinin geniş kapsamlı bir şekilde geliştirilmiş olması ve nartekste yer alan Meryem Ana'nın apokrif çocukluk öyküsüyle vurgulanmış olmasıdır; bu son tasvir, Meryem Ana kültünün ve ikonografideki varlığının giderek yayıldığına işaret eder. Duruşların asaleti, hareketlerin zarafeti ve mağrurluğuyla Bizans İmparatorluğunun başkentinin aristokrat çevrelerinin zevkini yansıtan bu mozaikler ince çizim ve zarif biçimlerinden dolayı yuvarlak hatlara sahiptir. İmparatorluk ideolojisinin prestiji ve gücü, Ortodoks Kilisesinin otoritesi ve geniş kapsamlı kültürel, siyasal ve ekonomik ilişkiler, Bizans sanatının modelleri ve biçimleriyle XI. yüzyıl sonlarıyla XII. yüzyıl başları arasında gördüğü rağbetin temelidir. Konstantinopolisli ustalar da Bizans sanatının Ortodoksluğun hâkimiyetindeki geniş topraklara yayılmasına katkıda bulunacaktır.

Daphni Manastırı

Bizans Sanatının Ortodoksluğun Hâkimiyetindeki Topraklara Yayılması

Günümüze ulaşan dördüncü en büyük mozaik dizisi imparatorluk sınırlarının dışında, Hıristiyanlığı kısa süre önce kabul etmiş olan Rus' Prensliğinde, Kiev'deki Azize Sophia Kilisesinde yapılmıştır (1037-1046). Buradaki tasvirlerin düzeni Orta Bizans döneminin ikonografik sistemine sıkı sıkıya bağlıdır; *Pantokrator* ile dört başmelek ana kubbeye hâkimdir, zafer takının üzerindeki *Deesis* [Yakarış] ve Meryem Ana'ya Müjde sahnelerinden sonra gelen apsiste ise havari topluluğunun ve Ohri'deki Makedon Azize Sophia Kilisesinde olduğu üzere cepheden resmedilmiş olan Kilise Babaları'nın (örneğin Kırım'a Hıristiyanlığı götüren Papa Clemens) üzerinde, dua eden Meryem Ana'nın figürü görülür. Ohri'deki kilisenin süsleme içeriği ise XI. yüzyılda Konstantinopolis'te Hagia Sophia Kilisesinin resmi belgelerden sorumlu görevlisi olup Ohri'nin bağımsız başpiskoposu olan Leo tarafından yaptırılan fresklerin tabi tutulduğu teolojik ve simgesel incelemenin bir örneğini oluşturur. Vurgulu bir komünyon teması *bema*nın neredeyse tamamını kaplar. Apsisin yarım kubbesinde, tahtta oturan ve badem şeklindeki bir madalyonun içinde yer alan ve takdis eden İsa'yı önünde tutan Meryem Ana (V. yüzyıldan itibaren Bizans sikkelerinde kullanılmaya başlanan ve *Nikopoia* veya *Blachernitissa* denen Meryem Ana tasviri) vardır, onun da üzerinde yarım figür şeklinde *Deesis* ile melekler tasvir edilmiştir. Altında ise, ortalarında İsa'nın olduğu Havarilerin Komünyonu (komünyon litürjisinde komünyonun dağıtılmasından hemen önceki aşama), daha altta da yine cepheden ve hareketsiz olarak resmedilmiş bir dizi aziz yer alır. *Bema*nın tonozunda Vahiy'den alınma Göğe Yükseliş sahnesinin freski bulunur. Bu tasvirlerdeki komünyon simgesi, Eski Ahit'ten alınma, ender rastlanan türden bir resim dizisiyle (örneğin İbrahim'in oğlunu kurban etme sahnesi) ve Bizans Kilisesinin başlıca litürjilerini yaratan Aziz Büyük Basileios ile Aziz Ioannes Khyrysostomos'un yine pek sık kullanılmayan imgeleriyle vurgulanmıştır. Azize Sophia'da, kısmen muhafaza edilmiş olan bir *Dodekaorton* [Ortodoks litürjik yılın en önemli on iki bayramı] dizisinin yanı sıra, Hıristiyanlığın önemli merkezleri olan Konstantinopolis, Antakya, Kudüs, İskenderiye ve Roma patrik ve piskoposlarının portreleri bulunur; buradaki amacın Bizans Kilisesinin evrensel özelliğini ve Bulgar patriklerinin boyun eğmesinden sonra (976-1014) Konstantinopolis'in bölgede yeniden otorite sağladığını vurgulamak olduğu açıktır.

Rus' kiliselerinde Bizans modeli

Makedon döneminde duvar resimlerinde, taşra niteliğindeki kültürel bağlamlarda bile, doğrudan halka yönelik eserlerin yanı sıra, dinsel veya

Mozaiğin yerini resmin alması

sivil otoritelerin merkeziyetçi faaliyetlerinin veya sanat hamilerinin müdahaleleri sonucunda, başkentteki veya Selanik'teki atölyelerden yayılan egemen sanatsal eğilimlerdeki gelişmelerle az veya çok doğrudan ilişkilerin söz konusu olduğu anlaşılır. Günümüze kadar ulaşmış eserler bütünü bölük pörçük durumda olsa da, büyük çeşitlilik gösterir. Yavaş yavaş duvarlarda fresk şeklinde resimler ortaya çıkmaya başlar ve hem ekonomik hem de kutsal mekân içindeki dağılımı ve algısıyla ilgili nedenlerden dolayı resimler giderek mozaik eserlerin yerini almaya başlar. Elverişli yüzeylerin tamamına uygulanabilen fresk, ikonografik dizilerin yayılmasına ve zenginleşmesine izin verir ve esnekliği, özellikle Komnenos döneminde (1081-1204) ifade gücü ile duygusal ve psikolojik içerik arayışı açısından daha uygundur.

XI. yüzyılda Kapadokya'da gerçekleştirilen sanatsal üretim –örneğin yeni Tokalı Kilisesi (XI. yüzyıl sonları)– çok iyi belgelenmiştir. İkonografi alanında genel anlamda egemen içerik modelleri izlense de, gördüğümüz üzere kendine özgü özellikler ve daha doğudaki diğer Hıristiyan bölgelerle ortak nitelikler sergiler.

Yunanistan'da hem ana karada hem de adalarda, hem Hosios Loukas ve Kiev hem de Kapadokya'daki kiliselerdeki (örneğin El Nazar) resim dizileriyle benzerlikler görülür. XI. yüzyıl başlarında Ioannes Ksenos tarafından Girit'te, Myriokephalon Dağının zirvesinde yaptırılan Meryem Ana Manastırının *katholikon*unda kubbede yer alan, Vahiy temelli bir kehanet benzeri bir resimde, İsa iki çift tekerlek arasında tahtta otururken tasvir edilmiştir; kubbe kasnağında ise Meryem Ana'yla iki meleğin iki yanında Kitab-ı Mukaddes'ten figürler yer alır. 1192'de Haçlılar tarafından fethedilinceye kadar Bizans hâkimiyetinde olan Kıbrıs'ta, üslup ve ifade alanında görülen ve Daphni'nin öncülüğünü yaptığı bazı eğilimler, Asinou'daki Panagia Phorbiotissa Kilisesinde (1105-1106) yer alır; bu kilisedeki eserlerden özellikle Meryem Ana'nın Uykuya Dalışı ifade açısından dikkat çeker. Koutsovendis Manastırına bağlı ve kısa bir süre sonrasına ait olan Kurtarıcı Kilisesinde de (1110-1118) benzer resimler yer alır ve *threnos*, yani İsa'nın ölümü ardından yakınma teması ilk defa burada işlenmiştir. Aynı konu bundan kısa bir süre sonra, Pskov'da, Miroz Nehri kıyısındaki İsa'nın Başkalaşımı Katedralinde (1156-1158) işlenecektir, ama Kıbrıs'taki kilisede olduğu üzere burada da duygusal ifade oldukça kontrollü olmaya devam eder.

Yeni İkonografik Konular

XI. yüzyıldaki Bizans klasisizmi, XII. yüzyılın başları itibariyle figürlerin hareketlerine hâkim olan grafik ve hareketli üslup ile kendine özgü bir

dinamizm sergileyen giysilerin olağanüstü hareketliliği yoluyla devam eder. İkona severler tarafından da ele alınan dogmatik düşüncelerin derinleştirilmesi, İsa figürünün ve tasvirlerinin insanlaştırılması ve ıstırabının vurgulanması, Kristoloji alanında hararetli tartışmaların yaşanmaya başlanması ve komünyon ayininin geçirdiği evrim, Meryem Ana'nın kollarında yatan ölü İsa ve ona destek olan acılı Anne, apsisteki *Amnos* (kurban edilen kuzu) ve ayinlerden sorumlu piskoposlar topluluğu gibi yeni ikonografik konuların geliştirilmesiyle sonuçlanır. Başlangıçta cepheden resmedilen piskoposlar XI. yüzyıl sonlarına doğru sunağa dönük olmaya başlar ve ellerinde ayinlerden sorumlu olduklarını gösteren litürjik yazıtlar içeren *phylacteria*lar taşıdıklarından, komünyonun hazırlanma ve dağıtılma anında ilahi ve dünyevi litürjilerin birleştiği görülür. Bu tür yeni gelişmelerin ilki, Makedonya'da, Veljusa'da (1085-1093) görülür. Burada *Etimasia*'nın oturduğu tahtın bulunduğu apsisin merkezine dönük olanlar sadece Basileios ile Ioannes Khrysostomos'tur. Ancak ikinci *Parousia* anında gerçekleşecek olan Kurtuluş, İsa'nın çarmıh üzerinde kendini feda etmesi ve Kutsal Teslis'e sunulan Komünyon sayesinde elde edilir. Makedonya'da, Nerezi'deki Aziz Panteleimon Kilisesinin (1164) apsisinde resmedilmiş olan sekiz piskopos, iki yanında litürjik yelpazeler sallayan iki melek-diyakonun yer aldığı *Etimasia* tahtının bulunduğu merkeze dönük durur. *Etimasia*'yla komünyon arasındaki bağlantılar burada ilk defa açık bir şekilde sergilenmiştir.

Dinsel tartışmaların yankısı

İsa'nın Çilesi'nden de birkaç sahne içeren bu anlatımsal dizi, Komnenos dönemi resim sanatının en üst düzey ifadelerinden biridir. Sade ve tereddütten yoksun çizim sayesinde hatlar, çehrelerindeki kırışıkları ve derin hatları göstermeyi başaran, biçimlere, hareketlere, ıstıraptan ve acıdan kasılan uzuvlara dramatiklik katan ifade araçları haline gelir; bu arada doğal olandan daha uzun görünen figürler de yansıtılan duyguyu daha da güçlendirir. Zaten Nerezi'deki *Threnos* sahnesi, ortaçağ resim sanatının en güçlü sayfalarından birini açar. Figürler yoluyla yansıtılan derin merhamet duygusu, yas tutanların İsa'nın cansız bedeniyle fiziksel teması, ikonografi ve kompozisyon açısından temel bir rol oynar. Istırap ifadesi, İsa'nın cisimleşmesinin gerçekliğini teyit eder. Yine Makedonya'da, Kastoria'da bulunan Aziz Nicholas tou Kasnitzi Kilisesindeki (1160-1180) *Koimesis*'de [Meryem Ana'nın Ölümde Uykuya Dalması] de dramatik ve dokunaklı tonlar benzer işleyişler ve koyu renkler yoluyla vurgulanır. Kastoria'daki bir başka kilise olan Aziz Anargyry Bazilikasındaki *Ağıt* tasvirinde dramatik duygu zirveye ulaşır ve trajik bir nitelik kazanır; bu-

Daha dramatik simgeler ve renkler

rada Meryem Ana Oğlu'nun kaskatı kesilmiş bedenine sarılırken giysileri hazin bir rüzgârla dalgalanır ve arka fondaki dalgalı peyzaj hem bu acı dolu yolculuğa eşlik eden hem de İncil kaynaklı bu öyküyü ikonografik açıdan yorumlayan büyük bir sarsıntının etkisinde kalmış gibidir. Kastoria'da *Etimasia* tahtının yerini alan ve üzerinde kupa, tabak ve komünyon ekmeğinin bulunduğu sunak, Gürcistan'da Bertubani'de (1212-1213) veya Bulgaristan'da Bojana'da bulunan Aziz Panteleimon'da (1259) görüldüğü üzere XII. yüzyıl sonlarından itibaren ve XIII. yüzyıl boyunca daimi bir unsur haline gelir.

Kurbinovo'daki Aziz Georgios Kilisesinde *Amnos* figürünün ortaya çıkışı

Makedonya'da, Kurbinovo'daki Aziz Georgios Kilisesinin (1191) süslemeleri için çağrılan ustalar da muhtemelen Kastoria'da faal olan bu atölyeye mensuptu; XII. yüzyıl sonlarının Komnenos tarzı resminin çizgiselliği ve duygusal vurgusu burada abartılı bir yoruma tabi tutulur ve bundan sonra apsislerin alt bölümünde neredeyse zorunlu hale gelecek olan *Amnos* (kurban edilen kuzu) veya *Melismos* (komünyon ekmeğinin bölünmesi) motifi ilk defa burada ortaya çıkar. Üzerinde haç işareti olan litürjik bir tülle kısmen örtülü, takdis eden bir çocuk sunağın üzerinde yatar (bundan kısa bir süre sonra bu çocuk küçülüp gençleşir ve bir tabağın içine yerleştirilir), piskopos azizler başında toplanıp ona doğru hafifçe eğilirler, bu arada sunağın üzerinde komünyon ekmeğini içeren ve bazen bir işaret taşıyan bir tabak ve bir kupa bulunur. Bu, önce Yeşaya (57:7) tarafından, sonra *Yuhanna İncili*'nde (1: 29) ve son olarak da *Vahiy*'de (5:6-13) dile getirilmiş olan kurban edilen kuzu kehanetidir. *Prothesis* [Komünyon Hazırlığı] töreninde litürji bu metinlerden ilham alınarak hazırlanmıştır: Ayinden sorumlu rahibin komünyon ekmeğini parçalara böldüğü an, ekmekle şarabın İsa'nın bedeniyle kanına dönüştüğü *Proskomidie*'nin sonu anlamına gelir. Bu imge bu ritüeli, yani komünyonun gerçekliğini apaçık bir şekilde yansıtır; çocuk komünyon ekmeğini temsil eder ve o dönemin çeşitli Patristik metinlerinde de açıklandığı şekilde, o ekmeğin aslında İsa'nın bedeni olduğu yorumuna işaret eder. Nerezi'deki bu varyasyon çok geniş bir alana yayılır; Stefan Nemanja tarafından Novi Pazar yakınlarında yaptırılmış olan Sırp Kilisesi Djurdjevi Stupovi'nin (1175) freskleri, buna güzel bir örnektir ve "kanonik" süsleme içeriğinin Balkan versiyonu olarak yorumlanabilir.

Bulgaristan, Gürcistan ve Akdeniz Bölgesinde Bizans Etkisi

Bizans etkisi, XI ve XII. yüzyıllarda Bulgar sanatı üzerinde de belirleyici bir rol oynar; örneğin Backovo'da 1083'te kurulan Petritzos Manastırında-

ki kilise-kemik mekânı XI. yüzyıl sonuyla XII. yüzyılın üçüncü çeyreği arasında gerçekleştirilmiş ilk dönem freskleri (kilisenin narteksindekiler XIV. yüzyıla aittir), Konstantinopolis'te yetişmiş, ama Kapadokya gibi çevre bölgelerin peyzajlarından ve ifade biçimlerinden etkilenmiş olmaları muhtemel olan ustalar tarafından icra edilmiştir. Yapının mezarlık işlevine bağlı ikonografik süslemeleri, kriptanın apsisinde hâkim konumundaki İsa'ya yöneltilen dua şeklinde bir *Deesis* [Yakarış] ve onun karşısında oldukça ender rastlanan bir sahne olan, ölülerin dirilişinin habercisi olarak yorumlanan Hezekiyel'in kemiklerine dair kehanetini içerir.

Bulgaristan

Bizans İmparatorluğu Hıristiyan Gürcistan Krallığında da XII ile XIII. yüzyıllar arasında krallarla aristokrasi için başlıca referans noktasını oluşturmaya devam eder. 1106'da kurulan Gelati Manastırındaki (Imeretia) Tanrı'nın Annesi Kilisesinde, (çoğunlukla yerini freske bıraktığı için türünün sıra dışı bir örneği olan) apsis mozaiğindeki, iki yanında başmelekler bulunan *Nikopoios* [Zafer Getiren] Meryem Ana tasvirinde (1125-y. 1130) bir yandan Konstantinopolis'in ihtişamının canlandırılmaya çalışıldığı açıkça görülebilirken, öte yandan ikonografik varyasyon ve renk gamı tamamıyla Gürcistan'a özgüdür. Vardzia'daki Meryem Ana'nın Uykuya Dalması Kilisesinin (1184-1186) fresklerinde ise Gürcistan kralı III. Georgios ile eşi Tamara, Konstantinopolis *basileus*unun tören giysileri içinde resmedilmiştir.

Gürcistan

Konstantinopolis kaynaklı modellerin geç Komnenos döneminde Akdeniz bölgesine yayılma sürecinde Kıbrıs'ta, Lagoudera'da bulunan ve adanın Haçlılar tarafından istila edilmesinden bir yıl sonra inşa edilen Panagia tou Arakou Kilisesinin (1192) çok önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Bu önemin kanıtları arasında, İsa'nın Simeon'a takdiminin kısaltılmış biçimini ve *Kykkotissa* [İsa'nın annesinin kucağında oturup bacaklarını sallandırdığı] Meryem Ana'sının duvar ikonasının tipolojisini sayabiliriz. Sina'daki Azize Caterina Manastırında bulunan Meryem Ana'ya Müjde ikonası ve Güney İtalya'da Salento bölgesindeki Santa Maria delle Cerrate Kilisesinde bulunan XIII. yüzyıla ait boyalı levhalar ve freskler de, ressamlar, modeller veya eserler yoluyla doğuya ve batıya doğru gerçekleşen bu yayılma sürecine tanıklık eder. Bilindiği üzere Güney İtalya'da mozaikleri ve ikonalarıyla Bizans sanatının en etkili şekilde yayılmasına aracı olan bölge, Norman hâkimiyetindeki Sicilya'dır.

Kıbrıs'tan Salento bölgesine

XII. yüzyılın son yıllarında, duvar resimleri alanında, Konstantinopolisli ressamlara atfedilmesi konusunda herkesin fikir birliğinde olduğu bir başyapıt ortaya çıkar: Vladimir'deki Aziz Demetrius Kilisesi (1194-

1197). Burada figürlerin, havarilerin ve işin tuhaf tarafı, Kıyamet Günü tasvirindeki bazı meleklerin ifadelerine ve ruhani yönlerine özel bir önem verilmiştir. Resmedilen figürlerde görülen ve İsa'nın Çilesi tasvirleri dışında ilahi habercilerde daha önce hiç görülmemiş olan bu güçlü hüzün, XIII. yüzyılda hem Doğuda hem de Batıda sanatın başlıca özelliği haline gelecek hümanizma olgusunun habercisidir.

Bkz. *Doğu ile Batı Kilisesi arasındaki Bölünme*, s. 23; *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *Kilise Donatımları (*Antependium*lar, Kürsüler, Sayvanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Batıda İktidarın Sembolleri*, s. 729; *Doğuda İktidarın Sembolleri*, s. 737; *Konstantinopolis'te Hagia Sophia Kilisesi*, s. 743; *Bizans İmparatorluğu ve Doğu (Theophano, Montecassino Başkeşişi Desiderius, Cluny, Venedik, Sicilya)*, s. 782

Litürji Araçları ve İktidarın Sembolleri

Kilise Donatımları

(*Antependium*lar, Kürsüler, Sayvanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)

Manuela Gianandrea

XI ile XII. yüzyıllar arasında kilise mekânlarında, geçmişe atıflar ile gelenekler üzerinde varyasyonlar arasında gidip gelen, son derece karmaşık litürjik donatım sistemleri geliştirilmeye başlanır. Bu yeni sistemler dahilinde, koro bölümüne genelde antependium, *sunak arkası panoları ve sayvanlardan oluşan süslemelerle zenginleştirilmiş bir sunak yerleştirilir; nefin de merkezine genelde bir veya daha fazla vaiz kürsüsü ve Paskalya mumu için bir şamdan içeren* schola cantorum *adı altında kapalı bir alan kurulur. Dinsel yapının –katedral, cemaat kilisesi, dua mekânı, piskoposluğa bağlı olmayan kilise, manastır kilisesi– işlevi ve piskoposlar, keşişler, rahip olmayan keşişler gibi farklı kullanıcılara yönelik olması, mimari, süsleme ve tabii ki litürjik donatımlarla bağlantılı çeşitli unsurları belirleyen etkenlerdir.*

Kilisenin Kalbi: Sunak Donatımı

Paleo-Hıristiyan ve erken ortaçağa göre kilise veya manastır yapılarında sunak sayısında bir artış görülür, öyle ki kilisenin odak noktasına yerleştirilen ana sunağa, hemen bitişiğine veya –Sankt Gallen Kilisesinin IX. yüzyıla ait planından da görüleceği üzere– yakın bölgelere yerleştirilen bir veya daha fazla ikincil sunaklar eklenir. Sunakların formatına ve bölümlerine gelince, azizlerin naaşlarını konu alan ve yeniden canlanan kül-

tün ve buna bağlı olarak kutsal emanetlerin sunakla bağlantılı olma gereksiniminin, sunakların yapısı üzerinde belirleyici rol oynadığı belirtilmelidir. Nitekim kutsal emanetler ya sunağın içinde yer alırdı ve görülebilmeleri için sunağa küçük bir pencere açılırdı ya da Toulouse'da, Saint-Sernin Kilisesinde Bernardus Gelduinus tarafından 1096'da gerçekleştirilmiş olan örnekte olduğu üzere, destekli sunaklarda yatay düzlemin üzerine yerleştirilir. Bu çözüm, çok yaygın olarak kullanılan ve bazen son derece kaliteli olan taşınabilir sunaklar için tek geçerli çözümdü; örneğin bir zamanlar Stavelot Manastırında bulunan sunak (Brüksel, Musées Royaux) İsa'nın Çilesi'nden sahnelerle ve Eski Ahit'te İsa'nın habercisi olan kişilerle süslenmiştir. Wibaldus (1130-1158) tarafından sipariş verilmiş olan ve değerli metaller, *Champleve* mine işleri ve değerli taşlardan oluşan bu olağanüstü küçük sunak, XII. yüzyılda Meuse bölgesindeki kuyumcuların yüksek düzeyine tanıklık eder. Kutsal emanetlerin yerleştirilmesi için kilisede bir kripta olması öngörüldüğü zaman ise sunak genelde kutsal emanetlerle aynı eksende yükseltilmiş bir *presbyterium*da bulunur, kriptaya ise yan tarafta bulunan bir dizi basamakla ulaşılır. Her halükârda tipoloji açısından 1000 yılından sonra sunak formülü kısa sürede yerleşir. Örneğin Ratchis sunağında olduğu üzere, nefe ve cemaate dönük olan ön yüzeyinde süsleme içerme imkânına sahip olan dikdörtgen bir yapı. Sunağın ön yüzeyini kaplayan ve *antependium* adı verilen bu kaplama metal, taş, ahşap veya kumaş olabilir. Zaten sunağın üzeri daha eskiden, *pallium* adı verilen ve sunağın önüne (*ante*) sarkan (*pendere*) bir kumaşla örtülü olurdu; *antependium* kelimesinin bu ilk örtüden türediği anlaşılır. 1000 yılı civarından günümüze son derece kaliteli iki *antependium* örneği ulaşmıştır: Aix-la-Chapelle *antependium*u ve İmparator II. Heinrich (973-1024, 🕮 > 1014) tarafından armağan edilen ve bir zamanlar Bazel'in ana kilisesinde bulunan, değerli taşlar ve incilerle kaplı, altından *antependium* (Paris, Musée national du Moyen Age, Thermes de Cluny). Venedik'te, San Marco Bazilikası'nda bulunan, değerli metallerle taşların yanı sıra bölmeli mine işlerinin de kullanıldığı ünlü Altın Sunak Panosu sıra dışı bir örnektir. Konstantinopolis'te yapıldığı sanılan bu eser muhtemelen bir sunak önü panosu olarak tasarlanmıştı. Başkeşiş Desiderius (y. 1027-1087, 1058'den itibaren başkeşiş) tarafından Montecassino sunağı için 16 kilogram altından Konstantinopolis'te yaptırılmış, ama günümüze ulaşmamış olan sunak panosu da önemli bir örnek olmalıydı. Tarihçi Leo Ostiensis'e (y. 1046-1115/1117) göre pırıl pırıl taşlarla kaplı, ışıltılı altından muhteşem bir eser olan sunak panosunun üzerinde İncil'den sahneler ve Aziz Benedictus'un neredeyse bütün mucizeleri tasvir edilmişti. Ancak

Sunakların çoğalması ve süslenmesi

günümüze ulaşmış olan en az on yedi metal *antependium*un büyük kısmı İskandinavya'dan kaynaklanmaktadır. Altın veya gümüş yerine, altın kaplı bronzdan yapılmış olmaları günümüze kadar muhafaza edilmelerine katkıda bulunmuştur. Bu eserlerin en eskisi, yaklaşık 1140'lara tarihlenen ve Jutland'da, Aarhaus yakınlarındaki Lisbjerg'de bulunan *antependium*dur (Kopenhag, Nationalmuseet); bu sunak hem *antependium*undan hem de üzerinde büyük bir kemer içerisinde Çarmıha Gerilme sahnesi olan panosundan dolayı muhtemelen Avrupa'nın tamamına yayılmış olan romanesk sunak modelinin bir örneğidir. Aslında batı dünyasında boyalı veya oyma ahşap gibi daha az değerli malzemelerden yapılmış birçok *antependium* da vardır. Bu tür örneklerin çoğu İber Yarımadasında muhafaza edilmiştir. Katalonya'da bulunan, XII. yüzyılın ikinci çeyreğine ait son derece önemli ve birbirine çok benzer iki *antependium*lardan biri Hix'ten, diğeri de Seu d'Urgell'den kaynaklanmıştır (Barselona, Museo d'Art de Catalunya). Zengin bir şekilde süslenmiş birer çerçeveyle donatılmış olan bu eserlerin merkezi panolarında, iki yanında on iki havari olmak üzere Evrenin Hâkimi konumunda, görkemli birer İsa tasviri bulunur. XII. yüzyılın ikinci yarısına ait olup oyma *antependium*ların en eskisi olan ve San Pedro de Ripoll'den kaynaklanan *antependium*un (Vich, Mus. Arquelogic-Artistic Episcopal) merkezinde âdet olduğu üzere badem şeklindeki bir madalyonun ortasında Evrenin Hâkimi İsa ile iki yanında İncil yazarlarının simgeleri ve on iki havari bulunur. Soest'te Augustinus tarikatından başrahibelere ait olan ve 1175 civarına tarihlenen St. Walpurgis Kilisesinden kaynaklanan *antependium* da, Avrupa'da bulunan çeşitli boyalı *antependium*lara örnek oluşturur (Münster, Westfälische Landesmuseum).

Antependium ve sunak arkası panoları

Bazı araştırmacılara göre *antependium*ların giderek azalması, sunağın apsise yaklaşması ve ayinden sorumlu rahibin ayini sunağın arkasında değil de önünde, sırtı cemaate dönük olarak gerçekleştirmesi gibi litürji alanında gerçekleşen bazı önemli değişikliklere bağlıdır. *Antependium* böylelikle neredeyse tamamıyla gözden ırak hale gelince, bu süslemeleri sunağın üzerine ve arkasına taşıma eğilimi baş gösterir. Genelde metal, ahşap, kumaş, taş, hatta fildişinden yapılmış, hareketli bir dekoratif pano olan sunak arkası veya önü panosunun da bu şekilde ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

Ancak araştırmacıların bir kısmı, *antependium*dan sunak arkası panoya geçişi fazlasıyla basit bir açıklama olarak görüp, ayinden sorumlu rahibin konumunun genel anlamda litürjik değişikliklerden çok sunağın mimari mekân içindeki konumunun değişmiş olmasından kaynaklandığına inanır. Nitekim yan sunaklarda düzenlenen ayinlerin bolluğu, bu

sunakların apsislerin veya şapellerin sonuna doğru itilmesine neden olmuştur ve rahipler de ayini gerçekleştirirken sırtlarını cemaate dönmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu ikinci araştırmacı grubuna göre süslemelerin sunağın üzerinde veya önünde yer alması ve ayinden sorumlu rahibin konumu ayini gerçekleştirme şeklindeki bir değişiklikten değil de, mimari mekândan kaynaklanır. Hamsin Yortusu'nun resmedildiği, Meuse bölgesinden gelme sunak arkası panosu (Paris, Musée National du Moyen Age, Thermes de Cluny), XII. yüzyıla ait ilk sunak arkası panolarının yapısal açıdan dikdörtgen şeklinde olduğunu, dikey olarak fazla gelişmediğini ve taç kısmının yarım daire, üç yapraklı motif veya üçgen şeklinde birkaç varyasyon sunduğunu gösterir. Ancak Avrupa bağlamında *antependium*-la sunak arkası panosunun bir arada kullanıldığı tek tük örnekler de söz konusudur; örneğin Santiago de Compostela Katedralinin ana sunağında bu bütünün üzerinde bir de zengin süslemeli bir sayvan bulunurdu.

Sayvanlar

Sayvanlar erken ortaçağdan itibaren sunak bölgesinin temel süslemelerinden biridir. Milano'daki Sant'Ambrogio Kilisesinde bulunan, X. yüzyıl sonlarına ait sayvanla Civate yakınlarındaki San Pietro al Monte'deki sayvan, bu tipolojideki yeniliklere bir örnek oluşturur. Roma'daki mermer ustaları tarafından geliştirilen bu yeni tipoloji içerisinde iki temel model söz konusudur. Örnekleri Roma'daki San Clemente Kilisesinde ve Nepi yakınlarındaki Castel Sant'Elia'da, Sant'Elia Kilisesinde görülen, XII. yüzyıl başlarına ait olan birinci modelde dört sütunun taşıdığı arşitravın üzerinde küçük sütunlardan oluşan bir galeri, onların üzerinde ikinci bir arşitrav bulunur ve üçgen kemer alınlıklı bir beşik çatı ile örtülüdür. İkinci modelde ise, temelin dikdörtgen yapısından örtünün sekizgen yapısına en azından iki sıra arşitravlı küçük sütun sıralarıyla geçilir; alt sıra dikdörtgen prizma, üst sıra sekizgen prizma planlıdır. Sayvanın örtüsünü oluşturan kesik piramit şeklindeki çatının üzerinde de birkaç sıra küçük sütundan ve küçük bir piramitten oluşan bir fanus bulunur. Bu türden sayısız örneğin en eskileri arasında Roma'da, San Lorenzo fuori le mura Kilisesinde bulunan ve 1148'de Angelo di Paolo tarafından gerçekleştirilmiş olan sayvan vardır. Abruzzo bölgesinde, Guardia al Vomano yakınlarında bulunan San Clemente al Vomano Kilisesinin Rogerius ve Robertus tarafından yapılmış 1158 tarihli sayvanı gibi, Roma'ya özgü tipolojiye benzer, ama ikonografik ve yapısal özelliklerinden --özellikle arşitrav yerine iki veya üç yapraklı kemer kullanımından– dolayı ayrı bir sınıf oluşturur.

Sunak üzerindeki diğer süslemeler

Rogerius ustanın atölyesinde alçıdan yapılan sayvanlar

Birkaç varyasyonla da olsa, Avrupa'nın tamamında yaygın olarak kullanılan sayvanlara benzer şekilde, boyalı ahşap baldakenler de

XI. yüzyıldan itibaren İspanya'daki sunaklarda sıklıkla görülmeye başlanır. Sunaklarda süsleme amaçlı kullanılan zengin donatımlar arasında şamdanlarla buhurdanlıklar da vardır. Sunağın üzerinde veya arkasında iki, dört veya yedi adet olarak yer alan şamdanların karmaşık simgesel anlamı XII. yüzyılda teolog Honorius d'Autun tarafından açıklanmıştır. Buhurdanlığın Tanrı'nın bedenini temsil ettiği, tütsünün O'nun ilahi özelliğini yansıttığı ve ateşin Kutsal Ruhu tükettiği de yine Honorius tarafından açıklanmıştır. Genelde bakır veya bronzdan yapılan, ama bazıları da daha değerli metallerden oluşan bu objeler XI ile XII. yüzyıl arasında zirveye ulaşır ve işleme ile ikonografik içerik açısından en üst düzeye erişir; bu türden örnekler arasında Hildesheim piskoposu Bernard'la (y. 960-1022, 993'ten itibaren piskopos) bağlantılı olan iki gümüş şamdanla (Hildesheim, Diözesanmuseum) Trier Katedralinin hazinesindeki altın kaplı bronz buhurdanlığı sayabiliriz. Bir başka ilginç dekoratif unsur da, genelde sunağın üzerine veya yakınlarına yerleştirilen haçtır; örneğin Assisi'de, üst bazilikanın freskinde, Aziz Francesco *Aziz Damian'ın Çarmıhı*'nın önünde resmedilmiştir. Paris'teki ünlü Saint-Denis Manastırında da 1140 yılı civarında dört metrelik bir temel üzerine yerleştirilmiş, boyu iki metreden uzun, altın bir haç, ana sunağın arkasında bütün azametiyle yükselirdi. Çarmıha gerili İsa imgesinin yanı sıra, haçın temelinde de zengin bir ikonografik süsleme bulunur; benzer bir durum, Fransa'da, 1150-1160 yıllarında kurulan Saint-Bertin Manastırında bulunan haçın temeli için de söz konusudur.

Ayrı Mekânlar: Kapalı Alanlar, İkonostazlar ve *Schola Cantorum*

Yine Assisi'de, Greccio doğum sahnesinin tasvir edildiği freskte büyük boy bir haç resmedilmiş olup, ağırlığını desteklemek için gereken duvar, *presbyterium*u neften ayırır. Nitekim yeni binyılın başlamasıyla dinsel yapıların içinde, rahiplerle cemaate ait mekânları birbirinden ayırma ihtiyacı daha güçlü bir şekilde hissedilmeye başlanır. Ancak o dönemin kaynakları göz önüne alındığında, mekânların kesin bir biçimde ayrılması, rahiplerin hiyerarşik nedenlerle kendini cemaatten ayrı tutması olarak değil, her iki tarafa en yüksek düzeyde ruhsal odaklanma sağlama şekli olarak yorumlanmalıdır. *Presbyterium* alanıyla nef arasındaki ayrım, yüksek kâgir bir duvar veya karmaşık bir bölme, küçük sütun ve çerçeve bütünü yoluyla sağlanır. Assisi'deki freskte güzel bir örneği görülen ilk grupta, üç kenarı oluşturan yüksek duvarların iç tarafında rahipler için oturma yerleri bulunur ve a-

Rahiplerin cemaatten ayrılması

na nefe açılan merkezi kapı aynı zamanda geçit törenlerinden dönen rahiplerin girdiği bir yerdir. Ancak bu tipolojiden geriye, Assisi yakınlarındaki San Benedetto al Subasio'daki koro dışında İtalya'da çok az örnek kalmıştır. Saksonya'da ise Hildesheim'daki Sankt Michael'den Halberstadt'daki Liebfrauenkirche'ye kadar birçok olağanüstü örnek kalmıştır.

İtalya Yarımadasında ise kiliselerin merkezini neften ayırmak için levha, küçük sütun ve çerçevelerden oluşan –ama çoğu sonradan tadilat görmüş olan– *pergula*lardan birçok örnek vardır. Bu türden bir bariyer Abruzzo'da, Rosciolo yakınlarındaki Santa Maria in Valle Porclaneta Kilisesinde görülebilir; muhtemelen farklı dönemlerde (XII-XIII. yüzyıllar) yapılmış olan bu eser, sunak, sayvan ve vaiz kürsüsüyle bir arada göz önüne alındığında, ortaçağ kiliselerinde litürjik donatım hakkında bir fikir edinmemizi sağlar. Ana nefin ortalarında yer alan iki taş bölmenin destek olduğu dört küçük sütunun üzerinde zengin süslemelerle kaplı, muhtemelen ikonalar içermesi gereken, ahşaptan sıra dışı bir yatay kiriş bulunur. Bazı araştırmacılara göre Abruzzo'daki bu *pergula*, XI. yüzyıl sonlarında Desiderius'un Montecassino Manastırının kilisesinde yaptırdığı, ama günümüze ulaşmamış *pergula*dan örnek alınmıştır. Üzerinde beş yuvarlak ikona bulunan altı gümüş sütunun taşıdığı, oymalı, altın ve kırmızı süslemeli bir ahşap kirişin üzerinde de on üç kare ikona yapıyı taçlandırır. Bu yapının, doğudaki Hıristiyan kiliselerinde yaygın olarak görülen ikonostazların bir örneğini oluşturduğu bellidir; bu türün en ilginç örnekleri arasında Fokida'da Hosios Loukas, Ohri'de Azize Sophia ve Kastoria'da Aziz Stephanus vardır. Roma'da ve *Patrimonium Petri*'nin [Petrus'un Mirası] geri kalan kısımlarında günümüze kadar ulaşmış olan *pergula*lar ise "Cosmati" üslubuna özgü şekilde genelde mermerdendir ve kakma süslemelere sahiptir. Roma'da, XII. yüzyıla ait San Clemente Kilisesinde bulunan yapı, genelde *presbyterium*dan nefe doğru uzanan dikdörtgen biçiminde kapalı bir alan olan ve koroyu içeren *schola cantorum* tipolojisinin en önemli örneklerinden birini oluşturur. Orta yükseklikte bir dizi levhadan oluşan bu *schola cantorum*, hem sunağa hem de kiliseye doğru açılır, ama bu geçişler kilisenin mimarisiyle organik olarak bağlı olmayıp genelde ana nefin genişliğinden daha dar bir alan kaplar. *Schola*nın hemen dışında ve yan taraflarında ise cemaate ayrılan alan başlar.

İtalya'da *pergula*'lar

Halkın Mekânı: Vaiz Kürsüleri ve Şamdanlar

Presbyterium alanıyla veya varsa *schola cantorum*la bağlantılı vaiz kürsüleri söz konusudur. İki tane vaiz kürsüsü olduğu zaman biri solda bulunur, apsise bakar ve İncil okumasına ayrılırken, sağdakinde ise Mektuplar'dan okumalar yapılır. Paleo-Hıristiyan veya erken ortaçağ yapılarında söz konusu olmayan ve XII. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı kabul edilen çift vaiz kürsüsü kullanma tercihi muhtemelen ayinlere koreografik açıdan daha fazla ilgi kazandırma amacı taşır; hem Mektuplar-ara ilahiler-İncil şeklinde sıralanan okuma süreci daha zarif ve görkemli bir hava kazanır hem de tören düzeyinde zaten belli olan İncil ile Mektuplar arasındaki hiyerarşi donatım yoluyla da sergilenmiş olur. San Clemente'de olduğu üzere *schola cantorum* mevcut olduğu zaman, iki vaiz kürsüsüne kapalı alanın içerisinde karşılıklı olarak yer verilir. Koro için kapalı bir alan olmadığı zaman, Santa Maria in Valle Porclaneta'da veya Assisi'deki Greccio Doğum Sahnesi freskinde görüldüğü üzere, vaiz kürsüsü tek ise doğrudan *presbyterium* bariyeriyle bağlantılıdır. Her halükârda vaiz kürsüsü ile kapalı alanın birbirlerinden tamamıyla bağımsız olduğu örnekler de yok değildir. Başkeşiş Desiderius'un Montecassino'da yaptırdığı kilisede de büyük ihtimalle böyle bir durum söz konusuydu ve ahşap vaiz kürsüsü koro alanının dışında bulunurdu. Roma'da hâkim olan vaiz kürsüsü tipolojisi ise çift rampalıdır, yani yüksek ve sağlam bir temelin üzerinde okuma sehpası bulunur ve iki yanında, karşılıklı iki merdiven için parmaklık işlevi gören iki üçgen plaka vardır. Roma ve civarında çok yaygın olan bu model, Roma'da Santa Maria Antiqua, Veio'da San Cornelio kiliselerindeki vaiz kürsüsü kalıntılarından (Roma, Museo dell'alto Medioevo) ve litürjik ayinlerin idaresi üzerine derlemeler olan *Ordines* adlı eserlerden anlaşıldığı üzere, Paleo-Hıristiyan veya erken ortaçağdan kalma modellerden türemiş olabilir. Çift rampalı vaiz kürsülerinin XII. yüzyılda Campania'da da var olduğu görülmüştür; daha sonra geliştirilen, kemerli veya kemersiz, sütun üzerinde yükselen tipolojinin ünlü örnekleri arasında, Salerno Katedralinde bulunan, 1180 civarına tarihlendirilen ünlü vaiz kürsüleri vardır. Çok yaygın olan sütunlar üzerinde yükselen tipoloji Puglia'da da görülür; bu bölgede günümüze kadar ulaşmış olan az sayıdaki vaiz kürsülerinden bazıları figüratif veya anlatımsal oyma sahnelerle süslenmiştir. XI. yüzyılın ikinci çeyreğinde faal olan başdiyakon Accettus'un atölyesiyle bağdaştırılan en eski vaiz kürsüleri grubunun en iyi muhafaza edilen örneği, Canosa Katedralindekidir (Bari). Abruzzo'nun merkezi kısmı, imza ve/veya tarih içerdiklerinden çok iyi belgelenmiş olan vaiz kürsüleri açısından son derece zengindir. Abruzzo'ya özgü vaiz kürsüleri iki gruba ay-

İtalyan kiliselerindeki diğer çözümler

rılır: Mosculfo'da (Pescara) Santa Maria del Lago Kilisesinde bulunan ve 1159 yılında Nicodemus tarafından yapılmış olanı gibi anlatımsal sahneler içeren vaiz kürsüleri ile Casauria'da (Pescara) San Clemente Kilisesinde buluna 1176 tarihli örnek gibi ağırlıklı olarak çiçek süslemelerine sahip vaiz kürsüleri. Toscana'da bulunan bol miktarda vaiz kürsülerinden bazıları, Pisa'da yapılan, ama şimdi Cagliari Katedralinde bulunan Guillaume vaiz kürsüsü gibi zengin süslemelere sahiptir veya Floransa'da, San Miniato a Monte Kilisesinde bulunan örnek gibi oyma süslemeler içerir.

Roma'da Cosmatilerin litürjik donatım eserleri

Aile bireyleri arasında Cosma adına sık rastlanan ve alışılageldiği üzere Cosmati adı verilen, XII. yüzyıl başlarından itibaren Roma'da ve Lazio bölgesinde, özellikle litürjik donatım alanında faal olan bazı mermer ustası aileler tarafından yaptırılmış vaiz kürsüleri ve genel anlamda litürjik donatımlar ayrı ele alınmalıdır. Cosmati'nin genelde antikçağdan ilham aldığı eserlerin başlıca özelliği, beyaz veya renkli mermerler, sert taşlar (özellikle kırmızı somaki mermeri ve yılantaşı), renkli cam veya altın mozaik parçalarından yararlanılarak son derece ayrıntılı ve zarif geometrik motiflerin oluşturulduğu bir süsleme sistemidir.

Alp Dağları'nın kuzeyinde de zengin süslemelere sahip, anıtsal boyda vaiz kürsüleri yapılır. Örneğin Viyana yakınlarında Klosterneuburg'da Nicolas de Verdun (XII. yüzyıl) tarafından 1181'de yapılmış olan vaiz kürsüsü, Meuse bölgesi kuyumculuk ekolünün eriştiği olağanüstü düzeye tanıklık eder. 1330 yılından itibaren bir sunak triptiğine dönüştürülmüş olan bu vaiz kürsüsü, Eski ve Yeni Ahit'ten sahnelerin tasvir edildiği, görkemli mine işlemeli altın levhalardan oluşur; burada uygulanan ve Alp Dağları'nın kuzeyinde sık görünen incelikli bir "tipoloji" ilişkisi temelinde Yeni Ahit'ten alınma her sahneye karşılık Eski Ahit'te o olayların habercisi olan iki sahne sunulmuştur.

Şamdanlar

Kutsal Cumartesi törenlerinde temel bir rol oynayan ve vaiz kürsüsündeki diyakon tarafından törenle yakılan İsa'nın Dirilişi'ni temsil eden Paskalya mumu için kullanılan şamdan, vaiz kürsüsünün yanında yer verilen bir başka donatım unsurudur. Paskalya mumu için tasarlanan şamdanlar genelde sütun şeklinde olup ağırlıklı olarak gümüş, bronz veya –Romalı mermer ustaları tarafından işlenen sütunlar gibi– mermerden olur. Öte yandan sunaklarda kullanılan veya genelde litürjik işlevli olan şamdanlar ise, birden fazla ayak üzerinde yükselen bir gövdeden oluşur ve tepesine mumun yerleştirildiği uç bulunur; Kitab-ı Mukaddes'ten kaynaklanan iki veya daha fazla, hatta yedi kollu şamdanlar da yaygındır.

Litürjik donatımın bir başka unsuru da tabii ki vaftiz çeşmesidir. XI-XII. yüzyılda başkeşiş Hellinus (1107-1118) tarafından Liege'de bulunan Notre-Dame Kilisesi için yaptırılan (ve bugün San Bartolomeo'da bulunan) bronz çeşme veya Lucca'da San Frediano Kilisesinde (y. 1150) bulunan çeşme gibi, Paleo-Hıristiyan vaftiz havuzlarını çağrıştıran devasa ve muhteşem, çok kenarlı vaftiz çeşmelerinin yanı sıra, suyla ıslatma yoluyla vaftiz uygulamasının yaygınlığı sayesinde daha ufak boyutlu çeşmeler de mevcuttur.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Batıda İktidar Sembolleri*, s. 697; *Doğuda İktidar Sembolleri*, s. 705

Batıda İktidar Sembolleri

Alessandra Acconci

Ortaçağda batı dünyası iktidar sembolleri –taçlar, pelerinler, asalar– açısından zengindir ve bu objelerin yüksek değeri ile teknik ve üslup açısından mükemmellik düzeyleri onları hem krallık otoritesinin muhteşem birer simgesi hem de gerçek anlamda birer kült objesi haline getirir. Objenin temsil ettiği simge, objenin kendisinden daha değerli olduğundan taç gibi prestijli objelerin manastırlara veya kilise hazinelerine armağan edildiği de olur. Ayrıca lüks tüketim ürünleri sıklıkla parçalara ayrılır ve bu parçalar kutsal emanet mahfazaları gibi kutsal objelerin yapımında kullanılır.

İktidar Simgelerinin Değeri ve Temsiliyet Yönü

Ortaçağda lüks tüketim ürünleri, Doğu, batı ve İslam dünyasının dekorasyon ilkeleri arasında sürekli olarak gerçekleşen geçiş süreci sayesinde,

uygulamalı sanatlar alanında son derece girift işçilik örnekleri yoluyla, üslup ve teknik açısından erişilen en iyi sonuçları kendinde toplar. Ortaçağda oldukça karmaşık bir kültürel temele sahip olan lüks ve iktidar estetiği, sarayların ihtişamını, aristokrasinin lüks beğenisini ve litürjik giysilerin görkemini yansıtır. Her halükârda prenslerin kılıçları da, piskoposların asaları da, hem İslam dünyasında hem de Hıristiyan krallıklarında toplumsal işlevi hükümdarların efsanelerine hizmet etmek olan seküler kökenli asillere yaraşır sanatın ürünleridir. Objenin temsil ettiği simge genelde objenin kendisinden daha değerli olduğundan taç gibi prestijli objelerin manastırlara veya kilise hazinelerine armağan edildiği de olur. Objelerin değeri, onlara iktidarın simgeleriyle kült objesi olarak önemlerini bir araya getiren bir anlam kazandırır. Örneğin imparatorluk tacının üzerindeki haçın (Viyana, Kunsthistorisches Museum, Schatzkammer) ön yüzeyinde parlak bir taş, arka yüzeyinde ise bir İsa figürü yer alır. Kutsal mızrak da hem bir iktidar simgesi hem de kutsal bir emanet sayıldığından bir kült objesidir; I. Otto (912-973, 🕮 > 962) o kılıcı kuşanarak 955'te Macarları hezimete uğratır. Aziz Cosmas ile Aziz Damianus'a ait olarak bilinen kılıç da, imparatorlar için söz konusu olan törene benzer bir şekilde törenle Essen başrahibelerinin huzuruna çıkarılır. İktidar simgelerine atfedilen bu soyut değer, inanç nesneleri aynı düzeye konumlandırılmalarına neden olur. Ancak kralların makamlarını meşru kılma işlevi gören gerçek sembollerle krallığın en önemli olayları vesilesiyle kralı onurlandırma amacı taşıyan diğer objeler arasında ayrım yapmak gerekmektedir.

Taçlar

İktidara kabulü temsil eden taç giyme törenine atfedilen yüce ve ihtişamlı anlamların sonradan dönüştüğü belli âdetler zaman içinde, kutsal yağla kutsama ve taçlandırma aşamalarından sonra asa, kılıç, yüzük ve simgesel kürenin krala teslim edildiği ve en nihayetinde kralın tahta çıktığı gerçek bir törene dönüşür. Tören giysileri içinde tahtta oturan, çeşitli simgelerle donatılmış şanlı kralların tasvirleri, ayrıntılarla dolu minyatürlü kitaplardaki sayısız resim yoluyla bize ulaşmıştır. *III. Otto'nun ilahlaşması* olarak bilinen *evangeliarium* [İncil'den seçmeler] sayfası (*Liuthar Evangeliariumu*, Aquisgrana, Domschatzkammer, Inv. Nr. G. 25, f. 16r) bu imparatorun dünyevi asaletle ruhani asaleti birleştirme açısından sergilediği mükemmelliği tam anlamıyla gösterir. İmparator, İsa'ya münhasır olan ikonografik özellikler ve simgelerle tasvir edilmiştir ve badem şeklinde, ışıklı bir madalyonun içinde resmedilmiş olup Tanrı'nın eliyle taçlandırı-

III. Otto'nun ihtişamlı taç giyme töreni

lır ve iki yanında İncil yazarlarının simgeleri vardır. Bu sahnedeki güçlü simgesel çağrışım, Otto'nun amaçladığı kutsal gerçeklik algısına ve yine Otto'nun hem kendine hem de kendi dönemine sunduğu, devletin Hıristiyanlığı esas alan yönetimi –yani Kutsal Roma İmparatorluğu– ile Kilisenin müminlerine dayattığı, Hıristiyan değerleri temel alan hayatın mükemmel bir şekilde birleştiği ideale bir örnek teşkil eder.

Krallık denince ilk akla gelen unsur olan taç, Longobard krallık donatımının daimi bir unsurudur. Günümüze ulaşmış en eski taç, Theodolinda'ya (?-628, 616'dan itibaren krallığın başında) ait olduğu sanılan ve sonradan adaklık olarak kullanılan taçtır (Monza, Museo del Duomo). Zambak şeklinde yükseltileri olan çember şeklindeki taçlara, kulak yanlarından sarkan *pendilium*lara [sallantılı süs] ve tacın üzerinde yer alan kemerlere, erken ortaçağa ait sanatsal belgelerde sık sık sunulan tasvirler yoluyla da aşinayız. 1043'te ölüp Speyer Katedraline defnedilmiş olan İmparatoriçe Gisella'nın tacı, zambak şeklinde yükseltileri olan çember şeklinde bir taçtır; Agnes de Poitou'nun (1025-1077), III. Heinrich'in (1017-1056, 🕅 > 1046) *Codex Aureus* eserindeki (y. 1046) Speyer Katedrali minyatüründe giydiği taç da üzerinde kemer olan bir taçtır. Sainte-Foy de Conques Kilisesindeki Evrenin Hâkimi heykelinin tacı (Trésor de l'Abbaye) ile çember şeklindeki temel unsuru zambaklı üst kısmı ve çapraz kemeri bir araya getirir. Saint-Foy heykeli ise (X. yüzyıl), Auvergne, Toulouse ve civar bölgelere kök salmış ilginç bir âdet olan koruyucu azizlerin kutsal emanet mahfazası işlevi gören küçük heykelleri baştan aşağı değerli metallerle kaplama ve onları geçit törenlerinde sergileme veya koruyucu ilahlarmış gibi savaş alanına götürme âdetini yansıtır. III. Otto (980-1002) 983 yılında, üç yaşındayken Aquisgrana'da taç giydiği zaman da muhtemelen incilerle ve değerli taşlarla süslenmiş, zambak motifli çember şeklinde bir taç kullanılmıştır (Essen, Münsterschatzmuseum). Otto dönemine ait olan imparatorluk tacı da kendine özgü bir tasarıma sahiptir; alından enseye doğru uzanan çerçeveli plakalardan oluşan bu sekizgen tacın ön tarafında bir haç ile kozmik sembollere tekabül ettiğine inanılan değerli taşlar bulunur. Taçlar sıklıkla parçalara ayrılıp güncellenir veya en değerli parçaları başka amaçlarla kullanılırdı. Örneğin Azize Elisabeth'in kutsal emanet mahfazasının (Stockholm, Staten Historisk Museet) içerdiği kesişen iki kemer, muhtemelen 1220-1230 yıllarında yapılmış, II. Friedrich'e (1194-1250, 🕅 > 1220) ait bir taçtan alınmıştır. Macar kutsal tacı da (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum), XI. yüzyıla ait mine plakalı, *pendilium*lu, çember şeklinde bir Yunan tacı ile kesişen kemerlerle üzerinde bir haç oluşturulmuş olan ve sekiz havari, *Pantokrator* ve haç tasviri bulunan bir Latin tacının karışımından elde edilmiştir.

İmparatorluk tacı

İktidarın diğer simgeleriyle birlikte taçların da kiliselere bağışlanması âdetine, VIII. yüzyıldan itibaren rastlanmaya başlanır. Katolik krallık makamı alanında bir teori geliştirmiş olan Longobard kralı Liutprand (?-744, 👑 > 712) altın tacını Aziz Petrus'un mezarına bırakır. Daha sonra kutsal emanet mahfazalarında kullanılmak üzere (örneğin X. yüzyılda İtalya kralı Hugues de Provence [y. 880-947] tacını Vienne'de bulunan San Maurizio kutsal emanet mahfazasına bağışlar) veya önemli manastırlara değerli taç bağışında bulunma âdeti ortaya çıkar.

Asalar ve Kılıçlar

Üzerinde bir küre bulunan uzun bir asa olan *baculus* veya *virga*, Karolenj ve Otto dönemi kralların tasvirlerinde yer alır; II. Heinrich'in (973-1024, 👑 > 1014) *Pericopes Kitapları* [litürjinin ihtiyaçlarına göre sıralanmış İncil metinleri] eserinde (Monaco, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4452) İmparatoriçe Cunegonde'nin de (?-1039) bir *baculus*u vardır. XI. yüzyılda *baculus*un yerini kısa asa alır, ama her iki simge de Karolenj döneminde bilinir ve kullanılır. Anglosakson dönemine ait en eski asa, Sutton Hoo'dan kaynaklanır (Londra, British Museum), VII. yüzyıl ortalarına aittir ve taştan olup üzerinde yuvarlak düğmeler vardır. Şarlman'ın (742-814, 800'de taç giydi) asası olarak bilinen, ama XIV. yüzyılda V. Charles (1338-1380, 👑 > 1364) için yapılmış olan asa altından olup (Paris, Louvre), üst ucunda incilerle ve değerli taşlarla süslenmiş bir küre ve onun üzerinde Şarlman'ın tahtta oturan figürü bulunur.

X. yüzyıldan itibaren Germen Krallığının hazinesinde kendine yer bulan mızrak, muhtemelen Burgonya kralı II. Rudolf (880-937) tarafından kullanılmaya başlanmış ve ondan Otto ve Salier hanedanlarının imparatorlarına miras kalmıştır. O dönemde Aziz Mauritius'a ait olduğu sanılan mızrak, I. Otto tarafından 955'te Macarlara karşı büyük bir zaferle sonuçlanan savaşta kullanılmıştır. Bu mızrağın itibarı, çok özel ve anlamlı olaylar yoluyla zaman içinde gelişir; İmparator II. Heinrich döneminde mızrağın tepesindeki çivi, İsa'nın çarmıhından bir çiviyle özdeşleştirilir. XIII. yüzyılda ise bu mızrağın prestiji azami düzeye ulaşır, çünkü Longinus adlı askerin İsa'yı yaralamak için kullandığı mızrak olduğuna inanılmaya başlanır. XI. yüzyıldan itibaren Reichskreuz'un çapraz koluna yerleştirilerek son derece değerli bir kutsal emanete dönüşür.

Alman imparatorların kutsal mızrağı

Mızrağa benzer şekilde kılıç da bir iktidar ve hükümdarlık simgesi haline gelir; kralların daima kendilerine ait bir kılıç sahibi olduğu Karolenj döneminde ortaya çıkan ve XII. yüzyıl ortalarında pekişen bir gelenek doğrultusunda, imparatorların taç giyme törenlerine dahil olan simgele-

rin arasına kılıç da katılır (örneğin III. Otto'nun kabartma altın kaplama kılıcı, Essen, Münsterschatzmuseum). *Regensburg Sacramentarium*'unda [ayinden sorumlu rahipler için okuma metinleri] (Monaco, Bayerische Staatsbibliothek Clm 4456, f. 11r) tam sayfa bir minyatürde tasvir edilen II. Heinrich'in taç giyme töreninde, imparator sol elinde kılıç, sağ elinde de *baculus* tutar.

Kralın bileziği (*armilla*) kavramı da, Conques heykelinin öne doğru uzanan her iki koluna çizilmiş olan filigranlı ve değerli taşlı altın daireyi temel alır; benzer unsurlar, Hildesheim Katedralinde muhafaza edilen Aziz Osvald'ın tacının yapımında da kullanılmıştır.

Pelerinler ve İmparatorluğa Özgü Kumaşlar

Pelerin, kralın bedenine ilahi "mührü" en güçlü şekilde vuran, krallığa özgü bir süstür ve ortaçağ kumaşları, figüratif, alegorik ve açıklayıcı süslemeler yoluyla "temsiliyet" sergileyen kumaşlar giyme arzusunu açıkça gösterir. Ravenna'da, San Vitale Kilisesindeki mozaikte İmparatoriçe Theodora'yı (?-548, ✝ > 527) saran pelerinin üzerine *Müneccim Kralların İbadeti* sahnesi işlenmiştir; Quedlinburg Manastırından bir başrahibe, III. Otto tarafından Roma'daki Sant'Alessio Manastırına bağışlanan pelerine Vahiy'den kehanetleri işlemişti; 1031 yılında Aziz Stephanus tarafından bağışlanan Macar taç giyme töreni pelerininin işlemeleri arasında da Vahiy'den sahneler yer alır (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum). Evrensel kraliyet kavramının XI. yüzyılda geçirdiği evrim, kralın inanç birliği adına dayattığı uyumlu düzen mesajıyla birlikte evrensel kraliyet ilkesini destekleyen her türlü mesajı teşvik eder. Dolayısıyla antikçağda hanedan arması görünümünde olan ve törensel özellikleri vurgulayan ikonografi, motif ve temaların geliştirildiği Mezopotamya-İran sanatında kullanılmış yıldız simgeleri ve kralın soyut imgesini yücelten diğer temalar bu amaca son derece uygundur. Avrupa'da ortaçağa ait manastırların ve kiliselerin hazineleri, Doğunun çeşitli yerlerinden, İran-Sasani bölgesinden, Sasani kumaşlarını taklit eden Mısır'dan, hatta Makedon Hanedanı döneminde "Sasani üslubunda" ipek üretilen Bizans'tan getirtilmiş değerli tekstil ürünleri alanında gerçek anlamda birer koleksiyon içerir.

Pelerinleri süsleyen kutsal figürler

"Şarlman'ın tülü" olarak bilinen kumaş, Şarlman'ın mezarı III. Otto tarafından 1000 yılında yeniden açıldığında içine yerleştirilen simgesel bir armağandır (Aquisgrana, Domschatzkammer). Şekillerin yuvarlaklar (*rota*) içinde yer aldığı bu ipek kumaşın üzerinde, belirli bir üsluba uygun olarak yapılmış bir ağacın önünde filler bulunur. Kumaşın üzerindeki Yunanca yazıdan, Konstan-

"Şarlman'ın tülü"

tinopolis'teki imparatorluk *ergasterion*unda (tekstil imalathanesi) üretildiği anlaşılır. Karısı Cunegunde'yle beraber aziz ilan edilip kendi yaptırdığı Bamberg Katedraline defnedilmiş olan II. Heinrich'e verilen ve Bavyera'da bir atölyede üretilmiş olan pelerin (*Sternmantel*, 1014-1020), Dazlak Karl (823-877), 🕮 > 875) tarafından Saint-Denis Manastırına bağışlanmış olan ve *Descriptio totius orbis terrarum* [Yerkürenin tamamının tasviri] adı verilen keşiş cüppelerinin üslubu doğrultusunda üretilmiştir. Koyu lacivert üzerine altınla ve farklı renklerde ipeklerle işli bu pelerin, gece karanlığındaki gökyüzü gibi, dinsel konular ve Evren'in simgesi olarak algılanan burçları içeren madalyonlarla ve yıldızlarla kaplıdır; bu simgeler, yarım daire şeklindeki pelerine renkli yerleştirilmiştir ve aralarına, yıldız sembolizmine bağlı iktidar algısı doğrultusunda *particeps siderum* [yıldızların ortağı] sayılan kralı metheden ithaf yazıları ile bu pelerini bağışlamış olan Puglia Dükü Ismael'in adı işlenmiştir (Bamberg, Diözesanmuseum). 1019-1020 yılları arasında imparator onuruna "şövalye pelerini" adı altında ikinci bir pelerin yaptırılır (Bamberg, Diözesanmuseum); altın işlemeli mavi ipekten yapılmış olan bu pelerin, ata binmiş kral imgesini içeren, cesaret ve yenilmezlik kavramlarıyla bağlantılı olarak kahramanlık sergilenen av temasını çağrıştıran *rota* motifleriyle kaplıdır. Her iki kumaş, Sasani dünyası yoluyla da olsa Mezopotamya'dan gelen kompozisyon örnekleri sunar. Bu kumaşlarda işlenen temaların antikçağdaki kutsal değeri, ortaçağda batı dünyasında en yüksek itibar düzeyinin tartışmasız bir simgesi olarak görülmeye devam edilir.

İmparatorluk Tahtı

Dört bacaklı ve alçak arkalıklı oturak (*sella curulis*) ya da ulaşım için kullanılan katlanabilir *faldistorium* biçiminde olsun, gerçek anlamda *solium*'lar, yani Conques heykelindeki Evrenin Hâkimi tahtının örneğinde görüldüğü üzere, gerekli olduğu zaman taç giyme eklentisi takılabilen arkalıklı ve ayaklıklı koltuk şeklindeki ortaçağ tahtlarının biçimi antikçağa dayanır. VIII-IX. yüzyıllara uzanan, ama sonradan tadilat gören, Saint-Denis Manastırına ait olan ve başkeşiş Suger (1081-1151) tarafından restore ettirilen "Dagobert tahtı," Roma'ya özgü *sella curulis* gibi şekillendirilmiş altın kaplı bronz bir tahttır (Paris, Bibliothèque Nazionale de France, Cabinet des Médailles); IV. Heinrich'in (1050-1106, 🕮 > 1048-1105) Goslar'daki bronz tahtı da (XI. yüzyılın son çeyreği) minyatürlerdeki baş harflerde görülen bitkisel motiflere çok benzeyen, akantus şeklinde, stilize edilmiş çiçek salkımlarıyla süslenmiştir. Şarlman'a ait olduğu söylenen taht ise (X. yüzyıl, Aquisgrana Katedrali) mermerden yapılmış olup

oturak kısmı meşe ağacındandır. Norman hâkimiyetindeki Sicilya'da da (Monreale ve Cappella Palatina [Saray Şapeli]), *faldistorium* veya sandık şeklindeki tahtlar, mermer çerçevelere sahipti.

Güney İtalya'da Norman atölyelerde imal edilen ürün grubu oldukça sınırlıdır. Norman hazineleri, 1161'de "Kötü Kalpli" I. Guillaume'a (1120-1166, 👑 > 1154) karşı düzenlenen isyan sırasında yağmalanır, II. Guillaume (1153-1189) döneminde yeniden oluşturulur, ama Hohenstaufen Hanedanından VI. Heinrich'in (1154-1197, 1191'den itibaren Kutsal Roma İmparatoru, 1194'ten itibaren de Puglia ve Sicilya kralı) II. Roger'ın (1095-1154) kızı Constance'la (1154-1198) evlenmesi ve Güney İtalya'daki Norman Krallığını devralmasıyla Sueblerin eline geçer. Hazinenin Rhein Pfalz'daki Trifels Şatosu'na taşınması, çeşitli unsurlarının kaybedilmesine neden olur.

Norman hazinelerinin dağılması

II. Roger'ın (1130-1154 arasında Sicilya kralı) pelerini, 1133-1134 yılları arasında Palermo'daki Krallık Sarayının atölyesinde üretilmiştir (Viyana, Kunsthinstorisches Museum, Schatzkammer); böceklerden alınan *chermès*le canlı bir kırmızıya boyanmış olan ipekli pelerin, altın ve ipek işlemeler, inciler, bölmeli altın ve mine ve kakma taşlı çok ince filigranla işlenmiştir. Pelerinin tamamına yayılıp yarım daire şeklindeki kesimine uyarlanmış olan figüratif motif, Sasani modellerinden türemiş olan İslam figüratif repertuarından alınmadır. Hayat ağacını temsil eden, stilize edilmiş, ince bir palmiyenin iki yanında, her biri bir deveye saldırmakta olan ve birbirlerinin aynadaki yansıması şeklinde resmedilmiş iki çift aslan bulunur. Pelerinin kenarındaki frizde yer alan, inci sıralarından oluşan bir şeridin iç tarafında dönüşümlü olarak dört yapraklı motiflerle bölmeli mine işli, baklava desenli küçük plakalar bulunur. Pelerinin yuvarlak kenarı boyunca ise Hicri takvimde 528 yılını (1133-1134) içeren altın işlemeli Kufi yazısı bulunur; bu yazı, bu işin Sicilya'nın başkentinde bulunan çok gelişmiş kraliyet atölyesinde üretildiğini gösterir. Arap-İslam döneminde Palermo'da kurulan bu atölyelere *hizanat at-tiraz* denirdi. Aslan figürünün amacı muhtemelen burçlar sembolizmini çağrıştırmaktır. Pelerin üzerinde yaka kenarının iki yanındaki büyük düğmelerin üzerinde de, bölmeli mine işli arka fon üzerinde sekiz uçlu yıldız motifi göze çarpar. Kesişen iki karenin oluşturduğu bu yıldızların içinde bulunan daireler, sekizer ışın yoluyla dışındaki sekizgene bağlanır. Muhtemelen İran kökenli olan ve hem Doğu hem de batı sanatında yaygın olarak kullanılan bu eski motif, kozmolojik anlamından dolayı Hıristiyan repertuarı tarafından da benimsenmiştir. Altın ve mineli daireler, filigranla oluşturulmuş çok ince altın kıvrımlarla ve değerli taşlarla süslenmiş dört yapraklı çerçeveler içinde yer alır. Filigranlı çerçevede, pelerinin kırmızı ipeğine daha güzel uyum sağlama-

II. Roger'ın pelerini

sı için kızılımsı renkte bir altın bileşimi –muhtemelen Theophilus'un *De diversis artibus*'ta tarif ettiği *aurum Arabicum*– kullanılmıştır. Ancak bu değerli kumaş, II. Roger tarafından taç giyme töreni (1130) sırasında giyilmemiştir, çünkü Papa III. Eugenius (?-1153, ♔ > 1145) Norman kralına ve soyundan gelenlere taç giyme törenlerinde litürjik giysileri kullanma iznini ancak 1149'da verir. Buna rağmen Roger, asayla tacın yanı sıra bilezik, yüzük ve *pallium*, yani rahip cüppesine ve özellikle söz konusu pelerine benzeyen yarım daire şeklindeki küçük pelerini de elde eder. II. Roger'ın pelerini XIII. yüzyıldan itibaren Kutsal Roma İmparatorluğunun krallarıyla imparatorlarının taç giyme töreni giysilerinin temel bir unsuru haline gelir ve muhtemelen Roma İmparatoru, Alman kralı ve İki Sicilya kralı rolünü son üstlenen kişi olan Sueb Hanedanından II. Friedrich (1194-1250, 👑 > 1220) tarafından 1220 yılında Roma'da giyilir.

Constance'ın başlığı

II. Friedrich'in karısı Aragon Prensesi Constance'ın tabutunda bulunan başlık (Palermo, Museo Permanente del Tesoro della Cattedrale), *kamélaukion*, yani takke şeklindeki taç türünün günümüze ulaşan tek örneğidir; altın filigran kaplı gümüşten başlık üzerinde kesişen, yoğun bir şekilde inci kaplı iki kumaş şeridinin aralarında küçük, çok renkli mine plakaları bulunur. Başlığın şeritleri ve ayrı ayrı bölümleri çeşitli boyutlarda değerli taşlarla işlenmiştir. Alt kenarlardan sarkan uzun *pendilium*lar yüzü çevreler. Bu taç Constance'ın öldüğü yıl olan 1220'ye tarihlenmiştir; bir sava göre, 22 Kasım 1220'de Roma'da gerçekleşen imparatorun kutsanma töreninde kullanıldıktan sonra, imparator tarafından karısının onuruna tabutuna yerleştirilmiştir.

Tören kılıcı da Viyana'da muhafaza edilmiş olan imparatorluk simgeleri arasında yer alır; kılıcın kınının ağız kısmına, imparatorluk pelerininin düğmelerini süsleyen, kozmik özellikleri çağrıştıran dört yapraklı motifin aynısı yer alır. Ancak filigran tekniğinin kalitesinde görülen gerileme, bu objenin Palermo'daki atölyelerde üretilmeyip, Sueb dönemine ait bir taklit olduğunu düşündürür.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Kilise Donatımları* (Antependium'*lar, Kürsüler, Sayyanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Doğuda İktidar Sembolleri*, s. 705

Doğuda İktidar Sembolleri

Andrea Paribeni

Palaiologos Hanedanının ağır çöküşü ve son temsilcilerinin kanlı sonu, Doğuda iktidar sembollerinin büyük ölçüde ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır. Tarihi kaynaklar, methiyeler ve hukuki-normatif metinler bu alandaki kayıpları kısmen telafi eder. Bu kaynaklardan basileus*un giysileri ve simgeleri hakkında değerli veriler elde etmek bu verileri günümüze ulaşan, ender bulunur ve yüksek değere sahip, imparatorun iktidarını ve erdemlerini yansıtma amaçlı simgeler açısından zengin kumaşlarda resmedilmiş imgeler ve anıtsal eserler ile lüks tüketim ürünlerindeki etkileyici tasvirlerle karşılaştırmak mümkündür.*

Başlıca Tarihi ve Edebi Kaynaklar

Çeşitli iniş çıkışlara rağmen bin yüzyıldan daha uzun süren, neredeyse 90 *basileus*un birbirini izlediği bir imparatorluktan günümüze daha çok sayıda iktidar simgesi ulaşması beklenirdi. Halbuki Bizans İmparatorluğundan, örneğin Germen ve Sueb imparatorlarından günümüze ulaşmış ve Batıda ortaçağdan çok sonra bile imparatorluk simgeleri olarak sergilenmeye devam edilen taçlar, asalar ve kraliyet pelerinleriyle kıyaslanabilecek pek bir şey kalmamıştır. Palaiologos Hanedanının ağır çöküşü ve son temsilcilerinin kanlı sonu, muhtemelen Doğuda iktidar sembollerinin büyük ölçüde ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır; Konstantinopolis kuşatmasının son aşamasının anlatımı ve 29 Mayıs 1453'te XI. Constantinus'un (1405-1453, ✞ > 1448) ölmeden önce kemerini, altın brokardan tacını ve üzerinde kartal işlemeleri olan kırmızı *pendilium*larını takışının –yani *basileus*un böyle bir tehlike anında bile makamının tartışmasız simgelerinden ayrılamamış olmasının– tasviri, bize iktidarının simgeleriyle kuşanmış Bizans İmparatoru'nun son portresini sunar.

Bu alandaki kayıplarımızı kısmen telafi eden bazı kaynaklar söz konusudur: Başkenti ve sarayı en önemli olayların gerçekleştiği bir sahne; imparatorla maiyetini de olayların kahramanları olarak gören tarihi kaynaklar, methiyelerle imparatoru övme amaçlı yazılan diğer retorik eserler ve bilge İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (905-959, ✞ > 912) tarafından X. yüzyılının ilk yarısında yazılan ve sarayın tören protokolü alanında hem kendi döneminin hem

Yazılı kaynaklar

de kendisinden önceki âdetlerini konu alan *De Cerimoniis Aulae Byzantinae* [Bizans Sarayının Törenleri Üzerine] gibi temel önem taşıyan bir metin. Bu gibi metinlerden, *basileus*un çeşitli törenlerde giydiği giysiler ve kuşandığı simgeler konusunda değerli veriler elde etmek ve imparatorla maiyetinin anıtsal eserlerle (mozaikler, resimler, kabartma eserler) lüks tüketim ürünlerinde (fildişi, minyatürler, ikonalar, mine eserler) yaygın olarak bulunan sayısız etkileyici tasviriyle karşılaştırmak mümkündür.

Bizans'ın İmparatorluk Kumaşları

Bizans'ın nefis ipekleri

"Mademki zenginlik ve kültür açısından bütün diğer uluslardan üstünüz, giysilerimiz açısından da üstün olmamız gerekir; erdemleri açısından eşsiz olanların, giysilerinin güzelliği açısından da eşsiz olması gereklidir." Konstantinopolis sarayı yetkilileri tarafından, 968'de memleketine dönerken bazı kırmızı ipekli kumaşları yanında götürmeye çalışan büyükelçi Cremonalı Liutprand'a (y. 920-972) söylenen bu sözler, Bizans'ta üretilen ipekli kumaşların değeri ve onlara atfedilen biçimsel, ama özellikle de ideolojik anlam hakkında oldukça iyi bir fikir verir. Giysilerin ve törensel kumaşların *basileus*un ve maiyetinin görünüşlerinde oynadığı rol *De Cerimoniis* kitabının hemen her sayfasında sunulurken, ipekli giysilerin saraya özgü olması –veya en azından sıkı bir şekilde kontrol edilen bir iç ticaretle sınırlanmış olması– kırmızıya boyalı kumaşların ihracatını yasaklayan *Eparchus Kitabı* (IX. yüzyıl sonu) gibi hukuki-normatif türden metinlerde de vurgulanmıştır. Bizanslıların ipek bulundurma hakkı ve ipek ticareti üzerindeki tekelinin zayıflaması, İtalya'daki deniz cumhuriyetlerinin Konstantinopolis'te ticaret merkezleri açtığı XI ile XII. yüzyıllar arasını bulacaktır. Ancak bu kadar sıkı bir korumacı sisteme rağmen, Bizans ipekli kumaşlarından çeşitli örneklerin günümüze ulaşmış olmasının başlıca nedeni, antikçağlarda batıya ulaşmış olmaları ve kutsal giysiler için, özel önem verilen kutsal emanetleri sarmak ve muhafaza etmek için veya kral ya da piskoposların defnedilmesinde kefen olarak kullanılmış olmalarıdır; bu örneklerin Batıya gelişi hiç şüphesiz Bizans sarayı ile Batıda siyaset alanının veya kilisenin ileri gelenleri arasında diplomatik, ekonomik veya siyasal antlaşmaların ve stratejilerin pekiştirilmesi için bir armağan değiş tokuşu şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin III. Otto (980-1002, ✠ > 983) tarafından 1000 yılı civarında Şarlman'ın mezarına yerleştirildiği sanılan, üzerinde küçük dairelerin içinde fillerin tasvir edildiği ünlü ipekli kumaşa (Aquisgrana, Katedral Hazinesi) bakılacak olursa, hanedan arması görünümünde sunulan hayvanların ve kenarları inci işlemeli dairelerin içinde bulunan ve kumaşın si-

metrik eksenini oluşturan Hayat Ağacı gibi bitkisel unsurların son derece stilize edilmiş olması, bu kumaşın Doğuda üretildiğini akla getirebilir, ama Zeuxippus kaplıcalarında dini lider olan Mikhael ile hâkim olan Petrus'un adının geçtiği yazıdan kumaşın Konstantinopolis'te, Büyük Saray'ın bitişiğindeki eski kaplıca merkezinde bulunan ve imparatorluğun değerli ipekli kumaşlarının üretildiği *ergasterion*lardan [tekstil imalathanesi] birinden kaynaklandığı anlaşılır. Köln'deki Diözesanmuseum'da muhafaza edilmiş olan ve üzerinde II. Basileios (957-1025) ile VII. Konstantinos'un (960-1028) adı bulunan ipekli kumaş da epigrafik açıdan önemli veriler içerir; bu tür kumaşlar için seçilen temanın, yani karşısındakiyle dayanışma içinde olan veya tehditkâr bir görünüm sunan, birbirlerinin aynadaki yansıması olan aslanlar imgesinin yazıda adı geçen iki imparatoru ima olması ve hem birliklerini hem de güçlerini vurguluyor olması muhtemeldir.

Piskopos Gunther'in kumaşı

III. Heinrich'in resmi belgelerinden sorumlu Bamberg piskoposu Gunther'e (1057-1065) Konstantinopolis'e ziyaretinde verilen ve Bizans başkentinden dönüşünde, 1065'te öldüğü zaman naaşının sarılıp defnedildiği kumaş da, imparatorluk ideolojisine vurgu yapar (Bamberg, Diözesanmuseum). Oldukça büyük boyutlara sahip olan (220 x 210 cm) ve büyük ölçüde restore edilmiş bu kumaşın üzerinde, stilize edilmiş çiçekler içeren, birbirleriyle bağlantılı dairelerden oluşan iki kenar şeridinin arasında, at üstünde haleli bir imparator resmi bulunur ve ona yaklaşan iki kadın figüründen biri ona sorguçlu bir miğfer, diğeri bir taç sunar; imparatorun oldukça zarar görmüş figüründen anlaşıldığı kadarıyla, üzerinde lacivert kısa bir pelerin ile kırmızı bir tunik vardır ve sağ elinde değerli taşlarla kaplı bir arma bulunur. Aynı zenginlik, atın koşum takımında da sergilenmiştir; atın kuyruğundan ve bacaklarından sallanan düğümlü kırmızı kurdeleler, Bizanslıların Sasani krallarının (V-VII. yüzyıllar) lüks tüketim ürünlerinden ödünç aldığı ve *De Cerimoniis*'te yazdığı üzere, imparator Hamsin Yortusu'nun pazartesi törenine katıldığı zaman atı için öngörülen kraliyet simgesini çağrıştırır. İki kadın figürünün ise, bazı Bizans kaynaklarına göre, İmparator II. Basileios'un 1019 yılında Bulgarlara karşı kazandığı nihai zaferi kutladığı Atina ve Konstantinopolis şehirlerini temsil ettiği sanılır; bu sav son zamanlarda tartışmaya açılmış, zafer kazanmış bu imparatorun, 971'de Ruslarla Bulgarlara karşı yürüttüğü başarılı seferlerden dönen Ioannes Tzimiskes (y. 925-976, ☞ > 969) olduğu öne sürülmüştür. Nitekim başka bazı kaynaklarda, imparatora bu seferlerden dönüşünde iki tacın sunulduğu yazar; bu sava göre görkemli giysiler giymiş ve kırmızı şallara sarınmış, muhteşem mücevherler ve taçlar takmış –ama çıplak ayaklı– bu iki kadın figürü iki şehrin *Tykhe*'si

değil, giysilerinin renklerinden de anlaşıldığı üzere, Mavilerle Yeşiller* adlı hiziplerin simgesel tasvirleridir.

Kumaşlarda *basileus* portrelerine çok ender rastlanır. Genelde imparatorun gücünü ve erdemlerini ilan etmek için simgelere başvurulur. En yaygın olarak kullanılan ve en sevilen imgelerden biri, hanedan arması olan kartaldır. Auxerre piskoposu Aziz Germanus'un mezarında bulunan ve üzerinde lacivert üzerine sarı renkte iki çift kartalın olduğu büyük ipekli kumaş (170 x 120 cm) bu tür imgelere bir örnektir. Bu kumaşın, aslında 2,36 metre genişliğinde, üzerinde her sırada dört kartal bulunan bir kumaşın parçası olduğu sanılır. Güçlü pençeleriyle inci kaplı bir ayaklığa tutunan kartallar cepheden, ama yüzleri sola dönük olarak resmedilmiştir. Son derece ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiş olan tüyleri, hayvanların anatomisinin farklı bölgelerine göre farklılık gösterir. Kumaşın etkileyici ve sade zarafeti, renk uyumunun başarısının yanı sıra, uygun şekilde varyasyon gösteren veya tekrarlanan, az sayıda dekoratif motifin zekice kullanımından kaynaklanır. Bressanone kumaşı da daha geniş, kırmızı üzerine siyah renkte bir ipekli kumaşın bir parçasıdır. Büyük kuşlarla çiçekler içeren boşluk doldurma unsurlarının düzeni ile tüylerin son derece ayrıntılı ve dekoratif bir şekilde resmedilmiş olması, Auxerre kumaşıyla ortak yanlarını oluşturur. Her iki kumaşın bir başka ortak özelliği, kartalların gagalarında tuttuğu pandantifli halkadır. Antikçağdan kalma bu ikonografik motifte yırtıcı kuşların gagalarından veya boyunlarından aetit, yani kartal taşı asılı durur. Klasik kaynaklarda bu taşa özellikle gebelikte ve doğumda koruyucu güçler atfedilir, dolayısıyla bu türden kumaşların imparatorluk ailesinde bir doğum gerçekleştiği zaman üretildiği ve Büyük Saray'ın belli yerlerinde, örneğin imparatorun çocuklarının doğum öncesi dönemine, doğumuna ve doğum sonrası dönemine ayrılan mekân olan Porphyra'da sergilendikleri düşünülebilir.

Portreden çok simge

İmparatorlarla ileri gelenlerin giysileri üzerinde kartalların yanı sıra, grifon gibi yine simgesel değere sahip hayvanlar da resmedilirdi. Bu türden çok az örnek muhafaza edilmiş olmasına rağmen, varlıklarına dair bilgileri yine yazılı veya ikonografik kaynaklardan öğreniyoruz. Yazılı kaynaklar arasında Manuel Komnenos'un (1118-1180, ☠ > 1143) şövalyeler arası bir mızrak dövüşünde (XII. yüzyılda Konstantinopolis'te çok rağbet gören batılı bir eğlence türü) giydiği tören giysilerinin tasviri yer alır ve giysiler arasında üzerinde sırt sırta vermiş grifonların olduğu

* Hipodrom yarışlarının taraflarını simgeler. Aslında bu hiziplerin sayısı Kırmızılar, Maviler, Beyazlar ve Yeşiller olmak üzere dörttür, ancak Beyazlar Maviler içinde; Kırmızılar da Yeşiller içinde kabul edildiği için Mavilerle Yeşiller olarak bilinmektedirler ve Roma'dakinin aksine Bizans'ta bu hiziplerin her biri belirli tabakaları temsil etmiş ve bir spor kulübünden ziyade bir parti gibi örgütlenmişlerdir –ed.n.

madalyonlar içeren bir giysi vardır. Sayıları çok daha yüksek olan ikonografik kaynaklar arasında ise özellikle minyatür repertuarında, Ioannes Khrysostomos'un *Homeliae* [Vaazlar] eserini içeren elyazması kitabın başındaki minyatürlerde Nikephoros Botaneiates (1001/1002-1081, > 1078) ile maiyetinin giydiği kıyafetlerin görkemli tasvirleri yer alır (Paris, Bibl. Nat., ms. Coislin 79).

Taçlar

VI. Leo'nun (866-912, > 886) XIV. yüzyıl başlarında yeniden bir araya getirilmiş ve San Marco Katedralinin hazinesinde muhafaza edilmiş tacı dışında Bizans kökenli iki önemli taç söz konusudur: IX. Konstantinos Menomakhos'un (y. 1000-1055) tacı olarak bilinen ilk taç, aslında 1861-1870 yılları arasında Slovakya'nın Nyitra-Ivanka Köyü'nde tarım faaliyetleri sırasında belirsiz şartlarda ortaya çıkmış ve günümüzde Budapeşte Ulusal Müzesi'nde muhafaza edilen, bölmeli mineyle küçük altın plakaların yeniden düzenlenmesinden oluşan bir üründür. Bu tacın bulunma şartları ile üzerindeki yazılarda görünen belirgin ortografik ve sentaktik hatalar, bazı araştırmacıları bu tacın hakiki olduğundan şüphe duymaya itmiştir. Başka araştırmacılara göre ise, teknik özellikleri ve plakaların sabitlendiği deliklerinin konumundan dolayı bunlar aslında bir tacın sorgucunu değil de bir kemerin süslemelerini oluşturuyor olabilirdi. Farklı boylarda olan ve sivri uçlarla sonlanan küçük plakalar, IX. Konstantinos, karısı Zoe (y. 980-1050, > 1042) ve kız kardeşi Theodora'dan (y. 981-1056, 1042'de ve > 1055) oluşan –ve Sina Dağında Azize Caterina Manastırında Cod. 364'te bulunan bir minyatürde de bir arada tasvir edilmiş olan– merkezi *basileus* grubunu içerir; bu grubun iki yanında iki dansöz ve Hakikat ile Tevazuyu temsil eden iki figür bulunur. Figürlerin hepsi, üzerleri kuşlarla kaplı, birbirine dolanmış çiçek salkımlarından oluşan bir tür büyülü peyzajın içinde yer alır; bu peyzaj bir yandan imparatorluk sarayının verimli bahçelerini, ama daha çok *De Cerimoniis*'te adı geçen ve yabancı elçilerin anlatımlarında şaşkınlık içinde yer verdikleri, Magnaura'nın kabul salonuna yerleştirilmiş olan, üzerinde kendiliğinden hareket eden ve öten kuşların olduğu bronzdan robotu çağrıştırır. Genç dansözler, İslami modelleri andıran ikonografileri ve imparatorun etrafında bir övgü çemberi oluşturan Kharitleri temsil etmelerinden dolayı özellikle ilgi konusu olmuştur; bu metafora hem hatiplerin konuşmalarında hem de imparatorluk ikonografisinde sık sık rastlanır.

Günümüze ulaşmış iki taç

İkinci taç da Macaristan'la bağlantılı olup 2000 yılından beri Budapeşte'de Temsilciler Meclisi'nde muhafaza edilen kutsal tacın bile-

şenlerindendir. Yunan tacı, altından arka fon üzerine mine işlemeli ve kakma taşların dönüşümlü olarak yer aldığı bir dizi küçük kare plakadan oluşur; onun üzerinde, tacın ön kısmında (Hagia Sophia'da II. Johannes'in olduğu ünlü mozaikte Irene'nin başındaki taca benzer şekilde), yine dönüşümlü olarak yer alan yuvarlak ve üçgen, mineli plakalardan oluşan ikinci bir dizi vardır. Ön tarafta bulunan ve tahtta oturan İsa'nın tasvir edildiği ana plakaların tam arkasında, ama tek başına, İmparator VII. Mikhael Doukas'ın (y. 1050-y. 1090, 🕮 > 1071-1078) resmi bulunur. Bu taç, figürlerin dengeli ve organik dağılımından dolayı imge açısından, Tanrı'nın ve imparatorun evren üzerindeki iktidarına dair Bizans ideolojisinin bir derlemesini oluşturur. *Panbasileus* ile *basileus* aynı düzlemde yer alır, ama İsa'nın ön tarafta ve taht üzerinde tam boy tasvir edilmiş olması, ona atfedilen itibarın daha büyük olduğunu açıkça gösterir. İsa'nın muhafızları gibi duran iki başmelekle asker azizler Georgios ile Demetrios'u, mucizevi özelliklerinden dolayı imparatorların çok önem verdiği Aziz Cosmas ile Aziz Damianus izler. Bizans imparatorlarının bir başka simgesi olan VI. Leo'nun asasında da (Berlin, Staatliche Museen) tasvir edilmiş olan bu iki aziz onuruna İmparator IV. Mikhael (?-1041, 🕮 > 1034) tarafından Konstantinopolis'in hemen dışında muhteşem bir kilise yaptırılmıştır. İmparatorun tacın üzerinde resmedilmiş maiyetinde ise oğlu Konstantinos ile Macar kralı I. Géza (y. 1044-1077) bulunur; I. Géza, askeri bir ittifakı mühürlemek amacıyla Bizanslı bir prensesle (geleceğin imparatoru Nikephoros Botaneiates'in yeğeni) evlenmişti; Mikhael ile Géza için kullanılan ve hiyerarşik farklılıklarını vurgulayan tanımlamalarla Romalıların *basileus*u ve "Türklerin kralı"nın ellerindeki kılıçlar da muhtemelen bu ittifaka atıfta bulunur. Hem saray hayatını hem de evrenin tamamını düzenleyen *taksis* [düzen] kavramı ise taç üzerindeki bütün figürlerin gözlerini anlamlı bir şekilde iki ana unsura çevrilmiştir ve yani Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ve bütün halklar üzerinde uygulanan iktidarın simgeleri olan İsa'yla imparatorun ikonalarına bakmaktadır.

Bizanslıların iktidar algısı

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*, s. 668; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Kilise Donatımları (*Antependium*'lar, Kürsüler, Sayyanlar, Vaiz Kürsüleri, Mumlar)*, s. 721; *Batıda İktidarın Sembolleri*, s. 729.

Konstantinopolis'te Hagia Sophia Kilisesi

Francesca Zago

Konstantinopolis'te bulunan ve litürjik yılın belli başlı bayramlarında patrikle imparatorun beraber katılımını öngören özel bir tören protokolünün uygulandığı bir imparatorluk kilisesi olan Hagia Sophia'daki mozaik panoların yorumu, kralın temsilci rolünü anlamamıza katkıda bulunur. Biri Makedon dönemine, diğeri Komnenos Hanedanı zamanına ait olan iki mozaik, aynı ikonografik modeli temel alır ve stilize olan yüzler ciddi ve çileci bir ifade sergiler. İktidarının sembolleriyle donatılmış olan imparator, Tanrı'nın yeryüzündeki kurumsallaşmış törensellik imgesi haline gelir.

Bizans Ritüelleri ve Hagia Sophia Mozaikleri

Hem ekümenik patrik açısından *Megale Ekklesia* [Büyük Kilise], dolayısıyla şehrin piskoposluk merkezi olan hem de imparatorluk kilisesi olan Konstantinopolis'teki Hagia Sophia Kilisesinde uygulanan özel tören protokolü, litürjik yılın belli başlı törenlerinde patrikle imparatorun beraber katılımını ve ibadet mekânına sarayın tören protokolünün dahil edilmesini öngörür. Kraliyet iktidarının simgeleriyle kuşanan ve İlahi Yaratıcının özellikleriyle erdemlerini üstlenen imparator, Tanrı'nın yeryüzündeki kurumsallaşmış törensellik imgesi haline gelir. Makedon İmparator VII. Constantinos Porphyrogennetos (905-959, ☞ > 912) tarafından yazılmış olan *De ceremoniis Aulae Byzantinae* [Bizans Sarayının Törenleri Üzerine] kaynağından öğrendiğimize göre, sarayın tören protokolü dahilinde imparatorla maiyeti, litürjiyi Hagia Sophia'nın güney yönündeki tribüne yakın yerde, bazı araştırmacıların *metatorion*'la özdeşleştirdiği, kendilerine ayrılan bir mekândan izlerler. Güney yönündeki galerinin Doğu duva-

rında günümüzde de görebildiğimiz mozaik panolar, Bizans ritüelini yorumlamak için bir araçtır. Aralarındaki kronolojik mesafeye rağmen her ikisi de *philantropia* [hayırseverlik] konusunu incelerken, muhtemelen imparatorluk erdemlerinin sürdürülmesi namına aynı ikonografik modele başvururlar. İzleyicilere göre sol tarafta olan mozaik, Konstantinopolis'in Makedon dönemine aittir. Takdis eden İsa tahtta otururken, ona dönük duran IX. Konstantinos Monomakhos (y. 1000-1055) ile İmparatoriçe Zoe (y. 980-1050, ☠ > 1042) Büyük Kilise için ona armağanlar sunar. Konstantinos İsa'ya bir *apokombion* (tahminen üç kilo altın içeren bir kese), imparatoriçe de ona, muhtemelen Hagia Sophia Kilisesine yapılan bağışların ve verilen ayrıcalıkların listelendiği bir parşömen sunar. İmparatorla imparatoriçenin yüzlerinde, bu mozaiğin altında başka resimlerin bulunmasından dolayı mozaik dokusunda yer alan değişimin izleri görülebilir. Özellikle *damnatio memoriae* [anının lanetlenmesi] veya sırf görsel mekânın geri kazanılması nedeniyle muhtemelen Porphyrogenneta'nın ilk iki kocasından birinin yerine yapıldığı sanılan Konstantinos'un yüzü, imgelerin o dönemde sahip olduğu ideolojik güç açısından önemli bir örnektir.

Ritüellerin yorumlanması

Zoe ile İsa'nın yüzlerindeki değişim ise daha tartışmalı bir konudur. İmparatorla karısının üzerinde, Bizans sarayının âdetleri doğrultusunda incilerle ve değerli taşlarla işlenmiş, altından *divitision* [uzun kollu, uzun tunik] ve *loros* (özellikle *loros*, İsa'nın ölümünü ve yeniden dirilişini simgeleyen kefeni çağrıştırdığından bu kıyafetler genelde Paskalya ve Hamsin Yortusu bayramlarına özgüdür), başlarında da imparatorluğun ihtişamını yansıtan *kamelaukion* ve *modiolos* adı verilen taçlar vardır. İhtişamlı bir yapıya sahip olan bu kompozisyonda rastlanan duruşların kaskatılığı, oldukça geleneksel bir şekilde yapılmış olan yüz tasvirlerine de yansır. Örneğin üçüncü nikâhında 64 yaşında olan Zoe, geçen zamanın üzerinde iz bırakmadığı genç ve büyüleyici bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Konstantinos'un yüzü de bireysel özelliklerden çok, bir güç ve erkeklik ideali ve İsa'nınkine benzer ağırbaşlı bir görünüm sergiler. Bu mozaiklere egemen olan ruhaniliğin etkisiyle figürler fiziksel olmaktan uzaklaşır, hatların yuvarlaklığını vurgulamak için elmacık kemiklerinin eğimli çizgilerle resmedilmesi gibi unsurlar yoluyla çizgisel bir biçime tabi tutulmuş olan yüzler, ciddi ve çileci bir ifade kazanır. İkonoklazm öncesi döneme özgü empresyonist nüanslardan yoksun olan renk gamı, değerli mine işli alaşımlar gibi kompakt ve yoğun bir hal alır. XII. yüzyıl ve Komnenos Hanedanıyla bağlantılı yeni figüratif ortam, yine adaklık nitelikte olan başka bir mozaik panoyla başlar (1118). Kucağında Çocuğu ile duran Mer-

Figürlerin kaskatı duruşları ve ihtişamı

yem Ana'nın bir yanında II. Ioannes Komnenos (1087-1143), diğer yanında Macar kralı Ladislaus'un karısı Irene bulunur ve her ikisi de seleflerinin sunduğu armağanların benzerlerini sunar ve her ikisi de, imparatorluğun imge litürjisinin katılığını teyit edercesine, aynı imparatorluk simgeleriyle donatılmıştır. Bu mozaik panonun bitişiğindeki direğin bir yüzeyinde, imparatorun 1122 yılında tahtına ortak ettiği oğlu Aleksios'un portresi yer alır. Kutsal figürler gibi cepheden resmedilmiş olan ve klasik pozları içinde hareketsiz duran figürlere ihtişamlı ve oldukça mesafeli bir üslup nüfuz etmiştir. Bu tasvirlere de egemen olan ince, soyut hatlar, bu mozaik panoda kütleleri nötrleştirme açısından daha da başarılı olup, özellikle imparatorla karısının ustalıkla icra edilmiş olan, pembeliğin bile ince çizgilerle resmedildiği yüzlerinde yassı, kırılgan ve çizgisel biçimleri vurgular. Meryem Ana ile çocuğunun yüzlerinde ise yuvarlak hatlar yoluyla daha insani bir boyut sergilenmeye çalışılmıştır.

Deesis mozaiği

Kilisenin güney yönündeki tribünün batı duvarında, imparatorluk panolarının yakınlarında yer alan *Deesis* [Yakarış] mozaiği olağanüstü bir kalitede icra edilmiştir. Cefalù Kilisesinin apsisindeki mozaiklerle (1148) ve Vladimir'de bulunan, XII. yüzyılın ilk yarısına ait Meryem Ana ikonası arasında yapılan karşılaştırmalar sonucunda, Komnenos dönemi sanatının olgun bir ürünü sayılan bu mozaik pano, XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğine, 1261 yılından sonrasına tarihlenebilir. Bu yıllara ait olması, yeni Palailogos Hanedanının ibadet alanında bir eylemi ve şehri Latinlerin elinden almaları karşılığında sundukları bir teşekkür olması açısından da inandırıcıdır. Yeni Palaiologos sanatı açısından bir açılım işlevi gören bu mozaik panoda, bir yandan İsa'nın figüründe veya altın renkli ara fondaki küçük kalkan motifinde olduğu üzere antikçağın modelleri ele alınır. Öte yandan Komnenos döneminin klasikçi modelleri temel alınarak çizim ve renk üzerinde yapılan çalışmalarla üslup ve resim açısından son derece zarif ve tamamıyla yeni sonuçlar elde edilir. Meryem Ana ile Vaftizci Yahya'nın İsa'ya yönelttiği aracılık duasının resmedildiği kompozisyon, çok ayrıntılı bir şekilde ve büyük bir uyum içerisinde yorumlanmıştır; Geç Bizans döneminin derin ruhaniliğini yansıtan yüzler o kadar ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir ki, *Theotokos* [Tanrı'nın annesi] ile *Prodromos* [Öncü] Vaftizci Yahya'nın ölçülü ve son derece insani duyguları ile takdis eden İsa'nın merhamet ifadesi son derece belirgindir. Gölgeler büyük bir şeffaflığa sahiptir, ışıktan gölgeye geçiş anı neredeyse tespit edilemez ve en aydınlık bölgelerde beyaz ve pembe nüanslı mozaik taşları kullanılmıştır. Sanatçılarının bu eserde giysilerin rengini zenginleştirmek için başvurduğu tamamlayıcı tonlar sayesinde renk gamı sıra dışı bir yumuşaklık ve ruhani bir hafiflik kazanmıştır. Altın renkli arka fon da, üç

figürü ilahi bir ışığın ihtişamıyla sararak zaman ve mekân dışı bir şekilde konumlanmasına katkıda bulunur.

Bkz. *Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı*, s. 49; *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Bizans İmparatorluğu ve Doğu (Theophano, Montecassino Başkeşişi Desiderius, Cluny, Venedik, Sicilya)*, s. 782

Rus' Toprakları: Kiev, Novgorod, Vladimir

Francesca Zago

Kiev Prensi I. Vladimir 988'de Hıristiyanlığı kabul eder ve Rum Ortodoks dinini devlet dini ilan eder. O tarihten sonra Rus' kültürü Bizans kültürünün etkisi altında kalmaya başlar ve özellikle mimari alanı, Bizans geleneğine özgü üslup ve tipolojileri ödünç alır. Kiev Prensliğinin XII. yüzyıl sonlarında gerilemeye ve feodal açıdan dağılmaya başlamasına rağmen, yeni kurulan Novgorod ve Vladimir-Suzdal' prensliklerinde mimarlar ve sanatçılar Rus' kültür geleneğini devralarak bu unsurları yeni eserlerinde işlerler.

Bizans Kültürünün Rus' Kültürü Üzerindeki Etkisi

"Yeryüzünde mi, gökyüzünde mi olduğumuzu bilemiyorduk. Yeryüzünde böyle bir güzellik ve ihtişam var olmadığı için onu tasvir etmemize imkân yok. Tek bildiğimiz, Tanrı'nın burada, insanların arasında yaşadığıdır." 987'de Kiev Prensi I. Vladimir Svjatoslavic (y. 956-1015, y. > 980) tarafından, Rum Ortodoks dinini incelemek amacıyla Konstantinopolis'e gönderilen heyetin Hagia Sophia'daki Bizans ritüelinin ihtişamından edindiği izlenim böyleydi. Bizans imparatorluk hanedanıyla kurulan bağlantılar

sayesinde, Rus prensi 998'de Hıristiyanlığı kabul eder ve Rum Ortodoks dinini devlet dini ilan eder. O andan itibaren Bizans, Rus' kültürü üzerinde güçlü bir dinsel, kültürel ve siyasal etki yaratacaktır. I. Vladimir'in "bütün Rus şehirlerinin anası" diye nitelendirdiği Kiev'e Konstantinopolis'ten getirttiği ustalar, mimarlar ve ressamlar, Bizans geleneklerine özgü teknikleri, tipolojileri, üslupları ve dekorasyon formüllerini yanlarında getirirler. Nitekim prens 989'da Rum ustalarını Meryem Ana'ya ithaf edilecek ve grandüklerin ödediği vergilerin onda biriyle finanse edileceği için *Decima* (Onda Bir) olarak bilinecek olan bir kiliseyi inşa edip süslemekle görevlendirir (bu kilise, 1240 yılında çökmüştür). 1037'de, Vladimir'in oğlu Bilge Jaroslav (978-1054) döneminde, Konstantinopolis'te yaygın olan kare içinde Yunan haçı planlı, kubbeli bir model örnek alınarak, Rus' metropolit piskoposunun merkezi olan Azize Sophia Katedrali inşa edilir. 1046'da, kutsanma töreninden bir yıl sonra, Azize Sophia'nın *presbyterium*una yapılan mozaikler, İsa'nın Kurtuluşa götüren faaliyetlerinin tamamını tasvir eder ve Rus' halkının Hıristiyanlaşma sürecinin ruhunu en güzel şekilde yansıtır. Merkezi nef, transept ve galeride bulunan ve apaçık bir şekilde açıklayıcı bir amaç taşıyan fresklerde, İncil'den olaylarla merkezi nefte ailesinin portresi dahil olarak, Prens Jaroslav'la bağlantılı resimler yer alır. Bu eserlerin yapımında beraber çalışan Bizanslı ustalarla yerel yardımcıları, çok belirgin bir arkaizme başvururken Kiev mozaiklerinin yanı sıra Hosios Loukas'ın XI. yüzyıl başına ait mozaiklerine de yer verirler. Freskler açısından ise Ohri'deki Azize Sophia Kilisesinin fresklerinin etkisi altında kalırlar. İkinci kutsanma töreni için 1061-1067 yılları arasında yan neflere, çoğu Rus olan ustalar tarafından freskler yapılır. II. Vladimir Monomakhos (1053-1125, > 1113) döneminde ise vaftizhaneyle dış galeri süslenir ve asillerin tribünleriyle bağlantılı olan iki kulede tasvir edilen, Konstantinopolis Hipodromdaki törenlerden ve oyunlardan sahneler Rus grandüklerinin otoritesinin yüceltilmesine yarar. Baş Melek Mihail Kilisesinden (y. 1112) geriye kalan ve günümüzde yakınlarındaki Azize Sophia Kilisesinde bulunan mozaikler, mozaik sanatının Rus topraklarındaki son örnekleri arasında yer alır. Konstantinopolisli ve yerel ustaların işi olan Komünyonun serbest yorumu, Havarilerin vurgulanması hem XII. yüzyılın anıtsal fresklerini çağrıştırır hem de XI. yüzyıl sonlarına ait Daphni Kilisesinin uyumlu ve orantılı örneğinin anısını canlı tutar.

Kiev'de Azize Sofia Kilisesi

Novgorod ve Vladimir Prensliklerinin Devraldığı Kültürel Gelenek

Her ne kadar güçlü dış etkiler sonucunda Kiev Prensliği XII. yüzyıl sonlarında gerilemeye ve feodal açıdan dağılmaya başlasa da, yeni kurulan Novgorod ve Vladimir-Suzdal' prensliklerinde mimarlar ve sanatçılar Kiev'in kültür geleneğini devralarak bu unsurları yeni eserlerde işlerler. Novgorod'un XII. yüzyıl ortalarına ait anıtsal resim sanatı çok çeşitli akımlara tanıklık eder. Bunların arasında, Kiev'deki aynı adlı kilise örnek alınarak inşa edilmiş olan Azize Sophia Katedralinin 1108'e ait olan ve anıtsallık, sadelik ve sağlamlık açısından Kiev Sarayı'nın üslubunu çağrıştıran freskleri ile Aziz Antonius Manastırının İsa'nın Doğumu Katedralinde bulunan, 1125'e ait olan ve bu "yeni şehrin" Batıyla ve romanesk sanatla kurduğu canlı kültürel ilişkilere tanıklık eden freskler vardır. Buna paralel olarak Bizans İmparatorluğuyla ilişkilerin zayıflamaya başladığı XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle XIII. yüzyılda gelişmiş bir yerel resim ekolü, hem Azize Sophia Kilisesindeki 1144 tarihli, Novgorod'a özgü kalın hatlı yüzleri ve enerjik resim tarzıyla dikkat çeken *Deesis* [Yakarış] mozaiğini hem de Staraja Ladoga'daki Aziz Georgios Kilisesinde bulunan, ağırbaşlı Bizans üslubuna eğilimin daha gerçekçi, daha dışavurumcu "ulusal" bir üslupla bir arada yer aldığı, 1167 tarihli freskleri gerçekleştirir. Dolayısıyla Novgorodlu sanatçılar, dış kaynaklardan (Bizans, Hıristiyan-Doğu ve romanesk) ödünç alınan unsurları uygulamakta son derece başarılıdır. Nereditsa'da bulunan Kurtarıcı Kilisesinin (1199) günümüze ulaşmayan resim süslemelerinden Kıyamet Günü tasviri, ağırbaşlılık, anıtsallık ve ifade açısından Hıristiyanlığın Rus topraklarındaki en katı akımı yansıtır.

Bizans İmparatorluğu ve Novgorod

Vladimir-Suzdal' Grandükü, Vsevolod Jurevic (1154-1212) tarafından 1194-1197 arasında inşa ettirilen "Büyük Yuva" olarak bilinen Aziz Demetrios Saray Katedralindeki resim dizisi, Ruslarla Rumlar arasındaki sanatsal işbirliğine tanıklık etmekle kalmaz, aynı zamanda Rus ustalarının Bizans mirasını hangi yönde geliştirdiğine açıklık getirir. Kıyamet Günü'ndeki havariler, doğal ve rahat duruşları, hareketli giysileri, ruhani bir ifade yansıtan, neredeyse portre benzeri yüzleriyle apaçık bir şekilde Hellenik bir etki sergiler. Bizans kanonlarını yumuşatan ressamlar, geleneksel biçimlere zamanla "ulusal" niteliklerin egemen olmaya başladığı, meleklerin yüzlerinin ve kadınların giysilerinin Yunanların abartılı zarafetini ve şıklığını kaybedip Slav özellikler edindiği daha dünyevi ve serbest bir sanata eğilim gösterirler. XIV ve XV. yüzyıllarda Moskova prenslerinin örnek aldığı kültür de, 1223'te engin Rus topraklarını (Novgorod dışında) etkisi altına

Daha az soyut, daha ulusal bir sanat

alan Tatar istilasına tabi kalarak Bizans'la ve Balkanlar'la bağlantılarını koparan, güçlü bir popüler kimliğin beşiği olan Vladimir-Suzdal' Prensliğinin kültürüdür; bu kültür XII. yüzyılda, Vladimir prenslerinin otoritesi altındaki bağımsızlık ve iktidar döneminde muhteşem anıtlar yaratır.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Ortodoksluğun Kutsal Mekânı*, s. 660; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675

Almanya: Hildesheim, Köln, Speyer

Luigi Carlo Schiavi

X ile XI. yüzyıllar arasında Almanya'da Otto dönemi sanatının geçirdiği büyük gelişim süreci, Köln piskoposu Bruno, Hildesheim piskoposu Bernard ve Paderborn piskoposu Meinwerk gibi imparatorluk sarayıyla sıkı bağlantıları olan seçkin ve bilgili sanat hamilerinin faaliyetleriyle bağlantılıdır. Hildesheim'da bulunan Sankt Michael Manastırının kilisesi, karşılıklı transeptlerin oluşturduğu iki kutuplu yapısı ve batı yönünde dua salonu şeklinde kriptalı büyük bir koro bölümü-apsisiyle bu dönemin en başarılı örneklerinden biridir. Köln'de dikkat çeken eserlerden Bruno tarafından yaptırılan Sankt Pantaleon, 1000 yılından sonra tadilat geçirir ve Westwerk'in yerine yeni, daha görkemli bir batı kanadı yapılır. Ana özelliği ambulatuarlı, üç apsisli koro bölümü olan St. Maria im Kapitol ise II. Konrad tarafından yaptırılan ve yüzyıl sonlarında tonozların ilave edildiği Speyer Katedraliyle birlikte XI. yüzyıl ortalarında Avrupa romanesk üslubunun gelişimi açısından en güncel ve en etkin Alman yapılarını oluşturur.

Hildesheim

Bernard (y. 960-1022), 993-1022 yılları arasında Hildesheim piskoposudur. İmparatoriçe Theophano'nun (y. 955-991, 🚢 > 973-983) din görevlisi, III. Otto'nun da (980-1002, 🏛 > 983) hocası olan Bernard, kendi piskoposluk merkezindeki ilk Benedikten Manastırı olan Sankt Michael'i 1010 yılında inşa ettirmeye başlar. 1033 yılında kutsanma töreni gerçekleşen yapı yüzyıllar boyunca geniş kapsamlı tadilatlardan geçer, 1945'teki bombalamalardan sonra da üslup açısından tadilata tabi tutulur. Kilisenin plnı, iki sütunla bir direğin dönüşümlü olarak yer aldığı üç nefli uzun bir yapının batısına ve doğusuna eklenmiş, birbirinin aynı iki çıkıntılı transeptin oluşturduğu simetriyi temel alır. Doğu yönündeki transeptin ucundaki üç apsisten büyük olandan önce küçük bir kemerler arası açıklık bulunur. Batı tarafında ise çok daha etkileyici bir mekânsal çözüm uygulanmıştır. Buradaki derin apsiste bulunan yükseltilmiş koro bölümünde manastırın en önemli sunakları olan (transeptle kesişme noktasına yakın) Kurtarıcı'nın sunağı ile Aziz Mikhael'in sunağı (apsisin sonunda) yer alır. Bu apsisin altında, kilisenin zeminiyle neredeyse aynı düzeyde, üç nefli, dua salonu şeklinde bir kripta bulunur. Meryem Ana sunağını içeren ve etrafı ambulatuarla çevrili olan bu kriptanın Bernard'ın defnedildiği yer olduğu sanılır. Karşılıklı iki transeptin litürjideki kullanımı da göz önüne alınmalıdır. Her iki transeptin uçlarında, çapraz tonozlu iki kemer arası açıklığın üzerinde üst üste iki galeri yer alır. Transeptin bitişiğindeki merdivenli silindirik kulelerden ulaşılan bu galerilerde ikincil öneme sahip çeşitli sunaklar bulunur. Dışarıdan bakınca Doğu ve batı yönlerinde bulunan ve kare kesişme bölümlerinin üzerinde yükselen kulelerin, transeptlerin ve merdivenli silindirik kulelerin birbirinin aynı olan biçimi ve boyutu, bu yapının iki kutuplu özelliğini apaçık bir şekilde sergiler. Bu kilisenin idealde, Bernard'ın kilise için yaptırdığı, ama sonradan katedrale aktarılmış olan iki olağanüstü sanat eseriyle birlikte değerlendirilmesi gerekir. Birincisi, günümüzde katedralin batı yönündeki anıtsal girişte bulunan, her iki kanadı üzerinde Eski ve Yeni Ahit'ten sahnelerin kabartma şeklinde yer aldığı bronz bir kapıdır. Diğeri ise Otto döneminin *renovatio* [yenilenme] sürecinin en önemli simgelerinden biri olan ve –Bernard'ın 1001'de Roma'da, II. Otto'nun sarayında geçirdiği dönemden dolayı çok iyi tanıdığı– Marcus Aurelius ve Traianus'un zafer sütunları temel alınarak yapılmıştır. Bu, İsa'nın hayatının spiral bir kabartma şeklinde gövdesi boyunca tasvir edildiği bronz bir sütundur. Karolenj dönemine ait olan katedralin (851-874) batı kısmının düzeni hakkında ise fazla bilgi sahibi değiliz. Yapılan kazılarda, Bernard'ın döneminden öncesine ait, dua salonu şeklinde bir

Bernard'ın mezarı

kriptası olan bir koro bölümünün varlığı ortaya çıkarılmıştır; 1035 yılında ise Bernard'ın halefi Godeard, bir karşı apsis ile Sankt Michael Manastırından buraya aktarılan bronz kapıya çerçeve olarak yarım daire şeklinde büyük bir dış alan içeren yepyeni bir *Westbau* yaptırmıştır.

Köln

Önemli bir metropolit merkez ve Sakson Hanedanının iktidar merkezi olan Köln'de sanatsal gelişmeler, özellikle I. Otto'nun (912-973, ♔ > 962) kardeşi Başpiskopos Bruno'ya (925-965) bağlı olarak gerçekleşir. Katedrali genişleten Bruno, IX. yüzyılın ikinci yarısında yeniden inşa edilmiş üç nefli, transeptli ve karşılıklı apsislerin bulunduğu koro bölümleri içeren yapıya, iki sütun ile bir direkten oluşan dönüşümlü bir sistemle ayrılan iki yan nef daha ekletir. Ancak Bruno'nun adıyla birlikte anılan asıl yapı, yeniden inşasına başlayıp Benedikten bir cemaate emanet ettiği Sankt Pantaleon Kilisesidir. Yapının ilk hali, sağır kemerleri ve süslemeleriyle haç planlı Paleo-Hıristiyan bir model (Milano'da San Simpliciano Kilisesi) üzerine kuruludur. Bunun yanı sıra apsisli yan yapıları ve Sankt Gallen'e benzer şekilde galeri şeklindeki kripta üzerinde apsisli bir koro bölümü bulunur. Koro bölümü ile nef 990 yılında tamamlanmış olmalıdır, küçük yan nefler ise XII. yüzyılda eklenmiştir. Arkeolojik kazılar sonucunda daha küçük bir çıkıntılı bölümün yerini aldığı anlaşılan –Bruno'nun kiliseyi emanet ettiği keşişlerin geldiği Corvey Manastırının *Westwerk*'ini örnek alan– direkler yoluyla üç nefe bölünmüş olan ve yan taraflarda merdivenli kuleler içeren çıkıntılı bölümün tarihlendirilmesi ise sorunludur. Eğer bu yapı Bruno dönemine aitse, tamamlanmamış olması muhtemeldir, çünkü birkaç yıl sonra, Aziz Pantaleon'un İmparatoriçe Theophano tarafından defnedilmesini takiben, kilisenin nefi uzatılarak neredeyse kare planlı bir ana mekândan oluşan, üzerinde tribün bulunmayan, kuzey, güney ve batı yönlerinde tribünlerin baktığı yeni, daha görkemli bir *Westbau* inşa edilmiştir. Çıkıntılı bölüm eskiden –modern dönemdeki restorasyon sürecinde ortadan kaldırılan– kemerli bir duvarla neften ayrıldığından daha özerk bir yapıya sahipti. Bu durumda da, zemin katındaki kriptası kaldırılmış olan Corvey örneğinin etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Sankt Pantaleon Kilisesi

Otto dönemine ait, ama XII. yüzyılda genelde kapsamlı tadilat süreçlerine tabi tutulan birçok yapı içeren Köln'ün romanesk mimarisinin olağanüstü zenginliğinden burada ancak kısaca söz edebiliriz: St. Cäcilien; yine Bruno tarafından yaptırılmış olan Sankt Andreas; batıda bir transept, dua salonu şeklindeki kripta üzerinde kare şeklinde koro bölümü i-

çeren ve XII. yüzyıl sonlarında üç apsisli, anıtsal bir koro bölümüyle donatılmış olan Sankt Aposteln (Piskopos Primus [1021-1036] dönemine ait); XI. yüzyılda, IV. yüzyıla ait bir *martyrium*un (şehitlik) eliptik alt yapısı üzerine kurulmuş olan Sankt Gereon; XI. yüzyıl ortalarında II. Anno (y. 1010-1075) tarafından kurulan, ama ertesi yüzyıl baştan sona yeniden inşa edilmiş Sankt Georg. Ancak Köln'de bu döneme ait en önemli yapı, üç apsis şeklindeki Doğu ucu küçük neflerin devamı niteliğinde olan ambulatuarları nedeniyle St. Maria im Kapitol Kilisesidir. Kutsal Haç sunağının 1049'daki kutsanma töreni, III. Heinrich (1017-1056, ♔ > 1046) ile Papa IX. Leo'nun (1002-1054, ♔ > 1049) Köln'e gelişi için bir fırsat yaratırken, Başpiskopos Anno'nun 1065'te gerçekleştirdiği başka bir kutsama töreni ise çalışmaların ileri bir safhaya ulaştığı anlamına gelir. XII. yüzyılda tadilattan geçen kiliseye çapraz tonozlar eklenir (sadece ambulatuar tonozları birinci döneme aittir) ve apsislerdeki yarım kubbeler yeniden yapılır, ama bunlar geçen yüzyılda yürütülen tadilat sırasında ortadan kalkar. St. Maria im Kapitol, kilisenin Doğu bölümünde uygulanan ve daha önce eşine rastlanmayan tonozlu ambulatuarlara dayalı çözüm, *presbyterium* alanında büyük kripta, Karolenj-Otto döneminden kalma iki kutuplu plandan vazgeçilmesi, kilisenin dekoratif dağarcığı ve kemer dizilerinden dolayı, Speyer Katedraliyle birlikte Ren bölgesindeki romanesk mimarinin en önemli yapılarından birini oluşturur.

St. Maria im Kapitol Kilisesi

Speyer

Speyer Katedralinin yeniden inşası, hanedanının beşiği olan Pfalz bölgesindeki Limburg an der Hardt Manastırının inşasından sonra II. Konrad'ın (y. 990-1039, ♔ > 1027) mimarlık alanında üstlendiği ikinci büyük çalışmadır. Speyer Katedrali 1030 yılında benzer, ama çok daha anıtsal ölçekte bir plan üzerinde inşa edilmeye başlanır (kutsanma töreni 1060 yılında gerçekleşir). Direklerle birbirinden ayrılan üç neften oluşan uzun yapı, bir transeptle sona erer ve kesişme noktasındaki bölümün oluşturduğu kare şeklindeki modül, yan kollarda ve düz şekilde sonlanan koro bölümünde tekrarlanır (1100 yılında koronun yerine bir apsis yapılmıştır). Limburg'da olduğu üzere, kesişme noktası üzerinde yükselen kubbeli sekizgen çatı feneri yepyeni bir unsur olup romanesk mimaride çok rağbet görmeye devam edecektir.

Speyer Katedralinin Otto dönemi geleneklerine ait mimari kavramlarla yenilikçi dürtüler arasında mükemmel bir sentez sayılmasının birçok nedeni vardır: Doğu yönündeki çatı fenerini dengeleyen ve iki sağlam kule

arasında yer alan sekizgen bir çatı fenerinin hâkim olduğu, çıkıntılı bölümün yapının geri kalan kısmına göre daha küçük olan yapısının dikkat çekiği ön cephe; Doğu yönünde bulunan, hem koro bölümünün hem de transeptin altına doğru yayılan ve III. Heinrich dönemine tarihlendirilen geniş kripta; devasa ana nefin duvarlarının direklere dayanan yarım sütunlar üzerinde yükselen büyük kemerler biçiminde şekillendirilmiş olması. Germen bölgesinde demet sütunların ilk örneklerine burada rastlanır. Uzunlamasına mekânın kemerler arası açıklıklara bölünmüş olması da bir ilk teşkil eder, ancak ikinci bir inşa döneminden sonra (1080-y. 1106) mekâna dönüşümlü olarak yer alan çapraz tonozlar eklenir.

Otto dönemi model üzerine varyasyonlar

Bkz. *Almanya'da Şehirler ve Prenslikler*, s. 76; *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675; *Truverler ve* Minnesänger*'ler*, s. 850

İngiltere

Luigi Carlo Schiavi

Başlangıçta Avrupa'nın diğer bölgelerinde uygulanan mimari denemeler konusunda isteksiz davranan İngiltere, Hastings Savaşı ve Norman fethi sonrası yeni inşaat tekniklerine ilgi göstermeye başlar. Ardı ardına yapılan manastır ve kiliselerde, anıtsal boyutlar, karmaşık bir yapıya sahip olan demet sütunlarla yeni bir unsur olan kaburgalı çapraz tonoz kullanımı ve bina köşelerinin devasa dikey kütleler yoluyla yüceltilmesi gibi bazı ortak özellikler tespit etmek mümkündür.

Norman Etkisi ve Yeni Mimari Deneyim

İngiltere, X ile XI. yüzyıl arasında Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşanan mimari denemeler temelde direnç gösterir. Bury St Edmunds (1015) gibi bazı manastırların geçirdiği reform dönemine rağmen, inşaat alanında

belirgin bir heves veya anıtsal boyutta yapılar görülmez. İtirafçı Edward'ın (y. 1005-1066) isteği üzerine, taç giyme töreninin yer aldığı Westminster Manastırının yeniden inşasıyla (1043'te inşaata başlandı, 1065'te kutsandı) birlikte değişim sürecinin belirtileri görülmeye başlanır. 1050'de Ramsbury piskoposu Hermann (?-1078) papaya yazarak ona İngiltere'nin hemen her yerinde her gün yeni kiliselerin inşa edildiğini anlatır. Ancak asıl Hastings Savaşı (1066) ile Norman fethinden sonra ardı ardına Ely, Canterbury, Lincoln, St Albans, Norwich, Winchester ve Durham'da manastır ve kiliseler inşa edilmeye başlanır. Adaya hâkim olan yeni halk, Normandiya'dan beraberinde Meuse ve Burgonya etkilerinin izlerini taşıyan yeni mimari tipolojiler ve inşaat teknikleri getirir. Yüzyılın son çeyreğine karşılık gelen kısa bir süre içinde gerçekleşen bu inşaatlarda ortak özellikler tespit etmek zor değildir. Yapılar anıtsal boyutlara sahiptir ve üç nefli, dar ama sıra dışı bir şekilde uzunlamasına gelişmiş yapılar tercih edilir. Üç bölümden oluşan çok uzun bir koro bölümü Doğu yönünde, alçak ve çıkıntılı bir transepten sonra neflerin devamını getirir. Nefler, Jumieges'deki Notre-Dame ve Caen'deki Saint-Etienne gibi Norman kiliselerini örnek alarak üç düzeyden oluşur (uzunlamasına kemerler, kullanılabilir *matroneum*lar, nefin üst kısımları) ve dönüşümlü unsurlardan oluşan destek sisteminde demet sütunlarla, küçük sütun ve unsurlardaki artışla son derece karmaşık bir yapıya sahip olur. XI. yüzyıl ortalarında Normandiya'da ortaya çıkan ve özellikle Bernay ve Jumieges kiliselerinin transeptlerinde görülen yeni bir yapıya benzer şekilde nefin üst kısımlarında, pencerelerin olduğu yerlerde duvar kalınlığında galeriler yapılır. Yapının dış tarafında ise büyük dikey kütleler yoluyla kesişme noktalarını ve köşeleri (transeptlerle kesişme yerleri, transeptlerin kolları, *chevet*, ön cephe) vurgulamaya büyük önem verilir. İngiltere'de sık rastlanmayan, ambulatuarlı ve ışınsal şapelli bir koro bölümünün bulunduğu (1096'da Piskopos Herbert Losing tarafından inşa edilmeye başlanan) Norwich Katedrali, kesişme kulelerine verilebilecek önemli örneklerden biridir.

Norman tipolojileri ve teknikleri

Yeni İnşaat Tipolojileri: Cisterciensis Manastır Mimarisinden Yeni Fransız Gotik Biçimlerine

XI ile XII. yüzyıl arasında, çok büyük boyuttaki kemerler arası açıklıkları örtmek için yeni bir teknik olan kaburgalı çapraz tonoz yaygın hale gelir. 1093 yılında Guillaume de Saint Carilef tarafından inşa edilmeye başlanıp 1128-1133 arasında tamamlanan Durham Katedralinin koro bölümü erken döneme ait güzel bir örnektir. Eskiden çapraz

Yeni bir tonoz şekli

kemerlere dayanan ahşap bir merkeze sahip üç nef, çok çıkıntılı, iki nefe bölünmüş bir transept ve dört kemer arası açıklık uzunluğunda, üçe bölünmüş, uzun bir koro bölümüyle devam eder. Dönüşümlü olarak kullanılmış olan destek unsurlarını vurgulamak için, daha önce eşi görülmemiş bir şekilde zayıf, silindirik direkler, şerit ve eşkenar dörtgenlerle süslenmiştir. Ön cephede iki kule bulunur. Dikdörtgen planlı bir kule, kesişme noktasındaki kemerler arası açıklığın üzerinde yükselir. Ayrıca Doğu yönünde, yan apsislerin üzerinde de dengeyi sağlamak için iki kule olmalıydı. Ojival tonozlarla deneyler aynı dönemde hem İngiltere'deki başka kiliselerde (Gloucester) hem de Fransa'nın kuzeyindeki bazı kiliselerde (Lessay) uygulanır, ama bir yandan avangard inşa teknikleri geliştirilirken, öte yandan ahşap örtülerin kullanıldığı saygın yapıların da inşa edilmeye devam edildiğini (Fransa'da, Caen'de ve Cerisy-la-Forêt'de) belirtmek gerekir. Bu örnekler arasında 1080'de Başkeşiş Simeone tarafından inşa edilmeye başlanan, 1091'de katedrale dönüştürülen ve 1106'da, inşası tam olarak bitmeden kutsanan Ely Kilisesi ile Canterbury Katedralinin (1096-1130) ilk koro bölümü sayılabilir.

Cisterciensis monastisizmi de kısa süre içinde İngiltere'ye ulaşır ve yerleşim tipolojileri ile manastır mimarisini beraberinde getirir. 1128'de, Winchester piskoposu Giffard'ın emriyle Waverley Manastırı kurulur. Clairvaux tarikatına ait Rievaulx Manastırı da 1132 yılına tarihlendirilir. 1135'te Yorkshire'de kurulmuş olan Fountains Manastırından geriye harika bir harabe kalmıştır. Bernard'ın planının özgün bir uygulamasına örnek olan kilisede, uzunlamasına sivri kemerler ve kesintili bir beşik tonoz (Fontenay Manastırı [1139-1147] tonozuna benzer) bulunur ve haç şeklindeki planın üst kolu yedi tane, küçülen düz apsisle sona erer.

Bernard'ın modeli

Korkunç yangınlardan sonra 1174 yılında Canterbury Kilisesinin ve 1186 yılında Chichester Katedralinin koro bölümlerinin baştan inşasında hem sivri kemerlerin ve tonozların kullanımı hem de Fransız örneklerinden ödünç alınan sütun başlıklarının süsleme ayrıntıları, Ile de France'ın yeni gotik biçimlerinin ne kadar erkenden benimsendiğine tanıklık eder.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675

Norman Hâkimiyetindeki Sicilya: Cefalù, Palermo, Monreale

Manuela De Giorgi

Sicilya'daki yeni Norman Hanedanının doğuşu II. Roger'ın 1130'da taç giymesiyle başlar. Bu dönemde uygulanan kültür politikasının temel özelliği, hem kamusal hem de özel kaynaklı yoğun bir inşa faaliyetidir. Kral tarafından yaptırılan ilk yapılardan biri olan Cefalù Katedraliyle aynı dönemde Palermo'da, Kraliyet Sarayı içerisinde Cappella Palatina da inşa edilir. Özel kişiler tarafından yaptırılan en zengin eserler arasında Martorana olarak bilinen ve Amiral Antakyalı Georgios tarafından yaptırılan kilise ile, Amiral Maio Barensis tarafından yaptırılan San Cataldo Kilisesi vardır. XII. yüzyıl sonlarında ise iki yeni yapının inşasına başlanır: Piskopos Gualterus Ophamilius tarafından yaptırılan Palermo Katedrali ve II. Guillaume'un muhteşem eseri, Monreale piskoposluk merkezi. Norman kralları, Favara ve Zisa gibi yazlık konutların ve dinlenme mekânlarının inşası yoluyla sivil mimari alanına da kayda değer bir hız kazandırır.

Cefalù Katedrali

İtalya'da Bizans katepanlığının merkezi olan Bari'nin 1071'de fethiyle Normanların Güney İtalya'daki yükselişi başlar ve en azından siyasal açıdan Doğu İmparatorluğunun İtalya toprakları üzerindeki egemenliği nihai olarak sona erer. 1080 yılına kadar Sicilya'nın fethi de tamamlanır ve II. Roger'ın (1095-1154) 1130'da gerçekleşen taç giyme töreni Güney İtalya'nın tamamının onun altında fiili olarak birleştiği an olur.

Bu olay, hem Sicilya'da yeni Norman Hanedanının doğuşu hem de hanedana özgü kültür politikasının başlangıcı anlamına gelir.

Kral tarafından kendi defnedileceği yer olarak yaptırılan Cefalù Katedralinin inşası bu yeni bakış açısına dahildir. 1131 yılında Hamsin Yortusu gününde temeli atılan ve Kurtarıcı ile Aziz Petrus ve Aziz Paulus'a ithaf edilen bu kilise, çok daha geniş kapsamlı bir kent ve kilise düzenleme sürecinin bir parçasıdır. II. Roger katedralin yapımıyla piskoposluk merkezi düzeyine yükseltilen Cefalù'ya 1132'de toprak ve mülk bağışında bulunur.

Yapının büyüklüğüne rağmen, 1145'te kırmızı somaki mermerinden iki lahidin transepte konmasından ve apsisteki mozaik süslemelerde 1148 tarihinin yer almasından anlaşıldığı üzere, Cefalù Katedralinin büyük kısmı Roger döneminde tamamlanır. Latin haçı şeklinde bir bazilika planına sahip olan yapı, Doğu yönünde üç apsisle sona erer ve tamamı devşirme malzemeden oluşan mermer kaideler üzerinde yükselen sekiz granit sütunla birbirinden ayrılan üç neften oluşur. Cefalù'daki yapıda, II. Roger'ın 1154'teki ölümünden önce ve sonra olmak üzere, özellikle yüksek düzeylerde görülen tutarsızlık ve farklılıklardan da anlaşılacağı üzere apayrı iki inşa dönemi söz konusudur. Derin *presbyterium* ilk plana ait bir unsurdur ama yapının ahşap örtüsünden geriye ne yazık ki nefin üzerinde bulunan ve İslam tarzında süslemeler içeren birkaç parçadan başka bir şey kalmamıştır. Dışarıdan bakıldığında, yapı hem sade hem de karmaşık bir görünüm sergiler. Tamamlanmamış ön cephenin iki ucunda, XII. yüzyılda Avrupa mimarisinde yaygın olarak görülen, ama Sicilya'da yepyeni bir özellik teşkil eden bir uygulama doğrultusunda iki kule bulunur. Duvar yüzeyleri, taşa oyulmuş yüksek plastırlarla bölünmüş ve üzerinde sade figüratif unsurların bulunduğu küçük kemerlerle taçlandırılmıştır.

Ön cephede yenilikler

Oyma eserler dikkat çekicidir. Kilisenin sütun başlıkları büyük ölçüde Bari civarının dilini yansıtsa da, avluda faaliyet göstermiş olan taş ustaları daha belirgin bir klasisizm sergiler.

Bizans ustalarının eseri olan Cefalù mozaikleri sadece koro bölümünde (ana apsis, çapraz tonoz yelkenleri ve altlarındaki duvarlar) bulunur ve Bizans süsleme uygulamalarıyla Roger dönemi sanatının altında yatan kendi kendini yüceltme amacı arasındaki mükemmel dengenin ürünüdür. Bu mozaikler, iki ayrı düzlemde yorumlanabilir. Dikey düzlemde üst üste kuşaklarda tasvir edilmiş figürlerin arasındaki yapay ilişkiler söz konusudur; yatay düzlemde de, bir yandan Bizans kaynaklı imge hiyerarşisi gözlemlenebilir. Diğer yandan büyük merkezi pencerenin altında, gümüş arka fon üzerine yazılmış olan ve yukarıda da belirtildiği gibi, 1148 tarihini içeren bir yazı dikkat çeker. Süsleme içeriği, elinde Yunanca ve Latince olmak üzere iki dilde bir İncil tutan *Pantokrator*'un büstünün yer aldığı apsisin yarım kubbesini merkez alır. Silindir şeklindeki apsisin yüzeyinde üç yatay kuşak halinde dört ana meleğin ve merkezi pencerenin iki yanında üçlü gruplar halinde bulunan havarilerin arasında dua eden *Theotokos* [Tanrı'nın annesi] tasvir edilmiştir. Çapraz tonozda ise yarım figür şeklinde resmedilmiş ibadet eden meleklerle Kerubiler ve Serafimler yer alır. *Presbyterium*un yine dört yatay kuşaktan oluşan duvarlarında da Es-

Mozaikler: Bizans süslemeleri ve kendi kendini yüceltme amacı

ki Ahit'ten peygamberler, savaşçı ve diyakon azizler ve piskoposlar bulunur (kuzey yönünde Latinler, güney yönünde Yunanlar).

Cefalù mozaiklerinde, hem klasisizmin ihtişamına hem de bazen sade fizyonomik hatlara sahip, kompozisyon birimleri olarak açık ve planlı bir ritim doğrultusunda tekrarlanmış tek tek figürlerin kullanımından dolayı üslup açısından neredeyse katı bir model uygulanmıştır.

Mozaiklerin XII. yüzyılın ikinci çeyreğinin başına tarihlendirilmiş olması son derece gerçekçi görünüyorsa da, dışarıdan bakıldığında ana apsisin yuvarlak pencerelerinin duvarla örülmüş olmasından da anlaşılacağı üzere, kilisenin süsleme projesinin yapı inşa edilirken doğmadığı, muhtemelen II. Roger'ın kendi defni ve zaferlerinin anısı için amaçladığı, kırmızı somaki mermerinden iki lahdin transeptin kollarına yerleştirilmesinden sonra kararlaştırıldığı bellidir.

Palermo'da Cappella Palatina

1130 yılı civarında inşa edilen Cefalù Katedraliyle aynı dönemde kral tarafından Palermo'da ikinci bir yapı inşa ettirilmeye başlanır: Cappella Palatina [Saray Şapeli]. Kraliyet Sarayı içerisinde yer alan Cappella Palatina, ikonografik açıdan üçe bölünmüş, Latin temelli bir salon ile hafifçe yükseltilmiş olan *presbyterium* bölgesine tekabül edecek şekilde inşa edilmiş Yunan haçı planlı bir yapının güzel bir karışımı niteliğindedir. Yunan haçı planlı yapı, yüksek bir kubbe kasnağı ve köşe nişleri üzerinde yükselen bir kubbeyle örtülüdür. Koro bölümünün sonunda ise pek derin olmayan iki yan apsisle önünde *bema* bulunan daha geniş, merkezi bir apsis vardır. Nef kısmı, üzerlerinde hafifçe sivri ve çok yüksek kemerlerin yükseldiği, kısa sıralar halinde dizilmiş sütunlarla birbirinden ayrılan dört kemerler arası açıklıktan oluşur. Batı yönünde, zeminle uyumlu, Cosmati tarzı mermer kakmalardan oluşan muhteşem krallık tahtı bulunur.

Plan

Cappella Palatina ancak yapının iç yüzeylerini tamamıyla kaplayan devasa mozaik halısı bittikten sonra tamamlanmış sayılır. Koro bölümünün kubbesinin temelinde bulunan, mozaikle yapılmış Yunanca yazıtta hem II. Roger'ın adı hem de 1143 tarihi yer alır. Dolayısıyla süslemelerin bu tarihte tamamlanmış olduğunu düşünmek mantıklıdır. XII. yüzyıl Sicilya sanat kültüründeki güçlü İslam etkilerini sergileyen, seküler kaynaklı resimlerle süslenmiş mukarnaslı ahşap çatı özellikle mükemmel derecede muhafaza edilmiş olmasından dolayı eşsiz bir eserdir.

*Presbyterium*un süsleme içeriği Roger dönemiyle bağlantılıdır. Mekâna hâkim olan ve etrafında dört baş meleğin ve başka meleklerin

olduğu *Pantokrator* İsa'nın yanı sıra kubbe kasnağında bir dizi peygamber, havari ve İncil yazarı ve çoğu Latin olmak üzere şehit ve piskoposlar bulunur. Cappella Palatina'nın içerdiği en önemli yenilik, Bizans'takilere benzer bir yapıya sahip olan, ama sahneleri planlı ve esnek bir şekilde ayrı ayrı ele alınabilen Kristolojik resim dizisidir. Yan taraflardaki küçük apsislerin ilk inşa aşamasına ait süslemeleri arasında, kuzey apsisinde bulunan ve tamamıyla restore edilmiş olan Aziz Petrus ile güney apsisinde bulunan ve ilk halini koruyan Aziz Paulus'un büstleri ve küçük neflerde bu azizlerin hayat öyküleri yer alır. Mekânın süslemeleri daha sonra I. Guillaume (1120-1166, > 1154) döneminde tamamlanır. Bu mekân merkezi neflerin yüzeyi Roma'daki büyük Constantinus dönemi bazilikalarına özgü (örneğin San Pietro veya San Paolo fuori le mura), tamamıyla batılı bir gelenek doğrultusunda Eski Ahit'ten alınma sahnelerle (*Yaratılış*'tan Yakup'un Hikâyeleri) süslenir.

Kristolojik dizi

Martorana ve San Cataldo Kiliseleri

1150'li yıllarda kralın yoğun inşaat faaliyetlerinin yanı sıra özel girişimler de gerçekleşmeye başlar. En zengin eserler arasında, Amiral Antakyalı Georgios'un hamiliği altında inşa edilen ve Martorana adı verilen kilise vardır. İbadet mekânına girişten hemen önce yer alan ve Antakyalının yere kapanmış halde tasvir edildiği, Meryem Ana'ya ithaf edilen uzun bir yazıtta yapının inşasıyla süslemelerinin hikâyesine yer verilir. Bu yazıta eşlik eden panoda da İsa tarafından taçlandırılan II. Roger tasvir edilmiştir. Amiralin kare içinde Yunan haçı planı üzerinde yükselen kilisesinin üç apsisi vardır ve eski girişinin önünde büyük bir mekân bulunur (eski giriş, Barok dönemde gerçekleştirilen ve ana apsisin ortadan kalkmasına neden olan tadilatlar sırasında tamamıyla ortadan kaldırılır). Örtü sistemi, dış kubbe kasnağı üzerinde yükselen merkezi kubbenin çevresinde gelişir ve Yunan haçının kollarının üzerinde dönüşümlü olarak geniş kemerlerle beşik tonozlar yer alır.

Mekânın bu şekilde bölünmüş olması, kiliseyi yaptıran haminin kişisel tercihini yansıtır. Martorana'nın yanı başında yer alan ve amiral Maio Barensis tarafından yaptırılmış olan San Cataldo Kilisesi, pencereleri çevreleyen derin sağır kemerlerin hareket kattığı, üç yarım kubbeyle örtülü, benzer bir yapıya sahiptir.

Amiralin kilisesinin süslemeleri de Bizanslı sanatçıların eseri olup, ana hatlarıyla Palatina modeline sadık kalmıştır. Benzerlikler özellikle kubbe kasnağındaki mozaik düzende göze çarpar. Kristolojik dizinin düzeni ise farklıdır, çünkü Martorana'da daha tutarlı bir şekilde sunulmuş

ve Diriliş'te Meryem Ana'nın rolü vurgulanmış, yan apsislerde Meryem Ana'nın anne ile babasının büstlerine yer vermeye karar verilmiştir. Biçimsel açıdan Martorana'nın mozaikleri Palatina mozaikleriyle aynı döneme ait olsa da, sahnelerin doğallığı açısından farklıdır ve figüran kalabalığının dayattığı bağlantılardan yoksun olup tek tek figürlere daha çok odaklanır.

Palermo Katedrali ve Monreale Piskoposluk Merkezi

Norman hâkimiyetindeki Sicilya'da yürütülen inşa faaliyetlerinin son ikisi XII. yüzyıl sonlarında gerçekleşir: 1169-1190 yılları arasında Palermo piskoposu olan Gualterus Ophamilius tarafından yaptırılan yeni katedral ile II. Guillaume'un (1153-1189) muhteşem eseri olan Monreale piskoposluk merkezi. XVIII. yüzyılda yapılan kapsamlı değişikliklerden dolayı Ophamilius'un eserinin yapısı ancak teorik olarak tahmin edilebilirse de, Monreale ilk yapısal ve dekoratif kimliğini olduğu gibi muhafaza etmeyi başarmıştır. Piskoposluk merkezi, krallık sarayı, piskoposluk binası, Santa Maria Nuova Kilisesi ve muhteşem bir avluya sahip Benedikten Manastırından oluşur. Muhteşem kilise çok hızlı bir şekilde, 1174 ile Bonannus Pisanus'un (XII. yüzyıl) bronz kapıya imza attığı 1186 arasında gerçekleştirilmiştir. Norman katedrallerinin klasik modelini temel alıp geliştiren kilisenin üç nefli yapısı, biraz daha geliştirilip geniş ve biraz çıkıntılı bir transeptle ve oldukça derin, üç temelli bir apsisle sona erdirilmiştir. Hafiften sivri, kocaman kemerlerin çevrelediği kare planlı koro bölümünün, yapının tamamının odak noktasını oluşturduğu bellidir. Kilisenin eskiden ahşap olan ve büyük kısmı XIX. yüzyıl sırasında yok olan örtüsü, küçük neflerde düz, merkezi nefte kirişliydi ve Cappella Palatina'dakiler gibi boyalıydı. Günümüze ulaşmış olan ön cephe, XVIII. yüzyıla ait olsa da ortaçağ yapısını temel almıştır. Ön cepheye göre çok az çıkıntılı olan üç kemerli kısa avlu, Cefalù Katedralininkilere benzer iki kalın kulenin arasında yer alır. Dış duvarların işlenişi dikkat çekicidir; özellikle apsis bölgesi, zarif bir şekilde birbirine örülü sivri kemerler içerisinde yer alan, açık renkli kireçtaşı üzerine siyah volkanik tüfle gerçekleştirilmiş geometrik desen, çiçek ve hayvan motifleriyle süslenmiştir.

Monreale, II. Guillaume'un mücevheri

Eski revaktaki Meryem Ana Hikâyeleri dışında süsleme içeriğinin büyük kısmı günümüze ulaşmıştır. Kilisenin merkezi kemerler arası açıklığının girişindeki direklerin üzerinde yer alan ve birinde II. Guillaume'un kilisenin maketini Meryem Ana'ya sunduğu, diğerinde İsa tarafından taçlandırıldığı adaklık panolardan da açıkça anlaşıldığı üzere, süsleme süre-

ci kralın ölümünden önce tamamlanmıştır. Apsisin büyük yarım kubbesinde muhteşem bir *Pantokrator* yer alır, silindirin yüzeyinde ise başmeleklerle havarilerin ve azizlerin arasında tahtta oturan Meryem Ana tasvir edilmiş ve figürlerin kimlikleri Yunanca ve Latince yazıtlar yoluyla tespit edilmiştir. Güney ve kuzey yönündeki apsislerde de Aziz Petrus ile Aziz Paulus ve hayatlarından sahneler resmedilmiştir. Koro bölümünde ve daha küçük nefler boyunca yer alan geniş kapsamlı Kristolojik dizide İsa'nın hayatından olaylara özel önem verilmiştir. Merkezi nefte yer alan Eski Ahit'ten sahnelerin düzeni I. Guillaume'unkini andırır, ama mekânın genişliğinden dolayı tek tek sahnelere daha geniş yer verilmiştir. Monreale mozaikleri ikonografik açıdan Palermo Katedralininkilerle benzerlikler gösterse de, üslup açısından çok farklıdır. Bizanslı ustalar, muhtemelen yerel etkilerin de katkısıyla son derece güncel işler ortaya koyarlar ve Geç Komnenos döneminin üslubuna hâkim olup yerleşik ikonografik gelenekleri yeni ve yenilikçi bir üslupla ve tamamıyla Batıya özgü mimari bir yapıyla kaynaştırmayı başarırlar.

Mozaikler: Bizans'la Sicilya arasında karşılıklı etkileşim

Olağanüstü avlu, bu yapı grubunu eskiden oluşturan yapılar arasında en çok ilgiyi hak edenlerden biridir. Bu eser Norman dönemi plastik sanatlarının evrimini ve antikçağdan ilham alınan anlatımsal biçimlerden ve ritimlerden yararlanan farklı kökenlerden ustaların –karışık bir yapıya sahip en az iki atölye– aynı inşaat içinde gerçekleştirdikleri çalışmaları ayrıntılı bir şekilde incelememize olanak tanır.

Sivil Mimari: Favara, Zisa ve Cuba

Sivil mimari de Norman döneminde kayda değer bir gelişme gösterir. Bu eserler kamusal tesislerden ve konutlardan oluşur. Örneğin neredeyse ilk haliyle günümüze ulaşmış olan ve ortaçağda tarihçileri hayrete düşüren kocaman merkezi bir bahçesi olan ve Favara diye anılan büyük yapı, kaynaklara göre II. Roger dönemine aittir. II. Guillaume'un yazlık konutu olan Zisa da aynı gruba aittir, ama biraz daha geç bir döneme tarihlenir; paralel yüzlü, iki katlı bu binanın zemin katında davetler için havuzlu büyük bir salon, üst katında ikametgâh bulunur. Krallık sarayına yakın yerde bulunan bir başka yapı olan Cuba da XII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilir. Bu yapıların bazılarında bulunan seküler mozaik süslemelerin ancak ufak bir kısmı muhafaza edilebilmiştir. Palermo'daki sarayda bulunan ve Roger'ın Odası olarak bilinen salon bu duruma bir örnektir. Altın renkli, görkemli bir arka fon üzerinde çiftler halinde hayvanlar ve hayali figürler (egzotik bir palmiyenin yanında birbirlerinin aynadaki

yansıması olan tavus kuşları, aslanlar, kentauruslar), çiçek salkımlarıyla son derece zengin bir şekilde süslenmiş av sahneleri tasvir edilmiştir; tonozda da birbirini kesen karmaşık şeritler, aralarında farklı hayvanların bulunduğu, iç içe örülü motifler oluşturur.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*, s. 675

Venedik'te San Marco Kilisesi

Francesca Zago

Venedik, Aziz Marcus'un naaşını devraldığı zaman bir havarinin ağırlandığı bir yer olarak prestij kazanır ve gücünü kabul ettirerek kiliseden özerkliğini ilan eder. Bizanslı valilerle aynı unvanların atfedildiği bir doge*nin lider olduğu San Marco Bazilikası, Venediklilerin siyasal, ekonomik ve askeri gücünü temsil eder. Bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca inşa sürecinde birbirini izleyen yerli ustalar, Bizanslı mozaik sanatçıları ve batılı heykeltıraşlar, XII. yüzyılın ikinci yarısında hem Doğu Akdeniz'deki merkezlerin figüratif kültürü hem de Orta İtalya'nın resim sanatı üzerinde etkili olmayı başaran, farklı unsurların sentezi olan yeni bir ifade tarzına hayat kazandırırlar.*

San Marco Bazilikası: Venedik'in Siyasal ve Dinsel Gücünün Yeni Merkezi

Agnello Partecipazio (?-827) 810 yılında sarayını Methamaucum'dan (Malamocco) Rivoalto'ya (Rialto) taşır; günümüzdeki Doge Sarayı'nın da bulunduğu bu bölge, Aziz Marcus'a ithaf edilen bazilikanın da sonradan inşasıyla Venedik'in siyasal ve dinsel gücünün yeni sembolik merkezi haline gelir. Günümüzde var olan San Marco Bazilikası 1063 yılında Domenico Contarini (?-1070) tarafından, hem 829 yılına ait *doge*nin şapeli hem de

Havari Markos'un İskenderiye'den kaçırılıp getirilen naaşını muhafaza etmek için *martyrium* [şehitlik] işlevi gören bir yapının yerine inşa edilir. 976 yılındaki yangından sonra 976-978 arasında *Doge* I. Petrus Orseolo (y. 928-987) tarafından restore ettirilen bazilika, 1094 yılında, Aziz Markos'un naaşı kriptaya yerleştirildiği zaman Vitale Falier (1086-1096 arası *doge*) tarafından kutsanır. İncil yazarının naaşını devralan şehir bir havariyi ağırlayan bir yer olarak prestij kazanır ve denizdeki gücünü kabul ettirerek Aziz Marcus kültü açısından, öncelikle Venedik'in dinsel kurumları üzerinde üstünlük iddiasında bulunan güçlü Aquileia patrikliğinden dinsel bağımsızlığını ilan eder. Venediklilerin şanlı siyasal, ekonomik ve askeri gücünü temsil eden ve XI ile XII. yüzyıllarda Bizans valileriyle aynı unvanların atfedildiği *doge*lerin liderlik ettiği yeni bazilika, Konstantinopolis'in imparatorluk geleneklerinden ilham alınarak ve havariler için kutsal emanet merkezi ve imparatorların defnedildiği Iustinianus tarafından yaptırılan Apostoleion Kilisesi örnek alınarak inşa edilir. Haç şeklinde bir planı olan kilisenin Doğu yönünde, en büyüğü ortadaki olmak üzere üç apsis bulunur. Ayrıca bir kripta, bir transept, üzeri beş kubbeyle örtülü üç nefli bir ibadet mekânı vardır. Beş kubbenin üçü merkezi eksen üzerinde yer alır. Transeptin iki kolu üzerinde de birer kubbe bulunur. Batı yönünde bulunan girişin önünde yer alan narteks, XII ve XIII. yüzyıllarda güneye ve kuzeye birer kol eklenmesiyle tamamlanır. Beş köşeli Bizans planından uzaklaşmış olan bu planın özelliği, daha büyük olan uzunlamasına ekseninin Latin Haçı planlı bazilikalara özgü olan mekân hiyerarşisini dayatması ve Orta Bizans dönemine özgü figüratif modellere uygun olmamasıdır. Bazilikanın İncil yazarına ithaf edilmiş olması ve aynı zamanda *doge*lerin şapeli olması da, üniter bir temaya indirgenemeyecek kadar zengin ve karmaşık bir süsleme içeriğinin geliştirilmesine neden olan yönlerinden bazılarını oluşturur.

Konstantinopolis'e bir bakış

XI. yüzyıl sonlarına tarihlenen (ancak bazı araştırmacılara göre, Trieste'deki San Giusto Kilisesinde ve Ravenna'daki Ursiana Bazilikası'nda bulunan mozaiklerle olan üslup benzerlikleri açısından XII. yüzyılın ilk yarısına tarihlemek daha mantıklı olur) ve muhtemelen yüzyılın ilk yarısında Torcello'da çalışan Bizanslı ustalar tarafından gerçekleştirilen veya yönlendirilen ilk mozaik süslemelerden geriye çok az bölüm kalmıştır: Apsisin yarım kubbesindeki koruyucu azizler Nicholas, Petrus, Marcus ve Hermagoras'ın figürleri (Fokida'daki Hosios Loukas Manastırının kilisesindeki mozaiklerle benzerliklerinden görüleceği üzere, Bizans sanatının güçlü etkisini sergiler), ana girişteki eksedrada bulunan Meryem Ana,

Günümüze ulaşmayan mozaikler ile yeniden yapılanlar

sekiz havari ve dört İncil yazarı figürü ve *presbyterium*un güneydoğu yönündeki direğin üzerindeki İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi sahnesinden geriye kalan iki bölüm. XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapının yüksek bölümlerinin tamamını Kurtuluş temalı yeni ve muhteşem bir ikonografik içerikle kaplayanların, büyük sayıdaki yerli yardımcılarla beraber çalışan üç Rum mozaik ustası olduğu sanılır. Emanuel Ustası, aynı adlı kubbe, Marcus, Petrus ve Clemens'in Hikâyeleriyle süslenmiş yan şapellerin ve dinamik profilleri ile oldukça vurgulu fizyonomilerinde Komnenos dönemi resim sanatının en olgun yönlerinin sergilendiği İsa'nın Hikâyeleri'nin tasvir edildiği transept üzerinde çalışır. Göğe Yükseliş Ustasına ise ana eksen üzerindeki ana kubbeyi, bitişiğinde bulunan ve İsa'nın Çilesi Hikâyeleri'nin yer aldığı kemeri, yan kubbeleri ve bazilikanın haç şeklindeki planının alt kısmında, güney tonozunda yer alan ve cesur renk bileşimlerindeki büyük yaratıcılıkla, figürler ile giysilerinde görülen ve Makedon etkisi sergileyen (Slava Makedonya'da, Nerezi'de bulunan 1164 tarihli freskler ve Kurbinovo'da bulunan 1191 tarihli freskler-le kıyaslanabilirler) çizgisel dinamizmle dikkat çeken Havarilerin Şehitliği'ni borçluyuz. Hamsin Yortusu Ustası ise aynı adlı kubbe ile muhtemelen batı yönündeki iki tonoz üzerinde çalışmıştır. Bu iki tonozdaki eski mozaiklerin etkisinde kalan bu usta, merkezi kubbenin "telaşlı üslubu"nu kararsız bir şekilde uygulayıp fizyonomileri ağırlaştıran hatlar kullanır ve giysilere karmaşık çizgiler katar.

Son iki ustanın çalıştığı dönem muhtemelen Sebastiano Ziani'nin (etkin olduğu dönem 1099-y. 1110) *doge* olduğu dönemdir. Ziani San Marco Meydanı'nı genişletmiş, bazilikanın dışını mozaikler, mermer levhalar ve oyma eserlerle zenginleştirmiştir. IV. Haçlı Seferinden (1204) hemen sonra, bazilikanın iç mekânının alçak kısımlarına yapılan mozaikler, güçlü Bizans etkisi taşımalarına rağmen batı ve özellikle gotik figüratif kültürüne daha büyük bir eğilim göstermeye başlar. Bu örnekler arasında, Venedik ekolüne ait Bahçede Dua panosu ile ibadet mekânının duvarları boyunca yer alan, her birinin etrafında dört peygamber figürü olan Emanuel ile Dua eden Meryem Ana'nın ikonalarını sayabiliriz. XIII. yüzyılda da devam eden mozaik çalışmaları sonucunda transeptin güney kolunda Aziz Markos'un naaşının bulunmasını konu alan iki sahne, ön mekânın kubbelerinde ve ön cephedeki kemer alınlıklarında da (o dönemden günümüze ulaşan tek sahne, Aziz Marcus'un naaşının naklini anlatan Aziz Alipius kemer alındığındakidir,) Eski Ahit'ten büyük bir hikâye dizisi resmedilir (*Cotton Yaratılışı* adı verilen kitaptaki minyatürler bu sahneler için ilham kaynağı olmuştur). Bazilikanın ön cephesiyle kuzey ve güney cephelerine yapılan oyma eserler de büyük önem

Venedik mozaik ekolü

taşır. Bunların bir kısmı Konstantinopolis'in yağmalanmasından elde edilen devşirme malzemelerle yapılmıştır (örneğin antikçağın zafer taklarını çağrıştıracak şekilde anıtsal girişin üzerine yerleştirilmiş olan bronzdan, ünlü dört at heykeli veya kırmızı somaki mermerinden dört tetrark). Bir kısmı da, ana sunağın üzerindeki sayvana destek olan ve Paleo-Hıristiyan dönemini yeniden canlandırmayı amaçlayan anlatımsal sahneler içeren sütunlarda veya Bizans modellerinin serbest bir şekilde yorumlanmasını temel alan ve Ercole Ustası olarak bilinen ustanın Venedik'teki atölyesinin ürünü oyma ikonlardan oluşan süsleme bütününde olduğu üzere, eski mimari unsurları taklit ederek yapılmıştır. Anıtsal girişin XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen harika süslemeleri ise tamamıyla batı kaynaklı olup tipolojisi Kuzey Fransa'nın büyük katedrallerinin gotik anıtsal girişlerini çağrıştırır ve Romanesk oyma sanatının İtalya'daki en önemli dizilerinden birini oluşturur.

Dolayısıyla yerel ustalar, Bizanslı mozaik sanatçıları, hem Po Ovasından hem de yeni gotik kültürün gelişmekte olduğu Alp Dağları'nın ötesindeki merkezlerden gelen batılı heykeltıraşlar ve kendilerini zengin litürjik donatımın yapımına adayan minyatür ustaları ve kuyumcular, bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca San Marco Bazilikası'nın ilham verici inşaatında bir arada çalışırlar veya birbirlerini izlerler. San Marco Bazilikası XIII. yüzyılda, *Renovatio Imperii Cristiani* [Hıristiyan İmparatorluğunun Yenilenmesi] ideali doğrultusunda bağımsız bir dile ve hem Doğu Akdeniz'deki merkezlerin figüratif kültürü hem de XIII. yüzyılın ikinci yarısında Orta İtalya'nın resim sanatı üzerinde etkili olmayı başaran, batılı ve Bizanslı unsurların sentezi olan yeni bir ifade tarzına hayat kazandırırlar.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*. s. 675

İspanya: Ripoll, Taüll, Jaca, Bagüés, Leon

Alessandra Acconci

XI. yüzyıl başlarında İspanya'daki emirliklerin dağılması, kuzeydeki Hıristiyan krallıkların büyümesinin, eski merkezlerin yeniden güç kazanmasının ve inşa faaliyetleri ile kültürel canlanma üzerinde önemli etkileri olacak olan monastik ve litürjik reformun önünü açar. Yeni sanatsal gelişim döneminin ilk etkilerinin görüldüğü Kuzey İspanya'daki manastır scriptoriumlarının *dekoratif ilkeleri yerel kiliselere de yansır. Ripoll, Taüll, Jaca, Bagüés ve Leon, romanesk dönemde Katalonya'ya nüfuz eden kültürel akımların etkisindeki yeni süsleme ve resim biçimlerinin geliştirildiği kiliselerin bulunduğu başlıca merkezlerdir. Katalonya'yla Frank-batı romanesk dilinin geliştiği merkezler arasındaki üslup ve ikonografi benzerlikleri, gezgin sanatçıların Fransa ile İber Yarımadası arasındaki hac yolları boyunca yaptığı yolculuklarla açıklanabilir.*

Siyasal Düzen

IX. yüzyılda İspanya Yarımadasına hâkim olan siyasal düzen, ortaçağ sonlarına kadar temelde aynı kalacaktır. Müslümanlar güney ve orta kısmına sağlam bir şekilde yerleşmiştir, dağların ardındaki kuzey kısmı, birbirleriyle ihtilaf halinde küçük krallıklarla doludur. Karolenj döneminde kurulan İspanya Markiliği ise yarımadanın Doğu kısmında, Arap saldırılarına direnç göstermeye devam eden bir merkez niteliğindedir. Ülkenin Mağribilerin egemenliği altındaki kısmında Arap olmayanlar, yani Yahudilerle Hıristiyanlar da yaşar ve erken ortaçağın başlıca ansiklopedisi *Etymologiae*nin [Kelimelerin Kökenleri] yazarı Sevillali Isidorus'un (y. 560-636) Vizigot döneminde en üst düzey temsilcisi olduğu eski Latin kültürünü ve dilini kısmen muhafaza ederler. Yerel halkın İber Yarımadasını Araplardan kurtarmak için yüzyıllar boyunca gösterdiği çabaya verilen isimle *reconquista* [yeniden fetih], kalıcı bir ihtilaf eylemi değil, İslam dünyasıyla batı dünyasının canlı güçlerinin kendilerini ifade ettiği bir akım ve geri akım sürecidir.

IX. yüzyıl başlarında var olan krallıklar arasında en öne çıkanlardan biri olan Asturya'nın başındaki Kral I. Ramiro (?-850), havari Yakup'un

manevi desteğiyle Mağribileri yenilgiye uğratır; Compostela'da Aziz Yakup'a ithaf edilen ve önce İspanyollarla Fransızlar, sonra da Batının tamamı açısından büyük ün kazanan kilise, bu geleneği temel alarak oluşan kültün somutlaşmış halidir. Bu arada Aragon gibi başka Hıristiyan merkezler oluşmaya başlarken, Katalonya ve Navarra birer özerk devlet haline gelir ve Leon Krallığı kurulur. XI. yüzyıl başlarında İspanya'daki emirliklerin dağılması, kuzeydeki Hıristiyan krallıkların büyümesinin, eski merkezlerin yeniden güç kazanmasının ve inşa faaliyetleri ile kültürel canlanma üzerinde önemli etkileri olacak olan monastik ve litürjik reformun önünü açar.

Kuzey İspanya'da Manastır *Scriptorium*ları

X. yüzyılda Kuzey İspanya'daki manastır *scriptorium*larında [yazıhane] kitap sanatının yaşadığı olağanüstü gelişim, sanat alanındaki bu yeni gelişim döneminin ilk görünür sonuçlarından biridir. Bu kültür merkezlerinin isimlerini, söz konusu elyazmalarının yer, tarih ve yazar bilgisi içeren ayrıntılı bölümlerinden dolayı biliriz. En önemli merkezler arasında yer alan Kastilya'daki Valeranica ile Leon Krallığındaki Tavara, resimli Kitabı Mukaddes üretimi alanında çalışmalar yürüterek Batıda eşine rastlanmayan figüratif zenginliğe sahip elyazması eserler üretirler. Ancak Vahiy *Yorumu*'nun çeşitli versiyonları, İber minyatür sanatının en tipik ve en tuhaf ürünüdür. 786 yılına doğru, Müslümanlara karşı *reconquista*nın başlangıç noktası olduğuna inanılan Hıristiyan bölgede (Güneydoğu İspanya) Benedikten San Turibio di Liebana Manastırından keşiş Beatus, antikçağda kutsal kitap üzerine yorum yazmış olan yazarların metinlerinden alınma bir derleme hazırlar. Beatus bu seçilmiş metinlerden oluşan koleksiyonu temel alarak Karolenj ansiklopedik bakış açısı çerçevesinde kendi yorumunu yazar.

Vahiy *Yorumu*

Yorum'un çeşitli elyazması versiyonlarını resimlendiren sanatçılardan bazılarının isimlerini biliyoruz. Örneğin günümüzde Pierpoint Morgan Kütüphanesi'nde muhafaza edilen *Beatus*, X. yüzyıl ortalarına doğru San Michele Manastırından yüksek rütbeli rahip Magius tarafından resimlendirilmiştir. Günümüzde Madrid'de, Archivio Historico Nacional'da muhafaza edilen Tavara kaynaklı *Beatus* da muhtemelen Magius tarafından başlanıp öğrencisi Emeterius tarafından tamamlanmıştır; Emeterius da aynı zamanda *pintrix* [kadın ressam] ve *Dei adjutrix* [Tanrı'nın yardımcısı] olan rahibe Ende'yle birlikte Gerona Katedrali için *Beatus*'un minyatürlerini yapmıştır. Bu eserin her versiyonu, farklı şekillerde de olsa, Vahiy kitabının kendisi gibi,

Ressamlar

korkuyu ve umudun özünü sunan sembollerin bilgili ve incelikli ustalığını, renklerin ihtişamını ve çizimin güzelliğini sergiler. Ressamın bu eskatolojik olayları resmedebilmek için soyut kavramlara ve hayal gücünün olabilecek tüm kaynaklarına başvurması gerekliydi. Ortaçağda hayal gücü de özellikle bilimsel eserlerin (*bestiarium*lar ve kozmogoniler) sunduğu figürlerden yararlanır ve üzerinde resimli kuşakların yer aldığı, harita benzeri yassı peyzajlar bu kitaplardan kaynaklanır. Bunların yanı sıra, ifade dili İspanyol, Paleo-Hıristiyan, Vizigot etkilerinden, Roma, İrlanda ve Franklardan devralınan büyük mirasın Karolenj sentezinden beslenir. Bütün bunlara İslam dünyasının deneyimleri ve bu dünya aracılığıyla Doğu Akdeniz, Sasani hâkimiyetindeki İran ve Kıpti Mısır'ın gelenekleri eklenir. Elyazmalarındaki resimler özerkliğe eğilim gösterir, sayfanın tamamını, hatta iki sayfayı birden kaplar; çok zor bir kitap olan Yuhanna'nın Vahiy kitabının yeni yorumu, X. yüzyılda resimler yoluyla gerçekleşir.

Benedikten Ripoll Manastırı

Pirene Dağları'nın yamaçlarında bulunan Benedikten Ripoll Manastırı, IX. yüzyıldaki kuruluşundan itibaren Katalonya'nın monastik iktidar merkezlerinden birini oluşturur. Manastırdaki Santa Maria Kilisesi özellikle başkeşiş Oliva (1008-1046) döneminde, Oliva'nın birkaç defa ziyaret ettiği San Pietro Bazilikası'nı temel alan önemli bir tadilattan geçer. Buradaki anlatımsal zemin, mozaik ve *opus sectile* [renkli mermer levhalardan oluşan mozaik] tekniklerinin muhteşem birleşiminden oluşur ve süsleme ilkeleri son derece gelişmiş yerel *scriptorium*una ait minyatür üretiminden ilham alınmıştır. XII. yüzyıl ortalarına doğru batı yönüne eklenmiş olan anıtsal giriş, Avrupa romanesk üslubunun eşsiz bir örneğini oluşturur. Dikdörtgen yapı da bir Roma zafer takı gibi tasarlanmış olup boylamasına üç çıkıntılı çerçeveye bölünmüştür ve yukarısında frizli bir çerçeve bulunur. Çerçeveler, yedi yatay kuşak halinde yer alan, Kitab-ı Mukaddes'ten alınma veya alegorik anlamlı kabartma sahnelerle baştan başa kaplıdır. Girişin üzerindeki tasvir bütünü, kilisenin zaferi temasını yansıtmayı amaçlar. Kapının iki yanında Tanrı'ya ulaşmak için yeryüzünde izlenmesi gereken, Kitab-ı Mukaddes'ten alınma örneklerle onlara eşlik eden alegoriler ve hayvan figürleri yer alır. Dikey unsurların kemer içlerinde ise Katalonya romanesk oyma sanatının, farklı geleneklerin ürünü olup Avrupa'daki benzer dizilerde var olan alışılagelmiş ikonografik referanslardan yoksun olan Aylar dizisi tasvir edilmiştir.

Manastır kilisesi

Taüll'de Sant Climent ve Santa Maria Kiliseleri

Pirene Dağları'nda, Boi Vadisi'nde bulunan Taüll adlı küçük merkez, XI. yüzyıl sonlarına ait, bazilika biçimindeki (ama üç apsisli) Sant Climent ve Santa Maria kiliseleriyle yerel beyliklerin iddialarını yansıtır. Sant Climent'teki boyalı bir yazıttan 1123 yılında kutsandığını öğreniriz.

Özel bir semboloji

Santa Maria Kilisesi de aynı yıl, ama ertesi gün, daha önceleri Toulouse'da Saint-Sernin'de başkeşiş ve Kral Alfonso el Batallador'un (y. 1073-1134, 👑 > 1104) din görevlisi olan Roda-Barbastro Piskoposu Ramon tarafından kutsanır. Yerlerinden alınıp 1920'li yıllardan beri Barselona'da (Museo d'Art de Catalunya) muhafaza edilen fresk dizileri de kutsama dönemine aittir. Siant Climent'teki apsis kompozisyonu, romanesk dönemde Katalonya'ya nüfuz etmiş olan karmaşık kültürel etkileri, Kuzey İtalya, Oc dili bölgesi ve Poitou'nun yenilikçi resim sanatının ve Provence ile Toulouse kaynaklı oyma sanatının etkilerini sergiler. Bir zamanlar apsise hâkim olan *Maiestas Domini* [Evrenin Hâkimi İsa], parlak renklerle ve dekoratif ayrıntılara büyük önem verilerek gerçekleştirilmiş muhteşem bir kompozisyondur. Figürler son derece stilize olup bazı sıra dışı ikonografik ayrıntılar sergiler: Örneğin melek olarak resmedilmiş olan İncil yazarları, Aziz Marcus'un aslanını ve Aziz Luka'nın boğasını sunarken birini kuyruğundan, diğerini ayağından çekerler (Engolasters'teki Saint Miguel ve Rossiglione'deki Saint Martin-de-Fenollar kiliselerinde de buna benzer örnekler vardır). Apsisin yarım kubbesinin ve havarilerin ortasında yer alan Meryem Ana da ikonografik açıdan ilginçtir; elindeki kâseden yayılan ışınlar, Katalonya'nın Kutsal Kâse konusuna verdiği önemi yansıtıyor olabilir (Saint Pere de Burgal Kilisesinde de benzer bir resim bulunur). Saint Climent ustasının Aragon'da, Roda de Isabena Katedralinde de faal olduğu bilinir. Nefin ressamı ise Taüll'deki Santa Maria Kilisesinde de olduğu üzere, Mozarap kökenli daha yerel bir unsur sergiler. Burada çalışan ve farklı ustalardan oluşan atölye, kristolojik resim dizisiyle apsisleri ve nefi baştan başa kaplar. Merkezi apsiste, İncil'den alınma, İsa'nın ilahi doğumunu ilk kavrayan Müneccim Krallar resmedilmiştir; Katalan romanesk resim sanatı açısından pek de sıra dışı olmayan bu tercih (XI ile XII. yüzyıl arasında Saint Pere de Burgal ve Santa Maria de Esterri d'Aneu kiliselerinde de benzer örnekler söz konusudur) muhtemelen XI ve XII. yüzyıllarda halk arasında rağbet gören bir litürjik tiyatro oyunu olan *Officium Stellae*'ın [Yıldız Ayini] etkisini gösterir. Batı yönündeki duvarda, kapının etrafında cehennem işkencelerinden sert sahneler yoluyla Kıyamet Günü ve Golyat'nın Davut tarafından öldürülüşü tasvir edilmiştir.

Jaca'da San Pedro Katedrali ve Bagües'teki San Julian y Santa Basilisa Kilisesi

Kuzey Aragon'da bulunan Jaca, Pirene Dağları'ndaki Somport geçidinde yer alan küçük bir merkezdir. Jaca, Finisterre Yarımadasında bulunan Compostela'ya giden hacıların geçtiği ve *camino francés* [Fransız yolu] adı verilen, İspanya'ya girişi sağlayan yolun kontrolüne sahiptir. XI. yüzyıldan itibaren bazilika planıyla inşa edilen San Pedro Katedralinin iki anıtsal girişi, romanesk anıtsal girişlerin süsleme biçimlerinin İber topraklarında geçirdiği evrime tanıklık eder: Daha eski olan doğudaki girişte İsa'nın monogramı, onun yok etme ve kurtuluşa götürme özelliklerini simgeleyen iki aslan arasında yer alır ve bu kompozisyon altındaki yazıtta açıklanmıştır. Güney yönündeki anıtsal girişin kemer alınlığındaki kompozisyonda ise badem şeklindeki madalyonun içinde Evrenin Hâkimi İsa, etrafında ise İspanya'daki kilise apsislerinde büyük rağbet gören dört İncil yazarının simgesi olan tetramorf yer alır.

San Pedro'nun iki anıtsal girişi

Bagües'de (Zaragoza) bulunan ve XII. yüzyıl başlarına tarihlenen San Julian y Santa Basilisa Kilisesi, ilk örnekleri Poitou ve Burgonya'da görülen, büyük ifade gücüne sahip anlatımsal sahneler içeren fresklerle (Jaca, Museo Diocesano) baştan başa kaplıdır. Kuzey ve güney yönündeki duvarları oluşturan dört yatay kuşakta Âdem ile Havva'nın ve Nuh'un hayatından ayrıntılı sahnelerle İsa'nın yakalanışına kadar bir dizi kristolojik sahne yer alır. Üç bölümden oluşan apsis, Yaratılış ve Düşüş temalarını, Nuh'un kurtuluşu sağlayan Yahova ile anlaşmasını; İsa'nın bedenlenmesi ve Çarmıha Gerilişini ve verilen taahhüdün gerçekleştiğini gösteren Göğe Yükselişi içerir. Bu ve bunun gibi diğer resim eserleri, gezgin sanatçıların Fransa ile İber Yarımadası arasındaki hac yolları boyunca seyahat ettiğini açıkça gösterir. Özellikle Katalonya'yla Frank-batı romanesk dilinin geliştiği merkezler (Montoire, Saint-Savin ve Berzé-la-Ville manastır kiliseleri) arasındaki biçim ve ikonografi açısından benzerlikler bu şekilde açıklanabilir.

San Julian freskleri

Leon'da Panteón de los Reyes

Kuzeydoğudaki Leon'da bulunan ve Vizigot Kilisesini reforma tabi tutan Aziz Isidorus'a ithaf edilmiş kilisenin bitişiğinde bir hanedan anıt mezarı olan Panteón de los Reyes de eşsiz bir eserdir. Vahiy'den sahnelerle Meryem Ana'nın ve İsa'nın hayatını tasvir eden resim dizilerini bir araya getiren coşkulu duvar resimleri ya II. Ferdinand (1137-1188, 1157'den itibaren Leon kralı) dönemine ya da I. Ferdinand'la Sancha'nın kızı Urraca'nın sa-

nat hamiliğiyle bağlantılı olarak 1124'ten öncesine tarihlenir. Kronolojideki bu belirsizlik, bu resimlerin özerk üslupla bölgedeki daha erken dönem örnekler arasında bağlantı kurma imkânsızlığından da kaynaklanır; anonim Leon Ustası, beyaz arka fon kullanımında, çizimlerinin esnekliğinde ve canlı renk tercihinde asıl Doğu Fransa'yla (Montoire ve Saint-Savin) bağlantılarının olduğunu gösterir.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*. s. 675

Katedraller Ülkesi Fransa: Sens, Laon, Paris

Luigi Carlo Schiavi

Fransa'daki ortaçağ katedral sanatının XII. yüzyıl ortalarında başlayan Gotik dönemle çakıştığına inanılır. Aslında ondan önceki iki yüzyılda da mimarlık alanında büyük eserler inşa edilir; Autun'daki Saint-Lazare Katedrali gibi bazı romanesk katedraller günümüze ulaşmıştır. Başka katedraller hakkında ise bu inşa süreçlerinin Alp Dağları'nın ötesindeki romanesk mimarinin gelişimi açısından önemine tanıklık eden arkeolojik kazılar sayesinde biraz bilgi sahibiyiz. Ancak Gotik dönemde bu yapıların hemen hepsinin yerine yenileri yapılmış ve büyük ölçüde tadilattan geçmişlerdir. Mimari dil 1135-1140 yılları arasında Ile-de-France'da köklü bir revizyona tabi tutulur. Kuzey bölgelerinin romanesk üslubunun teknik yenilikleri uyarlanarak özgün çözümler elde edilir. Sivri kemer, ojival tonoz ve kemerli payandanın sistematik kullanımı yoluyla dikey boyutun ve ışığın kullanımının hâkim olduğu yeni bir estetik ve yeni bir mekân algısı tanımlanır. Fransa'da erken gotik dönemin başyapıtları –Sens, Laon, Noyon, Paris katedralleri– XII. yüzyılın ikinci yarısında bu ilkeler temelinde inşa edilir.

Fransa'da Romanesk Katedraller

Bu bölümün konusu olan "katedraller ülkesi Fransa," klasik bir konudur. Alp Dağları'nın ötesindeki katedrallerin yeniden inşa edilme sürecinin başlangıcı, tarihyazımı tarafından genelde belirli bir dönemle, XII. yüzyıl ortalarına tarihlenmiş Gotik dönem ve katedral sanatıyla özdeşleştirilmiştir. Fransa'nın kentsel peyzajı gerçekten de genelde muhteşem Gotik katedrallerin hâkimiyeti altındadır; Amiens, Chartres, Reims ve Paris'i düşünmek yeterli olacaktır. Bu boyuttaki mimari girişimlerin kökeninde olumlu sosyoekonomik konjonktürler ve VI. Louis (y. 1081-1137, 👑 > 1108) ile VII. Louis (y. 1120-1180, 👑 > 996) döneminde Capet Hanedanıyla, Kıta Avrupa'sının İngilizlere boyun eğmiş batı bölgelerinde de Plantagenet Hanedanıyla sıkı ilişkileri olan sanat hamisi piskoposların temsil ettiği siyasal iradeler yatar. Ancak katedrallerle Gotik dönem arasındaki bu özdeşleşme, tarihi bakış açısından sorunludur. Katedraller Gotik dönemde, yani XII ile XIII. yüzyıl arasında yeniden inşa edildiğinde, bu yapıların daha önceki mimari safhaları tamamıyla ortadan kalkmıştır. Karolenj, romanesk öncesi ve romanesk dönemlerinden yapılar sadece geniş kapsamlı arkeolojik kazılar sayesinde tanınabildiği, tarihyazımına kazandırılması gecikmiştir. Bu yapılardan geriye izlerin kaldığı durumlarda ise X ve XI. yüzyıla ait yapıların romanesk ifade dilinin ve inşa tekniklerinin gelişimi açısından ne kadar önemli olduğu keşfedilmiştir Eski katedrallerin anıtsal boyda yeniden inşa edilmesi kentsel yapıda büyük ölçekli değişimlere neden olur. Birçok örnekte (Senlis, Rouen, Paris, Lyon, vs.) yeni yapılar, Paleo-Hıristiyan veya erken ortaçağdan kalma karmaşık, iki ibadet mekânı olan yapıların (çift katedraller) yerini alır, kapladığı alanı değiştirir ve alanın dışına taşar. Autun'da bulunan ve bu açıdan önemli bir örnek olan Saint-Lazare Kilisesi, 1120 yılında iki ibadet salonlu eski katedralin yanına inşa edilir ve giderek onun işlevlerini üstlenir. Anıtsal girişinin Kıyamet Günü'nün tasvir edildiği kemer alınlığı ve Gislebertus'un sütun başlıklarından dolayı ün kazanan ve Avrupa romanesk oyma sanatının başyapıtları arasında sayılan Saint-Lazare, alçak transeptli ve üç bölümden oluşan korolu, dikey şapelli ambulatuardan yoksun, daha basit bir plana sahip olmasına rağmen III. Cluny modelini ve özellikle üç düzeyli nef yüksekliğiyle kesintili beşik tonozunu temel almıştır. Dolayısıyla Romanesk üslubun Burgonya'da eriştiği olgunluk döneminden bir örnek olan Autun'daki Saint-Lazare, Gotik dönem katedral sanatının ne kadar farklılaşabileceğini gösterir. Başka örneklerden günümüze fazla bir şey ulaşmamıştır ve arkeolojik veriler ile arşiv kaynaklarına başvurmak gereklidir. Nevers'de, 1028-1058 yılları arasında inşa edilmiş olan batı planlı,

Mimari katmanlar

transeptinde karşılıklı iki şapelin olduğu katedralin bazı bölümleri halen ayaktadır.

Yine Burgonya'da, Auxerre'de bulunan ve aynı döneme ait olan Saint-Etienne'den (1023-1039) geriye sadece kripta kalmıştır, ama bu haliyle bile, orta düzeyde kesme taş duvarları, ambulatuarlı dua salonu şeklindeki kripta ve Doğu yönünde tek şapelli planın mükemmelleştirme çabaları ve artık sistematik hale gelmiş (kenarlarda dört yarım sütunun olduğu kare merkezi mekân), demet sütunlar üzerinde yükselen kemer ve çapraz tonoz kullanımını içeren mimari dağarcığından dolayı olağanüstü bir mimari girişimi yansıtma kabiliyetine sahiptir. Bu türden bir kripta, en azından günümüzde belgelenebildiği kadarıyla, tek bir defa kullanılmıştır, o da X. yüzyılın ortalarında Piskopos II. Etienne (937-984) tarafından, Paleo-Hıristiyan döneme ait bir kilisenin yerine yeniden inşa ettirilen Clermont-Ferrand Katedralidir. Bu kilise yeniliğiyle dikkat çeker ve birkaç on yıl sonra Dindar Robert (y. 970-1031, ⁂ > 996) Orleans'daki Saint-Aignan Kilisesinin (kutsanma yılı 1029) "Clermont'taki [...] Sainte Marie Kilisesine benzer şekilde" yeniden inşa edilmesini ister.

Harikalar dolu bir kripta

Aslında Orleans'da başka yerden örnek alınan önemli bir yenilik daha vardır ve kaynağı, romanesk dönem inşaatı Piskopos Fulbertus (X/XI. yüzyıl) tarafından 1020 yılında başlatılan (ama muhteşem gotik dönem yapısının altında kaybolmuş) Chartres Katedralidir. Burada muhafaza edilen, Meryem Ana'ya ait son derece değerli kutsal emanetler çok sayıda hacıyı buraya çektiğinden, cemaatin bu sürekli hareketinin dinsel meclisin faaliyetlerini rahatsız etmemesi amacıyla bazilikanın batı tarafından, ön cepheye yakın yerden girilip yer altındaki uzun koridorlar yoluyla erişilen bir kripta şeklinde özgün bir çözüm bulunur. Rouen Katedralinin koro bölümü de Clermont-Ferrand modelinden örnek alınmıştır. Rouen kriptasındaki üç dikey şapelin her biri, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir şekilde iki sıra sütun yoluyla küçük neflere ayrılmıştır. Orleans'daki Sainte-Croix Katedrali de inşaat alanındaki tercihler ve anıtsal boyutları açısından ses getiren romanesk bir katedraldi. Erken ortaçağa ait yapısı 989 yılındaki yangında yok olduktan sonra, kilise yeniden inşa edilir; yeni yapının beş nefi, apsisli bir transepti ve –katedral inşaatlarının romanesk dönemindeki deneysellik açısından önemini kanıtlamak istercesine– haç şeklindeki direklerin, zamanın çok ilerisindeki bir teknikle kullanımı yoluyla üç ışınsal şapele (II. safhaya ait) bölünmüş uzun bir koro bölümü vardır.

Modelin varyasyonları

İlk Gotik Katedraller

Bu alanda başka örnekler de sunulabilir, ama daha önce de dediğimiz gibi, bu yapıların hemen hepsi gotik çağda ya büyük ölçüde yeniden inşa edilir ya da yerlerine yepyeni binalar yapılır. 1135-1140 yılları arasında Paris'in içinde bulunduğu bölge olan Ile-de-France'da mimari ifade dili köklü bir revizyondan geçer. Aynı dönemde yine Fransız krallarıyla bağlantılı çeşitli inşaatlarda Anglo-Norman kökenli kuzey romanesk üslubunun en güncel teknik yenilikleri uyarlanarak ifade dağarcığı, örtü sistemleri, yükseltisindeki bölümler, mekân algısı ve ışık kaynaklarıyla ilişkisi gibi alanlarda özgün çözümler elde edilir: Bu çözümler birkaç on yıl içinde, bazı açılardan romanesk estetiğine zıt, yeni ve farklı bir estetiğin tanımlanmasına katkıda bulunur. Gotik üslup genelde sivri kemer ve ojival tonoz (veya kaburgalı çapraz tonoz) kullanımıyla bağdaştırılır, ama bu unsurlar mimarlık tarihindeki kavramsal devrimi açıklamakta tek başlarına yeterli olamaz. Çok önceleri İslam kökenli olan ve Fransa (III. Cluny, Autun) ile İtalya'daki (Modena Katedralinin çapraz kemerleri, Pisa Katedralinin kesişme bölümü) bazı inşa süreçlerinde ortaya çıkan sivri kemerin kullanımı, bu yapıların romanesk niteliklerinde değişime yol açmaz. Ojival tonoz da 1100 civarında Lombardia, Normandiya ve İngiltere'de ortaya çıkar, ama gotik yapılardaki kullanımı apayrıdır. Her tür mekâna uygulanır (ana nef, yan nefler, ambulatuar, apsisler) ve çerçeve kemerleri de sivridir. İlk gotik katedrallerin ana neflerinin yükseltisi birçok açıdan Norman romanesk üslubunun etkisini gösterir. Erken döneme ait binalarda yaygın olarak dönüşümlü sistem uygulanır; *matroneum*lar bulunur; *mur épais* tekniğine başvurulur, yani nefin üst kısımlarında duvar kalınlığında oyulan galeriler inşa edilir; *matroneum*u aşarak altı bölümlü tonozda birleşen unsurlar uygulanır (bu yönteme 1120-1130 yıllarında Caen'deki Saint-Etienne Kilisesinde de rastlanır). Ancak bu tekniklerin potansiyelini sonuna kadar kullanarak onları daha da geliştirenler ve vurgulu bir dikeyselliğe, duvarların hafifletilmiş olmasına ve duvarların her düzeyde boşaltılmış olmasına dayalı yeni bir mekân kavramı yaratanlar gotik inşaat ustalarıdır. Kemerler arası açıklık modüllerine birbirine eşit mekânsal birimlere dayalı romanesk mekân da bu süreçte altüst olur. Gotik kiliselerde tonozlarla destekler arasındaki çizgisel süreklilik, güçlü bir yükselme arzusu sergileyen mekânsal hücreler oluşturan unsurlardan kaynaklanır (ince sütunların her biri bir nervüre veya tonozun daraldığı bir noktaya denk gelir). Ritmik duraklar olarak algılanmayan bu birimlerin ardı ardına sıralanması, yorumlanması onu saran ışığa bağlı olan, son derece havadar, dinamik ama üniter bir mekânın tanımlanmasına katkıda bulunur. Yapının dışında, alçak çapraz tonozları aşarak daha yüksektekilerin baskısına karşıt güç uygulayan kemerli payanda tekniğinin geliştirilmesi, Ile-de-France

Gotik devrim

bölgesindeki Gotik üslubun yapısal açıdan ana nefi, ona artık karşıt yük işlevi görmeyen yan neflerden kurtarmasına ve daha önce eşi görülmemiş yükseklikliere ulaştırmasına izin verir.

Ojival tonozlar giderek daha yassı bir hal alır, yani çapraz kemerlerle diyagonal kaburgaların zirvesi genelde aynı yatay düzleme denk gelir, dolayısıyla da duvarlar taşıyıcı işlevlerinden kurtulur. Nefin üst kısımlarındaki pencereler giderek büyür ve dikey unsurların arasındaki duvar neredeyse ortadan kalkar. Kutsal hikâyelerin emanet edildiği çok renkli, devasa vitrayların nasıl bir etki yarattığını ancak hayal edebiliriz.

Tonozlar ve vitraylar

Gotik mimari çeşitli şekillerde yorumlamaya çalışılmış, bazen ilahi Kudüs'ün bir imgesi olarak görülmüş, bazen inşaat ilkelerinin akılcılığı XII. yüzyıl skolastisizminin mantığına tekabül ettiği düşünülmüş, bazen tarihsel açıdan bakıp feodal çağın en yüksek biçimsel ifadesi olarak görülmüş, bazen de tam tersine monastisizmin karanlık romanesk tarzına tezat oluşturacak seküler, cemaat temelli ve ilerici bir çağın simgesi olduğu düşünülmüştür. Ancak gotik dönemde kilise mekânlarının inşasında ışığa verilen değerin ve sembolik-dinsel anlamının önemi tartışma götürmez. Bu anlamda Saint-Denis Manastırının (kutsama yılı 1144) ambulatuarı –büyük başkeşiş Suger (1122-1151) tarafından yaptırılan tadilattan geriye kalan tek bölüm– bu yeni estetiğin ilk örneği olmanın yanı sıra, en büyük başyapıtlarından biridir. Yükseltisi hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadığımız koro bölümünden geriye ince ve zarif sütunlara dayanan ojival tonozlu, olağanüstü bir çift ambulatuar ile dış ambulatuarın mekânıyla birleşen, birbirlerine bitişik yedi ışınsal şapel kalmıştır. Arada duvarlar olmadığından her şapelde iki tane bulunan büyük pencerelerden sızan ışık mekâna hâkim olur. Suger'in kendisi bu yeni mimari algıyı tarif ederken *Pseudo*-Dionysios'un Yeni-Platoncu teorilerine atıfta bulunur ve mekânı saran *lux mirabilis et continua*'nın [harika ve kesintisiz ışık] ilahi ışığın yansıması, dolayısıyla da ruhani yükseliş aracı olduğunu söyler.

Saint-Denis Kilisesinin ambulatuarı

Henri Sanglier tarafından yaptırılan ve Paris piskoposluk merkezinin bağlı olduğu son derece önemli bir başpiskoposluk merkezi olan Sens Katedrali, Saint-Denis Manastırının koro bölümüyle birlikte Gotik çağın ilk büyük yapısı sayılır. İnşasına 1140'ta başlanan ve geniş bir plan üzerinde yükselen katedralin üç nefi, transeptin yokluğundan dolayı (günümüzdeki transept daha sonra eklenmiştir) ambulatuarlı ve tek aksiyal şapelli koro bölümüne doğru devam eder. Sens Katedrali, Norman dönüşümlü sisteme uymaya devam eder, ama zayıf desteğin yeterli olduğu yerlerde klasik dönemden ilham alınan ikili sütunlar tercih edilir. Altı bölümden oluşan tonozlar ve üç düzeyden oluşan yapı –Senlis Katedrali, Saint-Germain-

des-Pres (1150-1161), hatta Saint-Denis Katedralinin Suger tarafından yaptırılan versiyonuna benzer şekilde– Norman kökenlidir. Destek sağlayan duvarlar yerine kemerli payandalar alanında ilk deneyler yapılır. Yüzyıl ortalarına ait olan Noyon Katedralinin (nefi 1170 sonrasına tarihlenir) planı farklı olup, transeptinin iki ucu –günümüze ulaşmamış olan Cambrai ve Saint-Lucien de Beauvais katedralleri ve Soisson Katedraline benzer şekilde– yarım daire şeklindedir. Sens Katedraline göre dönüşümlü sütun-direk sistemi daha basittir ve Senlis Katedralininkiyle aynıdır. Noyon'un yükseltisinde görülen üst üste dört düzey şeklindeki yenilik, erken gotik dönemin başlıca özelliklerinden biri olacaktır. Koro bölümünde sağır kemerlerden oluşan düzey, nefte duvar kalınlığında açılan bir galeri (*triforium*) haline gelir (Laon'da olduğu üzere) ve *matroneum*un pencereleriyle nefin üst kısmı arasındaki geçişe aracılık eder. Benzer bir yapının embriyo safhası aynı dönemde Fly'da Saint Germen Katedralinde görülür ve Reims'de Saint-Remi Katedralinin koro bölümü (1160-1170) ile Laon ve Paris katedrallerinde de kullanılır. Laon Katedralinin (y. 1170) planının başlıca özelliği, Doğu ucunda apsisler ve devasa gül pencereleri bulunan (günümüze ulaşmayan Arras Katedraline benzer şekilde) üç nefli transeptin anıtsal boyutlarıdır. Nefte tekdüze bir şekilde silindir biçimli direkler kullanıldıysa da, sütun başlıklarının üzerinden yükselen unsurların sayısı, altı bölümlü bir örtüye işaret ettiğinden eskiden dönüşümlü bir sistemin var olduğunu gösterir.

Paris'te Notre Dame Katedrali

Aynı yıllarda (koro bölümü 1163-y. 1182 yıllarına tarihlenir) daha önce eşi görülmemiş boyutlarda inşa edilen ve nef tonozları yüksekliği 35 metreye ulaşan Paris'teki Notre Dame Katedralinde yine silindir biçiminde direkler kullanılır ve bu sefer tekdüze kemerler arası açıklıklara destek sağlanır. İlk versiyonunda Laon'un kullanılabilir *triforium*unun [duvar kalınlığında açılan galeri] yerine gül pencereleri yapılır, ama bunlar tahminen 1225'te, nefin üst kısmının ışığını arttırmak için ortadan kaldırılır. Notre Dame'ın asıl özelliği, yüksek ama çıkıntılı olmayan bir transeptin doğusunda bulunan, ışınsal şapelden yoksun bir çift ambulatuarda sonlanan beş nefli planıdır; bu plan, gotik döneme ait Saint-Etienne Katedralinin altında izlerine rastlanılmış olan, Paleo-Hıristiyan döneme (veya bazılarına göre VI. yüzyıl başlarına) ait kiliseden örnek alınmış olabilir. Bu kadar karmaşık bir plan ancak duvarları hafifletme tekniklerinin geliştirilmesi ve kemerli payanda kullanımı sayesinde ayakta durabilirdi; nitekim Paris'te nefle *matroneum*ların tonozlarını destekleyebilmek için kemerli payanda sayısı iki katına çıkarılmıştır.

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *İktidar Mekânları (Dinsel ve Seküler)*. s. 675

Kutsal Topraklar

Giorgia Pollio

İlk Haçlı Seferlerinden sonra Kıta Avrupa'sının ve Kuzey Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden gelen asillerin Kutsal Topraklar'a yerleşmiş olması, Paleo-Hıristiyan, Bizans ve Arap kökenli yerel mirasın Alp Dağları'nın kuzeyinden gelen daha yeni katkılarla birleştiği özgün bir sanatsal dilin oluşması için gerekli şartları sağlar.

Kudüs

Flaman bir lider, Vermandois ve Valois Kontu, Flandre'den bir kont, Norman bir dük, aynı zamanda Provence Markisi olan Toulouse Kontu ve Taranto'nun İtalyan-Norman prensi, Papa II. Urbanus (y. 1035-1099, ♔ > 1088) tarafından Selçuklu Türklerinin tehdidi altındaki Doğu İmparatorluğunu savunmaya teşvik edilerek, Müslümanların elindeki Kutsal Topraklar'ı istila eden ve buraya başta Kudüs Krallığı (1099-1187) olmak üzere çeşitli krallıklar kuran heterojen aristokrat topluluğunu oluştururlar.

Bütün Hıristiyanlığın en kutsal şehri ve uluslararası çapta bir hac merkezi olan Kudüs, yüzyıllar boyunca, önce İmparator Konstantinus (y. 285-337, ✞ > 306), sonra Doğu Roma İmparatorluğu, sonra da, VII. yüzyıl başlarından itibaren çeşitli Arap hanedanlarından halifelerin Kutsal Mezar'ı tabi tuttuğu müdahalelere tanık olmuştur. Bu karmaşık ve çok katmanlı mirasın üzerine batı kaynaklı kültürel katkılar eklenir ve bir veya iki kuşak içerisinde oluşan asimilasyon süreci, özgünlüğü hemen fark edilen yeni bir olguya kaynaklık eder. 1124 yılında bile, *Historia Hierosolymitana* [Kudüs Tarihi] eserinin yazarı Foucher de Chartres (1059-1127) şöyle yazar: "Tanrı batıyı doğuya dönüştürdü, çünkü batılı olan bizler şimdi doğulu olduk. [...] Doğduğumuz yerleri unuttuk bile; çoğumuz o yerleri hiç tanımadı, hatta onlardan hiç söz edildiğini bile duymadı." Ancak özellikle 1140'lı yıllarda Kutsal Mezar'ın dinsel yapı grubunda gerçekleştirilen görkemli yeniden inşa sürecinin sonuçları göz önüne alındığında, bu tanıklığın birtakım retorik abartılardan yoksun olmadığı görülebilir. Nitekim kilisenin transeptinin güney ucunda bulunan ana kapısı ve üzerinde oyma eserlerle kaplı yüksek sivri kemerlerin, hatta İsa'nın

hayatından sahnelerle süslenmiş bir arşitravın bulunduğu, meyilli çerçeveli girişler, Kutsal Mezar'ın Fransa veya İspanya'daki belli başlı hac merkezi kiliselerinden çok da farklı olmadığını gösterir. Bu durumdan, en azından mimari oyma eserler açısından, anavatandaki örneklerin temel alınmaya devam edildiği anlaşılır. Öte yandan Doğu Kilisesinin cemaatinin, büyük kubbeler veya mekânın belli odak noktalarına yerleştirilmiş mozaikler gibi mimari veya dekoratif çözümler karşısında kendini rahat hissedeceğini de kabul etmek gerekir. Kilisenin Doğu tarafındaki muhteşem apsis günümüze ulaşmadığından, dönemin mozaik süslemelerinin en iyi muhafaza edilmiş olan bölümü, Golgota Şapeli'nde bulunur. Mekânın güneydoğu kemerler arası açıklığının tonozunda yer alan İsa'nın Göğe Yükselişi, Doğunun mozaik alanındaki teknik ustalığı ile Batının etkisinden izler taşıyan ikonografi arasındaki başarılı sentezin bir örneğidir.

Kutsal Mezar'ın yeniden inşası

Yenilenen Kutsal Mezar'ın kutsanma töreni 15 Temmuz 1149'da, Kudüs'ün fethinin ellinci yıldönümüyle birlikte düzenlenir. Son zamanlarda öne sürülen bir sava göre, ünlü *Aziz Daniel'in Kitab-ı Mukaddes*'i (*San Daniele del Friuli*, Udine, Biblioteca Guarneriana, ms. 3) bu önemli etkinlik onuruna hazırlanmış olabilir. Olağanüstü eklektizminden dolayı kökeni ve tarihi konusunda son derece hararetli tartışmalara konu olan bu elyazması hakkında günümüzde sahip olduğumuz bilgilerin yetersizliği, bu ilginç savı şimdilik kanıtlamanın mümkün olmadığını gösterir. Eserin atfedildiği *scriptorium*lar arasında Haçlı krallıklarının –muhtemelen Antakya– yanı sıra, Haçlı topraklarıyla yakın ilişkiler içinde olan Sicilya veya Puglia bölgeleri de vardır. Ancak sonuçta *Aziz Daniel'in Kitab-ı Mukaddes*'inin yazı tarzından süsleme repertuarına kadar biçimsel özelliklerinin hepsinin toplamı, XII. yüzyıl ortalarında, birçok dilin konuşulduğu kozmopolit bir şehir olan Kudüs'te üretilmiş olabileceğine işaret eder.

Aziz Daniel'in Kitab-ı Mukaddes'i üzerine savlar

Nitekim, hem batı kökenli (İngiltere'den Meuse bölgesine ve Fransa'ya kadar) hem de Bizans, daha doğrusu Konstantinopolis kökenli farklı geleneklerden kaynaklanmış figüratif motiflerin ve dekoratif biçimlerin bir arada var olduğu başka atölyeler bulmak çok zordur; bu eserlerin renk nüansları, minyatürlü sayfalardan çok mine işlerini andırır ve sayfa düzeni ile yazı tarzının yüzyılın ilk yarısında Fransa topraklarında yapılan eserlerden etkilendiği açıktır. Kesin olan bir şey varsa, büyük formatından, süslü baş harflerin çokluğundan ve altının cömertçe kullanılmış olmasından da anlaşılacağı üzere bunun lüks bir tüketim ürünü olduğudur.

Kökene dair göstergeler

Bireysel kullanım amacı taşıyan elyazması eserlerde olduğu üzere, daha küçük boyutlara sahip olan *Melisende Psalteriumu* [Mezmur Kitabı] da

(Londra, British Library, Egerton ms. 1139) bir o kadar muhteşem bir eserdir ve süslemeli baş harflerle takvimde yer alan burç kuşağının yanı sıra, İsa'nın Hayatı'ndan 24 tam sayfa sahne içeren görkemli bir süsleme içeriğine sahiptir. Elyazmasının takvimine İngiliz azizlerin hâkim olması, *St. Albans Psalterium*'u (Hildesheim, Dombibliothek) türünden bir İngiliz metninin örnek alınmış olabileceğine işaret eder. Ancak ada etkisi, metin için XI. yüzyıla ait, Kudüs Patrikliği'nin kütüphanesinde bulunması son derece muhtemel olan, resimli Yunan elyazması esere başvurulmasıyla dengelenir. Kitap adını, İngiliz hanedanıyla akraba olan ve 1131 yılından itibaren Kudüs Latin kralı olan Foulque d'Anjou'nun (y. 1090-1143) karısı ve muhtemelen kitabı sipariş eden kraliçe Melisende'den (?-1160) almıştır. Tyr Başpiskoposu Guillaume (y. 1130-y. 1186) tarih eserinde, Melisende'nin dinsel kurumlar alanındaki hamiliğini, ortaya çıkan sanatsal sonuçları ve bilhassa kurduğu Betania Manastırına bir dizi elyazması eser bağışlamış olduğunu vurgular. Yıllar boyu oğlu III. Baudoin'in (y. 1130-1163, > 1143) naipliğini yapan kraliçenin çok faal biri olması, farklı sanatsal alanlarda büyük bir gelişimin yaşandığı harika bir dönemi teşvik eder. Gerçek Haç'tan parçalar içeren üç kutsal emanet mahfazası, 1130'lu yıllardan itibaren Kutsal Mezar yakınlarında kurulan kuyumcu atölyesine atfedilir. İçeriklerine uygun şekilde haç biçiminde olan bu üç mahfazanın üzerinde, altın filigrandan spirallerin arasında kakma şekilde Kutsal Mezar'dan taşlarla renkli değerli taşlar yer alır. Mahfazalardan ikisi Almanya'ya gönderilir, daha iyi bir halde muhafaza edilmiş olan üçüncüsü ise, 1144 yılında Barletta'da bulunan ve Kudüs'teki Kutsal Mezar'la aynı adı taşıyan Santo Sepolcro Kilisesinin rahiplerine verilir ve yüzyıllardır kilisenin hazinesinde bulunur.

Melisende *Psalterium*'u

Beytüllahim'de İsa'nın Doğumu Kilisesi

Bu dönemin anıtsal resim sanatı hakkında çok daha az bilgi sahibiyiz. Foulque ile Melisende'nin döneminde Beytüllahim'de bulunan İsa'nın Doğumu Kilisesinin sütunları üzerinde alışılagelmiş şekilde Meryem Ana ve Çocuğunu, peygamberleri ve azizleri tasvir eden büyük ölçekli adaklık resimler yapılmaya başlanır. Bunlar, Kutsal Mezar'dan sonra ikinci en önemli kutsal mekân olan bu kiliseyi ziyaret eden hacılar tarafından, ruhlarının kurtuluşu amacıyla yapılmış *ex-voto* [adaklık] resimlerdir. Doğuya özgü olan Cosmas, Damianus ve Georgios gibi azizlerin resimlerinin yanı sıra, 1150'li yıllarda Danimarka ve Norveç'ten gelen sayısız asil tarafından ziyaret edilen bu kutsal yerlerin uluslararası statüsüne tanıklık edercesine Olaf ile Knut gibi İskandinav azizlerinin de egzotik tasvirleri söz konusudur.

Kral I. Amalric (1136-1174, > 1163), Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1118-1180, > 1143) ve Anglo-Norman Piskopos Ralph'ın (?-1174) işbirliğiyle 1169 civarında bazilikanın nefi boyunca yaptırılan mozaik dizisinden geriye ne yazık ki fazla bir şey kalmamıştır, ancak bu işbirliğine tanıklık eden Yunanca ve Latince yazıt *bema*da muhafaza edilmiştir. Keşiş Efraim, Suriyeli diyakoz Basileios ve Venedikli olma ihtimali olan Zan (Johannes) adlı üç zanaatkârın günümüze ulaşmış olan imzaları, çok çeşitlilik gösteren bir atölyeye işaret eder. Transepteki Kristolojik mozaik dizisinin muhafaza edilmiş olan bölümlerinin anlatımsal ritmi Bizans geleneklerini yansıtır. Aziz Thomas'ın Şüpheleri ile Göğe Yükseliş sahnelerindeki telaşlı hareketler ve giysilerdeki hareketlilik, Konstantinopolis kaynaklı çağdaş "Komnenos üslubu"nun ifade şekilleri doğrultusunda birtakım güncellemelere sahip gibidir.

Farklı sanatçıların ortak çalışması

Nasıra'da Meryem'e Müjde Bazilikası

Nasıra yukarıda adı geçen iki kutsal mekânla rekabet edemediği için benzer prestije sahip sanat hamilerinden veya müdahalelerden yararlanamamıştır. Buna rağmen Meryem'e Müjde Bazilikası'nın XIII. yüzyıldaki yıkımdan kurtulan az sayıdaki kısmı, büyük ihtimalle 1170 depreminden sonra, Başpiskopos Letard'ın (1160-1190) teşvikiyle yeniden inşa edilen eserlerin olağanüstü özgünlüğüne tanıklık eder. Günümüzde bağlamlarından kopuk şekilde muhafaza edilen çeşitli oyma eser parçaları arasında, manastırın müzesinde bulunan beş figüratif sütun başlığı ile bir tanesi Devonshire'daki Chatsworth Koleksiyonu'na ait olan, yüksek kabartmalı, başsız üç büst vardır. Tamamlanmamış olan sütun başlıkları büyük ihtimalle Kudüs'ün 1187'de Müslümanlar tarafından geri alınması sonucunda inşaata ara verilmiş olmasından dolayı yerlerine yerleştirilmemiştir. Hangi amaçla yapıldıkları tartışma konusu olmaya devam ediliyor olsa da, çeşitli ihtimaller arasında anıtsal bir giriş için planlanmış olmaları da vardır. Dört sütun başlığında dört havarinin mucizeleri tasvir edilmiştir, farklı bir kesite sahip olan beşinci başlıkta ise sıra dışı bir şekilde, kiliseyi temsil eden figür, etrafı şeytanlarla çevrili bir başka havariyi kurtarırken resmedilmiştir. Bu bütünü tamamladığı sanılan ve muhtemelen merkezi bir direk için amaçlanmış olan büstün de, belirgin bir şekilde resmedilmiş ana hatlarından dolayı Aziz Petrus olduğu anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan bu süsleme içeriği, dinsel açıdan olağanüstü bir ifade gücüne sahiptir. Bu kadar ayrıntılı bir figüratif oyma eser bütününün Fransa'dan kaynaklandığını dü-

Fransa'ya atfedilen sütun başlıkları

şünmek kaçınılmaz olur, çünkü biçimsel alandaki bazı çözümler, Berry veya Burgonya bölgesine ait bazı mimari örnekleriyle ortak özellikler sergiler. Ancak Fransa'da görülen örnekler, Nasıra'daki sütun başlıklarındaki biçimsel referansların tamamına kaynak olamayacağından, örneğin belirgin hareketliliğe sahip olan giysiler açısından "Geç Komnenos" üslubundaki Bizans modellerinin etkisi görmezden gelinemez. Dolayısıyla burada da Kutsal Topraklar'a özgü kültürel iki kutupluluk söz konusudur.

1187'deki yenilgiden sonra Kudüs'ten kaçacak olan ustalardan oluşan diaspora, bu karmaşık sanatsal dilin Akdeniz kıyıları boyunca ihraç edilmesine ve örneğin Güney İtalya'da görkemli sonuçlar yaratmasına yardımcı olacaktır.

Bkz. *Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı*, s. 49; *Friedrich Barbarossa ve III. Haçlı Seferi*. s. 54

Bizans İmparatorluğu ve Doğu (Theophano, Montecassino Başkeşişi Desiderius, Cluny, Venedik, Sicilya)

Manuela De Giorgi

X ile XII. yüzyıl arasında Bizans İmparatorluğunda üretilmiş çeşitli sanatsal ürünler farklı şekillerde Roma'ya ve Orta Avrupa'ya ulaşır. Göç edenler sadece sanat eserleri değildir. Batıya davet edilen Bizanslı ustalar da Doğu kültürünün yayılmasına ve batı kültürüyle birleşmesine katkıda bulunur. Bu süreçte belirleyici roller oynayan kişiler arasında, Avrupa'ya giderken özel olarak yaptırdığı Bizans objelerini yanında götüren Prenses Theophano ile Konstantinopolis tekniğine ve üslubuna dayalı yerel bir mozaik okulunun kuruluşuna katkıda bulunan Montecassino keşişi Desiderius vardır. Romanesk üslupla kaynağı belirsiz olan Bizans unsurlarının bir arada yer aldığı Cluny Manastırının scriptoriu*mundan kaynaklanan minyatür üretimiyle Bizans arasındaki bağlantı daha tartışmalıdır. Konstantinopolis'e özgü "imparatorluk" niteliğini benimseyen Venedik ile Sicilya ise apayrı örnekler teşkil eder.*

Bizans ile Batı arasında Ortaçağ Sanatı: Theophano'dan Venedik'e Sonsuz bir Diyalog

Metodolojik açıdan sayısız sonuca yol açmasından dolayı büyüleyici olduğu kadar tehlikeli bir kavram olan "Bizans ve batı" meselesi, farklı bakış açılarıyla incelenmeyi hak eder ve araştırmacılara birçok farklı yorum imkânı sunar. Bu mesele her şeyden önce Otto Hanedanı döneminde ve özellikle Haçlı Seferlerinden sonra farklı nedenlerle Bizans İmparatorluğundan (hemen her zaman başkentten) batıya doğru –Roma'ya ve Orta Avrupa'ya– "göç eden" objeleri kapsar. İkinci olarak, özellikle 1000 yılından sonra olmak üzere, sadece objelerin değil, ustaların da hareket halin-

de olduğunu ve zanaatkârlıkları ve yetenekleriyle ün salan birçok Bizanslı sanatçının batıya davet edildiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu ustalar, Avrupa ortaçağ sanat tarihi açısından temel önem taşıyan eserler yaratacaklardır (bu durumu en iyi yansıtan örnek, Montecassino'dur). Bir de fikirler söz konusudur. Sanat eseri kavramı ve Bizans İmparatorluğunda geçirdiği biçimsel ve kavramsal evrim, Avrupa'da –örneğin Venedik'te– tutunacak verimli bir alan bulur ve böylece Doğu unsuru batılı gelenekle birleşip kaynaşır. Ancak burada önerilen sınıflandırma, tek tek sanatsal olguların bu kategorilerden ya birine ya da diğerine yerleştirilmesine neden olmamalıdır, çünkü çoğu örnekte bu kategoriler birbirine karışır ve bazen belli objelerin veya atölyelerin kökenini tespit etmek neredeyse imkânsız hale gelir.

Sanatlar ve sanatçılar arası etkileşimler

Bizans İmparatorluğundan batıya obje gönderme geleneğinin kökeni çok eski zamanlara uzanır ve en azından başlangıçta, Bizans imparatorlarının –veya ileri gelenlerinin– papalıkla imparatorluk arasındaki ilişkileri yumuşatmak amacıyla özellikle Roma'ya objeler gönderme âdeti şeklinde kendini gösterir. Bizans İmparatoru II. Justinus'un (?-578, 👑 > 565) 575 yılı civarında kişisel hediye olarak papaya gönderdiği, haç şeklindeki değerli bir kutsal emanet mahfazası, bu duruma bir örnektir. Ancak Bizans'ın güçlü varlığı ve etkisi sadece imparatorluk saraylarının en üst düzeylerinde değil (örneğin Viyana'daki taç töreninde kullanılan Karolenj dönemi İncilleri), X ile XI. yüzyıl arasında Bizans hâkimiyetindeki Salento bölgesinde olduğu üzere taşra çevrelerinde de hissedilir.

X ile XII. yüzyıllar arasında gerçekleşen bu diyalogun tarihsel açıdan en çok önem taşıyan bazı anları burada kısaca incelenecektir.

Theophano: Otto'nun Sarayında Bir Bizans Prensesi

Bizans İmparatoru I. Ioannes Tzmiskes'in (y. 925-976, 👑 > 969) yeğeni Prenses Theophano (y. 955-991, 💍 > 973-983) 972 yılında batıya ulaşır; iki imparatorluğun diplomatları arasında uzun bir süre boyunca planlanan Theophano ile Sakson tahtının vârisi, geleceğin II. Otto'su (955-983, 👑 > 973) arasındaki evliliğin Avrupa'nın kültür panoraması üzerinde önemli etkileri ve sonuçları olur. Bu olayın uluslararası dengeler üzerindeki tarihsel-siyasal etkileri bir yana –gerçekleştiği şartlar, Konstantinopolis'e elçi olarak gönderilen Cremona Piskoposu Liutprand (y. 920-972) tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır– Karolenj mirasının müstakbel imparatoriçe tarafından "ithal edilen" zevkle birleştiği çok dilli bir sanatın gelişimi için gerekli

Değerli eserlerden ve fikirlerden oluşan bir çeyiz

şartları hazırlamış olduğunu tahmin etmek zor değildir. Genç Theophano, değerli taşlar, oyma fildişi objeler, zengin kumaşlar ve değerli metallerden yapılmış objelerden oluşan son derece zengin bir çeyizin yanı sıra, Doğu İmparatorluğunun sanatını iktidarın hizmetinde gören geleneksel anlayışı da yanında getirir ve Otto Hanedanı da bu anlayışı kısa sürede benimser.

Cluny levhası

II. Otto ile karısının (981 yılından itibaren *co-imperatrix* [eş imparatoriçe] unvanıyla) tahta çıkışının hemen sonrasında Orta Avrupa sanatının aldığı bu yeni yönün ideal örneği, İsa'nın yeni imparatorla karısını taçlandırırken tasvir edildiği küçük, ama muhteşem fildişi levhada görülebilir. Bu sahnenin tamamı, Bizans etkilerinden izler taşıyan zarif bir baldakenle çerçevelenmiştir. Ancak özellikle iki figürün üzerindeki Konstantinopolis saray kıyafetleri, onları teşhis eden Latince ve Yunanca yazıt, tasvirin yapısı ve malzeme olarak fildişinin tercih edilmiş olması, Cluny levhasını Bizans kaynaklı bir prototip veya modelin (örneğin II. Romanos [939-963, ☎ > 959] ile Eudoxia'nın taç giyme töreninin tasvir edildiği, günümüzde Paris'te, Cabinet des Médailles della Bibliothéque Nationale'de muhafaza edilen küçük levha) batılı klonu haline getirir (muhtemelen Güney İtalya'da üretilmiştir). Bu eser muhtemelen Piacenza'nın müstakbel başpiskoposu olan ve araştırmacılar tarafından Otto'nun ayaklarında diz çöken kişi olarak teşhis edilen Calabrialı keşiş Johannes Phylagatus tarafından verilmiş bir armağandır. Ancak bu objeyle iletilen asıl mesaj, Konstantinopolis sarayıyla Sakson sarayı arasındaki rollerin –Konstantinopolis'e daha uygun, Bizanslıların daha aşina olduğu şekilde– tamamıyla eşit hale getirildiğidir. Bu mesajla birlikte, yeni *Romanorum* [Romalıların] Krallığının Bizans İmparatorluğunu örnek alma süreci başlamış olur.

İmparator tarafından ısmarlanan minyatürler

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Theophano hem gelirken yanında Doğu İmparatorluğundan sanat objeleri getirir hem de Avrupa'da birçok obje yaptırır. Minyatür üretimi, bu eserler arasında önemli bir rol oynar. Örneğin Reichenau ekolünün en ünlü elyazmalarından birinde (Heidelberg, Universitätsbibliothek, cod. sal. IXb, f. 40v) Meryem Ana bir Bizans imparatoriçesi gibi tasvir edilmiştir. *Liber Sacramentorum*'un [Sakrament Kitabı] başındaki tam sayfalık bu minyatürde Meryem Ana, Konstantinopolis'teki tasvirlerine özgü şekilde (örneğin Hagia Sophia'daki apsis mozaiği), arkalıksız bir tahtta, silindir şeklinde bir yastığın üzerinde oturur, üzerinde yuvarlaklar içinde yer alan şekillerle süslenmiş bir *maphorion* [kapüşonlu pelerin] vardır ve bu resim büyük bir *clipeus*'un* içinde yer alır. Her ne

* Yunan ve Romalı askerler tarafından, kişisel savunma amaçlı kullanılmış bir tür büyük kalkan –ed.n.

kadar bu minyatürün üslubunda ve yapım şeklinde tartışmasız bir şekilde Sakson gelenekleri belirginse de, doğulu kostümlere dayalı olan ikonografi, bazı araştırmacıları bu resmin aslında Theophano'nun portresi olduğunu düşünmeye itmiştir. Çağdaş Bizans minyatürünün Reichenau ekolü –ve başka ekoller– üzerindeki etkisi, başka unsurlardan da anlaşılır: Klasik eğilimli mimari arka fonlara yerleştirilen İncil yazarlarının portrelerinde başvurulan klasik duruşlar (örneğin Trier İncili'nde İncil yazarı Luka, Prag, Museum of Czech Literature, MS D.F.III, f. 3, 104v); doğrudan Bizans vaaz kitaplarından örnek alınan, Otto dönemine ait en ünlü elyazması eserlerin sayfa yapısı veya Kristolojik resim dizilerinin ikonografisi. Bu eserlerin en ünlüleri arasında Reichenau ekolünün yaklaşık 985 yılına ait *Codex Egberti* eseri (Trier, Stadtbibliothek, cod. 24) ile Köln'de Sankt Gereon *Sacramentarium*'u [ayinden sorumlu rahipler için okuma metinleri] (Paris, Bibliothéque Nationale, cod. Lat. 817, del 996-1002) vardır.

Otto dönemi sanatı, ikonografik alandaki doğrudan etkilenmenin yanı sıra, Bizans objelerinin Sakson çevrelerinde üretilmiş objelerin içinde "yeniden kullanımı" konusunda girişimler de başlatır. En sık rastlanan örnekler, III. Otto'nun (980-1002, 🕮 > 983) *evangeliarium*unun [İncil'den seçmeler] harika altın kapaklarına dahil edilen, birinde Konstantinopolis atölyelerinde üretilmiş *Meryem Ana'nın Uykuya Dalması*'nın olduğu fildişinden küçük levhalar (Münih, Staatsbibliothek, Clm. 4453) ve 1000 yılı civarında Fulda *Sacramentarium*'unda kullanılmış *Hodigitria*'dır* (Bamberg, Staatsbibliothek, Lit. 1).

Özellikle Theophano'nun gelişinden sonra, Otto sarayının başlıca özelliği haline gelen Bizans'a duyulan hayranlığın ve sanatını taklit etme isteğinin tarihsel bir nedeni de tabii ki, Sakson Hanedanının kendini vârisi olarak gördüğü Doğu İmparatorluğu karşısında "yeni" batı Kutsal Roma İmparatorluğunun köklerini sağlam temellere oturtma iradesinde yatar. İmparatoriçe Theophano'nun oğlu III. Otto'nun, Otto Hanedanı olarak mirasını devraldıkları Şarlman'ın (742-814, 👑 > 768, 🕮 > 800) naaşını –bir yazıta göre Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın atölyesinde üretilmiş– X. yüzyıla ait değerli bir ipekli kumaşa sarması da bu açıdan son derece anlamlıdır: Böylece geçmişle Bizans'ın gölgesindeki şimdiki zaman arasında ideal bir bağlantı sağlanmış olunur.

* Meryem Ana'nın eliyle bakışımızı İsa'ya yönlendirirken resmedilmesi –ed.n.

Desiderius ile Montecassino: Gregoryen Reformu ve Bizans İmparatorluğunun Katkıları

Montecassino başkeşişi Desiderius da (y. 1027-1087, 1058'den itibaren başkeşiş) kültürel açıdan üst düzey bir konuma sahip olup siyasal alanın yanı sıra sanatsal açıdan da Bizans İmparatorluğuyla yoğun ilişkiler başlatan bir başka kişidir. Desiderius 1058'de Benedikten Montecassino Manastırına başkeşiş seçildiği andan itibaren, manastırın tamamını yeniden inşa etme kararı alır ve işe Ekim 1070'te Papa II. Alexander (?-1073, ♔ > 1061) tarafından kutsanmış olan kiliseden başlar. O döneme ait ayrıntılı anlatımlar (Leo Ostiensis'in *Chronica monasterii Casinensis* [Cassino Manastırının Tarihi Kayıtları] eseri ile Montecassinolu Amatus'un *Historia Normannorum* [Normanların Tarihi] eseri), Desiderius'un kendisi tarafından yeni inşa sürecinin çeşitli alanlarında ve özellikle resim içeriğinin gerçekleştirilmesinde rol almak için davet edilen Bizans ustalarının önemli katkıları hakkında bilgi sahibi olmak için engin birer kaynak oluşturur.

Bizanslı ustalar

Aslında inşa çalışmalarına başlamadan önce bile, Desiderius Konstantinopolis'teki atölyelerle bağlantı kurarak eski yapı için iki kanatlı bronz bir kapı sipariş eder. Günümüze kadar ulaşmış olan bu kapı, XII. yüzyıl başlarına ait bir tadilatın altında gizli kalmıştır. Zaten bronz kapılar, Batının sık sık Konstantinopolis'e başvurduğu bir obje kategorisini oluşturur. Kapı örnekleri arasında Montecassino'nun yanı sıra Amalfi Katedrali (Desiderius, Montecassino Manastırı için bu kapılardan ilham almıştır), Atrani ve Salerno katedralleri ve Roma'da San Paolo fuori le mura Kilisesinin ünlü kapıları da sayılabilir.

Yeni Benedikten bazilikanın dar anlamda figüratif içeriğine gelince, Desiderius'un ilk iş olarak kilisenin mozaik süslemelerini yapacak ustaları Konstantinopolis'ten getirttiği, dört kenarı revakla çevrili dış avlunun ise fresklerle süslendiği bilinir. Konstantinopolis'ten ustaların getirilmesinden kısa bir süre sonra, Capua yakınlarındaki Formis'te bulunan Sant'Angelo Kilisesinin ve başka bazı kiliselerin freskleri yapılır. Bu arada 1084 yılında kutsanmış olan Salerno Katedralinde de, çok az kısmı günümüze ulaşabilen mozaik bir dekorasyon yapılır.

Bizanslı ustalar Montecassino'da *opus sectile* [renkli mermer levhalardan oluşan mozaik] zemin üzerinde de çalışırlar ve kaynaklarda adı geçen –muhtemelen Konstantinopolis'teki asil modelinden örnek alınan– muhteşem bir ikonostaz gerçekleştirirler. Doğu İmparatorluğunun başkentinden aynı zamanda bol miktarda litürjik aksesuar ve zengin bir *antependium* [sunak önü panosu] getirilir.

Desiderius'un önemi sadece ustalar ve değerli objeler ithal etmiş olmasında değil, Montecassino'da çalışmaları için getirttiği ustaların, yerli mozaik ustalarından oluşan ve Konstantinopolis tekniğini ve üslubunu temel alan bir ekol oluşturmasını sağlamış olmasında da yatar. Böylelikle Montecassino'nun aydın başkeşişi, XI. yüzyıldan itibaren Güney İtalya'da Bizans sanatını en çok teşvik eden kişilerden biri haline gelir. XII. yüzyıl ortalarına kadar etkisi hissedilecek olan bu sürecin bu bölgedeki gücünü değerlendirmek ne yazık ki özellikle anıtsal resim alanındaki çeşitli eksiklerden dolayı her zaman mümkün değildir. Bu açıdan manastırın *scriptorium*unda üretilmiş sayısız minyatürlü elyazması kitap bu durumu biraz telafi eder. Vaaz Kitabı (Vat. lat. 1202) Montecassino'nun başyapıtını oluştururken, başka elyazmaları ve özellikle çok sayıda eserden oluşan *Exultet* [Ne Mutlu] grubu hem Desiderius döneminin sanatına nüfuz eden reform ruhunu tespit etmemize izin verir hem de Bizans resim deneyiminin, kâtiplerin üsluplarını geliştirmesinde ne kadar önemli bir rol oynadığına tanıklık eder. Her ne kadar Bizans unsuru katalizör işlevi görse de, özellikle anlatımsal resimlerde (örneğin Bari Katedralinde bulunan *Exultet* 1'in *Anastasis*'i [Diriliş]) bir yandan Karolenj ve Otto dönemi sanatının –örneğin süslemeli baş harfler– diğer yandan da Paleo-Hıristiyan sanatının etkilerinden kayda değer izlerin görüldüğünü de unutmamak gerekir. Klasik geleneklere duyulan hayranlık hem yeni manastır için sütun ve sütun başlıklarını Roma'dan getirtme iradesinde hem de Montecassino'da üretilen bir vaaz kitabında bulunan harika *Dormitio Virginis* resminde kendini gösterir (Montecassino, Manastır Arşivi, Casin. 98, s. 186): Bu eserde minyatür ustası, Bizans kaynaklı olduğu apaçık olan ikonografik düzen içerisinde doğrudan antikçağ geleneklerine başvurarak Meryem Ana'nın dinlendiği yer olarak alışılagelmiş katafalk yerine strigil bezemeli bir lahit seçer.

Diğer katkılar

Fildişi eserler de, dar anlamda Montecassino'nun doğrudan etki alanına olmasa da, Amalfi şehrinin XI. yüzyılda Akdeniz üzerindeki ticari egemenliği kapsamına giren obje kategorilerinden biridir. Nitekim o dönemin, o enlemlerdeki en verimli fildişi eser üretimi Amalfi-Salerno ekseni boyunca gerçekleşir (ancak Campania'daki bu iki şehirden hangisinin asıl fildişi işleme merkezi olduğunu kesin olarak tespit etmek mümkün olmamıştır). Özellikle Salerno Katedrali olarak bilinen kilisenin bazı plakalarındaki süslemelerde ve fildişinden kornolara dolanmış, aralarında hayvanların bulunduğu dallarda, X ve XI. yüzyıla ait Bizans objeleriyle benzerlikler görülebilir; bu paralellikler hem yaprakların zarif işlemelerinin icrasını hem de örneğin bereket boynuzu gibi ender rastlanan bir unsurun figüratif kullanımını kapsar.

Cluny ve Alp Dağları'nın Ötesindeki Bizans Etkisi

XI ile XII. yüzyıl arasındaki minyatür geleneğine dönecek olursak, Cluny Manastırının *scriptorium*uyla Bizans İmparatorluğu arasında çok daha tartışmalı bir bağlantı söz konusudur. Her ne kadar Cluny Manastırının başkeşiş Hugues (1024-1109) dönemine ait mirasının çok küçük bir bölümü muhafaza edilebildiyse de, Cluny'de üretildiği kesin olan küçük bir elyazması grubunda güçlü bir çift kutupluluk gözlemlenir: Bir yandan –hem bazı resimlerde hem de baş harflerin üslubunda– Otto döneminden kaynaklanan romanesk üslup belirgin olarak görülürken diğer yandan, daha önce de değinildiği gibi, kaynağını tespit etmenin zor olduğu bazı Bizans unsurları görülür. Bu iki farklı bileşen genelde aynı elyazmasının içinde yer alır. Bu tür örnekler arasında, kitapla ilgili bilginin verildiği sayfada kâtiple Piskopos Godescalc'ın Bizans (veya İtalyan-Bizans) etkisini açıkça gösteren portrelerinin yer aldığı Ildephonsus'un muhteşem *De verginitate Mariae* [Meryem Ana'nın Bakireliği Üzerine] (Parma, Biblioteca Palatina, ms. 1650) eserini, Paris Vaaz Kitabı 2246'yı (Paris, Bibliothéque Nationale, nouv. acq. Lat. 2246) ve üzerinde Aziz Luka'nın resminin olduğu tek sayfayı (Cleveland, Museum of Arts, J. H. Wade Fund 68.190) sayabiliriz. Her halükârda, bu objelerdeki tartışmasız Bizans etkisi, Benedikten Cluny Manastırının hem Roma'yla hem de özellikle Montecassino'yla yürüttüğü yoğun ilişkiler yoluyla açıklanabilir, ama Konstantinopolis kaynaklı objelerle doğrudan tanışmış olması da ihtimal dışı sayılmamalıdır.

Stil açısından belirsizlikler

Sicilya ve Venedik

Venedik'le Norman hâkimiyetindeki Sicilya, batı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler bağlamında kendilerine özgü örnekler oluşturur. Farklı dönemlerde ve tarihi şartlar altında da olsa, lagündeki şehir de, Güney İtalya'daki krallık da Doğu başkentinin sanatsal idealine güçlü bir "bağımlılık" sergiler. Desiderius döneminde Montecassino'dakilerin olanların.tersine, Venedik, Sicilya Bizans yapımı objelerle veya Yunan ustalarıyla yetinmez; Konstantinopolis'in sarayının imparatorluk sanatı ideolojisini de benimserler.

XII. yüzyılın üçüncü çeyreği ile son yılları arasında tamamlanan büyük mozaik eserlerin yanı sıra, Doğudan kaynaklandığı kesin olan bol miktarda obje de Norman hâkimiyetindeki Sicilya'nın Bizans sanatının Batıdaki başlıca temsilcisi haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Palermo'daki Krallık Sarayı'nda (Bizans İmparatorluğundaki Büyük Saray'da da olduğu üzere) doğrudan krala bağlı olarak işleyen sayısız atölyede kra-

lın giysileri için dokunan kumaşlara genelde XII. yüzyıl Sicilya'sının her iki kültürel ruhu yansımıştır: Doğrudan anıtsal süslemeler kataloğundan alınma bazı süsleme unsurlarında (özellikle birbirlerinin aynadaki yansıması olan hayvan gruplarında) görülen İslam ruhu ile belirli aksesuar tipolojilerin (örneğin *loros*) icrasında sergilenen Bizans ruhu. Her ne kadar seküler sanat objeleriyle kıyaslandığında muhafaza edilen örneklerin miktarı daha az olsa da, kraliyet kiliseleri için üretilen zengin litürjik aksesuar da son derece önemlidir. Adada aynı zamanda elyazmaları ve ahşap levha üzerine resim üretim merkezleri de son derece faaldir. Örneğin günümüzde Palermo'da, Museo Diocesano'da bulunan harika Meryem Ana ile Çocuğu ikonası da muhtemelen Sicilya'da üretilmiştir; bu eseri sipariş eden kişinin adını kaynaklardan biliriz (II. Guillaume'un [1153-1189] altında resmi belgelerden sorumlu olan Mattheus d'Ajello), bu eserin tarihi de Palermo'daki Santa Maria de Latinis Kilisesinin, 1171 yılındaki kutsanma töreniyle bağlantılıdır. Meryem Ana ile Çocuğunun zarif duruşları, soluk tenleri, giysi kumaşlarının aşırı coşkulu hareketliliği ve İsa'nın *himation*unu [Antik Yunan kökenli pelerin] tasvir edilmesinde görülen ustalık, Konstantinopolis'te Geç Komnenos döneminin ahşap levha üzerine resim üretiminin etkilerini gösteren unsurlardır.

Palermo'da Krallık Sarayı

XII ile XIII. yüzyıl arasında Venedik'le Konstantinopolis arasındaki bağlantılar da son derece karmaşık bir görüntü sunar. *Doge* Contarini tarafından yaptırılan San Marco Bazilikası bile tek başına, hem mimari yapısı hem de özellikle mozaik süslemeleriyle lagün şehrinin Bizans İmparatorluğuna olan borcunu açıkça sergiler. Konstantinopolis'teki Apostoleion'un çok kubbeli sistemini temel almış olması –gerçek olsun veya olmasın, eski zamanlardan beri kaynaklarda böyle atıfta bulunulmuştur– ve mozaik süslemelerin (özellikle kilisede ve ön mekânın bir kısmında) üslubuyla ikonografisi Bizans sanatıyla karmaşık ilişkilerin varlığına işaret eder. Ancak bu ilişki, pasif bir boyun eğme veya steril bir bağımlılık değil, çağdaş Venedik sanatının özüne kök salmış verimli bir kültürel ilham süreci şeklinde gelişir. Torcello'da bulunan Santa Maria Assunta Kilisesinin mozaik dekorasyonunun farklı safhaları da bu sürece işaret eder.

Venedik'te San Marco Bazilikası

Venedik'in geleneksel figüratif mirasının yanı sıra, şehrin Konstantinopolis'ten getirttiği büyük miktardaki malzeme de büyük öneme sahiptir. Bu anlamda, 1204 yılındaki tarihi yıkımdan sonra Venedik ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde kayda değer bir değişim yaşanır. Konstantinopolis'in yağmalanması hem Bizans topraklarının Haçlılarla Venedikliler arasında bölüşülmesine hem de Venedik

Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'e hâkim bir güç haline gelmesine neden olur. Bu yeni durum, Venedik'i Konstantinopolis şehrinin hem siyasal prestijini hem de sanatsal ve dinsel kimliğini büyük çapta devralmaya iter. Nitekim bu tarihten itibaren Konstantinopolis'te bulunan değerli kutsal emanetlerin çoğu ve Boğaziçi kıyılarındaki kiliselerin hazinelerinden kaynaklanan objeler, Adriyatik Denizine doğru yol almaya başlar ve günümüzde San Marco Bazilikası'nın hazinesinin büyük kısmını oluşturmakla kalmaz, başka yerlere de dağılır. Konstantinopolis hipodromundan kaçırılan dört bronz atın siyasal anlamı, günümüzde bazilikanın güneydoğu köşesine yerleştirilmiş olan kırmızı somaki mermerinden tetrark grubu, kilisenin girişinin önünde yükselen Acri kaynaklı direkler ve kilisenin güney cephesini süsleyen devşirme mermer parçaları, Venedik Cumhuriyeti'nin Bizans'ın –geçici de olsa– düşüşünden sonra kendi üstünlüğünü ilan etmek için benimsediği sembollerden bazılarıdır. Yağmaya uğrayan başkentten kaynaklanan kutsal emanetler, ikonalar ve litürjik objeler de benzer şekilde bazilikanın litürjik protokolüne dahil edilir. Bu örnekler arasında kaya kristalinden yapılma, Fatimi yapımı vazolar; X. yüzyıla ait, Bizans işi taş kakma ve bölmeli mine işiyle süslenmiş kupalar ve tabaklar; Yunan haçı planlı, kubbeli bir kilise maketi şeklinde yapılmış harika bir buhurdanlık; başmelek Mikhael'in rölyefli ve altın levhadan yapılmış, değerli taşlar, inciler ve bölmeli mine işleriyle süslenmiş, yarım büst şeklindeki muhteşem ikonası ve bazilikanın içinde yer alan, farklı dönemlerden mine işlerinin bir ortaçağ kolajı şeklinde bir araya getirildiği kocaman Altın Sunak Panosu'nu sayabiliriz.

Venedik'in Bizans hazinelerine el koyması

Bkz. *Doğu ile Batı Kilisesi arasındaki Bölünme*, s. 23; *Ortodoks Kilisesinin Figüratif Temaları*, s. 711; *Konstantinopolis'te Hagia Sophia Kilisesi*. s. 743

Hac Yolları

Luigi Carlo Schiavi

Hac uygulaması, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından itibaren, İsa'nın vaazları ve çilesi yoluyla kutsanan yerlerin ve havarilerle şehitlerin defnedildiği yerlerin kültüyle bağlantılı olarak gelişir. Aziz kültünün gelişimiyle birlikte Avrupa'nın her yerinde bulunan mezarlar, ibadet ve tövbe amaçlı uzun hac yolculuklarının hedefi haline gelir. II. yüzyıldan itibaren Akdeniz havzasının tamamından kaynaklanan hacı akınlarının en çok ziyaret ettiği yerler arasında, bir yanda Roma'daki katakomblar ve şehit bazilikaları, diğer yanda da Kudüs'te Yeni Ahit'e tanıklık etmiş mekânlar ve özellikle İsa'nın Anastasis yapı grubundaki mezarı vardır. Kutsal Topraklar'a hac yolculuğunun en yoğun dönemi, El-Hakim dönemindeki yıkımlardan dolayı tarihsel açıdan en dramatik safhayla çakışır ve Haçlı Seferleri için gerekli temeli oluşturur. Gargano, Normandiya'daki Mont Saint-Michel ve Val di Susa'daki Sacra di San Michele gibi Mikhael kültünün kiliseleri de önemli merkezlerdir, ama en önemlilerinden birisi, havari Yakup'un mezarının bulunduğu, Hıristiyanların Araplara karşı yürüttüğü Reconquista*'nın da simgesi olan Santiago de Compostela'dır.*

Hac Yolculuklarının Hedefi olan Kutsal Mekânlar

Hac olgusu Hıristiyanlığın ilk zamanlarından itibaren müminlerin doğrudan, fiziksel veya görsel temas yoluyla kutsal mekânlarda ibadet etme ihtiyacından doğmuştur. Farklı türden yerler hac yolculuklarının hedefi haline gelir: Ortak gelenekler temelinde Kutsal Metinler'de anlatılan olaylara sahne olduğuna inanılan yerler, Tanrı'nın tezahürüyle veya melekler yoluyla kutsanan yerler ve şehitlerin naaşının bulunduğu kiliseler. En prestijli yerler ise Kutsal Topraklar'da İsa'nın vaazlarına, çilesine ve dirilişine sahne olan mekânlarla Roma'da bulunan havarilerin mezarlarıdır. Eusebius II. yüzyıldan itibaren batıdan Kudüs'e hac yolculuklarının gerçekleştiğine tanıklık eder. Roma'da da aynı dönemden itibaren hacıların Aziz Petrus'un Vatikan'daki mezarına, Aziz Paulus'un Ostiense'deki mezarına dikilen anıtları ve Appia Yolu'nun 3. milinde bulunan ve *memoria apostolorum* [havarilerin anısı] olarak bilinen San Sebastiano Bazilikası'nı ziyaret ettiği arkeolojik kazılar yoluyla kanıtlanmıştır. Henüz bilinmeyen, ama havarilerin naaşlarının geçici olarak buraya yerleştirilmiş olmasıyla

bağlantılı olabilecek nedenlerle, III. yüzyıl ortalarında buradaki bir taş ocağına inşa edilmiş daha eski bir mezarın yerine Petrus ile Paulus onuruna *refrigeria* (cenaze şölenleri) için revaklı bir avlu inşa edilir. Kuzey Afrika'dan bile gelmiş hacıların yazdığı duvar yazılarından da anlaşıldığı üzere, bu iki havarinin kültü evrensel ölçektedir. Constantinus'un emirnamesi ve Kutsal Topraklar'da, Roma'da, Konstantinopolis'te ve başka yerlerde yürüttüğü, yerel kiliseler tarafından en kutsal sayılan mekânları anıtsallaştırma süreci de hac olgusu için büyük bir itici güç oluşturur. 313 yılından sonra imparatorluğun bütün büyük şehirlerinin nekropollerinde şehit azizler onuruna kiliseler inşa edilir. Bu kiliselere defnedilen azizlerin, piskoposlar yönetimindeki "durak" litürjisinin düzenine göre halkın huzurunda bir kutlama şeklinde gerçekleşen kültü, o şehrin halkının tamamını ilgilendiren "küçük bir hac süreci" gibi algılanabilir. Şehidin *dies natalis* [Doğum günü], yani ölüm gününde cemaat, piskopos yönetimindeki litürjik kutlama için şehidin naaşının bulunduğu kilisede toplanır. Benzer bir şekilde, şehirden uzak olan önemli kiliselere de bayram ziyaretlerinde bulunmak için uzun ve zahmetli yolculuklar yapılır.

Petrus ve Paulus kültü

Azizler kültünün bu tür ibadet şekillerini temel aldığı açıktır. Ölüler için düzenlenen ve pagan dönemi atalar kültüyle bağlantılı olan, şatafatlı cenaze törenlerinden Constantinus öncesi dönemde, kendilerini feda etmeleri kavramsal açıdan İsa'nın kendini kurban etmesiyle bağdaştırılan şehitlerin kültüne geçilir. IV. yüzyıl sonlarından itibaren yaygın olarak görülen, hatta zorunlu sayılan ve Vahiy 6:9'daki *vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei* (sunağın altında, Tanrı'nın sözü için öldürülenlerin ruhlarını gördüm) şeklindeki bölümü temel alan, sunakla şehidin bedeni arasındaki fiziksel bağlantı, halkın gözünde kutsal bedene olan inancın aşırı derecede büyümesine ve neredeyse *res sacra* [kutsal nesne] haline gelmesine neden olur. Şehidin ölümünden dolayı ağıt duasından, insanoğluyla Tanrı arasında aracı olma gücüne sahip olduğuna inanılan şehide yöneltilen dualara geçilir. Hıristiyanlık öncesi folklorik unsurların nüfuz ettiği halk inancı bağlamında azizlik belirtileri, bedenin çürümezliğiyle ve özellikle mucize yaratma gücüyle özdeşleştirilir. Şehit kültünün en incelikli teolojik yönlerini ihmal edip temel ihtiyaçlara önem veren bu azizliği sıradanlaştırma süreci, ortaçağ hac olgusunun ardındaki başlıca itici güçlerden biridir. Roma Kilisesinin aziz ilan etme sürecini üstlenmeye başladığı X. yüzyıla kadar azizlerin "takdiri" yerel ölçekte gelişir ve halk arasında kendiliğinden gelişen harekete dinsel otoriteler tarafından daha ortodoks bir biçim kazandırılmaya çalışılır, ama her zaman başarılı olunmaz. Bir

Ortaçağda hac sürecinin ardındaki itici güçler

azizin kültüyle bağlantılı bir kilisenin başarısının, yani bölgeler üstü, büyük bir hac merkezi haline gelme kapasitesinin temelinde hem mucize yaratan azizin ününün sözlü aktarımı hem de seküler ve dinsel yerel otoritelerin bu azize yatırım yapma iradesi yatar. Batılı kraliyet hanedanları kendilerini belirli bir azizin kültüyle bağdaştırırlar ve o azizin mezarı "ulusal çapta" bir hac merkezi haline getir. Bu türden örnekler arasında Franklar için Aziz Martinus Turonensis Merovenj döneminde de Reims Piskoposu Remigius'u sayabiliriz. Öte yandan bir hanedanın yerine başka bir hanedan geçtiği zaman da kült merkezlerinde paralel bir değişiklik yaşanırdı, çünkü azizlerin kaderi genellikle krallığın kaderine bağlıydı.

Kutsal Emanetler Kültü

Azizlerin kültü kendini en belirgin şekilde kutsal emanet kültünde gösterir; nitekim ortaçağda azizin erdemlerinin ve koruma gücünün kutsal emanetin fizikselliğine bağlı olduğuna ve kutsal emanetle temas etmiş nesneler yoluyla aktarılabileceğine inanılır. İki tür kutsal emanet söz konusudur. Birinci derecede önem taşıyanlar, azizlerin bedenleridir; ikinci derecede önem taşıyanlar ise Filistin'den *martyrium* [şehitlik] toprağı, Kutsal Mezar'ın kayasından parçalar, bir azizin kişisel eşyaları, kutsal mekânları aydınlatmada kullanılan lambaların yağı veya hacıların kutsal sayılan mezarlara dokundurduğu küçük kumaş parçalarını (*brandea, palliola*) içerir. Sunakların kutsanması için kutsal emanete duyulan ihtiyaç ve azizlere ait eşyalara sahip olma arzusu –Nolalı Paulinus'un (y. 353-431) dediği üzere, *ad quotidianam tutelam atque medicinam* [gündelik koruma ve ilaç] amacı– kısa sürede kutsal eşya hırsızlığı, azizlerin bedenlerinin parçalara ayrılması, mucizevi mezarların hiç yoktan icadı, kutsal emanetlerin ve özellikle Kristolojik emanetlerin çoğalması ve ticareti gibi ciddi düzeyde suistimallere yol açar. Erken ortaçağda, bazen geriye hiçbir izi kalmamış kiliselere yapılan hac yolculuklarının elle tutulur örnekleri genelde ikincil kutsal emanetlerden oluşur. Örneğin Mısır'da bulunan ve V-VII. yüzyıllar arasında hacı akınlarına uğrayan Aziz Menas Kilisesiden geriye yerel olarak üretilip satılan ve hacıların kişisel koruma (*phylacteria*) amaçlı boyunlarına astıkları, kilden küçük şişeler (*eulogiae*) kalmıştır. Bu kutsal emanet tipolojisinde büyük ün salan ve VI. yüzyıl sonlarında Filistin'de üretilen, kalay alaşımından *eulogiae*da Constantinus'un Kutsal Topraklar'da yaptırdığı yapılar tasvir edilmiştir. Bu şişelerin en büyük koleksiyonları Monza Katedrali Müzesi'yle Bobbio'da San Colombano Manastırının müzesinde bulunur.

İki tür kutsal emanet

VI. yüzyıldan itibaren İrlanda monastisizmi dahilinde geliştirilen tövbekârlık uygulamasının Kıta Avrupa'sında da benimsenmesiyle yeni bir hac türü ortaya çıkar. Tövbekârlık üzerine kitaplar "tarifeli yapı" çerçevesinde günahlarla karşılıkları olan cezalardan oluşan derlemelerin gördüğü rağbetle birlikte günahların cezalandırılması süreci daha düzenli ve daha az keyfi kurallardan oluşan bir sisteme uyarlanır. Hac, halk arasında tövbekârlığın ideal biçimi haline gelir ve günahın ciddiyeti ve kilisenin önemi arasında paralellik sağlama ihtiyacından dolayı hac yolculukları –Hıristiyanlığın ilk zamanlarından itibaren– *peregrinationes maiores* [büyük hac] ile *peregrinationes minores* [küçük hac] şeklinde giderek daha katı bir şekilde sınıflandırılır. Birincil derecede önem taşıyan kutsal emanetler grubuna dahil olan Kudüs ve Roma'daki *martyrium*lara XI. yüzyılda Kuzey İspanya'da, Santiago de Compostela'da yeni kurulmuş olan, ama kısa sürede Avrupa'nın en önemli hac merkezlerinden birisi haline gelen kült merkezi eklenir.

Tövbe amaçlı hac olgusu

Hac Kilisesinin ideal merkezi ve ilahi Kudüs'ün imgesi sayılan Kudüs'e yolculuklara erken ortaçağda hiçbir zaman ara verilmez. IV. yüzyıldan itibaren deniz ve kara yoluyla yapılan bu yolculuklar, yol boyunca ziyaret edilmesi gereken kiliseler çeşitli anlatımlarda tasvir edilir ve "İncillerin efsanevi topografisi"nin oluşumu belgelenir (Bordeaux Hacısı, Egeria ve Halbwachs). Hac sürecinin en yoğun dönemi, azizlerle bağlantılı kült merkezlerinin tarihsel açıdan en dramatik dönemleriyle çakışır. Kutsal Mezar'ın Kahire halifesi El-Hakim (985-1021?) tarafından yıkıldığı 1009 yılından hemen sonra, Avrupa'nın dört bir tarafından hacılar, 1026 yılında Angouleme Kontu Guillaume tarafından düzenlenen topluluk gibi, hac yolculuğunu kitleler halinde yaparlar. Böyle durumlarda Kutsal Topraklar'a hac daha da mistik anlamlar edinir ve Hıristiyanları Gökyüzü Krallığına götüren zorlu yolculukların mükemmel bir metaforu haline gelir. Ancak eskatolojik duyguların da etkisinde olan bu kitlesel hareket, XI. yüzyılın ikinci yarısında papaların kutsal savaş konusunda sürekli olarak yaptığı teşviklerle birleşerek, hacın önce Flandre Kontu I. Robert'ın (y. 1030-1093) 1089'da liderliğini yaptığı sefer gibi silahlı bir hac yolculuğuna, sonra da İsa'nın mezarının kurtarılması için bir Haçlı Seferine (1099) dönüşmesine neden olur.

Hareket halindeki kitleler

Batıdaki Yeni Kült Merkezleri için bir Model olarak Kutsal Mezar

Bu arada Kutsal Topraklar'dan getirilen kutsal emanetlerle batıdaki kült merkezleri de Avrupa'daki hac sürecinin yeni duraklarını oluşturmaya başlar. Manastırların en önemli kült merkezlerinden getirilen kutsal e-

manetlerle donatılması veya bunları temel alan yeni kutsal merkezlerin kurulması, Petrus ve Yakup'a ilişkin emanetleri de kapsayan alışılageldik bir uygulamadır. En önemli bedensel veya Kristolojik emanetlere sahip olanların dinsel ve seküler aristokrasi üyeleri olması, stratejik amaçlar hizmetinde kullanılan veya hac yolculukları yoluyla belirli coğrafi bölgeleri güçlendirmek için oluşturulan bu yeni merkezlerin siyasal açıdan kullanım amacı konusunda bir fikir verebilir. Mimari alandaki özgün çözümler, Kutsal Topraklar'ın anısıyla bağlantılı olarak gelişir. Kutsal emanetler getirilirken bir yandan da Kudüs "durak" litürjisinin bazı yönleri bu yeni kutsal merkezlerde yeniden yaratılmaya, Kudüs'ün kutsal topografisi veya sembolik açıdan en önemli yapı olan *Anastasis*'in [Diriliş] yuvarlak şekli taklit edilmeye çalışılır. Bazı durumlarda bu taklit sürecinin temelinde sadece kiliseyi Filistin'deki en kutsal *martyrium*un taklidi yoluyla ilahi Kudüs imgesine uyarlama isteği yatar. Özellikle Karolenj döneminden itibaren, denizaşırı hac yolculuklarında görülen kayda değer artışla birlikte mimari "kopyalar" olgusu ortaya çıkar. En önemli örnekler arasında Fulda'da Sankt Michael mezar şapeli (820), Aquisgrana'da Cappella Palatina [Saray Şapeli] ve Piccardy'de Centula'daki Saint-Riquier Manastırının *Westwerk*'i (790-799) sayılabilir. Bu son örnekte Paskalya litürjisiyle de Kudüs'te *Anastasis* ile *Martyrium* [şehitlik] arasında gerçekleştirilen litürji çağrıştırılmaya çalışılır. Venedik'in ilk San Marco'su olan Particiaci şapeli de 829'da, *ad eam similitudinem, quam supra Domini tumulum Hierosolumis viderat* (Efendimizin Kudüs'teki mezarının üzerindekine benzeyecek şekilde) inşa edilir. Bu sürecin ikinci aşaması 1000 yılı civarında ve özellikle 1009 yılından sonra yaşanır. Kutsal Mezar'ın Batıdaki en etkileyici kopyalarından bazıları bu döneme aittir. Neuvy-Saint-Sépulcre Kilisesinde (y. 1045) eskiden Kutsal Mezar'ın üzerindeki küçük tapınağın taklidi bulunurdu. Günümüze ulaşmamış olan Saint-Sauveur de Charroux ise İsa'nın Kutsal Erdemi'nin ve Filistin'den getirilmiş başka kutsal emanetlerin kültüne adanmış devasa bir kiliseydi ve çift ambulatuarlı dairesel bir *presbyterium* içerirdi. Alp Dağları'nın güneyinde bulunan çok sayıdaki Kristolojik kilise de önemli hac merkezleri haline gelir. Milano'da bulunan ve yapımına 1030 yılında başlanan Santa Trinità Kilisesi daha önce eşi görülmemiş şekilde iki düzlemden oluşur, sembolik bir mezar içerir ve sunak sistemi İsa'nın çilesi, ölümü ve dirilişini simgeler. Milano başpiskoposunun emri üzerine I. Haçlı Seferinden sonra ve Kudüs'ün kurtuluşunun yıldönümünde ilan edilen bir endüljansla kilise Kutsal Topraklar'a yapılacak hac yolculuğunu tamamlayıcı bir özellik kazanır ve Santo Sepolcro [Kutsal Mezar] adıyla anılmaya başlanır. Mantova'da

Kutsal emanetlerin özellikleri

inşa edilen büyük kilisenin biçimi hakkında herhangi bir bilgi sahibi değiliz –yerini sonradan Sant'Andrea dell'Alberti Kilisesi almıştır– ama XI. yüzyıl ortalarında büyük ihtimalle Kuzey Avrupa'ya özgü modeller temel alınarak inşa edilmişti ve Batının en değerli Kristolojik kutsal emanetlerinden biri olan (ve keşfi 1048 yılında yapılan) Kutsal Kan burada muhafaza ediliyordu.

I. Haçlı Seferinin başarısı, Avrupa'nın tamamında, hatta bazen askeri tarikatların yerleştiği yerlere bağlı olarak yeni bir kopya-yapı dalgasının daha yayılmasına neden olur. Her ne kadar kaynaklarda sık sık Anastasis'e tıpatıp benzeyen kiliselerden, hatta Kudüs'teki kutsal merkezin ölçülerinin aynısının uygulanmış olmasından söz edilirse de, ortaçağda "kopyalama" olgusu modern dönemdeki "biçimsel röprodüksiyon" algımıza benzemez. Günümüzde bize anlamlı gelemeyecek kavramsal ve sembolik sınıflandırmalar temelinde en önemli sayılan mimari unsurların tekrarıyla sınırlıdır. Dolayısıyla belgelenmiş bazı varyasyonlara örnek vermek gerekirse, "kopya" yapıların planı dairesel (Fulda, Lanleff, Cambridge), sekizgen (Paderborn, Pisa'da San Sepolcro) veya dışarıdan on altı yüzlü (Aquisgrana) olabilir. Ambulatuar da, üzerindeki *matroneum* da (Neuvy-Saint-Sépulcre, Bologna'da Santo Stefano) sıklıkla bulunsa da bir zorunluluk teşkil etmez; merkezi mekânın sınırını oluşturan desteklerin sayısı dört (Brtonya'da Quimperlé, Villeneuve d'Aveyron'da Saint-Sépulcre), altı (Vigolo Marchese), sekiz (Fulda), hatta on iki (Caen) olabilir veya Anastasis'in modeline daha büyük benzerlik taşıyacak şekilde, direk ve sütunlar dönüşümlü olarak kullanılmış olabilir (Pisa Vaftizhanesi).

Anastasis modeli

Via Francigena

Kudüs'e yapılan hac yolculuklarında ancak, şehrin nihai şekilde Harezmilerin eline düştüğü 1244 yılından sonra ve Papa VIII. Bonifacius (y. 1235-1303, ♔ > 1294) tarafından *Jubileum*'un [günahların affedildiği özel yıl] oluşturulduğu 1300 yılından sonra bir azalma yaşanır. *Ad limina sancti Petri* [Aziz Petrus'un mezarına] hac, hem azizlerin orada muhafaza edilen bedenlerin sayısı ve önemi hem de kilisesinin evrensel üstünlüğü açısından batı Hıristiyanlığı'nın en önemli hac yolculuğudur. Roma da Kuzey Avrupa'dan yola çıkıp Kudüs'e giden herkes için neredeyse zorunlu bir durak oluşturur. Bu olgu o kadar büyür ki VII-VIII. yüzyıllardan itibaren şehre birçok hastane ve ağırlama amaçlı yapı inşa edilir. Örneğin Papa II. Stephanus (?-757, ♔ > 752) eskilerden kalma dört *xenodochium*u [ağırlama evi] restore ettirip (752-757) yanına üç tane daha ekler. Roma'daki kut-

sal topografi hakkında hacılara uygun bilgiler içeren ilk rehber kitapları –sonraki yüzyıllarda müthiş rağbet görecek, *periegesis* [belirli bir bölgenin tasviri] benzeri bir edebiyat türü– bu döneme aittir. Bu bilgiler ulusal ekoller şeklinde düzenlenir: İlk olarak muhtemelen Desiderius'un (?-y. 744, > 756) karısı Ansa tarafından düzenlenen Longobard ekolü, Şarlman (742-814, > 768, > 800) tarafından 781 yılı civarında oluşturulan Frank ekolü ve daha eskiye ait olan Anglosakson ekolü (727). Roma ile Kuzey Avrupa arasındaki ulaşım yollarına gelince, Roma'nın eyaletleri arasındaki yol sisteminin genel çöküşü çerçevesinde Aurelia yolunun kıyı boyunca yer alan kısımları V. yüzyıldan itibaren kullanılmaz hale gelir ve yarımadanın iç bölgelerinden geçen, Apenin Dağları'nı aşıp kuzeye doğru Emilia'da birleşen, Po Ovasında da Alp Dağları'ndaki belli başlı geçitlere bağlanan yeni yollardan geçmek gerekir. Longobard döneminde Apenin Dağları'ndan geçen bir güzergâh Flaminia yolunagöre daha kuzeye ulaşan yollarla,örneğin Paulus Diaconus'un (y. 720-799) da sözünü ettiği, kuzeyde Taro Vadisi'yle güneyde Magra Vadisi'ni birbirine bağlayan Bardone Dağı geçidiyle bağlantıları açısından daha çok tercih edilir.

Apenin güzergâhı

IX. yüzyıldan itibaren kaynaklarda (o yolu kullanan insanların etnik kökeninden dolayı veya ters yönde kat edildiği zaman Fransa'ya götürdüğü için) *Francesca* veya *Francigena* veya (Alp Dağları'nın kuzeyinden gelen hacıların yolculuğunun nihai hedefinden dolayı) *Romea* yolu adıyla söz edilmeye başlanan Apenin Dağları'ndaki, ırmak vadileri boyunca birbirine paralel şekilde uzanan sayısız yolun en çok bilineni budur.

Hacıların yol günlükleri

Avrupa'yı Roma'ya ve Güney İtalya'ya bağlayan bu hac yolculuğunun en önemli duraklarını belgeleyen birçok yol günlüğü söz konusudur. Bunların en ünlüsü, 989'dan itibaren Canterbury başpiskoposu olan ve *pallium*u, yani piskoposluk pelerinini teslim almak için Roma'ya gittikten sonra dönüş yolunda Calais limanına kadarki 79 durağı sıralayan Sigeric'in (950-994) günlüğüdür. Sigeric'in Alp Dağları'nın güneyinde izlediği güzergâh, ana hatlarıyla İzlanda'da bulunan Munkathvera Manastırından başlayıp Nikulas'ın bir buçuk yüzyıl sonra katettiği ve *İtinerarium* [Güzergâh] adlı eserinde anlattığıyla aynıdır. Saint Bernard'ı aştıktan sonra yol Aosta, Ivrea ve Vercelli yoluyla Po Ovasına doğru uzanır. Burada Güney Fransa'dan gelen, Moncenisio .ve Montgenevre geçitlerinden, Val Susa ve Torino'dan geçen ikinci bir güzergâhla birleşir. *Francigena* yolu Vercelli'den güneye, Pavia'ya doğru devam eder. Po Nehri geçildikten sonra Piacenza'dan Borgo San Donnino'ya (günümüzde Fidenza) kadar Emilia yolundan gidilir, sonra da Bardone ve Berceto dağlarını aşıp Ti-

ren kıyısında Aulla, Luni ve Lucca'ya ulaşan Apenin yoluna girilir. Burada başlayan Romea yolu da, Kutsal Yüz gibi yerel bir kültü Avrupa ölçeğine yaymaya katkıda bulunmuştur.

Bu yol boyunca bulunan, romanesk üsluptaki sayısız yapının – Fidenza'da San Donnino Katedrali, Collecchio'da San Prospero, Fornovo'da Santa Maria Assunta, Berceto'da San Moderanno, Aulla'da San Caprasio– üzerindeki oyma tasvirler, Roma'yı hedef alan hac yolculuğunun ikonografik açıdan son derece değerli tanıklıklarıdır. Hacılar şehirlerdeki hastanelerde ve yolun tamamı boyunca, köprülere, geçitlere, tehlikeli ormanlara yakın yerlerde bulunan çok sayıda manastır ve *xenodochium*da ağırlanır. Berceto'da hacıları ağırlamayı amaçlayan manastır Liutprand (?-744) tarafından yaptırılmıştır. Altopascio'daki ünlü San Giacomo hastanesini (XI. yüzyılın ikinci yarısı) yaptıran cemaat ise, geç ortaçağda Alp Dağları'nın kuzeyinde bile hac yolları üzerinde çeşitli merkezlere sahipti. Keşiş Nikulas Lucca'dan sonra Poggibonsi Siena, Bolsena ve Viterbo'dan geçerek Cassia yoluyla nihayet Roma'ya ulaşır.

Francigena yolu boyunca romanesk yapılar

Ancak *Francigena* yolu tarzı bir güzergâh fikrinin daha çok modern döneme ait olduğunu ve sonsuz sayıda varyasyon söz konusu olduğundan tarihi gerçeklikle fazla ilgisinin olmadığını belirtmek gerekir. Apenin Dağları'ndan geçen ve Bardone Dağı geçidine alternatif olan güzergâhlar arasında Modena'dan San Pellegrino in Alpe'ye giden yol, Milano başpiskoposluğunun XI. yüzyılda Bobbio'yu ve San Salvatore di Tolla Manastırını kontrolü altına almakla kapsamına aldığı Trebbia ve Arda yolları vardır. Burada amaç daha çok tercih edilen yolların varlığını inkâr etmek değil, Roma'ya yönelik hac yolculuklarıyla ilgili anlatımları normal "rehberler" olarak yorumlamanın yanlışlığını vurgulamaktır, çünkü bu eserler belirli bir güzergâhı yansıtmayı amaçlamak yerine, kültürel bir modeli, sembolik bir sistemi (Quintavalle), belirli güzergâh tercihleriyle de kendini gösteren bireysel bir ruhani deneyimi yansıtır.

Alternatif yollar

Güney İtalya'daki limanlara ulaşmak ve buradan Kutsal Topraklar'a hareket etmek için yarımadayı geçen hacılar, Roma'dan sonra ana hatları eski Appia ve Traiana yollarından oluşan önemli bir yol sistemi üzerinde yol alırlar.

İtalya ve Avrupa'da Mikhael Kültü

Aziz Willibald'ın kendi uzun hac yolculuğunu (722-729) anlattığı *Hodoeporicon*'da, yarımadayı baştan sona katettikten sonra Kudüs'e git-

mek üzere Reggio'da gemiye bindiği yazsa da, ortaçağda en çok kullanılan limanların Puglia'dakiler olduğu kesindir, çünkü Adriyatik Denizini geçtikten sonra yine Roma dönemine ait Egnatia yolu izlenerek Konstantinopolis'e ulaşılabilir, oradan da Anadolu'dan geçilerek Filistin'e doğru yol alınır. Örneğin Matthaeus Parisiensis'e (XIII. yüzyıl) atfedilen *Iter de Londinio in Terram Sanctam* [Londra'dan Kutsal Topraklar'a Yolculuk] eserinde kullanılan liman Otranto'dur. Bu güzergâh Montecassino Manastırı gibi olağanüstü öneme sahip dinsel merkezlerden ve Bari'deki San Nicola Kilisesi gibi güney bölgelerinin en önemli hac merkezlerinden geçer; Traiana yolunu takip eden hacılar ise sıklıkla yoldan kısa bir süreliğine ayrılıp, Batıda başmelek Mikhael'e adanan en büyük kilisenin bulunduğu Gargano'ya da uğrarlar. Sant'Angelo Dağında bir mağarada Mikhael kültünün doğumu, V. yüzyıl sonlarında başmeleğin Siponto piskoposu Laurentius'un karşısında üç defa tezahür edişinin *Apparitio sancti Michaelis in monte Gargano* [Gargano Dağında Aziz Mikhael'in Tezahürü] ve *Vita sancti Laurenti* [Aziz Laurentius'un Hayatı] yoluyla aktarılan anlatımından kaynaklanır. Bizans kökenli bu kült daha sonra Longobardlar tarafından benimsenir. Benevento dükleri I. Grimoaldus (y. 600-671, 👑 > 662) ve I. Romualdus (?-686) VII. yüzyıl ortalarında mağara içindeki kutsal mekâna inen merdivende tadilat faaliyetleri yürütürler; XI. yüzyıl ortalarında mekânda gerçekleştirilen mimari düzenlemelerden geriye Konstantinopolis'te yaptırılmış harika bronz kapılar (1076) kalmıştır. I. Charles d'Anjou'nun (1226-1285) 1280'li ve 1290'lı yıllarda yürüttüğü çalışmalar da mağarayı gerçek anlamda gotik bir kiliseye dönüştürmüştür.

Gargano'da San Michele Kilisesi

VIII. yüzyıldan itibaren Gargano kültü Longobardların ulusal ölçeğinin dışına çıkıp Avrupa çapında da yayılmaya başlar. 870 civarında Kudüs'e hacı olarak giden Frank keşiş Bernard, Mikhael'in mağarasını Roma ve Kudüs'le birlikte Hıristiyanlığın en önemli ibadet merkezleri arasında sayar. Cluny başkeşişi Odon (y. 879-942) 940'ta Gargano'ya gider; İmparator III. Otto (955-983, 👑 > 973) 999'da Aziz Romualdus'un kendisine dayattığı hac yolculuğunu Gargano'ya yapar; 1022'de II. Heinrich (1133-1189, 👑 > 1154), yüzyıl ortalarında da Papa IX. Leo (1002-1054, 👑 > 1049) birkaç defa Gargano'ya giderler. Norman karşıtı bir siyaset güden bu hac yolculukları döneminde, Mikhael'in kült merkezi "Kıta İtalya'sının güney kısmının tamamı üzerinde en büyük iktidar rolünün bahşedilmesine en uygun yer" haline gelir (Petrucci). Mikhael kültünün bu arada Avrupa'da ortaya çıkan diğer iki merkezi Gargano'yla birlikte uluslararası hac yolculukları ağının önemli duraklarını oluşturur. Başmelek Avranches piskoposu Obertus'a göründükten sonra Normandia'da 708 yılında,

ileride Mont-Saint-Michel adı verilecek küçük, kayalık bir adanın tepesine Aziz Mikhael onuruna bir dua mekânı kurulur. IX. yüzyıla ait *Apparitio* [Tezahür] metninde belirtilen bu yeni yapıyla Gargano'daki kült merkezi arasındaki mimari benzerlikler artık belirgin değildir, çünkü günümüzde var olan manastır kilisesi 1023 yılından itibaren inşa edilmiş, ambulatuarlı bir koro, demet sütunlar üzerinde yükselen üç nef ve iki ikiz kemer yoluyla kemerler arası bölüme açılan sahte bir *matroneum* içeren bir yapıya sahiptir. Mikhael kültünün üçüncü büyük merkezi olan ve XI. yüzyılda, yine başmeleğin tezahürü sonucunda inşa edilen Sacra di San Michele de XII-XIII. yüzyıllar arasında yeniden yapılmış olup Lombardia romanesk üslubunu Alp Dağları'nın ötesinden unsurlarla (ışınsal şapelli koro bölümü) bir araya getirmiştir. Val di Susa'nın girişindeki konumu, ortaçağ hac yolculukları tarihinin en stratejik noktalarından biridir. Hem Mikhael kültüne bağlı hac yolculuklarının Norman ve Puglia kutupları arasındadır hem de ve özellikle Romea yolunun batı kolu buradan doğuya yönelir ve buradan zıt yönde Moncenisio'ya ve Güney Fransa'dan Santiago de Compostela'ya giden yollara ulaşılır.

Mont-St-Michel Kilisesi

Santiago de Compostela Güzergâhı

Galiçya'nın köşesinde bulunan Santiago de Compostela'da, 820-830 arasında, Piskopos Theodemir, Pelagius adlı bir inzivacı keşişin verdiği bilgiler üzerine eski bir Bizans efsanesine göre Zebedi'nin oğlu, İber Yarımadasına Hıristiyanlığı yayan havari Yakup'a ait olduğuna inanılan mezarı bulur. Mezar tapınağının bitişiğindeki tek nefli ilk kilisenin yerine, Asturya kralı III. Alphonsus'un da (759-842, ♛ > 791-835) desteğiyle Asturya tarzı mimari bir yapıya sahip, üç nefli, kutsal mezarda kare planlı bir *presbyterium* içeren büyük bir bazilika yapılır (899), 1075 yılında da romanesk üslubunda büyük bir katedral inşa edilir. Azizin naaşının yarattığı mucizelerle ve İslama karşı savaşlarda –örneğin 840 yılındaki Clavijo Savaşı'nda– Hıristiyan ordularına liderlik ettiğine dair efsanelerle ilgili haberlerin ve *Reconquista*'nın simgesi olarak ününün yayılmasıyla, bu kült merkezinin ünü de IX ile X. yüzyıl arasında büyük ölçüde artar. Santiago de Compostela'ya gelen hacılardaki sürekli artış aynı zamanda Roma Kilisesinin ve Cluny monastisizminin gösterdiği destekle açıklanabilir, çünkü XI. yüzyılda Compostela haccı reformla ilgili fikirlerin yayılması için temel bir araç olarak görülür, dolayısıyla yerel kilisenin "apostolik olma" konusunda hak iddia etmesine karşı çıkılmaz, hatta istekleri yerine getirilir; örneğin 1120 yılında II. Callixtus (y. 1050-1124, ♔ > 1119) Piskopos Diego Gelmirez'e başpiskoposluk bahşeder.

İlk kilise

Santiago haccı bu yıllarda Avrupa çapında şaşırtıcı bir boyut kazanır. 1130 civarında yazılan ve Aimery Picaud de Parthenay-le-Vieux'ye atfedilen, gerçek anlamda bir hacı rehberi olan *Liber Sancti Jacobi* [Aziz Yakup'un Kitabı] veya *Codex Calixtinus* [Callixtus Elyazması] ve özellikle V. kitabı, bu açıdan en değerli kaynaktır. Bu rehberde Güney Fransa'dan başlayıp Navarra'da birleşen ve tek yol halinde Burgos ve Leon'dan geçerek Kuzey İspanya'daki havarinin mezarına ulaşan dört ayrı yol çok ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Bu devasa ve üniter kutsal mekânda, bütün yolların varlığı bu büyük ibadet merkezleriyle bağlantılı gibidir. Kuzeydeki yol (*Via Turonensis*) Tours'daki Saint Martin ve Poitiers'deki Saint Hilaire kiliselerine götürür; ikinci bir yol (*Via Lemovicensis*) Vezelay ile Limoges bölgelerini baştan sona kateder; üçüncü bir yol (*Via Podiensis*) Conques'daki Sainte-Foy Kilisesine ve Moissac'a ulaşır; en güneyde bulunan ve Romea yolundan gelenlerin katıldığı yol (*Via Tolosana*) Arles yakınlarındaki Saint-Gilles-du-Gard ve Toulouse'daki Saint-Sernin gibi çok saygın ibadet merkezlerinden geçer. 1100 yılı civarında bu yollar üzerinde sanatsal ve mimari alanda büyük gelişmeler görülür ve bu yolların kendileri, sanatçılarla atölyelerin hareket halinde olmasına yardımcı olur. Bu olgunun örnekleri arasında Toulouse, Conques, Leon ve Santiago gibi yapıların oyma eserlerinde görülen üslup benzerlikleriyle, hem ayinlerden sorumlu rahiplerin hem de kutsal emanetlere yaklaşmak isteyen hacıların ihtiyaçlarına cevap veren planimetrik-volumetrik kurguların yayılması sayılabilir.

Hacıların rehberi, *Codex Calixtinus*

Liber Sancti Jacobi'de adı geçen en önemli kült merkezlerinden bazıları arasında dikkat çekici ilişkiler söz konusudur. Hepsi de XI. yüzyıl sonlarında inşa edilmeye başlanan, ama kronolojileri henüz tam olarak belli olmayan Conques'daki Sainte-Foy, Tours'daki Saint-Martin, Santiago de Compostela, Limoges'daki Saint-Martial ve Toulouse'daki Saint-Sernin kiliselerinin ortak olan inşa unsurları Orta ve Güney Fransa'da romanesk üslubunun gelişimin de ortaktır, dolayısıyla sadece "hac yolları" bağlamında düşünülmemelidir. Halbuki romantik bir görüşe göre, üç veya beş nefli, galerili uzunlamasına bölümlerden oluşan, ana nefleri beşik tonozlarla, *matroneum*ları yarım beşik tonozlarla kaplı olan, yine neflere ayrılmış, çok çıkıntılı transeptleri olan, *presbyterium* alanları bir ambulatuarla çevrili olan ve sunaklarla kutsal emanetler için ışınsal şapeller içeren bu yapılar, hacıların geçişiyle ve Santiago de Compostela gibi bir hac merkeziyle bağlantılı olarak doğmuştur.

Santiago güzergâhındaki kiliseler

Bkz. *Avrupa Dillerindeki İlk Belgeler ve Edebi Metinler*, s. 496; *Yolculuk Edebiyatı*, s. 573; *Kutsal Topraklar*, s. 777

XI ve XII. Yüzyıllarda Sanat ve Kilise Reformu

Alessia Trivellone

XI ve XII. yüzyılda gerçekleşen kilise reformuyla bağlantılı olarak kiliseye bağlı kurumlarda da bir yenilenme yaşanır ve kilise, imparatorluk karşısında siyasal gücünü kabul ettirir. Sanatsal üretim açısından resmi direktifler söz konusu değildir, ama reformun etkisi ve yansımaları, reform yanlıları tarafından yaptırılan eserlerde gözlemlenebilir. Başkeşiş Desiderius döneminde Montecassino Manastırında, Piskopos Alphanus döneminde Salerno'da ve XI ile XII. yüzyıl arasında Roma'da gerçekleşen ve başlıca özelliği Paleo-Hıristiyan döneme ait biçimsel ve ikonografik unsurların geri kazanımı olan sanatsal üretim, reform ideallerinin ifade aracı sayılır. Reformun etkileri ve yansımaları elyazması üretiminde de görülür: "Atlantik" Kitab-ı Mukaddeslerin yanı sıra, Canossa Kontesi Matilde'yle ve reform ideallerinin Avrupa çağında monastik ve litürjik bağlamda yayılmasında büyük rol oynayan Cluny tarikatıyla bağlantılı elyazmaları da unutulmamalıdır.

Papalık ve Reform Hareketi

XI. yüzyılda papalık, genelde Gregoryen reformu olarak bilinen kilisenin reformu konusunda çok geniş kapsamlı bir faaliyet yürütmeye başlar. VII. Gregorius adıyla papa olan Montecassino keşişi Sovanalı Hildebrand (y. 1030-1085, ♔ > 1073) bu harekette başrollerden birini üstlenir. Ancak kilise reformu olgusu VII. Gregorius'un papalığının kronolojik sınırlarının da ötesine yayılır ve kendinden önceki papalardan IX. Leo'nun (1002-1054, ♔ > 1049) döneminde başlayıp, yeni eğilimlerin benimsenip geliştirildiği XII. yüzyıla kadar sürer.

III. Heinrich'in müdahalesi

Aslında reform hareketini başlatanlar, Kutsal Roma İmparatorluğunun Germen imparatorlarıdır, çünkü Roma Kilisesinin otoritesini yenilemesi, büyük İtalyan ve Alman prensliklerinin üzerindeki kontrollerini güçlendirmelerine yarar. 1046'da üç papa, papalık tacı için birbiriyle mücadele ederken, İmparator III. Heinrich (1017-1056, 🕮 > 1046) İtalya'ya bir sefer düzenleyerek üç rakibi ortadan kaldırır ve ardı ardına papalık tahtına çıkardığı üç Alman papa, kilisenin reformu ve yeniden dü-

zenlenmesi alanlarına eğilirler; ancak bu papalar imparatorun başlangıçtaki niyetini aşar ve faaliyetleri güç dengesinin Roma lehine düzenlenmesine neden olan bir sürece yol açarlar. IX. Leo imparatorluk politikalarına yakınlık gösterse de, kendi tercihlerini dayatmayı başarır ve görevini çok etkin bir şekilde yerine getirir: Konsil kararlarını (1049 yılındaki Reims ve Meinz konsilleri) yerinde uygulamak için bir papa ilk defa hacı kıyafetleri içinde hareket eder. II. Nicholas'ın (y. 980-1061, ♔ > 1058) papalık seçimlerinde kardinallere temel bir rol vermesi, dolayısıyla da imparatorluğun karar verme yetkisini azaltması, kilisenin bağımsızlığına giden yolda belirleyici duraklardan bir başkasıdır.

VII. Gregorius papalık tahtına çıktığında, bu alanda uzun bir siyasal deneyime sahiptir; nitekim kendinden önceki dört papaya eşlik etmiştir ve 1048 yılından beri kilise meclisi üzerinde etki sahibidir. 1075'te yayınladığı ve gerçek anlamda bir hükümet programı olan *Dictatus Papae*da [Papa'nın Emirleri], imparatorluk girişimlerine fazla yer ayrılmaz. İmparatorlukla ihtilafın temelinde dinsel atamalar yatar, çünkü imparator papa tarafından piskoposluk atamalarını gerçekleştirme görevinden yoksun bırakılır. Sonraki yıllarda ayrıca Kuzey İtalya'da imparatorla VII. Gregorius'un müttefiki olan ve bağımsızlıklarını kazanmak için imparatorlukla mücadele eden birçok kuzey şehrinin desteğini alan Canossa Kontesi Matilde (y. 1046-1115) arasında uzun ve zor bir savaş başlar. Gregorius'un siyasal uzlaşmazlığı, kendinden sonraki papaların da daha kararlı davranması için zemin hazırlar. Daha önceden Cluny başkeşişi olan ve imparatora karşı daha barışçıl bir tutum sergileyen II. Urbanus'un (y. 1035-1099, ♔ > 1088) döneminin başlıca özelliği, I. Haçlı Seferi için yürüttüğü vaaz kampanyasıdır; II. Paschalis (♔ > 1099-1118) ile V. Heinrich (1081-1125, ♔ > 1111) arasında yeniden ihtilaf başlar, ama II. Callixtus'un (y. 1050-1124, ♔ > 1119) geliştirdiği uzlaşma çözümü, Worms Antlaşmasıyla (1122) ve ilk Lateran Konsili'yle (1123) onaylanır.

VII. Gregorius ve imparatorlukla açık ihtilaf

Reformun çeşitli alanlarda derin etkileri olur. Dinsel makamların alınıp satılması ve ruhban sınıfı üyelerinin nikâhsız beraberlikler yaşaması gibi en yaygın yolsuzluk biçimleriyle mücadele başarılı sonuçlar verir. Ortak bir hayat sürmeye teşvik edilen din adamları, seküler hiyerarşiye dahil olan, ama monastik hayat kurallarına uyan rahip cemaatleri oluştururlar. Kilise hukuku alanındaki yenilik dürtüsüyle derlenip 1140 yılında nihai şeklini kazanan *Decretum Gratiani* [Gratianus'un Emirnamesi] 1917 yılına kadar geçerliliğini korur.

Reform süreci genel anlamda kiliseye bağlı kurumlarda (bağımsız rahipler ve cemaat rahipleri) ahlaki ve kurumsal açıdan bir yenilenme ve ki-

lisenin imparatorluk karşısında siyasal gücünü kabul ettirmesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu sürecin genel anlamda son derece olumlu sonuçlar yarattığı kilise, XII. yüzyılda kesin ve merkezi bir yapıya, Avrupa'da ortaya çıkmakta olan monarşilerle rekabet edecek otoriteye ve prestije sahip bir kurum haline gelir.

Reformistlerin Sanat Konusundaki Görüşleri

Reform sürecinin dönem sanatı üzerindeki olası yansımaları konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Kilise içindeki hiyerarşilerin âdetler, monastik hayat biçimleri, litürji ve hukuk gibi alanlarda reform yürüttükleri, hatta Kitab-ı Mukaddes'in yeni bir baskısı üzerinde çalışmaya başladıkları doğruysa da, yazılarında sanat alanında sistematik bir teori geliştirdiklerine dair herhangi bir ize rastlanmadığı belirtilmelidir. Ortaçağın tamamında olduğu üzere reformistlerin de sanat konusunda beyanatlarda bulunduğu bilinir. Örneğin Segni Piskoposu Bruno (1045/1049-1123) Tanrı'nın evini süsleyecek malzemelerin zenginliğini yüceltir; antikçağa dayanan bu *topos* Venantius Fortunatus (y. 540-y. 600) tarafından da işlenmiştir. Daha önce Gregorius Magnus (y. 540-604, ♔ > 590) tarafından ifade edilip Karolenj döneminde ele alınan ve 1025-1030 yılları arasında Cambrai Piskoposu Gerardus (XIII. yüzyıl yazıyor, ama XI. yüzyıl olması gerekir) tarafından geliştirilen, imgelerin insanları inançlı kılma ve "eğitme" amacı taşıyabilmesi fikrini yine Segni piskoposu Bruno ele alır ve geliştirir. Petrus Damiani (1007-1072) ise Montecassino başkeşişi Desiderius'a (y. 1027-1087) yazdığı bir mektupta daha özgün beyanatlarda bulunarak Roma yakınlarındaki tüm kiliselerde yer alan resimlerde Petrus'un neden –üstünlüğüne rağmen– İsa'nın solunda, Paulus'un da sağında tasvir edildiğini anlatır. Bu mektup, XI. yüzyıl gibi erken bir dönemde, reform süreci açısından son derece önemli olan Petrus'un üstünlüğünü yansıtacak bir ikonografik formül bulma konusuna duyulan ilgiyi gösterir. Ancak Petrus Damiani'nin beyanatı, çağdaş sanat alanında uygulanması gereken bir direktiften çok, Paleo-Hıristiyan döneminden beri örnekleri görülen ikonografik bir formüle sonradan yapılan bir açıklamadır. *Chronica monasterii Casinensis* [Cassino Manastırının Tarihi Kayıtları] eserinin uzun bir bölümünü başkeşiş Desiderius tarafından yaptırılan San Benedetto Kilisesinin tasvirine ve yüceltilmesine ayıran Leo Marsicanus da (y. 1046-1115/1117) bu açıdan dikkat çekicidir.

Petrus'un üstünlüğü

Sanatın farklı yönlerine ara sıra yapılan bu atıflara rağmen, üniter direktiflerin yokluğunda XI ve XII. yüzyıllardaki reformist çevrelerle bağ-

lantılı sanat konusunda "reform sanatı" ifadesini kullanmak doğru olmaz. Tarihyazımında kullanılan bu ifade aslında, sanatın belli düzenlemelere tabi tutulduğu karşı reform döneminden ödünç alınıp yanlış kullanılan bir ifadedir (Cizvitlerin tarikata ait kiliselerin inşaatı için verdikleri direktifleri ve Aralık 1563'te Trento Konsili'nin XXV. oturumunda, kutsal imgelerin kullanımı ve içeriği konusunda alınan kararı hatırlamak yeterli olacaktır).

Montecassino, Salerno ve Roma

Dolayısıyla reformun sanat üzerindeki somut yansımalarını incelemek için yapılacak en doğru şey, reformistler veya onlara yakın kişiler tarafından yaptırıldığına inanılan sanat eserlerini incelemektir.

1058-1086 yılları arasında Montecassino Manastırının başkeşişi olan Desiderius'un çok iyi belgelenmiş olan sanat hamiliği birçok araştırmacı tarafından reform ideallerinin bir ifadesi olarak görülür. Bu ideallerin uygulanması, antikçağın mimari biçimlerine duyulan ilgi şeklinde kendini gösterir. Dolayısıyla Desiderius, süslemeleri için Konstantinopolisli ustalara başvurduğu Montecassino Manastır Kilisesinin yeniden inşasında (1066-1071), eski San Pietro Bazilikası'nın planına benzer, beş nefli ve transeptli bir bazilika planını uygular. Ne yazık ki 1349'daki depremde yıkılan bu bazilika hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Desiderius Sant'Angelo in Formis Kilisesinin inşasında da Roma'daki eski bazilikanın başka unsurlarını ödünç alır. Bu kilisenin apsis duvarlarındaki fresklerde Desiderius elinde kilisenin maketiyle tasvir edilmiştir, anıtsal girişin arşitravındaki yazıtta da adı geçer. Ana nefteki fresklerde İsa'nın hayatından sahneler, yan neflerde ise Eski Ahit'ten sahneler resmedilmiştir. Nefin duvarlarında Eski ve Yeni Ahit'ten sahneleri resmetme tercihinin, Roma'daki San Pietro ve San Paolo fuori le Mura bazilikalarından ilham alma iradesinden kaynaklandığına inanılır. Bu kiliseler, Caserta yakınlarındaki San Pietro ad Montes gibi Orta İtalya'da XII. yüzyıla ait çeşitli kiliselerle Roma yakınlarındaki Ceri'de bulunan Santa Maria Immacolata Kilisesinden örnek alınmıştır. Paleo-Hıristiyan modellerden ve özellikle eski San Pietro Bazilikası'ndan örnek alınması, sanatsal tercihler açısından bile ilk dönemin kilisesinden ilham alma iradesi olarak yorumlanmıştır. Bu yönelimin Desiderius'la Roma arasındaki yakın siyasal ilişkileri temel aldığına şüphe yoktur, çünkü Desiderius'un kendi de 1086 yılında III. Victor adıyla papa seçilir.

Antikçağın cazibesi

Montecassino başkeşişinin yaptırdığı eserlerin yanı sıra, 1058-1085 yılları arasında Salerno piskoposu olan Alphanus'un da (?-1085) bu alan-

daki faaliyetlerini unutmamak gerekir. Alphanus'un yaptırdığı ve 1084 yılında Papa VII. Gregorius tarafından kutsanan katedralin günümüze ulaşmamış olan apsis mozaiğinde piskoposun reformist papayla birlikte tasvir edildiği sanılır. Zafer kemerinde tasvir edilen peygamberler ise hemen sonraki yıllarda Roma'da da rağbet görecek bir modayı başlatır (San Clemente, Santa Maria in Trastevere ve Santa Maria Nova). "Cennet kapısı" olarak bilinen kapının üzerindeki arşitrav başta olmak üzere kilisenin oyma eserlerinde, reformistlerin fikirleri doğrultusunda ahlakçı temalar işlenmiştir.

Salerno Katedrali

Dönemin Roma ve civarına ait sanatında da Paleo-Hıristiyan döneminden kaynaklanan biçimsel ve dekoratif yapılarla ikonografik formüllerin yeniden ele alındığı gözlemlenmiştir. Esquilino Tepesi'ndeki Santa Pudenziana (XI. yüzyıl sonu), San Nicola in Carcere ve Castel Sant'Elia'daki (Viterbo) Sant'Anastasio kiliselerinin apsisinin ardındaki şapelin fresklerinde Paleo-Hıristiyan döneme ait süsleme modelleri örnek alınmıştır.

Bazı araştırmacılara göre, bütün bu örneklerde Paleo-Hıristiyan döneme ait ikonografik ve biçimsel modellere başvurulmuş olması, reformistlerin öngördüğü gibi ilk dönemlerin kilisesinin saflığına (*Ecclesiae primitivae forma* [kilisenin ilk biçimi]) dönüşün sanatsal karşılığıdır. Ancak Paleo-Hıristiyan sanatının, tarihin başka dönemlerinde de (örneğin "Karolenj Rönesansı") sanatsal ilham kaynağı teşkil ettiğine ve antikçağa ait modellerin kullanımının sadece XI. yüzyıla özgü olmadığına da dikkat çekilmiştir. Bu gözleme, söz konusu döneme ait eserleri yaptıranlarla ilgili bilgilerimize bağlı sayısız sorun da eklenebilir.

Yukarıda adı geçen Ceri'deki Santa Maria Kilisesinin 1980'li yıllarda keşfedilen fresklerini ele alalım. Son zamanlarda yürütülen araştırmalara göre freskleri yaptırdığı sanılan Pietro da Porto, II. Paschalis ve II. Callixtus gibi reformist papaların yanında yer aldıktan sonra 1130'da anti papa II. Anacletus'un (?-1138, ♔ > 1130) tarafına geçer. Eski San Pietro Kilisesindeki süslemeleri model alan bu fresklerin reformla bağlantılı bir sanatsal ortamın ürünü sayılmış olması paradoksal bir durum değildir. O dönemde hem papalık hem de imparatorluk yanlısı taraf, kontrol altına almak istedikleri kilise kurumunun yeniden düzenlenmesi açısından aynı amacı güderken, ortaya çıkan siyasal tezat, tarihyazımının bize sunduğundan çok daha fazla nüans içerir.

Ceri'deki Santa Maria Kilisesinin freskleri

Benzer şekilde, San Clemente Kilisesinin alt bölümündeki freskleri, antikçağa ait süsleme biçim ve modellerini benimseme sürecinin örnekleri ve "reform sanatına" özgü sayan tarihyazımı akımına karşın, son zamanlarda bu fresklerin Gregorius karşıtları tarafından yaptırılmış olabileceği ileri

sürülmüştür. Nitekim 1070'li yıllarda San Clemente Kilisesi kardinali olan Hugo Candidus, imparatorluk yanlısıdır, ama VII. Gregorius tarafından defalarca aforoz edilmiş olmasına rağmen faaliyetlerini normal bir şekilde yürütmeye devam eder. VII. Gregorius'un Hugo'yu ilk aforoz edişinden hemen sonra, ileride II. Paschalis adı altında papa seçilecek olan Rainerius'u San Clemente kardinalliğine atadığı anlaşılmaktadır, ama freskle-

Sipariş sahibi meselesi

rinde anti papa III. Clemens'le aynı ada sahip azizin hayatından sahnelerin tasvir edildiği alt kilisenin imparatorluk yanlısı bir kardinal tarafından yaptırılmış olması imkânsız görünmektedir. Fresklerin tarihlendirildiği XI. yüzyılın son 20 yılında, aynı zamanda sanat hamileri olan Romalı ailelerin büyük kısmı anti papa III. Clemens'i (1023-1110, ☠ > 1084) destekliyordu. Zaten Clemens 1080 ile öldüğü yıl olan 1100 arasında Roma'da ikamet eder ve makamının gerektirdiği görevleri yerine getirir. Sonradan "resmi" sayılacak olan papalar bu dönemde başkentte kısa süre kalıp sonra aniden civardaki çeşitli mülklerinden birine kaçmak zorunda kalmaktadır. San Clemente Kilisesinin eski yapısının inşasından hemen sonra, anlaşıldığı kadarıyla herhangi bir doğa felaketiyle bağlantılı olmadan toprak altında kalmış olmasının gizemi de, kiliseyi yaptıran kardinali hedef alan bir *damnatio memoriae* [anının lanetlenmesi] olarak açıklanabilir.

"Reform sanatı"nın tanımının araştırmacılar açısından yarattığı soru işaretlerine rağmen, Roma'da bu dönemin ilgi alanlarını ve tartışmaları yansıtır görünen eserler ve ikonografik icatlar da unutulmamalıdır. Günümüzde Vatikan Müzelerinde bulunan Kıyamet Günü levhası (XI. yüzyıl ortaları) Vahiy temasını dönemin diplomasisiyle ilgili somut atıflarla bağdaştırır görünür. İsa imgesi İmparator III. Heinrich'in mührünün ikonografik formülünü çağrıştırırken, sunak panosunun biçimi de Papa IX. Leo tarafından 1049'da papalığa ait belgelerin mühürlenmesi için kullanılan *Rota*'dan kaynaklanır. Daha genel bir anlamda Roma'da bu döneme ait anıtsal resimlerde Aziz Alexius (San Clemente Kilisesinin alt bölümündeki freskler) ve Azize Cecilia (Trastevere'de Santa Cecilia Kilisesi freskleri, Sant'Urbano alla Caffarella Kilisesinin günümüze ulaşmamış resim dizisi, Santa Pudenziana Kilisesinin apsis arkasındaki şapelinin freskleri) gibi, özellikle cinsel riyazetlerinden dolayı saygı gören bazı azizlerin hayatlarının tasvirine daha çok önem verildiğini tespit etmek mümkündür. Roma'da San Clemente Kilisesinde İsa'nın Haçı'nın temelinden başlayıp apsis yarım kubbesinin tamamını kaplayan üzüm bağı-akantus-kilise resmi ise kilisenin merkezden çevre unsurlara kadar uzanan yeni gücünü etkili bir şekilde temsil eder.

Ayırt edici özellikler

Canossa Kontesi Matilde'yle Bağlantılı Sanat Üretimi

Kilise reformunun sanat alanına yansımaları, Canossa Kontesi Matilde'nin kontrolündeki topraklarda gerçekleşen sanatsal üretimde de aranmıştır. Bu alandaki mimari örnek sayısı ne yazık ki çok az olup, örneğin yeni rahip cemaatlerinin oluşumu doğrultusunda dinsel bölgelerin merkezlerine monastik hayata uygun mekânların nasıl eklendiğini incelenmemize imkân tanımaz.

Matilde'yle bağlantılı sanatsal üretim alanında reform ideallerinin en açık izleri, elyazması üretiminde görülür. XI. yüzyıl sonlarında muhtemelen San Benedetto al Polirone Manastırında gerçekleştirilen ve günümüzde New York'ta muhafaza edilen *evangeliarium* [İncil'den seçmeler] (Pierpoint Morgan Library, ms. 492) bu açıdan harika bir örnektir. 1007'deki kuruluşundan itibaren Canossa kontlarıyla bağlantılı olan San Benedetto al Polirone Manastırına 1092'den itibaren Kontes Matilde de kayda değer bağışlarda bulunmaya başlar. Doğruluğu kesin olmayan bir efsaneye göre, söz konusu elyazması da manastıra Kontes Matilde tarafından armağan edilmiştir. *Evangeliarium*'daki bazı resimlerin reform yanlılarının yazılarında yüceltilen değerleri temsil etmeleri nedeniyle vurgulandığı görülür. Örneğin İncil'den alınma İsa'nın Yakalanışı sahnesinin bir kenarında Petrus'un Malchus'un kulağını kesmesi tasvir edilmiştir. Sayfanın alt kısmında Petrus öfkeyle Malchus'un saçını yakalar ve bu saldırıyı gerçekleştirir; son derece inandırıcı bir ifadeye göre bu resim, Johannes Grammaticus'un *Canticum Canticorum*'u [İlahilerin İlahisi] konu alan ve Matilde di Toscana'ya ithaf ettiği yorum eserinde, Petrus'un başvurduğu ve dünyevi iktidarın simgesi olan bıçağın kullanılmasını tamamıyla haklı görmesine atıfta bulunuyor olabilir. Bu resimde Petrus, İsa'nın hemen altında yer alır ve bıçağının, İsa'yı yakalayan askerlerin üzerinde SPQR* [Roma Senatosu ve Halkı] yazan ve imparatorluğa atıfta bulunan silahlarına tezat olarak sunulmuş olması tesadüf değildir. Kitapta reform değerlerini temsil eden başka sahneler de yer alır. Muhtemelen papaların dinsel makamların alınıp satılmasına karşı yürüttükleri mücadeleye atıfla, tüccarların tapınaktan kovuluş sahnesine çok yer verilir.

Elyazmalarında reformun etkisi

Kontes Matilde'nin Donizo (XI-XII. yüzyıl) tarafından yazılmış biyografisini içeren *Vita Mathildis* [Matilde'nin Hayatı] adlı elyazması eserde ise (Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 4922), Canossa kontlarını temsil eden bir dizi resimden sonra dinsel atamalar mücadelesinin en önemli olaylarından birinden doğrudan ilham alınmış bir minyatür yer alır: IV. Heinrich'in (1050-1106, ⚜ > 1084) Canossa'da teslim oluşu. 1077'de gerçekleşen bu

* Özgün adı: Senatus Populusque Romanus –ed.n.

olayda, aforoz edilmesi sonucunda Alman feodal beyleri üzerinde zaten zayıf olan otoritesi büsbütün tehlikeye düşen IV. Heinrich teslim olmak zorunda kalır. VII. Gregorius'un müttefiki olan Kontes Matilde'nin şatosuna giderek papadan aforozunu geri çekmesini ister. Dönemin tarihi kayıtlarına göre şatonun dışında, Apenin Dağları'nın kış soğuğunda ve tövbekârlık kıyafeti içinde üç gün üç gece bekler ve ancak o süre sonunda Matilde'yle Cluny başkeşişi Hugues de Semur-en-Brionnais'nin (1024-1109) aracılığı sayesinde şatoya ve Hıristiyanlığa kabul edilir. Bu minyatürde IV. Heinrich, makamını gösteren bir sandalyede oturan Cluny başkeşişi Hugues ile muhteşem giysileri içinde bir kemerin altında asil bir pozda oturan Matilde'nin önünde, ön planda diz çökmüş olarak resmedilmiştir.

IV. Heinrich'in teslim oluşu

Cluny Sanatı ve Reform

Minyatürde tasvir edilen Başkeşiş Hugues'ün üyesi olduğu Cluny tarikatı reformda önemli bir rol oynar. Doğrudan papaya bağlı olan tarikatın manastırları monastik ve litürjik reformun Avrupa çapında yayılmasına yardımcı olan önemli merkezlerdir ve Roma Kilisesinin merkezileşmesi sürecine katkıda bulunurlar. Manastırların ve servetlerinin başına kilise alanından veya dışından güçlü kişilerin akrabalarının getirilmesine yönelik uygulama, erken ortaçağın tamamı boyunca son derece yaygın olup, büyük çapta kabul görse de, Cluny XI. yüzyılda dinsel veya dünyevi, herhangi bir iktidardan bağımsızlığı ve papalığa bağlılığı sayesinde bir dindarlık ve işlevsellik örneği haline gelir. Cluny Manastırıyla bağlantılı bazı eserlerde tarikatın bu açıdan durumu ifade edilmiştir. 1100 yılı civarında Cluny'nin *scriptorium*'unda üretilen bir elyazmasında (Parma, Biblioteca Palatina, ms. 1650) yer alan *Vita Ildephonsi* [Ildephonsus'un Hayatı] eseri, o dönemde büyük önem taşıyan bir meseleyi ele almak için bir fırsat oluşturur. VII. yüzyılda Toledo piskoposu olan İldephonsus keşiş kıyafeti içinde, *Reconquista* döneminde İspanya'da faal olan Cluny tarikatından keşiş-piskoposları simgeler. Dolayısıyla minyatürler, tarikatın İspanyol piskoposlarının kontrolünden kurtulma ve doğrudan papalığa bağlanma arzusunu yansıtır. Cluny tarikatının Roma Kilisesine bağlanma arzusunun, Burgonya'da bulunan ve XII. yüzyıl başlarına (1109'dan önce) tarihlenen Berzela-Ville Kilisesinin apsisindeki *Traditio Legis* [Yasanın Aktarılması] freskinde de ifade edildiği sanılır.

Cluny tarikatının merkezi rolü

"Atlantik" Kitab-ı Mukaddesler

"Atlantik" Kitab-ı Mukaddes adı verilen eserler de minyatürlü elyazmaları alanında özel olarak incelenmeyi hak eder. Büyük formata sahip olan (en büyüklerinin 600 x 400 mm'yi aştığı olur) bu elyazmaları, reform yanlılarının refoma tabi tuttuğu haliyle Kitab-ı Mukaddes'i içerir. XI. yüzyıl ortalarından itibaren Lazio'da üretilmeye başlanan Kitab-ı Mukaddes'in bu yeni baskısı Avrupa'nın çeşitli önemli monastik merkezlerinde kısa sürede rağbet görmeye başlar. İlk "Atlantik" Kitab-ı Mukaddeslerden üçünün (Admont, Stiftsbibliothek, C-D, 1088'den önce; Cenevre, Bibliothèque publique et universitaire, lat. 1, XI. yüzyıl ortaları; Münih, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 13001, y. 1070) yazılmasını teşvik eden kişiler arasında Salzburg başpiskoposu Gebhard, Cenevre piskoposu Friedrich ve böyle bir eseri Hirsau Manastırına armağan eden İmparator IV. Heinrich'in kendisi de vardır. "Atlantik" Kitab-ı Mukaddeslerin süslemeleri ve ikonografik içerikleri büyük çeşitlilik gösterir. İncil yazarları ve peygamberler genelde Kitab-ı Mukaddes'in kendileriyle ilgili kısımlarının ilk sayfalarını süslemek için kullanılmıştır. Bazı sahnelerin sembolik değerleri ise açıkça sergilenir. En sık rastlanan sahnelerden Judith'in Holofernes'in başını kesmesi, IX. yüzyılda Rabanus Maurus tarafından formüle edilmiş bir benzetme temelinde, kilisenin düşmanlarını yenilgiye uğratması olarak yorumlanabilir. "Atlantik" Kitab-ı Mukaddeslerin ilham kaynakları arasında Karolenj dönemine ait Kitab-ı Mukaddeslerin olması ve Dazlak Karl'a (823-877, ♕ > 875) ait olup günümüzde San Paolo fuori le Mura Manastırında muhafaza edilen bir Kitab-ı Mukaddes'teki bir minyatür dizisinde Judith'le Kilise arasındaki bu paralelliğin vurgulanmış olması bu savı güçlendirir.

Kitab-ı Mukaddes'in reforma tabi tutulması

Dolayısıyla XI ve XII. yüzyıllardaki kilise reformuna bağlı karmaşık ve bazen tartışmalı tarihi olaylar sanat alanında birçok farklı iz bırakmıştır. Yukarıda verilen gözlemlerin sonucunda, dönemin olaylarına dair en doğrudan atıfların, doğaları itibarıyla sınırlı sayıda insanı hedef alan minyatürlü kitaplarda yer aldığı söylenebilir. Anıtsal boyuttaki resimler ise biçimsel, dekoratif ve ikonografik araçlar yoluyla antikçağdan kalma kültürel modellere bağlılığı ifade ederler (reformun karmaşık siyasal oyunlarına dahil olan bütün tarafların öngördükleri doğrultusunda) ve ortaçağın tamamında olduğu üzere, İncil'den alınma veya azizlerin hayatlarını konu alan eğitici sahneleri görsel olarak sunmaya devam ederler.

Bkz. *Kilisenin Reform İddiaları ve 1000 Yılından Sonraki İlk Yüzyıllarda Heretiklikler*. s. 223

Sanatçının Bilinci

Manuela Gianandrea

Sanat hamilerine bahşedilen eşsiz prestij, sanatçıların anonimliği ve sanatın zanaatkârlıkla özdeşleştiriliyor olması, ortaçağda sanat eserlerini üretenlerin, şairler, edebiyatçılar, filozoflar ve müzisyenler gibi asil beşeri sanat icracılarından oluşan seçkin sınıftan ayrı tutulmasına neden olur. Durumun değişmeye başlaması XII. yüzyılda olur. Hem imzalı eserlerdeki hem de başkalarını veya kendini yüceltme amacını taşıyan örneklerin artmasıyla zanaatkârların kendileriyle gurur duymaya başlar. Sanatçılar kendi katkılarının ve kabiliyetlerinin bilincine varmaya başlar ve sanatın toplum içinde yükselmeye başlaması beraberinde ekonomik şartlardaki iyileşmeyi getirir.

Sade bir Zanaatkâr Olarak Sanatçı

1150 tarihli bir İngiliz mine işinde şu yazı vardır: "Sanat, altından ve değerli taşlardan üstündür. Ama sanat hamisi her şeyden üstündür." Bu cümle, ortaçağın uzun yüzyılları boyunca sanat hamisinin rolünün mutlak olarak ön planda ve özellikle bir sanat eserinin icracısından üstün olduğunu doğrudan yansıtır. Sanatçıya kıyasla sanat hamisinin ezici itibarı, sanat hamiliği faaliyetlerini yüceltme amaçlı yazılmış sayısız yapıttan ve Saint Denis başkeşişi Suger (1081-1151) veya Hildesheim piskoposu Bernard (y. 960-1022, 993'ten itibaren piskopos) gibi sanat alanının destekçilerini büyük bir coşkuyla ölümsüzleştiren ortaçağ kaynaklarının çokluğundan anlaşılır. Ama bu faaliyeti asıl icra eden, yani sanatçı, tamamıyla anonim bırakılır. Zaten sorun, bu tanımda ve sanat eserlerinin yaratıcılarının ortaçağ toplumunda oynadığı rolde yatar.

Figüratif faaliyetlerin V. yüzyılda Martianus Capella'nın (etkin olduğu dönem 410-439) geliştirdiği ve Roma İmparatorluğundan kavramsal olarak devralınmış olan sisteme göre mekanik sanatlar arasına dahil edilmiş olması sanatçıların, şairler, edebiyatçılar, filozoflar ve müzisyenler gibi beşeri sanatları icra edenlerden oluşan dönemin kültürel seçkinlerinden uzak tutulmasına neden olur. Dolayısıyla sanatçılar, entelektüel açıdan takdir edilmeyi hak etmeyen, sadece teknik-zanaat ortamına yakıştırılan zanaatkârlara dönüşürler. Bu da, yıkılması zor olan bir önyargıdır. Öyle ki, Dante'nin (1265-1321), *Cennet*'in XI. kantosunda (91-102), iki minyatür

sanatçısını, iki ressamı ve iki şairi aynı düzeye yerleştirmiş olması ilk yorumcularından bazılarını öfkelendirir. Ancak Dante'nin yaşadığı dönem yeni bir çağın şafağıdır ve sanatçılar toplum içerisinde değer kazanmak üzeredir. Halbuki *İlahi Komedya*'nın yazılmasından önceki bin yıllık sürede sanatçılar statü açısından bir gerilemeye uğrar, daha doğrusu toplum içerisinde farklı bir işlev üstlenirler.

Sanatçılar ve entelektüeller

Koleksiyonculuk ve özel pazar ortadan kalktığında, kilisenin imgelere atfettiği didaktik rolün öncelikli amacı tabii ki eserin estetik açıdan takdir edilmesi ve sanatçının yüceltilmesi değildir. Nolalı Paulinus'un (y. 353-431) "Kiliseme koyduğum, Kitab-ı Mukaddes'ten alınma imgeler dinden yoksun olmayan, ama okumasını bilmeyen çiftçiler içindir," veya Papa Gregorius Magnus'un (y. 540-604, ✠ > 590) "Okuma yazma bilenler için yazı neyse, bilmeyenler için de resim odur" şeklindeki beyanları, kültürlü bir kitleyi hedef alan yazılı metnin itibarıyla temelde cahil kesime yönelik olan resmin değeri arasında büyük bir mesafe açılır. Bunun yanı sıra, sanat eserlerinin büyük kısmının iletişim ve propaganda amacıyla gerçekleştirilmesi, sanatçının bu eserlerin yaratılmasını finanse eden, hatta ikonografik içeriklerini dayatan dinsel veya seküler beylere "boyun eğmesini" gerektirir. Dolayısıyla sanat eserinin yaratıcısı sadece bir zanaatkâr haline gelerek günümüzün dâhi ve eşsiz sanatçı kavramından telafisi imkânsız bir şekilde uzaklaşır ve kişilerüstü bir kalabalığın içinde kaybolur. Nitekim anonim olmak, ortaçağda sanatçılar için sürekli bir durumdur, çok ender olarak değişime uğrar. Bireysel yaratıcılık, sanat hamisinin iradesine boyun eğme gerekliliği ve figüratif geleneğe atfedilen dogmatik değerin altında ezilir.

Figüratif sanatın değer kaybetmesi

Dolayısıyla ortaçağ önümüze babasız kalan eserlerden ve anıtlardan oluşan bir mirasa sahip bir dönem olarak çıkar. Bu eserlerin yüksek sanatsal değeri, son derece kabiliyetli bu kişiler için genelde, Otto döneminin dâhiyane minyatür sanatçısı için "*Registrum Gregorii* Ustası" veya başyapıtlarından birini Perpignan yakınlarındaki küçük bir yerde yaratan parlak oyma eser sanatçısı için "Cabestany Ustası" gibi basit tanımlamaların geliştirilmesine neden olmuştur. Bu âdetin özellikle titiz sınıflandırmalara önem verenler açısından yararlı yönleri olsa da, ortaçağda sanatçı atölyelerinin oynadığı anahtar rolü hafife alması ve Rönesans'ta olduğu üzere sanat tarihinde bireysel kahramanlar yaratma hatasına düşmesi açısından sınırlayıcı yönleri de vardır. Ancak erken ortaçağdan XII. yüzyıla kadar olan yüzyıllarda bu "sahipsiz" eserler denizinde bile, ortaçağ toplumunda sanatçıların –veya

Babasız kalan eserler

zanaatkârların– rolü açısından önemli bilgiler edinmemize izin veren bazı ilginç istisnalar söz konusudur.

Ortaçağda Vasari tarzı sanatsal bir tarihyazımı var olmadığından, sanat eserlerinin yaratıcılarının isimlerini ve haklarındaki bilgileri mektuplar, sözleşmeler, katedrallerdeki ölüm ilanları, din veya siyaset alanında ileri gelenlerin hayatları ve sanatçıların kendileri tarafından imzalanmış eserler gibi başka kaynaklardan elde etmek gereklidir. Nitekim sanatçıların kendilerine gönderme yapılması açısından güçlü bir dürtüyü barındıran imzalara, birkaç istisna dışında erken ortaçağda çok ender rastlanır. Ferentillo'da (Terni) bulunan ve 739-742 yılları arasında Spoleto dükü Hildericus Dagileopa tarafından yaptırılan San Pietro in Valle Kilisesinin ana sunağının ön tarafında, elinde keskin bir alet tutan ilginç bir erkek figürü dikkat çeker; altındaki yazıda eseri *fecit* [yaptı] *Ursus magester* [Ursus Usta] sözleri yazılıdır. Ursus imzasını atmakla kalmaz, sunağın üzerinde ve muhtemelen eseri yaptıran sanat hamisinin yanına kendini resmeder. İmzayla beraber, kendini tasvir etme de sanatçının kendi kişiliğini kabul ettirme sürecinin ilk göstergelerinden biridir. 824-859 yılları arasında Milano'daki Sant'Ambrogio Kilisesinin altından sunağını gerçekleştiren Vuolvinius bu açıdan istisnadır, çünkü sunağın arka tarafına hem imzasını atar hem de kendini Milanolu azize ibadet ederken resmeder. Böyle bir onur ancak Vuolvinius'un da bir din adamı ve bir keşiş olma ihtimaliyle ve kuyumcu olmasıyla açıklanabilir; nitekim ortaçağ kültüründe kuyumculukla uğraşanlar –örneğin Aziz Eligius– diğer zanaatkârlara göre daha saygın sayılır, çünkü hem son derece değerli malzemelerle çalışırlar hem de o dönemde büyük saygı gören kutsal emanet mahfazası veya litürjik objeler ortaya koyarlar.

Az sayıda istisna

Ursus ile Vuolvinius gibi sıra dışı örnekler dışında, 1000 yılından önce yaşamış sanatçılarla ilgili bilgilerimiz birkaç imzayla sınırlıdır: Bobbio Manastırında başkeşiş Cumiano'nun mezartaşındaki *magester Iohannes*; Cividale del Friuli'deki Tempietto'nun pencerelerinden birine imzasını atan Paganus; Valpolicella'daki (Verona) San Giorgio Kilisesinin sayvanını yapan ve ithaf yazıtında Kral Iiutprand'ın (?-744, 𐌉 > 712) adından sonra kendi adlarını yazan Ursus, İuventinus ve Iuvianus. XI. yüzyıl ortalarında yazılan *Sankt Gallen* tarihi kayıtları gibi eserler de bazen sanatçılarla ve statüleriyle ilgili değerli bilgiler içerir. Sankt Gallen Manastırıyla ilgili anlatımdaki baş kahramanlardan biri olan ve IX. yüzyıl sonlarında yaşamış bir sanatçı-keşiş olan Tuotilus "güzel konuşur, harika şarkı söyler [...], keski ve resim sanatı çok zariftir." Tuotilus'un sanatsal faaliyetlerinin esnekliği, Karolenj dönemine özgü, entelektüel ve çok yönlü sanatçı modelini mükemmel şekilde yansıtır.

Sanatsal Faaliyetlerin Takdir Edilmesi ve Yüceltilmesi

Sanat hamisinin üstünlüğü, sanatçıların anonim olması ve sanatın zanaatla özdeşleştirilmesine dayalı sanatsal sistem, XII. yüzyılda sarsılmaya başlar. Kuyumcuların yanı sıra mimarlar da bireysel olarak başarı elde etmeye başlarlar, çünkü bir inşaat projesinin gerçekleşmesi için hem pratik hem de teorik bilgilerine ihtiyaç olduğu takdir edilmeye başlanır. *Scriptorium* içinde kendilerini mesleklerinin aletleriyle birlikte, gururla tasvir eden minyatür sanatçılarına da belli bir saygı beslenir; örneğin XI. yüzyıl sonlarında Hugo kendini kalem ve rakleyle resmeder ve "*pictor et illuminator*" [ressam ve tezhip sanatçısı] olduğunu vurgular (Oxford, Bodleian Library, ms. 717, f. 287v). Hem imzalı eserlerde hem de başkalarını veya kendini yüceltme amaçlı ihtişamlı örneklerde görülen yüksek artış kuyumcuların kendileriyle gurur duymaya başladığının tartışmasız bir göstergesidir. Modena Katedralinde yapının mimarı olan Lanfranc'la (?-1089), oyma eserler sanatçısı Wiligelmus'un (etkin olduğu dönem 1099-y. 1110) adları iki yazıtta geçer. Pisa Katedralini inşa eden Buschetus (XI-XII. yüzyıllar), kilisenin ön cephesinde yer alan bir lahite defnedilir, bir yazıtta da Girit'teki labirentin efsanevi yaratıcısı Deadalus'a benzetilir;

İmzalar ve örnekler

Pisa Katedralini büyüten Rainaldus'un da (XII. yüzyıl) adı bir yazıtta "ihtiyatlı bir inşaatçı ve usta" olarak geçer. Benzer bir şekilde, Nicholaus (XII. yüzyıl) Ferrara Katedralinin cephesinde anılmıştır, Pisa Katedralinin vaiz kürsüsüne ait (günümüzde Cagliari'de bulunan) bir yazıtta ise oyma eser sanatçısı Guglielmo, çağdaş sanatçıların en yeteneklisi olarak yüceltilir. Toulouse'da da heykeltıraş Gilabertus, "*vir non incertus*" [tereddüt sahibi olmayan insan] olarak övgü alır.

Özellikle Modena'da Lanfranc'ın ve Wiligelmus'un yeteneklerini takdir etmek ve övmek için kullanılan ifadelerden –birincisi için "zekâsıyla ünlü, bilgili ve yetenekli," ikincisi için "heykeltıraşlar arasında saygıyı hak eden"– sanat hamilerinin müdahalelerinin yanında sanatçıların duyarlılıklarıyla sanat eserlerine daha büyük katkıda bulunmaya başladığı anlaşılır.

Kendini yüceltme amaçlı ilk örnekler

Kendi değerlerinin bilincine varan sanatçılar, kendi katkılarının ve yeteneklerinin yeniden farkına varmaya başlar; Bonannus Pisanus (XII. yüzyıl) 1180'de Pisa Katedraline eklenen bronz kapı kanatlarının güzelliğini övdükten sonra onları ustalığı sayesinde bir yılda tamamlamayı başardığını gururla söyler. XII. yüzyıl başlarından itibaren Roma'da faal olan Cosmati ve Vassalletto gibi mermer ustası aileler de, kendi değerlerinin bilincine varmaları açısından ilginç bir örnek oluştururlar, çünkü mermer alanında adeta birer girişimci rolü oynarlar. Romalı olmalarını daima ve ısrarlı bir şekilde

vurguladıkları imzaları, kendi değerleriyle, sanatlarıyla ve antik Roma'nın devamlılığını sağlamaktaki rolleriyle ilgili güçlü bir bilince sahip olduklarına tanıklık eder. Sanatçıların toplum içindeki yükselişi, ekonomik şartlarında bir iyileşmeyi de beraberinde getirir; örneğin kuyumcu Godefroy de Huy Neufmôtier Manastırına değerli bir kutsal emanet mahfazası, cam ustası Gerlachus da Arnstein Manastırına üzerinde küçük bir portresi ve adı olan bir vitray armağan edecek durumdadır. Bir kuyumcuyla Stavelot başkeşişi Wibaldus arasındaki olağanüstü bir yazışmadan, sanat eserini sipariş edenlerden parasını alamayan bir sanatçının içinde bulunduğu zor durum hakkında bilgi edinebiliriz: "Kesem boş ve hizmet ettiklerimin hiçbiri paramı ödemiyor." Sonuçta ortaçağda da *pecunia non olet* [para kokmaz].

Bkz. *Hıristiyan Avrupa'da Yeni Kutsal Mekânların Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, s. 636; *Dinsel Mekânların Kapıları ve Anıtsal Girişleri*. s. 668; *Avrupa'da Hıristiyan Kilisesinin Figüratif Temaları (Mozaik, Resim, Oyma Eser, Vitray, Zemin, Kitap)*, s. 679; *XI ve XII. Yüzyıllarda Sanat ve Kilise Reformu*. s. 802

RVN
STRI

Müzik

GİRİŞ

Luca Marconi ve Cecilia Panti

XI ve XII. yüzyıllarda müzik hem teori hem de uygulama açısından kayda değer bir evrimden geçer ve batı modernizmiyle gelen, bilimden çok sanata yakın olan müzik kavramına giderek yaklaşır. Bu kavramsal değişim, hem genel kültür düzeyinde hem de müzik parçalarının icra edilme biçiminde yaşanan önemli dönüşümler sayesinde gerçekleşir. Bu dönüşümün ardında, Guido Aretinus'un (y. 990-1033'ten sonra) teori ve pedagoji alanlarındaki eserleri yatar. Arezzolu keşiş tarafından geliştirilen, sadelik ve uygulamada "evrensellik" ilkelerini temel alan, nota çizgileri üzerindeki notasyon ve nota okuma sisteminin yayılması, yeni müzik biçim ve türlerinin gelişmesi için uygun zemini oluşturur ve ilk çok sesli müzik biçimlerinin gelişiminin teori bağlamına dahil edilmesine yardımcı olur. Ayrıca müziğin teorik yanının, teknik ve özel bir dil yoluyla artık büyük çeşitlilik gösteren ve birçok biçim içeren bir sanatın temel kavramlarını ve kompozisyon yöntemlerini anlamlı kılan bir araca dönüşmesini sağlar.

Guido Aretinus'un notasyonu

Bütün bunlar kuramsal düzeye de yansır ve müzik dönemin ansiklopedik eserlerinde matematik temelli disiplinler arasında yer alsa da teknik ve uygulamalı içeriğinden dolayı ilgi çekmeye başlar. Ortaçağın ortalarında yazılan ve mekanik tekniklerle sanatları teorik bilimsel ilimlerle bağdaştırma eğilimi gösteren ansiklopedilerden de anlaşıldığı üzere, müzik hem bir bilimdir hem de şarkı söyleme ve enstrüman çalma sanatı ve

tekniğidir. Antikçağdan beri müzik *trivium* sanatlarıyla ve özellikle gramerle ve retorikle olan ilişkisi açısından "pratik"tir. Teorisyenler geçmişe göre daha ayrıntılı bir şekilde sözel dilbilimsel sistemlerle, insanoğlu tarafından eğlence ve ahlaki gelişme amacıyla yaratılan gerçek anlamda bir dil olarak algılanmaya başlanan müziğin melodik yapıları arasındaki analojileri vurgular.

Müzikte ve kültürde kadının rolü

Ancak bu yüzyılların başlıca özelliği olan yenilenme ruhu sayesinde, daha önceki yüzyıllardan devralınan kültürel geleneğe ara verilmez ve Hıristiyan Avrupa dinsel ibadetin, litürjinin ve şarkının –temel yönleriyle günümüze kadar ulaşan– tezahür biçimlerini geliştirir. Gelenekle yenilik arasındaki bu karşılıklı etkileşim, kurumsal mekânlarda yeni ritmik şarkı geleneklerini, dinsel ortamlarda dramatizasyonu ve çok sesli müziği geliştiren trubadur sanatıyla kendini gösterir; Avrupa'nın müzik tarihine olan bütün bu olgular, günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu yenilenme sürecinde kadın, kültürel yaşamda geçmiş yüzyıllara göre daha merkezi bir rol oynamaya başlar. Avrupa'nın tamamına yayılan Meryem Ana kültü ve saray edebiyatında lirik şiir yoluyla sunulan kadın imgesi, daha önceden var olan anne ve rahibe klişelerinden çok daha gelişmiştir. Kadın dünyasının bu yeni tasvirine monastik kültür, kentsel hayat ve saray toplumu bağlamında seslerini duyurmayı başaran dönemin kadınlarının deneyimleri eşlik eder. Müzik de, Hildegard von Bingen (1098-1179) veya Provence bölgesinin kadın trubadurları gibi apayrı sanatsal duyarlılıklara dayanan deneyimleri birbirine bağlayan ortak bir nokta gibi bu kadın kültürü örneklerinin arasında yerini alır.

Trubadurlar ve truverler

Artık Latince kökenli yerel dillerde de kendini ifade etmeye başlamış olan Avrupa kültürünün kökeninde, Güney Fransa saray çevrelerinde ortaya çıkan trubadur lirik geleneği yatar. Trubadurların faaliyetleri, sevmenin ve şarkı söylemenin yeni şiir sanatını ifade eden edebi bir dil olan Oc dilinin gelişimi şeklinde kendini gösterir. Yerel dildeki şarkıların ve şiirsel-müziksel bir biçim olan *chanson*un daha yüksek bir düzeye çıkarılmasını trubadurlara borçluyuz. Kuzeye doğru yayılan "saray" lirik şiiri, Fransızcada *fin'amor*'u [saf aşk] yücelten truverler sayesinde yenilenir. Almanya'da ise *Minnesänger*ler, "zarif" aşk idealinin daha fazla doğallık sergilediği çok geniş kapsamlı lirik şiirler üretir. Norman hâkimiyetindeki Sicilya'nın şarkı repertuarı da bu son derece ilginç, büyük çeşitlilik gösteren şiirsel-müziksel kaynağa dahildir. Çok zengin bir kültüre sahip olan bu toprakların müziğinde o dönem ve o tür için cüretkâr sayılabilecek kompozisyon modernizmi, özgün kafiyeler, yeni ritmik modeller, hatta yazının öncesine ait güçlü bir ton

kavramı sunar; bütün bu özellikler, önceki yüzyıllarda Gregoryen ilahiler yoluyla belirlenen modlardan çok uzaktır.

Böyle bir ortamda, sözlü geleneği temel alsa da ve hakkında fazla bilgi sahibi değilsek de, özellikle dinsel nitelikte olan tiyatro girişimlerinin de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlaması şaşırtıcı değildir. Bu yeni olguyu oluşturan heterojen etkinliklerden biri olan dansın bu ilk biçimleri tarihe konu olmamıştır ve genelde henüz oluşmakta olan bir hayal gücüyle bağlantılıdır. Benzer bir şekilde enstrümantal müzik de artık erken ortaçağda olduğu üzere sadece Kitab-ı Mukaddes kaynaklı simgesel örneklerle veya tam tersine sadece şeytani kötülük fikriyle bağdaştırılmaz. Günümüze kadar ulaşan bazı edebi ve ikonografik örneklerden ve enstrümanların fiziksel kalıntılarından da anlaşıldığı üzere, bu dönemde çok ağır da olsa bir gelişme süreci yaşanmaya başlar.

Guido Aretinus ve Yeni Müzik Pedagojisi

Angelo Rusconi

XI. yüzyılda İtalya'da müzik teorisi ve pedagojisi, kısa sürede büyük rağbet gören ve yüzyıllar boyu müzik eğitiminin temelini oluşturacak olan ilkeler doğrultusunda yenilenir. Bu sürecin başkahramanı olan keşiş Guido, teori ile uygulama arasında birbirini tamamlayan bir ilişki olduğunu öne sürer. Nota çizgileri üzerinde notasyonun ve ara entonasyon yönteminin icadı, müziğin tamamıyla hafızaya dayalı olarak öğrenilmesi sürecinin aşılmasına ve müziğin yazıyla doğru şekilde aktarılması sürecini başlatır.

Guido Aretinus'un Tarihi Kişiliği ve Eserleri

İtalya'da XI. yüzyılın ilk yarısında müzik teorisi ve pedagojisi alanında yaşanan yenilenme sürecinin, en azından iki yüzyıldır, yani ortaçağda litürjik şarkı alanında ilk inceleme yazılarının yazılmasından beri süregelmekte olan düşüncelerin ve deneyimlerin olgunlaşmasının sonucu olarak geliştiği kesindir. Ancak bu dönemde gerçekleştirilen sentezin müzik alanı dışından da birçok dürtüden beslendiği ve kilisenin özellikle İtalya'da yaşadığı tarihi süreçle bağlantılı olarak ele alındığında nasıl karşılandığı daha iyi anlaşılacaktır.

1000 yılının şafağında, Karolenj İmparatorluğunun çöküşünü izleyen krizin yükü kilisenin üzerindedir. Dinsel makamların alınıp satılması ve rahiplerin nikâhsız beraberlikler yaşaması yaygın hale gelmiş ve içinden çıkılmaz bir çıkar karmaşası doğurmuştur. Papalık Alman İmparatoru'nun kontrolü altındadır. Bu arada İtalya'da, keşişlerin başı çektiği bir dinsel yenilenme sürecinin başlangıcı hissedilmektedir. Keşişlerin yanı sıra reformist piskoposlar da kendi bölgelerinde harekete geçerek kiliseye se-

küler iktidardan özerklik hakkını ve İncil doğrultusunda hareket etme görevini geri kazandırmaya çalışırlar. Toscana ile Po bölgesinde karizmatik önderler ortaya çıkar. Camaldoli tarikatının kurucusu Aziz Romualdus (y. 952-1027) inzivacı hayat tarzını teşvik eder; Aziz Petrus Damiani (1007-1072), inzivaya çekildiği dönemlerle dönüşümlü olarak ateşli vaaz dönemleri yaşar; Aziz Johannes Gualbertus da (y. 995-1073) Vallombrosa hareketini başlatır.

Litürjik şarkının öğretimi konusundaki tartışmanın yukarıdaki deneyimlerin yaşandığı bölgelerde gelişmiş olması ilginçtir. Guido Aretinus (y. 990-1033'ten sonra) bu süreçte öne çıkan isimler arasındadır. Ferrara yakınlarında, Po Nehri'nin deltasındaki Pomposa'da keşiş olan Guido, litürjik şarkının bölgeden bölgeye büyük farklılıklar içermesinden kaynaklanan ve yüzyıllardır söz konusu olan homojenlik yokluğu sorununa çözüm bulmaya çalışır. Guido'ya göre bu sorunu çözmek için notasyondan, yani nota yazımından başlamak gereklidir. Koro üyelerine melodi konusunda fikir veren işaretler olan *neuma*lar, seslerin yüksekliğini tam olarak ifade etmez ve melodi ezbere bilinmezse işe yaramaz. Zaten bu dönem, sözlü ve yarı sözlü geleneğin hâkim olduğu bir dönemdir. Guido daha uygun bir notasyon (muhtemelen başlangıçta alfabetik notasyon) sistemiyle deneyler yapar, ama önerileri kendi cemaati tarafından reddedilir. Bilişsel modlardaki bu değişikliğin (Sözlü gelenekten okumaya) onlara çok ani gelmiş olması muhtemeldir. Guido ayrıca koro üyelerinin rolünü azaltarak kutsal melodilerin aktarımının tamamıyla onlara dayanmasını engeller. Ancak Guido, cemaatinin eleştirileri karşısında Arezzo'ya sürgüne gitmek zorunda kalır. Faaliyetlerine burada devam eder. Yerel kilisenin reformuna çok önem veren Piskopos Theodaldus (y. 990-1036) onu yanına alır. Guido katedralde çocuklara şarkı dersi verir, müzik teorisinin ilkelerini açıkladığı *Micrologus* adlı bir inceleme yazısı yazar ve aynı konuyu iki yazıda daha ele alır: Manzum *Regulae rhythmicae* [Ritmin Kuralları] ile *Epistola ad Michaelem*'in [Mikhael'e Mektup] bir kısmı (muhtemelen ayrı bir yazı olarak planlanmıştı). *Prologus in Antiphonarium* [Antiphonarium'a Önsöz] eserinde de yeni bir müzik notasyon sistemini açıklar.

Müzik notasyonunda homojenlik

Eğittiği koro üyesi çocukların ünü yayılınca Papa XIX. Johannes (?-1032, ✝ > 1024) onu Roma'ya çağırır ve bu yeni sistemi kişisel olarak denedikten sonra Guido'yu ertesi kış gelip Roma'daki rahipleri eğitmeye çağırır. Böyle bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmiyoruz, çünkü Papa bundan kısa bir süre sonra ölür. Papanın gösterdiği ilginin Guido'nun getirdiği yeniliklerin olağanüstü rağbet görmesine katkıda bulunduğu sanılır; bu yeniliklerin, kilisenin başlattığı ve XII. yüzyılın ikinci yarısın-

da Papa VII. Gregorius'un (y. 1030-1085, ♔ > 1073) devasa düzenleme ve homojenleştirme faaliyeti ve özellikle litürji açısından işlevsel sayılmış olması muhtemeldir. Guido tarafından geliştirilen bu sistemin başarısı, aynı zamanda edebi üslubunun açıklığına ve cazibesine bağlıdır. Guido yazılarını çok açık ve canlı bir üslupla yazar, teknik açıklamaların arasında etkileyici yargılara ve yaratıcı karşılaştırmalara yer verir; *cursus*u (her bir cümlenin sonundaki kelimenin vurgusu temelinde farklı kadanslar sunan ritmik nesir yazı) ustalıkla kullanır. *Regulae rhythmicae*'dan da açıkça görüldüğü üzere, manzum yazıda da son derece başarılıdır.

Müzik Teorisi

Yukarıda da söz edildiği gibi, Guido Aretinus'un çalışmalarının temelinde, taklide dayalı geleneksel müzik eğitimini aşma amacı yatar. Koro üyeleri artık hocalarının sesinden duyduklarını ezbere tekrarlamak zorunda değildir. Sonu gelmez bir çalışma gerektirmesinin yanı sıra, Pomposalı keşişe göre bu eğitim şeklinin farklı açılardan eksiklikleri vardır ve bölgeden bölgeye görülen farklılıklardan anlaşıldığı üzere, melodilerin doğru şekilde aktarılmasını tehlikeye atar. Bu geleneksel sistemden farklı, daha etkili ve daha güvenli bir sistem gereklidir. Ama bu sistemin de, koro üyelerinin yaptıklarının bilincine varmasını sağlayacak teorik bir temele dayanması lazımdır. Boethius (y. 480-525?) tarafından geliştirilen ve Latin dünyasında geçerli olan, *musicus* (müzisyen) ile *cantor* (şarkıcı) arasındaki ayrımın niteliği böylelikle değişime uğrar.

Regulae rhythmicae'ın açılışında bulunan ve *musicus* ile *cantor* arasındaki farkı vurgular gibi görünen o ünlü mısralar herkesin aklındadır.* Ancak bu cümleler okunduğunda, Guido'nun *cantor*unun Boethius'un *cantor*undan bambaşka bir şey olduğu anlaşılır. Guido'nun şarkıcısı, müziği felsefi açıdan inceleyen bir âlim değil, teorik temellerini tanıdığı sanatını icra eden bir müzisyendir. Bu düşünce, geleneksel aritmetik-teolojik donanıma tekabül etmez (Guido geleneksel düşünceyi aşağılamaz, ama uygulama açısından işe yaramadığına inanır.) Müzik teorisi, iyi şarkı söylemeye yarayan işlevsel kavramlar bütünüdür. *Epistola ad Michaelem*'in sonu da böylece açıklık kazanmış olur: "Boethius'un kitabı şarkıcılar için değil, filozoflar için yararlıdır." Boethius'un *musicus/cantor* ikilisinin yerini üçlü bir ayrım alır: *Philosophus/musicus/cantor*. Burada *philosophus*, eski *musicus*un karşılığıdır.

Guido ile Boethius

* *Musicorum et cantorum magna est distantia: Isti dicunt, illi sciunt, quae componit musica* [Müzisyenlerle şarkıcılar arasında büyük bir fark vardır: Şarkıcılar şarkı söyler, müzisyenler ise müziğin neden oluştuğunu bilir] –çn.

Guido'ya göre teori ve pratik birbirini tamamlamalıdır; kendi başına teori de, akılcı olmaktan uzak pratik de anlamsız olur.

Guido bu bakış açısıyla modern müzik teorisi kavramını geliştirir. Tek tek seslerin incelemesini temel alan bu teori giderek gelişir ve müziğin uygulamadaki temel unsurlarını kapsar. *Micrologus* içerik açısından çok yenilikçi değildir, ama kavramların anlatılma şekli yenidir. Örneğin bütün geleneklere zıt şekilde sekizli, *consonantia*lar (uyum) arasına dahil edilmez: Guido'ya göre bunun nedeni, uyum kavramının iki farklı unsurun uyumlu olması anlamına gelmesidir. Halbuki sekizli farklı yükseklikte de olsa, birbirinin aynı olan iki sesten oluşur. Dolayısıyla "uyum" değil, birbirinin aynı olan iki sesin "eşitliği" anlamına gelir. Teorik kavramların bu şekilde ele alınmasının gerçeğin gözlemine dayandığı açıktır ve şarkı söyleme şeklindeki pratik amaçla sıkı bağlantısını temel alır. Değişen mod kavramının aklileştirilmesi de başka bir son derece önemli teorik unsuru oluşturur; Gregoryen mod artık müziksel formüllerin bir araya gelmesi değil, bir skala olarak algılanır.

Alfabetik Notasyon

Bu teorik düşünceler, seslerin yüksekliğini tam olarak ifade edebilecek yeni bir notasyon sisteminin temelini oluşturur. Guido bu açıdan iki temel kaynaktan yararlanır: IX. yüzyılda Kuzey Fransa'da yazılmış olan *Musica enchiriadis* [Müzik Rehberi] adlı inceleme yazısı ve Guido'yla aşağı yukarı aynı döneme ait olup Kuzey İtalya'dan kaynaklanan *Dialogus de musica* [Müzik Üzerine Diyalog]. Pomposalı keşiş, müziğin temel unsurlarının derinlemesine analizi için *Musica enchiriadis*'ten yararlanır; sesler arası ilişkilerin incelenmesi ve aktarıma izin veren "benzer sesler" teorisi de buradan kaynaklanır. Şarkıların müziksel modunu tanımlama kuralı ise *Dialogus*'tan alınmadır (son zamanlarda elde edilen bazı bilgilere göre bu eser Guido'nun kendisine ait bir gençlik eseri olabilir): Bu veya şu o moda atfedilme, son notaya bağlıdır, ama melodinin uzatılması da bir başka değerlendirme unsurunu oluşturur. Daha önce de belirtildiği üzere bu fikir, o dönemin, modları ton merkezi etrafında toplanmış ses kümelenmeleri olarak değil de skalanın kısımları olarak algılama eğilimiyle de uyumludur. Guido'nun bu alandaki otoritesi, sekiz Gregoryen modu skala olarak sunan teorinin yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Müzik modu

Dialogus'un bir başka önemli katkısı, skalanın (daha önce olduğu gibi tetrakord temelinde değil de) sekizliyi temel almasıdır. Bu skala, Guido'nun geliştirdiği özel bir alfabetik notasyon yoluyla ifade edilir. Her

notanın karşılığı birer harftir. İlk yedi notanın karşılığı büyük harflerdir, ince tekrarlarının karşılığı küçük harflerdir; bunlara en ince dört notanın karşılığı olan üst simge şeklinde küçük harfler eklenir, kalın notanın karşılığı da Yunan alfabesinden gamma harfidir (Γ A B C D E F G a b/b c d e f g a^a b^b/b^b c^c d^d). "b" notası yuvarlak (b veya *b molle* [bemol]) veya kare (b veya *b quadratum* [diyez]) olabilir, ama birinci durum çok ender olarak gerçekleşir. Sekizliyi temel alan bu notasyon sisteminin pratik açıdan en büyük avantajı, aynı sesin karşılığının aynı simge olmasıdır. Bu durumdan da teorik tanımlamanın pratik işlevselliğe göre geliştirildiği anlaşılır.

Nota Çizgileri Üzerinde Notasyon ve Müzik Pedagojisi

Guido müzik sisteminin temeline sekizliyi koyduktan ve buna uygun alfabetik bir notasyon geliştirdikten sonra gelişimi çeşitli aşamalardan oluşan bir pedagoji sistemi üzerinde çalışmaya başlar. Başlangıçta muhtemelen *monochord*dan yararlanır. Bu eski didaktik enstrümanın yardımıyla çocuklar alfabetik notasyonla yazılmış melodileri nota nota öğrenirler. *Micrologus*'ta başka müzik yazma sistemleri veya eğitim şekillerinden hiç söz edilmediğine göre, Guido'nun Pomposa'da ve Arezzo'da geçirdiği ilk dönemde sadece bu yöntemi ve bu notasyonu tanıdığı anlaşılır. Ancak Guido'nun pedagojik açıdan dâhiyane zihni, kısa süre içinde hem bu sistemin hem de eğitim şeklinin sınırlarının farkına varır.

Müzik alanında yeni bir didaktiğe doğru

Alfabetik notasyonla ilgili sorun, Gregoryen ilahilerin cümlelerinin kaybedilmesidir, halbuki esnek *neuma*lar bu cümleleri mükemmel şekilde görselleştirir (ancak bildiğimiz gibi, *neuma*lar da ses yüksekliğini doğru şekilde yansıtmazdı). Böylelikle Guido daha etkili bir müzik yazma sistemi arayışına girer. Bulduğu çözüm, geleneksel *neuma*ları bir çizgi sistemine yerleştirmekten ibarettir. Bir sesin karşılığı olan her işaret bir çizgiye (veya iki çizgi arasındaki boşluğa) yerleştirilir, dolayısıyla aynı olan sesler hep aynı çizgide (veya aynı boşlukta) yer alır. Seslerin yüksekliğini belirtmek için her çizginin (veya çizgiler arası boşluğun) başına alfabetik notasyondan bir harf yerleştirilir (örneğin belirli bir çizginin başına konan 'c' harfi, bize o çizgide yer alan bütün *neuma*ların 'c', yani Do sesi verdiğini söyler. Ayrıca Fa (F) ve Do (c) seslerinin olduğu çizgiler sırasıyla kırmızı ve sarı renklidir. Bu da yarım sesin varlığını ve aktarım açısından yararlı olan bir veriyi vurgular (Fa ve Do "benzer sesler"dir).

Monochord yardımıyla eğitim yapmanın tehlikeli yanı, enstrümanın kölesi haline gelme riskidir: "Bu, çocuklara uygun bir eğitim yöntemidir,

yeni başlayanlar için iyidir, ama eğitimine devam edenler için çok kötüdür" (*Epistola ad Michaelem*). Guido, koro üyelerine özgürlüklerini kazandırmak amacıyla çizgiler içeren bir kitaptan okuma yoluyla şarkı söylemek için bir yöntem geliştirmek ister. Ezberlenmesi gerekenler melodiler değil, melodiyi, daha doğrusu herhangi bir melodiyi oluşturan unsurlar, yani sesler ve ses aralarındaki aralardır. Böylece koro üyeleri nota çizgileri üzerine yazılmış herhangi tanımadık bir melodiyi tek başına seslendirebilir, üstelik zıt bir süreçle dinledikleri bir melodiyi de doğru şekilde çizgilere yazabilirler. Guido öğrencilerine alıştırma yaptırmak için, ses ve şarkı açısından güçlü bir sembolik değeri olan, Aziz Vaftizci Yahya onuruna yazılmış *Ut queant laxis* [Mümkün Olsun Diye] adlı ilahinin ilk kıtasından yararlanır. Bu metne, her bir cümlesi bir öncekine göre daha ince bir tonda başlayan özel bir melodi uygular. Böylece bu cümlelerin birbirini izlemesiyle skalanın ilk altı notası elde edilir, ortada da yarım ses E-F (Mi-Fa) vardır. Zamanla, metinde bu seslerin her birinin karşılığı olan heceler seslerin kendileri haline gelir. Latin ülkelerinde bu heceler halen bu seslerin adıdır: Ut-Re-Mi-Fa-Sol-La (Ut XVII. yüzyılda Do'ya dönüşecektir). Altı sesten oluşan bu dizi sonradan "heksakord" adını alacaktır.

Monochord'un aşılması

Görüldüğü üzere burada yedinci notanın (Si) hecesi yoktur. Bunun için *solmisatio* (solmizasyon) adı verilen, heksakordun aktarımı sistemi geliştirilir ve bütün yarım seslere Mi-Fa adı verilir. Bütün yarım seslere Mi-Fa denilince, yakınlarındaki notalara, yarım sesle olan ilişkilerine göre her defasında ayrı bir isim verilir. Bu sistem, modern dönemde müzik eğitiminde kullanılan ve "hareketli" Do'dan yararlanan Kodály veya Goitre yöntemlerine benzer.

Solmizasyonun icadı genelde Guido'ya atfedilir. Aslında eserlerinde ne bu terim bulunur ne de heksakordların aktarımı sistemi tasvir edilmiştir. Dolayısıyla günümüzde bazı araştırmacılara göre buna katkıda bulunan kişi Guido değildir. Gerçekten de geç ortaçağ ve Rönesans kaynaklarında tasvir edildiği haliyle karmaşık solmizasyon sisteminin doğrudan Guido'dan kaynaklanmaması muhtemeldir. Ancak temel mekanizması "benzer sesler" teorisiyle aynı doğrultudadır ve XI. yüzyılın ikinci yarısına ait, müzik konusundaki çeşitli yazıların toplandığı Montecassino'daki 318 sayılı elyazmasında da bulunur (dolayısıyla dönem olarak Guido'ya çok yakındır ve bu elyazması, Guido'nun eserlerinin bulunduğu en eski İtalyan kaynağıdır). Ayrıca Guido'nun *Epistola ad Michaelem* eserinde geliştirdiği yöntemin sadece temel unsurlarından söz ettiğini ve ayrıntılı bir şekilde tarif etmediğini de unutmamak gerekir: "Yazılı olarak açıklanması çok zor olan bütün bunlar, kısa bir sohbette hemen aydınlığa kavuşur." Solmizasyon yüzyıllar boyu müzik eğiti-

Heksakord ve yarım sesler

minin temelini oluşturur. Kullanılmamaya başlandığı zaman, *Sancte Johannes* [Aziz Johannes] ilahisinin son iki kelimesinden elde edilen Si hecesi kullanılmaya başlanır.

"Müzik eli" de Guido'ya atfedilen didaktik araçlardan biridir ve "Guido'nun eli" olarak da bilinir. Her notanın sol elin bir eklemine veya ucuna denk geldiği bu çizim, skalayı ezberlemeye yardımcı olur. Guido bu araçtan da yazılarında söz etmez. Öte yandan elin hafızaya yardımcı olmak için farklı amaçlarla (müziksel olan ve olmayan) kullanımı çok eskilere dayanır ve manastırlarla ortak olan didaktik mirasın bir unsuruydu.

Guido'nun ele aldığı diğer konulardan bazıları birçok tartışmaya konu olmuş ve birbirine zıt yorumlara yol açmıştır. Bu türden konular arasında *Micrologus*'un 15. bölümünde incelenen modülasyon vardır. Bazı araştırmacılar bu bölümde, Gregoryen ilahileri söyleme konusunda kesin talimatlar bulmaya çalışmıştır. Bazıları ise Guido'nun döneminde Gregoryen ilahilerin ölçü temelinde icra edildiğini ve tek tek notalara belirli ve farklı değerlerin verildiğini öne sürmüştür. John Blackley, ortaçağa ait başka metinlerle de olduğu üzere, bu bölümü temel alarak Gregoryen ilahilerin ritmik bir yorumunu ileri sürmüş ve *Schola Antiqua* topluluğuyla birlikte çeşitli plak kayıtları gerçekleştirmiştir.

Modülasyon

Bu tartışmaların temelinde bir yanlış anlama yatar. Guido'nun burada sözünü ettiği şey, şarkıların icra edilmesi değil, kompozisyondur. *Micrologus*'un bu kısacık sayfalarında tarihin ilk "kompozisyon rehberi"ni ve bir anlamda müzik estetiğinin ilk eskizini buluruz. Yazar burada litürjik kompozisyon alanındaki idealini ifade ederek homojen ve orantılı cümlelerden oluşan sade bir üslup önerir. Bestecilerin faaliyeti, şairlerinkiyle karşılaştırılır, ama bestecilerin daha özgür olduğu belirtilir. Besteciler bazen kurallara tamamıyla uymak zorunda da değildir, buna rağmen sonuç kalbimiz ve zihnimiz tarafından onaylanır. Bundan da müziğin derin ve neredeyse ilahi bir şey olduğu ve özünün insanoğlu tarafından tam olarak kavranmasının mümkün olmadığı sonucuna varılabilir.

Müzik estetiği

Çok Sesli Müzik

Micrologus'ta çok incelenen bir başka konu, *diaphonia* [iki sesli müzik] veya *organum*, yani var olan bir litürjik melodinin ikinci bir sesin eklenmesiyle genişletilmesidir. Yeni keşfedilen kaynaklara göre bu uygulama İtalyan kiliselerinde çok yaygındı. Dolayısıyla Gregoryen ilahilerin tek sesli olduğuna dair günümüz algısını gözden geçirmemiz gereklidir. Birçok *Liber ordinarius* (belirli bir kilisenin ve genelde katedrallerin litürjik

âdetlerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eden kitaplar) bize *cum organo* (bu ifade ile org değil çok sesli şarkı kastedilir) şarkı söylendiği durumlar hakkında bilgi verir. Örneğin Floransa Katedralinin XIII. yüzyıla ait *Liber ordinarius*'undan Gregoryen ilahilerin tek sesli icrasının kural değil, bir istisna olduğunu öğreniyoruz. Guido'nun tasvir ettiği *organum*'da yeni ses, en eski geleneklerde olduğu üzere, özgün melodinin altına yerleştirilir ve dörtlü dik araya dayanır, ama beşli, majör ve minör üçlü, majör ikili ve sekizlinin tekrarları da kabul edilir. İki sesin kadansa doğru hareketi olan *occursus*'a büyük önem verilir. Guido'nun *organum*u anlatırken bu şarkı türü konusundaki kendi teorisini mi açıkladığı, yoksa Arezzo Katedralinde icra edildiği haliyle çok sesli şarkı söyleme şeklini mi tasvir ettiği açık değildir. Eğer ikinci durum söz konusuysa, Guido'nun metni 1000 yılı civarında İtalya'da kullanılan çok sesli şarkı söyleme tarzının tek örneğidir. *Organum* her halükârda modern araştırmacıların ilgisini çekmiştir, ama Guido'nun çok önem verdiği bir kavram olduğu söylenemez. Guido'nun kendisi *Micrologus* dışında *organum*dan bir daha hiç söz etmez.

Tek sesli ve *diaphonia*

Muhafaza Etme Amaçlı Yenileme

Guido'nun eserlerine bir bütün olarak baktığımızda, sesi inceleme ve müzik notasyonu yoluyla doğru şekilde yansıtma alanında IX. yüzyılda başlatılan çabaların zirve noktasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kilise reformunun en canlı akımlarıyla sıkı ilişkileri olan Guido, bu teknik çabalara Aziz Gregorius'un ilahilerinin antikçağ, Roma ve Gregoryen gelenekleri doğrultusunda, olabilecek en doğru şekilde icra edilip yazılması amacını da katar. Bu amacı da, Roma'nın litürjik geleneklerinin geri kazanılmasını ve yaygın hale gelmesini amaçlayan reform çabalarıyla aynı doğrultudadır. Guido'ya göre Gregoryen melodileri, yeniliklerin veya koro üyelerinin hatalarının sonucu oluşabilecek her türlü değişiklikten korunmalıydı. Metinlerinde ortaya çıkan bazı çelişkiler şu şekilde açıklanabilir: Bir yanda özgün ve dahiyane bir pedagoji sunulurken, öte yanda yaratıcılık ve müzik dili alanında herhangi bir yeniliğe karşı bir teorik yön sergilenir (örneğin bemolün kullanımında çok ihtiyatlı olunması tavsiye edilir, çünkü tehlikeli yeniliklere zemin hazırlayabilir). Guido'nun çabalarının amacı Gregoryen ilahileri hem mükemmel olmayan bir aktarımdan hem de müzikte açılmakta olan yeni ufuklardan kaynaklanabilecek herhangi bir değişimden korumaktır. Özetle Guido'nun çabalarının hedefi, muhafaza etmek amacıyla yenilik yaratmaktır.

Dâhi bir yenilikçi ama muhafaza etme yanlısı

Bkz. *Ortaçağ Ansiklopedi Kültüründe Müziğin Yeri*. s. 829

Ortaçağ Ansiklopedi Kültüründe Müziğin Yeri

Cecilia Panti

XI ve XII. yüzyıllarda müzik algısı, hem genel kültür düzeyinde hem de şarkı uygulamaları kapsamında gerçekleşen önemli değişimleri yansıtır. Guido'nun notasyonunun yayılması, yeni müzik türleri ve şekillerinin ortaya çıkması ve ilk çok sesli biçimlerin gelişmesi müzik teorisyenlerini daha çok çeşitlilik sunan bir sanatla karşı karşıya ve beste ile icra alanlarının teknik sorunlarıyla başa çıkmak zorunda bırakır. Bu durum kuramsal faaliyetlere de yansır ve dönemin ansiklopedik eserlerinde müzik matematiksel bir disiplin olarak sunulmaya devam etse de, o dönemin mekanik, teknik ve sanatlarla kuramı bağdaştırma eğilimine uygun şekilde, şarkı söyleme, enstrüman çalma ve besteleme yönlerinin teknik ve fiili içerikleri yönünden daha çok ilgi çekmeye başlar. Bu çerçevede müzikle, gramer ve retorik başta olmak üzere dille ilgili sanatlarla da daha yakın bir ilişki oluşur. Bu sanatlar, dilbilime dayalı sözel sistemle insanoğlu tarafından icat edilmiş gerçek bir dil olarak algılanmaya başlanan müziğin melodi yapıları arasındaki analojileri tespit etmeye yardımcı olan araçlar olarak işlev görür.

Yeni Ansiklopedilerde Müziğe *Quadrivium* Sanatı Olarak Yer Verilmesi

XII. yüzyılda yaşanan canlı kültürel gelişim, tarihyazımı geleneğinde "yeniden canlanma" dönemi olarak bilinir. Siyasal ve entelektüel açıdan şehirleri –şehirlerin merkezinde yer alan görkemli katedralleri– temel alan yeni dünyada okullara yeni bir kimlik tahsis edilir. Nitekim okullar, keşişlere dine adanmış hayatı öğretme şeklindeki temel işlevlerini kaybeder ve aydınların buluşup çeşitli konuları tartıştığı açık merkezler haline gelir. Bu bağlamda antikçağın beşeri sanatları da değişimden geçer; önce içerikleri değişir, sonra da bu alanlarla ilgilenenler müzik, gramer, diyalektik, astronomi veya geometri şeklinde tek tek disiplinlerde uzmanlık kazanmayı amaçlar. Sanatların sayısı da artar; tıp, optik, tiyatro ve mimari gibi teknik-pratik türden ilimler de sanatlar arasına dahil edilir. Görüldüğü üzere, bilgi birikiminin yeniden düzenlenmesi, kentlere özgü yeni mes-

lekler –hukukçular, hekimler, bankerler, tüccarlar, hocalar, vs – açısından da işlev taşır. Dolayısıyla okul eğitimiyle teknik ve mekanik alanlarla ilgili pratik çıkarlar arasında bağlantılar kurulur ve ansiklopediler bu yeni kültürel oluşumun gereksinimlerinin sözcüsü haline gelir.

Müzik algısı da bu yeni düzenin etkisi altında kalır. Özellikle teori ile pratik arasındaki uzaklık azalır ve Boethius'un müziksel matematiğine pek ilgi duymayan ansiklopedi yazarları müziği aritmetik bilimi olarak tanımlamaya devam ederler (*de numero relato ad aliud* [sayının "diğer" sayıyla bağlantısı]), ama şarkı söyleme, müzik enstrümanları ve vokal tekniklerinin farklı tipolojilerine ve kullanımlarına giderek daha çok ilgi göstermeye başlarlar.

Bu eğilim, XII. yüzyılın en önemli ansiklopedik eseri olan Hugues de Saint-Victor'un (y. 1096-1141) *Didascalicon* eserinde de kendini gösterir.

Hugues de Saint-Victor'a göre bilgi kavramı

Saint-Victor Manastırında ders veren Hugues, manastır ortamında ortaya çıkan ve yine bu ortamı hedef alan eserini, insanoğlunun bilgi birikiminin kaynağı olan iki temele dayandırır: İlahi ilmin imgesi olan zekâ ile doğayı taklit eden beşeri bilimler. Dolayısıyla insanoğlu, sahip olduğu bilgi birikimi bağlamında Tanrı ile doğal dünya ve ruhanilikle maddiyat arasındaki ortak noktayı oluşturur. Hugues'e göre hiçbir bilgi işe yaramaz değildir. Her şey insanı tamamlamaya ve yaratılan dünya içindeki merkezi rolünü teyit etmeye yarar. Bu bağlamda müzik, Boethius'un klasik algısına göre aritmetik, geometri ve astronomiden oluşmaya devam eden *quadrivium* grubuna dahil edilmeye ve yine Boethius'un algısına göre dünyevi, beşeri ve enstrümantal olmak üzere üçe ayrılmaya devam edilir. Ancak ansiklopedi yazarları bütün dünyada olduğu üzere insan mikrokosmosunda müziksel armoninin elde edilebileceği çeşitli şekillere ve özellikle insanoğlunun çok çeşitlilik gösteren faaliyet dünyasıyla ruhu bedene bağlayan "sevgi bağlarının" özel doğasına ilgi duymaya başlamıştır.

XII. Yüzyıl Okullarında Müzik ve Natüralist Kültür

Didascalicon'da müziğin dönemin monastik kültürü bağlamında beşeri sanatlar içerisindeki yeri bir bütün olarak anlatılırken, önemli bir Arapça tercüman ve bilim adamı olan Bathli Adelard'ın (etkin olduğu dönem 1090-1146) ansiklopedik nitelikteki yazılarından yeni "seküler" aydınların müzik konusundaki algılarını öğrenebiliriz. Müzik sevgisinin ardında, *De eodem et diverso*'da [Aynı ve Farklı Olan Üzerine] *Philocosmia* bir genç kız tarafından canlandırılır ve merak ve yenilik arzusunu alegorik olarak temsil e-

Adelard'a göre müzik

der. Müzik, beşeri sanatların en neşeli tasvirlerinden biridir. Enstrümanları bir zil ile müzik teorisi üzerine bir kitapçıktan oluşur. Martianus Capella'nın (etkin olduğu dönem 410-439) *De Nuptiis Philologiae et Mercurii* [Filoloji ile Merkür'ün Evlenmesi] eserinde yer alan ve antikçağdan kalma artık geçerliliğini yitirmiş olan *Armoni* tasvirinin tersine Adelard'ın genç Müzik'i gezegenler arası üstün armoninin kozmik sesine kendini kaptırmış ilahi bir zekâ değil, hem müzik uyumu, şarkı söyleme teknikleri ve müzik enstrümanları çalma kabiliyeti açısından uzman hem de teorik türden makul, ama esnek bilgilere sahip, "dünya"ya ait genç bir kızdır. Bilim adamı ve doğa bilimci Adelard müzik teorisi alanında oldukça bilgilidir. Bu alandaki öğretileri Boethius'un (y. 480-525?) *De institutione musica* [Müzik Eğitimi Üzerine] isimli eserine dayanır. Ancak Adelard'ın ses sanatının temelinde yer aldığına inanmaya devam ettiği müzik matematiği sorunları artık sadece felsefenin kapsamına girer ve müzik alanında fazla ilgi görmez.

Müzik teorisi hem Gregoryen ilahiler hem de çok sesli müzik şeklindeki uygulamalar açısından giderek daha işlevsel bir bilgi alanı haline gelir. Tam da XI ve XII. yüzyıllarda koro üyelerine yönelik, şarkı söylemenin temel ilkelerine, Guido'nun notasyon sistemi ile bu alandaki gelişmelere ve ilk çok sesli müzik biçimlerine (*organum* ve iki sesli şarkılar) düzen getirmeyi amaçlayan, uzmanlaşmış müzik inceleme yazıları alanında büyük bir gelişme görülür. Bu dönemde müzik alanının terminolojisi oluşmaya başlar ve Hans Heinrich Eggebrecht'in *Musik im Abendland*'da [Batıda Müzik] belirttiği gibi, böylelikle yeniden formüle edilen teori alanı, ses gerçekliğinin bilimsel incelenmesi ile "sesler yoluyla düşünme"nin ürünü olan biçimlerin planlı yaratılışını bir araya getirir.

Müzik alanındaki ilk sözlük

Müzik alanındaki inceleme yazılarında görülen bu değişim, ortaçağın merkezi bölümünde gelişmeye başlayan müzik algısını çok ayrıntılı bir şekilde yansıtır. Teori ile pratik arasındaki bu kademeli entegrasyon sürecinde ortaçağ insanları, özellikle ses fiziği alanında yeni sorunlarla karşılaşmaya başlar. Bu alana ilgi duyulmasına katkıda bulunan ansiklopedik eserler arasında Aristoteles'in doğa felsefesi konusundaki eserleri (ruh konusundaki inceleme yazısı ilk defa XII. yüzyıl ortalarında Latinceye tercüme edilir) ile bilim ve tıp konusunda Yunan ve Arap kaynaklı yazılar vardır. Tartışma konuları sesin doğasından ve yayılmasından rezonant cisimlere ve müzik enstrümanlarına ve özellikle çanların rezonansına kadar uzanır.

XII. yüzyılda *quadrivium* sanatları algısı, hem Adelard ve "meslektaşları" gibi Arap kültürüyle temas içinde olan aydınların, bilim adamlarının

ve tercümanların (Alexander Neckam, 1157-1217; Alfred of Sareshel, XII. yüzyıl, Dominicus Gundisalvus, XII. yüzyıl) ilgi gösterdiği doğa bilimi alanındaki konuların hem de en avangard katedral okullarının belli başlı temsilcilerinin etkisi altında kalır. Bu okulların bilimsel açıdan en saygın olanlarından biri olan Chartres Okulu'nun hocaları arasında Thierry de Chartres (? – y. 1150), Bernard de Chartres (etkin olduğu dönem XII. yüzyılın ilk on yılları), Guillaume de Conches (y. 1080-y. 1154), Bernard Silvestris (XII. yüzyıl), Salisburyli John (1110-1180) vardır. Bu araştırmacı topluluğu, Platon'un (MÖ 428/427-y. 348-347) *Timaios*'unun derinlemesine incelemesini, yorumunu ve Kitab-ı Mukaddes'le olası paralel yönlerini temel alan, doğa bilimleriyle bağlantılı ilgi alanlarını geliştirir. Büyük klasik Latin yazarlarıyla (Cicero, Plinius, Vergilius) ve geç antikçağın yazarlarıyla (Boethius, Martianus Capella, Cassiodorus) devamlılık duygusunun Arap bilimsel kaynaklarıyla da beslenen ilerleme fikriyle birleştiği "Devlerin omuzları üzerinde cüceleriz," şeklindeki ünlü deyiş Bernard'a atfedilir.

Chartres Okulu

Thierry de Chartres'ın ansiklopedik eseri *Heptateucon*'da yedi beşeri sanat ve özellikle müziğin tasviri bir yandan Boethius'u temel alır, ayrıca ses teorisi alanında araştırmalara yer verir. Boethius'un kürelerin müziği kavramı da dünyanın üniter vizyonunun bir işareti haline gelir. Bernard Silvestris, Platoncu felsefe kültürüne özgü sembolik ve alegorik dil yoluyla *Cosmografia* [Kozmografi] eserinde Endelichia'yı "armoniler ve ritimler doğrultusunda hareket eden bir varlık gibi" doğaüstü olanla doğal olan arasında aracılık eden, düzen getiren bir yaşam esası olarak tasvir eder.

Müzik ve *Trivium* Sanatları

Ortaçağda yaygın olan bilgi sisteminde müzik, Boethius tarafından tanımlanmış temele göre ve içeriklerinden kaynaklanan matematiksel doğası sebebiyle *quadrivium*a dahildir. Ancak şarkı icrası ve özellikle Gregoryen litürjik ilahiler açısından aynı zamanda *trivium* sanatlarıyla, yani gramer, diyalektik ve retorikle de yakından bağlantılıdır. XI. yüzyıldan itibaren müzik alanında uygulamaya yönelik ve müziğin üretimi ve icrası amacını taşıyan inceleme yazıları yavaş yavaş yayılmaya başlayınca, bu teorik bilgi bağlamı *ars cantus*, yani şarkı söyleme sanatı olarak tanımlanmaya başlanır ve kiliselere, manastırlara ve katedrallere bağlı okullarda eğitim konusu haline gelir. Teorik bağlamla dil bilimleri arasında oluşan bu yakın ilişki, Karolenj dönemine ait inceleme yazılarında, özellikle yazarları anonim olan *Musica enchiriadis* ve *Scholica enchiriadis* yazıların-

Müzik teorisi ve uygulamaları, yeni gelişmeler

da ortaya çıkmaya başlar, ama asıl ortaçağın merkezi bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde gelişir; bunun nedenleri arasında, Eggebrecht'in *Musik im Abendland* eserinde vurguladığı üzere, müzik terminolojisine birçok dilbilimsel kavramın dahil edilmesi, müziğin biçimsel yapısı ile söylemin yapısı arasında analojilerin tespit edilmesi, icra edilen metinle parçası olduğu müzik yapıları arasındaki etkileşim şekli ve daha genel anlamda, müziğin dilin vezni ve ritmine yönelmeye başlaması vardır.

Müzik ile dil arasındaki bu ilişki, Johannes Cotto olarak da bilinen Johannes Affligemensis (etkin olduğu dönem y. 1100) tarafından yazılan *De musica* [Müzik Üzerine] adlı inceleme yazısında da vurgulanır. Dönemin kültürel oluşumunu yansıtacak biçimde gramer eğitimi almış olan bu hoca, Gregoryen melodilerin analizini daha etkili kılmak amacıyla edebi teori alanına özgü kavram ve terimleri müzik teorisi alanına aktarır. Zarif söylemin başı, merkezi kısmı ve sonunu tanımlayan retorik teknikleri Johannes'e göre melodik yapının gelişimiyle paralellikler taşır. Johannes'in çağdaşı olan anonim bir inceleme yazarına göre *organum*un doğru kompozisyonu ve idaresi açısından çok sesli müzik diline de uygulanabilir. Müzik ve dil

Ancak söz konusu paralellikler bunlarla sınırlı değildir. Nitekim Johannes Affligemensis'e göre şarkının doğru melodi doğrultusunda icra edilmesi açısından gramer alanından da metin yorumlama kriterleri elde edilebilir. Örneğin Johannes'in Luka İncili'nin üçüncü bölümünün başlangıcı ile San Pietro in Vincoli Kilisesinin bayramında icra edilen *antiphona*nın [mezmurların karşılıklı okunması] melodisini konu alan karşılaştırmalı incelemesinde, müzik alanı için, gramer alanında cümlelerin en küçük bölümlerinden (*commata*) ve *commata* gruplarından (*cola*) oluşan ve bir araya geldiklerinde karmaşık bir yapı (*periodus*) oluşturan bölümlerine benzer bir bölünme önerir.

Modern müzikolojide, ortaçağ litürjik (ve seküler) metinlerinin sentaktik yapıları ile bu metinlere eşlik eden müzik arasındaki karşılaştırmalı analizlere büyük ilgi duyulur. Örneğin Leo Treitler ve Ritva Jonsson gibi müzikologlar, bu tür araştırmaları *troparium*ların karmaşık Latincesine uygulamış, Yortu'da kullanılan bir *tropium** ile bir *antiphona*da kadans ve tekrarların uygun kullanımını temel alan sınırlı sayıda formüle dayanan melodinin, *tropium*la *antiphona*nın metni arasındaki bağlantıları aydınlatmaya katkıda bulunduğunu göstermiştir. XI ve XII. yüzyılların Latince şiir-müzik üretimine verilen adla *nova cantica* repertuarına bakıldığında, benzer paralellikler tespit edilebilir, ama bu müzik formlarının ve kullanım şekillerinin çeşitliliği hem metin-müzik arası sistematik

* Tek başına veya Kitab-ı Mukaddes ilahilerin arasında icra edilen kısa ilahi –çn.

bağlantı kriterlerinin uygulanmasını neredeyse imkânsız kılar hem de anakronistik ve zorlama olmalarına neden olur. Fabrizio della Seta'nın "Parole in musica" [Müzikli Sözler] adlı inceleme yazısında (*Lo spazio letterario del Medioevo* içinde, ed: G. Cavallo, C. Leonardi ve E. Menestò, 1995, s 537-569) vurguladığı üzere, müzisyenle şairin aynı kişi olduğu ideal durumlarda bile, ortaçağda müzik ve şiir üretim süreçleri birbirinden farklıdır: Şiir yazıyla, geriye dönük karşılaştırmalarla ve yeniden gözden geçirmelerle yakından bağlıyken, müzik büyük çapta geleneklerden kaynaklanan melodik yapı ve formüllerin tekrar tekrar işlenmesine dayalı sözlü gelenek süreçleri tarafından şartlandırılmaya devam eder. Bu iki süreç arasındaki bu mesafenin trubadur ile truver lirik kompozisyonları açısından da söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Bkz. *Guido Aretinus ve Yeni Müzik Pedagojisi*, s. 821; *Kadınların Müziği ve Ruhaniliği: Hildegard von Bingen*, s. 834

Kadınların Müziği ve Ruhaniliği: Hildegard von Bingen

Cecilia Panti

XII. yüzyılda gerçekleşen yenilenme sürecinde kadın kültürü önceki yüzyıllara göre daha merkezi bir rol edinir. Meryem Ana kültünün de büyük etkisiyle saray kökenli lirik şiirde soğuk ve idealleştirilmiş aristokrat kadın imajı sunulur. Bu yeni tasvire deneyimleriyle eşlik eden gerçek kadınlar, seslerini monastik kültür, kentsel hayat ve saray toplumu bağlamında duyururlar. Günümüze ulaşan tanıklıkların azlığından dolayı hatalı olarak istisnai olduğuna inandığımız bu örneklerde müzik bir tür ortak nokta oluşturur. Rheinland bölgesinde başrahibe olan Hildegard von Bingen, özgün kutsal lirik şiirler besteler. Bir başka başrahibe olan Herrade de Landsberg'in beşeri sanat olarak müzik algısı, dönemin yeni duyarlılıklarıyla tamamıyla uyum içindedir. Dönemin en büyük hocala-

rından Petrus Abelardus'un talihsiz öğrencisi ve sevgilisi Heloise, manastırının litürjik reformunun kaynağı ve yaratıcılarından biri olarak kabul edilmiştir. Dia Kontesi'nin, Marie de France'ın ve diğer trobairitzlerin *lirik şiirleri, Provenceli asil kadınların muhteşem şiirsel-müzikal duyarlılığı için zemin hazırlar.*

Herrade von Landsberg'in *Hortus deliciarum* Eserinde Müzik

Müziğin kadın monastisizmi bağlamındaki algısını anlamak için, XII. yüzyılda Herrade de Landsberg (y. 1130-1195) adlı başrahibe tarafından yazılmış ilginç bir ansiklopedi olan *Hortus deliciarum*'a [Zevkler Bahçesi] bakalım. Eseri içeren elyazması ne yazık ki günümüze ulaşmamış olup, metinleri ve özellikle muhteşem minyatürleri yeniden oluşturmak ancak bazı kopyalar yoluyla mümkün olmuştur. Sadece dekoratif işlev görmeyen bu minyatürler, ortaçağ kültürünün –özellikle okulların dışında– temel özelliklerinden biri olan "görsel bilgi" bakış açısıyla eserin doktrin içeriğiyle tutarlı örnekler oluşturan bir malzemedir. Yaygın olarak kullanılan yedi sanat tasvirinde sanatların "hanımı" Felsefe, doktrinci ve kuramsal çalışmalarla bağlantılıdır: "Sanatların temelini oluşturan sanata hâkim olan ben, Felsefe, bana tabi olan sanatları yedi bölüme ayırıyorum." Bu sanatlardan müziği temsil eden genç kız, artık karakteristik hale gelmiş olan enstrümanlarıyla –ellerinde tuttuğu arp, çevresinde yer alan lir ve laterna– tasvir edilir. Resim altı da bu durumu teyit eder: "Ben müziğim ve çok geniş ve çeşitlilik gösteren bir sanatı öğretiyorum." Kadın monastik kültüründe, müzik sanatı, öğretim yoluyla aktarılan teorik bir bilgidir, ama sadece kuramsal faaliyetlere değil, "geniş ve çeşitlilik gösteren" şarkı söyleme ve enstrüman çalma alanındaki uygulamalara yöneliktir.

Herrade'ye göre sanatlar arasındaki bağlantılar

Hildegard von Bingen'in Lirik Şiirleri

Rheinland bölgesinde bulunan Rupertsberg Manastırının başrahibesi Hildegard von Bingen (1098-1179), XII. yüzyılın en önemli kadın figürlerinden biridir. Bu mistik ve düş gören, kâhin ve doğa bilimcisi kadının ardında bıraktığı değerli yazılar arasında, *Symphonia harmoniae caelestium revelationum* (İlahi Vahyin Uyumunun Senfonisi), seksen kadar lirik şiir ile bir litürjik drama (*Ordo virtutum* [Erdem Draması]) vardır. Bu eserlerin günümüze ulaşmasını sağlayan elyazmaları hem metin hem

de müzik içerir ve Hildegard'ın hayatının son yıllarına ait olup kendi manastırından kaynaklanmıştır. Şarkı söyleme faaliyetinin insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu fikrini temel alan öğretileri doğrultusunda, Hildegard'ın lirik şiirleri, müzik uygulamalarının okulların inceleme yazılarından ve matematiksel-bilimsel kuramsal faaliyetlerden bağımsız bir teorik açıklamaya ve farklı bir kültürel modele, ortaçağ dünyasının tipik özelliklerinden biri olan mistik ve düşsel modele dayanabileceğine tanıklık eder.

Lirik şiir alanında kehanet düşleri

Nitekim Hildegard, yazıya döktüğü ve papanın da onayıyla etrafına yaydığı mistik düşlerinin ve lirik şiirlerinin halüsinasyon veya hayal ürünü, ilahi kaynaklı olduğunu vurgular. Günümüzde başrahibeyi inceleyen araştırmacılar, bu eserlerin, Hildegard'ın küçük yaşlardan itibaren çektiği korkunç migren ağrılarının fiziksel ıstırabından kaynaklandığına inanmaktadır. Hildegard, *Liber Scivias* [Tanrı'nın Yollarını Tanı] adlı ilk kehanet kitabında şarkılarının metinlerini sunar ve bunların ilahi müzik "düşü"nden kaynaklandıklarını söyler. Bu lirik şiirlerde, Tanrı'nın yaratılış sürecinin zirvesini oluşturan Meryem Ana'nın yüceltilmiş figürü çok önemli bir tema oluşturur.

Hildegard'ın güçlü ve son derece bireysel imgelerle yüklü şiirsel metinlerine eşlik eden, sıra dışı yönlerini vurgulayan egzantrik ve özgün melodilerden oluşan tek sesli müzik repertuarı yeni müzikoloji alanında incelenmeye başlanmıştır. Bu melodilerin en belirgin özellikleri, gösterişli ve melizmatik entonasyon, iki sekizliden fazlasını kapsayan bir genişlik ve beşli, sekizli ve üçlü ton aralıklarıyla bestelenen, Gregoryen ilahilerinin sadeliğinden ve ciddiyetinden çok uzak, "üçlü" bir eğilim izlenimi yaratan vurgudur. Hildegard şöyle der: "Kimse bana öğretmeden Tanrı'yı ve azizleri yücelten sözler ve müzikler de yazdım ve ne nota okumayı ne de şarkı söylemeyi öğrenmiş olmama rağmen onları icra ettim" (Dronke'den otobiyografik alıntı, 1984, s. 232). Beste yapma, hatta şarkı söyleme yeteneğini Tanrı'nın iradesine ve gücüne atfedişi, hem bu repertuarın anlamını hem de manastır ortamındaki kullanımını aydınlığa kavuşturan bakış açısını sunar. Nitekim Hildegard'ın repertuarı çağdaşları arasında bile şaşkınlık yaratır; Rheinland bölgesinden asil bir kadın bir mektubunda, Hildegard'ın manastırında düzenlediği tuhaf ve "uygunsuz" törenleri tasvir eder.

İlahi kaynaklı yetenekler

Hildegard, hayatının son yılında, heretik olduğuna karar verilen bir soylunun naaşını manastır mezarlığından çıkarmayı reddettiği için, bu isyankârlığından dolayı ceza olarak litürjik şarkılarının icra edilmesini yasaklayan kilise otoritelerine yazdığı hararetli bir mektupta tercihleri-

ni çok açık bir şekilde açıklar. Yaşlı başrahibe, bir kâhin edası ve yetkisi takınarak kutsal şarkıların gerekliliğini tekrar eder; doğası itibarıyla "senfonik" olan insan ruhu sadece şarkıların icrası yoluyla Âdem'in tanık olduğu ve şarkı söyleme yeteneği sayesinde aynısını tekrarlamayı başardığı o ilahi ahengin bir damlasını kavramayı başarabilir.

*Trobairitz*ler

XII. yüzyılda Oc dilindeki lirik şiirin gelişiminin zirvesine ulaşmasının ardında sadece trubadur sanatı değil, aynı zamanda soylu ailelere üye kadın şair ve müzisyenlerin de katkısı yatar. Ancak bu kadınların biyografileri hakkında ne yazık ki bazen çok az, bazen de hiç bilgi sahibi olmadığımız için, sanatlarını nasıl geliştirdikleri ve hangi yollarla ifade etmeyi başardıklarını söylemek çok zordur.

Kültürlü aristokrat kadınlar olan *trobairitz*ler müzik, dans sanatı ve şiir alanında bilgiliydiler ve yetenekleriyle, hem kendileri hem de erkek "meslektaşları" tarafından yüceltilen "saraylı" kadın idealini canlandırıyorlardı. Günümüze, çoğu otobiyografik hayat öykülerinden elde edilen, ne yazık ki çok az sayıda isim ile 25 kadar şiir metni ulaşmıştır ve bunların sadece biri müziklidir. En tanınmış isimler arasında Dia Kontesi (XIII. yüzyılın ikinci yarısı), Castelloza (XIII. yüzyıl başları) ve Marie de France (y. 1130-y. 1200) vardır. Marie de France XII. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen İngiltere kralı II. Henry Plantagenet'in (1133-1189, ♛ > 1154) karısı Akitanyalı Eleonore'un (1122-1204) maiyetinde yer alır. 12 *lai* bestelemiş olan Marie'nin çok kültürlü bir kadın olduğu ve Provence ile Latin edebiyatları hakkında derin bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Aşkı konu alan ve masalsı ortamlarda yer alan şiirleri Doğu kaynaklılar da olmak üzere *novella* geleneğinin, Kitab-ı Mukaddes öykülerinin ve şövalye hikâyelerinin etkisini taşır. Şiirleri arasında kurt adam efsanesini yeniden ele alan *Bisclavret*, bir perinin aşkı için hayattan vazgeçen genç bir adamı konu alan *Lanval* ve Tristan ve Isolde arasındaki hazin aşkı işleyen *Lai du Chèvrefeuille* [Hanımeli] vardır. Ayrıca Aisopos'un (MÖ VI/V. yüzyıl) *novella*larını İngilizceden Fransızcaya manzum şeklinde tercüme etmiş, bu tercümenin sonsöz bölümünde kendi şiirsel yeteneklerini ilan etmiştir.

Ünlü Marie de France

Günümüze beş bestesi ulaşmış olan Dia Kontesi'nin şiirsel-müzik eserleri farklı bir duyarlılığa sahiptir; XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Dia Kontesinin *Vida*'sı [Hayat Öyküsü], kimliğini tam olarak tespit etmeye yetecek kadar bilgi içermemektedir.

Gizemli Dia Kontesi

Şairin Valentinois Kontu Guillaume de Poitiers'nin (1020-1087 sonrası) karısı veya Raimon d'Agout'nun (y. 1180-y. 1240) karısı ve "Di-

a" kontunun kızı Isoarde olabileceği öne sürülmüştür. Kim olursa olsun, Dia Kontesi hem tatlı hem de serbest olan bir dille eserlerinde Raimbaut d'Aurenga'ya (?-1173) beslediği mutsuz, tensel ve ateşli aşkını yüceltir. Müziği de günümüze ulaşmış tek şarkısının adı, *A chantar m'er de so qu'eu no volria*'dır [Şarkımda İstemediğim O Konuyu Anlatmalıyım]. Bu şarkının metninde, kaybedilmiş aşkın yarattığı yalnızlık ve hüzün duygusu hâkimdir. Yan sayfada tercüme edilmiş olan şarkıda ise hem güzelliğine hem de zekâsına güvenen kadını hiçbir şekilde alçaltmayan aşk arzusu dile getirilir.

Bkz. *Friedrich Barbarossa ve III. Haçlı Seferi*, s. 54; *Kadın Aydınlar*, s. 312; *Vaazlar ve* Artes Praedicandi, s. 519; *Ortaçağ Ansiklopedi Kültüründe Müziğin Yeri*. s. 829

Litürjik ve Dinsel Tek Sesli Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı

Giorgio Monari

Hıristiyan Avrupa'da XI ve XII yüzyıllarla daha önceki yüzyıllar arasındaki devamlılık, dinsel ibadet, litürji ve şarkılar açısından da söz konusudur. Bu dönemde bu alanlarda pekişen biçimlerin bazıları temel yönleriyle günümüze kadar ulaşmıştır. Aynı zamanda, tropium*lar yoluyla kurumsal alanlarda kabul edilerek yeniden ele alınan başka gelenekler arasında, zaman içinde Avrupa'nın resmi tarihine dahil edilen yeni ritmik* chanson, *dinsel ortamlarda dramatizasyon ve çok sesli müzik vardır.*

Latin Şarkıları ve Yerel Dillerdeki İlk Örnekler

Batıda-Hıristiyanlığın ikinci bin yılının başlangıcıyla litürjik kitaplarda ayinler konusunda yer alan açıklamalar bir bütün olarak pekişir, dini takvime azizlerle ve Meryem Ana'yla ilgili yeni bayramlar eklenir. Meryem Ana'ya ithaf edilen en ünlü *antiphona*ların [mezmurların karşılıklı okunması] çoğu (*Regina caeli* [Göklerin Kraliçesi], *Salve Regina* [Selam Kraliçe]) ve Fulbertus de Chartres'ın (X-XI. yüzyıl), birçok çok sesli bestenin temel aldığı, Meryem Ana'nın doğumu için *Stirps Jesse responsorium*'u [karşılıklı okunan mezmur]) bu yüzyıllara aittir. Birkaç istisna dışında, Latin batı artık ortak bir litürjiye sahiptir. IX. yüzyıldan sonra ayinler de sonraki yüzyıllarda değişiklik göstermeyecek özellikler edinir, ama örneğin Roma'da inanç ifadesinin ayinlere dahil edilmesi 1014 yılını bulur.

X ve XI. yüzyıllarda yayılan ve monastik hayatın geniş çaplı reformu dahilinde Roma litürjisini teşvik eden Cluny tarikatında litürji ile dinsel şarkılar hayatın merkezinde yer alır. Limoges'da bulunan ve müzik konulu elyazmalarının muhafazası açısından önem taşıyan Saint Martial Manas-

tırı gibi birçok saygın merkez bu tarikata bağlanır. Saint Martial'da faal olan keşiş Ademar de Chabannes'ın (989-1034) müzik alanındaki faaliyetlerinden geriye çeşitli örnekler kalmıştır. Manastırın yeni bazilikasının 18 Kasım 1028'de gerçekleştirilen kutsama töreninden sonra Ademar, Aziz Martial'ın havari konumunu kabul ettirmek için bir kampanya başlatır ve bu sürece geliştirdiği –ve James Grier'in gösterdiği üzere müzik eserlerinin merkezini oluşturan– karmaşık bir litürjiyle destek verir. Muhtemelen Ademar'ın kendisi tarafından 1033-1034 arasında çıktığı Kudüs yolculuğundan önce manastır kütüphanesine emanet edilen bu malzemeler, manastır mülklerinin 1730 yılından itibaren XV. Louis'nin Krallık Kütüphanesi'nde muhafaza edilmiş olup günümüze kadar ulaşmıştır ve o döneme ait eserler arasında bilinen bir yazara ait çok az sayıdaki müzik repertuarlarından birini oluşturur.

Saint Martial Manastırından Ademar

Bu yüzyıllar aynı zamanda Santiago de Compostela veya XI. yüzyıldan itibaren Maria Magdalena'ya ait olduğuna inanılan kutsal emanetlerin muhafaza edildiği Vezelay'da olduğu üzere büyük katedrallerin de gelişimine tanıklık eder. Ve bu dönem aynı zamanda Santiago'dan Kudüs'e ve Roma'ya kadar büyük hac yolculuklarının da dönemidir. Petrus'un şehrine giden hacılar, *O Roma nobilis* [Ey Asil Roma] adında, melodisi XI. yüzyıla, hatta daha eskilere dayanan bir şarkı söylerler.

Bu yüzyıllara ait litürjik şarkı içeren elyazması kaynaklar, güçlü dinsel cemaatlerin geliştiği ve birçok araştırmacının hümanizma diye adlandırmaktan çekinmediği sürecin yaşandığı, siyasal açıdan daha istikrarlı olan bölgelerden kaynaklanır. IX ve X. yüzyıllarda dua kitabı kullanımı yayılır ve XI. yüzyılda Dua Saatleri Litürjisini içeren *breviarium* [dua kitabı] ortaya çıkar. *Tropium*, şiir ve *sequentia* [*Alleluia*'nın aralarında yer alan şiirsel-müziksel ekler] kitaplarında spesifik repertuarlar derlenir. XII. yüzyıldan itibaren geçit törenlerini konu alan kitaplar da yayılmaya başlar. Melodilerin rahatça okunmasını sağlayan nota çizgilerinin yaygın hale gelmesiyle müzik notasyonu içeren elyazması eserlerin sayısı artar. Ancak henüz ritim notasyonuna dair hiçbir örnek yoktur. Bundan dolayı araştırmacılar "Gregoryen" repertuarının serbest ritmik yapısı konusunda genelde hemfikirken, ilahiler gibi daha spesifik repertuarların ritmi konusunda farklı tezler öne sürülmektedir.

Elyazması kaynaklar

Cluny tarikatı, *tropium* olarak bilinen yeni metinlerin litürjik repertuara eklenmesini sınırlamaya çalışırken, bu tür zenginleştirme girişimleri başka ortamlarda –ve XI. yüzyıldan itibaren katedrallerde– sık olarak görülmeye başlanır. *Tropium*lar değer kazanır ve örneğin 1000 yılından

kısa bir süre sonra Autun piskoposu bir *tropium* örneğini kopya ettirir. XI. yüzyılda Avrupa'nın farklı bölgelerinde repertuar istikrar kazanırken özellikle Akitanya'da yeni *tropium*lar bestelenmeye devam edilir.

Tropium ve versus

XI. yüzyıl sonlarında *versus* adında, ritmik kafiyelere dayanan yeni bir şarkı türü gelişir. Dua Saatleri'nin çoğunun sonunda yer alan *Benedicamus Domino* [Tanrı'ya şükredelim] *tropium*ların çoğu bu dönemde bestelenmiştir. Ancak *versus* aynı zamanda bağımsız bir beste türü olarak da gelişir; bu türden çok sayıda örnek, Limoges elyazmalarında muhafaza edilmiştir. Farklı melodik bölümlerin tekrarından oluşan *sequentia* alanında da IX. yüzyıldan itibaren benzer yenilikler görülür. *Victimae Paschali laudes* [Paskalya Kurbanına Şükredelim] (XI. yüzyıl) adlı *sequentia*da kafiyelere başvurulmuştur, ama melodilerin özgün olmasına önem veren Parisli Augustinusçu Adam de Saint-Victor'un (?-1177/1192) bestelerinde düzenli vezinlerin kullanımı daha büyük kararlılık gösterir. Citeaux Manastırından (1098) yayılmaya başlayan Cisterciensis tarikatı, litürjik şarkılar alanında reform yaparak Cluny tarikatının eğilimlerine tamamıyla zıt şekilde melodileri sadeleştirir, melizmaları ortadan kaldırır ve *tropium*ları ayinlerden kaldırır. Bernard de Clairvaux'nun (1090-1153) temsilciliğini yaptığı bu reformlar 1256'da büyük nüfuz sahibi Dominiken tarikatı tarafından da benimsenecektir.

Yerel dillerdeki dinsel şarkılar arasında yer alan Fransızca *Sainte Eulalie sequentia*'sı IX. yüzyıla, Oc dilindeki *Boethius* ve *Chanson de Sainte Foi* da XI. yüzyıla aittir. Bu metinlerin müzik notasyonu elimize geçmemiştir, halbuki Limoges elyazmaları, Oc dilinde yazılmış bazı şarkılara eşlik eden müzikleri de içerir; bunların arasında muhtemelen XI. yüzyıl sonlarına ait olan ve *Ave maris stella* [Selam Deniz Yıldızı] ilahisinin melodisinin ilk örneğini teşkil eden *Versus de Sancta Maria* [Meryem Ana *Versus*'u] ile yerel dillerde şarkılar içeren bir tür litürjik "drama" olan *Sponsus* [Damat] vardır.

Litürjik şarkılar ve başka şarkılar

XII. yüzyıldan itibaren Oc ve Oil dillerindeki saray kökenli lirik şiirlerde dinsel temalar da işlenir. *Carmina Burana* olarak bilinen ünlü şarkı repertuarı, XII. yüzyılın litürjik olmayan Latince şiiri açısından en önemli kaynaktır. Kırk kadar bestenin melodisinin notasyonunu deşifre etmek kolay değildir, ama deşifre bazen başka kaynaklar sayesinde mümkün olur. Bir zamanlar muhafaza edildiği Benediktbeuren Manastırından adını alan bu derleme, Tirol veya Steiermark'tan kaynaklanır ve ahlak ve aşk ile esprili ve dinsel konuları işler.

Yine XII. yüzyılda Petrus Abelardus da (1079-1142) Kitab-ı Mukaddes'i konu alan altı *planctus* [ağıt] bestelemiştir; bu besteler icra edilmesi zor

olan bir notasyonla yazılmıştır, ama bestelerden biri, Fransızca *Lai des pucelles* ile aynı melodiye sahiptir.

Litürjik "Drama"

Modern araştırmacıların "litürjik drama" adını verdiği eserlerin aslında tiyatroyla fazla bir ilgisi yoktur. IX. yüzyıldan itibaren, dramatik olarak nitelendirilebilecek yeni metinlerin litürjiye dahil edilmesi, litürjinin ruhunun imitasyon şeklinde değil de sembolik açıdan gelişimi olarak kendini göstermektedir. "Litürjik drama" dediğimiz eserlerden eski metinlerde *ordo* veya *officium* diye söz edilir, ancak bu terimler litürjik protokolün kendisi için de kullanılır. Bu Latince metinlerin hepsi şarkı şeklinde icra edilir, halbuki aynı dönemde yerel dillerdeki tiyatro oyunları çoğunlukla konuşma şeklinde icra edilir.

Ad visitandum sepulchrum [Mezar Ziyareti] adlı Paskalya *tropium*u, litürjiye eklenilen "dramatik" nitelik alanında ilk örnek sayılır. Açılış mısrası olan *Quem queritis o Christicole*? [Kimi arıyorsunuz ey İsa'ya tapanlar], meleğin kutsal mezarı ziyaret eden ve İsa dirildiği için mezarı boş bulan kadınlara sorduğu sorudur. Bu kısa diyalog çok yayılsa da, kısa sürede üniter ve yerleşik bir gelenek haline gelmez, çünkü litürjiye dahil edilmesi süreci bölgeden bölgeye değişiklik gösterir. Ritüel eylemler de henüz sabit nitelikler sergilemez ve yüzyıllar boyunca daha "dramatik" özellikler kazanmaz.

İlk örnek

İsa'nın Çilesi de çok önemli bir tema oluştururken, *Ordo paschalis* [Paskalya Draması] adı verilen türe ait çok gelişmiş örnekler de mevcuttur. Noel dönemine özgü *Officium pastorum* [Rahiplerin Draması], *Ad visitandum* Paskalya *tropium*unu örnek alır ve Paskalya modeline benzer bir yapı sunar (*Quem queritis in presepe, pastores?* [Doğum Mekânında Kimi Arıyorsunuz, Çobanlar?]). Yine Noel dönemi kutlamaları, *Ordo prophetarum* [Peygamberlerin Draması], Laon kaynaklı bir elyazmasında *Officium stelle* [Yıldızların Draması] adı verilen Müneccim Kralların ziyareti ve Freising kaynaklı bir elyazmasında *Ordo Rachelis* [Rachel'in Draması] adı altında işlenen Masum Azizler katliamını içerir. En gelişmiş örnekler repertuarına, geleneksel litürji repertuarından şarkılarla *tropium*lar, ilahiler, *sequentia*, *planctus* ve *versus* dahildir.

Modern anlamda litürjik "dram" olarak nitelendirilen metinlerin kaynaklarının bulunduğu başlıca merkezler arasında Limoges'da Saint Martial, Sankt Gallen ve –Ghent ile Fleury'de Saint Benoit-sur-Loire'ın etkisini yansıtan– Winchester vardır. Litürjik "dramlar"ın üretimi XII. yüzyılda zirveye ulaşır ve yukarıda da belirtildiği gibi, XIII.

Mekânlar

yüzyıla kadar bu ritüellerin litürjinin bir parçası olarak hissedildiği, daha sonra ise daha özerk ve seküler hale gelip dinsel ayinlerin ve kilise ortamının tamamıyla dışına yayıldığı anlaşılmaktadır.

Susan Rankin'in "Liturgia drammatica e dramma liturgico" [Dramatik Litürji ve Litürjik Dram] adlı deneme yazısında (*Enciclopedia della musica* [Müzik Ansiklopedisi], 2004, IV, s 94-117) çok güzel bir şekilde açıkladığı gibi, Müneccim Kralların Herod'u ziyaretlerini konu alan törenler, farklı melodilerin kullanımına dair çok ilginç örnekler oluşturur. Nitekim melodiler arasındaki ton farkı, Müneccim Krallarla Çocuğu sunan ebeler arasındaki ton yakınlığının da yardımıyla, Krallarla Herod arasındaki tezadı vurgular ve müziksel "dramaturji"nin ilk örneklerinden birini teşkil eder. *Ordo stellae*'ın en eski kaynakları X. yüzyıl sonlarına aittir, ama bu türden 20 kadar eser X ile XI. yüzyıl arasında yazılmıştır. Genelde litürjik bağlam belirtilmediğinden ve metinlerle melodiler oldukça yerleşik olduğundan gerçek anlamda birer dinsel dramın söz konusu olduğu sanılır.

Saint Martial ve Santiago di Compostela *Organum*ları: İlk Çok Sesli Müzik Biçimleri

İki farklı melodinin "yan yana notalarla" armonik olarak icra edildiği ilk *organum* örnekleri IX. yüzyıla aittir. Kayda değer sayıda iki sesli eser içeren ilk derleme, muhtemelen X. yüzyıl sonlarına ait olan ve pazar ayininin çeşitli kısımlarıyla saatler ayininin *responsorium*ları için *tropium*lar içeren Winchester *Troparium*'udur. Notasyon tam olarak deşifre edilememiştir, ama son zamanlarda yürütülmüş araştırmalarda kabul edilebilir savlar öne sürülmüştür. Ritme dair herhangi bir bilgi olmadığından aynı dönemin tek sesli müziği açısından söz konusu olan yorum sorunları bu repertuar için de geçerlidir. Seslerin paralel kullanımından doğan armoniler, sayısız "tek ses" ve "sekizli"ye eklenen "dörtlü" ve "beşli" aralardan oluşan basit yapılardır. Melodilerde ise müzikolog Theodore Karp'ın ilk çok sesli müzik formları alanında yaptığı saygın araştırmada çok güzel bir şekilde açıkladığı gibi, armonik çeşitlilik alanındaki arayıştan kaynaklanan, karşı hareket şeklinde çeşitli geçişler bulunur. Ne yazık ki elimize sadece birkaç parçası ulaşmış olan Chartres Manastırının çok sesli müzik repertuarının az sayıdaki yazılı versiyonunda farklı bir armoni duyarlılığı görülür; "üçlü, altılı," hatta "ikili" aralara dayanan birçok geçişten yararlandığından iki ses arasında daha homojen bir melodinin oluşmasını sağlar.

Armoni arayışı

XII. yüzyılın ilk yarısına ait, Akitanya kaynaklı dört elyazması 70 kadar iki sesli eser içerir; bunların arasında elli kadar *versus* –yirmisi *Benedica-*

mus Domino'ya ait– ve bir düzine kadar *sequentia* vardır. Nota yükseklikleri bellidir, ama ritimle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Daha önceki örneklerin tersine bu *organum*lar, *Discantus positio vulgaris* [Discantusun Halk Dilindeki Konumu] (muhtemelen XIII. yüzyıl başlarına ait) adlı inceleme yazısında *discantus* ve *organum* olarak tarif edilen genelde iki farklı tür çok sesli müzikten oluşur. Alt ses notadan notaya yavaş geçerken, üst ses hızlı bir şekilde vokaliz geçişleri gerçekleştirildiği zaman *organum*; her iki ses notadan notaya geçerek ilerlediği zaman ise *discantus* elde edilir. Bu repertuar için Karp tarafından öne sürülen ve daha sonraki tarihlere ait inceleme yazılarını temel alan ritmik yoruma göre bu melodiler, daha sonraları Paris'te geliştirilen çok sesli müzik için planlanan ve yazıya dökülen ritmik stratejilerin habercisidir.

Yazı öncesi ritim

Adını aldığı Papa II. Callixtus (1050-1124, ♔ > 1119) tarafından korumaya alınan *Codex Calixtinus*, Akitanya kaynaklı zengin çok sesli müzik repertuarıyla 1140 yılı civarında Santiago'ya ulaşır. Çok sesli bestelerin bazılarında bestecilerin adları yer alır; bu isimlerin arasında Albertus Parisiensis'in (muhtemelen yaklaşık 1146'da Paris'te Notre Dame Katedralinde faal olmaya başlayıp 1177'de öldüğü sanılan *Cantor*'la aynı kişi) yer alması repertuarın Galya'dan kaynaklandığını gösterir. *Benedicamus Domino*'nun *tropium*u olan *Congaudeant catholici* [Katolikler Beraber Mutlu Olsun] adlı ilk iç sesli eser de Albertus'a atfedilir, ama bazılarına göre iki üst ses alternatif olarak sunulmuştur.

Çok sesli şarkılar, özellikle solo repertuarlarına aittir, ama bazılarının koro tarafından icra edilmiş olma ihtimali daha ayrıntılı araştırma gerektirir. Müzik teorisyeni Johannes Affligemensis (etkin olduğu dönem y. 1100) çok sesli müziği tarif ettiği zaman en azından iki solistten söz eder. Yerel dillerdeki edebiyatta da çok sesli müzik uygulamalarından söz edilir. Örneğin *Les Quatre Fils Aymon*'da [Aymon'un Dört Oğlu] (XII. yüzyıl sonları) iki erkek Gaskonya dilinde ve Limoges müziğiyle şarkı söyler, üçüncü bir erkek de bir *bourdon* icra eder (bu terimin kullanıldığına dair ilk örnek). *Roman de Horn*'da (y. 1170) çok sesli şarkı söyleme şekli, yani kendine özgü bir yapı ve işleve sahip bir şarkının özel icra şekli için *organer* terimi kullanılır. Özellikle ilk yüzyıllara ait yazılı örneklerin azlığı, çok sesli müziğin uygulama sırasında doğup –hatta Hendrik van der Werf'e (1992) göre herhangi bir hazırlık yapmadan ortaya çıkıp– daha sonra yazılı besteler şeklinde biçim kazandığına dair kabul edilebilir bir savı destekler.

Uygulama alanında çok sesli müzik

Bkz. *Dinsel Tarikatlar*, s. 217; *Dine Adanma*, s. 239; *Dinsel Şiir*, s. 507; *Teoloji, Mistisizm ve Dinsel İnceleme Yazıları*, s. 513; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro*, s. 615; *XI ve XII. Yüzyıllarda Dans: Dans ve Din*, s. 858.

Trubadurlar

Giorgio Monari

Latin kökenli yerel dillerde ifade edilen Avrupa kültürünün kökeninde, XII ile XIII. yüzyıl arasında Güney Fransa'daki saraylarda ortaya çıkan trubadur lirik şiir geleneği yatar. Trubadurların faaliyetlerini gerçekleştirirken geliştirdiği edebi Oc dilini temel alan bir "ekol" bilinci ile sevmenin ve şarkı söylemenin yeni şiir sanatı ortaya çıkar. Yerel dillerdeki şarkıların ve günümüzde bile hâlâ chanson *adını taşıyan şiirsel-müziksel türün daha üst bir düzeye yükseltilmesini, Latin Avrupa'nın merkezinde faal olan şair ve şarkıcı trubadurlara borçluyuz.*

Oc Dili Bölgesindeki Trubadurların Şiir ve Şarkıları

Oc dili bölgesindeki (günümüzde Güney Fransa) saraylarda icra edilen lirik şiir, o dönemde Boethius modelini temel alan teorik dayanağa sahip bir müzik türü olarak değil de, daha basit bir şekilde "şarkı söyleme" pratiği olarak tanımlanır. Dolayısıyla trubadurlar şarkılarının sesini tarif ederken çok nadiren müzik teorisinden söz edip genelde doğal dünyadan imgelere ve özellikle zengin ve çok çeşitli bir ifade dağarcığı yoluyla konu alınan kuşların ötüşüne başvururlar.

Trubadur lirik şiiri geçmişte de, günümüzde de çeşitli açılardan sayısız tartışmaya konu olmuştur, ama son zamanlarda araştırmacıların Oc dili bölgesinde lirik şarkıları algılamanın farklı yolları olduğu konusunda hemfikir olmaya başladığı görülmüştür. Kültür dilinin Latince olduğu Avrupa'da yerel dillerin kullanımını temel alan üst düzey şiir sanatının gelişimi, Avrupa kültür tarihi açısından şüphesiz büyük önem taşır. Bu şiir sanatının merkezi teması, farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde işlenen, ama yine de lirik şiirin temalarını tamamıyla kapsamayan *fin'amor* veya "zarif aşk"tır. Dante Alighieri'ye (1265-1321) göre bu konular üçe bölünür: Erdemler, savaş ve aşk. Aşk, şiirsel faaliyetin asıl ilham kaynağıdır, çünkü Bernart de Ventadorn'un (etkin olduğu dönem 1147-1180) söylediği gibi, şarkıların gelişimi ağız, gözler, sağduyu ve yüreğin kendilerini aşka adamasından kaynaklanır.

"Zarif aşk"

XIII. yüzyıldan itibaren İtalya, Fransa, Oc dili bölgesi ve İber Yarımadasında hazırlanan ve Oc dilindeki lirik şiirlerden oluşan derlemelerin çok azı müzik notasyonu da içerir. Oc dilinde lirik şiirler içeren en eski

elyazmaları genelde kuzeyden kaynaklanır ve ağırlıklı olarak Oil dilinde lirik şiirler içerir. Günümüze ulaşan –edebi külliyatın onda birine karşılık gelen–melodi bütünü sadece 250 kadar örnekten oluşur, ama bestecilerle ve farklı kuşaklarla ilgili yeterli derecede bilgi içerir.

Bu melodilerin notasyonunda ritimle ilgili bilgilerin olmaması, fiili ritmik özellikleri konusunda sayısız hipotezin geliştirilmesine neden olmuştur. En yaygın teze göre bu melodiler ölçülü ritmik bir yapıya sahip olmayıp ağırlıklı olarak edebi metni izler. Ancak bu yorum, bu repertuarın farklı ritmik gelenekleri de içermediği anlamına gelmez; marjinal bir yer kaplasalar da repertuarda yine de yer alan *dansas* ve *estampidas* gibi eserlerin ölçülü dans ritimlerine sahip olması muhtemeldir.

Bazı melodiler birden fazla kaynakta yer alır ve bu repertuarların ağırlıklı olarak yazılı olmayan aktarımından dolayı kayda değer varyasyonlar sergiler. Nitekim melodilerin yazılışının bestelenmelerinden ve yayılmalarından daha sonra gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Ancak farklı kaynaklardaki varyasyonlara rağmen, melodiler kendilerine özgü kimliklerini muhafaza ederler.

Sözlü ritim

Oc dilinde bestelenen melodilerin bazılarına Latince, Fransızca ve Almanca gibi başka dillerde metinlerle bir arada da rastlanır. Bazı örneklerde çeşitli kaynaklar arasında taklit ve doğrudan "ödünç alma" durumu söz konusudur. Örneğin Bernart de Ventadorn'un çok zengin bir geleneğin ürünü olan *Can vei la lauzeta* eserinin melodisinin Fransızca ve Latince farklı metinlere eşlik ettiği görülür. Akitanya Dükü IX. Guillaume'un (1071-1126) bir şarkısının melodisinden bir bölüm de aynı melodinin XIV. yüzyıla ait, Oc dilindeki *Mystere de Sainte Agnes* eserindeki kullanımı sayesinde tanınır.

Farklı Kuşaklar ve Besteci-Yazarlar

Oc dilindeki lirik şiir geleneği Akitanya dükü IX. Guillaume ile Eble de Ventadorn'a (etkin olduğu dönem 1096-1155) dayandırılır, ama Eble'den günümüze herhangi bir eser ulaşmamıştır. XII. yüzyıl ortalarında yaşamış en ünlü besteci-yazarlar, uzak aşkların ozanı Blaya Prensi Jaufre Rudel (XII. yüzyıl) ile daha mütevazı kökenden gelen ve dönemin âdetleriyle ahlak anlayışını katı şekilde eleştiren Marcabru'dur (XII. yüzyıl). Bu besteciler arasında hem temalar, hem üsluplar hem de melodiler açısından kayda değer farklılıklar söz konusudur.

Oc dilindeki lirik şiirin "klasik" dönemi, XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. yüzyıl başları arasında faal olan zengin bir grup besteci-yazardan oluşur; bu dönem ancak Fransızcanın Oc dili bölgesinde yayılmasıyla son

bulur. Bernart de Ventadorn da, kronolojik açıdan Guiraut de Bornelh (XII. yüzyıl), Bertran de Born (etkin olduğu dönem 1175-1202) ve Arnaut Daniel (y. 1150-y. 1200) gibi –Dante tarafından da konu edilmiş– şairlerden önce gelmesine rağmen bir anlamda "klasik"tir.

Asil kökenli olsun veya olmasın, birçok trubadurun başlıca özelliği göçebe hayat tarzlarıdır. Dük IX. Guillaume Kutsal Topraklar'a hacca gider ve İber Yarımadasında savaşa katılır. Jaufre'nin Trablus'ta ölmüş olması muhtemeldir. Marcabru IX. Guillaume'un oğlunun sarayından Kastilya kralı VII. Alphonsus'un (1105-1157, 👑 > 1135) sarayına geçer. "Klasik" kuşakların temsilcileri Avrupa'nın farklı bölgelerinde, İtalya, İber Yarımadası ve kuzeydeki sarayları ziyaret ederler. Peire Vidal'in (y. 1175-y. 1205) Macar sarayında bir süre kaldığı sanılır.

Gezgin trubadurlar

Fransızcanın hâkimiyeti Oc dilindeki lirik şiir geleneğine son vermez, ama kültürel bağlamında ve coğrafyasında büyük çaplı değişimlere yol açar; XIII. yüzyılın ikinci yarısında ise gramer ve şiir sanatı üzerine inceleme yazılarının elyazması derlemelerinin üretilmesi, Oc dilinin geçirdiği kimlik krizini ve kimliğini muhafaza etme çabalarını gösterir. XIV. yüzyılda ise Toulouselu *Consistòri del gai saber* adlı bir grup şair şiir yarışmaları düzenler ve *Las flors del gay saber estier dichas las Leys d'amors* [Aşk Kanunları Adı verilen Neşeli Bilimin Çiçekleri] adlı görkemli inceleme yazısını hazırlar.

Melodi Repertuarı ve Oc Dilinde Lirik Şiir Türleri

Oc dilindeki saray edebiyatı, lirik şiir yapısı açısından, yeni Latince şarkılarınkine benzer vezin ve melodik ilkeleri temel alır ve düzenli, hatta simetrik melodik cümleler, niteliksel vurgulu mısralar, kafiyeler, düzenli kıta biçimleri ve kıtadan kıtaya tekrarlanan melodiler içerir.

Bu repertuar, melodinin bileşimi açısından kıta temelli olsa da iki farklı eğilim sunar: Aynı melodik cümlelerin tekrarına dayanan melodiler (Bernart de Vantadorn'un eserlerinin büyük kısmı) ile kıta içerisinde tekrarların olmadığı, genelde daha "yüksek" bir üslupla bağdaştırılan *oda continua* biçimindeki melodiler (örneğin Bernart de Ventadorn'un *Can vei la lauzeta* eseri veya Arnaut Daniel'in günümüze ulaşan eserleri). Son yıllarda yürütülen araştırmalarda trubadurların melodilerinin edebi metinlerden bağımsız formüllere uymadığı, tam tersine metnin ihtiyaçlarına farklı düzeylerde cevap verdikleri görülmektedir (bu konuda Elizabeth Aubrey'nin yazılarına bakmak gerekir). Entonasyonun "tatlı" ve düzenli aşamalar şeklinde yükselip indiği bir melodi üslubunun aşk şarkılarından kaynaklandığı

İki melodi tipolojisi

söylenebilir; bu tür melodilere Jaufre Raudel'in ve Bernart de Vantadorn'un eserlerinde ve Marcabru'nun lirik şiirleri arasında aşk temasıyla bağlantılı olarak günümüze ulaşmış tek melodide rastlanır. Peire adında biriyle Bernart de Ventadorn arasındaki *tenso* Limousin bölgesinin edebiyat ve melodi repertuarına atıfta bulunur ve trubadurun sanatsal kişiliğinin altında yatan incelikli bir parodik oyun içerir. Önceden var olan bir melodiye uyarlanan yeni bir metin olup çeşitli örnekleri mevcut olan *contrafactum*, melodiler konusunda genel bir tutumu yansıtan bir uygulama olarak görülmemelidir ve hem lirik metinlerde hem de inceleme yazılarında özellikle aşk temalı şarkıların melodilerinin yenilikçi yönüne yapılan vurguyla bir arada ele alınmalıdır.

İlk trubadur kuşaklarında lirik şiirler için kullanılan terim olan *vers*, Latincedeki *versus*un karşılığıdır ve içerik, üslup veya biçim açısından farklılıkları göz önüne almaz. Kısa süre sonra *canso* terimi de ortaya çıkar, ama trubadur Raimbaut d'Aurenga (?-1173) bu iki terimin birbirinin yerine kullanabileceğini öne sürer. Muhtemelen XIII. yüzyıl başlarında yaşamış olan Raimon Vidal, eserleri dilbilimsel bir payda temelinde birbirinden ayırt eder: Romans ve *pastorella* için Fransızca, *vers et cansons et serventes* için Oc dili (Limousin). Ayrıca Raimon'un göz önüne alınmasını istediği eser konusu, yani *razo*, daha sonra türler arası ayrımın başlıca temeli sayılacaktır.

Farklı türler için farklı diller

İnceleme yazılarında gerçek anlamda bir tür sisteminin (*dictats*) ortaya çıkışı XIII. yüzyılı bulur; örneğin *Doctrina de compondre dictats*ta aşk temalı besteler için *canso* terimi kullanılırken *sirventes* ile siyasal veya ahlaki temalar kast edilir, ancak böyle özellikler repertuarlarda sık sık aynı lirik şiirde bir arada yer alır. İnceleme yazılarına göre bu iki tür arasındaki başlıca ayrım, melodi düzeyiyle ilgilidir. *Canso*'nun melodisi yeni olmalıdır ve aynı zamanda lirik şiirin metnini yazmış olan şair tarafından bestelenmiş olmalıdır, halbuki *sirventes* için genelde özgün olmayan melodiler kullanılır. Gerçek veya kurmaca şiirsel diyaloglar olan *tenso* ve *partimen*de iki veya daha fazla kişi, daha önceden var olan melodilerden de yararlanarak karşılıklı olarak birer kıta icra ederler. Günümüze ulaşan melodilerin büyük kısmı aşk *canso*larından örneklerdir, diğer türler açısından muhafaza edilmiş melodiler ise bir elin parmaklarını geçmez. İnceleme yazılarında melodiyle ilgili sunulan bilgileri genelde repertuar yoluyla teyit etmek zordur; *pastorella*, *alba* ve *planh* gibi "daha aşağı" türlerin melodileri açısından ise günümüze ulaşan örneklerin azlığından dolayı herhangi bir sonuca varmak zordur.

Trubadurların Şarkıları

Şarkı derlemelerinin bazılarında bulunan *vidas*lardan, yani kısa hayat öykülerinden de anlaşıldığı üzere, trubadurların sosyal tipolojisi ilk kuşaklardan itibaren büyük çeşitlilik gösterir. Dük IX. Guillaume yüksek aristokrasiye mensuptur ve Jaufre Rudel de asildir. Halbuki Bernart de Ventadorn daha mütevazı kökenlidir, Folquet de Marselha (?-1231) ile Peire Vidal gibi bazı isimler de burjuva sınıfına aittir. Ortaçağ Latincesinde *tropator* (Alleluia'dan sonra litürjiye eklenen bölüm olan *tropus*) teriminden türemiş olan trubadur niteliği, sosyal bir statü veya bir meslek anlamına gelmeyip söz ve melodilerden oluşan lirik şiirleri icat etme faaliyeti anlamına gelir. Nitekim trubadurlar arasında Perdigon (etkin olduğu dönem 1190-1212), Albertet (etkin olduğu dönem 1194-1221) ve Pistoleta (etkin olduğu dönem 1205-1228) gibi saray soytarıları da sayılabilir.

Trubadurlar genelde hem sözleri hem de melodileri yazarlar; *vida*larda bu şairlerin edebi açıdan mı, yoksa müzikal açıdan mı daha başarılı olduğu vurgulanır. Günümüze ulaşan örneklerden, şairlerin eserlerine büyük bir sabırla uzun zaman ayırdığını anlıyoruz; bazı *tenso*lar ise dinleyicilerin önünde doğaçlama üretildiği izlenimi uyandırır. Metinlerin saray soytarıları veya başkaları tarafından kullanılmak üzere yazılmış olabileceği de öne sürülmüştür. Öte yandan metnin besteye olan katkısını tespit etmek çok daha zordur. Trubadurların lirik şiirlerinde "metinlerarasılık"tan ve "diyalojizm"den söz edilmiştir. Şairler arasında belirli bir temayı konu alan ve bol miktarda taklit ve atıf içeren atışmalara dair birçok örnek söz konusudur. *Tenso*lar, diyalojik uygulamaların en belirgin örnekleridir.

Yavaş besteleme süreci ve doğaçlama

Lirik şiir "ritüeli"nin merkezinde, dinleyicilerin dikkatlerini verdiği ozan vardır, ama bu dikkati sürekli olarak canlı tutmak zordur. Dinleyici ortamlarının büyük çeşitlilik gösterdiği sanılsa da, çok sayıda dinleyicinin hazır bulunduğu bayramlardan çok, sınırlı sayıda dinleyicinin yer aldığı daha özel etkinliklerin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mimiğin çok takdir görmediği, dolayısıyla saray toplumundaki dinleyicilerin "drama" unsurunu içeren bir gösteri beklemediği düşünülür. Müzik enstrümanlarıyla ilgili çok az sayıda resim veya referans bulunduğundan bazı araştırmacılar enstrümanların kullanımını alt sınıflara ait, "halka yönelik" bir repertuarın icrasına bağlamıştır.

Bkz. *Kadınların İktidarı*, s. 248; *Marie de France*, s. 583; *Katedraller Ülkesi Fransa: Sens, Laon, Paris*, s. 771.

Truverler ve *Minnesänger*ler

Germana Schiassi

Saray edebiyatında lirik şiir Kuzey Avrupa'da da yayılarak fin'amor*'u Fransızca olarak yücelten ve öznel lirizm kavramını derinleştiren truverler sayesinde yenilenir. Almanya'da da* minnesänger*ler Latin kökenli şiirin biçim ve temalarından yararlanarak "zarif aşk" idealinin doğallık kazandığı muazzam sayıda şiir üretirler.*

Oil Dilinde Lirik Şiirin Kökeni

1130'lu yıllardan itibaren trubadur lirik şiiri, sanat hamisi bir soylu olan Akitanyalı Eleonore'un (1122-1204) nüfuzu sayesinde Oc dili bölgesinden Fransa'nın tamamına yayılarak olağanüstü bir genişleme süreci yaşar. İlk büyük truver, Akitanya dükü IX. Guillaume'un (1071-1126) yeğeni olan Eleonore, ilk evliliğini 1137'de Fransa kralı VII. Louis'yle (y. 1120-1180, > 1137) yapar, ama evlilikleri 1152'de feshedilir. Eleonore hemen ardından çok güçlü bir feodal bey olan Normandiya dükü Henry d'Anjou, yani geleceğin İngiltere kralı II. Henry Plantagenet'le (1133-1189, > 1154) evlenir. Birçok trubadurun hamisi haline gelen Eleonore, *trobar* [şiir besteleme] sanatının biçimleriyle içeriklerinin Kuzey Fransa'ya yayılmasının ayrıcalıklı aracı haline gelir. Eleonore'un oğlu, "Aslan Yürekli" olarak bilinen I. Richard (1157-1199) saray edebiyatı türünden bazı şarkılar yazmıştır, kızı Aelis de Blois (1150-1191) şair Gautier d'Arras'ın (XII. yüzyıl) hamiliğini yapar, diğer kızı Champagne düşesi Marie (1145-1198) ise büyük romansların ve Oil dilindeki saray edebiyatında lirik şiirin ortaya çıkışını simgeleyen iki şarkının yazarı rahip Chrétien de Troyes'yı (etkin olduğu dönem 1160-1190) sarayında misafir eder. Şair, Marie de Champagne'in kuzeni Elisabeth de Vermandois'nın (1143-1183) kocası Philippe d'Alsace'ın (1142-1191) da, yine saray kökenli lirik şiirin yayılmasında önemli rol oynayan Flandre'deki sarayında bir süre misafir edilecektir. Chrétien de Troyes, *Perceval ou le comte de graal* [Perceval veya Kutsal Kâse Öyküsü] adlı ünlü romansını Philip d'Alsace'a ithaf edecektir.

Eleonore'un sarayında

Temalar: Trubardurlar ve Truverler Arası Karşılaştırmalar

Trubadur şiirinin doğrudan taklidi olarak görülmemesi gereken bu lirik şiir çok belirgin özelliklere sahiptir. Fransızca *trouvere* terimi, Provence dilindeki *trobador*dan türemiştir ve aynı zamanda hem şair hem de müzisyen olan bu sanatçıların Provencelı meslektaşlarının lirik ifade yöntemlerini paylaştıklarına inandıkları anlamına gelir. Dolayısıyla onların sadece taklitçileri veya vârisleri değil, aynı zamanda eşit şartlardaki şiirsel-müzikal bir diyalogun iki tarafıdırlar, hatta bazen trubadurların da kuzeyli meslektaşlarından ilham aldığı olur. Truverlerin lirik şiirinin büyük kısmı, aşkı duygu değil de ideolojik ilke, ahlak ve davranış kuralı ve sevgililerin eylemlerinin dürtüsü olarak algılayan "zarif" aşk temasını derinleştirir.

Chrétien de Troyes'nın aşk ideolojisi

Chrétien de Troyes, hiç şüphesiz gençlik dönemine ait olan lirik şiirlerinde, Oc dilindeki ünlü selefleri Raimbaut d'Aurenga (?-1173) ile Bernart de Ventadorn'un (etkin olduğu dönem 1147-1180) "zarif" aşk ideolojisinin temel bir noktasını –karşılıksız kalan bir aşkta Aşk'ın kurallarına sadakat– konu alan şiirsel diyaloğuna katılır. Tristan'ı temsil eden Raimbaut aşk iksirini içip sevdiği kadından karşılık alacağından emin bir halde kendini sevinç içinde yasak ilişkiye bırakırken, Bernart da onun tam tersine Aşk tarafından yenilgiye uğratılıp öldürüldüğünü ilan edip şarkı söylemekten vazgeçmeye hazırken, Chrétien mükâfatından bağımsız olarak ebedi sadakati savunur. Aşk, Tristan'ınki gibi aşk iksirleri yoluyla doğmaz, özgür ve bilinçli tercihin bir sonucudur, reddedilse bile daima sadık kalır.

İlk Truverlerden *Chanson*lar

Saray edebiyatında şarkıların özellikleri

Bernart de Ventadorn'un benimsediği şekliyle lirik ilhamın tek kaynağı olan Aşk teması, XII. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Champagne ve Piccardy bölgelerinde faal olan ilk "klasik" truver kuşağının –Gace Brulé (1160'dan sonra-1213'den önce), Conon de Béthune (y. 1150-y. 1220), Chatelain de Coucy (?-y. 1203), Blondel de Nesle (y. 1155-y. 1200), Gontier de Soignies (y. 1180-y. 1220)– başlıca özelliğini oluşturur. Bu truverlerin de, kendilerinden sonraki kuşakların da en önemli ifade aracı, trubadurların *canso*nunun karşılığı olan *chanson* adı verilen saray kökenli şarkı türüdür. *Chanson*, lirik şarkı sanatının en yüksek ve en asil ifade şeklidir. *Chanson*u oluşturan değişken sayıda kıta, hem birbirlerinden bağımsız olur hem de aralarında ses-kafiye açısından ince paralellikler olur; *chanson*un tama-

mı boyunca devam eden tek sesli müzik genelde her kıtada tekrarlanır. *Chanson* algısı, melodisinin şiirsel metnini tamamlamasını ve devamını getirmesini gerektirir. Trubadur şarkılarının melodilerinin tersine *chanson* melodileri genelde sabit bir yapıya ve kesin olarak tanımlanmış bir tona sahiptir ve abartılı süslemeler içermez; müziğin her mısrada farklı olduğu ender örnekler de söz konusudur (*oda continua*).

Gace Brulé'nin *chanson*'ları

Champagne bölgesinden bir truver olan ve Marie de France'in himayesinde, 1179-1212 yılları arasında faal olan Gace Brulé'nin ardında bıraktığı zengin miktarda eserin (neredeyse seksen *chanson*) başlıca konusu, daha üst sınıftan, dolayısıyla erişilmez bir hanımefendiye beslenen karşılıksız veya en azından ertelenen bir aşktan kaynaklanan mutsuzluğun kabullenilmesi, bu aşkın sonucunun belirsizliğine asaletle tahammül edilmesi ve arzunun yoğunluğunun insanı neredeyse ölümüne yol açacak derecede tüketmesidir. Gace Brulé'nin süslemelerden yoksun melodileri bazen duygularının şiddetini yansıtacak şekilde, çok geniş kapsamlı bir dokuya sahiptir. Şair, Rudolf von Fenis-Neuenburg (1150-1196) başta olmak üzere kendinden sonraki *minnesänger*ler için bir model teşkil edecektir; Dante (1265-1321) bile *De vulgari eloquentia*'da [Halk Dilinde Belagat] Brulé'nin *Ire d'amors* [Aşk Hiddeti] adlı lirik bir şiirinden söz edecektir.

Gace Brulé, Blondel de Nesle, Gautier de Dargies (y. 1165-y. 1236) ve Chatelain de Coucy gibi çağdaşı olan en önemli truverlerden bazılarının dostudur ve onlarla karşılıklı atışır.

Blondel de Nesle

1175 ile XIII. yüzyılın başları arasında faal olan Blondel de Nesle'nin gerçek adı muhtemelen II. Jean de Nesle'dir. Gace Brulé'ye göre genelde daha iyimser olan zarif şiir yazma üslubuyla, ona atfedilen 24 şarkıda "zarif" aşk temasını ve *topos*larını işler. Blondel'in kısa sürede neredeyse efsanevi bir ün edinmesi muhtemelen bestelerinin eşsizliğinden kaynaklanır; V. Leopold van Babenger'in (1157-1194) tutsak aldığı dostu Aslan Yürekli Richard'ı kurtarmaya gittiği zaman, Richard'ın ikilinin beraber bestelediği bir kıtayı söylemesi sayesinde onu bulmayı başardığı anlatılır. Truver Eustache le Peintre'in 1250 yılına doğru hazırladığı ünlü sevgililer sıralamasında Blondel de Nesle, Tristan ve bir başka "klasik" truver olup Chatelain de Coucy adıyla bilinen Guy de Ponceaux yer alır. Chatelain de Coucy ile ilgili bilinen tek şey, 1203'te, IV. Haçlı Seferi sırasında Ege Denizinde hayatını kaybetmiş olduğudur. Şiirlerinin melankolisi, melodilerinin çeşitliliği ve yaratıcılığından dolayı örnek bir şair-sevgili sayılır ve yıllar sonra, 1285'e doğru, Chatelain de Coucy, Jakemes (XIII. yüzyıl) adlı bir şairin yazdığı, *Roman du Castelain de Coucy et de la dame de Fayel* adlı ünlü bir efsanenin başkahramanı hali-

ne getirilir. Bu hikâyede truver bir deniz yolculuğunda ölmeden önce yüreğinin aşkının teminatı olarak sevgilisine gönderilmesini ister. Ancak sevgilinin kıskanç kocası yüreği yemek olarak hazırlatıp masada sununca, bu korkunç gerçeğin farkına varan sevgili üzüntüden ölür.

İkinci Kuşak

İkinci truver kuşağı, XIII. yüzyılda, aşağı yukarı IX. Louis'nin (1214-1270, > 1226) krallığına denk gelen sürede faaliyet gösterir. Bu kuşak şairlerin arasında en yüksek aristokrasiye üye olanları arasında Thibaut de Champagne (1201-1253), Jean de Brienne (1148-1237) ve Brabant Dükü III. Henry (y. 1230-1261), daha az asil olanlar arasında ise Robert Beauvoisin, Richard de Sémilly, Thibaut de Blaison, Guiot de Dijon, Gautier d'Epinal (y. 1230-y. 1270), Eustache le Peintre, Gautier de Dargies, Jacques d'Amiens ve Richard de Fournival (1201-y. 1260) sayılabilir.

Bu şairlerin üretiminin başlıca özelliği, hem saray edebiyatının *topos*larının daha derin ve yenilikçi bir şekilde ele alınması hem de yeni veya farklı şiir türlerinin araştırılması anlamına gelen daha belirgin bir biçimsel deneyselliktir. Örneğin saray kökenli *chanson*un biçimsel modeli temel alınarak din konulu bir şarkı türü (Haçlı Seferleri veya Meryem Ana konulu şarkılar) geliştirilmiştir. Ayrıca Provence kaynaklı *sirventes* ile trubadur *tenso*larının karşılığı olan *jeux-parti*ler yaygın hale gelir. Oc dili bölgesinde ortaya çıkıp Eski Fransızca bölgesinde çok rağbet gören *pastorella*, saray kökenli şarkı ile popüler şarkı arası bir tür olup burada bir çoban kızı (asil bir hanımefendinin tam zıddı) baştan çıkarmaya çalışan gezgin şövalye teması, halka özgü bir diyalog yoluyla işlenir.

Yeni biçimler ve yeni türler

Marie de Champagne'ın yeğeni, Navarra kralı Thibaut de Champagne'ın üretimi bu açıdan önemli bir örnek teşkil eder; şairin ününden haberdar olan Dante onu *De vulgari eloquentia*'da ünlü şairler arasına dahil eder. Thibaut de Champagne'ın zengin şarkı külliyatı, 37 saray kökenli *chanson*, birkaç *pastorella*, Haçlı Seferleri üzerine dört şarkı, Meryem Ana konulu bir *lai* ve birkaç şarkı, bir *sirventes* ve sayısız *jeux partis* içerir.

Thibaut'yu tamamlayıcı nitelikte olan Colin Muset de feodal beylerin hamiliğinde yaşayan bir ozandır. Şarkıları parodik, hafif bir *vena* ile otobiyografik unsurlar içerir; Muset, erişilmez bir hanımefendi için acı çekmektense kendini şaraba, yemeğe ve Lorraine, Champagne ve Burgonya'daki yolculuklarında rastladığı kızlarla kısa aşk hikâyelerine bırakmayı tercih eder.

Üçüncü kuşak: Kentli Şairler

Adam de la Halle'le (y. 1237-1287) birlikte üçüncü truver kuşağı başlar ve feodal saraylar yerlerini gelişmekte olan kentsel burjuvanın gerçekliğine bırakır. Arras'ta yaşayan Adam, Paris'te, Sorbonne'da eğitim alır, sonra da Napoli ve Sicilya krallıklarında sırasıyla II. Robert d'Artois (1250-1302) ve I. Charles d'Anjou'nun (1226-1285) hizmetine girer. Muhtemelen 1288 yılına doğru Puglia'da ölür. Çok üretken ve çok yönlü bir şair ve müzisyen olan Adam de la Halle, Eski Fransızcada günümüze ulaşmış ilk iki seküler tiyatro eseri (*Jeu de la Feuillée* ve *Jeu de Robin et Marion*) ve çok sesli müzik alanında sayısız beste (*rondeaux* ve *motette*) yazmış olmanın yanı sıra, Gace Brulé'nin acıklı bekleyişlerini temel alan aşk kavramını şüphesiz daha iyimser bir bakışla ele alan, mükemmel saray edebiyatı üslubunda 36 tek sesli şarkı bestelemiştir. Adam, arkadaşı Jean Bretel'le *jeu-parti* türünde eserler de yazar; iki truverin hem aşkla hem de siyasal gündemle bağlantılı temalarda karşı karşıya geldiği bu lirik diyalog türü; kentsel ortamlarda ve özellikle bölgedeki bütün truverler tarafından uygulandığı Arras'ta olağanüstü rağbet görür.

Çok üretken bir truver

Bu olgu, saray şiirinin ilk bağlamından kopması sonucunda *fin'amor* değerleriyle bağlantılı kural bütününün gelenekler ve diyalektik öğretileri doğrultusunda antinomi (zıtlık) açısından analiz edilecek bir tema haline geldiğini açıkça gösterir; Adam de la Halle'nin bu disiplini muhtemelen Sorbonne'daki eğitimi sırasında öğrenmiş olması bir rastlantı değildir.

Halka Yönelik Lirik Şiir

Oc dilindeki ve Oil dilindeki lirik şiir arasındaki büyük farkın nedenlerinden biri, Oil dilindeki üretimin bir kısmının "halka yönelik" adı verilen türden olması (*chanson*un tam zıddı) ve kadınlar tarafından ifade edilen, çok büyük çoğunluğu anonim olan aşk ağıtlarından oluşmasıdır.

Ağıtın kaynaklandığı bağlama göre şarkılar farklı isimlere sahiptir. "Dost şarkısı"nda kadın sevgilinin yokluğundan; "kötü koca şarkısı"nda ise kadın saldırgan veya kıskanç kocasının kendisine uyguladığı şiddetten yakınır.

Kadın ağıtları

Trubadurlara göre truverler tarafından daha az benimsenen *alba* da, bu tür bir üretime dahildir. Güneş doğarken sevgililerin ayrılışı temasının *minnesänger*ler arasında büyük rağbet göreceğini daha sonra göreceğiz.

Öte yandan XIII. yüzyıl başlarına ait 20 kadar metnin günümüze kadar ulaştığı *chanson de toile* [kumaş şarkısı] türü, tamamıyla truver şiirine

özgü bir yeniliktir. Bu eserlerde dikiş veya nakış yaparken (veya asil ise okurken) tasvir edilen genç bir kadın, kıskanç bir kocadan, matemden veya sevgilisinin onu terk etmesinden kaynaklanan mutsuzluğundan yakınır. Hem metinler hem de müzikler, üslup açısından efsanevi geçmişi çağrıştırma amaçlı arkaizm içerir.

*Chanson*ların Gördüğü Rağbet

Truverlerin lirik şiir külliyatı, çoğu XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısı arasında derlenmiş yirmi iki elyazması yoluyla ulaşmıştır. Bu elyazmalarının on sekizi metinlerin yanı sıra müziklerini de içerir. Bu dönem, Fransa'da elyazması üretiminin altın dönemini oluşturur. Bu güzel rastlantı sonucu daha halka yönelik bir tona sahip birçok şarkı elyazmalarına kopya edilmiş ve *chanson* külliyatları yoluyla sonraki nesillere aktarılmıştır, halbuki Oc dili bölgesinde bu alternatif üretimden geriye hiçbir yazılı iz kalmamıştır.

Chanson külliyatları

Ancak bu elyazmalarının, truver lirik şiirlerinin ilk örneklerinden bir yüzyıl kadar sonrasına ait olduğunu belirtmek gerekir. Bu kronolojik mesafe, aktarımda çeşitli hataların yapılmasına neden olmuştur. Nitekim bazı lirik şiirlerin, gördükleri rağbetten dolayı birden fazla külliyatta aktarılmış olması, ancak hem metin hem de melodi açısından aralarında çeşitli farkların olması çok sık rastlanan bir durumdur. Hatta bazı durumlarda farklı elyazmalarındaki aynı metne birbirlerinden tamamıyla farklı melodiler eşlik eder. Bu durumda bazı metinlere hangi melodinin ait olduğunu tespit etmek imkânsız hale gelir.

Günümüzde bu repertuarın son derece kaliteli sayısız albüm kaydını bulmak mümkündür; bu albümlerde müzisyenler metnin melodik icrasına, ikonografik kaynakların incelenmesi sonucunda yeniden inşa edilmiş, o döneme ait enstrümanlarla –flüt, *viella*, arp, davul, rebap, org, tulum– eşlik ederler.

*Minnesänger*ler: *Minne*nin Doğuşu

Minnesang, Almanya'da saray kökenli aşk şiirlerine verilen addır. Latince *amor* kelimesinin karşılığı olan *minne*nin başlangıçtaki dinsel ve ahlaki anlamı zaman içinde daha tensel ve dünyevi bir yön kazanır ve erkekle (*ritter*) kadın (*frowne*) arasındaki "zarif" ilişki anlamına gelmeye başlar. Aşk şarkılarının gelişimi, XII. yüzyıl ortalarından XIV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan çok geniş bir süreye yayılır.

Suebyalı I. Friedrich Barbarossa'nın (y. 1125-1190) 1152'de tahta çıkışıyla birlikte şövalyelere özgü kural bütününü benimseyen aristokrat

bir toplum oluşmaya başlar. 1156'da Friedrich'in Burgonyalı Beatrice'le (1145-1184) evlenmesiyle Fransa'yla başlayan kültürel alışveriş, Alman şiirinin gelişmesine yardımcı olur. Örneğin Guiot de Provins'in (XII-XIII. yüzyıl) Beatrice'in sarayında faaliyet gösterdiği belgelenmiştir.

Haçlı Seferleri sırasında da karşılıklı alışveriş açısından çeşitli fırsatlar doğar. Örneğin bazı *minnesänger*ler, Chatelain de Coucy, Huon d'Oisy ve Conon de Bethune gibi truverlerin yer aldığı III. Haçlı Seferine (1189-1192) katılır. İlk *minnesänger*lerden biri olan Friedrich von Hausen (1150/1160-1190) İmparator Friedrich'in maiyetinde Haçlı Seferine katılıp sefer sırasında ölecektir.

Türler

Minnesang şiirleri başlangıçta vezinli bir yapı olan kıtayı temel alır. İlk şiirler, epik şiirlere benzer şekilde dört uzun mısra içeren kıtalardan oluşur.

Bu temel yapı sonradan daha karmaşık vezin-ritim ve kafiye formüllerinin geliştirilmesiyle zenginleşecek ve çok kıtalı şarkı haline yaklaşacaktır. Bu evrim, Alman şiirinde kıta yapısının ritmik vurgu temelli mısralardan, *canso* ve *chanson* tarzı, hece sayısının temel alındığı mısralara geçiş şeklindeki değişimiyle aynı zamanda yaşanır. Ağırlıklı olarak aşkı konu alan çok kıtalı şarkılara *Lied* adı verilir.

Tek kıtadan şarkılara

Spruch da müzikli bir şiir türüdür ve *lied*in ilk şekli gibi başlangıçta tek kıtadan oluşur; bu şarkıların vezin-şiir yapısı (*ton*) genelde hem aynı yazara ait farklı *spruch*larda, hem da aynı dönemden olmayan yazarlara ait eserlerde kullanılmıştır. Dolayısıyla bazı *minnesänger*'lerin eski bir *ton*dan yararlanıp kendi *spruch*larının başında kaynağına atıfta bulundukları olmuştur. *Spruch*lar genelde ahlaki veya siyasal konuları ele alırlar ve ağırlıklı olarak didaktik işleve sahiptirler.

Leich, *minnesänger*lerin şiirinde çok önemli yer kaplayan bir başka türdür. Bu uzun ve karmaşık şiir, birbirlerinden farklı bir dizi kıtanın tekrarından oluşur. *Minne* temasının merkezi önem taşıdığı bu şiir türü de müziklidir.

Minnesang'ın Altın Dönemi

*Minnesang*ın klasik dönemi 1190'lardan 1230'lara kadar uzanır. Bu alandaki en önemli figürler arasında, XII. yüzyıl sonlarında Viyana'da yaşadığı belgelenmiş olan Reinmar der Alte (?-y. 1210), ünlü *Parzival* ile (Provence kaynaklı *alba*ları örnek alan) *Tagelieder*'in yazarı olan Wolfram von

Eschenbach ve Latince kökenli şiirler konusunda çok bilgili olan şair Heinrich von Morungen (?-y. 1220) yer alır.

Walther von der Vogelweide (y. 1170-y. 1230), dönemin en önemli lirik şairi sayılabilir. Hem şair hem de profesyonel müzisyen olan Walther muhtemelen 1170'e doğru Tirol'de doğar; Viyana Sarayı'nda, Suebyalı Philippe'in ve ona küçük bir arazi armağan eden II. Friedrich'in hizmetinde çalıştığı belgelenmiştir. Çağdaşları tarafından hem şair hem de müzisyen olarak takdir gören Walther, *Minne* temasını mistik açıdan ele alır ve sevilen kadının yerine Meryem Ana'ya yer verir (*Gottesminne*, yani Tanrı aşkı). Şair aynı zamanda erişilmesi imkânsız olan hanımefendiye dair "zarif" aşk engelini de aşar ve yeni bir aşk ve aşk şiiri kavramını sunarak *minne*den, daha alt sosyal sınıflardan insanlara özgü, eşit düzeyde bir ilişki olarak algılanan *liebe*ye geçer. Walther aynı zamanda siyasal gündem ve toplumsal eleştiri konulu *spruch* alanında çok üretken bir yazardır. En ünlü şiirlerinden biri olan *Palästinalied* 1228'de VI. Haçlı Seferinden dönüşü konu alır. Bu eserin metin ve müzik açısından modeli trubadur Jaufre Rudel'in bir şarkısıdır.

Aşk temasının işlenişi

İlk olarak Walther tarafından uygulanmaya başlanan "zarif aşk karşıtı" modeli geliştiren Neidhart von Reuental (y. 1190-1245) hem kırsal ortamı konu alan hem de ironik ve alaycı yönler sunan metinlerinden dolayı olağanüstü rağbet görür.

Ulrich von Lichtenstein (1227-1274) gibi şairler ise *minnesang*ın "klasik" geleneğinin daha muhafazakâr bir dalında faal olurlar.

*Minne*nin Çöküşü

XIII. yüzyıl sonuyla XIV. yüzyıl başı arasında, burjuvazinin ortaya çıkışıyla kentsel boyutun öncelik kazandığı siyasal ve toplumsal ortamda *minnesang* "zarif" aşk idealinden tamamıyla bağımsız hale gelir. *Minnesänger*lerin sanatının canlı olmaya devam ettiği, aşkın yanı sıra dinsel ve ahlaki, hatta bilimsel açıdan eğitici konular da işleyen şairlerin gerçek anlamda dernekler oluşturmaya başlamasından da anlaşılır. Frauenlob (1250/1260-1318) adlı şairin ölümüyle bir dönem kapanır. *Minnesänger*ler kısa süre sonra, burjuva şehirlerinin "usta ozanları" *meistersänger*lere dönüşür. *Minnesänger*lerin külliyatını içeren büyük yazılı derlemeler bu döneme aittir; bu eserler arasında minyatürlerinin güzelliğiyle göze çarpan *manesse* adlı elyazma eserin (günümüzde Heidelberg'de muhafaza edilmektedir) başında Friedrich Barbarossa'nın oğlu, *minnesänger*lerin ilki ve en saygını sayılan İmparator VI. Heinrich'in (1165-1197, ♔ > 1191) portresi bulunur.

Bkz. *Almanya'da Şehirler ve Prenslikler*, s. 76; *Almanya: Hildesheim, Köln, Speyer*. s. 749

XI ve XII. Yüzyıllarda Dans: Dans ve Din

Stefano Tomassini

Ortaçağda dinsel tiyatro (ve seküler tiyatro, ama bu ayrım sorunlu olduğundan burada geleneksel haliyle göz önüne alınmıştır) heterojen unsurlar açısından zengindir. Bu unsurlardan biri olan dansın tarihi yazılmamıştır. Tarihte gösteri sanatının tarihi değil, tiyatro alanı yer alır.

Beden ve Litürji

Üç keşişin İsa'nın Dirilişi'ne tanık olan Üç Marie'yi canlandırdığı *Quem quaeritis* [Kimi Arıyorsunuz] veya *Visitatio Sepulchri* [Mezar Ziyareti] adlı kısa şarkılı diyalog, ortaçağda monastik litürjide kutsal tiyatronun başlangıcını temsil eder; bu metin 923-934 yıllarına tarihlendirilen, Limoges kaynaklı Saint Martial *Troparium*'u (Paris, BNF, ms. Lat. 1240) ile X. yüzyıl ortalarına ait Sankt Gallen *Troparium*'u (Sankt Gallen, Stiftbibliothek, ms. 484) yoluyla günümüze ulaşmıştır. Bu metinde dans ile din arasındaki ilişkide ana meseleyi oluşturan bedenin muğlak varlığı/yokluğu ifade edilmiştir (aktörlere dönüşen keşişlerin varlığı ile dirilen İsa'nın yokluğu ve neden olduğu sonuçlar).

Bazı tarihçiler, litürjik dramaların bir parçası olan geçit törenlerine tanık olan, bazen de müdahale eden cemaatin temel koreografik işlevine ve koreografik hareketlere dair talimatlar içeren açıklayıcı yazılara atıfta bulunurlar ve danstan kutsal tasvirlerin çerçevesi olarak söz ederler.

Danslı geçit törenleri, kutsal emanetlerin taşınması veya mezarlıklarda, revakların altında ölülerin anılmasına eşlik eden danslar (sonradan *danses macabres* adını alacaktır) ve azizlere yakarışlarda başvurulan "çılgın" danslar gibi her an yozlaşmaya uğrayıp fazlasıyla serbest ve kontrolsüz eğlencelere dönüşebilecek danslar, toplumun alt kesimlerine özgü dans sanatındaki uygulamaların ve hayal gücünün canlı kalması ve kutsal olanın gündelik hayatın içinde yer alması açısından büyük önem taşır.

Litürjik bayramlar ve dans

Deliler (veya Masumlar veya Genç Rahipler) bayramı adı verilen, XII. yüzyıldan itibaren alt diyakonların yeni yılı kutlamak için düzenlediği, daha sonra ortaçağda birçok katedral ile dinsel meclis tarafından Noel'den hemen sonraki on

beş günde litürjide öngörülen dört bayramla hatalı olarak özdeşleştirilen törenlere dahil olan danslar da bu sınıfa girer. Jacques Heers'in *Fête des fous et carnavals au Moyen Âge* [Ortaçağda Deliler Bayramı ve Karnavallar] (1983) adlı araştırmasında da belirttiği gibi bu tür törenler, toplumun kültür ve siyaset, hatta eğlence merkezi sayılan katedrallerde "şarkı ve ilahilere eşlik eden, kökenleri çok eskilere dayanan (ayinlerden ve geçit törenlerinden kaynaklanan) oyunlar ve danslar" ile sona ererdi. Muhtemelen Roma dönemi Saturnalia bayramının devamı sayılan bu törenler, toplumsal rollerin ters yüz edilmesini konu alan ve kilise hiyerarşisinin gücünü ritüeller yoluyla eleştirme amacı taşıyan bu eğlenceler için birer fırsat oluşturur. Ancak Fransa'da da görüldüğü üzere, bu ritüel danslar içerdikleri kutsal boyutu kaybeder ve dinsel törenlerde öngörülen zorunlu ve monoton cevapların yerini danslar ve şarkılarda varyasyonlar alır. Ünlü Paskalya danslarında da, sabah ayininden sonra, vaaz sona erince rahipler ve din görevlileri el ele tutuşarak avluda veya yağmur yağdığı takdirde kilisenin ana nefinin ortasında bir *chorea* icra ederler; Sens'ta başlayıp sonradan Avrupa'nın tamamına yayılan bir Paskalya varyasyonu olan *pelota* dansı veya oyunu katedralin içinde, nefin ortasındaki zeminde çizili olan labirentten yararlanılarak oynanır. Top fırlatılırken "herkes bir arada Paskalya'ya özgü litürjik şarkıyı (*Victimae Paschali laudes* [Paskalya Kurbanına Şükredelim]) icra eder ve müthiş bir kaos yaşanır." Yıl sonu kutlamaları olan *Libertates Decembris* [Aralık Ayının Özgürlükleri] X. yüzyıldan itibaren *schola*lara münhasır bir ayrıcalık haline gelir ve kutsal mekânlarda litürjik törenlerde dansa izin verilir, ama sembolik boyuta sahip olan danslara izin verilmez.

Yine Heers'in belirttiği üzere, bu eğlence faaliyetlerinin kutlama bağlamında gördüğü rağbetin ruhban sınıfının çok sayıda genç içermesiyle bağlantılı olduğunu unutmamak gerekir, çünkü gençlerin 14 yaşından itibaren rahipliğe kabul edilmesi âdeti oldukça yaygındır. Özellikle XIII. yüzyıldan itibaren din adamlarının halkın danslarını izlemesi kilise otoriteleri tarafından yasaklanır; öte yandan kiliselerde yer alan bazı ayinlere eşlik eden litürjik dansların kabul görmesine destek amaçlı, Yuhanna İncili'ndeki mistik dans veya Gregorius Nazianzenus'un (325/330-389) aktardığı şekliyle Kral Davut'un Ahit Sandığı önündeki dansı gibi çeşitli metinlere atıfta bulunulur. Tarihçiler müzik veya kadanslı adımların eşliğiyle daha ağırbaşlı ve muhteşem bir nitelik edinen dinsel geçit törenlerinden sık sık söz eder: "Çok ağır bir dans şekli olan *sarabande* bu uygulamalardan türemiş olabilir."

İzin verilen danslarla yasak danslar

Claude-François Menestrier'den (1631-1705) Vincezo de Bartholomaeis'e (1867-1953) kadar modern çağda dans konusunda yazan tüm araştırmacı-

lara göre dansın kilisenin ilk zamanlarındaki az veya çok onaylanan varlığının anısı, Latincedeki *khoros* kelimesinin Yunancada dramatik gösterilere ayrılan mekân anlamına gelen *choros* kelimesinden türemiş olması savını temel alır; eski kiliselerde sunağın karşısında bulunan bu yüksek ve etrafı kapalı alan, rahiplerin kutsal danslarını gerçekleştirdiği yerdi. Aziz Ioannes Khrysostomos'a (y. 345-407) göre, adillerin egemenliği yerine zevk ve çıkar iradesini getirecek bir dans türünün yasaklanması gerekirken (Hom. in Matth., XLVIII, 3), Tanrı bize gökyüzünde "meleklerle beraber dans edebilmemiz" için iki ayak vermiştir. Johannes Damascenus (645-y. 750) gibi Yunan Kilise Babaları da Meryem Ana'nın ölümüyle ilgili olarak Cennet'e girişine danslarla eşlik edildiğinden söz ederler (*Meryem Ana Üzerine Vaazlar*, II, 2, 2 Sam. 6,5 ve 1Cron. 15,25). Aziz Bernardino da Siena (1380-1444) *Prediche volgari* [Halk Dilinde Vaazlar] eserinde Davut'tan "Kutsal Ruh'un dansçısı" diye söz ederken (XLVIII, "Cennetle Özdeş Şan Üzerine") Aziz Francesco di Sales (1567-1622) *Introduction à la vie dévote*'de [Dine Adanmış Hayata Giriş] (1608 ve 1619, bölüm XXXIII-XXXIV) dans ve oyun alanında lütuf gösterilerek neye izin verilebileceğini açıklar. Ortaçağ geleneğinin işlenmeye devam edeceği Barok dönemde de, örneğin Raffaello Delle Colombe'nin *Prediche della Quaresima* [Büyük Perhiz Vaazları] eserinde (1622, cilt II, *Feria Quinta della prima domenica di quaresima* [Büyük Perhizin İlk Pazar Gününden Sonraki Perşembe]) "Dua ruhani bir danstır [...] diğer gezegenlerin dansına rehberlik eden güneşi andırır" denir ve "ruhani savaştan" önce başvurulması gereken manastır, kilise, rahip ve din adamları bütününden *Choro* diye söz edilir.

Yasaklar ve İzinler

Değişken sınırlar

Hıristiyan yazarlar dünyevi eğlenceleri, duyumsal zevklerle, bedenin doğal yapısının altüst edilmesiyle, Tanrı'nın suretinde yaratılan insanoğlunun deformasyona uğramasıyla, saray soytarılarının başlangıçta utanç verici sayılan, ama sonradan davranış ve repertuar temelinde meşruluk kazanan hareketleriyle bağdaştırırlar. Eski tiyatro pagan ritüelleriyle yakından bağlantılıdır, bundan dolayı da Tertullianus (y. 160-y. 220), Aziz Augustinus (354-430) ve Sevillalı Isidorus'un da (y. 560-636) onayıyla Hıristiyan âleminde tiyatroya olumsuz bir rol atfedilmesi gayet doğaldır, ancak bu görüş genelde dramatik metinleri görmezden gelip daha çok gösteri yönünü hedef alır. Dansın eleştiri konusu olması, dansın uygunsuz olması veya kilisede yer alan kutsal ibadete ve litürjik toplantılara aykırı olmasına değil, bedenin ve duyguların kontrolsüz özgürleşmesine odaklanır.

Aziz Thomas (1221-1274) Yeşaya'yı konu aldığı yorumda (*In Isaiam Prophetam Expositio* [Peygamber Yeşaya Üzerine Açıklamalar], III), dansın kendiliğinden kötü olmadığını, ancak amacına bağlı olarak iyi veya kötü olabileceğini söyler; Eudes de Sully (ölüm 1208) kiliselerde ve mezarlıklarda dansı yasaklar. Kilisenin bu konudaki talimatları tek yönlü değilse de, Alessandro Pontremoli'nin belirttiği gibi (*La danza negli spettacoli dal Medioevo alla fine del Seicento*, [Ortaçağdan XVII. Yüzyıl Sonlarına Gösterilerde Dansın Yeri] 1995), kilisenin "ibadet eylemlerini ve kutsal mekânlardaki gösterileri düzenlemesi" konsillerin kararları yoluyla olur: Üçüncü Toledo Konsili (589), 23 numaralı karar; Auxerre Konsili (573-603), 9 numaralı karar; Chalon-sur-Saône Konsili (639-654), azizlerin şehitliği onuruna kutsal mekânlarda düzenlenen grup danslarının yasaklandığı 19 numaralı karar. Dolayısıyla kilisenin ruhban kültürünün hâkimiyet kazanmasını istediği bir bağlamda folklorik kültüre muhalefet, *exempla* literatüründe de görüldüğü üzere, hem şiddetle bastırma hem de ağır bir asimilasyon düzeyinde gerçekleşir. Alessandro Pontremoli'nin de belirttiği gibi, "mevsimsel döngülerin belli başlı tarihleri en önemli Hıristiyan bayramlarına denk getirilir"; karnaval da başlangıçta litürjik döngüye bağlıdır ve Büyük Perhiz'den önceki son günlere denk gelir.

Konsil kararları

Dansın Kökeni Efsanesi

Özellikle Augustinus'un *Tanrı'nın Şehri* eserinin elyazmalarındaki minyatürlerin yayılmasıyla eğlencenin kökeninin anlatımı dansın tehlikeleri yoluyla dramatize edilir; Sandra Pietrini'nin de dediği gibi "her ne kadar Aziz Augustinus ondan hiç söz etmezse de, dans [resimlerde] sıklıkla antikçağ tiyatrosu için kullanılır" (*Spettacoli e immaginario teatrale nel Medioevo* [Ortaçağda Gösteriler ve Tiyatro Alanında Hayal Gücü], 2001).

Ortaçağda insanların hayal gücünde tiyatro *carola* dansı olarak, dans da tiyatroya özgü ikonografik bir unsur olarak, olumsuz bir şekilde algılanır. Bu geleneğin bir izi, *Tanrı'nın Şehri* eserinin 1473'ten öncesine ait bir elyazmasındaki (Meermanno-Westrenianum Müzesi) bir minyatürün alt kısmında görülebilir; burada çıplak çiftler pagan bir heykelin önünde daire şeklinde dans ederken resmedilmiş ve çıplak bedenler yoluyla iffetsizlik, pagan ayini yoluyla da putperestlik olmak üzere iki temel kavram tasvir edilmiştir. Dolayısıyla ortaçağ insanlarının hayal gücünde dans, şarkı ve dans karışımından doğan antikçağ tiyatrosunun kökeni efsanesiyle kaynaşır; Titus Livius'a (MÖ 59-MS 17) göre dans başlangıçta basit

Dans, antikçağın tiyatrosu ve Pagan ayinleri

bir hareket tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Augustinus'un yine XV. yüzyıla ait başka elyazmalarındaki resimlerde ise dans çağdaş gösteri sanatının başka, daha olumlu algılanan bir biçimi olan kendi kendini kırbaçlamaya tezat olarak sunulur. Tövbekârlık kültürünün yayılmasında belirleyici rol oynayan iki unsur vardır: Halka yönelik ve paralitürjik türden kitlesel bir coşkuyu barındıran ve büyük artış gösteren gezgin hareketler ile kendi kendilerini kırbaçlayan tövbekârlardan oluşan ve şehirden şehre alaylar şeklinde seyahat eden cemaatlerin dinsel konularda lirik şiirler ve teşvik edici şarkılar içeren, 1260'da bu hareketin yeniden doğuşuna dayandırılabilecek toplu kendini cezalandırma ritüelinin aracı olan dramatize edilmiş ritüeli.

Dans alanındaki son önemli mesele, vaazlarda kullanılan el ve beden hareketleriyle bağlantılıdır: Hugues de Saint Victor (y. 1096-1141) rahip adaylarını eğitirken aktörlere özgü abartılı ve doğal olmayan hareketlere başvurmamalarını tavsiye eder, bunun Hıristiyan ahlakına zıt düştüğünü söyler. Renato Torniai de, o yıllarda yeni serbest ve modern danstan söz etmek için gerekli olan söz dağarcığının kilise terminolojisinden kaynaklandığını söyleyerek (*La danza sacra* [Kutsal Dans], 1951), XX. yüzyıl başlarında yürütülen etnomüzikoloji ve antropoloji araştırmalarından kaynaklanan (Sachs, Frazer), dansın yerli (yani kökene ait), ruhani özelliğine dair tezi teyit eder. Örneğin Anton Giulio Bragaglia, Neue Tanz deneyimine yakın olan Belçika asıllı Alman dansçı Charlotte Bara hakkında şöyle yazar: "Onun dansı, 'Yaratıcıyı yücelten bir övgü gibidir, çünkü 'dans derken dua eder ve dua etmek için dans eder'."

Bkz. *Dine Adanma*, s. 239; *Dinsel Şiir*, s. 507; *Öte Dünya Düşleri*, s. 528; *Litürjik Ayinler ve Dinsel Tiyatro*, s. 615; *Litürjik ve Dinsel Tek Sesli Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı*. s. 839

Enstrümantal Müzik

Fabio Tricomi

Avrupa'da geç ortaçağ döneminin başlangıcına ait enstrümantal müzikle ilgili bilgilerimiz günümüze ulaşan çeşitli türden, ama ne yazık ki eksik kaynaklardan elde edilmiştir: Yazılar (inceleme yazıları, edebiyat ve müzik notasyonu), resimler (resim, oyma sanatı ve minyatürlerde müzik enstrümanları ve enstrüman çalanlar), objeler (müzik enstrümanlarından geriye kalanlar) ve bellek (sözlü geleneğin halk arasında yaygın olan enstrümantal müzik uygulamasındaki devamlılığı). Bu heterojen unsurlar ancak akıllı ve geniş kapsamlı bir bakış açısı yoluyla bir araya getirilebilir.

Modeller ve Uygulamalar

Geç ortaçağın ilk döneminde, müzik disiplinini konu alan ve sadece din adamları tarafından yazılan inceleme yazılarından dolayı çalgıcıların kültürel ve toplumsal imajı çarpıtılmış bir şekilde yayılmıştır. Bu alandaki en büyük otorite olan Severinus Boethius (y. 480-525?), *De istitutione musica* [Müzik Eğitimi Üzerine] eserinde Pythagoras'la Platon'un dünyanın uyumu konusundaki doktrinlerini benimseyerek *practica*yı [uygulama] *theoria*nın [teori] çok altında ruhani bir kategoriye yerleştirir. Bu kavram temelinde teori alanında, çalgıcıların yönettiği ses sanatı olan *musica instrumentalis*'in, meleklerin şarkılarının zamandışı imgesi olan Tanrı'yı öven sesini taklit etmesi gerektiği fikri yayılır. Ancak bu felsefi yaklaşım, müziğin gündelik yaşamdaki rolüne yansımaz. Dolayısıyla çalgıcıların gerçek toplumsal, sanatsal ve profesyonel konumunu, Boethius'un müzik çalmaya veya bestelemeye ilgi duymayan felsefeci ve teorisyen *musicus* tanımında değil, inceleme yazılarının mistik soyutluğundan uzak olup fiziksel dünyayı yansıtan başka kaynaklarda aramalıyız.

Edebi Kaynaklar

1100'ün sonunda Fransa'da ortaya çıkan saray romansı, birbirinden çok farklı bağlamlarda bol miktarda enstrümantal müzik tasviri içerir. Bu edebi kaynaklarla birlikte tarih kayıtları ve ikonografik belgeler doğrudan yazarların deneyimlerini yansıtır. Böylece farklı sosyal sınıflardan gelen

Soytarılar ve ozanlar

çalgıcıların müzik alanında meslek sahibi olduğunu, bazen dernekler oluşturduğunu, bazen seküler ortamda –köy bayramları, törenler, şatolarda asillerin bir araya geldiği davetler– bireysel çalgıcılar olarak mesleklerini icra ettiklerini, ara sıra da topluluklar oluşturduklarını öğreniriz. Toplumun alt kesimlerinden gelen iki profesyonel çalgıcı tipi söz konusudur: soytarılar ve ozanlar. Gezgin bir sokak sanatı olan soytarılığın gerektirdiği yetenekler arasında rol yapma, dans ve jonglörlük vardır. Soytarıların müzik dışı uygulamalarına sahip olmak zorunda olmayan ozanların hizmetleri ise sadece asil sınıfa yöneliktir. Saray edebiyatında lirik şiir üretimine paralel olarak Fransa'da trubadur ve truverlerin, Almanya'da da *minnesänger*lerin sanatı yayılmaya başlar. Şarkı söyleyen, beste yapan ve sıklıkla enstrüman da çalan bu şairler, Avrupa'nın saraylarını gezerek asillerin zarif müzik zevkine hitap eden hizmetlerini sunarlar ve giderek anonim ozanların yerlerini alırlar.

İlk şarkılı danslar

XII. yüzyıl öncesine ait enstrümantal melodilerden geriye herhangi bir iz kalmamış olmasına rağmen, tamamıyla enstrümantal müzikleri temel alan *estampida*lardan türediği sanılan bazı şarkılı danslar trubadurların şarkıları yoluyla günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerin en eskisi, Raimbaut de Vaqueiras'ın (y. 1155-1205'ten sonra) ilk defa Monferrato markisi I. Bonifacius'un (y. 1150-1207) sarayında, Paris'ten gelen ve laterna çalan iki jonglörden duyduğu ünlü *Kalenda Maya*'dır. Raimbaut bu müziğe eklediği parçanın enstrümantal kökenini belirtir: *Bastida, finida, n' Engles ai l'estampida.*

İkonografik Kaynaklar

Görsel sanatlar –bu durumda müzik ikonografisi– bize müzik enstrümanları bolluğu, hatta hangi bağlamlarda çalındıkları konusunda bilgi sunar. O dönemin sanatçıları doğal olarak büyük ölçüde din adamlarının himayesinde olduğu için, bazı enstrümanlar Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar yoluyla işitsel ve kozmogonik düzeni iletme işlevi taşıyan sembolik bağlamlarda resmedilmiştir. Kültürlü ressamlar, felsefi ve teolojik bilgilerin temeli olan müzik, aritmetik, geometri ve astronomiden oluşan *quadrivium* sanatları hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmalı ve itirazlara neden olmamalı, örneğin bir azizin ellerinde sembolik açıdan yanlış enstrümanı tasvir etmemelidir. Kutsal sanat bağlamında müzik enstrümanının organolojik açıdan doğru, ancak tamamıyla metafizik imgesi seküler sanata veya dinsel olmakla birlikte litürjik olmayan sanata dönüşür; gerçek işitsel peyzajın tasvirinde sadece tek tek enstrümanlar değil, enstrümantal topluluklar ve çalgıcıların mesleklerini icra ettiği bağlamlar da titizlikle resmedilir.

Arkeolojik Kaynaklar

XII. yüzyıl öncesine ait enstrümanlardan çok ender olarak günümüze örnekler ulaşmıştır. Daima arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış olan bu tür örnekler arasında, malzemenin dayanıksızlık düzeyinden dolayı ahşap olanlar çok az sayıdadır, kemikten yapılanlardan bol, metal olanlardan çok, kilden olanlardan ise daha da çok vardır. Ahşap enstrümanlar arasında, tek parça ahşabın oyulmasıyla elde edilen kompakt gövdeleri sayesinde günümüze ulaşmış olan bazı yaylı lavtalar (*rebec, gudok*), bazı lirler, tulumlar ve bazı ahşap flütler; kemikten yapılan enstrümanlar arasında flütler, düdük ve kornolar (fildişi av boruları); metal enstrümanlar arasında ağız tamburaları, trompetler, org kamışları, çanlar, çıngırak ve ziller; kilden enstrümanlar arasında ise flütler, düdükler ve kornolar bulunur. Günümüze kadar ulaşan bu parçalar sayesinde, o dönemde enstrüman yapımı konusunda oldukça fazla bilgiye sahip olduklarını görebilir, çalgıcıların da tarz ve icra konusunda benzer bir duyarlılığa sahip olduğu sonucuna varabiliriz.

Ahşap, kemik ve metal enstrümanlar

Dinsel Bağlamlarda Enstrümantal Müzik Uygulamaları

Bu dönemde müzik uygulamaları büyük çapta sözlü yolla öğrenilir, bundan dolayı da özel olarak enstrümantal müzik alanında yazılmış kaynaklara sahip değiliz. Müzik notasyonu neredeyse sadece litürjik şarkı alanında kullanılır. Bu alandaki uygulamalar dahilinde ve yazılı olmayan bir kural bütünü doğrultusunda şarkıların yerine *bourdon*• kullanılır ve müzik enstrümanları dahil olur. Kilise ve manastırlarda enstrüman kullanımı din adamlarının alanına girer, ama tören gereksinimlerini yerine getirmek için dışarıdan müzisyenlerin de görevlendirilmiş olması ihtimal dışı sayılamaz. Seküler kökenli olan orglara, litürjik törenlerde giderek daha ayrıcalıklı bir konum atfedilmeye başlanır. İlk anıtsal org 980 yılı civarında Winchester Manastırında yapılmıştır. İki düzlemde yan yana yer alan (ve 70 kişi tarafından çalıştırılan) 26 körük ve (iki müzisyen tarafından çalınan) 400 metalik kamışa sahip olan bu enstrümanın sesi, o dönem tarihçileri tarafından "gök gürültüsünün tehditkâr sesi"ne benzetilmiştir. Aynı dönemde geleceğin Canterbury başpiskoposu İngiliz Dunstan (924-988) Malmesbury Manastırı için bir org yaptırır; bu orgun üzerinde bulunan bronz plakette şöyle yazar: "Başpiskopos Dunstan bu orgu Adelmus onuruna yaptırdı. Onu buradan kaldırmak isteyecek kişi ebedi krallıktan yoksun kalsın."

• Kalın ve tek sesli ezgi –ed.n.

Müzik enstrümanlarının kiliselerden uzak tutulması ile genelde her tür enstrümantal müziğe atfedilen ahlaki itibarsızlığın enstrümanların litürjideki ve eğitimdeki rolünün sınırlanmasında katkısı olduğu kesindir. Geleneksel olarak Pythagoras'ın *monochord*una dayanan litürjik modların ve müzik teorisinin eğitimi olağanüstü özelliklerinden dolayı artık org yoluyla yürütülmeye başlanır. Bu arada kiliselerin gücü, kocaman orgların siparişi yoluyla da yüceltilir, çünkü halkın erişebileceği tek org türü, kilisenin önünde danslar icra edildiği zaman boyuna asılarak kullanılan küçük "portatif" orgdur.

Orgun kiliselerdeki merkezi önemi

Organistrum ise litürjik kullanıma münhasır bir enstrüman olarak ortaya çıkar. Etimolojisi, *organum*'unki (dörtlü veya beşli paralel aralar için çok sesli şarkı tekniği) gibi olan bu enstrüman iki çalgıcı gerektirir. Bu büyük yaylı telli çalgı, bir manivelayla çevrilen bir tekerlek, viyola şeklinde, üzerinde mekanik bir tuş takımı olan bir gövde ve tekerleğe sürtününce bir *bourdon* ile iki paralel melodi üreten üç telden oluşur. Keşişlerin şarkılarıyla eşlik ettiği bu enstrümanın sesi, ibadet açısından kullanılması yasak olan tulumun sesini andırır. Kilisede kullanılmaları meşru olan, ama tamamıyla sembolik öneme sahip enstrümanlar arasında çanlar, metalik çıngırdaklar ve çevirmeli müzik kutuları vardır. Bu enstrümanların sesleriyle şeytanı uzak tutup mekânı tanımladıklarına inanılır. Kilisede kullanılabilecek başka enstrümanlar da vardır, ama kilise dışında çok kullanıldıkları takdirde şüpheli hale gelirler. Müzik enstrümanlarını ve dansları kutsal binalardan uzak tutmak için sürekli olarak emirnameler yayınlanır ve fazla hoşgörülü olan rahipler aforoz edilmekle tehdit edilir. Nitekim halkın dindarlığı sözde ahlaki tehlikelere aldırmaz ve inancını müzik yoluyla da ifade eder. Kutsal müziği dinleyen halk, onu benimser ve sesleri keşişlerin kulaklarına ulaşan iffetsiz enstrümanlarıyla kilisenin sessizliğini ihlal ederek kilise tarafından dayatılan sınırları ihlal eder.

Yasak enstrümanlar

Kültürel Etkileşimler

"Kutsal" ile "seküler" veya "halka özgü" ile "aydın" alanlar arasındaki repertuar ve enstrüman değiş tokuş dinamikleri günümüzde geleneksel müzik alanında yer alan süreçlerle kıyaslanabilir. Sınırlı bir kırsal veya kentsel bir toplumda etnik bir topluluk olarak algılanan halk, kendi varlığıyla ilgili bütün gündelik anları veya ritüelleri müziğe çevirmekte tam özerkliğe sahip olup, toplum içi destek açısından bütün diğer çalışma faaliyetleri kadar önemli olan çalgıcılık mesleğini de kendinden olana

emanet eder. Halk ayrıca kutsal müziği seküler müzikten ayırt etmesini de bilir. Bu ayrım, kendi yeterlilikleri dahilinde, herhangi bir ihtilaf söz konusu olmadan gerçekleşir. Bazı profesyonel çalgıcılar dans repertuarlarını veya aşk şarkıları için gerekli olan enstrümantal eşlik müziğini tanır, bazıları ise dinsel repertuarlarla da başa çıkmasını bilir. Öte yandan keşişler müzik teorisini inceleme yazılarının analizinden, enstrüman pratiğini de köylerindeki çalgıcılarla temaslarından öğrenirler. Dolayısıyla enstrümantal müzik sözlü gelenek yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir müzik ve halkla yüksek sınıflar arasında birleştirici bir unsur haline gelir ve onları ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlar. Bu nedenle bir ayrım yapmak güçleşir; XI ile XII. yüzyıl arasında kültürlü sınıflara ait olup da aynı zamanda küçük çapta da olsa halk sınıfına ait olmayan bir enstrümantal müzik repertuarı yoktur. Asillerin katıldığı bir davette dans müzikleri icra eden müzisyen aynı zamanda köyün meydanında çalan müzisyendir; benzer şekilde, bir sarayın isteyebileceği en iyi tulum çalgıcısı da daima çobandır. Bu bakış açısı temelinde enstrümantal müzik "alt sınıflar"dan gelen bir sanat olarak algılanmalıdır, ama zarafet açısından ortaçağın diğer sanatlarından farklı değildir.

Bkz. *Ortaçağda Bayramlar, Oyunlar ve Törenler*, s.253; *Romans*, s.588; *Ortaçağ Ansiklopedi Kültüründe Müziğin Yeri*, s. 829; *XI ve XII. Yüzyıllarda Dans: Dans ve Din*. s. 858

Norman Hâkimiyetindeki Sicilya'da Bayramlar ve Şarkılar

Roberto Bolelli

XII. yüzyılda, I. Roger'ın krallığı döneminde Sicilya'da üretilen ve Sicilya-Norman tropariumları *adıyla tanınan eserler, litürjik bayramlarda kullanılan parçaların en eski yazılı belgeleri arasında yer alır. Uzun bir geçmişe sahip sözlü bir geleneğin yazıya dökülmüş olması, belgesel nitelik*

açıdan büyük önem taşır, ama bu üç troparium, *kompozisyon açısından sergiledikleri modern niteliklerle geleneksel Gregoryen şarkılarının aşıldığını gösterir. Kıta temelli yeni kompozisyon türleri içeren bu üç eserden biri, yazılı çok sesli müziğin en eski örneklerinden birini oluşturur.*

Sicilya-Norman *Troparium*ları

1091'de, Kont I. Roger (y. 1031-1101) döneminde Sicilya yeniden Hıristiyanlığa döner. Bu olgunun çeşitli sonuçlarından biri, müzik alanıyla ilgilidir: Nitekim XII. yüzyılda Sicilya'da derlenen ve XVIII. yüzyıl başlarında Burbon Hanedanı tarafından Madrid'deki Biblioteca Nacional'a götürülen, Sicilya-Norman *troparium*'ları adıyla bilinen üç eser, Katolik litürjik uygulamalarıyla bağlantılı olarak üretilmiştir.

Sicilya'da üretilmiş olan ve Latin litürjisinden melodiler içeren çok az sayıda parşömen arasında yer alan bu üç *troparium*un önemi, *ordinarium missae* için icra edilen Gregoryen ilahilerden çok litürjik bayramlarda icra edilen *proprium* türü metinlerin varlığından kaynaklanır. Bu noktada ortaçağda litürji metinlerinin ve müziklerinin daha çok hafıza yoluyla belgelendiğini, genelde zaten var olan metinlerin kaydedildiği elyazmalarına sadece sunak üzeri basit bir süsleme işlevinin bırakıldığını vurgulamak gerekir – estetik açıdan büyük değere sahip olan minyatür uygulamalarını göz önüne almak yeterli olacaktır.

Üç *troparium*dan muhtemelen Palermo'daki Saray Şapeli için kopyalanmış olan ikisi birkaç yüz metin içerir. Daha eski olan ve 1100 civarında yazıldığı sanılan *troparium* (ms. Madrid 288) müzik çizgileri olmadan *neuma*lardan oluşan bir müzik notasyonu içerirken, 1140 civarında yazılmış olan ms. Madrid 289'de ise müzik çizgileri de vardır. *Troparium*lardaki metinler arasında Norman saray çevresinden en açıkça söz edilen yer, *Laudes regiae* [Krallara Övgü] olarak bilinen metindir; neredeyse sürekli tekrardan oluşan bu parça, kral veya imparator Noel, Paskalya veya Hamsin Yortusu ayinlerinde taç giydiği zaman *responsorium* [karşılıklı okunan mezmur] şeklinde icra edilir.

Müzik notasyonlu litürjik metinler içeren elyazmalarının adları, içerdikleri repertuarlardan kaynaklanmıştır (*graduale*, *antiphonarium*, vs) ve *troparium* da bir *tropium* derlemesinden başka bir şey değildir. "Trubadur" sanatı, var olan şarkıları birleştiren mısraların üretimini öngören bir tekniktir. Bu derlemelerde yeni bir kıta temelli tür olan *conductus* veya *versus* ile *Benedicamus Domino*'nun [Tanrı'ya Şükredelim] yeni bir versiyonun bol miktarda yer alması, tarihsel-müzikal açıdan son derece önemlidir. Bu metinlerin büyük kısmı, kompozisyon alanında hem o dö-

nem hem de o tür açısından çok modern özellikler sergiler; özgün kafiyeler, yeni ritim modelleri, hatta yazı öncesine ait güçlü bir ton kavramı, birkaç yüzyıl önce Gregoryen ilahiler yoluyla sabitlenen modlardan çok uzak çözümler oluşturur.

Troparium de Catania

Madrid 19421 adlı üçüncü elyazması ikinci elyazmasından yirmi yıl kadar sonrasına, yani 1160 civarına tarihlenmiştir; içerdiği *sequentia*lardan *E-ya fratres personemus* [Kardeşler, ses çıkaralım] Catania şehrinin koruyucusu Azize Agata'ya ithaf edildiğinden (metin, Azize Agata'nın naaşının 1126'da Konstantinopolis'ten getirilişini konu alır). Catania Katedralinin litürjik faaliyetleriyle bağlantılı olduğunu düşünmek mantıklı olacaktır; dolayısıyla bu derleme de *Troparium de Catania* olarak bilinir. Madrid 19421 elyazmasındaki 200 metin arasında, genelde önemli bayramlarda Alleluia'dan sonra icra edilen *sequentia* türünden 90 tane vardır.

Kültürel etkileşimlerin tanığı *troparium*lar

Bu elyazması aynı zamanda en eski yazılı çok sesli müzik örneklerinden bazılarını içerdiğinden, tarihsel açıdan asıl önemi bu özelliğinden kaynaklanır. Aynı döneme ait ve daha büyük üne sahip Akitanya ve İspanya kökenli repertuarlarına göre aşağı derecede olmayan bu iki sesli dört metin, oldukça melizmatik bir üst sesle sadece bir alt ses içerir; metinlerden ikisi (*Benedicamus domino* ve özellikle *Affirmavit eius*) kısa parçalardan oluşurken, diğer ikisi (*Ave virgo singularis* ve *Crucifixum in carne*) daha uzundur.

Bu repertuarları derinlemesine incelemiş olan İngiliz müzikolog David Hiley, bu üç *troparium*un ruhunu çok başarılı bir şekilde yakalamıştır. Bu müziğin, büyük çapta geleneksel Gregoryen tarzda, tefekkür temelli ve ölçülü şarkılardan oluşan litürjik ayinler üzerindeki etkisini göz önüne almak gereklidir. Bu yeni şarkı türü ve çok sesli müzik uygulaması çok güçlü bir tezat yaratmış olmalıdır. Ama ortaçağ kiliselerinin yeniden inşa edilmesine ve mimari üslup karışımı haline gelmesine benzer şekilde, ortaçağ litürji müziği de farklı tarihi dönemlerin katmanlarından oluşur. Sicilya-Norman *troparium*ları, Norman hâkimiyetinin zirvede olduğu döneme ait en modern katmanlardan birini oluşturur.

Roger'ın Sarayı ve Cappella Palatina'nın İkonografileri

Ortaçağ figüratif sanatı, dönemin repertuarlarıyla ilgili incelemelere büyük destek sağlar; Palermo'daki Cappella Palatina'nın [Saray Şapeli] freskleri, ortaçağın en geniş kapsamlı ve en iyi muhafaza edilmiş iko-

nografik içeriklerinden birini oluşturur ve hem organolojik meselelerin incelenmesi hem de başka açılardan son derece yararlıdır: Burada resmedilmiş olan müzisyenler ve dansçılar Norman saray çevresinin ve Sicilya Krallığının ortamı konusunda fikir sahibi olmamıza izin verir.

Günümüzde Norman Sarayı olarak bilinen yapının içinde bulunan ve ziyaret edilebilen Cappella Palatina'nın tavanı, bazı araştırmacılara göre Pers ve Rum-Bizans etkisi taşıyan bir tarzda süslenmiştir, ama her halükârda II. Roger (1095-1154) dönemini ve Arap kültürünün izlerini yansıtır. Müslümanların cennet algısına benzetilen resimler, tasvir edilen lavta (Arapçada *el ud*) çalgıcıları için ideal arka fonu oluşturur. Cappella Palatina'nın (ve Cefalù Katedralinin) ahşap tavanlarındaki tasvirler, lavtanın Avrupa'daki varlığına dair teorilere destek sağlar. Fresklerde yer alan son derece zengin enstrüman koleksiyonu arasında Akdeniz ve Yakındoğu bölgelerinden enstrümanlarla yerel olanlar ve kökenleri Kuzey Avrupa'ya uzananlar bir arada yer alır.

Arap etkileri

Cappella Palatina'nın içerdiği resim dizilerini incelemiş olan araştırmacı Ugo Monneret de Villard (1881-1954) *Le pitture musulmane al soffitto della Cappella Palatina in Palermo* [Palermo'daki Cappella Palatina'nın Tavanındaki İslami Resimler] başlıklı eserinde bazı kısımlarını şöyle tasvir eder: "Mukarnaslı çerçevenin iki farklı yerinde dansözler resmedilmiştir. Yan bölümlerde ise tef çalan kadınlar vardır, dolayısıyla dansa eşlik etmek için kullanılan klasik enstrümanın bu olduğu söylenebilir."

Bu resimlerin en dikkat çekici yönü hiç şüphesiz sergiledikleri coşkulu ortamdır.

II. Friedrich'in Sarayı: Provencelı Trubadurlar ve Sicilyalı Şairler

Sueb kökenli Staufen Hanedanını Norman İmparatorluğuyla bir araya getiren II. Friedrich (1194-1250, [illegible] > 1220) ortaçağda Sicilya'ya siyaset, ekonomi, kültür ve sanat alanlarında büyük bir hareketlilik getirir. Friedrich'in kendi, *Dolce lo mio drudo* adlı bir baladın metnini yazmış olabilir; bu eserin iki sesli müziğinin daha sonra XIV ile XV. yüzyıl arasında anonim bir besteci tarafından yazılmış olması muhtemeldir. Bu balad, *Codice Reina* adlı aynı elyazmasında yer alan, aynı döneme ait Sicilya kaynaklı diğer bazı bestelere de çok benzer.

Çok kültürlü bir saray çevresi

Friedrich'in çok etnikli sarayında Arap ülkelerinden, Provence'dan, Kuzey İtalya'dan ve Kuzey Avrupa'dan gelen tüccarlar, bilim adamları, edebiyatçılar ve müzisyenler bir arada ve bir hoşgörü ortamında yaşarlar

(Sicilya'nın Avrupa'da Yahudilerin zulüm görmediği tek yer olduğunu da unutmamak gerekir).

Friedrich'in sarayında faal olan sanatçılar arasında, Provencelı trubadurlar dikkat çeker. Onlardan önce, ilk Norman krallarının zamanında Kuzey Fransa'dan gelen ve Oil dilinde yazan truverler Sicilya'ya gelmişti; Oc dilinde yazan trubadurların gelişi ise "İyi Kalpli" II. Guillaume'un (1153-1189) dönemine rastlar.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Sicilya şiir ekolü olarak bilinen akımın temsilcileri, Provencelı trubadurların saray edebiyatı tarzıyla yarışırlar. Ne yazık ki trubadurların tersine Sicilya ekolünün lirik eserlerinden geriye hiçbir melodi kalmamıştır; Sicilyalı şairlerin, Fransız ve İspanyol meslektaşları gibi müziğin eşlik ettiği şiirler yazdığına dair tezi çok rağbet görmektedir, ama bugüne kadar belgelenememiştir. Giacomo da Lentini'nin (y. 1210-y. 1260) bir elinde rulo şeklinde bir elyazmasıyla tasvir edildiği bir minyatür (ms. Banco Rari 217) bu konuda önemli bir ipucu sunabilir, çünkü parşömenin bir köşesinde müzik notası olabilecek işaretler görülür.

Arap Etkisi ve Yerel Sözlü Gelenek

Araplar IX. yüzyılda Sicilya'ya ulaştığında adayı daha önceki kolonizasyon dönemlerinden dolayı son derece geri kalmış bir halde bulurlar, ama Arapların iki buçuk yüzyıllık hâkimiyeti sırasında Sicilya gerçek anlamda yeniden doğar. Normanlar adaya Hıristiyanlığı geri getirse de, yenilgiye uğrattıkları Arapların mirasını devralırlar. Roger zamanında Palermo'da 300 caminin yanı sıra sinagoglar ve hem Roma hem de Bizans geleneğinden kiliseler vardır. Burada oluşan ortam, yerel şairlerin gelişimine destek olur ve genel anlamda bir kültürel canlanma dönemi yaşanır. Arap ve Ortadoğu kökenli müzik enstrümanları ortaçağın kültürlü sınıflarına ait enstrümanlarla ve Sicilya'nın geleneksel enstrümanlarıyla karışır; Cappella Palatina'nın resimlerinde bir arada gösterilen enstrümanlar, bu kültürlerarası ortama işaret eder.

Araplarla Normanlar ve kültürel canlanma dönemi

Müzikoloji alanındaki araştırmaların dönemin ikonografisinden destek alıyor olması yukarıda da belirtildi. Eski repertuarları seslendirmek söz konusu olduğu zaman bu tasvirler hiç şüphesiz işe yarar, ama genelde yeterli değildir. Bu durumda elyazmalarının, üslup ve coğrafi bölge açısından geçerli olan sözlü geleneklerin sesleriyle kıyaslanması da bu sürece destek sağlayabilir; kültürlü sınıflarla halka yönelik müzik arasındaki ayrımın sonraki yüzyıllardaki kadar net olmadığı bir dönemde böyle bir

süreç daha da geçerlidir. Söz konusu durumdaki desteği hem Arap-Yakındoğu hem de Sicilya müzikleri sağlamaktadır. Nitekim günümüze kadar neredeyse hiç değişmeden ulaşmış olan söz konusu repertuarları şehirlerin birkaç kilometre dışındaki bölgelerde duymak mümkündür. Halbuki kültürlü sınıflara ait besteler, mnemonik araç ortadan kalkınca sadece yazılı yoldan –özellikle de çok kısa ömürlü olan eski belgelerden dolayı– hayatta kalmayı başaramamıştır.

Örneğin Sicilya geleneğinin bazı çok sesli şarkıları (özellikle Kutsal Haftaların Ağıtları) çoğunlukla hafıza yoluyla aktarılmış olup, *tropium*'un iki sesli vokal eserlerinden yankılar taşır. Sicilya kökenli şarkılar hem gündelik hayatın (çalışma hayatının ritimleri, ninniler, deniz şarkıları) işlevsel boyutunu hem "lirik" ve anlatıma dayalı şarkıları hem de dinsel ve seküler, kültürlü ve halka ait uygulamaların kutlamalarını ve coşkulu ritüellerini belgeleme açısından çok zengindir.

Bkz. *Normanlar Güney İtalya'da ve Sicilya'da*, s. 103; *Norman Hâkimiyetindeki Sicilya: Cefalù, Palermo, Monreale*, s. 756; *Trubadurlar*. s. 845

Müzik İkonografisi: *Ars Musica* ve Armoni Adlı Genç Kız

Donatella Melini

Müziğin hem Ars Musica *(beşeri sanatlar arasında Müziği temsil eden genç kız) hem de armoni olarak tasviri, ortaçağın sanatsal üretimi bağlamında müzik ikonografisi açısından en ilginç temalardan biridir. Bu tasvirin tarihini ve ne derecede rağbet gördüğünü incelemek oldukça karmaşıktır, çünkü çeşitli kültürel, sembolik ve alegorik unsurların birleşiminden ortaya çıkar.*

Geç Antik İkonografik Modelde İlham Perilerinin ve Beşeri Sanatların Tasviri

Bir kadın figürünün müzikle bağdaştırılması çok eskilere dayanan bir olgudur ve klasik dönemde geliştirilen ilham perisi kavramından kaynaklanır. Mnemosyne (Hafıza Tanrıçası) ile Zeus'un kızları olan İlham Perileri, MÖ VII. yüzyılda yaşamış olan Hesiodos tarafından bile sanatların ve bilginin koruyucu tanrıçaları sayılırdı. Başlangıçta aralarında fazla bir fark söz konusu değildir, ama dokuz tane oldukları kararlaştırılmıştır. MÖ IV. yüzyıldan itibaren her birine ayrı bir rol ve ayrı özellikler atfedilmeye başlanır. Elinde bir kitap veya parşömen rulosu tutan Kleio tarih perisidir; elinde bir parşömen rulosu veya telli bir enstrüman tutan Thalia, komedi ve pastoral şiir perisidir; bir korno, bir de trajik bir maske tutan Melpomene trajedi perisidir; telli enstrümanlarla tasvir edilen Terpsikhore dans ve şarkı perisidir; bir yer küresi veya bir pergel tutan Urania astronomi perisidir; genelde org olmak üzere elinde bir enstrüman tutan Polymnia kahramanlık şiirlerinin perisidir; bir tefle resmedilen Erato lirik şiirin ve aşk şiirinin perisidir. Trompet çalan ve elinde bir parşömen rulosu tutan Kalliope şiir perisidir; çift kamışlı bir nefesli enstrüman çalan Euterpe de müzik ve lirik şiir perisidir. İlham perileri genelde tanrı Apollon'la (böyle durumlarda Apollon'dan *Musagetes*, yani ilham perilerine rehberlik eden diye söz edilir) beraber tasvir edilir ve onun maiyetini oluştururlar. Zaman içinde ilham perileri her zaman beraber değil de tek tek veya küçük gruplar halinde de tasvir edilir.

Antikçağda ilham perileri ve enstrümanları

V. yüzyıl, beşeri sanatların, yani ortaçağ ilminin temelini oluşturan disiplinlerin tasvirinde Terpsikhore ile *Ars Musica*'nın [Müzik Sanatı] ikonografik açıdan birleştiği ilginç bir kavramsal gelişmeye sahne olur. Hatip ve gramer âlimi Martianus Capella'nın 410 ile 439 yılları arasında yazdığı *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*'de Filoloji ile Merkür'ün evlilik hediyeleri Apollon rehberliğinde gelen ve gramer, diyalektik, retorik (*trivium*un beşeri disiplinleri), geometri, aritmetik, astronomi ve müziği (*quadrivium*un bilimsel disiplinleri) temsil eden yedi genç kız (dolayısıyla ilham perilerinden iki eksik) tarafından getirilir. Her birinin kendi korteji vardır ve her biri belirli bir şekilde giyinir, belli özelliklere sahiptir. Bu figüratif tipoloji, ilham perilerinin ikonografik modelini temel alır. Gramer elinde bir kırbaç tutar, ayaklarında da başlarını kitaplara eğmiş iki müridi vardır; Mantık elinde bir yılan tutar; Retorik bir kılıçla bir kalkan tutar; Geometrinin elinde bir pergel vardır; Aritmetik küçük bir levha taşır; Astronomi elinde bir yerküre tutar; Müzik de (aslında Armoni adlı bir genç kız tarafından temsil edi-

Beşeri sanatların yedi genç kızı

lir) bir *psalterium* [kanun] veya çanlar çalar veya daha ender olarak yanında bir kuğu yer alır.

Euterpe'yle olan ilişkisini vurgulamak istercesine, Martianus Capella'nın Armoni'sine klasik mitolojinin müzikle yakından bağlantılı üç figürü olan Orpheus, Arion ve Amphion eşlik eder. Kalliopeia ile Apollon'un oğlu Orpheus seslerin şaman benzeri gücünü temsil eder ve bu sayede sevgilisi Euridice'yi kurtarmak için ölüler diyarına inmeyi başarır. Poseidon'la Onea'nın oğlu Methymnalı Arion de şair ve müzisyendir ve Herodotos'a (MÖ 484-424) göre *dithyrambos*'un, yani Dionysos onuruna yazılan şarkıların yaratıcısıdır. Zeus'la Antiope'in oğlu Amphion, lir sanatını Hermes'ten kendinden öğrendikten sonra yıkılmış Thebai şehrini inşa etmek için, surların taşlarını taşıyıp doğru armoniyle yerleştiren müziğin gücünden yararlanır.

X. yüzyıla ait bir örneği günümüzde Bamberg'de, Staatsbibliothek'te bulunan (HI. IV,12) ve beşeri sanatların en eski tasvirini içeren Martianus'un inceleme yazısı, bu temanın bundan sonraki ikonografik tasvirlerine eşlik edecek ve onları etkileyecek olan *topos*un oluşumu için çok önemli bir katkıda bulunmuştur. O andan itibaren beşeri bilimleri temsil eden bu yedi genç kız figüratif sanat bağlamında büyük rağbet görmeye başlar. Gotik katedrallerin anıtsal girişlerindeki oyma eserlerin arası veya fresk dizileri gibi dönemin birçok tasvirinde yer alırlar. Sık sık yedi erdemle veya aylarla birlikte tasvir edilir ve dünyevi ilimle ilahi ilim arasındaki diyalogu vurgular veya Chartres Katedrali örneğinde olduğu üzere, Apollon'un değil, *sedes sapientae* [bilgeliğin merkezi] Meryem Ana'nın himayesi altındadırlar.

Yeni bir bilgi *topos*'u

Müzik ve Mucitleri

Bazı durumlarda beşeri sanatlar tahtta otururlar ve ayaklarının dibinde bu disiplinin başlıca temsilcileri veya mucitleri oturur. Dolayısıyla *Ars Musica* ya Pythagoras'la (MÖ VI. yüzyıl) ya da (özellikle XIII. yüzyıldan itibaren) dinsel bir referans oluşturulmak istendiği zaman Yaval'la (*Yaratılış* 4:21'e göre Kabil'in oğlu olup lir ve ney çalan müzisyenlerin atasıydı) veya Tuval'la (*Yaratılış* 4:22'ye göre Yaval'ın kardeşi olup tunç ve demirden aletler yapardı) bağdaştırılır. İki kardeş sık sık ikonografik olarak tek figürde birleştirilir ve çekiçle örse vururken, dolayısıyla da ses üretirken resmedilir. Bazı tasvirlerde sanatlar bilginin egemenliğinde gerçek anlamda bir eğitim yolculuğu oluşturur. Örneğin bir hocanın eşlik ettiği bir öğrenci, bir kemerin altından veya iki sütunun arasından ("gündelik dünya" ile "ilim dünyası" arasında-

Pythagoras, Yaval ve Tuval

ki ayrımın simgesi) geçtikten sonra dik bir yol (öğrenmenin zorlukları) üzerinde bir dağın zirvesine (ilim) doğru ilerler ve bu arada yedi genç kıza rastlar.

Müzik bir *quadrivium* sanatı olduğundan bilimsel alana aittir. Bundan dolayı sık sık bir kanun veya birkaç çanla, yani Pythagoras'ın matematiksel ara teorisini geliştirmek için yararlandığı enstrüman türleriyle beraber resmedilir. Kanun, ahşap bir gövde üzerinde gerili tek bir telin, orantısal ilişkiler temelinde hareketli bir eşikle bölündüğü *monochord*dan türemiştir. Pythagoras'ın bu enstrüman sayesinde araları ve aralarındaki ilişkileri belirlediğine inanılır. *Monochord*un evrim geçirmiş hali olan kanunun ses tablasında birkaç tel yer alır ve iki uzun ve eğimli eşik sayesinde farklı notalar üretirler. Çanlar da (demirci Tuval'e atıf) araların ölçülmesinde rol oynar; sıklıkla kullanılan bir tasvir modeli doğrultusunda farklı boyutlarda ve bir çekiçle vurulmak üzere ince bir tahtadan sallanır halde resmedilir. İlham perilerinin örneğinde olduğu üzere, beşeri sanatların da gruplarının dışında, tek tek tasvir edildiği olur. Böyle durumlarda kültürel bağlama ve tasvirin işlevine göre farklı nüanslar edinirler. Dolayısıyla beşeri sanatlardan müzik, "Müzik," "Armoni adlı genç kız" veya Anglosakson dünyasındaki adıyla "Lady Music", yani müzik çalan bir genç kız olarak tasvir edilir. Müzik Perisinden ayırt edilmesini sağlayan çeşitli unsurlar söz konusudur: Euterpe müziği en geniş kapsamlı (ama spesifik olmak zorunda olmayan) haliyle tasvir ederken yeni simgenin görevi, müzikle bilim, kararlaştırılan düzenle armoni arasındaki ilişkiyi spesifik bir şekilde yansıtmaktır. Dolayısıyla ona jenerik bir enstrüman değil, bu yeni kuramsal ihtiyaca daha iyi cevap veren enstrümanlar eşlik eder.

Euterpe dışında, Müzikle bilim arasındaki ilişkiler

Müziğin tasvir edilmeye başlanmasıyla taşınabilir org ortaya çıkar. İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda iktidarın simgesi olarak kullanılan bu enstrüman, Bizans dünyasında incelemelere ve yapısal değişime tabi tutulur ve kamışların havayla dolmasını, dolayısıyla da ses çıkmasına neden olan su basıncını sağlayan hidrolik sisteminin yerine körüklü, hava basınçlı bir sistem getirilir. Eskiden *linguae* adı verilen, yerinden çıkarılabilen yatay çıtalardan oluşan org tuşları, XIII. yüzyılda bastırılınca havanın kamışlara girişini kontrol altına alan valfları açan pratik kaldıraçlara dönüşür. Dolayısıyla org da, kamışların uzunluğu-çapı arasındaki ilişkinin matematiksel incelemesi temelinde kuramsal bir değer kazanır ve kanunla çanlar durumunda olduğu üzere ilmin simgesi haline gelir.

Org ve matematik

XIV. yüzyıldan itibaren ise Müzik'in tasviri, daha teorik yönüne bağlı ayrıntıların eklenmesiyle giderek zenginleşir. Nitekim birçok minyatürde

Müzik bir tahtta oturur halde resmedilir ve yanı başında bulunan iki sütunun üzerinde teknik terimler ve heksakordun altı hecesi yazılıdır.

Kitab-ı Mukaddes Kaynaklı İkonografik Modelde Müziği Temsil Eden Genç Kız

"Kuramsal" nitelikteki bu model tipolojisinin yanında müziği artık bilim olarak değil de (modern anlamda) sanat olarak algılayan başka bir model daha söz konusudur. Bu ikonografik model Eski Ahit'ten ve özellikle *virgo Israel* [Bakir İsrail], yani Kitab-ı Mukaddes'te (Mısır'dan Çıkış, 15: 20) Ahit Sandığı'nın önünde dans eden saflık simgesi Myriam adlı genç kızdan kaynaklanır. Ortaçağda bu tasvir "kutsal"lık değerini kaybeder ve saray edebiyatına özgü bir nüans kazanır; dolayısıyla genç kız dans etmekle kalmaz, küçük gotik bir arp da çalar. Bu enstrüman tipik yapısıyla tasvir edilir: Kenarları çalgıcının omzuna dayanan (ve bağırsaktan tellerin takılı olduğu) ses tablasını oluşturan bir üçgen; üzerine burguların takılı olduğu dalgalı yapıda bir çıkıntı; düz veya tellerin gerilimini sağlamak için dışa doğru hafif eğimli olan direk. Kitab-ı Mukaddes'e yapılan atıftan dolayı bu imge kadınların monastik dünyasına da dahil edilir ve bundan dolayı rahibeler için üretilen elyazması eserlerde sık sık rastlanır.

Geç Ortaçağda Müzik Enstrümanları

XIV. yüzyılda giderek rağbet görmeye başlayan bir başka enstrüman da lavtadır. Arap kökenli olan bu enstrüman ahşap çıtalardan oluşan bir gövde ile neredeyse tam merkezinde oya işi bir ses deliğine (*rosetta*) sahip bir ses tablasından oluşur. Üzerinde tuşların yerine bağırsaktan tellerin olduğu sapının sonunda, tuşlara neredeyse dik açı oluşturacak derecede arkaya doğru eğik, kürek şeklinde bir burguluk vardır. Saray toplumunun başlıca enstrümanı haline gelen lavta, Müzik'in bir prenses gibi, yüksek konumunu yansıtan muhteşem giysiler içinde resmedildiği tasvirlere dahil edilir. Armoni bundan bir süre sonra, XV. yüzyılda Azize Cecilia'nın figürü için ikonografik bir model sunacaktır. İnsanların enstrümanlarının müziğini duymazdan gelerek (Rafael'in [1483-1520] 1514'te yaptığı sunak panosunda azizenin ayakları dibinde kırık halde enstrümanlar resmedilmiştir) ilahi müziği dinleyen Romalı genç bakire kız, sonradan müzisyen olarak tasvir edilir, müzik sanatının sembolü ve koruyucu azizesi haline gelir.

Saray toplumunun enstrümanı lavta

Bkz. *Ortaçağ Ansiklopedi Kültüründe Müziğin Yeri*, s. 829; *Litürjik ve Dinsel Tek Sesli Müzik ve Çok Sesli Müziğin Başlangıcı*, s. 839; *Enstrümantal Müzik*. s. 863

LATİNCE SÖZLÜK

Alleluia	Tanrı'ya şükür duası
anima	ruh
annatae	yıllık vergi
antiphona	mezmurların karşılıklı okunması
ars, artes (çoğ.)	sanat, zanaat
artes dictandi	kompozisyon sanatı
artes poeticae	şiir sanatı
artes praedicandi	vaaz sanatı
basileus	imparator
bellum	savaş
bema	sunak çevresinde ayin yapılan kısım
bestiarium	hayvan kitabı
breviarium	özet, dua kitabı
burgensis, burgenses (çoğ.)	şehirli, burjuva
burgus	müstahkem köy
caritas	merhamet, hayır işi
carmen	şiir
Christianitas	Hıristiyanlık
cives	yurttaş
civitas	şehir
codex	elyazması kitap
communis	ortak, şehir devleti
constitutio	emirname
corpus	külliyat
curtis	büyük arazilerin yönetim sistemi
decimae	onda bir vergi, aşar vergisi
decretum	hüküm, emir
dictamen	kompozisyon
distinctiones	felsefi ve teolojik sözlükler
ecclesia	kilise
epistola	mektup
evangeliarium	İncil'den seçmeler
exemplum, exempla (çoğ.)	ibretlik örnek

factum	olay
feudum	vassala verilen mülk ve haklar
filioque	Oğuldan
florilegium	başka eserlerden derleme
glossa, glossae (çoğ.)	yorum, açıklama
glossator	yorumcu
herbarium	bitki koleksiyonu veya kitabı
historia	tarih
infirmus	hasta, zayıf
itinerarium	güzergâh
ius, iuris (gen.)	hukuk
jubileum	günahların affedildiği özel yıl
lapidarium	eski taş anıt koleksiyonu veya kitabı
lauda, laudes (çoğ.)	övgü
lectionarium	belli bir gün veya tören için Kitap-ı Mukaddes'ten okumalar
lex, leges (çoğ.)	yasa
liber	kitap
libertas	özgürlük
martyrium	şehitlik
matroneum	kilisede kadınlara ayrılan bölüm
miles, milites (çoğ.)	asker, şövalye
ministerium	görev
natura	doğa, özellik
ordo	düzen, tarikat, sınıf
pauper	yoksul
planctus	ağıt
poetria	edebi inceleme eseri
potestas	yönetici
presbyterium	kilise içinde rahiplere ait bölüm
quaestio, quaestiones (gen.)	soru, mesele
ratio	akıl
rectitudo	doğruluk
regnum	krallık
renovatio	yenilenme
res	nesne
res publica	cumhuriyet
rex, reges (çoğ.)	kral
sacerdotium	rahiplik

sacramentarium	ayinden sorumlu rahipler için okuma metinleri
sapientia	ilim
schola	okul
scientia	bilim
scriptorium	yazıhane
sententia	hüküm
sermo	vaaz
speculum	ayna
studium	yüksek okul
summa	zirve, derleme
translatio	bir kavramın transferi, aktarımı
tropus	mecaz
universitas	üniversite, birlik
visio	düş
vita	hayat, hayat öyküsü
voces	ses

Metne bağlı olarak, gerekli görüldüğü yerlerde isimlerin genitif (ilgi hali) veya çoğul şekli verilmiştir.

DİZİN

Abbadiler 64
Abdurrahman, III 132
Abelardus, Petrus 7, 93, 228, 231, 266, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 296, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 314, 317, 319, 320, 321, 323, 481, 508, 509, 515, 518, 539, 540, 541, 543, 551, 554, 555, 610, 835, 841
Absalon, Lund, Danimarkalı piskopos 102, 103, 504
Accursius 235
Adalberon de Laon 247, 547
Adalbertus Samaritanus 485
Adam de la Halle 614, 854
Adam de Saint Victor 508
Adam von Bremen 361, 456
Adelaide, Azize ve İmparatoriçe 91, 524
Adelman de Liege 291, 292
Ademar de Chabannes 225, 545, 587, 840
Adgar, Anglo-Norman şair 579
Aelfric, Eynshamlı 499
Aelis de Blois 850
Aelred de Rievaulx 231
Aesopus 545, 546, 587
Aethelthryth of Ely 583
Aginulphus 485
Agnello Partecipazio 762
Agnes, de Poitou, İmparatoriçe 19, 33, 539, 731, 846
Agricola, Georgius (Georg Bauer) 465
Alain de Lille 298, 304, 306, 307, 309, 310, 480, 482, 512, 522, 535, 536, 547, 563
Alberic de Pisançon (Briançon) 594
Albertet (Saray soytarısı) 849
Albertus Magnus 359, 452, 474
Albertus Parisiensis 844
Alcuinus, Yorklu 493, 534
Aleksios Angelos, III., Bizans imparatoru 145
Aleksios Angelos, IV, Genç, Bizans imparatoru 145
Alexander III., Papa 145 36, 40, 47, 48, 75, 100, 233, 526
Alexander II., Papa 29, 34, 88, 652, 689, 786
Alexander IV., Papa 219, 220
Alexander of Ashby (Alexander Essebiensis) 511, 522
Alexander VI., Papa 222
Alexandre Ricat 310
Alfivasson, Svein 97
Alfred, Büyük 498
Alger de Liege 292
Alphanus, Salernitanus, I. Aziz 479, 527, 689
Alphonsus Henriques, I., Portekiz kralı 129
Alphonsus, I., el Batallador, Aragon kralı 21, 128, 129
Alphonsus, II., el Casto, Aragon kralı 128
Alphonsus, III., Aragon kralı 800
Alphonsus, VIII., El Noble, Kastilya kralı 66, 94, 129
Alphonsus, VII., İmparator, Kastilya kralı 129, 611, 847
Alphonsus, V., Leon kralı 127
Alphonsus, X., Bilge, Leon ve Kastilya kralı 257, 579
Alphonsus, XI., Leon ve Kastilya kralı 132
Al-Tuğrai 359
Amalric, I. 780
Amatus, Montecassinolu 786
Ambrosius, Aziz (Aurelius Ambrosius) 204, 279, 507, 508, 510, 650, 656, 682, 685, 686, 709
Anacletus, II., Antipapa 103, 690, 806
Andronikos Komnenos 145
Anjou Hanedanı 150, 592
Anno, II., Aziz 752
Anselmus, Aostalı, 7, 91, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 284, 292, 293, 301, 319, 320, 322, 514, 515, 518, 555, 700
Anselmus, Laon başdiyakozu 275
Anselm von Havelberg 558
Antakyalı Maria 144
Antipater, Selanikli 378
Anund Jacob, İsveç kralı 97, 99

Apollonius, Pergeli 338
Apollonius, Tianalı (Balinus) 362
Apuleius, Lucius 294
Arator 494, 536
Archipoeta 509, 548, 554
Arialdo, Aziz 226
Ariberto da Intimiano 180
Aristippus, Henricus 510
Aristoteles 171, 174, 232, 267, 269, 277, 278, 284, 291, 292, 294, 297, 305, 307, 311, 317, 336, 338, 339, 341, 347, 348, 350, 351, 354, 356, 362, 363, 365, 366, 376, 383, 449, 455, 456, 457, 472, 564, 595, 831
Arnaldus, Brescialı 47, 228, 229, 230
Arnau de Villanova 351
Arnaut Daniel 608, 612, 847
Arnaut de Maruelh 537
Arnulf d'Orleans 623
Arnulf, II., Milano piskoposu 693
Arold III Hén, Danimarka kralı 101
Arpad, Macar kralı 115, 116, 117
Aue, Hartmann von 603
Augustinus, Hippolu, Aziz (Aurelius Augustinus) 603
Ausonius, Decimus Magnus 379
Autpertus, Ambrosius 685, 686
Auxerre Konsili 861
Avianus, Flavius 544, 545, 587
Azzone 236

Babrius 544, 545
Bacon, Francis 309
Bacon, Roger 312, 358, 458, 472
Baldus 546
Balian d'Ibelin 150
Bandello, Matteo 581
Barbarossa, Friedrich (Friedrich, I., Suebyalı, Barbarossa) 5, 22, 36, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 54, 56, 58, 62, 63, 70, 72, 74, 75, 76, 84, 95, 103, 106, 144, 150, 229, 232, 242, 248, 314, 483, 524, 554, 557, 560, 595, 781, 838, 855, 857
Bartolomeo, Salernolu, tıp hekimi 348, 351, 556, 729
Basileios II, Boulgaroktonoz, Bizans imparatoru 108, 119, 140, 210, 629, 739
Basileios I, Makedonyalı, Bizans imparatoru 24
Bathli Adelard 294, 311, 335, 348, 455, 830
Batruci, Ebu İshak el-Batruci 339
Baudoin, Boulogne kontu ve Kudüs kralı 779
Baudoin, III. 779
Beatrice, Burgonyalı 595, 856
Bede, Muhterem (Bede of Nothumberland) 687
Bédier, Joseph 566, 568
Béla, Macar kralı 118
Belisarius, Bizans generali 379
Bene da Firenze 486
Benedictus, Norcialı 199
Benedictus, XII., Papa 222
Benediktenler 113, 343
Benjamin de Tudela (Binyamin ben Yonah) 195, 196, 197
Benoit de Saint-Maure 593
Berengarius de Tours 269, 290, 291, 514
Bermudo, III., Leon kralı 127
Bernard de Chartres 295, 308, 310, 311, 383, 601, 832
Bernard de Clairvaux 55, 60, 61, 79, 213, 228, 229, 231, 242, 266, 281, 289, 299, 303, 319, 480, 482, 515, 522, 526, 698, 841
Bernard de Cluny 511, 517
Bernard de Meung 485, 541
Bernard de Morlas 547
Bernard de Tiron 218
Bernard, Hildesheim piskoposu 55, 56, 60, 61, 79, 213, 218, 228, 229, 231, 242, 266, 276, 281, 289, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 303, 308, 309, 310, 311, 319, 379, 383, 480, 482, 485, 488, 511, 515, 516, 517, 522, 526, 541, 547, 554, 563, 601, 624, 657, 698, 699, 708, 725, 749, 750, 751, 755, 797, 799, 811, 832, 841
Bernardino da Siena 860
Bernardo di Bologna 485, 486, 541
Bernard Silvestris 298, 480, 485, 488, 563, 624, 832
Bernart de Ventadorn 607, 608, 612, 613, 845, 846, 847, 848, 849, 851
Bernhard von der Geist 547
Bernward, Hildesheim piskoposu 641, 642
Bersuire, Pierre 503
Bertran de Born 612, 847
Bin Ganiye, Muhammed 65
Bin Hayyan, Cabir 356, 361, 362
Bin Yunus, Ali bin Abdurrahman 340
Biringuccio, Vannoccio 371

Bi, Sheng 464, 466
Blondel de Nesle 851, 852
Boccaccio, Giovanni 482, 503, 536, 550, 578, 586, 594, 596
Bodel, Jean 582, 589, 614
Boethius, Anicius Manlius Torquatus Severinus 266, 267, 277, 294, 296, 297, 305, 307, 533, 535, 561, 600, 823, 830, 831, 832, 841, 845, 863
Bohemond I., d'Hauteville, Antakya prensi 20, 53
Boiardo, Matteo Maria, Scandiano kontu 506
Boleslav, Cesur 112
Boleslav, II. 113
Boleslav, III., Çarpık ağızlı 113
Bonannus Pisanus 814
Boncompagnus de Signa 486
Bonfiglio 486
Bonifacius, I., Monferrato Markisi 864
Bonifacius, VIII., Papa 220, 796
Bordeaux Konsili 292
Boris ve Gleb, Kiev prensleri 111
Bourbonlar 150
Bracciolini, Poggio 487
Brendan, Aziz 562
Brennus, Galyalı kumandan 562
Brienne 150, 853
Brunetto latini 125, 538, 609
Bruni, Leonardo 487
Bruno, Kõln piskoposu, Aziz 525
Burgundio da Pisa 348
Buschetus 652, 659, 814
Buzuku, Gjon 498
Büchner, Georg 540
Büyük İskender (III.Alexander), Makedon kralı 383, 472, 562, 571, 576, 594

Caesar, Caius Iulius 331
Caesarius de Arles 604
Caffaro di Caschifellone 192
Calcidius 294, 295
Callisthenes, Pseudo 594
Callixtus, II., Papa 575, 687, 800, 803, 806, 844
Camaldoli Tarikatı 218
Canute IV., Aziz, Danimarka kralı 101
Canute Lavard 102
Canute V., Magnussesn, Danimarka kralı 102
Capet Hanedanı 6, 16, 80, 81, 83, 84
Carcano Savaşı 560
Carlo da Montegranelli 222
Carl, VII., İsveç kralı 100
Cassianus, Johannes 319
Castelloza 837
Celestinus, III., Papa 71
Cennini, Cennino 371
Cervantes, Miguel de 612
Cerveri de Girona 576, 612
Charles d'Anjou, Sicilya kralı 799, 854
Charles, V., Bilge, Fransa kralı 316, 732
Chartres Okulu 7, 93, 233, 266, 293, 308, 312, 832
Chatelain de Coucy (Guy de Couci) 851, 852, 856
Chenu, Marie-Dominique 558
Chrétien de Troyes 9, 255, 506, 580, 587, 588, 590, 595, 596, 597, 598, 599, 613, 850, 851
Christine de Pizan 316
Cicero, Marcus Tullius 93, 294, 297, 314, 383, 491, 494, 495, 832
Cid Campeador, El (Rodrigo Diaz de Bivar) 128, 134
Clarembald d'Arras 297
Claudianus, Claudius 536
Clavijo Savaşı 800
Clemens, III., Antipapa 30, 31, 62, 71, 308, 807
Clemens, II., Papa 19, 29, 32
Clemens, VI., Papa 222
Cluny Tarikatı 700, 809, 840
Colin Muset 614, 853
Coluccio Salutati 487
Columella (Lucius Iunius Moderatus) 376, 534
Conon de Béthune 613, 851
Constance d'Hauteville 22, 72, 76
Contarini, Domenico 762, 789
Cosmati ailesi 710, 726, 728, 758, 814
Cunegonde, İmparatoriçe 732

Dandolo, Enrico, Venedik doge'si 27
Dante Alighieri 362, 457, 482, 845
Dares Phrygius 500, 562, 593
David, I., (MacMalcolm), İskoçya kralı 91
Dazlak Karl 17, 313, 496, 734, 810
Descartes, René 268, 309
Desiderius, Longobard kralı 10, 27, 232, 250, 346, 653, 654, 668, 680, 683, 687, 689, 690, 694, 710, 720, 722, 726, 727,

746, 782, 786, 787, 788, 797, 802, 804, 805
Desiderius, Montecassino başkeşişi 10, 27, 232, 250, 346, 653, 654, 668, 680, 683, 687, 689, 690, 694, 710, 720, 722, 726, 727, 746, 782, 786, 787, 788, 797, 802, 804, 805
Dhuoda 313, 316
Dia Kontesi 835, 837, 838
Dictatus Papae 20, 25, 73, 226
Dilenci tarikatları 219, 221
Diotisalvi 651
Domingo de Guzman, Aziz 243, 266
Donatus, Aelius 493, 494
Drouart La Vache 537
Dubois, Pierre 152
Duby, Georges 182

Eberhard der Deutsche 489
Eble de Ventadorn, II. 846
Ebu Abdullah Muhammed, XII. 67
Ebu El-Hasan Ali bin Osman 66
Ebu el-Kasım Muhammed bin Abbad 66
Eckbert von Scõnau 228
Edgar, Barışçıl, İngiltere kralı , 86, 249
Edward, Şehit, II., İngiltere kralı, Aziz 86
Egbert de Liege 545
Egeria 574, 575, 794
Egidius de Corbeil 547
Egidius de Paris 560
Ekkehard, IV., Sankt Gallen keşişi 512
El Battani, Muhammed 339, 455
El-Biruni 455
El-Emiri, Mũcahit 66
Eleonore, Akitanyalı 55, 56, 57, 83, 92, 94, 95, 149, 597, 598, 613, 707, 837, 850
El-Farabi 451
El-Fergani, Ahmed bin Muhammed bin Kesir (Alfraganus) 336
El-Hakim, II., bin Abdũrrahman, Emir 134, 340, 358, 665, 791, 794
El-Harezmi, Muhammed bin Musa 335, 455
Elisabeth de Vermandois 850
El-Kindi, Ebu Yusuf Yakup bin İshak 336, 341, 470
El-Macriti, Mesleme Muhammed bin İbrahim bin Abdullah 358, 359
El- Mecusi, Ali bin Abbas , 346, 347
El-Razi 8, 337, 349, 353, 354, 359, 360, 362, 365
El-Zahravi, Ebu Kasım 354
Eric, Fatih, İsveç kralı 99
Eric, II., Danimarka kralı , 213
Erik Ejegod, I., Danimarka kralı 101
Erik Emune, II., Danimarka kralı 102
Erik, IX., Aziz (Yasa Koyucu), İsveç kralı 100
Erik Lam, III., Danimarka kralı 102
Erik, VIII., İsveç kralı 100
Erla, Wolfger von 505
Erlembaldus Cotta, Aziz 525
Eschenbach, Wolfram von 598, 603, 857
Eskil, Danimarkalı başpiskopos 102
Ethelred, II., İngiltere kralı 86, 87, 96, 100, 101
Etienne de Muret 218
Eudoxus, Knidoslu 338
Eugenius, III., Papa 46, 55, 61, 148, 228, 736
Eukleides 294, 308, 335, 341, 453, 454, 455, 493
Eupolemius 510, 536
Eustache 594, 599, 852, 853
Everard d'Ypres 551
Eystein (Oystein), I., Norveç kralı 98

Ferdinand, III., Kastilya kralı 131
Ferdinand, II., Kastilya kralı 770
Fibonacci, Leonardo 169, 453
Firmicus Maternus 473
Fitzstephen, William 256
Folquet de Marseilla 612
Fortini, Franco 612
Foucher de Chartres 777
Foulque d'Anjou 779
Fouqué, Friedrich Heinrich Karl de la Motte 505
Francesco, Assisili, Aziz 221, 229, 243, 266
Frauenlob, Heinrich 857
Frazer, James George 862
Friedrich Hohenstaufen, I., Suebyalı, Barbarossa 40, 46, 57, 70, 74, 103, 106, 150, 242, 557, 560, 855
Friedrich, II., 22, 40, 49, 62, 106, 124, 150, 151, 349, 352, 362, 486, 497, 594, 731, 736, 857, 870
Friedrich von Hausen 856
Fritzlar, Herbert von 594
Froumund von Tegernsee 511
Frowinus von Krakau 548

Fulbertus de Chartres 610, 839
Fulcois de Beauvais 511, 551

Gace Brulé 598, 613, 851, 852, 854
Galenus, Caludius 348, 349
Galeran de Meulan, IV. 584
Galgano di Chiusdino 527
Gariopontus 350
Garnerius de Rouen 547
Gassendi, Pierre 310
Gaunilon 272
Gautier de Coinci 579
Gautier de Dargies 852, 853
Gautier d'Epinal 853
Gelasius, II., Papa 652
Geoffrey Gaimar 592
Geoffrey Malaterra 558
Geoffrey of Monmouth 506, 562, 584, 592
Geoffrey of Vinsauf 485, 489, 491
Geoffroy d'Auxerre 505
Gerard d'Auvergne 310
Gerard de Cambrai 310
Gerardo da Cremona 328, 336, 353, 354, 362, 363, 365
Gerardo da Patecchio 538
Gerardo L'Ospitaliere (Kudüslü Gerardo), Aziz 59
Gerbert de Montreuil 602
Gerhoh di Reichersberg 384, 558
Gervaise de Melkley 489
Gervase of Canterbury 457
Gervase of Tilbury 502, 503
Géza, I., Macar kralı 116, 117, 213, 742
Ghibellinler 5, 46, 49, 72
Giacomino da Verona 538
Giacomo da Lentini (Jacopo da Lentini) 871
Gilbert de Poitiers (Gilbertus Porretanus, Gilbert de la Porrée) 296, 302, 304, 305, 307
Gilbert of Sempringham 525
Gilbertus Anglicus 474
Gillebert 547
Gilles de Corbeil 310, 352
Gilles de Vieux-Maison 613
Gilon de Paris 561
Gioacchino da Fiore 303, 480, 516, 559
Giovanni da Pian del Carpine 577
Giraldus Cambrensis (Giraldus de Barri) 91, 456
Giraut de Bornelh 608, 612
Gisella 681, 731
Gislebertus 634, 671, 772
Gisulphus, II., Salerno prensi 508
Glikas, Mikhail 501
Godefroi de Leigni 599, 602
Godefroy de Breteuil 509
Godescalc (Gottschalk) d'Orbais 291, 507, 531, 788
Godfrey d'Anjou, V. 91
Godfrey de Villehardouin 255
Godfrey Plantagenet, Normandiya dükü 92, 296
Goffredo da Viterbo 560
Gontier de Soignies 851
Gonzalo de Berceo 579
Grafenberg, Wirnt von 596
Grandmont tarikatı 218
Gratianus 18, 201, 237, 803
Gregorius, IX., Papa 219, 220, 484
Gregorius Nazianzenus (Teolog Gregorius) 859
Gregorius, VIII., Papa 94, 150
Gregorius, VII., (Sovanalı Hildebrand), Papa 19, 20, 25, 29, 30, 34, 35, 69, 72, 73, 108, 113, 121, 225, 226, 240, 242, 249, 293, 515, 525, 526, 629, 689, 802, 803, 806, 807, 809, 823
Gregorius, X., Papa, Aziz 151
Grimoaldus, Longobard kralı 799
Gualterus Anglicus 545
Guatier de Chatillon 548, 553
Guelfler 5, 46, 49, 72
Guglielmo Apulo 558
Guglielmo di Malavalle, Aziz 527
Guglielmo il Pugliese 560
Guiart, Guillaume 537
Guibert de Nogent 474, 528
Guido Aretinus 11, 818, 821, 822, 823, 834
Guido da Velate 226
Guido delle Colonne 594
Guido Fava 486
Guifre el Pilos 128
Guillaume de Blois 622, 624
Guillaume de Champeaux 232, 275, 278, 299
Guillaume de Conches 294, 296, 310, 493, 551, 832
Guillaume de Lorris 537
Guillaume de Mandeville 586
Guillaume de Poitiers, Valentinois kontu 837

Guillaume de Saint-Thierry 281, 299, 302, 319, 481
Guillaume de Tyr 558
Guillaume d'Orange 570
Guillaume, I., Dindar, Akitanya dükü 677, 691, 735, 759, 761
Guillaume, IX., Akitanya dükü ve Auvergne kontu (VII.Poitiers kontu) 606, 611, 612, 846, 847, 849, 850
Guillaume le Clerc 537
Guillaume, V., Akitanya dükü ve Auvergne kontu 182
Guiot de Provins 613, 856
Guiraut Riquier 611
Gundisalvus, Dominicus 449, 450, 451, 832
Gunther, Bamberg piskoposu 739
Gutenberg, Johannes 466
Guy d'Amiens 560
Guy de Lusignan, Kıbrıs ve Kudüs kralı 94, 95, 149, 150

Hadrianus, IV. 46, 70, 75, 229
Hakon, IV., Hakonarson 586
Halife Abdurrahman 134
Hanlin Akademisi 463
Harald, III., Haardraade (Acımasız), Norveç kralı 88, 97
Hardicanute (III.Canute, Cesur Canute, Harthacanute, Danimarka ve İngiltere kralı) 87, 101
Harold, I., (Mavi Diş), Danimarka kralı 87
Hasday ibn Şaprut (Ebu Yusuf Ben İshak ben Ezra) 132
Haskins, Charles Homer 492
Hastings Savaşı 247, 256, 558, 560, 564, 753, 754
Haymarus Monacus Florentinus 561
Heinrich II., Aziz, Topal, İmparator 73, 113, 639, 640, 693, 722, 732, 733, 734, 799
Heinrich III., Germen kralı ve imparatoru 19, 25, 29, 32, 101, 225, 226, 240, 731, 739, 752, 753, 802, 807
Heinrich IV., Germen kralı ve imparatoru 20, 29, 30, 33, 34, 35, 72, 73, 74, 226, 240, 249, 560, 629, 689, 734, 808, 809, 810
Heinrich, VI., İmparator 22, 44, 62, 71, 72, 75, 76, 95, 560, 735, 857
Heinrich V., Kutsal Roma imparatoru 20, 31, 46, 47, 74, 83, 91, 247, 249, 803
Heinrich von Morungen 857
Heinrich von Würzburg 547
Hellinus 729
Heloise 275, 276, 277, 282, 283, 314, 316, 481, 508, 539, 540, 541, 835
Henricus, Aquileialı 510
Henricus, keşiş, heretik 510
Henry, I., Fransa kralı 83, 91, 92, 184, 210, 249, 268
Henry, III., Brabant dükü 853
Henry, III., İngiltere kralı 622
Henry, II., İngiltere kralı 83, 92, 93, 94, 230, 255, 296, 502, 526, 551, 554, 561, 583, 584, 585, 592, 613, 707, 837, 850
Henry, I., İngiltere kralı 83, 91, 92, 184, 210, 249, 268
Henry of Saltrey 532
Henry Plantagenet, Genç 83, 92, 233, 585, 592, 707, 837, 850
Herman de Carinthis 294, 383, 454
Herman de Valenciennes 511
Hermann, Piskopos 370, 754
Herman von Salza 62
Hermes Trismegistus 294, 360, 362, 364, 471
Herrade de Landsberg 834, 835
Hesiodos 873
Hieronymus, Eusebius Sophronius, Aziz 231, 512, 513, 563
Hildebert de Lavardin 479, 510, 511, 512, 513
Hildegard von Bingen 11, 58, 266, 299, 303, 314, 317, 337, 344, 471, 474, 480, 509, 516, 523, 819, 834, 835
Hincmar de Reims 473, 495
Hipokrat 348, 351
Hohenstaufen Hanedanı 74, 560
Homobonus, Cremonalı, Aziz 527
Honorius d'Autun 449, 450, 725
Honorius II., anti papa 659
Honorius III., Papa 62, 220
Honorius II., Papa 29
Honorius IV., Papa 220
Horatius, Quintus Flaccus 488, 491, 494, 508, 546, 548, 600
Hospitalier şövalyeleri 59, 60
Hue de Rotelande 596
Hugues Capet 80, 81, 82
Hugues de Breteuil 291
Hugues de Flavigny 529
Hugues de Payns 60, 61
Hugues de Provence, İtalya kralı 732

Hugues de Saint-Victor 449, 450, 830
Hugues d'Orleans 554
Hugues Primat 548
Humbert de Moyenmoutier 25
Humbert de Romans 520, 521
Humbertus de Silva Candida 525
Humiliati tarikatı 677
Huneyn bin İshak 341, 348
Huon de Méry 538
Huon d'Oisy 613, 856
Hutton, James 464
Hülagü Han 151

Iacopo da Benevento 550, 623
Iacopone da Todi 482
II. Robert 20
II. Robert, Flandre Kontu 20
Innocentius, III., Papa 22, 62, 71, 72, 85, 99, 150, 219, 489, 517, 521
Innocentius, II., Papa 61, 103, 690
Innocentius, IV., Papa 577
I. Paschal 684
Irnerius 22, 235, 485
Isaac Judaeus (İshak El-İsraili) 347
Isaakios Angelos, II. 57, 121, 145
Isaakios Komnenos, I., Doğu impatoru 141, 667

İbn Arfa'Ra's, Ebu el-Hasan Ali bin El-Cayyani el Endülüsi 359, 360
İbn El-Avvam 376, 377
İbn El-Nedim 458
İbn Heysem, Ebu el-Hasan bin El-Hasan 341, 342, 458
İbn Meymun 133
İbn Rüşd 133, 266, 339, 354
İbn Sina 8, 266, 337, 340, 342, 349, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 368, 475
İbn Şaprut, Hasday 132
İbn Tumart, Ebu Abdullah Muhammed 133
İdrisi, Ebu Abdullah Muhammed bin Muhammed Şerif 455, 456, 698
İmadeddin Zengi, Musul beyi 55, 148
İskenderiyeli Heron 380, 455, 458, 459
İznik Konsili 23, 332
İznikli Hipparkhos 338

Jacobus de Cessolis 257
Jacques d'Amiens 537, 853
Jaroslav, Kiev prensi, Bilge 747
Jaufré Rudel 608, 611
Jean d'Arras 505
Jean de Brienne, Kudüs ve Konstantinopolis kralı 853
Jean de Hauteville 547
Jean de Meung, Jean Clopinel 535, 537, 540
Jean Renart 581
Jia, Xian, Çinli matematikçi 462
Jin Hanedanı 461
Johannes Affligemensis 833, 844
Johannes Damascenus 860
Johannes de Mathera, Aziz 525
Johannes Gualbertus 525, 822
Johannes Italos 142
Johannes Komnenos, II., Doğu imparatoru 117, 143
Johannes XIX., Papa 101, 822
John Lackland (John Plantagenet) 22, 84, 90, 95
John Mandeville 575, 577
John of Garland 489
Joseph of Exeter 561, 562
Juan Hispalense, Sevillalı 336
Julius Valerius 594
Justinianus, II., Doğu imparatoru 18, 143, 144, 191, 234, 235, 236, 237, 238, 493, 661, 662, 663

Karmelitler 220, 222
Katharlar 230, 306, 523
Kilise Babaları 18, 93, 275, 279, 281, 283, 294, 312, 331, 333, 518, 520, 521, 575, 623, 684, 686, 715, 860
Kirillos ile Methodios 206, 211
Koloman, Macar kralı 117
Komnenos Hanedanı 6, 118, 121, 140, 743
Konfüçyüs 462
Konrad, III., Suebyalı, Kutsal Roma imapartoru 46, 54, 55, 56, 74, 84, 149
Konrad, II., İmparator 17, 101, 180, 508, 681, 749, 752
Konrad von Halberstadt, Genç 546
Konrad von Hirsau 495
Konstanz Antlaşması 70
Konstanz Barışı 40, 48, 75, 677

La Coudrette 505
Lactantius (Lucius Celius Firmianus) 294, 494
Lactantius Placidius 494
Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de 540
Lambert le Tort du Chateau-dun 594
Landeric de Nevers 547
Landulf, I., Piskopos 694
Lanfranc (mimar) 89, 91, 268, 269, 292, 293, 634, 656, 658, 700, 702, 814
Langton, Stephen 305, 508, 522
Laon okulu 310
Laon Okulu 518
Las Navas de Tolosa Savaşı 129
Lateran Konsili, I. 242
Lateran Konsili, III., 229, 293
Lateran Konsili, IV., 217, 219, 220, 293, 319, 521
Lawrence of Durham 511
Lechfeld Savaşı 116
Legnano Savaşı 48, 75, 248
Leo, IX., Papa 19, 25, 26, 29, 32, 33, 34, 68, 69, 88, 104, 140, 526, 752, 799, 802, 803, 807
Leo Marsicanus (Leo Ostiensis) 653, 689, 804
Leopold, V., Babenberg prensi 852
Leo, VI., (Bilge veya Filozof), Bizans imparatoru 741, 742
Letard, Başpiskopos 780
Liao Hanedanı 460
Lilienfeld, Christian von 509
Liutprand, Cremona piskoposu 783
Liutprand, Longobard kralı 732
Liu, Yi, Çinli matematikçi 462
Livius, Titus 285, 493, 861
Lombardia Birliği 22, 40, 48
Lothar, II., Süpplingburg, imparator (Germen ve İtalya kralı olarak III. Lothar) 43, 102
Louis, III., Fransa kralı 567
Louis, IV., Çocuk, Frank kralı 81
Louis, IX., Fransa kralı, Aziz 151, 577, 853
Louis, V., Frank kralı 81
Louis, VII., Genç, Fransa kralı 55, 83, 84, 92, 118, 149, 228, 502, 597, 613, 772, 850
Louis, VIII., Fransa kralı 85, 561
Louis, VI., Şişman, Fransa kralı 83, 247, 474, 704, 772
Lou, Shou 466
Lucanus, Marcus Annaeus 500
Lucius, III., Papa 36, 230
Lucretius, Titus Carus 450

Macrobius, Ambrosius Theodosius 294, 296
Magnus, Güçlü, Magnus, I., Nilsson, Danimarka kralı 102
Magnus, II., Haraldsson, Norveç kralı 97
Magnus, III., Berrføtt (etek giyen), Norveç kralı 98, 99
Magnus, IV., Kōr, Norveç kralı 98
Magnus, V., Erlingsson, Norveç kralı 98
Maiolus, Cluny başkeşişi, Aziz 644, 647
Malazgirt Savaşı 120
Malcolm, III., İskoçya kralı 249
Malory, Thomas 506
Manegold von Lautenbach 514
Manilius 473
Manouel Komnenos, I., Doğu imparatoru 56
Manselli, Raul 207, 468
Mansur, Muhammed bin Abi Amir (Almanzor), Endülüs naibi 127, 132, 134
Marbodius de Rennes 479, 511, 543, 549
Marcabru 606, 611, 846, 847, 848
Margaret, İskoçya kraliçesi ve Azize 249
Marguerite d'Angouleme, Navarra kraliçesi 118, 315, 316, 581
Marie de France (de Champagne), Fransız şair 9, 252, 493, 495, 506, 532, 533, 545, 581, 582, 583, 584, 587, 596, 604, 614, 835, 837, 849, 852
Marin Sanudo Torsello 152
Marsuppini, Carlo 487
Martialis, Marcus Valerius 555, 696
Martianus Capella 294, 296, 533, 534, 535, 811, 831, 832, 873, 874
Matfre Ermengau 538
Matilde, Canossa markizi 249
Matilde de Boulogne 584
Matilde, I., Kutsal Roma imparatoriçesi, İngiltere kraliçesi 83
Matteo Plateario 351
Mattheus de Lincopia 489
Mattheus de Vendôme 485, 488, 489, 511
Maurice de Sully 523
Maurus, Salernolu, Tıp hocası 253, 291, 329, 510, 534, 694, 810
Maximus, Valerius 578

Melfi Antlaşması 29
Melisende, Kraliçe 778, 779
Meloria Savaşı 168
Menandrus 550, 622
Meriniler 131, 134
Merovenj Hanedanı 793
Merton, Robert 310
Metell von Tegernsee 561
Michael Scotus 362, 365
Michelangelo Buonarroti 612
Mikhael Keroularios, I. 19, 24, 26, 140, 226, 366, 367
Mino da Colle Val d'Elsa 486
Mosé del Brolo 562
Muhammed bin Yusuf bin Nasr 132
Muvabhidler 65, 66

Neckam, Alexander 266, 310, 456, 464, 545, 832
Neidhart von Reuental 857
Nemanja, Stephan 121, 718
Nemesius, Emesa piskoposu 346
Nennius, Tarihçi 592
Nicholas d'Amiens 307, 308
Nicholas, II., Papa 26, 29, 30, 33, 34, 69, 105, 225, 652, 803
Nicholas, I., Papa 23
Nicholas, IV., Papa 220
Nicholaus, Oyma eser sanatçısı 814
Nicodemus, Heykeltraş 529, 728
Nicolas de Verdun 635, 728
Nicolaus de Bibera 547
Niels, Danimarka kralı 101, 102
Nigel de Longchamps 549, 555
Nikephoros Botaneiates, Doğu imparatoru 141, 741, 742
Nivard de Gand 555
Norbert von Xanten 218
Notker, Kekeme (Notker Balbulus) 507
Notker Labeo, III., Sankt Gallen keşişi 498
Nusayr, Musa bin 133

Obadiah, Dönme (Johannes) 194
Oberg, Eilhart von 595
Ockhamlı William 323
Odon de Cambrai (veya de Tournai) 510
Odon de Meung 534
Odon, Paris kontu ve Frank kralı 80, 305, 510, 529, 534, 799
Odo of Cheriton 546
Odorico da Pordenone 577
Olaf, I., Danimarka kralı 96, 214
Olaf, III., Norveç kralı 97
Olaf, II., Norveç kralı, Aziz 96
Olaf, I., Norveç kralı 96, 214
Olaf, IV. Magnusson, Norveç kralı 98
Olga, Kiev grandüşesi ve Azize 108, 208, 209, 210
Ordoño, IV., "el Malo" 134
Oribasius, Bergamalı 346
Orosius, Paulus 595
Orseolo, Petrus, I. 763
Ortega y Gasset, José 310
Otto, Freising piskoposu 56, 557, 560
Otto Hanedanı 73, 675, 782, 784, 785
Otto, II, Germen kralı ve imparatoru 16, 628, 692, 783, 784
Otto, III, Germen kralı ve imparatoru 16, 73, 112, 113, 116, 212, 628, 629, 693, 730, 731, 733, 738, 750, 785, 799
Otto, I., Sakson kralı 33, 115, 209, 210, 524, 650, 675, 676, 730, 732, 751
Otto, IV., Brünswick dükü 503
Ovidius, Publius Naso 479, 481, 494, 537, 542, 548, 550, 551, 580, 585, 593, 598, 599, 605, 610, 620, 697

Pacta conventa 120
Pars dominica 159
pars massaricia 159
Paschal, II., Papa 653, 659
Paschasius Radbertus 290, 291
Patarin tarikatı 652
Patrick, Aziz 469, 532, 583, 587
Paulinus, Nolalı (Meropius Pontius Paulinus), Aziz 793, 812
Paulus Diaconus 346, 507, 797
Pavialı Lanfranc 89, 268, 269, 292, 700
Peçenekler 100, 109
Pedro, I., Aragon kralı 128
Peire Cardenal 612
Peire d'Alvernhe 612
Peire Vidal 612, 847, 849
Per Abbat 567
Perdigon 849
Persius, Aulus Flaccus 494, 546, 555
Petrarca, Francesco 482, 536, 543, 575, 610, 611, 612
Petronius 587
Petrus Atroensis 662

Petrus Cantor 522
Petrus Comestor 511
Petrus Damiani 19, 231, 290, 479, 480, 508, 514, 525, 528, 804, 822
Petrus Riga 511, 536, 563
Phaedrus 544, 545, 587
Philaretus 351
Philippe Auguste, II., Fransa kralı 22, 80, 84, 85, 94, 95, 150, 560
Philippe d'Alsace 597, 602, 850
Philippe de Thaün 537
Philippe, I., Fransa kralı 82
Philippe, IV., Fransa kralı 152, 546
Philippe le Chancelier 548
Philon, Bizanslı 455, 458, 459
Photius 23, 24, 712
Piast Hanedanı 111, 113
Pier delle Vigne 486
Pierre d'Amiens (l'Hermit) 52
Pierre de Blois 485, 548, 553, 554
Pierre de Moulins 613
Pierre de Peckham (veya Pierre d'Abernon) 537
Pierre de Poitiers 305
Pietro da Eboli 560
Pistoleta, saray soytarısı 849
Pitti, Bonaccorso (Buonaccorso) 574
Plantagenet Hanedanı 92
Platon 7, 233, 242, 266, 278, 281, 293, 294, 296, 300, 308, 312, 338, 339, 383, 472, 535, 621, 832, 863
Plautus, Titus Marcus 550, 620, 621, 622
Plinius, Yaşlı (Plinius Secundus) 329, 363, 367, 369, 832
Plotinus 294
Poeta Astensis 545
Poissy Barışı 561
Polo, Marco 577
Poppon, Aquileia patriği 681
Posidonius, Apamealı 450, 457
Premontre Tarikatı 215
Prepositinus, Cremonalı 305, 306
Priscianus, Caesarealı 295, 310, 311, 493, 494
Prodromos, Theodoros 501, 745
Prudentius, Aurelius Clemens 534
Psellos, Mikhael 24, 25, 26, 366, 367, 368
Ptolemaios, Klaudyos 294, 328, 333, 336, 338, 339, 340, 341, 348, 383, 454, 455, 456, 457
Pucci, Antonio 596
Pythagoras 383, 863, 866, 874, 875
Qin Jushao 462
quadrivium 295, 301, 454, 830, 831, 864, 875
Quercy fermanı 17
Quintilianus, Marcus Fabius 535, 624
Quintilianus, Pseudo 535, 624
Rabanus Maurus 253, 291, 329, 510, 694, 810
Rahewin 560
Rahip Johannes 575, 576, 577, 595
Raimbaut d'Aurenga 608, 612, 613, 838, 848, 851
Raimbaut de Vaqueiras 497, 612, 613, 864
Raimon d'Agout 837
Raimon Jordan 502
Raimon Vidal 537, 581, 848
Rainaldus 652, 814
Ramirez, I. Asturya kralı 128
Ramirez, II., Aragon kralı, Keşiş 128
Ramon Berenguer, III, el Grande 128
Ramon Berenguer, IV. 128
Ramon Berenguer, I., Yaşlı 128
Raoul Ardent 306
Raoul de Houdenc (veya Houdan) 538
Raoul de Longchamp 310
Ratramnus de Corbie 291
Raymond de Béziers 546
reconquista 766
Reginald of Canterbury 512, 563
Reims Konsili 25, 33, 296
Reinald von Dassel 554
Reinmar der Alte (Reinmar von Hagenau) 856
Renaut de Beaujeu 596
Repgow, Eike von 183
Riccardo da Venosa 551
Richard de Fournival 537, 853
Richard de Saint-Vanne 529
Richard Drengot, Aversa kontu ve Capua prensi 88
Richard, I., Aslan Yürekli 84, 94, 95, 598, 612, 852
Richard, I., Normandiya dükü 94, 150, 690, 850
Richard, Jean 575
Rigaut de Barbezilh 598
Ringoltingen, Thüring von 505
Robert d'Arbrissel 251, 525
Robert d'Artois, II. 854

Robert de Boron 506
Robert de Jumièges, Canterbury başpiskoposu 87
Robert de Molesme 218, 299, 698
Robert, I., Flandre kontu 794
Robert, II., Dindar, Fransa kralı 82
Robert, II., Flandre kontu 227
Robert, II., Normandiya Kontu 20
Robert of Chester 335, 361
Rodrigo Diaz de Vivar 134, 572
Rodrigo, Vizigot kralı 133
Rodulfus Glaber 209, 258, 265, 556, 638
Roffredo da Bologna 486
Roger d'Hauteville, II. 105
Roger van Helmarshausen (Theophilus) 370
Romanos Argyros, III., Doğu imparatoru 140, 248
Romanos Diogenes, IV., Bizans imparatoru 141
Romanos, II., Doğu imparatoru 784
Romualdus, I., Longobard kralı 799
Roncaglia Antlaşması 22, 47
Rostand, Edmond 611
Rousseau, Jean-Jacques 540
Rudolf de Caen 561
Rudolf, II., Burgonya kralı 732
Rudolf, Suebyalı 20, 74
Rudolf von Fenis-Neuenburg 852
Ruggiero di Frugardo 349, 351
Rupert von Deutz 558
Rurik Hanedanı 109, 110
Rustichello da Pisa 577
Rutebeuf 614

Sabellianizm 276
Sabit bin Kurra 336, 339
Said Ben-Ahmed 458
Saint Victor Okulu 299, 516
Salerno tıp okulu 534
Salisburyli John 7, 93, 266, 284, 285, 287, 295, 309, 310, 311, 323, 383, 585, 587, 832
Salisbury yemini 89
Sallustius, Caius Crispus 495
Sammonicus, Quintus Serenus 534
Samuel, Batı Bulgar kralı 119
Sancho Abarca, Pamplonalı 134
Sancho, I., el-Gordo, İspanyol kralı 128, 134
Sancho, III., el Mayor, İspanyol kralı 127
Sava, Aziz 208
Savoylar 150
Saxo (Saxo Grammaticus), Şair 214, 504, 634
Schauwecker, Helga 512
Scotus Eriugena, Johannes 450
Scotus, Johannes Duns 323, 362, 365, 450
Sedulius, Celius 494
Selahattin Eyyübi 57, 149, 150, 167
Selçuklular 141
Sem Tob ibn Ardutiel ben Isaac (Santob de Carrion) 538
Seneca, Lucius Anneus 93, 294, 495, 625
Sens Konsili 276, 296, 515
Sevillalı Isidorus 289, 346, 363, 369, 450, 469, 488, 709, 860
Shakespeare, William 504, 594
Shen, Gua, Çinli matematikçi 462, 463, 464, 466
Shenzong, Çinli imparator 461
Sigeric, Canterbury başpiskoposu 797
Silvester, II., (Gerbert d'Aurillac), Papa 16, 73, 112, 116, 328, 330, 454, 628
Silvester, I., Papa 628
Simeon, Sırp kralı ve Aziz 208, 719
Simon Chevre d'Or 562
Simon de Tournai 306
Simon of Durham 529
skolastisizm 266
Skõtkonung, Olof 99
Soissons Konsili 276
Solomon, Macar kralı 117
Song Hanedanı 460, 461, 462
Soranos, Efesli 345
Sosigenes, İskenderiyeli, Astronom 331
Sovanalı Hildebrand 19, 29, 226, 240, 669, 802
Statius, Publius Papinus 479, 494, 565, 593
Stephan de Blois 92
Stephane de Rouen 561
Stephanus, I., Aziz (Szent Istvan), ilk Macar kralı 15, 115, 116
Stephanus, II., Macar kralı 796
Stephanus, II., Macar kralı , 117
Stephanus, İskenderiyeli 366
Strabon 378
Strassburg, Gottfried von 595
Suger, Saint-Denis başkeşişi 382, 687, 689, 704, 705, 707, 734, 775, 776, 811
Sutri Antlaşması 31

Sutri Konsili 19, 29
Sven Aggesen 310
Sven, III., Grathe, Danimarka kralı 102
Sverre Sigurdsson, Norveç kralı 99
Sweyn, Çatalsakal, Danimarka kralı 87
Sweyn, II., Estridsson Ulfsson, Danimarka kralı 101
Sygerius de Brabantia 311

Şarlman, Frank ve Longobard kralı, Kutsal Roma imparatoru 23, 28, 73, 80, 84, 313, 373, 469, 496, 509, 520, 524, 560, 565, 568, 570, 572, 591, 596, 675, 732, 733, 734, 738, 785, 797
Şarl Martel 375
Şişman Karl 16, 80

Tacitus, Publius Cornelius 565
Tancred d'Hauteville 561
Tapınak şövalyeleri 526
Terentianus Maurus 534
Tertullianus, Septimius Florens 860
Theobaldus, Başkeşiş 694
Theodaldus, Arezzo piskoposu 822
Theodolinda 731
Theodora, Doğu imparatoriçesi 140, 141, 249, 733, 741
Theodoric, Büyük, Ostrogot kralı 26
Theodoros Meliteniotes 368
Theodoros Studites 662
Theon, İskenderiyeli 340
Theophano, Kutsal Roma imparatoriçesi 10, 16, 628, 633, 642, 668, 693, 720, 746, 750, 751, 782, 783, 784, 785
Theophilus, Benedikten keşiş 351, 361, 370, 371, 372, 449, 450, 451, 736
Theophilus Protospatharius, Keşiş ve Hekim 351
Thibaut de Champagne 614, 853
Thierry de Chartres 297, 298, 832
Thomas Aquinas, Aziz 135, 174, 267, 293, 322, 452
Thomas Becket, Aziz 93, 256, 526, 584
Thomas of Kent 594
Thuroldus (Chanson de Roland'ın yazarı) 567
Tieck, Ludwig 505
Toledo Konsili 861
Tomislav, I., Hırvat kralı 120
Tommaso da Celano 508
Tours Konsili 469
Tōton Tarikatı 62
Traianus, Ulpius Nerva 379, 750
Trento Konsili 805
Trivet, Nicholas 493
Trivium 235, 301, 516, 819, 832

Ugo di Bologna 485
Ulrich von Lichtenstein 857
Urbanus, III., Papa 71
Urbanus, II., Papa 20, 30, 31, 35, 36, 51, 101, 142, 227, 241, 242, 250, 526, 560, 685, 777, 803
Urbanus, VI., Papa 222
Ursone di Calabria 351

Valdemar, I., Büyük, Danimarka kralı 102
Valdemar, II., "Fatih" Valdemar veya Valdemar Sejr, Danimarka kralı 103
Valdizm 229
Vallombrosa tarikatı 218
Vasari, Giorgio 487, 813
Veldeke, Heinrich von 499, 593
Venceslav, Bohemya dükü, Aziz 212
Venedik Barışı 48
Verdun Antlaşması 496
Vergilius, Publius Maro 383, 479, 491, 493, 494, 565, 593, 832
Vermudo (Bermudo), II., Leon Kralı 134
Victor, III. Papa 30, 35, 250, 526, 653, 805
Victor, IV., Antipapa 47
Victorinus, Caius Marius 494
Villon, Jacques 540
Vincent de Beauvais 266, 546
Vital de Blois 550, 621
Vitruvius, Marcus Pollio 369, 378, 450
Vladimir I, Büyük, Kiev prensi 107, 108, 110, 746, 747
Vladimir Monomakhus, II., Kiev prensi 747
Vojislav, Stephan 121
Vsevolod Jurevic 748

Wace, Robert 585, 592, 598, 599
Walafrid Strabo 534
Walter Map 502, 505, 506, 555
Walther von der Vogelweide 857
Wang, Zhen 466

Warmund, Ivrea piskoposu 693
Weiblingen 46
Welfen 46
Wibaldus, Başkeşiş 631, 722, 815
Wibert, Başpiskopos 30
Wieland, Christoph Martin 540
Wiligelmus 634, 658, 660, 673, 702, 703, 814
Willem van Ruysbroack 577
William, Fatih (Piç) 81, 83, 88, 89, 90, 91, 93, 256, 499, 552, 560, 564, 592
William, II., İngiltere kralı, (Rufus) 91, 106, 268, 558
William of Malmesbury 558, 564, 692
William of Waddington 537
Wipon de Bourgogne 508
Witeloo 458
Worms Antlaşması 30, 31
Wulfstan 499
Würzburg, Konrad von 547, 594

XI. Gregorius 222
Ximenes de Cisneros 67

Yang, Hui, Çinli matematikçi 462, 466
Yang, Wanli, Çinli şair 466
Yeni Platonculuk 270
Yuanfeng Hanedanı 461
Yuan Hanedanı 461
Yusuf bin Taşfin 65

Zaccaria, Benedetto 152
Zeng, Gongliang 465, 466
Zhang, Yi 466
Zhang, Zai 463
Zhao, Kuangyin (Taizu) 460
Zhou, Dunyi, Çinli matematikçi 463
Zhou Hanedanı 460
Zhu, Bian 465
Zhu, Shijie, Çinli matematikçi 462
Zhu, Xi 463
Zhu, Yu 464
Ziani, Sebastiano 764
Zoe, Doğu imparatoriçesi 140, 248, 249, 741, 744
Zosimos, Panopolisli 366

Kronoloji

1000 | 1025 | 1050 | 1075

Tarih

1002
Saksonya Prensi II. Heinrich Germen tahtına çıkar

1005
Batı Avrupa'da ciddi bir kıtlık yaşanır

1014
II. Heinrich papa VIII. Benedictus tarafından taçlandırılır

1018
Balkanlar Bizans imparatoru II. Basileios'a boyun eğer

1026
Germen kralı II. Konrad İtalya kralı ilan edilir

1046
Sutri Konsili: III. Heinrich'in tahttan indirdiği IX. Benedictus, VI. Gregorius ve III. Silvester birbirleriyle mücadele ederler

1054
Doğu ile Batı Kilisesi'nin Bölünmesi

1057
İsaakios Komnenos Bizans imparatoru ilan edilir

1059
Melfi Antlaşması: II. Nicholas papalık seçiminin imparator değil, kardinaller heyeti tarafından seçilmesi gerektiğini kararlaştırır

1066
Fatih William İngiltere'ye ayak basar

1071
Robert Guiscard Bari'yi fetheder ve Bizanslıları İtalya'dan kovar

1076
Worms Antlaşması

1077
IV. Heinrich Kanossa kontesi Matilde'ye giderek aforozun iptalini ister

1080
VII. Gregorius'un yeniden aforoz edilişi IV. Heinrich, III. Clemens'i antipapa seçtirir

1081
Şehir devletleri yayılmaya başlar

1081-1185
Aleksios Komnenos Bizans imparatoru ilan edilir

y. 1088
Bologna Üniversitesi kurulur

1095
Clermont Konsili: Papa II. Urbanus I. Haçlı Seferi'ni ilan eder

1097
Godfrey de Bouillon I. Haçlı Seferi'ne liderlik ede

Felsefe, bilim ve teknik

1000
Ebu el-Kasım'ın 30 ciltlik tıp eseri

1014
VIII. Benedictus *Credo* veya *Symbolum Nicenum*'u ayinlere dâhil eder

1030
İbn Sina, *Tıp Kanunu*

1076
Aziz Anselmus, *Monologion*

1077-1078
Aziz Anselmus, *Proslogion*

1093
Tümelleri "*flatus vocis*" yani gerçeklikten yoksun olarak gören Roscellin'in mahkûmiyeti

109
Aziz Anselmus, günahlardan arınma konu alan *Cur deus hom*

Görsel sanatlar

1010
Hildesheim, Sankt Michael Kilisesi'nin kuruluşu

1028
Chartres, ilk katedral bir yangında yok olur

1034-1042
Konstantinopolis, Haghia Sophia, İmparator ile İmparatoriçe Zoe arasında İsa mozaiği

1064-1094 Venedik, San Marco Bazilikası

1075
Santiago de Compostela, romanesk katedralin yeniden inşa edilir

1079
Milano, Sant'Ambrogio Bazili (yapımının başlangıcı)

Edebiyat ve tiyatro

1007
Petrus Damiani doğar

XI. yüzyıl ortaları
Chanson de Roland

y. 1047
Rodulfus Glaber, *Historiarum libri*

XI. yüzyıl sonları
Oc dilinde yazan şair-müzisyenler olan trubadurlar zirveye ulaşır

1090
Honorius Solitarius, *De Immagine Mundi*

Müzik

1014
Avrupa'da ilk çoksesli biçimler yayılmaya başlar

1030-1031
Guido d'Arezzo, *Regulae rhytmicae*

1031
Guido d'Arezzo, *Prologus in Antiphonarium*: nasce il modernorigo

1050
Benevento, "*neuma*" müzik notasyonu ortaya çıkar

0 | 1125 | 1150 | 1175

1115
Aziz Bernard, Clairvaux'da Sistersiyan Manastırı'nı kurar

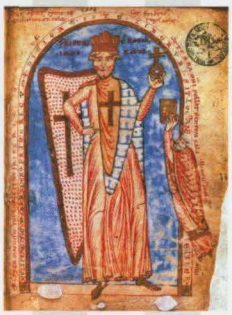

1122
Worms Antlaşması'yla dinsel atamalar mücadelesi sona erer: ruhani atamalar kilisenin; dünyevi atamalar imparatorluğun kapsamına girer

1133
Antipapa II. Anacletus hâkimiyeti kazanır

1144
Grave carestia in Europa occidentale

1149
II. Haçlı Seferi, III. Konrad'ın yenilgisiyle sona erer

1152
Suebyalı I. Friedrich Barbarossa, Germen kralı ilan edilir

1193-1194
John Lackland İngiltere tahtına el koyar ama meşru kral Aslan Yürekli Richard tarafından kovulur

1192
III. Haçlı Seferi'nin sonu: Selahattin ile Aslan Yürekli Richard, haçlıların Kudüs'e serbest girişine izin veren birantlaşma imzalar

1189
Friedrich Barbarossa III. Haçlı Seferi'ne liderlik eder

1186
Constance d'Hauteville ile Suebyalı VI. Heinrich evlenir ve Suebya ile Sicilya krallıkları birleştirilir

1199
John Lackland İngiltere tahtına çıkar

1125
Theophilus, resim sanatı ve kuyumculuk alanındaki ilk teknik rehber olan *Schedula Diversarum Artium*

1150
Magister Maurus, *Anatomia*

1174
Lyon, Valdizm tarikatı doğar ve kilise tarafından mahkûm edilir

1143
Kuran Latinceye tercüme edilir

Çinhindi, imparator Li Anh-Ton'un emriyle ilk harita hazırlanır

1119
Hugues de Payns askeri Tapınak Şövalyeleri tarikatını kurar

1144
Plato Tiburtinus, *Liber embadorum* adı altında Yunan-Arap bir matematik sentezini Latinceye tercüme eder

1121
Petrus Abelardus, *Dialectica ve Sic et non*

1136
Hildegard von Bingen eserlerini yazmaya başlar

1191
Rogerius Frugardi, *Practica Chirurgica*

1118
Fontenay Manastırı

1150-1155
Chartres, Gotik stilde yeni bir katedral

1163-1250
Paris, Notre-Dame Katedrali

1149
Kudüs, yeni Kutsal Mezar Bazilikası

1173
Pisa Kulesi

1199
Leon ve Salamanca'da katedraller inşa edilir

XII. yüzyıl başı
İlk *chanson degeste* elyazmaları

1131
Konrad von Regensburg, *Rolandslied* (*Orlando'nun Şarkısı*)

1120
Lambert de Saint-Omer, *Liber Floridus*, ansiklopedik eser

1159
John of Salisbury, *Metalogicom*

1170
Chrètien de Troyes, *Lancelot*

1171
Eilhart von Oberg, *Tristan ile İsolde*

1189
Chrètien de Troyes *Perceval*'i yazmaya başlar ama tamamlayamaz

1102
Org, başlıca dinsel müzik enstrümanı haline gelir

1150
Anonim bir besteci birkaç çok sesli responsorium örneğiiçeren ve ilk discantus örneği olan *Ad organum faciendum*'u yazar

1000 | 1025 | 1050 | 1075

1009
Normanlar Güney İtalya'ya hâkim olur

1031
Kurtuba'da halifelik ortadan kaldırılır

1054
Doğu ile Batı Kilisesi arasında bölünme

1091
Norman kralı Roger Arapları nihai olarak Sicilya'dan kovar

1023
Bizanslılar II. Heinrich'in İtalya'ya inişini engeller

1059
Melfi Antlaşması: papalık seçimi artık imparator değil, kardinaller kurulu tarafından yapılacaktır

1074
VII. Gregorius ruhban sınıfına bekârlığı dayatır

y. 1088
Bologna Üniversitesi kurulur

1014
II. Heinrich papa VIII. Benedictus tarafından taçlandırılır

1035
Toledo'da özerk bir Müslüman emirliği kurulur

1077
IV. Heinrich aforozunun iptalini istemek için Canossa kontesi Matilde'ye başvurur

1002
Saksonya Prensi II. Heinrich Germen tahtına çıkar

1038
II. Konrad Milano'yu kuşatır ama başarılı olmaz

1081
Şehir devletleri yayılmaya başlar

1046
Sutri Konsili

1094
El Cid Valencia'yı Arapların elinden alır

1073-1074
Worms ve Köln şehirlerinde isyanlar çıkar

1081-1118
Alessio Comneno è imperatore di Bisanzio

1066-1087
Fatih William İngiltere kralı ilan edilir

1084-1106
IV. Heinrich imparat

1061-1091
Roger d'Hauteville Sicilya'yı fetheder

Tarih

1037
Constitutio de feudis: küçük derebeylikler için miras uygulaması başlatılır

1073-1085
Dictatus Papae

1097-1099
Godfrey de Bouillon I. Haçlı Seferi'ne önderlik eder ve Kudüs fethedilir

1071
Robert Guiscard Bari'yi fetheder ve Bizanslıları İtalya'dan kovar

1057
İsaakios Komnenos Bizans imparatoru ilan edilir

Milano'da Patarin isyanı

1008
İspanya'da Arap iç savaşları yaşanır, Emevi halifeliği dağılır

1032
II. Konrad Burgonya'da III. Rudolf'un yerini alır

1076
Worms Antlaşması

1080
VII. Gregorius'un yeniden aforoz ettiği IV. Heinrich III. Clemens'i antipapa seçtirir

1026
Alman kralı II. Konrad İtalya kralı ilan edilir

1043
Avrupa'da kıtlık yaşanır

Mikhail Kiroularios Konstantinopolis patriği ilan edilir

1084
Roma, Robert Guisca yönetimindeki Normanlar tarafında yağma edilir

1013
Danimarka kralı Sven İngiltere'yi fetheder

1085
Toledo Arapların elinden alınır

1016
Pisalılar Sardunya'ya ayak basar

1095
Clermont Konsili: Papa II. Urbanus I. Haçlı Seferi'ni ilan eder

1125 1150 1175 1200

1130
Norman kralı II. Roger antipapa II. Anacletus tarafından Sicilya kralı ilan edilir

1154
Roncaglia Antlaşması

1167
İlk Kathar konsili

1184
Engizisyon doğar

1187
Selahattin Eyyübi Kudüs'ü geri alır

1176
Lombardia Birliğine üye şehir devletleri Legnano'da Friedrich Barbarossa'yı yenilgiye uğratır

1155-1190
Friedrich Barbarossa imparator ilan edilir

1147-1154
Bresciali Arnaldus Roma'ya gider

1162-1170
Thomas Becket Canterbury ve İngiltere piskoposu ilan edilir

1199
John Lackland İngiltere tahtına çıkar

1118
Tapınak Şövalyeleri tarikatının kuruluşu

1161-1162
Friedrich Barbarossa Milano'yu kuşatır

1182-1226
Assisili Francesco'nun hayatı

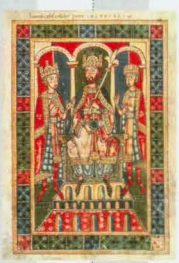
y. 1170
Valdizm hareketi doğar

1122
Worms Antlaşması'yla dinsel atamalar mücadelesi sona erer: ruhani atamalar kilisenin; dünyevi atamalar imparatorluğun kapsamına girer

1152
Suebyalı I. Friedrich Barbarossa Germen kralı ilan edilir

1132
İmparator II. Lothar İtalya'ya bir sefer düzenler ve II. İnnocentius'u meşru papa olarak dayatır

1180
IV. Baudouin Kudüs'te Selahattin Eyyübi'yle bir barış antlaşması imzalar

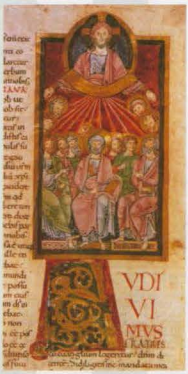
Valdizm hareketi mahkûm edilir

1189
Friedrich Barbarossa III. Haçlı Seferi'ne önderlik eder

1000 | 1025 | 1050 | 1075

Felsefe

1014
VIII. Benedictus ayinlere *Credo* veya *Symbolum Nicenum*'u dâhil eder

1071
Libellus de sacramento corporis et sanguinis Christi eseriyle maddenin dönüşümü doktrinini savunan Pavialı Lanfranc ile Berengarius de Tours arasında tartışma

1077-1078
Aziz Anselmus, *Proslogion*, Tanrı'nın varlığına dair tek a priori kanıt sunar. "Ontolo adı verilen bu argüman Gaunilon tarafından *Pro insipiente*'de eleştirilir.

y. 1073
Berengarius de Tours, *De sacra cena adversus Lanfrancum*

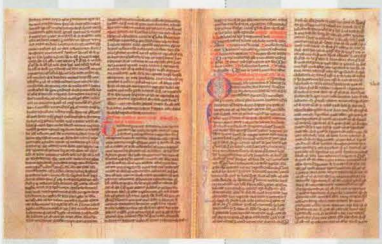
1067
Petrus Damiani, *De Divina omnipotentia*

1076
Aziz Anselmus, *Monologion*, Tanrı'nın varlığı akılcı bir şekilde, *a posteriori* olarak kanıtlanır

1099
Aziz Anselmus, günahlardan arınma konulu *Cur deus homo*

Mantık, gramer ve retorik

1080
Aziz Anselmus, bilgi teorisi ile etik konularının işlendiği *De veritate*

y. 1090
Tümeller üzerine tartışmalar bağlamında Roscelin'in nominalizmi ile Laonlu Anselmus ve müridi Guillaume de Champeaux karşı karşıya gelir

Doğa felsefesi, psikoloji ve metafizik

1027
İbn Sina, *Şifa Kitabı*, Aristotelesçi düşünce üzerine, mantık, fizik, matematik ve metafizik olmak üzere dört bölümden oluşan kitap

1049
Avicebron, *Fons Vitae* ve evrensel hilomorfizm doktrini

1095
El Gazali, *Filozofların Tutarsızlığı*

1080
Salerno, Afrikalı Constantinus Galenus'un *Pantegni* eserini Latinceye tercüme eder

Felsefe ve siyasi olaylar

1073-1085
VII. Gregorius, papanın imparatora göre üstünlüğünü onayladığı ve Kilise Reformunun 27 ilkesini onayladığı *Dictatus Papae*'yi yayınlar

1085
Aziz Anselmus, *Deliberitate arbitrii*

1125 1150 1175

1120
Petrus Abelardus, *Tractatus de Unitate et Trinitate Divina* veya *Theologia Summi Boni*

1121
Petrus Abelardus, *Sic et non*

y. 1129
Abelardo, *Ethica seu Liber Scito te ipsum*

1143
İslami dini eserlerinin (*Collectio* adı altında) tercümesi çerçevesinde Kuran'ın Latince tercümesi Muhterem Pierre tarafından başlatılır

1155-1157
Petrus Lombardus, *Sententiae in IV libri distinctae*

1183-1185
Gioacchino da Fiore, *Expositio in Apocalypsim*

y. 1190-1232
Michael Scotus, Aristoteles'in *Ruh Üzerine* ve *Gökyüzü Üzerine*, İbn Rüşd'ün yorum eserlerini tercüme eder

y. 1190
İbn Meymun, *Şaşkınlar Rehberi*

1120-1121
Abelardus, *Logica ingredientibus* ve *Dialectica*'nın ikinci yazımı

1140
Petrus Abelardus: *Dialectica*'nın üçüncü yazımı

1158
İbn Meymun, *Makala fi sina at al-mantiq (Mantık Üzerine Makale)*

1159
Salisburyli John, *Metalogicon*

1125-1150
Jacobus Veneticus Aristoteles'in fizik (*Fizik, Ruh Üzerine, Parva Naturalia*'nın bir kısmı) ve mantık (*İkinci Çözümlemeler* ve *Sofistlerin Yanlış Çıkarımları Üzerine*'sinin bir kısmı) üzerine eserlerini Yunancadan tercüme eder

Logica nova oluşturulur

1155-1156
Henricus Aristippus Platon'un *Menon* ve *Phaidon*'unu Yunancadan Latinceye tercüme eder

1179
İbn Rüşd, *Tutarsızlığın Tutarsızlığı*

1180
İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*

1140-1180
Toledo'da Aristoteles Arapçadan tercüme edilir

Avendauth, Dominicus Gundisalvus ve özellikle Gerardo da Cremona optik, tıp ve geometri konusunda Yunanca-Arapçadan birçok eser tercüme eder

1190
İbn Rüşd, *Felsefe-Din İlişkileri*

1121
Soissons Konsili: Abelardus'un *Tractatus de Unitate ve Trinitate Divina* eseri mahkûm edilir

1126
Bernard de Clairvaux, *De amore Dei*

1141
Sens Konsili: Abelardus'un bütün eserleri mahkûm edilir

1159
Salisburyli John, *Policratus*

1000 | 1025 | 1050 | 1075

Astronomi, coğrafya ve kronografi

1126
Bathli Adelard, El Harezmi'nin astronomi çizelgelerini ve *Liber isagogarum alchorismi*'yi Arapçadan tercüme eder

1154
İdrisi, *İklimler Boyunca Yolculuk Yapmayı Arzu Edenin Sevinci*

1174
Çinhindi, imparator Li Anh-Ton'un emriyle ilk harita üretilir

XI. yüzyıl sonu
Adam von Bremen, *Hammaburgensis ecclesiae pontificum*

1175
Gerardo da Cremona Ptolemaios'un Almagest'ini Arapçadan Latinceye tercüme eder

Tıp

1000
Ebu el-Kasım, tıp alanında 30 ciltlik eser

Krallann mucizevi güçlere sahip olduğu inancı Fransa'da yayılmaya başlar

1030
İbn Sina, *Tıp Kanunu*

y. 1050
Gariopontus, Passionarius

Matematik, geometri ve mantık

Kimya, fizik ve mineraloji

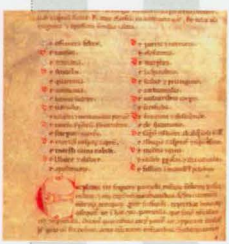
XI. yüzyıl ortaları
Mikhail Psellos, *Crisopea*

1144
Robert of Chester, Morieno'nun *Testamentum*'unu Arapçadan tercüme eder

y. 1055
Mikhail Psellos: *De lapidum virtutibus*

Diğer olaylar

1011-1021
İbn Heysem, *Kitab el-Menazır (Optik Üzerine İnceleme Yazısı)*

y. 1076
Afrikalı Costantinus İtalya'ya gider

1086
Domesday Book'ta İngiltere'de 5624 aalsu değirmeninin olduğu kaydedilir

1125 1150 1175 120

Regimen Sanitatis,
o Okulu'nun tıp
daki öğretilerinin
nesi

1150
İtalya, *Maurus*,
Anatomia

1185
Burgundio di Pisa,
Galenus'un çeşitli eserlerini
Latinceye tercüme eder

1187
Gerardo da Cremona,
İbn Sina'nın *Tıp Kanunu*
eserini Latinceye tercüme
eder

1191
İtalya,
Ruggero di
Frugardo,
Pratica
Chirurgica

1142
Bathli Adelard, Eukleides'in *Elementler*ini Arapçadan tercüme eder

1144
Plato Tiburtinus, Batı matematiği açısından çok önemli
bir Yunan-Arap kaynağı olan *Liber embadorum*adlı
matematik eserini Latinceye tercüme eder

1202 ca.
Fibonacci, *Liber*
abbaci, Avrupa'da
Arap rakamları
kullanılmaya başlanır

XII. yüzyıl ortaları
Gerardo da Cremona
De perfecto magisterio'yu
tercüme eder

1125
Almanya. Theophilus,
resim ve kuyumculuk
konusunda ilk teknik
rehber olan *Diversarum*
artium schedula

1120
Hugues de Saint
Victor, *Didascalicon*

1150
Anonim yazar, suyla çalışan saatler üzerine *Archimedes'in Kitabı*

Dominicus Gundisalvus, *De divisione philosophiae*

1163
Paris'te Notre Dame Kilisesi'nin yapımı
başlar

1156
Henricus Aristippus Aristoteles'in *Meteorologica*
eserini Yunancadan Latinceye tercüme eder

XII. yüzyılın ikinci yarısı
İbn el-Avvam, *Tarım Kitabı*

1000 | 1025 | 1050 | 1075

Edebiyat

1045
Papia, Latince ve Yunanca *glossa* sözlüğü olan *Elementarium doctrinae rudimentum*

1090
Honorius Solitarius, *De Imagine Mundi*

1027
İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*

1051
Piskopos Nicola, Macaristan'ın tarihini işleyen *Cronaca primitiva*
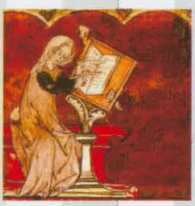

1073
Milanolu Arnulf, *Gesta Archiepiscorum Mediolanensium Poesia*

1074
Guillaume de Poitiers, *Gesta Guilelmi Conquestoris*

Nesir

Şiir

1000
Cantar de los siete infantes de Lara

1009
Şahname

XI. yüzyıl ortaları
Chanson de Roland

XI. yüzyıl sonları
Oc dilinde yazan şair-müzisyenler olan trubadurlar ortaya çıkar

Tiyatro

1125 1150 1175

1119-1124
Ugo di Bologna, *Rationes dictandi prosaice*

1114
Nestoris, *Tarihi Kayıtlar*

1120
Lambert de Saint-Omer, ansiklopedik bir eser olan *Liber Floridus*

1136
Geoffrey of Monmouth, *Historia Regum Britanniae*

1143-1145
Freising Piskoposu Otto: *İki Şehrin Tarihi*

1178
Gautier de Chatillon, *Alexandreis*

1188-1190
Geoffrey of Vinsauf, *Summa de arte dictandi*

1190
Heinrich von Veldeke, *Eneit*

XII. yüzyılın ikinci yarısı
Andrea Cappellano, *De Amore*

1116-1142 Abelardus ile Heloise arasında mektuplaşma

1160-1170
Marie de France, *Lais*

y. 1185
Marie de France, *Aziz Patrick'in Arafı*

1165-1175
Narcisse

1165-1170
Chrétien de Troyes?, *Philomela*

1167-1189
Marie de France, *Fables*

y. 1160
Pyramus et Tisbé

1170
Adgar, *Gracial*

1155
Wace, *Roman de Brut*

1132
Marcabru, "zarif aşk" üzerine şiirler

1170
Chrétien de Troyes, *Lancelot*

1171
Eilhart von Oberg, *Tristan ile Isolde*

1189
Chrètien de Troyes, bitiremeyeceği *Perceval*'i yazmaya başlar

y. 1140
Cantar del mio Cid

1110
Guglielmo Apulo, *Gesta Roberti Wiscardi*

1119
Jayadeva, *Gitagovinda*

y. 1194
Pietro della Caravana, *Sirventese*

y. 1198
Carmina Burana

1140
Vitale di Blois, *Geta*

y. 1150
Bernardo Silvestre, *Patricida*

1000 | 1025 | 1050 | 1075

Resim

y. 1078-1084
Roma, San Clemente'nin küçük kilisesinde Aziz Clemens ile Aziz Alexius'un hikâyelerini içeren freskler

y. 1040
Fokida'da, Hosios Loukas Manastırı'nın kilisesinin mozaik ve resim süslemeleri

1085'den önce
Montecassino Manastırı'nın süslemeleri

Oyma sanatı

y. 1015-1020
Hildesheim Katedrali, Piskopos Bernard'ın spiral sütunu ve bronz kapıları

1090
Cluny, koro bölümünün romanesk sütun başlıkları

1065'ten önce
Amalfi, Sant'Andrea Kilisesi, bronz kapı

109
Bernardus Gelduinus
Toulouse, Saint-Sernin sunağ

Mimari

1001-1033
Hildesheim, Chiesa di San Michele

1037-1066
Notre-Dame de Jumièges

1087-1197
Bari, San Nicola Bazilikası

1000'den sonra
Fokida'da Hosios Loukas Kilisesi'nin kuruluşu

1027
Strasbourg Katedrali

1050
Floransa, San Giovanni Vaftizhanesi'nin yeniden inşa edilmesi

1028
Chartres, Fulbertus tarafından yaptırılan ilk katedral; bir yangında harap olup Gotik stilde yeniden inşa edilecektir

1063
Venedik, San Marco Bazilikası'nın Contarini tarafından inşa edilmesi

1001
Dijon, Guglielmo da Volpiano, Saint Bénigne Kilisesi

1035
Conques, Sainte Foy Kilisesi

1075
Santiago de Compostela, romanesk katedralin yeniden inşa edilmesi

1005
Paris, Saint-Germain-des-Prés Kilisesi

1036
Ravello Katedrali

1013
Kahire, El-Hakim Camii

1079
Milano, Sant'Ambrogio Bazilikası'nın inşasına başlanır

1037
Kiev, Azize Sophia Katedrali

Diğer sanatlar

1025-1045
Başrahibe Uta'nın *evangelarium* minyatürü

1050
Stephanus Garsia, Ripoll Kitab-ı Mukaddes'inin Aziz Severus Vahiyi minyatürü

1000
Aquisgrana, Lothar'ın III. Otto'ya verdiği haç

1085
Salerno Katedrali'nin mozaikleri

1034-1042
Konstantinopolis, Haghia Sophia, İsa'nın imparator ile imparatoriçe Zoe arasında resmedildiği mozaik

XI. yüzyıl sonu-XII. yüzyıl
Venedik, San Marco Kilisesi'nin merkezi apsisinin mozaik süslemesi

1125 1150 1175

y. 1171
Palermo, Santa Maria de Latinis, İmperlata İkonası

1199
Nereditza'da Kurtarıcı Kilisesi'nin resim süslemeleri

1130-1158
Stavelot Manastırı'nın hareketli sunağı

1181
Nicolas de Verdun, *Basel Sunak Panosu*, Viyana yakınlarındaki Klosterneuburg'da üretilmiştir

1158
Roger ve Robert, Guardia al Vomano yakınlarında San Clemente al Vomano Kilisesi'nin sayvanı

1175
Senlis Katedrali'nin anıtsal girişinde Meryem Ana rölyefleri

0-1110
ligelmus'un Modena'da faal luğu dönem

1119'dan önce
Troia Katedrali'nin anıtsal girişi, çerçevesi ve arşitravı

1120
Sainte-Foy de Conques (Aveyron), anıtsal giriş

1178
Benedictus Antelami, *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*

y. 1180
Salerno Katedrali'nde vaiz kürsüleri

1138
San Zeno di Verona, Nicholas, anıtsal giriş, kemer içerisi ve arşitravı

1187'den önce
Nasıra'da Meryem'e Müjde Bazilikası'nda figüratif sütun başlıkları ve Aziz Petrus'un büstü

1197
Parma, Benedictus Antelami Vaftizhanenin kuzeye bakan anıtsal girişine *Müneccim Kralların İbadeti*'ni işler

1137-1281
Saint Denis Manastırı'nın İnşası

3-1125
gia yakınlarında Troia Katedrali

1135
Chiaravalle, Aziz Bernard tarafından kurulan Sistersiyan Manastırı

1066-1071
Montecassino Manastırı'nın yeniden inşa edilmesi

1184-1186
Meryem Ana'nın Uykuya Dalışı Kilisesi, Vardzia, Gürcistan

1106
Lanfranc, Modena Katedrali

1174-1186
Monreale Katedrali'nin inşası

1145
Salamanca, eski katedralin romanesk tarzda yeniden inşası

1108
Novgorod, Azize Sohpia Katedrali

1171
Worms Katedrali

1194-1245
Yangında zarar gören Chartres Katedrali'nin yeniden inşası

1149
Kudüs, yeni Kutsal Mezar Kilisesi

y. 1112
Kiev, Başmelek Mikhail Kilisesi

1173
Pisa Kulesi

1182
Monreale Katedrali

1199
Leon ve Salamanca katedrallerinin inşası

1160
Modena, Campioneli ustalar, Katedral

1117
Depremde zarar göre Parma Katedrali'nin yeniden inşası

1184
Canterbury Katedrali'nin yapımının tamamlanması

1163
Paris, Notre-Dame Katedrali'nin yapımına başlanır

1118
Konstantinopolis, Haghia Sopia, Meryem Ana ile Çocuğunun, II. Johannes Komnenos ve karısı İrene ile bir arada resmedildiği mozaik pano

1148'den önce
Cefalù Katedrali'nde mozaik süsleme

y. 1169
Beytüllahim'de İsa'nın Doğumu Kilisesi'nde nef mozaikleri: Thomas'ın Kuşkuculuğu ve Yükseliş

1143'den önce
Palermo, Cappella Palatina'da mozaik süsleme
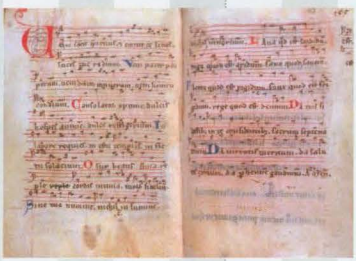
1148
Roma, San Lorenzo fuori le mura Kilisesi'nin sayvanı

1186
Bonannus Pisanus Monreale'nin bronz kapısına imzasını atar

1000 | 1025 | 1050 | 1075

Teori
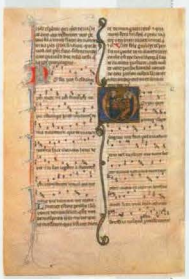
1026-1030
Guido Aretinus, *Micrologus*

1030-1031
Guido Aretinus, *Regulae rhythmicae* (müzik teorisinin manzum anlatımı)

y. 1031
Guido Aretinus, *Prologus in Antiphonarium*: yeni müzik notasyon sistemi ve modern nota çizgileri kullanılmaya başlanır

1032
Guido Aretinus yeni şarkı sistemini anlatmak için Roma'ya, Papa XIX. Johannes'i ziyaret eder, solmizasyon kriterlerini anlattığı *Epistula ad Michaelem*'i besteler

Uygulamalar

1000
Avrupa'da ilk litürjik çok sesli müzik formları (*organa*) ve Arap müzik enstrümanları belgelenir

İki sesli ilk müzik derlemesi olan *Winchester Troparium*'u

1028
Ademar de Chabannes yeni Saint Martial Bazilikası onuruna litürjik şarkılar besteler

1050
Benevento'da ilk "*neuma*" müzik notasyonu ortaya çıkar

0 | 1125 | 1150 | 1175

1150
Anonim bir yazarın *Ad organum faciendum* eseri bazı çok sesli responsorium örnekleri ile ilk discantus örneğini içerir

1195
Beşeri sanatların ünlü bir tasvirini içeren *Hortus deliciarum*'un yazarı Herrade di Landsberg ölür

y. 1100
Johannes Affligemensis *De musica*'da Gregoryen melodilerin analizi için retorik ve gramer tekniklerini uygular

1100-1140
Sicilya-Norman troparium'larının derlenmesi

1130-1150
Aquitania Dükü IX. Guillaume (1071-1126) ile başlayan trubadur şiirinin ilk örnekleri; ilk litürjik dramalar

y. 1134
Adam de Saint-Victor düzenli vezin içeren yeni *sequentia* türünü geliştirir

y. 1163
Paris'te Notre Dame Katedrali'nin kuruluşuyla aynı adlı çok sesli müzik gelişmeye başar ("Notre Dame Ekolü")

y. 1183
Notre Dame'da hoca olan Perotinus, *Magnus liber organi*'yi geliştirir

y. 1175
Notre Dame hocası Leoninus Magnus *liber organi*'yi yazmaya başlar

Trubadurların şarkılarında enstrümantal danslara dair örnekler. Bunların en eskisi, Raimbaut de Vaqueiras'ın (1155-1207) *Kalenda Maya* parçasıdır.

y. 1100
Limoges'da, Saint Martial Kilisesi'nde *organum* doğar

1140
Akitanya kaynaklı zengin çok sesli müzik repertuarıyla Codex Calixtinus Santiago di Compostela'ya ulaşır

1102
Org, kiliselerin başlıca müzik enstrümanı haline gelir

y. 1145
Hildegarde von Bingen compone *Symphonia harmoniae caelestium revelationum*'un müziğini ve litürjik dramayı besteler *Ordo virtutum*

y. 1190
Fransa'da truver, Almanya'da da *minnesänger* şiiri büyük gelişim gösterir

1152
Akitanyalı Eleonore *trobar* sanatının Fransa'da yayılmasına yardımcı olur

y. 1195
Eudes de Sully kiliselerde ve mezarlıklarda dansı yasaklar

400 500 600 700 800 900

Tarih

395
Theodosius'un ölümü ve imparatorluğun birliğinin sonu

476
Batı Roma İmparatorluğu sona erer

493
Theodoric'le başkenti Ravenna olan Ostrogot Krallığı doğar

527-565
Justinianus Konstantinopolis'te Doğu Roma İmparatoru ilan edilir

y. 610
Hz. Muhammed İslamiyet'i yaymaya başlar

643
Rothari fermanı

711
Araplar Vizigot Krallığına son verir

722
İspanya'da *Reconquista*'nın başlangıcı

726
İsauriyalı Leo İkonoklazm fermanını yayınlar

771-814
Şarlman'ın Krallığı

800 (25 Aralık)
Şarlman imparator ilan edilir

843
Verdun Antlaşması

Felsefe, bilim ve teknik

397-401
Augustinus, *İtiraflar*

y. 413-425
Augustinus, *Tanrı'nın Şehri*

485
Proclus, *Eukleides'in Birinci Kitabının Yorumu*

524
Boethius, *Felsefenin Tesellisi*

550
İlk kez tekerlekli ağır sabanlar kullanılır

615
Sevillalı İsidorus, *De natura rerum*

y. 740
Avrupa'da üzenginin kullanılmaya başlanması

789
Yorklu Alcuinus *Schola Palatina*'nın başına geçer

790
Cabir, *Yetmiş Kitap*

855
Johannes Scotus Eriugena, *De praedestinatione*

Görsel Sanatlar

493-526
Ravenna, Galla Placidia anıtmezarı

525-547
Ravenna, San Vitale Kilisesi

532-537
Konstantinopolis, Hagia Sophia Bazilikası

603
Theodolinda'nın *Evangelarium*'u

799-805
Aquisgrana, Saray Şapeli

824-859
Milano, Vuolvinius'un Sant'A Kilisesi'nde altından sunağı

y.825
Utrecht *Psalterium*'u

910
I. Cl

Edebiyat ve Tiyatro

390-405
Aziz Hieronymus Kitab-ı Mukaddes'i tercüme eder

y. 622
Sevillalı İsidorus, *Historia Gothorum, Wandalorum, Suetorum*

725
Muhterem Bede, *Chronicon de sex aetationibus mundi*

y. 787
Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*

Müzik

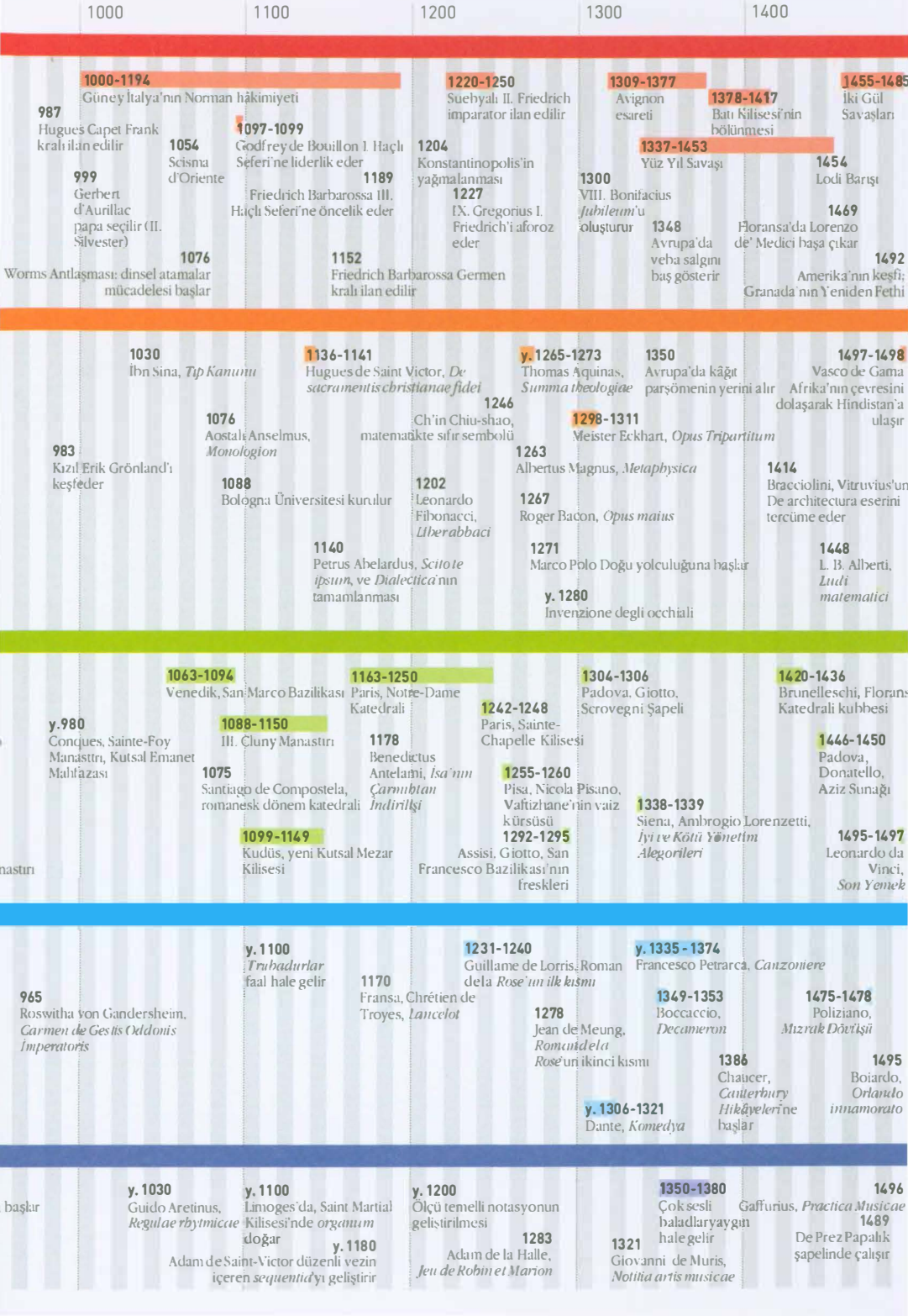
494
I. Gelasius, *Sacramentarium gelasianum*

500
Boethius, *De institutione musicae*

600
Gregorius Magnus ilk *schola cantorumu* kurar

y. 850
Musica enchiriadis

y. 900
Org ya

1000
1100
1200
1300
1400
1000-1194
Güney İtalya'nın Norman hâkimiyeti
987
Hugues Capet Frank kralı ilan edilir
1054
Sciama d'Oriente
999
Gerbert d'Aurillac papa seçilir (II. Silvester)
1076
Worms Antlaşması: dinsel atamalar mücadelesi başlar
1097-1099
Godfrey de Bouillon I. Haçlı Seferi'ne liderlik eder
1189
Friedrich Barbarossa III. Haçlı Seferi'ne öncelik eder
1152
Friedrich Barbarossa Germen kralı ilan edilir
1220-1250
Suebyalı II. Friedrich imparator ilan edilir
1204
Konstantinopolis'in yağmalanması
1227
IX. Gregorius I. Friedrich'i aforoz eder
1309-1377
Avignon esareti
1378-1417
Batı Kilisesi'nin bölünmesi
1337-1453
Yüz Yıl Savaşı
1300
VIII. Bonifacius Jubileum'u oluşturur
1348
Avrupa'da veba salgını baş gösterir
1455-1485
İki Gül Savaşları
1454
Lodi Barışı
1469
Floransa'da Lorenzo de' Medici başa çıkar
1492
Amerika'nın keşfi; Granada'nın Yeniden Fethi
1030
İbn Sina, Tıp Kanunu
1136-1141
Hugues de Saint Victor, De sacramentis christianae fidei
y. 1265-1273
Thomas Aquinas, Summa theologiae
1350
Avrupa'da kâğıt parşömenin yerini alır
1497-1498
Vasco de Gama Afrika'nın çevresini dolaşarak Hindistan'a ulaşır
1246
Ch'in Chiu-shao, matematikte sıfır sembolü
1076
Aostalı Anselmus, Monologion
1298-1311
Meister Eckhart, Opus Tripartitum
983
Kızıl Erik Grönland'ı keşfeder
1263
Albertus Magnus, Metaphysica
1088
Bologna Üniversitesi kurulur
1202
Leonardo Fibonacci, Liberabbaci
1267
Roger Bacon, Opus maius
1414
Bracciolini, Vitruvius'un De architectura eserini tercüme eder
1140
Petrus Abelardus, Scito te ipsum, ve Dialectica'nın tamamlanması
1271
Marco Polo Doğu yolculuğuna başlar
y. 1280
Invenzione degli occhiali
1448
L. B. Alberti, Ludi matematici
1063-1094
Venedik, San Marco Bazilikası
1163-1250
Paris, Notre-Dame Katedrali
1304-1306
Padova, Giotto, Scrovegni Şapeli
1420-1436
Brunelleschi, Floans Katedrali kubbesi
y.980
Conques, Sainte-Foy Manastırı, Kutsal Emanet Mahfazası
1088-1150
III. Cluny Manastırı
1242-1248
Paris, Sainte-Chapelle Kilisesi
1178
Benedictus Antelami, Isa'nın Çarmıhtan İndirilişi
1075
Santiago de Compostela, romanesk dönem katedrali
1255-1260
Pisa, Nicola Pisano, Vaftizhane'nin vaiz kürsüsü
1446-1450
Padova, Donatello, Aziz Sunağı
1338-1339
Siena, Ambrogio Lorenzetti, İyi ve Kötü Yönetim Alegorileri
1099-1149
Kudüs, yeni Kutsal Mezar Kilisesi
1292-1295
Assisi, Giotto, San Francesco Bazilikası'nın freskleri
1495-1497
Leonardo da Vinci, Son Yemek
y. 1100
Trubadurlar faal hale gelir
1231-1240
Guillame de Lorris, Roman de la Rose'un ilk kısmı
y. 1335-1374
Francesco Petrarca, Canzoniere
965
Roswitha von Gandersheim, Carmen de Gestis Oddonis Imperatoris
1170
Fransa, Chrétien de Troyes, Lancelot
1278
Jean de Meung, Roman de la Rose'un ikinci kısmı
1349-1353
Boccaccio, Decameron
1475-1478
Poliziano, Mızrak Dövüşü
1386
Chaucer, Canterbury Hikâyeleri'ne başlar
1495
Boiardo, Orlando innamorato
y. 1306-1321
Dante, Komedya
y. 1030
Guido Aretinus, Regulae rhytmicae
y. 1100
Limoges'da, Saint Martial Kilisesi'nde organum doğar
y. 1180
Adam de Saint-Victor düzenli vezin içeren sequentia'yı geliştirir
y. 1200
Ölçü temelli notasyonun geliştirilmesi
1283
Adam de la Halle, Jeu de Robin et Marion
1321
Giovanni de Muris, Notitia artis musicae
1350-1380
Çok sesli halk şarkılarının hale gelir
1496
Gaffurius, Practica Musicae
1489
De Prez Papalık şapelinde çalışır